תרפ״ג. 63 עמודים.

קולות. ירחון. וַרשה, תרפ״ג. שנה א, חוברת א. 35 עמודים. חוברת ב. 45 עמודים.

דרור. יוצא פעם לחֹדש. וַרשה. אב תרפ״ב. חוברת א (ד). 111 עמודים.

השדה. ירחון שמושי ומדעי למשק החקלאי המעורב, יו״ל על־ידי הסתדרות הפועלים החקלאים בארץ־ישראל בעריכת חֶ בֶ ר ב ע ל י מ ק צ ו ע. כרך ג, חוברת א. תל־אביב, תשרי תרפ״ג. 36 עמודים. חוברת ב. חשון תרפ״ג. 40 עמודים.

שבלים. עתון עם ציורים לבני־הנעורים, יוצא פעם בחֹדש. הוצאת הועד המרכזי של הסתדרות „תרבות״ בפולניה. העורך: א. ל. י ע ק ב ו ב י ץ. ורשה, תרפ״ב—תרפ״ג. גליונות א—ט״ו. כל גליון בן ט״ז עמודים.

קומץ־עלים על קבר דוד פרישמאן. תרכ״ב—תרפ״ב. הוצאת ה„הסתדרות העברית באמריקה״. ניו־יורק, תרפ״ב. מ״ז עמודים.

געזאנגען און מעלאָדיען פון פ נ ח ס פ ו ד י מ א ן. 1922. 8 עמודים.

דער צייטוו. יוד. נאציאָנאל־ראט און דער סיים־קלוב ביי איהם. בעריכט פון דער טעטיגקייט פון יאנואר 1919 ביז אָקטאָבער 1922 אונטער דער רעדאַקציע פון י. ג ר י נ ב ו י ם. ווארשא, 1922. פערלאג „דער צייטווייליגער יודישער נאציאָנאל־ראט״. 96 עמודים. צווייטע אָב־טיילונג: די טעטיגקייט פון יודישען נאציאָנאלען סיים־קלוב ביי צ. י. נ.־ר. ערשטער טייל: די טעטיגקייט אין סיים. ווארשא, 1922. 128 עמודים.

יודישער ליטעראַרישער קאלענדער התרפ״ג. רעדאגירט פון ד״ר א נ ז ע ל ם ק ל י י נ מ א ן. ערשטער יאָהרגאנג. „יודישער ליטעראַרישער פארלאג״, לעמבערג. 120 עמודים.

קולטור. חודש־זשורנאל, ארויסגעגעבען דורך דער איניציאַטיוו־גרופע „קולטור־ליגע״. № 1. ווארשא, נאָוועמבער 1922. 64 עמודים.

אלבאטראָס. זשורנאל פאר דעם נייעם דיכטער־ און קינסטלער־אויסדרוק. רעדאַקטאָר: א ו ר י צ ב י ג ר י נ ב ע ר ג. ווארשא. נאָוועמבער 1922. 20 עמודים.

וואָג. קולטור, ליטעראַטור, לעבען. ערשיינט אַלע חודש אין וואַרשע. רעד. מ ל ך ר א ו י י ט ש. נ׳ 1. אויגוסט 1922. 31 עמודים.

ביכער־וועלט. קריטיש־ביבליאָגראַפישער זשורנאַל. דערשיינט אלע צוויי חדשים אין וואַרשע. פארלאג „קולטור־ליגע״. ערשטער יאָהרגאנג, № 1—3. יאנואר — יולי 1922. 335 עמודים.

ארבעטס־פאָלק. צענטראל־אָרגאַן פון אל־וועלטליכער ציוניסטישער ארבעטס־פארטיי „התאחדות״. ערשיינט צוויי מאָל אין חודש. ערשטער יאָרגאנג, № 3. בערלין, 15 נאָוועמבער 1922. 46 עמודים.

החסידות וההסידים מאת ד"ר ש. א. הורודצקי. ספר ראשון. הוצאת „דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ג. קנ"ג גם LII עמודים.

רבי ישראל בעש"ט. חייו, פעולותיו ותורתו מאת הרב מתתיהו יחזקאל גוטמאן. יאסי, תרפ"ב. 80 עמודים.

על הגבולין. רשימות ומאמרים מאת ר' בנימין. וינה, תרפ"ג. 340 עמודים.

כל כתבי תיאודר הרצל. ספר שלישי, כתבים ציוניים מתרגמים בידי ד"ר מיכל ברקוביץ. הוצאת „אחיאסף". ורשה, תרפ"ב. 166 עמודים.

מלחמות יהודי פולין (1905—1912) מאת י. גרינבוים. הוצאת „אחיאסף", ורשה. 161 גם V עמודים.

יוסלי טֶגְלְשֶׁר. ספור־אגדה לבני־הנעורים מאת ראובן פאהן. הוצאת „סנונית". לבוב, תרפ"ב. 36 עמודים.

ספורי החמש למתחילים (עם ציורים). נסדרו על־ידי רפאל גוטמן. ורשה, 1922 (מהדורה שלישית). חלק ראשון: 90 עמודים חלק שני: 95 עמודים.

ספורי הנביאים. נסדרו על־ידי הנ"ל. יהושע עם אגדות־ישראל, ציורים ומפת ארץ־ישראל. ורשה, 1922. 51 עמודים.

שעורים בידיעות הטבע בשביל המחלקות הנמוכות של בית־הספר העברי מאת ח. א. דובניקוב. הוצאת „אחיאסף", ורשה. תרפ"ג. 221 עמודים.

משחק פורים. מחזה־התולים בנוסח המשחק העממי מאת י. ד. ברקוביץ. מקראות קטנות, הוצאה שבועית לבני־הנעורים, חוברות א—ב. הוצאת סופרים, ניו־יורק. ל"א עמודים.

ספורי נער שוטה מאת שלום־עליכם. תרגם וקצר הנ"ל. מקראות קטנות. חוברת ג. הוצאת הנ"ל. ט"ו עמודים.

אל הדוד באמריקה. ספור מאת י. ד. ברקוביץ. מקראות קטנות, חוברת ד. הוצאת הנ"ל. ט"ו עמודים.

בגדי יום־טוב. ספור מאת שלום־עליכם. תרגם וקצר הנ"ל. מקראות קטנות, חוברת ה. הוצאת הנ"ל. ט"ו עמודים.

מרדכי זאב פיארברג. פרק בתולדות ספרותנו החדשה מאת שמעון רבידוביץ. הוצאת „אור", ברלין. תרפ"ג. 48 עמודים.

בעלי־החיים (זואולוגיה). לבתי־ספר ולמתחילים עם 59 ציורים מאת א. י. אינהורן. ספר ראשון: היונקים. הוצאת „מדע". ורשה, תרפ"ב. 68 עמודים.

מינרלוגיה לבתי־ספר עממיים ותיכונים מאת ז. ליבוביטש. הוצאת „אחיאסף", ורשה. תרפ"ב. 81 עמודים.

שאלות אריתמטיקה וגיאומטריה מאת רפאל גוטמן. ורשה, תרפ"ג. ספר רביעי, שנה חמישית: 72 עמודים. ספר חמישי, שנה ששית ושביעית: 79 עמודים.

מטודיקה של האריטמטיקה עם שעורים לדוגמא, ביבליוגרפיה, מונחי האריתמטיקה ופרוגרמת האריתמטיקה מאת רפאל גוטמן. ורשה, תרפ"ב. 55 עמודים.

הפדגוגיה המעשית מאת ד"ר א. פבסט, תרגם י. גוטקובסקי בהשתתפות ר. גוטמן. ורשה, תרפ"ב. 66 עמודים.

אגדות־יון. עבדו על־פי מקורות שונים על־ידי א. מיטרופוליטנסקי. חלק שלישי. הוצאת א. גיטלין. ורשה, תרפ"ב. 187 עמודים.

ארבעה תישים. ספר בנציון רסקין. ציר אוריאל כהנא. הוצאת „תרבות", פולניה. תרפ"ג. 20 עמודים.

הטוחן, הטוחנת ואבני הרחים. ספר הנ"ל. ציר הנ"ל. הוצאת „תרבות", פולניה. תרפ"ג. 15 עמודים.

אחיאסף. מאסף ספרותי לשנת תרפ"ג. העורך ד"ר יהושע טהאן. המו"ל הוצאת „אחיאסף". שנה שלש־עשרה. ורשה, תרפ"ג. 371 עמודים.

הגרן. מאסף לחכמת ישראל. נערך על־ידי ד"ר ש. א. הורודצקי. ספר תשיעי. בדפוס ובהוצאת „יודישער קולטור־פערלאג", ברלין. תרפ"ג. 117 עמודים.

רמון. מאסף עתי לאמנות ולספרות. העריכה הספרותית בידי ד"ר מ. ווישני וברוך קרופניק, העריכה ־
בידי רחל ווישניצר־
חוברת ראשונה שנת ח־
חוברת שניה שי

הדים. חוברו־
מזומי־

דא קמרינו, שהיה עוסק הרבה בספרות ועומד בחליפת אגרות עם ר' עובדיה מברטנורו ועם ההומניסטן היהודי שבמנטובה ר' יהודה מסיר ליאון. לבקשתו של דא קמרינו כתב ר' יהודה מסיר ליאון את פרושו לספר „בחינת עולם" של ידעיה הפניני. בין אנשי הספרות נזכרו גם ר' משלם מוולטירה, בעל המסע המענין לארץ־ישראל בשנת 1431 (נדפס ב„ירושלים" של לונץ ע"י קשטילי), ואחיו, רב־הענין, ר' אליעזר מוולטירה.

אחר־כך אנו באים שוב לפרק מקורי: על האגרונים (epistolari) והחבורים הדידקטיים. ידוע, כי אצל ההומניסטים לא היתה האגרת דבר רגיל וחלוני, שכותב אדם להברו בשעת הצרך ואינו מקפיד הרבה על הצורה, כי העקר לו התכן, הענין שהוא רוצה להגיד לרעהו, ואינו מקפיד על קשוט הלשון והסגנון. אצלם היתה האגרת בבחינת יצירה אמנותית. כאן מצא לו הכותב מקום להתגדר ולהראות רב כשרונו ביפי ההרצאה והסגנון ובטויי הלשון. מכאן נתפשטה המדה לערוך מכתבים משפרים ומגהצים. התחילו מתפשטים בהמון אגרונים, מיני קבצי־אגרות מיחדים, שהיו כוללים דוגמות טפוסיות של אגרות. נוטלים היו לצרך זה אגרות של אנשי־שם ובעלי־סגנון והיו קוטעים האדריסות והשמות של הכותבים, כדי שתצא דוגמה סתם. יש שהיו קבצי־אגרות, שנכתבו מתחלה ועד סוף על־ידי מחבר אחד לתכלית זו, לשמש דוגמה וללמד את העם כתיבת אגרות. המנהג הנכרי נתפשט, כמובן, גם אצל היהודים: מה שעשו הם ברומית, היו עושים אצלנו בעברית. כמה אגרונים כאלה נשתירו מיהודי איטליה בעברית, ואף־על־פי שנקטע ראשן וסופן של האגרות, מכל־מקום אפשר לעמוד על הסתום ולפתור על־פי התכן את שמות הכותבים ובעלי האדריסה. מתוך אגרונים אלה אפשר להוציא כמה חמר חשוב, כמו שנראה מן הנתוח המפרט, שנותן לנו קסוטו מאותם האגרונים, שתכנם מעיד או רומז עליהם שנכתבו בפלורנציה ושהוא משתמש בם לעבודתו.

חשוב מאד הוא הפרק על היהודים בסביבת ההומניסטים והלמודים העבריים אצל המשכילים בפלורנציה. יותר מחמשים עמוד תופסים ציורים וכרקטריסטיקות על יהודים כר' יוחנן אלימנו, ר' אליהו דילמידיגו ועל נכרים כפיקו די מירנדולה וזחרים. המחבר מכניסנו לתוך סביבה זו והרי היא כמו חיה לפנינו, כאלו אנו מטילים בתוכם ומרגישים בהלך־רוחם ותנועותיהם. ואף כי הדפים נקראים בחפץ־לב, בכח ההרצאה וההסברה ההמשכית היפה והקלה, הנה יש כאן הרבה מן המדע והבקרת המדעית בכמה דיוקים ודיוקי דיוקים; ועל כמה טעיות וסברות בלתי־נכונות של גרץ ואחרים מגדולי חוקרינו, בנוגע להערכת האנשים והמפעלים, מעמידנו המחבר בהערותיו המפרטות כיד ידיעותיו וחכמתו הרבות.

בסוף הספר באה תוספת, הכוללת את טופסי המקורות והתעודות החשובים, הלועזיים והעבריים, מתוך כתבי־יד ששמשו לו יסוד לעבודתו.

אברהם כהנא.

ספרים שהגיעו לבית־המערכת

דברי ימי ישראל. ספר־עזר למורים, למתלמדים ולתלמידי המחלקות העליונות של בתי־ספר תיכונים מאת ד"ר י. נ. ש מ ח ו נ י. הוצאת „מוריה", ירושלים־ברלין־אודיסה. חלק ראשון, ספר ראשון. ברלין, תרפ"ב. 136 גם XXIII עמודים. חלק ראשון, ספר שני. ברלין, תרפ"ג. 207 גם XVII עמודים.

חמשים שנות היסטוריה (1860—1910) מאת נ ר ס י ס ל ו ן נשיא חברת „כל ישראל חברים", תרגם מצרפתית א ב ר ה ם א ל מ א ל י ח, עם תמונת המחבר ותולדותיו מאת המתרגם. חלק ראשון. ירושלים, תרע"ט. 354 גם VII עמודים. חלק שני (עם „ראשית דבר" מאת ש. ר י י נ א ק ו„אל הקורא העברי" מאת המתרגם). ירושלים, תרפ"ב. 287 גם XVI עמודים.

ספר שבחי הבעש"ט, ערוך ומסודר מחדש בצרוף מבוא והערות מאת ש. א. ה ו ר ו ד צ ק י. הוצאת „עינות". ברלין, תרפ"ב. ק"נ גם ל"ה עמודים.

ספורי מעשיות לרבי נחמן מברצלב (המביא לבית־הדפוס: ש. ר ב י ד ו ב י ץ) בצרוף מבוא מאת ש. א. ה ו ר ו ד צ ק י. הוצאת „עינות". ברלין, תרפ"ב. ק"ע גם XXXIV עמודים.

ואחרים, וכבר עמדו על זה, אבל איש מהם לא עלה בידו לעמוד על השיטה שבדבר, למה נקרא פלוני רק בשם לועזי זה ולא אחר.

כן, למשל, אנו מוצאים את הד"ר בלוי (בספרו Leo Modenas Briefe und schrift-stücke, pp. 157-159), שהוא מתחבט בשאלה: מה היה שמו העקרי של המקבל ר' מנחם עזריה מפאנו, שהיה נקרא גם־כן בשם Manuele מעיר ריג'יו, ויש שכנו גם בעברית את שמו הלועזי Manuele = עמנואל. קודם לכן היה ויכוח בין שטינשניידר וקויפמן: שטינשניידר הביע את השערתו, שעמנואל הוא מנחם עזריה, וקויפמן סרב לקבל הנחה זו. והשאלה היתה חשובה, משום שידידיה בן משה ריקנטי תרגם איטלקית בשנת 1580 את הספר „מורה נבוכים" לבקשת dotissimo divotissimo e divinissimo... Jmmanuel ebreo di Fano. — אם־כן אנו נתקלים כאן בעובדה חשובה של ההיסטוריה הקולטורית של איטליה. לבסוף אסף שטינשניידר עשרים וחמשה אנשים ששם משפחתם היה da Fano ובספרו של מורטרא „מזכרת חכמי איטליה" מצא גם־כן שמונה־עשר איש, ולא מצא ביניהם אפילו אחד שיהיה שמו עמנואל, אלא מצא אחד ששמו מנחם, — אם־כן ודאי מנחם עזריה=עמנואל, ובפרט שרק אותו הולמים התארים dotissimo, divinissimo. אחר־כך בא בלוי בספרו והעלה בחקירתו, שבודאי היה שמו העקרי של המקבל המפרסם עמנואל, אלא שבהיותו חולה מסכן בילדותו הוסיפו לו מן הסתם שם חדש, סגלה לבריאות: מנחם עזריה.

והנה בא קסוטו ומלמדנו שיטה שלמה: נוהגים היו לכנות שמות לועזיים לשמות עבריים. יודעים היו בקביעות, איזה שם לועזי מתאים לכל שם עברי. רק לפעמים רחוקות היו שני שמות עבריים מתאימים לשם אחד איטלקי. אבל יותר לא נהגו לכנות. השם הלועזי לא היה אפוא דבר שבמקרה: שם אחר במקומו לא היה יכול להיות. אם אנו מוצאים לפי זה, למשל, השם Manuele, אנו יודעים לפי הרשימה הקבועה, שהוא מתאים אל השם העברי „מנחם". לכאורה, היתה כאן סבה פוניטית לבחירת שם לועזי זה: ההברה הראשונה של שני השמות היא דומה בבטוי, ולא השגיחו כלל בכך, שהשם Manuele מתאים לשם אחר — Jmmanuel.

הנה כי כן, יש בידו של החוקר לעסוק בתעודות לועזיות שבארכיון ולכון בלי שום חשש את השמות הלועזיים לשמות הקדש, ולבוא על־ידי־כך לידי תוצאות ברורות וודאיות.

החלק השלישי של הספר עוסק במקצוע הספרות והמדע. קדם־כל — ברבנים של אותה התקופה. הרבנים באיטליה היו על־הרב מן היהודים שמעבר להרי האלפים. הם היו משקיעים עצמם בכל החכמות, חוץ מן התלמוד, ואותם התלמודיים המועטים שהיו בתוכם היו מתלמידיהם של היהודים הזרים. אף־על־פי־כן היו בפלורנציה גם רבנים מן היהודים האיטלקיים ומן הטפוסים של היהודים האיטלקיים. הנה, למשל, ר' בנימין בן יואב. בכח השיטה של קסוטו באונומסטיקה אפשר לקבוע בדבר ודאי, שר' בנימין בן יואב אינו אלא Guglielmo di Dattilo da Montalcino, מי שהיה שתף לבנק שבפלורנציה ולכמה בנקים במקומות אחרים. בנקיר זה היה עוסק בתלמוד ובקבלה ומחבר פיוטים, שנכנסו למחזור האיטלקי. רב אחר היה בדורות ההם ושמו ר' משה בן יואב, וגם זה היה פילוסוף, אבל היה מתלמידיו של הרמב"ם ולא מן המצדדים בחכמת הקבלה. הוא כתב שני חבורים על התורה: אחד (שאבד) על החלק הספורי, ואחד על חלק המצוות, בשם „עץ חיים". אצל קסוטו אנו מוצאים נתוח יפה ומפרט של ספר זה, וכן על ספר הדרשות, שהיה דורש ר' משה בן יואב בשבתות ובמועדים בבית־הכנסת. הדרשות היו, כמובן, באיטלקית, כדרכם של יהודי איטליה, והדרשן היה נוהג לכתבן אחר־כך בעברית, כמו שהכמרים הקתוליים היו נוהגים להרצות בכתב את דרשותיהם בלשון רומית, אף־על־פי שבעל־פה היו אותן הדרשות נאמרות גם־כן איטלקית.

מן הרבנים עובר המחבר אל הסופרים בחרוזים ובפרוזה. חוץ מן הפיטן ר' בנימין בן יואב הנזכר מדבר הוא על כמה פיטנים, שנשארו מהם בכ"י פיוטים דתיים וחלוניים. ביניהם מושך את שימת־לבנו ביחוד הבנקיר Manuele di Bonajuto da Camerino, שהיה בעל השפעה גדולה ושהיה מפרסם בין הנכרים בשם Manuellino. אדם פופולרי זה אינו אלא עמנואל חי בן עוזיאל עזריאל

החיצוני והמקורות הלועזיים שלה מפוזרים בכל רחבי העולם, כך גם החמר הפנימי, ואולי עוד יותר מן החיצוני, לא תשיגהו יד החוקר במקום אחד. לחוקר חשובה כל תעודה, כל אגרת, פתקה, כתב־יד ואפילו רשימת מעתיקו, כל כתבת שעל איזה בית־עלמין נדח, ואת כל אלה עליו לאסוף קו לקו, עד שיעלה בידו ללקט את הלבנים לבנינו. ולבנים אלה מתגוללות בכל המקומות שבעולם, בין שיהודים שרוים עוד שם ובין שאינם שם, — שהרי אין קרן זוית שהיתה פנויה בכל הזמנים מבני עמנו. עבודה לא קלה כלל היא עבודת ההיסטוריוגרפיה שלנו, ביחוד אחר שכל־כך עניים אנו עוד בעבודות מקדמות, בספרי קורפוסין המסדרים לכך.

על־כן מצטים מאד אצלנו הספרים המענינים בתולדות המרכזים והקהלות של עמנו. כשאתה מעביר בזכרונך הספרים ממין זה, כמעט שאין אתה מוצא ספרים אחדים להעמידם בשורה אחת עם המונוגרפיה של פוגלשטין־ריגר על קורות היהודים ברומא.

והנה באה עבודתו של אומברטו קסוטו על היהודים שבקהלת פלורנציה בתקופת־הרנסנס והיא מתבקשת להעמידה בשורה הראשונה של המונוגרפיות ממין זה.

ספר זה עוסק בתקופה מלאה ענין רב בהיסטוריה של המחשבה האירופית. גם התקופה מעגינת וגם המקום מענין: פלורנציה, העיר של בני מדיצ'י. התקופה, שבה עוסק הספר, כוללת הזמן למן התישבות היהודים בפלורנציה בשנת 1437 בתור בעלי בנקים להלואות במשכון עד שנת 1570.

הספר נחלק לשלשה חלקים: החלק הראשון כולל הרצאה על ראשיתה של הקהלה, על התיסדות הבנקים להלואות במשכון עד התבדלות היהודים לתוך גיטו מיחד. החלק השני עוסק בחיים החברתיים ובחיים הפרטיים. כאן מדבר על ההלואה ועל בעלי ההלואה, על הסוחרים והמסחרים, על הפרופסיות החפשיות, על המצב היורידי של היהודים ועל הסדרים שבקהלה, על החיים הפרטיים של היחיד, ולבסוף בא פרק על האונומסטיקה (השמות).

פרק זה על האונומסטיקה הוא אחד המלבבים ביותר שבספרו של קסוטו. אנו מעשירים ומרחיבים כאן פשוט את חוג השקפתנו ואנו רוכשים לנו כללים, שנוכל אחר־כך להשתמש בהם בחקירות היסטוריות.

אנו מוצאים בדברי ימי עמנו, שהיו משתמשים בשמות לועזיים עוד בימי קדם, למן הזמן שהיתה חודרת התרבות היונית לתוך היהדות, ואולי עוד קדם לכן, כשהיו מתנגשים היהודים עם הנכרים. במטבעות של החשמונאים אנו מוצאים כבר שמות דו־לשוניים, בעברית וביונית. כן, למשל, יש בכמה מטבעות של אלכסנדר־ינאי השם היוני Ἀλέξανδρος' בצדו של יהונתן או יונתן, וכן בשם נכדו אנטיגנוס נמצא במטבעות השם מתתיהו בצדו של Ἀντίγονος'.

מתוך התרעמותם של רבותינו על שנוי השם (השוה, למשל, ויקרא רבה, ל"ב, שהש"ר על פסוק ד, י"ב) אנו מבינים עד־כמה היה נפרץ מנהג מכאיב זה. גם יהודי איטליה לא היו יוצאים מן הכלל בנדון זה והיו מכנים את־עצמם בשם לועזי בצדו של השם העברי. יש שהיו מגנים אותם בכך ומבארים את החזיון ברגש הלאמי הפגום שלהם, בכונה שלא לפרסם את יהדותם ברבים. אבל המציאות באה וסותרת לטענה זו, משום שהיו נוהגים לחתום את השם האיטלקי דוקא בצרוף התאר ebreo (= יהודי), ותאר זה היה כמעט לשם־לואי חיובי לשם האיטלקי. יהודה אברבנאל בעל הס' Dialoghi d'amore ידוע רק בשם Leone ebreo. אם־כן, אין כאן חפץ להסתיר את היהדות. או נקח, למשל, את המקבל ר' מנחם עזריה מפאנו (הרמ"ע): הוא היה ידוע באיטליה, וגם מעבר לגבולות איטליה, בשמו הלועזי Manuele, והרי יהודי שכמותו ודאי לא היה מתביש בשמו העברי. חוץ מזה יש להעיר, שכמעט כל השמות הלועזיים, שהיו היהודים משתמשים בהם, היו מיחדים כמעט להם לבדם ונפוצים רק בתוכם, והנוצרים כמעט שלא היו משתמשים בהם. ברור אפוא, שהיתה לחזיון זה סבה אחרת לגמרי: לנכרים היה קשה לבטא את השם העברי כמו־שהוא, וזה היה גורם ליהודי אי־נעימות בחייו האזרחיים, ולפיכך היה משתדל להסתגל אל הסביבה וכנה לעצמו שם חלוני, שהיה קל ונעים על הנכרי לבטאו.

והנה עובדה זו, של מציאות שמות כפולים אצל היהודים, היתה ידועה למדי לחוקרינו הגדולים, כמו צונץ, שטינשניידר־

(בראשית, ט"ז, י"ג) היא: כי אמרה הגר (כצ"ל) הלום ראיתי אחרי ראי — המעין דומה לעין: עמֹק ודבר נוצץ בתוכו. ואם יביט האדם במעין, יראה בו את עינו ובתוכה את המעין ואת עינו וכן הלאה — סוד הראיה! והשם „אל ראי" הוא לעֻמת השם „ישמע־אל"! בזה משתקפת מחשבת הקדמונים על־דבר החושים ותפקידיהם. (ומלת „הלם" מרמזת על „לחי" בהפוך האותיות).

עוד יש לי להוסיף כהנה וכהנה, מה שהשמיט קניג בבאורו; אלא שאין להאריך בזה. ואגמור את הרצאתי בהערה זו:

קניג מבאר, כמו חוקרים אחרים, את השם „ספר הישר" — ספר האיש הישר (עַיֵן בבאורו, צד 78 ו־91), הוראה סתומה ומוזרה. באמת, לדעתי, לא היה זה שֵם ספר מְיֻחד, אלא הכתוב מחזק לפעמים את דבריו, שהם כֵּנים ונאמנים, בזה שהם כתובים ישר בספר (עַיֵן בקֹהלת, י"ב, י: וכתוב ישר דברי אמת). כך הוא ביהושע, י, י"ג, שמסֻפר שם מעשה נפלא מאד, „שלא יאמן, כי יסֻפַּר", ולכן מעיר הכותב, כי המעשה הזה כתוב באמרי ישֶר על ספר, ולא בֻדָם מלבו, וכך הוא גם בשמואל־ב, א, י"ח, ששם יש גם־כן מקום לטעון, איך יתכן הדבר, שדָוד קונן קינה על מות שאול אויבו בנפש, ולזה מביא הכתוב סיוע, שקינה זו כבר כתובה בספר ישר ואין לפקפק בדבר. במלכים־א, ח, י"ב, יש בתרגום השבעים (שם, בפרשה ח, פסוק נ"ג) הוספה קטנה וסופה: הלא היא כתובה בספר ה ש י ר. ועל יסוד זה משערים חוקרים אחדים, שתחת „ספר הישר" יש לנסח „ספר השיר". אולם אפשר, שזהו ספר אחר, או שהשבעים תרגמו על־פי השערה בלבד.

ד"ר א. ש. קמנצקי.

ז: על ה ע י ן בדרך ש ו ר („שור"=ראה). כן משתמש הכותב, כנראה, בדמיון המלה „עין" והפֹּעל „ענה" („התענה") (פסוק ו, ט) וְעָנִי (פסוק י"א).

היהודים בפלורנציה בתקופת־הרנסנס

Umberto Cassuto: Gli Ebrei a Firenze nell'etá del Rinascimento, Firenze 1918, pp. XII+447 (Pubblicazioni del R. Jstituto di Studi Superiori in Firenze.

כמה מדות בכותבי מונוגרפיות במקצוע קורות הקהלות היהודיות: יש שאינם משתמשים כלל בחֹמר לועזי והם מניחים ליסוד חקירותיהם רק את החֹמר, שהם מוצאים במקורות היהודים. למותר הוא להגיד, עד־כמה עבודה כזו לקויה מכל צד, שהרי אפילו הצד העברי שבעבודה מעין זו גם־כן פגום, כשאינו מתמלא במה שנמצא מחוצה לו. חקירה חד־צדדית מעין זו מתבארת על־הרֹב בהעדר ידיעות והכשרה מספיקה בעובד. אצלנו אפשרי חזיון כזה, שאדם יהיה בקי תכלית הבקיאות בספרות עשירה ועתיקה כספרותנו, ומצד שני יהיה לקוי כל־כך, עד שלא יהיה מכיר גם בחסרונו. מסוג זה היו רֹב בעלי המונוגרפיות, שנכתבו עברית על הקהלות שבמזרח־אירופה. ויש עוד סוג שני של כותבי־מונוגרפיות, יהודים ונכרים, שהמקורות היהודיים הם להם כספר החתום; ואולם יש להם הכשרה מספיקה, משום שלפניהם פתוחים הארכיונים ושאר המקורות הלועזיים, ועל־כן יעלה בידם לתת לנו, אמנם, מונוגרפיות חשובות, שיש בהן חֹמר חשוב מאד, אבל בעבודתם לא יִנָּקו מכמה דברים מעוררים צחוק, לפי שבאֹנס או ברצון עליהם לגעת גם בצד הפנימי של חיי היהודים והלך־רוחם, וכאן הם כמעט תמיד נכשלים. היהודי היו לו תמיד שני צדדים בחייו: חיצוני — ביחס אל הממשלה ואל הסביבה הנכרית, ופנימי — ביחס אל הקהלה, אל הסביבה היהודית ואל קניני אֻמתו, אל המחשבה הלאֻמית ואל ההשפעה הספרותית והמדעית של היהדות. מי שבא אפוא לכתוב מונוגרפיה על קִבוץ יהודי, עליו לעמוד על שני הצדדים האמורים גם־יחד, והוא צריך להיות מצוי בשעה אחת בשני עולמות: היהודי והנכרי. חוץ מזה יש עוד קֹשי אחר בהיסטוריוגרפיה של היהודים, שאינו כמעט אצל שום אֻמה: כשם שהחֹמר

הכתוב בפֹעל „ילד" תחת „הוליד", הם רק מסגרת לשון הכותב, שהשוָה את לשונו על־פי הפעלים האחרים הכתובים באותה הפרשה, ואין מִכאן ראיה כלל, שהפרשות הללו נכתבו באיזו תקופה, שאז היה שמוש הלשון שונה בנִדון זה.

והנה, אף כי לכאורה סותרות שתי ההשקפות האלה של קניג, הקונסרוַטיבִית והרדיקָלית, זו את זו עד היסוד, הן נובעות באמת מתכונה אחת בשיטת הבקֹרת של החוקר הזה. הוא דורש ראיות מכריעות, מכריחות, מופתים „חותכים", וכל־עוד שראיות המבקרים האחרים אינן „חותכות", לפי דעתו, הוא דוחה אותן. אולם הדוגמאות שהבאתי מוכיחות, שגם קניג בעצמו מסתַיע בראיות, שהכרעתן מוטלת לפעמים בספק גדול!

לעֻמת זאת יש מעלות רבות לפרושו של קניג על ספר־בראשית, המֻנח לפנינו. הוא יודע היטב את דקדוק הלשון המקראית עד תכליתה והוא משתמש לפעמים רבות, בנגוד לשאר המבקרים הנוצרים, גם בפרושיהם של חכמי ישראל. בכלל יש בבאורו זה אוצר בלום של ידיעות רבות ושונות, ששאב המחבר מספרים שונים. כי קניג זה קרא הרבה ושנה הרבה, והוא מביא דעות והערות מספרים רבים מאד, ובנדון זה אפשר ללמוד ממנו הרבה.

אמנם יש להוסיף הרבה, מה שהשמיט קניג בבאורו. הוא למשל משתמש לפעמים בבאורו היטב של פ. פון בוהלן (P. von Bohlen, Die Genesis), שנדפס בקֶניגסברג בשנת 1835. ובוהלן זה השתמש הרבה בבאוריהם של המבקרים הישנים, י. ד. מיכַאֵלִיס, אֲיכהורן, די ווטה ועוד. ובספרי המבקרים האלה אפשר עוד למצא דברים הראוים לשימת־לב ושנעלמו מעיני המבקרים החדשים. וקניג לא הרגיש לפעמים את חשיבותן של ההערות הישנות האלה. כן, בהביאו מספרו של בוהלן את ההשערה, שארץ נוד היתה בקִדמת אסיה, ושקַיִן הוא, לדעת המבקרים הישנים, אבי המונגולים, הַטַטַרים או הסינים, לא הביא משם את השערת מיכאליס, שנוד היא „הדו" (=„הנדו"), דבר הראוי להשמע, כי על־פיו אפשר ליַשב הרבה קֻשיות. על־פי הנחה זו אין כל סתירה בין המסֻפר בבראשית, ד, י״ז ואילך על־דבר בני קין ובין המסֻפר על־דבר המבול. כי אפשר מאד, שעל־פי בראשית, ד, ט״ז ואילך לא נכחדו בני קין יושבי ארץ הדֹו הרחוקה ממי המבול ורק ארץ אסיה המערבית נשחתה במבול. וכן בטלה גם שאלת המבקרים החדשים, איך היה קין, הנע והנד בארץ, „בונה עיר". כי באמת כַּוָנת הכתוב היא, שאחרי שחזר קין בתשובה, סרה מעליו קללת ה' להיות נע ונד בארץ, ונשאר ממנה רשום רק ברחוק הארץ, שישב בה קין, ובשמה: ארץ „נד" 1) („לשון נופל על לשון" ספור אתימולוגי!). קניג בעצמו מיַשב את הסתירה המדֻמה הזאת בזה, שקין לא בנה את העיר בשבילו, אלא בשביל בנו ומשפחתו (עַיֵן צד 291). תרוץ תמים מאד! — כמו־כן לא הביא קניג בבאורו לבראשית, ט״ז, י״ג את השערתו החריפה של מיכאליס (במאסף Orientalische Bibliothek, IX, 185; עַיֵן בוהלן, 188), שיש לנקד „לְחִי" תמורת לַחַי; אלא שגם מיכאליס וגם בוהלן לא ירדו לסוף דעתו של הכתוב: מיכאליס סובר, שהבאר נקראה „באר הסלע הנראה למרחוק" והשם לְחִי הוא כנוי לסלע על־שם תבניתו (כמו „רמת לחי" בשופטים, ט״ו, ט, י״ז), ובוהלן משער גם, שהמלה „ראי" היא מלה מצרית ואפשר אפילו יְוָנית! (ὄψις — שֶׂטֶף). באמת „לְחִי רְאִי" הוא שֵׁם נרדף ל„עין" והכתוב מרמז על ההוראה הכפולה של השם „עין" 2) (עין הרואה ומַעין מים). וכַוָּנת הכתוב

---

1) כנראה, נבנה המבטא „נע ונד" בתור נגוד והפוך מהמלים: גן עדן (בהמשכת הנ' הראשונה להע' ובשנוי מקום הנ' השניה). כן אין ספק, שהכותב משתמש במליצת „לשון נופל על לשון" במאמר: „יֻקם"—„קין", וכן גם: „בנה" „עיר" מרמז על „בנו" חנוך, אבי עירד. השם „נֹח" רמז בראשיתו על הפך „נוד", כי „בני נֹח" הם החלק האנושי האחד, המקביל לחֵלק האנושי האחר, היושב בארץ „נוד" („הנד" — הדו). מליצות־חידות כאלה מצאתי הרבה, כי הקדמונים השתמשו בסגֻלת־מליצה זו, כמו שהשתמשו, למשל, הסופרים האחרונים בפסוקים וברמזים על פסוקים מספרי התנ״ך והתלמוד להראות חריפות וכשרון המליצה (האחרונים הראו בזה גם בקיאות).

2) כנראה, כלולה מליצה זו גם בפסוק

ונעשים חד, הכל לפי רבוי המלאכות, חליפת הפרנסות ושאר סגלות הגוף והנפש. וכשמזדמן לפניך בצלאל בן־אורי בן־חור המוטילאי (עמ׳ 31) ואין לו דמות הגוף, מיד צפה לפניך דמות דיוקנו של החזן בעירך, המשלם בכל החכמות שבעולם, מצין במנגינותיו עלי כנור, ואין כמותו יודע לצייר ציורים מפליאים ומרהיבים את העין, וה„מזרח״ שלו, הדבוק בטבלא של תבת המתפללים בבית־המדרש הישן, שמצירים עליו כל החיות והעופות שב„פרק שירה״, הציב לו שם־עולם לא יכרת, שכן יחד עם שם הוי״ה, סמו״ט, אטל״ס מזהירות גם המלים: כל אלה מעשה ידי להתפאר צבי הירש המכנה יפה.

אשרי עין ראתה אלה.

מ. א. ז׳ק.

בשתי הקצוות *

אדוארד קניג, זה החוקר הידוע, החרוץ והפורה מאד בעבודתו המדעית במחקר המקרא והשפה העברית, תופס מקום מיחד בין מבקרי המקרא. הוא אוחז בשתי קצות הבקרת ונלחם בשביל זה בשתי מערכות המלחמה. מצד אחד, הוא מחזיק בסמכותה של המסורה, או כמו שהוא קורא לשיטתו זו — „תורת המורשה״ (Vererbungstheorie). הוא מטעים וחוזר ומטעים, שמזמן האבות עד משה עברו רק דורות אחדים בערך, ובמשך תקופה כזאת היתה מסורת האבות לבנים יכולה לצאת לפעלה בזהירות ובדיוק. ולפיכך הוא מתנגד לכל השערות המבקרים, המחליטים, שכל ספורי ספר־היצירה („בראשית״) — וגם ספורים אחרים מסוג דומה להם בספרים אחרים — הם אגדות פיוטיות או גם מתוסים (בנוגע לספורי אחד־עשר הפרקים הראשונים). הוא סובר, שזכרונות העמים (גם הנכרים במשמע) על־דבר תולדותיהם בימי קדם, לפני התפשט המנהג והיכלת לרשם את קורות הימים בספר — זכרונות, שנמסרו בעל־פה מדור לדור — הם מקור בטוח, לפי הערך, ויש לסמוך עליהם. ולא זו בלבד, אלא שהוא מחליט, שדוקא אז, כשהיה הזכרון זקוק להשען על כח עצמו ולא היה לו סיוע מן הצד (הכתב), התפתח כשרון־הזכירה והתחדד באפן נפלא. קניג מביא ראיה להחלטתו מדברי פ. מכס מילר, החוקר המפרסם בספרות הסנסקריטית, שכתב, כי ספר רוג־ודה, הספר העתיק בכל ספרי ההדים, המכיל לפי דברי סופריהם 153826 תבות, היה נמסר בעל־פה במשך דורות רבים, עד שנרשם בכתב זמן מועט לפני בדה (477 — 557 לפסה״נ). והוא הדין במסורת השירים הערביים המאסה, שנמסרו גם־כן בעל־פה, ובשירי הומרוס היוני וכדומה. אמנם קניג אינו מרגיש, שראיה זו היא קלושה, כי לא הרי תמונת יצירה פיוטית, שיש לה צורה קבועה ומסימה וקשורה במשקל ובחרוז, כהרי תכן היצירה הזאת, שמקורו יכול להיות הדמיון הפיוטי, היוצר את יצירותיו מרגש היפי ואהבת הפלאות בלבד.

זה הוא הצד החיובי, הקונסרוטיבי, בבקרתו של קניג.

אולם מצד שני, הוא הולך בשיטת המבקרים, המחזיקים בתורת „שלשת המקורות״ הידועה, ונלחם בבעלי ה„אחדות״ גם הקדמונים, גם החדשים שבחדשים. ובשיטתו זו הוא מרחיק ללכת עד הקצה האחרון בנוגע להגבלת זמנו של המקור PC („ספר הכהנים״), ומחליט יחד עם ולהוזן וחבריו, שמקור זה נערך בימי גלות בבל. אמנם את זמן המקור E הוא מקדים עד לימי השופטים (E קדם, לדעת קניג, למקור J, שחבר לדבריו לא קדם זמן דוד). וכל כהאי למה? במה הורע כחו של „ספר הכהנים״? מפני שקניג מצא, שהמקור הזה משתמש בכנוי הגוף „אני״ במקום „אנכי״ הקדום (הנמצא לרב במקור הקדום E). וכל זה אינו שוה לקניג והוא הולך ומחזק את ראיותיו בהוכחה זו, שהמקור PC כותב „הוליד״ (לזכר) ולא „ילד״, כמו שנוהג המקור J העתיק ממנו („ובתואל ילד את רבקה״ וכדומה), ובשמוש זה („הוליד״ תחת „ילד״) נתפס גם יחזקאל המאחר, שחי בימי גלות בבל! וכאן יש לשאל: היתכן, שבזמן מן הזמנים, ולו גם בזמן דוד, היה מנהג הלשון לאמר „ילד״ גם על זכר ולא „הוליד״? על־כרחנו עלינו לספר, שהמקומות המעטים, שבהם משתמש

* Die Genesis eingeleitet, übersetzt und erklärt von Eduard König 1919, Gütersloh.

הוא החלק הראשון: „פרנסות ומלאכות" (עמ' 7—39), שהוא כֻלו תאור כללי, ודוקא כאן נאמנת עלינו עדותו של המחבר, בשעה שהוא בהינת „רואה ואינו נראה". ואף כאן צריך לצרף ממקום אחר „פרק בגיאוגרפיה של עירתי מוטילי" (עמ' 47—84), שמקומו בראש.

כללו של דבר: „עירתי מוטילי" הוא נסיון יפה שמעלותיו מְרֻבּות והן עומדות ומכריזות על עצמן, אין צֹרך לפרטן ואף לא לרמז עליהן, ומכל־שכן שאין להרבות דברים על לשונו של המחבר, הראויה להיות למופת לנו. אגב: אין המחבר מסתפק בהזכרת שם ב י א ל י ק: „סמוך לעירתי מוטילי יש בְרֵכָה... אוי בְרֵכָה, הלואי שתזכה גם ה י א לביאליק שלה!" (עמ' 37), אלא אף לומד ממנו חדושים לשוניים: „שאר בתי מוטילי עמדו כֻלם עֳרָמים והשופי־שת, כאלו קרקעם צחיח־סלע. אין חתימת דשא כלפי חוץ" (עמ' 55). „וחתימת דשא אין, ואין אמת צל ואין ניד חיים" („מגלת האש", שירים, עמ' 113). ביאליק יצר ניב זה דוגמת המבטא „חתימת זקן". ולא עוד, אלא שאפילו הפגימות שנזכרו לעיל, פגימות הן לגבי דור יבוא, ואינן פגימות לגבינו, המכירים את העירה במקורה, וכל טפוס מעלה מיד בזכרוננו מין טפוס בדומה לו מתוך עירתנו אנו, שניהם מתמזגים יחד ואחד מתמלא מחברו, וכהרף־עין מצטרף טפוס לטפוס ועירה שלמה צפה ועולה לפנינו, עירה הדומה במקצת לעירתנו ואף־על־פי־כן עירה חדשה היא.

כי שם רב תקרא, מיד נזכר אתה במחלקת על־דבר הרבנים, עם כל הפִּעור המסתעף ממנה, וכאן אתה רואה רב ש„עלה על כסא הרבנות, בהיותו עוד אברך מלמד בפינסק, ושבק חיים בן שמונים וחמש שנה" (עמ' 20), והרי ברוך שמו של הרב, שבזכותו נִצלה העיר ממחלֹקת, ואתה מוחל לו את בטלנותו היתרה, ואתה מַסרה עליו שלא־מדעת מזיו חכמתם של רבנים אחרים הידועים לך ובטלנותו שם תמימות יִקָרֵא לה.

שקר היא מדה מגנה, אבל גזמאות ודברי־הבאי שאני, שכן יש ללמד עליהם קצת התר ממעשיותיו של רבה בר בר־חנא, וכשאתה מגיע לספורי נפלאות וגזמאות של אביגדור סופר סת"ם על מליטופול, הרי אתה צוחק ונהנה מטוב לב: „כבש כשהוא יוצא לשדה, קושרים לו לרגליו האחרונות עגלה, ועל עגלה זו עומסים את אליתו השמנה, והאליה מטפטפת שֶמן, ונסרי העגלה סופגים וסופגים, עד שנעשים בעצמם מין נוקשי־שֶמן, קולפים אותם וזורקים לקדרה ומבשלים מרק „מְחַיה נפשות". ומוסיף אביגדור תוך כדי דבור: אחינו בני־ישראל החרדים נמנעים מלאכול נוקשי־שֶמן אלה משום חשש „אבר מן החי". שוחטים את הכבש ומעשנים אליתו וכובשים אותה במלח, פלפלין ועלי־דפנא ואלון, עד שנעשית רכה וראויה לאכילה, — להבדיל, שֶמן של חזיר כשר. ומעשה באליה כזו בשעת מצור סֶבסטופול, שנתפרנס בה גדוד של חַיָלים במשך ששה חדשים ובכל יום אכלו החַיָלים שלש פעמים: חי ומבֻשל וצלי־אש על בצלים" (עמ' 61). ועכשו צא ולמד מה בין מגַזם זה לבין גדליה „דובר־שקרים" שבעירך. רגיל היה גדליה לנסוע לעיר־הפלך מדי חֹדש בחדשו, וכשהוא חוזר, הריהו מסַפר לבני עיָרתו חבילין של שקרים ובדותות על שרפות, מגפות וכיוצא באלה. הכל יודעים שאין בדבריו ממש, ואף־על־פי־כן יוצאים בזה הבריות ידי חובת „חדשות". פעם נזדמן ובא לתוך העיר אדם מתושבי עיר־הפלך גופא. רצו הבריות להלעיב בבן־עירם השקרן והעמידוהו לסַפר מעשיותיו בפני האורח. לאחר שֶסִיֵם פתח האורח פיו ושאל: רב גדליה, ספַקח הוא, מה ראה לשטות זו, לכַתת רגליו ולנדוד לעיר־הפלך, כדי לסַפר עליה בדותות ודברים שלא היו מעולם, מוטב שישב בביתו ויספר אותן המעשיות גופא על־דבר עיר־הפלך? ענה גדליה ואמר: הנה אשב ואספר, למשל, שנשרף בית־המרחץ בעיר־הפלך בערב שבת סמוך לחֲשֵכה ויהודי העיר נמלטו משם ורצו ברחובות העיר עֲרֻמים כיום הִולדם, — מי יאמר לי כי שקר הדבר, הרי יש לחוש, שמא ארַע כך באמת. מה שאין כן כשהייתי בעצמי בעיר־הפלך ורחצתי בבית־המרחץ שם ויצאתי בשלום ולא אֵרעה כל תקלה — הרי יודע אני, שהבדותה היא בדותה ממש, עליה גאותי והיא תהלתי.

וכך אתה יושב וקורא ומוחך עסוק במעשה יצירה שלא־מדעת: מגלגל הוא נשמות מהכא להתם ומהתם להכא. פעמים מתחלק אחד ונעשה שלשה, ופעמים מתגלגלים שלשה

אחד אלא אם־כן סמוכין לו בדור שלפניו ובדור שלאחריו. אמת, בכל דור מצוּיִם שלשה דורות כאחד: הזקנים, האבות והבנים; ואולם הזקנים, שהשפעתם כבר עברה ובטלה, אינם כלל האבות של הדור הקודם, שכן אין הדור מזדקן כֻּלו בבת־אחת, אלא הבריות מזדקנים אחד אחד, ולפיכך אין דור של זקנים, אלא מספר נמושות המפֻזרים ומפֹרדים בכל העירה, נבדלים זה מזה על־פי מעמדיהם וסורי חייהם לשעבר, מניעים ראש מתוך יאוש על סדרי החיים החדשים, ומצמצמים שלטונם המעט בארבע אַמות של רשות־היחיד שלהם, ופעמים מפקחים הם במקצת על עניני חִנוך הפעוטות. והואיל ודרכם של הזקנים להרבות בעניני יראת־שמים, להאריך בתפלתם ולעסוק אך בעבודת השם, הרי שסופו של זקן אינו מוכיח כלל על תחלתו. לפיכך אין אדם יוצא ידי־חובתו בציור מראה־עיניו בלבד, אלא חַיב הוא להטות אזן לשיחת הבריות ולשמוע ספורי זכרונותיהם, להשוות את הספורים וגירסאותיהם, ואחרי בֵרור ולִבּון יצא לו נוסח מתֻקן של חיי העירה בדור הקודם, שרשומם נִכר בחיי הדור הבא אחריו. והוא הדין בדור הצעיר. חוץ מן הפעוטות שהם קובעים פרק מיֻחד לעצמם, הרי אין הדור הצעיר מתחיל מראה סמני השפעה על חיי הקהלה אלא משעה שכלו לו מזונות על שֻׁלחן המיו והוא יוצא לרשות עצמו, נלחם מלחמת החיים, נופל וקם, נופל וקם. ואולם „לפנים מן הקלעים" מתחילים החיים מתרקמים משעה שגעגועי אהבה מתגנבים אל הלב, ופעמים גם רגשות אהבה ממש. כאן מתגלים גם סמני השפעת ה„מין" השני, אפילו בעירות שלנו, שזווגים היו נעשים על־ידי שדכנים. הכל יודעים, שזווגים לחוד וגעגועי אהבה לחוד; ולא עוד, אלא שלכנים לא ראו כל סתירה בין געגועי הלב ובין מעשי השדכן, — אדרבה, געגועים סתומים אלה מצאו פעמים תקונם במעשה שדכן ונתפרשו על־ידו. אלא שפרכוסי הלב פעלו פעֻלתם בחשאי קֹדם מעשה שדכן, בשעת מעשה שדכן ואחר מעשה שדכן, ואין צריך לאמר במקום שהיו מפַכים בלב רגשות אהבה ממש. ומצב־נפש זה של הדור העומד על מפתן החיים אי־אפשר לו שלא להשפיע על חיי הקהל, ולוּ יהי דרך צנורות נעלמים. שהואיל וענינים אלה הם בבחינת „רזין דרזין", הרי שאין אדם נאמן אלא על עצמו בלבד, ובמקום שאדם עובר על עצמו בשתיקה, הרי העִקר חסר מן הספר. ואפילו אחותו הצעירה, עצמו ובשרו („עֲירָתי מוטילי", עמ' 117—120), לא על הכלל באה ללמד, אלא על עצמה בלבד.

כנגד זה מצֻירים הטפוסים ביד אמן, כל טפוס הוא חטיבה נאה בפני עצמה, ואם אין זה שבח לגבי כלל העיָרה, הרי גדול שבחו מבחינה הציורית, ולשון המחבר, לשון עברית חיה ושוטפת המתַבלת במליצות נאות ומלין דרבנן, מוסיפה להן חזוק ושבח: „סוס היה לי ממשפחה מיוחסה, סוס „כמה שנאמר": שנותיו חמש, רגליו עמודי שש, רעמתו — יריעות שלמה, אלא שהסרון קטן היה לו, לא עלינו: סומא בשתי עיניו..." (שם, עמ' 67). ואִלו היה המחבר קובע אותם בספר מיֻחד מבלי לגלות את מגִלת היוחסין שלהם, היה נפטר ממילא מכפילות של סגנון בדבורי המתחיל:

„יעקב־אשר ההנוני. לא חנוני ממש, אלא חובש בית־המדרש, ולא יהודי מוטילאי, אלא בעל־הבית בעירה הסמוכה חומסק. ואף־על־פי־כן הוא שַיך לכאן" (שם, עמ' 68).

„מוכר־ספרים. בעִקרו של דבר לא מוכר־ספרים היה, אלא מלמד, ולא מלמד, אלא בעל־חשבון, ולא בעל־חשבון, אלא קצת משֻגע; אלא שבכל המקצועות החשובים הללו לא אתמחי גברא, ואני עמדתי על מכירת הכפרים, מפני שסוף־סוף זו היתה מפרנסתו, — אמנם בדֹחַק, — ימים ושנים" (שם, עמ' 76).

„הדוד שניאור הַוַרשאי. לא וַרשאי, אלא בריסקאי, ולא בריכקאי, אלא מוטילאי — ואף־על־פי־כן אני קורא לו וַרשאי על שום סופו" (שם, עמ' 80).

אכן מלבד הטפוסים הבודדים יש כאן ספר שלם המֻכנה: „בית אבא" (עמ' 91—120), בית יהודי לכל פרטיו ודקדוקיו, ואפילו העביט של שופכין, במחילה, מגלה את סוד צֵרופיו והרכבת נוזליו ומלואו והרקתו וריחו הנודף. ובבית דרה משפחתו של „יהודי נאה, כֻּלו אומר כבוד מכף רגלו ועד קדקדו", וכאן אף המסַפר תופס מקום ורשומו נִכר. אלא שיש לצרף לכאן את הפרקים המצוּיִם במקום אחר, שֶׁשַיכים הם אף לכאן, לשכלל את תפארת הבית, כגון: „הסבתא רָחל" (עמ' 40—47). ואולם גִלת הכותרת של הספר

בנפשו פנימה, בנפש הבן הנאמן לעירתו, ואינו יודע, ששאר בני עירתו אף הם מסתעשעים בזכרון צריח זה הצף גם אצלם ראשונה. אך פקח הילד את עיניו ונשא אותן למרום, מיד ראה צריח המגיע עד לעבים, והצריח סמוך לו, סמוך ביותר. הפליג הילד מחוץ לציר ותעה בדרך, מיד הוא הופך את פניו, רואה את הצריח ויודע להיכן יפנה. חוזר הוא ממרחקים בעגלה, ונפשו תכלה אל עירו, וכבר קץ בטלטולי הדרך, הריהו תר בעיניו למרחוק, שמא יראה את הצריח, ובשעה שעינו מבחנת בו בראשונה, מיד נחה דעתו: עוד פרסא אחת וסוף לנדודי הדרך.

מבחינה זו כדאי הדבר להביא את הפתיחה של „עירתי מוטילי".

„עירתי אין בה לא נמל, לא מסלת־הברזל ולא דרך־המלך. המסלות, הכבושות לעוברים ושבים ולמשאות, עוברות ממוטילי והלאה, והיא עומדת לה על תלה בקרן־זוית".

„מפרסמת היא עירתי רק בדבר אחד: באבריה, או, כמו שהיו רגילים לאמר „בימים הראשונים הטובים", — ב„ערליה". — בימים ההם ומסלות־הברזל עוד טרם נתפשטו בהחום הצפוני־המערבי, ו„ערלי" מוטילי היו יוצאים שיירות־שיירות ומביאים סחורות ממינסק לריגה, מריגה למינסק וכדומה" („עירתי מוטילי", עמ' 7).

מתוך הפתיחה נכר מיד, שאין המחבר כותב את העירה בבחינת אדם החוזר על זכרונות ימי־נעוריו כמו שהיו לפנים בעודנו נער, אלא עומד הוא ומספר לדור נולד ארחות ימי־קדם. אלו כתב את עירתו בעודנו נער, אי־אפשר היה לו לפתוח כך, משום שבאותה שעה לא ראה, לא נמל, לא מסלת־הברזל ולא דרך־המלך, ולא עלה אז על לבו כלל, שערים אחרות נתברכו בסגלות־חמדה אלה. גם שלום־עליכם, שכתב את דבריו בעת ובעונה אחת עם המחבר שלפנינו, ולא ידע אחד את מעשי חברו, מספר אף הוא בשבחה של עירתו, אחרי הקדמת דברים כדרכו:

„עיר קטנה וורונקה, אבל מה־יפה היא ומה רב חנה! יכול אתה, לכשתרצה, לעבור את כל העיר, לארכה ולרחבה, במשך חצי שעה. אין לה לא מסלת־הברזל ולא נמל של ים, לא שאון החיים ולא המונם, אבל יש לה שני ירידים, פעמים בשנה, שכל עצמם לא נבראו אלא בשביל היהודים, למסחרם ולפרנסתם. עיר קטנה ודלה, אבל כנגד זה מלאה היא ספורים ואגדות נפלאים, המושכים את הלב, הנמסרים מדור לדור, איש מפי איש. אלו אמרתי לספר לפניכם את כלם, לא הייתי מספיק. ולפיכך אני מעלים עיני מהם ועובר לעשות את חובתי הישרה, המוטלת עלי — חובת ביוגרף, הרושם בספר רק את תולדות גבורו בלבד" („חיי אדם", ספר ראשון, עמ' 16).

אכן גם קמניץ אין בה לא נמל, לא מסלת־הברזל ואף דרך־המלך, הכבושה לעוברים ושבים ולמשאות, לא היתה בה לפנים, ואף־על־פי־כן לא עלה על לבו של קוטיק לציין את הדבר, שכן הסופר הבא בימים כותב מפי הנער, שאין לו בעולמו אלא מה שעיניו רואות. ואף־על־פי שהנער מפריז פעמים על המדה ודורש על עסקי עצמו יותר מדי, — למשל, מרידתי הראשונה, שמי מתפרסם בכל העיר („מיינע זכרונות", חלק ראשון, עמ' 293—298), דורו של חצקיל (שם, עמ' 367) ועוד בכמה מקומות, — מכל־מקום השכיל המספר לשתף עצמו עם הצבור, עד שהוא נעשה טפל לגבי הצבור, אף כי הוא ראש ומנהיג למראית־עין. ואין אנו שומעים את קולו של המחבר הבא בימים אלא מתוך דברי ההקדמה הקצרה: „ימי ילדותי בליתי בעירה קטנה ומצינת במינה, מקום שחיו שם היהודים חיי־עני, אבל חיים של „שקט ושלוה", אף — אם נתנה הרשות להביע כך — חיו חיי טעם... היום אין כמו אלה ואין גם הפואסיה של העירות שמלפנים" (שם, „במקום הקדמה", עמ' 5). חוט של חן הפרוש על העירה מושך את לבנו כל־כך, משום שאנו נטולים לגמרי, בשעת קריאה, מעולמנו ומרחפים באוירה של העירה שמלפנים, ואנו טועמים מקצת מאותו הטעם שטעמו אבותינו בחייהם.

אמנם כל עירות בני־ישראל קרצו מחמר אחד וכל מה שיש באחת מצוי גם בחברתה, ואף־על־פי־כן אין עירה אחת מסגלת לשמש טופס לכל עירה, הואיל ולא הטפוסים הבודדים עקר הם, אלא חיי העירה כלה, פרצופה הכללי העולה מתוך סכום כל תושביה. ולפי שגם הצבור הולך ומתפתח, ומשתנה לאט לאט, הרי אף הוא אינו נתפס בדור

מעיד העורך בהקדמתו לספר זה: „באחד הערבים נצנצה מחשבה בלבנו, כי איש איש מאתנו יכתוב את עירתו, סדרי חייה, מנהגיה, פרנסותיה, פרצופי טפוסיה, כפי שהם שמורים בזכרוננו. וצ׳מרינסקי קִיֵם את דברו וכתב את „העירה מוטילי״ שלו, — כשהוא מֻטל על מטתו ומתאבק עם מר המות כתב אותה...״ (א. דרויאנוב, הקדמתו ל„עירתי מוטילי״, „רשומות״, כרך ב, עמ׳ 5). המחבר זוכר בשעה שהוא מעלה את חבורו על הכתב, שהוא „דורש רשומות״, ומשום כך חובה עליו לרשם את הכל, אם כסדרו ואם שלא כסדרו, ובלבד שיהי זכרון לדורות. „והוא כתב וכתב. כל זכרון־דבר שנצנץ במוחו מִהר לכתבו מבלי חשב הרבה, אם כאן או לא כאן מקומו. לעת־עתה, — היה אומר לי, — צריך לרשם הכל. הסדור יבוא אחר־כך. ואמנם כשמסר לי, ימים מועטים לפני מותו, את המחברות של „עירתי מוטילי״ (כֻּלן כתובות בעפרון) לא היו הדברים מְסדרים כל־עִקר. בלולים ומעֹרבים היו הזכרונות אלה באלה ומרֻבות היו ההוספות וההוספות להוספות״ (א. דרויאנוב, שם, עמ׳ 6). והעורך לא נתן אל לבו, שהסדר המבֻקש אינו אלא הגיוני, הנאה לדברי זכרונות, ואינו מספיק כלל לתאור עירה, הטעון בנין שלם, ואינו נעשה אלא על־ידי אדריכל העומד במרכז המעשה. אדם המתחנך בעירה, הכרתו הולכת וגדֵלה עמו, מתחלה הקף המגע מְצמצם ואחר־כך הוא הולך ומתרחב קמעא קמעא, עד שהוא מקיף את העירה כֻלה וכל אשר בה. זה הוא הסדר הטבעי לתאור עירה, שהוא מעשה אמנות מתחלתו ועד סופו. אף המחבר שלפנינו אמן הוא, אלא שדרכי הזכרונות העבירוהו על דעתו: „וכאן מסירת מודעה למפרע אל הקורא הסלחן: דרכי לנטות מן המסלה ולפנות לצדי דרכים יותר על המדה, הרצאת־הדברים לובשת צורה של קפנדריה, ארֻכות וקצרות מענין לענין באותו ענין ושלא באותו ענין, כאשר יהיה האופן בתוך האופן, עד שאני חוזר למקום, שיצאתי משם. וכל־כך למה? — משום סמוכין של מחשבות, זכרונות, הסתכליות ושמועות, ודוקא הם, הסמוכין, סגֻלה בדוקה ומנֻסה לשכחה. ובתור „דורש רשומות״ ומזכיר נשכחות אני חס על כל שרטוט ושרטוט, שיש לו ענין בשביל הקוראים דהאידנא, שכל המסֻפר כאן אולי יֵרָאה בעיניהם כמין אגדה עתיקה מתקופה שלפני המבול״ („עירתי מוטילי״, עמ׳ 44).

נוסח זכרונות כשהוא לעצמו אף הוא יש בו ברכה, כשבעל הזכרונות אינו מוציא את־עצמו מן הכלל, ואינו ענותן לאמר: „הכל כאן אף אני כאן״, אלא יש בו מדת שמינית שבשמינית של גאוה וגורס: אני כאן אף הכל כאן, לפי שאני, הרואה, הוא מדת הדברים ביודעים ושלא ביודעים, ואם אני חסר נמצאת המדה חסרה. ראיה לדבר: תאור עירה אחרת (קֶמניץ דליטא) בלשון יהודית־אשכנזית בצורת זכרונות מחיי המחבר (יחזקאל קוטיק: „מיינע זכרונות״, חלק ראשון, וַרשה, תרע״ג). נפש מרכזית קבועה בכל הספר, והיא נפשו של המחבר, ומתוך כך משתקפת לפניגו העירה כחטיבה שלמה ומיֻחדת. אף מְסדרים הדברים בסדר טבעי.

„קָמֶנֶץ, העירה שנולדתי בה, מְפרסמת בצריחַ העתיק שלה, ההיסטורי. מהיכן בא לה, אין אדם יודע. נראה, ששריד הוא של מבצר קדמון. צריח זה עשוי לְבֵנִים, עָבֶה הוא וגבוה, וחורים פתוחים בו לשם יריה בכלי־תותח וברובים. בימי אבי־זקני מצאו עדַין כדורים גדולים כאבני־משקל של עשר ליטראות — משמע שֶׁיָרוּ פעם באמת מבעד החורים הללו. הַלְּבֵנִים של הצריח הזה חזקות כל־כך, עד שאי־אפשר לפורר מהן פֵּרוּר. בקמניץ אומרים אֹמֶר, שבנו אותו ב„חלבון״ של ביצים — ולפיכך הוא חזק כל־כך... בשעה שערך הקיסר אלכסנדר השני בחברת נסיכי אירופה ציד ביער „בֵּיֶלוֹבֶז׳״, במרחק של שבע פרסאות מקמניץ, באו כל המיניסטרים והגנרלים אל העירה לראות במו־עיניהם צריח היסטורי זה״.

„בכַוָּנה תחלה פתחתי בצריח ראשונה, משום שאך יעלה בלבי זֵכר עירתי, מיד צף הוא בזכרוני כמין רמז, כעין סמל, שפתרונו אינו מחֻוָּר. ועכשו יכול אני לעבור אל עירתי גופא״ (שם, עמ׳ 6—7).

צריח זה הוא מגוף העירה והעִקר שבה, שמתוך שהוא ממריא לשחקים הרי הוא מעלה עמו גם את העירה כֻלה, ולחנם מתנַצל המחבר על פתיחה זו. ואולם הטעם שהוא נותן פותח לנו אשנב להציץ לתוך נשמתו ולראות את המניעים הנפשיים הַמַּתוים לו את דרכו. נמשך הוא אחר זכרונו החבוי

(שלום עליכם: „חיי אדם״, תרגום י. ד. ברקוביץ, ספר ראשון, עמ׳ 10). ומכיון שרוח השירה מרחפת על הדברים, שוב אין העירה בנויה על תלה כפשוטה, אלא היא מין גן־עדן התחתון, כפי שנצטירה בלב הפיטן בימי ילדותו והוא זוכר לה חסד־נעורים עד־עולם. „כי אין עיר בכל העולם כלו, אשר נחרתה כל־כך בזכרון גבורנו כמוה, ואין עיר בכל העולם כלו, אשר נשאה חן וחסד לפניו כמוה, ואין עיר כמוה, אשר יזכור אותה כל־כך ואשר יהגה בה כל־כך ואשר לא ישכח אותה ולא יסיחה מלבו עד העולם״ (שם, עמ׳ 13). והמבין יבין מדעתו, שלא מעלותיה המיחדות של העירה גרמו לכך, אלא זכות ילדותו היא שעמדה לו. והואיל והעירה וורונקה „כבר נתפרסמה קצת בעולמו של הקדוש ברוך הוא״ בשם כ ת ר י א ל י ב ק ה, הרי עשר שמור לה לרעתה ממקום אחר, שכבר משמשת כתריאליבקה טופס לעירה של מעלה, הן בעיני הסופר והן בעיני הקורא. חוץ מזה הרי העקר כאן תולדות המחבר, ולפיכך נבלע ציור העירה בציורי חיי הילדות, ואינו משמש אלא מעין מסגרת לעצם התמונה.

סבורים היינו, שמבחינה ספרותית לא הפסדנו הרבה מחסרון תאור מדיק של העירה כמו־שהיא, לפי שיש בזה משום דרכי הצלום ומלאכת ההעתקה, שאינם מגופי אמנות כל־עקר. מטעם זה הנחנו את הדבר לבעלי זכרונות ודורשי רשומות, שיבואו הם ויטפלו בכך, ויספרו לדור יבוא כיצד היו אבותינו, ועד־כמה נתרחקנו מהם ומדרכי חייהם. ואין הדבר חסר אלא אדם בעל־זכרון, שלשונו בפיו ויודע לספר דברים כהויתם. בדעה זו החזיק גם מחבר הספר „עירתי מוטילי״.

ציור עירה לשמה הוא: ע י ר ת י מ ו ט י ל י, ראשון בספרותנו ומיחד במינו. גם „ר׳ מרדכי׳לי״ ידע, ש„לא מלאכה נקיה וקלה היא לאדם לספר דברים כהויתם, דברי אמת ומציאות, מבלי אשר יכשל בנפתולי הדמיון ותעתועיו״, וכדי שלא להיות נוגע בדבר, עמד והאפיל על־עצמו בחינת „רואה ואינו נראה״; ואף במקום שהוא מספר על עצמו, הרי זה כאלו בא להשמיענו, שעומד הוא על המשמר ועינו פקוחה: „בשעה שאני הקטן חפשי לנפשי הרי אני כרוך אחרי הגדולים ומתאבק בעפר רגליהם, ובכן — הכל כאן אף אני כאן״ („עירתי מוטילי״, עמ׳ 86). ולא רק תכסיס יפה הוא לו, אלא יש כאן אף משום מדת אסתניסים: „מאורעות חיי הם עניני הפרטיים, שאין בהם שום שיכות „ליצירותי״... חיי ויצירותי — „שמיטה והר סיני״ (שם, עמ׳ 124).

אכן השתדלותו של המחבר למעט דמות עצמו היא שגרמה לו למעט דמות עירתו, הואיל וחסרה כאן הנפש המרכזית, היא נפש הרואה. שלמותה של עירה אינה נכללת בתאור כל בני העירה כלם, אלא היחס שבין התושבים השונים הוא הבורא את השלמות. ולא עוד, אלא שיחס זה הולך ונוצר בנפשו של הרואה על־ידי יחסו אליהם אף במקום שאין ביניהם קשר זולתו. ובשעה שהרואה נחבא בצל, הרי בני העיר הם טפוסים בודדים, המון פרטים, שאינם מתאחדים לחטיבה אחת.

יודעים אנו ומבינים, שלא לחנם באו כל הטפוסים האלה למיניהם, שכן נפש המחבר קשורה בהם: „במטותא מכם, קוראי החביבים, אל נא תבואו במשפט עמי, אם עוד הפעם אטה מן המסלה ולא אנעול דלת בפני זכרונות, הבוקעים ועולים מאליהם בלבי, לב שכיב מרע, שכל קורות ימי־עלומיו, הקשורות בבתיה ופנותיה של עירת מולדתו, עוברות לפניו כבני מרון. הזכרונות הללו קדש הם לי ואין אני בן־חורין להפטר מהם״ (שם, עמ׳ 41—42). אבל מתוך שאין אנו רואים את נפש המחבר, הרי אף הקשר נעלם מעינינו. „ברשותכם, מורי ורבותי, אני מציב בפרק זה מצבות לטפוסים אחדים מעירתי מוטילי, שבשעתם היו מתמיהים אותי בזרותם״ (עמ׳ 60). והרי הם כסדרם: שני אחים; פיבוש הרעבתן; נחום הרשע; גנבים; בריל העור; יעקב אשר החנוני; כלי־זמרים ובדחנים; „משחקי פורים״; מוכר־ספרים; הדוד שניאור הורשאי; חיים הנפח; מדפיס. יוצאי־דפן אלה ודאי שהם משוים הוד והדר על העירה, וכל אחד קובע ברכה לעצמו, אבל מתוך שהם באים כאן בזה אחר זה, נראה הדבר כאלו מקומם הוא זה בצד זה לא רק בזכרונו של המחבר, אלא בעירה גופא, ועל־ידי כך נפגמת אחדותה של העירה ותמונתה הכללית מטשטשת.

נכר הדבר, שמחשבתו הקודמת למעשה היא שגרמה לו למחבר להגרר פעמים אחר נוסח של קביעת מצבות לזכרון. הרי כך

ראוי להחזיק טובה לז. רַבִּשוב, שמסר לנו בסוף המאסף העתקת הספר הקטן יקר־המציאות „שאלו שלום ירושלים" של רבי גדליה מסימיַטיץ', אחד מבני החבורה של רבי יהודה חסיד, זו שעלתה בשנת ת"ס לארץ־ישראל. מחבר הספר, היהודי הליטאי הפשוט, מסר לנו בספרו תמונה מקיפה על־דבר מצב ארץ־ישראל בימיו. ויש להתפלא על כֹּח הסתכלותו והבנתו הרַבָּה: הספר הזה כתוב בסגנון קל ונוח מאד והוא מועט מהזיק את המְרֻבֶּה; הוא מתאר את המקומות הקדושים בארץ־ישראל, את היהודים היושבים שם, קהלותיהם וקבוצותיהם ומוסדותיהם, ומספֵּר על כל הליכות יושבי ארץ־ישראל הערבים והיהודים, עסקיהם ופרנסתם, מנהגיהם, על יחסיהם לממשלת „ישמעאל", והמסים המוטלים עליהם וכו'. הספר הזה חשוב מאד לתולדות צמיחת הישוב ה„ישן" בארץ־ישראל.

י. ב. ש.

רוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאָה *)

העיָרה, שממנה גְזונית ספרותנו כמעט עד־היום, אינה בת פרצופים הרבה, אלא מין מזיגה של כל עירות ישראל יחד, מעין עיָרה של מעלה, שאינה מְשֻׁעבדת לחֻקי הזמן והמקום. העיָרה והכרך אויבים הם זה לזה, אלא שברית כרותה ביניהם להיות שֻׁתפים במעשה יצירה, בחינת עִקר וגורם. היצירה שלנו היא מין שירת מולדת, שנוצרת על אדמת נכר, ילידת געגועים לימי הילדות והנֹּער, מתוך שממון חיי הכרך הקרים המלֵאים יתמוּת ונכר. בן־עיָרה, שגלה ממקומו ונדח לכרך, טועם כל ימיו טעם גלות ואינו נקלט כמעט לעולם בכרך, הואיל ושרשיו מְעֹרים עדַין בקרקע המולדת ויניקתו אינה פוסקת. ומשום שעִקר יניקה זו היא כלה רוחנית, הריהו ממילא בן־חורין מכל מיני נגודים והתחרות פעוטה, שכן נוטל הוא מבני עירו הרבה ואינו נותן להם משלו כלום, ונמצא שהוא מרויח תמיד. וכך הולך הוא ומביא ממרחק לחמו ומתפרנס מן העיָרה, עליה שָׁר הוא שירתו ואותה הוא מצַיר. ומשום שאינו מתכַּוֵן לחזור לעירתו, שגלה ממנה ברצון ולא באֹנס, לפיכך אינו נותן דעתו לצַירה כמו־שהיא, אלא פושט ממנה צורתה, מוציאה חוץ לזמנה ומקומה ואוצל עליה מאור הנצח, כביכול. זאת ועוד אחרת: כל סופר מטפל על־פי־רֹב אך בקרן זוית של העיָרה ואינו מצַיר אלא טפוסים בודדים שבה, ואם אין מקום — חן המקום למה?

בכל דור ודור הולך ונוצָר לפניגו טופס של עיָרה, ומי מבני הדור שנפשו חשקה דוקא במקום ובחן המקום יש בידו לקנותה בשנוי שֵׁם בלבד ורשאי הוא לקרֹא עליה את שם עיָרתו, אם מפֹרש או ברמז, הכל כמנהג השעה. בדור הקודם תקן מ נ ד ל י מ ו כ ר ־ ס פ ר י ם טופס של עיָרה, שסגלה מיֻחדת לה להתפשט בכל תפוצות הגולה, ושמותיה מתחלפים לפי צֹרך השעה והמקום, שמות על דרך הרמז לפי טעם הדור, כגון: קבציאל, כסלון, בטלון. בכַוָּנה תחִלה כנס הסופר כל הסגֻלות המשֻתפות לכל העירות ודן בגניזה את הצורות שהן בבחינת יוצא־דֹפן, קֵרב את המאֻחדות ורִחק את המיֻחדות ויָצר כלי מחזיק ברכה לכנסת־ישראל העומדת למעלה מן המקום והזמן. בדורנו תפס סופר אחר אֻמנות זו, ואף־על־פי שטרח לצַיר עיָרה של מַטה, שישב בה בזמן מן הזמנים, מכל־מקום השכיל לקרֹא לה שֵׁם: ה ע י ָ ר ה, ונהפכה אף היא לעיָרה של מעלה.

אמת, כל אלה הרי הם מעשי־אמנות, שהשירה והציור הנם העִקר לגביהם, ומדרכּה של השירה להמריא לשחקים. בָּזֶה היא ל„קטנות", לחיים ממש של בני־אדם בעירה נדחת, שהיום הם כאן ומחר בקבר ווֵכר אין להם עלי־אדמות. ולא עוד, אלא אפילו כשזכה אמן לכתוב את תולדות חייו והוא מצַיר ממילא את העיָרה שלו, יש שיבחר לו לשון הספור, משום ש„לא מלאכה נקיה וקלה היא לאדם לכתוב דברי ימיו עלי־אדמות — לספר דברים כהויתם, דברי אמת ומציאות, מבלי אשר יכשל בנפתולי הדמיון ותעתועיו"

---

*) ח. צ׳מֶר י נ ס ק י: עיָרתי מוֹטילי. „רשומות", כרך ב.

חשב, שהסמיכה בתאר „מורנו" היתה תמיד סמיכה לרבנות, ואולם בחיים המעשיים היו נוהגות שתי צורות סמיכת „מורנו": האחת ל„רבנות" (עם ההוספה „יורה וידין ויתיר עגונות" וכו'), והשנית לתאר הכבוד בלבד, וזו לא הכשירה את הנסמך לרבנות. כל התקנות של קהלות שונות לצמצם את הסמיכה לא שנו בדבר כלום, ורבני הקהלות האלה עצמן היו נותנים סמיכת „מורנו" — לגוי בלבד — לבני עשירים שהיו מפלגים בתורה. גם המנהג לסמוך בהוראה רק אדם נשוי לא נשמר תמיד. הרב הידוע רבי יהודה בריאל מוֹנְצִיה היה רֵוק כל ימיו (נחמיה חייא חיון הוכיחהו על צוֹנוּר זה), ואף־על־פי־כן שמש ברבנות באחת הקהלות הגדולות ודעתו היתה נשמעת בין גדולי הרבנים, ובודאי נסמך להוראה מרבותיו, שהרי באיטליה היה מנהג הסמיכה רוֹוח. הפרק על משׂכֹּרת הרבנים ופרנסתם פותר רק את חלק השאלה; ואין כאן להרחיב בדברים

המחלקה הרביעית „לשון וספר" מקדשה לפולקלור ולשירי־עם. המאמר הגדול של א. דרויאנוב „ההלצה היהודית העממית" מחזיק הרבה חֹמר הסתכלות במהותה של ההלצה היהודית. המחבר משתדל לעמוד על הדמות המיחדה הפסיכולוגית שלה ולנתח אותה לחלקיה. מובן, שבדברים מעין אלה אין לקבוע מסמרים, ויש לחלוק על הנחות אחדות. אולם אין זה פוגם את ערכו של המאמר, שהוא, כמדמני, הנסיון הראשון בעברית להתיחס אל השאלה הזאת בדרך אנליטית. את מאמרו זה תבל המחבר בהרבה הלצות ובדיחות מאוצר העם.

המאמר השני „שירי עם" ביהודית כולל הרבה שנויי נוסחאות (שאינם חשובים ביותר) של שירים מפרסמים, שנתפרסמו בדפוס זה־כבר, ומקצת שירים, שלא ראו עוד אור הדפוס. חסרונן של רֹב אספות שירי־העם האלה הוא בזה, שעל־הרֹב מערבים המאספים את השירים החדשים בישנים. מן הראוי, שהאספות הבאות תֵּעשינה על־פי סדר היסטורי, תבדלנה בין הישנים והחדשים, וכמו־כן בין הטופסים הראשונים של שירי העם ובין השכבות המאחרות, שעלו עליהם. רק על יסוד חלֻקה כזאת אפשר יהיה לבוא לידי מסקנות על־דבר כֹּח היצירה העממית בזמנים שונים ועל־דבר התפתחותה בכלל.

במחלקה החמישית „כתבים ואגרות" באו קטעים מפנקסים, ומכתבים של מנהיגי חסידים ושל סופרים ידועים. שני המכתבים של הבעש"ט (עמוד 386—387) נוגעים בענינים שלא נודעו לנו בפרוטרוט. פדיון השבוים בברודי, שנעשה על־ידי הבעש"ט בראשית שנת תקי"ג, כנראה יש לו קשר עם מאסר צירי ד' ארצות או צירי גליל לבוב, שנעשה על־ידי שר העיר ברודי סמוך לאותו זמן (עַיֵּן מאמרו של בַּלָבַן „לתולדות התנועה הפרנקית" ב„העתיד", ספר חמישי, עמוד 141). אמנם המכתב בכלל חשוד על הזיוף בעיני המוציא לאור; אולם, כנראה, אין יסוד לחשד זה. הקטעים של ספר הזכרונות ללילינבלום (רשימות קצרות מאד עם פרס זמן כתיבתן) כוללות חֹמר ביוגרפי חשוב. צרור המכתבים מארכיונו של חיים יונה גורלנד מכיל הרבה דברים, שיש להם ענין, מתקופת ההשכלה. — מכתביו של מנדלי מוכר־ספרים לרבניצקי מפיצים אור על דרכי כתיבתו של זקן הספרות החדשה, וכבר השתמש בהם רבניצקי במאמרו על־דבר מנדלי. מכתביו של לילינבלום אל בני גדרה (בשנת תר"נ) ואל תיאודור הרצל (אחרי מעשה אוגנדה, כשלשה חדשים לפני מות המנהיג הציוני) אין להם חשיבות לתולדות התנועה הלאֻמית ולא לתאור אָפיוֹ של הכותב.

במחלקה הששית „עוללות" באו „רשמי קונטרסים", אסף רשימות בִּבליוגרפיות קטנות על־דבר כל מיני ספרים קטנים מלאים אמונות הבל (גורלות, פתרוני חלומות, חכמת־היד, סמני רעשים, שמירות, סגֻלות, רפואות), שנעשה על־ידי בן־גריון. הרשימה „קבורת חמור" מאת וִיגדרמן, היא זכרון מעשה שֶׁקָרה בעיָרה אחת למלשין אחד שהמיט צרה על הכלל; מעשים כאלה היו נפרצים „בימים ההם". בפרורים יש מעין „שאר ירקות" של הפולקלור (רשימות על־גבי הספרים, נוטריקונות עממיים, ברֹבם בעלי תֹּכן בדיחתי), שאפשר עוד להוסיף ולהוסיף עליהם.

היו כתולעים שבתוך החזרת מעין יהודי קבציאל, כי־אם פקחים ויודעי הליכות עולם. בחלק השני „פרצופים וטפוסים" העביר המחבר ציורי יהודים שונים מבני עירתו שנשארו בזכרונו, עם תכונותיהם המיחדות, בכשרון רב. בחלק השלישי „בית אבא" הוא מספר על קרוביו ועל מאורעות ילדותו, ומסר לנו תמונה קולטורית של חיי יהודי מוטילי, אמונותיהם ודעותיהם, שיחותיהם ותלמודם וכו'. בסוף זכרונותיו יספר על־דבר בקורו האחרון בעיר מולדתו בשעת המהפכה הראשונה ברוסיה ומראה את השנויים הגדולים שחלו בה בתקף הזמן. לפנים עמדו בה בראש בעלי־הבתים והתורניים, ועכשו השמיעו קולם ההמון ומנהלי ה„מפלגות" למיניהן. הזכרונות הם ענין רב לקוראים מכל המינים. — רק מעט מזער הסיג הסופר האמן את גבול המספר, המתאר את הדברים כהויתם (ככה תרגם המחבר חרוזים יהודיים, השגורים בפי ההמון, עברית!).

המאמר השני מ„דברי זכרונות" הוא המשך זכרונותיו של פ. מינקובסקי הנקראים „מספר חיי" (ההתחלה ב„רשומות" כרך א'). מרכז ענין המחבר היא „שירת ההיכל" (או כפי שקרא לה: „שירת המקדש") החדשה. הוא מספר על ישיבתו בוינה ועל פגישותיו עם חזנים מפרסמים, ביחוד עם החזן זולצר שנחשב לאבי המנגינה החדשה בבתי־הכנסיות. בעקר יש לזכרונות אלה ערך רק לתולדות החזנות.

לזכרונות של אחד החיָלים היהודים, שנמצא במצור בפורט־ארטור בשעתו ואחר־כך נלקח בשבי יפוניה („במצור ובשבי"), אין ערך מיחד, אף כי יש שם פרטים אחדים ראוים לזכרון. התחזקות הרגש הדתי ואהבת המנהגים היהודים אינן אלא חזיון טבעי לאנשי־הצבא היהודים, שהתרחקו ממקומות מולדתם ולאחר שראו את המות עין בעין.

המשך זכרונותיו של „איש נעמי" („מתהום הנשיה") גם הוא אינו ענין רב לקורא. כותב הזכרונות חסר גם את התמימות של קוטיק וגם את כשרון־הסופרים של צ'מרינסקי, והעמיד את־עצמו במרכז זכרונותיו (וספק אם אישיותו יש בה כדי לענין את הקורא), ונטל לו עטרת סופרים שאינה הולמתו. כל אפן כתיבתו גם מצד הסגנון גם מצד התֹכן הוא כדרך המשכילים הישנים עם תערֹבת גדולה של „בטלנות". כל זה ממעיט את ערך הזכרונות, שנמצאו גם בהם מקצת דברים של ענין, כי קשה להבחין בין תאור המעשה ובין ההפלגה המליצית והפרזה.

המחלקה השנית של המאסף מקדשה ל„פרעות, גזרות ושמדות" — מן העבר הקרוב. המאמר הראשון („שלשלת של פרעות" מאת ב. טופורובסקי) הוא הרצאה על־דבר הצרות שמצאו את יהודי יקטרינוסלב למן ה„פוגרום" הראשון בשנת 1881 עד המלחמה האחרונה (1914), — הרצאה עשירה בפרטים. השני, „פרק ממגלת החרבן" מאת א. ליטאי, הוא נסיון לסכם את הנוראות שעברו על היהודים בפולין ובגליציה ובליטא בשנת המלחמה הראשונה 1914—1915, את כל הנבלות והנאצות של הצבא הרוסי — ביחוד בעת נסיגתו אחור — ואת הרציחות ומעשי התעלולים של הקוזקים. הרבה מן הפרטים מזעזעים את הקורא מאד. — (ב„רשומות" כרך שלישי הבטיח העורך לתת הרצאות על־דבר הפרעות הנוראות שהשכיחו את הראשונות — כל מה שעבר על היהודים באוקרַינה משנת 1918).

המחלקה השלישית „קהלות ומוסדותיהן" כוללת רק מאמר אחד של ש. אסף „לקורות הרבנות". במאמר הזה הראה המחבר את בקיאותו הרבה במקצוע הספרות הרבנית וגם בחקירות ההיסטוריות החדשות, ואת כשרונו לחשף ידיעות ממקורות שהם נעלמים מעיני רֹב החוקרים. אולם בהקפו הצר שבמסגרת הספר הזה אין המאמר פותר את השאלה מכל צדדיה. בהרבה מקומות מסתפק המחבר בראשי פרקים תחת אשר היה עליו להרחיב הדבור. הוא תופס את הרבנות בכללותה, מעין חטיבה אחת במקום ובזמן, ואפילו בשעה שהוא עומד על ההבדלים שבמקום ובזמן, אינו רוצה להתעכב על ההתפתחות ההיסטורית. מן החֹמר הרב, שהשקיע המחבר במאמר הזה, נראה, כי אסף אותו בכֹבד־ראש זה מזמן, ויש לקוות, שיקדיש עוד ספר גדול ומקיף יותר לנושא החשוב הזה. על הנחות אחדות שלו יש לחלוק. מדבריו (עמוד 261—262) נראה, כי

למחקר מתוך הרהורי לבם, עושים כונים ונמוגים מרֹב חדוה למראה „רחוב היהודים" המצֻיָּן, או נותנים טעם לחיי העָבר, „הימים הטובים הראשונים", בהתפעלות ישרה או עשויה. ויש מי שחושב למצא במחקרו סִמָּן ורמזים לעתיד.

וראוי לשים אל לב, שלא במערב, — ששם הזניחה „חכמת ישראל" את מחקר היי־היהודים הממשיים בהוֶה ובעבר הקרוב מתוך בושה וכלִמה חבויה מפני צורות־החיים המיֻחדות של ה„גיטו" או „חצי־אסיה", שנעשו זרות לגמרי ליהודי המערב על־ידי ההשתנות הדחופה של תנאי הייהם המדיניים והרוחניים, — כי־אם בארצות המזרח, שעד היום שם הישן והחדש משמשים בערבוביה, במרכזי החיים המסורתיים וההכרה הלאֻמית, צמח והתפתח המחקר הזה. בצורתו המדעית התחבב על סופרים יהודים, שהתרחקו מהחיים היהודיים הממשיים וסקרו אותם מרחוק — אלה שכתבו דבריהם על־הרֹב בלועזית. בצורתו הרומנטית מצא לו מהלכים בקרב היודיסיסטים, אשר לקחו את תורתם מן הגלות וטפלו בה מתוך חבה יתֵרה אל הגלות. — הספרות העברית באה גם היא לדרש את המגיע לה במחקר הזה, כדי להכניסו אל תחום דברי ימי ישראל וגם אל תחום חשבון הנפש של היחיד.

„העבר", שיצא לאור בשני מאספים בשעה הקלה של „הפֹּש" היהודים ברוסיה, הלך לעולמו, ואחיו הבכור „רשומות", שקשתה יציאתו לאויר העולם (הכרך הראשון יצא לאור גם הוא בימי החֹפש), כמעט שבק חיים, בשעה שהגיע ה„חֹפש" למדה שאין למעלה ממנה; והפרנסים החדשים, שקמו לכנסת ישראל שברוסיה על־כרחה, הכניסו את „רשומות" אל הספרים הגנוזים, וגזרו על יציאתו לאור מחשש ריאקציה שחורה, — רק במקרה עלה בידי העורך להציל את סדור הספר אל ארץ־ישראל, ושם יצא הכרך השני לאור.

אם נעיף עין על הכרך הזה, נראה את חותם זמן הבהלה החדש. העורך כאלו רצה להציל מן הדלֵקה כל מה שבא לידו, והשתדל לתפש את המרבה. ואם אמנם הצליח לתת לקוראים חֹמר חשוב ורב־גונים מסדר על־פי שיטה מסֻימה, מכל־מקום נראה לנו הספר מעין ילקוט, שאסף אליו העורך בחפזון את כל אשר בא בידו.

הספר פותח ב„דברי זכרונות". חיים צ׳ מ ר י נ ס ק י, שכמעט לא כתב עברית מימיו ולעֻמת זאת התפרנס בספרות היודישית (בשם „רבי מרדכי׳לי") בתור סופר בעל כשרון הומוריסטי, מסר לזכרון את „עירתו מוטילי" — לאמר, את דמות־דיוקנה שהיתה לה בימי ילדותו, בראשית שנות השבעים למאה שעברה. זוהי המגִלה האחרונה של הסופר המנוח, שכתב אותה בחפזון על מטת־חליו, שלא ירד ממנה, בהיותו מסֻבל ביסורים ובהלחמו עם המות. בתנאים הנוראים האלה ערך הסופר המנוח את רשימותיו מתוך חדוָה של עוסק במלאכת־קֹדש וגמרן במשך ששה שבועות, ימים מועטים קֹדם מותו (ג׳ שבט תרע"ז), ולא הספיק לסדרן, כי נטרפה לו השעה. אולם הרשימות נפלו בידיו האמונות של עורך „רשומות" א. ד ר ו י א נ ו ב, שסדר את מגלת צ׳מרינסקי על־פי תֹכן הדברים בשלשה חלקים והוציאה לאור ועשה בזה חסד עם המנוח ועם קהל הקוראים העברים. „עירתי מוטילי" — כתובה בעברית יפה ובכשרון ובהבנה מרֻבה, בידי סופר בעל חוש אמנותי והסתכלות רחבה. אין בזכרונות האלה גבוב דברים צדדיים וטפלים, שרֹב כותבי הזכרונות אינם עוצרים כֹּח לותר עליהם. הסרטוטים הם קַוים חיים, והמחבר הבין את הסוד לצרף קוים מועטים שנשארו בזכרונו לתמונות שלֵמות וחיות לפנינו. הצמצום האמנותי נאה לתאורים, לציורים ולטפוסים, ועל כֻּלם מרחף רוח של הגמור קל — שיפלא בעינינו מאד, אם נזכור את התנאים שבהם רשם הסופר את דבריו. לא כסתם עירה שבתחום המושב היא עירתו מוטילי. האלהים ברך אותה בפרנסה מיֻחדה במינה, „עסק ערלים" — כלומר: הסרסרות בין סוחרי־העצים היהודים ובין האכרים הנשכרים להוליך את הרפסודות מן הנהרות המשתפכים אל פריפט דרך התעלות ונהרות נימן וויסלה אל חופי פרוסיה. עסק כזה מביא לידי יחסים מיֻחדים בין היהודים ובין ה„ערלים" המתפרנסים אלה מאלה — והיחסים מצֻירים לפרטיהם בטוב־טעם. פרנסה זו של יהודי מוטילי היתה תלויה במצב הקרח והשלגים ובגֹבה המים שבנהרות, ודברים אלה ושכמותם נכנסו אל האפק של „יהודי מוטילי", שלא

בִּבְּלִיוֹגְרַפְיָה

„רְשׁוּמוֹת"

„ר ש ו מ ו ת"—מאסף לדברי זכרונות, לאֶתנוגרפיה ולפולקלור בישראל. כרך ב'. ערוך על־ידי א. ד ר ו י א נ ו ב בהשתתפות י. ח. ר ב נ י צ ק י וח. נ. ב י א ל י ק. – סְדר בדפוס מוריה ונדפס... תל אביב א"י. (חסרה שנת הדפוס). 494 עמודים. 8°.

עד־כמה השם הישן הולם את המאסף החדש? זוהי שאלה שצריכה עיון. „דורשי רשומות" בדורות שלפנינו לא אהבו לטפל ב„דברי זכרונות ובאתנוגרפיה ובפולקלור", והשמות האלה היו זרים להם. „שיחות בטלות של העם", „היינו דאמרי אינשי" וכו' וכו' לא נחשבו לדברים הטעונים למוּד. וגם דרכי החיים של היהודים ושנויי הנוסחאות שביניהם לא מצאו להם גואלים במחקר. אחדותה של כנסת־ישראל נחשבה לעִקר, שהוא למעלה מזמן וממקום. ההבדלים הקטנים בין הסביבות השונות והדורות השונים לא באו בחשבון: בכלל לא היו כל הופעות החיים וצורות היהדות השונות אלא טפל קטן, והעִקר היה ה ס פ ר, שעליו נוסדו החיִים. ולפיכך לא חקרו „דורשי רשומות" את החיים אלא מתוך הספר, — עד־כמה דבר פלוני או מנהג פלוני נאמן הוא לרוח הספר, ואם לא — אחת דינו לבטלו.

עכשו התרחקו „דורשי רשומות" שבקרבנו מאותו הספר, ששלט לפנים בחיי היהודים, וגם... מן החיים היהודיים „המקוריים", שהתמלאו מחוליתם. וכשבעלי המחשבה החדשים מתחבטים בשאלה החמורה: „מה אנו, מה חיינו?" — אין הם פונים עוד אל הספר לבקש ממנו פתרונים, אלא הולכים לנוע על „החיים", אלה החיים היהודיים שנעשו זרים להם במדה מרֻבה, וסוקרים אותם מתוך פליאה, כדי לנַחש את מהותם וסוד קיומם.

וכשם שלא הבדילו „דורשי רשומות" הראשונים בין סעיף גדול לסעיף קטן שבספר, בין מצוה קלה לחֲמוּרה, כך גם „בעלי הרשומות" החדשים נוהגים לספוג לתוך רשומותיהם את כל אשר אִנה אלהים לעיניהם הסקרניות. היהודי בצאתו ובבואו, בשכבו ובקוּמו, בשתיקתו ובדבורו, בקריצותיו ובהעויותיו, בברכותיו ובקללותיו, בתמימותו ובפקחותו — נהפך ליציר חידתי הדורש פתרון. הבית היהודי בכל מוצאיו ומובאיו עם שנויי הנוסחאות של יושביו ועם הצד השוה שבהם, רחוב היהודים עם „הקול והטעם והריח" שלו, עם העוברים והשבים בו וכל „הרוחות המנשבות" בתוכו, הצבור היהודי עם „הפרט והכלל" — הכל כאשר לכל טעון למוד. העִקר והטפל נעשו ענין למחקר, ויש מי שנטיה מיֻחדה נודעת לו אל כל ה„טפל" עד שאין עיניו רואות את ה„עִקר". אלה מטפלים במחקר זה מתוך קרירות של כַּונה מדעית, כדרך חוקרים נכרים בהופעות חיי מסבתם, ואלה מכניסים

ולהיות כובש בלי־מעצור.

ואולם אותו היסוד הטרגי שבנפשו יָצר גם את היפי שאין דומה לו. כל שיר של בודלר דומה למְטִיל גביש יקר. האור, השופע מתוכו, הוא הזהר שאינו מוּעם לעולם. כל מה שנראה בו לעין אינו אלא חֵלק מתוכו; „והוא חזק מתוכו". היפי זקוק למָסך, שיהי מָגן עליו, שיהיה סוכך עליו מפני עצמו — מפני המושך למטה שבכל נגלה. על־כן הֵקים מסביב לו את המחיצה של הכעור. בצלם של „פרחי הרע" ראו רק המעטים את התֹם היקר של נשמתו הבַישנית, שמצו ממעמַקי עָנוּתוֹ את צעקתו לרום, ל„שְׂדֵי הברלח" של הנצח.

הוא היה ממשפחת אותם הענקים הצרפתיים, כפלוֹבֶר, בַּלזַק, אשר היפי האחד היה להם השליט בלי־מצָרים, אשר בידו הכל ו„אין לפניו כל אחריות". ה„מוזה החולה" שלו לא ידעה התפנקות. היה בה מן הבריאות הגלית ומקצת מגסותה החיצונית. ואולם כל זה היה רק כסות לטֹהר האינטימי ולצמאון היפי האלהי.

עכשו, שגם אצלנו התחילו לדבר על הסימבוליקה שבשירה, כדאי היה שנכיר מעט את בודלר. גם הוא היה סימבוליסטן וממנו למדו כמעט כל יוצרי השירה המודרנית שבתקופתנו, ובכל־זאת כמה היה בו מן היסוד הקלסי, זה שבונה, חוטב, צָר ומגביל — ושולח בכל־זאת את צליליו הלוהטים למרחק האין־סוף.

י. פ.

ארטור שניצלר

כשגאותנו הלאֻמית נפצעת על־ידי חֹסר־הכשרון של הסופרים היהודים הכותבים אשכנזית, פּוינאיים כּפרגיים, — הכותבים אשכנזית וסוברים שהם יוצרים מה, אז טוב לזכור את ארטור שניצלר. כאן שב ורפא להרגשת־עצמנו.

שניצלר הוא אחד היחידים, שטוים הלאה את החוט הארֹך, האחד, האמתי... בספרות הגרמנית נדים לו עכשו: המלחמה הרסה את עולמו! יש כאן טעם לשבח, הינו, שאין עוד עולמו העָנֹג, האצילי, אבל גם טעם לגנאי, כלומר: עבר זמנו וההוֶה והעתיד לא לו הם. הרי זה הֵד לאותו הלהג החצוף הנשמע כיום ביחס לחבריו הרוסיים: הריבולוציה הָרְגָתַם! עכשו... עכשו... מה עכשו?! הכתבן הקטן, שבאקראי הוא רומס ב„עת הגדולה", מתנשא בזכותה של זו על הסופרים הגדולים, בני „העת הקטנה", ומידה בהם אבן. „אותנו אין הוא מעַנין עוד!" כאלו היו ימים שענְיֵן אותם. אך יחידי־סגֻלה העסיק, ובשביל אלה לא ימות לעולם. „כל־עוד יחיה בארץ משורר אחד!"... נבא פושקין את אַלמותו.

הפּוֹאֶסיה השניצלרית אינה בת־חלוף. שנוי הדיקורַציה החברתי לא יעביר את הירח, את השלכת ואת „הנערה המתוקה". האירוטיקה האֲנַטולית, עם כל הנואנסים הדקים שלה, אינה תלויה במקום ובזמן (אוסטריה, וינה — לאו דוקא!). נעימה מיֻחדה רועדת בה, שאין דוגמתה אצל חבריו הנוצרים. המשוררים, בני עמן של „הנערות המתוקות", אינם טועמים באלה, באחיותיהם, מה שטועם בהן הזר, היהודי... האירוטיקה של גרהרט הויפטמן והאחים מַן וכו' היא יותר מְפשטת, ענין שבקוֹלט; ואילו זו של שניצלר, כזו של אַלטנבֶּרג, עיני המציאות שוחקות בה ואויר־נשימתנו מלַפפה.

„עוסקים אנו בדא והא; בפרקי הבינים אנו כותבים ספרים ויוצרים סמפוניות, אבל העקר אַ תָּ ן ו ר ק אַ תָּ ן!"... כך, בקֵרוב, נֶאמר אצלו. כל־כך הפליג האיש בהאלָהת־הנשים. והדברים פועלים ביחוד מדעתך, שהוא מכיר גם את הצד השני של הדבר, שהוא מכיר את האשה לא רק כמשורר, אלא גם כרופא; לא רק כפי שאנו רואים את זו אצל הפַּסלים והַצַירים, אלא גם כפי שֶמַּראה אותה לנו האטלס האֲנַטומי... ואף־על־פי־כן!

בגלגולי המאורעות של יחסי־אהבים הסתכל כל־כך, עד שמצא, כביכול, את חֻ ק ם והטיל בהם נתיב. לכאורה מספר הוא דברים שבאקראי, בלי שום הכרח פנימי, אבל באמת יש בהם הכרח, ההכרח העליון, הפַטלי. לא לחנם בכה פֶּטר אַלטנברג, בקראו את ה„דוקטור גרֶסלר".

רשם לא־נעים קצת עושים אצלו אך אותם המקומות, שבהם הוא מטַפל ב„שטימונגים" של מסגדים ושאר ענינים קתוליים. ועוד זאת: בתתו לנו גבור יפה, שָׁלֵם, הוא מדגיש את נצרותו. למה? כי אפשר להיות אדם יפה, מבלי להיות נוצרי; כי יש בעולם אנשים מישראל, שהנוצרים מסביב כקופים בפניהם, — יוכיח הוא עצמו, ארטור שניצלר.

ג. שופמן.

עמד כלו פתאם על הצד השני. הוא אמר שוב דבר שלא נשמע. לא הסתפק במה שכאלו הסיר פתאם עטרת „פילוסוף עיוני מעמיק" מעל ראש הלוי (ושוב נעשה לו הרמב"ם לסמל!) וכתב כי טענותיו הן טענות „בעל־הביתיות ממש", אלא ששלח ידו גם לכתר השירה של המשורר הגאוני. הוא מתפלפל ומתהדד — ונדמה לו רגע, כי כבר בטל את משורר ציון...

הוא היה בן משפחה חשובה. „ספר יוחסין של שדרות דורות נבלע בנשמתי" — כתב, ושאלת הקיום נשארה לו השאלה המרכזית, היחידה, וכשהתיאש מן התשובה — במאמרים האחרונים שבספרו — וכאלו חדל לשאל עוד את השאלה (ראה הקדמתו ל„מאין ולאין?"), כמו חדלה לזמן־מה גם תנובתו, חדלה יצירתו. הוא נשתקע אז בעבודות העבר (טפוסית בנדון זה היא עבודתו היפה על „רבנו בחיי", שבה נשמע לפעמים כעין רעם ממרחק, וכלה רק עוסקת בספר אנושי ביותר, המלא גם רזיגנציה אנושית) וכתב את „ספר חייו", חיי סביבתו ודורו.

באיזו מדה היה הוא אחרון.

פ. לחובר

שרל בודלר

הסער הצרור באמנות, השקוע וטמון בנדבכי השירה ובריח לו וגבול לו לבל יתפרץ, מתגלה לעין שאינה מבחינה, כיפי קפוא, כהד רחוק ונתק מן החיים. החרדה על הרגש, פן יועם, נראית כחסר־רגש, כשויון־נפש. ואלה שאין להם יד באמנות, שאינם יודעים להעריך את הכח העצור, השם בעצמו גבולות לו, מתעוררים פעם בפעם על אמנות נקיה זו, שאינה חשה, לדעתם, לעזרת הנרדף, שאינה מכירה את ענִי העולם. זהו ה„פסל", שהיה שנוא כל־כך על הגניוס העברי הקדמוני, זה שבקש בכל את הבטוי הישר, את הצעקה הראשונה, — האקספרסיוניסטית הייתי אומר, אלמלא הייתי חושש, שמא אטשטש את דברי בתאר חדש זה, שהרבה פנים לו; האמנות לא בתור רמז, בתור כח נעלם החותר ומהפך לאט־לאט, כי־אם ההשתערות הגלויה על נפש האדם, הכבוש בסערה.

מצד זה מובן, למה נשאר בודלר עד־היום כמעט זר לגמרי בספרותנו החדשה.

הוא לנו צרפתי יותר מדי, ארכיטקטוני יותר מדי וכובש את כחו יותר מדי. הוא יותר פלסטי בליריקה שלו מכל משוררי העולם, שאני יודע. רק סטיפן גיאורגי דומה אליו במקצת. הגניוס הצרפתי היה תמיד בונה, מתודי, בהיר עד לרציונליסמוס. כל זה טוב בפרוזה; ולא לחנם נתנה הספרות הצרפתית את דוגמאות הפרוזה המצינות והשלמות ביותר שבכל ספרות־העולם. הליריקה הצרפתית חסרה אותו הרך, אותו הרתמוס הנפשי, המיחד ביותר לאפי הגרמני. אין פלא אפוא, שעד היום כמעט שלא היו נסיונות אצלנו לתרגם את שירי בודלר. יותר קרוב לנו ורלן, מוסי ומשוררי בלגיה, שהכניסו יסוד זר פלמנדי־גרמני לשירה הצרפתית.

בודלר, עם כל היסודות החדשים שהכניס בשירתו, נשאר משורר צרפתי — איש הצורה והדיסציפלינה. הקורא אותו במקורו שומע את צלצול־הזהב ושוקל את משקל־הזהב בכל חרוז. גם כשהוא שופך שיח, הוא מתעלם על־הרב בצל הצונן של צורות ריטוריות, שגם בלעדיהן אין לצייר פיטן צרפתי. האירוניה מגנה עליו מגשת ישר, מגלות את־עצמו כלו. לאמן קשה להתערטל. הודוי הגדול, הגמור, הגלוי עד התהום — כח וחלשה משמשים בו יחד. הודוי הוא שליחת הרסן. ואמנות — הוא תמיד כח כובש את־עצמו, בולם את־עצמו; וגם־כן מתוך שאיפה לאמת, לנקיון.

בודלר היה אותו האמן. הוא, שאת הגניוס שלו משכו תהומות ההויה בכל כעורן ומערמיהן, היה כלו תם־ההזיה, כלו שבוי בידי חלומותיו. כאחד האמנים הכי־טהורים, הוא שולח את געגועיו אל אשר מחוץ לגבולים, מעל כבד האדמה. זה היה הצד הטרגי שביצירתו. האמנות, כל אמנות שלמה, מגבילה בהכרח; היא תובעת בטוי, תובעת צלם ודמות — וכל בטוי הוא גבול, כל דמות מדביקה. בת־חורין היא רק הנגינה. ובודלר שלח את הד מצוקותיו למרחקים. שני כחות התאבקו תמיד בשירתו: העין הדבקה אל כל גלוי מבחוץ, וההד הנמשך לארצות החלום; הגבול ההכרחי שבצורה, וכליון נפשו של המשורר לחביון־אלהים. קרב פנימי זה שלל בלי־ספק ממנו הרבה. לא לחנם עבר אחר־כך אל צורת השירה בפרוזה ונתן הרבה מכחותיו לתרגום ולבקרת. הוא היה חסר אותו הקורטוב של „אי־אמנות", שרק הוא נותן למשורר להרחיב את גבולות ממשלתו.

הנגלית יותר מדי. הוא נלחם עוד בימיו מלחמת הרבנות בחסידות, שקרא לה שם מלחמת „החסידות וההשכלה" (ראה מאמרו „החסידות וההשכלה" בקֹבץ מאמריו „מאין ולאין?" ברלין תרע"ד), נלחם ב„הרגשות העמומות" וב„הזיות הנפלות" בשם השכל המעשי וכֹח־התבונה היסודי שבאדם. באיזו מדה נלחם עוד „מלחמתה של תורה", וכלי־הנשק שלו היו לקוחים מאוצר הרמב"ם, הרלב"ג, העקרים וכדומה, עד שהוא, אשר דרש במאמריו הרחבת הגבולים של היהדות, כאלו דרש באחד ממאמריו ב„העתיד" להוציא „מכלל כתבי־הקדש כמעט את כל ספר שופטים, לפי שהוא מיתולוגי כֻלו; ומספר מלכים את כל האגדות התמוהות על אליהו ואלישע וכו'". אין כל ספק בעיניו, שאִלו היתה אֻמתנו מאריכה ימים על אדמתה היו עושים זאת לספרים האלה, ובמקומם „היו לנו כתבי־הקדש גם על מעשה־בראשית ומעשה־מרכבה — ידיעת הטבע ומה שאחרי הטבע, הוא מבאר זאת — ועל חכמת ההגיון וכיוצא בזה, לפי שרוח־ההשתלמות, שהספיק לעבור וכו' מן המיתוס אל האמונה באלהים חיים, היה כובש לו בלי ספק ברבות הימים דרך גם להלאה והיה בא אל קצה גבול ההשתלמות האנושית המדעית, אל המוניכמוס המוסרי־רוחני"...

„חכמת ההגיון", „קצה גבול ההשתלמות האנושית", „המוניסמוס המוסרי־רוחני". צמצום אחר צמצום. ולא לרַבות, אלא למַעט...

כֹּחו של הורוויץ היה בהתנגדות. הוא יודע להִמצא במצב של נִגוד, לעמוד בקצה הגבול ולסקור בסקירה בהירה את הצד השני הנלחם. כשרונו התגלה בוִּכוח. כאן היה לפעמים מזהיר, מתגַלה ומגַלה, מתחדש ומחַדש. הוא היה מתוַכח חריף. ידע לשַבר ולפוצץ, ללחוץ אל הקיר, למקום אין מעמד. הוא ידע להביא גם דעות ומחשבות לידי מצב של לחיצה, לידי דֹחק. דחה אותן עד קצה גבולותיהן, עד ה„תכלית" שבהן, ושם, במקום צר זה, עוד דחק אותן מכל צד, בָּעט בהן...

הסגנון של הורוויץ, סגנון לשונו וכֹח לשונו, לא היה סגנון של בעל־הגיון בלבד. הוא היה לוקח מכל הבא לידו ונותן בינו ובין איש־ריבו, לגדור את הדרך לפניו. הוא מַרבה שֵמות על שֵמות, מוסיף פעלים על פעלים, נותן השאלה לתוך השאלה (לפעמים אף השאלות כאלה: „חיובים לאומיים מתנדפים וכלים בתוך ערפלי מסתורין! והזיות ואד יעלה מן השלילה להצמיח חיובים חדשים..."), מביא ראיה על ראיה והוכחה על הוכחה. הוא נעשה לפרקים גם רך ופיוטי. מדַבר הוא לפעמים בשפת הלב או גם בשפה נשגבה ומושך ומפלל ומתחנן, והכל כדי להכריח אותנו לראות מה שהוא רואה.

סגנון זה של הורוויץ, שפע הסגנון שלו, יש שהטה אותו מני דרך, מן הדרך שהוא אמר ללכת בו. הוא אמר הרבה יותר ממה שכִּוֵן באמת להגיד. מָשכה הדיאלקטיקה החריפה, מָשך הוִּכוח...

נִכר לפעמים בהורוויץ מעין חפץ להתנַגד, מעין תאוה תמימה לעַרער משפטים מקֻבלים, להגיד דבר שלא נשמע. בשעה ששמשה של ה„השכלה" עוד עמדה במרום רקיע, היה הוא מן הראשונים שנטו הרבה אחרי ה„לאֻמיות" החדשה. הוא היה דן אז ברותחין את כל אלה שב„ילדי נכרים ישפיקו", את כל מי שנדמה לו, כי אינו נוטה אחרי התורה הלאֻמית. הוא היה בין אלה שפגעו בכבוד הרמ"ד וקרא אז לתקופת ההשכלה הברלינית „תקופת ההתיַפות" (וכמוטו למאמר זה דברי הכתוב: „מה תיטיבי דרכך לבקש אהבה... לשוא תתיפי!"). נגרֹר נגרר אז אחרי שד"ל וכתב, „שחסרה לו לרמב"ם ההרגשה הלאומית ההיסטורית". בכל דבריו היה אז הלוי כמו שהיה נוהג לקרא על־פי הראשונים לבעל „הכוזרי", לו למשען. בַכֹּל ראה את חותָמו. הרנ"ק, למשל, שגם אותו נהג להזכיר הרבה וראה עוד גם לאחרונה את הברור שלו, שהיה בעִקר להלכה: „דעת האֻמה המוחלט"; „התוַדע הרוחני לעצמו", כדבר אחד עם הברור שלו עצמו, של הורוויץ (ראֵה „מאין ולאין", עמוד פ"ג), שהן היה בעִקרו מעשי, — גם את הרנ"ק ראה אז דומה אל רבי יהודה הלוי, „ודברי שניהם ישאו בד בבד ביסודותם ועקריהם" („ציון לנפש רנ"ק." וַרשה, תרמ"ג' עמוד ל"ט); וכשאמר אז אחד הסופרים במאמרו, כי הרנ"ק נגרר אחרי שיטת הֶגל, אף תמה וקרא: „מריה דאברהם! איפה שמע כזאת ואיה ראה כאלה בכתבי קראכמאל? וכי לא הלך הרנ"ק בעקבות הכוזרי בהבנת רוח התורה וישראל וכו'?" — וכשנשתנתה דעתו על ה„לאֻמיות", נדמה כאלו

אנשים

ש"י איש הורוויץ

הוא שאל שאלות. לא ספקן היה בעצם. אויר־ההרים, מקום עבים הולכים ומתרקמים לעינים, הולכים ונמוגים, לא היה האויר שהוא היה נושם בו. הטעם הדק והחריף של הספק, המר ומתוק גם־יחד, לא היה נעים לחכו. לא הוא שהיה שותה את היין התוסס תמיד. אדרבה, הוא תבע־דרש תמיד את הנכון וודאי וברור.

כן. איש־הספקות לא היה בעצם, כי־אם איש הברורים. הוא הוציא את שאלותיו־ספקותיו כלם חוצה, העמיד אותם לעין כל וכמו חכה תמיד לתשובה, חכה לפתרון. הוא גלה את הספק, הוציא אותו ממארבו ושטח אותו לפני השמש. הראה אותו לכל, הראה על הסכנה הצפויה לכל.

דברים שבלבנו הולכים ונדכאים בהם בסתר, בצנעה, דברים המטילים בנו את הארס כל היום וכנחשים הם מוצצים את דם הכבד שלנו, דברים שרק המשורר מביע לפעמים בצריחת־חרדה אימה, המבשרת סכנה קרובה, והאמן או ההוגה בטא יבטא אותם, זה בקמטי פני גבוריו, כשל קלף ישן, עתיק, וזה בקמטי פניו הוא, בקפולי מחשבתו הרותחת — דברים כאלה הוציא הוא לרשות־הרבים, העמיד אותם, כשאלת־חיים, כשאלה של קיום, על סדר־היום...

„להיות או לחדול!" „שתי דרכים" לפנינו. או — או. „או כנוס או פזור. או חיי־כבוד או מיתה יפה". „דרך שלישית אין!"... לא קיצוני ביותר היה הורוויץ, רק שמכונת מחשבתו היתה בה פרימיטיביות ידועה. בכל חריפות מהלכה לא היתה מרכבה ביותר. כל גלגל וגלגל התגלגל כאן לעצמו — בין שני צירים. בעקר ידע הורוויץ את התיזה ואת האנטיתיזה, חיוב מזה ושלילה מזה: מצד אחד חיים וטוב ומהצד השני מות ורע.

איש־העיון היה הורוויץ, „בעל־מוח"; אולם בעיונו היה איזה צד, שנטה מיד אל התכלית, חפש דרך לחוץ: בקש את התוצאות. המחשבה שלו, שהית מפשטה בעצם, יצאה תמיד לגבול המעשיות. הוא הרכין שמים וירד. דומה לפעמים כאלו לא הבין למה אנו שוהים כל־כך בעיון, עומדים כל־כך הרבה „על פרשת דרכים". —

איזו אמונה היתה לו בברור של דברים. למה כל־כך הרבה „חסידות", צפיה במרכבה, „מיסטיקה". צריך לברר את הדבר פעם אחת ודי. גם „העתיד" שלנו תלוי רק ב„ברור", ב„ברור עניני היהדות והיהודים"...

„הגיעה השעה לעשות „חשבון הנפש" שלנו — הוא קורא בתעודת „העתיד", — למען נדע ולמען נחכם לאחריתנו. הגיעה השעה לעשות „אינונטר" לתכני היהדות שלנו בעבר ובהוה, למען שנדע אנה פנינו מועדות לעתיד". „לא זכות ולא חובה אנו מבקשים ליהדות, אלא הבירור. כך היא חובתנו, שהטיל עלינו העבר הגדול שלנו, וכך יפה לנו — בשביל השארת־הנפש הלאומית שלנו". „הבירור בכל אלה הענינים אינו ענין לחקירה אקדמית בלבד וכו': מהבירור הזה צריך שישאבו אלה תכני חיים להוה שלהם וגבורה למלחמת עתידם..."

ברור מצד זה ו„אינונטר" מצד אחר, והכל לשם העתיד... רק סך־הכל, חשבון, למען נדע אנה פנינו מועדות ולמען נחכם לאחריתנו...

איזו תמימות של מחשבה כאן ואיזו אמונה תמימה במחשבה, בכח המחשב והחשבון שבאדם. המונה אינו מונה, שקול עולם כנגד חשבונו של עולם. המאזנים מעינים. אין כף מכריעה.

יניקתו של הורוויץ היתה מסביבה מעשית־רציונליסטית ומקורו הברוך — התורה הנגלית,

שנא את הצעקות „המסתוריות" שלהם על משיח ועל גאֻלה ועל ירושלים, את „ההתקדמות" שלהם ביחד עם הקוביניסמוס של כל המטמטמים שבעמים, שהגיע כבר לידֵי הגנה על נקמת־הדם. הוא הכיר אותם. אִלו היה הוא אתנו בחיים, אולי לא היו מְעִזִּים לטַמא את הישוב בזוהמה מוסרית שלהם.

אנחנו ידענו תמיד להבדיל בין הגבורים הטרַגיים האלה, שחיו ומֵתו כקדושים, ובין הַלֵּצים האלה, שבהגיע עתוניהם וקונטרסיהם אלינו, איננו יודעים אם לצחוק על סכלותם ואם לכבש את פנינו בקרקע מבושה.

ומעַניֵן הוא, שדוקא הם מַרבים להג על הפנימי ביותר בכל שירה ואמנות — על הסמליות. מובנה היא התביעה להתעמקות, הבוז לעולם החיצוני של בני זמננו. ואולם כל זה מעורר גֹעל כשהם מדַברים עליו. הסימבוליקה היא שאיפתה האינטימית של כל אמנות גדולה, של כל שירה גדולה. כל משורר אמִתי הוא סמלי; אלמלאַ כך, לא היה משורר. רק בתקופות קצרות של נטורַליסמוס קיצוני או של ריאַליסמוס שטחי גובר היסוד החיצוני. לאחר תקופות של מליצה, של רוחניות עשויה וסנטימנטַליות, מתעורר שוב הרעָב אל הדברים הפשוטים, אל הממשי — הרצון לעמוד על בסיס אמתי. תקופות כאלה אינן מאריכות ימים. השירה אינה יכולה להצטמצם; היא תמיד שואפת אל מחוץ למחיצתנו הצרה. ואולם הריאליסמוס הוא הבטוי המוסרי. הוא נותן יותר מכפי שהוא מבטיח. הוא אינו משַקר, אינו מזַיף. ובאֵי־כֹחו הגדולים מצליחים גם בחוג ה„יש" המצמצם להעלות את יצירותיהם למדרגה כזו, שעם כל הריאליסמוס שבהן הן נעשות סמלים. והסימבוליסמוס בתור שיטה יוצר תמיד את עֵדת השרלטַנים. כי השירה הסמלית העליונה היא משאת־נפשו של כל יוצר. ביד כל משורר אמתי יעלה ביצירות מועטות להתרומם עד ספירות הנצח ולתפוס את הדברים ביסודם הטהור. צללי סמל ורמזי סמל יש בכל אמנות אמתית — ריאלית או בלתי־ריאלית. ואולם את הסמליות העמֻקה משיגים כמעט תמיד בלא־יודעים, בשעה גדולה של גִלוי שכינה, של „רחמי שמים". רק בשביל השעה הזאת, אשר תפול בחֶלקנו פעמים מועטות בחיינו, כדאי להיות משורר. אז יפתחו לפנינו השערים הנעולים תמיד. אז יפול פתאם צעיף הדברים, המכסה עליהם יום־יום, ואנחנו רואים אותם במהותם האמתית, בעֵירֻמם הראשון. ואולם מי שרוצה לסַמל, שמתכַּוֵן לכך, נִדון על־הרֹב ברִפּוק אברים. המונים־המונים באים הם, הלהוטים אחרי הַצַּל המתעה, ואחד מרבבה יצליח — וזה על־הרֹב קולט את יסודותיה הנצחיים של האמנות, ואינו רואה את־עצמו „בן־חורין" מתביעותיה האלמנטריות ביותר.

מן האמור מובן מאליו, שאין כאן כַּוָּנה לקפח את זכות החדש. לכל־דור שאיפותיו ביצירה, לכל־דור גם אמצעיו. ואולם את הזיוף ואת הסכלות נוקיע תמיד לנגד השמש, במדה שֶנָּגֵן על כל נסיון של כשרון חדש ויצירה חדשה, שיסודם באמת. ואנחנו מטעימים שוב: בלהטי מלים ובכגנון חַאוּטי מקֻלקל ופריצת־גדר בלבד לא ירכשו את אמוננו. טעמֵנו עוד די בריא לכך. ובמדה שאנחנו בעד התפרצות מתוך החוג, בעד השתחררות מכל התאַבנית ובעד הרחבת־היצירה, בה במדה הננו גם בעד בנין, בעד עבודה וטִפּוּת ובעד אותה הדיסציפלינה האמנותית, שהאמן בעל חוט־העדרה שָש עליה ומוקיר אותה. יותר מדַי דלים אנחנו עוד בשביל הפקרות. אין לנו עוד מה להרוס. ויגידו עלינו מה שיגידו: אצלנו נחשב סִמן מֻבהק לאמן, אם הוא יודע לצור צורות. אלה יוצרים דבר לדורות. אותם לא יזיזו כל המהפכות שבאמנות. אלה משמשים בסיס לכל הבאים אחריהם, — גם לאלה המדליחים אחר־כך את המים, שמהם שתו.

כי זהו כלל: היוצרים אינם רועשים; אינם מתיָראים, שמא יקֻפח חלקם. אינם חרדים על מעט הכשרון, שחנן אותם אלהים. יוצר אמתי מוקיר כל רכוש של יצירה; גם אם יהיה שונה משלו. אפילו המחדשים המקוריים מניחים את הצעקות לַנִּקלים; הם יודעים, כי רק ביצירה מוכיחים אמִתָּה של יצירה.

רועשת רק הריקנות.

יעקב פיכמן.

הם, היו מגלגלים עד־היום במליצותיהם ובפתוס המזיף שלהם. תקופה קצרה זו של ריאליסמוס בריא הצילה את ספרותנו. הריאליסמוס הוא תמיד מגבל, אבל ב„הגבלה" זו יש תמיד י ש ר ו ת, יש אמת. על יסודם הנאמן של החיים יש תמיד בטחון יצירה, ולאחר תקופת המליצה בספרותנו פתחו הריאליסטים את שערי החיים והטבע לפנינו. כל „פיוז'" של מנדלי היה פתיחת צהר בעולם מטמטם זה של דבורים ריקים, שספרותנו היתה מלאה אז מהם. התאור מגביל, מדביק אל האדמה ביותר, וכלנו נלחמים בו כיום; אבל מי־זה איננו יודע, כי התאור המצלח הוא אבן־הבחן של כל יוצר, שרק הוא מחנך ונוטע דיסציפלינה אמנותית. עכשו נלחמים כנגדו, כנגד ההפרזה שבו; אבל מי שאיננו יודע לתאר, כח האמן שבו מספק מאד. באמנות יש חפש ויש הפקרות; יש עז־נפש של יוצר ויש סתם פר־קת־על של סופר, שבקלות נוח לו. מנדלי וביאליק וטשרניחובסקי לא היו פורקי־על. הם חנכו את־עצמם וגם אותנו לעבודה, לדיסציפלינה. הם למדו אותנו להאבק, לחתור בכל כחנו ולהשיג את המעט הנאמן. הם למדו אותנו לבוז לקפיצות קלות ולבקשת אמצעים קלים. כאמור, גם אנחנו עתה כנגד האמנות התאורית *), אבל תאורי־הטבע של מנדלי וביאליק וטשרניחובסקי ושל מיטב משוררינו הצעירים יהיו תמיד אות לבגרות תקופתנו, לעליתה. גם כיום אנו מגלים קטעים של תאורי־טבע מצלחים אצל בן־גבירול ומשה בן־עזרא ויהודה הלוי כשכבות מתכת יקרה. דוקא הם נשתמרו ביותר. תאורים אלה מעידים על יוצריהם, שהיו א מ נ י ם, שהיו בעלי־משקל ובעלי־שרירים; לא מסוג קלי־העט, ששירתם היא היום סנסציה ומחר פרודיה על־עצמה.

לא נכון - הוא אפוא, שאנחנו גורסים רק את האמן־הצַיר ופוסלים את מי שאיננו „שלם". אנחנו דוחים רק את הזיפנים, את מעלי־האבק, המחללים את ספרותנו ומפריצים כזבובים טורדים את העבודה. הן אנחנו יודעים אותם, יודעים את מקור כאבם ושאונם, ואיך נוכל להאמין בהם, גם כשהם מגלים כשרון, אם הם מחרישים את אזנינו בצעקותיהם.

אסור להוציא מן הפה בדברנו אתם את שמו של צדיק וטהור כמיכה־יוסף ברדיצבסקי. ואולם הן גם הוא לא היה „שלם", גם הוא היה „אמן פגום", ובכל־זאת כמה אהבה רחשנו לו, כמה חרדנו ליצירתו, כמה למדנו ממנו, גם בהיותנו אחרים. הוא סמל לנו את השאיפה לחרות פנימית, לשחרור מכבלי האמנות; הוא סמל לנו את השאיפה לאמת, לגאון אנושי, ליפי אנושי. הוא סמל לנו את הבוז לכל התהדרות. הוא לא החניף מעולם — לא לדמוקרטים ואפילו לא לחלוצים. הוא שמר בחשאי את אש האלהים אשר בקרבו, ולא לבה באפן מלאכותי את הניצוצות ו.. לים. על־כן שמחנו לכל יצירה „פגומה" שלו — מודים אנו, שגם בהעריצנו אותו, לא נעלמו מעינינו פגימותיו — יותר מאשר ליצירות שלמות רבות אחרות; אף כי — מטעימים אנו שוב — את התכליות אנו רואים, עם כל אלה, רק בַשָׁלֵם, בַבָּרִיא, בבהירות הגדולה ובפשטות הנצחית. רק מהם תבנה ספרות על יסודות נאמנים. את הברדיצבסקים אנו מקבלים כמו־שהם — לא רק משום שהם, עם כל המתמוטט שבהם, עצומי־רוח ורבי־יפי וכנגד כל פגם חיצוני מֻפק יש להם הזהב הפנימי הודאי, כי־אם גם עקב ישרם וכר־רוחם, עקב צערם הפורה ויללת נפשם הנחנקה. הם ישמשו לנו עוד דורות רבים סמל לצניעות מתוך גאון אנושי, למוסריות עמקה, לגבורים שנלחמו במזיף ובמכער כל ימיהם מלחמת־מצוה; לא מתוך פניות ונמוקים, שחרפה כלפי הקורא לחזור עליהם. עם כל הערים שבהבעתם, היה להם תמיד רגש הבישנות המיחדה לכל משורר ולכל אמן; עיניהם לא היו נשואות אל הרחוב, לא בקשו את הסכמתו. וברנר, שהיה גם הוא רחוק מאד משלמות האמן — כלום לא היה יקר לנו מכמה אמנים שלמים? הוא היה מרסק ושבור; אבל גבורת־סופר היתה לו לקום כנגד כל שקר והונאה — גם כנגד הונאה עצמית, לאמית. הוא לא החניף לעם ישראל, לא נלחם כנגד תרבות אירופה, כמוהם — בשעה שדוקא הרקב שבתרבות זו נגרר תמיד אחריהם – כי־אם ידע, כמו שידעו המעלים שבינינו, כי תרבותנו החדשה תהיה תרבות א נ ו ש י ת, בלי כל שם־לואי. הוא

*) ראה מאמרי „הפרוזה העברית", בקבץ „שפתנו", שיצא ברוסיה בעריכת הד"ר יוסף קלוזנר.

ישן וחדש

ובכן, גם אצלנו נתעוררה — „ובכל תקפה" — שאלת הישן והחדש בשירה. בספרות היהודית בוערת השאלה זה כעשר שנים. שם מעלים את החדשים ומורידים את הישנים בכל שלשה חדשים בערך. מי שהוא בראשית האביב, למשל, חדש — הריהו בתקופת־תמוז בערך ישן ומעוך לגמרי: פנה זיוו, פנה הדרו החדש; ואולם גם החדש, הבא אחריו, לא יאריך ימים. חיים אנו, ב"ה, בתקופה של התקדמות בלתי־פוסקת ושל מהפכות, ומשורר לא ישב „על כסאו" בימינו ישיבה בוטחת. הוי, המודרניות הזאת! ימים רבים אין הפרובינציאלים יודעים על־אודותיה; ואולם כשמגיעה השעה וגם הם נעשים מודרניים, שוב אין לעמוד בד' אמותיהם.

אצלנו נפתחה הרעה לפי־שעה מארץ־ישראל. שם היא, לאחר ענין המנדט, השאלה החשובה ביותר, והעתון „דואר היום", שהוא, כידוע, מקדש ביחוד לעניני־ספרות דקים מיום הוסדו, מלא עתה מודרניות כרמון. סופר אחד, ששמו אביגדור המאירי, — אדם מר־נפש, כנראה, וחריף השכל על־פי כל סמניו, ביחוד על־פי קונטרסיו — קם ללמדנו פרק במודרניות. זכאותו חיט, שנתעלה בשמחת־תורה, הוא גוזר על־ימין ועל־שמאל: משתער על תרבות יון ועל רקבון המערב, על ההקסמטר ועל המשקל ועל הפיזז'ים — ביחוד על הפיזז'ים. הכל יכול אדם מודרני לסבול, רק לא פיזז'ים. עכשו, כשעבר זמנם של גטה ושל פושקין, אין לנו לחקות אלא את אדי אנדרה, והוא אינו כותב פיזז'ים. אלה שאינם נזקקים למדיארית ואינם יודעים את מקור מודרניות זו, להם נשאר עוד אורס וסשא טשורני — שניהם מודרניסטים עד להפליא. יש בהם „תנועה" ו„סמליות", ואצלנו רק אידיליות ופיזז'ים. יכולים אתם לשער את מצבנו כיום!

מי שלא קרא את הדברים במקורם, אין לו אף משג כל־שהוא מן הלהג הזה. הרעיונות המעטים טובעים בתלי־תלים של בטלנות מודרנית, של צעקות היסטריות ווכוחים עם העורכים, שלא חפצו להדפיס את שיריו של בעל־הפולמוס. ואם אנחנו רואים בכל־זאת צרך לטפל בדבר, הרי זה רק משום שאין אנחנו רוצים שיעשו גם את התביעות הצודקות פלסתר, כשהן יוצאות מפיות כאלה.

רב הלקויים, שהם „מגלים" עתה בשירתנו, ציין כותב הטורים האלה לא אחת במאמרים שונים. לא פעם רמז על הקפאון שבספרותנו, על הצרך לצאת מתוך גבולי האמנות האופיציאלית, והעקר — על הצרך להרחיב, לאמץ כח, לתת בטוי שלם לצער האדם ולכליון נפשו ותהום נפשו. לא פעם הטעמתי וחזרתי והטעמתי, שגם הליריקה, גם הפרוזה שלנו זקוקות להתחדשות. מובן, שהדברים נאמרו שם לא בתרועות נצחון, כי־אם מתוך כאב, ולא היו מכונים רק כלפי אחרים, כי־אם גם כלפי הכותב עצמו. זה היה כאב של צמאון ליצירה גדולה, להתנערות, להריסת החוג, שבו התבצרנו, דוקא משום שהשירה העברית בגרה ואין לה צרך עוד לרדוף אחרי התאור וכיוצא בו. ואולם תאורים אלה ושלמות זו של סגנון וצורה, רק מחפשי־מומים עלולים לראות בהם את הפגם הפנימי של שירתנו החדשה. הם היו היסוד, הבסיס ליצירה החדשה. בלעדיהם לא היה כיום כלום; לא היה גם על מה להתגולל. הם ישרו מעט את חוט־השדרה הרעוע של הצעקנים. אלמלא

של התמצית גרידא, הנח בטבעה, כאמור, עוד מראשית השתתה (בנדן אינטנסיביותה הריהי בראשית ובראשונה בבואתה הנאמנה של ארץ־מכורותיה, שכוללת בתוכה הדר כל העולם כלו, למרות קטן־שטחה), וממטבע זו לא נשתנתה עד היום הזה. ספרותנו החדשה לא חרגה גם היא ממסגרות הבטוי התמציתי, הבבלי; ואם גם הרחבו ונתמתחו במקצת פה ושם דפני המסגרות, כמו ב„ספר הקבצנים", ב„קצור מסעות בנימין השלישי", ב„אצל", ב„הנדח" — ידגש דבר זה לשבחם! — לא נגרעו ספרים אלה אף במשהו מעססיותם.

היצירות היוהר אינטנסיביות של ימינו אנו מעידות, שספרותנו לא הגתה ממסלול־תפיסתה הגרעיני, הכבוש והמרכז, שמקדם קדמתה, ההסתכלות מבעד שפופרת־ההקף הנה עדין עד־היום סגלתן המיחדה של אמות העולם.

ג

יהדות ויונות

אמנם נושא זה כבר היה לזרא לכלנו, אולם הערתי זו, שארשה לי בזה להציע, עוד לא הדגשה עד־היום כהוגן.

בתוך יתר ההבדלים, שבין היהודי ליוני, בולט הבדל עקרי זה. היוני, כידוע, אומר להדמות לטבע, להיות בבואתו. האידיאל שלו הגדול ביותר: להיות עצם מעצמיה, ותו לא. ואלו היהודי הבבלי — גם הוא אינו מתכחש לצור־מחצבתו זה, שהריהו עומד למולנו עוד כיום כמו חתיכת טבע. אולם אצלו בולטת ביחוד גושפנקה זו, שהטבע חסר אותה, זו התוספת המיחדה שמחנן בה האדם [illegible].

במלים ברורות: אם השירה היונית הנה בטוי הטבע בכלל ושל האדם בפרט, הרי השירה התנ"כית הנה בטוי אנושיותו, בטוי „מותר" האדם מן הדומם והחי, ו„מותר" זה, הרי הוא בלבד מיחד לאדם את מקומו בהויה.

אמנם השירה היונית הנה עדה נמרצה לתקפו וגבורתו של הבטוי האנושי, שלא נבצר ממנו להיות לפה להויה כלה, אולם מהות האדם כשלעצמו, מהות המבטא לא נתגלמה בה. לעמתה התנ"ך הנהו אורשת שאר־רוחו של האדם, בטוי מהות האנושיות למלא שעורה והקפה.

התנ"ך הנהו ברבו שדה־התנגשות ארך ונרחב של נפש־האדם עם משטר־ההויה העור. אין האדם יכול להשלים, שיהי הטבע נוהג באקראי בלי סדר של צדק. כל־עוד נשמתו בו! הנבואה משדדת ומהפכת השכם והערב את מערכות הטבע האנושי. ושירת ה„תהלים" מבטאת את הטרגדיה של הקרע שבין הטבע והנפש שבאדם, שלא יתאחה לעד. קול דמי־האדם צועק!

נקדת־הגבה של השועה האנושית הנהו „איוב". מקול נהמתו כמעט שנתפקקו חוליותיה של כל הבירה כלה. לעמתו גם קול־מענהו של יהוה — ישה. אמנם בהרצאת מענהו בולט למדי ונכר, ששולטים בטבע חקי־עד בל ימוטו; אולם צדקת טענותיו של איוב אינה מתערערת בעינינו אף במשהו, למרות רכישתנו הכרה זו, מפני שדבריו הנם בטוי פרצוף־האנושיות האמתי, בטוי השקפתו ותפיסתו של האדם, באשר הוא אדם.

בפני גלוי־לב נאמן שכזה מתפרק גם אזנו של אדון העולם, שלא הקשה אליו מי וישלם: „חרה אפי בך ובשני רעיך, — אמר ד' אל אליפז התימני, — כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב".

רעיו של איוב הנם חכמים, משיגי ההויה כחכמי יון, יודעים את סדרי־הטבע ואינם מורדים בהם. והסר־מרידה זה הנהו התכחשות בתכונת־האנוש המיחדה, וקורטוב של צביעות יש בנחת־חכמים שאננה זו. וזהו שמגדיל את תרעומותיו של השם ביתר שאת: „איוב עבדי יתפלל עליכם, כי אם פניו אשא לבלתי עשות עמכם נבלה, כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב".

לא כמוהם ירא וישפוט האדם, אשר [illegible] ינה ואשר יהיה צופה ורואה ידבר [illegible] [illegible]לריתו העצמית, האנושית. את [illegible]ל מבשר אס[illegible] וסגלותינו, של איוב, מי שמחולל מפשעינו [illegible] — הוא כלנו ושל כל דורות־אדם גם־יחד — בלבד הנוהו האנוש הרפרזנטטיבי [illegible] בטוי־האנושיות המשכלל והגבוה ביותר.

שלום שטרייט.

פרורים

א

תמצית

כלי־ההשגה ודפוסי־התפיסה הוצקו כך, שלא יהיו קולטים אלא תמצית. המסגרת שלהם עשויה לפלוט מאליה את הטפל. כי הכלים הללו נבראו מתוך ההשראה הגדולה, האלהית, שזכו אליה העברים באותה שעה. כי היה זה בשעה שהעברים הכניסו לתוך החאוס של העולם את סוד האחדות. כלי־הבטוי הללו, שהיו עשוים להכיל רק את העקר, כאלו הורו ראשונה לעולם: כל יתר כנטל דומה (אל תקרא כנטול, אלא כנטל).

כך הוא התנ"ך. במלאו של שטח קטן משתרעים חיים גדולים ורחבים. בספר הקטן „רות", למשל, נתגבב שפע־חיים שכזה, שהומירוס לא היה מספיק לעשותו אלא בעשרות עמודים. האם מגלת „רות" היא סקיצה, נובלה או פרגמנט? לפי כמות־החיים, האצורה בה, הריהי חטיבה גדושה, רומן או אפוס, וכן גם יתר ספרי התנ"ך. יש פה איזו אקונומיה בתפיסת חוג־השטח בלבד, ולא בתפיסת כמות־החיים.

אפן־בטוי זה, שנעשה אחר־כך במדה ידועה לנחלתה של האנושיות כלה, נשאר בכל־זאת סגלתו העצמית והמיחדת של מחוללו, של העם העברי. סקירה חודרת לתוך נכסי־שירתנו המצקים ועומדים, לתקופותיה השונות, תהי מאמתת לנו דעה זו: פיוט־האגדה, פיוט ימי־הבינים, פיוט־החסידות, הפיוט החדש. את כלם כאחת מצינת התכונה הבבלית: הפיסת־התמצית.

־אחד הימים הראיתי, לא בהקיץ, קובץ כתבים עברים מאחרים, בצורה של בבליה. היה זה ספר צנום, אולם גדוש במשקלו ככתב־קדש. מבחר היצירה של ימינו נתכנס בו כמו בשעת־גניזה. ואשמע בספר זה רחש־החרישה בקרקע־בתולה כמו בספר התנ"ך.

ב

הקף

כשם שה„תמצית" הנה פרי השקפת־העולם האחדותית של העברים, כך ה„הקף" הנהו פרי רבוי־האלוהות של אמות העולם. תפיסת־עולם מבעד אספקלריה של הקף נשללה מאת העברים. לוע־הקבול של ספרותנו יצר לכלול את החיים למלא אפסיהם. אין בספרותנו לא אפוס, לא אפופיאה ולא רומן.

ואלה שישנם הנם, לצערנו, גרועים. העקר והטפל רוחים בהם כל־אחד בפני עצמו בתור אלמנט לחוד, ואינם מתמזגים ביחד כשמן עם מים. ואלו היצירות הגדולות מרבות־הכמות של אמות־העולם, מתמזגים בהן העקר עם הטפל לחטיבה אחת, עד שגם הטפל בתור טפל נעשה לעקר, מפני ששניהם כאחד נראים מבעד שפופרת של הקף.

בן גבירול, רמח"ל, מאפו, סמולנסקין וברודס, אף כי נתן להם לסקור העולם והחיים למלא אפקיהם והקפם, לא הראו בעצם אלא רבוא רבואות נקדות בודדות, שלא התלכדו בחוג־ראיתם לחטיבה אחת מאחדה. ואף ספר רב־האיכות ורב־הכמות כ„עמק הבכא" למנדלי איננו מסגל להכחיד את חכרון ה„הקף" בתור מצע של הסתכלות.

אפיה זה של לשוננו, להיות בית־קבול

והיא מתלבטת כל הימים ומשַׁועת אל תקונה בפלג־נשמה שני, שהוא ר' נחמן; אולם גם ר' נחמן הנהו כנור אלם — אילולי נתן, שנדב לרבו הכל, את הנשמה, את רכושו הרוחני ואת כל אוצרו הלשוני. וַי, הגם אחרי מאה שנה ר' נתן הנהו בקרן־זוית?

*

רק ציוּן חטוף הנני מציב למשורר נפלא זה. רק מעין אזכרה.

מסֻפקני, אם יש בספרותנו החדשה ספר יותר חי, רענן ואנושי מן הספר „עלים לתרופה", קֹבץ מכתביו של ר' נתן.

אולם חייו, ספריו והכמתו עוד ישַׁמשו חֹמר רב בשביל חוזי חזיונות.

א. שטיינמאן.

לא „אני הקטן". אפילו הענוה שבו איגה מרגשת כחוט השערה. אמן־המכתב, שמעטים כמוהו בספרות־תבל. כמו לא נכתבו מאות המכתבים שלו על־ידי איש חי, כי־אם על־ידי אנונים נעלם — משורר ענו באמת ובטל בעיני עצמו לגמרי. — האם רבים הם הדוגמאות בתולדה?

נתן היה לא רק למדן גדול בתורה ובחסידות, לא רק צדיק ותמים, כי־אם גם משורר בעל סגנון נשגב, שמעטים כמוהו אפילו בזמננו. אולם הוא לא רק התפלל ושר, כי־אם היה גם איש חי ורב־פעלים, לא רק היה הוזה אלהים, כי־אם גם בנה ונלחם. ומדי קראנו את דבריו הנלהבים ומדי התבוננו אל מעשיו, שהיו נלהבים עוד יותר מדבריו, אנו משתוממים על ענק־רוח־ופעלה זה. נבין נא את בני הדור ההוא, נכרה לנו אזנים לשמוע את קול הסער המיחד של כל תקופה. ר' נחמן ותלמידו נחשדו בזמנם ממש במינות. הקטרוג היה גדול. הקבוץ הברסלבי הנהו ממש עדת טמאים בעיני דורו. את ה„ברסלבים" רדפו, לא התחתנו בהם וכמעט לא עסקו עמהם במשא ובמתן, זרקו בהם אבנים ומסרום למלכות. כמעט כל ה„רביים" של הדור ההוא השליכו עליהם קוצים. ורק אחד היה נתן, שחזק את הקבוץ וקלט את האבנים. יהודי עני, חולה, מטפל בבנים, בודד, עמד יחידי כצור בתבל, הפקיר את נפשו, את בני ביתו, את כל רכושו, ובנה מאבני־הסקילה מגדל־סירה נהדר, והיה נודד מעיר לעיר וממדינה למדינה להפיץ את התורה. הוא אמנם חי ופעל בסביבה צרה, אבל סכום ההתלהבות, סכום האש, הכח וההעזה, שהיו באדם זה, דים היו כדי לפעול מפעלים יותר כבירים ולמשל על שטחים רחבים הרבה יותר. פה, למטה, חי, אמנם, נתן בסביבה עניה, וזה — לרחב. לא כן — לרום: שם היה אזרח של עולמות רבים, עליונים. וכמו שאמר הרב: כל פסיעה שאדם פוסע פה במלחמתו כנגד הסיטרא אחרא הוא רץ מאות פרסאות בעולמות העליונים. וזהו הפלא בנתן: הוא היה רץ פרסאות בשני העולמות, כדי לקים את מה שאמר רבו: לא די לו לאדם, שנשמתו פורחת למעלה, היא צריכה להיות ביחד עם זה גם למטה למטה.

פעלותיו? חוץ ממה שעסק כל ימיו בתפלה, בשירות וברקודים. הוא היה שמח תמיד — גם השמחה היא פעלה. הוא הטיף לשמחה; היה נוסע מעיר לעיר ומחזק את בני ה„קבוץ", שהיו יקרים לו כלם כבנים. היה רוקד ומרקיד. „לבי נשא את רגלי" — רגיל הוא לאמר על־עצמו. „זכיתי בה לרקודים". הוא סדר את ספרי הרב, כלומר, כתבם, העתיקם בידיו ממש, קבצם, תקנם, פרסם ונתן להם סגנון ולשון. מאות מכתבים היה מפיק לחזק בהם את הלבבות של אנ"ש. בנה בית־המדרש על קברו של הרב. תחת מטר אבנים, זלזולים וחרפות, בצרוף מנין של יהודים עניים מרודים. והיה מסכן את נפשו ורץ כמה וכמה פרסאות להשיג מעות על שמן־זית, שלא יחסר חלילה על קבר הרב, והיה נע ונד מעיר לעיר לקבץ אותיות של דפוס, כי נתן עם החבריא סדרו בידיהם את עשרות הספרים של הרב. ומי סדר וצרף ותקן והעתיק את האגדות הנפלאות של הרב? — אם לא נתן. וקראו נא את מכתביו הנפלאים של נתן, מאות מכתביו לאנ"ש. והעקר, קראו נא אותם היום, אבל דוקא היום, והתבוננו נא: כמה יש שם חכמה, הבנת בני הדור, הבנת האדם בכלל, וכמה שירה ורעננות! וחוץ מזה, הסגנון, הסגנון, הסגנון! — הן הוא ידע להביע בלשוננו הכל, כל מה שהגה הלב הבוער הזה, עם כל הגונים וקמטי־המחשבה והרגש. הוא העשיר את לשוננו בצרופים אין־מספר, שרק מפני רשלנותנו אין אנו משתמשים בהם. וחייו של נתן, כפי שהם משתקפים במכתביו, מה־מזהירים הם! — כמו דמעה ענקית של שמחה נוזל זה הפלג.

כשאני הוגה בנתן, הנני שומע קול קטרוג, המפכה דרך פצעיה של האמת המטפטפת תמיד דם: וי: מפני־מה לא מצאה לה עד־היום אישיות ענקית ושירתית זו את הערכתה הנכונה? — מפני־מה לא ידענו להעלות עד־היום מאשפתות מרגלית זו? — מפני־מה הכל אומרים ר' נחמן ולא ר' נתן? — נשמתו של ר' נתן נראית לנו כפלג־נשמה

תעמיסו לפחות עלינו את הכלל המהפך המקבל.

ובדברי יצירה אין ספק, שהכלל המקבל הנהו מטעה. שבחים ליוצר, ביחוד, כשהם נפזרים על־ידי בני הדור בקלות וביד־רחבה, על־הרב הם סמן רע. כי איזהו משורר חדש ומקורי באמת? זה שהביע לעולם כאב חדש, רטט לא שערוהו לפניו, זה שדברו חזק מדורו, כלומר, זה שהקדים אחרים לפחות שטח שחוא. ואמן זה, שבני דורו קבלוהו בזרועות פתוחות, החדוש שבו בודאי חשוד הוא, כי מי זה הוליך להמון את הקול, שקם משורר בימיהם? — ודאי מן המלקושים היא צפור־מנגנת זו. ודאי מביע אמן זה כל מה שידוע לבני דורו. ש״ץ הוא ולא מבשר. חוזר על הראשונות. עוד לא נוצרו הכפים, שתמחאנה למקוריות. כנגד זה — אמן שהכל מגנים אותו, אפשר, אמנם, שהוא באמת הנהו קלוש, אבל עדין צפויה לו התקוה, שכאב חדש זה, שהוא חלה, עתיד הוא להתפשט בבאים כמחלה מתדבקת ופצעו האנוש, הנעלם, יעשה פרח.

לכשתרצו, אשר לאמן הגנות, ואוי לו למי שבני־דורו מישנים אותו בזמירות החנף. משורר חדש, שליח אמת, אינו בא להשכין שלום בעולם, כי־אם להרעיש, לקרקר, לערער יסודות ולפסג ארמנות תבל. ולכן חיב האמן האמתי להיות גם לוחם ולחשל את כחותיו במערכה. צדקה עושים לו המגנים. הם הנם הזועות הקשות, שכל בעל־כח קונה את עצמו בהלחמו עמהן. מה־טוב להתהלך בדד בשדה ביום חרף עז, בפני הסופה, ולשיר שיר איל. הבקרת המטמטמת והזדונה היא הזועה. שמחה לשחות כנגד הזרם בצוחה עליזה.

מה בן היית לי, — אמר חכם לבנו, — אלו היית עמי שוה בדעותיך? ומה משורר אני — יכול האמן לאמר על עצמו — אם גם הדברנים, הכתבנים, יושבי הקרנות, סומכים את ידיהם עליו? —

ד

ציון למשורר

הנני בא להציב ציון לנשמת משורר גדול, בנה של היהדות האוקרינית, יליד פודוליה, הטפוס הכי־אפיני של הפלך, אשר הוליד, גדל ולבב את החסידות הבעש״טית — זהו ר׳ נתן הרשנהרץ, שחי לפני מאה שנה לערך בברסלב.

ר׳ נתן היה תלמידו של ר׳ נחמן; אולם תלמיד זה לא רק פרסם והפיץ את תורתו של רבו, כי־אם גם היה כמעט שתף ליצירתה של שיטת רבו בחסידות, והוא שסדרה ותקנה ועשאה כלי.

שיטת הרב — הבטוי הכי נעלה ונלהב של החסידות. הוא זרק על התורה הבעש״טית מים חיים, נתן בה נשמה מנגנת, והעקר — חדש והחיה את נעוריה. „אל נא תשליכני לעת זקנה״ — התפלל על עצמו תמיד הרב ופרש: אל נא יהיו דברי אלהים חלילה זקנים בעיניך, ולא חלילה ישנים, כי־אם תמיד חדשים, ונהיה בוערים תמיד ומתלהבים עד כלות החיות. — אולם הרב היה ענק, שדבר מחוץ לגבול בני־דורו ודברו לא היה מובן לאנשי זמנו; ור׳ נתן, התלמיד, היה השליח המבשר, הפרשן, שהפיץ את תורת רבו באש ובסערה.

ר׳ נחמן היה הר־שרפה ועל קומתו של הר זה עמד התלמיד והרעים בקול; ועד־היום, כשאנו קוראים את דברי הרב והתלמיד, הננו מלאים השתוממות כפולה, כי אין אנו יודעים מה יצא מפי הרב ומה מפי התלמיד, מי מהם גדול יותר ומי יותר נלהב. שניהם אש. והאם אפשר ליחס לאש ב׳ערת את האפיטטים המקבלים של תלמיד ויורש? — לא! נתן, בעז הבטוי והשירה, בשלהבתיה הבוערת בקרבו כל שעות היום והלילה, בכח הפטיש שבו, הנהו חטיבה חדשה, מיחדה, עצמית; לכשתרצו, גם נלבבה ומזעזעת הרבה יותר מן הרב, כי נתן היה כלו מסירות, בלי שום צפיה לשכר — לא בזה ולא בבא, ובלי אותה המניה של גדלות, שהוסיפה לרב הרבה על כחו. — ובזה ביחוד צפון גדלו של נתן הרשנהרץ. הוא בטל את־עצמו לגמרי ולחלוטין לגבי הרב. הוא כמו התביש להיות הויה נבדלה מן הרב. גם את שלו נתן במתנה גמורה לרבו. הוא היה המסירות בעצמה. „רפש״. טפוס פודולי. כל עורק של נתן אומר שירה, כל תנועה שלו הנה התלהבות. חכם וחוזה וביחד עם זה ענו כך. — פשוט נתן! — כמו שהיה חותם את־עצמו במאות המכתבים לאנ״ש. אפיל

הרב, המכסה את דפיו של ספר הימים. הגיעו נא בעצמכם: אפילו דבור פשוט, שהשמיע איש החי עמנו היום, אם לא הגיע אלינו מפיו ממש, כי־אם על־ידי כלי שני, כבר שנה את צורתו ותכנו ממש, לפי שגם הקול, ההברה והנגינה עושים את הדבור. מכל־שכן ממרה, שנתגלגלה דרך כמה וכמה פיות על־פני שטח של דורות, בודאי שנטל ממנה טעמה התמציתי, ומה שבא אלינו ממנה אינו, על צד היותר טוב, אלא הקלפה בלבד. המסקנה: אין אנו יודעים כלום על זולתנו, אפילו אם חיים הם עמנו, מכל־שכן על אלה שהיו וחלפו. ואם אנו יודעים משהו מן האדם, אין זה אלא לפי שבכל הדורות נצנצו מכל־מקום אנשים, שהעזו לדבר על־עצמם או, לפחות, לגמגם ועל־ידי הוידוי קרעו מעט מן המסכה. —

ראו נא את ההבדל בין האדם, שעליו מספר בדברי־הימים, ובין האדם, כפי שהוא נשקף בתפלות של כל העמים. הראשון הנהו גבור־חיל, רודף־צדקות, כל פעלותיו הוא פועל רק לטובת שבטו, עמו ומין האדם. והשני הנהו רמה, תולעת, מלא חטאים והרהורי עברה, שואף רק לבצע ושפל בתכלית השפלות. אשמנו, בגדנו, גזלנו וכו׳— כזה האדם כשהוא מדבר על־עצמו. — המלך דוד בדברי־הימים, ונעים זמירות ישראל בתהלות בן־ישי. — כל התפלות, שבהן שופך האדם את שיחו לפני קונו, הן נרתיקים המלאים סודות על כבשוני האדם. וכמו־כן המכתבים, שנכתבו בישרות וחשובים הרבה יותר מיצירות אמנות. —

ומפני־מה לא למד האדם את לשונו לדבר על־עצמו? —

יש לשער — מפני הפחד. יותר מכל תהום ורום מפחד האדם מפני התגלות עצמו. נפשי — אויבי! וגם מלאכה זו של הדבור על־עצמו היא הקשה ביותר. היא אמנות האמנות. לדבר על עצמי כך, שלא אעורר בחברי געל־נפש, אין לך ענין חמור מזה. רק שאיפה כבירה אל הדעת הטהורה ואל האמת הכי־מרה, התאוה לדעת את האדם עד תהומו, ויהי מה, רק הן מתקנות את האדם לכך. בכל־אופן, אין עבודה זו למעלה מכחותיו של האדם. פעמים אנו פוגעים, אמנם, בבני־אדם, שנחנו בכשרון לדבר על־עצמם בפשטות זו ובהומור עליז וטהור זה, העושים את הספור מתוק כאמת ומטעימים אותו טעם־גן־עדן. כל אחד מאתנו הכיר ודאי בחייו שנים או שלשה אנשים בעלי כשרון זה. וגם כל אדם שואף לדבור זה, שכל אחד נכסף אל התגלותו הגמורה בכל צורותיו ותכניו, וכל עקרו אינו טורח אלא בשבילה, ורק מחמת חסר־כשרון, אבי הבושה והפחד, אנו מכרכרים תמיד מסביב ולועסים קלפות. ומכיון שכך, רשאים אנו להניח, שרק לפי־שעה לא פתח עדין האדם בקרבו כשרון זה, אבל עתיד הוא להשתלם בבחינה זו ולקנות לעצמו את הזכות להיות גם דיין לעצמו. ובאמת: מפני־מה הרשה לאחר לשקול את מהותי, אורי וצלי, כחי וחלשתי, ולי לא הרשה? — הנני מסתכל בעצמי כמו בשלב של סלם האנושיות, ומה שהנני יודע משלב זה הנני רואה זכות וחובה לעצמי לגלות ולספר לכל אחי.

ומכיון שכך, יש לי גם הרשות לכתוב בעצמי, בידי ובכח מתנת כשרוני, את הפעלות אשר פעלתי ואת השתלשלות מלחמותי, את דברי ימי, את דעותי וגם את הערכתי. אני השלב.

ג

שֵׁם טוֹב וְשֵׁם רָע

בדרך־כלל אנו דנים כך: פלוני — הכל מקלסים אותו ואומרים עליו טובות ונאות, סמן הוא, שטוב הוא באמת ונאה באמת וראוי הוא להתכבד על־ידינו; וכנגד זה — השני, שהכל מספרים בגנותו ומונים את לקוייו, ודאי מגנה הוא. ועל־פי מדה זו אנו דנים גם ביחסנו למשורר, לסופר ולאמן.

יש לחלוק על כלל זה גם באפן הראשון. מוצאים אתם בחיי־יום בני־אדם, שמשבחם בפי הכל ותוכם מלא מזמות. חונפים הם, ולכן קונים לבבות. הצבועים החרוצים ביותר יש שמתים ומניחים אחריהם גם שם טוב לדורות. גם שקרים עוברים בירשה מדור לדור. ולהפך, המבוזים בפי הכל, יש שדוקא משהו משאר־רוח בהם משניאם על הבריות. רצונכם, אפשר לקבוע השערה זו ממש כמו כלל. בכל־אופן, אם תהרהרו אחרי כלל זה בחיי־יום, אל־נא

ועל סמך המאות הנגר דנים דיני נשמות. — אפשר יתקנו המאות הבאות את מעוַּת החולפות, והרבה נשמות שתוקות, שצללו לתהום הנשיה מחמת חֹסר־הבנה והופעה מקדמה, עוד תעלינה ותשבנה בשורות הראשונות. לֹא אלכסנדר מוקדון האלים והשודד, כי־אם קליט, שנהרג על־ידו משום שלא רצה לדבר אל המושל חנֻף, זו האישיות הכי־מזהירה בתולדות האנושיות; לא נפוליון החונף והמתרפס, כי־אם סירן קירקגרד הדָני — השרף, אשר טס על־פני ההבל הגדול של דברי ימי האדם כברק, גאוניות לא מובנה ולא נדרשה, וישר אל הנשיה. — ואם־כן גם יד הגורל והמקרה בדבר הזכיה לנצחיות. ואם צריך לזכות בגורל, למה נלעג לאנשים, השואפים לזכיה זו? לכל אדם יש הרשות לשאֹף אל ההתגלות הכי־עשירה של כֹּחותיו, וכל אדם ראוי לגדֻלה. האדם המשתוקק באמת להתדבק במהותם הטהורה של הדברים, הריהו בן עולם בא. מה שהוא אנושי־טהור, חי וקַים הוא היום כמו לפני אלפים שנה. והלא יש הרשות לכל אדם להתפלל אל המחשבה או הפעֻלה, אשר השפעתן תשתרע לפחות עד האלפַים. ומי שאומר, שהנהו מתכַּון רק לשעה או ליום או לדור, אינו אלא אוחז עיני עצמו ואחרים מחמת בושה כוזבת. בכל־אֹפן, התשוקה לאַל־מות אינה מן המותרות, כי־אם יסודית כלהם. ממש כל אדם בכל מעשה שהוא עושה הנהו שואף לכך. אפילו מי שקונה או בונה בית־אבנים — רוצה, שהבית יתקַים אחריו דורות. וכמעט אין לך אדם, שאינו מתפלל, שמעשי ידיו יבַלּוּ אותו, חוץ מן התלושים הללו, שכמו פֵרות רקובים הם נושרים ונכספים בכל החושים אל הרקבון ואל החדלון הגמור. גם כֹּסף זה, החלום על האפר המקלה של גוף עצמו, כמו השאיפה לנצחיות, יש שהוא נעשה יסוד באדם, כשהלה חדל לינוק מגזע האִילן של ההויה ומבקש על־עצמו כרת.

הַמְדַבֵּר בַּעֲדוֹ

הרבה יש להצטער על שלא לִמד האדם את לשונו לדבר על־עצמו באותה הפשטות, שבה הוא מדבר על האחרים. ואִילוּ מסֹרת היא בידינו: לאחרים נִתנה רשות הדבור עלינו, ולנו — לא. יש בזה ודאי הרבה מִפֵּרוּס ההגיון. מה יודעים האחרים מכבשי לבנו? כמעט לא־כלום. הן כל אדם לבוש מסוות ומעֻטף בלבושים ואינו מניח לחברו אלא חרכים, ואף על החרכים הנהו שומר מפני הזק־ראיה, ורק בגנֵבה יכול השני להציץ בו דרך חרך זה או אחר, ועל סמך הצצה גנובה זו בא האדם לכתוב או לספר על תולדותיו, דעותיו ומלחמותיו של חברו; ואִילו בעל־הדין גופו, הקרוב יותר אצל עצמו ויודע בודאי הרבה יותר מן הענינים הַשַּיָכים לגוף, שהוא נושאו, הוא מצֻוֶּה על השתיקה. תאמרו: אין האדם נעשה דַיָּן לעצמו, שהוא הנהו סֻביקטיבי יותר מדַי ואינו מסֻגל להשיג את המוטיבים העִקריים של מחשבותיו, דעותיו ומפעליו של עצמו. גם הנחה זו מֻטעת היא. לפי שיותר מכֹּל האדם מסֻגל לרַגל את־עצמו, אם הוא מחֻנן בחוש־הרִגול וההקשבה בכלל. ואפילו אם נקבל השערה זו, הרי מכל־שכן שאין הוא מסֻגל לדלות כלום מכבשי חברו — והעִקר לנו הסודות ולא הגלויות — הרי אף לגבי חברו הנהו סֻביקטיבי ואינו רואה את השני אלא מתוך הזוִית שלו, לפי אֹפן השגתו ובכֹח קרני־משושו, שנתנו לו על־פי כל הסגֻלות הרוחניות והשכליות שלו ועל־פי הַטֶמפּוֹ של מרוצת הדמים בעורקיו! — ואם נאמר: הדם הוא האדם! — ומחמת האהבה אין הוא מֻכשר להשיג את־עצמו, מכל־שכן שאין דמים של שתי הויות־אדם יכולים להשתתף בהבנה הדדית. —

הרבה אנו מפסידים אגב מסֹרת זו. עד־היום אין אנו יודעים כמעט כלום מן ה„תוך" של האדם, מזה ה„נסתר" המתוק והמר כמו חלום. אפילו ביצירה נבהל האדם להקשיב את־עצמו ובוחר בשל כללי־אמנות מזֻיפים באבק או באדים, המתנדפים מהויות זרות. שתקו והשתיקו את האמת שבקרבם גם הגבורים, הפועלים בדברי הימים, ורק הסופר, שעמד מחוץ לפעֻלה, שהיה דולה שמועות מן האויר, איש מפי איש, רשם את דברי הימים על הגליון. הפועל עצמו התבַּיש להתודות. נקל לשער, כמה נזדַיפו דברי הימים וכמה השערות בדויות נִתנו לנו כמטבעות. מכאן כל אלה האגדות המסֹרסות וכל אותו האבק

דַּפִּים

א

נִצְחִיּוּת

„אני שואף לנצחיות" — האם אפשר לאמן או למשורר להעלות דבור זה על לשונו מבלי לעורר צחוק? — והמסתַיעים תמיד בחכמת הרפואה ומדביקים על כל משהו של שאָר־רוח פתקה של מין מחלה, וַדאי ימציאו לנו גם בשביל מַניה זו שֵם מן המוכן. ובכל־זאת שאיפה זו היא יסוד הדברים ביצירה: לתפוס את השטף ברסן הַקַיָם ולהעלות את האור הנצחי מתוך התֹהו של החולף. כמו־כן אין ספק, שכל מפעל שהוא, הן בשיר, במלאכת מחשבת והן באמנות החיים, נובע ונבנה רק מתוך תשוקת הנצחיות, הנטועה בכל אדם, ומכל־שכן ביוצר. זו היא עֲנָוה אוילית וחסידות של שטות באדם לבלי לאמר בפֵרוש: רבותי, אני שואף למצא חן, הבנה וכבוד לא בעיני בני־דורי בלבד, כי־אם בעיני כל הדורות הבאים. איני יודע אם אזכה לכך, אבל שאיפתי היא. מה בושה יש כאן, והן שאיפה זו היא אחד מיסודותיו של האדם, קבועה ומְצֻקָה ממש כמו התאוה לאכילה, להולדת ולעלִיָה בדרגות. ואם־כן למה יצחקו עלי, אם אגלה סוד זה שבקרבי, ולמה יקראוני בשם מְשֻגע? לכשתרצו, ענין הנצחיות אינו מרום כל־עִקר מן האדם. יש דברים ודבורים כל־כך פשוטים, שזכו להעשות מנכסי־הרוח, העוברים בירֻשה. ולבי אומר לי, שההשגות העמֻקות והדרכים המובילים אל האמת, — היחסית, לפחות, — בכל־אפן אל השאיפה לאמת, אינם נקנים על־ידי הקמת מגדָלים פורחים למעלה או על־ידי חפירת שיחין עמֻקים, כי־אם בכֹח הדבֵקות בפשטות הדברים והסרת השכבות מעליהם. ואם נסיר את הקלִפות ואת החציצות של אפני־דבור ואפני־תרבות שונים, הרי דבר אחד בפי כל הדורות. נחתור אל הפשטות ונהיה קרובים אל השרשים; נלפות את השרשים, שהם אינם שוטפים, ורק החציצות והקלִפות הן ארחות־הגמלים הנודדות במדבר הדורות. אמא, אבא — הברה אחת, צליל־קול — והרי קול מן הנצח. לאבות! לאבות! — מֵמרות רבות, לכאורה כה פשוטות וכה מובנות לכל שכל, הפליאו כברק ויש אשר גם הרעימו. „אנכי". „דע". „בראשית ברא" — והן זכו לקיום בדורות. — יש אשר הביע איש את הפשוט והידוע והרעיש, לפי שהלבבות מֻסחים תמיד דוקא מן הפשוט. ועל־פי־רֹב היה אומר הַמֵמרות בלתי מורם לכאורה כלל מאחרים. אלא מה? — זכה והשמיע את הַמֵמרה הפשוטה בשעה הראויה ובצורה הראויה ובסביבה הרצויה, ונקבעה מחמת זה בלבבות לימים רבים ונקראה על שֵם אומרה. על־פי־רֹב הַמֵמרה גופה היא של אחרים, אלא ש„הוא היה אומרה". ויש חכמים הרבה, שאינם יודעים לכַוֵן את השעה, וחכמתם נבלעה בתֹהו או נשפכה על העצים והאבנים. פשוט, לא זכו למַצב־דברים, הַמֻכשר לדבורם. ובכן אפילו הללו, שלא זכו בפֹעל, יש בהם בכֹח מן היסוד של הנצחיות. הללו — הנצחיות לא נתנה להם כשכר, כי־אם כעֹנש, והיא תוססת בקרבם כאש וכעלבון. אף הם בנים הם, יקרים הם, עלובים הם. דמיהם צועקים מאדמת הדורות ותובעים את תקונם. ימצאו את תקונם. אנו דַלי־הראות ונותנים ערך למעט המאות של שנים, שחלפו לפנינו,

„בולשביות יהודית", התקוממות ערבית — כל אלה קנקנים חדשים מלאים ישן נושן. כבר היה הדבר לעולמים. קתוליות אירופית זו, שנתגברה על הערביים, נתפשרה עם העברים אחרי מאות שנות מלחמה — אם גם לא התפרקה את נשקה. ואשר לישראל „הבולשבי", הנה בשכבר הימים צעקו „צרי יהודה ובנימין", הריעו; איימו והזהירו מפני העיר ירושלים, „קריא מרדא ומהנזקת מלכין ומדינן ואשתדור עבדין בגוה מן־יומת עלמא". וכאלפים ושלש מאות וששים שנה טרם התקוממו הערבים, טרם הזמין פיזאל — העמיר וריש־בריוני אז — את הסיר הרברט שמואל לדמשק למען הפילו בפח, נתרגזו „כל אנש עבר נהרא" על בוני חרבות יהודה, והעמיר גשם הערבי וסיעתו הזמינו את הפחה נחמיה בן־חכליה לכפרים בבקעת אונו — ונביאי השקר מאבות אבותיהם של הבוגדים האוחזים בקרנות היכלי־התפלה יעצו לו לברוח על נפשו ולהסתר בבית אלהים... נחמיה בן־חכליה ירק בפני הבוגדים ואל גשם הערבי שלח מלאכים לאמר: „מלאכה גדולה אני עושה ולא אוכל לרדת"... אין הוא יכול לרדת: כי על־כן ע ו ל ה היה וזה משפט העולים: ישר אל המטרה מבלי נטות לצדדים.

זאת ועוד אחרת ילמדנו ספר תולדות אדם: בימי הבינים התחילו עמי המערב בערביים וגמרו בעברים, ועכשו הם מהפכים את הסדר: מתחילים בעברים וסופם שיגמרו בערביים... כי אשר יבקש את נפשנו יבקש את נפשם, והיד הרובצת עלינו נטויה עליהם. יש אמה „שנלחמת לאחרים" ויש אמה שנלחמת להפסדה. הערבי המתקומם כנגד העברי הרי הוא ממלא את משלחת אויביו ומחדד את החרב התלויה על ראשו. כסבור הוא, שהוא מגן על חיי־שעה שלו — ואיננו אלא מאבד את חיי־עולם של גזעו השמי, שחם ויפת חופרים וחותרים תחתיו בכל מאמצי כחם לעקרו מן השרש.

לא נפלו עמי שם בידי אויביהם אלא מתוך „שלא זכרו ברית אחים" „ועמדו מנגד ביום שבות זרים חיל" אחיהם „ונכרים באו שעריו".

בחסר־אחדות נפלו בני שם — ובאחדות יקומו.

בר־טוביה.

הישנים. הרי אימת „הבולשביות היהודית" והרי התקוממות הערביים שבארץ־ישראל כנגד ההבטחה. כלום אין המכשולים הללו חדשים במינם וגרועים אלף מונים מן הישנים? או מי פלל לְרֶצח הנורא בארצות־הדמים, שהוציא את דם־התמצית מבשר שארית ישראל והקפיא כקרח את נשמת ישראל דוקא במקום חמימותה היתרה? ואת השנאה האיומה, שנתעוררה בכל העולם הנוצרי אחרי מעשי־התפת ההם — מי ראה מראש?

או אולי יד אחת, זאת היד הישנה, הרומאית — הישועית — הדפלומטית, היא באמצע כל חמעשים, והפה הישן שהתיר את דם ישראל בכל הדורות הוא שלוחש ותוסס גם במעללי הפראים שבמזרח אירופה גם בהתקוממות הערביים שבארץ־ישראל והוא שמטיל את ארסה של שנאת ישראל בכל העולם כֻּלו וצועק לימין: בולשביקים יהודים עליכם! ולשמאל ולימין גם־יחד: תופשי רכוש יהודים עליכם!

בין מציתי האש הנוראה שאחזה בבית ישראל בראשית המאה השבע־עשרה — לא היו הישועיים האחרונים ומיד עם כניסתם לפולניה הרגשה פעלתם בגוף ישראל. וכלום אין כל קשר בין ההתפשטות העצומה של הקתוליות בספירות העליונית שבמדינת הצרים בעשרות האחרונות שלפני המהפכה והתעמולה הישועית בכל פנות עם הארץ ההיא ובין רדיפות היהודים, שכמוהן לא נהיה מן העולם? כלום לא רמז שר המשטרה במדינה הקתולית הנאורה ביותר לשר הפנים של הצר: הטה את התרגזות ההמונים אל עבר היהודים? וכלום לא הבטיח הקרדינל דיבוא לפני שלש שנים, כי הציוניות תביא לידי פרעות ביהודי ארץ־ישראל?

לכאורה עושים הערביים מה שעושים על דעת עצמם, או יותר נכון מתוך טרוף ובלבול־הדעת. ההבטחות הגדולות שקבלו ושהם מקבלים מצדדים שונים, המשיכות המרבות שנעשות בחם על־מנת לקנותם הזיחו את דעתם וגֵרו את תאבונם במדה קיצונית. כשכורים מהבטחות שלא נתנו למלאותן ושאיש לא חשב לְמלאותן ואשר המציאות היא הפוכן ממש, — הם עומדים וצועקים: גרשו את הציונים מארץ־ישראל! אסרו על היהודים את הכניסה לארץ־ישראל במשך יובל או יובלות — ואז יראו! ולא... הם מרימים יד, משליכים פצצות, מהרסים ומשחיתים — כי מי זה לא ידע, כי דם ישראל הפקר הוא וכל שותיו לא יאשמו?...

ואולם הפה שהתיר את דם ישראל לא אסר מעולם את דם שֵם בכלל ואת דם הערביים בפרט...

ועוד גם זאת: הנה הערביים מבקשים להתחיל את חייהם החדשים מתוך אותו דבר עצמו, שבו ועל־ידיו גמרו את חייהם הישָנים. כי הנה לא היו ימים טובים לגולי יהודה וישראל כתקופת ההוד והתפארת שבתולדות הערביים, שבה פתחו שני העמים גם־יחד את המסחר וחרשת־המעשה, הבשילו פרי שירה, פילוסופיה ומדע, שהיו לברכה לדורם ולדורות; ואולם כל שעה וכל מקום ששקעה שמשם כל הכליפים הגדולים והגיע זמנם של הנמוכות והמסימים, — מיד התחילו רודפים את ישראל ומוצצים את לשדו...

בימי הכליפים האומיאדים והאבסידים אנשי־השם כמעט „שלא היו מַפלים את הערביים מעל העברים", „עד שבא העריץ מוטאואקיל שדִמה לראות קושרים בכל־מקום וישַנה לפתע־פתאם את גורלו של חלק גדול מיושבי כוריה" בגזרו עליהם „לחגור חגורות־עור רחבות... למען הבדילם לחרפה מעל המושלמים... ושוב גזר להרחיק" את היהודים „מכל משרה בבית־דין ובבולשת העירונית... בכונה" לעשותם „למעמד מיחד במדינה שאין זו נשענת עליו, אלא סובלת אותו ויותר משהיא מגנה עליו היא עוזבת אותו לנפשו". ומני אז מתחלת „תקופת הירידה" הערבית בדמשק. ומה שנעשה בדמשק חזר ונהיה בארצות הכליפים האירופיים, בגרַנָדה ובקורדובה: בשעת העליה עבדו הערביים והעברים שכם אחד לטובת המדינה והתרבות, ובשעת הירידה התיצבו הערביים כצר על דרך העברים וימיטו שואה על עצמם ועל העברים גם־יחד; ולא עוד, אלא שעתים היתה צרתם גדולה משלנו...

ברור, כי בדברים לא יוסרו הערביים כאשר לא תוסר גם הקתוליות בראיות והוכחות שאפשר היה להביא כנגד עלילותיה בישראל. ברור, כי בעולם הזה כל דאלים גבר ויד ישראל על התחתונה, כי הוא החלש שבאמות. יעקב בפה מדבר, ועשו וישמעאל ביד עושים. ככה היה וככה יהיה, ומה כחנו ומה גבורתנו כנגד היד החזקה הנטויה עלינו ומרוָה את האדמה בדם עמנו?

ואף־על־פי־כן! ישראל סבא הוא ובעל נסיונות הוא. שנאת הקתוליות לעם־עולם,

וחצי האי סיני עם ארץ־ישראל וסוריה לא היו בידיה. אז תצא אנגליה להגשים את התכנית של נפוליון הראשון. דרך צרפת היתה קצרה וארכה, ודרך אנגליה ארכה וקצרה. ולא עוד, אלא שלפני מאה ועשרים שנה הפריעה אנגליה בעד צרפת בכבושיה בסוריה ועכשו עזרה צרפת על ידי האנגלים למען הביאם אל המטרה.

ואנגליה הולכת וממלאה את תכניתו של נפוליון הגדול בדיקנות מתודית ובעקשנות קיצונית כדרכה. דבר לא נעדר, הן בנוגע אל התכנית עצמה והן בנוגע אל התכסיסים: מלחמה, דורון, הבטחה. קטיה, ואדי אל עריש, רפיה, עזה, יפו, ירושלים — אלה הם מסעי־הנצחון של אנגליה, שנקנו ביסורים קשים ואחרי מפלות שונות. אז יכרז השריף הגדול הוסין ממכה למלך חג'אס וליורש הנביא בחסד אנגליה ובעמל צרפת, וככף חדשי נקצב לו מאוצר בריטניה די כלכלת „חצר מלכותו". „הדפלומטיה הצרפתית" „הצליחה בעזרת סוכנה סי־כדור בן שאפריט ממארוקו" להפריד את הערביים מעל עושי „המלחמה הקדושה" ולהטות את התנועה הלאמית בערב אל עבר ממשלות ההסכמה בכלל ואנגליה בפרט...

בפעם הזאת שנו הערביים את דרכם וגדודי ערב התחילו מפלסים להם נתיבות אל הצבא האנגלי למען התאחד עמו. אמנם עזרה צבאית זו מצד הערביים לא באה אלא קרוב לגמר המלחמה וגם לא היתה חשובה ביותר. ואולם „אין למדדה במדה שהרגלנו לה במלחמות האירופיות". כאן „הקסם המוסרי" הוא העקר ו„מעשים קלים, כגון שלל תותח אחד וקלעים מועטים או שבית אנשים אחדים, עושים רשם גדול לאין ערך מסבתו"; ואפילו „קרבת ערביים ידידים" בלבד „חשובה לתוצאות המלחמה רב יתר מן התועלות הגשמיות בעצם והאי־אמצעיות".

מר סטיינון גומר את ספרו בספור־המעשה, שמצא מקום לפי דבריו ימים אחדים לאחר כבוש ירושלים: „ממלא מקום צרפת בירושלים שמע את הודאתו הכמוסה של אחד ממנהיגי הבדוים. בן־אדם זה, בעל צורה מפיקה מתינות ובעל עינים עמקות למאד, שאין־סופו של המדבר משתקף מתוכן, העריך את ערך החיל הצרפתי מתוך הבנה יקרת־המציאות ואז הוסיף ואמר: „...כלום יודעים אתם את אשר תבענה שפתותינו לעתים בלילות נדודים?... צר לנו על מספר הצבא הצרפתי אשר בחילות בעלי ההסכמה כי איננו רב יותר. ובכל־זאת הקותנו אליה, יען כי היא לבדה, צרפת... נלחמה לאחרים"...

לכאורה, אין זו אלא חניפה דקה או גסה, ובאמת רבות כונות בה. נלחמת לאחרים! למי? לאנגליה? לסורים? או אולי לתחית בית־מדרשב של שם ועבר?

ג

אחר המלחמה

וגם תורו של ישראל הגיע. עוד בשנות הששים עמד משה הס ונבא: הממלכה אשר תעלת סואץ תפול בחלקה, עתידה שתחזיר את ארץ־ישראל לעם ישראל. כי הנה תעלת סואץ מחברת את שלשת חלקי העולם היכן זה אל זה ואת כלם יחד אל העולם החדש, וסופה שהרכז סביבה את מסחר העולם, שאין מסגל לו כישראל עם המסחר, ובשוב העם הזה אל ארץ אבותיו הקרובה אל התעלה ונצר אותה מכל משמר, לטובתו ולטובת בעליה, והביא ברכה לעולם בעבודתו הפוריה במקצוע המסחר וחרשת־המעשה...

החוזה שם את מבטחו בארץ המהפכת והחרות, בצרפת. ואולם בינתים באה קסריות אשכנז ובלבלה את כל העולם כלו וערבבה את כל הדעות והמשגים. ואף אותה התעלה עברה לרשות האנגלים, ולאחרונה נפלה גם ארץ־ישראל בחלקם. ועוד טרם נכבשה ארץ־ישראל גרמו צרכי המלחמה ורצון אנגליה וצרפת לקנות את לב יהודי כל העולם ונתנה הבטחה לישראל, שיחזרו וייסדו את „ביתם הלאמי" במולדתם הלאמית בצל אנגליה... ועשרים שנה ומעלה טרם נתנה ההבטחה ראה אותה מנהיג־הציוניות הגאוני מראש, כי על־כן היא מיסדת במעמקי הפוליטיקה הכללית של הממלכה האנגלית בזמן החדש ואינה אלא חלק מתכנית נפוליון הגדול, שהאנגלים מוציאים אותה אל הפעל ככל אשר ראינו למעלה.

ואולם רבה הדרך בין ההבטחה והמעשה וארכה היא ומלאה מוקשים וחתחתים ישנים גם חדשים. ולכאורה, קשים החדשים מן

ב

בשעת המלחמה *

עוד מראשית המלחמה עמדו הטורקים, שהיו זה מזמן בידי האשכנזים, כנגד ממשלות ההסכמה. ואולם גם הערביים היו לצור מכשול ולאבן נגף לצרפת ואנגליה, והבֵּדוִים שביניהם היו זריזים מקדימים להתנפלות גלויה. עוד טרם נתפרסם כרוז הטורקים למלחמה קפצו כבר בעשרים וחמשה לחֹדש אוקטובר 1914 כשני אלפים ערביים בֵּדוִים על חצי האי סיני בכַּוָּנה לתפש את תעלת סוּאֶץ, ולא רק בפעם הזאת נתקלו ממשלות ההסכמה בגדודי הערביים הפראים, שהרעו להן לא פחות ואולי גם יותר מחילות הערביים המסֻדרים על־יד הצבא הטורקי. ויותר ממה שהרעו, הטילו מוֹרא בסכנה הצפויה מהם אל המפתח הראשון למושבות אנגליה, אל תעלת סואץ, ואל מפתחן השני: אל לשון ים הפרסי. הגיעו הדברים לידֵי כך, שאנגליה העבירה על־כרחה את המלחמה אל עירַק־ערבי ואל ארם־נהרים. אפס כי המלחמה בארצות האלה היתה בנִגוד לכל המלחמות האחרות לא מלחמת הריסה, אלא מלחמת בנין, סלילת דרכים, יסוּד חופים וערים, השקאת שדות ועבודתם וכיוצא באלה. „אין די מלים בפה להביע את תמהון המתבונן אל הכֹּח הסדרני והישובי שהראתה אנגליה" במקוֹמות ההם, ביחוד בתקופה האחרונה של המלחמה. ואולם מוֹד, גבור המלחמה ההיא הן בבחינת שר־צבא הן בבחינת סַדרן, מצא מכשולים אין־קץ, שהניחו הערביים, אלה המרֻבים שבתושבי אותם המִקומות, על דרכו. בשעה שהאנגלים הלכו וגאלו את הארץ מחָרבנה, היו הערביים משתמשים בכל שעת־הכשר לשלול שלל ולָבֹז בז. אך עזבו הטורקים את בָּצרה מפני האנגלים ההולכים וקרֵבים אל העיר, והערביים חשו להרבות שד וחמס „ולשית את כל רכוש העיר בכליהם". „כל שורת־החִבּור הארֻכּה לאין־חקר של האנגלים נפסקה בכמה מקומות על־ידי שודדים ערביים, שהמו כדבוֹרים מסביב לה כל הימים וחזרו בלי־הרף על מעשיהם הרעים". כליסטים מזֻינים הָיו טסים יומם ולילה על סוסיהם הפראים מסביב לחילות אנגליה, למען הפריעם מעבודתם. גם כלי־התותח לא הפחידום ולא הבריחום ומן האוירונים נלחמו עמהם.

ואולם כל עלילות הערביים האלה כאַין נחשבו לעֻמת הסכנה הגדולה שהיתה צפויה לממשלות ההסכמה מצד הערביים בני כת הסינוּאיזים, שהשפעתם גדולה ביותר בצפון אפריקה. סטיינון מסַפר בששה פרקים בקִצור ובדיוק נמרצים על מעללי הכת הזאת בעשֶׂרת השניה למאַת־העשרים בכלל ובשעת המלחמה בפרט. היא ששמשה מכשול על דרך צרפת כשבקשה זו לחדור לסוּדָן המרכזית וסביבותיה והיא שהתנגדה בקנאוּת יתֵרה אל האיטלקים בטריפולי וקירינַיקה. מראשית שנת 1915 התחילו האשכנזים והטורקים ממציאים לה נשק, וכל עמל האנגלים לקנות את לבבה, שלא תשתתף במלחמה, עלה בתֹהו. „המלחמה הקדושה", שהכריז מחמד בשעתו, חזרה והֻכרזה ו„הַשֵּיךְ הגדול" ראש הסינוּאיזים גִּיֵּס את חילותיו, שהלכו ורבו מיום ליום.

על גדות הנילוס נלחמו האנגלים והערביים מלחמות קשות. האנגלים יצאו על־כרחם את מצרים המערבית והניחו ברשות האויב חלק מאדמת החוף ונאות־דשא אחדות. הסינוּאיזים הלכו הלֹךְ וגָבֹר והאניות התתמימיות של האשכנזים עזרו על ידיהם. ממשלת האנגלים במצרים והדרך המובילה אל מושבותיהם נמצאו בחזקת סכנה במשך כל שנת 1915, וגם בשנה שלאחריה לא הוטב המצב. רק אחרי הרפתקאות מרֻבות, לאחר השנויים שבאו בהסתדרות הצבא האנגלי, הנלחם עם הערביים, וחלוּפי גברא בהנהגתו העליונה — וביחוד אחרי מלחמות עצומות — עלתה בידי אנגליה להתגבר על הסינוּאיזים ואחרי־כן גם על אותם מן הערביים שהרימו את נס המרד בדארפור, הם והשולטן שלהם עלי דינאר, שהיו מסֻכּנים לאנגליה ולצרפת גם־יחד בסוּדַן הקרובה למצרים. בעמל אין־קץ עלה בידי אנגליה לכַבּוֹת את האש. „מן הבעֵרה הנוראה לא נותרו בלתי אם תימרות־עשן פה ושם, שאין בכֹחן להשחיר את האֹפק"...

אפס כי אנגליה לא בטחה בכִבּוּשיה כל־זמן שהדרך אל מצרים היתה פתוחה מן הצפון

* Charles Stiénon: Les Campagnes d'Orient et les intérêts de l'Entente. Paris, 1918.

יכֹלת להמשיך את המלחמה הגלויה, שָׂמה את פניה אל הערמה. על־פי הכלל הידוע הרומאי — הישועי — הדִפלומטי: „חֲלֵק וּמְשֹׁל!" הנהיגו חכמי המדינה לזרוע משטמה בין הערביים ולהגדיל את הנגוד שבינם ובין הטורקים, למען החליש את שניהם גם־יחד. לצֹרך זה היו תומכים בידי הערביים המתפרצים מפני אדוניהם הטורקים, מעוררים מרידות כאלה, עוזרים לכל אלה מן הערביים, שבגדו בדת אבותיהם וקבלו את הדת הנוצרית, וכיוצא בדברים הללו.

אפס כי מימי נפוליון הגדול חזרה ונעורה שיטת המלחמה הגלויה, אם גם תכסיסי הערמה ותעלולי הדִפלומַטיה לא נעזבו. המושל האדיר הזה חדר בעודנו גנרל אל מצרים ויכבשנה ויתן את עיניו בסוריה ובארץ־ישראל להכריען תחת ממשלת צרפת. אמנם חילותיו היו מועטים ולא הספיקו לצֹרך זה; אף־על־פי־כן ראה את־עצמו אנוס לנסות את הדבר, יען כי הכיר היטב בסכנה הצפויה לכבּוש מצרים כל־זמן שחֲצִי האִי סיני וסוריה ישארו בידי האויבים. אמנם רבים בטחו במדבר־סיני המחסר מים ומזון ובנפתולי משעולי הרריו ונקיקיו התלולים והמסֻכנים, כי יפריעו בעד כל צר ואויב לעבור דרך שם; ויש גם אשר האמינו בתמתם, כי הצי האי סיני הוא הוא המבצר הטבעי של מצרים. ואולם נפוליון הוכיח את כל התמימים האלה לדעת, מה שהוכיחהו כבר יציאת ישראל ממצרים וכבּושיהם בארץ־ישראל וסוריה בפרט ומלחמות העמים הקדמונים במקומות הללו בכלל: כי חצי האי סיני איננו המבצר הטבעי של מצרים, אלא הדרך הטבעית, שמובילה אל מצרים מסוריה וממצרים אל סוריה. ולא בסברות ובפלפולים הוכיח את הדבר — אלא במעשה ממש: כי תֵכף לכבישתו את מצרים חָדר דרך הים אל מדבר סיני ועד נחל מצרים, ואדי־אל־עריש בלעז, הגיע ומשם הלך אל עזה ויבוא אל יפו, ולא עברו ימים מועטים עד שעמד לפני חומת עכו ומקצת חילותיו שלח אל עמק יזרעאל; ובעודנו עושה כה וכה הפיץ כרוזים אל הערביים אשר בסוריה ואל העברים אשר בארץ־ישראל: לראשונים הבטיח שחרור מעֹל הטורקים, ולאחרונים — תשובת ארץ־ישראל לישראל... צרפת, שעמדה כאלף שנה בראש שונאי שֵׁם ועֵבר, הכריזה ראשונה על תחית שם ועבר בעולם!

התכנית היתה נפלאה וגאונית. הכל היה מוכן לכאורה לנצחונה. ומי עכב? „אלביון הבוגד" עכב...

הסופר הצרפתי לדברי ימי סוריה אומר מתוך התרגזות גדולה וגם מובנה: „אֻמה נוצרית אחרת, שנלחמה לפנים בתקופת מסעי־הצלב זמן רב בגבורה עצומה לשם נצחון אירופה על אסיה, נתחברה בפעם הזאת אל לוחצי המזרח, אל הפַחות — אלה העריצים התחתונים העולים באכזריותם על אדוניהם העליונים; הצי האנגלי הוא שהכריח את הצרפתים, הצרים על עכו, לעלות מעליה ולצאת את סוריה, כי היה הולך ומספיק „אכל ועזרה" לאחמד „הגוזר", שמשל באותה שעה בארץ־ישראל ועשה בה כאדם העושה בתוך שלו...

ומעשה שהיה כך היה: האנגלים למדו בינתים כל תכסיסי הַדִפלומטיה למיניהם; ולא עוד, אלא שהתחילו מחכימים את רבותיהם... כי אכף עליהם ההכרח. במאה השמונה־עשרה נתבצרה אנגליה בהֹדו ואז נתנה עיניה בדרכים המובילות אל הֹדו. הצרפתים הלכו וכבשו את צפון אפריקה, את מַארוקו ואת טוניס, והאנגלים לא מִחו בידם; ואולם כל העמל הרב וכל הרכוש העצום, שבזבזה צרפת במצרים, היו ללא הועיל. אנגליה הניחה את ידה הגדולה והכבדה על מצרים ועל תעלת הסוּאֶץ שכרתה צרפת. ובעוד צרפת שולחת את קונסולֶיה, כמרֶיה, גזיריה, סופריה וכל מיני עושי־דברה אל המזרח הקרוב ומפזרת כסף כאפר לכל זני קונגריגַציות וישועיים בסוריה ובארץ־ישראל למען בַצֵר את עמדתה — והשמש האדמה של מאת העשרים יצאה על הארץ וקול שופר המלחמה האימה נשמע בעולם...

„שבט יפת הנועז" — „Audax Japeti genus" — משליך חבל בגורל על עולמו של הקדוש־ברוך־הוא ואֻמות וארצות מְדִינות על הירֻשה, זו אומרת: כֻּלה שלי! וזו אומרת: כֻּלה שלי! וזאת אומרת ברוח האשה הזונה: גם לי גם לך לא יהיה — גְזֹרוּ! ועד שבני חם ויפת גוזרים זה את זה — הרגישו בשֵם „אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול".

עַל עִנְיְנֵי שֵׁם וָעֵבֶר

א

לפני המלחמה

אמות־שם הקטנות לא הצליחו להתחבר לכח אחד ולעמוד שכם אחד על נפשן ביום קרב. כי על־כן נפלו אשה אחר אחותה בידי כובשי העולם, מבבל ועד רומא ויורשתה המזרחית, ממלכת ביצנץ. והנה זה בא מחמד והוציא את הערביים מעולמם הצר למלחמה עם העולם הגדול. „המלחמה הקדושה״ „להרחבת אהל האישלם״, שהתחילה בימי „הנביא״ ובהנהגתו, נמשכה מאות שנים אחריו על־פי דבורו ועל־ידי יורשיו בכח גדול, עצום ורב, שהיה ברבות הימים גם לכח תרבותי עליון. בראשונה הכו מכות נצחות את „רומא המזרחית״, שלא נרפאה עוד מהן עד שבאו הטורקים, עבדי הערביים מלפנים ואחרי־כן אדוניהם, ושמו קץ לממשלת הזונות והנזירים. ואז פשטו כילק על „רומא המערבית״, על בירותיה וטירותיה, על מבצריה ומנזריה, על פרשיה ופרושיה. בסיף וספר נלחמו הערביים בעמי ספרד, איטליה וצרפת, ששררו באפלה. מלחמות הנוצרים והמושלמים ארכו בספרד מראשית המאה השמינית ועד ראשית המאה השש־עשרה, מימי חרס ועד כבוש גרנדה, ולא גמרו אלא משינקו את לשד כל המדינה. כשהגיעו הנוצרים לאחרונה לידי נצחונם ויטהרו את „ארץ השפנים״ מן היסוד השמי, הערבי והעברי, לא היה זה בלתי אם נצחונו של פירוס, כי מאז מתחלת ירידת ספרד. גם איטליה וצרפת הדרומית, מכיון שטעמו את התרבות הערבית, תשה אמונתן ולא קם בהן רוח לעמוד על דתן ועל חרותן. עד שקמו הפרנקים, פראי היערות, כובשי צרפת הצפונית, וסגרו את הדרך בעד בני ערב. קרלוס הפטיש, פיפין הקצר, קרלוס הגדול — אלה הגבורים ה„ברברים״ „מדברי גרמנית״, כדבר אוגוסטינוס תיאירי — מכתבים על תולדות צרפת, מכתב שלישי — הצילו את אירופה הנוצרית במלחמותיהם הקשות עם הערביים במשך כל המאה השמינית; ומאחרית המאה האחת־עשרה והלאה עברה המלחמה לאסיה המערבית ולאפריקה הצפונית.

נגמרו כבושי הערביים והתרבות הערבית והעברית והתחלו מסעי־הצלב.

מסעי־הצלב — זאת אומרת: מלחמות אירופה הקתולית כנגד היסוד השמי, במערב: כנגד העברים, ובמזרח: כנגד הערביים ועוזריהם. כשתי מאות שנה ארכו מסעי־הצלב. האישלם נצל על־ידי הטורקים, והעברים והערביים יצאו מן המסעים הללו וידיהם על ראשם. שמכו של שם ירדה כמה מעלות אחורנית — ואף אמנם לזמן רב.

כי הנה גם עם גמר מסעי־הצלב לא פסקה המלחמה כנגד היסוד השמי, לא במערב ולא במזרח. במערב נמשכה מלחמת כליון כנגד שרידי הערביים, שהתבצרו עוד פה ושם בארצות הדרום — וביחוד נתכה החמה על שארית ישראל בכל מקומות פזוריהם, והגליות והגזרות והרדיפות לא פסקו מן המאה האחת־עשרה ועד עכשו. גם מתן שווי־הזכיות לפליטי ישראל, שהתחיל במאה ועשרים שנה האחרונות, לא שנה לטובה אלא את מצבו של חלק ידוע מישראל.

בארצות המזרח קבלה המלחמה מתחלתה צורה חדשה. צרפת הספיקה גם לתקוע יתד בסוריה ובמצרים בימי מסעי־הצלב; ומבלתי

זה הולכת ומתפתחת בו נטיה להביא קרבן על טובח „התחיה" — את נביאיו, את היסודות המוסריים הגדולים אשר בשבילם חי עמנו ובשבילם סבל ואשר רק בשבילם שוה כל העמל לשוב ולהיות לעם בארץ אבותינו. כי בלעדיהם — אל אלהים! — מה אנו ומה חיינו העתידים בארץ הזאת, שנקריב בשבילם כל אותם הקרבנות בלי קץ אשר בלעדיהם לא תבנה הארץ? האמנם רק בשביל להוסיף באחת מפנות המזרח עם קטן של „ליבנטינים" חדשים אשר יתחרו עם הליבנטינים שכבר ישנם בכל אותן המדות המשחתות — שאיפה לדם, נקמה ותחרות וכו' — שהן הן תוכן חייהם של אלו?"

„אם זה הוא „המשיח", ייתי ולא אחמיניה!"

מודה ומתודה אני, כי המכתבים האלה הביאוני במבוכה לא־קלה. ראשית כל הרגשתי רגש משנה, הרגשתי שיש כאן טעות באדרסה. האנשים הטובים האלה, בעלי המכתבים, טעו וחשבוני, כנראה, לעסקן־פסקן, אשר ידו בכל והוא עסוק בפתרון שאלותיהם של ישראל; או לפחות חשבוני לסופר עתי, לאיש אשר כל ישעו וכל חפצו להבין במראות החיים ולתאר על־גליון את אשר עיניו רואות. בושתי וגם נכלמתי! בושתי להגיד להם, כי זקנתי ושבתי ולא אוכל עוד לבוא ולבוא במערכה כבימי חרפי. ונכלמתי להגיד להם, כי בעיר מגורי כיום יש בית אחד ובבית חדר ועל קירות אותו החדר תלויות תמונות רבות ולפניהן אני יושב ומביט ומתבונן. או היכל אוכל להגיד להם, כי שוקד אני, לעת זקנה, על לשון ערב, על כתבה המשונה, דומה לשטיח־דמשק נאה, כלו פטורי־ציצים ומעשה־מטוה? וערביה זו הרי היא קשת־ערף מטבעה. אם את כל שרעפיך לא נתת לה — מאומה לא נתת ואת אוצרה הטוב לך לא תפתח. ושוב: אלו לפחות היה איזה מקום לצעוק, להפגין ולהתריע, אפשר שלא הייתי ממתין לאחרים, שיבואו ויעירוני ויזרזוני, אלא הייתי בעצמי צועק ומפגין ומתריע. אבל הרי אין מקום כזה; הרי ננעלו כל השערים והכל נסגר. בצר לי נצנצה מחשבה פשוטה בלבי: להעתיק את המכתבים כמו שהם ולשלחם על־פני חוץ. זו היתה באמת מלאכה נקיה וקלה, כי לא הייתי צריך לשנות בקוצו של יו"ד! היתה לי במלאכה זאת גם קצת נחמה: גדיים שהנחנו נעשו תישים! כמה התאמצנו אנחנו, בימי חרפנו, לכתוב פרוזה טובה ובעת היא משתפכת בראש כל חוצות. אבן בצוק העתים האלה נחמה כזאת היא קטנה מאד, כשאבן מקיר תזעק לטענה — ואין.

ר' בנימין.

וינה, א' דצמבר.

אף אם לא תביא את המשיח היום או מחר...״

זהו מן הדבור הראשון. בהירות.

והשני הוא מיום כ״ט תמוז, תרפ״ב, שהוא מצטרף בתל־אביב לאספת החוגגים את אִשור המנדט על־ידי חבר־הלאֻמים: „עיני כל העולם תהיינה נטויות אלינו לראות, אם באמת עוד נשאר בלב הזקן שבעמים אותו הרגש הלאומי החי המביא עם שלם להקריב את הכל בשביל השגת מטרתו הלאומית״.

לאמר: אוירא דתל־אביב. חֹסר־סבל, פחז כנֹער, עצבים, דחיקת־הקץ, תקיעה לתוך „שופרו של משיח״.

והנה הדבור השלישי, המחריד, המדהים, המעורר זְועה, המסתַּים ב„ייתי ולא אחמיניה״. כאן „אחד העם״ חדש. כאן — טרַגדיה. אדם כי יִזָעזע עד היסוד בו. סופר כי יתבַּדו לו חזיונות רוחו. כתוב הוא ב„ירושלם ו׳ אלול תרפ״ב״. רק כחמשה שבועות אחרי הדבור השני ואיזה שנוי, ואיזה הבדל! לא נוגע לענין, אם הקונצֶפציה שלו מן היהדות נכונה או מֻטעה. נוגעת לענין אך ורק ההמיה שבלב, שבנפש.

הלא כה דבריו כאש צורבת:

„... מיום שהגיעה אלי השמועה... וביחוד — בראותי יחס קהלנו בארץ אל הדבר, לבי מלא מחשבות נוגות, והנני מרגיש בי, כאילו מתמוטטים בקרבי כל היסודות שעליהם בניתי את השקפתי על היהדות והציונות עוד בימי שחרותי. ואם אלה יתמוטטו, מה נשאר לי לעת זקנה מכל העמל אשר עמלתי בימי חיי, זולתי לב ריק ונפש נואשת?...

דמנו נשפך כמים בכל ארבע כנפות הארץ במשך אלפי שנה, ואנחנו דם לא שפכנו;... כך חי עמנו דור אחר דור, חי בארצות נכר, בין עמים אשר על חרבם חיו, ושפיכות דמים היתה מלאכת ידם כל הימים, והוא, ... עם כל שפלותו החיצונית, הביט בגועל נפש על שכניו, אשר ידיהם מגואלות בדם, ובעמקי לבו ידע, כי אין לו, ולא יהיה לו לעולם, שום יחס לחיי־פראים באלה; כי בידו שמורה האמת המוסרית הגדולה, זו שעתידה להתפשט בכל הארצות ולשום קץ לפראות, לאכזריות, לשפיכת דמים בכל העולם, ואז ישב גם הוא לבטח בארצו ויראה בעיניו את נצחונו הגדול, נצחון תורתו המוסרית, אשר עליה הורַג במשך אלפי שנה״.

„והנה — מה נאמר ומה נדבר, אם אמת הדבר שמספרת השמועה הנזכרת? אהה, אלהים! האמנם זה הוא הקץ? האמנם זו היא המטרה שאליה שאפו אבותינו ולמענה סבלו כל אותם הדורות? האמנם זה הוא חלום „שיבת ציון״ אשר חלם עמנו אלפי שנה: שנבוא לציון ונטמא את אדמתה בשפיכת דם נקי?״

„את שקליו יתן העם מחיר המדינה: את נביאיו — לא!״ כך סיימתי מאמר אחר, גם־כן לפני הרבה שנים. וגם זה היה אז בעיני מושכל ראשון. והנה יסרני ד׳ לחיות ולראות כי גם בזה, כנראה, טעיתי. את שקליו לא ירבה העם גם עתה להביא לבנין „ביתו הלאומי״, למרות „המנדט״ וכל שאר „הנצחונות המדיניים״; אבל לעומת

גם הרפואה דורשת שחרור. ידים אחרות. מסרו מכסת כסף לועדי הערים והם יעשו יותר בזול. בידיהם היתה מקדם ואליהם תשוב. זהו סוד תחיתם. זהו סוד שתוף הצבור בצרכיו. הצדה, אפיטרופסים!

ועוד: בכגון דא יש מקום למשא־ומתן עם שלטון הבריאות ועם המריות!

כעם כמנהיגיו. הם אינם אשמים. קצר־ראות הוא לנו תכונה לאֻמית. ואולי זה לנו מכֻונת הבורא.

קונגרס כללי או ציוני? לא דא ולא הא. חבל על ההוצאות. אין צרי בקרלסבד. נשתנו העתים. אמצעי זה נמוג מרֹב שמוש. צריך דרכים חדשות ואמצעים חדשים.

היו לנו מנין פובליציסטים ואינם. פלוני ואלמוני מתו. זה נהרג, זה שָׁנה ופרש, זה הלך לכרמו וגנו, זה שָׁר בשירים וזה נשתתק לתאבון.

אחד עומד ומודיע כעת, כי הוא מבטל „לעצמו את אסור הדבור", כי שוב „יגַלה ברבים את האמת הערֻמה" שלו.

אך מדוע שתק עד־עתה? אֱל אלהים! היתה אתו אמת ולא גלה אותה? ונתן לנו ללכת בחשך, בשקר? אל אלהים! ראוי אדם שכמותו לִנדוי!"

והנה המכתב השביעי, האחרון בצרור־המכתבים אשר לפָני: „אחד העָם. מענין יחסו. מתמיד לשתוק ומדַבר רק פעם בשנה. אך יש ענין גם בדבורים המעטים האלה. אני רשמתי לי שלשה. היש יותר? הנה מה שרשמתי.

ביום ד' סיון תר"פ הוא מסַים את ה„הקדמה להוצאה החדשה". בהקדמה זו הולך הוא ומבאר, כידי ההסבר הטובה עליו, את הדקלרציה. אומר ממש אותם הדברים שאמרם אחר־כך צ'רצ'יל בירושלים — ואנו מחאנו לו כפים. מה שנכנס אחרי כך בבאור הרשמי של הממשלה האנגלית. והוא מוסיף: „זה ולא יותר צריכים היו המנהיגים והסופרים להגיד אל העם, כדי שלא יראה בדמיונו יותר ממה שיש במציאות ויבוא אחר־כך לידי יאוש והֶעדר אמונה בכל הדבר. אבל הלא כֻלנו יודעים... כמה מן הגוזמא וההפלגה השתדלו להכניס בה... מאז ועד עתה. והעם היהודי שמע והאמין, כי אמנם קץ הגלות הנה זה בא ועוד מעט וא"י תהיה „מדינת היהודים". גם הערבי, ש מ ר א ש י ת ה י ש ו ב ב א " י ר א י נ ו א ו ת ו ת מ י ד כ א י ל ו א י נ ו, גם הוא שמע והאמין, כ י ב א י ם ה י ה ו ד י ם ל נ ש ל ו מ ע ל א ד מ ת ו ו ל ע ש ו ת ב ו כ ר צ ו נ ם. כל זה הביא בהכרח לידי סכסוכים והתמרמרות משני הצדדים וגרם ב מ ד ה מ ר ו ב ה לאותו המצב שנתגלה בכל כיעורו ע"י המאורעות בירושלים בימי הפסח שעבר... אבל, כנראה, לא למדנו כלום, ואך ימים מועטים אחר המאורעות בירושלים, כשנתאשרה ההבטחה הבריטית בסאן־רימו, התחלנו עוד הפעם לתקוע ב„שופרו של המשיח" ולהכריז על ה„גאולה" וכו'". והוא מסַים: „ובשעה גדולה וקשה כזו עומד אני לפני הקוראים — אולי בפעם האחרונה — על מפתן הקובץ הזה וחוזר שוב על אזהרתי הישנה...: אל תדחקו את הקץ... אל תקטן בעיניכם העבודה האפשרית...

כאלישע... והוא לא קבל ממון, אלא מתאכסן לילה או יום ושב לעסקיו... ושוב מעשה בר' מרפון... ור' יונתן בן עמרם... וכו' וכו'". ואנו יכולים להוסיף גם מעשה ברמב"ם. שהרי גם הוא הוליה בשלשלת־התפארת שלנו. כן, משה רבנו גם הוא לא קבל שכר. נכר, שלא היה חבר באֶקסֶקוּטיבה, אפילו לא בוו של „המזרחי". שמואל הנביא ספק הוא אם לקח רבע שקל־הכסף תשורה משאול. ונחמיה, בעל הדקלרציה, מעיד על־עצמו: „ועם־זה לחם־הפחה לא אכלתי ולא בקשתי, – כי כבדה העבודה על העם הזה". ואף הֶרצל, ואף א. ד. גרדון לא אכלו את לחם הפחה, לחם הצבור. ואף הַ„פְרשים" בשעתם ברוסיה עבדו עבודה גדולה מבלי לקבל פרס. ואגיד לך עוד זאת: רש"י מצחיקני בנדון זה. על המקרא: „ויקרא שמשון אל ד' ויאמר: אהה, ד'! זכרני נא!" הוא מעיר: „זכור עשרים שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם: הַ ע ב ר לִי מַ ק ל זה ממקום למקום!" רש"י הטוב, התמים! לא די לו כל מה שעשה שמשון הגבור, אלא שהוא דורש ממנו עוד מדת הענייוות. רש"י הטוב, התמים! הוא בעצמו היה גזור־הרוח ועָבד עבודת־ענקים יותר מעשרים שנה ובוַראי שגם הוא לא בא על שכרו, – ובלחישה אגיד לך: בלבי פנימה חבוים עוד געגועים נמרצים למסורתנו אנו. אין צֹרך באֶקסֶקוּטיבה מקבֶלת פרס. לא אלמן ישראל! יש עוד די אנשים הגונים ומְבֻשרים, הנכונים להקדיש יום־יום מספר שעות לעבודת עמם חנם אין־כסף. ויותר ממספר שעות

ליום לא נחוץ. המוסיף גורע. הַחלצו, עסקנים! – או אולי לא צדקתי? מה דעתך?" –

והנה מכתב ששי: „מוסוליני הוא חוליה בשלשלת הכללית. אחרי בַוַרְיָה ואונגריה באה התנועה יְמינה באנגליה, איטליה וגרמניה. באוסטריה המשולָלה כח עצמי מכניסים קונטרולה מבחוץ. סוד הדבר הוא, כי בכל העולם מכירים, שדרושים שנויים במטק הצבורי, אלא אלה שעמדו עד־עכשו ידיהם קשורות. נחוצים אנשים חדשים לתקן המְעֻוָּת, להוציא לפֹעַל מה שהכל חושבים לנחוץ. –

מוסוליני עריץ הוא? במטותא, אחרי מוסקבה החדשה אין עוד עריצות. מה אפשר לחַדש אחריה?

גם לנו היה מוסוליני. לאמר: אדם המסתכל בבהירות לצרכי השעה, אלא שבָּהֵל במלחמה, במהפכה. בחר לשתוק. סגר הדלת בעדו. לוּאי ברַנדים.

יתכן, שאֵלֶה הַמְכשרים להשיג דקלרציה אינם מְכשרים לבנות וְשוב.

יצאה לה מרכבה נהדרה, רתומה לסוסים דוהרים; הסוסים, שטופי־זֵעה, עיפו וְיָגעו, המרכבה שוקעת בבֹץ. –

למנחם מנדל יש בעצם מיליונים, אלא שהוא מאבדם. אינו יודע לשמור עליהם.

למנחם מנדל בספורי שלום־עליכם דמיתיך, אָמתי.

החנוך יעלה באיכותו לכשישתחרר מצדקה ואפיטרופסות, כאשר יעמוד ברשות עצמו, כאשר תחול בו איניציאטיבה, כאשר גם ההורים ישקיעו דבר־מה.

הבזבוז, שארית הבזבוז. העם האנגלי היה מפקפק בנדון זה. העם האנגלי חרד על כספו. זוהי עובדה. ומנהיגי האמה מתחשבים עם רגש זה. הם אינם אומרים: עם נבוה, עם תגרני, הוצא אלינו את כספך ונכבש לך את כל העולם. הם נשמעים לרגש העם ודנים על הקמוץ. אותו נאום של בונר לאו הוא בטוי של המצב הזה. כמעט שהוא מגיע לקטנות־דמוחין. דין לירה כדין מליון בעיניו. וזוכר אני, כי לפני חצי שנה הָחלט אצלנו, באחת מישיבות הועד הפועל הגדול, ברֹב פאר והדר לבחור ועדה אשר תחקור את שאלת הקמוצים. ואף אמנם נבחרה ועדה כזאת, אלא שלא התאספה אף פעם. שוב מעשה, שמראה על מדרגת הרציניות בעבודתנו הצבורית. —

לויד ג'ורג' הלך. לא הועיל מה שהציל בשעתו את אנגליה. השבחים עליו מאת בונר לאו וחבריו אינם מן־השפה־ולחוץ. נכר, כי כֵנים הדברים. אלא ששעת מלחמה לחוד ושעת בנין לחוד. „מַחלות אחרות דורשות רופאים אחרים", — אמר בונר לאו בנאום אחר. והוא, המדַבר, הוא רופא־חששן. הוא אמר: אי־האמון מצד העולם המושלמי לבריטניה הגדולה מעיק על לבי. ונִכר, שכֵּנים הדברים. הוא אדם חששן. הוא אינו מבטל את מַכה. — —

אגב: שאלת הקמוצים אינה שאלה חדשה בעולם. ציר פרוסיה אשר בלונדון כתב לפרידריך הגדול, מלך פרוסיה, כי נחוצה לו מרכבה וסוסים. „אין דבר", ענה המלך, „אתה יכול ללכת רגלי". אחד מחברינו מפרסם כעת רשימות על מדינת המרמונים. רשימות די מעַנינות. אלא שבפרקים אשר היו לנגד עיני לא מצאתי מה שמצאתי בשעתו בנדון זה עוד בהִפוליט טֵן, היינו: „כאשר פקדו על אחד מחבריהם לנסוע לטובת הכלל לחוץ־לארץ מנעו ממנו הוצאת הדרך, והלז היה תכף ומיד שָׂם לדרך פעמיו, מתכלכל על חשבון עצמו או עבודתו וממלא אגב־אורחא את התפקיד אשר הוטל עליו".
מַקס ברוד מדגיש בספרו „אליליות, נצרות ויהדות" את העובדה, כי פאולוס נמנע בנסיעותיו התכופות מלהטיל את־עצמו למעמסה על הצבור וחי על עבוֹדתו. בנדון זה היה עוד נאמן למסֹרת היהדות. לא פרץ את גדר התורה. שהרי כך הם דברי הרמב"ם בקצור נמרץ ממה שאמר בארֻכּה וברגש רב: „בשנעיין בדברי רז"ל לא נמצא שהיו מבקשים... ומקבצים ממון לא לראשי גליות... לא למרביצי התורה ולא לאחד מהגדולים ולא לשאר בני־אדם מן העם... העני ההוא אילו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ופנינים... אלא היה מסתפק במלאכתו... והיה בו למה שבידי אדם... הלל הזקן היה חוטב עצים... ורבי חנינא בן דוסא... וקרנא... ולא היו ישראל שבדורם לא אכזרים ולא בלתי גומלי־חסדים ולא מצאנו חכם מן החכמים העניים אשר יגנה את אנשי דורו על שלא העשירו אותו... אדרבא: לקיחת ממון נחשבה להם כחלול־השם בעיני ההמון... היא מותרת רק לבעלי־מומים ולזקנים באו בימים... ור' יוסף הוליך עצים ואמר: יפה מלאכה... והמשוגעים המבוהלים נתלים במאמר: הרוצה ליהנות יהנה

הענין כך. האב ממאן במושבה לשלם שכר למוד בבית־הספר, כפי שעולה באמת על חלקו, בטענה שאין לו, — ואת בנו השני או את בתו או את שניהם הוא מבלבל בעיר ברחבות, כדי שילמדו נגינה או למוד אחר. בכל־אפן אינם לומדים מלאכת־יד. —

ואל נא ידברו בשם טובת העולים. טובת העולים דורשת, לפחות בערים, אך ורק שני דברים: דירה בריאה בזול־הזול ואשראי שלא ביקר. אל יהיו שני הדברים האלה קלים בעיניך. תורת הנרי ג׳ורג׳ ואדולף דמשקי בענין הדירה למדת עוד מלפני המלחמה. אין פה המקום לחזור עליה מחדש. אך דבר זה ארשה לי להגיד לך, לפחות דרך־רמז: יש כעת מרינות שלמות בארצות הגלותה הנמוכה, שסוד קיומן הוא הדירה הזלה. בלעדיה היו כורעים ונופלים. בלי דירה זלה בארץ לא יכון הישוב. ועל ערכו של אשראי בזול מיתר הוא, כטרמני, לדבר. תנו לו, לעולה, שני הדברים האלה והוא יעמוד על רגליו ולא יצטרך לבריות. (החשבון פשוט: „עולה" המשלם היום לבעל־הדירה ולמלוה־ברבית מאה לירה לשנה ומקבל נדבה בצורת חנוך ובריאות של שלשים לירה, — לא יקבל כלום, ועוד ישלם לקפה הצבורית בעד האשראי והחנוך ויקמץ לכלכלתו כמה עשרות לירות). אם שנים אלה, יעשו לו — ויוכל עמוד.

לפרקים מהרהר אני על־פי המשל הידוע: ישוב כי יחרב — יחזרו ויבנוהו מחדש. אך ישוב כי ידבק בחלקה — כלום תקנה יש לו? או אולי לא צדקתי? מה דעתך?"

והנה מכתב חמישי: „הלקחת עליך את הטרח בימי הבחירות לבית־המרשים באנגליה לקרא את נאומיהם של בונר לאו וחבריו ומתנגדיו עד־תמם? אומר אני לך, כי זו היתה קריאה מענינת עד־מאד ותיתי להם, לבעלי ה„טימס", שלא מנעו ממנו את העֹנג הזה. ולא עוד, אלא שהם, המתנגדים מאד ללויד ג׳ורג׳, פרסמו לפחות אחד מנאומיו עד־גמירא, גם בהיותו כבר „כוכב נופל". המצב מואר אולי די־והותר על־ידי פליטת־לשון אחת של בונר לאו. שבועים אחרי נפול לויד ג׳ורג׳ ואחרי קבלו הוא את רסן הממשלה בידיו הוא נואם באחד הכרכים ומתפלמס עם לויד ג׳ורג׳ ואגב־נאום הוא אומר: „ראש הוזרה אמר..." והוא מוסיף בבת־צחוק: „Jou see, I am not quite accustomed to my new title". פליטת־לשון זו מתבארת יפה על־פי תורת נתוח־הנפש אשר לפרופ. פרֵיד. אין כאן רק שכחה גרידא מתוך שיגרא־דלישנא. כאן יש גם Verdrängung der Vorstellungen: —כאן חבויה ההכרה, כי לויד ג׳ורג׳ הוא הוא גדול־הדור, הארי שבחבורה, אלא שגרם החטא. ומהו החטא? בכל־אפן לא נצחון טורקיה על יון. זה היה רק עלה, אבל לא סבה. מראש אפשר היה לדעת, כי יון נבל תבול ולא תעצור כח לשאת את סבל המלחמה מעבר לים. ניטי, מי שהיה בשעתו ראש הוזרה באיטליה, בעל הספר הנוגה „אירופה ללא־שלום", חזה זאת מראש במאמרו ב„נייע פרייע פרעססע" מיום י״ז לספטמבר. לא, הסבה היא אחרת והחטא הוא אחר. החטא הוא —

הישוב, מין „שדוד המערכות". וכל־זמן שלא נשתחרר ממנה, כל מעשינו מאפע; בה אפשר אולי לכלכל פנסיונט לבנות או מושב־לזקנים, רק לא מֶשק וכלכלה. ואם תכריז אפילו על „קרן היסוד", ותֵהפך לך בלי־משים ל„קרן הגג" — ל„קרן החלֻקה".

ציון היתה נהדרה בחלומותיה וכשלה במעשיה. אף היא יכולה להגיד, כמו גרֶטכן בשירה אדירה של הלועז: Wie konnte ich früher so tapfer schmähen — איך ידעה להתלוצץ בישוב הישן, לשלות בו את חִצי מהתלותיה, והנה אך נסתה להציג כף רגלה על־אדמות ומיד דבקה בדרכיו. היא אמרה לברא את החָדש, ולמעשה חִקתה את הישן. תפקידה היה לברא יִשוב בריא, הדואג בעצמו לתורתו ולבריאותו, והיא הפכה את ה„יוצרות": דחתה את שאלת יצירת יִ ש ו ב בריא ועסקה בתורה ובבריאות. היא הכניסה דמורַליזציה בַכֹּל. היא טפחה ממֻנים והפריזה על שכרם. היא פתחה את הרבית חידקי־המותרות בארץ עזובה ומדֻלדלה וחתרה בזה תחת עצם יסוד הבנין, שאינו אלא פשטות, תֹם־דרך, הצנע־לֶכת, עבודה רבה והסתפקות רבה.

חזקה שכבר ידוע לך, כי סוף־סוף התחילו לקצץ מעט את מדרגת המשכֹּרת של הרופאים, הפקידים והמורים, אחרי אשר צרכי החיים הוזלו לפחות בשליש. יישר כֹּחם. אלא שלענין זה יש עוד צד אחד, שאיש לא עמד עליו. על־ידי הוזלת צרכי החיים הרי הרויחו לא רק בעלי המשכֹּרת הקבועה, אלא הישוב כֻּלו. במלים אחֵרות: נניח, כי אותם עשרת אלפים משפחות, אשר בניהם ובנותיהם מקבלים כעת חנוך על חשבון אחרים, הוציאו מקדם מליון לירה לשנה לצרכי חייהם. הרי הם מקטצים היום לפָחות שלש מאות אלף לירה לשנה, והשאלה היא: אולי יואילו כעת ברֹב טובם וחסדם להקציע חלק מחסכונם זה לעניני החנוך שלהם ולעניני הבריאות שלהם? אולי ינערו מעתה את כפיהם לֵהנות משל אחרים?

אך לאמתו של דבר יכול היה הישוב החדש גם מקדם לדאג לעצמו. יש כמה הוכחות, כי יִשוב זה אינו קטלא קניא באגמא. הוא עולה בכֹחו הכלכלי על כמה וכמה ישובים בגולה, הדואגים לעצמם ועומדים ברשות עצמם. אפילו דַלת־העם, אף בעל־המלאכה, הַסַבל, אף התֵימני יכול לשלם ביד רחבה בעד תורת בנו והשכלתו. אף אין זאת אשמת הישוב הזה. הרגילו אותו בכך, שוב אותו הענִין: „הישוב ואפיטרופסיו". להם ניחא בכך, מכמה וכמה טעמים, שאין פה המקום לפרטם. גם בלאו־הכי, חושש אני, יארך מכתבי למעלה מן המדה. וגם זאת אגיד לך: בימי נעורי קראתי בדברי הרמב"ם, כי מחלות הנפש מתרפאות על־ידי קיצוניות. אף החלֻקה היא ממחלות הנפש, ועוד איזו מחלה! וגם היא טעונה רפוי אך ורק על־ידי קיצוניות. מוטב לנו לגַדל דור עם־הארץ מאשר לחַנכו חנם, בצדקה, בחלֻקה. אך אל נא יפול לבך עליך. עמי־הארץ לא נהיה. לא נעשה שבתנו חֹל ולא נפשט נבֵלה בשוק. גם היום אין

Parvenue לכל דבר, לכל משפטיו וחקותיו. אנו חשבנו את־עצמנו למיחסים גדולים, לסלת שבאירופה, לחלוצי התרבות, והבטנו עליהם בבטול, בשחוק על שפתותינו־שושנים. אנו – תלמידי־חכמים שבדור, העלי שבמכתשת, והם – עם־הארץ. אנו הגינו – בגדודים, בדינמיט; אנו השתחוינו לרובה, אמרנו לאקדוח: אלי אתה. אפילו אי ידיעת לשון עם־הארץ אומרת דבר־מה. תמה אני, אם הקימונו בעשר השנים האלה עשרה בני־אדם היודעים לשון זו על בריה. דברנו רמות ונשגבות על תפקיד התווך שלנו בין המזרח והמערב, ולמעטה – זר ובדוי ושנוא לנו המזרח. הוי, הפרזיולוגיה! בגימנסיות שלנו לומדים לטין, אך לא ערבית, הקרובה לעברית ומאירה את העברית בזיו פניה. התוכל לשער בן־אדם משכיל המתישב ביפוניה, אשר לא ילמד יפונית? ובני עמי אהבו כן. אפילו אם היינו כבר הרב בארץ, לא היינו צריכים להתנהג בכל כדרכנו היום, לא היינו צריכים ללבש איצטלה של כובשים, – ומה־גם אם ה„רב" עוד מאתנו והלאה. ה„רב" – מה יועילנו זה, אם גם אז נהיה כמו אי קטן בתוך ים זועף וסוער? והנפלא מהכל הוא זה, כי אין איש חש את גדל הסכנה. ככה בערך היה המצב בעולם לפני פרוץ המלחמה העולמית. גם אז דברו על זה כמו בפרפראות, בקנוח־סעדה. אך איש לא עמד בפרץ. אחר־כך היה זה עצם הסעדה, שעלתה במחיר חיי מיליוני בני־אדם, במיליוני פצועים ובעלי־מומים. הוי, כל העולם היה אז לבעלי־מום אחד, בגוף וברוח. כבה אור השכל וגם אור העינים לא היה אתנו. בני־אדם מחליקים על הקרח והוא לפתע־פתאם יבקע והם בנופלים. או אולי לא צדקתי? מה דעתך?"

הוי, סבבוני, שטפוני מכתבים רבים. מקדם באו בזה אחר זה, ואחר־כך מערבים זה בזה. איזה בליל־קולות! כל אחד עם ילקוטו, עם כאבו, עם נגונו, אך הכל ביחד איזו מקהלה! איזו מנגינה! קרה לי כפי המספר בספר Gesta Romanorum, שם מספר: מעשה במלך אחד שגזר גזרה, שכל מי שהוא בעל־מום צריך לשלם בהכנסו העירה אגורה אחת לאוצר המלך. פעם נכנס גבן אחד ולא רצה לשלם ותפסו הפקיד בזרועו ונתגלה כי זרועו עקומה. התעקש עוד ונשמט לו אגב־אורחא הסודר מעל ראשו ונתגלה כי גם שם פורח דבר־מה. וכן כל מה שנתעקש יותר נתגלו יותר ויותר מומים חדשים. הנמשל מובן מאליו. גם כאן יש, כנראה, גוף חולה, מכף רגלו ועד קדקדו. אלא שכל־זמן שהיה מכסה ומעטף ואיש לא נגע בו לא הרגישו בזה. ואולם מכיון שהתחילו בעלי המכתבים לטפל בו, מיד נתגלה בכל מוראיו. הנה המכתב הרביעי: „החלקה, – הנה האויב! הנה הסוד, הנה היבוה, הנה המפתח להבנת תבוסתנו. חלקה בכל! באלף לבושים, נאומים, צלילים, נגונים, צבעונים, צעצועים־שעשועים. וקשה להכריע מה גרוע יותר: החלקה החדשה או הישנה. ברור רק דבר אחד: בחלקה לא יכון ישוב. החלקה היא שלילת

שאני מַרבה לחשב על הדברים שבינינו ובין תושבי הארץ, הנני יותר ויותר מֻכּה־תמהון. אין איש חָש את עֹצם הסכנה. הם מתענינים בזה כמו בפרפראות, בקִנוח־סעֻדה. אין איש מבין, שזהו עצם הלחם. אין הרגשת מה שיבוא, מה שלפְּחות עלול לבוא. אך המצב הרי הוא ככה: בגולה אנו חיים על הר־געש, העלול לפתע־פתאם להריק את לַבָּתו עלינו ולקברנו במשאון; ופֹה אנו בונים על הרי־געש. יותר נכון: אנו בעצמנו יוצרים את הגעש, את הַלַּבָּה. זה כֹּחנו וזו אמתיותנו. ראשון לְמַאי דאשתַּקד היה סימפטום די חריף, אף כי אינו נודע לרבים בכל חריפותו האמתית וכאִלו כבר נשכח מזכרוננו. בכל יום עלולים מקרים כאלה להתחדש. בגדר־המציאות הוא, כי לפתע־פתאם יעבור חֶתֶף על בנינגו כֻּלו או רֻבּו או מקצתו. אנו בונים ואנו יוצרים לנו את כלי־המשחית. אנו הקימונו לנו משנאים. אנו יצרנו לנו חזית ארֻכּה מרומא ועד מֶכּה. אנו נכשלנו כבר פעם באִי־הבנה של מֶכּה. אנו התיחסנו לה בלעג, בבִטול. לא ראינו את הנולד. וסוֹפו של דבר היה קפדה, שַׁמה ושאִיה, גרוש ורצח. אנו היינו מֻפּי־סנְורים. וזהי השורה האחרונה. אנו היינו משוללים חוש המציאות. זהו המום שבנו. משוררינו כתבו מכתבים דוקרים, עוקצים; ואת הכל יכול היה מוחמו לשאת ולסבול, רק לא את העקיצה ואת הבִּטול ואת הצחוק ואת משיכת־הכתֵפים וההבטה מלמעלה למטה. מכאן המשטמה העמֻקה, שהחלה לכאורה בדָבר צדדי, בהסבת פני המתפללים מצד ירושלים, מצד אבן־שתיה, לצד מֶכּה, לצד הַקֶבּה, אלא שנסתַּימה בטביחות נוראות ובפרקי־שנאה אשר בתוך הקוראן. אוי לי אם אֹמַר: נדמה לי, כי החזיון הזה הולך ונשנה. נדמה לי, כי לא למדנו מאומה. אף האִמרה השנונה של „נשיקת־גמל", המתהלכת כעת בין שורותינו, אומרת בנדון זה דברי־מה.

ואל יאמר האומר, כי שנאה זו הכרחית היא וְחֻקה מחֻקות הטבע, כי לא תחדל השנאה מקרב הארץ. חי נפשי! כאשר אני שומע אִמרה זו, אני נכון לתלש את שערות ראשי. אִמרה זו היא מקור השגיאה, מקור הַטֻּמאה, מקור האסון. היא מְיַשֶּׁנֶת, מְשַׁכֶּרֶת, מתירה הכל, פותחת שערים לכל אִולת ותבלית, לכל מיני מעשים מבהילים. היא היא בעוכרינו. אך האמת היא אחרת לגמרי. האמת היא, כי אשת־תככים במחלֹקת ניחא לה, וכל ריב ומָדנים הכרחיים הם לה, ואיש־שלום — ישלים. האמת היא, כי העם הערבי לא שונא לנו מתמול שלשום. האמת היא, כי התרגל לבני עם נֵכר וכי הוא הבין את התועלת בבואנו ובהתישבותנו, את התועלת אשר בשִׁתפות. האמת היא, כי לַמרות הכל יש לו, לעם זה, כמה מעלות טובות. הוא, ראשית לַכּל, אינו משתכר; ושנית, הוא עובד ואוהב עבודה. (הלעז של בֹעזינו, אשר ידיהם בשולי כיסיהם, משולל כל ערך.) האמת היא, כי אחרים ידעו להתהלך ארזו, להבין לנפשו, ואך אנו קפחנו את טעטינו. אנו התנהגנו כמו

צער ומְכּי־כלִמה, לפני שֶׂקֶת שבורה. כן, המשל של שֶׂקֶת שבורה הולם עד־מאד את המצב: לא משלי הוא. אני מצאתיו בכתבי רעי והשתמשתי בו בלי שום פקפוק, כי אני איני להוט כאן אחרי אוריגינליות — אֵל אלהים, מה מקום יש כאן למקוריות וחדושים? — אלא לבאר את המצב כמו. רעדה תאחזני למראה ההרס והחרבן. טובי הפועלים, המְנֻסים שבחברה, אלה אשר תפקידם לשקוד יומם ולילה על תקנת המשק, להיות למופת לצעירי הדור ולהנחילם את מסורת־העבודה ואת רוח־העבודה, — אלה דוקא עובדים את עבודתם ומכַתּתים את רגליהם בנסיעות שאינן פוסקות, מי לירושלים ומי לתל־אביב, כדי לחַפּש „קומבינַציות פיננסיות", כדי למצא מוֹצָא זמני מן המבוכה, מתוך „מעגל־התעתועים", המכהה את עינינו ומקהה את חושינו. אל תשאלני, בכמה עולות הנסיעות האלה, אשר לגדל הפלא יקרות הן עד־מאד תחת השלטון הנוכחי, ואיזה אחוז הן תופסות בפרשת־הדיפיצִיטים שאינה פוסקת ואיזה אחוז עוד יותר גדול משתלשל לתוך כיסיהם הרחבים של מלַוי־ברבּית. אל תשאלני, כי בושתי להגיד לך את כל אלה. כבר יְדֻבּר בינינו על שבר־לב, על חלול־הקֹדש, על כתישת מים, בטלה אחת: על האִימפּוֹטֶנטיוּת הנוראה שיש בכל החזיון הזה; יש מאתנו המאשימים את הבַּנק הישובי בלונדון על אשר אינו עומד לנו בשעת דחקֵנו. אך מי לא יֵדע, כי באֱמֶת כבר עמד ועמד עד קצה גבול האפשרות. ואם את כל הרְזֶרְבים המעטים שלו יריק לנו — וּמָצא לנו? כאן יש איזו לָקוּת, איזה דֶפֶקט, שאינו תלוי במוסד פלוני או במנהיג אלמוני, אלא בכֻלנו, בכְלנו. זוהי חטאת הקהל, הצבור, הכלל, הכרה זו מתחזקת בי. אין כאן אך ורק שאלת האמצעים. זוהי גם שאלת הסדר והכשרון. יש מי שהופך זהב לכסף־סיגים ואין ירים לפעלו ויש מי שמשתמש גם בכסף־סיגים למענהו. בעלת־בית טובה מתקינה את השבת בשעת־הדחק גם בסכום מצער. ובעלת־בית גרועה צרורה נקוב תמיד. שוב: זוהי שאלת מדה וקצב. תפשת מֻרבּה — לא תפשת. אִבַּדתּ גם את המעט אשר היה בידך, או אולי לא צדקתי? מה דעתך?"

בעוד אשר אני יושב מַשמים ומהרהר, אם צָדק או לא ומה דעתי בשאלה מסֻבּכה זו; בעוד אשר אני מֵצר בצערו וכואב במַדוֵי החקלאות — והנה אגרת שלישית שלוחה אלי ואני קורא בה כדברים האלה: „בשני נסיונות, עִקריים ומכריעים, נתנסתה ציון אמנו ובשניהם, לדאבון־הלב, לא עמדה. שני הנסיונות — שני תפקידים, שתי הכשרות הם: הכשָרה מבפנים, מבַּית והכשרה מבחוץ, מלבר. כשאני אומר מבפנים, הריני מתכַּוֵן לצד המשק, לצד הכלכלי, שהוא סך־הכולל של היגיעה והעבודה והוא הוא חוט־השדרה של גוי ואדם. אך למה אכַחד? אין לבי לדָבר זה. אין אני אוהב לדַבּר על ענינים שאין אני הוגה בהם תמיד, בלי־משים, מתוך אינטרס נפשי. אני מתעַנֵין יותר בדברים שבין אדם לאדם, בין קבוץ לקבוץ. וכל מה

בהכמחה ושלא־בזמנו. הפתגם הרומי אומר: כפלַים נותן מי שנותן חומ״י. למה לנו מחלה ממשכה, Schlendrian? או אולי לא צדקתי? מה דעתך?״ —

בעוד אשר אני חושב, אם צָדקה הגברת מרת־הנפש או לא ומה דעתי בכל השאלה המסֻבכה הזאת, והנה מושיט לי נושא־המכתבים אגרת שניה וזהו תכנה: „באחד הספרים החדשים, היוצאים כיום לעשרות מאות מכבש הדפוס, עד אשר גם הקורא המֻבהק לא יצליח לקרא את כֻלם, ומה־גם לעכל את כֻלם או רֻבם — באחד מהם מצאתי מקרוב את הפתגם הזה: „מה בצע, מה מקום יש להמרות במרום שמים, אם למטה לא צצו, לא גדלו הכנפים״. לאמר: „תפשת מֻרבה — לא תפשת״. לאמר: חֹק הוא מחֻקות הטבע: לַכֹּל יש מדה וקצב, והיה בעברך את המדה הקבועה — ובשלת, ואם קָרך פעם נס ועברת בשלום — הנה לא יִכּון פעמַים הנס. לאמר: על הסיָח אין להטעין את משא החמור ולא על החמור את משא הגמל. לאמר: יש מדה וקצב גם לאוטומוביל של משא, ואם הַנַהָג לא ישמע ולא ישים לב — ותִשָּׁבֵר המכונה ולפָחות לא תזוז מן המקום. אין רחמים במתימטיקה. אין סמיכה על הנס. —

שגיאתם של קברניטינו אינה במה שהם ממַעטים לעשות, אלא במה שהם מַרבים לעשות, שהם רוצים להיות כביכול מעין „הכל יכול וכוללם יחד״. וכבר הורה חכם אחד: בצמצומו האמן נִכר. גם בעלי ח״ן מַרבים לדבר על ה„צמצום״.

בימי המלחמה העולמית, כאשר כֻלנו שמענו לקח בהלכות האסטרטגיה, שמענו גם הלכה זו: אף הצבא המנצח אינו רשאי לכבש שטח גדול מאשר בכֹחו להחזיק. ודוקא בהלכה זו נכשלנו. מצע הכבושים שלנו הולך ומתרחב ומשתרע, בה בשעה שאין בכֹחנו לשלוט בהם. מניח אני את הפוליטיקה הגבוהה וכל יתר הענינים, שאין אני יודע בהם אלא מתוך שמיעה או קריאה, ואני מדַבר רק על הענין הקרוב אלי: על התקלאות שלנו. כדי להגיד לך במלה אחת את המצב: זוהי טרַגֶדיה, זוהי פרשה של צער ומגנת־לב. בתחלה מצמצמים את תקציב התקלאות דוקא בחכמה ובמזמה, עד קצה האפשרות. בדיעבד אפשר היה אולי לעשות דבר־מה גם בתקציב מצֻמצם. במה דברים אמורים? אִלו היה בא בזמנו, מעין גשמים בעתם, אִלו היה בו ממש, אִלו היה אפשר לקנות בו את הפרד לחרישה ואת הפרה לחלוב חלב ולגדל ולָד, אִלו היה אפשר לחרש בשעת חרישה ולזרוע בשעת זריעה ולהִכּון בשעתם לימי יורה ומלקוש, אִלו היה אפשר לקנות גם את המטה ואת המזרון ואת שק הקמח ואת החיתון ואת המכנסים והנעלים בשעתם. ואולם עד־מהרה מתברר, כי יש כאן טעות בחשבון, כי צל־תקציב ראינו כתקציב, כי יש כאן איזה דמיון ל„מנחם מגדל בעל החלומות״, במלה אחת: כי נכזבה התקוה. והתקציב, המתקבל לאחר זמנו, הרי לא ירפא את ההרוס ויאָכל מבלי להכניס דבר־מה למשק ועובדיו יעמדו, אבולי־

זה אשר אנו נתונים בו כעת, — ברגעים כאלה יש אשר אני חושבת, כי חָלָה איזו לָקוּת במבוּנה הלאֻמית שלנו, כי התמוטט שם דבר־מה, כי נשמט איזה בֹרֶג נחוץ או כי נרדם המכונן והמבונה תתע במעגלותיה ואין איש שָׂם על לב. באפן אחר אי־אפשר לי להבין את אשר לפָני. והנפלא מהכל, ארוני, זה הוא, כי פה שקט ושלוָה, כאִלו זהו המצב הטבעי, הנכון, המצב מששת־ימי־בראשית, אשר עליו אין להתפלא. שַׁוה בנפשך איזה צבור שהוא באיזה מקום שהוא חצי שנה בלי שבר־העבודה, — איזה זעזועים ואיזה תגרות היו באים לעולם! ופה, בארץ ההתרגשות, הערות התמידית, שוררת אפטיה ואפילו עזי־פנים שבדור מרכינים את ראשם ומקבלים עליהם את חֹמר הדין. איך העתים תחלופנה בסופה! אותו המצב אשר מלפני מספר שנים, מלפני נצחונותיו של הרעיון הלאֻמי, בשעה שהַקֻפה של בית־הספר החדש היתה עוד נמצאת בברלין או באודֶסה, בשעה שהמורה היה מקבל את שכרו מדי חֹדש בחדשו כמעט בדיוק מיכַני — המצב הזה נשכח כמת מלב.

אך למה אזכיר נשכחות? אפילו מלמדי התלמוד־תורה מיסודו של הישיש ר׳ חיים זוננפלד — רב ל„מקהלות” האשכנזים בירושלים — אינם עלובים ביום הזה כמונו, המורים החדישים כביכול. ואולי היא הנותנת? דוקא מפני שר׳ חיים נמוט ותשוש־כֹּח זה אוחז בנושנות, דוקא מפני שדַי לו בכוס קהוה שחורה ופת־לחם מאותו הצבע. דוקא בשביל זה לא יִכָּרֵת הלחם גם מפי מלַמדיו. שוב אותו היובל של פריטמאן נ״ע! לאמר: הפקידות אוכלת אותנו בכל־פה. פקידות בניו־יורק, פקידות בלונדון ופקידות בירושלים. בכל מקום מתבזבז דבר־מה, לשליש, לרביע או לפחות מזה. אין תימה אם זה לא מגיע לפיו של המורה. ואל נא תאמר, כי המנהיגים אינם אשמים. כבודם של אלה במקומו מֻנח. ואולם זה הכלל: החכם עיניו בראשו! החכם צופה ומביט אחרית דבר מראשיתו. רואה מראש את הנולד, את התוצאות. לא חכמה היא לענות על דברים של טעם: מן העם ירחמו. לא חכמה יתֵרה היא לנהל עבודה לאֻמית על חשבון מורים מסכֵּנים. לא חכמה היא לנצל את מסירותם של אלה או את בטלנותם. המורה רשאי להיות בטלן, זה אולי גם חֵלק ממהותו, אבל אין המנהיג רשאי להיות בטלן. המנהיג אחראי. חוששת אני, כי יִקרה כאן את אשר קרה לסוסתו של מגדלי מו״ס: סוסה עלובה זו, לאחר שכבר התרגלה בסגופים ותעניתים תמידים כסדרם, עמדה פתאם ופשטה ידיה ורגליה והוציאה את נשמתה. בעת המורים פה שמחים על נצחונם בקרלסבַּד, שם הציעו מקֹדם בעד החנוך בארץ־ישראל ס׳ אלף לשנת תרפ״ג, באו ידידינו ובאֵי־כֹחנו בנאומיהם הנלהבים והקציבו ע׳ אלף. אך אם לא תתנני לאשה פרדוכסלית עד־מאד, הייתי אומרת לך, כי ידידינו אלה הֵרעו לנו יותר מאשר היטיבו. אם את טובת המורים הם דורשים, היה להם להציע הפחתת תקציב החנוך מאשר הגדלתו המֻדמה. טוב מעט בבטחה ובדיוק מאשר הרבה

צרור מכתבים

על־דבר המצב בארץ

„אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזה... חזרתי מהסכמתי ואדבר
מבלי שאשגיח לקודמים או לנמצאים״. — רמב״ם.

„אל תתפלא, אדוני", כותבת אלי גברת אחת, אשת מנהל בית־ספר בארץ־ישראל, „על אשר גם בעלי אינו בא, כדרכו, להוסיף על דברי. הימים הלא הם של ראשית שנת־הלמודים ורבה העבודה בבית־ספר, אשר מאות תלמידים יהמו בו. (כן ירבו!) מנהל־פדגוג תמיד ידיו מלאות עבודה, בכל ימות השנה, ובראשית השנה על אחת כמה וכמה. ובעלי הרי דרכו לדַיֵק בקוצו של יו״ד, ודין פרט כדין כלל בעיניו, ומוטב לו לגזול שְנָת מעיניו עד אשמורה מאחרת מדֵי לילה בלילה מאשר להַשאיר דבר־מה מסֻפק ומפֻקפק ובלתי מחֻוָר כל־צרכו. והַאמינה לי, אדוני, כי לא רב העֹנג לנהל בית־ספר בארץ־ישראל. בלחישה אַגיד לך: אנו עומדים, ב״ה, בירח נובמבר ועדַין אין בידינו מן המשכֹרת מחֹדש יוני. חצי שנה בלי שכר־עבודה! אל נא תשאלני: במה אנו חיים ובמה חברינו המורים מתפרנסים? כי לא אוכל הגדך. אולי חיים אנו כאותן הצפרים במשלו של ישו. (אנו בכלל מַרבים בעת לדבר ולהתעניֵן ולכתוב על ישו, הוא היה לדָבר שבמוֹדָה, בה בשעה שאחרים, לא־פחות יהודים ממנו, נעזבים מעט ונדחים מעט הצדה, לקרן־זוית.) ואמנם התוכל לשער לך את המצב כמו שהוא? התוכל לשער לך את מצב־רוחו של המנהל בהִכנסו יום־יום אל המוסד החביב לו מגופו (ולפעמים אפילו מאשת־בריתו) ובראותו את העינים התובעות של המורים המדֻלדלים ובהאזינו את טענותיהם־קובלנותיהם? אֵלִי! הרי ארצי היא מולדתי ואת עבודת בעלי הלא אני מכבדת בכל לבי, ובכל־זאת יש אשר מבלי־משים תנצנץ מחשבה זרה במוחי: אלו השקיע בעלי רק מחצית יגיעו בענין אחר, — האם כה הרבינו דאג כיום הזה? בכלל אין אדם שליט במחשבותיו ואשה על אחת כמה וכמה. הן באות ונעלמות מבלי שאל את פינו. ואני, בעוד אשר ידי עושה את מלאכת־הבית ואני הוגה בלי־משים במצב

לתנועת־עם בבירה. רק עבודת תרבות תוציא אותנו ממשבר התרבות.

מפני שתנאי העולם ותנאי חיינו מחַיבים התפרצותה של תנועת תרבות, על־כן בוא תבוא מדעת או שלא מדעת. אולם חשים אנו את בואה ועלֵינו להכשיר את תנאי התגלותה ולהטות ולכַוֵן אפיקי זרמיה.

פ. שיפמן.

את קיומנו והתגלות יצירתנו אף להבא. נתקין את־עצמנו בתקופת הפרוזדור, כדי שנכנס מלאי חיים ורצון־יצירה אל תקופת הטרקלין.

בשעת־משבר זו צריכים כל האורגנים שלנו לשוב לפעלה. אין לזלזל בכל דבר שיש בו משום תרבות עברית. בשעת־משבר זו הנה יש לדת כח מרבה על חלק גדול מבני עמנו, להעביר בנפשם גל של הזדעזעות רליגיוזית, המפכה מתוך עמקי הרגשות והמאויים, התשוקות והרצונות; ועלולה היא לחזק ולעודד את רוחנו הכהה, לעדן ולרומם את הנפש. מומנט של התרוממות כזו חשוב הוא מאד בשעת המחלה הצבורית. בהתרוממות־נפש זו מתמצק כח־החיים הפנימי והנפש משתחררת מן המכאובים והפגעים. והתפלה העברית הלירית, המשתפכת בשירה ובזמרה, תקל על הלב המדכא ותכניס רוח שקט בנימי הנפש. יש אפוא להשתדל, שהנגינה הדתית העברית תשמש יסוד של אסתטיקה עממית אמתית. גם ההטפה העברית בצורה האמנותית היתה יכולה להכניס בלב השומעים נטפי חיים ונחומים והיתה מעדנת את הדבור והלשון, אלה כלי המחשבה. אוצרות ספרים שונים במקצועות רבים של תורה וחכמה היו נאצרים לפנים בבית־המדרש. ובימינו, כשספר עברי נעשה יקר־המחיר ולפעמים גם יקר־המציאות, צריך לחדש מוסדות מעין זה, שישמשו מקום־מרוה לצמאון הספר. המוסדות האלה צריכים להיות פתוחים לרוחה בשביל כל מדכא ברוח. בבתי־עם כאלה תמצאנה מקום חגיגות, אספות, ועידות וכנסיות. הבתים האלה צריכים להתרחב עד אותם הגבולות, שהיו לבית־המדרש לפנים. האורגן המחדש שלנו בהרבה ארצות — הקהלה — התחיל אמנם בעבודה תרבותית רצויה, אלא שאין לה לקהלה די כחות חמריים ורוחניים לכונן את כל עבודת התרבות שלנו. אולם צרך השעה יבריח את הקהלה לגשת אל עבודתה זו בכל ערכה ומשקלה הלאמי — החל מן החנוך וכלה בתיאטרון, בספרות ובהרצאות, ביסוד אוניברסיטאות עממיות ומוסדות לטכניקה ולאמנות. אין זאת אומרת, שהקהלה תוכל למלא את כל צרכי תרבותנו, אלא שהיא צריכה לנצח על העבודה הזאת. סדור הכחות והתעוררות הלבבות והתואת דרכים ועבוד אפני־עבודה בתור דוגמה ומופת לרבים מחובת הקהלה היא. ביחד עם הקהלה על מפלגותינו השונות להתחיל בעבודת־תרבות נמרצה בין כל החוגים העומדים בשורותיהן. זאת צריכה להיות עבודת־ההוה שלהן ובה יכבדו על־פני העם.

חברות־השכלה שונות צריכות להוסד, ואלה הקימות צריך להוציא אותן מן הגבולות הצרים ומן העוגה הזעומה, שעגו לעצמן.

כל מוסדות־התרבות הקימים שלנו: בתי־הספר, שעורי־הערב, בתי־המדרש ובתי־המלאכה, בתי־אמנות, אגודות לזמרה ולאמנות, הוצאות־ספרים ומערכות העתונים — כל אלה יכולים להרחיב הרבה את מדת פעלותיהם גם בתנאים שבהם אנו נמצאים.

עלינו לעשות תנועת התרבות

ציונית בדבר עבודה קולטורית. לכל־היותר מסלקים אותה לצדדים ומניחים מקום לאחרים להתגדר בה. הכל הוא כאן בגדר תרבות, מלבד התרבות העברית הרוחנית — תרבות הרוח.

בִצור תרבותנו

כשנגיע לידי הכרה בהירה במצב תרבותנו ונסיר את המעצורים הסֻבּיֶקטיביים, אולי נמצא גם דרכים ותנאים לבִצור התרבות. לכאורה נדמה לנו, שאין תנאים אָבּיֶקטיביים כאלה, אולם אם נחדור היטב אל מצב העניינים — נמצא, שיכולים אנו להשתמש במצב הכללי גם להקמת חיי התרבות שלנו. אין אנו יודעים בבֵרור את העתיד, אבל מכירים אנו למַדי לאן נוטה ההוֶה. אין צֹרך להיות נוטה אחרי הסוציאליות הקיצונית, כדי להכיר ולדעת, שהחיים הולכים ומשתנים ומבליטים יסודות כאלה, אשר יגדירו את מהלכו של העתיד. מפני השמוש המֻרבּה יש שֶנִטל טעמם של שֵמות ידועים, אולם תָכנם לא נתרוקן. ברור הוא, שהמעמדים הנמוכים, מכיון שקמו לתחיה ולמעשה־יצירה, יִזָקקו אל אוצר התרבות האנושית הגדולה ויולידו יצירי חיים חדשים. האנרכיה, שהתחילה שוררת במקצועות החיים, תדחה על־כרחם את החיים להגביר את היסוד החברתי בתור תנועת־קֶבֶל. החברתיות בתמונה זו או אחרת מֻכרחת לבוא בתור ריאקציה לאנרכיה הכללית. ההרס האֶקונומי והתרבותי ביחד עם הכּחות האנושיים ההדשים, שעלו לגבורה ולפעֻלה, יעמידו את העמל בתור עִקר העִקרים בחיים האקונומיים והתרבותיים. העשר התרבותי, אשר נאצר בשכבות העליונות, יתחלק לכל שדרות המונגון; ובזה יגבַה שעור קומתן התרבותית. שדרות אלה, שההשפעה התרבותית האירופית עוד לא נתרשמה בהן כל־כך עד כדי טשטוש המקוריות העברית, הנן, לאמתו של דבר, הנושאים החיים של תרבותנו ההיסטורית, הן על־פי נטיותיהן ותשוקותיהן והן על־פי סדרי חייהן והשקפת עולמן, ותרבות חיה זו תדרש בהכרת הארה עצמית מתוך מקור מחצבתה, מתוך אוצרות תרבותנו, מתוך היצירות הלאֻמיות, שכבר נתגלו בחיי ההיסטוריה שלנו. אז תהיה גם דרישה ליצירות התרבות העברית המקורית, כדי לספגן אל תוך דמן ומוחן. זה יהיה אחד היסודות הגדולים לתחית הלשון והספרות העברית, המכילות בקרבן את אוצרות יצירותינו.

התנועה הסוציאלית מעלה את היסוד הרחבתי על היסוד האישי; היא שָמה רסן על ההתפרצות האישית, מכניסה את היחיד אל רשות־הרבים. והיסוד הסוציאלי הזה יבריח את היחיד העברי להתקרב יותר אל תוך הגבולות הלאֻמיים. התנאים הסוציאליים הכלליים יגבירו בקרב האישיות את היסוד החברתי שלו, עד כדי לשאֹף להזדַוגות לאֻמית.

אשורֶנו ולא קרוב. ולפי־שעה עלֵינו להיות מגֻיסים ומזֻיָנים בכל מכשירי התרבות שבעולם להמשיך

ובשעה זו, שעת המשבר, עלֵינו להבהיר את הכרתנו, הכרת המציאות. הכרה אינה מכהה את האידיאלים ואינה מחלישה את כֹּחם וערכּם. אדרבה, היא נותנת להם את הבֵּרור ואת החִזוק; כי אין אידיאלים מתגשמים בחיים, אפילו במקצת, בלי עבודה חיה ומתמידה, בלי פעֻלות ומעשים בכל רגע ובכל מקום, פעֻלות ומעשים קטנים המצטרפים לחשבּון גדול.

אל המעצורים הַסֻּבְּיֶקְטִיביים עלֵינו לצרף את יחסנו אל קניני התרבות, אל אֹפן התגלותה והתפשטותה. לפני דורות אחדים נתנו ערך רק לאותם קניני התרבות, שנוצרו על־ידינו אנו – התורה וכל אבזריה, המצוות, המעשים והנמוסים העבריים השונים. ומה שנוצר על־ידי עמים אחרים אינו ולא־כלום. בתקופה החדשה נשתנה היחס מן הקצה אל הקצה. מה שנוצר בחיים על־ידי אחרים נעלה ונשא הוא; ומה שנוצר על־ידינו אנו בטל ומבֻטל.

ההשקפה הַמֻּטעה הזאת על עֵצם התרבות בעולם ועל תכונתה של התרבות העברית מביאה לידֵי כשלון בעבודה זו. בימים שתרבותנו היתה בעלת צורה דתית, לא עלה על הדעת להפריד בין התורה והמעשה, בין התרבות והחיים. התרבות היתה ספוגה חיים – חיי הימים ההם. משבאה תקופת ההשכלה והגענו לידי הפרוצס של התרוקנות חיינו מתֻּכנם ההיסטורי, התחילו להפריד בין הדבקים האלה– תרבות לחוד וחיים לחוד. הרעיון הזה, שיש נגוד עולמי בין התרבות העברית ובין החיים הכלליים, נתפס היטב בבית־מדרשם של בעלֵי התעודה שלנו, אשר ראו בנגוד זה את רוחנו המיֻחד, המוציא מכללו את הארציות ואת הממלכתיות. „וצדקה עשה הקב״ה לישראל שפזרם לבין האֻמות״, כדי להפיץ ביניהן את האחדות ואת מלכות השמים; שזוהי תמציתה של התרבות העברית. נמצאו גם היסטוריונים, שנסו לבאר את כל מהלכה של ההיסטוריה העברית מנֻקדת נגוד זה. רוח העם העברי התנגד להרחבת הגבולים, למלחמה העמים ואף להתאחדות ממלכתית עם שאר העמים, כי על־כן „עם לבדד ישכון״; ומשום־כך לא עלה לעם העברי ליסד מדינה גדולה על־יד חוף ים התיכון; ומזה בא הפֵּרוד בין יהודה ואפרים ולבסוף חרבּן אפרים ויהודה. על יסוד זה בא ההיסטוריון דֻּבנוב ובָנה שיטה היסטורית ידועה ואף השקפת־עולם מסֻימה של עם רוחני ואבטונומיה רוחנית.

נֻקדת־נגוד זו, בין התרבות העברית ובין הארציות והממלכתיות, מצאה לה מקום רב גם בציוניות. יחס־הנגוד הוא כאן מן הצד השני, מן הארציות אל הרוחניות. כל ימי קיומה של הציוניות שורר יחס מוזר בֵּינה ובין התרבות העברית. בשעות חגיגה ועלית נשָׁמה הן מפרכסות זו את זו, מכבּדות זו את זו ומתרפקות אהדדי, ובימות החֹל והמעשה שוררת ביניהן צרות־עין, כאִלו אחת נכוֵית מחֻפתה של חברתה. גם בשעה זו, שנדמה לפעמים כאִלו כל הלבבות פונים אל ארץ־ישראל, קשה לָדון בסביבה

עולה תמיד בתהו. ליאוש הזה הרבה גורמים, עד כדי להביא את הרצון כמעט לידי אטרופיה. אולם עלינו לאמץ את כל כחותינו ולהתגבר על היאוש הזה. בני־אדם חיים אפילו על־יד הר־געש. כך היא דרך החיים. בא הסער ועוקר מן השרש את הנטיעות ואת הבנינים, ובני־אדם שבים ונוטעים, שבים ובונים. עצם המלחמה לשמירת קניני התרבות – גלוי תרבות הוא. ועצם הפרוצס של גלוי כזה חשוב הוא מאד לעלית נשמה. בשדה־התרבות אין באמת גרעיני־זרע לבטלה. הכל מצטרף לחשבון. אם לא יציף במקום זה, יצמח במקום אחר; אם לא עכשו – יפרח ויציץ לאחר־זמן. הרבה יש לנו ללמוד מדרכי אבותינו בימים הרעים. הנסיון המר הורה להם, כי אם יבואו לחכות עד שיגיעו ימים טובים ונוחים לחיי תרבות, אז מי יודע אם יזכו לנשם אף נשימה אחת בסביבה תרבותית. היאוש הפנימי עבר יעבור באמת על־ידי עבודה מתמידה מלאת אמץ ועז.

מעצור גדול יותר על דרך עבודתנו התרבותית הוא מפני זה הקצה השני – התקוה הנפרזה.

דורות אחדים לפנינו תלינו את כל תקוותינו בהשכלה, ששחררה את היחיד. חשבו, שהיא תביא את הגאלה לעולם. והנה באה ההשכלה והתפשטה בעולם ובישראל, וגאלה שלמה אין. מובן, שאין הקולר תלוי בצואר ההשכלה. היא נתנה מה שהיה בידיה לתת, ולא בה האשם, אם תלינו בה תקוות נפרזות שנכזבו. ההשכלה שחררה את היחיד העברי. עלה היחיד במעלות התרבות ובקש שחרור לעצמו, אלא שתוך כדי שחרור התחיל לנתק את נימי הקשר שבינו ובין תרבותנו ההיסטורית ויצר לו השקפה מטעה – את ההתבוללות המטשטשת את האישיות וממעטת את הדמות. נכשל היהיד בהלכה ויקפח את חייו. אחרי תקוות ההשכלה, שהביאה מפח־נפש בלבות רבים, באה תקות השחרור המדיני ושויון־הזכיות. אף בזה תלינו תקוות נפרזות. נשתחררו קבוצינו במערב־אירופה וחייהם עלו במדה מרבה, אלא ששחרור זה לא הביא אותם אל המנוחה ואל הנחלה. חייהם נשארו גם אחר־כך קשים ומלאי מלחמה. יש מן הקבוצים המשתחררים, שהתחילו דורשים גם אבטונומיה קבוצית לעצמם. דרישה זו היא כעין סמן לעלית חיים, אלא שרבים טעו בדבר הלכה זו, הפריזו עליה. חושבים, שהאבטונומיה הלאמית לכשתנתן תשמש תריס בפני כל הפורעניות. אולם עם כל המדה הטובה שיש באבטונומיה כזו לבצור חיינו הפנימיים, הרי לא תוכל לשמור על קיומנו הלאמי הכללי ולא יהיה בה כדי לאחד את חלקי אמתנו, אלא אם־כן תצטרף אליה התרבות העברית הכללית שבעבר ועבודת היצירה הלאמית בהוה ובנין המרכז הלאמי לחיי עתיד. גם אלה התולים את כל תקוות חיינו בהקמת המרכז הלאמי בארץ־ישראל בוראים מצבי־נפש כזה, המסגל לעצור את עבודת התרבות בארצות מושבותינו בגולה; אף כי זה ברור, שרק על־ידי עבודת דורות יברא מה־שיברא בארץ.

אמונת אדם. אין חיי נפש ואין חיי צבור.

ועל כל אלה נוספו החרבנות הגדולים של ממשלת־המועצות. נוספו ההרבנות על־ידי הגזרות והרדיפות המיֻחדות של אחינו־בוגדינו, גזרות ורדיפות על הלשון העברית, על בית־הספר העברי, על המורה העברי ועל הספר העברי. אלה היהודים הקומוניסטים, היודעים את גנזכי חיינו וגנזיהם הפסיכולוגיים, חודרים אל כל מקום, שיש בו סמן חיים של תרבות עברית, לעקור אותו משרשו. חרבן תרבותי כזה, שנעשה בחיינו בעטיָם של אחינו משנאינו, כמעט שלא היה עוד בהיסטוריה שלנו. מלבד מה שממשלת־המועצות מצד עצמה הרסה והחריבה בנין תרבותנו, בזה שהרסה את היסוד החָמרי שלה. רֹב בני־ישראל יושבי ארץ רוסיה הם ממפלגת הבורגנים הזעירים. ומפלגה זו היתה בעלת תרבות במדה ידועה. בעל־הבית היהודי היה זמן רב גורם תרבותי, הן במנהגי חייו וסדרי ביתו והן ביחסי החיים שלו. מהם מוקירי רבנן, מהם לומדים, נדיבי לב, מחזיקי ישיבות וכדומה. בעל־הבית נשא עליו עֹלה של תורה ואחריות של תרבות. ועכשו עבר ובטל המעמד הבינוני הזה. ומעמד אחר במקומו אין. פועלים יהודים אין שם, כי אין עבודה ומלאכה. הכל בטלים מעבודה מפֻרה, או ספֶקולציה או מות רעב. העיָרה הקטנה, ששמשה אצלנו כעין רֶזֶרבואר של חיי תמימות ופשטות ובריאות רעננה, כשם שהכפר משַמש יסוד בריא לחיי הכרך בין אֻמות העולם — עיָרה קטנה זו חרבה לגמרי. נשארנו בלי מעמד בריא של פועלים ובעלי־מלאכה, בלי בעל־הבית התרבותי. ואף האינטליגנציה הרעֵבה אינה מסֻגלה כלל ליצור חיי תרבות. מדֻכאים בגופם, מחֻללים בנפשם, רעבים ויחפים, נואשים ונדכאים, משֻעממים ובטֵלים הנם כמעט כל בני־המפלגה של האינטליגנציה העברית. תלושים הם ותלוים באויר בלי בסיס חמרי, בלי מעמד חברתי, בלי שאיפות לעתיד ובלי רצון ויכֹלת ליצור חיים בהוֶה.

אמנם שטח החרבן אינו מקיף את כל האֻמה העברית. בעִקר חרבה התרבות של בני־ישראל בגבולות רוסיה ואוקרַינה. אולם המלחמה ולקוָיֶה נגעו כמעט בכל תפוצות ישראל. וישוב היהודים ברוסיה ובאוקרַינה הרי גדול הוא בערכו ובכמותו. והשממון הזה פעֻלתו כבירה על כל האֻמה באֹפן ישר ובדרך־עקיפין. בעולמנו התרבותי בא חרבן נורא.

דרך הרִפוּי

דרך עבודת התרבות שלנו קשה היא בעת. מעצורים שונים מֻנחים על דרכה ומעכבים את גִדולה ואת התפתחותה. ואולם המעצורים היותר קשים שבהם הם אלה, המדכאים את רצון העבודה והיצירה ומביאים לידֵי הערָכה בלתי־נכונה של תנאי העבודה ועצם תכונתה. היותר גדולים שבהם הם היאוש והתקוה הנפרזה.

יאוש נורא תקף לב רבים ממנו; יושבים אנו על הר־געש; כל עמלנו

אונאה עצמית ומתוך רמוי דעת אחרים. האמת שבלב מצאה לה מעצור עד כדי חניקה. נשארנו בלי מסורת תרבות ובלי חדושי יצירה.

בתחלת הגרושים כאלו התפרץ אצלנו כח של אנרגיה מרבה. למרות המועקות והאסורים כאלו התחילה אצלנו תנועה כבירה; ואף יש שנתגלו סמני יצירה חדשה. במקום הישיבות הופיעו פה ושם בתי־מדרש למורים, גימנסיות; במקום החדרים הוקמו הרבה בתי־ספר חדשים בני גונים ומהלכים שונים; במקום חברות־ש״ס ומגידים הופיעו שעורי־ערב שונים, הרצאות; במקום אגדות פעוטות של עירה נבנו אצלנו חברות גדולות: „איקא״, „אוע״ ו„ארט״. נתרבו ונתחזקו אצלנו פעלותיהן של המפלגות המדיניות. ובראשית המהפכה התחלנו לעבוד עבודה מדינית כבירה — בחירות מדיניות, התכוננות לאספה לאמית, בנין קהלות, סדור ועד לאמי. כל אלה הן פעלות תרבותיות חשובות מאד, שאלמלא המעצורים החדשים, שהופיעו על דרך חיינו, היו יכולות לשמש יסוד בריא לבנין תרבותי חדש, ויש שנדמה לנו כאלו הגיעה שעה של תחיה אמתית וכאלו נתמלאה כבר הריקנות, שבאה בעולמנו התרבותי על־ידי הגרושים, והנה בא המלאך המשחית השני — הפרעות הנוראות, שהביאו את החרבן הנורא בעולם התרבות שלנו.

רבוא רבבות מתים מיתות משנות ונוראות, קרץ בא על הגוף העברי, נתחללה קדשת הגוף, מתגוללים חללים על־פני דרכים ואין קובר. נהרגים בניך ובנותיך, אחיך ואחיותיך לעיניך ואין אתה יכול לבוא לעזרתם. רבוא רבבות אלמנות ויתומים מתגוללים ברפש, ברעב ובמחסור. תחלואי הגוף הולכים ומתרבים. העניות נוראה. אין כסות למכסה, אין חלוק לעור. הזוהמה הגופנית הולכת ומסאבת את החיים. שקוע הוא האדם בחפוש פת־לחם. הרעב, הרעב ממש, בכל מוראיו שליט בבית ישראל; מחלה, מגפה, רעב בבית ושד ושבר בחוץ, לילות־נדודים, צעקות מבהילות וזעזועי נימי־הנפש; גיטו חדש ומשנה במינו נברא, אסור אתה מאסר ביתי. אין יוצא ואין בא. סכנת הדרכים מפסיקה כל קשר אנושי; כאיזו חיה נרדפת יושב אתה בבית וירא לדבר ולהדליק נר. כל עלה נדף מזעזע לבות אלפי אנשים. והאשה העבריה? מעשי האנס עקרו מלב בנותינו כל זעזוע של רגש בריא ועדין ודכאו את נצני החיים הרעננים לא רק אצל אלה שנפלו לקרבן לזרמת הסוסים, אלא אף אצל רבבות אלה שישבו כלואות בביתן ובמשך שבועות שלמים נדדה שנתן מעיניהן. זעזועי הנפש העבריה נוראים ומבהילים; והרי אף הילדים הקטנים נזדעזעה נפשם למראה בלהות הפרעות. ולבנין תרבות נחוצה נפש בריאה שואפת לחיים וליצירה. ונפש ישראל מלאה עצבות ודכדוך, אפסה השמחה מבתינו, ואין השכינה שורה מתוך עצבות. נעקרה האמונה בהטבת החיים ובערך שבלולם ובצמיחת התרבות. וכשאין אמונה, אין תרבות ואין יצירה. נסתתמה גם התפלה העבריה, נעקרה הצעקה כלפי שמים. יאוש נורא בלי אמונת אלהים ובלי

היא בלבות הנואשים האלה. אמנם רחשי אחים קדמום בכל מקום־גלותם; אבל הרחמים הללו נהפכו לבסוף לרועץ להם. חיי הפליטים, ענוייהם ויסורי נפשם וגופם, ירידתם התרבותית וכל גלגולי חייהם עוד לא מצאו להם את האמן הגאוני להגלימם בתמונות־אמנות. ותוצאות הגרושים ומצב הפליטים לא נתנו עוד להערך. הגרושים הללו ערערו עד־היסוד את חיי העירה העברית, את סדרי חייהם ואת קניני התרבות שלהם. ואף הביאו לידי פרוד פסיכולוגי בין חלקי עמנו. עם כל ההשתתפות הנשאה בצרת אחים, עם כל מדת־הרחמים שנתגלגלה ונתגלתה בכל מרום־יפעתה, הרי מי שלא עמד בנסיון הזה של גרושים אינו יכול מעולם להבין את נפש הפליטים. נברא מצב פסיכולוגי מיחד אצל חלק גדול מבני עמנו עד לבלי הבין איש את נפש רעהו. עוד שנים רבות תחלופנה עד שיעבור המצב הפסיכולוגי הזה דרך הזווג החיוני, דרך המזיגה הלאמית ודרך הבּור של אמנות ויגיע עד כדי התמזגות לאמית כללית. ולעת־עתה משמשת הפסיכולוגיה של הגרושים יסוד מפריד בחיי התרבות שלנו. יעלו נא על הלב את ההדורים והחבוּתים התרבותיים השונים, שהיו בין הפליטים ובין היהודים תושבי המקום. ואף גם עכשו חיים רֹב הפליטים מחוץ לעניני החיים הלאמיים שבאותו מקום, שהם גרים שם. הם לא מצאו להם את מקומם בחיי הצבור העברי המקומי. רק יחידי־סגֻלה הראו את כֹּח הסתגלותם אל מנהגי המקום והצבור. והרֹב נעקר מתרבות מֻצָקה של דורות ואל קרקע תרבותי חדש לא שלח שרשיו ונמצא תלוש מחיי תרבות ומעניני תרבות. זהו „תלוש" חדש בחיי התרבות שלנו.

כי ימות איש מזֹקן, לא יתמרמר הלב — חזיון טבעי הוא. אולם כי ירצח איש, אף המֻפלג שבזקנים, אף הגוסס — הרי זוהי רציחה ושפיכת־דמים שלא תכֻפר. היו אצלנו הרבה מוסדות־תרבות, שכבר בלו מזֹקן ויש שהיו נמצאים במצב של גסיסה. ואלו היו נעלמים מחיינו מעצמם, מתוך זקן, מתוך התבטלות ערכם, כי־אז היינו מתיחסים אליהם ביחס החיים אל המתים. אולם בחיינו קרו בארצות אחדות מקרים של רציחה להרבה ממוסדות־התרבות העתיקים שלנו. הם חרבו בשעה שמוסדות־תרבות אחרים לא התקנו לשמש במקומם. התרבות העתיקה עוברת מחיינו לא על־ידי פרוצס טבעי של התחלפות יסודות החיים והשתנותם והשתלשלותם, אלא על־ידי מעשה אנס ורציחה. נפסק החוט של הארג התרבותי; אין תקופת המעבר הטבעי שבין התרבות ההיסטורית העתיקה לבין זו שעתידה לבוא במקומה. נשאר אפוא מקום ריק ופנוי מכל תרבות.

וביחד עם חרבן העולם הישן שלנו בא קרץ גם על הרבה מנצני התרבות החדשה שלנו. הספרות העברית ברוסיה ובאוקרַינה פסקה לגמרי, האמנות העברית חדלה, אף בלשון יִדיש הושם רסן. נשתתקנו מתוך אֹנס, ודברנו מה שדברנו מתוך זיוף הלב, מתוך

בחיינו בצורה איֻמה כל־כך השנאה לסֵבל־הירֻשה שלנו, לכל העָבר שלנו, לעצם העבודה הלאֻמית של חיינו כמו בימי המלחמה הזאת. מעולם לא הביעו שנאת זוָעה ללשון העברית, לספרותה ולכל הערכים התרבותיים שלנו, כמו שמתגלה עכשו בין מפלגות שונות שבנו. וגדולה שנאתם לעברית מאהבתם ליודיש; וגדולה היא שנאתם לציונות ולממלכת־ישראל מאהבתם לסֵדר־עולם חדש. ולא רק בגבולות ממלכת־המועצות ברוסיה ובאוקרַינה, ששם נגזרו גזרות כליה על כל תרבותנו על־ידי מפלגה יהודית, אלא אף בארצות אחרות מחלחֶלת שנאה זעומה זו בין מפלגותינו. אין לנו זלזול כלל בחזיון הנורא הזה בחיי התרבות שלנו. הנגודים האלה שבין המפלגות אינם חדשים מקרוב באו; הם קַימים אצלנו מכבר. הלא החיים בכלל מלאים נגודים שונים, אלא שהתרבות הלאֻמית, שנשתזרה במשך כמה עשרות בדורות, הכניסה בנגודים האלה מעין השלמה וסינתזה. ועכשו, כשנזדעזעו ונתמוטטו פתאם יסודות התרבות בכלל ויסודות תרבותנו הלאֻמית בפרט, התגלו החיים בכל מערֻמי נגודיהם החריפים. כשנשמת התרבות פורחת, בוא יבוא הפרוד בגוף הלאֻמי. הלא יסוד טריטוריאלי וממלכתי, המאחד את הגוף של כל אֻמה יושבת בארצה, אין לנו. היסוד האֶקונומי והמדיני יסוד מפריד הוא אצל כל האֻמות, ואצלנו לא פחות מזה. ואם גם תרבותנו הולכת ומתרופפת וחוטי קטוריה הולכים ונקרעים, הרי כמעט נשמט מתחת לקרקע חיינו כל יסוד של אִחוד. נורא הוא להביע רעיון כזה, אלא האמת נתנה להאמר, שבגבולות רוסיה ואוקרַינה של ה„מועצות" אין עַם יהודי, ואפילו לא עֵדר יהודי, אלא רק אישים יהודים בודדים ונפרדים ומלאי שנאה זעומה איש לרעהו עד כדי רצח ואבדון. נתפרדה שם החבילה!

שני מלאכי שחת ואבדון לִוו את חיינו במשך ימי המלחמה והמהפכה האחרונה ברוסיה: גרושי־המלחמה האיֻמים ופרעות־המהפכה המבהילות. היו אצלנו כמה מיני גרושים, אפילו גרושי מדינות. אולם גרושי המלחמה האחרונה עולים על כל אלה בכמותם ובאיכותם. אוכלסי ישראל, שנעקרו בחֹזק־יד ממקומות מושבותיהם על־ידי המלחמה, עלו כמעט על כל מספר בני־ישראל בימי גרוש ספרד. ותסרה היתה לגרושי המלחמה האחרונה אותה קְדֻשת הדת, שחופפה על גרוש ספרד. ההרגשה הפסיכולוגית של גרושי המלחמה היתה יותר מרה וחריפה מכל הגרושים שקדמו להם. האבות, הבנים והאחים עומדים במערכות המלחמה ושופכים את דמם לטובת אותה הממלכה, שעוקרת והורסת את כל חיי בני ביתם ומשפחתם. אכזריות הגרושים האלה לא ידעה כל גבול; לענ שאננים, הסתוללות והתעללות בכבוד ובחיים לִוו אותם על כל צעד. ושעת החרום של המלחמה סתמה את פיות האֻמללים, לבל ישמיעו קול קובלנא ומחאה; והתפלה אל השמים נסתתמה ונחנקה אף

העברי, המעין הפנימי... כי מתוך ההתאמצות המרבה של הרצון לרכש חיי תרבות, לעלות ולגדול ולהתגבר על המעצורים והמכשולים השונים מבפנים ומבחוץ, יש שנתקו או נתרופפו קשרי־לאם שונים. ושאיפת הספיגה המרבה גם הביאה את היחידים לנתק את הקשרים. היחיד כאלו הסיר מעליו את העל הלאמי. בזבוז כחות מרבים להוצאה כלפי חוץ כאלו דלדל את כח הכנוס הפנימי. ועוד זאת: רכישת העשר התרבותי במדה מפלגה לא היתה שוה בכל חלקי אמתנו. הטפוס התרבותי העברי כאלו נתגוון יותר מדי, עד כדי התפרדות האחדות התרבותית. הבדל תרבותי גדול יש בין השדרות העבריות הנמוכות ובין השדרות העליונות, בין יהודי ארצות שונות; ויש שנדמה כאלו הם בני תרבויות שונות. וכל זה היה עשוי לרופף את הזקוק ההדדי שבין העבר וההוה, בין היחיד והלאם.

החזיונות האלה חולנים הם בודאי כשהם לעצמם ודורשים שימת־לב מיחדה וטפול רב, אלא אפשר שגם הם לא באו מתוך התנונות ורפיון־כחות, אלא מתוך גדול, שדרש אנרגיה מרבה פזורה לצדדים שונים. הן גם בגדול־הגוף הדבר נוהג כך, שבשעת הבגרות מתגלים פרוצסים חולנים אחדים — טמטום החוש, רפיון הרצון, כשלונות, עכוב בהתפתחות הכשרונות ועוד. וכן בשעת הגדול הנפשי מתגלים חזיונות חולנים בהתפתחות הגוף. חזיונות אלה טבעיים הם ואינם מאימים כלל, אלא שדורשים הם שימת לב של המחנך וטפול מיחד, עד עברם בשלום.

חֻרבן תרבותנו

אולי עתיד היה רצוננו הלאמי להסתגל אל חיי התקופה החדשה, אולי היה עתיד להכנס אליה בשלום ולצאת בשלום. אולם בינתים באה המלחמה העולמית ועשתה שמות בעולם האנושי בכלל ובחיינו אנו בפרט. מימות בר־כוכבא לא השתתפו אוכלסי ישראל במדה מרבה כל־כך במלחמה כמו במלחמת־עולם זו. עובדה זו עצמה הכניסה מהפכה שלמה בהרגלי חיינו, בהרגשותינו הפנימיות, בהשקפותינו על החיים והעולם. נעשינו שתפים לציביליזציה העולמית בחזיונותיה היותר נוראים. השתתפותם של מאות אלפי בני־ישראל במערכות המלחמה הביאה לידי המעטת הדמות, לידי טשטוש הצורה האישית שלנו. מכל תנאי ההתבוללות שבחיי הסביבה האירופית שלנו אין כתנאי חיי־המלחמה, המשוים את כל המשתתפים בה. ידי רבבות ישראל נגאלו בדם אדם.

נימי החבור והקשר הדקים, שהיו בין חלקי עמנו השונים היושבים במדינות שונות, נפסקו. מצב המלחמה השלים למשך זמן מועט בין המפלגות השונות של כל אמה ואמה, אחד במעשה לאמי כללי את חלקי־המפלגות השונים. ואצלנו, להפך, הביאה המלחמה לידי חדוד־מפלגות שאין כמוהו. מעולם לא חללה שנאת מפלגות בתוכנו, כמו בשעת מלחמה זו. רק בימי המתיונים ובימי מלחמת הקנאים היתה שנאת־אחים זו, שקבלה את שמה המפרסם בהיסטוריה שלנו — שנאת חנם. מעולם לא התגלתה

על תנאי החיים החדשים, הדורשים זעזועי־עצבים מרבים. וביחוד בא רבוי זה מהמעטת המתים בגיל הראשון של הילדות. אין לנו סטטיסטיקה של הנולדים, שהיו מתים בשנה הראשונה להולדם במשפחה העברית לפני שנות מאות. אולם מתוך ציורי החיים ומתוך רשימות שונות ומתוך השערות מדעיות אפשר להוציא השערה קרובה אל האמת, שמספר המתים בגיל הילדות הראשונה הוא עכשו פחות הרבה ממה שהיה לפני תקופתנו זו. משפחה השומרת על חיי ילדיה בשנה הראשונה, משפחה בריאה היא, רעננה היא. הרי שלמרות כל השנויים, שחלו בחיי המשפחה שלנו, נשארה משפחה זו מצֻקה למדי. אמנם תנאי החיים החדשים הבליטו בקרבנו סמני־מחלה שונים. אולם במלחמה עם התנאים החדשים האלה מתגבר שוב הגוף העברי. המחלות השונות, המתהלכות עכשו בנו ביחוד, הן אפוא רק עדים על קשי המלחמה בתנאי ההסתגלות החדשה, אבל אינן מעידות כלל על ירידת כח מלחמתנו.

על־דבר מצבנו החמרי אין לדבר, שעלה בהשוָאה אל מה שהיה לפני תקופת השחרור. ולא על שעור העשר והרכוש שרכשנו לנו, הן במטלטלים והן בנכסים דלא נידי — בקרקעות ובבתי־חרשת — אני מדבר. העקר הוא, שנתאחזנו בהרבה ענפי עבודה ומלאכה. מחנונים ורוכלים נעשינו לבעלי בתי־חרשת, לבעלי־מלאכה ופועלים במקצועות שונים. והעמדה החברתית שהגענו אליה — ערך משקלה ומדת התאחזותנו בחיים הסוציאליים והממלכתיים, הרי הכל מודים, שחשובה היא מאד. והן עם רפה־רצון אינו יכול לתפש בעולם החברתי מקום חשוב כזה.

וגם חיינו החברתיים גופם אף הם נתפתחו במדה מרבה. החברות הגדולות והחשובות, המקיפות ארצות ומדינות, שצמחו בקרבנו במשך תקופה זו, מעידות על גדול לאמי. חברת „כל ישראל חברים", חברת „עזרה", „חברת אחים", אגדות החפשים והאורתודוקסים, ההסתדרות הציונית, ה„בונד" ושאר המפלגות, חברות עזרה והשכלה שונות, — האם היו לנו כאלה בכל משך ימי־הבינים? בעשרן, בפעֻלותיהן הכבירות, בעצם גלוין בתוך תנאי החיים החדשים, בסדריהן ובאפני פעֻלותיהן יש טעולות הן אף על הקהלות האבטונומיות, שהיו לנו בפולין. התאגדיות לאמיות אלה אי־אפשר שלא תבאנה מתוך כח חיים פנימיים, היוצרים ומרכיבים את תאי חיינו הלאמיים, עד כדי רצון ליסוד ממלכה עברית בארץ־ישראל, עד כדי דרישת אבטונומיה לאמית בארצות פזורינו וליסוד קהלות והסתדריות של קהלות...

ואשר ליצירת תרבות בכלל — הרי מעולם לא התגלה בקרבנו מספר מרבה של בעלי כשרונות שונים כמו בימינו. נשתבח הטעם האסתטי, נתחדדו החושים וההרגשה ליפי ואף נתרחבו ההכרה והדעת.

השאלה היא אפוא רק זו, אם מתוך רבוי הספיגה של תרבות זרה ומתוך רבוי גלויי כחות יוצרים בודדים לא נסתם המעין המקורי

הסתדרותו החברתית ולהתגלות כֹּח היצירה התרבותית.

ומתעוררת השאלה: היהיו התנאים האלה נוחים אף לקיום תרבות חיינו ולהתפתחות גלויי יצירותיה? היעמוד לנו רצוננו הלאֻמי והאישי להלחם, להתגבר שוב על התנאים ולסגלם לצרכי חיי תרבותנו אנו?

דאגה זו ממלאה עכשו את לבות כל בני עמנו שלא מדעתם ואת מוחות ההוגים שבנו מתוך הכרה ודעת.

ואמנם שאלת הרצון היא שאלה גדולה, כי יש שהרצון מתרופף מהשפעת רֹב טובה ויש שהרצון משתבר על־ידי רֹב עמל וקֹצר־רוח. ומה צריכים אנו לעשות היום, בשביל לחזק את רצוננו לקראת עמל החיים ויצירותיהם בעתיד?

אמרו חכמים: המקַים את התורה מעֹני סופו לקַימה מעשֶר. מי שכֹּח רצונו היה חזק כל־כך עד כדי לתת קיום לתרבותו מעֹני אֶקונומי, חברתי ותרבותי, סופו שרצונו יהיה חזק למַדי לתת קיום לתרבותו אף מעשר אֶקונומי, חברתי ותרבותי. אם בעָבר קִימה אֻמתנו את תרבותה מעֹני מרֻבה, הנה כשהגיעו ימי השחרור המדיני לישראל באירופה, אפשר היה לחשש לרפיון רצונה של האֻמה מפני רֹב הטובה ששחרור זה השפיע עלינו. ובודאי שהיה מקום לחשש זה. הן ההתבוללות התרַבתה, הרגש הלאֻמי התרופף, ההכרה הלאֻמית נטמטמה ורצון לתרבות עצמית כאִלו לא היה עוד. הגיעו הדברים לידי־כך, עד שנמצאו חכמים, שדנו על־דבר התנַונותה של האֻמה העברית. אמנם היו לנו אבדות מרֻבות והִפסדנו הרבה. אולם אם נָמֹד ונשוה את חיי בני־ישראל עכשו, לא לפי מדות של עשרות בשנים, אלא על־פי מדתה של תקופה שלמה בת מאה שנה ויותר, מראשית ימי שחרורנו; ולא על־פי מדת חיינו בארץ אחת, אלא על־פי מדת חיינו בשטח כל כדור הארץ — ויצא לנו מחזה אחר לגמרי. מה היו חיינו לפני שתים, שלש מאות שנה, ומה הם חיינו עכשו בראשית שנות המאה העשרים? משעת חרבן הבית השני עד שנות המאה השבע־עשרה היה מספר אוכלסינו כמעט בשעור אחד — שלשה או ארבעה מיליונים. סבות שונות גרמו לכך, שאוכלסינו לא נתרבו במשך זמן רב כזה. ובמשך תקופת־ההשתחררות עלה מספרנו פי־ארבעה. אצל אֻמות אחרות אולי עלה המספר הזה הרבה יותר, אולם עלינו לָמֹד את־עצמנו על־פי גִדול מספרנו אנו. והרבוי הזה חל ביותר על מאת השנים האחרונות, שנות ההשתחררות, ההתבוללות וההתנַונות, לפי דעת החששנים שבקרבנו. הן רבוי מספר האוכלסים אינו מעיד כלל לא על התנַונות ולא על רפיונו של הרצון הלאֻמי להמשכת קיומו. ורבוי טבעי זה לא בא מתוך התרַבות מספר הנולדים, כי הרי ידוע הוא, שמספר הנולדים עכשו במשפחה עברית פחות הוא ממספר הנולדים במשפחה כזו לפני מאתים או שלש מאות שנה. רבוי זה בא ממעוט מספר המתים. וזה מוכיח על בריאות גופנו ועל התמצקותו והתגברותו

וגמר בתקופה שאחרי החרבן, בסיום המשנה מצד אחד ובפרוד הנוצרים מצד שני. זרמים שונים שטפו בתרבות העברית בימי התקופה הארכה הזאת. חפשה לה התרבות העברית אפנים שונים לקיומה ולהתפתחותה בתוך תנאי חיי־המעבר ההם והתכוננה לקראת ימי־הבינים הקשים. אף ברומא, בתוך התרבות הרומאית הקשה והקפדנית, הרוצה להקיף את העולם בזרועות ממלכתה האדירות, פרצה לה התרבות העברית דרך ותכבש מקום לקהלות ישוביה בתוך מדינה זו עם חקי־הברזל שלה.

ובאסיה כבשה לה התרבות העברית עמדה חזקה בעולם הפרתי והפרסי ויצרה יצירה חדשה כבירה — את האבטונומיה הלאמית בגולת בבל ואת סדרי חייהם המיחדים. ויצירה זו אף היא התפרצה אל תוך החיים הנוצריים באירופה בימי־הבינים וברצון כביר עמדה על נפשה ותתקים למרות כל תנאי חיינו הקשים בתקופת־חשך זו.

בראשית תקופת המושלמניות נזדעזעה שוב התרבות העברית. התפרדנו לזרמים שונים, התגודדנו לכתות שונות, ועולמנו נזדעזע ממשיחיי־שקר שונים, עד שהגיעה תקופת זהרה של תרבותנו בספרד. ובתוך עולם זר ומוזר, בתוך עולם של ערביים ואירופיים, של מחמדים ונוצרים, הופיעה תרבותנו שוב בכל כח יצירתה. מכחה של יצירתנו בבבל ואחר־כך בספרד ינקנו והתפרנסנו במשך מאות שנים רבות. סוף ימי־הבינים היה קשה מאד לעולם, ביחוד לעולמנו אנו. רדיפות, עינויים, גזרות וגרושים. ולמרות כל אלה עלתה בידינו להסתגל אל התנאים הקשים האלה. הנה אמוצו של הכח המוסרי העברי בתוך הרדיפות המשנות של מסעי־הצלב והתפתחות חיינו האבטונומיים בפולין. במלחמת־חיים קשה ואימה זו ענינו מאד. ומובן מאליו, שמרב יסורים וסבל נתדלדלנו בחמר וברוח. אולם כל מלחמה שבעולם עולה במחיר רב. אין נצחון בלי מלחמה, ואין מלחמה בלי קרבנות. אף אנו נלחמנו; ומלחמת תרבות זו עלתה לנו בהוצאת כחות מרבים מאד, עד כדי דלדול; אבל נצחנו! נצחנו את הסביבה האנושית והכרחנו אותה לתת לנו מקום בתוכה, על אפה ועל חמתה.

הגיעה תקופת־המעבר, שבין ימי־הבינים והתחלת פרשה חדשה בחיים. ושוב זעזועים שונים בחיינו. תנועה אחר תנועה באה בתכיפות מרבה — התנועה הש״צית, תנועת החסידות, תנועת השחרור, תנועת ההתבוללות, תנועת ההשכלה ותנועת הלאמיות. ובימים אלה שאנו עומדים בהם, סופם של ימי־הבינים הנלחמים את מלחמתם האחרונה והתחלת תקופת־חיים חדשה, ששמה ותכנה נעלמים עוד ממנו — התפוררות מרבה בחיינו, כתות ומפלגות שונות ומשנות, זרמים בני מהלכים ונטיות שונים, והתרבות העברית מחפשת לה שוב את דרכה בתוך תנאי החיים החדשים.

התקופה החדשה מבטיחה תנאים נוחים לעמל האדם, לתנאי

מַשְׁבֵּר הַתַּרְבּוּת

על מפתן התקופה החדשה

אף בשנים כתקונן אין האדם יכול לחדור אל תוך מצפוני העתיד, ומכל־שכן בימי מהומות ומבוכות אלה. ואף־על־פי־כן מְחֻיבים אנו לָדין על־דבר עתידותיה של התרבות העברית, מפני שצרכי מעשי־היום מכריחים אותנו לכך. עלינו לכַוֵּן את מעשינו בהוֶה כלפי העתיד לבוא, המשַמש סבה תכליתית למעשינו.

כל תרבות היה מֻרכבת משלשה יסודות: היצירות הַקַּיָמות מכבר — זוהי התרבות האוביֶקטיבית; נושא התרבות החי — הַסֻּבּיֶקט שלה — המזדַוֵג אל היצירות הַקַּיָמות, סופגן אל תוכו ומתיַצר על־ידיהן; והאקט של יצירה חדשה, הבא מתוך זווג תרבותי זה.

הנוסח שלנו בדאגתנו לעתידותיה של התרבות העברית החיה יהיה אפוא: אם יוכל העם העברי בתוך תנאי החיים החדשים להזדַוֵג אל מבחר היצירות הַקַּיָמות, הלאֻמיות והאנושיות, כדי להתיַצר על־ידן ולעלות במדרגות התפתחות כחותיו, עד כדי גלוי אקט של יצירות־חיים חדשות בעלות ערך לאֻמי וערך אנושי קַיָם? היש בנו די יכֹלת ורצון להתגבר על קשי התנאים החדשים? ומה הם המעשים, שעלֵינו לעשות כדי להגדיל את רצוננו ויכלתנו, עד כדי להתגבר עליו?

ומפני שהשאלה השניה — שאלת היכֹלת והרצון — היא עִקרית לגבינו, על־כן נָדין עליה ראשונה.

עומדים אנו על מפתן תקופה חדשה בעולם, הַמְּבַרחת לבוא מפני השנויים הכבירים שכבר נתהוו בכל מקצועות החיים ומפני זעזועי המלחמה והמהפכות, שהכשירו והקריבו את הופעתה. ושואלים אנו את נפשנו: במה נכנסים אנו אל תוך חיי התקופה החדשה הזאת?

לפני כל תקופה חדשה בעולם היתה מתחוללת תסיסה כבירה בקרב עמנו, תסיסה הבאה מתוך דאגות הקיום לעתיד הבא. בתקופת המעבר הארֻכּה, שבין העולם העתיק ובין העולם הנוצרי החדש — היתה התרבות העברית סוערת — הָחֵל מימי הישוב האלכסנדרוני, הַמְּשֵך עד לסוף ימי הבית השני

רשימות

אבל מה טעם לכל הטענות הללו? האֶכספרסיוניסטים לא חפצו כלל לתת תמונה שלמה. הם בעטו בזדון בירֻשת העָבר. המירו את צבעיהם בצבעים צַוחנים. מאסו בפרספקטיבה, באורות וצללים. הם עשו זאת בכַוָנה.

ובודאי יש בזה גדל של „הפיכת הקערה על פיה".

ומה יבוֹא אחר־כך?

בכל־אֹפן, הראי כבר נשבר. כבר נִבעה פרץ בבית־הכלא, שבו סֻגר האדם המוֹדֶרני. ולא אִכפת כלל, מה שעכשו אירופה החולה מרפאה את שבריה; מה שמתאמצים, שיהי „הכל כמקדם". כי כבר יש ההכרה, שתרבות המאה הי"ט, עם כל תגליות החימיה, האִימפרסיוניות, עם כל הפרטים שגבבה מסביב לאדם – תרבות של קַטנות היא, של השגות קטַנות, של רגשות קטנים ותביעות קטַנות.

וכבר הגיעה השעה של „שבירת הכלים".

את הראי, הפכו בו והפכו בו ואמרו: הרי הראי לכם עם המסגרת, זהו – מה שישנו, ויותר אין.

כך הם מוֹפַּסַן, פלוֹבֶּר – האמנים־הכופרים. אצלנו שופמן הוא סופר־כופר טפוסי. השממון רובץ עליהם ומרצצם. כל ציורם – שַׁועת ריקנות, שַׁועה לְמַה שאין.

הרי פלובר עצמו, זה שהתעכב לפעמים על דפים שלמים בתאור מִצחות־כובע שונות, הוא הוא שאמר: „שוטה הוא – מי שמאמין בממשיות הדברים". כמה מבליטים דבריו אלה את העובדה, כי הוא לא הסיח דעתו אף רגע אחד מן העִקר.

והאימפרֶסיוניסטים האחרונים – הם אמרו ככה: אמנם, מאחרי הראי אין כלום; אבל מה בכך? הרי לנו ראי, ובו תמונה – רבת־צבעים. נשמח על רבוי־צבעים זה, על ססגוניות לשמה. כך הכריזו האימפרסיוניסטים: ססגוניות לשמה. הם לא רק שלא ראו כלום מאחרי הראי, הם לא הרגישו צֹרך כלל להציץ שמה. הם וִתרו על צֹרך זה. הם אמרו: הא לכם העולם הנראה – והסתפקו בו. כמה הם וַתרנים! איבַן קרמזוב טוען, כי יחזיר לבורא העולם את השטר. הם הרעו לעשות, הם מחלו על השטר.

אבל כלום אפשר להסתפק בעשֶר־צבעים סתם? על זה אפשר לשמוח רק מתוך שבע ורָב־טובה. אך את הרעב הגדול אי־אפשר להשתיק בצעצועים.

והנה באה תקופה חדשה. האדם גדל ורעב. „לא ללחם ולא למים, כי־אם לדבר ה'". באה המלחמה והביאה עליו יסורים, ואז גדל רעבונו לאמת, ואי־אפשר להשתיקו בפרוסות־צבעים.

מֻכרח הוא למצא תשובה על שאלת־היסורים. מֻכרח הוא למצא גאֻלה, איזו שהיא, כמו שנהנה לו הגבורות גאֻלה בשעתה. מֻכרח הוא למצא לו „אמת הדשה".

בתקופת־צמאון זו נולדה האֶכּספרסיוניות. האֶכּספרסיוניסטים עשו מעשה חצוף קצת. מעשה, שיש בו מֵעֹז ה„מעפילים".

הם נגשו ושברו את הראי.

בבעיטה אחת שברו את הראי לרסיסים.

אמנם, על־ידי כך לא נתגלה להם עוד זה שמאחרי הראי, כי מאחרי הראי נשאר ה„לא־כלום". והראי שנשבר נִתַּז לרסיסים, ובהם – רסיסי תמויות.

אמנותם היתה לצרוף רסיסים.

והנה באו אחדים וטענו כלפי האֶכּספרסיוניסטים: „אמנותכם איננה אמנות".

אין עֶרך לתמונה, אלא עד־כמה שעל־פיה אפשר להכיר את העומד מאחריה. „הסתכלו בעולם, כדי שתדעו את גדֻלת הבורא". אין התמונה אלא גלויי של אותו מי־שהוא, סמן היא למציאותו, ודי לנו לצַינה בתור סִמן בעלמא.

וכך הם תמונותיהם. הרי לדת ישו של שונגויער (מאה הי"ד־ט"ו) המדונה – ראשה סגלגל, גוַן פניה פשוט, שעור הילד – כאצבע קטנה, בלתי־מתאים לשעור שאר המצֻירים. שור וחמור עומדים על ערשו. מצֻירים הם בקוים ילדותיים, תמימים, בגוַן חום פשוט.

למה לאמניו של הדור ההוא — הַוירטואוזיות בציור היחיד? למה להם שכלול הצורה? הרי כל זה לא חשוב.

קחו את ספורי האגדה שלנו: מות משה, אגדות חרבן בית־המקדש, שבחי הבעש"ט. הכל מספר בלשון מצמצמת. כלום יבוא החסיד לתאר את תמונת הנוף, ששם עבר הבעש"ט, ואת קלסתר פניו של אלכסיז אין זה חשוב כלל. חשובה הכרת האלהות.

והנה באה תקופת הרֶנֶסנס. האדם החל להטיל ספק. מי יודע, אם ישנו מ י־ש ה ו א מאחרי הראי? ואם גם הרֹב האמינו, ואם על־פי־רֹב עוד האמינו, הרי כבר אמרו: בכל־אֹפן, התמונה עצמה חשובה מאד. החלו לשמוח על עֹשֶר החיים, על רבוי הגוָנים שבתמונה, על יפִי גוף האדם; באה תקופת האמנות הגדולה, בסגנון מקיף, מחבק זרועות עולם: של מיכאל אנג'לו, רפאל, רמברנדט, שקספיר. הם עסקו בצייר הראי באהבה רבה. אין זה אלא לבוש – אבל הלבוש יפה כל־כך!

אך האדם נתעשר בנסיון ובספקנות. הוא הִרבה להסתכל במה שמאחרי הראי – וכלום לא מצא שם, אין כלום! נשאר בידו התיק, ובתיק אין מאומה. הלבוש ישנו, והמלֻבש אין. אז יקר עליו הלבוש ביותר. באו לתאר אותו, את כל הקמטים, את כל הקפולים, את הסדקים שבמסגרת הראי, ויש שהתגנבה עוד תקוה: נַרבה להסתכל, נבדוק יפה יפה, אולי לא כל השערים אטומים, אולי נמצא סדק, ובעד הסדק יבצבץ דבר־מה. כי אי־אפשר שנסתפק בלבוש לבד.

הנפשות הגדולות של המאה הי"ט התחבטו כל ימיהן בין כפירה ואמונה. הם הרבו לתאר את ה ר א י – מבלי שאבדה מלבם התקוה למצא מה ש מ א ח ר י ו. כאלה הם טולסטוי ודוסטויבסקי, וזהו דרך תאורם. הנה אנדרֵי מֻטל על שדה־קטל – מלחמה, ירק, הכל – קפולי הלבוש. ופתאם בצבץ דבר־מה מבין הסדקים. „נגה מאפל" – chiarobscuro, מעין התגלות: אנדרֵי הציץ – וראה את הרקיע...

ונפשות אחרות היו באותו הדור, שהציצו ולא ראו כלום. והם לקחו

לפני המלחמה כבר הגיעו אחדים מן האִימפּרסיוניסטים לידֵי קיצוניות. מטרלינק, ב„אוצר הענָוים", מכריז בפֵרוש, שהדרמה הישנה, השקספירית, בטלה עכשו, מפני שאין עכשו פרפור בין חיים ומות בחברה המודֶרנית (כאִלו באמת משתנים החיים מפני – שהפוליציה נעשית יותר טובה), ותחת הפרפור בין חיים ומוֶת, באים עכשו מצבי־הרוח (כמובן, מצבי־רוח אפלוליים, מלאים קורטוב הגון של סודיות מטרלינקאית). כאן לא רק מאון לתאר ולהרגיש את העִקר – כאן כפירה בעִקר. כלום אפשר שחיי אדם מודרני, או איזה אדם שהוא בזמן מן הזמנים, לא יהיו דרמטיים, כל־זמן שלא בטל המות, כל־זמן שהאדם עלול להִפּגע בכל מיני תקלות ופגעים, כל־זמן שהוא נרקם, כמו אז, מבשר ודם וגידים?

עכשו כבר מגֻחך הוא להגֵן על השקפה כזו. אמנם, המלחמה והריבולוציה לא נתנו חֵשׁ לאדם. הכרך, אף במקום שהָרב, הולך ונבנה. האדם שב לדור בין החומות; אבל, לכל־הפחות, נתנה לו אַמת־מדה. אדם זה עצמו, ששקע במצבי־רוח דקים כצלילי כנור, הֻכרח לפשֹע על פת־לחם, לשְבת תחת כדורים, להוציא את חברו לגרדום, – על־כרחו הבין אז מה עִקר ומה טפל. על־כרחו הֵקיץ מתנומת האפלולית המטרלינקאית, לזמן־מה, ולוּ רק לשנים אחדות, דר במחפרות, בין שדמות. ואם גם שב העירה לסבב גלגלי מכוֹנה, לנהל חשבונות בלשכות, הרי רוח דרור עברה על־פניו. ביחוד במזרח, במקום שהריבולוציה הביאה לנצחון הכפר ולשיבה לחיים כפריים.

תרבות האסיר עוד שולטת סביבנו. עוד כותבים את הספרים אשר כתבו לפנים, עוד חושבים כמו שחשבו לפנים – „בפרוטרוט"; אבל הנפש כבר נזדעזעה עד עמקי מעמקיה. האדם שבר את רתוקיו.

והאמנות של תקופה זו – היא האֶכּספּרֶסיוניות, אמנות ה ש ב י ר ה. אמנות האסיר, המתפרץ מכלאו.

II

את התפתחות האמנות – בלשון אחרת, התפתחות רגש־החיים והיחס אל החיים במאות השנה האחרונות – אפשר לצַיֵר לנו על־פי סכֵמה זו:

הרי לפנינו ראִי, ובראי – תמונה. כל אחד רואה אותה, רק מהיכן היא באה?

הילד בטוח, כי מאחרי הראִי עומד מי־שהוא: משום־כך נראית התמונה, והכל ניחא.

זו היא האמנות של ימי־הבינים. הם ראו את התמונה בראי; וכאותו הילד בטוחים היו, כי מאחרי התמונה ישנו מ י ־ ש ה ו א: הם האמינו.

ומשום־כך לא הרבו ביותר להסתכל בראי, לבדוק את פרטי התמונה. מה להם ולתמונה? הרי לא התמונה חשובה, כי־אם זה שעומד מאחריה.

לכאורה, אמנות זו הֶעשירה את האדם, היא גִלתה לו, שהצללים שהוא רואה לא צללים סתם הם, אלא צללים כחלים; שהאילן שהוא רואה – אינו כהה סתם, כי־אם ירקרק־כהה; שהאדם אינו עצב או שמח, אלא שעצבו ושמחתו מתרכבים מרבבות מצבי־רוח דקים מן־הדקים כצלילי כנור.

אבל עשֶר זה אין בו ממשות. כי האדם הרואה את הצל הפעוט ומרגיש את יחסו לכלל־הטבע אינו עני כלל מן האדם הרואה את הצל הכחֹל. האדם העצב סתם אינו עני בנפש מן האדם שנמסר למצב־רוח של תוגה.

האימפרסיוניסטן – אין נפשו עשירה מנפש הריאליסטן; אלא שחושיו יותר מחדדים, ראִיָתו יותר דקה, ומשום־כך הוא רואה את פרטי הפרטים, בין שהם חשובים בין שאינם חשובים כלל.

כי התחדדות הראיה אינה סמן לחיי־נפש עשירים. האדם, החי חיים עשירים, מרבּי הרפתקאות ורשמים, עובר מרשֶם לרשֶם, אינו מתעכב כלל על פרטי הדברים. ראיתו בהירה, אבל אינה מחדדת. חד־ראיה הוא היושב בבית־האסירים.

בחנו את האסיר: חייו מונוטוניים, רשמים מן החוץ אינם מגיעים אליו. והוא מתרגל להבחין את פרטי הפרטים, את הצעדים שבקלעה הסמוכה, את הצללים שעל החומה מנגדו, שעל־פיהם מכיר הוא את השעה. הוא מתענין בפרטים הללו, הוא נקשר בהם. אזניו ועיניו מתחדדות במדה שאין בן־החורין מגיע אליה. אבל אין זאת אומרת, שהוא מרבה להבין את החיים מן החפשי. הוא מרגיש דברים שאין האדם החפשי מרגישם. אבל אין לו אַמת־המדה הנכונה. קול הצעדים יש שמזעזע נפשו כמהפכה עולמית. כי חשוב בשבילו לא המאורע שבעולם החיצון, הסגור בעדו, כי־אם הרשֶם שלו. הוא שכח, מה עִקר ומה טפל. הכל שָוה לו.

בזה מתבאר חדוד־חושיו של האדם המודרני, האדם האימפרסיוניסטן.

כי התרבות המודֶרנית היא תרבות אסיר. האדם המודרני שרוי בין החומות. חייו עוברים בכתלי בית, ברכבת, בבית־הקהוה. מתוך כליאותו זו למד להבחין את גוני הצללים, למד להחליף את הרגשות הממשיים, המקעקעים את כל הנפש, במצבי־רוח כצלילי כנור. משום־כך למד להתענֵין בחיים הכלכליים של סין ובהרכבות השורה הבֶנזולית; ססגוניות זו באה לא מתוך עשר, כי־אם מעֹני. דבר זה תראו באמניה ובסופריה הגדולים של האימפרסיוניות, ביחוד בתקופתה האחרונה. טעות היא לחשב, שמשוררים אלה מרגישים יותר את הטבע מטולסטוי הכפרי. בתאורם מְרגשת המחיצה, מֻרגש ריח כתלי הבית, מֻרגשת התלישות, הרִחוק. תאורי האימפרסיוניסטים נותנים לנו לא את הטבע החי, כי־אם את רשם הטבע הנראה מחלונה של רכבת. ריח כֶּלא נודף מן „ההררים התלוים בשערה" שהקימו פלפלני דורנו למלא את ריקנות כִּלְאָם, כשם שמלאו האסירים בגִיטו את שעמום חייהם במשך אלפי שנה בבניני הפלפולים של „כזית למחר וכזית בחוץ".

י. ה. ייבין

תַּרְבּוּת אֲסִירִים

(סקירה)

I

מי שעובר לפני חלון של מחסן־ספרים מוֹדֶרני ורואה את כל מה שהֻצג שם לשבר את „רעבונו הרוחני" של האדם, וַדאי שיתפלא על ססגוניות רעבונו זה: שם יראה מפָרשים לגֶטֶה ומפרשים למפרשיו; ספרים על החיים הכלכליים בארץ סין במאה הי' לפני ספירת הנוצרים ועל הרכבה פלונית של השורה הבֶּנזולית בחימיה. ומכיון שכל זה יש – סמן הוא, שכמה אנשים מתענינים בזה; והרבה אנשים מקדישים לשאלות אלה את כל חייהם.

וכמה קטנות יש בכל השפע הזה. הרי לפני מאות שנה אחדות, בימי־הבֵּינים „הנבערים" עוד התענין האדם בשאלות חשובות, חשובות באמת, הנוגעות לעצם מהות חייו: מציאות אלהים, השארת הנפש, שכר ועֹנש, — דברים שחשוב בלי־ספק לדעתם, שחשוב בלי ספק לחשב על־אודותם. ועכשו דחה את כל זה מפני הרכבות השורה הבֶּנזולית והחיים הכלכליים שבארץ סין.

האדם, שהחיים נתנו לו לשָנים מועטות ומוח לחשב – לשְנים עוד יותר מועטות, אינו חושב עוד על דברים הנוגעים לו באמת, אלא ממלא את מוחו (בשעות־הפנא, המעטות, בשעה שאין לפניו שאלות־קיום חמריות) במחשבות על־דבר ענינים, שלאמתו של דבר אינם נוגעים לו כלל, אינם נוגעים לו יותר משאלות „כזית למחר וכזית בחוץ", שעליהן חשבו אבותינו בימי הירידה של היהדות העתיקה.

קטנות זו אפשר שֶסִבּתה באפן־החיים „המפֹרט" והפעוט, שאינו נותן מקום ל„רֹחב מְשָׂגים" ול„רֹחב השגות", ואולי גם באפן־החנוך המיֻחד, חנוך המחשבה המקצועי, שלא רק אינו מרוֶה את צמאון האדם לאמת ואינו מראה לו את הדרך אליה, אלא גם משחית אותו הצמאון כשֶיֶשנו ובאפן זה נוטל ממנו את התקוה להגיע אל האמת אחרי חפושים רבים גם בעתיד.

ואולי יותר מכל מתבטא זה באמנות של הדור ההוא – דור עבר במקצת, דור לבלוב התרבות האירופית, דור האמנות האִימפרֶסיוניסטית

ואפשר לא נקלט אצלנו התנ"ך, מפני שאיננו עוד בוני־חיים. כשנבנה חיים באמת, יהיה גם יחסנו אל התנ"ך אַחֵר.

וצריך עוד להוסיף: לא רק התנ"ך הלך אל המערב, כי גם אנו הלכנו עמו. כותב הטורים האלה עמד עוד בימי מלחמת טריפוליס על החזיון, כי מחמשה־עשר מיליוני יהודים נשתמרו ארבעה־עשר מיליונים בארצות הנוצרים, ורק פחות ממיליון – בארצות האישלם; בנגוד לרומנטיקה האישלמית (דברים אלה נכתבו אז, בשעה שעולמנו הציוני היה בעד טורקיה; חוץ מז'בוטינסקי). כשנכנס אלנבי לירושלים, התחילו, כמובן, להשליך שקוצים על טורקיה וכל הרומנטיקה האישלמית נתנדפה ביום אחד. עתה, אחרי שהראה האישלם את אגרופו ביָפו, משתפכים שוב על „אחינו בני ישמעאל", ומתגעגעים להתקרבות. חזיון זה אינו חדש אצלנו. קפיצות בתאמיות הן דרכנו... גם היהדות הלכה למערב. במזרח לא החזיקה מעמד. אם נשמדה או ברחה משם, או אפשר יש ארצות שלא חדרו היהודים אליהן כלל – אין בזה הבדל. עובדה היא, כי המזרח לא קלט או הקיא מתוכו את היהודי, בעוד שכל הרדיפות במערב לא הועילו: היהודי נשאר שם והתנ"ך שלו נהיה שם לבן־בית. וחוץ מזה: צריך לראות את היהודי הדמשקאי, הַקֻרדי והתֵּימני ברגע בואו מתֵּימן – כדי לדעת לָמָה עשה המזרח את היהודי. והמזרח, חוץ מארץ־ישראל, הולך לעינינו ומתרוקן מיהודיו. גם היהודי וגם התנ"ך נוטים אפוא להיות מַערבים. צורת חיינו בארץ־ישראל היא גם־כן מַערבית, והיהודי המזרחי הולך אלינו ולא אנו אליו. אגב, הוא עצמו נטה לצרפת יותר מאשר לעֲרָב. חסידי המזרח החדשים יזכרו נא גם זאת – לא יזיק.

אלול תרפ"א.

נוכל להיות חשובים מאד, נוכל אם נתאמץ, ואם תדאג ההיסטוריה כי התאמצותנו לא תאבד לריק. במזרח אין לנו מה לחַפש. ארץ־ישראל, אם תתישב על־ידינו, תֵעָשה לארץ מערבית ושפתנו העברית רוכשת לה בטוי מערבי. רוחנו המערבי הולך ומתבטא בה לאט לאט בלי התחכּמיות מזיפות ובלי סגנונים מלאכותיים. כשאנו נבוא יותר בחבּור עם הקולטורה המערבית תוצר עצמיות מאליה. עצמיות זוהי פרודוקט של חיים ועבודה ארֻכּה, אֵלה יוצרים אישיות. האישיות והעצמיות בכֹּח הן כשִכְבַת קרקע מתחת קֹדם שמשחררים אותה ומעלים אותה. הן נעשות לעִנְיָן בהתגשמן בפֹעל. מי שחפץ ליצוֹר סגנון מזרחי, מי שמדַבּר על־דבר התקרבות אל חיי המזרח, על רכישת צורות־חיים מזרחיות – אינו תופס את מהותנו ומתכחש להיסטוריה והרוח שלנו. כשנשתחררה יָוָן מן האינסטינקטים, יצרה את המערב – ואנו, המשֻחררים מהם, השלמנו את יצירתו. ביצנץ והאישלם חִזקו את המזרח ודחפו את המערב אחורנית. אנו בונים שוב נקֻדה מערבית בתוך המזרח, בין בחיים ובין ברוח. והוששני, כי זרים נִשְאַר במזרח עוד זמן רב, – עד שהמזרח יתהוה מַערבי. אם יבוא זרם וַנְדַלִי, ישטוף גם אותנו; בוַנדליות לא נִבְנֶה ולא נתקַיֵם. רק בקשר עם המערב ועם קולטורה יש לנו אפשרות קיום. כך חָפץ הגורל.

*

הערה: שיחות אלה היו לנגד עיני חברי א. ב., שהעיר על הדברים הערות אחדות ממלאות. התנ"ך עצמו מוכיח, עד־כמה הוא מַערבי. הוא הלך למערב ולא למזרח. הֹדו, חינא, פרס וערָב לא קבּלוהו. ודוקא קבּלהו העולם היְוָני־הרומי – אמנם אחרי מלחמות קשות, ועמי המערב אחריהם. ועוד הֵעיר: כי התנ"ך נתקבל על־ידי עמים בּוֹנֵי־חיים, בעוד שעמי ההזיה לא קבּלוהו, או טשטשו את צורתו. – הערות אֵלה ד[illegible] קצת בֵּרוּר. הקוראן, עם כל הֱיוֹת מחמד בְּנָהּ של יהודיה, הוא סוף־סוף חזיון ערבי, בעוד אשר האֶוַנגליון של מתיה ודרשת־ההר, נשמתה של הנצרות, הם יהודיים. האישלם קבּל את הקוראן, ואת התנ"ך דָחָה ואינוֹ מכיר בו, בעוד שהלוּאי נגיע אנו לידֵי קליטת התנ"ך במדה שנקלט על־ידי הפרוטֶסטַנטים. בשיחות למעלה נאמר: „הנצרות הפרוטסטנטית, זו דת־השכל, היא הכי־קרובה ליהדות במובנה הנקי, והיא היא שסגלה לה את התנ"ך, כי קרוב היה לרוּחה מאד". ונאמר עוד קֹדם: „כשנהלשו האינסטינקטים אצל משכילי יָוָן ורומי, מצאו את הַנַּצְרוּת מתאימה להם". התנ"ך חודֵר אפוא לתוך עמים חפשי־הזיה במדרגה קולטורית ידועה. היסוד הצרפתי הכי־קולטורי ובוֹנה, ההוּגֶינוֹטִי, קבּל גם־כן את התנ"ך, וכך גם השטוּנדיסטים, הדוּחוֹבּוֹרים, הבַּפטיסטים והאֶוַנגליסטים ברוסיה, אותם היסודות שלא השתתפו בפוגרומים, כלומר, שההכרה האנושית שלהם עלתה כבר במדה שחדרה לתוך השקפתם הדתית. עִדּוּן־הדת הוא, כידוע, יסוד יותר חשוב מכל עִדּוּן אחר, כי הדת הרי נוטה להתפתחות פחות מכל ושולטת היא בנפש יותר מכל. אנו הרי עַם לא גס כלל הננו, ודתנו עדַין לא נתעַדְּנָה כראוי.

את „הכּוֹפר מסואנה" של הויפטמַן. המערב התחיל למשל גם בו. וַדאי, אִלו היינו מאריכים ימים בפנים־רוסיה ובסִביריה וכדומה, היו נולדים אצלנו מתוך חקוי גם סופרים בעלי שכבה תחתונה, חקוי שהיה נעשה במשך הזמן לסגֻלה נפשית במדה ידועה; אך לא צריך לשכּוֹח, כי גם אצל הרוסים הלכה השכבה העליונה בספרות ונצחה. סולוגוב, הקרוב ביותר לדוסטויֶבסקי מכּל הרוסים, שוב אינו בן־בית כמוהו במבואות האפלים. הוא הנהו כבר מלאכותי מעט ועשוי מעט, ויש בו לפעמים גם מן הַזִיוּף כבר (אף כי גם דוסטויבסקי לא נקה מאלה. אנו יכולים להאמין לברנר — הוא ידעהו יותר מכּלנו). גורקי, שהעלה את הַיְחֵף על בימת הספרות, תֵאֵר אותו גם־כן יותר ויותר באֹפן שתאר ברתולד אויערבַך את האכּר השוַבי ופֶרֶץ את החסיד, — כלומר, מתוך אידיאליזציה, כבן־כפר שראה את המלך, או כבן־כרך הרואה את הכפר. אבל מתוך שהמלחמה קֵרבה מיליוני יהודים לאירופה התיכונה — צריך לחשֹב, כי היסוד הרוסי יחלש אצלנו יותר ויותר. הצדדים המשתפים לנו עם המזרח, פרימיטיביות ההשגה הנחלשת אצלנו על־ידי ההתחכמות ונעשית לבטלנות, וביחוד הקתוליות בדת (קתוליות במובן מזרחי, אי־קולטורית, בעלת דוגמות בחיים, עם שעבּוּד של החיים למעשה הדתי) וכל אותה הרשלנות של חיינו — כל אלה אינן מספיקות, העִקר חסר: הפּראִיוּת. וכלום אפשר לתאר אצלנו מאורעות של אוקרַינה או יפו? במערב הם אפשריים במקרי מלחמה, ריבולוציות, אבל אינם יכולים להיות מקרי־כל־יום, בעוד שפוגרומים נוראים באוקרינה כבר היו גם לפני 15 שנה וגם 40 שנה וגם פוגרומים בודדים בתקופות אחרות. והמזרח הערבי לא נשתנה. האגרוף הטורקי לא חפץ בפוגרומים — לא היו; אם לא יחפץ האנגלי — גם־כן לא יהיו. המזרח אינו מכיר שום דבר חוץ מכּח. האינסטינקט מבין רק לשון אחת: החֶרב, ובפרט אותו האינסטינקט שההתחכמות מחלישה אותו, האינסטינקט של עם עֶבד כעַרְבֵי־הַיִשׁוּב, שזה הרבה מאות שנים הֻרגלו לשעבוד.

כן, אנו מַעֲרבים הננו, בחיים וברוח. למזרח יכולים אנו להכניס את אירופה וכֹחנו נשאב מאירופה. גם אז, בשבתנו פה, היינו רחוקים מפּראוּת ומאינסטינקטים. אפשר שזה פוגם, אפשר שהשכבה התחתונה יותר חזקה ועסיסית, אבל העובדה היא עובדה. אנו הננו עם של שֶטַח (לא להחליף בעם שטחי. שפינוזה ומַרקס לא היו שטחיים, אבל גם אנשי אינסטינקטים לא היו). היהודי בספרות האשכנזית הריהו פחות אינסטינקטיבי מהאשכנזי, וברנר ושופמן הם דַלֵי־אינסטינקטים מאד לעֻמת הרוסים. דרכּנו ואפשריות־התפתחותנו הם על־פני השטח ולמעלה. יכולים אנו להעלות שכבה תחתונה, אבל מתהומות איננו יונקים ולא יָנקנו מעולם. ואולם עמים יכולים להיות יפים, טובים ועשירים בעבודה וברוח גם בלי תהומות. סקנדינַויה של עתה ואשכנז הדרומית האידילית הן גם־כן על השטח, וביחוד צרפת, והן יצרו ויוצרות קולטורות נפלאות. אנו אמנם נהיה בשביל תקופה כזו של עכשו „ענין לא־חשוב" 1) מנקֻדת ההזָיה, אבל מנקֻדת החיים והיֹפי

1) אגב: תקופה זו היא של חולה בן 41 מעלות חֹם — ואין זו טמפרטורה של יום־יום.

הוא מביא לו גוי אוקריני ומדבר על זה ברטט, בשעה שהגוים מספרים על זה במנוחה גמורה. כשברדיצבסקי מספר על יהודי שחטא עם אשת בנו – הוא נפחד מעצמו. ומתאר אני את בת־הצחוק שעל שפתי שופמן, הגוי־למחצה, בהגיעו לפחד זה. גם ביאליק, שכל ימיו התפלל לקרקע ולאינסטינקטים, הגיע דוקא בשיריו הכי־עליונים (אלה שנדפסו ב„כנסת") לשירת מחשבה, וגם „שירי העם" שלו הם שירים קולטוריים. מהנסיונות הקרקעיים שלו, שהגיעו לידי טפוסיות ידועה ב„מאחורי הגדר", ועוד קודם ב„אריה בעל־גוף" – נטה ביאליק שוב אל הנובלה הדקה והעדינה ב„החצוצרה נתבישה", המזכירה בליריותה, ברוך שבה ובאור שלה את הנובלה האשכנזית של „אמנות־המולדת". המופת הכי־טוב, עד־כמה שירת־האינסטינקטים היא חלשה אצלנו, תוכיח השירה העממית. אותן השדרות ההמוניות שהז'רגון הוא בטוין – הן עוד בערך יותר בעלות אינסטינקטים מהאחרות, והנה השירה העממית הז'רגונית, עד־כמה שיש בה עוד ניצוצי־קולטורה או איזה רגשות־עדינות, היא יפה, והשאר הוא בדחנות, בעוד ששירת־העם הרוסית היא בעלת אינסטינקטים ויש בה הרבה פראות. השיר הז'רגוני העממי הטוב עושה תמיד רשם, כאלו נכתב על־ידי בחור בעל הרגשות עדינות יפות ותלמיד־חכם קצת, ולכן כל ענין שירתנו העממית הוא פרובלמתי; העממיות מוטלת בספק. כמעט היחידים בשירתנו, שמרגשים עוד אצלם אינסטינקטים, הם בני רוסיה הלבנה: ברנר, שופמן וגנסין (הייתי מוסיף את שניאור, אלא שהוא בעל־מליצה יותר מדי, ונוהג להפריז, בעוד שאלה הם מקמצים). אך גם אלה הם סוף־סוף בעלי־אינסטינקטים יהודים. גנסין נעשה יותר ויותר עדין ואורירי ובעל־עצבים; ברנר – העצבים דברו אצלו גם־כן יותר מהאינסטינקטים, וסוף־סוף היה תלמיד־חכם, ושופמן הולך ונעשה מערבי. הנובלות האחרונות שלו הן יותר שלמות, יפות, בהירות, מלאות אור, אבל הן כבר יותר גרמניות מרוסיות. הוא נעשה, מבלי הרגיש זאת, למספר־אוסטרי, לא כל־כך וינאי כמו בעל „אמנות־המולדת". רק עצבנותנו ורשולנו מרחיקים אותנו מן המערב; מחוץ לאלה אנו קרובים לו מאד. מענין היה, למשל, כי ברנר, שדבק קודם בדוסטויבסקי ושהיה חסיד־האפור, הקרקעי והרוסי בכלל, – כי ברנר זה התחיל בשנותיו האחרונות לאהוב את הבהיר יותר. „שכול וכשלון" הוא סוף־סוף דבר שנכתב לפני המלחמה ואינו טפוסי בשביל ברנר של הזמנים האחרונים. ברנר אהב בזמנים האחרונים את פשטות החיים והבהירות האשכנזית, ובשנות המלחמה, בהיותנו בחיפה, כשנמצא במושבה האשכנזית – היה מסתכל ומשתומם תמיד על כל אותה המנוחה, שאלה הקיפו בה את חייהם. הוא דבר אז בשנאה ובכעס על השקר והזיוף שבדוסטויבסקי: „חושב אתה שהנני חסיד של דוסטויבסקי", אמר, ויצורי פניו התעוותו מכעס: „אני שונא אותו תכלית שנאה. הוא גאון, בעל־כחות, אבל יש בו טמאה, שקר וזיוף". על משורר עברי צעיר, שכתב שירים אחדים בנוסח „שוכני־בתי־חמר" (יש גם משורר כזה) דבר כמעט בתעוב: „נפש חשכה הוא", אמר. ובאיזה ענג קרא למשל

למפלצת, על דוד המלך כסוי בטלית של תכלת. רק־המדות כבר היה לסגלה לנו לפני אלפי שנים. כלום יכול מי־שהוא לתאר אצלנו אדה סקנדינבית, או אפילו מין יצירה כאוסיאן ,יצירת־זיוף, שנשתמרו בה יסודות עתיקים מאד), או אפילו איליאס ואודיסיאה? כשנחלשו האינסטינקטים אצל משכילי יון ורומי, מצאו את הנצרות מתאימה להם; וכשנמלאו רומי וביצנץ ונדלים (הכבוש בשלום קדם לכבוש במלחמה מאות שנים), נהפכה הנצרות לעבודת־אלילים. הנצרות של אירופה הונדלית לא היתה זו של הברית החדשה. גם היום בעצם רק הנצרות הפרוטסטנטית, זו דת־השכל, היא הכי־קרובה ליהדות במובנה הנקי (יש גם יהדות לא־שכלית במובן ידוע, זו של החסידים, ושל המקבלים באסיה לפני מאות שנים; אבל גם זו – ביחס לקתוליות הפרועה של ימי־הבינים ו„הרסקול" הרוסי – היא שכל שבשכל) והיא היא שסגלה לה את התנ"ך, כי קרוב הוא לרוחה מאד. ולא רק ברוח כך. כשאנו שבים אל הקרקע לא ניצור לנו כפר רוסי, כי־אם כפר אירופי. כששאלתי פעם חילים אשכנזים, משכילים למחצה, שבאו בימי המלחמה מרוסיה לארץ־ישראל, למי דומה המושבה שלנו יותר, לכפר רוסי או לכפר שלהם – ענו בלי פקפוק: לכפר שלנו, רק שיש פה אצלכם הרבה רשלנות. (הם הביעו עוד דעה מענינת: „גם הערבי הוא בעל שכל, אלא כרוסי" „Schwärmer". הם דוקא בזו לערבי ושנאוהו, אבל על־דבר השכל שלו דברו בכבוד.) חלשת האינסטינקטים שלנו נכרת בכל. כשהייתי ילד, נפגשתי עם חסידים והייתי יושב ביניהם ערבים שלמים, – התגעגעתי אל הנסתר. וסוף־סוף ראיתי אצלם רק דבקות, שנעשתה אחר־כך משעממת ביותר. הנסתר נעשה אצלם בידים, כזה של בעלי־המסתורין היהודים בספרות האשכנזית ובז׳רגון שלנו, והדבקות היא מלאכותית ולא נקיה מאבק זיוף, כזו של תלמידי א. ד. גורדון בארץ־ישראל 1) (עד־כמה שדבקות זו מתבטאת בכתב. בחיים יש דוקא פועלים בודדים, עובדים שתקנים, הדבקים בקרקע ושבנפשם מתרקמת איזו מיסטיקה, אבל אלה הנם או צדיקים אלמים או בעלי בטוי פשוט, רחוקים מכל דבקות חיצונית והזיה ופטפוט). הקבלה שלהם היתה גם־כן יבשה וענין של גימטריאות, ושירם היה שיר של ר׳ אהרן מקרלין, שלא היה בו בעצם הרבה ממש, כפטפוט אחד של אותו צדיק שפרסמו זה לא־כבר בעלי דבקות בארץ־ישראל. באפן היותר טוב היתה הקבלה שלנו פילוסופיה אסכולסטית. אנו עם זקן. וכשאנו מרגישים געגועים לאינסטינקט ולמסתורין, חושבים אנו אותם לאינסטינקטים ולמיסטיקה, כאותו הזקן המתרגל עם השנים התותבות שלו. ספרותנו החדשה היא גם בתקופתנו ספרות של הכרה. מה היא המיסטיקה של פרץ, ואפילו של ברדיצבסקי? אצל זה האחרון יש לפרקים איזה רמזים למיסטיקה ממש, אבל מפני אינסטינקטים גם הוא נבהל. כשהוא מספר על־דבר אינסטינקטים פראיים,

1) הדברים נכתבו בחיי א. ד. גורדון, חצי שנה לפני מותו.

אינה יותר גרועה מזו הכסויה. בשביל הפריון צריך להפוך את הקרקע לפרקים, לגלות את המכסה ולכסות את הגלויה, אבל במובן חשיבות – הינו הך. המפליא שיש במה שהחזק לעמק – זהו האקזוטיות שלו, הבלתי־מצוי. אם נקח את הדברים הכי־עמקים שבחיים ונשטח אותם לפנינו ונמשמש בהם הרבה, יחדלו מהיות עמקים ויהיו שוב שטחיים; ולהפך, כי ישכח זמן ידוע השטחי שבאיזו תקופה, וישובו אחר כך ויגלוהו – יהיה נראה עוב עמק ויהיו אנשים שיקראו לו גם תהומי. העמק והשטחי הם גם־כן מֻשגים יחסיים. התהום הוא משג־חנם בשבילנו, מפני שאין אנו משיגים אותו ואין הוא מפרה אותנו. ודאי הקרקע נזון מהתהומי שבו, ודאי כמו שהשמש חודרת סוף־סוף במדה בלתי נכרת כמעט לשכבות הכי־תחתוניות, כך עולים ובוקעים אדים ולקניים מן התהום, נאמר מטבור הארץ, מפנים־פנימיותה, ומפרים אפילו את שטחה העליון. אלא שסוף־סוף באפן בלתי־אמצעי רק השכבות הכי־עליונות מסורות לרשותנו, ובחוג עבודת־האדם והפראתו נכנסות רק שכבות אלה. ואולם עובדה היא גם־כן, כי השכבה השטוחה היא יותר מסורה להשפעת השמש, והמכסה – להשפעת המעמקים. ויוצא מכל זה, כי כל שכבות אלה הן ענין של עובדה ולא של הערכה. בנוגע להערכה יכול דור אחד השרוי בחשך לשמוח על המגלה והשטוח, ודור שהכל גלוי ומואר לפניו – להתגעגע אל המעמקים והמסתרים. אנו בדרום מחפשים את הצל ושמחים לימי ענן וגשם, ועמקי סקנדינויה ושויץ באותו הצד שהשמש אינה חודרת לתוכו – מתגעגעים לשמש. וכך יכלו להיות וולטר ולודויג הי"ד Le Roi soleil לאידיאל של תקופה, ודוסטויבסקי ווילהלם־קיסר, מלך עם שאיפות ימי־הבינים 1), לאידיאל של תקופה שניה. במקום אחר הביע כותב הטורים האלה את דעתו על שירתנו, כי דרומית היא בעקרה, ופה עליו להוסיף, כי לפי המשגים המקבלים אנו עם של שטח ולא של עמק. כבר נאמר למעלה ביחס לנביאים, ל„ברכי נפשי", לתנ"ך בכלל ואפילו לקבלה שלנו – שהנם כמעט פרי הכרה ויצירות של חלושי־אינסטינקטים. יצירות האינסטינקט שלנו נגנזו, ואפשר כי אז לא הגענו עוד ליצירה. ואפשר שבכלל האינסטינקטים של הדרום הזה, הקרוב לערב, אינם כאינסטינקטי הצפון והדו. הטבע גם בצפון, ארץ היערות העבתים והשלגים הכבדים, וגם בדרום הטרופי עשיר־הגשמים, בארצות יערות עבתים, הרים ענקיים ושמש לוהטת עד לשגעון – הוא קיצוני. בעוד אשר הטבע של ארצות אלה הוא ממצע. אין פה המפתיע. הכל מלא אור, שקוף, ואין סודות. האדם רואה את הכל. האלילות פה, כנראה, היתה תמיד חלשה. (צידון וצור ינקו כבר משלגי הלבנון ויעריו.) מן היום שאנו זוכרים את־עצמנו, הננו עם רך בערך. אדם עם אינסטינקטים פראיים כהורדוס הטיל אימה עלינו. שבתי צבי נהיה

1) מובן, כי אין זה אומר, שוילהלם נופל מלודויג הי"ד. הקיסר האמלל הוא אדם קולטורי ולא זר כלל.

שטחיים מְרגשים, אבל אין עוד רגש של שנוי יהודי, עמֹק. המזרח שותק, ועד־כמה שהוא שותק, הוא מעַנין. אנו חושדים בו ומיחסים לו הרבה משלנו; ואולם כשהוא מתחיל לדַבר, הוא צועק וצורם את האזן, והזיוף והמלאכותיות בולטים. ואחרי כל הצעקה והרעש בטחון אָין. אלא שדומה, כי אין להשוות את המזרח לאירופה. בזו, מימי יָוָן ורומי, לא חדלו ולא נפסקו כמעט החיים הקולטוריים, אם לא לחשֹב את הזמן הקצר של מסעי־העמים. גם ימי־הבינים לא היו לוח חלק. אסכולסטיקה ומדע בסגנון ערבי של תור־הזהב היו גם לאירופה של ימי־הבינים, ויותר מזה הרי לא היה גם לערָב אז. למזרח – ואת הדו שוב איננו מכירים כראוי – היו רק אֶפִיזוֹדות של קולטורה. המִדבָּר – המונגולי או הערבי – ארב והחריב בכל שעת־כֹּשֶר. הקולטורה הערבית בספרד לא נחרבה על־ידי הנוצרים; כבר החריבוה קדם פראי מַרוקו, שהתפרצו זה אחר זה ויסדו דינַסטיות חדשות. ולהפך, בשעה שכבשה ספרד הנוצרית את הערבית, עָמדה כבר הנוצרית במרום פסגתה, בשעה שהערבית ירדה ושקעה. גֵרוש המוירים מאנדַלוּזיה היה מעֵין גֵרוש הַטַטרים מחצי האִי קְרים; אלה נדדו לטורקיה ועזבו שדות וכרמים, וחדשים לא מהרו לבוא במקומם. וכך היה גם בספרד; זה היה אז כבר רק הרבן טכני ולא הרבן קולטורי. אין למזרח קביעות ומסֹרת של קולטורה (חוץ מהדו ואפשר גם חינא). המזרח הבא בשבילנו בחשבון, המזרח המושלמי, התחדשותו אינה בת־קולטורה כלל. המזרח לא יתן עתה לנו כלום, ואין לנו מה ללמוד ממנו. כל התקרבות אל הערביים מביאה לאדם הישראלי ירידה ולא עלִיה. וכל הרומנטיקה המזרחית, שחולמים אחדים שלנו במערב־אירופה משתפכים עליה, היא לעת־עתה רק הזיה. הערָבי שונא אותנו בתור יסוד אירופי, קולטורי. ואם נתקרב אליו לא נרימהו, – הרמה טכנית אינה עוד הרמה, – כי־אם נחזקהו לפרוע בנו. אנו נהיה לאסִיָתים, ואותו לאירופי לא נעשה. המדבר חזק מאתנו, והערבי הוא שלו ולא שלנו. ובשביל החלום על השקפת־עולם אַסִיָתית לא כדאי להקריב את היסוד האירופי של נפשנו. אסיה היא פראית, אכזרית וצמֵאה לדם לא פחות מאירופה. ביום שתצא אנגליה מהדו, יחריבו המושלמים את כל הקולטורה של רבינדרא־נַת טאגורי. והדו הקולטורית מרגישה זאת, וזוהי סבת השניות שבנפשה, בשעה שהדו המושלמית מכירה את כֹּחה הפראי, ונכונה לוַתר בכל יום על כל אירופה ועל כל קולטורה שבעולם. וטוב שהרומנטיקים שלנו יזכרו זאת.

ח

ולמי אנו שַיכים: למזרח אם למערב? האם „ענין חשוב" הננו או „בלתי־חשוב"? לאן שואפים נסיונות היצירה שלנו? איני יודע מה שיחשבו אחרים, אבל הרגשתי היא, כי הננו מערביים, תלושים, יסוד „בלתי־חשוב" – ואיני מצטער על זאת. השכבה של הקרקע הפתוחה לַשֶמש

ענין אחר הוא הדו. שם היתה קולטורה ענקית וערכים אנושיים גדולים נבראו שם. ובאותו הזמן שמשכילי הארצות הערביות עסוקים בפוליטיקַניות ובפטפוט, בשעה שֶׁדַּי לנו לראות את הערבי רגע למען הרגיש את צעקניותו וחסר כשרונו ליצירה לעת־עתה, הנה ההדי המתון והשתקן הוא אחר. וַדאי צודקים אלה האומרים, כי רַבינדרא־נַת טאגורי הוא צֶמח שגדל לא רק על שטח אירופה, כי גם מקרקע הדו, וכי וַדאי היו שם הרבה שקדמו לו וסביבו, אלא שאין אנו מכירים אותם. וחוץ מזה, כשֶׁמַתחילה אצל עם קולטורי עתיק תסיסת יקיצה ותחיה, אז יוצרי עם זה משתמשים ביצירתם בכל היסודות החיים של המסֹרת העתיקה אשר להם. מנקֻדה זו היה רבינדרא־נַת טאגורי יכול להבטיח הרבה, אלא שיש פקפוק בדבר. רבינדרא־נת טאגורי הוא בן הדו העתיקה, הבּוּדיסטית, הבלתי־מושלמית, זו שיש לה מסֹרת קולטורית; אבל לפי השמועה, דוקא מהדו הולך האישלם וכובש אותה. והאישלם בהדו – קראו נא עתה על־דבר אוצרות־האמנות ההולכים ומתגלים באִיי־הזונד ההולנדיים בין הדו ואוסטרליה, ותראו מה השאירה שם הדו העתיקה האצילית ומה עשו שם המושלמים. האישלם הולך וכובש את האיים האלה, לא בחרב, כי־אם באֹפן פשוט: התושבים עוברים אל האישלם, ועם הזנחת דתם הקודמת, גם הקולטורה העתיקה מתה וקולטורה חדשה אינה נבראת. עמים אלה נעשים יותר ויותר ברברים. השבטים הפראים אמנם עולים על־ידי האישלם ונעשים פראים למחצה, אבל היסודות הקולטוריים יורדים, ואם חזיון זה יתמיד בכל הדו – אפשר יבוא יום אשר הדו תהיה כפרס, אשר פרסים נאמנים למסורתם נשארו רק בהדו במספר מועט, ובפרס כבר אינם. האם חזיון של יקיצה ותחיה הוא רבינדרא־נת טאגורי או „נר אלהים בטרם יכבה" – זוהי השאלה. אירופה אמנם נזדקנה קצת, אבל הדו הקולטורית אינה גם־כן יותר צעירה, וחינא וַדאי לא. הזר הוא לנו רבינדרא־נת טאגורי? כשאנו קוראים את ה„אֶדָּה" הסקנדינַוית העתיקה מרגישים אנו, כי חזיון זר לפנינו. מה לנו כל הפּראות הזו? דרושה מדה גדולה של אוֹבּיֶקטיביות, כדי לֶהנות משירה נשגבה וזרה זו. רבינדרא־נַת טאגורי הוא משלנו: אסטניס ומפֻנק, דק ועֲדין־נפש, חזיון שקיעה ולא חזיון זריחה. היכן הם היסודות הפראים־החפשיים של מתחיל גדול? דומה לי, כי בנוגע לפרימיטיביות ואינסטינקטים יש מאלה יותר בספור הז׳רגוני (לא המודרניסטי) שלנו, באשר ביסודות הז׳רגוניים של עַמנו יש גם איזו רעננות גופנית, מה שאין, כנראה, ביסודות הדו אלה, שמהם הוא שואב את כֹּחו ושירתו. והמזרח בכלל הנהו עוד לוח חלק או נֹאד ריקן, וכל אחד כותב על הלוח מה שנכנס במוחו, ואת הנֹאד ממלאים ביין או במים, כל אחד בשלו. מי שמחַפש דָת – המזרח הוא דתי בשבילו, האחד מחַפש חֹפש – המזרח הוא חֹפש, מי שויון ואנושיות – הולך למזרח, אף כי המזרח אינו לא חפשי ולא סוציאלי, וגם דתיותו מֻטלת בספק. כלום הערבי יודע שבת מה היא. ויום חגו? עבד עבדים הוא תמיד. וכך כל אחד נוקר

מתוך הידים – (עתה, אחרי נצחון טורקיה, תכנס גם קושטא לתוך טורַן, ואפשר גם הבלקן. לַפַּנסלַויסמוס ברא מוסטפה־קֶמַל כנפים, אף כי ורַנגל, תקות הָיברַזיים, אפשר ילחם במוסטפה־קמל בשם הבלקן הסלַוי) – נשארה רק תקוה לאֶקספּנסיביות דלה: הטורן. ומתוך שהבולשביות בשבילם אינה ענין מזרחי, כי־אם מ ע ר ב י, כלומר, דבר הצפוי לכלָיָה עם כל המערב הרקוב, ומתוך שהסוציאליסמוס השנוא הוא ענין קולטורי, ויכול גם להתאזרח בהדו ובחינא (חינאים הרי נלחמים בעד מוסקבה הסוביטית, והמונגולים – כנגדה), לכן יש תשועה אחת: טורַן, אדמת אלהים. בטורקיה ובמונגוליה וגם בפרס נכנעת ושבורה אפשר להיות בטוחים, והאישלם והפּרוֹוסלַויה יכולים ללכת יד ביד. אלא שספק גדול הוא, אם טורן תלך. הטורקים הצעירים (מוסטפה־קמל הוא יורשם) ומהפכני פרס מגַלים רצון מערבי, כערביים הנוצרים. וגם המשען האחרון יכול להיות משענת קנה רצוץ. אלא האנשים האלה משתמשים בפּרַזיאולוגיה אנטי־אירופית, והם באים בשם הצדק והאנושיות כביכול להלחם בה. ועל־ידי כך מטילים הם אבק בעיני בני־אדם שאינם רגילים לקרא עד הסוף ושחסרים על־ידי כך את ההבחנה הדרושה. אפשר שגם מאחורי שפֶּנגלר מסתתר רצון מעין זה, כלומר תקוה שיבוא הַוַנדַלי ויציל מן הריבולוציה. רמזים מעין אלה, אלא באֹפן קולטורי, נמצאים גם בספרו של קיזרלינג. מה שאפשר להכות מאלה המוצאים קולטורה בחינא ובערַב, וחושבים את הסוציאליסמוס לוַנדַלי – איני יודע. חבל רק, שאנשים רציניים וטובים נמשכים אחרי מהומה זו. אפשר לשנֹא את אירופה; אבל לאהוֹב את אסיה – יבואו נא לגור בה, וידעוה.

ז

על תחית המזרח מדַברים הרבה, ביחוד לרגלי תסיסות הדו. וההופעה הקולטורית של רַבּינדרא־נַת טאגורי היא היא המוסיפה עֹז לאמונה בתחיה זו. אותן הנפשות היקרות והנלהבות, אלה קלי־האמנה ועמֻקי־האמונה, שהאמינו כי עתידה המלחמה להדש את פני העולם, אלה שהאמינו בעִקרי וִילסון, בברית־העמים, בנצחון הסוציאליסמוס, בלֶנין, בריבולוציה העולמית – כל אלה שנכזבו להם כל התקוות וכלו כל הַקִצים, אלה שנואשו גם לרגלי כזבונה של אירופה ואכזביותה של רוסיה האֻמללה, אלה נושאים עתה עין להדו, מקוים אפילו להינא, למצרים ולערָב, ויש כאלה שישמחו גם לקראת התעוררות הכושים, שפשטו רגל גם בהַיטי וגם בלִבֶּריה. אם מקרי אלכסנדריה ויפו עתידים להיות לגורם קולטורי, או שֶׁצֶּדק שופמן, ששופכי הדם גם אחרי עשרה דורות לא ידעו דַם מי שפכו – חוששני, ששופמן צָדק. כל אותו תור־הזהב הערבי הוא בבחינת ענין פרובלמטי גדול מצד האנושי־החברתי, וגם מצד יצירת קולטורה מקורית אין איש יודע את ערכיו הַקימים שהשאיר.

לא כך רוסיה. זו היא עוד פטריארכלית־פראית למחצה וכך היא גם הסוציאליות שלה, אינסטינקטיבית־פרימיטיבית. ובמובן זה הבולשביות היא חזיון רוסי כדוסטויבסקי וכיתר חזיונות רוסיה. ואך מנקדת־חיים, ציויליזציה וקולטורה במובן אירופי יהיה ודאי יותר ערך לסוציאליסמוס אנגלי־גרמני או לשיטות מדעיות־אמנותיות, שניצוצן הראשון מבריק תמיד בצרפת, כדי להיות אחר־כך ללהבה אצל הגרמנים והסלוים – יצירותיהם של אלה הן יותר חיוניות במובן אירופי והן בנות־קימא, ביחוד בנוגע לצורות חיים, סגנון וכדומה. ואין שום ספק, כי אם רק לא יבואו ונדלים, עתיד גם העולם הסלוי־המונגולי של רוסיה להיות לחלק של המערב הרקוב, ודוסטויבסקי יהיה רק מאורע חולף, אפיזודה; אלא שבינתים עולה על הבימה פרובלמה חדשה: יקיצת המזרח. ופרובלמה זו קשה להפריד מתוך פקעת השאלות האחרות. הן קשורות בה והיא בהן.

* *
*

הערה: בהשפעת הקטסטרופה של רוסיה ורעיון חרבן־המערב, נברא גם בספרות הרוסית מהלך מזרחי הידוע בשם „יֶבְרַזִיִי" (קצור של „יֶברופי־אזִיִי", כלומר אירופי־אסיתי). בנגוד ל„מחליפי־הציונים" (מלשון „הציגי לך ציונים", כלומר, סמני־דרך), יורשי המאסף הידוע "Вѣхи„, שוללי הריבולוציה ההולכים ונעשים למחַיְבֶיהָ, והאומרים להשלים עם ענין בשם הלאמיות הרוסית, באים אלה בשאיפה להחיות את רוסיה הישנה. אחד מהם, הפרופסור הנסיך טרבצקוי, אמנם אדם אירופי הוא ונלחם בתוכם בעד תרבות אירופה, בעוד אשר השאר לא למדו כלום ולא שכחו כלום, ורואים בכנסיה הפרווסלוית את ישועת רוסיה והעולם. אפילו טולסטוי הוא בשבילם כמות מבטלת. באירופה אין דת ואין עמק – ואפילו ההופעות הכי־דתיות שלה הן אפס כלפי הפרווסלויה וכהניה. אם תבוא ותגיד להם: פרנציסקוס מאסיזי, סוונרולה ולותר – ומצד שני הרי ירידה דתית כזו של הכנסיה הרשמית ברוסיה לא היתה אפילו ברומי, וכל מה שיש מן הדתי ברוסיה הרי בורח מתוך הכנסיה, – יבטלו אותך תכלית בטול. בנוגע למזרח יש לאנשים האלה געגועים אל שרשם: אל מונגוליה, לא להדו ולא לחינא. הדו היא ענין גרמני, והינא – אנגלי – ואנו הרוסים שיכים לטורן. כי תבוא ותאמר: הדו הרי היא קולטורה, וחינא לכל־הפחות סגנון־חיים פילוסופי – ומה יש לטורן? מה יש למונגוליה ואפילו לטורקיה? לא ידעו עוד מה להשיב. אמנם גם את פרס הם מכניסים לתוך העולם ה„יברזיי", שצריך להגיע לישועתו תחת חסות רוסיה העתידה, המונרכית־הפרווסלוית; כי פרס במובן קולטורה היא מעין סניף הדו וערב, כי האפיז אינו טורני – למה זה נחוץ להם? דרגות של קולטורה אין לאנשים אלה, כי־אם דאגות של מדיניות ודת, וטורן מספיק. אחרי שנהדפה רוסיה מן הים השוקט, וחלומות חינא שלה נכזבו, אחרי שקשה לחשב על כבוש הדו, וגם הבלקן וצרגרד נשמטו

שהמערב כֻּלּוֹ הוא בשביל רוסיה, כלומר העת החדשה בשביל ימי־הבינים, ענין בלתי־חשוב. צועקים: דַנטֶה, שקספיר, סֶרְוַנְטֶס, — כן, שתפות הם של ימי־הבינים והרֶנֶסַנס, מין בריות מעין יָוָן או רוסיה, ענין חשוב. ובכל־זה בשביל בן־זמננו, האי־רוסי, האי־דוסטויֶבסקאי, הענין ההשוב הוא דוקא גֶטה, בשביל השני — קנט, בשביל השלישי — מרקס. את דנטי, שקספיר, סרונטס מוקירים אמנם הכל, אלא שכל אחד רואה בם מהרהורי לבו: האחד את שרשי ימי־הבינים החזקים, והשני את הרנסנס. ומי יודע? מהר, יוכל היות, ישוב המערב לשלוט. תורת היחסיות של אינשטין שְׁנַיִם פּנים לה. פלוני יאמר: מכיון שהכל יחסי — אין מֻחלט, ובכן גֶטה, פוזיטיביסמוס, מרקס; ואלמוני ישיר: אם אין מֻחלט — הרי אין קרקע, ובכן מאורת־הַדְּבָּים: מיסטיקה. ותראו: רוסיה תתן לאירופה את ימי־הבינים, ולאסיה — את העת החדשה. אירופה זקוקה לדם רענן, לאינסטינקטים, ואם תצליח רוסיה לסדר מסע־עמים חדש ולהביא לאירופה וַנְדַּלים — תחדש פניה. חלק מהקולטורה יהרב וחלק יתחדש, ויִוָּלֵד אפשר גם דבר־מה חדש. הרי אין דת לאירופה, ורעבי־רוסיה עלולים להביא אותה. לא את הפּרַוּוֹסלַוְיָה, כי־אם את הבולשביות, כלומר, הַוִּתּוּר על הציויליזַציה בשם האידיאל: הֶעָנִי; העָנִי לא במובן מֻחלט. האֶביונות של הנוצרים הראשונים לא החזיקה מעמד. נמצאו בריות ערמומיות, שנצלו אותה, כוריגין את הדוחובּוֹרים, וכַקוֹמִיסַר הבולשביסטי את הפועל. אבל העָני בתור שיטת־חיים והשקפת־חיים. ההשקפה על העבודה בתור קללה, והשאיפה לבלי הרבות בנכסים. ומצד שני, הרי לחינא, לְהֹדּוּ, לטורקיה ולעֲרָב יביאו איזה שרידי ציויליזציה. ואם יבוא יום שידֵינוּ במזרח ובמערב על הבולשביות — יתפלגו בדעות, כמו על הנצרות. את יָוָן ורומי החריבה, ולַוַּנְדַּלי נתנה ציויליזציה — זו היתה קללת היהסיות בנצרות וברכתה; וקרוב לשער, שכּך יהיה גם בבולשביות. אלא שאירופה, אם עוד לא נרקבה ואם לא יירשוה וַנדַּלים, תפלוט את יְרֻשת ימי־הבינים, שתשפיע עליה רוסיה. היא תהפוך, כמו שנאמר למעלה, את הכל ל„ענין בלתי־חשוב". כשתגַשם אשכנז או אנגליה את הסוציאליסמוס ואפילו את הקומוניסמוס, תהיה לאלה צורה אחרת; הבעל־ביתיות האירופית, זו שעושה את הכל בשכלה ובהכרתה לענין בלתי־חשוב, תסגל את הסוציאליות והקומוניסמוס על־פי דרכה — אם אינה רקובה לגמרי. אם רקובה היא, אם כבר הגיע זמנה לרדת — אז יבואו וַנדלים. רוסיה היא עוד פַטריארכַלית, לא במובן יהודי, אצלנו כבר היו גם הנביאים, — אם לא לחשב את יחזקאל החולני, — אנשי־הכָּרָה וחלושי־אינסטינקטים, כמובן, באֹפן יחסי. את „ברכי נפשי" חִבֵּר כבר מסתכל, שבא מן החוץ. אנו לא היינו פטריארכליים במובן זה כמעט מעולם. תקופתנו הפראית־למחצה, האינסטינקטיבית נגנזה. אין לנו כמעט מתולוגיה. התנ"ך הוא בהיר, שָׁקוּף, וכך היא האגדה, כך היא גם הפילוסופיה והשירה של ימי־הבינים, וגם הקבלה היא, עד־כמה שאינה תקוי לאחרים, חשבנית והכרתית (שבתי צבי ופרנק נזרקו חוצה).

חסידי רוסיה. בספרותנו, למשל, יש חסידים גדולים על המחבר. קודם כל ביאליק. וגם ברנר ושופמן (האחרון בתור אמן והראשון גם בתור חושב) מאמינים במחבר, ולעמתם עמד פרץ, זה שהאמין דוקא בתלוש. שח לי פרץ פעם: לאן אתם הולכים, הציוניים? אתם הולכים להדבק בקרקע, וכל העולם והאנושיות שואפים להגאל ממנה, להתלש. פרץ שאף דוקא לעליה ולא לקרקע. הוא ראה את שחרור האדם בהשתחררות מן האינסטינקטים. במובן זה היה פרץ המיסטיקן תלמידו של וולטר. לחיים היו תמיד תקופות מתחלפות. וולטר היה בן־תקופתו של שלטון־השכל. אין אנו מבינים עתה אותה ההערצה העורת לוולטר. וולטר בזמנו היה הכל: הפילוסוף, המשורר, המנהיג את העולם הנאור. מהו וולטר עתה בשבילנו? בשעה ששלטון־השכל במובן קנטי מתחיל להעיק, בשעה שזה אינו ממלא את הלב, איזה ערך יכול להיות לוולטר, או לפוזיטיביסטים האנגלים, רבותיו של אחד־העם? ומהו וולטר המשורר בשביל חסידי רוסיה, בשעה שאיבסן הנהו להם ענין בלתי־חשוב וכמעט גם גטה בעצמו! כן, הכל הוא יחסי (הרי אנו עומדים על סף תקופת היחסיות הגדולה, זו של אינשטין, ודוקא בשעה שנדמה, כי היחסיות נופלת וכי המחלט הרוסי עולה לגדלה), וכמו שאנו עכשו מתלהבים מדוסטויבסקי, התלהבו אז מוולטר. לפני שנים היה לנין מספיק, אלו היה רק תלמידו של מרקס. עתה הוא מכרח להיות נושא־דגלו של דוסטויבסקי. באפן אחר לא יקבלוהו כראוי, וחלק מחסידיו יהדל מהאמין בו. אנו אמנם יודעים, כי חזיון זה אינו חדש ברוסיה. הבולשביות היא בת פוגצ'וב ומרט כאחת, חזיון של מהפכה קוזקית־מונגולית אכרית עם תערבת פוליטיקה יעקבינית וקומוניסמוס פריזי של 1848—1870. הגזעים האירופיים עולים על בימת ההיסטוריה זה אחרי זה. תחלה הופיע הלטיני, אחריו הגרמני, ועתה הסלוי, וודאי יופיע אחר־כך המונגולי או הארי־ההדי, ואפשר שוב הערבי. מה שמלאה אירופה המערבית והתיכונה לפני מאתים, מאה או חמשים שנה, ממלאה רוסיה עתה. (משום־מה הקדימה דוקא אנגליה את השאר בנוגע לפוליטיקה ולמהפכות שיטתיות, מהפכות איטליה היו מקומיות ולא הובילו לשום מקום.) אבל כפי שאמרנו: קוי־ההתפתחות אינם הולכים כלם בקו ישר, כי־אם קוים לארך, לרחב ובאלכסון, מפסיקים זה את זה, מתחברים ומתפרדים. ומהפכה רוסית של עתה מכרחה למלא תפקיד כפול, גם את הפוליטי שלפני מאה שנים וגם את הסוציאלי של עתה, כשם שמכרח, למשל, משורר כביאליק, — שבמהותו ובבטויו הוא שיך למשוררי הסלוים שלפני מאה שנים, — למלא גם תפקידים מודרניים, כי הרי הוא חי בזמננו, ואיננו יכול ללכת בכל עם שירתנו, שהתאחרה בהתפתחותה, בכל אמונתו הגדולה בהדרגה ובשיטה. באפן זה קשה לחשב, כי עתידה רוסיה לחדש את אירופה. דוסטויבסקי יגלה לה אוצרות של ימי־הבינים, אבל בשביל המערב יהיה הוא סוף־סוף רק ענין של אמנות, כלומר, כשהוא מסתנן דרך „כריסטיאן והנשאפה", ועובר בכלי שני, דרך פשיבישבסקי אל „דמין", הרי הוא נעשה „ענין בלתי־חשוב", משום

לֶנין מאשר מפני חרבו של טרוצקי. אם לגבי חרב, יש לה חרב יותר טובה. אבל לֶנין זהו יורשו של דוסטויֶבסקי, ופה אינך מבין כלום. מתפרץ לו איזה זֶרם אֹפל מתחת לארץ – ואינך יודע, היכן תתפרץ אחר־כך הַלַּבָּה של הוּלקָן. יש פה וַדאי הרבה מן הגזמה. אנו שקראנו רוסית וקראנו את ה„איסקרה״ ו) יודעים את לנין. התחדשות־הקפיטליסמוס ברוסיה אינה פשרה, כי־אם הכרח אצלו. חרבו של טרוצקי תנצה (במובן של אידֵיאה). מפני שלנין אינו מיסטי, כי־אם רציונליסטן וחסיד ההכרה. הוא נלחם נגד הבלתי־נודע. הבולשביסמוס אינו בן־חֵקי של דוסטויֶבסקי, כי־אם בן־זנונים, כמרדי־קוב. בזה הַאמינו למֶרז׳קובסקי יותר. הוא יודע את רַבּו, וגם שֶׁסטוֹב יוכל לספר לכם מה. אלא אפשר מאד, כי אִלו היה לֶנין מביא לדוסטויבסקי מתנה את צַרגרַד (עיר־המלך, קושטא), היה זה מוחל לו את כל הדם השפוך ואת חרבן רוסיה הקדושה תלמידי דוסטויבסקי הולכים ומשלימים. סוף־סוף גם לנין מוּתר על הרבה בשם הַיֶלד. ודמעת־ילד וצרגרד הרי היו שני הצירים של דוסטויבסקי. אבל כלום שואף לנין לצרגרד? לא, הוא שואף יותר לפריז. לא דוסטויבסקי הוא אלהיו ואפילו לא טולסטוי, כי־אם מַרט במעשה ומַרקס בתיאוריה. יודעים אתם, אלו היה העולם המערבי מקבל את פרושו של לנין למרקס, היה הוא מוּתָּר על כל המזרח. מה לו הַקוּבָּה? הוא היה מהפך את הדוּ והינה למושבות בשביל הקומוניסמוס. כך היא המציאות. אבל הנשמה המערבית, שנתרוקנה, דורשת אגדה, ויחד עם האגדה המתה של דוסטויבסקי יְצרה לה אגדה חיה: לֶנין. ההכרה כבר פשטה את הרגל לפני המלחמה, ובעל האינטואיציה הרגיש, כי „ימי הבינים מתקרבים״. המהפכה אָרבה מכל פנה. ומי שהיו לו עינים ראה: משתי קצות ההכרה אורבו הַזרים: האינסטינקט והריקות, ריקות ולא ריקנות). המערב לא הוביל בקצו לשום תֹּכן. השמים התרוקנו עוד מימי ג׳יאורדַנו ברונו, ורק לָאָרץ עוד יש כח של אילוזיה. המערב הלך בצעדי־אוֹן אל השטח והַקִשוּט – ומרהוק אָיְמָה הריקות, אף כי הריקנות דוקא בִּדְחָה והעסיקה. ומאחור אָרב האינסטינקט, ובאירופה טועים: חושבים כי הוא מלפנינו ולא מאחרינו, וטובי אירופה הולכים אל דוסטויבסקי ולנין, והם רואים מרחוק את המזרח: הדוּ וחינה. האגדה על־דבר הינה בת־האכזב, הקרירות והחיצוניות נהרסה. ורבינדרא־נת טַאגוֹרי בן־הקולטורה ורפֵה־האינסטינקט מעורר געגועים דוקא לאינסטינקט ולקולטורה אסיַתית חדשה. והמערב שוקע.

ו

והאמת אגיד: אין האמונה במחבר כל־כך חזקה ומחלטה, כפי שחושבים

ו) עתון סוציאליסטי ידוע.

החביב של „צפור נוֹדֶדֶת" זו. כי כארץ כן השמים, וכבשר ודם כך הרעיון והנשמה. על האדמה האפורה, השחורה והכבדה של רוסיה רובצים שמי נחשת ועופרת, ועל האדמה הקלה והצוֹחקת בשלל צבעיה הבהירים והירֻקים של המערב מרחפים שמים אוריריים ונבובים קצת. אירופה שלפני המלחמה פורחת באויר. את בֶּטהוֹבֶן בן־התהומות מוֹסרים בוִינה באֹפן כל־כך נוח ונעים, עד שכל היסורים משתתקים, ויָשָר מבֶּטהוֹבֶן היו הולכים לשתות „קהוָה מֶלַנז" או אל איזה „וַרְיֶטֶה". בימי המלחמה נשתנה הדבר. ה„קהוָה מֶלַנז" נעלמה: לא היה חָלָב, והמלצר היה בשדה־הקטל, ובמקום כל זה בא לחם־סְבִין מהול בחצץ ובקלִפּות־עץ טחונות. רוסיה הרעֵבה חדלה מהיות אגדה, והקומוניסמוס אִיֵם ברעב ובוַנדַליות – ואירופה, זו שלפני המלחמה התגאתה בשכלה ובהכרתה, הכירה פתאֹם כי יש דבר־מה גם מחוץ לאלה. דברו קֹדם: „רֶליגיוֹזיוּת", „מיסטיוּת", „מתחת לסף ההכרה", וחשבו כי כל זה ענין של התפנקות לאמנים. באֹפן רציני לא האמין איש בכל זה. אבל באו השבוים מרוסיה וספרו ל א כך: בנפשם תסס הפחד. הם ראו את רוסיה כהלוּצינַציה בלתי־פוסקת. מי שלא דבּר עם יהודים צעירים, אשכנזים צעירים ולגיונרים צֶ'כים משכילים על־דבר השביה ברוסיה, אינו יכול לשַוות בנפשו, מה היא רוסיה בשבילם. בשביל חֵלק מהם זהו אֹבּיֶקט של פחד ווָוָעָה – קוֹשמַר. הם לא ישובו שמה בכל מחיר. „ובכל־זאת מעַנְיֵן, נורא. צריך יהיה פעם בימי שלום ושקט לנסוע שמה". בשביל האחרים זהו המפלט האחרון. „אין מקום אחֵר בעולם, שאפשר לחיות בו. פה שעמום. אני אשוב שמה". ורוסיה זו נמצאת בין שני הצירים: דוסטויבסקי ולנין. „קומוניסמוס באירופה זוהי קריקטורה", אמר לי פעם אחד מאלה, „הרי זהו ענין רציני, של חיים. צריך להקריב הכל, להפקיר עצמך, את כל הקולטורה. אנו באירופה הננו שטחיים ביותר לכך. אנו לא נוַתֵּר על נעימות חיי־יום־יום". ואפילו אלה הרואים שגם דוסטויבסקי וגם לנין אינם מובילים לשום מוֹצָא, כי דוסטויבסקי הוא בן־ימי־הבינים ולֶנין תלמידו של מַרט („למדו את מַרטו!" חוזר הוא תמיד) וחוזר על היעקֹבִּיניות – גם אלה אינם יכולים יותר להסתפק בפרורי אירופה. ההכרה פשטה את הרגל, וקַנט בעצמו נעשה לעַנְיָן בלתי־חשוב, וגם ה„בלתי־נודע" של הַרְטמַן נראה כעין בּרִיָה פרוטסטנטית קרירה. יש בלתי־נודע אחר: רוסיה, זו שלא נתנה להמַד ולהאחז ביד, זו שהעין לא תקיפֶהָ, ורק בנשמתך תתפשנה; רוסיה, שצריך רק להאמין בה, ובאמונה התשועה. כמה קטנים ועלובים הדתיים שלנו, דרשני ה„מזרחי" ו„אגֻדת ישראל", או מחַפשי האלהים בנוסח סטוֹלפֶּנר, וכמה עלובים גם הסוציאליסטים היהודים הכי־קנאים, אפילו קנאי הקומוניסטים היהודים, ואפילו טרוצקי שלנו בעצמו נגד לֶנין שלהם. טרוצקי הוא הכהן של הנביא, נושא כליו וחרבו. וההרגשה היא: חרבו של טרוצקי יכולה להוביל למערב, לֶנין – זהו הולך למזרח הסתום והחידתי. רוסיה הולכת לעולם האישלם ואל בּדְהַ. שוב אין זה קומוניסמוס רציונליסטי. מרקס הוא רק לוֹזוּנג, המגמה מובילה להדו ולחינא, למונגוליה ולַעְרב. ואירופה מפחדת יותר מפני נאומו של

(וקיפלינג אינו מקטרג, אדרבה מסַפר בטוב־לב: כך יָאֶה); והפוגרומים ברוסיה – כֻּלם כאחד טובים. ההיו צריכים ימי־הבינים לשוב? שַׁאלו את המשוררים – הם יודעים לספר דבר־מה? שַׁאלו את דוסטויבסקי, ואפילו את מופַּסַן וזולַא. בימי המלחמה קראתי את „ספורי דִיקַנְקָה" של גוגול ואת „טַרַס בֻּלְבּא" שלו. כמה צמאון לדם! ומה יש להתפלא? בתוך ספורים אלה יש אגדות על־דבר ילדים שהָקרבו לקרבן, על בני־אדם ששתו דם שונאיהם, ומה שנחשב עוד לאגדה חַיָּה לפני מאה שנה באוקרַינה של גוגול, יודע לסַפר קוֹצִיבִּינסקי האוקרַיני על־דבר חיי ההוצולים (שבט אוקריני הררי) בַּקַּרְפַּטים עתה. ושֶׁבצֶ'נקוֹ משורר, זה בעל־הרחמים הבַּכְיָן, לאיזו חיה טורפת הוא נהפך כשהוא בא לדַבר על ה„לַיַךְ" (הפולַני) והיהודי. הייתי קורא לפרקים איזו נוֹבֶלָּה אירופית של איזה סופר בלתי־נודע ונפתע. קראתי פעם בירחון אוסטרי נובֶלה של מַקס מֶל – „המקנה של ברברה נַדֶרֶר", אם איני שוגה – וראיתי כי באַלפּים האוסטריים עוד חיים בני־אדם עם אינסטינקטים בהמיים ראשוניים. והעתונות יודעת גם־כן לסַפר מה, והספרות הַזֹּלה והסנסציונית, שגם היא אינה קולטת לגמרי מן האויר, ידעה גם־כן לגַלות מה. ומה שגִּלה פּשִׁבּישבסקי – כל אלה מספיקים לנו. לאמתו של דבר, הרי לא היה כלל צֹרך באינטואיציה: החַיה פרכסה לעינינו, ובכל־זה שירו של שניאור מפתיע. שניאור אוהב רטוריקה, הוא טובל בגלי מליצות, חוטא לפרקים גם בנפיחות. אבל בשיר זה, עם כל גֻזמאותיו הנוראות לכאורה, אין שום גֻזמה. ואך אירופה ידעה את זאת והסיחה דעתה מזה. בני־אדם רואים את השטח העליון של החיים, וזה היה מְנֻמס וקֻלטורי. ועוד יותר: בעצם הרי היו האינסטינקטים בצורתם הבראית ענין של מאורת־דְּבים באירופה. גם הספרות נגעה בהם רק במקרים יוצאים מן הכלל. אצל טולסטוי, איבסן וכדומה נדונו כמעט בגניזה, ביחוד אצל המערביים. הקולטורה משלה – ודוסטויבסקי היה ענין של יחידים. הַמסון, שיָדע, כנראה, יותר מאשר גִּלָּה, ושֶׁיָּדע לגַלות את הכי־נורא בצחוק קַל, כלאחר־יד, והרמַן בַּנג, זה שֶׁעֵינו הרֵיקה הביטה תמיד מאְחור לדברים – ושלא אהב כלל לגַלות יותר מהמקֻבל, כי גם זה הספיק לו – הם אהבו את דוסטויבסקי וידעוהו עוד קֹדם. אך בשביל העולם הגדול נתגלה עם המלחמה. השבוים מגרמניה ואוסטריה גלוהו בערבות הַוולְגַה, במדבריות טורקֶסטַן וב„קַטורגה" הַסִּבּירית. הם גִּלּו את רוסיה הכפולה, רוסיה הראשונית, הבראית, רוסיה־החַיה, ואת רוסיה הטובה, בעלת ה„סַמוֹבַר", רוסיה המקבלת אורחים, רוסיה הקרובה־במשפחה לכל העולם והאדם; את רוסיה האלהית־האנושית ראו, ועִמה גם את רוסיה חית־הפרא הצמאה לדם – ואהבוה. ואירופה נראתה „ענְיָן בלתי־חשוב", המערב התחיל שוקע. (אגב, את שְׁפֶּנְגְלֶר לא קָראתי עדַין, ואיני יודע, אם רואה הוא את שקיעת־המערב מצד זה.) הם הביאו את דוסטויבסקי ואת רוסיה שלו אל המערב, וחברֵי „הצפּוֹר הנודדת" (ברית בני־הנעורים בגרמניה) גִּלו את הפרא העליז בתוך עצמם, בנדודיהם בהרים וביערות המולדת. נפתחו העינים, ונתגלה אצלם דם אַחֵר וַארוטִיוּת אחרת. וצצו נביאים חדשים, ודִמיַן, הבּבוּאָה החִוֶּרֶת של פּשִׁבּישבסקי, נהיָה לכפרה

לא לערבב עם ברבָּרים. אלה כבר צריכים להתבַּיש כמעט), הנה גם באירלנד נעשתה עבודה נקיה, כידוע. ובין הגדודים המיֻסרים של הבולשביקים וחילות דניקין קשה קצת להבדיל, אף כי יש הבדל בין הכַּונות, השאיפות והדרך. ובמדינות אירופה האסִיָּתיות למחצה גם־כן עמדו מאחורי העושים „יועצים״ צבאיים ואזרחיים של אירופה הגמורה, שֶׁלִּמדו את הברברים מעשי קולטורה. יבוא יום ויתברר מה היה תפקיד היועצים והמחנכים הנאורים בארצות המחֻנכות על־ידם, — ופה שוב אין יוצא מן הכלל. ריבולוציונרים וקונטר־ריבולוציונרים הצטַינו במדה שָׁוָה — כַּמנַצחים וכַמנֻצחים. יש הבדל בין השאיפות והכַּוָנות, אבל במעשים קצת קשה להבדיל בין אלה לבין אלה. אנו יודעים יותר משאירופה יודעת, יודעים אנו מה שהם יודעים בצֵרוף מה שנעשה בנו, ומהם יודע כל אחד רק מה שנוגע לו, ומה שעשה אויבו לו או לאחֵר. ממעשי הידיד מעלימים עין. „מה שֶׁקָרום מודיעים ומה שעשו לא מודיעים״. אנו בתור עם, בתור צבור יהודי לא עשינו כלום, אנו — רק „נעשינו״. יחידים מאתנו שם, תחת דגלָם של אחרים, עשו אמנם דבר־מה, דברים שהפסיכולוגיה היהודית אינה יכולה בנקל להשלים עמהם. המאורעות מלמדים גם אותנו, ואפשר שבהשפעתם נִלְמַד יותר ויותר לעשות מה, אבל לעת־עתה עומדים אנו נדהמים למראה כל מה שנעשה. וכל הכחות הקולטוריים והעדינים באירופה, שטרם טֻמטמו — עומדים נפעמים לפני החזיונות הנוראים של תחִיַּת הַוַּנדַּליות. „ימי הבינים מתקרבים״ — שָׁר לנו שניאור באינטואיציה הגדולה שלו, מְשפע מעֻנְיָן בֵּיליס. אנו קְראנו אז ונרעשנו למראה כל הפרטים שהוא מצַיֵּר ונִבָּא לנו, אך לא הֶאמַנּוּ: חלום רע — חשבנו, והרגענו את־עצמנו. ואולם קִראו נא עכשו את השיר הזה. אדרבה, יקרא אותו כל אחד מכם, אם לא יזדעזע. ובאמת, הרי היה זה גלוי לְמַדי. קראתם אז על־דבר אכזריות הבולגרים, הסרבים והיוָנים במלחמת הבלקן? מה עשו הבולגרים בעם הקטן הפומַקי? היה היה עם קטן בולגרי בלשונו ומושלמי בדתו. והנה נהגו בו מנהג פשוט: „הַצְּלָב או המות!״ אמרו לו אחיו לגזע וללשון. ויְצָא, כי כל פומַק שלא התנצר, — הגֶּבֶר נהרג, האשה נאנסה, והילד הובא בברית הַצְּלָב. מה עשו הקוזקים לפני זה בבלַגוֹוְיֶשצֶ׳נסק עם עשרת אלפים חינאים? מה עשה וַלְדֶרזֶה, שר־צבאו של וילהלם בחינא, במלאו את פקֻדת אדונו: „רק לא סליחה!״? האשכנזי המקולטר למד את המלאכה עוד בפֶּקִינג, שם כבר שרף ספרִיָּה חינאית בת 180 אלף כרכים, עוד לפני לֵיוָן שבבלגיה. אז היה תֵרוּץ: הספר החינאי אינו שָׁוֶה כלום. ובינתים נתגלה לי־טַי־פּוֹ, המשורר החינאי הגדול מלפני 1200 שנה, וחינא האִי־שירית היתה פתאֹם למקוֹר של שירה. ולמה רגזו על לֵיוָן? הרי פקינג קְדמה? ומה נעשָׂה בכל הקולוניות האירופיות? מה עשו הצרפתים בדַּהוֹמֵיָה ובסוֹמַלִילַנד וקיצ׳נר בסוּדַן ואפילו בטרַנסַוַל, ומה עשו האשכנזים והבֶּלְגים? קִראו מה שספרו בפרלמנט האשכנזי לפני המלחמה על־דבר האכזריות של פקידיהם באפריקה, ומה שכתבו אנגלים על בלגים, וקִראו את קיפלינג על הדו

של פושקין, לֶרמונטוב ומיצקֶביץ׳ מאשר לזו של זמננו, אמתית היא בנוגע לקַו הפנימי, אבל לא בנוגע למצב השירה בכלל. בשירתנו יש שני היסודות, היסוד של התפתחות מאחרת, של ספרות שהתחילה במובן ידוע רק עתה, והיסוד של מודרניות. וכך הוא גם אצל עמים אחרים שהתאחרו. מאורעות כמלחמת יפוניה וכמהפכה הרוסית של 1905 הכניסו לספרות הרוסית מומנטים, שבספריות המערב הופיעו רק עתה, אחרי מלחמת־העולם והמהפכות, אף כי בעִקר הַקו הרוסי נשאר כמעט תמיד מאחור. וכך נעשית ספרות עַם אחד לַשֵׁני למין חזיון זָר, באשר כל אחת מְרכבת מיסודות־זמַן אחרים. במערב גם הפרובלֶמה וגם הצורה הן של זמננו, בעוד אשר ברוסיה הפרובלמות הן של ימי־הבֵינים, של תקופת הרנסַנס, של היעקֹבינים, של ימי 1848, של הקוֹמוּנה הצרפתית, — והצורות הן אחרונות שבאחרונות. הצורה של דוסטויֶבסקי היא כאִלו של מאַת השנים האחרונות, אבל הסירו־נא את קלִפָּתה מעליה ותמצאו תֹכן של ימי־הבינים. האלהים, השטן, החטא, הגמול, האחריות, הערבות, הנזירות, הקדֻשה, הַטֻמאה והסגוף — כל אלה אצל דוסטויֶבסקי אינם חֹמר לאמנות כמו אצל הצרפתים והאשכנזים. אצל גבוריו הנם מציאות, שאלות־חייהם, כי מתחת לקלִפּה של זמננו מסתתר בָרוסי בנם של ימי־הבינים ותקופות קדומות שאחריהם. והרי לא היתה תקופת רנסַנס ברוסיה. תקופת־הרנסנס שלה זוהי המאה התשע־עשרה, וזוהי סבת הערבוביה והצורה המשֻנה שלה. כשחפץ האשכנזי לכבש את בֶלגיה — הרי קורא הוא לרָצון זה Weltmachtgedanke (רעיון של שלטון עולמי), כלומר דבר שמתקבל על השכל, בעוד שכבוש ביצנץ בשביל הרוסי זוהי תעודה מיסטית. גם שלילתו של דוסטויֶבסקי וגם החיוב אצלו הם ביצנציים במובן ידוע, כלומר של ימי־הבינים. ואירופה המערבית רואה, אינה מבינה ותוהה.

ה

ביחוד גברה תהִיָה זו אחרי המלחמה. מלחמת־העולם והמהפכה הבולשביסטית ברוסיה בצֵרוף המלחמות הקטנות והגדולות שאינן פוסקות והמהפכות הקטנות והגדולות בשאר ארצות — מאורעות אלה המחזיקים את בני־האדם במצב של אי־מנוחה ורֹגז שאינם פוסקים, והקולעים את הנפשות מיאוש לתקוות ומתקוות ליאוש — מאורעות אלה העמידו את אירופה גם במצב של תהִיָה תמידית. התגלה פתאֹם תהום של אכזריות, שאירופה השוקטת והמְנֻמסת לא חשבה כמעט על־דבר מציאותו. לא רק רוסים וטורקים ולא רק הונגרים ואוקרִינים הצטינו במעשי־האכזריות האלה. אם היה ספק בידי הגרמנים לכך בימי המלחמה — לא נשאר פוּעל בְטל גם הצד השני, אם לא בימי המלחמה, הרי לכל־הפחות אחריה. אם הצרפתים „טהרו" כבר את הפירות האויב בימי המלחמה כיאות לכושים ולַבַרְבָרים

לפנות קצת הַצִדה ולהרחיב את הדברים, באשר יש פרטים, שבלעדיהם לא יִתָּפס הענין כלל וכלל.

ד

קו ההתפתחות אינו פשוט, כפי שאפשר לחשב. כשאנו אומרים: עַם מפותח – חושבים אנו, כי עַם זה מְפֻתּח הוא בַּכֹּל לְעֻמת שכנוֹ הבלתי־מפֻתּח, ודבר זה אינו אלא טעות. האשכנזי מפֻתּח במובן הסוציאלי יותר מן הצרפתי והאנגלי, ובמובן הפוליטי נשאר מאחור. היהודי שבמובן המתקת־הַמִדּוֹת (דבר שבוֹקל האנגלי ראה בו את כל תמצית הפרוגרֶס), עלה על אירופה כֻלה, הנה בַּדָּת המעשית שלו נשאר מאחורי הַרֶיפורמַציה, ובמנהגים שונים קרוב הוא עוד לאישלם (מִילָה, כשר וטרפה, קדוש־לבנה ועוד), ויחסוֹ הדתי לאשה (צֵרוף לְמִנין, הכשָרה לעֵדות וביחוד טֻמאת הגוף שלה) הוא עוד זה שמלפני הנצרות. הפַּלָּח הערבי מפֻתּח בשכלוֹ יותר מהאכר הרוסי, בעוד שהמשכיל הערבי לא יתרומם כל־כך מהר למדרגת המשכיל הרוסי. קוי ההתפתחות אינם ישָׁרים, כי־אם מפֻתּלים, ואפשר לאמר, כי אין קַו־התפתחות אחד אצל עם, כי־אם אחדים. ביחוד בא זה לרגלי השפעות הדדיות של עמים. בֶּדוּי של זמננו משתמש ברוֹבֶה מודרני, בשָׁעון וכדומה. הוא נשאר בֶּדוּי, אבל בֶּדוּי בעל שניות. תֵּימָני במושבה ארץ־ישראלית קולט מיני השפעות כאלה, שלפרקים אינן מתמזגות ופרקים גם מתמזגות עם יסודותיו, ומתקבל טפוס של יהודי מלפני חמש מאות שנה עם שרידים מלפני אלף ויותר ועם יסודות של עתה. כשאנו עוברים לספרות, הרי מתקַבל חזיון כזה: במקום שלפי התיאוריה כל ספרות חדשה עוברת דרך תקופה קלַסית, רומנטית, ריאליסטית, סימבוליסטית ועוד, הרי רואים אנו פה ושָׁם אֹפן־התפתחות אחר. הנה אמרו הרוסים לבוא וקפצו ישר לתוך רומנטיסמוס, ומזה תֵּכף לריאליסמוס, שהקדימו בו כמעט את המערב. מקס נורדוי שמח על ספרו של סלושץ, באשר זה הכניס את הספרות העברית החדשה לתוך מסגרת־הסכֵּמה ההיסטורית־הספרותית המקֻבלת; ואולם מובן מאליו, שהספרות העברית קפצה מתוך הפסידו־פַּסְטוֹרַלָה (לא היו לנו רועים, וממילא גם שיר הרועֶה אינו טבעי־היוני) לתוך מַ עַ י ן־רומַנטיות של מיכ"ל ומַפּוּ, מזו אל הפסידו־ריאליסמוס של סמולנסקין וגורדון, מאלה לשרידי־רומנטיקה של קונסטנטין שפירא ומַנֶה, ובתקופה האחרונה לריאליסמוס של מנדלי. בֹּא עתה ודַבֵּר על־דבר סכֵמות! קו־ההתפתחות הפנימי יש לו דרך שלו, אבל הקו החיצוני, זה של התקופה הנמשך במובן ידוע לרֹחב, מתנגש עם הקו הפנימי, וממילא מתקבלת התפתחות אחרת מכפי שאפשר היה לשַׁעֵר. אותה האִמְרָה הביאליקאית, כי שירתנו היא יותר דוֹמה לזו

ידועה המערב תלוש הנהו. יש לכם הרגש, כי כל דבר מערבי שאתם מרימים, הרי מרימים אתם אותו מעל הקרקע ואינכם עוקרים אותו מתוך הקרקע. ראשוניות גמורה אין כמעט במערב. ולהפך, בנוגע למעוף — המערב דוקא עולה ועולה. כחו של המערב הוא בדקות, ביפי, בעדינות, באוריריות; אם אתם חפצים — בקצב, בהרמוניה, פרי של תלישות ושחרור. מה שאמר פרישמאן על פרץ, שמפחד הוא פן יפרחו פתאם ספריו מרב אוריריות מתוך הארון, זה אפשר להגיד בכלל בנוגע לספרות המערבית. היא כלה נמצאת בסכנה זו. אירופה היא בעלת שתי נשמות: הנשמה האחת שואפת להחלץ יותר ויותר מן הקרקע, לנער את גרעיני־האבק האחרונים מעל רגליה; השניה, להפך, סובלת בהיותה תלושה, מתגעגעת אל הקרקע, ושואפת — לא להדבק בו, כי־אם לשאף קצת את ריחו, ריח פרחיו ופריו. מה היא „אמנות־המולדת", אם לא פרי אותה השאיפה מצד אחד, וגם פרי הנפות, הרחוקות מהבירות הגדולות, פרי העירה והכפר, שיושביהם הם כבר גם־כן תלושים למחצה. אמנות־המולדת זו הבטיחה בראשונה לחדש את הספרות ולהשיב אל תוכה רוח חיים — אך גם היא הספיקה רק להטיף נטפי־טל מעטים על הלבבות שנתיבשו; אין מעלים יותר במערב הרוחני גושים, גושי־עפר ומתכת חיה, אלא מעבדים, לוטשים ודולים מן הטל, מן האויר. מטפטפים טפות של יפי, שותים יין שכבר תסס, שהמתק קצת ושהוטב ריחו על־ידי בשמים. ואל־נא ירא איש בדברים אלה בטול כל־שהוא. היו אנשים כאוסקר ויילד, שראו במלאכותי את העליון, שחשבו את האמנות למעלה מן הטבע, וכך חושבים בלב ומביעים ביצירה רבים מהאקספרסיוניסטים של זמננו, למרות הצעקה אל הטבע שלהם. אין אנו באים פה להעריך, כי־אם לציין עובדות. הטנדנציה של המערב (וגם של המזרח עתה) היא מן הארץ אל האויר, מן היסוד אל העליה; המערב נמצא כבר כמעט באויר, בעוד אשר במזרח־אירופה טנדנציה זו רק מתחילה. טולסטוי האמן היה עוד מחבר, בעל המוסר התחיל כבר להתלש, למרות הצעקה שלו: „לקרקע!". טורגניב עבר גם־כן אל התלוש, והספרות הרוסית החדשה הולכת ונתלשת, אף כי היא עוד מחברת ומשרשת עמק בקרקע. ויוצא, כי הספרות הרוסית היא מין אמנות־מולדת בשביל אירופה כלה, כשם שראה נוימן בקושטא את עיר־המולדת. איל־הבית (שבאגדת שצ'דרין הרוסי) רואה בחלומו את זקנו האיל המשלח. אירופה המערבית היא בת־הדור ויש שרואה היא את תקופת הרנסנס מחוץ למוזיאון ואינה מכירה אותה, והיא נבוכה, ותחת לראות בה את השלשום רואה היא בה לפרקים את המחר. מה הוא דוסטויבסקי — אם לא תערבת ימי־הבינים ביסודות העת החדשה? ומה היא מהפכת לנין — אם לא בת היעקביניות בצרוף „ברית־הנעל" האשכנזית? בכל־זאת אירופה מתבטלת לפניהם ורואה את־עצמה או יורדת מעל הבימה, זקנה מניחה מקומה לצעירים, לונדלים עליזים, או שואפת להגיע אליהם, למחר עלה, לקפיצה הגדולה. ואין פה בשתי השקפות אלה סתירה, כי־אם השלמה, כי יש באמת ברוסיה שני יסודות; ופה צריך

מלחמה של אור וחשך. החיים החיצוניים היו בעלי שנַים פנים. אצל דוסטויֶבסקי היה לחיים רק פרצוף אחד: האינסטינקטים האפלים משלו בכל, והשכל היה של שוכן־מְעָרות. צְדק קוֹרנֵי צ׳וקובסקי (מבַקר רוסי) באמרו: „צריך אדם להיות בנם של דורות־אבות שחיו בין דֻבים ושהסתגפו קבורים בשלג עד־צואר, כדי להבין את דוסטויֶבסקי. ומה יוכל יהודי להבין בו?״ והַאמינו לקוֹרנֵי צ׳וקובסקי: בן הוא ליהודיה ולאב רוסי ומרגיש בשתי הנפשות. וכלום לא כיהודי גם האשכנזי הקולטורי של עתה, זה החי מאה שנה אחרי גֶטֶה? מה לוַסרמן האשכנזי־היהודי ולהרמן הֶסֶה בן־הקולטורה הלוּש־האינסטינקטים ולדוסטויֶבסקי? היוכלו אלה לראות את הנעשה במערת־הדבים או להריח רֵיחַ מאורת־נחשים? איפה יש קרמזובים באשכנז? סחורה ילידת־חוץ אפשר רק לעַבֵּד ולסחור בה. ויצירה גדולה כורים מתוך הקרקע או מורידים אותה מן השמים, על־ידי גִלוי קולטורי ונפשי עליון. גֶטֶה הוריד מן השמים או דִלָה מתוך נפשו – מה יכולים וַסרמן והֶסה ליצוֹר בתחום זָר לנפשם? הם יכולים להיות רק „עִניָן לא־חשוב״, ולא מתוך בינוניותם, כי גם גדולים מהם עתה הנם בתחום „הענְיָן הלא־חשוב״. מה הוא אִיבְסֶן ברגע זה? בין כל היוצרים האירופאים המערביים של מאה זו אפשר רק סטרינדבֶּרג הוא קצת שַׁיָךְ לחוג האֶפֶל, אבל רק מקצתו. השאלה היא רק: אם „הענין הלא־חשוב״ הוא כך בהחלט או רק ביחס, כלומר, שיש לו אי־חשיבות זמנית ומקומית. זוהי השאלה. ופה יכול גם ענין לְנין לעזור קצת בבֵרורה. דוסטויֶבסקי והמַהפכה הרוסית הם באמת עצם ובשר מעַצמוּת רוסיה ומבשרה. אותם השרשים ואותו הגֹבַה. ואין זה נאמר לא לשבח ולא לגנאי; אין פה הערכה, אלא התאמצות להבין.

ג

פרידריך נוימָן, מי שהיה כֹּהן ונעשה לסוציאַליסט לְאֻמי, כותב בספר־רשימותיו „אַסְיָה״: „רצונכם לראות את ימי־הבֵּינים – לכו לקושטא״. מה היא קונסטנטינופול – אם לא עיר בסגנון ימי־הבֵּינים? אתם חושבים, כי קושטא היא איזה גוף אחר במהותו, גוף זָר לאירופה שלכם, מדברים אתם על־דבר אישלם – טעות היא בידכם. כך היו חיי אבותיכם אז בימים ההם. כך גרו, כך לבשו, כך אכלו, שתו וכך היה סגנון חייהם. אחרי איזה מאות שנה לא תהיה עוד קושטא זו, היא כבר תהיה אחרת. ובמובן זה אפשר להגיד ביחס לרוסיה: רצונכם להכיר את ימי הרֶנֶסַנס – לכו למוסקבה! מה היו ימי הרנסנס? ערבוביה של ימי־הבֵּינים עם איזה רוחות מנשבות של עולם חדש. עוד יש גם במערב שרידים של ימי־הבינים – אבל סוף־סוף שולטים שם המון יסודות חדשים. ארצות המערב הן סוף־סוף ארצות „שלטון־השכל״. בין חיי החוגים העליונים והתחתונים יש שם הבדל כמותי ולא איכותי העולם עובר מן המחבר אל התלוש, ובמדה

והאחים קרמזוב"): „אתמול עוד האכנו בפלובר, והיום פלובר לעמת דוסטויבסקי זהו ענין לא חשוב", – ודאי שכדאי לנו לעמוד על הופעה זו, ביחוד אחרי שעתידה היא להאיר לנו גם איזו פנה שלנו. ולא צריך לשכוח, כי אליגוריה זו של הרמן הסה (שמתוך פקפוק פרסם אותה בשם בדוי) היא בשנים האחרונות כמעט הספור הכי־חביב על בני־הנעורים הכי־טובים באשכנז. הפרובלמות הסלויות נהיו אפוא לנקדות־הרוח הכי־חשובות במערב. רוסיה הולכת וכובשת את אירופה בשתי דרכים; והאנשים המושכים ביותר עתה הם דוסטויבסקי ולנין, ופרסומו של האחרון זורק אור לא מעט על הראשון, ועתיד הוא להאיר גם את ערכו של זה ולהגיד לנו המחלט הוא אם רק יחסי – ושאלה זו אינה פחותת־ערך כלל.

ב

ליעקב וסרמן לא היתה סביבה דוסטויבסקאית ולכן הביא לו מכל הבא ביד, ויצר לו גן־חיות אקזוטי. אמנם נמצאו לו סמינריסט בשביל התחבטות דתית ועניני חטא ושטן – נמצאה גם זונה, אך הרבה עוד היה חסר, ולכן הביא לו בני־אדם מצרפת, מאנגליה, מבלגיה ומרוסיה ואפילו מארגנטינה. לא חסרו אחר־כך גם יהודיות ויהודים. הרמן הסה לא נכנס לאקזוטיות ויצר אליגוריה. גם זה מוצא. דוסטויבסקי לא היה זקוק לכל זה. רוסיה עוד יכולה להספיק סחורה בשביל הרבה דורות, ורוסי החפץ לרדת לתוך פנות אפלות אינו צריך לנדוד למרחקים, כי־אם להתעמק קצת בתוך רוסיה שלו.

כי מה היא רוסיה בעצם? לח לי פעם בר־טוביה לפני שנים: שלש תקופות היו לאנושיות, שרגליה עמדו אז בתהום וראשה בשמים: יון העתיקה, תקופת הרנסנס ורוסיה הרוחנית עתה. תקופות שעמיהן עומדים עדין בתקופת ילדות והשדרה העליונה של עמים אלה הגיעה כבר למדרגה גבוהה של קולטורה. היוצרים היונים ובני־הרנסנס כהרוסים עתה היו בני עמים בעלי אינסטינקטים כמעט פראיים והם בעצמם יחד עם הקולטורה הכי־גבוהה נשאו בתוכם גם את הסגלות הפרימיטיביות ביותר. חושים בריאים וראשוניים היו לאלה ביחד עם שכל ממדרגה עליונה. גטה היה סוף־סוף אדם שהקולטורה משלה בו, בעוד אשר טולסטוי היוצר משרש עדין עמק בתהום האינסטינקטים. אפילו טורגניב אלו היה נשאר בכפר כטולסטוי או ב„בית־מות" תחלה ואחר־כך בפרור בתוך שדרות תחתונות רוסיות – היה יכול להיות לאחר, ליותר רוסי מאשר היה. מ„כתבי הציד" הובילו שתי דרכים: אחת לפלובר, לדודה, לפול היזה ולשפילהגן, ואחת לרוסיה – לטולסטוי ולדוסטויבסקי. אבל מה יכול היה טורגניב להיות בביתה של הצרפתית בת־היהודים ויארדו? הוא נשאר מערבי, „ענין בלתי־חשוב" בשביל מחברו של „דמין". טולסטוי ודוסטויבסקי נשארו בתחומם, ברוסיה האפלה. ואולם בטולסטוי היתה עוד

יעקב רבינוביץ

עַל מִזְרָח וּמַעֲרָב

(שיחות קלות)

א

יעקב וַסֶּרְמַן פרסם לפני שתים שלש שנים רומן גדול בעל שני כרכים בן תשע מאות עמודים (כמעט כגדלם של „האחים קרמזוב") בשם „כריסטיאן וַהֶנְשַׁאפֶּה", רומן דוסטויֶבסקאי. וַהֶנְשַׁאפֶּה, צעיר בן אחד מראשי־התעשיה באשכנז, מְחֻיָב, כמובן, להיות בעל תשובה, לכרוע לפני זונה וכדומה, כרַסְקולניקוב וכהקרמזובים ממש. וכמה שעָמַל וטרח וַסרמן, כמה שבזבז אמנות וכחות – רומַן טוב יצא, אבל לא השיג את מה ששאף אליו. ואסון כזה קרה גם להֶרְמַן הֶסֶּה, הליריקן האשכנזי־הדרומי הרך והעדין. גם הוא שאף לספור דוסטויבסקאי ויצא לו „דֶמְיַן" שלו, רק פְּשְׁבִישֶׁבְסְקָאִי. (אגב, את פשִבישבסקי כבר שכחו כמעט באשכנז. מה שהוא כותב עתה – אינו חשוב. ובהקדמה לסֵפֶר של בעל־סנסציות אשכנזי הוא טוען נגד הספרות אותן הטענות, שטען לפני עשרים שנה. הוא רואה את השכחה כאי־הודאה, ושוכח, כי היה זמן שנשאו אותו על כפים, אלא שחושבים עתה שעבר זמנו. – בצדק או שלא בצדק, זוהי שאלה אחרת.) אם היה צריך וַסרמן לרדוף אחרי חקוי, בשעה שיש לו כבר עָבר של עשרים שנות פרסום – או אם היה צריך הֶרְמַן הֶסֶּה הרַך והשקוף לרדוף אחרי אליגוריה מסֻפֶּקֶת, הזקוקה לפרושים, כדי להטיף לאלהות כפולה של אלהים והשטן, בשעה שיסוד נפשו של הרמַן הֶסֶּה הוא בעצם אור – זוהי שאלה. „דֶמְיַן" זה לא יוסיף כלום לבעל „פֶּטֶר קַמֶּנְצִינְד", כשם שחקוי־דוסטויבסקי לא יוסיף כלום לוַסֶּרְמַן. אבל רדיפה זו אחרי סְלַוִּיוּת כדאית היא לשימת־לב, ביחוד אחרי שהולכים הרוסים ונעשים בעולם־המוּדה ליורשיהם של הסקנדינַוִּים, ואין באירופה עתה מִלָּה יותר מושכת מרוסִיוּת. אחרי טולסטוי בא דוסטויבסקי, ואחרי „החטא והענש" – הקרַמַּזובים. וגם גוגול, גונצַ'רוב ועוד נעשים לבני־בית, וכבר מתחיל כוכבו של סולוגוב עולה.

ואם נוסיף לזה מה שכתב הרמן הֶסֶּה במאמר אחד („חרבן אירופה

תמיד אל הזמן שלפני סדר־זמנים. „לא בן הזמן” – דער אונצייטגעמאָססע־קרא למעין זה ניטשה.

קפיצתו על דרגות רבות, מעלות ומורדות במספר רבים, של העָבר, היתה תמיד מַפליאה. אולם נדמה תמיד, כי בחֶפצו לקפוץ עוד את הקפיצה הגדולה מעֵבר לכל עָבר והוֶה, מעֵבר לכל חשבוז של עָבר והוָה. הוא לא יָרא מפני התהו ונגש לא אחת עד הערפל.

באגדה הגיע עד הַמִּתוֹס ו„חידות עולם” היו חידותיו. „כשתי ערֵבות מונחות זו על גבי זו נדבקו האפס וההויה יחד” – פסוק זה הוא אחד מפסוקיו, מקרא מפֹרש במגִלה אחת משלו, שהיא כעין מגלת־סתרים; חזיון זה הוא אחד מחזיונותיו האגדיים במעשה־בראשית. אלה היו מעשי־בראשית שלו. האפס וההויה מדֻבקים כאן יחד. אין חיץ־אמת, אין מבדיל.

הוא התקרב יותר ויותר אל המקור. ולכן בכל נטיתו מֵדֶרך העָבר נמשך תמיד אליו. בעצם לא היה כל עָבר כלל עָבר לגבו. חשבון העָבר היה אצלו חשבון ההוָה. הוא נלחם עם גבורי העָבר כאשר יִלָּחם איש בהוָה. נלחם עמהם וחי עמהם. („שני אנשים החלו להיות לי למעוז באחרית הימים, שפינוזה ואוריאל אקוסטא. את גֵוִי נתתי למלקים ולְחָיי לכלימה. בשכבי לפני אסקופת בית־המדרש ובעבור כל העם עלי וידרכני ברגליו נצב בי רוח ואקח נקם בי ובהם”. „הנני איש מלחמה, עומד ונלחם בחרבי ובקשתי; הנני תועה במדברות וכו׳”. „הנני קורא בספרים וכו׳ והכל חי לפני בסדר אחד ובזמן אחד. אני יודע את משה, יהושע, יפתח וגדעון, שאול, יואב ואבנר; וקשה היה עלי הציור, שכבר מתו האנשים ההם, שאין מלך ישראל ומלך יהודה יושבים בגרן פתח שער שמרון, ושחדל חזון בישראל”.) הרחוק לא היה בעצם רחוק לגבו, אלא קרוב.

ברדיצבסקי לא ראה מעולם את הרחוק בזמן מתוך פֶּרסְפֶּקְטִיבָה ידועה, מתוך מֶרחק המחבר, מַשלים ומרַפא. טבעי היה הדבר, כי כל מיני מְשׂגים מאחים, מחברים ומקַשרים את החוליות – כל מה שעושה את החבל הארֹך של הזמן לבעל אחדות אחת, לחוט אחד ההולך ונמשך אלינו מקדמי ימות־עולם, – כל מיני מְשׂגים מעין התפתחות, השתלשלות וכדומה, המיַשרים את דרכי ההיסטוריה ומגַלים לפנינו את כל ארץ־ההרים הגדולה של העָבר כשטח אחד, הנראה לנו מתוך נקֻדת עמדתנו אנו כשוקע וטובע במרחַקים: כל אלה היו זרים לו בעצם. בכל עת שראינו אותו מתוַכח על דברים כאלה היה לנו תמיד הרגש, כי לא זה בלבד, שלא סביר זאת, אלא דומה שלא קבל את הדברים כלל; דומה כאִלו לא קלט אותם בעִקרם ולא השיג אותם. על פני ההרים, הררי הזמן, עמד וראה אותם כהרים ולא כעמקים.

על־פני הררי־הזמן הרחוקים עמד. קרוב ורחוק לא היה כאן קרוב קֹדם. מֻשך דוקא המרחק, הזר והבלתי־רגיל. העולם החדש, עם דמדומי־השחר, הוא שמשך את הלב התוהה. משכו החיים החדשים, הלא־נרמסים ונרפשים, הלא־ידועים, שאולי יגלו מה מהחיים בכלל, מהחיים בעצם.

(סוף יבוא)

אלים זה, שכבני־האלים לפנים ישב גם הוא לכסא ונעשה אלהים לעצמו: חייו נעשו אגדה לו לעצמו. אכן אשר לפלוטרך אין ספק, כי אגדות־האלים הן שמשכו את לבו כל־כך. הנה עולם כבראשית היצירה. רומי זו, המושלת ימים רבים כל־כך בכפה, עוד לא היתה אז, וגם אתונא, כלילת המדעים והחכמות, עוד לא ענדה על מכונה. בני־אדם צומחים כעשבי השדה, גדלים כאלונים. יוצא האדם למלחמה עם האריה ביער, והוא ומריא יחד עומדים על שדה־קרב – מערכה מול מערכה. הזאבה חולצת שד לילדי אנוש והאיה והדיה למיניהן מביאות להם מזון וצדה ומכלכלות אותם בענים ושומרות עליהם מכל משמר...

„אגדות בראשית" היו האגדות החביבות עליו ביותר (אותן ראה בפנים שונים ואותן עבד באפנים שונים). ובכלל היה עולם־האגדה חביב עליו תמיד, כי כל אגדה היא באיזו מדה אגדת בראשית. בה חי ונשמר תמיד עוד זה, שכבר חדל לו ארח בחיים. האדם באגדה הוא עוד תמיד נער, צעיר מכפי שנותיו במציאות היום־יומית, כמו שבחלום אנו רואים את־עצמנו צעירים מכפי שהננו בהקיץ. לא רק זאת, שאגדות מתהלכות מפה לאזן ונמסרות איש מפי איש, אלא שהאגדה מטבעה היא בת־מסרת. היא נושאת בקרבה את הקדמון, את הקדום ממנה בזמן, את הפשוט יותר והתמים יותר. הטבע הפשוט, התמים הוא בעקר טבעה. כל אדם הוא קרוב כאן יותר אל האדם הראשון.

על־דבר פגישתו באדם ראשון זה, באדם הקדמון שבאגדה, מספר לנו גם ברדיצבסקי בספוריו (ראה „בין הפטיש והסדן", „לארץ אבות", „הבריחה" ועוד). הוא מספר פעמים רבות גם על־דבר הרשם הגדול של הפגישה הזאת. בעקר נקבע הרשם הגדול הזה ברשימה אחת מרשימותיו, שבה הוא מביע שמחת־ילדותו וששון־נעוריו למקרא הספר „יוסיפון", ספר זה, שכספר־התורה בעצמו הוא מתחיל מאדם הראשון, עובר אחר־כך לדורות הבאים ובלי להשתקע בדברי הלכות איזה שהן ובאזהרות ובדינים הוא בא לספר את ספור־המעשה בצפו בן אליפז בן עשו, שנפץ את האבן הגדולה אשר על פי המערה ומצא חיה גדולה אוכלת שור, מחציה ולמעלה דמות תיש ומחציה ולמטה דמות אדם... או מעשה באלכסנדר מוקדון, שבא עד ארץ הדו ומצא שם את קברו של קינן בן אנוש, הוא בא עד הרי־חשך ולא רחוק היה כבר ממקום בני יונדב בן רכב ועשרת השבטים... כנראה, היה הרשם של הספר הזה אחד מן הרשמים החזקים והעמקים ביותר של ימי ילדותו (לא למותר יהיה להזכיר כאן, שברדיצבסקי קבל בשנות־חייו האחרונות את שם המחבר האגדי של הספר הזה כשמו הספרותי הוא, ואחר־כך גם כשמו ממש – כשם־המשפחה שלו). הנער הרך, הביישן, בן הרב בעירה בא פתאם אל מדבריות, עבר נהרות, ראה עולם גדול, שאינו עוד של ישוב...

„בדרך רחוקה" קרא ברדיצבסקי לרשימתו זו, וזה הוא שם שהיה הילם הרבה את ברדיצבסקי. הדרך הרחוקה היתה דרכו. הוא כמו נטה

שם, באותם ספרי ה„צעירים" עצמם: „מחשבה יש לנו יותר מדאי. רגש צריך לנו, חיים צריכים לנו, עצם החיים כמו שהוא" („ערכין", עמוד ס"ה); „אוי לו לאדם ולעם, אשר נתאבנו בהעבר שלהם, בזכרונותיהם מימי קדם, הממלאים כל חללם ומהותם, באופן שאינם יכולים להסיח דעתם מהם כל עיקר ולחיות לעצמם בתור נפשות פונות מול העולם והחיים פנים אל פנים" (שם, עמוד מ"א). מעין זה יש למצא גם בספרי החזון שלו, ממה שחזה בימים ההם. בכֻלם הוא עמל, כמו שאומר מיכאל ב„מחנים", „להבין את ההויה גופא", להגיע אל עצם החיים, אל עצם האהבה. גם שם מתאונן אחד (אלימלך ב„עורבא פרח"), כי „החיים בעצמם נסתלקו מאתנו באשמת הספרים". — זאת היתה באמת מלחמתו הגדולה בספר, שראה אותו כבולע חיים ואינו פולט שוב, כמציב גבולות להשגת האדם וגודר גדרים לפניו, לבל יהרוס עוד לגשת ולראות. —

„החיים בעצמם", „עצם החיים" — מכאן גם הַנַרגא דַיֵש ושָׁדי גם במוטר; מכאן גם הַסֵיף, שהוא מוסיף לו כֹח, וגם הוא לפעמים יתר אצלו על הספר 1): היי ישראל והחיים בכלל לפני „מתן תורה", החיים הטבעיים — לפי מבטאו: „לפני מתן הכתב" — הם שמשכו את לבו „ותשוקה גדולה מלאה אותו — דבריו בפרקו „שנויים" — לימים ההם ולחיי הימים ההם".

בנדון זה נִיצַן בֶּן גריון במקום אחד את אחד ממשפטיו המחֻכמים ביותר של כַּסְקַל, כי „אותם העמים שאנחנו מכנים בשם עתיקים היו חדשים וטהורים בטהרת הנֹער, בעוד שאנחנו החדשים הננו עתיקים..."

בו, בבֶן גריון, היה עוד הרבה מן העַתיק במובן הגמור, הטהור...

VI

באחד הימים שבשנה האחרונה לימי חייו, בדַברי עם בן גריון על־דבר אהד החזיונות של הספרות המודֶרנית, התאונן לפָני, שמן הספרות הזאת אין ביכלתו עוד לקרֹא ולא־כלום: „עד־כמה שאוכל עוד לקרֹא בספרים סתם, הנני קורא את פלוּטַרך, ואם מן החדשים, הנני קורא את גֶטה, וגם זאת רק את „חזון ואמת" שלו". לא קשה כלל להבין, מדוע כה חביב היה עליו ספר זה, שהחזון והאמת, שני שרשי־יצירה אלה, שמהם ינק גם היא, כאִלו עלו בו בד בבד, התמזגו והצטרפו יחד בַמזיגה וההצטרפות הנפלאה ביותר. אולי גם משך כאן את לבו הספור, ספור חייו של בן־

1) המבטא הזה של ברדיצבסקי, שנתן מקום בעִקר ל„ניטשניות" שלו, נמצא דוקא במקום שכאִלו נלחם בו ברדיצבסקי על המוכר. הוא בא שם (ראֵה „שנוי ערכין", ע' ס"ב) להוכיח, כי אלה שנפלו על חרבם לפני חומת ירושלים „היו יתרים מאלה שנמלטו מבין החומות וסמנו את עצמם בארונות מתים..."

(„מכיילים אצלנו אך מכיילים, — הוא מתאונן בפתיחה למאמרו „הלל או עקיבא" ב„הגרן" האחרון, — כמה דיו נשפך וכו', אבל המעיין היטב בבירור המקורים ועומד על הפרטים וכו'". מעין התאוננות וקובלנא כזו, הכוללת גם ודוי־נפש, ודוי נפשו הוא, הננו מוצאים בפתיחה למאמר אחר, המציין את דבר נטותו מדרך ה„חסידות" ומדרך החזון, חזון ההתפעלות, בכלל. המאמר הזה, שבו מתחיל הספר השני מ„מחשבות ותורות", נדפס בשנת תרע"ג ב„העתיד", ספר ה. הנה הוא אומר שם: „בימי הנער, כשאדם מבקש להתאחז בעולם ובחיים, הוא גם מכייל לו את פרשת העולם וארחותיו ודורש צרופים והיקפים, וגם כי יבקש לו פדות לנפשו ממסורת קדומים — אינו בא אלא לידי אמון אחר. אלהים ידבר אז בחזון ובמראה! אחרת היא בימי העמידה, בימי ההכרה. האדם, שאמר אעלה על במתי עב וכו', אינו מבקש אלא להכיר את הגבולים וכו'. הוא חוזר ובודק ומנתח וכו'. הוא לוקח ספר ספר, מגילה מגילה וכו'". באותו פרק הוא אומר גם במקום אחר, כי „כללים אינם נותנים מאומה, אם אינם תוצאות ישרות של פרטים ושל עצם המחזות בחיים ובעולם" — ריש פרקו „ממזרח וממערב" ב„רביבים", ספר ג—ד. ואפילו בימים, שבהם היה קרוב עוד לימי הנער — ראה מאמרו „חומר לבנין", במחברתו „בחומר וברוח", שנדפסה בשנת תרס"ח, — צדד בזכות הפרטים ולא היה חפץ להעמיד את הדברים על כללים). כל צרוף מעשים שהיו — הוא ראה בו סכנה, נטיה מדרך האמת. לעל ולמשא היתה לו כל הכללה וכל „היסטוריונות", כל לכידה של חיים בדרך אחת ידועה, כל קשור של חוליות, כל רתוק החבל, שנדמה כאלו הוא הולך ונמשך מעצמו, ממילא...

בני־אדם זה דרכם לאחוז בכל חבל, שבכחו להציל, שבכחו לתת הצלה פורתא. בהציצם „אבדון ומות להם חומה" הם עוברים על־פני כל מסלול צר, נצלים על־ידי כל מיני מסעדות, ששמים גם במקום שאין מסגרות. הם שולחים קוים למרחוק, בונים גשרים על תהו וחפצים לעבור, לעבור. רק מועטים, מועטים מאד של בני־אדם, אין בלבם פחד לעמוד על הגשר הרעוע, להביט ישר, בלי אספקלריה מאירה. — מן המועטים המועטים האלה היה הוא, בן גריון. בחפצו היה תמיד להסיר כל מסוה, לקרוע כל פרגוד. — ·

בשנותיו האחרונות התרחק גם מן החקירה המטפיסית ומן הפילוסופיה — הוא, שהיתה לו נטיה פילוסופית חזקה כל־כך והיה בו עוד כל־כך הרבה מן ה„פילוסופוס", במובן המקורי והעתיק של המלה הזאת. הוא ירא את ההפשטה שבדבר, ירא את ה„שיטה" שבענין, את השעבוד שברעיון — את הרעיון הנעשה למולך לעצמו ולשליט לעצמו: בולע את דם־התמצית של החיים וחי לו לעצמו; נזון על־ידו ואינו מזין שוב אותו...

באיזו מדה היתה קריאתו הגדולה, שקרא עוד בימי ה„צעירים": „שובו שובו אל החיים!" „שובו שובו אל הטבע!" — באיזו מדה היה גם אז פרושה: שובו לכם מן ההכללה, מן ההפשטה, מחשבון־עולם גמור ושלם. הלא כה דבריו

והפרושים, הרבנים והקראים וכו׳ – עדַין הדבר צריך תלמוד, למי משניהם משפט הבכורה...

בין התמונות והציורים שעל קירות חדרו של ברדיצבסקי לא מצאתי אלא שתי תמונות־אדם אלה, את תמונת הריב״ל, היושב בדד מחוץ למחנה בביתו שבין הרי קרֶמניץ, ותמונת אדם אחר, שישב בדד לגמרי וגם תקע אהלו מחוץ למחנה, אדם שברדיצבסקי על־פי מצב נפשו הסוערת, המנפצת ומפיצה ומרחיקה כל אחדות וכל שלֵמות, היה גם הוא רחוק ממנו – תמונת ברוך שפינוזה...

V

„נער הייתי – מספר ברדיצבסקי באחד מספוריו האחרונים – ואני למדתי בכתבי הזכרונות למלכים וקראתי כי אדוניה בן־חגית בקש מאֵם המלך, שתנתן לו אבישג פילגש דוד לאשה. ובשמוע שלמה את הדבר, נשבע, כי בנפשו דבר אדוניה. ובא חָזון אחר בלבי והפך את המאורע מן הקצה אל הקצה. הנה נפגש בן־חגית עם אבישג השונמית בשדה־שָלֵם, והיא הנערה היותר יפה בכל גבול ישראל וכו׳. ותתלקח בלבו האהבה אליה, ויעל ויגד לאביו לאמר: ישרה בתולה אחת וכו׳, קח אותה לי לאשה ותברכני. וירא דוד את אבישג וכו׳, ויחשק בה גם הוא ויאמר: אך נחלתי תהיה וכו׳. ויצא הבן מבהל מאת פני אביו וכו׳. גם אדוניה קָשר קֶשר על אביו, כי קנא בנפשו לנערה וכו׳. והעם הולך ורב את בן־המלך וכו׳״.

החזון הזה, שלא ככתוב וכמסור ו נ ג ד הכתוב והמסור, הוא חזון־אמת של ברדיצבסקי, חזון טפוסי ואָפיָני מאד לגבו. כל מסורה נושנה ועתיקה לא העיבה ולא עממה את רוחו מלבקש עוד מתחתיה איזו אמת חדשה, אמת של החיים ושל המציאות, שלא זכרו אותה ולא עלתה על לב אחרים. הרֶגיל שבמסורה כזו, המתקבלת מעצמה על הלב בלי חקירה ודרישה, – רגיל זה לא היה בכחו לכסות על הטבע הבלתי־רגיל שלו לחקור ולדרש. כל ימיו יָגע וחִפש גם במקומות שלא חפשו בני־אדם אחרים, במקומות שלא עלה כלל על הדעת לחַפש.

כל מסֹרת לא היתה באמת די־מסורה לגבו, כל קַבלה לא היתה עוד מקֻבלה אצלו. הוא היה יחיד אצלנו בדור זה, שלא נלכד גם ברשת של חשבון־עולם היסטורי, של פילוסופיה, הקובעת מראש את דרכי ההיסטוריה על־פי איזה שרידים יחידים, ציוני־דרכים בודדים, שנשארו לפלֵטה. מסיֵר היה את הדרכים האלה והיה נוטה תמיד מן הציונים האלה והלאה לצד זה או אחר, לרשות־היחיד זו או האחרת. ויש שגם עמד באמצע, על־פני אֵם הדרכים, והוא תוהה גם שם ומחַפש... הוא שנא – בעִקר בשנותיו האחרונות, כשהשתחרר יותר ויותר מן ההשפעות ומהתלהבות־נעורים – את כל המכִילים, המקבלים ונותנים את תורתם כללים כללים

תוהה עורר בו התלהבות. בספרו „משני עברים", וכן ביתר ספריו, הוא נמצא לפעמים מעבר מזה עם בני־אדם שלא היו ראוים בּכּל להמצא בחברתו.

„הוסר התּמיד" – מקרא זה הוא קורא באיזה נצחון באחד ממאמריו. התּמיד, הרָגיל – בו כאלו ראה את אויבו. „ישוטטו רבים" הוא אצלו סוף מקרא זה: ישוטטו רבים לבקש ולדרש ותִרבה הדעת...

לבו של ברדיצבסקי לא נטה מעולם אחר ההולכים במסִלה. עוד ב„בית המדרש" שלו הוּא מדַבר בהתלהבות על־דבר רב חקרני בשם עקיבא חיות, רב לא ידוע לרבים, ש„בט"ו השנים הרצופות, אשר ישב בטולטשין, לא דִבר עמו אפילו אדם אחד"; באותן השנים עשה במאמריו כסדר פרסום גם לָרב רֵינֶס, בעל שיטה מיֻחדה בלמוד התלמוד והפוסקים. אחר־כך היו אנשים אחרים, אחרים לגמרי, מהדשים אחרים לגמרי, בודדים אחרים, לו לסֵמל ולזיו־איקונין בממלכת הרוח והרעיון. אולם יש שגם אחד מההולכים במסִלה, סופר מבני המחנה, נטה פתאֹם ממסִלתו, הוציא מפי עטו איזו מֶמרה לא־רגילה, איזה דבר שהוא, היוצא מן הכלל – ברדיצבסקי היה הראשון שתפס דבר זה וּמֶמרה זו. הוא היה הראשון שהעיר ועורר עליה, ויש שהוא קרא אז לאיזה חג בדברי הלל ושבח, שנראו כמוזרים ולא־רגילים. הכניס אדם איזה יסוד חדש, לוּ גם היותר קל, אל השירה או אל המחשבה העברית, גִיֵר איזה חלק מעולם זר לנו, שִתּף אותנו לאיזה מעשה־בראשית אחר, חדש לנו – ברדיצבסקי לא שכח לעולם חסדו זה אתנו. לא את הסופרים המשֻבחים לרֹב שִבּח ברדיצבסקי, לא את אלה הממשיכים כל ימיהם חבל־כסף אחד, – את החבל הזה נסה ברדיצבסקי לא פעם לנַתק, ולא אחת בְחן את הכסף שבּוֹ, אם אינו כסף־סיגים, – אלא את אלה שכאֵלו מתגברים על עצמם, שולטים פעם בעצמם ומוציאים מעצמם את אשר אין לכאורה בכֹחם להוציא. הוא שִבּח בימי חייו סופרים כאלה, שאיש מלבדו לא שִבּח אותם, ושָׂם לבו לסופרים כאלה, שאיש מלבדו לא שָׂם לב אליהם. סופרים „חיצוניים", למשל, כישראל יוסף סירקיס וגציל זליקוביץ היו חביבים עליו תמיד מהרבה מאלה העומדים בשורה.

נטִיָתו לצד ה„חיצוניים" בכלל, לצד אנשים או כתות שלמות שנדחו במִדה קטנה או גדולה מגבול ויש שגם תקעו אהלם ויתדם מחוץ למחנה, נטיתו זו כמעט ידועה לַכֹּל. בכל־אפן היא די בולטת ונכרת בכתביו. שמאי והלל – אין הלכה אצלו דוקא כהלל (באחד ממאמריו האחרונים – מאמר שנדפס אחרי מותו ב„הגֹרן" התשיעי, שהוציא כעת ש"א הורודצקי, הוא מנסה להסיר את העטרה מראש הלל ומראה בחריפות גדולה, על יסוד מקורות ישנים רבים, כי ספק גדול הוא, אם הלל היה בעל המאמר „דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כֻלה" – מאמר זה שהיה כמעט כעין גורם עִקרי בדבר לחַבּב עלינו את בית־הלל); נביאי הבעל ונביאי יהוה – אין עוד ראיה, שאמת החיים והמציאות היתה על צד נביאי יהוה; הצדוקים

פ. לַחובר

בֶּן גּריון

IV (*

מצוה זו של הדעת, הוא לא היה בן־חורין כלל להִבטל ממנה. לגבי דבר זה כאִלו נשאר כל ימיו „פרא", אדם לא מלֻמד בדרכים ידועות. כאחד קדמון יצא תמיד היערה ובֵרא לו משם. הוא היה סולל מחָדש אפילו את הסלול.

לו היתה רשות־היחיד גם תוך שביל הרבים. אף בדבר שכיח לא היה מעולם רגיל. בכל משפט ומשפט שלו יש איזה צד עצמי, מיֻחד רק לו בלבד. דבריו יש שעוררו תמהון, אבל תמיד עוררו, הביאו לידי התעוררות.

המצודה של חיי יום־יום, זו שבה נלכדים כֻּלנו, כאִלו לא היתה פרושה לרגליו. המשפט של „דרך העולם בכך" או „מנהגו של עולם בכך" לא היה משפטו. החַמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב לא היתה אצלו רק ענין של „ללמדך", אלא ענין של „למה" — אם היא עושה כך, למה היא עושה כך: למה היא באמת יוצאת במזרח ושוקעת במערב?...

כל כללים, חֻקים ואמרים, המצדיקים דין ההויה, מפני שהיא הויה, לא היו לא סבורים לו ולא מקֻבלים אצלו. הוא לא קִבל על־עצמו את הדין המקֻבל אצל רב בני־אדם בשעה זו, ואפילו לא זה המקֻבל אצל מעוטם. מורד היה בכל ממשלה של דעות ומחשבות.

דברים מקֻבלים כמעט שלא היו כבר מתקבלים על לבו, מפני שהם מקֻבלים. באיזו מדה נתן יד לכל מורד, לכל אדם מקשן, המקשה לבו ואינו נגרר אחרי אחרים, לכל מי שהולך בנתיבות לא ידעום עד־עתה. כאן כאִלו היתה גם חֻלשתו. יש שכאִלו הפריז על משפט אנשים כאלה ומעשיהם. לפעמים גם מאמר פשוט או גם משפט אחד של אדם שואל סתם או סתם

---

*) ראֵה „התקופה", ספר י״ד־ט״ו.

זרים לה כמעט כל־עקר. על המתרגם להיות לא רק איש התרבות והטעם, כי־אם גם בעל איניציאַטיבה יוצאת מן הכלל, עליו להיות ממציא ומגלה את אשר המתרגם הלועז מוצא תמיד לפניו בשֶפע רב. הזהירות היא מחובתו וגם האֵמון והדיוק, שהרי עלינו סוף־סוף לחדול מִלֶכת סחור־סחור ולהסתפק בצללי הדברים ובהכללות חלקות ומטשטשות; ואולם עליו גם להעז, לקפוץ קפיצות מסֻכנות, לאנוס את הלשון, כשהיא משתמטת מתֵת את זה, אשר אין להיות בלעדיו. פעמים עליו לחגור את כֹחותיו שבעתַים מן הסופר המקורי. פעמים עליו לברֹא יש מאַין ממש. עליו לבדוק אחרי מגֹרשי־לשון ואסופי־לשון. עליו גם להבליט את החדש, להסבירו ולהקציעו — כל מתרגם טוב אינו יכול שלא להיות גם פּוֹפּוּלַריזַטור, — עליו להטעים את התֹכן הזר הטעמה סגנונית כזו, אשר החדש יהיה נבלע מצד אמצעי־הבטוי ובולט מצד התֹכן; ואולם עליו להיות יחד עם־זה גם זהיר ביותר מפני ההסברה היתֵרה, שהיא תמיד מטשטשת ומדלדלת את המקור. על המתרגם לחַיות מלים מֵתות על־ידי הַמֻשָׂגים החדשים שיכניס לתוכן, ועליו גם להרחיב את כלי־קבולן ואת כֹח־קבולן של המלים החיות על־ידי צרופי תֹכן וצורה חדשים. בחֶלקו של המתרגם נפל להיות הרֵיפורמַטור של הלשון העברית, להיות מחַדשה ומְחַיָה אולי במדה עוד יותר גדולה מן הסופר המקורי (מי יודע, אם גם למנדלי ה„מתרגם" את־עצמו לא היה דוקא מצד זה תפקידו של יוצר הפרוזה העברית?). עליו הן להכניס בבת־אחת את אשר יִכנס על־ידי היצירה המקורית רק במשך תקופות שלמות.

המתרגם הגדול אינו רק המוליך והמביא; הוא הזוכה והמזַכה, הזורע והמצמיח; הוא המסַכם, המונה את האוצרות. הוא העֵד לשגשוגה של הספרות; הוא המכיר את דלותה. כל רכוש היצירה המקורית יפּוֹל בחֶלקו מבלי־מֵשים; הוא הַשֻלחָני של התקופה. בו, בעבודתו, בכבושו ובתבוסתו, אנו רואים את דמות תרבותה. מתוכו אנו לומדים להכיר את כֹחה; באַמת־מדתו אנו מודדים את גבורתה.

רעיונות ורגשות זרים, שיצרנו להם כלי־קבול נאמנים, נעשים מאליהם רעיונותינו ורגשותינו. בלי יחס של השתתפות עמֻקה אל המחשבה הזרה לא ניצור את דפוסה לעולם. אפשר מאד, שלבעלי העצמיות שאינה חזקה למַדי, או שטרם בגרה, סכנה כרוכה בדבר. ואולם גם בזה יבחנו. שִׁעבוד ידוע אל הגֶניוס הנצחי צריך להיות רק מסַיע וגואל. אנחנו מקבלים מרותה של הרוח הגדולה, ואחר־כך אנחנו מוסיפים כֹּח על־ידה וכובשים ומכניעים אותה לנו, לעצמיותנו. תרגומן של יצירות גדולות אינו יכול לעבור על נפשנו, מבלי אשר יבקיע את חומותיה – מבלי אשר יגַלה בה איזו אפשרות חדשה ויעורר כֹּחות שהיו שקועים בנדבכיה. הוא משאיר לה תמיד ברכה. חפּוש האמצעים הגדולים, הדרושים ללבוש הרוח הזר, מַעשיר אותנו, נעשה גורם לאִמוץ־כֹּחות, וכֹחות אלה, שנתגלו לצֹרך אחרים, משַמשים בלא־יודעים לַמתרגם אמצעים גם לצֹרך עצמו. הוא מתחיל בז לאמצעים הקטנים לשם התכלית הקטנה. הוא נעשה כובש. הוא דורש מעצמו את המקסימום. כאלה תהיינה תוצאותיו הטבעיות של המגע הקרוב עם הגאון, אם רק נהיה נאמנים לו; אם נִדלה את המקור עד מעמקיו, אם נחתור עד אותו הבטוי השלם והמלא, הערֵב כֻּלו בעד המקור – אם לא נסתפק גם כאן רק בשטח העליון, באשר יַשִׂג מאליו. תרגום כזה, שהוא כבר מלאכת־יצירה כשהוא לעצמו, מאַמן ומחנך מאליו לגדולות – יוצר את כלי־הדפוס לגדולות.

האין יש אשר יהיה גם להפך? האין יש אשר תרגומים גדולים עשוים להעשיר את העשירים ולדלדל עוד יותר את הדלים? פעמים נדמה, שהתרגום דולה את נפש המתרגם עד היסוד בה, משַעבדה אליו ומציגה ככלי ריק. בכל חיי־זווג הצד החזק משַעבד תמיד את הרפה. ובכל־זאת אינני מאמין, שכשרון אמתי – גדול או קטן – יְוֻרַש על־ידי עבודת התרגום. לכל־היותר הייתי מזהיר את הצעירים ביותר מִקַחת עליהם בצעדיהם הראשונים את תרגום הקלַסיקים הגדולים. מלאכה כזו תכבד גם מן האמן האמתי, שטרם בגר במדה ידועה. מתרגם ע ב ר י טוב אינו זקוק רק לְחוש של טעם, של טַקט יוצא מן הכלל כלפי המקור, לאותו שִׁקול־הדעת וצלילות־הדעת, אשר יוציאו אותו פעם בפעם מסבך מלים־לא־מלים ומֻשָׂגים־לא־מֻשָׂגים, שהלשון מציעה לפניו על כל צעד ושעל בתור ס ו ר ו גַ ט י ם, כנגד הברור והקבוע והמֻצק בלשון האירופית; – המתרגם העברי צריך להיות, נוסף על כל אלה, גם בעל־אמצעים, עליו לכבֹש בסערה את מבצרי היצירה הזרה. עליו לשוב ולחיות בעצמו כל פרַזה פשוטה, כל בטוי רגיל, לשוב ולהתיך אותם בתוך דפוסי מחשבתו וסגנונו גם־יחד. עליו לשוב ולבדוק את כשרותה של כל מלה מצויה, להטות אזן אל כל מבטא מקֻבל ולהִוָכח שוב, אם איננו רק צלצול ריק. על המתרגם העברי לחטוב, להקציע, לתאר את כל אשר נִתן לו מבפנים ואת אשר בא מן החוץ, להכשיר את ההבעה המערבית וציורי לשונותיה אל כליה הצרים, הפשוטים והישרים, של לשון מזרחית, שכרכורי פסיכולוגיה וצללי מחשָבה ורגש

לאחר התנגדות מרֻבּה. מלחמה זו מחַזקתו. היא מעוררת את כל כּחותיו הכלוּאים ומוציאה אותם לאור החיים. באשפתו של האמן האמתי תמצאו תמיד את כל כלי־היוצר. לביאליק לא הייתי חושש למסור גם את רַבּלֵי וגם את מוּסֵי, את שקספיר וגם את הופמַנסטַל. ואפילו פרישמאן, שאמצעיו לא היו מרֻבּים ביותר, חצה את גליו הסוערים של בּירון, נִגן על חלילו הֶעָנֹג של טאגורי וידע לעופף גם את חרבו הלוהטת של ניטשה. הוא נתן לנו את עלֵי־הַוִּדוּי מרְוֵי־התחנונים וההכנעה של וַילד, ונשאר נאמן לַצחוק המשעשע והסגנון רם־התרבות של פרַנס. אולם גם לצָרֵי־החוג וחריפי־העצמיות יש אשר לא היה מזיק המגע עם הרחוק על־ידי תרגום. עצמיותם, אם יְשנה, לא תְטַשטש. אינני בטוח רק בזה, שידעו לחגור את כל מאמצי־כחם, שידעו לצרף אל אמצעיהם את הזר או הנדמה להם כזר. ואולם על־הרֹב זאת תהיה רק מתוך עצלות. אם ליריקן טפוסי כליכטנבּוים, למשל, ידע לתרגם את האֶפּוֹס רחב־הגרָמים של מיצקֶביץ׳, סמן הוא שקרבת־הרוח אינה התנאי ההכרחי ביותר להצלחת התרגום. היא רק מְקלה את העבודה. העִקר הוא — מ ת י ח ת ־ ה כּ ח ו ת מצד המתרגם, ההתאמצות הגדולה. וזהו אמנם התנאי היחידי והעִקר הראשון גם להצלחתה של כל יצירה מקורית.

פעמים נדמה לי, שֶקִרְבָה יתֵרה מצד המתרגם אל המקור עלולה במקרים ידועים גם לפגוֹם. אמת, שבתרגומים כאלה מצטרפות מעלותיהם של המתרגם והמקור יחד; ואולם הן יכול להיות אשר תצטרֵפנה גם ה פ ג י מ ו ת של שניהם... יצירה בעלת יסודות חריפים או מכריעים לצד אחד תצא מידי מתרגם, שהוא קרוב לה ביותר, עוד יותר חריפה ומכריעה לאותו צד. וזה לא תמיד יהיה לטובתה. להפך, פעמים יפה ליצירות מסוג זה, אם המתרגם מרַכּך קִמעה את המקור, מכריעו קצת לצד אחר. היסוד השופמַני, למָשל, עושה את חוט־השדרה האַלטנבֶּרגי חזק יותר, אף כי הליריות נפגמת מעט. בתרגומו הרוסי של ז׳וקוֹבסקי יצאה ה„אודיסיאה״ לירית מעט ושקופה יותר מאשר בתרגומים אחרים, וגם זה נותן לה לִוְיַת־חֵן. — אין המתרגם מדלדל את המקור, אם יש לו מה לתת משלו במקום זה שהוא נוטל ממנו, שהוא מֻ כ ר ח לקחת ממנו. ומעַנְיֵן הוא הדבר, שלפעמים אנו מתיָראים לגשת דוקא אל הקרוב לנו ביותר — בשעה שהרחוק מושך.

אין לכַחד, כי כל תרגומים מעין אלה יכולים לפעמים להשפיע השפעה גדולה יותר מדַי על המתרגם ולא תמיד אפשר לדעת מראש, אם היסוד הזר יצטרף צרוף טבעי ואורגני לרכוש המתרגם הקבוע. תרגומים של יצירות גדולות, מוֹנוּמֶנטליות — ורק בסוג זה אני דן עכשו — אינם עולים יפה, אם לא הטביעו בנפש המתרגם את מטבעותיהן, אם לא שִ נ ו ב ו מ ש ה ו מ ג ו פ י ת כ ו נ ת ו; אם המתרגם לא נשתעבד אליהן שִעבוד מרצון, מאהבה ואמונה. אין המתרגם נעשה שליחו הנאמן של המקור, כל־עוד לא נעשָה מעריצו הנלהב, כל־עוד לא נכנע לפני הגֶניוס שלו.‏ כל תרגום של יצירה קלַסית רַבּת־ערך משאיר אחריו חריצים עמֻקים בנפש המתרגם; מהשפעתו של ספר חשוב, שתֻרגם על־ידינו, לא נפקיע את־עצמנו לעולם.

דוקא כחותיו הגדולים של האמן מחַיבים אותו לוַתֵּר על עצמו בתרגום; כי בזה יִכּר כֹּחו, אם יוכל לאחר התאַבקות מְרֻבּה עם עצמו להבקיע אל הזר. „מוסריותו הגדולה של האמן הגדול – כך בקֵרוב הביע את רעיונו לאחר כמה וכוּחים עמי – לא תתנהו לזוז מן המקור, לעשות את שליחותו רמִיה". אני הגנותי בכל כֹּחי על דעתי, כי דוקא בזה עושה המתרגם את שליחותו באמוּנה, אם ישתדל באמצעיו ה ו א לתת בטוי נאמן לדברי שולחו, משום שאין דרך אחרת לאמן מלבד דרכו ואין לו אמצעים אחרים בלתי אם אמצעיו הוא... אבל כשנגשתי בעצמי אל המלאכה והתעמקתי במהותה, נוכחתי לדעת עד־כמה צדק גרדון ולא אנכי. מובן, שבדברים שביצירה כל קריטֶריון אינו מחַיב תמיד בכל הפרטים. האמן, גם בהתרחקו מעל עצמו ובהתגברו על עצמו, נשאר בכל־זאת נאמן לעצמו וכפוף לעצמו. אבל התירתו אל עצם המקיר, התאמצותו להיות נאמן לו, לבקש את האמצעים המתאימים לו, את הדרכים המובילות רק אליו – כל זה ייצר את שווי־המשקל, שבין שני הכֹּהוֹת הזרים. אינני מסַפק אף כל־שהוא, שאין אמן נחלץ מעצמו לעולם. בתרגומו של ביאליק אי־אפשר שלא נרגיש את ביאליק; והוא הדין בפרישמאן, בשופמן ודומיהם. עצמיות חזקה נוקבת סלע. כשאני קורא את אַלטנבֶּרג בתרגומו העברי, יש לי הרגש, שאני קורא את שופמן, אף כי התרגום נאמן מאד. אבל הננו מחזיקים טובה למתרגם בכל־זאת בכל מקום, שהוא מבליט את אלטנברג; שם נִכָּר כֹּחו, אף כי אינו מתכחש לעצמו. אין זאת התכחשות, כי־אם ה ר ח ב ת העצמיות, בגרותה ואוֹנהּ. כל עצמיות מבֻגרת מכניסה אורחים, פותחת את שעריה. לא טשטוש הוא. עצמיות אמתית אינה בטֵלה לעולם. היא רק נעשית מְכשרת לקלוט יסודות זרים, ולהִשאר בכל־זאת נאמנה למהותה. סִמן מְבהק הוא, שעָצמה עד־מאד, והיא אינה חוששת עוד, שמא תִסָּחף בשטף הכֹּחות הזרים. בהכניסה אותם אל חוגה, שוב אינם זרים כלל. נוצרת אותה מזיגה של שני אמנים, ששניהם אינם בטֵלים זה מפני זה, והם יוצרים רק הרמוניה חדשה, שיש בה מְשִׁתּוּף כֹּחותיהם.

לפיכך אינני מצַדד עתה עוד כל־כך באותה ההשקפה, שהיצירה המִתֻרגמת מחֻיבת להיות דוקא קרובה ברוחה ומהותה למתרגם. ברור אמנם, שתרגום שנעשה בידי סופר קרוב ברוח, יהיה שלם יותר, משום שמשתתפים בו הכֹּחות החיוביים משני הצדדים. ואולם במה דברים אמורים? כשהמתרגם הוא בעל כֹּחות ואמצעים מְצמצמים, כשהוא כל־כך משֻעבד ל„עצמיותו", שאין לו תקוה להשתחרר ממנה לעולם. לסופר כזה טוב שיבחר לו רק מה שהולם את סגנונו, – מה שהוא לפי כֹּחו המצֻמצם. בעלי־היכֹלת ורַבּי־האמצעים לא רק שֶמֻּתָּר להם לתרגם גם את הרחוק להם, כי־אם יפה להם כך. טוב שיתפרצו אל מעֵבר לגבולותיהם; הם לא ישובו ריקם גם משם. הם יעשירו את־עצמם ולא ידלדלו גם את המְתרגם. מעוטי־הכֹּחות שואפים תמיד רק אל הקרוב להם, אל השלל אשר יפּוֹל בחֶלקם בלי קְרָב. ככל אשר יחזקו שרירי האמן, כן יבחר לו דוקא את הקשה, את אשר יִנָּתן רק

שֶסגלו להם את אמצעי־הבטוי החיצוניים; אבל למדרגה של יצירה אמנותית אין תרגומיהם מגיעים לעולם. צריך רק לקרא את תרגומי מֶרֶז׳קובסקי הרוסיים מן הטרגדיה היונית, שנעשו לא על־ידי הלֶניסטן מֻמחה, ולקרא אחר־כך אפילו את תרגום סופוקלס, שנעשה על־ידי המעֻלה שבחוקרים, הפרופסור זֶ׳לינסקי, כבדי לראות, מה בין תרגום מעשה ידי אמן ובין תרגום מעשה ידי מֻמחה. ברוסיה הֶחזק פֶּטר וֵינבֶּרג ימים רבים למתרגם מֻמחה; ואולם מי שחפץ להוכח, עד־כמה משחיתים הַמֻמחים האלה את השירה, יקרא־נא את תרגום שירי־הֵינה שלו, שבהם לא סגי ידיעת הענין והמלאכה.

כשאני לעצמי, יש לי הבטחון הגמור, שתרגום־אמן נעשה רק על־ידי אמן. יש אמנים, שהשקיעו את רֹבי כֹחותיהם רק בתרגום (ז׳וקובסקי, למשל), ועל־ידי זה לא באו אולי להכרת כל כֹּחותיהם. בהיותם עסוקים כל ימיהם רק ביצירותיהם של אחרים, לא היה סִפק בידם לחתור עד מסתרי נפשם ולגַלות את אוצרותיהם שלהם; או על־ידי זה, שעיניהם היו מכֻוָנות כלפי אחרים, גם השתיקו את כֹּחות עצמם. היצירה טעונה הפיכה והזדעזעות, והמתרגם סוף־סוף נשען על־גבי אחרים. הבטחון הזה מסֻכָּן. כל בטחון ביצירה מעמיד בסכנה. ואולם גם זה יִקרה לפעמים, שסופר גדול לא ימצא את־עצמו ימים רבים, ופתאם יגַלה את עצמיותו דוקא בתרגום. על־כל־פנים אי־אפשר להיות מתרגם אמן מבלי להיות אמן מִלֵּדה. מתרגמו הטוב של משורר גדול יהיה רק זה, שגם נפשו חֻצבה מהררי השירה.

יש אומרים, שהמשורר בעל האינדיבידואַליות היתֵרה אינו מֻכשר לעבודת התרגום, וחושבים לו את זה כמעלה. נדמה לי, שטעות היא בידם. בכדי לחדור עד עֹמק נפש גבוריו צריך האמן לפעמים להתגבר על עצמיותו שבעתַים, ובכל־זאת הוא משיג את כל ההפכים והנגודים הנפשיים הזרים. אני חוזר על מה שרמזתי קֹדם: האמן הגמור הריהו תמיד גם מתרגם לכשירצה. אפילו אמן הפרוֹזה כאחד־העם, שהיה מכריז ע״ע עצמו כל ימיו שאינו סופר, גם הוא, כשנגש לתרגם את מחברת פינסקר, יָצר שֶׁדֶבר קטן של פרוזה. וככה אנו רואים, כי גם בין הסופרים הצעירים מצֻטָינים במלאכת התרגום רק השלֵמים ביותר. הפגומים והמרֻסקים נשארים פגומים ומרֻסקים גם בתרגומיהם. ומי שהוא בעל עצמיות יתֵרה, יודע גם להתגבר על עצמו. זהו כֹחו של האמן, שיודע גם להתבצר בחוגו לשם האמנות, יודע גם „לקפוץ מעצמו" לשמָהּ. דרושה בגרות יצירית למלאכה זו, ורק אלה שעברו את כל מדורי היצירה, מֻכשרים לה ביותר.

במאמרי על התרגומים, שפרסמתי לפני עשר שנים 1), התאמצתי להגן על „חֹפש" המתרגם־האמן, שהוא חַיב להכנע רק לעצמיותו. זוכר אני, כי המנוח א. ד. גרדון התאמץ לתוכיח לי, כי טעות היא בידי – כי, להפך,

---

1) „מולדת", כרך ו (חוב׳ ג־ג, ד, ה).

אָפְיָני מאד הוא יחסו של ברדיצבסקי אל מלאכת התרגום. הכל יודעים, כמה היה מתמרמר על טשטוש הגבולים הלשוניים אצלנו. הוא בעצם לא היה מאמין כלל, שאפשר לתרגם יצירה אמתית. כל מה שנכתב בלשון אחרת, הריהו, לדעתו, גם יצירה אחרת. הוא, שלא היה יכול להסתגל ל„מלאכת" הספרות מעולם, לא היה יכול גם להניח, שאפשר להריק „מכלי אל כלי" מבלי אשר יתנדף רֵיח היצירה ולא תִפָּגם נשמתה. הוא לא היה מתרגם מעולם מעברית ליהודית את יצירותיו. הוא ראה בזה זיוף, התכחשות לעצמו. גם פֶּרץ, כידוע, לא היה מתרגם כמעט בעצמו את יצירותיו. רֻבן תֻרגמו על־ידי אחרים לעברית; אף־על־פי שאֶת התרגומים הזרים, שבאו לידו, היה משַׁנה עד לבלתי השאיר בהם מתום. בהיותי עורך את „מולדת", שבה נדפסו רב המעשיות העממיות שלו, הייתי מַשוֶה אחר־כך את התרגומים הזרים, שהייתי שולח לו, עם ה„מקור" והכרתי חוש סגנוני עברי דק ועמק מאד. כך היה כותב עברית רק פֶּרץ. אבל איש לא יכול היה להכריחו, ש־יעסוק בעצמו בתרגום יצירותיו, אף כי חלום ימיו האחרונים היה לראותן מכֻנסות בהוצאה עברית.

לְעֻמת אלה היה יחסו של מנדלי אל התרגום אחר לגמרי. התרגום היה לו פרוצס חדש של יצירה, – יצירת הסגנון המודרני העברי, יצירת הפרוזה העברית. הוא היה האמן. משוש שירתו היה לצור צורות־בטוי, לרַכז את רגבי הלשון, להפוך את גרגרי החול השוטף לקרקע אחד מֻצק. שתי הלשונות היו לו אוצר אחד של כלֵי־יְקָר, שהיה מעבירם מזו לזו ומחַזֵק בכֹח האחת את חברתה. מלאכת התרגום של יצירותיו מלשון ללשון היתה חביבה עליו עד יומו האחרון, משום שהיה משקיע בה כֹחות־יצירה חדשים. כזו היא דרכו של האמן. לפֶרץ, ברדיצבסקי ושטֵינברג היה התרגום מלאכה טפֵלה, משום שאצלם היה בכל־זאת העִקר רק התֹכן -- הרעיון שהיה מחַיֶה את דבריהם. מכיון שזה קבל פעם אחת את תקונו בבטוי, שוב לא היה בהם כֹח פנימי מעורר לשוב אליו. הפרוצס של הבטוי כשהוא לעצמו לא היה להם בכל־אפן עִקר, מה שאין כן במנדלי, אמן הצורה והבטוי, שהיה טועם טעם יצירה ביָצרו בטוי חדש גם לדברים ישנים.

מאליה מתעוררת עכשו השאֵלה, אם מי שהוא משוֹלל כֹח יצירה מקורית, או מי שכֹחות יצירתו המקורית קטנים הם בעֵרך, מֻכשר לתרגם בהצלחה יצירות שבאמנות גדולות. השאלה הזאת, בהסתעפה, תגע בעוד פרובלמה גדולה אחת של היצירה: בדבר הצורה והתֹכן שבסגנון. אם נניח, שיכול אדם להיות מתרגם־יוצר מבלי שיהיו לו כֹחות יצירה מקורית, עלינו להסכים, שהצורה והתֹכן הם שני דברים נבדלים בעצם, ודעה כזו מתנגדת לכל השגתנו המודרנית על השירה, כעל פרוצס של כֹחות־הבטוי par excellence. עלינו אפוא להחליט, כי תרגום שאינו פורמַלי בלבד, אלא שחותָם אמנות עליו וכֹחות־יצירה גדולים, לשוניים ושיריים, שקועים בו, אינו נעשה אלא על־ידי בעל כֹח של יצירה. מובן, שיש מתרגמים־פילולוגים, שאִמְנו את ידם ימים רבים והֻכשרו לתרגם גם דברים שבשירה, לאחר

המוטיב הזר מִתּוֹךְ התכה אורגנית בדפוס הלְאֻמי, ויוצאת באמת יצירה חדשה. ככל שעצמיותה של האֻמה חזקה יותר, כן היא חמסנית יותר. שָׂמה בכֵליה אוצרות שאולים, וטובעת אותם בגשפנקה שלה. לסוג זה נמנים בעצם כל שירי־עם וספורי־עם, אפילו בתקופה מאֻחרת יותר. מי זה איננו יודע, כי רֹב שירינו וספורינו העממיים ביהודית הנם מוטיבים זרים, שנעשׂנו שנויים קטנים וגדולים לרוח האֻמה? ולא ההמוניים, כי־אם גם ספורי ר׳ נחמן המוטיבים היסודיים שלהם שאולים. ואולם מי יגיד בכל־זאת, שהם זרים? שהם תרגומים?

תקופת התרגומים חלה תמיד בשעה שממשמשים ובאים ימי בגרותה של הספרות. בתקופת יַנקותה כמעט שאינם בגדר האפשרות. בתקופת המליצה היו נסיונות של תרגומי שילר וגֶטה (אפילו של „פויסט”), ואולם תרגומים עלובים אלה, שרק דלדלו את המקור ועשוהו פלסתר, לא הביאו רֶוחה לספרותנו. אותה התקופה היתה מְכשרה, לכל־היותר, לחִקּוּיִים („אלישע בן־אבויה”). ליצוֹר על־פי אחרים, לעשות כמתכֻנתם, נקל הרבה יותר, כמובן, מאשר לתרגם יצירה זרה כצורתה. כאן תופרים את הבגד לפי מדת הארג, הנמצא מן המוכן; מרחיבים ומקצרים אותו כפי היכֹלת. ואולם התרגום, כל תרגום אמתי, הריהו מפעל של **תרבות**, עד לגִדּוּל עצמי, ליכֹלת עצמית. ותרבות היא דיסציפלינה, בנין מדֻיָּק, סיָג. תרגומים קלַסיים טובים מתַנכים לבטוי מוסרי, — ללכת בדרך האחת והיחידה וללא לנטות מן המסִלה בכל רגע של חֻלשה. בתקופת המעבר של הספרות גם המתרגמים המחֻננים ביותר אינם עשוים עוד לגשת אל הרקת היצירה הקלַסית. ב־ראשית שנות התשעים פרישמאן מתרגם בהצלחה עוד את שפילהַגן ואת שוהמַאכר; ואולם גם „דניאל דירונדה” עדַין מֻקדם במקצת. הפרוזה העברית עוד רכה ומעֻדנה ביותר ליצירה פחות או יותר ריאַלית. מנדלי עדַין יחיד.

התרגום האמתי הוא, כאמור, כבר פרי תרבות. הוא, במובן ידוע, מזיגה של אֻמָנות ואֻמנות יחד. בלי תרבות טֶכנית, בלי אֻמון־יד, שנעשה בהכרה, אין לגשת אל המלאכה הזאת. ואם הננו רואים לפעמים בעלי־כשרון גדולים, שהם מתרגמים גרועים, אין זאת כי הם אמנם בעלי רוח־הקֹדש, אבל יחד עם־זה אמנים פגומים. זה אצלי כמעט כלל. לא יועילו גם אמצעי־בטוי עשירים. זוכר אני, שיהודה שטֵינבֶּרג, זה שהיה שולט כל־כך במכמני הלשון העברית, לא היה מְכשר כמעט לתרגם דבר כצורתו. תמיד היה יוצא אצלו דבר חדש, שטֵינברגי. הוא היה בעל כשרון גדול, עם כל הפגימות שבו, אבל לא היה אמן בעצם. הוא היה עשוי לתת דבר יותר טוב מן המקור, אבל לא את המקור עצמו. גם הוא היה עדַין שַׁיך בעִקר אל סופרי העם הפרימיטיביים,— לאלה שכל מה שבא במחיצתם הריהו תכף מתיַהד ומשתנה שנוי גמור עד לבלתי הכיר את מקור מוצאו. באיזו מדה היה גם פֶּרֶץ — עם כל הקולטוריות הרוחנית שבו — נמנה על המשפחה הזאת. לאלה, שאינם יכולים להשתחרר מן היסוד הַזָּר ואינם עשוים גם לקַבלו כמו־שהוא. גם הוא היה מֻשפע כמעט מכל מה שבא במגע עמו; ואולם לתרגום לא הצליח. גם הוא היה בעל רוח־הקֹדש, אבל לא אמן בעצם.

נִכּרת. רבּם היו מתפרצים כרוחות־סער חזקות, עקרו כמה גדולים רקובים ופִנו את המקום למחשבה ושירה חדשה. כל מגע אחר עם תרבות זרה לא השפיע מעולם כתרגומן של יצירות גדולות לּלשון הלְאֻמית.

יש תרגומים, שבהם קשורות מהפכות דתיות כבירות (תרגום התנ"ך והאוַנגליון), ויש תרגומים, שהם נעשו היסוד הראשון לתרבותם של עמים גדולים (התרגומים הרומיים מיוָנית). איננו יכולים לצַיר לנו את התפתחותם של עמי אירופה בלי תרגום התנ"ך ליוָנית, וקשה לנו גם לשַער, מה היה לעמים האלה, אִלו תִרגמו יצירות הדוֹ הגדולות ללשונות אירופה בתקופת ילדותם, בשעה שהיו עשוים עוד לקבל השפעה ולשַנות את אָפיָם שנוי יסודי.

אין לפקפק אפוא בדבר, כי התרגומים היו כמעט תמיד גורם להתקדמות, להתחדשות, סמן לצמאון־יצירה. מעולם לא היו עוד גורם לטשטוש אפיָה של האֻמה; להפך, הם היו משמשים תמיד דחיפה להרחבת גבוליה, להתעשרותה, לבגרותה. תרגום גרוע, אפילו על יצירה גדולה, אין כֹחו יפה להשפיע השפעה ממֻשכת על רֹב האֻמה (כאלה היו רֹב התרגומים אצלנו בתקופת ההשכלה); ותרגום טוב, יסודי מתמזג תמיד עם רוח העם, — נעשה ממילא לאֻמי. כלום לא נעשה תרגום התנ"ך על־ידי לֻתֶר יצירה גרמַנית־לאֻמית? וכלום אין תרגומי טאגורי של פרישמאן ו„וִילהלם טֶל" של ביאליק יצירות עבריות־לאֻמיות? כשאני מדפדף בתרגום „כה אמר סרתוסתרא", יש שנדמה לי, שאני קורא בתנ"ך. ואמר לי גם שניאור פעם, שכשהוא רוצה להַלך על נפשו את רוח התנ"ך, הוא קורא דפים אחדים בספר זה. אין זאת כי יש בו מזיגה גמורה של המקור ושל לשון־התרגום ורוחה. אפשר, שזה גרם במדה ידועה לטשטוש המקור — על זה אינני מתוַכח; ואולם אלה, הכופרים בערכו הגדול של תרגום זה, המצַיֵן, לפי דעתי, דרגה כל־כך נעלה בספרותנו החדשה, אינם רוצים לדעת, כי טשטוש קל זה נתן לו אפִי, עשה אותו חטיבה מיֻחדה, — ל א ֻ מ י ת.

במלאכת התרגום נוהגות כמה מדות. אבל בּרֻבּן הן תלויות בזמן, בתקופת הספרות, — בדרגת התפתחותה לפעמים יותר מאשר בסגֻלות המתרגם כשהן לעצמן. בתקופת ילדותה של הספרות תרגום גמור כמעט שאינו בגדר האפשרות. אין הלשון מכשרת עדַין למסור את הנואַנסות של הלשון הזרה; ואולם גם העם הפרימיטיבי אינו עשוי עדַין לקבל יצירה זרה כמו־שהיא. בפיו ובלשונו היא משתַנָה שנוי גמור; היא מֻטבעת בחותָמו של אָפיוֹ, דתו ולשונו במדה כזו, שהיא פוסקת מהיות תרגום. ודבר זה נעשה בלא־יודעים. החוטים הזרים נשזרים מאליהם בארג היצירה הלאֻמית; החֹמר, הבא מן החוץ, מצטרף אל רכוש האֻמה. מה הם רֹב הספורים המִתולוגיים והאֶפיים, רֹב האגדות הנודדות, אם לא „תרגומים" מסוג זה? כל הבא מן החוץ משתלב ומתמזג עם זה שבפנים, ואין עוד להבדיל ביניהם. כלום זה בא רק מתוך בערות? לא. הסֻבּיֶקטיביות העממית היא עד ן כל־כך חזקה, בלתי־נפגמת, שאינה קולטת שום יסוד זר כל־עוד לא עִכלה אותוֹ לפי רוחה.

פושקין, פֶּט, בּוֹדלֶיר, גיאורגי – כֻּלם היו מתרגמים גדולים במדה שהיו אמנים גדולים. התרגום היה להם מעין התחרות, מעין התאבקות עם ענקי־היצירה הזרים. צא ובדֹק ותראה, שכל בעלי־הכֹּח אוהבים את המלאכה הגדולה הזאת. בה הם מודדים את כֹּחותיהם, בוחנים את מדת יכלתם. לכל משורר־מתרגם יש תמיד ההרגשה, שבמלאכת התרגום איננו רק נותן הרבה, כי־אם גם מקבל. יש שהיא מסַיעה לו לצאת מתוך חוגו המֻגבל. פעמים היא מרחיבה אותו על־כרחו... המגע עם רוחות־היצירה הגדולות מכריח אותנו לאַמֵץ את הכֹּחות הנרדמים, החבוים, – להוציא מעצמנו את אשר גם לא שערנו. גם בספרותנו אנו רואים את ביאליק, פרישמאן, טשרניחובסקי, כהן, שופמן, שמעונוביץ, ואחריהם את רֹב הצעירים בעלי־הכשרון – כֻּלם עוסקים במלאכת התרגום, ורֻבּם – לרצונם, להנאתם. אני רואה בזה אות לטובה. סִמן של רצון להרחיב את שדה יצירתנו, לחרש בה מעניות חדשות. הרגשת־הכֹּח היא, לפי דעתי, הרגשת האֵיתנות של לשוננו המחֻדשת, של התפתחות כלי־קבולה, ולא סמן לעיפות ולדלדול הכֹּחות, כפי שמשערים אחרים. גם מתולדות הספרות הכללית אנו יודעים, שתקופת התרגומים הגדולים חלה על־הרֹב ביחד עם התגברות היצירה המקורית. מובן, שקשה כאן להציב גבולות מדֻיָקים. אבל ברור הוא, ששתי התקופות האלה – של הרקת הספרות הלועזית ושל תגבֹּרת היצירה המקורית – נוגעות זו בזו. תרגומים גדולים מבַשרים כמעט תמיד אביב חדש של יצירה. (תקופת פוֹס, הֶרדר והשלֶגלים – בגרמניה; של גנֶדיץ' וז'וקובסקי – ברוסיה). ואולם מצד שֵני גם התרגומים השלֵמים לא יצֻירו בלא הכשרה ידועה על־ידי היצירה המקורית. תרגומי הומירוס הראשונים ברומית ורֹב התרגומים לפני תקופת לֶסינג והֶרדר, וביחוד אלה שנעשו ברוסיה במאה הי"ח – לא היה להם כל ערך אמנותי. ואינני צריך להביא ראיה מן התרגומים העבריים, שנעשו בתקופת ההשכלה, שכמעט כֻּלם הם ילדותיים במדה כזו, שהם מעוררים עכשו רק צחוק. היוצאים מן הכלל, שנעשים על־ידי גאונים (תרגום כתבי־הקֹדש על־ידי לֻתר וכיוצא בו), אינם מוכיחים כלום; ואולם גם שם ימצא, מי שיהיה בודק יפה, שכבות תרבות ויצירה, שֶזִבּלו את הקרקע ליצירת התרגומים הגדולים. כשם שביצירה המקורית משתמש היחיד הגדול בכל פרורי־היצירה הבודדים של „הנעלמים" המרֻבים, כך גם בתרגום – ובמדה עוד יותר גדולה – נהנה הפרט מן העשר המפֻזר על־ידי הרבים. ואותו לֻתֶר עצמו יוכיח.

החוקר המדעי, שיהיה עוסק פעם בשאלה חמורה זו, שאלת התרגומים בספרותנו, ימצא חֹמר מרֻבה בכל תקופותיה של היצירה העברית. הרבה־הרבה יהיה ללמוד מחקירה זו, ובמסקנותיה נוכל להשתמש עתה, בשעה שלרגלי המלאכה נתעוררו כמה וכמה שאלות חשובות, עיוניות ומעשיות, הדורשות את פתרונן. בחקירה כזו יגלה, כי פעמים תרגומו של ספר היה גורם למהפכות רוחניות גדולות, לשנוי ערכיה של התרבות המקורית ולהפראתה. כמעט שאיננו מוצאים, שתרגומים חשובים יעברו בלא השפעה

לפעמים גם דבר שבמקרה. התרגום מסַמן תמיד דרגה כללית, לאֻמית. בו מתרכז ההון הַצִבּוּר, המשֻתָּף. הננו רואים, כי פעמים תרגום מצֻיָן פותח תקופה חדשה ביצירה. הוא יוצר את כלי־הקבול, את הדפוס, ומרחיב בזה מאליו גם את התֹכן. הוא מעורר, מעודד. לפעמים מתכרכמים פני הספרות המקורית לנגדו; אבל זהו רק רֶגע עובר. העובדה, שבספרות זו ובלשון זו כבר יש שקספיר, הומירוס, דַנטי בתרגומים הגוגים, מוכיחה גם על התקדמותה של היצירה המקורית. אלמלא כך, לא היה זה בגדר־האפשרות. התרגום הקלַסי הוא התוצאה של היצירה המקורית, סִכּוּם כֹּחותיה, פרי התרכזותם. מנדלי, ביאליק ופרישמאן הכשירו את תרגום שלום־עליכם על־ידי ברקוביץ. בתרגום זה צִיְנָה הפרוזה העברית מומֶנט גדול של התפתחותה. בתרגום טוב באים תמיד לידֵי בטוי הכֹּחות המפֻזרים.

ואולם התרגום משַמש בעִקר כֹּח מעורר להתפתחות חדשה. אלמלי היו לנו לפני שלשים שנה שקספיר, גֶטֶה, הֶבל בתרגומים טובים, אין ספק שהיו לנו כיום גם יצירות מקוריות רבות מסוג זה. התרגום הטוב נותן בטחון. הוא מחַנך, משַדל, מגָרֶה. אין הדבר דומה, אם אנחנו קוראים אותה היצירה עצמה בלשון זרה, או שהיא מבהיקה לעינינו בפעם הראשונה בשפתנו. זוכר אני עוד את הרשֶם הכּביר, שעשה עלי לפני שנים רבות „קין" בתרגומו של פרישמאן. זה היה לי גִלוי עולם חדש. התרגום הזה שִכּרַני, אף־על־פי שקראתי אז כבר במקורם את הדרמטורגים הקלַסיים הגדולים. נמלאתי שֶפע ובטחוני בעצמי גדל. זה היה הבטחון בלשוננו, בכֹּחה, — ב כ ֹ חֵ נ ו ה מ שֻ ת ף. מעין זה אני מרגיש עד־היום בקראי את טאגורי, גטה, שילר, אַלטנבֶּרג, קַרלַיל, אֶמרסון וכיוצא בהם בתרגומים החדשים. הם שַיָכים לבעליהם, אבל במדה ידועה — גם לי, גם לנו. ואם מתכרכמים פני יצירתנו המקורית למראה הַשֶפע הזר, אין בכך כלום. זה יבריא אותנו. ואם יש בנו כֹּחות שטרם נֶחשפו, יבוֹאו עתה לידֵי גלוי. ננַער מעט את העצלוּת מעלינו. לא נסתפק עוד במועט, מרֶגש של בושה כלפי „האורחים המכֻבּדים" הזרים, שבאו למחננו... בעצם עבודתנו נתחזק. ומצד זה רואה אני תועלת מרֻבּה בדבר, שגם גדולי־הכשרון שבינינו יתנו מכֹּחותיהם לתרגום השירה הלועזית הגדולה. אין זה אִבּוּד זמן כל־עִקר. להפך, ב ז א ת י בָּ ח נ ו! כשאני לעצמי, יש שהאמונה בכשרונו של סופר מתגברת אצלי, כשהוא מגלה את כֹּחו גם במקצוע התרגום. זהו סמן לשפע, לכֹחות שלא מן המנין. מי שאיננו עשוי להשתחרר זמן־מה מעצמו ולטבּוֹע גם מטבעות זרות מזהָבו, סִמן רע הוא לו. תְּהו נא עליו ותמצאו, שזהו אות לאיזה פגם סמוי מן העין. האמן בעצם, זה שכֹּחו נאמן ובטוח, הוא כמעט תמיד גם מתרגם מצֻיָן. הוא לא יגיד לעולם, שעצמיותו היתֵרה מפריעה, או שזהו „למטה מערכו" — שטוב לו לתת מ„שלו" מאשר משל „אחרים". כאִלו בתרגום טוב אין האמן מגַלה גם את־עצמו — אינו נותן מ„שלו"!

בספרות־העולם אין לנו לחַפש הרבה אחרי ראיות מוכיחות. כמעט כל משורר גדול היה שָש תמיד להריק מאוצר השירה אל כליו. גטה, הֶלדרלין,

עַל הַתַּרְגּוּמִים

מאת יעקב פיכמן

מאמר ראשון

יש כמה וכמה שאלות בכבשי־יצירה, שאנו מעלימים עין מהן לא מפני העדר חשיבותן, כי־אם להפך – דוקא משום שהן דורשות עִיון מְיֻחד, התעמקות מְיֻחדה. עצלים אנחנו, ונוֹח לנו לטחון את הטפל. העִקר תמיד נעזב. גם הופעה יוצאת מן הכלל בספרותנו כדְבַר התרגומים לא עוררה אותנו עד־עתה לטַפל בפרובלֶמה יצירית חשובה זו בכל כֹּבד־הראֹש הדרוש. נשמעו קולות חרדה מצד אחד, שבשֶׁטף התרגומים הכּביר יסתחף ח״ו שדה ספרותנו המקורית, ומצד שֵׁני – קולות מעודדים, שלהפך – תרגומים אלה עתידים להפרות ולחַזק את יצירתנו המקורית; ואולם לא נגשנו עד־עתה לעצם הענין, לצד הפנימי שבדבר. פעמים נדמה לי, שגם בספרות הכללית לא טפלו עוד בחזיון מ ר כ ז י זה של היצירה האנושית במדה מספקת. הערות בודדות חשובות, מובן, שיש למצֹא כמעט אצל כל אחד מסופרי העולם הגדולים, אבל רק הערות בודדות, – בשעה שגם ספרים שלמים עשוים להקיף רק חלק אחד מכל החֹמר הרב והמסקנות הרַבּות, שאפשר היה להסיק מתורה זו, תורת התרגומים.

בעיני יש לשאלה זו, שאלת התרגומים, חשיבות מְרֻבּה כזו, שאינני חושש להעמיד אותה בראש הפרובלמות של הפסיכולוגיה היצירית. ממנה יתד להבנת כמה ענינים מְסֻבּכים, לִישב כמה עקמומיות שבנפש הסופר, להפיץ אור על כמה פנות אפֵלות שבלַבּירינט הרוח האנושית. אני רואה בתרגום את הגורם הראשי להפצת התרבות, לשִׁתּוּף ערכיה, להסתעפותם ולהשתלמותם. התרגומים היו תמיד הרַכָּבוֹת המהירות, שהעבירו את אוצרות הרוח מעם לעם וממדינה למדינה. זה היה הדֹאַר, שהיה מחבר את הבודדים הגדולים, שהיה מביא את בשורות המרחק לנדחי האנושיות. כלום אין כל תרבות פותחת בהם? כלום אין כל לשון מתחזקת, מתחשלת, מגַלה את גנזיה ובאה לידֵי הכּרת יכָלתה וחֻלשתה על־ידם? הם מסַמנים גם את ראשית כֹּחה הרך, גם את עֹז בגרותה. התרגומים הם במדה ידועה אבן־הבֹּחן של כל ספרות. בהם היא מתנַסָּה, בהם היא מֻכרחת לדלות את מכמַני סתריה, לאסוף את נדחיה ולצמצם את הכֹּח הגנוז בה לפעמים הרבה יותר מאשר ביצירה המקורית. היצירה המקורית מצַיֶּנת יותר את הכֹּח האישי, את עלִיַּת היחיד. היא יכולה להיות

בִּקֹּרֶת

אֲנִי נִשָּׂא בַּסָּעַר.

חֶדְוָה לִי, צוּקָה לִי!
שְׁחָקִים וּמְצוּלוֹת
סְבִיבִי מְרַפְרְפִים,
שִׁבְרֵי־אוֹר צוֹחֲקִים,
שִׁבְרֵי־אוֹר שְׁמָשׁוֹת,
קוֹרְצִים וְצוֹדְדִים,
קוֹפְצִים לְמַעְלָה,
גּוֹלְשִׁים לְמַטָּה,
וַאֲנִי בֵּין הַגַּלִּים.

צוּקָה לִי, חֶדְוָה לִי!
אֲנִי שָׁר עִם הַגַּלִּים
שִׁירַת עֹז וּמִלְחָמָה,
שִׁירַת אֹשֶׁר וְאָבְדָן,
שִׁירַת חַיִּים וָמָוֶת,
עַל גְּבוּל חַיִּים וָמָוֶת.
עִם הַגַּלִּים אֲחוֹלֵל,
רֶגַע אֶחְלֹף עִמָּהֶם,
רֶגַע אָקוּם לִתְחִיָּה,
רֶגַע אֶשְׁמַע בִּלְבָבִי
דֹּפֶק לֵב כָּל־הָעוֹלָם,
– אֲנִי חַי כָּל־הַנְּצָחִים
אֲנִי אוֹבֵד בַּסָּעַר!

תרפ"א.

חָרֵשׁ, חָרֵשׁ:
מִרְיָם, חֶמְדַּת־נַפְשִׁי – –

VIII

שִׁיר לִי, שִׁיר שֶׁל פְּלָאִים לִי,
יוֹם וָלַיִל יְצַלְצֵל לִי,
סָבִיב לִי וְאֵין אֲנִי
מוֹצֵא מִלִּים לוֹ.

בְּקֶשֶׁב אַקְשִׁיב רַק לַצְּלִיל,
קַל וָרַךְ וְנֶאֱמָן צְלִיל,
הוֹמֶה חָרֵשׁ לִי בְּגִיל,
לִי וּבִי גַּם בִּי.

שִׁיר הַסְּפִירוֹת נִשְׁמָע כַּךְ
טָמִיר, נַעֲלֶה נִשְׁמָע כַּךְ,
מִכָּל כּוֹכְבֵי־אֵל יְפַךְ
וּמִמַּעְיְנֵי־לֵב.

כּוֹכְבֵי־אֵל וּמַעְיְנֵי־לֵב
שָׁרִים יַחַד לִי בַּלֵּב,
שָׁר לִי צַעֲדִי, עֵץ וְקִיר –
הַכֹּל שָׁר לִי שִׁירוֹ

IX

גַּלִּים שְׁטָפוּנִי,
גַּלֵּי יַם־אַהֲבָה בּוֹעֲרִים,

VI

הוּטַל הַגּוֹרָל,
נָפַל דְּבַר־אֵל!
כָּל זְבוּלֵי שְׁחָקִים
הִרְעִישׁ הַקּוֹל,
יָרַד וְהִתְגַּלְגֵּל,
הָלֹךְ וְהִתְגַּלְגֵּל,
עַד יַרְכְּתֵי שְׁאֹל.

אָז הָיְתָה דְמָמָה,
כְּמוֹ קָפָא כֹּל.
וְהִנֵּה מִקָּצָה,
אֵי־שָׁם מִקָּצָה,
פֶּלֶג חַי נִבְקַע,
מְקוֹר־הָרִים צָלוּל,
נוֹסֵס כְּדִמְעָה,
הוֹגֶה כִתְפִלָּה,
שָׁטַף בְּגִילָה
לְעֵין שֶׁמֶשׁ חָדָשׁ
עַל אֶרֶץ גְּדוֹלָה, חֲדָשָׁה...

VII

בְּאֶשׁוּן־לֵיל הֱקִיצוֹתִי,
בַּת־צְחוֹק נְהָרָה חֶרֶשׁ עַל שְׂפָתַי,
עֵינַי סְגוּרוֹת וּבַת־צְחוֹק עַל שְׂפָתַי,

וְנִצִּים עָלֶיהָ
שָׁמַיִם וּשְׁאֹל.

(עם צרור פרחים)

וְרָדִים נֶחְמָדִים,
תְּמִימִים־תִּינוֹקִיִּים,
לְכוּ וְהָבִיאוּ לָהּ
בְּרָכָה מֵעִמִּי.
קִטְרוּ לָהּ נַפְשְׁכֶם,
יָפְיְכֶם הַעֲלוּ לָהּ,
סַפְּרוּ עוֹד עַל נְעָמָהּ
נָעֳמְכֶם אַתֶּם.
אִמְרוּ לָהּ: אָמְנָם יֵשׁ
עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ שִׁיר,
עוֹלָם שֶׁל אַהֲבָה,
אֹמֶן וָתֹם.
אִמְרוּ לָהּ: יֶשְׁנוֹ אִישׁ
מַאֲמִין בְּעוֹלָם זֶה,
מַאֲמִין גַּם בָּנוּ הוּא,
מַאֲמִין גַּם בָּךְ.
כָּכָה תַּגִּידוּ לָהּ
וְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַל עוֹד;
אַחַת רַק אַחַת,
כִּי תִשְׁאַל, אַל תֹּאמְרוּ עוֹד:
כִּי אֲהַבְתִּיהָ.

גּוּר־נָמֵר צְמֵא־טֶרֶף
הִיא חֶמְדַּת־לְבָבִי!
בְּעֵינֶיהָ זִיק־אֵימִים
חִישׁ לָכְדָה לְבָבִי,
אוֹכֶלֶת לְשַׁדִּי
וּמְעַלְּעָה הַדָּם.

IV

אַךְ שָׁוְא הוּא כָּל־מָשָׁל,
כָּל־דִּמְיוֹן לַתֹּהוּ!
הוֹד־פֶּלֶא סְגֻלָּתָהּ,
לֹא הָיָה כָמוֹהוּ
וְלֹא יִהְיֶה עוֹד.

מִשַּׁלְהֲבוֹת קְדוּמִים,
מֵאוֹצְרוֹת עֲלָטָה
לֵיל אֶחָד כְּפוּל־רָזִים
נִשְׁמָתָהּ נִמְלָטָה,
וַתּוֹפַע עִם־שַׁחַר
בִּדְמוּת יַעֲלַת־חֵן.

לֵיל קַדְמוֹן כְּפוּל־רָזִים
בִּשְׁחוֹר־אֵשׁ עֵינֶיהָ,
רַךְ שַׁחַר טְלוּל־זֹהַר
בִּבְשָׂרָהּ, בִּדְבָרָהּ,
בִּיקַר תְּנוּעוֹתֶיהָ;

כְּצוּד פַּרְפָּר בִּמְעוּפוֹ,
כָּכָה צְדָתְהוּ.

בָּא מֵאֵלָיו, לָהּ נִמְשַׁךְ,
כְּאֶל כּוֹס הַשּׁוֹשַׁנָּה.

וַהֲרֵיהוּ מְפַרְפֵּר
בְּיָדָהּ הַקְּטַנָּה.

מַה־זֶּה יִהְיֶה לִלְבָבִי?

III

לֹא, לֹא יַלְדָּה קְטַנָּה –
בְּרַק־נוּר בִּשְׁחוֹר־לָיְלָה,
צִק־צַק שֶׁל חֲנִיתוֹת
וְנִדְהָם הַלָּיְלָה:
הַשְּׁחָקִים מַרְעִידִים
וְנוֹהֵם הַתְּהוֹם.

לֹא, לֹא יַלְדָּה קְטַנָּה –
גַּל־סַפִּיר בַּשֶּׁמֶשׁ,
מִשְׁתּוֹבֵב, מִתְפַּנֵּק
וּמְנַצְנֵץ בַּשֶּׁמֶשׁ,
אֵין חֵקֶר לְשִׁטְפּוֹ
וּלְעֶדְנוֹ אֵין חֹק.

יעקב כהן

אַקּוֹרְדִים נִתָּקִים

I

אָנָה הָלַךְ לְבָבִי?
אָנָה פָּנָה, הָלַךְ לוֹ?

לִבִּי יָצָא לְמֶרְחַקִּים,
לִקְרַאת הָאָבִיב הָלַךְ לוֹ.

לִשְׁתּוֹת אוֹר שְׁמֵי־בְרֵאשִׁית,
לֶאֱסֹף שֶׁהֱמֵי־טַל בַּגַּיְא.

הָלַךְ סָבַב לְבָבִי –
וְלֹא שָׁב עוֹד אֵלָי.

מַה־זֶּה הָיָה לִלְבָבִי?

II

מַה־זֶּה הָיָה לִלְבָבִי?
יַלְדָּה קְטַנָּה צְדָתַתְהוּ.

וּצְלִילֵי הַמָּחוֹל נִתָּכִים בְּאֵין־שֹׁמֵעַ
מְעֻבָּרִים.

אָז קָרָא הָאָבִיב לִנְעָרוֹת.

VII.

נִפְתָּלִים הַדְּרָכִים וְרַבִּים,
רַגְלַי יָגֵעוּ,
וְדַרְכִּי הַיְחִידִי
מִמֶּנִּי יִסָּתֵר.

לַבֹּקֶר הָמָה בִי לִבִּי,
כִּי נִצַּב לְפָנַי יוֹם רָם
כְּסֻלָּם וְזָהָב שְׁלַבָּיו.

הִנֵּה עָלִיתִי לְצָהֳרָיו,
קָלוֹתִי מְאֹד –
שָׁטַח כָּל־שְׁנוֹתַי לְעֵינַי,
כָּל־הַדְּרָכִים הוֹלְכִים
אֶל הָעֶרֶב
וְאֵי־לִי דַרְכִּי הַקָּצָר?

וינה, תרפ"א–פ"ב.

וְיִשַּׁח לָאָרֶץ,
חָשָׁאִי וְחָבִיב
כְּמִלְּפָנִים.

הַיְלָדִים עֲיֵפִים מִן הַיּוֹם
וְיָנוּמוּ בַּאֲשֶׁר הֵם שָׁם.

וְאָנֹכִי אֵינֶנִּי.

VI

הִנֵּה הָאָבִיב לִגְוָנָיו
כְּבָר יִשְׁכֹּן בַּלְּבָבוֹת.

שִׁירֵי־רֹךְ קַלִּים
לָנוּ תְּשַׁלַּחְנָה
עֵינֵי הַנְּעָרוֹת,
בְּפַרְפַּר בָּן לָבָן
כְּגוֹזָל בַּכֶּלֶא.

לָמָה עוֹד נֵשְׁבָה
עַד נִטְבַּע בִּימֵי דָמֵינוּ?

קָרַבְנוּ מַה־יֶּהֱמֶה הָעֶרֶב
בַּיַּיִן הָאָפֵל.

חָרֵשׁ יִקְרַב אֶל מִשְׁכָּבִי
וְיִשְׁתָּרַע לְמַרְגְּלוֹתָי.

תַּחַת תִּלֵּי צְלָלִים זָרִים,
אֵצֶל דְּמָמָה שְׁחוֹרָה
אֶשְׁכַּב
וְלִבִּי יִכְאַב,
יִכְאָב.

V

בַּבַּיִת
עוֹד יַעַמְדוּ הַגַּנִּים לְבַדָּם
כְּמִלְּפָנִים.
בְּשְׁרַב־צָהֳרַיִם יִכְבַּד מַשָּׂאָם
וְיִיעָפוּ,
וְיוֹרִידוּ רָאשֵׁיהֶם.

הַתַּרְנְגֹלוֹת כְּבָר נִשְׁחָטוּ,
אוֹ נִטְרָפוּ,
אֶפְרוֹחֵיהֶן פָּרְחוּ.

אִמִּי הַזְּקוּפָה כְּבָר הִלְבִּינָה,
אוֹ אַף מֵתָה.

אַךְ כָּל־עֶרֶב עוֹד יִקְרַב

רַב לָנוּ!
עַתָּה כְּבָר נוּכַל רֶדֶת
אֶל מֵימֶיךָ הָאֲפֵלִים,
הַקְּרִירִים.

כִּי כָכָה אָרְכוּ בָנוּ הַחַיִּים.

עז

עֶרֶב שׁוֹתֵק אַט יָפַף
בְּעַד הַחַלּוֹן
וַיְמַלֵּא אֶת הֶחָדֶר.

תַּחַת תִּלֵּי צְלָלִים זָרִים,
אֵצֶל דְּמָמָה שְׁחוֹרָה
אֶשְׁכַּב
וְלִבִּי יִכְאַב,
יִכְאָב.

מִן הַמֶּרְחָק
בּוֹדְדָה תִּתְקַע
לִי חֲצוֹצְרָה
שִׁירֵי־יַלְדוּת בְּהִירִים.

וּכְפָרִי הָרָחוֹק,
הַנִּשְׁכָּח,

III

לְאִטָּם,
כִּנְחָשִׁים מַבְהִיקִים,
הִתְפַּתְּלוּ הַיָּמִים אֲרֻכִּים
לְפָנֵינוּ.

מְאוּם לֹא עָשִׂינוּ,
אֲנִי, אַתָּה וְהִיא,
לְצִדָּם עָמַדְנוּ
וַנֵּרָא אַךְ מַחֲרִישִׁים.

כָּכָה אָרְכוּ בָנוּ הַחַיִּים.

וְכִי הָאֱפִילוּ לִרְגָעִים –
הֵן הִפִּילוּ
הַמַּחֲזוֹת הָעוֹבְרִים
בִּרְקֵי־צִבְעוֹנִים
בְּאָפְלֵנוּ.

עַתָּה כְּבָר קָרֵב הַלַּיִל הָאָרֹךְ
אֶל פִּתְחֵנוּ,
עוֹד רֶגַע יִתְמַהְמַהּ בְּצַעֲדוֹ
וְרוֹאֶה, אִם נָכוֹן לִבֵּנוּ.

– כֵּן־הוּא!
סַלֵּנוּ מְלֵאנוּ כָּל־מַרְאוֹת הָעוֹלָם–

וּשְׂמִיכָה עַל רֹאשָׁם,
וְרוֹבְצִים עֵרִים,
נִפְחָדִים,
כָּל־לֵילוֹתָם.

II

אֲרוֹנוֹת שְׁחוֹרִים
לִרְבָבוֹת
רֵיקִים יְחַכּוּ
עַל־פְּנֵי אָרֶץ.

עַל־יָדָם זְקֵנִים,
חַסְרֵי־רַגְלַיִם,
יַעַמְדוּ חֲצָאִים
וְשׁוֹלְחִים
יָדַיִם אֲרֻכּוֹת וְרָזוֹת.

בְּנֵי־אָדָם זְהִירִים,
נֶחְבָּאִים בַּבָּתִּים
וְחַיִּים בְּלִבָּם.

בַּלֵּילוֹת
קְרֵבָה אֶל הַחַלּוֹן
אֶצְבַּע אֲרֻכָּה וְרָזָה
וְדוֹפְקָה בַּחֲשָׁאִי.

דוד פוֹגל

שִׁירִים

ז

בְּנֵי־אָדָם, לֹא שָׁכְנָה הַשִּׂמְחָה
בִּלְבָבָם,
נָצַח יִשְׁמְעוּ:
צַעֲדֵי־אֵין־שֶׁמַע
אַחֲרֵיהֶם יָנוּעוּ.

אָכֵן,
פְּעָמִים וְחָבְקוּ אִשָּׁה אוֹ יֶלֶד,
אַךְ פֶּתַע יִמָּלְאוּ חֲרָדָה
כְּיַעַר אָפֵל,
וְיָדְעוּ מְאֹד:
חַיֵּי־אֵין־שֶׁמַע
עוֹמְדִים עַל־גַּבָּם
כְּלֵילוֹת פְּתוּחִים.

בַּמִּטּוֹת
יִתְכַּנְּסוּ בַּחֲשֵׁכָה

וְנִדְמָה לוֹ אָז, כִּי חֲצִי עִגּוּל הַשֶּׁמֶשׁ בְּאַפְסֵי מַיִם
לֹא מָחוֹז הוּא וָחוֹף, כִּי־אִם שַׁעַר וּמָבוֹא אֶל עוֹלָם יוֹתֵר לוֹהֵט, יוֹתֵר פֶּלְאִי...
אֶשְׁפֹּךְ לָךְ אֶת מִשְׁבְּרֵי לִבִּי, דְּלוּקֵי הָדָר מַשְׂקִיעוֹת,
וְאֶת סַמְבַּטְיוֹנֵי נַפְשִׁי, זוֹרְקֵי צְלִילִים וּזְמָרַגְדִּים,
וְאַתְּ תַּהְתְּרִי וְתַעַבְרִי בָּהֶם בְּשָׁלוֹם
עַד יָבוֹא יוֹם־שַׁבַּתִּי וְאֶפֹּל עָיֵף, עוֹטֵף וְגוֹוֵעַ –
כֵּן יִפֹּל גֶּבֶר־הַדְּבוֹרָה מִנְּשִׁיקַת כְּלוּלוֹתָיו בִּמְרוֹמֵי־תְכֵלֶת
עֵת יִשְׁפֹּךְ בְּרֶחֶם רַעְיָתוֹ אֶת שֶׁרֶף־חַיָּיו
וְיִצְנַח, קְלִפָּה רֵיקָה, אַרְצָה;
וְכֵן יַעֲטֹף פֶּרַח־הַמְּצוּלוֹת
עֵת יַעֲקֹר עַצְמוֹ בִּרְצוֹן מִקְּנוֹ הַקָּצָר,
יַעֲלֶה וְיִזְרֹק אֲבַק־אַהֲבָתוֹ עַל־פְּנֵי אֲחוֹתוֹ הַפּוֹתַחַת גְּבִיעָהּ לַשֶּׁמֶשׁ,
וּבָדָד יָצוּף אַט־אַט אֶל מִיתָתוֹ.
הִנֵּה, נֹעַר לָךְ אִילַן־מַחֲשַׁבְתִּי אֶת פִּרְיוֹ אָדֹם, וְעָלָיו–זָהָב וּנְחֹשֶׁת־קָלָל,
וְעַכְשָׁו יַחְבֹּק זְרוֹעוֹת לִקְרַאת תַּרְדֵּמַת־חֹרֶף;
וְשֶׁמֶשׁ־חַיַּי יִגְוַע, יִשְׁקַע,
אַחֲרֵי שַׁלְּחוֹ דָמוֹ עַל־פְּנֵי מֵימַיִךְ
וְהוֹצִיאוּ רוּחוֹ הַלּוֹהֵט בֵּין עֲנָנַיִךְ.

וּמַאַבְקוֹת־אוֹר נִשָּׂאוֹת בִּמְסִלּוֹת רְחוֹקוֹת, שָׁם פַּרְסוֹת אַבִּירֵי הָאֵלִים עָבְרוּ,

אֶעֱשֶׂה שֶׁמֶשׁ אַחַת –

וְתֹקֶף סוּפוֹת חוֹצְבוֹת אוֹקְיָנוּס בְּאֶבְרוֹתָן,

וְעֹז שִׁבֳּלוֹת־מַיִם סוֹבְבוֹת וְרוֹתְחוֹת,

וַחֲמַת לָבוֹת, מִפְּנֵיהֶן יִתְקַפְּלוּ הָרִים כְּקִפּוֹד,

אָשִׁית לְקֻצְפַּת אַהֲבָה אַחַת –

וְכָל שַׁלְהָבוֹת לִבִּי וְסַעֲרוֹת כִּסּוּפַי

תְּחוֹלַלְנָה עַל רֹאשֵׁךְ כְּשֶׁמֶשׁ, כְּפֶרַח, כְּנֵזֶר...

פַּזְּרִי שַׂעֲרוֹתַיִךְ לִקְרַאת נִזְרִי –

וְהָיָה לָךְ כִּכְלִיל־כּוֹכָבִים, יַעֲנֹד כְּרוּב לְרֹאשׁ קָדוֹשׁ,

אוֹ מְאוֹרוֹת הַצָּפוֹן מְשַׂחֲקִים עַל מֵצַח הַלַּיְלָה,

אוֹ קֶשֶׁת־זֹהַר קְשׁוּרָה בְּתַלְתַּלֵּי עָנָן,

אוֹ זֵר־אַהֲבָה, יַעֲטֹף צַעַר לֵב חַנּוּן...

תִּטְבְּלִי בָּאוֹר, תִּתְכַּסִּי יֹפִי

כְּכַסּוֹת אֲבַק־זָהָב אֶת רִיסֵי הַפְּרָחִים,

אוֹ עַפְרוֹת־עֵדֶן זְרוּעוֹת עַל כַּנְפֵי פַּרְפָּר.

תֵּלְכִי מִיֹּפִי אֶל יֹפִי וּמִלַּהַט אֶל לַהַט

כִּנְמָלָה תוֹעָה בֵּין פְּטוּרֵי שׁוֹשָׁן גָּדוֹל,

פַּעַם עוֹלָה וְנוֹשֶׁמֶת אֲוִיר צַח לְהָפִיג אֶת שִׁכְרוֹנָהּ

וּפַעַם צוֹלֶלֶת בְּאֹדֶם אַפְלוּלִי וְרֵיחַ וָרֹךְ;

אוֹ כְּצִפּוֹר־יָם נוֹדֶדֶת בֵּין עַנְנֵי שְׁקִיעָה,

טוֹבֶלֶת בְּזָהָב, יוֹצֵאת לִתְכֵלֶת, וּמִסְתַּתֶּרֶת שׁוּב בְּזָהָב וְאַרְגָּמָן;

אוֹ כְּדַיָּג חוֹתֵר בְּאוֹקְיָנוֹס אֶל מוּל שֶׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת,

עוֹלֶה גִּבְעוֹת־זָהָב, יוֹרֵד עִמְקֵי־יַיִן,

וּמְשׁוֹטָיו לַחִים, מְצַפִּים זָהָב,

וּמְשׁוֹטָיו יַזּוּ בְּדֹלַח וִיטַפְטְפוּ בַּרְקוֹת־קֶשֶׁת,

וְהִיא נִמְשֶׁכֶת וְנִגְרֶרֶת לֵאלֹהִים –
דֶּרֶךְ זִרְמֵי כּוֹכָבִים וְרַעַד רִשְׁתּוֹת־אוֹר,
דֶּרֶךְ גּוּשִׁים שְׁחוֹרִים נֶאֱבָקִים בָּאֲפֵלָה
וְנַחֲלֵי דָמִים נוֹהֲקִים לְאוֹר הַיּוֹם,
דֶּרֶךְ נְבוּאוֹת־שָׁלוֹם אוֹבְדוֹת, צוֹלְלוֹת בְּשַׁחַר רָחוֹק
כָּאֳנִיּוֹת צַחוֹת־כָּנָף בְּחַכְלִיל אַדֵּי־צְפִירָה עַל הַיָּם –
נִמְשֶׁכֶת וְנוֹהֶרֶת לֵאלֹהִים.
כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה לְךָ אֶתֵּן –
נִיצוֹצוֹת גְּנוּבִים מֵאוֹצְרוֹת הַלַּיְלָה,
וְלִבְנֵי יָשְׁפֵה, לֶשֶׁם וְאֹדֶם מִמִּשְׁבְּצוֹת רִצְפַּת גַּן־עֵדֶן חָתַרְתִּי –
וּבְתֹם כָּל־אוֹצָרִי וּבְאֶפֶס כֹּל מֵאַמְתַּחְתִּי,
עוֹד אֶהְיֶה כְעָנָף, הִשְׁלִיךְ אַרְצָה שֶׁלֶג מַבְהִיק מַשָּׂאוֹ,
הַמְטֵר וְהַתֵּךְ כִּתְמֵי־לֹבֶן וּבְרַד רְסִיסֵי־אוֹר,
וַיִּתַקֵּן עַצְמוֹ לְלִבְלוּב אִיָּר –
כִּי הוֹמֶה, הוֹמֶה בִּי עָסִיס אֲבִיבִי,
עֶבְרָנִי שִׁכְרוֹן־יוֹצְרִים,
אֵי אֶקַּח צְבָעִים וּבָהֶם אֲלַבְלֵב, רֵיחוֹת – וִימַלְּאוּ גְבִיעַי?
מִבֹּשֶׂם תַּפּוּחִים צְנוּעִים בֵּין עֳפָאִים,
מִקִּפּוּלֵי שׁוֹשָׁן, חֻטְּבוּ מֵאֹדֶם אַךְ רֹךְ לָמוֹ כְּעוֹר זָמֶר,
מֵעֲרוּגוֹת־פְּרָגִים לוֹהֲטוֹת
כְּאִלּוּ פָּקַע עוֹרֵק מֵעוֹרְקֵי הָאֲדָמָה וַיִּפְרֹץ זֶרֶם־שָׁנִי חַי הַחוּצָה,
וּמֵרֵיחוֹת־לַיְלָה מְשַׁכְּרִים שִׂיחַ נִרְדָּם וְעָשׁ מִסְתּוֹבֵב,
אֶרְקֹם פֶּרַח אֶחָד –
מִזָּהָב חִוֵּר אֲשֶׁר לְעַמּוּד הַשַּׁחַר, וּמִמְּעִיל־אַרְגָּמָן יַעֲטֹף שֶׁמֶשׁ לִפְנֵי בוֹאוֹ
מִבְּרָקִים עָפִים וּמִמְּחוֹל מֵטֵיאוֹרִים מִתְפּוֹצְצִים,
מִכּוֹכְבֵי־תָמִיד אֲיֻמִּים וּשְׁלֵוִים בְּגָבְהָם,

וְאַף תַּכִּירִינִי, אָחוֹת, תִּפְתְּחִי לִי לִבֵּךְ לִרְוָחָה,
וְיִבָּקַע עָלַיִךְ יָפְיִי וְיַזְהִיב אֶת לִבֵּךְ כַּשָּׁחַר.
אַל תִּרְאִינִי, שֶׁאֲנִי נוֹדֵד, שֶׁאֲבַק־דְּרָכִים דָּבֵק אֶל מְעִילִי
וְרַגְלַי כֻּתְּתוּ עַד לִפְצָעִים —
כִּי עָבַרְתִּי בְמֶמְשְׁלוֹת אֱלִילִים מוּזָרִים,
וּבְיַמֵּי תַאֲווֹת זֵדוֹנוֹת טֻלְטָלְתִּי;
תָּעֹה תָעִיתִי בִשְׁבִילֵי־סַפִּיר,
בָּהֶם תִּשְׁתַּקַּפְנָה כַּנְפֵי אֶרְאֶלִּים כִּשְׁמָשׁוֹת,
וְרִחַפְתִּי עַל־פְּנֵי תְהוֹם הַמָּוֶת
וָאֵרֶא וְהִנֵּה לֹא נוֹרָא עָמְקוֹ,
כִּי גַם־שָׁם יַרְנִין וְיַגִּיהַּ אוֹר חַיֵּי־עַד.
רַבּוּ נְתִיבוֹת־שְׁלָגִים, בָּהֶן נִטְפֵי דַם־עֲקֵבַי יַאְדִּימוּ,
וּמַזָּלוֹת נוֹצְצִים, דָּשׁוּ רַגְלַי עֲפָרָם, —
וּמִכֻּלָּם חָשַׂכְתִּי עֲדִי אוֹ שְׁבִיב אוֹ נִיב לִצְרוֹרִי.
מָה אָבִיא לָךְ בְּאַמְתַּחְתִּי, אָחוֹת,
וּמַה בִּצְרוֹרִי אָבִיא?
קִסְמֵי־כִנּוֹר וְלַהֲטֵי־חֲלוֹם;
אַגָּדוֹת־תְּכֵלֶת שְׁמֵימִיּוֹת, מַצְפִּינוֹת לִבְנַת־אֱמֶת בְּחֻבָּן;
שִׁיר־יִחוּד עוֹבֵר בַּסֵּתֶר כִּפְתִיל־זָהָב בְּכָל רִקְמוֹת שַׁעֲשׁוּעֵי־תֵבֵל,
אֲשֶׁר אִם אוֹתוֹ תֵּדְעִי, לֹא יַעַמְדוּ בְפָנַיִךְ שְׁעָרִים וּגְדֵרִים
וְכָל־יֵשׁ יַכְנִיסֵךְ אֶל־תּוֹךְ הֶמְיַת נַפְשׁוֹ פְּנִימָה;
תְּפִלָּה, אֲשֶׁר תְּמוֹגֵג נַפְשֵׁךְ לְהִסְתַּתֵּר וְלִבְכּוֹת בְּחֵיק הָאֵם הַתּוֹלָדָה
וּלְנַשֵּׁק הַפַּעֲמוֹנִים וְהָרִמּוֹנִים אֲשֶׁר בְּאַדַּרְתָּהּ,
הַפְּרָחִים וְהַכּוֹכָבִים בְּשׁוּלֵי אַדַּרְתָּהּ;
וְסוֹד זֶה לִי לְחָשָׁה הַתּוֹלָדָה עַצְמָהּ:
כִּי בְּכָל־יָפְיָהּ עוֹד רְחוֹקָה הִיא מֵאֵל עֲשָׂאָהּ,

אברהם רֶגֶלסון

זֶר־אַהֲבָה

לֹא יַחְדֹּר שֶׁמֶשׁ אֶל־תּוֹךְ הֵיכַל־הֲמוּדוֹת

עֲדֵי אִם הִתְפּוֹרְרוּ אֲדָנָיו, וְשַׁחוּ עַמּוּדֵי גְאוֹנוֹ,

וְהָיָה כֻלּוֹ לְשַׁמָּה; רַק אָז יַדְשִׁיאוּ מִזְבְּחוֹתָיו דֶּשֶׁא

וּגְפָנִים רַעֲנַנּוֹת תַּעֲלֶינָה עַל כְּתָלָיו,

וּדְבוֹרִים שָׁם תְּזַמְזֵמְנָה, וְתֶהְגֶּה שָׁם יוֹנַת־יַעַר.

לֹא יִדְרֹךְ אֱלֹהִים אֶל־תּוֹךְ נֶפֶשׁ חַיָּה

עֲדֵי אִם נִשְׁבְּרָה עַד הַיְסוֹד בָּהּ,

וְתִקְווֹתֶיהָ הָיוּ לְבָעֵר, וַחֲלוֹמוֹתֶיהָ טָבְעוּ בִּמְרִירוּת,

וּגְאוֹנָהּ – כְּתוֹלַעַת רְצוּצָה בֶּעָפָר. זֹאת מָצָאתִי לַאֲשׁוּרָהּ

בְּלֶכְתִּי שְׁחוֹחַ תַּחַת נֵטֶל מַתְּנוֹת אֱלֹהִים,

אֶבְיוֹן הַבָּא לָתֵת, מִסְכֵּן לְלֹא נֶהֱנִים מִבִּרְכוֹתָיו.

דָּפֹק דָּפַקְתִּי עַל דַּלְתוֹת עֹשֶׁר,

וְעַל שַׁעֲרֵי תַעֲנוּגִים הִתְרַפַּקְתִּי – וְלֹא עֲנוּנִי.

אוּלָם אַתְּ, אֲחוֹתִי, אוּלָם אַתְּ, גַּלְמוּדָה וְנִדְכָּאָה,

יוֹשֶׁבֶת לָאָרֶץ בַּחֲשֵׁכָה, בְּאֹהֶל אֲבֵלִים,

שׁוֹתֶקֶת בְּצַעֲרֵךְ, וְרֹאשֵׁךְ מוּרָד, וְשַׂעֲרוֹתַיִךְ פְּרוּעוֹת, –

אַתְּ תִּשְׂאִי אֵלַי עֵינַיִךְ כְּצִפּוֹר פְּצוּעָה צוֹפָה אֶל יֶלֶד

לִרְאוֹת, אִם גֹּזֵרַת מָוֶת בְּפָנָיו אוֹ חֶמְלָה אֱלֹהִית קוֹרֶנֶת –

אַרְצִי, הוֹרָתִי,
עַל דֶּשֶׁן אַדְמָתֵךְ אֶשְׁתַּטֵּחַ
וּבְעֵינַיִם לַחְלָחוֹת אֶתְפַּלֵּל לִגְשָׁמִים.

V

עַל הַחוֹף

עַל בִּרְכַּי אֶכְרַע אַט וְחֶרֶשׁ אֶשְׁתַּטֵּחַ
וּבִשְׂפָתַיִם מְטֹהָרוֹת אֶשַּׁק אֶת הָרֶגֶב:
בְּרוּכָה אַתְּ, אִמִּי, מַלְכַּת־הַשֶּׁמֶשׁ,
הִנֵּה לָךְ מִשְׁתַּחֲוִים בִּרְעָדָה
הַמַּעֲרָב, הַצָּפוֹן וְהַנֶּגֶב.

בְּנֵךְ לָךְ מִשְׁתַּחֲוֶה, לְזָהֳרֵךְ הַמְנַצֵּחַ,
הַכִּירִינִי בְּחַסְדֵּךְ וּפִרְשִׂי כְּנָפַיִךְ.
מְחִי־נָא בִּנְשִׁיקָתֵךְ אֶת חַטֹּאת הָאֶמֶשׁ –
חַיְּכִי־נָא בִּבְרָכָה, בְּרַחֲמִים
עַל בְּנֵךְ הַמִּתְחַטֵּא לְפָנַיִךְ.

בְּחֵיקֵךְ הַחַם אַט בְּקֹדֶשׁ אֶשְׁתַּטֵּחַ;
מוֹחִי שְׁטוּף־אוֹרָה וְלִבִּי הוֹלֵם פַּעַם:
בְּרוּכָה אַתְּ, אִמִּי, מַלְכַּת־הַשֶּׁמֶשׁ,
נְבוּאַת בֶּן־חֲלָבֵךְ נִתְקַיְּמָה –
רַב לִי, אֲמוּתָה הַפַּעַם.

וְשֶׁמֶשׁ שֶׁל שִׁירָה זְהָבָהּ מְנַדְּבָה;
וְשָׁם – אַרְצִי, כָּל־אָשְׁרִי, הוֹלֶכֶת וּקְרֵבָה
אֵלַי הַטּוֹב, בִּזְכוּת מִי?

הַאֻמְנָם כָּל־אֵלֶּה?
וַאֲנִי בְּעוֹד יוֹם אוֹ יוֹמַיִם אֶרְאֶנָּה?
וְנַפְשִׁי הַיּוֹצֵאת לָהּ חַיָּה עֶדְנָה?
אֵלַי הַטּוֹב, בִּזְכוּת מִי?

IV

אַרְצִי, הוֹרָתִי

קָרוּעַ וּבָלוּי אֲנִי שָׁב אֵלַיִךְ,
אֵין לֵב וְאֵין נֶפֶשׁ.
אַרְצִי, הוֹרָתִי,
עִצְמִי־נָא עֵינַיִךְ הַפַּעַם
וְקַדְּשִׁי בִנְשִׁיקָתֵךְ כָּל־מוּם וְכָל־רֶפֶשׁ.

הַרְבֵּה הַרְבֵּה סָרַח בֶּן־זְקוּנַיִךְ
בְּדָם וּבָרוּחַ;
אַרְצִי, הוֹרָתִי,
שִׁטְחִי־נָא זְרוֹעוֹתַיִךְ לְנֶגְדִּי
וּתְנִי־נָא לִי בְחֵיקֵךְ הַמְבֹרָךְ לָנוּחַ

שׁוּם שְׁאֵלָה וּבַקָּשָׁה אֵין לִי אֵלַיִךְ
לְאַחֲרִית הַיָּמִים:

הַבַּיְתָה, הַבָּיְתָה –
וְאָנֹכִי לֹא אֵדַע, מָה אִתִּי הַפָּעַם.

לִזְנַב הָאֳנִיָּה עֲבָרַי יִרְדְּפֵנִי,
זִכְרוֹנוֹת לֵיל־אֱלִילִים וְרֵיחַ שִׁכְרוֹן־כֶּלָא.
הַשְׁעָרוֹת וּבְשׂוֹרוֹת:
הַבַּיְתָה, הַבָּיְתָה –
וּתְהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא: הֲיִזְכֶּה לְאֵלֶּה?
הַבַּיְתָה, הַבָּיְתָה –
זִכְרוֹנוֹת לֵיל־אֱלִילִים וְרֵיחַ שִׁכְרוֹן־כֶּלָא.

דְּבַר־מָה שָׁם קָרֵב וּמְסַמֵּא בְּנִצָּחוֹן –
שְׁתֵּי עֵינַי לַחֲלַחוֹת, אֵלִי, הוֹשַׁע־נָא!
שִׁיר סִינַי, קוֹל חֹרֵב:
הַבַּיְתָה, הַבָּיְתָה –
וּשְׁתֵּי עֵינַי לַחֲלַחוֹת: אֵלִי, הוֹשַׁע־נָא!

III

בִּזְכוּת מִי?

נִשְׁתַּתֵּק הַסַּעַר
וָאֳנִיָּתִי מְמַהֶרֶת, מְמַזֶּרֶת קָדִימָה;
אֶת יָדִי הָרוֹעֶדֶת עַל לִבִּי אָשִׂימָה:
אֵלִי הַטּוֹב, בִּזְכוּת מִי?

הַגַּלִּים מְזַמְּרִים

הַנְעִימִי־נָא בְּאָזְנַי שִׁיר חִשְׁקֵךְ וְיֵאוּשֵׁךְ,
סַם־יָפְיֵךְ שֶׁהִקְדַּרְתְּ בּוֹ אֶת גַּלְגַּל הַשָּׁמַיִם –
עוֹד גַּלְגַּל־סַהַר אֶחָד וּבְשׂוֹרוֹת־גִּיל חֲדָשׁוֹת
שְׁתֵּי אָזְנַי תְּצִלֶּינָה
וַאֲנִי עַל חוֹפֵי אָשְׁרִי אֶפֹּל גְּלוּי־עֵינָיִם.

שָׁם בְּבִקְעוֹת עַרְשִׁי גְלוּי־עֵינַיִם אֶפֹּלָה
וּבְשֶׁמֶשׁ מִזְרָח שָׁב שׁוּב מוֹלַדְתִּי לִי מַזְהֶרֶת –
מִשְּׂפָתַי הַמְטֹהֶרֶת עוֹד אַחַת לָךְ אֶנְאָקָה,
עוֹד בְּרָכָה מְאֹרֶרֶת,
וְאַחַר – בְּנִיר־תְּנוּבָה אֶתְעָרֶה לָעֵץ־תִּפְאָרֶת.

וְלָעֵץ־תִּפְאֶרֶת־נֶצַח צַמַּרְתִּי לִי אֶטְּשָׁה
וַעֲדַת צִפֳּרֵי־בֹקֶר שִׁיר מָחֳרָת תְּרוֹעֵעַ:
הֲיִי שָׁלוֹם, אֵירוֹפָּה – לְשַׁדַּי בִּי רוֹתֵחַ
לְהָנִיב בְּשׂוֹרוֹת־גִּיל
לְמִזְרָח עַתִּיק־יוֹמִין וּלְמַעֲרָב הַשּׁוֹקֵעַ.

II

הַבַּיְתָה

אֲפָקִים מְדַמְדְּמֵי־גִיל זְמִירוֹת לִי יַנְעִימוּ
וְאָנֹכִי לֹא אֵדַע, מָה אִתִּי הַפָּעַם,
פְּלָאוֹת לִי קוֹרְצִים:
הַבַּיְתָה, הַבַּיְתָה –
וְגַלִּים, נַחֲשֵׁי־קִנְאָה, עָלַי פּוֹרְצִים בְּזַעַם,

אֵירֹפָּה, חֵיק־תּוּגָתִי,
תְּנִי־נָא לִי עוֹד פַּעַם בִּיגוֹנֵךְ לְהִתְמוֹגֵג.

תְּנִי לִי עוֹד הַפַּעַם לְהִתְבּוֹסֵס בְּדִמְעוֹתַי,
אָרִיקָה־נָּא תַּמְצִית יְגוֹן יָפְיֵךְ הַפָּעַם:
אָרִיחָה־נָּא אֶת רֵיחֵךְ, אֲפַכֵּחַ אֶת שִׁכְרוֹנֵךְ,
יִפְעַת־תָּפְתֵּךְ הַמַּרְדֶּמֶת,
שֶׁטִּמְּאָה בִי כָּל־שָׂשׂוֹן, כָּל־קֹדֶשׁ וְכָל־טָעַם.

הוֹי, רַבַּת בְּכִיתִי, נְמוֹגוֹתִי בֵּין שָׁדַיִךְ
בְּנָשְׁקֵךְ לִי בְזַעֲוָה אוֹת־קַיִן עַל הַמֵּצַח;
מַה־מָּתֵק לָךְ דַּם־בִּכְיִי, מָה עָרֵב לִי סַם־מוֹתֵךְ,
אֵירֹפָּה אֲהוּבָתִי,
מַה־נְּעָמָה לִי שִׁירָתֵךְ, שִׁיר תְּנוּמָה לָנֶצַח.

נָעֲמָה לִי שִׁירָתֵךְ הַגּוֹעַת בַּעֲדָנִים
וּבְרֵיחַ הָרֵי־נִשְׁפֵּךְ רַגְלַי כָּשָׁלוּ.
וּרְאִי: מַחֲשֶׁכֶת־לֵילֵךְ עֵין־אֵלִי לִי הִבְרִיקָה –
וַאֲנִי שְׁכוּר־גְּסִיסָה
וְדָמִי גַל־עֲדָנִים וְעֵינַי לֹא שָׁאָלוּ.

מִדָּמִי, גַּל־עֲדָנִים, הִבְרִיקָה לִי עֵין־אֵלִי:
עֵין אֵלִי הַנֶּאֱמָן, הַטָּהוֹר, הַמְנַצֵּחַ,
הַבּוֹנֶה הֵיכַל־אָשְׁרִי עַל חָרְבוֹת עֲדָנַיִךְ –
אֵירֹפָּה, מֵת־פְּלָאִים,
תְּנִי לִי עוֹד הַפַּעַם עַל קִבְרֵךְ הִשְׁתַּטֵּחַ.

אביגדור פוֹיֶרשטַין

הַבַּיְתָה

I

עַל חוֹף הַלַּנְזֶ'רוֹן

עוֹד גַּלְגַּל־סַהַר אֶחָד וְעַל חוֹפֵי חֲלוֹמוֹתַי
בְּשִׁיר־שֶׁמֶשׁ אֶתְמוֹגֵג בִּמְשׁוּבַת הֲמִית־יוֹנָה –
אֵירוֹפָּה, בַּת־מַדּוּחַי, חֶשְׂפִּי־נָא עוֹד פַּעַם
אוֹצְרוֹת רִקְבוֹנַיִךְ
וְרַוִּינִי סַם־יְגוֹנֵךְ. בַּפַּעַם הָאַחֲרוֹנָה.

הָגִיפִי־נָא עָלַי עוֹד תְּרִיסֵי חַלּוֹנַיִךְ
וְגַהֲרִי עַל חִשּׁוּקֵךְ הַמֵּזִיעַ לָךְ טַל־דָּמִים;
סַחֲטִי־נָא דִמְעָתִי הַדְּלוּחָה, הַמְגֻלָּתִית –
עוֹד גַּלְגַּל־סַהַר אֶחָד
וְאִמָּלֵט מִתּוֹךְ חֵיקֵךְ וְאֶקְבֵךְ לְעוֹלָמִים.

עָזֹב אֶעֱזְבֵךְ וְאֵלֵךְ הַרְחֵק שָׁם, הַבַּיְתָה.
רְאִי: הַיָּם הַשָּׁחוֹר בַּהֲמוֹן גַּלָּיו לִי חוֹגֵג.
כְּצַהֲלַת שִׁיר־תְּנוּבָה אֲנִיָּתִי לִי רוֹעֶשֶׁת –

פֹּה שִׁיר וְאָזְנֵי רֵיקָה, פֹּה אוֹר וּבְעֵינַי צְלָלִים,
מוּל נָשִׁים עוֹגְבוֹת שָׁוְא מַאֲוַיֵּי לֹא־אֲכָלִים,
וּבְקֶרֶב הָמוֹן רַב לְנַפְשִׁי אָשִׁיב דְּבָרִים.

אַךְ מִי־זֶה יֹאמַר לִי: יֵשׁ טוֹב מִזֶּה – לַךְ שָׁמָּה!
בִּדְבִיר־הַחַיִּים – אֹפֶל. וּבְשֶׁקֶט־לֵיל נַעֲלָמָה
כָּל גַּרְגְּרֵי חַיֵּינוּ הַמְּתוּקִים וְהַמָּרִים.

VIII

יֵשׁ תֵּשֵׁב פֹּה עַד־בּוֹשׁ וּסְפֹת בְּאֵד הֶעָשָׁן
תַּעְתּוּעֵי־לֵב לֹא־בְרוּרִים לְדִמְיוֹן אֶחָד רָע: –
כִּי הִנֵּה מֵת הָעוֹלָם בְּיוֹם הֶרֶס אֲשֶׁר בָּא,
וְתָא רַק אֶחָד נִשְׁאַר בְּעִי־מַפֹּלֶת יָשָׁן.

וַתְּהִי מַאְפֵּלְיַת־עוֹלָם. רַק שְׁאֵרִית אוֹר־דִּמְדּוּמִים
בְּאַחֲרוֹן חַדְרֵי־תֵבֵל עוֹד תָּאִיר טֶרֶם כָּבְתָה;
וּכְתֹם כָּל־חַי לִגְוֹעַ – עוֹד פְּלֵטַת־אָדָם זֹאת
יָשִׁימוּ מַחֲנָק לָהּ הָאֵדִים הָאֲטוּמִים.

קֻבַּעַת חֵשֶׁק אַחֲרוֹן תְּכַל בְּעֵינֵי גְבָרִים,
וְחִוְרוֹן רַחֲמֵי־שָׁוְא מִלְּחָיֵי נָשִׁים יַז,
אַף שְׂרִיד כִּנּוֹרוֹת־קְדוּמִים עוֹד קוֹל־מִצְהָלוֹת יָרִים.

הָהּ, כִּנּוֹר נִדָּח, הַס! בְּנֵי־אָדָם, כְּרוּ אָזְנַיִם!
כִּי הִנֵּה שְׁעוֹן־הַקִּיר מְצַלְצֵל בְּקוֹל־רָז,
וּכְבוֹא חֲצוֹת נִפְרַד מִכָּל חֲלוֹם־הַחַיִּים.

חֲשׂוּפֵי־בֶטֶן אֵלֶּה אַחֲרִיתָם זוּ מַה־שּׁוֹנָה
עֵת רַגְלֵי פְגָרִים דְּרוּכוֹת כַּרְעֵיהֶם בָּאֲפֵלָה!

הַבַּיִת סָגַר כְּבָר וְאֵדָיו קִרְבּוֹ סְגוּרִים,
הָאוּלָם רֵיק מִכָּל הַנֶּפֶשׁ הַנִּדָּחָה;
וּדְבַר־מָה חַי בְּתוֹכוֹ: מִטְפַּחַת־יָד מֻשְׁלָכָה
מַלְבִּינָה עַל הָרִצְפָּה כַּאֲבֵדַת תֹּם וּנְעוּרִים.

הַחֹשֶׁךְ רַב וּדְמוּת כָּל חַלּוֹן לֹא חֲשֻׁכָּה,
לְמַעְלָה גְבִישׁ הַמְּנוֹרוֹת בַּהֶרֶת־מָוֶת קָרָה,
וּלְמַטָּה פְּלִיט יַד־אִשָּׁה מְעוֹרֵר רֹךְ וּתְשׁוּקָה.

בְּעוֹד לַיְלָה תִּנּוֹן פֹּה מַזְכֶּרֶת זֹאת עֲנֻגָּה,
וּבֹקֶר מֶלְצַר רִאשׁוֹן יֶאֶסְפֶנָּה דֹם וּצְרָרָהּ
בִּצְרוֹר כָּל חֶלְאַת־אָדָם — בְּלִי רַחֲמֵי רֹךְ וְתוּגָה.

VII

בְּסֵתֶר עָשָׁן אֵשֵׁב. בְּפִי סִיגַרָה מְאִירָה,
וְעֵינָהּ כְּעֵין הַנֹּחַם עֲשֵׁנָה כֹּה וּזְעוּמָה.
הֶעָשָׁן לְעֵין הַנֹּחַם וְלֹא יִרְאֶה עוֹד מְאוּמָה,
אַף אֵשֵׁב פֹּה עַד תֹּם הַדֶּלֶת סֹב עַל צִירָהּ

כְּלֵץ יְפִיחַ דְּבָרִים הַגּוֹרָל אֲשֶׁר רִמָּה,
וַאֲפִיקֵי לַהַג יִכְלוּ אַף־יַעֲלוּ כַּחֲדָשִׁים;
גַּם פֹּה רַק מַעֲבַר־חַיִּים וְעוֹבְרִים בּוֹ אֲנָשִׁים,
וְכֵן כָּל מַעְבְּרוֹת־תֵּבֵל הָרוֹעֲדוֹת עַל־בְּלִימָה.

רַק מֶלְצַר בָּא וְשָׁב וְחִקְרֵי־לִבּוֹ צְפוּנִים:
בְּאֶפֶס גִּיל וָבוּז יְשָׁרֵת רֶגַע קָט,
וּכְעֵד לֹא אָבָה שְׁפֹט הוּא סָר מִבְּנֵי־הַזְּגוּנִים.

V

אֶל קְטֹן־שֻׁלְחָנוֹת עָגֹל לְבָדָד יָשְׁבָה אִשָּׁה,
וַיְהִי כְּמוֹ סָר הַלּוֹט מִלֵּב הַשֵּׁשׁ הַזַּךְ;
וַתֵּט הָאִשָּׁה רֹאשָׁהּ וְנֵזֶר־שְׂעָרָהּ שַׁח,
וַתְּהִי כְּמַלְכַּת־נָשִׁים עַל כִּסֵּא־שְׁבִי מַחֲרִישָׁה.

כָּל אֶחָד יָדַע פְּתֹר בִּדְמוּתָהּ מִקְסַם זוֹנָה,
אַךְ עַיִן רָאֲתָה אֶת יָפְיָהּ מִבְּלִי שְׁפֹט;
וּכְאִלּוּ מִלֵּב כֹּל לְפֶתַע סָר הַלּוֹט –
לֹא פָנָה אִישׁ לַקְּדֵשָׁה וַיֶּחֱזֶה רַק בִּיגוֹנָהּ.

בָּאוּלָם אִישׁ לֹא אָבָה לִבְחֹן אֶת דְּבַר הַתְּמוּרָה;
אַךְ קוֹל־כִּנּוֹרוֹת שַׁח וַיֵּרוֹם מִבְּלִי צָהֹל,
וַהֲבֵל־הָעֶרֶב נִכְתַּם בְּתוּגַת־רֹךְ לֹא־בְרוּרָה.

הַבַּיִת מָלֵא תְשׁוּאוֹת וּפְתַיּוּת נָתְנָה קוֹלָהּ,
וּבְכִי־גַעְגּוּעִים הָמָה בַּלְּבָבוֹת מִבְּלִי קוֹל,
כִּי אִישׁ לֹא יָדַע בְּכֹת בַּעֲדָהּ זֹה הַגְּדוֹלָה.

VI

לְכִסְאוֹת, יָשְׁבוּ לֵצִים, מוּשְׁטָה יָד עֲמֵלָה
וְהָפַךְ עַל פְּנֵיהֶם כֻּלָּם לִשְׁאֵרִית־לֵיל אַחֲרוֹנָה;

זֶה דְמִי כָּל בָּתֵּי־מוֹעֵד, בָּם יָבוֹא אָדָם רָב,
וְתוּגַת שִׂיג־בַּטָּלָה בַּחֲלָלָם מִתְאַפֵּקָה.

הַמֶּלְצַר יֵלֵךְ שְׁפִי בְּצַעֲדוֹ אֶל הַדֶּלֶת,
כְּמוֹ מְכִתַּת לֵב וָלֵב עַל דַּרְכּוֹ מִתְגּוֹלֶלֶת,
וּמְעוּכִים בַּאֲבַק־רַגְלָיו מַאֲוַיִּים לְאֵין־סְפוֹר. –

הָהּ, שִׁכְחַת לֵיל וָלֵיל – זוּ אִישׁ לֹא יָדַע סְפָרָהּ:
כַּאֲבַק־כְּנָפַיִם קַל לַדְּבוֹרָה הָעֲקָרָה,
כְּנֵפֶל לֵב גֹּוֵעַ, בַּלַּיְלָה חָזָה אוֹר.

IV

בְּטֶרֶם יֶאֱרַךְ לֵיל וְאוֹר תּוֹחֶלֶת קַלָּה
עַל בָּאֵי בֵית־הַקָּפֶה כְּתַרְמִית קִרְיָה נָח, –
אָז יֵשׁ וְאִישׁ וְאִשָּׁה בִּמְרוֹמֵי דַרְגָּשׁ רַךְ
בְּשִׁבְתָּם כֵּן יַנְעִימוּ אֶת חִשְׁקָם כִּי הִתְגַּלָּה.

בְּשָׁלְחוֹ יָד חֲלִיפוֹת הוּא יְעַוֶּה דוּמָם בְּשָׂרָהּ,
וּבְעַיִן מְעֻלָּפָה הִיא תַבִּיט מִבְּלִי־רְאוֹת;
מוּל פְּנֵיהֶם יֶעֱרַב צְחוֹק לְרוֹאֵי בְשִׁתָּם זֹאת,
מוּל עָרְפָּם נוֹהֲרָה עֲוִית הָרְאִי הַקָּרָה.

וְתוּפְשֵׂי כְלֵי־הַשִּׁיר בִּלְשׁוֹן־כִּנּוֹרוֹת סְתוּמָה
יַגְדִּילוּ רֶגַע גִּיל וְרֶגַע יִבְכּוּ אַט
לִכְלִמַּת־בְּשָׂרִים זֹאת, הַמְשַׂחֲקָה פֹּה לְתֻמָּהּ;

II

בְּשְׁבוֹת בְּבֵית־הַקָּפֶה שִׁיר וְאֵין קוֹל וּדְבָרִים,
וְזֹהַר נָשֶׁף־רֵיק מֵעֵין־יְגֵעִים תַּם;
וְעָבְרָה שְׁעַת חֲצוֹת, וַאֲטוּם־הֶעָשָׁן גָּם
קְהַל־מְנַגְּנִים זָר עַל גְּבָלָיו הַנִּחָרִים; —

עֵת כִּתְבֵי־עֵת נִגְלָלִים כַּעֲלֵי־חַרְטֻמִּים נָחִים,
וּשְׁיָר כָּל כּוֹס מִתְגָּאֵל עַל שֵׁיש־שֻׁלְחָנוֹת קַר
וּדְמוּת לְבֵית־הַקָּפֶה כְּתוֹהָה דֹם מִכְּבָר,
כְּכֶלָא תוֹהֶה עַל אֲסִירָיו הַנִּשְׁכָּחִים; —

אָז יֵשׁ שֶׁיֵּשֵׁב אִישׁ וְצָפָה מוּל גִּבְרֶשֶׁת,
וּכְנוֹטְפָה מְרִי בֵּין שִׁנָּיו סִיגַרְתּוֹ עוֹד לוֹחֶשֶׁת,
נַחֲרוּךְ־שְׂפָתַיִם כֵּן אֶת עֶרְנַת־פִּיו יְגַל.

גַּם אַתָּה תֶּהְגֶּה דֹם: מַה־נַּפְשִׁי כֹּה זָעֲפָה?
וְכָל הַחַיִּים הֵם מִקְלַעַת־עָשָׁן צָפָה,
וַיָּרֹק אֶת מְרִי־אַחֲרִיתָם כְּזְנַב־סִיגָרָה קַל

III

רַק קְנֵה־גִּבְרֶשֶׁת בּוֹדֵד עוֹד יָאִיר כְּעֵין שְׁמוּרִים,
הַבַּיִת רֵיק מִבָּאָיו הַמַּהְגִּים עַד בּוֹא עֵת;
וּמְלָצָר, אֲשֶׁר בּוֹשֵׁשׁ מִכּוּר־הֶעָשָׁן צֵאת,
מְנַעֵר מֵעַל פָּנָיו אֶת קְסָמָיו הָאֲרוּרִים.

בְּאוּלָם הַשְׁלַךְ שְׁכוֹל — זֶה הֵד כַּוֶּרֶת רֵיקָה,
בָּהּ דִּבּוּרֵי־אָדָם הָמוּ הֶמְיָתָן הַמֵּית־שָׁוְא;

יעקב שטיינברג

סוֹנֶטוֹת מִבֵּית־הַקָּפֶה

I

בְּמִכְלְאוֹת־חִלּוּף נִסְגַּרְנוּ לְיוֹם־כְּלָיָה,
וּצְלִיל נַפְשֵׁנוּ שָׁב אֶל נַהֲמַת הַיָּם: –
זֶה עֶצֶב עַז מִנְּשֹׂא בְּמַאֲפֵל דָּמְךָ נָם,
הוּא שָׁט בְּךָ כְּאֵד וּלְעָנָן טֶרֶם הָיָה.

כְּדַג־תַּחְתִּיּוֹת זָר הוּא צָף בְּמֵי־דוּמִיָּה,
וּדְמוּת כְּתַנִּין לוֹ בִּמְצוּלַת חַיֵּי־כְרַךְ;
בְּמָקוֹם שָׁם יִשְׁקֹט עָם הוּא קוֹל לֹא־בִינוֹת רַךְ,
וּכְנָחָשׁ יִשֹּׁךְ אִישׁ עַל דֶּרֶךְ עִיר הוֹמִיָּה.

כִּרְבוֹת חֲלִיפוֹת־הוֹד וַהֲמוֹן־יְקָר בַּקֶּרֶת –
כֵּן עָצְמוּ טַבְּעוֹת־עוֹרוֹ בִּזְוָעָה מְנֻמֶּרֶת,
וּבַאֲשֶׁר יִסְאַן עָם גַּם לַחַשׁ אַרְסוֹ רוֹעֵד.

מֵרְחוֹב לִרְחוֹב וְזָחֹל עַל אַבְנֵי־גִיר חֲלָקִים,
חֲלִיפוֹת נָח וָזָע, וְעֵר וְנָם בַּשְּׁוָקִים –
וְקִפֵּל אֶת טַבְּעוֹתָיו עַל מִפְתַּן בָּתֵּי־מוֹעֵד.

וְאֵיפֹה אָנֹכִי?

בֵּין רִבְבוֹת אַלְפֵי גַרְגִּירֵי־הָאֵשׁ,
הַטָּסִים כְּסוּפָה בְּחֶשְׁכַת־הָעַד,
אֵין זֵכֶר לִשְׁמִי...
בְּאֵין־סוֹף הַתְּהוֹמוֹת שֶׁל חֶשְׁכַת־הָעַד
צוֹלֵל הַלֵּב...

הַס! כָּל־רִבְבוֹת אַלְפֵי עוֹלְמוֹת־הָאֵשׁ
מִתְלַקְּחִים בַּלֵּב,
שֶׁרָחַב לְפִתְאֹם עַד אַפְסֵי־אֵין־סוֹף,
לֹא זִקֵּי־דִי־נוּר, לֹא גַרְגִּירִים שֶׁל אוֹר,
רַק רִבְבוֹת אַלְפֵי עוֹלְמוֹת־אֵין־סוֹף
וְסוֹעֵר כָּל־עוֹלָם מֵחַיֵּי־אֵין־סוֹף
וְכֻלָּם בַּלֵּב...
וְצוֹלֵל הַלֵּב
בְּאֵין־סוֹף הַתְּהוֹמוֹת שֶׁל זֹהַר־הָעַד.

הַס! מֵיתָר נִתְפַּקַּע וְנִפְסַק הַשִּׁיר.
מָה עָמֹק הַלֵּיל!
מִי נִשָּׂא, מִי נוֹשֵׂא בְּחֶשְׁכַת־הַלֵּיל?
הַיָּם הוֹמֶה חֶרֶשׁ, תָּמִיר וְלֹא תָּמִיר,
נִים וְלֹא נִים.
מִגַּנֵּי־הַלַּיְלָה אֲשֶׁר לֵאלֹהִים
פִּרְחֵי־אֵשׁ נוֹשְׁרִים עַל חֶשְׁכַת־הַתְּהוֹם.

צִלְצְלֵי „אַגָּדוֹת הוֹפְמַן".
הַנַּעֲרָה עַל־יַד הַמְנַגֵּן
מַבִּיטָה אֶל קֶצֶף הַגַּלִּים
הַחִוֵּר־יְרַקְרַק.
בְּקֶצֶף הַחִוֵּר־יְרַקְרַק,
הַנִּמְשָׁךְ מֵאַחֲרֵי הַסְּפִינָה
כְּמַחְלְפוֹת בְּתוּלַת־הַגַּלִּים,
רוֹטֶטֶת כָּל־אֶבֶן יְקָרָה.
עוֹד מְעַט וְצָפָה לְמַעְלָה
בְּתוּלַת־הַגַּלִּים
וְיָצְאָה לְרַקֵּד
אֶל־מוּל הַכּוֹכָבִים.
נַגֵּן, עֶלֶם, נַגֵּן!
יִשְׁתַּפְּכוּ חֲלוֹמוֹת־אֲדָמָה
עִם חֲלוֹמוֹת־הַתְּהוֹם,
עִם חֲלוֹמוֹת־הַלֵּיל.
הַס! הֵד נִפְלָא מַגִּיעַ לְאָזְנַי
מִמַּעֲמַקֵּי לֹא־כַאן...
עוֹלָמוֹת נִשָּׂאִים
בִּמְחוֹלוֹת־הָאֵשׁ,
בְּרִקּוּד־הָרָז...
גַּם כַּדּוּר־הָאָרֶץ
נִשָּׂא בַחוּג:
הִלְבִּין רֹאשׁ־הָר,
הִכְחִיל גַּב־יָם –
וְחָלַף וָגָז...

עָפָה אֶל אִיֵּי־הָרָז.

צִפּוֹרִי! אֵי אִיֵּי־הָרָז?

הַחֲלוֹמוֹת נְמוֹגוּ,

הַזָּהָב עָמַם,

הַצִּפּוֹר אָבָדָה.

אוּדִים עֲשֵׁנִים אַחֲרוֹנִים

עִם קְצָווֹת דּוֹלְקִים

נִשְׁמָטִים הַמַּיְמָה בִּקְצֵה הָאֹפֶק הַיָּרֹק –

וְכָבִים.

הָאֹפֶק קָדַר,
הָאֳנִיָּה טָסָה

לִקְרַאת הַלָּיְלָה.

לַיְלָה.

בְּגַנֵּי־הַלַּיְלָה אֲשֶׁר לֵאלֹהִים

מְלַבְלְבִים פִּרְחֵי־שַׁלְהֶבֶת,

פּוֹתְחִים גְּבִיעֵיהֶם, מְרַטְּטִים

בְּאוֹרָם הַטָּלוּל, הֶחָי.

מִגַּנֵּי־אֱלֹהִים הָאֲפֵלִים

נוֹשְׁרִים פִּרְחֵי־שַׁלְהֶבֶת

עַל חֶשְׁכַת הַתְּהוֹם.

עוֹלָמוֹת אֶל עוֹלָמוֹת שׁוֹאֲפִים·

מְרוֹמִים וּתְהוֹמוֹת

מִתְלַחֲשִׁים דֹּם·

בְּזָוִית אֲפֵלָה

נִתָּזִים מִמֵּיתְרֵי הַקַּתְרוֹס

בָּאֶשְׁנָב הַקָּטָן אָשִׂים אֶת־רֹאשִׁי
וְאֶרְאֶה הָאֵין־סוֹף.
אֵין סוֹף וְאֵין רֵאשִׁית,
רַק אֶמְצַע, אֶמְצַע,
וּבָאֶמְצַע – אָנֹכִי...
שְׁאִינִי, אֳנִיָּה, שְׁאִינִי...
לָשֵׂאת אֵין לִי כֹּחַ,
לָשֵׂאת אֵין לִי רָצוֹן,
טוֹב כִּי אֶנָּשֵׂא.
סְעִי, נַפְשִׁי־סְפִינָה, הִנָּשְׂאִי,
הִנָּשְׂאִי בְּלִי חוֹף וּמַטָּרָה...
מַה־לִּי וּלְחוֹף? לָמָּה לִי חוֹף
הָרָחוֹק מֵחוֹפִים הוּא תָּמִיד בָּאֶמְצַע,
וְסָבִיב לָאֶמְצַע – הָאֵין־סוֹף...

הַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת.
עַל מִכְסֵה־הַסְּפִינָה, עַל שְׂפָתוֹ,
אֶעֱמֹד לְבַדִּי.
בּוֹעֵר הָעוֹלָם. מֵאֵשׁ הַשְּׂרֵפָה
הֻצְּתָה מֶחֱצִית הַיָּם.
שִׁירַת הַגַּלִּים עֲמוּמָה.
כַּחֲלוֹמוֹת־תְּכֵלֶת
מְעֻלָּפִים בִּזְהַב־אַגָּדָה
מַבְהִיקִים אִיִּים רְחוֹקִים.
צִפּוֹר שׁוֹתֶקֶת
עִם כְּנָפַיִם מוּרִידוֹת

נָחָשׁ בָּרִיחַ פָּרוּשׂ בָּאֲוִיר
בֵּין גִּזְעֵי שְׁנֵי תְּמָרִים עֲנָקִים,
וּמְכַסֶּה קַשְׂקַשְׂתּוֹ כְּתָבוֹת מוּזָרוֹת,
אַךְ תֵּכֶף הִכַּרְתִּין:
הֵן זֶה כְּתָב־הַיִּתֵּדוֹת, לְמַדְתִּיו בָּאוּנִיבֶרְסִיטָה בְּהַיְדֶלְבֶּרְג...
צַר לִי, מַה־צַּר, כִּי הִתְרַשַּׁלְתִּי בַּלִּמּוּד
וְעַתָּה לֹא אוּכַל לִקְרֹא אֶת־הַכְּתֹבֶת הַפְּלָאִית.
וְאוּלָם קוֹף קָטָן עִם בְּלוֹרִית אֲדֻמָּה וְזָנָב שָׁחוֹר
מַכֶּה בְּתֹף, חוֹשֵׂף אֶת־שִׁנָּיו וְצוֹעֵק:
מִלְחָמָה לַצֶּדֶק, לָאֱמֶת, לָאַהֲבָה, לַחֹפֶשׁ!...
כִּכַּרְכֹּב־הַגַּג מַבִּיט אֵלַי בְּעֶצֶב
פֶּסֶל־שַׁיִשׁ גָּדוֹל
עִם עֵינַיִם נְבוּבוֹת, עֲצוּבוֹת.
שְׁקֵטוֹת הָעֵינַיִם הָעֲצוּבוֹת.
– לָמָּה נֶעֱצַבְתָּ? – אֶשְׁאַל אֶת־בְּדֵה וּלְבָבִי נִלְחָץ מִיָּגוֹן,
– הֵן אַתָּה לִמַּדְתָּם כָּל־זֶה... – עוֹנֶה לִי בְּדֵה בְּשֶׁקֶט
וְעֵינָיו הַנְּבוּבוֹת עֲצוּבוֹת.
וָאִיקָץ.

לֹא! לֹא אֵלֵךְ לְהֹדּוּ...
טוֹב כִּי אֶנָּשֵׂא יָמִים וְשָׁנִים
מִבְּלִי שֶׁאַגִּיעַ לְחוֹף.
מַה־לִּי וּלְחוֹף? לָמָּה לִי חוֹף?
סְעִי, אֳנִיָּתִי, הִנָּשְׂאִי...
בְּתָאוֹ הַקָּטָן שֶׁל סֵנְיוֹר אוֹסְטְרוֹמוֹ
אֲבַלֶּה אֶת־שְׁנוֹתַי.

אֲנִי אֵינִי נִבְהָל; הִכַּרְתִּיו: הֲלֹא בְּבֶרְלִין
רְאִיתִיהוּ לֹא פַּעַם וּשְׁתַּיִם בַּבִּיבָר, בַּכְּלוּב.
– מַה־תַּעֲשֶׂה, יְדִידִי, בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל?
הַלָּבִיא מְחַיֵּךְ:
– סְלִיחָה, פֹּה הֹדּוּ, לֹא אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל.
פֹּה הֹדּוּ וְאֵין לְךָ כַּאן זְכוּת־הַיְשִׁיבָה,
הָבָה אֶטְרְפְךָ.
– מַדּוּעַ וְלָמָּה?
– הַדִּין, רַחִימָאִי, אֵין רַחֲמִים בַּדִּין,
אֵין תַּרְבּוּת בְּלִי־דִין.
– הַאֻמְנָם גַּם הֹדּוּ לֹא נִצְּלָה מִתַּרְבּוּת?
הַלָּבִיא מַקְדִּיר גַּבּוֹתָיו וּמְרַטֵּן:
– הַמֵּאָה הָעֶשְׂרִים! כְּהֹדּוּ כְּצָרְפַת!
– וּלְמִי אֲשַׁוֵּעַ עַל עִוּוּת הַדִּין?
– לַקּוֹפִים!
וּבְעוֹד רֶגַע וְאָזְנַי נִצְרָמוֹת מִצְּרִיחוֹת וּצְעָקוֹת:
מֵחוֹרִים וּפְרָצִים שֶׁל הֵיכָל עָזוּב וְשׁוֹמֵם
הַמְשֹׂרָגִים בְּרֶשֶׁת גַּפְנֵי־בָר וּפְרָגִים
פּוֹרְצִים קוֹפִים לְבוּשֵׁי צִילִינְדְּרִים וּמְעַשְּׁנֵי סִיגָרוֹת.
מִתַּחַת שׁוּלֵי הַמְּעִילִים הַשְּׁחוֹרִים מִזְדַּקְּרִים הַזְּנָבוֹת,
וּבְעוֹד רֶגַע וְהַזְּנָבוֹת לֹא זְנָבוֹת, כִּי־אִם דְּגָלִים מְשֻׁנִּים,
שְׁחוֹרִים, אֲדֻמִּים, לְבָנִים, וְדֶגֶל בְּדֶגֶל מִסְתַּבֵּךְ.
וַעֲתַר אֱדֵי־מַחֲנָק מִתְפָּרֵץ מִתּוֹךְ הַסִּיגָרוֹת,
אַךְ אֵלֶּה כְּבָר לֹא סִיגָרוֹת, כִּי־אִם תּוֹתָחִים מַרְעִימִים.
נָעִים הָעֵצִים הַקְּדוֹשִׁים; מִסַּנְסִנֵּיהֶם נוֹפְלוֹת גְּוִיּוֹת מְפַרְפְּרוֹת
חֲמָרִים חֲמָרִים.

מִצַּמְּרוֹת אִילָנוֹת עַתִּיקִים,
יְגַלּוּ לִי מַשֶּׁהוּ מִסּוֹדוֹת נְחַשׁ־הַקַּדְמוֹנִי
וְרָזֵי־חָכְמָתוֹ...
עוֹפוֹת מְפֻלָּאִים מִתְנוֹצְצִים בְּצִבְעֵי־צְבָעִים
יִצְחֲקוּ, יָשִׁירוּ בֵּין בַּדִּים וּפְרָחִים
בְּחוֹרְשׁוֹת־סֵתֶר, לֹא דָרְכָה בָהֶן רֶגֶל־אֱנוֹשׁ
וִיאַלְּפוּנִי צְחוֹק לֹא־מְזֻיָּף
וְשִׁיר לֹא־מְזֻיָּף.
אֶרְאֶה שַׁעֲשׁוּעֵי הַקּוֹפִים
בְּאוּלַמֵּי מִקְדָּשִׁים הֲרוּסִים,
בְּהַזְהֵב הַשֶּׁמֶשׁ הַשּׁוֹקְעָה
שְׂרִידֵי אֳמָנוּת נִפְלָאָה
שֶׁל דּוֹרוֹת־נְשִׁיָּה...
אוּלַי אֵלֵךְ לְהֹדּוּ?
עֵינַי נֶאֱחָזוֹת
בְּקַרְנֵי הָאוֹרָה הַמְּתוּקָה –
בְּנַדְנֵדַת חוּטֵי־זָהָב
אֶתְנַעַנְעָה חֶרֶשׁ – –
– – מִסִּבְכֵי הַחֹרֶשׁ הֶעָבֹת
הַנּוֹטֵף שֶׂרֶף שָׁקוּף, רֵיחָנִי לְשַׁלְהֲבוֹת־שֶׁמֶשׁ,
מְזַנֵּק לִקְרָאתִי
לָבִיא חוּם־כֵּהֶה,
מִשְׁתַּחֲוֶה לְפָנַי בְּנִמּוּס
וְאוֹמֵר
«כֵּן, הוּא לֹא שׁוֹאֵג, לְהֶפֶךְ: קוֹלוֹ חֲרִישִׁי וְנָעִים»:
הָבָה אֶטְרְפֶךָ.

צָהֳרֵי־תִשְׁרֵי חֲרִישִׁים, הַשְּׁטוּפִים אוֹר מָתוֹק וָרַךְ –
מֵהָאֶשְׁנָב הֶעָגֹל הַקָּטָן בְּמִסְגֶּרֶת נְחֹשֶׁת־הַקַּל
שׁוֹטְפָה הָאוֹרָה;
כָּתְלֵי־הַלֹּבֶן מַבְהִיקִים;
הַשְּׂמִיכָה הָאֲדֻמָּה בּוֹעֶרֶת;
הַגַּנְדְּרָן הַצָּעִיר וְהָעַלְמָה הַפּוֹרַחַת, הַבַּיְשָׁנִית,
הִסְמִיקוּ שְׁנֵיהֶם;
אֶשְׁכּוֹל־הָעֲנָבִים עַל שֻׁלְחַן־הָרַחֲצָה הַלָּבָן
הִזְהִיב כְּעַנְבָּר,
וּבַמַּרְאָה הַקְּטַנָּה, הַתְּלוּיָה לְנֹכַח הָאֶשְׁנָב,
מִתְרוֹמְמִים, שׁוֹקְעִים
מֶרְחֲבֵי תְכֵלֶת וְזָהָב,
אֲשֶׁר עוֹד מְעַט וְעָלוּ עַל־גְּדוֹתֶיהָ
וּפָרְצוּ וְשָׁטְפוּ...
אוּלַי אֵלֵךְ לְהֹדוּ?
בִּיַעֲרוֹתֶיהָ הַקְּדוֹשִׁים
אַתַע בִּדְמָמָה יֶתֶר יָמָי.
בְּנַהֲרוֹתֶיהָ הַנַּעֲלָמִים
אֲזַכֶּה מִיִּסּוּרַי וַחֲטָאַי.
בְּלֵילוֹת־לְבָנָה עֲטוּפֵי עֲרָפֶל־מִסְתּוֹרִין
אֶתְנַהֵל חֶרֶשׁ בְּעִקְּבוֹת עֶדְרֵי־הַפִּילִים,
הַמְפַלְּסִים נְתִיבָה בְּיַעֲרֵי־בְרֵאשִׁית
לְמַעְיָנוֹת חֲדָשִׁים, נִסְתָּרִים...
פְּתָנִים־מְלָכִים בְּשִׁרְיוֹנֵי־תְכֵלֶת
עִם נְקֻדּוֹת־זָהָב
יִלְחֲשׁוּ לִי חֶרֶשׁ, בְּשַׁלְשְׁלָם רֹאשָׁם לְמַטָּה

אֲשֶׁר בְּהִסָּגְרָה

וְהָיְתָה הַדְּמָמָה בְתָאִי, מִבְּלִי אֲשֶׁר יַחְדֹּר לְתוֹכוֹ

כָּל־קוֹל וְכָל־צְלִיל מִלְּבַד הֶמְיַת־הַגַּלִּים,

אֶשְׁכַּב־לִי בָדָד עַל עַרְשִׂי וְאֶשְׁלַו... וְאֶשְׁלַו...

וְיֵשׁ שֶׁאֶתְרוֹמֵם, אֲקַפֵּל אֶת־רַגְלַי וְאָשִׂים אֶת־רֹאשִׁי

בָּאֶשְׁנָב הֶעָגֹל הַקָּטָן:

עַד לְאֵין־סוֹף, לְאֵין־סוֹף מִתְנוֹצֵץ הַמִּדְבָּר הַכָּחֹל.

רוּחוֹת קַלִּים מְרַחֲפִים;

גַּל עַל גַּל חֶרֶשׁ עוֹלֶה,

גַּל מִגַּל הֶרֶשׁ גּוֹלֵשׁ,

גַּל עִם גַּל דּוּמָם נִשְׁפָּךְ.

קֶצֶף עֹנֶג מְרַטֵּט,

פְּנִינִים זוֹרְחוֹת וְכָבוֹת.

מִדְבָּר כָּחֹל מִשְׁתַּפֵּךְ,

מִדְבָּר כָּחֹל מִתְנוֹצֵץ,

וְאֵין סוֹף וְאֵין תְּחִלָּה,

רַק אֶמְצַע, אֶמְצַע,

וּבָאֶמְצַע — הַחַיִּים,

וּבָאֶמְצַע — הַשֶּׁמֶשׁ,

וּבָאֶמְצַע — אָנֹכִי — — —

וְהַסְּפִינָה נָעָה

אַט...

אוּלַי אֵלֵךְ לְהֹדּוּ?

מְנַצְנֵץ בִּי הִרְהוּר פִּתְאֹמִי,

בְּהִתְנַעֲרִי לְרֶגַע מִתְּנוּמַת־צָהֳרַיִם,

מְעִיל שָׁחוֹר וּמִגְבַּעַת מַבְהִיקָה,
עוֹמֵד וְצוֹחֵק צְחוֹק־אֲשֶׁר
מֵאַחֲרֵי כִּסֵּא מְרֻפָּד,
שֶׁעָלָיו יוֹשֶׁבֶת אִשָּׁה צְעִירָה
לְבוּשַׁת לְבָנִים
וְעוֹלֵל בֶּן־שָׁנָה בְּחֵיקָהּ.
יֵשׁוּ הַצָּלוּב
עִם זֵר־הַקּוֹצִים עַל רֹאשׁוֹ
מַבִּיט מִמַּעְלָה בְּעֶצֶב וְאַהֲבָה
עַל יַלְדּוֹ שֶׁל סֶנְיוֹר אוֹסְטְרוֹמוֹ.
מַלָּחִים שִׁכּוֹרִים מְרַקְּדִים עִם בְּתוּלוֹת עֲרֻמּוֹת;
עַל־יָדָם יוֹחָנָן הַמַּטְבִּיל צָד דָּגִים בְּיַם־כִּנֶּרֶת;
וְגַנְדְּרָן צָעִיר מְגֹהָץ בְּצִילִינְדֶר וּכְסָיוֹת לְבָנוֹת
מַגִּישׁ זֵר פְּרָחִים אֲדֻמִּים
לְעַלְמָה בַּיְשָׁנִית, פּוֹרַחַת,
אֲשֶׁר עֵינֶיהָ מוּרָדוֹת לְמַטָּה
וְקָטְנָה הָעָנֹג בְּפִיהָ.
אַךְ מֵהַכֹּתֶל מִנֶּגֶד, מֵאִיקוֹנִין מָחוּק, כֵּהֶה מִזֹּקֶן,
מַבִּיט אֶחָד קָדוֹשׁ בְּרָגְזָה וּדְאָגָה
עַל הַגַּנְדְּרָן הַמְגֹהָץ,
וְאוּלָם הַשֶּׁמֶשׁ הַשּׁוֹטְפָה מִבְּעַד הָאֶשְׁנָב הֶעָגֹל
מַשְׁלִימָה בֵּינֵיהֶם
וּמְצִיפָה אֶת־שְׁנֵיהֶם בְּאוֹרָהּ הַחַם וְהָרַךְ.
נָעַם מְאֹד לִי הַתָּא שֶׁל הַסֶּנְיוֹר אוֹסְטְרוֹמוֹ,
אַךְ חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת מִמֶּנִּי לְדֶלֶת־הַבַּרְזֶל הַלְּבָנָה,
הַכְּבֵדָה,

V

עַל הַיָּם

אוּלַי אֵלֵךְ לְהֹדוּ?

סָנְיוֹר אוֹסְטְרוֹמוֹ, מְכוֹנֵן־הַסְּפִינָה,

אֲשֶׁר הִשְׂכִּיר לִי תָאוֹ עַד חוֹפֵי־מִצְרַיִם

אָמַר הַיּוֹם לִי,

כִּי הַסְּפִינָה הוֹלֶכֶת לְהֹדוּ.

נָעַם מְאֹד לִי הַתָּא שֶׁל הַסֶּנְיוֹר אוֹסְטְרוֹמוֹ!

צַר הוּא, אַךְ כְּתָלָיו לְבָנִים,

מַנְעוּלֵי־הַנְּחשֶׁת מַבְרִיקִים

בְּאֶשְׁנַב הֶעָגֹל הַקָּטָן

זוֹרֶקֶת הַשֶּׁמֶשׁ אֲלֻמּוֹת־קַרְנַיִם,

הַנּוֹפְלוֹת עַל לֹבֶן־הַכַּר וְעַל אֹדֶם־הַשְּׂמִיכָה,

אֲשֶׁר עַל הַדַּרְגָּשׁ־הָאַרְגָּז, הַמְחֻבָּר לַכֹּתֶל.

עַל הַמִּפְתָּן פַּרְסַת־בַּרְזֶל,

סְגֻלָּה לְמַזָּל.

בַּזָּוִית, סָמוּךְ לַתִּקְרָה,

תְּמוּנוֹת בְּמִסְגְּרוֹת עֵץ וּנְחשֶׁת:

סָנְיוֹר אוֹסְטְרוֹמוֹ בִּכְבוֹדוֹ וּבְעַצְמוֹ

לָבוּשׁ בִּגְדֵי יוֹם־טוֹב,

כִּי נָס כְּבָר לֵחוֹ

גַּם נִחַר שִׁלְדּוֹ

וַיְהִי לְאָבָק,

וּבַאֲשֶׁר יִדְרֹךְ

רַק אָבָק, אָבָק...

וְגַם שִׁירָתוֹ

וְגַם קִינָתוֹ

הֵן רַק עֲטִישׁוֹת,

אֲשֶׁר יִתְעַטֵּשׁ

מֵרֹב הָאָבָק..."

אַךְ דִּגְלֵי־אֵשׁ הִתְנַפְנְפִי

בְּחָרוֹן יוֹקֵד כְּלַפֵּי שֶׁמֶשׁ,

וְשִׁירַת־דְּרוֹר אַדִּירָה, שְׁקוּיַת־חַיִּים,

הֶחֱרִישָׁה לַעֲגוֹ,

וְגִיל וּכְאֵב וְיָגוֹן מִלְּאוּ נַפְשִׁי

בְּשָׁמְעִי אֶת־הַשִּׁירָה...

פָּרָשִׁים טָסוּ,
תִּימְרוֹת אָבָק
לְאוֹר־הַיּוֹם הֵפֵזוּ.
יְדֵי־עֲמֵלִים נִקְשׁוֹת וְאַמִּיצוֹת
נִפְנְפוּ הַדְּגָלִים,
רַגְלַיִם כְּבֵדוֹת
נִעֲרוּ הָאָבָק מֵעִקְבוֹתָן,
אַךְ דָּבַק שׁוּב הָאָבָק בָּרַגְלַיִם,
וּבְתוֹךְ הָאָבָק
הַמְּזֻהָב מִזַּהֲרוּרֵי שֶׁמֶשׁ נִצְחִית
הִתְנוֹצְצוּ כִידוֹנִים, זָעוּ דְגָלִים,
לָהֲטוּ עֵינַיִם, נָפְלוּ פְּרָחִים,
הִצְלִיפוּ שְׁבָטִים, פִּעְפְּעוּ חֲרָפוֹת,
סָעֲרָה הַשִּׁירָה,
וְגִיל וּכְאֵב וְיָגוֹן מִלְאוּ נַפְשִׁי
בְּשָׁמְעִי אֶת־הַשִּׁירָה.

אֵיךְ לֵב לֹא יָגִיל
לְצִלְצַל כְּבָלִים הַנִּתָּקִים?
אֵיךְ לֵב לֹא יֶאֱבַל
לְצִלְצַל כְּבָלִים הַנִּרְתָּקִים?
וְאָבָק נִנְעָר, אָבָק נִדְבָּק,
וְשֶׁמֶשׁ־עַד מַזְהִיבוֹ דוּמָם
בִּצְחוֹק הַנֵּצַח, לוֹעֵג דּוּמָם:
„הַאִם לֹא תֵדְעוּ,
כִּי מֵת הָאָדָם,

לְמוּדֵי־סֵבֶל

וַתִּרְמְסֵם וַתִּשְׁחָקֵם לְאָבָק.

אַךְ הָהּ, שְׁמַעְתִּיהָ גַּם עֵת אָח רֹאשׁ אָחִיו הֵתַז

וַיְהִי לְקַיִן הָבֶל,

עֵת טִאטְאָה בְּמְעוּף אַכְזָרִי עִוֵּר

גַּם אָהֳלֵי־דַלִּים

וַתַּשְׁמֵד אוֹצְרוֹת־רָז, עֲמַל־הַחַיִּים,

מוֹרֶשֶׁת־דּוֹרוֹת,

וַתִּשְׁחָקֵם לְאָבָק,

עַד אֲשֶׁר כָּל־הָאָרֶץ מָלְאָה אָבָק,

עַד חֻנְּקָה כָּל־נְשָׁמָה,

עַד כָּהֲתָה כָּל־עַיִן

מִשִּׁפְעַת אָבָק,

אֲבַק הָעוֹלָם

הַיָּשָׁן וְהֶחָדָשׁ...

„נְנַעֲרָה מֵעַל רַגְלֵינוּ

אֲבַק הָעוֹלָם

הַיָּשָׁן וְהָרָקוּב..."

בְּאִיטַלְיָה,

בַּדָּרוֹם בְּרוּךְ־הַשֶּׁמֶשׁ,

קִדְּמַתְנִי זִמְרַת דְּרוֹר וְנָקָם,

שְׁמַעְתִּיהָ כְּבָר בְּעַרְפִלֵּי־הַצָּפוֹן.

שְׁעָרִים הוּגְפוּ

בִּפְזִיזוּת־פְּחָדִים.

עוֹבְרִים־שָׁבִים מִהֲרוּ חֲרֵדִים.

וְסֹס וְעָף... הָרֶסֶן מִזְדַעְזֵעַ
בִּימִין הַפָּרָשׁ,
וְלַהַט אָפֵל פִּתְאֹם הִתְלַקֵּחַ
וַיֹּאחֵז אֶת כַּדּוּר־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר בִּשְׂמֹאלוֹ...
וּפִתְאוֹם גָּז הַסּוּס וְרוֹכְבוֹ יַחַד,
כַּדּוּר־הָאָרֶץ כָּבָה,
הַלַּיְלָה יָרַד
כְּעַיִט שָׁחוֹר עַל הַפָּגֶר,
וּבַאֲפֵלַת לֵיל־הַחֹרֶף סָעֲרָה
הַשִּׁירָה הָאַדִּירָה, הַנִּפְלָאָה:
„נִנַּעֲרָה מֵעַל רַגְלֵינוּ
אֲבַק הָעוֹלָם
הַיָּשָׁן וְהָרָקוּב!"

„נִנַּעֲרָה אֲבַק הָעוֹלָם!..."
וְהַרְבֵּה יָמִים
וְלֵילוֹת רַבִּים
שָׁמַעְתִּי אֶת־הַשִּׁירָה.
שְׁמַעְתִּיהָ בְּיוֹם רָב
בִּנְפֹל מִגְדָּלִים,
מִשְׂגַּבֵּי הָעָרִיצִים,
עֵת הָרְסָה אֶת־הַשָּׁתוֹת הַנִּרְקָבִים
וְנִעֲרָה בְּטִיסַת־דְּרוֹר נֶאְדָּרָה
מְעוֹנוֹת הָאֲרָיוֹת
וַתַּשְׁמֵט עַנְקֵי־בַרְזֶל מִסּוּסֵיהֶם

פַּרְפָּרִים צְחוֹרִים עוֹפְפוּ בְּלִי־זִמְזוּם,
פַּרְפָּרִים מֵתִים,
וְרוּחַ מַקְפִּיא־דָמִים דָּפַק, דָּפַק,
לֹא יִלֵּל וְלֹא נָהַם,
רַק דָּפַק, דָּפַק,
כְּאִלּוּ פָּרָשׁ נֶעְלָם טָס בָּאֲוִיר
לְפַנּוֹת דֶּרֶךְ לִפְנֵי פֶּלֶאִי הוֹלֵךְ
וּבְשׁוֹט־עֲנָק עַל־סְבִיבוֹ הִצְלִיף.
אַךְ הֶחָרְשׁוּ דְּפִיקוֹתָיו שֶׁל הָרוּחַ
מֵהֵד מַנְגִּינָה צְמוּדָה וְאַדִּירָה
שֶׁהָלְכָה וְקָרְבָה.
עוֹד רֶגַע – וּמִמַּחֲבֹא־הָעֲרָפֶל
עַם רַב הִתְפָּרֵץ;
כְּנִשְׁרֵי־דָם הִתְלַבְּטוּ דִגְלֵי־חֹפֶשׁ
וְשִׁירַת־דְּרוֹר הִשְׁתָּעֲרָה כִסְעָרָה:
„נְנַעֲרָה מֵעַל רַגְלֵינוּ
אֲבַק הָעוֹלָם
הַיָּשָׁן וְהָרָקוּב!"
וְנִדְמָה לִי, כִּי נִמְתְּחוּ הַשְּׁרִירִים
בְּרַגְלֵי סוּס־הַנְּחֹשֶׁת,
וְעוֹד מְעַט וְהֵרִים כֹּבֶד־רֹאשׁוֹ
הַשַּׁח לָאָרֶץ
מֵעַל שְׁעָפִים סְבוּכִים,
וְעוֹד מְעַט וְהִפִּיל רוֹכְבוֹ חָלָל
בִּבְעִיטָה אַחַת
וְהֵנַע רַעְמָה – גּוֹרוּ הַשַּׁאֲנַנִּים! –

עִם רֹאשׁ הַכָּפוּף מַטָּה
(מִתּוֹךְ הַכְנָעָה? אוֹ מִתּוֹךְ הִרְהוּרִים?),
עִם רַגְלֵי־אוֹן הַצְּמוּדוֹת לָאֲדָמָה
בְּעַקְשׁוּת עִוְרָה,
עִם רַגְלֵי־אוֹן, שֶׁאָמְנָם לֹא בְנָקֵל
תְּרוֹמַמְנָה מֵהָאָרֶץ,
וְאוּלָם בְּהֵרוֹמָן
– הוֹי, גּוּרוּ, הַשַּׁאֲנַנִּים! –
כְּאָבָק תְּדַקֶּינָה צוּר־חַלָּמִישׁ
בִּבְעִיטָה אַחַת – – –
עַל סוּס־נְחֹשֶׁת כֶּבֶד אוֹן וּתְנוּעָה
הִתְרוֹמֵם פָּרָשׁ,
– גַּם־הוּא כְּסוּסוֹ כֶּבֶד אוֹן וּתְנוּעָה, –
עֲנַק־נְחֹשֶׁת בְּתִלְבֹּשֶׁת־קֵיסָר,
בַּיָּד הָאַחַת רֶסֶן, וּבַשְּׁנִיָּה –
כַּדּוּר־הָאָרֶץ,
הַלּוֹהֵט כֻּלּוֹ מִזַּהֲרוּרִים נוּגִים,
זַהֲרוּרֵי־הַדִּמְדּוּמִים.
עַל־יַד זֹאת הַמַּצֶּבֶת דֹּם נִצַּבְתִּי
בִּנְטוֹת הַשָּׁמֶשׁ.
יַם־קֹרַח גָּדוֹל, נוֹרָא־הוֹד, הִשְׂתָּרַע
בִּשְׁמֵי־הַמַּעֲרָב.
אַרְמְנוֹת־כְּפוֹר אֲפוּפֵי עָשָׁן קוּפָא
הִתְנוֹסְסוּ מִתּוֹכוֹ
וַיִּלָּהֲטוּ בְנֹגַהּ וְרֹד־קוֹדֵר
מִבַּעַד צְעִיף־הֶעָשָׁן.

וְגִיל וּכְאֵב וְיָגוֹן מִלְאוּ נַפְשִׁי
בְּשָׁמְעִי אֶת־הַשִּׁירָה.

שְׁמַעְתִּיהָ כְּבָר בַּצָּפוֹן...
בַּעֲלוֹת הָאֵד עַל בִּירַת קֵיסְרֵי רוּסְיָה
שֶׁצָּמְחָה מִן הַבִּצּוֹת זָרָה וְאַדִּירָה
כִּצְמַח מֵחֲלוֹם־בַּלָּהוֹת כָּבֵד
אַגָּדָה קוֹדְרָה וְקוֹסֶמֶת
רְקוּמָה שְׁחוֹר וְזָהָב,
בַּעֲלוֹת הָאֵד, אֵד־עֶרֶב, עַל הַבִּירָה
שָׁמַעְתִּי אֶת־הַשִּׁירָה
בָּרִאשׁוֹנָה.

אָז הָיָה חֹרֶף.
בִּכְפוֹר וְשֶׁלֶג טָבְעָה קִרְיַת־פֶּטֶר,
עַל טִירוֹת־שַׁיִשׁ רָעֲדוּ זַהֲרוּרִים
שֶׁל שֶׁמֶשׁ שׁוֹקְעָה.
מִשְּׂדוֹת־הַכְּפוֹר שֶׁל נֵיבָה הַמַּעֲטִירָה
נָשְׁבָה רוּחַ עַזָּה וְדוֹקֶרֶת,
מַקְפִּיאָה אֶת־הַדָּם.
אַבְקַת־שֶׁלֶג דַּקָּה
הִתְרוֹמְמָה מִלֹּבֶן הַמַּרְצָפוֹת
וְדֹם הִסְתּוֹבְבָה מוּפֶזֶת נָגְהֵי־שְׁקִיעָה
בָּאֲוִיר הָאֲדַמְדַּם־כֵּהֶה,
צְרוּף־הַקֹּר.
עַל סוּס־נְחֹשֶׁת, סוּס־עֲנָק כְּבַד־אוֹנִים

VI

אֲבַק הָעוֹלָם

בְּאִיטַלְיָה,
בְּעִיר־חוֹף גְּדוֹלָה,
רַק דָּרְכוּ כַּפּוֹת־רַגְלַי עַל אַדְמָתָהּ
סְחָפַתְנִי שִׁירַת־אוֹן אֲדֻמָּה
וּפַלְגֵי אֵשׁ וָדָם הֵצִיפוּ אָזְנַי
בְּזִרְמָם הַנֶּאְדָּרִי.

בְּאִיטַלְיָה,
הַשְּׁקוּיָה רֵיחַ וְרָדִים וְאֶתְרוֹגִים
וּסְפוּגָה זְמִיר־הָאַהֲבָה שֶׁל פֶּטְרַרְקָא,
פְּגָשׁוּנִי פָּנִים נַעֲוִים מִמַּשְׂטֵמָה,
מִתַּאֲוַת קְרָב וְחָרוֹן,
וְרֵיחַ אֲבַק־שְׂרֵפָה צָרַב אַפִּי.

בְּאִיטַלְיָה,
בַּדָּרוֹם בְּרוּךְ־הַשֶּׁמֶשׁ,
קִדְּמַתְנִי זִמְרַת דְּרוֹר וְנָקָם,
שְׁמַעְתִּיהָ כְּבָר בְּעַרְפִלֵּי־הַצָּפוֹן,

הַיָּם הַגָּדוֹל!

שָׁמַיִם נְמוּכִים, שְׁמֵי־עוֹפֶרֶת נְמוּכִים

מְעִיקִים עַתָּה עַל מֶרְחָבֶיךָ;

מִתַּחַת שָׁמַיִם נְמוּכִים בָּאתִי גַם־אָנֹכִי,

אֲשֶׁר הִנְקוּנִי בְּכָבְדָּם הָאִפּוֹר.

אַךְ כַּאֲשֶׁר יָמֹכּוּ הַשָּׁמַיִם כֵּן יָרוּמוּ הָאוֹנִים

הַצְּפוּנִים בְּחֵיקֶךָ:

תַּחַת שָׁמַיִם נְמוּכִים נוֹבְלִים עֲשָׂבִים

וְצוֹמְחוֹת סְעָרוֹת...

הַיָּם הַגָּדוֹל! נָבַלְתִּי כָעֵשֶׂב,

אַךְ בְּטֶרֶם אֲסֹעַר כָּאָבָק בָּרוּחַ,

מִי־יִתֵּן וְאֶשְׁמַע אֶת־שַׁאֲגָתְךָ הַגְּדוֹלָה...

מְקֻפָּל בְּגְלִימָתִי

אֶשְׁכַּב פְּרַקְדָּן,

אֶפְנֶה לְמַעְלָה וְאֶל הָאָרֶץ אַבִּיט,

אָרִים קוּנְכִיָה מְדֻבֶּקֶת בַּחוֹל,

אָסִיר אֶת־עֲפָרָהּ וַאֲשִׂימֶנָּה לְאָזְנִי,

וְהִנֵּה הִיא מְסַפֶּרֶת לִי

אֵת סִפְרָה לִי אֲחוֹתָהּ,

הַקּוּנְכִיָה הַלְּבָנָה הָעֲנֻגָּה עִם הַנְּקֻדּוֹת הַצְּהֻבּוֹת עַל־פָּנֶיהָ,

שֶׁקְּרָאתִי לָהּ בְּיַלְדוּתִי: הַקּוּנְכִיָה בַּעֲלַת בַּהֲרוֹת־הַקַּיִץ,

הַקּוּנְכִיָה הַלְּבָנָה הָעֲנֻגָּה, אֲשֶׁר הֵבִיא לִי דוֹד מֻפְלָא

מִמֶּרְחַקִּים מֻפְלָאִים,

וַאֲשֶׁר סִפְּרָה לִי תָּמִיד סִפּוּרִים מֻפְלָאִים,

סִפְּרָה עַל־אָזְנִי בְּלַחַשׁ...

הוֹי, קוּנְכִיּוֹת! קוּנְכִיּוֹת!

קוּנְכִיּוֹת עֲנֻגּוֹת לְבָנוֹת,

עִם בַּהֲרוֹת־קַיִץ עַל פְּנֵיכֶן

וְעִם הֶמְיַת־סְתָרִים בִּלְבַבְכֶן...

סִפּוּר אֶחָד לְכֻלְּכֶן, לְכֻלְּכֶן,

וּלְכָל־אֶחָד תְּגַלּוּ אֶת־סוֹדְכֶן,

וְכָל־אֶחָד מַאֲמִין, כִּי נָכוֹן וְנַעֲלָה וְקָדוֹשׁ וְעָמֹק

רַק הַסּוֹד אֲשֶׁר לְקוּנְכִיָּתוֹ,

עַד יֵשׁ אֲשֶׁר יִשְׁכְּחוּ בִגְלַלְכֶן

אֶת־הַיָּם הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ לֻקַּחְתֶּן

וַאֲשֶׁר רַק שֶׁמֶץ מֵהֶמְיַת נַפְשׁוֹ הַגְּדוֹלָה

דָּבַק בָּכֶן...

בְּרֵחַ הַצַּר, בְּרֵחַ הֶעָכוּר
אֲשֶׁר בֵּין הַיָּם וְהַשַּׁחַק.

מְקֻפָּל בִּגְלִימָתִי אֶשְׁכַּב פְּרַקְדָן
וְאַבִּיט אֶל הָעֲרָפֶל.
בַּהֶרֶת לְבָנָה חוֹתֶרֶת מִבֵּין הָעֲרָפֶל:
מִפְּרָשׂ.
הִנֵּה הוּא נָד עַל גִּבְעוֹת הַיָּם הַכְּחֻלּוֹת,
הִנֵּה נֶעְלַם מֵאַחֲרֵי הַגְּבָעוֹת,
הִנֵּה גָלַשׁ אֶל הַשְּׁקַעֲרוּרִית הָרוֹתַחַת,
וְהִנֵּה הוּא נִשָּׂא אֵלַי
כְּחֵץ מִקֶּשֶׁת.
דַּיָּג שְׁזוּף־פָּנִים וּכְפוּף־חֹטֶם
קוֹרֵא לִי שָׁלוֹם מִסִּירָתוֹ כְּפוּפַת־הַחֹטֶם,
חֶצְיָהּ דָּג וְחֶצְיָהּ צִפּוֹר־טֶרֶף,
חוֹשֵׂף שִׁנַּיִם לְבָנוֹת, צוֹחֵק –
וְנֶעְלָם.
בַּשָּׁמַיִם נוֹסְעִים עֲנָנִים בְּלִי־חִפָּזוֹן,
נִפְגָּשִׁים, נִפְרָדִים,
מִתְחַבְּרִים, מִתְפַּזְּרִים –
וּדְמָמָה. אֵין מַה־לְּהֵחָפֵז.
אִם גַּם תִּהְיֶה סְעָרָה –
אֵין מַה־לְּהֵחָפֵז.
הַכֹּל בָּא בְּעִתּוֹ,
הַכֹּל הוֹלֵךְ בְּעִתּוֹ.

וְאַשְׁקִיף לִימִינִי וְאֶסְקֹר לִשְׂמֹאלִי,
וּלְמַעְלָה אֶפְנֶה וְאֶל הָאָרֶץ אַבִּיט,
לֹא לְמַעַן חַפֵּשׂ מִפְלָט,
לֹא לְמַעַן מְצֹא לִי מַחֲבֹא,
כִּי־אִם מִפְּנֵי שֶׁנָּעִים לְהַבִּיט,
נָעִים לְהַבִּיט מִסָּבִיב בִּמְנוּחָה...

הַיָּם פִּגְשַׁנִי זוֹעֵף.
הַרְחֵק מֵהַנָּמָל שָׁכַבְתִּי עַל־שְׂפָתוֹ
בְּיוֹם־עֲרָפֶל.
בְּהֶמְיָה עֲצוּרָה, כְּחוֹרְשֵׁי־מְזִמָּה,
כִּמְרַגְּלֵי־חֶרֶשׁ,
הִתְדַּפְּקוּ מִשְׁבָּרִים עַל הַחוֹף.
רַק זֶה חָפַצְתִּי לְהַקְשִׁיב לְשִׂיחָם,
לְהָבִין לְשִׂיגָם,
וְהִנֵּה שָׁבוּ עַל־עִקְּבוֹתָם,
וַאֲחֵרִים בָּאִים בִּמְקוֹמָם,
וְגַם־הֵם דּוֹפְקִים עַל־הַחוֹף
בְּרִטּוּן עָצוּר שֶׁל כֹּחוֹת מִתְאַפְּקִים,
שֶׁל כֹּחוֹת אוֹרְבִים,
כִּמְנַסִּים חֶרֶשׁ אֶת־חֹסֶן הָאוֹיֵב
לָדַעַת, אִם יוּכַל לַעֲמֹד בִּפְנֵיהֶם
בְּבוֹא הַמּוֹעֵד...

מִתַּחַת שָׁמַיִם נְמוּכִים הֵם בָּאִים:
הֶמֵּךְ הָאֹפֶק, הַיָּם הִתְרוֹמֵם,
וּשְׁחָפִים לְבָנִים טָסִים מְבֹהָלִים

דוד שמעונוביץ

שִׁירֵי מַסָּע

(* III

עַל שְׂפַת הַיָּם

הַיָּם פְּגָשַׁנִי זוֹעֵף.
הַרְחֵק מֵהַנָּמָל שָׁכַבְתִּי עַל־שְׂפָתוֹ
בְּיוֹם־עֲרָפֶל.
מַה־טּוֹב, כִּי הָאֳנִיָּה הָלְכָה לִפְנֵי בוֹאִי!
עַתָּה אֶשְׁכַּב לִי בָדָד עַל שְׂפַת הַיָּם,
עַתָּה אֵין לִי לְהֵחָפֵז...
אֵלִי, אֵלִי! כַּמָּה יָמִים,
כַּמָּה שָׁנִים חִכִּיתִי לְיוֹם,
לְיוֹם רַק אֶחָד,
אֲשֶׁר שְׁעוֹתָיו לֹא תִדְפֹּקְנָה בִּי
כְּנוֹגֵשׂ בְּאָסִיר,
אֲשֶׁר רְגָעָיו לֹא יָאִיצוּ בִי
כְּרוֹכֵב בְּסוּסוֹ,
אֲשֶׁר אֶשְׁלַו בּוֹ דוּמָם,
דוּמָם וּבָדָד,

*) ראה „התקופה“ י״ב.

הַפַּעֲמוֹן מַת... גַּם־הוּא מֵת... הֲנָעַץ
הַנֶּעְלָם שַׁרְבִיטוֹ בְּקַלּוּחַ שֶׁל בֹּעַץ
אוֹ עֵינוֹ קוֹרֶצֶת בַּמֶּרְחָק הָרָע?!

וּמַה־שֵּׁם הַמָּקוֹם, מַה־תְּחֻוֹּר? קְרָא!
הֲטָבְעָה הַסְּפִינָה אוֹ עָמְדָה מְשׁוֹטֵט?
– „בֵּית־עָלְמִין שֶׁל יָם*) – הֲרֵי טַרְחַנְקוּטוֹ"

תר"ם—פ"א.

*) במקום הזה טבעו כבה ספינות וקוראים לו „кладбище мор".

כִּי סְעִיפָיו עוֹד קוֹרְכִים אֶת־שִׁירַת הַנְּשָׁרִים
וּרְעָמִים יִתְּנוּ לוֹ אָבְלָם בַּחֲזִיז;

כִּי אוֹמֵר הוּא שִׁירָה עִם נַחַל וּפְזִיז־
הַזְּרָמִים בִּמְשׁוּבָה וְסַעַר נִגָּרִים,
וְיִנַּסֵּר בַּמָּרוֹם עִם עָבִים נִגְרָרִים
וּכְצִפּוֹר־אַגָּדוֹת עַל קִנָּהּ – כַּזִּיז.

נָפַלְתָּ בַּנּוֹפְלִים? הוֹי נוּחָה בְשָׁלוֹם!
עוֹד יִרְבּוּ הַנּוֹפְלִים, עוֹד יִשְׁטֹף הַדָּם:
אֲנַחְנוּ אֶת־נִסְכְּךָ לֹא נִגְלֹם גָּלֹם,

וּנְקַיֵּם חֲלוֹמוֹת לְבָבְךָ הַתָּם!
וְאִם יָשַׁךְ יָם זוֹעֵם וְתַפּוּחַ הַכְּרִית,
עַד יָרֵעַ שִׁירֵנוּ לֹא נִבְגֹּד בַּבְּרִית!

מִגְדַּל־אוֹר שֶׁל טַרְחַנְקוּט

הוֹי, תּוֹפֵשׂ־הַהֶגֶה, מַה־לַּיְלָה מִלֵּיל?
יָרֵאתִי... הַהוֹפְכִי הַיָּם גַּלֵּי־אַכְטִים,
שָׁמַיִם לִקְטִיפָה מַשְׁחִירָה, וּבְתַחְתִּית
הַסְּפִינָה מִתְפַּשֵּׁשׁ, מִתְחַבֵּא אֶל־צֵל,

וּבְלֵב הַתַּרְדֵּמָה קוֹל פַּעֲמוֹן וִילֵל
כִּמְצַלְצֵל לַנִּפְטָר בְּמִנְזָר... מִי מַכְתִּית
אֲפֵלָה בְאֹפֶל? מִי שִׁקַּע אֶת־מַחֲצִית
הַדְּמָמָה הַשְּׁחוֹרָה תּוֹךְ חֶרְדַּת הַלֵּיל?

עַל הַר־מִטְרִידָת (קְרֶטְשׁ)

בְּי יְשֹׁב רוּחַ־יָם, יָם קָדוֹשׁ, יָם־הַכְּחוֹל.

וְרֵיחַ מַבְרִיא בָא: בְּלִיל עִטְרָן, דָּג וּפִטְרָה.

אֶשְׁאָפֶהָ, אֶרְוֶה עַד – הוֹי שִׁירַת־יָם, מִי פִתְרָהּ?

הַגְּבוּרוֹת נָסְכוּ בָהּ אוֹ הֵד מַנְגִּינַת־שְׁכוֹל?

זֶה קוֹלָהּ בָּא בִּדְבִיר־הֵרַקְלֵס *) וּבִמְחוֹל

סַתְּתֵי תֵל קוּל־אָב וְגַל קִבְרָהּ שֶׁל דִּימִיטְרָה...

יָרִיעַ שִׁירָהּ זֶה עַד בֹּא הַיּוֹם וּוִתְּרָה

יַבֶּשֶׁת עַל הַיְסוֹד וְהָיְתָה לִמְעִי־חוֹל.

אֲבָל אַחֶיךָ הֵם, מֶה עָשׂוּ אֵלֶּה פֹה?

אַיֵּה הַמְנוֹן הָרָז, שֶׁקָּלְטָה אָזְנָם הֵמָּה,

הַשִּׁיר צִוּוּ לַדּוֹר, דְּבַר־אֵל אוֹ שִׁירַת־חֵמָה?

הֵם סָחֲרוּ אֶת־הַנּוֹף וּקְבָרִים חָצְבוּ בוֹ,

הֵמִירוּ שְׁטָר בִּשְׁטָר, דִּינָרִים בַּאֲדַרְכְּמוֹנִים,

הִתְחַתְּנוּ זֶה בָזֶה וְהִרְוִיחוּ – מִילְיוֹנִים...

עַל הַר־קִיקִינֵאִיז

עוֹד צוֹרְחִים הַנְּשָׁרִים עַל קִיקִינֵאִיז – –

אֵין זֹאת כִּי עוֹדֶנּוּ מַכְחִיל בֵּין הָרִים,

---

*) גם כעת יש לראות על ההר חרבות היכל־הרקלס. תֵל קוּל־אָב וְתֵל דִּימִיטְרִיָּה ומדים עוד על עָמְדם, ושם גם מספר מצבות מבית־עלמין יהודי.

אֶל עַמּוּדֶיךָ, הֵם מִסְתַּכְּלִים בְּעַנְוַת־חֵן
בְּבִזָּיוֹן: שָׁלוֹם, בְּנִי! גַּם־אַתָּה בָּאתָ? כֵּן!
וּבְמֶשֶׁךְ מֵאוֹת־דּוֹר אֲנִי רְאִיתִים רַבִּים.

בַּשְּׁבִי... נִכְבַּדֵּי־עָם... נִמְלָטִים מִן הַשְּׁמָד...
הַלָּלוּ סָפוּ, שׁוּב הַלָּלוּ צָצוּ כָעֲשָׂבִים,
מִצָּפוֹן וּמִיָּם מִצְטָרְפִים בְּ„אֶחָד".

* *
*

סְבָבַנִי גַל־הַצּוּר! מַעֲקַשֵּׁי־סְלָעִים, סְעִיפִים,
כָּל־מִקְשֵׁה־אֵפֶר קַר וְזָר וּמְחֻסְפַּס־כְּפוֹר,
שֵׁן פּוֹגְשָׁה שֵׁן וְצוּר הַנּוֹקֵב לֵיל וָאוֹר
וּכְמִכְתַּב־אֱלֹהִים בְּעַרְפַּלֵּי־זִו מַכְסִיפִים.

שׁוּר, הָעֲרָפֶל זָע! תַּלְתַּלִּים: סִיעַת־רְעִיפִים
מִתְרַפְּקִים עַל הַשֵּׁן וּמְגַשְּׁרִים עַל־פִּי בּוֹר,
כְּנִלְאֶה אֲשֶׁר נָח וּמְפַגֵּר לַחֲזֹר.
מִמַּעֲמַקִּים בָּא קוֹל נֶשֶׁר, צְוָחַת גְּרִיפִים.

וּמִלֵּא אוֹתוֹ קוֹל הַכִּכָּר וְכָל־הַגָּיְא,
מַה־פֶּרֶא וּמַה עָז, מֵרִיעַ וּבִזְרוֹעַ!
כְּאוֹמֵר: הַסְכֵּת, שְׁמָע! וַיִּקָּפְאוּ בְלִי־נוֹעַ

הָאֹרֶן שֶׁבָּהָר וְנַנָּסֵי־הָאַשְׁכְּרוֹעַ.
הָאֵלֶם, שְׁמַע וָדֹם! בַּמֶּרְחָב זֶה הֶחָי
מְטַרְטֵר וּבָא קוֹל... הַקּוֹל קוֹל־אֲדֹנָי!

וַיַּשְׁכֵּן חֵילוֹ בָם: צְבָא־פְּלָאִים לְרִבְבוֹתָיו:
שַׁבְּלוּלִים, אַסְתְּרֵי־יָם, חִלְזוֹנוֹת חוֹמְדוֹת־חוֹל
וּדְגַת־תְּהוֹם פְּלִיאַת דְּמוּת וָצֶבַע, וּבִמְחוֹל
חִלּוּפֵי אַלְפֵי־גוֹן עַל נָגְהוֹ וְעַל אוֹצְרוֹתָיו.

לֹא רָאֲתָה עֵין־אִישׁ, לֹא רָוְתָה אוֹתוֹ נוֹי,
וּמִלִּים אֵין בְּפִי בֶן־אָדָם וִיכַנֶּנּוּ:
מַסֹּרֶת בְּיָדֵי הִיא, יְסַפֵּר אָב לִבְנוֹ.

אַךְ אִלּוּ נִתְּנָה רְשׁוּת לָעַיִן וְתֶחֱזֶנּוּ!
הַצֶּדֶף בָּא מִשָּׁם וְעֵינוֹ דוֹמְעָה פְּנִינִים,
וּכְלוּם יְסַפְּרוּ מָה כָּל־סִיעוֹת הַדּוֹלְפִינִים?!

בֵּית־הַכְּנֶסֶת בְּתֵיאוֹדוֹסִיָּה *)

כְּהַגָּדָה צְנוּעָה זוּ נוֹבַעַת מִפִּי סָבָא,
שֶׁכֻּלָּהּ כֻּלָּהּ רֹךְ וּבָאָה מִן הַלֵּב,
שֶׁאֵין שִׁלְטוֹנָהּ אַךְ בַּנִּימָה שֶׁבַּכְּאֵב,
נִצַּבְתְּ מִקְדַּשׁ־מְעַט בְּגִזְרָתֵךְ הַמְחֻטָּבָה.

וּבְעֵינַי אֶשַּׁק דְּמוּת כָּל־פְּלֵטַת־זְמָן וּכְתָבָהּ
עַל־גַּב כְּתָלַיִךְ וְעַל תִּקְרָתֵךְ בַּחֲלֵב
הַסִּיד הַמְכַסֶּה לָהּ, בִּרְצוֹתִי לְשַׁלֵּב
אֲבִיבֵךְ מִשֶּׁכְּבָר וְזִקְנָתֵךְ בְּעֶדְנַת־סְתָוָהּ.

*) בית־כנסת עתיק ועברו עליו יותר מאלף שנה, מצאוהו במפלת.

אַי־פֶּטְרִי *)

הַאָמְנָם כְּבָר כָּבוּ כָּל־נִיצוֹץ וּנְגֹהוֹת,
הָשְׁבַּרְנוּ, יָרַדְנוּ, הִגַּעְנוּ עַד־כָּאן?
וּבְטֶרֶם עוֹד גֻּדְּעוּ הַתְּרָזוֹת הַגְּבֹהוֹת,
הַחוֹלְמוֹת, שֶׁרָאוּ בַּהֲדְרַת הַכָּן.

שָׁמֹעַ שָׁמַעְנוּ: בְּנוֹת־נֵכָר הַתּוֹהוֹת
לִגְבוּרַת בָּנֵינוּ, לַנְּשָׁרִים מִקֵּן
טַטְרֵי־הֶהָרִים, בְּאַהֲבָה לוֹהוֹת
וְתוֹבְעוֹת גְּמוּל־כַּסְפָּן עַל יַיִן בַּגַּן.

וּבְיוֹם בְּרֹא אֱלוֹהַּ מוּצָקוֹת לִרְגָבִים
גַּם נָעַץ כֵּן־תָּרְנוֹ אַי־פֶּטְרִי בֶּעָבִים,
הִשָּׁהוּ לוֹט עִשְׂבּוֹ, עִטְּרָהוּ חֲזִיז.

עַל־כֵּן עַז וְקָשֶׁה כִּנְזִיר הָעֲרָבָה,
וּשְׁזוּף רוּחַ תְּזָזִית אַף תָּפוּשׂ בְּמַחֲשָׁבָה,
יִסְתַּכֵּל בְּאַלְפְּקָה וּנְאוֹת סִימֵאִיז.

אַגָּדַת דַּיָּגִים

הַמִּקְרֶה בְּקַרְחֵי־עַד אִסְמָרַגְדְּ עֲלִיּוֹתָיו
וְאַרְגָּמָן מְבַשֵּׂר־רָע יֶשְׁנוֹ עַל מִדְבַּר־שְׁכוֹל,
בְּעַרְפַלֵּי סָפֵק־יוֹם הוּא מַכְחִיל עַרְבֵי־כְחוֹל
וּבְגִנְזֵי מְעָרוֹת־יָם יָצוּ לֵיל־נִפְלְאוֹתָיו.

*) אחת הפסגות בהרי קרים.

(מִי יֵדַע, מֵאַיִן הִגִּיעוּ הֲלוֹם)
מִתְרַפְּקוֹת עָלַיִךְ כְּתִינוֹק בַּחֲלוֹם
וּכְצִפּוֹר חֲבוּשָׁה מִתְחַבְּטָה עַל כְּלוּבָהּ.

הַיָּם אֵצֶל יַלְטָה

בַּת־יַלְטָה צְנוּעָה אַתְּ. בָּא שַׂר שֶׁל יָם וּמְפַתָּהּ
וּשְׂמָלוֹת יִפְרֹשׂ לָהּ וּזְרָעָן אַבְקוֹת־אוֹר
עַל קְטִיפַת יָרֹק־רַךְ וּמְהֻקְצָע שְׁחוֹר־הַשְּׁחוֹר
וּסְפִיחַ תְּכֵלֶת־לֵיל בְּמִשְׁבֶּצֶת סְגֻלָּה חַתָּה.

אוֹ סוּת־צִבְעוֹנִין יֵט מַכְסִיפָה בָהּ וּמְשַׁטָּה
בְּרִקְמוֹת סַפִּיר לַח וּנְטִיפוֹת לִבְנַת־כְּפוֹר
עַל תְּפַר קִלּוּחֵי־אוֹר, הַמְנַתְּזִים צְרוֹר וּצְרוֹר,
סְמָרַגְּדִים קוֹדְחִים עַל־גַּב אֵשׁ גּוֹסֶסֶת לְמַטָּה.

הַבֹּקֶר אוֹר יְשַׁו מַרְבַדֵּי־פָּז וְטַפִּיטִים,
שְׂפוֹת פּוּרְפּוּר וְשָׁנִי חָם מִזְדַּעְזֵעַ בְּכֶתֶם־חִטִּים
וּבְתוֹךְ עֲנַן אוֹר־צַח וּבְכַרְכֹּב כְּחוֹל־בַּכְּחוֹל.

אַךְ בַּעֲרֹב הַיּוֹם יִתְמַתַּח עַל הַחוֹל
וִילַחֵךְ רַגְלָהּ, כַּף וָכַף, דַּל וַחֲדַל־אוֹנִים,
מִתְעַטֵּף טַלִּית כֻּלָּהּ שְׂחוֹק שֶׁל יַקִּינְטוֹנִים.

עַל־גַּבֵּי שַׁיִשׁ קַר תְּסַפֵּרְנָה לְךָ נִשְׂגָּבוֹת
עַל־אוֹדוֹת בַּת הַכֹּהֵן, שֶׁבְּעָנְיָהּ מֵתָה פֹּה.

מִשֵּׁן הַצּוּק הַלָּז הִפִּילָה עַצְמָהּ תְּהוֹמָה,
הַבֵּט לְפִיחַ זֶה הַמַּשְׁחִיר אֶת־הַחוֹמָה:
מַטְבֵּעוֹת יָצְקוּ כָּאן – – הַצִּינוֹק וְהַבּוֹר!

לָהֶם מִשֶּׁלָּהֶם – בֵּית־כְּנֶסֶת צַר־הַכְּנִיסָה,
וְהֵמָּה שׁוֹמְרִים הֵם! אַךְ שׁוֹמְרִים הֵם – עַד־אוֹר
לַיּוֹם הַמָּר הַהוּא, יוֹם אַחֲרוֹן לִגְסִיסָה...

ג

בֵּית־הַכְּנֶסֶת בְּסֶלַע־הַיְהוּדִים

עֲזוּבַת הַקֹּדֶשׁ, הֲצִוָּה לָךְ אֵל
אוֹ יָרְדוּ מֵעַצְמָם מַלְאֲכֵי־הַתּוּגָה
וְכִנְּסוּ לְתוֹכֵךְ – וּבְנֶפֶשׁ עֲגוּמָה –
כָּל־תְּפִלּוֹת הַחָרְבָּה וִיגוֹן כָּל־הַתֵּל?

עַצֶּבֶת שַׁתְקָנִית מְעַלַּפְתֵּךְ וְהַחֵל,
דְּמִי צוֹלָה חוֹלֶמֶת עַל סִבְכֵי אַלְמֻגָּה,
וּלְטָאוֹת מוֹרִיקוֹת עַל גְּדֵרֵךְ הַסּוּגָה
פַּשְׁטִינָה סַרְבָנִית וּכְמֵהָה לְצֵל

וּבְאֵין בָּאֵי־מוֹעֵד בִּתְפִלָּה עֲלוּבָה
הִתְיַחֲדוּ, פָּרְשׂוּ כְּתָלַיִךְ בְּתֹם,
וּשְׁתֵּי מַרְגָּנִיּוֹת, הָאוֹמְרוֹת: עֲלוּ בָהּ!

בְּנְדוּדֵי דוֹר וָדוֹר הֲמוֹן צִיוּנֵי־אֲבָל
נַשְׁאִירָה בְּכָל־אֲתַר, נַפְרְנוּ בְּנַחֲלֵי־דָם.

אַךְ נַחְנוּ, יוֹרְשֵׁי־דַם־הַמַּכַּבִּי, עַל הַר רָם
לֹא נָקִים דְּבִיר לַשָּׂר הַמְּסַיֵּר אֶת־הַחֶבֶל,
(בְּהַכְנָעַת עַבְדֵי־רָב וְכֶלֶב אִמּוּן חֶבֶל)
עַל־גַּבֵּי קִבְרוֹת־אָב וְקָדְשֵׁי־קָדְשֵׁי־עָם.

מִמְּרוֹם הַצּוּר הַלָּז שָׁם נִשְׁקָף יָם הַשָּׁחוֹר
הַפּוֹנֶה קֵדְמָה, יָם וּכְנַף־דְּרוֹר וּתוֹחֶלֶת –
הַתְכִילֶנּוּ עֵין הַהוֹלְמִים סְחוֹר־מְכוֹר?

הוֹי עִיר־הַקְּבָרִים! הוֹי עִיר קְבָרִים עַל־גַּב קְבָרִים!
אַתְּ סֵמֶל מְפַרְפֵּר חַי וְצִיּוּן לְעַם־תַּגָּרִים
הַחַי לְלֹא תִקְוָה לוֹ – וּלְמִיתָה מְנֻוָּלֶת...

ב

אַךְ שְׁנַיִם עוֹדָם שָׁם! *) אַךְ שְׁנַיִם הֵם, וּכְבָא
הַסַּיָּר וְסָח לָהֶם: וּלְמִי עִיר־הֶחֳרָבוֹת?
אָז יַעֲנוּ כַצָּו: „אַךְ לָנוּ הִיא וְלָאָבוֹת,
אַף עֵדִים גַּל וָגָל, הָעֵמֶק וַאֲשֶׁר בּוֹ".

וּלְקוֹרְטוֹב שִׁירָה אִם תִּשְׁאָלוּ: – הִנֵּה בֹאוּ!
מַחֲרֹזוֹת כְּתָב־עֲרָב בָּאֶבֶן נֶחֱצָבוֹת

*) עַל חָרְבַת צ׳וּפוּט־קַלֶה גָּרִים עַתָּה רַק שְׁנֵי קָרָאִים. וְנִשְׁאֲרָה שָׁם לִפְלֵיטָה מַצֶּבֶת־קֶבֶר בַּת הַכֹּהֵן, שֶׁמֵּתָה כָּאן בְּנֵגוּס עִם מְאַהֲבָה לְצ׳וּפוּט־קַלֶה, לְפִי דִּבְרֵי הָאַגָּדָה. הָעֵמֶק נִקְרָא „עֵמֶק יְהוֹשָׁפָט".

ג

בְּבֵית־הָעָלְמִין

גַּן נָטַע אֱלֹהִים הַגָּן – וְעַזְרָאִיל *)
הַבּוֹצֵר לוֹ. וּבְצֵל אֲבֵלֵי־בְרוֹשׁ וּמֵלָה
וּרְכָא רַב־עֳפִי וְשַׁלֶּכֶת־בְּתוּל קָמֵלָה,
וּבֵינוֹת עִשְׂבֵי־בָר, שֶׁפָּשְׁטוּ עַל־כָּל־שְׁבִיל,

תְּנֻמְנָה שְׁנָתָן־נֶצַח אֵל חֲבַצְּלוֹת־נִיל,
בְּנוֹת גְּרוּזִיָּה רְוַת־הָאוֹר וְגֶרְמַנְיָה הָעֲמֵלָה
וּשְׁזוּפוֹת אִי־הַיָּם, שֶׁכְּהוֹן מִמְּכַּר־מְמֵילָא
גַּם נִקְטְפוּ לִשְׂחוֹק וּלְתַאֲוַת גְּבִיר־אֱוִיל.

וּמִי יוֹדֵעַ, אִם לֹא עַתָּה אַחַר מוֹתָן
וְאִם לֹא מֵעֵינֵי זָר, לֹא יִקְרָא תָוֵי־שְׁמוֹתָן,
נִגֶּרֶת דִּמְעָה, לָהּ שָׁוְא חִכּוּ בְנוֹת־הַצְּבִי...

אַלָּה בְּאֶצְבָּעוֹ הֵן יְסַמֵּן: מִי לַשְּׁבִי
וְתַחַת סִיף קַר פְּנֵי מִי יְקַבְּצוּ פָּארוּר,
וּפְנֵי מִי יִשַּׁק זוּ שֶׁל יָפִי מַר וְאָרוּר.

צ׳וּפוּט־קַלֶּה **) (סֶלַע־הַיְּהוּדִים)

א

אֲבָל לֹא סַלְעִי הוּא! לֹא סַלְעִי הוּא וְלֹא קָם
לִיהוּדָה עַמִּי זֶה! וְאִם־גַּם בְּרַחֲבֵי־תֵבֵל

---

*) מלאך המות.

**) הקראים הוכיחו על־ידי פירקוביץ הנודע, כי סלע־היהודים להם, קן הקראים בקרים, והם בנו שם בית בשביל המלך אלכסנדר III, שהיה בא לסיר את החרבות.

„הוֹי אַרוּ אָח אֶת־אָח, וְאִישׁ רֵעוֹ יַחֲרִים!
כִּי אוֹי לָעָם, שֶׁאֵין בְּעוֹלָמוֹ לוֹ אַף צְרִיחַ,
וְשַׁחַת לִבּוֹ לְזָר וְזַרְעוֹ עַל־כָּל־צְחִיחַ!"

ב

בְּהַרְמוֹן הַכַּן

אֱלֹהַּ חֲסִין! וּבְפִי הַכּוֹפְרִים בּוֹ וּנְבִיאוֹ
יְצוּ תְּהִלָּה וָשִׁיר לַאֲשֶׁר יִבְחַר בּוֹ.
מִיּוֹם שֶׁנִּטַּל כְּבוֹד בַּכְּטְשִׁיסַרַי וְחַרְבּוֹ
יְנוֹפֵף חֵיל־מָסְקְבָה עַל מָעֻזֵּי־קְרִים וְשִׂיאוֹ,

הַהֵיכָל מַחֲשֶׁה – הָס! מֵאֵין גֵּו חָם מַפְרִיעוֹ
כְּבָר חָרֵב הָאֲגָם וְדָלַל מַזְרֵק־שְׁבוֹ,
הַהַרְמוֹן וְהַגָּן שֶׁסָּגְרוּ אָז מְבֹא
יְחַלֵּל בְּעֵינָיו זָר – וְהַשּׁוֹעֵר הוּא מְבִיאוֹ.

אַךְ יֹפִי נוֹגֶה, חֵן, הַכָּרוּךְ בְּעֵקֶב
הוֹד שֶׁנִּסְתַּלֵּק כְּבָר וְגַעְגּוּעִים אוֹמְרִים כְּאֵב,
הֵן תְּעַטְּנוּ שְׂפַת הָרוֹדִים בְּקִסְמֵי־שִׁיר.

וּבְעַנְנֵי־הָרֹךְ בְּדִמְדוּמִים עִם־תַּרְדֵּמָה,
בְּמַכְחֲלוֹת טֶרֶם־יוֹם מְפַרְפְּרִים בַּדְּבִיר,
יִפָּגֵשׁ צֵל אֶת־צֵל – שֶׁל מִרְיָם וְשֶׁל זָרֵמָה.*)

*) שתי הגבורות בשירו של פּוּשְׁקִין „המזרק בבכטשיסרי".

מַסֶּכֶת קְרִים

סוֹנֶטוֹת

מאת **שאול טשרניחובסקי**

בַּכְטְשִׁיסַרַי

א

בַּכְטְשִׁיסַרַי, הֲנַמְתְּ? בַּכְטְשִׁיסַרַי, וְהַכִּי
    לֹא גִלּוּ לָךְ עֶדֶן הַסּוֹד קְהַל „מוּלַיִךְ"? *)
    בִּפְרשׂ הַלַּיִל בָּהָר אֶת־כְּנָפָיו, גַּם עָלַיִךְ
אִישׁ־פֶּלִיא לְאִטּוֹ בָּא בָרְחוֹב, בַּשְּׁבִיל בַּסְּתִי.

מִצְּרִיחַ זֶה עַל־יַד הַקְּסַרֶקְט קוֹל שֶׁל בְּכִי
    יִשָּׁמַע וְקָרָא בְשֵׁם כָּל־גְדוּדֵי פָּרָשַׁיִךְ,
    הַנּוֹפְלִים אֶל הַצָּר, אֶל גְּדוּדֵי מַעֲבִידַיִךְ –
וּבָאוּ בְּבִגְדֵי־שְׂרָד וּבְצַלְבֵי־פְּרָס וּמְתִי.

    וְלֹא יֹאמַר כְּלוּם, אַף יוֹר אֶל־מוּל כְּנֵי הָעֲרָבָה
עַל שְׁבִיל מְהֻלָּל זֶה, בּוֹסְסוּהוּ סוּסֵי־קְרִים
בִּהְיוֹת דְּבַר כֵּן לְחֹק בַּטִּירָה הַנִּשְׂגָּבָה.

---

*) כנורי המושלמים.

שירים

לאותם חָקי־התורשה היסודיים כמו כל החיים האורגניים; בתנאים ידועים אנו יכולים לחזות עתידות מראש ולקבוע את ערכה הביולוגי של הזרעית בכלל, אבל מן הנמנע להעמיד הורוסקופ לכל פרט ופרט. כי על דבר זה צריך לחזור שוב ושוב. התורשה אינה מלבר, אלא מלגו, לא תכונות, מחלות, וכו׳ עוברות בירֻשה, כמו שחשב דרוִין, אלא רק יחידיות־התורשה, הגורמים הפנימיים, הסגֻלות לתכונות, למחלות וכו׳ עוברים מאבות לבנים. ויחידיות־תורשה אלה מתפלגות ומתאחדות, נפרדות ומצטרפות לצרופים מצרופים שונים יחד עם כל דור ודור.

מכאן אנו מבינים גם את ההבדלים הגדולים בין יחידים שונים אפילו באותה המשפחה, למרות חֻקי התורשה. אנו כֻלנו בַסְטרדים, מְרֻכבי־תכונות, פלגי־תורשה. והחזיונות של כִּסוי וגִלוי, של דומינַנְץ ורֶצֶסִיביות מבארים לנו את העובדה, שלא תמיד אנו מורישים לילדינו את מה שיש לנו; ויש שאנו מורישים לבנינו מה שלכאורה היה חסר לעצמנו. ערכו של היחיד בתור יצור אינו שָוה לערכו בתור יוצר.

עושות בינן ולבין עצמן חליפין, מתאחדות לצרופים, לזווגים חדשים. כל בן־אדם הוא במובן זה בַּסְטַרד, יציר הֶטֶרוֹציגוֹטי, מעֹרב־תורשה. ובשעה שאנו מכירים היטב את המשפחה ואת סבל־הירֻשה הרובץ עליה, אנו יכולים במדה ידועה לנַחש על עתידות הזרעית.

ואולם אם חוקרים גדולים כמו קורֶנְס מחליטים ואומרים: „על־פי מצב הכוכבים בשעת הַלֵּדה היה האַסְטְרוֹלוֹג מימי הבֵּינים עושה חשבונות וקובע את גורל חייו של הילד. מֶלַנכטון האמין בזה וקֶפלר עשה בעצמו חשבונות כאלה. אנו יודעים, כי כל זה היה אמונת שוא. ובכל־זאת נכנסה עכשָו הביולוגיה לתקופה חדשה והיא עומדת על הדרך המובילה אותנו עד הגבול, אשר שם נוכל להעמיד לַיִּלוֹד את ההורוסקופ" — אנו יכולים להחליט לעֻמתם, כי גם זהו אמונת שוא. התורשה אצל בני־האדם היא הרבה יותר מסֻבכה מאשר אצל בעלי־החיים ומסֻבכה לאין־קץ לעֻמת חזיונות התורשה אצל הצמחים. אמנם בַּכֹּל שוררים חֻקים, סבות ותוֹצאות. אבל האלהים לא עשה את האדם ישר כמו את פרח־הפלאות.

ראינו, ששני צמחים בסטרדים (פלגי־תורשה) הנבדלים זה מזה בשתי תכונות מקימים אחרי הזדַּוגותם גזעים חדשים, זאת אומרת צמחים בעלי תכונות שלא היו לא אצל האב ולא אצל האם; וכשעולה מספר התכונות של הבסטרדים, אשר כל אחת מהן עוברת בירֻשה לעצמה, מבלי להיות תלויה בחברתה, הצאצאים בדור השלישי (ב־F_2) מראים תמונה מגֻוָּנה ומסֻבכה מאד. אם למשל שני בסטרדים נבדלים זה מזה בשבע תכונות, אז אנו מקבלים מהם ב־F_2 $2^7=128$ סוגים של יצורים השונים בחיצוניותם. ועוד ראינו, כי בדור השלישי (ב־F_2), חטר מצמחים הנבדלים זה מזה בשתי תכונות, אנו מוצאים בין ט"ז יצורים רק יצור אחד הדומה לצמח P הלבן, זאת אומרת לגזע היסודי, וכי רק עוד יצור אחד דומה לצמח P האָדֹם, זה אומר לגזע היסודי השני. כל ארבעה־עשר היצורים האחרים מצטַינים בתכונות בֵּינַים בין הגזעים הראשונים. אם הגזעים נבדלים זה מזה בשלש תכונות הנכנעות לחֻקי התורשה, נקבל ב־F_2 רק יצור אחד מששים וארבעה, הדומה לגזע הראשון, ובמקרה של ארבע תכונות נמצא רק יצור אחד כזה מבין רנ"ו יצורים.

והנה אנו בני־האדם נבדלים אחד מן השני לא רק בסְגֻלה אחת בלבד, אלא בהרבה והרבה יחידיות־תורשה (למשל: בצבע העינים, השערות, האף, גֹדל הגוף, כשרונות, וכו' וכו'). קל אפוא להבין, שכמעט מן הנמנע הוא, שהילדים יהיו דומים לאחד ההורים. אי־אפשר לנו ביחס לאדם עם שפע תכונותיו ועתרת סגֻלותיו לקבוע מראש את כל מיני הצֵרופים, הפֵּרודים והזווגים, שמזדַּוגים יחד מבין יחידיות־התורשה, בשביל כל יחיד ויחיד. כללי מֶנדל אנו מוצאים אצל מִספרים גדולים. ורק אצל מספרים גדולים אנו מוצאים למשל את התפלגותן של תכונות הבסטרדים לרבע, חצי ורבע. אבל במספרים קטנים, כשלא נולדו ילדים במספר רב, אי־אפשר לקוות שאלה המעטים שנולדו יחָלקו דוקא על־פי הנוסחה המתמטית הזאת. אמנם אין ספק, שגם האדם אינו עומד למעלה מן הטבע ושאַף הוא משֻעבד

לפטריה לחדור לתוך הצמח. וגזע אחר של דגן מצטיין אף הוא באותה המדרגה של חסון, אבל הסבה היא כאן אחרת: הדגן הזה מכיל בתאיו חמרים מְגִנִּים ידועים (כמו בני־אדם המְחֻסָּנים נגד איזו מחלה), הממיתים את הפטריות החודרות.

כשמזווגים הצמחים המחסנים במדה שוה כלפי הפטריה והדומים זה לזה בתכונות אחרות, יצמח מהם בסטרד, שיביא לעולם שתי הסבות לחסון, אבל כל סבה כשהיא לעצמה אינה מצויה בו בצורה של טהר־תורשה, אלא רק בצורה של פלג־תורשה. ואם אין כאן דומיננץ גמור, הצמח הבסטרד יהיה מחֻסן באותה המדה כמו כל אחד מהוריו ולא יותר, כי כל אחד מהם ירש את חצי החסון. אולם בדור הבסטרדים השני, זאת אומרת ב־F_1, נקבל גם צמחים כאלה, אשר בצורה של טהורי־תורשה יכילו בקרבם שתי הסבות של חסון, ובאפן כזה יהיו מְשֻׁנֶּה מחֻסנים ביחס לגזע הראשון; מאידך גיסא נקבל צמחים שלא ירשו אפילו סבה אחת, ומטעם זה לא יהיו מחֻסנים כלל, ולסוף נקבל טפוסי בינים, אשר חסונם שוה בערך לחסון הגזעים הראשונים. אלמלא ידענו, כי התכונה הזאת, חסון הדגן, סבתה אינה אחת בשני המקרים, אלא תלויה היא בכל פעם בגורם אחר לגמרי, היינו עומדים משתאים לפני החזיון הנפלא של אבוד התכונה אצל חלק הצאצאים, אשר נולדו מהזדווגות שני גזעים מחֻסנים.

ועוד עובדות ודברים יסודיים יש אשר עלינו לחקור עליהם, כדי ללכת בטוחות בדרכי התורשה. אולם מה שמענין אותנו כאן היא בעקר השאלה, אם חזיונות התורשה אצל האדם משֻעבדים אף הם לשלשת החקים של מנדל או לא.

מנדל עשה את נסיונותיו בצמחים. חוקרים רבים באירופה ובאמריקה עשו נסיונות לאין־מספר בבסטרדים של צמחים ובעלי־חיים. בכל הנסיונות האלה התאמתו חקי מנדל. אולם נסיונות בבני־אדם לא עשו ומסֻפקני אם יעשו גם בעתיד. הרבה טעמים לזה. מלבד מה שנחוץ זמן רב של הסתכלות בנסיונות בני־אדם, הרי הדת, השקפות מוסריות והחק האזרחי גוזרים על נשואין בין אח ואחות, מה שהיה נחוץ לעשות אלמלי היינו באים לעשות מה שעשה מנדל בצמחים והחוקרים השונים בבעלי־חיים. אבל אם לא מתוך הנסיון, הרי אנו יכולים ללמוד מההקש, מפי האנולוגיה: מה שנכון וקים לגבי הצמחים ובעלי־החיים, מן הדין שיהי נכון גם לגבי בני־אדם. ועל־פי ההקש יש לנו הרשות להחליט, כי גם בתא המיני של האדם גנוזות יחידיות־תורשה (=סגלות, תכונות יסודיות, גורמים, קבעים, — בטויים שמשתמשים בהם חוקרים שונים), אשר גם הן כל אחת לעצמה, מבלי להיות תלויה בחברתה, נכנעת לחקי מנדל; בצורה של תכונות, סמנים וכו׳ הן קובעות באדם לא רק את אָפיו המֻצק של המין, הגזע, הלאם וכו׳, אלא גם את נטיותיו הפרטיות ופרצופו האינדיבידואלי. כל „יחידיות־התורשה" האלה קימות עוד טרם יולד היחיד. מוצאן מהחמר המיני ההולך ונמשך מראשית ועד אחרית, דרך כל הדורות. ועם כל יצירת אנוש חדשה הן

עוברת בירְשה כשהיא לעצמה, מבלי להיות תלויה בחברתה; היא גם נכנעת לחֹק ההתפלגות כשהיא לעצמה ויש בידה להתאחד עם כל סגֻלה וסגֻלה של בן־זווגה. הסגֻלות, שהתאחדו בבסטרדים הראשונים „והיו לבשר אחד”, נפרדות אפוא זו מזו שוב בשעת יצירת הבסטרדים בדור השלישי, ב־F_3. זוהי מעין פרידה בין שני אנשים, אשר זמן רב הלכו בדרך אחת, האחד על־יד השני, והנה הגיעה שעתם להפרד זה מזה וכל אחד פונה לשביל מיֻחד ובוחר בסביבה אחרת...

זהו החֹק השלישי של מנדל: הסגֻלות אינן משֻעבדות זו לזו ואינן תלויות אחת בחברתה, אלא כל אחת עוברת בירְשה לעצמה ובהזדמנות ידועה יש בידה להתאחד עם סגֻלות „הצד השני”.

הודות לחֹק הזה קבלנו בסכֵּמה שלפנינו צמחים ממין חדש לגמרי. אבל אם כך הדבר, הרי בדעתנו את החֹק הזה ובהשתמשנו בו אנו יכולים להשתתף במעשה־בראשית, וכמו החימאי בלַבּורטוריה יש ביכלתנו ליצור באֹפן סינטֶתִי, מדעת ובכַוָּנה תחִלה, צרופי תכונות הרצויות לנו, זאת אומרת יש בידינו ליצור גזעים חדשים בצמחים ובבעלי־חיים.

אלה הם בקצור שלשת החֻקים של גרגור מנדל.

טעות היא בידי אלה החושבים, כי כל חזיונות התורשה אפשר לבאר על־פי שלשת החֻקים בלבד וכי מספיק להכיר את תגליותיו של הכֹּמר הגאוני, כדי לפתור שאלות במקצוע זה. אמת היא, כי התורשה כֻלה בנויה על יסודותיו של המנדליסמוס. אולם כדי שלא לטעות בבנין עצמו צריך להכיר לדעת עוד כמה וכמה חזיונות יסודיים חשובים.

כך, למשל, ראינו, כי תכונות חיצוניות, מחלות וכו׳ אינן עוברות בירְשה כשהן לעצמן, וכי רק יחידיות־התורשה, הסגֻלות הגנוזות בחֹמר המיני, הן הן שנמסרות מאבות לבנים. אולם בין יחידית תורשה, בין סגֻלה ובין תכונה חיצונית אין תמיד התאמה גמורה. אדרבה, לרֹב אנו רואים, כי ביחידית תורשה אחת תלויות כמה וכמה תכונות חיצוניות. דוגמה פשוטה: אותה יחידית הגוזרת על המין, לא רק סמני המין הראשוניים (של הביצים, אשך) תלוים בה, אלא יחד עם־זה גם תכונות אחרות המבדילות בין מין למין, למשל, ביחס לגֹדל הגוף, צמיחת השערות על הגוף, הגיל, היחס הנפשי וכו׳. ויש גם ההפך: תכונה אחת, שאנו מוצאים באורגַניסמוס מבֻגָּר, תלויה לפעמים קרובות בהרבה יחידיות־תורשה, בהרבה גורמים תורשתיים בעת ובעונה אחת. ויש גם שיחידות־תורשה שונות לגמרי זו מזו, העוברות בירְשה כל אחת לבדה, מתגלות באורגניסמוס בצורה אחת משֻתפת. כך יש גזע ידוע של דגן המצֻטיֵן בתכונה חשובה אחת – הוא מחֻסן נגד איזו פטריה טפילית ואין זו האחרונה יכולה לחולל בו איזו מחלה. חסון זה יש שהוא תלוי בִּבְנִיָּה הַמְּצֻקָה של הקלִפּה החיצונית, שאינה מרשה

החזיון נעשה יותר מְרכּב, בשעה שלפנינו תורשה של הרבה תכונות שונות, בשעה שמזדַוּגים יצורים הנבדלים זה מזה בהרבה תכונות וסמנים תורשתיים. במקרים כאלה אנו מקבלים תמונה מגֻוָּנה של נוסחאות שונות.

בתור דוגמה נניח, כי שני צמחים מצטַינים זה מזה לא רק בצבע (אָדֹם, לבן), אלא גם בגֹדל: הצמח האָדֹם גדול, והצמח הלבן קטן. נצַיֵּן את סגֻלת הגֹדֶל באות ג ואת העדר הסגֻלה באות ק. נוסחת התאים המיניים של הצמח האחד תהי **אג**=אָדֹם גדול, נוסחת התאים המיניים של הצמח השני תהי **לק**=לבן קטן.

כשמזַוּגים שני צמחים אלה, מקבלים:

תאים מיניים זכרים: **אג** = **אל גק**
תאים מיניים נקביים: **לק**

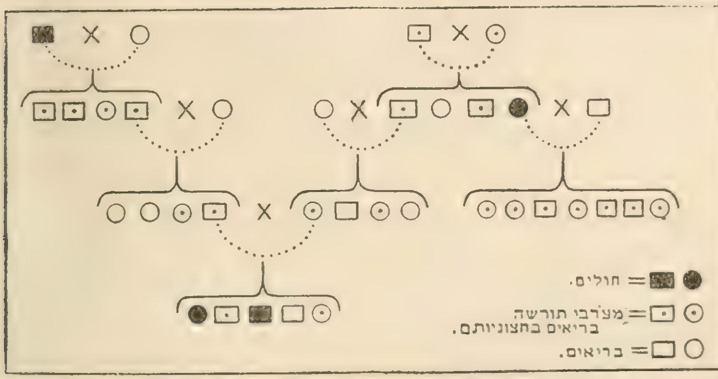
הבסטרדים יהיו אפוא וְרֻדים ובעלי גֹדל בינוני, בתנאי כי גם התכונה השניה, הגֹדל, אינה במקרה זה דומיננטית, אלא כמו הצבע היא הולכת באמצע, בין תכונת האב ובין תכונת האם. הבסטרדים האלה בעלי הנוסחה **אל גק** יכולים ליצור תאים מיניים בארבע נוסחאות: **אג, אק, לג, לק**. הם אפוא כפולים ביחס לבסטרדים פשוטים (**אל**) של פרח־הפלאות, היוצרים תאים מיניים רק משני סוגים **א** ו־**ל**.

נזַוּג שני בסטרדים כאלה ונקַבּל בדור השלישי (ב־F_2) משפחת צמחים מגֻוָּנה מאד.

תא מיני נקבה \ תא מיני זכר	אג	אק	לג	לק
אג	אא גג אָדֹם גדול	אא גק אָדֹם בינוני	אל גג וָרֹד גדול	אל גק וָרֹד בינוני
אק	אא גק אָדֹם בינוני	אא קק אָדֹם קטן	אל קג וָרֹד בינוני	אל קק וָרֹד קטן
לג	לא גג וָרֹד גדול	לא גק וָרֹד בינוני	לל גג לבן גדול	לל גק לבן בינוני
לק	לא קג וָרֹד בינוני	לא קק וָרֹד קטן	לל קג לבן בינוני	לל קק לבן קטן

כפי שיש לראות מִסְּכֵמה זו, קבלנו מהבסטרדים הראשונים (F_1), הורֻדים הבינונים, „גזעים טהורים חדשים". יש כאן צמחים בעלי נוסחה **אאקק** ובעלי נוסחה **ללגג**. זאת אומרת אדֻמים קטנים ולבנים גדולים. צמחים חדשים אלה הם טהורי־תורשה. הם יוצרים רק סוג אחד של תאים מיניים (אק או לג). כשצמח זה מתרַבּה בלי תערֹבת של גזע אחר, הוא מֵקים דורות של צמחים אדמים קטנים, או לבנים גדולים, צמחים שלא היו קֹדם במציאות. כי כל סגֻלה וסגֻלה, הגנוזה בתא המיני

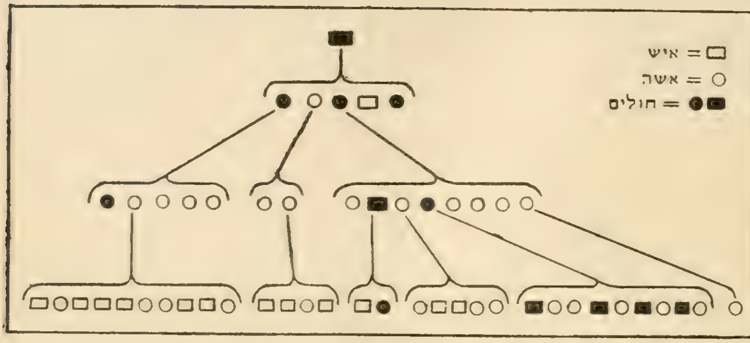
באות **ח**, אז האיש מעֹרַב־התורשה, **בח**, אינו נבדל כלל בחיצוניותו מהאיש **בב**, מפני ששניהם נראים לעַין בריאים. את העובדה, כי האיש **בח** נושא בקרבו סגֻלה חולנית, אי־אפשר לחזות מראש ואנו עומדים עליה רק על־פי הצאצאים.

האח והאחות החולים בשורה האחרונה הם צאצאים של הורים בריאים. בריאים, כמובן, רק בחיצוניותם, למרות מה שהסגֻלה, הנטיה למחלה מקננת בהם. בהיותה רצסיבית הרי היא חבויה ואינה נכרת לעין. אמנם שנים מהם מְעֹרבי־תורשה, אבל אין בָּרָם כתוכם. רק אצל אבי אבות החולים מצד האב אנו מוצאים את המחלה גלויה; מצד האם אין אנו מוצאים את המחלה כלל במשפחה; אולם העובדה, כי אחות אחת של אבי האם היתה חולה, מעידה, כי שני האבות בדור השלישי היו מְעֹרבי־תורשה, כי רק באֹפן כזה אפשרית הזדַוגות של שני תאים מיניים חולים ואז המחלה מתבלטת, מפני שאין סגֻלָּה אחרת המכַסָּה עליה. אם כן, הדבר ברור לנו, שאם גבר בריא לגמרי, טהר־התורשה, נושא אשה בריאה למראית־עין, אבל מנֻגעה במחלה רֶצֶסיבית, אז כל צאצאיהם יהיו בריאים בחיצוניותם, אולם מְעֹרבי־תורשה.

עד־עכשָׁו דנו ביצורים הנבדלים זה מזה בתכונה אחת. דברנו על שני פרחי־פלאות הדומים זה לזה לגמרי, חוץ מבצבע; אחד פורח אָדֹם והשני לבן. הבסטרד שלהם בעל הנוסחה **אל** יוצר אפוא שני סוגים של תאים מיניים, **א** ו־**ל**. כשבסטרד זה מתרבה, הוא מֵקים דור חדש על־פי נוסחה זו:

תא מיני נקבה		תא מיני זכר: א	ל
	א	אא אָדֹם	אל וָרֹד
	ל	לא ורד	לא לבן

בכתב היוחסין אשר לפנינו (בציור ג) חסרים האנשים והנשים, שנוספו על־ידי נשואין למשפחה זו מבחוץ. צריך אפוא להעיר, כי היו בריאים. נסַמן את הנטיה (הסגֻלה) החולנית למחלת הפוליאוריָה באות ח ואת העדר הסגֻלה הזאת באות ב (ח=חולה; ב=בריא), אז ברור יהיה, כי באֹפן חיצוני אי־אפשר להבדיל בין טהורי־התורשה בני חח ובין בני־האדם חב פלגי־התורשה, משום שהמחלה היא דומינַנטית, והיא גלויה ובולטת לא רק באיש שגם אביו וגם אמו היו חולים בה באֹפן הומוציגוטי, אלא גם באיש שרק אחד ההורים היה נגוע בה. ואם אנו שואלים את־עצמנו: אם אבי המשפחה החולה היה נגוע באֹפן הומוציגוטי או רק הֶטֶרוציגוטי, הרי התשובה קלה מאד. אלמלי היה טהָר־התורשה ביחס למחלה הנדונה, זאת אומרת היה חח, אזי בנשאו אשה בריאה היו צאצאיו נותנים נוסחה זו:

הפראה: חח×בב

תאים מיניים: ח+ב. מספר הצרופים רק אחד, חב, זאת אומרת פְּלַג־תורשה. בהיות שהמחלה היא דומיננטית – הרי בכל הילדים, הנולדים על ברכי הורים כאלה, צריך למצֹא את המחלה הזאת. אולם דיה סקירה קלה על כתב היוחסין, למען ראות שאין הדבר כך. אבי המשפחה בהכרח היה פְּלַג־תורשה וצאצאיו באו לעולם על־פי נוסחה זו:

הפראה: חב×בב — מספר הצרופים שנים: חב, בב

תאים מיניים: ח או ב+ב — התוצאה חב (חולה) בב (בריא)

חצי הזרעית נולדים אפוא בריאים והחצי השני חולים. כל אחד מבני המשפחה שנראה לנו כבריא הוא גם בריא באמת במובן התורשה. מפני שערכו של בן בב בתור מוליד ביחס למחלות דומיננטיות, מחלות גלויות, אינו נפחת אפילו כל־שהוא אם גם רובץ על משפחתו סבל כבד מאד של ירֻשה. מי שבָּריא, בריא לדורות. כתב היוחסין שלנו מראה זאת.

אחרת ביחס לתכונות וסגֻלות רֶצֶסיביות, החבויות וסמויות מן העין. נסַמן את התא המיני הבריא באות ב ואת התא המיני בעל סגֻלה חולנית

(גזע אחד), ללבנים־שחורים (גזע שני) ולכחֻלים. השחורים והלבנים־השחורים שומרים כל אחד על צבעם בקביעות, אם הם שומרים על „טהרת הדם" ואינם מתערבים ומזדווגים זה בזה. הכחֻלים מתפלגים בשעת הרביה על־פי הנוסחה המתמטית של מנדל.

ועוד חזיון שלישי.

יש שהבסטרד אינו הולך בדרך הממֻצע, בין תכונת האב ובין תכונת האם, אלא דומה לגמרי לאחד ההורים. למשל, כשמזַוגים Antirrhinum majus (פי אריה או פי דג) אָדֹם עם אותו המין בעל צבע לבן – נולד בסטרד שאינו פורח וָרֹד, כמו הבסטרד פרח־הפלאות, אלא פורח אָדֹם, זאת אומרת כמו אחד ההורים ההומוציגוטי, הגזע הטהור, בעל התורשה הצרופה. בהיות שגם האב וגם האם היו הומוציגוטים (טהורי־התורשה) אנו מקבלים ב־F_1 רק הֶטרוציגוטים (פלגי־תורשה) אל, אלא שבמראיהם החיצוני הם דומים לאחד ההורים (אא). אצל הצמח הזה מספיק אפוא א אחד בסגֻלותיו כדי להוליד אֹדֶם מלא, רוה, למרות שהוא מכיל גם ל אחד בסגֻלותיו. אולם הטבע הבסטרדי של הצמח מתגלה ומתבלט בכל אמתו בדור הבסטרדים הבא, בדור שנולד לבסטרד המתחפש הזה: אנו מקבלים ב־F_2 $^3/_4$ צמחים הצומחים אָדֹם (אא, וגם אל נותנים אָדֹם אצל הצמח הזה) ורבע אחד צומח לבן, מפני שהנוסחה שלו היא לל. אולם נסיון זה בדור השלישי מוכיח על תחִלתו, על התערבת ביצירים של F_1, למרות מה שהמראה החיצוני הוא של טהַר־תורשה.

את החזיון הזה, שפלגי־תורשה (בני תערֹבת) דומים לפעמים בחיצוניותם לטהורי־התורשה, מסַמנים בשֵם דומינַנץ. רגילים לאמר, כי כֹּח זה או סגֻלה זו – במקרנו הסגֻלה ליצור צבע אָדֹם – הוא שליט, מאפיל ומכסה על הסגֻלה השניה – במקרנו הסגֻלה ליצור צבע לבן – וזאת האחרונה יש לה יחס „רֶצֶסיבי", סמויה, מכסה, כלפי הסגֻלה הראשונה. וכשמתרחשות שתי הסגֻלות האלה בצמח אחד אינן מצטרפות יחד לאיזו תוצאה חדשה ידועה, אלא הראשונה קופצת בראש ומתבלטת כלפי חוץ, בשעה שהשניה אינה נטרדת אמנם מן העולם, אינה נכחדת לגמרי, אבל נחבאת אל הכֵּלים ונשארת במשך חיי הדור סמויה מן העין.

יש אפוא כסוי וגלוי בתכונות, יש תכונות ומחלות שהן דומיננטים, הן תמיד גלויות ובולטות לעיני הרואה, ויש מחלות ותכונות שאינן מתגַלות, הנשארות חבויות, סמויות מן העין, רֶצֶסיביות.

את התורשה הדומינֶנטית (המכסה) אנו רואים בכתב היוחסין של משפחה אחת חולה במחלת הפוליאוריָה. זוהי מחלה המסתמנת בעקר על־ידי הפרָשת שתן רב וקלוש מאד.

האָדם ומוסרים סגֻלה זו גם לזרעית; החצי השני של תאיו המיניים דומים לגמרי לתאים המיניים של הגזע הלבן לל.

כשמביאים את הבסטרד אל לידֵי הפראה עצמית או כששני בסטרדים כאלה מזדַוגים אחד בשני, הרי שני הסוגים של התאים המיניים א ול יכולים להתאחד בארבעה צרופים (קומבינַציות) שונים.

תא ביצה א מתאחד עם האבק[1] א ונותנים יצור אא
„ „ א „ „ „ ל „ „ אל
„ „ ל „ „ „ א „ „ לא
„ „ ל „ „ „ ל „ „ לל

בהיות שלכל אחד מארבעת הַצֵרופים האפשריים יש אותה המדה של וַדאיות כמו לחברו, הרי הרשות לנו להניח, כי בקרב צאצאי הבסטרדים האלה נמצא את ארבעת הסוגים של יצורים אא, אל, לא, לל כמעט ביחסים שָוִים. זאת אומרת הצאצאים של הבסטרדים יתפלגו ויתנו:

1/4 יצורים שמוצָאם מתאים מיניים אא, כלומר, אדֻמים לדורות, הומוציגוטים טהורי־גזע.
1/4 „ „ „ „ אל „) בסטרדים ורֻדים,
1/4 „ „ „ „ לא „) הטרוציגוטים, מעֹרבי־גזע.
1/4 „ „ „ „ לל „ לבנים לדורות, הומוציגוטים טהורי־גזע.

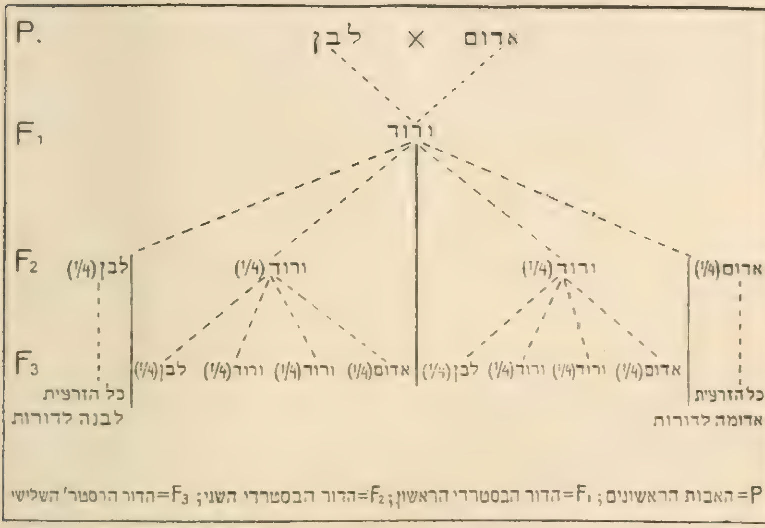
התיאוריה הזאת מבארת בפשטות את החזיונות המיֻחדים במינם, שאנו מוצאים בקביעות אצל הדור השני (F_2) להזדַוגות הבסטרדים. ולא עוד, אלא שהיא בהתאם גמור עם ההסתכליות השונות במקצוע של תורשת התכונות מהאבות אל הבנים.

ראינו, כי הבסטרד של פרח־הפלאות אל או לא מצטַין בצבע אָדֹם, חִור או וָרד לעֻמת היצורים ההומוציגוטים, בעלי הגזע הטהור אא האדמים. אולם בהרבה מקרים מראיהם החיצוני של הבסטרדים שונה לגמרי. למשל, התרנגולות האַנדַלוזיות מצויות בשני צבעים: גזע אחד שחור וגזע שני לבן מנֻקד בכתמים שחורים. כשמרביעים גזע בגזע — נולד בסטרד, בן־תערֹבת, שנוצותיו תמיד כ ח ֻל ו ת. ההֶטרוציגוט יש לו אפוא במקרה זה צבע חדש לגמרי. אולם כשמרביעים שני בסטרדים כחֻלים כאלה ביניהם — נולד דור חדש, שלישי, שאינו כֻלו כָחֹל, אלא הרבע הוא שחור, רבע שני הוא לבן עם נֻקדות שחורות, ויתר שני הרבעים הם כחֻלים — לפי הנוסחה המנדלית של הבסטרדים. זה מעיד, כי גם הבסטרד הראשון, הכָחֹל לא היה תוכו כבָרו, כי המראה החיצוני מטעה לפעמים, בעוד אשר הוא באמת מכיל תנאים מיניים מגזע אחד ותאים מיניים גם מגזע שני. ואמנם סופו מוכיח על תחִלתו וכשהוא מֵקים דור חדש הוא מתפלג לשלשה סוגים: לשחורים

---

[1] האבק — יֵם החֹמר המיני הזכרי אצל הצמחים.

בצורה של כתב יוחסין אפשר לצַיֵר את הנסיון הזה כך:

אלה הם הנסיונות הראשונים שעשה מנדל בגן המנזר בברין. הוא גִלה את החזיון הנפלא של „התפלגות" הבסטרדים, זאת אומרת כי תכונה ידועה של הבַּסטרד, שאינה אלא הוצאת הזִדוגות שני הורים שונים, כי תכונה ידועה זו מתפלגת בדור הבא של הבַּסטרד ליסודותיה; הוא הראה, כי התפלגות זאת נעשית על־פי נוסחה מתמטית (1:2:1) קבועה או כמו שאמר גלילי באֹפן מְפשט, כי ספר הטבע כתוב בשפת המתמטיקה. אבל הוא נתן גם את הפתרון לחזיון הנפלא הזה, פתרון שעכשָו הכל מודים בו ושנעשה יסוד בתורת הביולוגיה.

הוא הניח, כי כל בסטרד (בן־תערֹבת, ממזר) הוא יצור מִשְנֶה, הוא מכיל בקרבו שני מינים של תאים סֶכסואליים, 50% תאים מיניים מצד האב וחמשים אחוזים מצד האם. במלים אחרות: ביצור הבַּסטרדי גנוזה כל תכונה באֹפן תורשתי בצורה כפולה, כפי שהדבר מֻבע על־ידי האותיות הכפולות.

נסתכל עכשו במסקנות של התורה הזאת:

בדוגמה שלנו הבַּסטרד של פרח־הפלאות בעל הנוסחה אל מכיל בקרבו את החצי של תאיו המיניים מסוג א, הם אפוא, ממש כמו התאים המיניים של צמח הומוציגוטי [1] אא, מחֻננים בסגֻלה ליצור את הצבע

[1] הומוציגוטי, בנגוד להֶטרוציגוטי, הוא חֹמר מגזע טהור, בלי תערֹבת של גזע אחר.

כל צמח נולד על־ידי הזדווגות שני תאים מיניים, תא זכר ותא נקבה. נסמן את התא המיני של הגזע האָדֹם באות **א** (=אָדֹם) ואת הצמח האָדֹם, הנולד על־ידי התאחדות שני תאים מיניים כאלה, נסמן אפוא **באא.** בהתאם לזה מקבל הפרח הלבן את הסִמן **לל** והתא המיני שלו את הסִמן **ל** (=לבן). כשמזַוגים פרח־פלאות אָדֹם בפרח לבן נולד בַּסְטַרְד [1] (ממזר, בן־תערֹבת) או בלשון־המדע יצור הֶטרוציגוטי [2], תוצאה של הזדווגות שני תאים מיניים בעלי תכונות שונות: תא מיני זכר **א** ותא מיני נקבה **ל** או להפך. הפורמולה של פרח ממזר כזה היא:

תא מיני זכר = **א** או **ל**   ז"א – **אל** או **לא**
תא מיני נקבה = **ל** או **א**

צמח כזה לא יפרח אָדֹם (**אא**) כמו אחד ההורים ולא יפרח לבן (**לל**) כמו השני, אלא יעשה פשרה ביניהם, בין האב והאם: הוא פורח וָרֹד.

עד כאן אין לכאורה דבר שיפליאנו. אולם מכאן ואילך, כלומר, הזרעית של הבַּסטַרד הזה מראה סמנים נפלאים מאד. כשמזַוגים שני בסטרדים כאלה, זאת אומרת שני פרחים וְרֻדים (שהוריהם היו אחד אָדֹם והשני לבן), צאצאיהם נחלקים תמיד לשלשה סוגים שונים. חלק אחד של בני הבסטרדים פורח בציצים אדֻמים, ממש כמו הגזע האחד של אבות הבַּסטַרד הראשון, החלק השני ציצים לבְנים, ממש כמו הגזע השני של ה„אבות", והחלק השלישי מצטַין בציצים ורֻדים, ממש כמו הבַּסטרד (בן־התערֹבת) הראשון.

כשמגַדלים דור עשיר כזה לצמחים הֶטֶרוֹציגוֹטיים (בַּסְטַרְדים) אפשר להוָכח על־נקלה, כי שלשת הסוגים, אדֻמים, ורֻדים ולבנים, מתיחסים אחד אל השני כמו המספָּרים 1:2:1 – זאת אומרת מזרעית בעלת מאה צמחים יהיו כ"ה אדֻמים, נ' ורֻדים וכ"ה לבנים. היצורים האדֻמים הנולדים באֹפן כזה שומרים על תכונתם זו ומנחילים אותה גם להַבּא, לדורות הבאים אחריהם: צאצאיהם תמיד אדֻמים. כן גם היצורים הלבנים: הלֹבֶן אצלם תכונה קבועה הנשמרת בעֵינה אצל הזרעית ועוברת מדור לדור. אולם היצורים הורֻדים פָּרים ורָבים ממש כמו הבַּסטרד הראשון **אל**, זאת אומרת הם „מתפלגים" בבניהם אחריהם על־פי הנוסחה 1:2:1, כלומר, רבע יצורים אדֻמים, שני רבעים ורֻדים ורבע לבָנים.

---

1) משמעותה הקודמת של המלה הזאת היתה: בן שנולד לא כדת (ממזר). אולם במשך הזמן קבלה משמעות אחרת: בן להורים שאינם דומים זה לזה לגמרי.

2) הֶטֶרוֹס = שונה; צִי גוֹטָה = תא ראשוני.

בשאלות אלה עָסק לפני נ"ז שנה בערך בן אכר באוסטריה והוא הוא שגלה חֻקים קבועים ומְצָקים אחדים בתורת התורשה.

יוהן מֶנְדל נולד ביולי שנת 1822 באחד הכפרים בשלֶזיה האוסטרית. דודו, מנהל בית־ספר כפרי, הכיר והעריך מיד את כשרונותיו. על־פי עצתו הכניסו את הילד לבית־ספר תיכוני. בהיותו בן 21 נכנס יוהן מנדל למנזר על שם תוֹמַס הקדוש אשר בבְרין, שִנה את שמו לגרֶגור מנדל וכעבור ד' שנים קבל את התאַר כֹּמר. בכל־זאת המשיך ללמוד באוניברסיטה בוִינה. שמע שעורים במתמטיקה, פיסיקה ומדעי־טבע אחרים. בינתים עשה נסיונות בגן הבוטני אשר על־יד המנזר. בשנת 1850 נדפס ממנו באחד המאספים לחקירת הטבע מאמר לא גדול ביותר על „נסיונות בצמחים הִיבְרִידִיִּים", אחרי ד' שנים פרסם עוד מאמר על הפראה מלאכותית, תמצית נסיונותיו בצמחים. אולם בחייו לא שמו אליו לב. הוא פנה לחוקר הגדול נֶגֶלי, אבל גם זה אינו מתענין בנסיונות הכֹּמר מברין. וכך נשתכח מן העולם המדעי. ואם בעולם המדע לא חפצו לשים אליו לב, הרי מנהלי המנזר ידעו להוקיר את כשרונותיו ומנוהו אב למנזר. מאז חדלה לגמרי עבודתו המדעית — הוא התמסר לעבודות אורגניזציוניות ופוליטיות. שלשים וחמש שנה עברו ותוצאות נסיונותיו של מנדל לא מצאו שום הד בעולם המדע. אולם בשנת 1900 נתפרסמו כמעט בבת־אחת שלש עבודות שונות של שלשה חוקרים שונים — של ההולנדי די וריז, של האנגלי קֹרֶנס, ושל האוסטרי טְשֶׁרְמַק — ובהן אֻשרה מחָדש, על יסוד נסיונות חדשים, אותה התַּגלית שגלה מנדל בשעתו בגן הבוטני של המנזר הקדוש.

עכשו כבר איכשר דָרא, חוקרים רבים מכל הארצות מהרו אל המקצוע הישן־החדש, שהִרבה כל־כך להבטיח. על יסוד נסיונותיו של מנדל נוצרה במשך י"ב שנה ספרות עשירה מאד — תוצאת נסיונות מנסיונות שונים. „אפשר להחליט — אומר חוקר אחד — כי כל תורת התורשה נולדה ונתבגרה מחָדש", כי החֻקים אשר גלה מנדל נעשו ליסוד התורה הביולוגית. בשנת 1911 הקימו בברין למנדל מצבה של שַיש. שם משפחתו נהפך לפֹעַל. כשאומרים הצמח או החי מְמֻנְדָל — משמעו: הוא נכנע לחֻקים שגלה מֶנדל; ובאנגליה קראו לכל תורת התורשה החדשה בשם מנדליסמוס.

כבר ראינו למעלה איזה שאלות העסיקו את מנדל. עכשו נפרוט קצת את הנסיונות שעשה ואת התוצאות שהגיע אליהן.

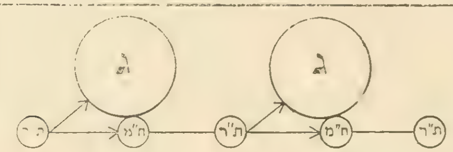
ראשית נסיונותיו היה זווג שני הגזעים של פרח־הפלאות — Mirabilis jalapa. פרח זה מצוי בשני גזעים: יש פרח־פלאות שציציו אדֻמים, ויש פרח־פלאות שציציו לבָנים. שני הגזעים האלה אינם נבדלים זה מזה אלא על־ידי התכונה היחידה הזאת — צבע הציצים. כשמזַוגים שני פרחים אדֻמים אנו מקבלים תמיד זרעית בעלת ציצים אדֻמים; כשמזַוגים פרחי־פלאות לבָנים נולדים תמיד צאצאים בעלי ציצים לבנים. אחרת כשמזַוגים שני יצורים של פרח־הפלאות מגזעים שונים, אחד לבן ואחד אָדֹם. נסמן את כל אחד מזוג הפרחים האלה בְאות מיֻחדת. כידוע,

מה שהגוף, הקלפה החיצונית, רוכש לו בימיו הספורים עלי־אדמות, אינו יכול לעבור לדור הבא, כי לא ממנו נוצרת הזרעית, לא הוא משתתף ביצירתה.

החֹמר המיני, העובר מהאבות לבנים, הוא שקבע את שַׁיכותנו למין האנושי; בו תלוי צבע עורנו, צבע שערותינו, גִזרת הקדקד וכל יתר התכונות של גזעי האדם, אשר אנו נושאים בקרבנו. הוא המכיל בקרבו את תכונות העם המיֻחדות ובתוך אותו העם הוא מכיל גם את הסגֻלות המיֻחדות של המשפחה, ההורים; צבע עינינו, גִזרת חטמֵנו, פינו, אזנינו, הגדל, ההלוך, תנועות הגוף, אֹפן־הדבור, הכשרונות הרוחניים, כִּוּון הרצון, טיבה של כוננות הרוח — בקְצָרה הכל כבר מֻקפל ומֻחתל בחֹמר (הפלסמה) המיני, אף כי גדולה וחשובה מאד היא השפעת ה„סביבה", העולם החיצוני על החֹמר המיני לפני הזדוגותו ועל היצור החדש אחרי הזדַוגות החמרים המיניים של ההורים.

מכאן אנו נמצאים למֵדים, כי החֹמר המיני או החֹמר התורשתי אינו מתחדש עם כל יצור ויצור כמו הגוף כֻּלו, אינו נולד מחֻדש עם כל דור ודור, אלא הולך ונמשך מראשית עד אחרית.

את הרעיון הזה אנו יכולים להביא בציור כך:

ג'=גוף ; ח"מ=חֹמר מיני ; ת"ר=תא ראשוני

בציור הַסְכֵמָתי הזה אנו רואים להדיא, כי האורגניסמוס הוא בעל שתי רשֻיות: „גוף" (ג) וחֹמר מיני (ח"מ); שניהם באים מהתא הראשוני (ת"ר), שאינו אלא תוצאת הזווגים של שני חמרים מיניים (של זכר ונקבה); החֹמר המיני או חֹמר התורשה הוא בלתי תלוי בגוף; אדרבה, בכל פעם שהוא מזדַוֵג עם חֹמר תורשתי של מין אחר (בציור שלפנינו חסרה התאחדות זו) הוא יוצר גוף וחֹמר תורשתי (מיני). ה„גוף" הולך וכָלֶה, והחֹמר המיני עומד לעד בעברו מאבות לבנים.

אבל כאן מתעוררת השאלה: מדוע למרות המשכת הפלַסמה המינית (החֹמר המיני) יש לנו גם תכונות אינדיבידואליות שונות? מה הם החקים אשר על־פיהם מוסר התא הראשוני את התכונות ליצור החדש? הלא התא הראשוני הוא מֻרכב משני תאים מיניים שונים, מזה של האב ומזה של האם, אשר בחיי־המציאות אינם דומים זה לזה. תכונותיו של מי רוכשת הזרעית? השולט כאן המקרה העִוֵר או אולי אפשר למצֹא אי־אלה חקים קבועים? ואם יש חֻקים כאלה, אולי נוכל להשתמש בהם ולתת מִפְנֶה ידוע להתרבות הצמחים, להקים לנו דורות של בעלי־חיים ברצוננו?

בידה להאפיל על המחשבה הברורה בתורת ההתפתחות. וכבר שקיל למטרפסיה משאר־בשרו פרנסיס גַלְטוֹן, מיַסד התורה של השבחת הגזע (Eugenie), שכתב על השקפה זו בקֹרת חריפה מאד. אולם רק הודות לנסיונותיו וספריו של הזואולוג וַיסמן נִפַּץ אור על חזיונות התורשה ובמֻשָׂגים הברורים, שלמדנו מפיו, תֻקן מה שעִוֵּת דַרוין בשעתו.

וַיסמן מלַמד קֹדם־כֹל, שאין להביט על כל יצור ויצור כעל חטיבה אחת עשוי מעור אחד, אלא עלֵינו להבדיל בו בין שתי רשֻיות, בעלות תפקידים ביולוגיים שונים: בין ה„גוף״ ובין התאים המיניים, החֹמר המיני, או בלשון־המדע הפלַסמה המינית.

כל חי מתפתח מתא אחד, מתא ראשוני. תא ראשוני זה הוא תוצאת ההאחדות של שני תאים מיניים, של הזכר והנקבה. אחרי ההזדַוגות של שני התאים השונים לתא אחד הוא מתחיל לִגדול ולהתרַבות: הוא נחלק לשנים, לארבעה, שמונה, ששה־עשר (וכו׳) תאים. במדרגה ידועה של ההתפתחות (חלוקת התא) חלק אחד של התאים מתבדל, לובש צורה ידועה ומקַבל עליו תפקידים קבועים, ספֶּציאליים (שרירים, עור, עצבים, וכו׳). חלק שני אינו מתפתח ואינו מגיע לידי שלֵמות, לצורה קבועה ומסימה. אדרבה, הוא נשאר במדרגתו הקודמת — זאת אומרת הדרגה הראשונה של תאים מיניים, של חֹמר מיני. אבל דוקא משום־כך הוא עדַין נושא בקרבו את היכֹלת להתפתח, ללבש צורות־דיפֶרֶנציאציה שונות. וממנו מתפתח אחר־כך, בדור הבא, יצור חדש, שאף הוא בעל שתי רשיות, בעל שני חלקים: „גוף״ (Soma) מצד אחד וחֹמר מיני מצד שני.

הדברים האלה אינם השערה בעלמא. בבעלי־חיים ירודים אנו יכולים להתבונן למהלך ההתפתחות של האורגניסמוס מהתא הראשוני, ואז אנו נוכחים, כי אמנם בדרגה ידועה של התפתחות חלק אחד של התאים מתבדל ויוצר את האורגנים השונים והלק שני נגנז בצורה של תאים מיניים בתור קרן קַימת לדור הבא — אחת הדוגמאות העתיקות ותמיד חדשות, שמראה לנו הטבע בדאגתו לדורות הבאים. וכך הולך הדבר והוזר בכל דור ודור. התאים המיניים, אשר הם ורק הם משַמשים חֹמר ליצירת הזֶרעית, הולכים ונמשכים בכל סדר הדורות, מהאדם הקדמון עד ימֵינו אלה, עד אחרית הימים. התאים המיניים אינם נוצרים אפוא על־ידי הגוף, כמו שחשב דַרוין, אלא ממש ההפך, הגוף, זאת אומרת האורגנים השונים (העור, העינים, המוח, הלב...) מתהוים מהתא הראשוני שאינו אלא תא מיני, תא מיני שעבר בירשה מההורים, מהורי ההורים וכו׳ וכו׳ „מראשית ההתפתחות״. ה„גוף״ אינו אלא קלִפּה היצונית, זמנית של היצור, היא רק דואגת להזנת החֹמר המיני, אבל אינה משתתפת ברִבְיָה; היא גדֵלה, פורחת, קומלת ונדונה לכִליון ולמות. ואלו התאים המיניים הם החלק הבלתי־נפסד של כל יצור ויצור, הם הַקַיָמים במשך כל הדורות, הם החלק שאינו כָלֶה מן העולם. התאים המיניים הם החֹמר אשר ממנו יקֹרצו הדורות הבאים. כל תכונותינו וכשרונותינו, כל מהותנו הגופנית והרוחנית באים רק מהחֹמר המיני הזה.

על קניני הכלל והפרט מחיב גם בנדון זה לאחוז באמצעים רציונליים, כדי שלא תולד זרעית חסרת־אונים למלחמת הקיום; ובמלחמת העמים, במלחמה החשאית, „התרבותית״, אשר בין עם לעם, מנצח מי שדואג להשבחת הגזע, להרמת ערכם הביולוגי של צאצאיו.

כידוע, מתרבים צמחים רבים על־ידי הפראה (או האבקה) עצמית. צמחים אלה מכילים בקרבם כלי־מין זכריים וכלי־מין נקביים, את האבקן ואת העלי. צמח כזה, אם הוא בעצמו אינו בן־תערבת, צאצאיו דומים אליו בתכונותיהם לגמרי, בחינת ברא כרעא דאבוה. אמנם יש שאחד מהם שונה קצת מחברו, גדול ממנו, עבה ממנו וכדומה. אבל ההבדלים האלה הם רק מקריים, תוצאות השפעות חיצוניות שונות (במקרה קבל בזמן התפתחותו יותר מזון, יותר שמש, אור, וכו׳), ואינם עוברים בירשה לעולם. הם רכושו הפרטי, האינדיבידואלי של הצמח, אשר מזלו גרם לו להתפתח בתנאים נוחים ולהנות מזיו הסביבה. במותו ימותו גם הם. מה שיורש הבן מהוריו אלה הן הסגלות המקפלות בתוך הזרע, לפני ולפנים של עצמותו. התורשה היא מלגו, מבפנים, ולא מלבר, משנויים חיצוניים.

חזיון זה הולך ונשנה גם אצל צמחים המתרבים על־ידי „הפראה זרה״, על־ידי הזדווגות שני צמחים, זכר ונקבה: כל מה שהיצורים רוכשים להם במהלך חייהם ובמגע עם העולם החיצוני זהו חלקם הפרטי ואינו עובר בירשה מהאבות אל הבנים, מדור אחד אל שני. וכך הדין גם בתורשת בעלי־החיים.

דבר זה אנו יודעים עכשו למדי. אבל עוד למרק, הראשון שעמד על רעיון ההתפתחות ושיסד את תורת התורשה, הורה בספרו („הפילוסופיה הזואולוגית״, 1809), כי ההתפתחות באה בעקר על־ידי כך, שהאורגנים משתנים עם שמושם (לטובה) או עם אי־שמושם (לרעה) והשנויים האלה עוברים בירשה, באפן שכל דור ודור מוסיף על רכושו הפרטי איזה נפך משלו ומוסר אותו לדור הבא. כל התורשה כלה אינה אפוא לפי דבריו אלא העברת התכונות העצמיות של ההורים לצאצאיהם. ולא רק למרק, אלא אפילו דרוין ב„התהוות המינים״ (1859), 50 שנה אחרי זה, עדין מאמין כי תכונות הילדים תלויות במדרגת השמוש של האורגנים על־ידי האבות. כדי לבאר את העברת התכונות מן ההורים לילדיהם הניח דרוין, כי כל האורגנים וחלקי הגוף יוצרים מיני זרעונים הזורמים (יחד עם הדם וכו׳) לכלי המין ושם הם מתאחדים לחמר ראשוני של היצור החדש. כשהחי רוכש לו איזו תכונה חדשה באחד האורגנים או באיזה חלק של הגוף, חלק זה שנשתנה שולח זרעון בצלמו ודמותו לכלי המין וזרעון זה מצטרף עם זרעונים אחרים לחמר־יצירה, המכיל בקרבו את כל התכונות של היוצר.

השקפה זו היתה שגיאה גדולה ונסיגה לאחור מצד דרוין, כי היה

ד״ר מ. ברוכוב

מֶנְדֶלִיסְמוּס

ליום הולדתו המאה ש׳ גרֶגור מֶנדל

אחת הפרובלֶמות החשובות ביותר בחיים האורגניים היא התורשה. בפתרונה אולי מֻנח הפתרון לשאלת החיים האורגניים בכלל. כי ההבדל בין הגוף הפיסי והגוף הפיסיקלי הריהו רק בזה, שהראשון מחֻנן בכשרון מיֻחד, בסֵבל התורשה.

פרובלמת התורשה שִמשה מאז ומעולם רשות־הרבים לכל מיני אמונות־שוא והזיות תפִלות. כל קושיה ואבעיא בחזיונות הביולוגיים היו מתְרצים בפרשה הסתומה של התורשה. ואף כי בעשרים השנים האחרונות נתגלו חֻקים קבועים במקצוע זה, שמשתמשים בהם בהצלחה בגִדול בע״ח ובמשק החקלאי, הרי הקורא המשכיל על־פי־רֹב עדַין שואב את כל ידיעותיו על התורשה מ„רוחות״ של איבסן או „רוגון־מקר״ של זולה.

וחבל!

ידיעות התורשה נחוצות לא רק להלכה, להבנת התרבות ותולדות העמים, אלא גם למעשה, לחיי הפרט וחיי המדינה, לפוליטיקה והתיַשבות, לחנוך והיגִיֶנה צבורית. הרופא והמחנך, הסוציולוג והפוליטיקאי, – כֻלם מצֻוים על חֻקי התורשה, כֻלם חַיָבים ללמוד את האלפא־ביתא של הביולוגיה, למַען דעת קרֹא וכתֹב בטבע החי, במגִלת היוחסין של משפחתם הם והצבור כֻלו.

הכרת חובה זו היא יסוד התנועה החזקה, שתקפה את חוקרי חיי הצבור כמו את הביולוגים, תנועה אשר עדַין לא חָדרה לכל הארצות במדה הראויה. ביחוד התפשטה בארצות הברית, במקום שחקקו חֻקים צבוריים מיֻסדים על תורת התורשה. ואפילו הנשיא וִילסון בעצמו, בנאום־הפתיחה והפוליטיקה שלו, מצא לנחוץ להודיע, כי „כל המדינה נעורה ומכירה את הערך הגדול של תורת התורשה בין בני־האדם וכמו־כן את השמוש בה לשם השבחתה של המשפחה האנושית״. הרוח המפעם בתנועה הזאת הוא הרעיון, כי החטא הגדול ביותר שבני־אדם יכולים לחטא לאלהי החיים הוא להוליד ילדים חולים, טבועים בחותם ההתנַונות; הצבור השומר

הֵעירה עתה – שלא מדעתה – ביהודי אירופה ואמריקה את רגש האחדות, את הרגש של קרבת הגזע והדת במדה, שלא היתה כמוה בדברי־ימינו. מהתרכזות זו, ההולכת ומתגברת בכל חלקי־העולם, אני מחכה לדברים מְרֻבים. חדל־נא אפוא, ידידי החביב, ממחשבותיך הקשות ואל תתיאש מן הַגֶּנִּיוּס ההיסטורי שלנו. בהמצאות הגדולות של זמננו צפונה תועלת לא רק למעצמות הנלחמות, כי־אם גם למְשֻעבדים ולמעֻנים. הטלגרף, אניות־הקיטור, מסלות־הברזל והעתונים מעבירים את השמועה על כל מאורע בעולם במהירות נפלאה, וגם כל מקרה מעציב ברוסיה לא יְכֻחַד לחדשים, אלא יִוָּדַע מיד לאירופה כֻלָּה וגם לאמריקה. זהו גורם גדול לתקותנו, אשר לא ידעוהו ימי־הבֵינַים...

„לֶךְ־לְךָ לאיטליה... לבך חולה, אבל ראשך, מקוה אני, יחליף בשדות איטליה כֹח ורעננות. ברומא תספר לך כל חָרבה של גברת־העולם העתיקה, כי על אפם ועל חמתם של אספסינוס וטיטוס אנו חיים עד היום הזה, ועל אפם ועל חמתם של כל האיגנַטיֶבים חָיֹה נחיה עד העולם, כי הזאבה הרומאית מתה וגור־אריה־יהודה חי וקַים. צאתך לשלום, ובשובך לרוסיה יעברו העבים אם ברב או במעט" – – –

ופינסקר ויֶלינק נפרדו זה מזה, כי על־כן ביניהם כבר הפרידו כמעט כל הנגודים ההם, שעליהם עתידה היהדות לְהֵחָצוֹת מכאן ואילך: „השנאה לישראל יְרֻשָּׁה היא לָעמים" – „האנטישמות אין לה שרשים בקרקעה של ההיסטוריה", „נַוָּדִים אנחנו בעולם" – „בני־בית אנחנו בכל מקום", „כבר עיַפנו להיות מְרֻדפים כחַיות" – „סבלנות צריכה להיות אור לרגלינו", „אנו רוצים להיות לעם" – „רגש הלאֻמיות העברית כבר אבד לנו", „ליסד חֶבֶר צבורי ומדיני אנו צריכים" – „הפזור הוא כֹחנו", „בארץ־מולדת אנו רוצים" – „כל העם היהודי מתנגד לכך"...

וכאִלו בקש אלהיה של האֻמה להשליט ביד חזקה ובחמה שפוכה גם בלבם של אלה את הרצון, אשר לא רצו בו, מִהֵר להקים דבר אחד מדבריו של אותו זקן: בו ביום, שהתחיל יֶלינק להדפיס ב„נייצייט" את שיחתו עם פינסקר (ל"א מֶרץ 1882), הודיע הטלגרף על פוגרום חדש, קשה וכבד מכל הקודמים לו – על הפוגרום בבַלטה: יותר מעשרה יהודים נהרגו ומתו מחמת פצעים, יותר ממאותים נפצעו, כאלף בתים וכשלש מאות חָניות של ישראל נשדדו, בתי־כנסיות של ישראל היו לְחָרְבָּה ובנות־ישראל – לחרפה [1]...

(עוד יבוא)

---

1) עַין „ווסחוד" השבועי, נו' 18 לשנת 1882.

שאתה חושב, כי אין שרשים לו בקרקעה של ההיסטוריה...

„ואולם אל־נא תטעה לחשב, כי לבנו לא יעצב עד מעמקיו על מצבם הקשה של אחינו ברוסיה וכי לא זאת היא מחשבתנו כל היום, איך לשַנות את גורלם לטובה. מודה אני לפניך, כי מימי לא רעד לבי בי כמו שרעד למראה ילדי־ישראל, שיצאו דרך וִינה ליָפו... אני ראיתי את הילדים הנודדים האלה („דיעזע וואנדערנדען קנאַבען") כאן [1], קרועים מאבותיהם, שמעתי את שיריהם הרוסיים, את הצלילים הנוגים האלה, שהיו באזני לשירת־מות על המולדת, שנעזבה מהם... אבל מכאן אין אני רואה שום מסקנה להיות עם פיך, שיש צֹרך ליסד לנו מחוץ לאירופה מדינה קטנה מֵעֵין סרביה או רומניה, שכל עתידן מוטל בספק וכאבני־משחק הן בין ממלכה אדירה אחת לחברתה. ועוד: אני אומר, כי לאחינו ברוסיה יש מלאך מגן רב־כח, שעל השפעתו — ולוּ גם אֶרְאֶה בעיניך הוזה ובעל־דמיון — אני משליך את תקותי בימי הרעה הגדולה: אני מתכַּוֵן לבת המלך הדֶנִי, היושבת על כסא־המלוכה הרוסי [2]. האמנם אפשר, כי נסיכה שגדלה באטמוספירה של חֵרות, שאביה נמנה על הנסיכים היותר ליברליים באירופה ואת הרב אשר בבירת מלכותו הוא מַפְלֶה לחסד ורצון, — האמנם אפשר, כי לבה של בת מלך זה לא ירעד בראותה את איגנַטיב וחבריו חוקקים חקי־אכזריות ליהודים? אני חושב את זה לדָבר, אשר לא יצֻיר כמעט, ולבי אומר לי, כי תקותי עתידה לְהֵאָמֵן...

„אולם לא טוב הדבר, כי היהודים מתרכזים לקבוצים גדולים במקומות מעטים. על־ידי כך לוקה כח התפשטותם ומכאן תוספת־כח לקנאה, לצרות־עין ולאיבה דתית. אנגליה, צרפת, איטליה, בֶלגיה, אשר בהן ישבעו אחינו חֹפש יותר מבארצות אחרות, יש להן רק יהודים מעטים לפי הערך. מספר היהודים בוִילנה ובוַרשה בלבד הוא, לכל־הפחות, כמספרם באחת הארצות האמורות. בזה יש נִגוד גם לאקונומיה של ההיסטוריה העולמית ביחס לעמנו. אין אפוא להכחיש, כי רעה חולה היא זו, שברוסיה נתרכזו המוני־יהודים עצומים בפלכים, בגלילות, בערים מעטים... והוא שגרם, לפי דעתי, במדה מרבה, כי ברוסיה נעשה מצב אחינו קשה ורב־צרה כל־כך. כאן נחוצה עזרה, ואותה אפשר ליצור רק על־ידי אמיגרציה גדולה, מסֻדרה כראוי ומתֻקנה בדעה מיֻשבת. אבל לא לאסיה, לא לארץ מזרחית, שריח ידי פַחוֹתֶיהָ הפתוחות כריח עורותיה המזֻפפים של רוסיה, לא לארץ, שהחיים מסתכנים בה על־ידי גדודי אַלָּמים ומִשְמְשָה הבוערת תלהט הקנאה הדתית [3], — לארץ הֹפש והֵרות ילכו נא יהודי־רוסיה לבנות להם מושבות גדולות. ואמנם בזה עסוקים עתה גדולי־ישראל באירופה ובאמריקה [4]. הממשלה הרוסית

---

1) מי היו „הילדים הנודדים" הללו, שעלו לארץ־ישראל, — אין אני יודע.

2) כלומר: מַרְיָה תיאודורוֹבנה!

3) נפלא הדבר: פינסקר דבר לילינק על „כנען חדשה", והוא החזיר לו—בארץ־ישראל.

4) רמזיו אלה של ילינק יובנו ממה שיבוא בפרק הסמוך.

אל תחת חסותן למען נמצא סוף־סוף את המנוחה ואת המרגוע, אשר אין חונֵן אותם לנו זה מאות בשנים. אָמְנָם אני מבין לאבותינו הגבורים ולחומֵי־הַקְּרָב בירושלים ובביתר, שנלחמו מלחמת־מות ברומא האדירה. הם הרגישו מראש, כי טוב לנו לנפול חללי מלחמה וכבוד מלנוע בעולם מאות בשנים... לא, לא קנאים היו אלה, אשר נלחמו לירושלים, כי־אם פַּטְרִיוֹטִים, שהגנו על המולדת, שבקשו לשמור על המולדת.

„הנה הִגד לך את אשר בלב יהודי לאֻמי. מה דעתך שלך? רוצה אני לשמוע את משפטך בטרם אלך לאיטליה לבקש שם מזור ללבי החולה".

— „האמנם תאמר באמת, — פתחתי אני את דברי להחזיר לו, — כי אסכים לכל הנחותיך ומסקנותיך ויחד עמך ארים את דגל־התכלת של מדינה יהודית ואֻמה יהודית פוליטית? אִלו כן, הייתי צריך לכפור בכל עברי, להזים את כל נאומי, שנאמתי ופרסמתי במשך יתר משלשים שנה! האם לכך שלחו היהודים את בחירי־בניהם מימות משה בן־מנחם, וביחוד מימות מהפכת־העולם הגדולה בצרפת, האם לכך הקדישו בספרים מרֻבים, מעל הבימה ומעל הקתדרה את כחותיהם הנפשיים למלחמת האמנציפציה הנעלה, כדי שבשנת 1882 יפקירו את כל כִּבּוּשֵׁיהֶם ובפיהם יודו, כי זרים הם, כי אין בית ואין מולדת להם, כי נַוָּדים הם, לפי דבריך, וחמושי מַטּות־נודדים ילכו לבקש להם מולדת חדשה מסֻפקת? לא: פֵּרושו של דבר זה הוא — להודות בצדקת שונאינו בנפש, הַמּונים אותנו תמיד לאמר, כי אין לנו שום רגש פַּטריוטי בארצות אירופה, ואין לנו גם יכֹלת לכך. בני־בית אנחנו באירופה ואנו מרגישים את־עצמנו בנים לארץ, אשר בה נולדנו וחֻנַּכנו, שלשונה בפינו ואשר השכלתה היא יסודנו הרוחני. אנחנו הננו גרמנים, צרפתים, אנגלים, מַדיארים, איטלקים וכו' לכל ציבי עצמותנו, כבר חָדַל לנו מְלוֹא דמים שֵׁמִיִּים וכבר אבד לנו הרגש של לאֻמיות עברית. בכל המסקנות האחרות יש הרבה יותר מן הרומנטיקה משיש בהן מן ההסתכלות הנכונה ומן המחקר האֹבּיֶקטיבי.

„אלו אפשר היה לשאל את דעת העם היהודי על תכניתך, היו כל יהודי־אירופה, חוץ מיהודי ארצך, מתנגדים לך. סבלנות, ידידי קשה־הרוח, סבלנות — היא צריכה להיות אור לרגלינו... אם רומא לא נבנתה ביום אחד, אי־אפשר שתִּסְפַּקנה מאה שנה לכבש זכות־אזרח שלמה בכל מדינות אירופה. או, כדי להשתמש בציור בַּבְלִי, אם אלף שנים כיום אחד הן בהיסטוריה העולמית, הרי עדַיִן לא הגיעו היהודים — משעת חֻרבן ארצם ועד עתה — לסופו של היום השני במהלך ההיסטוריה. הנה אתה סומך על תורת הירֻשה ומחליט, כי השנאה אלינו יְרֻשָּׁה היא לָעמים ואין עוד לשַׁנותה. עם כל חבתי לתורה זו אין אני יָכוֹל להסכים להחלטתך. אמנם נטיות, יְצָרים, תאוות, סְגֻלות, כשרונות עוברים בירֻשה, אבל לא פרוצֶסים נפשיים סבוכים ולא שנאה לדת וגזע ידועים... ועוד נראה לי, כי במבוכת־לבך הגדלת יותר מדי את ערכה ותוצאותיה של האנטישמות. נטע־רעל זה, שצמח על גדות הַשְּׁפֵרֶה, יקדם לְהִבּוֹל הרבה יותר ממה

„בתור רוסי אין אני הוגה שום תקוה בלבי, כי יבואו לנו היהודים ימים ויחסים טובים מאלה של עכשו. אמנם העם הרוסי טוב־לב הוא מטבעו, אולי טוב הוא מן העם הטֶבטוני; אבל מפני ההשפעות הרעות השונות, שֶחָבְרו עליו יחד, נשחת כל־כך, עד כי אין הוא מסגל עוד כמעט לְהֵעָלות מתוך מפלתו המוסרית. השכרות, חטאתו הלאֻמית של העם הרוסי, העריצות מצד הממשלה, מִקח הַשֹחַד מצד השלטונות, הַיֵאוש, שגִדל בו מחמת המועקה הקשה, — כל אלה, הייתי אומר, חנקו בו את עצם האינסטינקטים של צדק ורֶשע. ועל כל אלה — השסוי וההסתה מצד העתונות הרוסית האנטישמית... אָמְנָם, האנטישמות הַטֶבטוֹנִית הזאת, שהובאה גם לרוסיה, פצעה אותנו פצעים אנושים. אם אמה גדולה בתרבות כאֻמה הגרמנית רואה בעירה הראשה סְצֶנות אנטישמיות [1]) ואין היא מוחה עליהן לעין כל; אם איש מדיני גאוני ושליט על כל [2]) מחריש בְּתֵת אזרחים שְלֵוים ושוקטים לשמצה כפחותי־ערך, כזרים, בְּהַכְרֵז עליהם חרפה, כי בני עם מְשחת הם, — למה לא תשתמש גם העתונות הרוסית, שִכוֹרַת הרוח הסלַוית, בטינה הקדומה הכללית לְגָרוֹת שנאה ביהודים ולתתם בעיני העם לזרים, לבני־עַוְלה, הלוקחים להם חלק ונחלה לא במשפט?... לא! אין אני רואה שום מוֹצָא מִלַבִּירִינְט זה של ירידה ושכרות, של שנאת־הגזע ושנאת־הדת אלא את המעשה, אשר עשה משה — לצאת ממצרים־רוסיה וליצור לנו חֶבר חפשי, פוליטי ועומד ברשות עצמו.

„לעשות את הדבר הזה **אנו יכולים** — וכאן אני מְדַבֵּר בתור יהודי. אמנם יש ביהודי־רוסיה מגרעות וחסרונות, אין הם מהדרים בדיני טהרה כהלכה, מתמיהים הם בהליכותיהם ובנמוסיהם, לא נעימים הם ואין הדעת סובלתם בגלל הז׳רגון שלהם, אבל **סרחונות** [3]) אין בהם, לא ירשום מאבותיהם ולא קבלום מאהרים, אין הם לא שִכּוֹרים ולא מְדלדלים בהלך־מחשבתם ובמשגי־מוסרם. עם כל היסורים והרדיפות, אשר השיגום, נשתמר בהם גרעין מוסרי, העומד לעד. מתונים הם, מסתפקים במועט ורב כח בהם לשאת ולסבול בהיות מטרה נעלה וחשובה לנגד עיניהם. יש בהם אנרגיה גופנית וגם כח־מפעל מוסרי עד כדי שנוכל ליסד לנו על־ידם שלישית חֶבֶר מדיני. חולים, אומר אני לך בתור רופא, חולים במובן המוסרי הם רודפינו ומעַנֵינו; היהודים בריאים הם, מגרעותיהם הן תוצאות המועקה, הרובצת עליהם, ובסור המועקה תכלינה מיד גם המגרעות... נקומה נא אפוא! דרך המדבר נסע ונכבש לנו כנען **חדשה**, וְלוּ גם לא זבת חלב ודבש. לא בחיל ולא בנשק, כי־אם בעבודה, בשקידה, בכח־המעשה, בסבלנות, בצדק ובמשפט. יכניסוה נא המעצמות

1) מעשי שטֶקר וסיעתו.

2) ביסמרק.

3) ההטעמה במקור.

עצמה. הוי, מה־יכמה לבנו לשאף רוח בזמן מן הזמנים כאזרחים חפשים, לְהַשְׂרוֹת עלינו את ערכנו האנושי והאישי, להרים את ראשנו כבני־חורים!"

— „אבל בשם ה', — קראתי אנכי, — הואילה נא להסביר לי את הפרוצס הנפשי, שעבר בקרבך עד כי הגעת לדעה זו, שאתה נלחם לה עתה, ולא די שאתה בעצמך נהפכת להיות יהודי לְאֻמי, אלא שהנך אומר להפוך גם לי לב כזה? האין אתה הא־יש, אשר למד בליפציג, אשר ישב בהידלבֶּרג ובברלין למען מַלֵּא נפשו מִכִּבּוּשֵׁיהֶם של מדעי־הטבע החדשים? לא אכַחד ממך, כי מראיך, רשמי קשי־הרוח בפניך, השקפת־עולמך, שנשתנתה שנוי גמור, והדברים, ששמעתי מפיך, הרעידו אותי עד למעמקים. הורני נא, אפוא, מה היא הדרך, מה הם זעזועי־הנפש, אשר הכריחוך לבוא לידֵי כך, כי במקום היִעוד הנהדר של „וגר זאב עם כבש" אין אתה רואה עוד מוֹצָא אחר והצלה אחרת לאחינו אלא שייצרו להם מולדת חדשה ויֵעשו אזרחים לחֶבר חפשי ועומד ברשות עצמו ולוּ גם חֶבֶר קטן ומצער?"

— „על שאלות אלה אשיב לך בתור רופא, יהודי ורוסי. ראשית־כל אדבר בתור רופא. אולי אתה זוכר את השיחה, שהיתה לנו פעם אחת על תורת היְרשה לפי שיטת מדעי־הטבע? אז הֻברר לי, כי גם אתה הנך מן הדבקים בשיטה זו. אף נתת לה ענין לנשואים ואמרת, כי בבחירת בעל או אשה צריך לבדוק תחלה בדיקה מעֻלה בהורים וּבַשְׁאֵרים הקרובים, משום שֶׁהַגָּדָה הגדול, שעליו עומדים רב הנשואים בימינו, אובד קל־מהרה, ואלה הכֹּחות והסגֻלות, הכשרונות והנטיות עוברים ביְרשה לַוְּלָדוֹת... ועוד אמרת, כי מנקֻדה זו אדוק אתה בתלמוד, משום שגם התלמוד מודה בשיטה זו ויש, לפי דבריו, מעמד יהודים, שמוצָאם במדה ידועה מן הערב־רב, שעלה ממצרים, ובמדה ידועה — מבני־קֹרח. גם אני הנני תלמידה של שיטה זו, אף כי — צריך אני להודות מפֹרש — לא משום שמקורה בתלמוד, אלא משום שהצרפתי ר ב ו (Ribot) הוכיח לי בספרו, שכתב במקצוע זה, כי גם מדות טובות ומדות רעות, ולא רק הָרֶשַׁע בצורותיו השונות, עוברות ביְרשה מדור לדור. והנה השנאה לישראל, החיה זה מאות בשנים מפי כהני־הדתות, מפי אצילים אשר ילוו ולא ישַׁלמו, מפי אזרחים ואומנים צרי־עין, — היתה גם היא, לפי הכרתי הברורה, יְרֻשָּׁה לעמים, בשר מבשרם ורוח מרוחם, וכשם ש נ ו ל ד י ם משוררים ודברנים כך נ ו ל ד י ם [1] שונאי־ישראל ובשנאתם זו הם נכנסים לחיים... אילוזיה היא אפוא לפי דעתי, כי שנאת־היהודים, שבמשך מאות בשנים היתה למין חטא קדום, תברח פתאֹם מפני האידיאות הקדושות של ההומניות כברוח השד מפני סמלי־הדת. תצטרך עבודה של מאות שנים עד כי תשתנה נפשם של העמים מצד זה. זאת היא חַות־דעתי („Parere"), חות־דעתו של רופא, ואין אני יודע שום תרופה רַדיקלית, שיש בה כדי לרפא את העמים ממחלתם זו.

1) ההטעמה במקור.

— „הנה כן, — קראתי לידידי הנרגש, — נהפכת להיות יהודי לאֻמי? אתה אומר, אפוא, ליצור גרעין, שמתוכו תקום ותהיה לאט־לאט אֻמה יהודית פוליטית?"

— „הן, — החזיר לי הד"ר נ. נ. — הוא הדבר, אשר אליו אני נושא את נפשו ועמי יחד מאות אלפים מאחי. לשעבר הייתי גם אני אחד מן ההוזים, אידיאליסט, חבר לכנסיה ההיא, שחֹפש, שויון, אחוה העלתה לדוגמה עליונה. גם אני האמנתי בנצחון הַקִדמה של המאה השמונה־עשרה ההומנית והליברלית ובנצחונה שלה בטחתי, כי אירופה כֻלה תודה בשווי־זכיותינו. אמונה יפה זו נמסה בקרבי זה־כבר כחלום. אין בי עוד תקוה לשום דבר מאת הגרמנים, אין בי עוד תקוה לשום דבר מאת הסלוים, ועל העמים הרומניים אין אני רוצה להשליך את יְהָבִי בימי־המלחמה, שאני רואה אותם משמשים ובאים".

— „אבל מי, — העירותי אני, — אם רגע אחד אסכים למחשבתך הלאֻמית, מי יביא את הכסף הרב למען הוציא את תכניתך לפעֻלה?"

— „כסף אין אנו, יהודי־רוסיה, מבקשים בשום אֹפן, — השיב הרופא היהודי הלאֻמי. — אל תטעה לחשֹב, כי אני, העומד לפניך, הנני מליצם של עניי־היהודים ברוסיה. גם מלב היהודים העשירים והאמידים פסקה האמונה בנצחון הצדק, בנצחון האנושיות, בנצחון ענינינו ברוסיה. כֻּלָם יחד רוצים לצאת מן הארץ, שבה דורכים עליהם ברגל, — לצאת ולו גם לקצה־העולם. שם הם רוצים להתקין מדבר־שממה לעבודה, לבנות להם בית בעבודתם, לכבֹש להם ארץ־מולדת. הפוליטיקה שלי מידי משה מורנו הגדול באה לי. אחרי הוציאו את בני־גזעו ממצרים לא ראה ענין אחר גדול לפניו אלא להכשיר את הגאולים לִכְבוֹש ארץ, בה ייצרו להם דירת־עולם — לאֻמה חפשית ועומדת ברשות עצמה. הוא נתן להם סדור צבאי, הטיל עליהם חובת עבודה צבאית כללית, אף שָׂם לפניהם חֻקים ומשפטים לעשותם במדינה חפשית ועומדת ברשות עצמה. הדבר, שמצד ידוע רואים בו חטאת לו, הוא הוא באמת גדֻלתו. דין הוא, שלכל אדם תהיה ארץ־מולדת, בית־מבטחים, שיראה את־עצמו חָבר לְחֶבר מסֻדר ולא יתעה כְּנָוָד ברחבי־עולם וביָדו הנֵס שלש־הצבעים, שמעליו מבהיקה הכתֹבת המשלשת: חֹפש, שויון, אחוָה. מוטב, שבידינו ינפנף נסו של משה, אשר לא קם כמוהו חכם מדיני בתוכנו. אנחנו נסינו לדבוק בעמים באמת ובלב תמים. בכל מערכות מלחמותיה של אירופה נלחמנו ושפכנו את דמינו גם אנו, בכח מעשינו פִּקַחְנוּ על קִדמת הממלכות, אשר בהן גַרנו, לא פחות מיתר תושביהן. קוינו לגמול מפעלינו. ומה הוא גמולנו? מקַלעים אותנו כבכף־הקלע, אין חוֹנֵן לנו מנוחה, מתנפלים עלינו פתאם וכנֻדִים עושים אותנו. נִזְרֶה נא אפוא הלאה את הנִדות, נֵשֵׁט אפוא מאלה, אשר את חיי בנינו ידרשו קָרבן למלחמותיהם ואחר־כך יערערו על זכותנו לראות את־עצמנו בנים למולדת. כסף, כאמור, אין אנו מבקשים, אלא — עצה ומפעל למען תחסה מולדתנו החדשה, הצריכה להוָסד, במעצמות הגדולות וכי הן יודו בזכותה להיות מדינה עומדת ברשות

לא סתם שיחה, כי־אם מצויי־נפש של שני זקנים גדולים מישראל. שניהם עומדים בפתח פרשת־דרכיה של היהדות ומבקשים להטות איש את חברו לדרכו שלו. לשעבר היתה שפה אחת ודברים אחדים לשניהם. עכשו לא יבינו עוד איש את שפת חברו, כי על־כן האחד — „עליו לברא ולו חלומות־אֱמון ואותות־כוכבים ואמונה לו באמונה", והשני — אף כי אדם גדול גם הוא — „בהסיר חטוטרתו מעליו ולקחה גם רוחו מתוכו"...

„לפני — מסַפר יֶלינק — עמד איש בִּפְלַג־שנותיו 1) עם זהרורי־שֵׂיבה מעטים בזקנו וחִכה לברכת־שלום מאתי".

— „לא הכרתני! — קרא בתמהון. — הן אני הוא הרופא הד"ר נ. נ. מרוסיה 2), שבמשך שָׁנים ראית אותו לא אחת בביתך. אין פלא, כי לא הכרת יהודי רוסי, הבא עתה מרוסיה. אני יודע, כי נשחת מַרְאִי ועקבות עֶצֶב וּקְשִׁי־רוח נודעו בפָני. אבל לי נראה, כי גם אתה שָׁנִיתָ. אין אני מתכַּוֵן לדמותך החיצונית, כי־אם לאישיותך הנפשית. אין אתה עושה מאומה לעזרת יהודי־רוסיה, כשם שגם חבריך לְקֶרֶב אינם עושים מאומה לעזרתם".

— „מה פֵּרוש הדברים? — החזרתי במבוכה. — לָמָה אתם מחַכים, כי אעשה אני ובכלל כל אלה, העומדים תמיד על המשמר ומשמיעים את קולם בהיות סכנה צפויה לעניננו או בְשׂים הָרִשְׁעָה חרפה על גזענו העתיק?"

— „בארץ־מולדת אנו רוצים! — קרא הוא בעֹז ובקול רם. — בית־מולדת („היימאַט"), כברת־ארץ, כי נוכל לחיות עליה חיי־אדם! כבר עֻיְּפְנוּ להיות מְרדפים כחַיות, להיות נכרתים מחברת־האדם, להיות לחרפה ולשמצה, לשוד ולבזה. אין אנו רוצים עוד לכבש בתוכנו את חמתנו ואת מרד־לבנו מדי פעם בפעם בהיות בנו יד ההמון של השדרות הגבוהות והנמוכות לְעַנוֹת אותנו ענויי גוף ונפש... אני חוזר ואומר בכל כֹּח רוחי: אנו רוצים להיות לעם, לִחיות על אדמתנו הלְאֻמית שלנו, לְיַסֵּד חֶבֶר צבורי ומדיני („איין קאָממונאַלעס אונד פאָליטישעס געמיינדעוועזען גרינדען"), להראות לָעַמים, כי אין אנו נפסדים והולכים, אלא, להפך, כי הננו גזע אמיץ־חיים, אשר אין כליה לו, כי הננו מְכשרים ומסֻגלים לְיַסֵּד מדינה („שטאַאַט") ולו גם קטנה. עזרו נא לנו, אחים, ידידים, השתמשו בכל האמצעים אשר ברשותכם למען תת לנו ארץ, שבה נוכל אנחנו, יהודי־רוסיה הַמְּרדפים, להתישב".

ה„נייציייט". — העתקה מנומרי ה„נייצייט" שלחו לי הד"ר י ח ז ק א ל ק ו י פ מ ן והד"ר נ. מ. ר ל בֶּ ר ולשניהם אני מחזיק טובה רבה. — מפני חשיבותה היתרה של השיחה אני מביא כאן א ת ג בְּ ה בתרגום מְדֻיק ככל האפשר. — כל מקום, שאין אני מפרש, כי ההטעמה היא במקור, — שלי היא.

1) לפי האמת כבר היה אז פינסקר בן ש ש י ם.

2) ילינק פֵּרש אחר־כך בעצמו (בבקרתו ל„אבטואמנציפציה"), כי „הרופא הד"ר נ. נ. מרוסיה" הוא — פינסקר. (ה ע ר ת ו ש ל ה ד " ר גֶ ל בֶּ ר).

1881) נסעתי לקושטא אל אוליפנט בשליחותם של כמה מאות איש משדרות העמלים בדבר יסוד מושבה להם בארץ־ישראל, ופינסקר, שעניני האמיגרציה היו קרובים ללבו, השפיע על הד"ר שוַבּאכר, כי יתן לי מכתב מעיד על שליחותי. בינתים נודע דבר־נסיעתי לָרָשות, ובשובי לביתי נקראתי לבוא אל הַזַ'נְדַרְמֶרִיָה לבאר לה את מטרת־נסיעתי, ובאותו מעמד הזכיר גם הז'נדרם־החוקר את שמו של פינסקר כמה פעמים שלא לשבח, כי הוא מטַפל ב„ענינים אלה". מכאן אנו למדים, כי תכף מראשית האמיגרציה ידעו בפינסקר, כי הוא אחד מן המודים בה, אף כי, כפי הנראה, לא ידעו עדַין באיזו אמיגרציה הוא מודה ולשֵם מה הוא מודה בה. מובן אפוא, כי בן־עמי, שֶיָרֵא, לפי מה שהוא עצמו מסַפר, פן תמנעהו מחלתו מֵעשות את שליחותו, בחר לפנות הפעם לפינסקר: בו בָטח, כי יֵחָשֵב לא רק עם מצב־בריאותו, אלא גם עם חשיבות־שליחותו. ואמנם לא טעה. פינסקר הרופא נכנע בפני האדם־היהודי. מתחלה צוה על החולה, כי לא יֵצא מביתו וגם לא יֵרד ממטתו ימים אחדים; אבל לאחר שנודע לו, כי החולה אָץ לדרכו לחוץ־לארץ ובְשֶל מה הוא נוסע לְשָם, הסכים לו, „כי אין הוא בן־חורין להתמהמה", ובצאת בן־עמי ממנו „לִוָה אותו עד הדלת החיצונה ונפטר ממנו בברכה, כי יצליח במשלחתו".

IV

כך הורה לאחרים, כך הורה גם לעצמו.

חולה היה פינסקר כמעט כל ימיו. סערת הפרעות הִגְבִּירָה עוד את מחלתו. בראשית שנת 1882 הֻכרח לנסוע לאיטליה לבקש מנוחה ורפואה ללבו החולה. אבל גם מחלתו לא השכיחה ממנו את מחשבתו על עמו. להפך: משום שגברה מחלתו וְיָרֵא היה, פן יקדמהו המות, מִהֵר לשַתֵף למחשבתו את ראשי היהדות המערבית, שלפי מה שנדמה לו — כמו שנראה להלן — הם היו ראוים לעשות את אשר לא יכלו לעשות ראשי היהדות הרוסית. מי הם האנשים, אשר עמהם לקח דברים הפעם, אין אנו יודעים. פינסקר, שלבו היה חתום תמיד מעין זר, לא היה רגיל לסַפֵר על מעשיו ונסיונותיו. אם הצליחו — אחת היא על שֵם מי יִקָרְאוּ לעתיד. אם לא הצליחו — למה יִוָדְעוּ? מוטב, שבלבו תהי קבורתם. רק על־פי מקרה אנו יודעים את השיחה, שהיתה לו עם אחד מאלה, שמפיהם חיתה היהדות המערבית בימים ההם, — עם הד"ר אהרן יֶלִינֶק. אִלו לא סִפֵר עליה ילינק עצמו לא ידענו גם אותה [1].

---

[1] מפי לילינבלום שמעתי, כי היתה לפינסקר שיחה עם ילינק, אבל את תכנה לא ידע גם הוא. נפלא הדבר, כי הז'ורנליסטיקה היהודית ברוסיה לא הביאה אותה בשעתה מן

אז נבהלו עסקני־פטרבורג, שרגילים היו תמיד לראות את־עצמם כאלו הם אפיטרופסיה של היהדות הרוסית כֻלָּה. נבהלו — לא רק משום שגם הם לא ידעו לְאָן וְיָרְאוּ לגורל הפליטים, פן יאבדו בדרכם. יראה אחרת היתה בלבם: מה תהיה אחרית התקוה לקבלת אזרחות? האם לא תהיה האמיגרציה אות ומופת, כי אין בלב יהודי־רוסיה אהבת בנים למולדתם? זו היתה יִראה של יְרוּדִים, שכבר ראו בעיניהם ובכל־זאת לא יכלו עדַיִן להודות, כי הונף החרמש על תקותם היחידה, אשר בה הָיוּ את נפשם עד־עתה. יִראה זו היא שֶׁשָּׂמָה בפי גרשון בן־גרשון, אחד מן הסופרים החשובים של הימים ההם, שֶׁדָּבַק משעה ראשונה במתנגדי־האמיגרציה, את הדברים המרים האלה: „היהודים ישארו ברוסיה וִיהי מה... רוסיה — מולדתם, אדמת־רוסיה — גם אדמתם שלהם היא, שְׁמֵי־רוסיה — גם שמיהם שלהם הם, שאלת־היהודים — שאלה רוסית היא. אפשר, שהפרעות הללו אינן אלא פרחים, אפשר, כי לא רק ישדדו ויכו אותנו, אלא גם ישחטו וישרפו אותנו. מה לעשות! העם העברי מלֻמד בצרות. אנחנו רגילים להלוך על־גבי גחלים. רטשו את חזה־העם — את לבו לא תרטשו!”... 1) ואין כל פלא, אם במצב־נפש כזה ידעו עסקני־פטרבורג להשיב על השאלה „לאן?” רק תשובה אחת: — „שבו תחתיכם! צרה אתם ממיטים עליכם ואסון — על כל היהדות הרוסית”.

אבל שומע לא היה להם. הגולים הראשונים, שלא ידעו דרך לעצמם, כבשו לאט־לאט דרך להולכים אחריהם, ואף כי רבים — ואולי ר"ב — הגולים, אשר נאספו בברודי, הושבו — בעזרת אותו הכסף עצמו, שלכתהלה נקבץ לשֵם אמיגרציה — אל הארץ, אשר ממנה נָסו, בכל־זאת באו בשנה ההיא לאמריקה בלבד 17500 יהודים פליטי־רוסיה 2). נוסדו גם קבוצות מיֻחדות לאמיגרציה. להלן נצטרך עוד לשוב אליהן. כאן יש צֹרך לעמוד רק על פרט אחד. הגדולה שבקבוצות, זו שקראה לעצמה אחר־כך „עם עולם”, שלחה את בן־עמי לצירי ה„אליאנס” בברודי (קרל נֶטֶר, שַׁפִּיר, פרידלֶנדר וּמַגְנוּס) בהצעה ליסד לה באמריקה מושבה גדולה לעבודת־האדמה. בן־עמי כבר היה מוכן לדרוך ופתאם חלה והֻצרך לרופא. „עכשו איני זוכר עוד — כך הוא מסַפֵּר — למה פניתי הפעם לדוקטור פינסקר ולא לְרופא, שבמשך כמה שנים הייתי מצוי אצלו”. כמדֻמה, שאנו יודעים למה שִׁנָּה את רופאו הפעם. „תֵּכֶף אחרי שורת־הפרעות של קיץ תרמ"א — אני מוסר מה שרשמתי בפנקסי מפיו של אחד מעסקני־אודֶסה, המכנה וו. גְּרַנוֹב — נודע שוב בצבור היהודי שמו של פינסקר, כי שב לעבודת־העם. מה היו מעשיו אז איני יודע להגיד בבֵרור, אבל אני זוכר בהחלט, כי עוד כשנה שְׁלֵמָה קֹדם שנתפרסמה ה„אבטואמנציפציה” כבר היו מזכירים את שמו של פינסקר כל אלה, שהעמיקו לחשֹב על גורל העם ועתידותיו. אחרי הפרעות בוַרשה (דצמבר

---

1) „ג.—ב.—ג” במאמרו הנזכר.

2) „דיע זאָציאַלען פערהעלטניססע דער יודען אין רוססלאנד”, ברלין 1906, עמ' 10/11.

III

רגלינו לא נִתְּקוּ עֲדַיִן מן העֵבר הקרוב ההוא, עִמנו ובְנו הוא, כי חי הוא עֲדַיִן בשרידים הרבים, אשר שרדו לנו עוד מבני הדור ההוא. רק כארבעים שנה מפסיקות בינינו ובין מאורעות הימים ההם, ואף־על־פי־כן כבר נִתְקָה כמעט הבנתנו מרבים מהם. על אחד מאלה כבר רמזתי למעלה. עוד טרם נִקו חוצות יליסבטגרד משלג־הנוצות ושברי־הכלים וכבר חרד העם ברֵעה: „אמיגרציה!" – מאות שָׁנים חי הצבור היהודי בארץ זו, נשתרש בה על זקניו ונעריו וכאן היה כמעט לעם שלם של מיליוני נפש, ופתאֹם חש, כי „אין עצה אחרת אלא – לצאת". בחמשה־עשר באפריל היה הפוגרום הראשון, הַיְּלִיסבטגרַדי, ובתשעה במַאי, זאת אומרת כעבור שלשה שבועות, כבר רגז „ג.–ב.–ג" („גרשון בן־גרשון") על האומרים „לברוח, לצאת מרוסיה בהמון" 1).

ואולם, אם נתמה או לא נתמה – האמיגרציה, – ביתר דיוק: המנוסה,– חֻלָּה. מתחלה תמה גם ליליִנבלום והוא רושם בפנקסו: „על כל הצרות והפליאות נוספה בימים האחרונים צרה חדשה ופליאה חדשה: המון־העם נָס מנוסת־חרב". וכעבור ששה חדשים (ט' ניסן תרמ"ב) כבר כתב – יחד עם ארבעה סופרים עברים אחרים – לַבַּרון גינזבורג: „העם, אשר עיניו בראשו, רואה את התהום הפתוח לרגליו ויודע ומרגיש, כי אין לו תקומה בהארץ, אשר הנחש הקדמוני הטיל זוהמא וארס בלב בניה, הזוהמא, אשר לעולם לא תצא ועד ימי־עולם לא תתבטל; העם יחוש, כי אבדו עתידותיו בהארץ, אשר הֻתְּרָה בה רציחת־המשפט והאדם שלט באדם לרע לו, ועל־כן ימהר לנער אבק־הארץ מעל רגליו לבקש לו משכנות־מבטחים" 2).

ביחוד גברה היציאה אחרי משפט הפורעים בקיוב (מַאי 1881). במשפט הזה החליף הפרוקורור – סְטְרֶלְנִיקוֹב – את תפקידו: תחת לְלַמד חוב על הפורעים הִרבה להוכיח, כי הפרעות הן אשמת היהודים, המנצלים את העם האזרח, ומפיו נזרקו דברים מפֹרשים: „גבולות־המערב פתוחים ליהודים". הכל הבינו, כי סטרֶלניקוב לא היה בוחר בלשון זו, אִלו לא ידע, שהרָשות המרכזית תִּרְצֶה, – ובמַפַּת־הנדודים של העם הנודד נתוספה נקֻדה שחורה חדשה: בְּרוֹדִי. עד סוף הקיץ נאספו בעיר מצערה זו כעשרת אלפים גולים, רֻבָּם עניים ואביונים, כי מנוסת־שוד נסו. וברודי לא היתה עיר־הגבול היחידה, שדרכה עברו הגולים. ומתחת רגליו של הקהל הגדול הזה נִתְּזָה שאלה אחת, שהכריעה את כל יתר שאלות היום והשעה: „לאן?" –

פינסקר. ולא עוד, אלא שבמאמרו הרוסי הוא מוסיף: „אנכי הייתי באותו מעמד", וליליִנבלום לא היה, כידוע, מסוגם של „מחברי־אגדות".

1) „רזסבט", נו' 19 לשנת 1881.

2) „כתבים", עמ' 15.

טוב לי, כי עֻניתי". ובן רגע קם בקרבו הרוח, הגואל אותו מעולמו, הַנִּתָּץ לעיניו לשברי־שברים, ובונה לו עולם חדש על מְשׂוֹאוֹת הַנִּתּוּץ. ואם לילינבלום איננו יודע עדַין, כי דוקא ברגע זה גדולות הוא מבקש [1], הרי איש אחר, פינסקר, שמנעוריו נצמדו בו לב כבד־חם וראש קר, כבר יודע, כי אין דרך אחרת בלתי אם לגדולות ורק אותן הוא מבקש, רק אותן הוא יָכוֹל לבקש ברגע זה. האדם הבינוני הוא הַ„שָׁלֵם בתכלית": אחד הוא כל ימיו, מראשיתו ועד אחריתו. את כוסה של שעת־משבר אין הוא יָכוֹל לשתות בבת־אחת, טִפִּין־טִפִּין הוא מַבְלִיעָהּ בתוכו והוא נשאר תמיד כמו שהוא. האדם הגדול אינו יָכוֹל שלא לשתות את כוסה של שעת־נשברו בבת־אחת: או שהוא נשבר, או שהוא נעשה — גדול משהיה. מה שהיה עד־עתה איננו עוד. כל אותן השנים, שפינסקר היה חבוי אל לבו בפִנתו הבודדה, לא חדל מְחַשֵּׁב את חשבון עַמּו ו„זה כבר הֻברר לו על־פי צרופים הגיוניים, כי העמים, אשר בתוכם אנו יושבים, ישנאו אותנו ובמקצת גם ייראו אותנו כל הימים אשר לא תהיה לנו ארץ־מולדת", זה כבר הֻברר לו, כי אין תקנה לעם העברי אלא אם־כן „תהיה לו ארץ שלו, מרכז שלו: צריך להסיר את הקללה, הרובצת עליו, צריך לְהָרֵךְ את גזרת־גורלו הרעה, שעשתה אותו לעם נודד" [2]. עכשו הִבְשִׁיל להט הקטסטרופה את מחשבתו בו, עכשו עָלְמוּ בו בן־רגע תעיותיהם של דורי־דורות גלות ורוחו מָלְאָה צמאון־אש לגאֻלה ופדות.

מה יכלו אפוא להיות עתה בעיניו כל אותם המעשים, שגם הוא עצמו וגם אחרים עשו עד־עכשו לתקנת העם? — לא־כלום.

ואמנם פעם אחת „בקיץ תרמ"א — מספר לילינבלום — בא הד"ר פינסקר לישיבת הועד של „מַרְבֵּי השכלה" באודֶסה) כדרכו וישב על מקומו. הועד החל לָדין בשאלות, העומדות על הפרק, והד"ר פינסקר קם על רגליו ויאמר בקול חוצב להבות־אש: „ראו נא, כבודנו לכלמה, רכושנו לבז, בתינו למשסה, עניי־עמנו נָסים בעֵרֹם ובחֹסר אל כל אשר ישׂאם רוחם לבקש מפלט, ואתם משתעשעים בהפצת השכלה בישראל! עִזבו פעֻלת־תֹהו וצאו לישע אחיכם!" — חברי־הועד באו במבוכה ואחד מהם השיב: „מה נעשה ואין חֶברה יכולה לצאת מחוג־פעֻלתה?" — „ידעתי כי כן, — ענה הד"ר. — מדַבר אני לא לחברי ועד ידוע, אך לאנשים כלבני־עמם, ומטרת בואי הלום היא להודיעכם, כי מעתה איני חבר בוַעדכם ויָדַי מסַלקות מפעֻלתכם". — ובדברו יצא סוער ונרגש" [3]. —

---

1) עַיֵּן „דרך תשובה", עמ' 38/39 וביחוד 44/45.

2) מטיוטו של מכתב, שפינסקר כתב, או אמר לכתוב, ללֶבַּנדא באוקטובר 1883. הטיוט הזה נמצא בידי. יש בו הרבה דברים להבנת הלך־מחשבותיו ומעשיו של פינסקר קֹדם שכתב את ה„אבטואמנציפציה" ותכף לאחר שכתבה. להלן עוד אשוב להשתמש בו.

3) לחנם מטיל מר מזא"ה ספק בעובדה זו וקורא לה „אגדה" (עַיֵּן מאמרו בנו' 50 של ה„יבר. ז'יזן" לשנת 1916): לילינבלום מעיד עליה גם במאמרו העברי וגם במאמרו הרוסי על

האנגלי – וָלְף וְהַבָּרוֹן וָרְמְס – הגישו שאלה לממשלתם, „אם היא אומרת להִמנע מכל הצעה בנוגע לרעה, המוצאת עתה את היהודים בארצות שונות?" כעבור שבוע אחרי השאלה הסתמית הזאת בקרו אחדים מחשובי היהדות האנגלית את הלורד גרֶנביל, המיניסטר לעניני־חוץ, והציעו לפניו מפֹרש, כי „ממשלת הוד־מלכותה תַעש מצדה את כל הנחוץ למען תחדלנה הפרעות ברוסיה" 1). וכדי לְקַדֵּם כל מיני „הערות־של־ידידות", שֶׁיָּכְלוּ לבוא מצד אנגליה, נזדרז איגנַטיֶב ופרסם את המודעה שלו. גדולה מזו: בשעת הפרעות בְּנֶז'ין נִתַּן לצבא צַו לירות בפורעים. אחדים מן הפורעים נפצעו, אחדים מהם נהרגו. ומיד שקעה לזמן־מה האנֶרגיה של פרעות לא רק בְּנֶז'ין בלבד.

וַתְּהִי רוחם של העסקנים היהודים בפטרבורג: בא קץ הפרעות והכל ישוב למהלכו הרגיל...

„לב כָּבֵד־חֹם וראש קר: באשר נצמדו שני אלה, שם יקום הרוח המפעפע – הגואל". בעסקני־פטרבורג לא נצמדו שני אלה ובקרבם לא יָכוֹל לקוב הרוח המפעפע – הגואל. לא ירבו הימים והרב מוהיליבר יכתוב על ה„אפיטרופסים" הללו דבר מר: „אילי־הכסף כפוליאקוב וכדומה אבירי־לב (הם) ושמֶן־כבוד שלהם ישקול ויכריע אצלם את כל התלאות והצרות של אחינו הַמֻּכִּים והמְדֻכָּאִים" 2). אולי קשים הם דברי הרב יותר מדי. לא קר היה לבם של בַּקסט, גינזבורג, פוליאקוב, זַ'ק וחבריהם בפטרבורג ומחוץ לפטרבורג. בימים הנוראים ההם אי־אפשר היה, כי לא יֵחַם גם הלב הקר. אבל גם כבד־חֹם לא היה לבם. אנשים בינונים, פחותים מבינונים, גם מַלֵּט לא ימלטו כבֶד־חֹם ולא עליהם יהיה הרוח להפוך להם את עולמם בִּן רגע. לכל היותר היו – חמימי־לב וקרירי־ראש ובהם יכלה לפעפע רק בקשה אחת – כי לא יקום ולא יהיה דבר, כי הכל ישוב להיות כבתחלה, לפני הפרעות. מן „המעשה הרב", שנעשה בְּנֶז'ין, יכלו הם להסיק – ואמנם הסיקו – רק מסקנה אחת – שצריך למהר ולשוב לסדר־היום של אתמול: לתקן את העם ברוח ההתרוססות, כדי שסוף־סוף יֵעָשֶׂה „ראוי באמת" לקבלת אזרחות. והם לא ידעו, כי שומע לא יהיה להם עוד, כי בימי יליסבטגרד וקיוב ואודֶסה חזרו ונעוֹרו בעם אלפי שנות גלות, שֶׁבִּרְזְלוּ את רגליו ועשו אותו לנודד־עולם, כי כבר פרק העם מעל המסמר החלוד את תרמילו הישן, התקין לו מַטה־נודדים חדש ושוב הוא מוכן לדרך.

לב כבד־חם וראש קר נצמדו בלילינבלום, וּבִקְרוֹב הפורעים אל הבית, שהוא ישב בו, הוא רושם בפנקסו: „טוב לי, כי עֻניתי... מה רבה עתה קורת־רוחי, כי נקרה לי לדעת ולהרגיש את חיי־עמי במשך גלותו...

---

1) „רזסבט", נו' 20 ונו' 21 לשנת 1881.

2) ממכתב, שכתב הרב מוהיליבר (א' במדבר תרמ"ב) לאחד מידידיו. — גוף המכתב נמצא בבית־הספרים הלאמי בירושלים.

עתה שאלת־היהודים פתרון אחרון" 1). אם הדלגציה היהודית השליכה את יהבה על הדברים המעטים בגנות הפרעות, שאמר לה הקיסר החדש, ואת אשר אמר לה בגנות היהודים כּחדה בפיה, למען יאמין העם, כי מעתה תשתוק הסערה מעליו, — הרי העם עצמו הניע ראש אחרי שלוחיו אלה, אשר לא הוא שְׁלָחָם: הוא הרגיש, שהתשובה הנאמנת היחידה על השאלה „מי הבעיר את המדורה?" צָהֳלָה מפי האשה הַשִּׁכּוֹרָה, שרקדה ברחוב־העיר בשעת הפרעות באודֶסה וקראה אל כל עובר: „ל נ ו הארץ! ל נ ו הארץ!"... 2)

איש לא הבעיר את המדורה ואלפי ידים במשך אלפי ימים ולילות הבעירו אותה. אִלו לא נִשְׁקָה האש היום, היתה נשֶׁקֶת מחר. מקום שלא נִשקה היום תִּנָשֵׁק מחר. העם האזרח הוא האש; העם הַגֵר, העם הַזָר הוא הקוצים בכל מקום ובכל שעה, וכלום לא אחת היא אם נשיבת־רוח זו או אחרת תאחיז את האש בקוצים? ארס, אבל גם אמת היתה תחת לשונו של אותו רשע, האופיצר הקיובי: „אם לא תִשָּׂרְפוּ עתה תִּשָּׂרְפוּ אחר־כך"...

ברגע אחד בגרה היהדות. להט האש הִבהיר לה על־כרחה מה שהיה סמוי מעיניה עד־עתה. יִרְאָה היתה תמיד את אומניו של העם הרוסי — את יוהן האָיֹם, שֶׁטִּבַּע את היהודים במימי־הַדְּוִינָה, את פֶּטֶר הראשון וּמֶנְשִׁיקוֹב יד־יְמִינו, שקבעו לדורות את הנוסח „חוץ מן היהודים", את יֶלִיזָבֶטָה, שלא רצתה לקבל אפילו טובה משׂונאי־המשיח, את יֶקָטֶרִינָה, יוצרתו של „תחום־המושב", את ניקולי, הָמָן הרוסי. א ו ת ם יִרְאָה, ובצר לה בקשה תנחומים לנפשה: יבוא יום וה„יולי" העצום יחדל מהיות רק המון גס, עִסה אֲלֶמֶת לכל נחתום קשה־יד, ויהיה לעם, המבקש לו דרך־חיים לפי רוחו ורצונו; אז יכרות ה ו א לה ברית אחוָה ואזרחות ובקרבו תִשְׁלָו. עתה ראתה, כי הרבה יותר משהיא יִרְאָה את אומני העם הזה צריכה היא לירא אותו עצמו; עתה ידעה, כי נורא ואָיֹם הוא העם בקומו לערוץ את הגוף הזר, אשר נראה לו בביתו.

II

פרעות פֶּרֶיַסְלַב וְנֶזִ'ין היו האחרונות בקיץ תרמ"א. דומה היה, שהממשלה החליטה לשים קֵץ להן בכל רחבי־המדינה. אִיגְנַטְיֶב, המיניסטר לעניני־הפנים, פרסם מודעה, כי בפרעות אשמים אנשים רעים וחטאים, המתכַּונים לקשר ומרידה, ולפיכך תפרע הממשלה מכל משביתי השלום והמנוחה. לא מרצונו הטוב פרסם מודעה זו: מְכרח היה לכך. שנים מדפוּטַטי הפרלמנט

1) „רוסקי יֶבְרֵי", נומר 17 לשנת 1881: „מכתב מיליסבטגרד", שנכתב מ מ ח ר ת יום הפרעות.

2) „דרך תשובה", עמ' 45.

בדיעבד, משום שראו בהן „אתחלתא דריבולוציה״ או, לכל־הפחות, תרגיל ראשון לריבולוציה: אין אף עובדה אחת המוכיחה, כי הם היו יוצרי הפרעות מלכתחלה.

היתה גם דעה אחרת – הפוכה הגמור מן הקודמת – וגם האמת שבה לא פחותה, אבל גם לא יתֵרה מן האמת שבדעות האחרות. הפרעות פרצו בגלל הריגת אלכסנדר השני, שהומת בידי טֶרוריסטים. פֵרוש: העם נקם נקמת דם מלכו, „מלך־השחרור״. „המאורע של ראשון במרץ (הריגת אלכסנדר) היה כבשורה רעה, שעברה על הארץ. ביחוד רָהו הלבבות בבתי־ישראל. מְרגש היה, כי דבר־מה כבד ואפל קרוב לבוא. היהודים שקדו על בתי־הכנסיות להכריז ברבים על נתינותם הנאמנה. ביחוד הרבתה בכך האינטליגנציה, שעד עתה לא דָרכה רגלה על סף בית־הכנסת: כַּוָנתה היתה, כמובן, לא לשמים, כי־אם לַפְּריסְטַב״... עוד לפני הפרעות, תֵּכֶף אחרי הריגת אלכסנדר, שלח אִכּר אחד מכתב למערכת הָ„אוֹטֶצ׳סְטְבֶנִי זַפִּיסְקִי״ – אוֹרְגָנָם של ראשי הליברלים – על הרעה, אשר מצאה את רוסיה באבוד לה מלך־השחרור, ועם יתר דבריו, הספוגים שנאה וחמת־נקם כלפי היהודים והאצילים, כותב בעל־המכתב: „נזכור נא ימים ראשונים של ממלכתנו. לא! לא היה לנו מלך־חסד כמוהו (כאלכסנדר השני), אשר עִיֵן את מציקי העם הפשוט... וכלום אפשר, שהם (המציקים) לא ינקמו את נקמתם?... אמנם הוא (האציל) עצמו לא יהין לעשות את אשר זמם, אבל הוא יָכוֹל לשכור אחרים. מה שאין בידו יתן הַזִ׳יד. אף הם, הַזִ׳ידִים, נוקמים״... ועל־פי הדברים האלה, שנכתבו קֹדם הפרעות, מחליטה המערכת עתה, אחרי הפרעות, כי „היהודים הֻכּוּ לא בעטיה של הריבולוציה, אלא, להפך, כמשתתפים בריבולוציה, כִּמְסַיְעִים לאויביו של מלך־השחרור, כחברים לאויבי־העם, האומרים להשיב את העם מֵחֵרות לעבדות״... [1]) ובאמת: בשעת הפרעות נשמעו לא אחת קולות קוראים: „כשם שהרגו את המשיח, כך הרגו גם את הקיסר״, „אל תָּגנו על היהודים, את מלכנו הרגו״ [2]), וכדומה. אבל סוף־סוף קוֹיַטקובסקי והַלְטורין, פְּרוֹבְסְקָה ומִיכַיְלוֹב, קִיבַּלצִ׳יץ׳ וזֶ׳לִיַבּוֹב, גרינֶבֶצקי וריסקוב לא היו יהודים. למה אפוא נִתְכָה חמת העם הרוסי, שבניו שלו שפכו בידיהם ממש את דם אלכסנדר, על עַמָּהּ של הֶלְפְמַן, שֶׁרַק סִיְעָה לעברה? –

ברם, כל החקירות והעיונים הללו למה הם? אם היתה צריכה להם הז׳ורנליסטיקה היהודית, שעמדה נדהמת ואובדת־דרך, ומרב בלבול־הדעת לא ידעה בשעה הראשונה בלתי אם להניח „ספוגים של צמר״ על לב העם וללחש לו על פצעיו הקשים דברי־תנחומים, שהיא, הז׳ורנליסטיקה עצמה, לא האמינה ולא יכלה להאמין בהם, – הרי כל חושיו של העם נעוֹרו ברגע קטן להרגיש בבהירות נוראה רק אחת – כי „בשוָקים וברחובות נפתרת

1) „אוטצ׳סט. זַפיסקי״, חוב׳ מרץ לשנת 1882: „Крестьянинъ о современныхъ событіяхъ״

2) „רַזסבט״, נו׳ 18 לשנת 1881 (עמ׳ 692).

שודדים בעצם היום". ואף כי היהודים עשו כדבר הפוליציה פרצו הפרעות וארכו שני ימים רצופים. דרֶנטלן לא נתן צו להפסיקן. אבל הנה ראינו את היחס לפרעות גם מצד הנציב הוילנאי, טוטלֶבן, אף כי בשנאה לישראל חָבר גמור היה לדונדוקוב ודרנטלן. והוא לא היה היחידי. גם הנציב החַרקובי, סְוְיַטופולק־מירסקי, מסר מודעה, כי בכל כֹּח שלטונו לא יתן לפרעות להתחולל בגבולות ממשלתו. הגוברנטור הצ'רניגובי כתב: „אל תכעיסו את האלהים, אל תכעיסו את הקיסר!" ובאמת: דעתו של הקיסר החדש, אלכסנדר השלישי, לא נחה מן הפרעות כלל. הוא, אלכסנדר השלישי, קבל שנאה לישראל מפי פּוֹבֶּדונוסְצֶב רבו, יָנַק אותה משפתי מַרְיָה תיאודורובנה אשתו ומצא חִזוק לה בְּוְלָדִימִיר וסֶרגֵי אֶחָיו, ועוד לפני עלותו לכסא הרגישה היהדות הרוסית, כי ימי־רעה יהיו לה ימי־מַלכותו שלו. אבל גם דבר טוב נמצא בו: רגש חֹק ומשפט היה לו בלבו ורעה היתה עינו בכל העושה דין לעצמו. חוץ מזה: הוא יָרֵא את הפרעות, כי ראה בהן סִמָּן לחזקת־ידו של העם ולהשפעה מצד הריבולוציונרים. ועל יראָה זו, שהיתה לו בלבו, גלה לדלגציה היהודית, שהתיצבה לפניו במַאי 1881. „בפרעות החטאות, שהתחוללו בדרום־רוסיה, – אמר הקיסר לדלגציה, – אין היהודים משמשים אלא אמתלה: מאת האנרחיסטים היתה זאת".

ואמנם קורטוב אמת היה גם בדעה זו. „יחד עם הכרוזים הרבים, שתָּכנם העיד עליהם, כי נכתבו בידי ריאקציונרים, מצוים היו בימים ההם גם כרוזים אחרים, שהסיתו את המוני־העם ביהודים וגם בבעלי הרכוש והממון". בכמה מקומות נמצאו כרוזים בנוסח זה: „אדמה וחרות! הַכֵּה את היהודים ביום פלוני"... בסוף אבגוסט 1881 נתפרסמה פרוקלמציה מִשֵּׁם הועד הפועל של ה„נַרוֹדוֹבוֹלְצִים": הקיסר שִׁעְבֵּד את עם־אוקרינה ואת אדמת־האכרים חָלק לאצילים ולפקידים. אלה ואלה מגִנים על היהודי, שגם הוא חָבר להם להרבות נכסים וממון. לפיכך צריך העם לקום ביהודים, באצילים ובקיסר. והפרוקלמציה סִיְּמָה בקריאה: „קומו, עובדים! נִקמו את נקמתכם באצילים, גִזלו את היהודים והִרגו את הפקידים!"... אמנם הפרוקלמציה נכתבה רק על דעת יחידים מן הועד, וכשנתפרסמה השמיד הועד את רֹב האכסמפלרים, שנמצאו עדַין בידו. אבל „במשך יותר מארבע שנים (1881–1885) לא נדפס בעתונים הרשמיים של הנרודובולצים אפילו דבור אחד לטובת היהודים נגועי־הפרעות, אפילו מחאה אחת כלפי השלטונות, שֶׁסִּיְעוּ לפרעות, ולעֻמת זה נדפסו בהם הרבה דברים קשים כלפי השלטונות ההם, שֶׁדִּכְּאוּ את הפרעות ביד חזקה"... כשקרבו ימי־הפרעות באודֶסה ואחדים מן הסטודנטים היהודים התחילו לסַדר גדודי־הגנה, – כך מסַפר בן־עמי, שגם הוא היה במסַדרי־ההגנה, – נמצאו סטודנטים יהודים אחרים, שנתנו אותם לבוגדים בריבולוציה. „מה־זאת? – אמר אחד מאלה לבן־עמי. – עלינו לשמוח, כי סוף־סוף התנער העם הרוסי לקום בִּמְעַנָּיו ובמנַצליו, והנה אתם מתקוממים לו ונותנים יד לפוליציה!"... ואולם כל זה מעיד רק, כי באמת סמכו גם הריבולוציונרים את ידם על הפרעות

מי הבעיר את המדורה? – רבות הן התשובות, שהשיבה הז׳ורנליסטיקה של הימים ההם על שאלה זו, אבל מעטה היא הממשות שֶׁבְּכֻלָּן.

הפרעות הן תולדה מֻכרחת מהגבלת זכיותיהם האזרחיות של היהודים. מימי יֶליסבטגרד ואילך חוזרת ונשנית תשובה זו כמעט בכל נומרי ה„רזסבט״, ה„רוסקי יֶבְרֵי״, „המליץ״, „הצפירה״. לפעמים חוזרים עליה גם ה„מוסקובסקי טלגרף״ וה„פּוֹרֵידוק״ וגם הַ„גוֹלוֹס״, שהתחיל שוב להפוך בזכות היהודים. ובאמת: הואיל והאדם הרוסי הֻרגל לראות, שהחֹק מבדיל את היהודי לרעה מכל יתר אזרחי־הארץ, לִמְּדָה אותו גסותו לָדין ולאמר, כי בכלל עומד היהודי מחוץ לחֹק ואין לו דמים. ואולם אם כך, מה ראה האדם הרוסי לעשות את דינו זה תֵּכֶף אחרי מות אלכסנדר השני, שסוף־סוף היה הוא הראשון וגם היחידי בקסרי־רוסיה להרחיב את זכיותיהם של היהודים ולמעט את ההבדל המשפטי שבֵּינָם לבין יתר האזרחים?

הספרות והעתונות האנטישמיות הבעירו את המדורה, כי שקדו להסית את העם ביהודים. „לא ברצונו הרע של הזאב סכנתו, כי־אם בשִׁניו וצפרניו, ושִׁניהם וצפרניהם של האדונים הללו (הסופרים האנטישמיים) – הם בערותם של אלה וגזל־משפטם של אלה... צוררי־ישראל מכל המחנות יד איש לרעהו... עתה הגיעה שעתם, עתה הֻתרה הרצועה מעליהם. הם מִלאו את הלבבות שנאה ומשטמה, – עתה היא שעת קצירם, היום הזה הוא יום שוקם״... 1) אמת. אבל כלום רק הספרות והעתונות הרוסיות של הימים ההם הרעילו את הלבבות? האם לא כְּפִּיכְנָא דֶרְזַ׳וִין, לא כדוסטויֶבסקי גוגול ולא כְּבורֶנִין בּוּלְגַרִין? להפך: רק בשלשים השנה האחרונות, מימות בַּשוֹצְקִי ואילך, דִּבֵּר לפעמים גם סופר רוסי וז׳ורנליסט רוסי על היהודים בלשון בני־אדם. ולא עוד, אלא שבלשון בני־אדם דִבֵּר על היהודים גם קַטְקוֹב, ראש גבוריה של הז׳ורנליסטיקה הרוסית הימנית בזמן ההוא.

הרָשות רצתה את הפרעות. אמת. הנה ראינו, כי אחרי יליסבטגרד כבר חכו באודֶסה לפרעות יום יום והרָשות לא עשתה כמעט דבר לעצור בעדן למפרע. יתר על־כן: גם ביליסבטגרד גופה ידעו, כי פרעות מוכנות לבוא. היו סִמנים מֻבהקים לכך. חמשה ימים לפני פרוץ הפרעות שם שלח הד״ר צֵטְקִין לדונדוקוב־קורסַקוב, הגנרל־גוברנטור החֶרסוֹני, טלגרמה של בקשה ותחנונים לְקַדֵּם את הרעה, הצפויה ליהודי־יליסבטגרד. ודונדוקוב לא עשה כלום, אלא השיב תשובה קצרה: „גסות היא מצד הד״ר צטקין לשלוח טלגרמה כזו״. והפרעות באו. דונדוקוב רצה אותן. ובקיוב רצה אותן דְרֶנְטלן. גם שם, בקיוב, ידעו, כי פרעות מתרגשות לבוא. „ערב יום המיעד הזהירה הפוליציה את היהודים, כי לא יֵצאו מבתיהם ולא יפתחו את חֲנֻיותיהם. היהודים תמהו: בעיר מושבו של הנציב, מקום חניתם של אלפי חַיָלים, מְצֻוִּים על אזרחים שְׁלֵוִים לְהֵחבא בבתיהם, פן יפגעו בהם

1) „רוסקי יֶבְרֵי״, גו׳ 19 לשנת 1831.

הכנסת של היהודים. ספרי־התורה נקרעו, נכפשו בעפר ונשמדו באף וחמה... באחד מבתי־ישראל האחיזו הפורעים אש. אשה אחת מגרי־הבית הוציאה את ראשה דרך החלון וקראה לאופיצר, שעבר אותו רגע ברחוב: „אדוני, הצילה! אנו נשרפים באש!" נסתכל בה האופיצר והשיב במנוחה: „מה בכך? אם לא תִשָׂרְפוּ עתה תִּשָׂרְפוּ אחר־כך"... יותר מעשרים נשים ובתולות נאנסו ביום ההוא"...

ואחרי קיוב – שוב שורה שְׁלֵמָה של ערים ועירות אחרות. עכשו הגיע גם תורה של אודֶסה. „כאן חכו בכל יום לפוגרום, שיבוא. מיום ליום, משעה לשעה גדלו האימה והפחד. פרחה נשמתה של העיר. בבתי־ישראל נאלמו החיים. הישוב היהודי כבש את נשימתו. בפוגת־לב הקשיבו לכל שיחה, לכל המִלה ורשרוש בחצר, ברחוב"... לסוף בא היום ואודֶסה ראתה שוב מה שכבר ראתה לפני עשרים ושתים שנה, לפני עשר שנים. „הפרעות החלו בשוק־הרוכלים. בצוְחה וברעש נקרעו דלתות חנֻיותיהם של היהודים ובמשך עשרים רגע נשדדו כֻּלָן... ביהודים, שנמצאו בשוק, ידו אבנים. יהודי אחד נהרג, כמה יהודים נפצעו. את מספר האנוסות אין איש יודע"... „הננו כמו במצור – רושם ליליֶנבּלום בפנקסו ביום־הפרעות (חמישי במאי). – החצרות סגורות על מסגר, מרגע לרגע הננו צופים דרך השבכה אשר בשערי־החצר, אם לא קרבו השודדים לבוא עלינו כחתף. כל כלי־הבית צבורים במערות, כֻּלָנו ישֵׁנים איש בבגדיו ובלא כרים וכסתות (הטמונים במערות), מפחד פן יפלו השודדים עלינו, למען נוכל אז למהר לקחת את הילדים הקטנים, שגם הם ישֵׁנים בבגדיהם, ולברוח אל אשר ישא הרוח. אך האם יתנו לנו לברוח? האם יחוסו על העוללים הקטנים?"...

ורשימת הערים והעירות הלכה וגדלה מיום ליום. במשך חדש היה הישוב היהודי למְשִׁסה בחמשים ערים ועירות. ומי יודע מספר לישובי היהודים בכפרים, שנשדדו בקיץ ההוא? ואכזריות פראותה של החיה הרעה, שֶׁנֵעוֹרָה באדם הרוסי, לא ידעה גבול. „נשים מזהמות החזיקו בידיהן הכבדות כמטילי־ברזל, את בנות־ישראל הכשרות, למען יוכלו בעליהן של הַלִילִיוֹת האלה לחלל את כבודן של האֻמללות", – כך כתב אחר־כך הד"ר רילף, שאסף חֹמר רב על הפרעות, והוא מוסיף: „מִיָמַי לא אמרתי דבר, שאין אני יכול לקבל אחריות עליו לפני לבי ואלהי" [1].

ויחד עם הפרעות ואחריהן – שורה ארֻכּה של שְׂרֵפוֹת. טוֹטְלֶבֶּן, נציב ליטא ורוסיה הלבָנה, מסר מודעה בדברים ברורים, כי בגבולות שלטונו לא ינָקֶה כל אשר יזיד לפרוע פרעות – ותהיינה השרפות כֻּפְרָן. נשרפו בריסק, בוברויסק, קובנה, מינסק, סלונים, אבגוסטובה, פוניבז׳, זאגר, נובוהרודוק ועוד ועוד.

היהדות הרוסית קרסה תחתיה. מדורת הפרעות והשרפות להטה אותה יומם ולילה.

---

1) עַיֵן „ווסחוד" השבועי, נו׳ 13 לשנת 1882 (עמוד 32).

א. דרויאנוב

פִּינְסְקֶר וּזְמַנּוֹ

פֶּרֶק חֲמִישִׁי [1]

I

בחמשה־עשר באפריל 1881, ביום הראשון לחג־פסחם, פּרץ פוגרום בְּיֶלִיסַבֶטגְרַד. „שְׂכִירִים, שַׁמָּשֵׁי־בֵּיסבאות, בעלי־מלאכה, רַכָּבִים, משרתי־אופיצרים – כֻּלם שדדו, בזזו... הרחובות כֻּסּו שלג־נוצות, החצרות מלאו רהיטים שבורים... אנשים לעשרות הֻכּו מכות אכזריות עד כי התעלפו בידי מכיהם. נשים לעשרות הֻטמאו בבתים, בחצרות, ברפתים... באחד הבתים מצאו הפורעים אשה הָרָה והפילוה לארץ. אחד מן הפורעים שָׁלַף סכין, הניף אותו על ראש האֻמללה וקרא: הבה, נבקיע את בטנה ונרטש את הממזר היהודי אשר במעיה...״

ואחרי יליסבטגרד – שורה שְׁלֵמָה של ערים ועירות אחרות. בהן גם קיוב, עיר־הָרֹאשָׁה של וָהְלִין ופודוליה. „בשתים־עשרה שעה, בעצם היום, רעד פתאם הַ„פּוֹדוֹל״ (רֹבע היהודים) לקול צְוָחַת־פֶּרֶא – הֵחֵל חֻרבנם של בתי־ישראל. רגע אחד – חלונות ודלתות נֻפְּצוּ לרסיסים, כל הנמצא בבתים נזרק לרחוב ונשבר לשברי־שברים. עוד רגע אחד – ההמון התנפל על בית־

---

1) מקורות: „דיע רוססישען יודענפערפאָלגונגען״. חמשה־עשר מכתבים מדרום־רוסיה. פרנקפורט דמַאין, 1882. — „דיע יודענפאָגראָמע אין רוססלאנד״. קֶלְן, 1909. כרך ראשון, המאמר: „פּראָסאָטיפ דעס פּאָגראָמס אין דען אַכטציגער יאָהרען. — ש. דֻבנוב: „Изъ исторіи восьмидесятыхъ годовъ״, „יבר. סטארינא״, חוב' ג'—ד' לשנת 1915. — בן־עמי: „Одесскій погромъ въ 1881 году״, „יבר. מיר״, חוב' מַאי לשנת 1909. — הנ״ל: מאמרו על פינסקר, שכבר הובא בפרקים הקודמים. — מ. ל. לילינבלום: „דרך תשובה״ (חלק ג' מספר „חטאת־נעורים״ לצלפחד בר חושם התוהה), וַרשה, תרנ״ט. — הנ״ל: מאמריו על פינסקר, שכבר הובאו בפרקים הקודמים. — א. דרויאנוב: „כתבים לתולדות חבת־ציון וישוב ארץ־ישראל״. חלק ראשון. אודֶסה, תרע״ט. — ד״ר אהרן יֶלינק: „איין צוויעגעשפּראָך״, „נייצייט״, גו' 13—15 (ל״א מרץ — י״ד אפריל) לשנת 1882. — ד״ר נ. גֶלְבֶּר: „לעאָ פינסקערס בעגעגנונג מיט אדאָלף יעללינעק״, „וויענער מאָרגענצייטונג״, גו' 1050, 1052.

יוסף מורטקוביץ, ממלא מקומו של ליאונוביץ, חפץ לאַחד בעזר בעלי־ההשכלה את הקראים עם היהודים, אבל כמובן לא הצליח הדבר הזה בידו. הוא חבר שירים עברים ותרגם את התפלות העבריות ללשון הקראים.

בימי כהֻנת מורטקוביץ בִּקר את עדת היהודים בהליץ׳ החכם הקראי אברהם פירקוביץ, שכבר היה מפֻרסם בימים ההם. פירקוביץ נסע לוינה לשם מטרות מדעיות ובדרכו סר להליץ׳ בשנת 1871. ימי שבתו של הזקן הנודע לשֵם בקרב העדה הקטנה הגלמודה הזאת היו כיום חג ארך אחד. פירקוביץ היה דורש ברבים בימי השבת ומלבד זאת הוציא לאור בשביל בני־כתתו תקנות לחגיגות־משפחה, כמו ארוסין, נשואין וכו׳. כעבור שבועות אחדים עזב פירקוביץ את הליץ׳ ויקח אתו יחד לוינה את החכם מורטקוביץ. בתור זֵכר לימי שבתו של פירקוביץ בהליץ׳ נשארו עד היום „תקנות אב״ן רש״ף לקהל הקראים בהאליץ במדינת גאליציא״, שהוציא לאור המטיף הוינאי ד״ר יֶלִינֶק 1).

החכם מורטקוביץ היה חתנו של אברהם ליאונוביץ; ואחרי מותו כִּהן במקומו בתור חכם בהליץ׳ זרח ליאונוביץ (עד 1898), חתנו של יוסף ליאונוביץ, ואחריו שמחה ליאונוביץ, אשר מת בשנת 1900 2).

בית־הכנסת של הקראים בהליץ׳ נשרף בשנת 1830 ושב ונבנה באותה השנה אחרי עמלו הרב של החכם אברהם ליאונוביץ. במצב הזה התקַיֵם עד ימי המלחמה. כמה פעמים רשמו את תמונתו וצלמו אותו. כמה תמונות פוטוגרפיות נדפסו בעתון „אָסט אונד ועסט״ (ברלין, שנת 1912), משם נעתקו ונדפסו בירחון „קַרַאימסקַיַה ז׳יזן״ במוסקבה. אין אני יודע, אם הוא מתקַיֵם עוד היום, אחרי שעברה העיר הליץ׳ פעמים אחדות לידי צבאות שונים.

---

1) Dr. Ad. Iellinek: Abraham Firkowitsch, das religiöse Oberhaupt der Karäer. Ein Gedenkblatt. Wien 1875.

2) פרסים על־אודות החזנים (או החכמים) בהליץ׳ מסר לנו ראובן פאהן במכתב העתי „הקדם״ בפטרבורג (שנה ג׳, חוברת ג—ד) ובמחברת מיֻחדה בשם „לקורות הקראים בגליציה״, ברלין, התר״ע.

בתי הכמרים ו׳, בתי היהודים אחדים. ובכן אפוא אנו רואים, כי עדת הקראים היא העדה היהודית הראשית בעיר, ועדת היהודים הרבניים מונה רק תושבים אחדים. ולכן אין להתפלא על שהמלחמה בשל שחיטת הבהמות התלקחה בעיר בין הקצבים הנוצרים והקצבים הקראים ולא קצבי היהודים הרבניים. ואולם במרוצת העת משתנה יחס המספרים בין היהודים והקראים, וספירת התושבים משנת 1765 כבר מראה לנו בעיר צ״ט קראים בט״ז בתים ורנ״ח רבניים בל״ו בתים. בעלי־בתים נוצרים היו בעת ההיא ק״כ. בשנת 1900 היו בהליץ׳ ק״ס קראים [1].

קורות עדת הקראים הפנימיות – כלומר, דברי ימי חכמיהם – רשם בקצרה מר ראובן פאהן במאסף „הקדם״ (פטרבורג, 1909). המחבר מתחיל את הקורות האלה משנת 1640, שאז בא להליץ׳ דוד חזן מירושלים. הוא נבהל ונשתומם למראה עם־הארצות של אֶחיו, שלא יכול לבוא עמהם בדברים אפילו בעברית (הם דברו רק טטרית). אז עזב דוד את עדת הליץ׳ ושָׂם את פניו לליטא, ששם סִפֵּר, עד־מה ירדו פלאים הקראים בהליץ׳. זמן־מה אחרי־כן נסעו להליץ׳ שני אחים „שליחים״, הבכור שבהם יוסף היה לחזן בהליץ׳ והנהיג שם תקונים חדשים לפי מופת העדות הליטאיות. מאז מַתחילה תקופה חדשה בחיי העדה בהליץ׳. אחרי אשר הֻכנסה אל תוך חוג העדות של ממלכת פולין הורם רוחה והיא מַתחילה להוציא מקרבה אנשים בעלי־כשרונות, שיש להם ערך ידוע בספרות הקראים. בתור גמול מעשהו הטוב של יוסף, אשר עשה לשם תחית הקראים בהליץ׳, הוסיפו לו על שמו את הכנוי „המשביר״, אשר עבר לצאצאיו. אחרי מות יוסף היה לחזן בנו משה, שעל־אודותיו אין אנו יודעים דבר ברור, ואחריו כִּהן במשרת החזנות אחיו שמואל, אשר נהל את העדה ברוח אביו. בנו של שמואל, מרדכי, לא האריך ימים במשרתו בהליץ׳, כי עבר אל העדה החדשה שנוסדה בקוקיזוב, ולחזן בהליץ׳ נבחר אחיו משה (1765–1793). אחרי משה היה לחזן יהושע בן מרדכי (1793–1797) ואחריו שמואל בן משה (1797–1802). הוא היה החזן האחרון ממשפחת המשביר, ומשרת החזן בהליץ׳ עברת לאברהם ליאונוביץ, הידוע לנו ממכתבו ההיסטורי אל הארכיבישוף אַנגֶלוביץ׳. ליאונוביץ (1802–1851) היה באמת המנהיג הרוחני של עדתו. הוא, איש מלא מרץ ובעל־השכלה, ידע להגן היטב על בני אמונתו והוא הציע לפני הממשלה האוסטרית את כתבי־החרות של הקראים משנת 1578, ומשום זה הצליח להביא את הקראים למצב של זכיות יוצא מן הכלל. בנו יוסף ליאונוביץ (1851–1865) השתדל לפני הקיסר, שצעירי הקראים ימלאו בצבא רק את העבודה הסניטרית, והשתדלותו הצליחה. גם הוא היה מְלַמד גדול, עָסק בספרות־ההשכלה ובא בחליפת מכתבים עִם בעלי ההשכלה בני דורו [2].

---

1) רשימת היהודים הקראים בחבל הליץ׳ והמחוזות טרמבובלה וקולומיה בשנת 1765 הוצאתי לאור בפולנית. Bałaban Majer Dr.: Spis Żydów i Karaitów ziemi halickiej i powiatów trembowelskiego i kołomyjskiego w r. 1765. Kraków, 1909. Nakładem Akademji Umiejętności, osobne odbicie z XI tomu Archiwum komisji historycznej.

2) ראֵה „כוכבי יצחק״, שנת 1867.

החרות של הקראים הלוצקיים הקודם לו בשתי שנים), כי־אם פעמים אחדות נשנה שם הדבור, שנותנים להם אותן הזכיות עצמן כמו „ליהודים האחרים״ — more aliorum Iudaeorum — שיש להם זכות המסחר החפשי כלכל שאר יושבי הליץ׳. מֻתּר להם להכין יין שרוף ברחובם (in platea eorum judaica) ולמכרו שם וכו׳ וכו׳. וגם בנוגע לחובותיהם הֻשוו עם שאר יושבי העיר, הַינו, שהם משלמים מס הבתים — כאחרים — סך זהוב פולני אחד מכל בית 1).

בכלל נראה מכתב־חרות זה, שהמלך אינו יודע להבחין היטב בין הקראים לרבניים; פעמים רבות הוא מערבב את שני אלה (in platea judaica) ואינו מברר לעצמו את ההבדל שביניהם. את כתב־החרות אִשרו איש אחרי רעהו המלכים הפולנים זיגמונט הג׳ בשנת 1590 ויַן קזימירז׳ בשנת 1666.

ספירת התושבים משנת 1627 מראה לנו את המצב הזה בעיר: מקומות נושָבים בעיר ק״ל, מקומות ריקים כ״ב, בתי הקראים היהודים כ״ד,

---

1) Stephanus... Quo dum magnificus Hieronimus Sieniawski palatinus Russiae haliciensis, noster capitaneus, sincere nobis dilectus una cum certis consiliariis nostris pro Judaeis Caraimis, civitatis nostrae haliciensis incolis, nobis suplicasset... ut eosdem Judeos civitatis haliciensis pro veteri usu et consuetudine in eadem civitate haliciensi libere habitare ac in vendendis et coemendis omnis generis mercimoniis caeterisque negotiationibus liceat exercere, quemadmodum cives christianos Halicienses conservare dignaremur. Proinde nos supplicationibus horum benigniter annuendo... praefatos Judaeos Caraimos civitatis nostrae haliciensis incolas in quieta pacificaque ibidem mansione habitantes quemadmodum aliis incolis in caeteris civitatibus nostris litteris privilegiorum a serenissimis antecessoribus nostris... quae nos etiam confirmavimus id concessum est conservandos et relinquendos esse duximus, prout praesentibus autoritate nostra regia conservamus et relinquimus, dantes et concedentes eisdem Judaeis Caraimis... facultatem omnis generis merces, quae litteris originalibus privilegioque Judaeis in universum per antecessores nostros concessae expressae sunt itidem vendendi et coemendi sine quibusvis datis, vulgo myta dictis, quae per nos vel antecessores nostros in praefatos Judaeos in ipsa civitate haliciensi constitutae, sive impositae non fuissent, vel non imponantur, allisque omnibus libertatibus et praerogativis, quibus cives halicienses gaudent, utifrui, potumque et liquorum omnis generis nec non crematum seu adustum vinum vulgo gorzałkę in platea eorum judaica in et ante aedes ipsorum propinandi, perpetuis temporibus, citra tamen derogationem juris communis constitutionumque Regni publicarum et praejudicium libertatum civium. Ratione autem ejusmodi libertatis iidem Judaei... contributiones omnes nobis et Reipublicae omniaque onera more aliorum Judaeorum in caeteris civitatibus in Regno et Dominiis Nostris habitantium praestare ac singulis ex domibus unum florenum, triginta grossos in quemlibet computando, quotannis ad thesaurum nostrum pendere tenebuntur. Quam ob rem universis et singulis etc. etc.

Datum Leopoli die ultima mensis Juni a. D. 1578, regni vero nostri anno tertio.

Stephanus Rex.

Akta grodzkie halickie, archiwum aktów gr. i ziemskich w Lwowie.

נדפס שוב על־פי העתקה משנת 1819 בספרו של יוסט: Geschichte der Israeliten, Band IX, 105.

הדין. קשה להגיד בהחלט דבר בנדון זה, אף־על־פי שקרוב הדבר לאמת, שהשם „קראי" היה נמצא באיזה מקום, אִלו היתה באמת עדה קראית בהליץ׳, כמו שהיא נזכרת בפֵרוש בכתב־הזכיות שנתן המלך בַּטורי בשנת 1578.

הרשימה הישנה ביותר על־דבר היהודים בהליץ׳ היא משנת 1488. ביום כ״א לחֹדש יוני שנת 1488 יושבים שני היהודים צ׳יצְבִי וּמַשְׁיקוֹ בני הַליץ׳ בתור אַסִסורים בבית־הדין המבצרי ביחד עם הוויט האציל לדורותיו יַן, הסטַרוֹסטא ההליצ׳י יַן סְטַרוֹסְקִי ולוּקַש מדרוהומירצ׳ני. על סדר־היום נמצא משפט בדבר גנֵבה או הברחת־מכס של עגלה, ארבעה שוָרים, דֹחַן, חטים, משרת שעורים, שנעשתה בידי איש אחד מִזוֻלוֹב. בשעת בֵרור המשפט מְדֻבר על־אודות היהודי המוכס ההליצ׳י יוֹסְקוֹ, שבשמו מדַבר האציל יַן גַסִינִסקי 1).

גם כל הרשימות במאה הט״ז נוגעות רק ל„יהודים". כן, למשל, משחרר המלך אלכסנדר בדֶקְרֶט מיום ט״ז לחֹדש מרץ שנת 1506 את יהודי הליץ׳, שאויבי הממלכה גרמו להם אבֵדות גדולות, משלום המסים לזמן ארך כל־כך, עד שהמלך עצמו יבטל את ההקלה הזאת. בשנת 1527 נזכר דבר על־אודות איזה יהודי בהליץ׳, שהוֹיֶבוֹדא הַסַנְדוֹמִירִי הוא הסטַרוֹסטא ההליצ׳י אוֹטוֹן מחוֹדֶץ נותן לו litteras conservatorias לאות יָשרוֹ והתנהגותו הטובה בהליץ׳ 2). ביום י״ג לחֹדש אוגוסט שנת 1548 נתן זיגמונט אוגוסט לאיש־חצרו של אביו, לפיוטר אוֹרַצֶ׳בסקי, לכל ימי חייו את מסי היהודים בערים שַרַפְקָה, טִיסוֹבְצִי, הַלִיץ׳ וכו׳ 3). בשנת 1571 אנו שומעים על־דבר רצח נפש היהודי שמואל בידי יַן הַשְקוֹלְנִיק הַהַלִיצ׳י. באותה השנה פרצה דלֵקה בהליץ׳ והמלך זיגמונט אוגוסט הפחית בדֶקְרֶט מיום י״ז לחֹדש יוני שנת 1571 את מספר הסוסים, שהיתה העיר מחֻיבה להמציא לו, עד ששה סוסים (לכלי התותחים) מהעירונים וארבעה סוסים מאת היהודים 4).

רק ביום ל׳ לחֹדש יוני שנת 1578 קבלו הקראים ההליצ׳יים את זכות ההתישבות שלהם, וזו היא התעודה הראשונה המוכיחה את דבר קיום עדתם בהליץ׳. ולכן גם חשבו את התעודה הזאת ליסוד זכיותיהם והיו מגישים אותה לכל מלך חדש לאִשור, ואחרי חלֻקת פולין הודיעו על־אודותיה לשלטון האוסטרי. באותו כתב־החרות מבטיח להם סְטֶפַן בַּטוֹרִי להתנהג עִמהם על־פי הזכיות והמנהגים שמלפנים — pro veteri usu et consuetudine — in eadem civitate haliciensi libere habitare — שמזה מוכח, כי עוד קֹדם לכן היתה עדת קראים בהליץ׳, אף־על־פי שמהצד השני אפשר שאין זו אלא אִמרה רגילה הנשנית כמעט בכל כתבי־החרות שנתנו המלכים. בכלל אין אנו מוצאים בכתב־החרות זכיות או תקנות הליצ׳יות מפֹרטות (כמו למשל בכתב־

1) Akta grodzkie i ziemskie (הנדפסים), tom XIX, Nr. 1740.

2) Akta grodzkie halickie (הארכיון הלבובי), tom 89, str. 829.

3) שם, כרך צ״א, עמוד 1250.

4) Akta grodzkie halickie, arch. Bernardyńskie, we Lwowie, tom 92, str. 149.

לימים אחדים ושאלו את פי זקני עדת היהודים. מתשובתם נודע לנו – אנו קוראים בפרוטוקול של בית־הדין – כי חקה אחת לשתי העדות. (Et sic ex interrogatione seniorum iudaeorum rescivimus, quod in uno jure sunt cum ipsis Karaimowie) על יסוד זה הרשו לאושבה את השבועה, והוא נשבע לפני בית־הדין 1).

הפרוטוקול של בית־הדין הנ"ל ביחד עם פסק־הדין הנם לדאבוננו התעודות הארכיוניות היחידות על־דבר הקראים בלבוב. במאה הט"ז אין אנו מוצאים בתעודות דבר על־אודותם, ורק פה ושם אנו פוגשים בלבוב איזה „קראי", אבל אין זכר לעדת קראים. המסורה העממית, שהד"ר יחזקאל קארו הכניסה כעובדה היסטורית אל תוך ספרו „תולדות יהודי לבוב" (Geschichte der Juden in Lemberg), אמנם השמיעה איזה דברים על־אודות הקראים בקרב העיר (intra muros) וגם כי בית־הכנסת שלהם עמד בקרן רחוב הבואימים, במקום שם עומד היום בית־הכנסת הגדול בתוך העיר. ואולם כל אלה אינם אלא דברי אגדה, יען כי בתעודות העירוניות, שבהן אנו מוצאים אלפי רשימות על־דבר בתים ועסקים של יהודים, אין גם זכר לכל אותם הדברים. ואך את זאת אנו יכולים לאשר, כי בית־הלבנים הגדול ברחוב בלחרסקה סמן כ"ז, שהיה בראשית המאה הט"ו קנינו של המוכס וולצ'קו, נקרא בתעודות „בית הקראי", מה שמשמע כי וולצ'קו עצמו היה קראי או שהוא קנה אותו מידי איזה קראי, כי הבתים בלבוב נקראו תמיד על־שם האיש אשר בנה אותם. אם אמת הדבר, כי וולצ'קו היה קראי, הרי לפנינו הקראי היחידי בפולין, שאפשר לאמר דבר על־אודותיו. וולצ'קו לא היה כבר בחיים בשנת 1441 ואת ביתו נתן המלך ולדיסלב ורננציק במתנה לין סניבסקי. אחרי חליפות רבות קנה היהודי הלבובי יצחק בן נחמן בשנת 1580 את הבית הזה, או יותר נכון: את המגרש הריק אחרי השרפה, ובנה עליו את בית־הכנסת של עכשו הנקרא על־שם נחמנוביץ (או טורי זהב). אפשר שזה הוא מקור האגדה על־דבר בית־הכנסת של הקראים, שעמד לפי דברי האגדה במקום שבו נמצא עכשו בית־הכנסת ליהודים 2).

סופה של העדה הקראית בלבוב. קרובה ביותר היא ההשערה, שהקראים הלבוביים נדדו בראשית המאה הט"ז להליץ', ששם כבר היתה איזו עדה קראית או לא היתה כלל. כי למרות דבריו של החכם ליאונוביץ הרי איננו מוצאים בתעודות העיר הליץ' של המאה הט"ו ואפילו של המאה הט"ז כל זכר להם, בשעה שעל־אודות היהודים אנו מוצאים פה ושם איזו רשימה. ואולם אפשרי הדבר, שבתי־הדין ושלטון האדמיניסטרציה לא עשו שום הבדל בין הרבניים ובין הקראים וקראו לכלם בשם יהודים (Iudaei). הן גם במשפט היהודי אושבה בלבוב לא היינו יודעים כלל, כי יש לנו הפעם עסק עם קראי, אלמלא הגיד בעל־דברו את זאת לבית־

1) Akta grodzkie lwowskie (הנדפסים), tom XVII, Nr. 3722.

2) Bałaban: Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku, Lwów, 1906, str. 56. על־דבר וולצ'קו עין בלבן: Kwartalnik historyczny, 1911 (עמוד 228).

ביום כ"ז לחדש אוקטובר שנת 1475 עשו ביניהן שתי העדות חוזה, שעל־פיו הן מסַדרות את יחסיהן ההדדיים זו לזו ואת יחסי שתיהן לשלטון הממלכה (הסְטָרוֹסְטא הלבובי והסטַרוסטא של המבצר). הקראים לקחו על עצמם את המשמר בעיר, את העבודה בשביל המבצר, כמו העבודה במלאכת העורות, את החובה לַלְוות את הגנבים אל המבצר, לשמור על המבצר ולהספיק לו עגלות וצרכים ידועים של חדר־המבשלים בעת בוא המלך ללבוב. לְעֻמת־זאת התחַיבו היהודים הרבניים שמחוץ לעיר לשלם במזֻמנים את כל המסים למלך ולסטַרוסטא, ובשֻתפות התחַיבו שתי העדות לשלם את המס שנקרא תשלומי החפירה ואת מס השנה בסך 5 מַרקים 1).

מהחוזה הזה, שהנהו התעודה הכתובה הישנה ביותר על־דבר עדת הקראים בלבוב, אנו רואים, כי העדה הזאת התקַימה בלי־ספק זה זמן רב במקומה ומִלאה את החובות האלה ביחד עם אחותה עדת היהודים הרבנִיים. בית־הקברות שלה היה מְשֻתף עם בית־הקברות של עדת היהודים בפרבר העיר ושל עדת היהודים השנית שבתוך העיר (בקרב החומות). על־דבר בית־הקברות הזה כבר יש לנו רשימה ארכיונית משנת 1414. אבל גם מצבה קראית אחת לא נשמרה עד־היום, בשעה שיש שם עכשו בקֵרוב ה' אלפים מצבות רבניות (בבית־הקברות הזה קברו עד שנת 1855 2).

אל החובות התאימו גם זכיות הקראים הלבוביים. כנראה, חלו עליהם כתבי־הזכיות שנתנו המלכים הפולניים לכל היהודים, ובלבוב – כתב־הזכיות הראשי של קזימיר הגדול משנת 1364 וגם כתב־הזכיות השני של קזימיר היַגֶלוני, שֶנִתַן בשנת 1453. דבר זה מוכח מפֹרש ממהלך המשפט, שהתברר בלבוב ביום כ"ב לחדש ינואר שנת 1501.

לפני בית־הדין המבצרי הלבובי עמד איש רוסיני מפרבר לבובי ושמו מַלְקו, והוא האשים את היהודי אוֹשְבָה (ישעיה?) בגנבת אדרת. אושבה טען, שהוא נתן במחיר האדרת ס' גרושים, ופנה אל בית־הדין בבקשה זו: („אדונַי, Domini, rogo, dignemini decernere, ut ego jure judaico illi responderem. הואילו לתת לי את הרשות להשיב לו (להגן על עצמי), לפי זכות היהודים!") – על זה קרא מַלקו: אל תרשו לו, כי איננו יהודי, אלא קראי. אז החליט בית־הדין להרשות לאושבה להשבע שבועה, כי נקי הוא מעָון, לפי הסעיף הנאות של כתב־הזכיות הראשי, רק אם יתאשר הדבר, שגם הקראים נהנים מאותן הזכיות שיש ליהודים הרבניים. משום זה דחו את ברור המשפט

---

1) Akta grodzkie i ziemskie we Lwowie (הנדפס־ים), tom XV, № 1418.

2) בבית־הקברות הזה נמצאת עד־היום כברת אדמה רֵיקה לגמרי, ועל־פי ספורי אנשים זקנים ממני נמצאו שם מצבות הקראים. כמו כן מסַפרים, כי בשנות החמשים של המאה הי"ט היו באים הקראים מהליץ' לבקר את קברות קרוביהם בלבוב. בימי האביב של שנת 1914 נסיתי לחפור במקום ההוא, אבל על שברי האבנים, שהוצאו מתוך האדמה, נראו עקבות אותיות וכתבות, שאי־אפשר היה עוד לבררן.

את עקבות בית־הכנסת של הקראים בלבוב לא מצא איש עד היום הזה.

כשאנו עוברים על־פני הרשימה הזאת אנו רואים, כי מלבד מה שלא היה לפירקוביץ כל מֻשג מדברי ימי פולין, הנה הזמנים הנזכרים במספרים 1,235 לקוחים כמו שהם מספרו של סולטַנסקי, וכי באמת היה לנֶגד עיני פירקוביץ רק כתב־חרות אחד של ולַדיסלב הרביעי (הוא נדפס בחלק הראשון של Русско-еврейскій архивъ) יחד עם ה„חִזוק", שחזקו אותו מלאכי פולין המאחרים. ויען כי בכתב זה נשנו הזכיות של קזימירז' היגֵלוני משנת 1441, של זיגמונט הראשון משנת 1507 וכו', לכן ידע פירקוביץ על־אודותיהן.

ליאונוביץ, סולטנסקי ופירקוביץ הם שלשה סופרי דברי ימי הקראים במאה הי"ט. כל השלשה גם־יחד לוקחים דברים כמו שהם מרשימות, אשר היו טמונות בטרוקי ושהיו גם בידי טדיאוש צַ'צקי. הדבר ברור, כי ההיסטוריה החדשה לא תוכל לסמוך על הרשימות האלה וממילא גם על שלשת כותבי דברי־הימים אלה. היא מֻכרחה אפוא לבקש מקורות אחרים. מה שקרוב לוַדאי, וזה מוסרים לנו כל השלשה גם יחד, כי **מוצא הקראים שבפולין היא ארץ קרים.** עד־היום מדברים הקראים שבפולין וליטא בביתם בשפת הַטַטַרים ולשפה הזאת הם מתרגמים את כתבי־הקֹדש בבתי־האולפנא שלהם [1]. הענין הזה, כי מוצא הקראים הוא מהטטרים – המצאתו של פירקוביץ, שהרחיבו אותה אחר־כך וכללו בה גם את יתר היהודים שבארצות הסלַוים – אינו עומד בפני הבקֹרת. מליצי־הישר של ההשקפה הזאת בעת האחרונה, מקסימיליאן גומפלוביץ' ויצחק שיפֶר, לא הצליחו עוד לצאת מגבולות ההנחה וההשערה.

I לְבוֹב וְהָלִיץ'

האגדה בדבר הבאת שלש הקבוצות הקראיות לפולין יודעת אך את עֵדות הקראים בהָליץ', לוצק וטרוקי, ומכאן ראיה ברורה לאַחור זמן הולדת האגדה הזאת. כי אמנם במאה הט"ז לא התקַימו אלא שלש העדות הללו, ולכן אין האגדה מספרת אלא על הבאת שלש קבוצות. ואולם בזמן קדום עד־מאד התקַימה עוד עדה קראית אחרת רביעית, שכפי הנראה לא היתה עוד במאה הט"ז ודורות המאֻחרים לא ידעו דבר על־אודותיה.

זו היא העדה הלבובית, אשר התגוררה בחלק העיר שנקרא בשם „הפרבר הקרַקויאי"; ויש לשער, כי זה הוא רחוב הקראים של היום, סמוך למבצר הגבוה. לעדה הזאת היו חובות משֻתפות וזכיות משֻתפות עם **עדת היהודים** אשר מחוץ לעיר, שִלמו מסים משֻתפים ומִלאו חובת־אַנְגָרְיָה משֻתפת בשביל המבצר. ונראה הדבר, כי פרצו בנדון זה איזה סכסוכים, יען כי

---

1) את הדקדוק של השפה הזאת חקר ן. גרז'בובסקי: Ein türkisch tatarisches Idiom in Galizien (הוצאת האקדמיה הוינאית).

בחרב על שדה המלחמה. והמלך השיג עליהם מצד השני ויכם וירדפם עד צודנוב. ובשובו מאת המלחמה ביום 6 נויברי בשנת ההיא, לקח את משפחות קראים הנשארים אצל מבצר לוצקא ויושיבם על נהר סטיר, ויחזק מחדש את כתבי חריותם ויוסף להם עוד אחוזת שדות, ויעש אותם חפשים מכל מסים ושלמות נפשות ומסהור, ויספח את הכתבים עם הכתבים הקודמים ויניחם בארכיווא של לבוב״.

מיד בהשקפה הראשונה אנו רואים, כי פירקוביץ לקח את דבריו מאת סולטַנסקי או מהמקורות של סולטנסקי, אולם כ„דורש הקשים״ לקח לו זכות לעשות בדברים שנויים שונים. ואם ויטולד הוא אצל סולטנסקי אחד עם ולדיסלַב יַגֶלוֹ, „בן המלכה בונא״, הנה פירקוביץ מחלק אותם לשנים, כמו שהיה באמת, אולם ברוח דמיונו הוא עושה את ויטולד לחתנו של יגֶלו, בהשאירו בכל־זאת לזה האחרון את אמו „בונא המלכה״. באפן דומה לזה הוא „מַשוה״ וממלא את דברי סולטנסקי ביתר הענינים, בהשאירו בכל־זאת את סדר הזמנים שלו כמו שהוא. ובכן מֶלך ויטולד במאה הי״ג, זיגמונט אוגוסט במאה הט״ו ובימי מלכיתו, בשנת 1477, קם המרד של חמילניצקי, אף כי לפני זה כבר הזכיר פירקוביץ, כי המרד קם בימי ולַדיסלַב הרביעי, בשנת ת״ח; הַליץ׳ נמצאת אצלו בוֹהלין, והעומדים בראש המרד נקראים בשם ניצַאי והַטאי (אולי כִּוֵן לטוהַי ביי?). אולם הטעות היותר מוכחת נראית בדברי פירקוביץ, אם במקום שסולטַנסקי אומר, כי המלך נתן לקראים „זֶילַזני לִיסְטִי״ („הַינו, כתבי ברזל חזקים כברזל״), הוא אומר „ויתן להם כתבי חריות על טבלאות ברזל״. כמו־כן הדברים „ויניחם את כתבי החריות בארכיווא של לבוב תחת נומר 15״ — לגבי כתבי חריות שנתנו על־ידי ויטולד במאה הי״ג — מראים על המדרגה המדעית הגבוהה של המלַמד הזה. למלא את הסאה הוא מוסיף על חבורו, בסוף, רשימה ובה סדר זמנים של מלכי פולין. הרשימה הזאת מדַברת בעדה:

„רשימת מלכי פולין הנזכרים בכתבי חריות, שכל אחד מהם קיים את דברי הקודם לו, ועוד הוסיף טובה משלו, ושנות חתימתם כסדר: 1) וויטולט דוכוס ליטא, שמביא את הקראים מארץ קירים (קרים) בשנת 1218. 2) חתנו וולאדיסלאוו בן בונא המלכה 1246. 3) אחריו כאזימר א׳ 1338. 4) ועוד כאזימר ב׳ 1441. 5) אחריו זיגמונט אוגוסט 1477. 6) אחריו אליכסנדר בן כאזימר 1492. 7) אחריו זיגמונד א׳ בן (!) אלכסנדר 1507 ועוד 1518 ועוד 1522. (בלי מספר) ניקאלאיי ראדזיוויל דוכס ליטא 1553, זקנו של ראדזיוויל, שהיה יש״ר מקאנדיאה רופאו. 8) כטעפאן 1560. 9) אחריו זיגמונד אוגוסט 1570. 10) אחריו סטעפאן 1579 ועוד 1580. 11) אחריו זיגמונד ג׳ 1611 ועוד 1612. 12) אחריו וולאדיסלאוו ד׳ בנו 1646 והיא שנת י״ד למלכותו, אשר מת בשנת גזרת ת״ח. 13) אחריו יואן כאזימר אחיו בן זיגמונד 1654 והר״ר עזרא הרופא היה אצלו. 14) אחריו מיהאל 1670 ועוד 1672. 15) אחריו יואן ג׳ 1679. 16) אחריו אוגוסט ב׳ 1701. 17) אחריו סטאניסלאוו אוגוסט ב׳ 1776 והיא שנת י״ג למלכותו״.

מצבה של יצחק סנגרי, „קראי" זה שהכניס את מלך הכוזרים בולן לדת היהודית.

לא פה המקום לבוא בדין את פירקוביץ ותגליותיו — מה שעשה כבר הרכבי בשעתו (בספרו (Altjüdische Denkmäler aus der Krim, Petersburg .1876); כאן אנו חפצים רק להעריך את חלק עבודתו של פירקוביץ הנוגע אל הקראים בפולין וליטא, חלק זה שכאִלו נשכח מלב הרכבי ומלב יתר מבקריו של פירקוביץ.

הנה בעמוד רנ"א מספרו „אבני זכרון" (וילנה, תרל"ב) מעתיק פירקוביץ מצבה משנת ה'תכ"ו (1666) של הרופא עזרא בן ניסן, והוא מוסיף על תֹּכן המצבה הערות שונות. לפי פירקוביץ היה עזרא זה „רופא ובעל־סוד של המלך כאזימר", ואל שם המלך הוא מוסיף באור זה: „כאזימר זה היה שלישי במלכי פולין בשם זה, הא' בשנת 1338, הב' בשנת 1445 וזה הג' מלך אחרי אחיו וולאדיסלאוו, אשר מת בשנת גזרת ת"ח 1649 והוא נתן את המלוכה לאחר בחייו והלך לבית הכומרים בשנת 1668. יואן כאזימר זה חזק בשנת 1654 את כתבי החריות, הנתונים לקראים בטראקי מאת מלכי פולין הקודמים לו, אשר זוכר אותם בשמותם: אלכסנדר, קאזימר, זיגמונד א', זיגמונד אוגוסט, סטעפאן, זיגמונד ג אביו, וולאדיסלאוו אחיו, לטובת הקראים וכו'".

אחרי שהוא מוסר קצור של „כתבי החריות" אומר אב"ן רש"ף, כי הקראים גרים בליטא עוד מימי ויטולד, כנרשם בזכרונות דברי הימים, וזה לשונו:

„בשנת 1218 (תתקע"ח לאלף החמישי) וויטולט דוכוס הגדול של ליטא ערך מלחמה על הטטרים והשג באי (!) קרים ונלחם וישב שם ויקח עמו מקרים 483 משפחות קראים ויוליכם לליטא ויצו לבנות להם עיר ויקרא אותה טראק החדשה ויתן להם כתב חירות ושדות ואדמה ויושיבם בעיר ההיא 330 משפחות, ואת יתר 153 משפחות הושיבם בעיר פוניוויז, בנתנו להם כתב חירות ואדמה, כמו לאחיהם שבעיר טראק. בשנת 1246 וויטולט זה חבר מדינתו עם מלכות פולין, בנתנו בתו לאשה למלך וולאדיסלאוו ממשפחת יוגעלו בן בונא המלכה. ויעלו לצבה על הטורקים והטטרים ובנצחם אותם אצל צארנע בלוטי בארץ מולטוניא 64 אלפים, בט"ו לחדש סנטברי בשנה ההיא, ויפלו על קרים ויקחו 300 משפחות קראים, ויוליכום למדינת וואלין ויושיבם בהעליץ 180 משפחות ואת 200 משפחות בקראסני אצל נהר סטיר קרוב למבצר לוצקא. ויתן להם נחלת שדות וקרקעות למדת מיל וחצי סביב סביב. ויתן להם כתבי חריות על טבלאות ברזל ויחזקם בחותם אמו וחותנו וויטולט, ויניחם את כתבי החריות בארכיווא של לבוב תחת נומר 15, ונוסחאות הכתבים נשארו בידי הקראים, שהעתיקם בשנת 1267 ביום א' לדיכברי.

„בשנת 1477, כאשר ניצאי והאטאי בורדא העטמאני הקאזאקים נפלו ברצח על מדינת וואלין ופאדאליא בימי זיגמונד אוגוסט מלך פולין, ויעמדו במחניהם אצל קראסני, אזי זיגמונד אוגוסט המלך שלח את קאלינוווסקי שר צבאו עם 4000 אנשי חיל וינצח את חיל הקאזאקים, וגם ניצאי עצמו נפל

ובחזקו את השדות המוחזקות בידיהם מקדמת דנא ובהשאירו להם רשות וחפשיות לכל משא ומתן ולכל דבר בשוה עם הנוצרים וגזר להם שיגנזו את אשור החריות הנתן ממנו בערכיריאום של עיר לעמבערג תחת נומר ט"ו הנזכר וההעתק נשאר בידיהם".

„ויהי כי ארכו הימים ויפרו ורבו הקראים אשר בלוצקא הנזכר, והתעוררו מקצתם לדרוש מקום רוות לדירה, ויבחרו לעצמם את עיר דראזניע קרוב לעיר לוצקא שש פרסאות, ויתישבו שמה, היינו בעיר דראֶזניע הבנויה על נהר הורין, קרוב לששים בעלי בתים, בבנותם להם בתים לדירה ובית כנסיה לתפלה (אשר היא עודנה בידי הרבנים). וגם שמה לא הונח להם, כי האיש הכפרי גונטא הרשע אסף גדוד עצום מהכפריים והתקשר על הלֵחים ועל היהודים לאבדם לגמרי, ויצא מארצו מאוקריינא בעם מעט ובכל אשר נתחברו ונתוספו אליו עם רב מהכפרים ועבר ושטף ביד חזקה בלי חמלה והחריב ערים רבים עד שהגיע לעיר דראזניע והחריבה באפן שלא החיה אדם ובהמה חוץ מהנמלטים לנפשם, ואז הקראים הנשארים מעט מן המעט שבו לאחיהם מהם ללוצקא ומהם להליץ" 1).

„כבר הגדתי ובארתי סבת התמעטות הקראים הדרים בערי לוצקא והעליץ ודראזנע, הנה גם בליטא שהיו דרים בעיר טרוק (כמובא בתנאי מ'), אחרי שפרו ורבו שמה וצר להם המקום, נעתקו משם ונתישבו במקומות רבות בליטא, כגון בערי פוסוול, סַלַאטוס וחצי־סַלַאטוס, בירז ושַטָא וקְרון ושוטה אוזיר ושאר המקומות. אז בשנת אמ"ת לאלף הששי שהיא אלף תרפ"א לנוצרים יצאו הטרטרים כמנהגם על ארץ פולין להחריבה ולא עמד איש בפניהם עד שהגיעו גם לגליל ליטא וישפכו שם חרון אפם במשך שמונה שנים והחריבו הערים ערי פרזי והכפרים וערי המבצר באו במצור ובמצוק מפניהם עד שבסוף הֻבקעו ותחרבנה על ידם, ואז גם הקראים נגפו ונהרגו על ידם ונשארו מתי מזעיר. גם בשנת ע"ת לאלף הששי שהיא שנת אלף תש"י לנוצרים היתה מגפה גדולה ודֶבר עצום בעיר טרוק ובסביבותיה במשך חמשה חדשים ומתו נפשות רבות באין מנין ומספר. מאלו הסבות הקראים שבליטא נתמעטו ונשארו מעט עודנה".

עד כאן סולטַנסקי בספרו „דרך צדיקים", שנכתב בשנת 1838. על מסקנותיו או גם על המקורות, שמהם שאב את דבריו, נשען המפרסם ביותר שבין כותבי דברי ימי הקראים אב"ן רש"ף (אברהם פירקוביץ), בעִקר אשר לקראים בפולין וליטא, אף כי לא חדל להגיד בפה מלא, כי מקורותיו הם כתבי זכיות ממלכתיות, „אשר לפניו".

פירקוביץ עוד הרחיק ללכת ממנו, מאת סולטנסקי, כי נשען על „תגליותיו" יצר את התיאוריה על־דבר מוצא הקראים שבקרים מהכוזרים ו„מצא"

---

1) בין הגולים מִדְרָזְנִיָה לְהַליץ' נמצאו אבות סולטַנסקי.

על יד האגנים השחורים, הנקראים בלשון פולין צרנע בלוטא, הפיל מהם חללים פ״ד אלף ביום אחד, שהוא יום ט״ו לחדשם הנקרא וורזאסין (בלשון רוסיא סנטיאבר), נפלו גם אז לקירים ושללו שלל גדול, ובשוב המלך ההוא לדרכו לקח מן הקראים אשר בסולכט עוד ש״פ בעלי בתים [ויושב ק״פ מהם] במדינת גאליציע בעיר העליץ על נהר נסטר, בלשון קדר טורלא, והנשארים מהם, מאתים בעלי־בתים ישבם ויסִים במדינת וואלין בעיר הנקראת קראַסנאַ גורא (הר יפה) על ההר מעבר לנהר סטיר נגד מבצר לוצקא, בנתנו להם שדות וקרקעות סביב העיר בצירקיל למיל אחד וחצי (וכן נתן לאותם הקראים שיסדם בעיר העליץ), ובנתנו להם רשות וחפשיות לכל משא ומתן ולנסוע ולשוטט בדרכים בלי שום נתינת מס, ובהגינו ובהדריגו את כלם בכתבי חריות חזקות וקימות לעולם, אשר קראם הוא בעצמו זיליזני ליסטי (ר״ל כתבי ברזל היינו חזקות כברזל), וגזר להם לשמור ולגנוז את כתבי החריות ההן בערכאות הנקראות בלשונם ערכיריאום שבמדינת לודאמעריא בעיר הגדולה הנקראת בלשון פולין לביב ובלשון אשכנז לעמבערג תחת נומר ט״ו, כדי שלא יקרה להם הפסד, ואצל הקראים נשארו נוסחאות מהם, אשר העתיקים בשנת אלף רס״ז לנוצרים ביום ח׳ גרודזין (דיכאביר).

„ויהי בשנת רל״ז לאלף הששי שהיא אלף תע״ז לנוצרים התקשרו קשר חזק ואמיץ הרֵקים מאנשי הכפרים הנקראים בלשון רוסיא מוזיק או ככול במדינות אוקראיינע ובראשם שני שרי צבאות הרקים, הראשון הוא ניצַאי הרשע והשני הוא הואיי (האלאי) בונדא הרשע, וקמו כלם ביד חזקה להשמיד ולאבד את אנשי פולין הסגנים (מורזא) ואת כל היהודים שבמדינת פודוליא, גאליציע, וואלין, ובימי המלך של פולין הנקרא זיגמונד אווגוסטוס פשטו השרים ההם וחילם הרקים והלכו ושטפו כמים אדירים והחריבו ערים רבים עד היסוד, גם את עיר העליץ החריבו עד שנשארו מהקראים לבד כמה בעלי בתים מהנמלטים ואת הנשארים הרגו לפי הרב בלי חמלה, ומשם נמשכו הרֵקים ההם בחרב שלופה ובאו לעיר קרַסנא גורא והחריבו עיר מתום ושרפוהו באש לא השאירו שריד, גם מהקראים לא נשארו רק כמה בעלי בתים שנמלטו לנפשם. ואז כשמוע המלך זיגמונד הנ״ל, בא עם חילו ונפל על הרֵקים מפאה אחת ושר צבאו הנקרא בלשונם הֶטְמַן פּוֹלְנִיי קוֹרוֹנִיי קַלינאווסקי נפל עליהם מפאה שנית, כתרו ועטרו את הרקים והכום לפי חרב, גם ניצאיי עצמו וחבריו נפלו שדודים לפני חיל המלך ורדפו אחרי שארית הרקים עד עיר צודנוב ולא השאירו מהם בחיים עד אחד. ואז בשוב המלך זיגמונד ביום ששי לחדש ליסטופַּד (נוֹיאַבּר) ממלחמת הרקים אסף וקבץ את שארית הקראים אשר נמלטו כמה בעלי בתים מחרב הרקים, וינחמם וירחמם ויחזק ידיהם במתנות, אך בעבור כי נשארת עיר קראסנא גורא חרבה ושוממה עד היסוד, על כן לקח את הקראים הנשארים והעתיקם והעבירם את נהר סטיר והושיבם לעמת מבצר לוצק על שפת הנהר, אשר עד היום הזה הם דרים שם, באשרו וקיימו בכתב ידו את החריות הקודמות

ישראל ה'תקצ"ח (1839) היא שנת תקצ"ב לשבתנו בהאליץ וכו' וכו'" [1].

מכתבו של החכם ליאונוביץ' מכיל עוד פרטים טופוגרפיים בדבר הישוב ההַליצ'י, המקום שעליו נבנה בית־הכנסת ומקום בית־הקברות, ולסוף הערה, כי על כל זה קבלו כתב־זכות הכתוב וחתום בידי המלך דניעל, אחיו הנסיך וַסקו והבישוף פֶּטְרו.

כדברים האלה בקֶרוב כתב גם בנו של אברהם ליאונוביץ', יוסף, חכם בהליץ' בשנות 1851—1867, למשה טננבוים בטַרְנוֹפּול, והוא הבטיח, כי העתיק את דבריו מכתב־יד שבביבליותיקה בלבוב.

אין אנו יודעים, אם סולטַנסקי, הראשון אשר כתב את דברי ימי הקראים בצורה יותר ברורה, נשען בדבריו על דברי ליאונוביץ', או אולי השתמש גם הוא באותו המקור הקדום, שבו השתמש גם הלז; אבל עובדה היא, כי בספרו „זכר צדיקים" יש כמה נקֻדות־מגע בין עם מסקנותיו של צ'צקי ובין עם מסקנותיו של ליאונוביץ'. בו אנו מוצאים אותם הדברים המְשֻנים, אשר הפליאו כל־כך את צ'צקי, אבל בו אנו מוצאים כמו־כן בפעם הראשונה סדורות בצורה ברורה הידיעות על־דבר התפתחות קהלות הקראים בפולין, כפי שסִפרו בחוגי הקראים.

ואלה הן מסקנותיו של סולטַנסקי בקצרה:

„ויהי בשנת תתקע"ח לאלף החמישי, שהיא שנת אלף רי"ח לנוצרים, הדוכס הגדול של מדינת ליטא, הנקרא בשם וִיטולד יאַגילָלו בן המלכה בּוֹנא, בהחלצו למלחמה נגד הטרטרים שבמלכות קירים (sic!) ובנצחו אותם, נפל לקירים ולקח שלל רב ושביה גדולה מהטרטרים, ובצאתו משם לקח ונהג גם מן הקראים אשר בסולכט, הנקראת קירים ישן, תפ"ג בעלי בתים, הנקרא בלשונם פאמיליע, והבי"א אותם לארצו לליטא, ויסד וישב (והושיב?) מהם ש"ל בעלי בתים בעיר טרוק, ארבע פרסאות מעיר ווילנע, בנתנו להם קרקעות וכתבי חריות גדולות, ואת השאר, היינו קנ"ג בתים, הושיבם ויסדם בעיר פונעויאז (פּוֹניבֵיז') בהגינו ובהדריגו גם אותם באותם החריות בעצמם שנתן לטרוקיים.

„ובשנת חמשת אלפים ושש מאות ליצירת עלמא, שהיא שנת אלף רמ"ו למספר הנוצרים, אותו הדוכס ויטולד הנזכר, כשהאחיד וחבר דוכסייא של ליטא עם מלכות פולין, הנקראת בלשונם פולין קורונה פולשקה, ועלה לשבת על כסא מלכות פולין, בתנאי שקבל על־עצמו ועמו דת הכומרים (ומקודם היו עובדי האש), ובאופן זה קבלוהו אנשי פולין להיותו עליהם למלך, והסבו והחליפו את שמו וקראו [לו] ולאַדיסלאב יעגיללע, המלך הזה, בהחלצו בשנה הנזכרת שנית למלחמה על חיל הטרטרים, אשר יצאו מקירים ופשטו בארץ פולין לשחתה, כפי מנהגם תמיד, ובנצחו אותם בארץ מולטאניע

---

1) המכתב של ליאונוביץ' נדפס גם ב„הנשר" (הוספה ל„המבשר", שנה ז', גליון ט"ו לשנת 1865)

ליאונוביץ׳, כי סדור־התפלות, שבו נרשמו הידיעות החשובות ביותר מחיי הקהלה, נשרף ביחד עם בית־הכנסת בשנת 1830 ומכל הארכיון נצלו רק קצת „שֵמות״ וביניהם העתקת כתב משנת 1813.

הנה המקומות החשובים ביותר, שיש להם ערך לענינֵנו.

„יִכָּתב הדבר לדור יבוא, למען אשר ידעו את חסדי אל עליון אשר גמל עלינו. בשנת ה״א ושלש לבריאת העולם, לפי מספר ישראל, ולפי מספר הנוצרים בשנת 1243, ולפי מספר הישמעאלים בשנת 655, בעת שנעשה שלום בין מלך הקדרים הנקרא באחטי־חאן ובין מלך ארץ חרובאציא, הנקרא דניעל, היושב בעיר האליץ, בעת שהקדרים בזזו את ארצות רוסיה ופולניה, ובעת שנעשה השלום היה מצד מלך האליץ בנו הנסיך הגדול לֵיו ואחיו הנסיך וואסקו, והם הכניסו בתנאי השלום, שמלך קדרים יתן רשות למאה (בעלי) בתים מעדת הקראים, היושבים בחצי אי קרים, להסיע דירתם לעיר המלוכה האליץ והוא יקבלם על הוצאותיו מן הגבול ויבנה להם בתים ויעזור להם לבוא בקשרי־מסחר בין מזרח ובין ארץ רוסיה או חרובאציא״.

פה אנו מגיעים לנקֻדת־הגֹבה של המכתב: כאשר עברו הקראים להליץ׳, עוד לא היו במדינה ההיא יהודים תלמודיים, וראיה לזה מדברי הנוסע היהודי בנימין מטולידולה (מטודילה) 1), הנזכר גם בספרו המדעי של הגרף (!) טדיאוש צַ׳צקי בשם „Rozprawa o Żydach״ כי בתאור בתי־הכנסיות של היהודים במקומות מושבותם אין אנו מוצאים, שהיו בימים ההם בתי־כנסיות גם ברוסיה שלנו, אות הוא, כי היהודים באו להליץ׳ בזמן מאֻחר מהקראים, ועוד, שבית־הקברות של הקראים נמצא סמוך לחוף הנהר הקטן צְ׳בִי (Czwi), ובית־הקברות של היהודים נשען אליו בזמן מאֻחר. ועל יסוד זה צוה מלך הקדרים להכריז בקרים, שכל אחד מהקראים, אשר יאבה להסיע את דירתו למדינת הליץ׳, יקבל מאוצר המלך עגלות והוצאות הדרך עד גבול רוסיה, ומשם והלאה יקבלום אנשי רוסיה ויביאום למקום, אשר יאבו לשבת בו.

„ובכן נשא לבם של אנשי עדתנו שמונים בעלי־בתים, היינו ארבעה כהנים, ששה לוים ושבעים ישראלים ויצאו רובם מעיר סולכאט והשאר מן כאפע (ר״ל ממנגוף ומכפא, היא תיאודוסיה), ובשנת ה״א ושש למספר בני ישראל, היא שנת 1246 למספר הנוצרים ושנת 658 למספר הישמעאלים, התאספו יחד וילוו הקדרים (אותם) בעגלות על הוצאת המלך עד הגבול ומשם קבלום אנשי המלך האליץ ויביאום בעגלות על הוצאות המלך. ויקבלם המלך ושריו ויבנו להם בתים נגד ארמון המלך״. „למן העת ההיא בכל שנה ושנה, בלוחות המועדים, שהחכמים הקראים מחברים לעצמם, מונים גם־כן את העת למיום שבת הקראים בהַליץ׳, למשל, השנה הבאה למספר בני

---

1) בעל „מסעות בנימין״ לא היה בכלל במקומות האלה, אבל פה היה ר׳ פתחיה מרגנשבורג.

אחרים – במחשבה תחלה ובכַוָנה ברורה. בספר שיצא לאור זה לא־כבר [1] מוכיח הד״ר ש. א. פוזננסקי, באיזה דרכים הלכו הזיופים האלה ועד־כמה הם מרחיקים ללכת בקדמוניות קורות היהודים. עוד בימי־הבינים חפצו סופרי דברי־הימים הקראיים להוכיח, כי הפרוד בין היהודים מתחיל אחרי מות שלמה המלך; רחבעם בן־שלמה הוא אבי הקראיות, וירבעם בן־נבט הוא אבי הרבניות. אחרי־כן קמה התיאוריה האומרת, שבימי אלכסנדרה שלומית יסד שמעון בן־שטח את הרבניות ויהודה בן־טבאי יסד את כת הקראים.

ואשר למוצאם של הקראים הפולנים־הליטאים ובואם לטרוקי, להַליץ׳ ולוּצק, סובבו כמו־כן אגדות וספורים שונים, שתמציתם היא: הקראים הפולנים־הליטאים באו מקְרים, והובאו משם בידי ויטולד בשובו מהִלחם עם הטטרים. טדיאוש צַ׳צְקִי, ב„מחקר על־דבר הקראים״ שלו, חוזר גם הוא על הנוסח בדבר בואם של הקראים מקרים בימי ויטולד, והוא מוסיף, כי לטרוקי הביא ויטולד שפ״ג משפחות, ובעת שובו בפעם השנית מן המלחמה העביר עוד מחנות קראים ללוצק ולהַליץ׳. בידי צ׳צקי נמצאו איזה רשימות היסטוריות של הקראים, שהוא מצַיֵן את תכונתן בדברים האלה: „הרשימות, שנעשו בידיהם או בידי איזה הדיוט, מכילות סתירות היסטוריות משְנות: ויטולד, למשל, חי במאה הי״ג, וְלַדיסלב יַגֶלוֹ היה בן המלכה בוֹנָה, ובכן היה הסבא בן נכדו״ [2].

צ׳צקי כתב את חבורו בתחלת המאה הי״ט [3], ובכן כבר אז קבלו אגדות ידועות צורה של קבע ונתקבלו אחרי־כן בתור „הוכחה היסטורית אמתית״ ונמסרו לדורות הבאים.

כאשר שאל המיטרופוליט הלבובי־ההַליצ׳י אַנְגֶלוֹביץ׳ בשנת 1813 במכתבו לחזן (לחכם) שבהַליץ׳ אברהם ליאונוביץ׳ על־דבר ראשית מוצאה של הקהלה הקראית בהַליץ׳, ענהו הלז על־פי „רשימות שבסדור־התפלה הנמצא בכתובים, שבו נרשמו כל השמחות וכל הצרות שעברו עליהם בשבתם פה זה כמעט שש מאות שנה״.

אין אנו יודעים את תשובתו של ליאונוביץ׳, אבל לְעֻמת־זאת נשארה לנו תשובה שניה של אותו חכם מיום ג׳ לחדש אוקטובר שנת 1838, אשר השיב לאיזה שופט, והיא נשמרה בין כתבי־היד של האוסוליניאום (גליון 1252) ונדפסה שוב על־ידי קוּנַסֶיבִיץ׳ [4]. במכתב הצרוף לרשימה ההיסטורית מבאר

---

1) ספר זכר צדיקים או קצור אגדה לקראי מרדכי בן־יוסף סולטַנסקי, הוציא לאור על־פי כ״י הנמצא באוצר הספרים שבבית־הכנסת ברחוב טלומצקה בוַרשה ועבד שמואל פוזננסקי. וַרשה, דפוס „הצפירה״, 1920.

2) Czacki Tadeusz: Rozprawa o Żydach i Karaitach. Wydanie Turowskiego. 1860.134 ss.

3) המהדורה הראשונה יצאה לאור בשנת 1807 בווילנה.

4) Stanisław Kunasiewicz: „Przechadzki archeologiczne po Lwowie“, 1874, str. 122 ss.

ד"ר מאיר בַּלַּבַּן

לְקוֹרוֹת הַקָּרָאִים בְּפּוֹלִין

לזכר ידידי ד"ר שמואל אברהם פוזננסקי, ז"ל,
החוקר המְעֻלה בדברי ימי הקראים.

מבוא

על־פני שטח אדמת פולין לא היה מספר הקראים רב מעולם; קהלות הקראים היו תמיד קטנות, מספר חבריהן עלה אך לעתים רחוקות למעלה ממאות אחדות. ספירת־העם האחרונה ברפובליקה הפולנית בשנת 1765 גלתה בלוצק קכ"ו נפשות קראים, ובהַליץ' צ"ט נפש, והפקידים האוסטריים הראשונים מצאו בהליץ' בשנת 1775 י"ט משפחות קראים, ובקוקיזוב שעל־יד לבוב י"ב משפחות. בשנת 1910 לא הגיע מספר הקראים בהליץ' אלא לק"ס נפש, ובשנת 1897 היה מספרם בכל ארץ רוסיה 12,894, מזה בפלך הטברי ו' אלפים מאה וס"ו נפש, שאריתם בפלך מוסקבה, ורק מתי מספר מהם בטְרוֹקִי, בפּוֹנֶיביז' ובלוצק (אלף ושפ"ג נפש).

לקראים, וביחוד לקראים הפולנים־הליטאים, לא נמצא עד־עכשו סופר דברי ימיהם; עד־עכשו לא הוּצאו לאור תעודות היסטוריות במדה מספיקה, שאפשר יהיה לבנות ולהקים על־פיהן את קורות הַשֶּׁבֶב המעניֵן הזה של היהודים במדינות הללו; רשימות בודדות המפֻזרות פה ושם, כתבי החֵרִיות והזכיות של המלכים הפולנים, שנדפסו בקבצי־תעודות שונים, אינם נותנים לנו את התמונה ההיסטורית הראויה, והקשי הגדול ביותר שאנו מוצאים בעבוד החֹמר הזה, הלא היא ע ם־ה א ר צ ו ת המְרֻבּה, המצויה אצל הקראים עצמם, ואיזו תשוקה מוזרה שלהם להתעלות על היהודים הרגילים או הרבניים. זה כמה דורות, שהקראים אוהבים להוכיח, כי הם הם היהודים האמתים, וכי להם מכֻוָנות הזכיות והחריות שנתנו המלכים וכי הרבניים הם רק שֶׁבֶב פחות־הערך של הגזע היהודי הגדול. כאן הוא מקור זיופיהם ההיסטוריים, הנעשים בידי אחדים מהם מתוך תם־לב ואמונה ישרה, ובידי

הנמצא בכ״י באוצר הספרים אשר במינכן, שנכתב בשנת ה״א שכ״ו, יֵאָמר: „ועוד תיקן רבי שמשון שנץ י״ג שורות לידע מהן הקביעות ור׳ יצחק ב״ר אברהם אחיו תיקן ס״א שורות וחוזרות הן ואין צורך בהן אח״כ. ורב נחשון גאון תיקן י״ג שורות, והן כתובים לפניך, וגם אין הדבר נכון לנבוני לב״ (עַיֵּן שטֵינשנַיּדֶר, רשימת כ״י מינכן, 3943 №). אולם המחבר המאֻחר הזה ערבב את הדברים. הלשון: „וחוזרת הן ואין צורך בהן אח״כ״ לא יתכן אלא על י״ג שורות שבעגול רב נחשון. והר״ש לא תִקן י״ג שורות אלה, אלא נסתַיע בהן להראות, שמספר השנים השלֵמות עודף על החסֵרות; וכמו שכתב מעַבר אחר קדום יותר, שחבר ספרו בשנת ה״א וששים: „רבינו שמשון מקוצי ז״ל, פה קדוש אמר דבר זה, מפני מה אנו עושין אדר ראשון לעולם מלא, ודוק ותשכח בלוח רב נחשון, או בלוח של ס״א שורות, שעשה ר״י ז״ל, ותמצא בש, הש, זש, יותר מבח, הח, זח״ (רשימת כ״י ברלין, 71 II). על־פי הדברים האלה נוכל להחליט, כי מיַסד הלוח בעל ס״א ראשים הוא אחד מבעלי התוספות, הידוע לנו בשֵׁם הריצב״א או הריב״א, שהיה בסוף האלף שעבר. ויהיו נא שני המעַברים האלה זכורים לטוב, שהחזירו לנו את אבֵדתנו.

כל איש יפיר מיד את **התועלת המעשית** היוצאת מן הלוח הזה, כי יתן לנו „בחדא מחתא“, על־פי ידיעת מולד תשרי של ראש המחזור, את קביעת כל י״ט השנים הכלולות בו. אבל תועלתו תגדל שבעתים לאיש המתבונן על חשבון העבור מנקֻדת הָרְאוֹת **העיונית**, כי יתן לנו את המפתח להכנס אל חדריו פנימה, ולהתיר כמה שאלות מסֻבכות, שאי־אפשר כלל להתירן על־פי כללי ארבעת השערים למיניהם, או שאינן נפתרות על־ידיהם אלא בקשי 1).

הלוח הזה מקורו מזמן מאֻחר הרבה. אלבירוני והנשיא לא ידעוהו עוד, וגם בספרי העבור לראב״ע ולרמב״ם לא יִזָכֵר ולא יִפָּקֵד. הראשון שיזכירנו הוא בעל „יסוד עולם“, אשר לא יקרא שֵׁם בעליו עליו, ויאמר סתם: כי לאחר שבארו הראשונים מבעלי מלאכת העבור את הדרך הנכונה לקביעת השנים, באו להם מאנשי החכמה הזאת שעמדו אחריהם והראונו ולמדונו, איך נדע על־פי מולד השנה הראשונה למחזור קביעות כל השנים („יסוד עולם“, מ״ד, פ״ו) 2). ומה־נפלא הדבר, כי המפעל הנכבד הזה, אשר את ערכו האמתי ידע להכיר רק איש שהעמיק לרדת במסתרי חשבון העבור והתחקה על שרשיו מנקֻדת הָרְאוֹת ההנדסית, יצא לא מתחת ידי מלמדי ספרד, „חכמי הספירות“, יודעי בינה לעתים, כי־אם מידי אחד מחכמי צרפת, שרב עסקם היה לצלול בנבכי ים־התלמוד. בספר **עברונות** אחד

---

1) בלוח הזה נעזרתי במציאות הַשָּׁנִים, שתוספת אמר״ת מְחוֹלֶּלֶת שִׁנוּי בִקביעתן (עַיֵּן „מחלֹקת רס״ג“, 158).

2) בבְאוּר הלוח הזה האריך הישראלי שם, שהוציאו מתוך לוח אחר בעל קל״ג מעמדות, הנולד מכפילת שבע הקביעות על י״ט שנות המחזור, לאחר שהשליך מהם את הרֹב הגדול, ע״ב מעמדות, שחזרו ונִשנו בו פעמַים ושלש. וקרוב לשער, שבדרך המיגעת הזאת דָּרַךְ גם מיַסדו הראשון (ובדרך הזאת, על־ידי העתקת גבול שבע הקביעות אל ראש המחזור, מצא בימינו אלה אחד מן החכמים, שלא ידע שכבר קדמוהו בזה, לוח דומה לאותו של קל״ג מעמדות, אלא שעמד באמצע הדרך ולא חזר להעמידו על ס״א ראשים; עַיֵּן מאמרי „פרשת העבור“, „הכרם“, צד 324—325). הלוח בעל ס״א ראשים הזה לא נמצא בכ״י, שממנו נדפס ספר „יסוד עולם“, וחזרו ויסדוהו החכמים גולדבֶּרג ופיליפּוֹבסקי, שכל אחד מהם אומר אני מצאתיהו וכֻלו שלי (עַיֵּן בספר „מועד מועדים“, צד י״ג). החכם נֶסֶלְמַן במאסף של קֶרֶל (חלק כ״ו), כפי שהעתיק דבריו הר״א שְׁוַרץ („דער יודישער קאלענדער“, מצד 70 והלאה), השכיל למצא לו מסלה קצרה יותר, בהעתיקו אל ראש המחזור לא את גבולי הקביעות שמספרם מגיע עד שבעה, כי־אם את גבולי הדחיות, שאינם עולים אלא לארבעה, ועל־ידי־כך עלה בידו להשליך מן המספָּרים שמצא רק תשעה־עשר, שכל אחד מהם נשנה בהם שתי פעמים, ובעקבותיו הלכתי גם אני. אבל החכם הזה (אם נעתקו דבריו אצל שְׁוַרץ בשלֵמוּתם) לקח לו את המספרים הַמֻשלכים מן הנסיון ולא הסביר לנו סבת הדברים וטעמם ושהם עולים לי״ט לא פחות ולא יותר. ואנכי מִלאתי את החסרון הזה, הַמֻרגש לכל איש שאין דרכו ללכת כסֻמא בארֻבּה ושואף לדעת שרש כל דבר ומוצאו. והתמונות האלגבריות שמצאתי יבארו לקורא המבין בסקירה אחת את ענין הלוח הזה ודרך תולדתו, עד שיוכל לברא לו מֻשג ברור ומדֻיק יותר מהמון דברים רבים.

הלוח בעל ס״א ראשים מובא בלי כל באור בספר „עדן עולמים“ להר״י זוסניץ, ובספר Tables du Galendrier Juif, par Isidore Loeb, Paris 1886.

הגבולים 741 11 6 ,741 11 3 את המספר 11 ובצד הגבול 741 11 4 מספר כפול 12 ,11, להורות ששני הגבולים הראשונים יצאו משנת י"א למחזור, והשלישי הוא מְשֻתף לשנת י"א וי"ב, כאשר ראינו למעלה. וכן נרשמו בצד הגבול 741 11 1 שני מספרים 11 ,10 שהגבול הזה מְשֻתף לשניהם.

על־פי ידיעת מולד תשרי של ראש המחזור נקל לנו למצא, על יסוד גבולי **ארבעת השערים**, את קביעת כל השנים שבאותו מחזור. אם יהיה דרך־משל מולד ראש המחזור הי"ח או זי"ח, אז יהיו מולדות ראשי השנים של שנות המחזור וקביעותיהן, כפי שהם ערוכים בלוח הזה:

בח	7	18		זח	5	18		1
הכ	5	2	876	גכ	3	2	876	2
בש	2	11	672	זש	7	11	672	3
בח	1	9	181	זש	6	9	181	4
הש	5	17	1057	הכ	3	17	1057	5
גכ	3	2	853	בח	1	2	853	6
בש	2	0	362	זש	7	0	362	7
זח	6	9	158	הח	4	9	158	8
הכ	5	6	747	גכ	3	6	747	9
בש	2	15	543	זש	7	15	543	10
זש	7	0	339	הש	5	0	339	11
זח	5	21	928	הכ	3	21	928	12
גכ	3	6	724	בח	1	6	724	13
זש	7	15	520	הש	5	15	520	14
זש	6	13	29	הכ	4	13	29	15
הכ	3	21	905	בש	1	21	905	16
בה	1	6	701	זח	6	6	701	17
זש	7	4	210	הכ	5	4	210	18
הש	4	13	6	בש	2	13	6	19

בדרך כזה יצא לנו הלוח בעל ס"א ראשים, הנמצא אצל מעברים שונים שהזכרנו למעלה בהערה, וגם אני עוד אשוב אליו בחלק המעשי מן הספר, כי שם מקומו הנכון לו. ופה, שכל כונתי להורות התפתחות סדר העבור ושכלול דרכי חשבונותיו, שהלוח בעל ס"א ראשים אחד מהם, דַי לי לבאר את ענינו ומִשְׂגו הנכון ודרך יצירתו, ולתת לפני הקוראים לדוגמה רק את תחלתו:

408 1 בח הש גכ בש זח גכ בש זח הש גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
333 5 1 בח הש גכ בש זח גכ בש זש זח גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
870 7 1 בח הש גכ בש זח גכ בש זש זח גכ זש זש הכ בח זש הכ בש בח הש
204 9 1 בש זח גכ בש זח גכ בש זש זח גכ זש זש הכ בח זש הכ בש בח הש

למֵדים, שכל 36288 המחזורים השונים שבתקופת העבור הגדולה – שמשם כל המולדות שבים להשנות כבתחלה – כלולים כֻּלם רק בס״א מינים.

אם את המספרים האלה, היוצאים מן החשבון בערבוביה ובלי סדרים, נערוך כסדרם זה אחר זה לפי מקומם בימות השבוע לשעותיהם ולחלקיהם, אז יצא לנו הלוח שלפנינו:

1	1 — 408	3	22	3 9 227	6	43	5 22 1074	19
2	1 5 333	9	23	3 11 741	11	44	6 — 408	2, 3
3	1 7 870	18	24	3 20 537	10	45	6 7 870	18
4	1 9 204	2	25	3 20 560	14, 15	46	6 11 718	7
5	1 9 227	6, 7	26	3 22 1074	18, 19	47	6 11 741	11
6	1 11 741	10, 11	27	4 — 408	3	48	6 14 175	16
7	1 22 1051	15	28	4 2 922	8	49	6 22 1051	15
8	1 22 1074	19	29	4 11 718	7	50	6 22 1074	19, 20
9	2 — 408	3, 4	30	4 11 741	11, 12	51	7 2 899	4
10	2 2 922	7, 8	31	4 14 175	15, 16	52	7 2 922	8
11	2 5 379	17	32	4 18 23	5	53	7 5 356	13
12	2 14 152	12	33	5 1 485	20	54	7 5 379	16, 17
13	2 14 175	16	34	5 2 899	4	55	7 9 227	6
14	2 15 589	1	35	5 2 922	8, 9	56	7 14 152	12
15	2 18 23	4, 5	36	5 5 356	12, 13	57	7 16 689	20
16	2 20 560	14	37	5 5 379	17	58	7 18 —	1
17	3 1 485	20	38	5 9 204	2	59	7 18 23	5
18	3 5 333	9	39	5 9 227	5, 6	60	7 20 537	10
19	3 5 356	13	40	5 18 —	1	61	7 20 560	13, 14
20	3 5 379	17, 18	41	5 20 537	9, 10			
21	3 9 204	1, 2	42	5 20 560	14			

אשר בצד כל אחד מס״א הראשים יִמָּצא מולד ראש המחזור, ועל־ידו, בטור השלישי, עוד מספר אחד, המורה על שנת המחזור, שממולדה יצא הגבול הנתון, על־ידי העתקתו לראש המחזור. ככה נמצא דרך־משל בצד

וכן יהיה מולד זי״ח בשנה כל־שהיא משנות המחזור (חוץ ממוצאי עבור) שנצַיְּנֶהָ באות n, אחרי שנעתיקנו לתחלת המחזור:

$$M = 7\ 18 - k_{n-1}$$

ומפני שבמקרה זה:

$$k_{n-1} = k_{n-2} + 4\ 8\ 876$$

נמצא:

$$M = 3\ 9\ 204 - k_{n-2}$$

השוה למולד גטר״ד של שנת n—1 הקודמת מִמֶּנָּה, שנעתק לראש המחזור.

לה. „הלוח בעל ס״א ראשים״. הדרכים שנתבארו למעלה (סמן י״ז): כללי „ארבע הדחיות״ ו„ארבעת השערים״, נותנים לנו את היכלת, לקצוב משפט כל שנה ושנה ותכונתה כשהיא לעצמה, אבל לא בצרופה ויחוסה אל חברותיה. והמחשב, שעינו ולבו אך אל הקביעה הפרטית שהוא טרוד בה, כמעט שקשה לו להרחיב חוג מבטו ולהתבונן על סגלות חשבון העבור בכללותו. הוא רואה לפניו אברים אברים, שאין בידו לצרפם לבריאה אחת שלמה. כללים כאלה יכולים למלא משאלות לב איש העוסק במלאכת חשבון העבור למעשה, אבל אין בכחם להפיס דעת איש חושב־מחשבות, השואף להכיר כל דבר בכללותו, הכרה שלמה ומקפת. הרעיון הזה היה לקו למתקן הלוח בעל ס״א ראשים, אשר שם לו למטרה להכיר בסקירה אחת תכונת מחזור שלם וקביעת כל שנותיו על־פי ידיעת מולד ראש שנתו הראשונה. היסוד העקרי, שהלוח בנוי עליו, הוא: העתקת גבולי הדחיות של כל שנה ושנה אל ראש המחזור, על־ידי גרעון יתרון המולדות שנתקבצו מתחלת המחזור עד אותה שנה, וכדרך שמולד בהר״ד של בריאה נולד על־ידי העתקת מולד מאחר, על־ידי גרעון כל חלקי הזמן שקדמו לו. דרך־משל גבולי בי״ח, גי״ח, הי״ח, זי״ח של שנת י״א למחזור, המעֻברת, אם נגרע מהן השעור ו׳ ו׳ של״ט, שהוא יתרון עשר השנים שעברו עד אותה שנה, יהפכו ויהיו בראש המחזור לגבולי א׳ י״א תשמ״א, ג׳ י״א תשמ״א, ד׳ י״א תשמ״א, ו׳ י״א תשמ״א, וגבולי בט״ו תקפ״ט וגטר״ד של שנת י״ב יהפכו על־ידי גרעון ה׳ ג׳ תתקכ״ח של י״א שנה לגבולי ד׳ י״א תשמ״א, ה׳ ה׳ שנ״ו. ובכלל ישתנה כל מולד של שנת n למחזור, שנציינהו בסמן M_n, בהעתקו לתחלת המחזור, לשעור $M_n - k_{n-1}$, שהסמן k_{n-1} מורה על יתרונות השנים שעברו עד שנת n. אלו עשינו כזאת עם כל י״ט יתרונות שנות המחזור שיש בכל אחת מהן ארבע דחיות, כי־אז עלו בידינו ע״ו מולדות נעתקים לראש המחזור, ועם ארבע הדחיות בט״ו תקפ״ט, גטר״ד, הי״ח וזי״ח של שנה ראשונה היו עולים לשמונים גבולים. אבל נקל להוכיח, שבכל זוג של שתי שנים סמוכות זו לזו ימצאו שתי דחיות שונות, אשר בהעתקן לראש המחזור יתאחדו לגבול אחד משתף [1]. ונמצא מספר הגבולים או הראשים מתמעט עד ס״א. נמצאנו

---

1) מולד בט״ו תקפ״ט שבמוצאי עבור בשנת n למחזור, בהעתקו אל ראש המחזור, יהיה לפי האמור בפנים:

$$M = 2\ 15\ 589 - k_{n-1}$$

ומפני שבמקרה זה יהיה.

$$k_{n-1} = k_{n-2} + 5\ 21\ 589$$

יצא מזה:

$$M = 3\ 18 - k_{n-2}$$

השוה למולד גי״ח שבשנת העבור $n-1$ הנעתק לראש המחזור.

של רב חסדאי ואוהבו ומיֻדעו, אשר יספר עליו כדברים האלה:
„והוא (רב חסדאי) היה אחד מחכמי ישראל הראשונים (במעלה) בידיעת דתם, והוא היה הראשון אשר פתח לאנשי ספרד מהם (מן היהודים) שער לידיעתם בהלכה ובחשבון הזמנים וכיוצא באלו. לפני כן היו זקוקים בידיעת דתם וסדר חשבונם וזמני מועדיהם ליהודי בגדאד והיו מביאים להם מאתם חשבון (מועדות) למספר שנים שעל פיו היו יודעים סדר חשבונם והתחלת שנותיהם (סדר קביעתם וראשי שנותיהם). וכאשר הגיע חסדאי אל (המלך) חכים והשיג אצלו תכלית הכבוד, אז היה בידו להביא את כל אשר שאל מספרי היהודים אשר במזרח. אז ידעו (הכירו) יהודי ספרד את אשר לא ידעו לפנים, ונפטרו ממה שהיו מתלבטים בו עד מאד" 1).

כללי חשבון העבור באו לידי חכמי ספרד, באמצעות רב חסדאי בן־שפרוט, בימי גאונותם של רב אהרן גאון או רב נחמיה אביו של רב שרירא (שמלכו משנת רנ"ד עד רע"ט לשטרות, או מד"א תש"ג עד ד"א תשכ"ח ליצירה), וכבר אנו מוצאים את רב חסאן הדיין בקורטובה עוסק בשנת ד"א תשל"ב בבקור השבונות העבור ומתחקה על פרטיהם („יסוד עולם", ח"ד, פי"ד). עוד כשבעים שנה היתה ישיבת בבל בפומבדיתא תחת גאונותם של שני „אבותיהן של ישראל", רב שרירא ורב האיי, עד אשר בא אור השמש בשנת ד"א תשצ"ח במזרח, במות הגאון האחרון הזה, למען האיר לעם ישראל בארצות־המערב היושבות על גדות הים התיכון. חשבון העבור חדל להיות סוד כמוס, מסור אך ליחידי סגֻלה, ויהי לקנין העם כֻּלו, אשר שָׂמְהוּ לאחד ממקצועות התורה ויתחקו עליו ועל יסודותיו איש איש כמִסַּת ידו. חדשות לא יכלו להֵעשות עוד בחשבונות העבור. מצד אחד כבר היו יסודות החשבון פסוקים וחתוכים, ומצד שני, לא היה לקהלות אשר בארצות האלה, שלא היו תלויות זו בזו, כֹּח לתַקן תקנות חדשות שיתקבלו מכל העם כֻּלו, כאשר היה לגאוני ישראל, שהיו עומדים בראשי שתי ישיבות אשר בבבל. השדה האחד, אשר יכלו להראות בו את גדלם, היה להיטיב ולשכלל את דרכי החִשוב, אם היו צריכים עוד שכלול וטיוב. על מציאה אחת מְשֻׁכלת מן המין הזה הננו באים לדַבר בסמן הסמוך ובה נשלים את דברי ימי־העבור האחרונים.

---

1) דברי אבן גֻלגֻול נעתקו בספר „תולדות הרופאים" לחכם הערבי אבו עוציביה. ור"ש מונק, שראה את הספר הזה בעודו בכ"י, העיר על הדברים האלה כמקור נכבד לתולדות רב חסדאי (עַיֵן מאמרו Notices sur Aboulwalid שנדפס במאסף הצרפתי Journal Asiatique, חלק XVI). משם תִרגמו מצרפתית לאשכנזית על־ידי החכם Beer באחת מהערותיו שבסוף ספרו „פילאָזאָפיע אונד פילאָזאָפישע שטודיען דער יודען", ומשם העתיקם מאשכנזית לעברית ר"ז שטערן בתולדות רב חסדאי בן־שפרוט אשר בפתיחתו לספר „תלמידי מנחם ודונש" (צד LX—LXI). ומפני שהדברים נכבדים מאד לתולדות קורות העבור, וכל קוץ וקוץ יכול לשַנות את הכַּוָנה, שַבתי והעתקתים בדיוק האפשרי ממקורם הערבי כפי שהם מֻנחים לפנינו עתה בדפוס בספרו של אבו עוציביה (II, 50).

במקום שכנו של מקום, מארץ הקדש, ובאחרונה ממרכז־האור החדש, מבקעת שנער. אך בימים האחרונים האלה כבר חשבה השמש לשקוע בארצות האלה. ישיבת סורא, אשר כבר התמוטטה מאין איש עומד בראשה, ולולא רב סעדיה, זה אדם הגדול, אשר נפח בה חיים חדשים, כבר ירדה אז זומה, לא יכלה להחליף כח, ולא שבה עוד לאיתנה כקדם. כמעט עברו שנתים ימים מעת נעשה רב סעדיה לגאון, והנה פרץ ריב עצום בינו ובין הנשיא בן־זכאי, אשר מנה במקומו את מר „רב יוסף הידוע בבר סטיא״, אדם קטן שלא היה ראוי למשרה כזאת. ובמות רב סעדיה בשנת רנ״ג, עברה ישיבת סורא ובטלה מן העולם, ורק לשנים מועטות קמה לתחיה בימי רב שמואל בן־חפני. כמעט בפרק אחד עם מות רב סעדיה נתרוקן כסא הגאונות גם בפומבדיתא, וקפץ עליו, שלא ברצון הכמים, אדם קשה ועז, רב אהרן, אשר כדברי רב שרירא, לא היה ראוי למלא מקום ראש־הישיבה שלפניו. תוצאות הדברים היו, כי נתדלדלה הישיבה, ולא שבה לאיתנה עד אשר עלה על כסאה אחד מאחרוני הגאונים בזמן וראשון במעלה — רב שרירא גאון.

אבל עד שלא שקעה שמשה של תורה בארצות המזרח, כבר החלה לזרוח בפאת ים, בקהלות ישראל אשר במערב אירופה ואפריקה. עוד בסוף המאה הששית לאלף שעבר אנו רואים את אילת־השחר, שבקע אורה בארץ צרפת, בבוא אליה רבנו קלונימוס מארץ איטליה, ששם קדמה עוד השמש להופיע. גם ליושבי ספרד כבר היה בעת ההיא אור במושבותם, כי בראשית המאה השביעית כבר אנו מוצאים אותם מריצים שאלותיהם אל רב צמח ורב נטרונאי גאון 1). גם בארץ קירואן אנו פוגשים בזמן הזה חכמים גדולים, כרבי יצחק הישראלי (הראשון) ורב יעקב ב״ר נסים. כל החכמים האלה שאבו תורתם מחכמי בבל (וחכמי איטליה וצרפת גם מארץ־הצבי), שהיו פונים שמה בשאלותיהם, ומשם היו מקבלים מעת לעת את קביעת השנים וסדרי מועדות — אבל לא את כללי חשבון העבור, שהיו מחזיקים אותם כקדם בסוד ובצנעה. בימי מחלקת בן־מאיר ראו שני הצדדים את עצמם זקוקים לצאת מגדרם ולגלות טפח מחשבון העבור, למען הצדיק את קביעתם, אבל לא אצו לפרסם את יסודות החשבון כמו, ויוסיפו להסתירם מעיני העם. ולא מלאו את ידי קהלות ישראל אשר במערב לקבוע מועדים לעצמם, עד אשר קם בראשית המאה השמינית הנשיא רב חסדאי בן־שפרוט בספרד, אשר תמך בידו הרחבה את ישיבות בבל, ובצדקת פזורנו עלה בידו להוציא מידי ראשי־הישיבות את סוד העבור, אשר היה צפון וכמוס אתם ימים רבים.

את הידיעה הזאת, הנכבדה מאד לתולדות התפשטות חשבון העבור בתפוצות ישראל, אנו שואבים מדברי החכם הערבי אבן גלגול בן דורו

1) עין „תולדות רב שמואל הנגיד״ לרא״א הרכבי, סמן א, ובהערותיו שם.

דברים הדורשים עוד דרישה וחקירה רבה, ולא מהרו להוציא ישן מפני חדש, שאין חזקתו בדוקה. נסיון כזה נשאר עוד לנו לזכרון אצל אלבירוני. בראש פרק השביעי מספרו יעיר החכם הערבי הזה את אזן קוראיו, שאין חשבון העבור של היהודים מדקדק היטב, כי גם מדת השנה גם מדת החדש גדולות מן הראוי. מדת השנה לפי דעתו עולה רק לשס"ה יום ה' שעות מ"ו דקים וכ"ו שניים (מדת שנתו של אלבתאני) ומדת החדש היא $29^d\ 12^h\ 44^m\ 2^s\ 17^{III}\ 21^{IV}\ 12^V$ (תרגום האנגלי של Sachau, צד 141—143). ואחרי שהורה אותנו את חשבון המולדות, וסדר לפנינו בשלשה לוחות יתרונות חדשי השנה, יתרונות השנים במחזור ויתרונות מחזורים קטנים מאחד עד כ"ח, העושים אצלו מחזור גדול של תקל"ב שנה (צד 144—147), הוא חוזר על הראשונות, ומוסיף להרים על נס את מדת החדש, שהוא חושבה למדקדקת, וקובע לו לעקר בחשבון המולדות את מולד תשרי של שנת י"ב לשטרות (ג"א תס"א למנין בהר"ד), שהיא שנה שלישית למחזור (שבחר בה כדי להתחיל החשבון ממוצאי עבור, ולפי סמן גבטב"ג, שהיה חביב ביותר על בני בבל), ולפי תוצאות בזוירי חכמי־התכונה האחרונים הוא מוצא, שחל בבגדד ביום שלישי בשבת לאחר הצהרים בשעור $29^{IV}\ 14^{III}\ 50^{II}\ 20^{I}\ 21^{h}$, ובירושלים הרחוקה ממנה למערב י"ד מעלות $29^{IV}\ 14^{III}\ 50^{II}\ 24^{I}\ 20^{h}$ או ביום ג' י"ד שעות תמ"ז חלקים מתחלת הלילה, בזמן שלפי חשבון העבור חל המולד הזה ביום ג' י"א שעות פ"ו חלקים. אבל אלבירוני אינו אומר די בהורותו באצבע על נטית חשבון העבור מחשבונות התוכנים המדקדקים בעיניו; והוא מוסיף לסדר לנו על־פיהם שלשה לוחות חדשים כמשפט הראשונים, שהוא רושם בראשם את המולד הראשי ששם לו לעקר (צד 148). אחרי הדברים האלה הוא חוזר ללמדנו כללי ארבעת השערים ודרכי קביעות השנים על־פיהם, ועורך לפנינו לוח גדול, הכולל בתוכו קביעת תקי"ג שנה (משנת אלף ש"ה עד אלף תתי"ח לשטרות) או משנת ד"א תשנ"ד עד ה"א (רס"ז ליצירה) לפי ימות השבוע ולפי מנין ימי החדש בשנת החמה היוליאנית (צד 154—155). הטרחה היתרה הזאת, שטרח המחבר לסדר לוחות חדשים, ורשימת המולד הראשי החדש, אשר רשם בראשו, עושות עלינו רשם, כי מגמת פני מיסדם היתה לא רק להראות על הקלקלה בלבד, כי־אם להורות לחכמי דורו את הדרך הישרה לפי דעתו, שראוי לבחור בה לקבוע על־פיה את השנים במעשה. אבל באמת תקנתו זו לא היתה אלא קלקלה. בימי אלבירוני היתה עוד מדת החדש של העבור מכונת אל האמת כחוט השערה ומדת החדש, אשר שם לו ליסוד, היתה לא לבד בזמנו, כי־אם גם בימינו אלה קטנה יותר מדי. ועל־כן, כאשר אמרנו, יפה עשו חכמי ישראל, שהיו זהירים בדבר ולא מהרו להטות אזן למבקשי תקונים כאלה.

לד. הסעת תורת העבור אל ארצות המערב. עד־הנה היתה תורת העבור יוצאת לישראל ממקום שהאור יוצא לעולם, „שהוריה יוצאת לעולם" — מפאתי מזרח, מקום מולדותיו ומכורותיו של עם־עולם, בראשונה

השלמות. והשיטה השנית, שאינה רוצה לתת דבריה לשעורים, מותרת על דקדוקים יתרים כאלה בשאר הדשים, שלא להרבות בכללים בהשבון, שסוף־סוף אינו אלא מקרב.

לג. בחינות חדשות בתקון חשבון העבור ושכלולו. מכל מה שאמרנו עד־הנה אנו רואים, שחשבון העבור שבידינו נוסד על התוצאות האחרונות של חכמת התכונה, שהיתה מקבלת בימיהם, על שעוריו של אבי התוכנים תלמי האלכסנדרי המסמך, שלא היה בפרק הזמן ההוא איש שיפקפק באמתתם. אבל חכמי ערב לא הדלו לעשות דרכם הלאה ולהעשיר את חכמת התכונה בהשקפות ובעיונים הדשים. תוכני המלך אלמאמון, בהעריכם בשנת 833 את השקפותיהם עם אותן של הפרכוס, הראו לדעת, כי שנתו ארכה יותר מדי, ועמדו כמעט בצמצום על מדתה הנכונה, שהיא שס״ה יום חמש שעות ומ״ט דקי שעה בקרוב. והתוכן אלבתאני, בהעריכו בשנת 883 את עיונו עם השקפותיו של תלמי, בא לכלל החלטה, שמדת שנת החמה אינה אלא שס״ה יום ה׳ שעות מ״ו דקים, ועל מדת החדש של תלמי הוא אומר, שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. אבל נמצאו גם חכמים אחרים, שחלקו על הפרכוס ועל תלמי גם במדת החדש, שמצאוהו גדול יותר מדי. ואולם חכמי ישראל לא אצו ללכת אחרי המציאות החדשות האלה, שלא נבדקו עוד כל־צרכן. בחלקת השנה לתקופותיה האמתיות הלכו, כפי מה שאנו שומעים מפי אלבירוני וכפי היוצא מדברי רב חסאן, אחרי התוכן תלמי, אף כי בימיהם היתה להן חלקה אחרת. ורב חסאן, אף־על־פי שיסד את דבריו על עקרי אלבתאני, לא סמך עליו אלא בקציבת רגע התקופה, אבל לא במדת השנה, כאשר יתבאר בפרק „תקופות ומולדות״, והנשיא בספר „המהלכות״ לוקח לו ליסוד את מדת שנתו של תלמי לא רק בחשבון העבור, כי גם בחשבון מהלכי כוכבי־הלכת (עין למעלה, סמן ט). אבל לא רחוק לשער, שהיו בישראל גם חכמים כאלה, אשר המציאות החדשות האלה לקחו את לבם, ואמרו לדקדק על־פיהן יותר בחשבון המולדות. ולפי הרוח שהיה שורר אז בין גדולי חכמי התורה, „שאין מקבלים דברי חכמים במקום שיש להם מכחישים מן השכל״ (לשון הגאון רב שמואל בן־חפני המובא בפרוש הרד״ק לשמואל־א, כ״ח, כ״ה), ובפרט בחכמת התכונה, שהיתה נחשבת בעיניהם על מחלקת המדעים המדקדקים [1]), לא היה הדבר נמנע, שימצאו הצעות כאלה אזנים קשובות. אבל חכמים מתונים בדין ובעלי דעה מישבת צריכים היו להביט על המציאות החדשות האלה כעל

---

[1]) הגאון רב שרירא, שלא היה אמון על ברכי הפילוסופיה והחקירה, אינו חוכך כלל להלוק על דברי ברייתא דרבי יהודה, ש„עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום״, ועל דברי רבא או רבה, האומר ש„עוביו של רקיע אלף פרסה״ (פסחים, צ״ד, ע״א), ואומר: „ליתא להך ברייתא ולא לדרבה, דבין ר׳ יהודה בין רבה סבירא להו, הרקיע עשוי כקובה והגלגל קבוע הוא והמזלות חוזרים וכו׳, וליתא להא מילתא מכמה אנפי, שאינו רקיע אחד וכו׳״ (הובאו דבריו בשאלות ותשובות הר״ם אלשקאר, סמן צ״ו. עין שם).

שהיתה להם בפרק הזה קביעת ג"ש, שֶׁדִּבַּרנו עליה בסמנים הקודמים. כי רק אז אפשר שיפול ראש חֹדש טבת באחד בשבת.

ועתה נקל לנו לעמוד על תכונת המאמר אשר במסכת המאחרת הזאת ועל נטִיַת מחַברה מן המקורים הקדומים שהיו לפניו. בדבר קריאת ראש חֹדש טבת נחלקו כבר בבבלי (מגִלה, כ"ט, ב) ובירושלמי (שם, פ"ג, ה"ה), אבל שם לא הבדילו בין יום ראשון לשני, מפני שבאותו פרק היו מקדשים עוד על־פי הראִיָה, ואם לא נראה הירח בזמנו, עָשׂו ראש חֹדש ביום ל"א, שלא היה בו כל הבדל מיום שלשים; וכל השאלה לא היתה אלא באיזה ענין קוראים תחלה, אם חֲנֻכּה לפני ראש חֹדש או, להפך, ראש חֹדש לפני חֲנֻכּה: „ראש חדש טבת שחל להיות בחול, רבי יצחק נפחא אומר קורין שלשה בראש חדש והרביעי בחנוכה, ורבי דימי (בירושלמי: רבי אבדימי) אומר קורין שלשה בחנוכה והרביעי בראש חדש". ונתנו שם טעם לדברי ר"י נפחא: „תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם; ולרב דימי – מי גרם לרביעי שיבוא? ראש חדש"; ובירושלמי: שלא בא הרביעי אלא מחמת ראש חדש. והעלו שם בבבלי: „והלכתא אין משגיחין בחנוכה".

אבל במסכת סופרים קבלו כל הדברים צורה אחרת. מסַדר המסכת הזאת, שבימיו כבר היו ראשי חדשיהם ערוכים על־פי החשבון, וראש חֹדש טבת היה הרבה פעמים שני ימים, מצא לו מקום לצאת ידי שתי הדעות, ופסק כר"י נפחא ביום הראשון (וכן בזמן שהיה ראש החֹדש רק יום אחד), וביום השני – אחר שכבר עָשׂו אתמול כר"י נפחא – כרב דימי; והטעמים שהוא נותן לדבריו הוא לוקח מדברי התלמודים, ש„תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם" ושלא בא הרביעי אלא מפני מוסף של ראש חֹדש, אלא שהוא מוסיף עוד מדעתו שני טעמים אחרים, שלא היה להם מקום בזמן התלמוד: האחד – שהוא מכניס בדברי ר"י נפחא – „הואיל וקרא בתחלה (ביום הראשון) בשל ר"ח", והשני, שבשְׁנים השלמות יום ראשון של ר"ח עִקר וממנו מונים ימי החֹדש, ויום שני אינו אלא מפני המנהג ואין בכֹחו לדחות קריאת חֲנֻכּה. מטעם האחרון הזה, המביאו להבדיל בין ימות השבוע שראש חֹדש טבת נקבע בהם, זקוק הוא לשַׁנות מלשון המקורים ששאב מהם: „ראש חדש טבת שחל בחול" ולאמר במקומו: „בזמן שחל ראש חֹדש טבת להיות באחד בשבת", שהוא אחד מן הימים שראש חדש טבת יש לו שני ימים וקביעת השנה המכֻוֶנת לו היא ג"ש. והוא הדין לקביעת ב"ש ה"ש וז"ש, שיום ראשון של ר"ח טבת חל בהן ביום השבת, ביום השלישי וביום החמישי; אלא שבחר באחד בשבת, שהוא הראשון במקרים כאלה ביחס לימות השבוע.

אם נָשִׂים לב אל השיטה, שמצאנו זה עתה את עקבותיה, ונעריכנה אל השיטה המקֻבלת אצלנו, אז יִגָּלֶה לנו מיד ההבדל העִקרי המצַיֵן את שתיהן. הראשונה מקפדת ככל האפשר על התלַכדות מולד הלבנה (האמצעי) עם קביעת ראש החֹדש, ועל אפשריות ראִיָתה בו ביום; ולכן תקָנה מצד אחד קביעת ג"ש ומצד השני מנין ימי החֹדש מיום ראשון של ר"ח בשנים

כנגדם מולד טבת באחד מימי ה׳, ב׳ וג׳ בכ״ג שעות ותכ״ד חלקים והלאה. ומפני שיום ראשון של ראש חדש טבת נקבע אז באחד מימי ז׳, ג׳, ה׳, נמצא מולדו נופל בערב ראש החדש או ביום ראשון של ראש חדש (ובשנה שגבולה ות״ח מולד טבת מקדים לבוא עוד בשמונה שעות ותתע״ו חלקים) 1). בשנים המעֻברות, שהגבולים המפרידים בהן בין חסרות לשלמות הן: ד׳ י״א תרצ״ה, א׳ כ׳ תצ״א, ו׳ כ׳ תצ״א, אין מולדות טבת מקדימים כל־כך לנפול בערב ראש חדש ונופלים ביום הראשון של ראש החדש (במקרה הראשון בשעה אחת ותתקי״ד חלקים, ובשנים האחרים בעשר שעות ותש״י חלקים). אבל תחת זה – מפני שאדר ראשון לעולם מלא – בחדשי אדר שני, איָר, תמוז ואלול ראשי החדשים מתרחקים יותר ויותר עד שיגיע מרחקם לנ״ז שעות ותנ״ב חלקים מליל שני של ראש חדש, או לל״ג שעות ותנ״ב חלקים מליל ראשון. מרחק גדול כזה בין רגע המולד ורגע הקדוּש הפליא מאז את חכמי העבור, אשר כלל היה בידם שלא להרחיק ראש חדש ממולדו יותר ממ״ג שעות, מפני שהמרחק האמצעי מן המולד עד הראִיָה הוא מי״ח עד י״ט שעות, ואם־כן „קדים ואתי סיהרא חד יומא" (עַיֵן „מחלקת רס״ג", צד 84 ולמעלה, סמן כ״ג, בהערה). ואם אמנם כבר העירוני על יסוד דברי הירושלמי, שאין להקפיד בכך אלא בחדשי מועדות ניסן ותשרי ולא בשאר חדשים, – הנה קרוב מאד, שהיו בין המעברים חכמים שחשבו שזה אינו אלא בשעת הדחק ובדיעבד, אבל לא לכתחלה. ולכן תקנו את הדבר בזה, שבשנים שלֵמות היו חושבים את ימות החדשים המלאים לא מיום שני, כמנהג השנים הסדורות, כי־אם מיום ראשון של ראש חדש, שברֹב השנים המולדות נופלים בו.

הדבר השני, שאנו למדים מן המאמר הזה שבמסכת סופרים, הוא,

---

1) בשנה פשוטה, שקביעתה ג״כ וחדשיה כסדרם, יהיה גבול המולד הקדום ביותר, י״ט שעות תשע״ח חלקים, לפני יום שני של ראש חדש, ובמעֻברת י״ז רפ״ז (כי כשחל מולד תשרי בשנה פשוטה בבט״ו תקפ״ט, ובמעֻברת בחצות יום ב׳, יהיה מולד מרחשון בפשוטה ד׳ ד׳ ס״ב, ובמעֻברת ד׳ ו׳ תשצ״ג, ויום שני של ר״ח ביום ה׳). והמאחר ביותר בשנה פשוטה ה׳ שעות רפ״ו חלקים ביום שני, ובמעֻברת ב׳ תתע״ה (כי כשיפול מולד תשרי בפשוטה חלק אחד לפני גכר״ד, יהיה מולד אלול ו׳ ה׳ רפ״ו ויום שני של ר״ח ביום ו׳, וכן כשיפול מולד תשרי בשנה מעֻברת חלק אחד לפני גבול גו״ח, יהיה מולד אלול א׳ ב׳ תתע״ה, ויום שני של ר״ח ביום א׳). ובשנה פשוטה, שקביעתה ה״כ, שגבולי מולדה הם: גטר״ד והטר״ד, גבול המולד המאחר שָׁוה לאותו של קביצת ג״כ ה׳ רפ״ו. אבל גבול המולד הקדום ביותר יוכל לנפול בחדש מרחשון שתי שעות ועוד לפני יום ראשון של ראש חדש, ובחדש טבת חצי שעה ועוד (כי כשיהיה מולד תשרי חלק אחד לפני הטר״ד, יהיה מולד מרחשון ד׳ כ״א תתקצ״ז, ויום שני של ראש חדש בשבת, ומולד טבת ז׳ כ״ג תכ״ג, ויום שני של ראש חדש ביום ג׳). המקרה הראשון יוכל למצא מקום אחת לשמונים שנה, והשני אחת לר״פ שנה בקֵרוב, ובשאר חדשי השנה מרחק המולד מתמעט והולך, עד שבחדש אלול, אפילו בזמן שמולד תשרי עומד על גבול הטר״ד, לא יתרחק מיום שני של ראש חדש אפילו מ״ג שעות (כי מולדו יהיה ו׳ ה׳ רפ״ז ויום שני של ראש חדש ביום א׳), פחות מן המרחק שיוכל להגיע אליו מולד ניסן בשנה שלֵמה (כי מרחקו במעֻברת מ״ג רל״ד), אף־על־פי שהוא חדש של מועדות.

בדמותם ובצביונם של בני בבל, לכַונם עם חשבון אמר״ת במר״ת. וכללי בני ארץ־ישראל נותנים מקום גם לשיטת החוששים למולד זקן גם בשאר חדשים; אבל הדבר הקשה הוא, שאִלו היתה שיטה כזאת נוהגת אצל בני ארץ־ישראל, צריכה היתה לפרוץ מחלֹקת ביניהם ובין בני בבל עוד קֹדם שנת תרפ״ב, באחת מן השנים המובאות ברשימתנו. ואם משתיקה מדבר אפשר להביא ראיה על העדרו, אז נהיה זקוקים לאמר, שהמקורים ששאבו מהם שני תלמידי רש״י קדומים הם מזמן מחלֹקת בן־מאיר. ובסִמן הסמוך נראה, שנמצא רמז לקביעת ג״ש גם במסכת סופרים, שנתחברה בזמן הגאונים הראשונים.

לב. שְׁיָרֵי שיטה קדומה בחשבון ימי החדש. מאמר נפלא מצאנו במסכת סופרים (סוף פ״כ), שלא באו עוד המפרשים עד תכונתו. וזה לשונו: „בזמן שחל ר״ח טבת להיות באחד בשבת, ביום ראשון קורין בענין ר״ח תחלה שלשה והרביעי של חנוכה, שכל התדיר מחבירו תדיר קודם, והוא קודם את חבירו. אבל ביום שני אינו כן; אלא קורין שלשה בשל חנוכה והרביעי בשל ר״ח, שאין חשבון ר״ח ביום שני אלא בזמן שהשנים כסדרן. דר׳ יצחק סחורה שאל את ר׳ (יהושע) [יצחק] נפחא: ר״ח טבת שחל להיות בשבת, במה קורין? וכו׳. ור״ח שחל להיות בחול קורין ביום הראשון שלשה בר״ח והרביעי בשל חנוכה, התדיר מחבירו תדיר קודם את חבירו. הואיל וקרא תחלה בשל ר״ח, ביום השני יקרא לחנוכה שלשה והרביעי בר״ח: ובראשי חדשיכם, עד שישלים כל השיטה. ולמה כן? שלא בא הרביעי אלא מחמת מוסף של ר״ח“. כל המפרשים תמהו על המאמר הזה, שהרי מנהג פשוט הוא, שבזמן שראש חדש הוא שני ימים מונים תמיד את החדש מיום שני! ומה ענין אחד בשבת לכאן? יש שחשבו, שבעל המאמר תפס אחד בשבת רק לדוגמה; ויש מגיהים באחד מימי השבת. אבל אם כך הכַּוָּנה, מפני־מה לא אמרו בדרך קצרה ופשוטה: שחל ר״ח טבת בחֹל, וכדרך שאמרו כך להלן? אבל כל המבוכה הזאת באה למפרשים רק מפני שהם מביטים על הכל מנקֻדת מעמדם עתה, ולא יוכלו להעלות על הדעת, שבימים מלפנים אפשר שהיו לחכמי העבור שיטות אחרות. ולוּ היה להם הדבר הזה לשטן על דרכם, כי־אז יכלו להוציא מן המאמר הזה שתי תולדות נכבדות בדברי ימי העבור. הדבר האחד הוא, שבזמן שאנו חושבים עתה את ימות החדשים המלאים תמיד מיום שני — לא היו חכמי העבור, בימי חבור מסכת סופרים, הושבים מיום שני אלא בזמן שהשנים כסדרן, אבל לא בשנים השלמות. על הענין הזה עמדתי כבר במקום אחר ושם בארתי טעמו של דבר. כי בזמן שחדשי השנה סדורים אחד מלא ואחד חסר — מולדות החדשים המלאים נופלים ביום ראשון או ביום שני; לא כן הדבר בשנה שחדשיה מלאים, שהמולדות נופלים בהם ביום ראשון ולא אחת בערב ראש חדש. הגבולים המפרידים בשנה פשוטה בין קביעת החסרה והמלאה הם: אטר״ד, הטר״ד וטר״ד (ובשנים ידועות ות״ח). ולכן אם יפול מולד תשרי באחד מימי א׳, ה׳, ו׳ מטר״ד והלאה, יפול

ד"א	תרס"ג	ב"ח – ב"ש	מולדו	א'	י"ט	של"ז
"	תרס"ד	ז"ש – ב"ח	"	ז'	ט"ז	תתקכ"ו
ד"א	תרע"ב	ג"כ – ג"ש	"	ג'	ט"ז	תת"פ
"	תרע"ג	ב"ש – ג"כ	"	ב'	י"ד	שפ"ט
ד"א	תש"ד	ז"ח – ז"ש	"	ו'	י"ט	תרכ"ח
"	תש"ה	ה"ש – ז"ח	"	ה'	י"ז	קל"ז
ד"א	תשל"ד	ב"ח – ב"ש	"	א'	ט"ו	תתרע"א
"	תשל"ה	ז"ש – ב"ח	"	ז'	י"ג	תק"פ
ד"א	תשמ"ה	ז"ח – ז"ש	"	ו'	י"ט	תתקי"ט
"	תשמ"ו	ה"ש – ז"ח	"	ה'	י"ז	תכ"ח
ד"א	תש"ן	ג"כ – ג"ש	"	ג'	י"ז	ת"ח
"	תשנ"א	ב"ש – ג"כ	"	ב'	י"ד	תתקצ"ד
ד"א	תשצ"ו	ז"ח – ז"ש	"	ו'	י"ח	קפ"ב
"	תשצ"ז	ה"ש – ז"ח	"	ה'	י"ב	תשע"א
ד"א	תתל"ב	ב"ח – ב"ש	"	א'	י"ח	תתקפ"ז
"	תתל"ג	ז"ש – ב"ח	"	ז'	ט"ו	תצ"ו
ד"א	תתצ"ד	ז"ח – ז"ש	"	ו'	י"ז	צ"ח
"	תתצ"ה	ה"ש – ז"ח	"	ה'	י"ד	תרפ"ז
ד"א	תתק"י	ב"ח – ב"ש	"	א'	י"ח	תקי"ב
"	תתקי"א	ז"ש – ב"ח	"	ז'	ט"ז	כ"א
ד"א	תתקי"ט	ג"כ – ג"ש	"	ג'	ט"ו	תתרנ"ה
"	תתק"כ	ב"ש – ג"כ	"	ב'	י"ג	תקס"ד
ד"א	תתקפ"א	ב"ח – ב"ש	"	א'	ט"ו	קס"ו
"	תתקפ"ב	ז"ש – ב"ח	"	ז'	י"ב	תשנ"ה
ד"א	תתקצ"ב	ז"ח – ז"ש	"	ו'	י"ט	י"ד
"	תתקצ"ג	ה"ש – ז"ח	"	ה'	ט"ז	תר"ג
ד"א	תתקצ"ז	ג"כ – ג"ש	"	ג'	ט"ז	תק"פ
"	תתקצ"ח	ז"ש – ב"ח	"	ז'	י"ד	תתפ"ט

ההיתה שיטה זו, החוששת למולד זקן בכל חדשי השנה, משמשת בזמן מן הזמנים, ומתי היתה כזאת? או אולי היתה רק דעת יחיד, או הצעת אחד החכמים, שלא יצאה מגבול העיון מעולם? אין בידינו להכריע. דבר זה ברור, שהיא סותרת לא רק את **ארבעת השערים** של בני בבל, כי גם אותם של בן־מאיר, שהיה מחכמי ארץ־ישראל. אולם כאשר אמרנו פעם ופעמים, לא היו שעריו מקוריים, כי בן־מאיר עשה אותם

על הראשון (שמקצת המעברים לא חשו לו), ואמרו, שבמקרה כזה „ניסן נדחה מחמת (ראש) השנה שעברה".

ל. יחס שיטה זו לכללי בן־מאיר, כללים אלה, שנשמרו לנו בספרו של רבי יעקב, נכבדים לנו גם מצד אחר, להבנת שיטתו של בן־מאיר, ומוכיחים לנו, כי לא בדא בן־מאיר דרכי חשבונותיו מלבו, אבל כך היו נהוגים עוד לפניו בארץ־ישראל. כאשר אמרנו, יסד בן־מאיר בתחלה את כלליו על מולדות ניסן בלבד: „נולד ניסן באגה"ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת, קובעין אותו ביומו; חסר במר"ת, דוחין אותו למחר". דבריו אלה נתנו מקום לבעלי־ריבו לאמר עליו, שאינו דוחה את ניסן אלא מחצות היום ותוספת אמר"ת ואילך. ואחד מחכמי בבל מוכיח לו משוגתו מצד המציאות, שהרי בימיהם, שָׁנים מועטות לפני כן, בשנת רכ"ה לשטרות (ד"א תרע"ד, וכן בשנת ד"א תרע"ח) נדחה ניסן קֹדם שעבר גבול שש שעות ואמר"ת. ומשיגו השני מתנפל עליו כעל אחד הריקים ועמי־הארץ ומלגלג עליו, שאפילו טועה שבטועים אינו אומר כך, כי בהִוָּלד ניסן בי"ג שעות יהיה מולד תשרי לאחר שש ואמר"ת, נמצא ניסן נקבע ביומו, ותשרי נדחה ליום אחד או לשנַים, ונמצאו ביניהם ד' או ה' ימים, היום והיומַים האלה היתֵרין מה יעשה בהם? (צד 81). וכפי מה שראינו, ראה בן־מאיר את־עצמו אנוס לשַׁנות ממטבע שטבע בראשונה, וליַסד דבריו על מולדות תשרי. אמנם כדברים האלה ממש אנו שומעים מפי בעל הכללים שלפנינו, המיסד גם הוא את דחיותיו על מולדות ניסן, ואומר: „אם נולד ביום כשר לסוף ו' שעות, מחצות היום והלאה, הרי זה נדחה"; ואולם אין כַּוָּנתו כלל לאמר, שאינו נדחה קֹדם לכן, אלא שבזמן שמולד ניסן נופל לאחר חצות, אנו אומרים עליו, שהוא „נדחה מחמת עצמו", ואין אנו צריכים לבקש לו טעם אחר; אבל נפסל הוא גם קֹדם שמגיע לגבול חצות מפני מולד זקן של חדשים אחרים, ואז אנו אומרים, שהוא נדחה מחמת השנה שעברה או השנה הבאה או השנה השלישית, ואפילו מחמת חֹדש אחר הברו. ובעלי־מחלֻקתו של בן־מאיר או שלא ידעו ולא הבינו סגנון חכמי ארץ־ישראל בענין זה או עשו עצמם כאִלו לא הבינו, וחפאו עליו דברים אשר לא כן.

לא. והנני נותן בזה רשימת הַשָּׁנים מזמן ברייתא של שמואל עד סוף האלף שעבר, שמולד זקן בחדשי כסלו ושבט היה יכול להוליד שִׁנוי בקביעתן. מספר השנים האלה עולה שִשה־עשר זוגות, שבכל אחד מהם השנה הראשונה משתנה רק בסִמנה ובקביעת הפסח, והשניה גם בקביעת ראש־השנה, ובצד כל־אחת מהן נרשם מולד תשרי שלה, שגרם לשִׁנוי בקביעה.

ד"א	תקמ"ט	ז"ח – ז"ש	מולדו	ו'	ט"ז	ז'
„	תק"ן	ה"ש – ז"ח	„	ה'	י"ג	תקצ"ו
ד"א	תקפ"ה	ב"ח – ב"ש	„	א'	י"ח	תתי"ב
„	תקפ"ו	ז"ש – ב"ח	„	ז'	ט"ז	שכ"א

מן הזמנים קביעה בלתי־ידועה עד־כה, הדורשת דחיה חדשה, מפני מולד זקן של שאר חדשים, הנה נוכל למצא את הדחיה הזאת בכלל „נדחה מחמת חברו" שבדרך השני, שאין הכַּוָנה בו „נדחה בשביל תשרי", כאשר יאמר מפרש הכללים, כי־אם על נדחה מחמת אחד מן החדשים חבריו (כסלו ושבט) שלפניו, שבשביל כך נצטרך לְיַסד בכל שנה מעֻברת דחיה חדשה לכל מולד ניסן, שחל באחד מימי גה"ז, מח' שעות ורי"ט חלקים ומעלה.

כללי דחיות אלה משַׁנים לא רק במנְיָנם, בדרך חלֻקתם ובתכנם הפנימי, כי־אם גם בצורתם ובתארם החיצוני. כי בזמן שכל השיטות האחרות הידועות לנו מגבילות את הדחיות במספר שעות וחלקים (טר"ד, ט"ו תקפ"ט, י"ג תרמ"ב, זי"א קנ"א, א"ד תתמ"ו), וארבעת השערים קוצבים גם את הגבולים המפרידים בין קביעת החסרים והשלמים במספרים כאלה, הנה כללי העבור שלפנינו, אף־על־פי שהם מטעימים ביותר את פסול נדחה מחמת השעות וחושבים אותו למִדה בפני עצמה, אינם יודעים אלא גבול אחד, והוא חצות היום. הדבר הזה מעיד על יְשָׁנהּ של שיטה זו, שנתיסדה בזמן שחשבון המולדות היה עוד הולך ומשתלם, ושֶׁבר השעה העודף על כ"ט י"ב היה עלול עוד לקבל צורות שונות, נבדלות גם בכַמיותיהן גם באיכֻיותיהן (אִלו נתקבל ד"מ „עגולו של רב נחשון", היו צריכים לקצוב את השבר הזה על־ידי 2244 חלקי 3055 משעה), ולכן תחת הַגְבּיל את הדחיות במספרים עשוים להשתנות, נוח היה להם לתת בהן סמנים אחרים על יסוד המולד הזקן בלבד, המבארים בסגנון קצר סבת פסולן וטעמן. מולד ניסן הנופל לאחר חצות היום הוא „נדחה מחמת עצמו", מפני שאי־אפשר ללבנה שתֵראה באותו יום (דרך א'). אבל אין הכרח בדבר, שיגיע מולד ניסן לגבול האחרון הזה, כי גם אם יפול קֹדם לכן הוא נדחה מחמת חדשים אחרים, שמולדותיהם עוברים גבול חצות. בסדור הדחיות נתנו מקום בראש ל נ ד ח ה מ ח מ ת ח ב ר ו, מחמת מולד זקן שקדם לניסן וקרוב אליו ביותר (דרך ב'); שניה לה דחיה אחרת, שגם סבתה נופלת בזמן שקדם לניסן, בראש השנה שעברה (דרך ג'); אחריה תבוא נדחה מחמת (ראש) השנה הבאה (דרך ד'); ולבסוף נדחה מחמת (ראש) השנה השלישית (דרך ה'), שהיא רחוקה מכֻּלן. והנה באמת אפשר היה להמעיט את מספר ה„דרכים" ולהעמידם על שלשה: לכלול „נדחה מחמת עצמו" בכלל „נדחה מחמת שנה הבאה", וכן „נדחה מחמת שנה שעברה" בכלל „נדחה מחמת חברו" (כי מולד שבט הקוֹדם לניסן נעשה זקן קֹדם תשרי שלפניו). אִלו היתה שיטה זו קוצבת את הדחיות במספרים, הדבר קרוב לוַדאי, שהיתה אומרת די בשלש מהן: י"ג תרמ"ב בכל הימים, ח' רי"ט בשנים מעֻברות, שמולד ניסן חל באחד מימי גה"ז וא"ד התמ"ו בשנה שאין אחריה עבור, אם נולד ניסן ביום א'. אבל חכמי ארץ־ישראל, שכלליהם נושאים בחיקם גם את טעמי הדחיות, בחרו להִתלות תמיד בנכבדה שבסבות: פסלו מולד זקן של ניסן „מחמת עצמו", בסבה הקשורה עם החדש שהם עוסקים בו, ולא בתשרי שלא בא עוד לעולם; ובזמן שאפשר למצא שני טעמים לדחִיַּת ניסן: מולד זקן של שבט ושל תשרי, בחרו להתלות באחרון, העולה בערכו

נקל לראות ולהוכח מיד, כי כל אחד מחמשת הדרכים מרכב משני חלקים: מכלל קצר המתאר את ענינו, ומדוגמה המפרשת אותו בארכה. הדרך הראשון ברור לגמרי, על השני נשוב ונדבר מיד, השלישי מובן גם הוא, אף־על־פי שהוא צריך עדין לפרוש, שהכונה בו לדחית בט"ו תקפ"ט. אבל כנגדם, הדוגמאות לשני הדרכים האחרונים אי־אפשר כלל להשוותן וליַשבן, כמו שהראינו בהערות. והדבר ברור, שכל הדוגמאות האלה לא יצאו מפי בעל־הכללים, המיַסד את הדחיות על ניסן, כמפֹרש בפתיחתו, וגם לא מפי רבי יעקב, שגם הוא ככל חכמי צרפת עושה חשבונותיו מניסן, אך נוספו על־ידי חכם אחר, שלא הבינן יפה, ופרש אותן, שלא מדעת בעליהן, על חדשי תשרי, שהיו נהוגים בארצו או בימיו. אבל באמת כל הכללים מוסבים על ניסן. הדרך השלישי כולל דחית זי"א קנ"א, שהוא „נדחה מחמת ראש השנה שעבר" או – לפי סגנון המקֻצר של בעל הכללים – מחמת ה„שנה שעברה" ונפסל מפני מולד תשרי שלפניו, שחל ביום ג' לאחר חצות. הדרך הרביעי כולל דחיַת י"ג תרמ"ב, שנדחה „מחמת השנה הבאה", מפני מולד תשרי שאחריו, שהוא חל לאחר חצות. הדרך החמישי כולל דחית א"ד תתמ"ו, שהוא נדחה „מחמת השנה השלישית", מפני שמולד תשרי, שלאחרי השנה הבאה, חל בשבת לאחר חצות, ולכן תשרי שלפניו נפסל מגטר"ד, וניסן הקודם לו – מא"ד ותתמ"ו.

בכל היות הדברים האלה ברורים יש עוד מקום לבעל־דין לפקפק בהם ולשאל: אם כן, „נדחה מחמת שנה הבאה" שבדרך הרביעי אחד הוא עם „נדחה מחמת חברו" שבדרך השני? ובאמת, מי יודע אם לא זאת היתה הסבה, שהביאה את בעל הפֵרוש לשַנות את פני הדברים כרצונו. אבל כאשר ראינו, אך לשוא חתר לצאת מן המבוכה, צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. ואולם אחרי אשר נודע לנו מפי תלמיד אחר של רש"י, שהיתה בזמן

בראשונה לפרטיהם ולראות אם תנאים אלה — שכל אחד אפשרי לעצמו — יכולים להתקבץ יחד כאשר ידרש מהם. מולדות שלש השנים קשורים איש באחיו כשלשלת, ולא כֻלם תלוים בבחירתנו. כי אחר שבחרנו לנו אחד מהם, הנה חבריו יוצאים ונקצבים על־פיו מעצמם, ושוב אינם נשמעים לנו למַלא את כל העולה על רוחנו. בנדון שלפנינו, אם חל מולד תשרי בשנה השלישית, באחד מימי גה"ז הכשרים לאחר חצות, ונדחה לשני ימים, מפני שמחרתו יום פסול — הנה יחול מולד תשרי, שקדם לו בשתי שנים, אם שתיהן פשוטות, באחד מימי בד"ו בשִעור ת"ח חלקים משעה ראשונה עד ת"ח חלקים משעה שביעית; ואם היתה אחת מהן מעֻברת, אזי יחול המולד הזה באחד מימי בד"ז, מי"א שעות תרצ"ה חלקים עד י"ז שעות ותרצ"ה חלקים. ובשני המקרים לא ימלאו המולדות את משאלותינו. במקרה הראשון, אם שתי השנים פשוטות, והמולד חל באחד מימי ד"ו, ראש־השנה נדחה לשני ימים, אבל לא „מחמת השנה השלישית", אלא מפני שנולד ביום פסול; וכשחל ביום ב', אינו נדחה כלל, מפני שהוא רחוק עוד הרבה ממולד זקן. והוא הדבר גם במקרה השני, שאחת מִן השנים היא מעֻברת, כי אם חל המולד ביום ד', נדחה הוא לשני ימים מפני פסול עצמו, ואם חל ביום ב' או ז', אינו נדחה כלל, מפני שבכל־אפן הוא נופל קֹדם חצות. — מכל מה שאמרנו יוצא ברור כַשֶמש, שלא היתה כַוָנת בעל הכללים על דחיות תשרי, אלא על דחיות ניסן, כדברנו בפנים.

לדחותו לפניו יום אחד הוא חל ביום פסול, כאשר אמרנו, ואתה צריך לדחותו ליום שלישי נמצא אף הוא דחוי שני ימים, ועל ידי שהוא דחוי שני ימים אתה זקוק לדחותו (צ״ל: לדחות) יום אחד תשרי של אשתקד, הקודם לתשרי האמצעי. וכדי להעלות היום השני של דיחוי אתה ממלא את מרחשון [1].

מולדות ניסן, כי סר פתאֹם מן המסלה הישרה, והֵסב את שני הדרכים האחרונים למולדות תשרי. ובצאתו מהנחה מֻטעית, שאפשר למולד זקן אחד לעשות שתי שליחיות, לפעול לפנים ולאחור כאחד, הוא בוחר לו לדוגמה את המולד הזקן, שבשבילו נדחה בדרך הקודם ראש־השנה „מחמת השנה שעברה", לבָאר על־ידו את הנדחה „מחמת השנה הבאה". המולד הזקן גי״ח, שהסב דהיות ראש־השנה מיום ג׳ ליום ה׳ ופעל פעֻלתו בדרך השלישי ל פ נ י ם וגרם לראש־השנה שאחריו שידחה לפני זמנו (מבט״ו תקפ״ט) בשִעור יום אחד, „מחמת השנה שעברה", אותו המולד הזקן בעצמו, מולד „של שנת אשתקד", פועל לדעת המפרש את פעֻלתו גם ל א ח ו ר, וגורם לראש־השנה שלפניו, „שלפני שנת אשתקד", שידחה גם הוא על־כל־פנים ביום אחד. כי אפילו אם נאמר לעשות את השנה שלֵמה ונמלא את מרחשון כדרך שחָסרנו בדרך הקודם את כסלו, הנה לא נעלה בזה אלא יום אחד משני הימים. אבל כל הדברים האלה אין להם שָחַר. מטבע הדחיות יוצא, שרק המולד הזקן הנופל ביום השבת יכול לגרום לראש־השנה שעבר שידחה „מחמת השנה הבאה", אבל לא יתר הימים. כי מולד זקן הנופל ביום ב׳ אינו דוחה את ראש־השנה אלא ליום אחד, ליום ג׳, ולכן לא ימשֵך אחריו כל שנוי בראש־השנה שלפניו, כי את היום הזה אפשר להעלות על־ידי מלוי מרחשון. גם המולד הזקן הנופל באחד מימי ג״ה אין בכֹחו לשַנות את קביעת השנה הקודמת, כי מולד תשרי שלה נופל אז ביום ו׳ או ביום א׳ שאינם כשרים לִקביעה וראש־השנה נדחה מפני פסול היום. ולפי זה טעה המפרש שתי טעיות גדולות: ה א ח ת, שהסבות הגורמות לראש־השנה להדחות „מחמת השנה שעברה" מזה ו„מחמת השנה הבאה" מזה אין משמרתן בימות השבוע שָוה. הראשונה זמנה ביום שלישי בשבוע, והשנית ביום השבת. והוא הדבר אשר אמרנו, שאין מולד זקן אחד פועל שתי פעֻלות לפנים ולאחור כאחד. ה ט ע ו ת ה ש נ י ת, שאין ראש־השנה הנדחה מחמת השנה הבאה (שאינו אחר, אלא גטר״ד שלנו) נדחה ליום אחד, כאשר יאמר המפרש, כי־אם בשני ימים, מיום ג׳ ליום ה׳. שתי טעיות אלה באו למפרש, מפני שהוא מטֵיל רק בגבול העיון הֻמפשט, שאין בו מעצור לדמיון לְתָאר לו דברים שאין להם חלק במציאות; ובהתבוננו על הדברים בכללותם אינו משגיח בפרטים, וכדברי המשל: אינו רואה את העצים מחמת היער. כלל גדול הוא בחשבון הכללי, שכל תמונה הנדסית, הנתונה לנו בשִעוריה הכלליים, צריכה בִקור, מה משפטה בכל מקרה פרטי. אִלוּ עשה המפרש כך, לחקור ולבדוק תוצאות התבוננותו הכללית בכל אחד מימי גה״ז, אזי הכיר בעצמו שגיאותיו, והיה רואה מיד, שמולד השנה ה„קודמת לשנת אשתקד" הוא וטר״ד, ונופל ביום פסול, הפך הנחתו. אבל טעות גדולה מזו טָעה המפרש בדרך החמישי (עַיֵן בהערה הסמוכה).

1) מטבע הדחיות יוצא בהחלט, שמולד זקן אין בכֹחו לפעול לאחור או לפנים אלא בשנה אחת: כגון גטר״ד, שהיא תולדת זי״ח שאחריו, ובט״ו תקפ״ט, שהיא תולדת גי״ח שלפניו, אבל בשום־אֹפן לא יוכל לְהשפיע על קביעת תשרי של שנה שלישית; ואי־אפשר כלל, שיקרה מקרה כזה, שידחה ראש־השנה מפני מולד זקן של שנה שלישית, כאשר אפשר לשפוט מתוך דברי בעל הכללים, אם נאמר שהם מיסדים על דחיות תשרי. המפרש המסביר אותם לנו מניח, שמולדות תשרי נופלים בשתי השנים האחרונות בימים כשרים, ונדחים לשני ימים: תשרי של השנה האחרונה נדחה מחמת עצמו, ושל הקודמת לו מחמת השנה הבאה; וכן מולד השנה שלפניו נופל ביום כשר, ועל־כרחו הוא זקוק להדחות, אף אם נמלא את מרחשון, על־כל־פנים ליום אחד. אבל גם פה עשה המפרש מִדהה בהתבוננו על הדברים בכללותם ולא שָם לבו לבַקרם

הכשר שני ימים, חוץ מיום השבת... הדרך השני[1], נדחה מחמת חברו. ואי זה? זה ניסן שהוא נדחה בשביל תשרי. כיצד? נולד קודם י"ח שעות מן היום, ונולד תשרי אחר י"ח שעות ביום שלישי לניסן, הואיל ומסורת בידינו שחדשי הקיץ כסדרן, כמו שאפרש למטן, מעתה מאחר שהוצרכת לדחות ראש (חדש) [השנה], כאשר אמרנו, הלא מעתה זקוק אתה לדחות גם את ניסן בגללו. הדרך השלישי[2], נדחה מחמת שנה שעברה. כגון שהוצרכת לדחות שנה של אשתקד שני ימים, כגון בשנה מעוברת, שאירע מולד תשרי ביום כשר, והוצרך הדבר לדחותו למחרתו מחמת השעות ומחרתו יום פסול, ונמצא נדחה ליום שלישי, ועכשיו לפי דחיית תשרי אתה צריך לדחות גם את קביעות ניסן לפניו שני ימים, אבל לימדונו רבותינו (למלאות את מרחשון) [לחסר את כסלו] להעלות בו אחד ימי הדיחוי, ויום השני הנשאר, ניסן נעקר ממקומו, ונמשך ונדחה לפניו יום אחד. וכשם שהוא נדחה לפניו יום אחד, כך תשרי שלאחריו נדחה מקביעתו לפניו יום אחד. הרי נדחה מחמת שנה שעברה. הדרך הרביעי, נדחה מחמת שנה הבאה. כגון זה שאמרנו שנדחה תשרי של שנת אשתקד ב׳ ימים, אתה מוצא, שעל כרחך אתה זקוק לדחות קביעות תשרי שלפניו יום אחד, אף כשתמלא את מרחשון של שנה הקודמת לשנת אשתקד. שהרי במילוי החדש אין עולה לך אלא יום אחד מימי הדיחוי, ועדיין אם אינך דוחה את תשרי לפניו יום אחד, נמצאת אותה שנה ארוכה יום אחד יותר מן הראוי, יותר על שנ"ה ימים[3]. הדרך החמישי, נדחה מחמת השנה השלישית. כגון שהתשרי השלישי זקוק ל[ה]דחות שני ימים, והתשרי האמצעי שלמעלה הימנו בא ביום כשר, אלא מתוך שאתה זקוק

---

1) לפי דברי המפרש שלפנינו, הכַּוָּנה לדחִיַּת י"ג תרמ"א בניסן, שסבּתה הוא המולד הזקן בתשרי שלאחריו, שחל לאחר חצות. אבל קרוב לשער, שבעל הכללים בעצמו היתה לו כַּוָּנה אחרת בדחִיה הזאת. עַיֵּן להלן.

2) הַכַּוָּנה לדחִיַּת ז"א קנ"א בניסן של שנת עבור, שמולד תשרי שלפניו חל ביום כשר, בשלישי בשבת, אבל נדחה מפני השעות, מפני שנולד לאחר חצות, ועל־ידי כך הֻצרכו לדחותו למחרתו, יום ד׳, והוא יום פסול, ולכך נדחה לשני ימים, ליום ה׳, ואִלּוּ היו גם חדשי החֹרף סדורים כחדשי הקיץ, היינו צריכים לדחות גם את ר"ח ניסן לשני ימים, ליום ב׳ (אִלּוּ היה כשר לקביעה), אבל מאחר שאנו מחסרים את כסלו הקודם, דַּי לנו לדחות את ניסן ביום אחד לפניו, ליום אחד בשבת (וסמן השנה הח"א). וכשם שניסן נדחה יום אחד, משבת לאחד בשבת, כך תשרי שלאחריו שמולדו בט"ו תקפ"ט נדחה ליום אחד, מב׳ לג׳ — כל המאמר הזה, „כשם שהוא נדחה וכו", אין בו צֹרך לדחיות ניסן שעליהן כַּוָּנת בעל הכללים עצמו, ואפשר שהוא מהוספת המפרש הַמֵּסֵב את כל הדחיות לתשרי.

3) כַּוָּנת בעל הכללים למולדות ניסן שחָלו באחד מימי אגה"ז לאחר י"ג שעות ותרמ"א חלקים, שהם נדחים מחמת מולד זקן של תשרי בשנה הבאה. הכלל, כשהוא לעצמו, יכול היה להתפָּרש על דחִיַּת גטר"ד בתשרי, שהוא נדחה מחמת מולד תשרי הבא, הנופל אחר חצות. אבל כאשר ראינו משלשת הדרכים הראשונים, וכאשר עוד נשוב נראה בהערה לדרך החמישי, בעל הכללים מיַסד דחיותיו על ניסן.

אבל נפלאו מאד דברי המפרש, שהיטיב לבאר את שלשת הדרכים הראשונים על

הם י״ג תרמ״א עד א׳ ד׳ תתמ״א וי״ב תרנ״ז. סגֻלה יקרה כזאת גנז לנו עוד תלמיד אחר מתלמידי רש״י באוצרו הטוב, מבלי אשר הבין בעצמו את חין ערכה. רבי יעקב ב״ר שמשון בספרו „סוד העבור״, בטרם גשתו לערוך לפנינו כללי הדחיות כפי אשר מצאנום גם במדרש „שכל טוב״ וב„מחזור ויטרי״, כאשר הזכרנו למעלה (סמן י״ז), ימסור לנו את תורת העבור בסגנון משְׁנה מאד, אשר לא ראינו כמוהו עד־הנה. הנה זה לשונו (בפרק ל״ב):

הדחיות נוהגות בשתי מדות, וכל אחת ואחת מתחלקת לכמה דרכים, ואלו הן: המדה הראשונה נדחה מחמת היום עצמו, והיא מתפרשת לשלשה דרכים [1]), ומדה השנית, נדחה מחמת השעות, היא תפרד והיתה לחמשה ראשים. המדה הראשונה דחיית (האד״ו) [הבד״ו] יֵאָמר לה, ושם המדה השנית י״ח, ודרכיה המה רבו. וזה לך שער גדול: דחייה הבאה מחמת היום היא יום אחד, והבאה מחמת השעות ביום כשר – יומיים, חוץ מיום השבת, שדחייתו אף הוא מחמת שעות, ואינה נוהגת אלא יום אחד. כיצד אמרו, נדחה מחמת היום עצמו יום אחד? כגון חל ניסן בבד״ו, ביום שני, או ביום רביעי, או ביום ששי, כל מולד שיבא לך בג׳ ימים הללו: בבד״ו לניסן, ובתשרי באד״ו, דחהו מיד ואל תתמהמה, ואל תפן אל שעותיו ואל חלקיו; נמצאת דוחה את החדש יום אחד, מיום הפסול למחרתו. וזה שאמרנו דחיית יום הפסול יום אחד [2])... וכיצד אמרו שנדחה מחמת השעות? הדרך האחד, נדחה מחמת מולד ניסן עצמו. כגון אם נולד ניסן ביום כשר, לסוף י״ח שעות, מחצות היום והלאה, הרי זה נדחה לפניו – לפי שאי אפשר ללבנה להראות באותו היום מפני קטנותה, שהרי ניכסית היא מכל ביריא שש שעות לפני חידושה ושש שעות לאחר חידושה שהן י״ב שעות, כאשר פירשנו במעשה יום רביעי אצל הילוך הלבנה, והואיל וכן, אי אפשר לקדש אותו היום ולקובעו ראש חדש... נמצאת אומ׳ שנדחה לשני ימים: מא׳ לג׳ ומג׳ לה׳ ומה׳ לשבת, חוץ מן הנולד בשבת, שכשנדחה אינו (דוהה) [נדחה] אלא למחרתו, לאחר השבת. וזהו שאמרו: דחיית יום

---

1) כנגד שלשת ימי בד״ו.

2) דרך בעל הספר הזה לָשים לו את משנת הראשונים למַסֶכֶת, ולקלוע בה מקלעות ציצים ופרחים כטוב בעיניו, לא רק לברר את הדברים, להשלימם ולשכללם, כי גם לנטות מהם הֵנה והֵנה, ולהלך ברחבה במקצועות אחרים, הנוגעים בענין שהוא עסוק בו, ולכן דברי המקור אשר ישאב ממנו יוצאים קטעים קטעים נפוצים ונטושים בתוך פרקיו ומפסקים על־ידי דברים אחרים. גם פֹּה מפסיק הרב ממשנתו בכללי העבור והולך ומבאר טעם דחית ראש השנה שחל להיות באחד בטבת, שהוא כדי שלא יבטל יום ערבה, ומכנים עצמו בפלפול ארֹך, מפני־מה אין דוחים את השבת מפני שופר ולולב, ומַשלים בו את הפרק. בפל״ג שאחריו הוא נותן סמנים לימים שאין מועדים אחרים יכולים לחול בהם, על דרך שהם נמצאים בספר „הפרדס״ לרש״י וב„מחזור ויטרי״; אחרי־כן הוא חוזר לענָיְנו לדַבר על פסול ימי ד״ו, ומבאר הטעם, מפני־מה אין חוששים בשאר ימים טובים לתרי שבי דסמיכי להדדי, ונושא ונותן בארכה בסוגיה דמשום ירקא ומשום מתיא, ואחרי שהקדיש לזה חלק גדול מפל״ג הוא חוזר הדחיות ואומר: „וכיצד אמרו נדחה מחמת שעות״? וכו׳. כאשר הובא בפנים.

מוכיח, כי שיטה כזאת כבר היתה לעולמים, על־כל־פנים בזמן מן הזמנים. בספר „הפרדס״ לרש״י (דפוס קונסטנטינה, דף ט; וַרשה, דף י״ב), אחר שילמד בו אחד מתלמידי רש״י את סדר פרשיות השבוע, הוא מונה מספרן בכל שנה ושנה ונותן בהן סמן: פספכ״ד השכ״ה; פע״ו; עצ״ט, עו״ח; צת״ז. פרוש, בשנה פשוטה יש בין סֻכות לפסח כ״ד שבתות, ואם סמן השנה ה״ש – כ״ה שבתות, מפסח לעצרת ו׳ שבתות; מעצרת עד צום של ט׳ באב ט׳ שבתות, ואם חל עצרת ביום ו׳ – ח׳ שבתות; מצום ט׳ באב עד יום תרועה ז׳ שבתות. ולשנה מְעֻברת סמן אחר, וזהו: עספכ״ח, גשכ״ט; הכ״ט; פע״ו; עצ״ט, עו״ח; צת״ז, ומוסיף ואומר: „וזהו פירושו ע״ס, ע׳ עבור ס׳ סכות, בשנה מעוברת מסוכות לפסח כ״ח שבתות, רק אם יבא סוכות ביום שלישי ויהי מרחשון וכסלו שלמין יהיו כ״ט שבתות. ולא נצטרך לכפול (כלומר לחַבר שתי פרשיות), או אם יהיה סוכות ביום חמישי, בין שלמין בין חסרין כ״ט שבתות הן ופירוש השאר כראשון״. עכ״ל 1). הנה פה לפנינו קביעה חדשה ג״ש, מסֻמנת באותיות וחוזרת ונשנית במלים – והסגנון המְתֻקן, המקֻשר היטב את כל חלקי המאמר, וכל תֹכן הענין, העולה יפה עם החשבון, אינם נותנים כל מקום לתלותם בשגגת המעתיק או בטעות סופר 2). אך רחוק מאד מלהאמין, כי עוד בימים מאֻחרים כאלה יכלו להיות חלופי דעות בין חכמי ישראל; וקרוב יותר לשער, שיש לנו פה עסק עם שרידי כללים ישנים בחשבונות העבור, שהעתיקו לנו הסופרים כצורתם, מבלי התבונן, שאינם מכֻוָנים כלל עם הכללים שבימיהם. ובאמת עלינו להודות פעמים רבות למעתיקים כאלה, העושים מעשה מכֹוָנה, ומַשאירים לנו פלֵטה מני־קדם, בשעה שמעתיקים חכמים מַרשים לעצמם לתַקן ולשַנות, ומאבדים ממנו לרֹב טובה הרבה.

כט. שיטה אחרת בקביעת השנים, שגבולי דחִיותיה

---

1) להבנת הדברים דַי להעיר, כי בדרך כלל ימצאו בכל חֹדש ארבעה שבתות, ורק במקרים פרטיים, בזמן שהחֹדש מתחיל מיום השבת (והחֹדש מלא גם מערב שבת), ימצאו בו חמשה. במספר חדשי החֹרף, ממרחשון עד ניסן, ימצא לפי חשבוננו רק חֹדש אחד מן המין הזה האחרון; ונמצא מספר השבתות, הנמצאים בפרק הזה, בשנה פשוטה כ״א ובמעֻברת כ״א. ואם נצרף אליהם שבת אחד שמִסֻכּות עד מרחשון ושני שבתות שמראש חֹדש ניסן עד הפסח, יעלה מספר השבתות שמסֻכות לפסח בפשוטה כ״ד ובמעֻברת כ״ח. יוצאת מן הכלל היא קביעת הש, שיש בה שני חדשים בני חמשה שבתות, כי מרחשון ואדר נופלים אז בימי ו׳ ז׳; ומספר השבתות מִסֻכּות לפסח יעלה בה בפשוטה כ״ה ובמעֻברת כ״ט. וכן הדבר בשנה מעֻברת בקביעת הח הישנה וגש החדשה; כי במקרה הראשון חדשי מרחשון ואדר שני, ובמקרה השני כסלו ואדר שני, מתחילים מיום השבת.

2) וכן נמצאו הדברים האלה כצורתם ב„לקוטי הפרדס״ (דפוס אמשטרדם, דף י״ט). ספר „לקוטי הפרדס״, כפי מה שהוכיח הר״א עפשטין (מאָנאטשריפט, שנת 1900, מצד 52 והלאה), נתחבר בארץ איטליה על־ידי תלמיד ר׳ ישעיה דיטרני, בעל תוספות הרי״ד, ונזכר שמו בספר הזה (דף י״ב, ע״ב): „כך קבלתי אני אברהם כהן מפי מורי רבנא [ישעיה בר רבנא] מילי ז״ל״ (כן הוא בכ״י מערצבאכער, ובדפוס נשמטו שלש מלים, המסֻגרות בחצאי מרֻבע). רבי ישעיה חי בסוף האלף החמישי ובתחלת הששי. וגם מזה ראָיָה, שכך יצאו הדברים מפי מחברם, ולא נשתבשו על־ידי מעתיקים מאֻחרים.

נוהגין בזמן הזה". מהמשך דבריו נראה, שהוא מַשוֶה מדותיו לכל חדשי השנה, שכֻלם אינם נקבעים אלא אם כן יוכל הירח להֵראות בערב שאחר ראש חֹדש, ואם־כן נהיה זקוקים לאמר, שלא דקדק בחשבונו, או שהיה בידו מקור אחר הפוסל מולד זקן גם בשאר החדשים. אבל מפני שאצל ר"ה הוא אומר בפֵרוש, שאין קובעים אא"כ עָברו אחר המולד ו' שעות, ובחדשים אחרים הוא מסתפק לאמר שאין קובעים אותם קֹדם חדוש הלבנה, אפשר לאמר שאינו מקפיד אלא שיפול בהם המולד בו ביום, ואפילו סמוך לערב, ולאו דוקא קֹדם חצות, אע"פ שהפֵרוש הזה דחוק, שדבריו „וכן כל החדשים כולן" מראים, שהוא בא להַשוות ולא לחַלק.

אבל ההיה הדבר הזה הלכה פסוקה אצל כל המעַברים מאז מעולם? לפי דעתי יש לפקפק בזה הרבה. אמת הדבר, שכללי הדחיות שבידינו, בין אותם שהם מְיֻסדים על מולדות תשרי, בין אותם היוצאים ממולדות ניסן, וכן כל גבולי ארבעת השערים, אינם מניחים אחריהם ספק כל־שהוא, שאין מולד זקן נוהג אלא בתשרי; אבל כל הכללים האלה, כאשר ראינו וכאשר נראה עוד, אינם אלא התפתחות של כללים אחרים קדומים ופשוטים יותר, שהיסוד הראשי בהם הוא פסול ימי אד"ו וי"ח שעות, ודחיות גטר"ד ובט"ו תקפ"ט יוצאות מעצמן על־ידי מדות השנים, שמסֹרת שלהן שו"ח חד"ו וכה"ז. ואולם יש הבדל גדול בין שתי הדחיות האחרונות האלה. הראשונה, שסבתה היא מולד זקן של השנה שלאחריה (זי"ח), מְגבלת היא משנ צדדיה, וכשם שאנו זקוקים לדחות ראש־השנה שמולדו הוא מטגר"ד ולמעלה, כדי שלא תהי השנה ארֻכה יותר מִדַי (בת שנ"ו יום), כך אי־אפשר להקדים דחִיָתו אפילו רגע אחד, ולדחותו בפחות מגטר"ד, מפני שאז תהיה השנה פחותה מן הקטנה שבמדות (בת שנ"ב יום). לא כן הדבר בדחיה השנית, שסבתה מולד זקן של שנה שלפניה (גי"ח), שאינה גדורה אלא מצד אחד. דוחים אנו כל תשרי שנולד מבט"ו תקפ"ט ומעלה, כדי שלא תהי השנה המְעֻברת שקדמה לה, ושנדחה מפני מולד זקן מיום ג' ליום ה', קצרה יותר מִדַי (בת שפ"ב יום); אבל אין כל מעצור לנו, מצד מדות השנים, להקדים ולדחותו קֹדם שיגיע לגבול ט"ו תקפ"ט וקֹדם שיגיע מולד השנה שלפניו לכלל זקנה, ולעשות את השנה המעֻברת לבת שפ"ד יום. כללי בני ארץ־ישראל, כפי שאנו מוצאים אותם מדברי בן־מאיר, אינם הולכים במקרה כזה את הדין, ונותנים מקום לשִקול דעתו של ראש הסנהדרין, שמשפט עבור השנים היה בידו. מובן מעצמו, שלא היו ממהרים לדחות את המועדים בלי כל סבה מְכרחת; אבל אפשר לשער, שהיו מעַברים שהיו חוששים אף בשאר חדשים למולד זקן, ולכן אמרו להקדים ולדחות במוצאי עבור ימי בה"ז מי"ב ותרנ"ז ומעלה, כדי שיקבעו גם כסלו ושבט במועדם כראוי.

מתוך כללי בני ארץ־ישראל, לפי תמונתם אצל בן־מאיר, אנו יכולים להוציא רק אפשריות דחִיַת י"ב תרנ"ז, ויחד עמה את הקביעה החדשה הכרוכה בעקבה, אבל לא להוכיח מציאותן במעשה, ואולם הנה לני צַד

יום ג׳ קביעה כפולה ג״כ וג״ש כמשפט ימי בה״ז. בעקר הדבר הזה כבר הרגיש ר׳ יעקב ב״ר שמשון ב„סוד העבור״ – כ״י אקספורד, שהבאתי כמה פעמים ונמצא באוצר ספרי בודליאנא סמן 692 – (פ׳ ל״ד) וכתב: „בניסן ותשרי בלבד אנו חוששין, שאם נולד לאחר חצות, שלא לקבוע ר״ח בו ביום, מפני תקנת המועדות שבהן, אבל בשאר חדשים אין חוששין כלל, כגון בתחילת חדשים הסרין שאנו עושין שני ימים ר״ח, שלפיכך תקנו לנו בני יששכר אחד מלא ואחד חסר, ולא אחד חסר ואחד מלא, כדי להטיל את יום השלשים, הוא יום החדש הראשון, תשלום לחדש שעבר, ומיום החדש השני הוא שמונין ימי החדש הבא, שברוב פעמים אין הלבנה נראית עד סוף החדש השני וכו׳, ואף בחדשים חסרין שאין להם אלא יום אחד ראש חודש, פעמים שאין הלבנה נראית עד לאחר י״ח שעות ואעפ״כ נקבע בו ביום, כגון ב י מ ו ת ה ג ש מ י ם כשחל מולד תשרי קרוב לי״ח שעות שאינו נדחה וכו׳״ 1). גם הריא״ז (בראשית המאה הראשונה לאלף הששי) נגע בענין זה, אבל אין דבריו ברורים כל־צרכם. הנה זה לשונו, כפי מה שהובא ב„שלטי הגבורים״ לר״ה פ״א: „אין קובעין י״ט של ר״ה קודם חידוש הלבנה, והוא הנקרא מולד, ואפילו ביום המולד אין קובעין אא״כ עברו אחר המולד ו׳ שעות, כגון שהיה המולד קודם חצי היום; לפי שאין הלבנה נראית אחר המולד עד ו׳ שעות. וכן כל החדשים כולן אין קובעין ר״ח למנות ממנו ימי החודש (כלומר ר״ח שאחר חדש חסר, או יום שני של ר״ח אחרי מלא) קודם חידוש הלבנה. וכן אנו

---

1) דברי הרב האחרונים, ש ב י מ ו ת ה ג ש מ י ם, בזמן שמולד תשרי ק ר ו ב ל י ״ ח ש ע ו ת, יש שאין הלבנה נראית אלא לאחר חצות היום, פשוטים ומבארים ממה שהראינו בפנים, שבשנה מעברת, שמולד תשרי שלה נופל מט״ו שעות וס״ח חלקים ומעלה, יחול ראש חדש שבט, ולפעמים גם כסלו, לאחר חצות היום (מי״ח שעות עד כ״ג ותכ״ג). אבל לעמת זה דבריו הראשונים, שבחדשים הסרים, שראש חדש שלהם שני ימים (מפני שקדמו להם חדשים מלאים) „ברוב השנים אין הלבנה נראית עד סוף החדש השני״ — נפלאו ממני ולא אוכל להלמם, כי באמת אין המולד, הנופל ביום שני של ראש חדש, יכול להגיע אפילו עד חצות. נניח למשל, שיום שני של ראש חדש אלול היה ביום n בשבת ומולדו מחצות היום והלאה, הנה יחול אז ראש השנה שאחריו ביום (n+2) בשבת, ומולדו ביום (n+2) בשבת משש שעות ותשצ״ג חלקים עד י״ב תשצ״ג, ונמצא המולד מאחר מרגע החדש בשעור כזה, ומכל־שכן, שהדבר נמנע בחדשים מלאים שלפני אלול, כי בכל שני חדשים רגע המולד נעתק לאחוריו קרוב לשעה וחצי. וכן אם נניח בשנה מעברת, שיום שני של ראש חדש אדר ראשון היה ביום n בשבת, ומולדו לאחר חצות היום, הנה יחול אז ראש השנה שאחריו ביום (n+5) ומולדו ביום (n+5) מכ״ג שעות תתקמ״ד חלקים ולמעלה, או למחרתו ביום (n+6), דבר שאין לו שחר, אפשר היה לתקן בדברי הרב: „עד סוף (ראש) חדש ר א ש ו ן״, ואז יהיו הדברים מסכימים עם האמת, אבל ענין אין להם עם החלטתו, שאין חוששים בשאר חדשים למולד זקן, שהרי יום שני של ראש חדש עקר, אם לא נדחק לאמר שהרב סובר, שמונים ימי החדשים מיום ראשון, וכדעת תלמידו רבנו תם (המובא בתשובות הרשב״א, ואחריו בבית יוסף, טור אבן העזר, סמן קכ״ו), ושאר פוסקים הנמשכים אחריו, ואולם הם לא אמרו אלא לענין שטרות, אבל לא בחשבון המועדות, כמבאר בדבריהם, וכן יאמר רבי יעקב ב״ר שמשון בעצמו קדם לכן: „ומיום החדש השני הוא שמונין ימי החדש הבא״.

כבושים, ולכן כרך רס״ג בספר־המועדים את שני המכתבים יחד, ואומר: ויכתבו אליו בספר השני וגם בשלישי וכו׳ (שם, צד 63).

תשובת בן־מאיר השלישית. אם השיב בן־מאיר לחכמי בבל על מכתבם השלישי, לא נדע [1]; אך גם אם השיב, לא הגיע לנו מדבריו כל־מאומה. וקרוב לשפוט, כי כבר פסק כל משא־ומתן בין המריבים, וכאשר יאמר הרס״ג בספר המועדים: „ויחדלו עוד מענות אותו כי הבינו להם כי בזדון ובעקבה כל מעשיו״ (שם, צד 65). אך לעֻמת זה הִרבּוּ שני הצדדים לשלוח אגרות אל קהלות ישראל ולהפיץ שעריהם בארצות. למין הזה תֵּחשב אגרת בן־מאיר הראשונה (סמן ו, צד 45—56), שתי אגרות רב סעדיה (סמן III, צד 67—71) והשריד הנשאר מרס״ג על־אודות ארבעת השערים (סמן XI, צד 99—102) (על הקטיעה האחרונה כבר העיר הרא״ע ב„הגֹרן״).

שרידי שיטות שונות בחשבון העבור

כח. מולד זקן בשאר חדשי השנה. לפי סדר העבור, הנהוג עתה בינינו, יִקרה הרבה פעמים, שר״ח שבט, ולפעמים גם ר״ח כסלו, נקבעים ביום שחל בו המולד לאחר חצות. כי בכל שנה מעֻברת שיחול בה מולד תשרי באחד מימי אג״ו לאחר ט״ו שעות וס״ז חלקים (ביום ג׳ עד י״ח שעות ובימי א״ו עד כ׳ תצ״א), יחול בה מולד שבט לאחר חצות היום; ואם יחול מולד תשרי ביום ג׳ לאחר ט״ז שעות תקע״ג חלקים, אז יפול גם מולד כסלו לאחר חצות. סמני השנים יהיו אז ב״ח, ג״כ, ז״ח, ומולדות תשרי שלאחריהם נופלים באחד מימי בה״ז לאחר י״ב שעות ותרנ״ו חלקים. ואִלו היו מקפידים על מולד זקן בכל חדשי השנה, כי אז, תחת אשר תִקנו במוצאי עבור בשביל יום ב׳ דחִיָה פרטית — ט״ו תקפ״ט, היה להם לתקן בשביל כל ימי בה״ז שבמוצאי עבור דחִיָה כוללת — י״ב תרנ״ז, ולתת לשנות העבור קביעות ב״ש, ג״ש וז״ש, ולקבוע לפי זה גם בשביל

בקטיעה IV אשר מפני תכנה וסגנונה הרך, שכֻּלו ערוך בדרך כבוד, אמרתי עליה שנכתבה בראשית ימי הריב ולא באחרונה, דעת עפשטין רחוקה ומוזרה עוד הרבה יותר לפי שיטתו שהוא חושב את שתי אגרות בן־מאיר שלפנינו לתשובות בן־מאיר הראשונה והשנית, ועל המכתב שאנו דנים עליו עתה הוא אומר כי כתבוהו ראש הגולה וראש הישיבה ורס״ג גם יחד, היתכן כי אחרי אשר השליך עליהם בן־מאיר שקוצים מרבה להכיל ויקללם קללות נמרצות „את סעיד בן אלפיומי וחבריו הזדונים״ יחלקו לו הם, נעלביו, כבוד ויקר: „יתבונן נא ראש ישיבה ט״צ (שמריהו צורו)?״ איך לא הרגיש הרא״ע בכל אלה? פליאה דעת ממני.

1) הרא״ע יאמר, כי בספר המועדים יסֻפר, כי בן־מאיר השיב גם על המכתב השלישי, אבל אנכי לא מצאתי כזאת מפֹרש, ובדברי רס״ג: „ויכתבו אליו ספרים שניים ולא אבה לשמוע, ויוסיפו עוד וישלחו ספרים שלישית ולא אבה לשמוע, ובכל זאת השב ישיבם נמרצות״ („מחלֹקת״, צד נט), קשה לדעתי להחליט דבר ברור.

המכתב הזה ערוך לבן־מאיר בחלקת־הכבוד הראויה לגבר הוקם על „ראש ישיבה", כי נכתב בטרם התלקח הריב אשר הקיף את שתי הארצות ויעשן למדורת אש, וחכמי בבל חשבו כי עוד יצלח בידם להעביר את בן־מאיר מדעתו.

תשובת בן־מאיר השנית. מן התשובה הזאת לא הגיע לידינו דבר 1), אך לעמת זה באה לידינו אגרת אחת כתובה לבני בריתו שבבבל, אשר בה פרש את שיטתו על־פי כללי ארבעת השערים („מחלקת רס"ג", צד 45–56). אם נעריך דברי בן־מאיר באגרת הזאת עם דברי רס"ג בספר המועדים (צד 64), שאמר עליו: „באחרית אגרותיו הקל עוזו הראשון והאחרון הכביד, ויעש לו ארבעה שערים אשר לא היו בין ישראל (בתוספת אמר"ת)", נקל יהיה לנו לשער, כי ערך אגרת כזאת גם אל בעלי־מחלקתו. כי בראותו, שסגנון לשונו: „ניסן באגה"ז ותשרי בבגה"ז רואין אם נשתייר וכו'" היה לו למכשול ולפוקה, ואויביו מצאו מקום להשיא את דבריו לכונה אחרת ולתלות בו בוקי־סרוקי, שנה את סדר משנתו לעשותה מכונת יותר עם משנתם של הבבליים. את הכלל הראשי שלו כלל במלים: „נולד תשרי בגה"ז רואין אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת וכו'" (צד 51), וניסן לא יזכר ולא יפקד עוד בדבריו. על־פי הכלל הזה הוא מפרש „כמה שערים" ומוכיח, כי גבולי ארבעת השערים תלוים כלם במולד הזקן, או גבול במר"ת, ובמדות השנים שסמניהן שו"ח כה"ז וחד"ו. קרוב לשער, כי בן־מאיר השתדל להראות, שדבריו האחרונים אינם סותרים את הראשונים, ובהיותו נלחץ אל הקיר הוא משתמש עתה בשערי הבבליים, אשר ישנה אותם כרצונו. ובכן הוא מרכיב חשבונו „אמר"ת במר"ת" עם ארבעת השערים אשר להם. ואל הדבר הזה קולע רס"ג באמרו בספר־המועדים, כי „ידבק דברי רוח בלי דעת ויגנב מדבריהם ויסבם אליו" (שם, צד 64).

מכתב חכמי בבל השלישי. מן המכתב הזה לא נשאר לנו כל רשם 2), אך אפשר כי דומה היה למכתב השני רק בתוספת איומים ודברי

רבות, זה כבר", ואינם מודיעים לנו את הזמן בדיוק. — ועל־דבר הסמנים גבטב"ג וכו' עיין למעלה, סמן ה' („התקופה", ספר י"ד־ט"ו).

1) הרא"ע חושב לתשובת בן־מאיר השנית את הקטיעה סמן VI, שכניתיה בשם „אגרת בן־מאיר השנית", ואת הקטיעה סמן VII, שצינתיה בשם „עוד מדברי בן־מאיר". וגם פה נפלא ממני להבין, איך עלו דברים כאלה על דעתו. „אגרת בן־מאיר השנית" נכתבה בזמן מאחר — בימי הקיץ של שנת ד"א תרפ"ב, כי בה הוא כועס על מיעציו שכתבו לו: „תאמרו אם חטאנו באשר עבר לא נוסיף עוד, ואם עשיתם בניסן בשגגה אל תעשו בתשרי בזדון" (צד 92). ולא עוד, אלא שגם האגרת הזאת ערוכה היא לא אל חכמי הישיבה, כי־אם לבני בריתו בבבל, וגם היא מלאה שקוצים על רס"ג. וגם הקטיעה VII, שהרא"ע חושבה בלי ראיה לחלק מן התשובה השנית, קרובה יותר, על־פי סמניה הנמצאים בספר המועדים, היות מן התשובה הראשונה, וכמו שהעירותי למעלה.

2) הרא"ע חרץ משפט, כי חלק מן המכתב השלישי של חכמי בבל נמצא לפנינו

שעות ואמר"ת, ניסן שלפניו נדחה על־כרחו קדם לכן, וכדרך שעשה זאת גם המשיג האחר, אלא שהדברים לא הגיעו לידינו.

ועל החלטת בן־מאיר, שאין לבני הגולה רשות לעבר שנים ולקבוע חדשים, הם משיבים לו, שכל הראיות שהביא לדבריו, בין מן הפרק שלפני הבית בין מאותו שלאחר חרבן, דבר אין להן אלא לעבור שנים, לענין „אדר ואדר", ובזמן שהיו מעַברים על האביב, שאין זמנו שָׁוֶה בכל הארצות. ולכן עכשו, שמעברים את השנה על־פי המחזור, פקע כחם. אבל קביעת ראשי חדשים למלואם ולחסרונם אינה נכנסת כלל בגדר עבור שנים. אמת הדבר, שבימים אשר היו לפניהם היו חכמי בבל שולחים ושואלים מפי חכמי ארץ־ישראל על־אודותם, מפני שלא היו בקיאים בסוד העבור כמוהם, אבל עתה זה שנים רַבות עמדו בסודו, וכבר הם קובעים חדשים ומועדים על דעת־עצמם 1).

---

1) גם את המכתב הזה הנני מַשלים על־פי הדף שמצא החכם Guillaume שהזכרתי למעלה.

(סוף עמוד א)

„אלא נחלת בני יהודה הוכשרה יותר מכול[ם] <שכך שנינו שלש ארצות לעיבור יהודה עבר הירדן וגליל ואנחנו אמ (...אמריב, ואפשר שֶמִלת „ואנחנו" משבשת וצ"ל: ועאמא"מ, והוא קצור מן: ועל אחת מהן אין מעברין, כמו שתקנתי כבר ב„מחלקת"). בזמן שיהודה אחת מהם הכל שמחים. וכל משניות והראיות, בין שכתבן ראש ישיבה ובין שלא כתבם, בין שבפני הבית ובין שלאחר הבית, כולם ללמד שעיבור השנה תלוי בארץ, כולן בשביל אדר ואדר הן. וכבר אין בינינו וביניכם חילוף בעיבור שנים באדר ואדר, מפני שהכל תפסו את המסורת בידם לחשבון גבטב"ג, אדו"ט בה"ז, בהז"י גו"ח. ולעניין עיבור וחשבון כבר הכל שווין ואין בינינו לביניכם שינוי בעיבור שנים. אבל קביעת חדשים לחשב מלאים וחסירין וכסדרן אינו מן העיבור שנה. ובודאי שרבותינו שבבבל בדורות> הראשנים היו שולחין ודורשין מרבותינו שלארץ ישר' קביעת חדשי שנה בשנה וכו'".

(סוף עמוד ב)

„אין אחד מהם זוכר, שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישר', אלא אתם <מעברים כמנהגכם וגם אנחנו מנהג אבותינו בידנו ואנחנו מעברים כדרכנו וחשבון אחד הוא ולא (שנינו) [השגנו] גבול ולא שנינו מנהג ולא הצרכנו עצמינו לבוא לתוכחת. [כי] כבר מנהג אבותינו בידינו. ושכתב ראש ישיבה שאף על פי (שעיברתם) [שעִבַרְתֶּם?] והכרזתם, לא הכרזתם כהוגן. כי אמרתם שהשנה חדש[י]ה שלימין ואינה אלא חסירין (ממה) [כמה] שקבעו אבותינו הראשנים. כבר התבוננו בסוד העיבור, שהיה ביד אבותינו הראשנים, וראינו, שכיון שתשרי שלשנה זו, שהיא שנת אלף רל"ג לשטרות, נולד לדי"א שעות תתקל"ב חלק', כיון שהיא מעוברת, לא היה ראוי לקבעה אלא שלימים, כמו שמפורש בשער שיני, שכל תשרי שיש בו עיבור, ונולד בלילי ד' מן י"א שעות תרצ"ה חלק' ולמעלה, אחוז ראש שנה בחמישי וחדשים שלימים, שכיון שהקבע את החדשים שלימים נמצא הפסח בשלישי וראש> שנה הבאה בחמישי וחדשים כסדרן והפסח בשבת".

וראוי להעיר על פרט נכבד, שיש ללמוד מן השורות המעטות האלה, שנגלו לנו בקטיעה הזאת, והוא, שקבלת המחזור בן י"ט שנה לפי סמניו השונים נודעה לחכמי בבל קֹדם שלמדו קביעת החדשים על־פי חשבון המולדות, וזה מסכים לדעתי, שהנהגת המחזור היתה בשליש הראשון למאה הששית, והנהגת חשבון המולדות בערך הרבע הראשון למאה השביעית. אבל בעלי המכתב זהירים בלשונם, ומגלים טפח ומכסים טפחַים, וסותמים דבריהם: „משנים

נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים ביומו אין דוחין אותו, ואם חסר במר"ת דוחין אותו ועוד לא הגענו לגבול" (עַיֵן „מחלקת", צד 76), וכבר בארתי למעלה פֵרוש דבריו.

מכתב חכמי בבל השני 1). גם את תכן דברי המכתב הזה נלמד מספר המועדים. חכמי בבל יצאו נגד תוספת אמר"ת, שהוסיף בן־מאיר על המולד הזקן, ויוכיחו לו מתוך ארבעת השערים, „כי דבר הקדמונים לא יוסיף חלק על מחצית היום". „וחמש האותות" (או גבולי המולדות שמסרת חלקיהם היא: ר"ד, ת"ח, תצ"א, תרצ"ה ותקפ"ט) הן „למלאות כל אחת שעה שלמה". חלק גדול מן המכתב הזה נמצא לפנינו בקטיעה IV (צד 73 והלאה) 2). בו יצאו אנשי־ריבו של בן־מאיר לערער על תוספת תרמ"ב ואומרים: „שהרי חפשנו ודקדקנו בכל השערים, וראינו שאם יעבור מולד תשרי אחר חצות אפילו חלק אחד אין ראוי לקבעו ביומו"; והשתדלו להראות לו, שלא זו בלבד שדבריו סותרים את כללי ארבעת השערים, אלא אף זו, שהם מְכחשים על־ידי המציאות, וכי בשנים שעברו נדחו כמה ראשי חדשים של תשרי ושל ניסן קדם שש שעות ובמר"ת. אבל מפני שהיה קשה להם להביא ראיה לדבריהם, שנדחה תשרי מפני בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, בחרו להוכיח לו משוגתו (לפי הבנתם) מחדש ניסן שדחיתו מפני שש שעות ואמר"ת מצויה הרבה יותר, ולא הֻצרכו לחזור ולחשב למפרע כי־אם ארבע ושמונה שנים והראו לו למופת את שנת אלף רכ"ה לשטרות, או ד"א תרע"ד לבריאה (היא שנת תתמ"ה לחרבן שהזכיר המשיג האהר, „מחלקת", צד 82), שנדחה מט"ז שעות ושל"ו חלקים, ובלי ספק הביאו להם ראיה גם משנת אלף רכ"ט לשטרות, ד"א תרע"ח לבריאה, תתמ"ט להרבן, שהביא גם המשיג השני, אלא שהקטיעה שלפנינו חסרה ומסֻיֶמת באמצע. וקרוב, כי בהמשך דבריהם העירו חכמי בבל את אזן בן־מאיר על סגנון לשונו, שסופו סותר את תחלתו, כי אם תשרי נדחה משש

1) הרא"ע אומר, כי ממכתב חכמי בבל השני לא הגיע לנו מאומה והקטיעה סמן IV, אשר לפי השוָאתי אותה עם ספר המועדים אחשבנה לחלק מן המכתב השני, הוא לפי דעתו שריד מן המכתב השלישי, ובטול דבריו יראה הקורא להלן.

2) את המכתב הזה יחסתי לראש־הגולה או לאחד הגאונים אשר בבבל, והעירותי („מחלקת", צד 73) שאין ליחסה לרס"ג, כי לא נפגש בו את הסגנון המיֻחד לרס"ג והמצֻין במינו; ולא זו בלבד, אלא שהדברים הנמצאים במכתב הזה על־דבר השתלשלות סדר העבור סותרים את דברי רס"ג הידועים לנו ממקום אחר, שסדר העבור שלנו היה נהוג מעולם בישראל. והדעת הזאת מתנוצצת גם מדברי רס"ג בספר המועדים, כי „למדַי היותם באדמת הקדש וגם אחר פוצם לא נשתנו מועדיהם". הרא"ע, מבלי נסות כלל לסתור ראיותי אלה, מחליט את ההפך ואומר: „ולי נראה שגם את המכתב הזה כתבו ראש הגולה וראש הישיבה ורב סעדיה גאון גם יחד. זה נראה מלשון (?) המכתב. וביותר מן הכתוב בו: „ובודאי [אלמלין] אנחנו התחלנו לקבוע חדשים בבבל היה לו לראש ישיבה להוכיה אותנו, לאמר שיניתם מנהג ועברתם על דברי רבותיכם הנה נא יש בישיבות זקנים..." עד כאן לשון הרא"ע. ואני אודה ולא אבוש, כי לא זכיתי להבין דבריו.

מבֹאָר היטב בפרוֹטרוֹט בספר המועדים (שם, צד 62). חכמי בבל הראו לבן־מאיר פנים מסבירות, כאלו מִשגה היה בדבר, כי הכריז בנו סדרי מועדות שלא כהלכה, כי מולד תשרי עבר בשנת תרפ״ב את הגבול (הקצוב לו בארבעת השערים) בשעור רל״ז חלקים, וכשעור הזה יעבור גם בשנות תרפ״ג ותרפ״ד.

תשובת בן־מאיר הראשונה1). את תֹּכן דברי התשובה הזאת יתאר רס״ג בקצרה לאמר: „האמת אתי וכדת הכרזתי לא לכם המרות את פי ולסור מדברי ימין ושמאל״, ולמען הצדק את קביעתו אמר בן־מאיר, „כי הגבול בשבת עד תרמ״א מן השביעית״ (שם, צד 63). על־פי הדברים האלה נקל להכיר בקטיעה VII (צד 94) שרידי תשובת בן־מאיר הראשונה, וגם לעמוד על תֹּכן דבריה: הוא הוכיח לחכמי בבל מן התלמוד, שאין מעברים שָׁנים וקובעים חדשים בחוצה־לארץ (וזאת כַּוָּנתו בדבריו שהביא רס״ג: לא לכם המרות את פי), „ואין משגיחין בעבור השנה ובקידוש החדש אלא על בני א״י, לא על בני בבל״; ובדבר סמיכת חכמי בבל על ארבעת השערים יאמר: „ואין חוששין לדברי מי שקובע חדשים בחישוב המולדות לבד ובארבעה שערים, ומי שעבר בלא ראיה... (נראה להשלים: אין חוששין לקדושו)״. את יתר תשובותיו נוכל ללמוד מדבריו המובאים באגרת חכמי בבל. על מה שחשבו להוכיח לו מתוך ארבעת השערים, כי משפט שנת תרפ״ב להיות שלמה, מפני שמולדה עבר גבול ד׳ י״א תרצ״ה הקבוע בהם לשנה חסרה, הוא משיב: „אין אנו נסמכין באלה שתי שנים על ארבעה שערים״, מפני שהם סותרים בפעם הזאת את הכלל המסור בידו בקַבלה. „אבל אנו נסמכין על דברי חכמים שאם ניסן באג״ה ותשרי בגה״ז אין דוחין אותו מיומו, אלא אם נולד תשרי בגה״ז רואין אם

(Saadia Gaon, his life and works, p. 410). אולם באמת אין להוציא כלל מן השריד הקטן הזה גם מיד מי יצא, אם מאנשי־ריבו של בן־מאיר או מיד אחד מהמחזיקים בבריתו, אשר אליהם עָרוּך מכתב בן־מאיר הבא אהריו מיד ואשר נרשם עליו: „פאגאבה בן־מאיר״ (והשיבו בן־מאיר). וגם אם נאבה להחליט, בלי כל ראָיָה, כי בעלי־מחלָקתו של בן־מאיר כתבו את המכתב הזה, הנה קשה לאמר עליו, כי הוא המכתב **הראשון**. כי אף אם נאמר, שהכרזת בן־מאיר על מרחשון וכסלו שהם חסרים היתה ביום הושענא רבא, יִפָּלֵא מאד, איכה חִכּו חכמי בבל שָנים חדשים או שלשה ולא כתבו אליו דבר, עד אשר כבר קָבע מרחשון וכסלו חסרים לפי שיטתו?

1) לפי דעת הרא״ע תשובת בן־מאיר הראשונה נמצאה לפנינו כמעט בשלמותה, והיא האגרת שכיניתיה בשם „אגרת בן־מאיר הראשונה״ (בנגוד אל אגרתו האחרת בסמן VI, צד 90, שֶׁצִּיַּנְתִיהָ בשֵׁם השנית) והיא בקבוצת הכתבים סמן I (מצד 45 והלאה). אולם הדבר הזה אי־אפשר כלל להעלותו על הדעת. האגרת הזאת מלאה נאצות וגדופים נגד הנשיא בן־זכאי, רס״ג ורב כהן־צדק (צד 50) וגם קללות נמרצות (צד 56). היתכן, כי מיד בתחלת משאו ומתנו יצא בן־מאיר באָלות וגדופים קשים כאלה נגד חכמי בבל אשר כתבו אליו רכות (כנראה מספר המועדים)? אבל הדבר אשר יקשה עוד יותר, הוא: **שהמכתב הזה איננו ערוך כלל לחכמי הישיבה אשר בבבל, כי־אם לאוהביו ולבני בריתו אשר בבבל, שֶׁעֲזָרָם נגד הקושרים עליהם**, שהם בן־זכאי וסיעתו (צד 49), וכמו שפרשתי את הדברים שם.

[במשנת] דב׳ חכמ׳ (=דברי חכמים) שו״ח. וגם אמ׳ אם לא יהיה באותה השנה
[עיבור] ולא בשנה הבאה עיבור, ונולד קודם תתרמ״ט חלק׳
[משעה] ראשונה בלילי ששי, אחוז יום שבת וחסי׳. וטעם הדבר
[כי לא] עברו ו׳ שעות ואמר״ת ביום (חמישי) [השבת] (ו)עד תתרמ״ט חלק׳ בשעה
ראשונה בלילי ו׳. וטעם הדבר שתי שנים של אחריה. ועיקר
הטעם שנה שלישית: כשאתה מונה מאלף מ״ט (שעות משנה)
[חלקים משעה] ראשונה בלילי ו׳ ד׳ ימים ח׳ שעות תת[ע]״ו חלק׳ (יתרין) [יתרון] הפשוטה>
מגיע סוף החשבון ללילי ג׳ ותתמ״ה חלקים משעה וכו׳״.

והדברים מבֹארים ומובנים מעצמם לכל מי שהתבונן בדברי בן־מאיר והכיר דרכי חשבונותיו. ורק על שני דברים אני רואה להעיר: האחד, שהלשון „וטעם שלהם וכו׳״ אינו נתינת טעם לקביעת השנה, כי־אם כעין מאמר מֻסגר, או הוספה ממעתיק מאֻחר (ולכן שמתיהו בין שני קַוים שוכבים מזה ומזה), כעין תוספת בֵאור למה שנאמר לפני כן: „מן זה המנין לפני יום השבת״, שהכַּוָנה בו „מיכן עד שיעבור גבול יום שבת״, כלומר שש שעות ואמר״ת. והשני, [שמשנת?] דברי חכמים שבדברי בן־מאיר נראה שהיתה כוללת כללים שונים בעבור ובתוכם מסֹרת שו״ח כה״ז חד״ו [1]).

כז. חליפת המכתבים בין בעלי הריב. משתי אגרות רס״ג נודע לנו, כי עוד בהיותו באחלב, בקיץ שנת תרפ״א, הגיעה לאזניו השמועה, כי בן־מאיר חושב להכריז מרחשון וכסלו חסרים, וכתב אליו „מתוך הקיץ״ כמה אגרות, ולא קבל ממנו מענה, והיה סבור כי חזר בו. אחרי־כן הגיעה השמועה לבגדד, כי הכריז בן־מאיר את שני החדשים חסרים, אז פָּנו אליו ראש־הגולה וראשי־הישיבות במכתב להעבירו מדעתו. גם כתבו, כאשר יספר רס״ג בספר המועדים („מחלֹקת״, צד 61), „ספרים שניים ושלישים״. ראוי הדבר להתחקות על תֹכן דברי הספרים האלה ולדעת כמה מהם הגיעו אלינו בתוך הכתבים אשר נקבצו במאמרֵי „מחלֹקת.

מכתב חכמי בבל הראשון לא הגיע אלינו כלל [2]), אך תכנו

---

1) החכם אַדלר פרסם שָם מבית־גנזיו עוד דף אחד מספר המועדים לרס״ג על־דבר שערי בן־מאיר. אבל נעלם ממנו, שהקטיעה הזאת אינה חדשה, וכבר יצאה לאור על־ידי הרש״ז שֶׁכטֶר (J. Q. R., חלק XIV, צד 498—500 וב„מחלֹקת רס״ג״ מצד 99 והלאה). השִנויים שבכ״י אדלר, שרֻבם מאַשרים את התקונים שעשיתי מסברה, קלים הם, עד שאינני רואה צֹרך להעיר עליהם.

2) רא״ע, אשר התחַקה גם על חליפות המכתבים האלה, אומר על חתימת המכתב, שזמנו הוא טבת ארל״ג, הנמצאה בקבוצת הכתבים („מחלֹקת״, צד 45), כי הוא סוף המכתב הראשון שכתבו חכמי בבל אל בן־מאיר („הגֹרן״, ח״ה, צד 136), וכן יחשב החכם מַלטר

בסקירה ראשונה, הנה קשה יהיה למבקש אמת לפקפק בהן.

כו. עוד שרידים מאגרת בן־מאיר. אגרת בן־מאיר נגלתה לנו קטעים קטעים מתוך כתבי גניזת מצרים, אשר נפוצו לעברים שונים (לקמבריג׳, אקספורד, פטרבורג ולארצות אמריקה) ונדפסו במאספים שונים, אשר מִשָּׁם אספתים וחברתים לאחדים ב„מחלֹקת רס״ג״ (מצד 45 עד 56); והנה לאחר אשר עָברו יותר מעשר שנים, הגיעו לחכם אדלר בלונדון מתוך גניזת מצרים עוד שני דפים מן האגרת הזאת, אשר פִּרסֵם אותם במאסף R. d. E. J. לשנת 1914 (מצד 44 והלאה). דף אחד הוא חלק מפתיחת האגרת הנמצאה אצלי ב„מחלֹקת״ (צד 47–49). מן השִׁנויים הקלים הנמצאים בקטיעות החדשות האלה ראוי להעיר רק על אחדים מהם: תחת „יען שמו״ כתוב שם: „ינון שמו״ (נוסח ישר). המלים „[אב בית] דין״, החסרות אצלנו, נמצאו שם. המלים „סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה״, שנתקנו אצלנו מסברא, כתובות שָׁם מפֹרש. תמורת „מכל הדרין״ כתוב שם „מפלהדרין״, ואם אינו טעות סופר, יתכן שהוא שֵׁם לועד מיֻחד, שהיה בצד הסנהדרין. הדף השני חדש הוא ולא נמצא אצלי ב„מחלֹקת״. וכבר עמדתי על חסרונו והשלמתיו מדעתי (שם, צד 52), והדף הנמצא מכֻוָּן בתָכנוֹ אל מה שֶׁשִּׁעַרתי על־אודותיו שם, אלא שסגנונו ארך יותר. וזה לשון הקטיעה החדשה הזאת, שאני מעתיקה בזה בתקון טעיותיה ובצֵרופה אל הבא ממנה בדפוס, בין סמני חסרון ועודף מזה ומזה.

כל תשרי שיש בו עיבור, ונולד נ״ב חלק׳ משעה יוד מיום ו׳, אחוז
< יום שבת וחסר׳ (=וחסירה) וטעם הדבר מפני השנה הבאה כדי להעמידה על
שש שעות תרמ״א חלק׳ ביום ה׳, והוא אמר״ת. כי בין מולד שנת
מעוברת
לשנה שלאחריה ה׳ ימים כ״א שעות תקפ״ט חלק׳, כשאתה מונה (כ״ב) [נ״ב]
חלק׳ משעה י׳ ביום ו׳ ה׳ ימים כ״א שעות תקפ״ט חלק׳, מגיעי[ם]
לסוף אמר״ת חלק׳ משעה ז׳ ביום ה׳ ולא יוכל לדחותו מ[יומו],
כי לא עבר המולד על אמר״ת בחלק א׳, (ומן ין) [ומונין] ראש
הש׳[נה מיום ה׳],
נמצא תחלת מעוברת יום שבת ותחלת פשוטה שלאחריה [ביום ה׳],
וביז זו לזו ו׳ ימים, וששה ימים במעוב׳ חס׳ (=במעוברת חסרה). שכך
נאמ׳ (=נאמר) במשנת [דברי חכמים?
חד״ו. וגם אמרו, אם נולד לאחר מן זה המנין, לפני יום השבת [אחוז]
יום שבת ושלימ׳ (=ושלימין) – טעם שלהם לפ[נ]י שבת מיכן (ועוד)
[ועד] שיעבור גבול
שבת – ועלת הדבר שנה הבאה, שאם יעבור מיכן חלק אחד, נולד (לשנה)
השנה הבאה ביום ה׳ ושש שע׳ (מ״ה) [מ״ב] חלק׳, והם (במדת)
[במר״ת], ד[ו]חים אתו
ליום שבת, ימצא ראש מעוברת שבת וראש הש׳ (=השנה) שלאחריה
[ביום ז׳] (הכי) [הרי] ח׳ ימים, וח׳ ימים במעוברת שלימ׳, שכך קבעו

עליו – אם מפני שלא חשו לדבריו, ולא רָצו להכנס עמו במחלֹקת, בדבר שלא היה נוגע אז למעשה, או מפני שלא יכלו להכחיש דבריו, שלא היו קלוטים מן האויר – חזר והקיש מן הפרט על הכלל, ודן גזרה שוה – או קל וחֹמר – מיום שני, שאין ראש־השנה נדחה בו אלא ליום אחד, על ימי גה"ז, שהוא נדחה בהם לשני ימים. אך באיזו שנה יכול היה בן־מאיר להתלות? מרשימת השנים שתוספת תרמ"ב יכולה לחולל שִנוי בקביעתן, ושנפרטו ב„מחלֹקת רס"ג" (צד 158), אנו רואים, שהשנה הסמוכה ביותר לזמן בן־מאיר, שהיה בה מקום למחלֹקת כזו, היא שנת ד"א תקמ"ד, שמולד תשרי חל בה ב ש נ י בשבת, תקכ"א חלקים לאחר חצות היום. על השנה הזאת, שאין מן הנמנע שנקבעה בשני בשבת, יכול היה בן־מאיר ליסד שיטתו „כלל אמר"ת במר"ת"; ולפי זה אפשר היה להוכיח, שבשנת ד"א תקמ"ד כבר היה חשבון המולדות מכֻוָן לחשבון שבידינו, וכן שִערתי כבר ב„מלואים" אשר בסוף מאמרי „מחלֹקת רס"ג". אבל הנחה זו בטלה עתה, אחר אשר ידענו ממכתב ראש־הגולה, שגם בשנת ד"א תקצ"ו היה עוד חשבון המולדות משֻנה משלנו. ולכן זקוקים אנו לחַפש את השנה, שסמך עליה בן־מאיר, בפרק שבין מכתב ראש־הגולה וזמן המחלֹקת. והנה כאשר אמרתי, לא ימָצא בכל הפרק הזה לפי חשבוננו מולד תשרי שחל בגבול שבין חצות היום ותרמ"ב חלקים לאחריו. אבל אין לשכוח, כי באותו זמן, שחשבון המולדות לא נתבסס עוד, לא היה מן הנמנע, שמולד שחל לפי חשבוננו מספר שעות קֹדם חצות או לאחריו, חל אז בפחות מתרמ"ב חלקים לאחר חצות. במשך הזמן הזה היו שלשה ראשי שנים, שהֻלּו מולדותיהם ביום ב' לאחר חצות, שקביעתם נדחתה בשביל זה ליום ג', והם שנת ד"א תרכ"ב (מולדו ב' י"ט מ"ו), ד"א תרכ"ט (ב' כ"ב תצ"ז), ד"א תרמ"ב (ב' כ' תי"ז).

על יסוד הדברים האלה כונן מיַסד „חשבון אמר"ת במר"ת" את כללו: „נולד ניסן בשבת ותשרי בשני עד שש שעות ואמר"ת וכו'", אשר נתרחב אחר־כך גם על יתר הימים הכשרים לקביעה.

הנה כי כן הובילונו המציאות החדשות, זו אחר זו, לאַחֵר יותר ויותר את חתימת חשבון העבור. ב ר י י ת א ש ל ש מ ו א ל לִמדַתנו לדעת, שבשנת ד"א תקל"ז היה חשבון המולדות מֻקדם בשלש שעות ושליש מחשבון שלנו. מכתב ראש־הגולה גִלָה לנו נצורות חדשות, כי כן היה מעמד הדברים, ובמדה מרֻבה הרבה יותר, עוד בשנת ד"א תקצ"ו. וההתבוננות בדברי המחלֹקת של בן־מאיר הביאתנו לידֵי החלטה, שההִתּוּם האחרון היה ברבע הראשון למאה השביעית לאלף שעבר. בכל היות תוצאות חקירתנו מַתמיהות

„נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד שש שעות וכו' ניסן בשבת ותשרי בשני עד ו' שעות ואמר"ת" (צד 79 וצד 81); אבל אפשר מאד, כי לא דִבר בן־מאיר בראשונה כלל על ימי אג"ה, כי רק החלק האחרון יצא מפי בן־מאיר מפֹרש ואת חלקו הראשון הוציא המשיג מדיוק, כדי להבליט יותר את הסתירה שבין דברי בן־מאיר הראשונים והאחרונים.

ולא בשיני בשבת הוא נולד, ואינו בכלל אמר"ת במר"ת (צד 76) [1].

מדברי שני משיגיו אלה אנו רואים, כי בתחלה צמצם בן־מאיר את כלליו רק על תשרי שנולד ביום שני בלבד, ואחר־כך הִשְוָה מדותיו וּמָתַח דינו גם על ימי גה"ז. מאיזה טעם הִפלה בן־מאיר בראשונה יום שני בשבת מיתר ימי השבוע? ומה ענינו לשנת תרפ"ד, שמולד תשרי שלה חל בשבת? בשאלה זו נתקשיתי כבר ב„מחלקת רס"ג", ומפני שלא מצאתי אז דרך אחרת לפתור את החידה הסתומה הזאת, הֻזקקתי לשַבש את הנוסח ולתת לו פנים אחרות לגמרי, שבתחלה הוסיף בן־מאיר אמר"ת חלקים רק על גבול המולד הנופל בימי גה"ז, כדי שלא לדחות ראש השנה לשני ימים, ואת גבול יום ב' הניח בלא תוספת, מפני שהמולד הזקן אינו דוחה את ראש השנה כי־אם ליום אחד. אחרי נמשך הרא"ע ב„הגֹרן" (ח"ה, צד 178), אשר שָׂם דברי אלה ליסוד לבנות עליו את השערתו, שכַּוָּנת בן־מאיר היתה להמעיט את הדחיות (ושם, צד 175, הוא מעתיק את הדברים לפי תקוני, כאִלו כך נמצאו וכך היו במקורם בכ"י, מבלי להעיר שאינם אלא השערה ממני בלבד). אבל הגהה כזו, המשַנה את פני הדברים מן הקצה אל הקצה, מלבד שהיא דחוקה מצד עצמה, קשה היא מאד לכַוְּנָה עם המאמר הסמוך „כשאנו מחשבין וכו'", המובא למעלה בהערה. והדבר קרוב בעיני הרבה יותר, שיום שני בשבת, אשר הֵרים בן־מאיר ראשונה על נס, לקוח היה בידו מן המסורה, ששמע או ידע, שאחת מן השנים נקבעה ביום שני, אף־על־פי שמולד תשרי עבר גבול חצות. ולכן תפס אותו בן־מאיר כעין כדור בֹּחַן (Ballon D'essay), לשַלחו על־פני חוץ, לדעה מה יֵעָשה לו, ואיך יתקבלו דבריו בעולם [2]; ואחרי אשר ראה, כי לא יצאו לערער

---

1) ובעל המכתב מוכיח לבן־מאיר מתוך ארבעת השערים, שאפילו בזמן שחל מולד תשרי ביום שני, ראש־השנה נדחה משש שעות, והוא אומר: „כשאנו מחשבין את חשבון אמר"ת במר"ת על ניסן בשבת ותשרי בשיני, אין אנו מוצאים את החשבון, שהוא נכון עליהם (שהוא מכֻוָּן להם), שכך מסרו חכמים בשער רביעי שכל תשרי שלאחר שנת העיבור, שנולד ביום שיני, ג' שעות ותקפ"ט חלקים, קבע אותו ביומו, אם נולד בשלש שעות ותק"צ חלקים דחה אותו לשלישי, ולקבע חדשים כסדרן. ואם לא היה בשנה שעברה עיבור ונולד תשרי עד שש שעות, ביום שיני אין נדחה מיומו. ואם נולד אחר שש שעות חלק אחד נדחה לשלישי, מצד שאין קובעים אותו ביומו אלא כשנולד עד חצות בלבד, אבל מאחר חצות חלק אחד לא מצאנו שנקבע ביומו. הרי למדנו שאפילו על תשרי לא יכון חשבון אמר"ת במר"ת, וכל שכן שלא יכון על גה"ז". מענין המאמר אפשר היה לחשב, שיאמר: „שאפילו על שני לא יכון", וכן תקנתי ב„מחלֹקת", שם; אבל קרוב יותר בעיני לתַקן: „הרי שאפילו על [שני ועל] תשרי לא יכון וכל שכן שלא יכון על גה"ז [ועל ניסן]". בעל המכתב המתאמץ להוכיח בִּטול חשבון אמר"ת במר"ת לא רק מתוך ארבעת השערים, כי־אם גם מצד המציאות, שקשה היה לו למצא בשָנים שעברו מולדות תשרי, שנדחה לפני שש שעות (שֶקָרוּ במשך חמשים שנה האחרונות בשנת ד"א תרל"ב ותרנ"ב ושנדחו מפני גטר"ד), בָּחַר במולדות ניסן, שמקרים כאלה מצוים בו הרבה יותר. ובגַלותו בדברי בן־מאיר פנים שלא ככַוָּנתו הוא עושה עצמו כעובר לִתְמוֹ מתשרי לניסן להַראות לו את טעותו.

2) משיגו הידוע, שדרכו לבוא עליו בעקיפין, אומר בשמו פעם ושתים, שאמר בתחלה:

שונה להזכיר גבול שש שעות ביום שבת, וגבול ר״ד שבלילי אחד בשבת שונה להזכיר שש שעות שביום ה׳, וגבול תקפ״ט שביום שיני שונה להזכיר שש שעות שביום השלישי מן השנה שעברה, וכן גבול ר״ד שבלילי שלישי וגבול תרצ״ה 1) שבלילי רביעי מְשַׁלְּשִׁים להזכיר שש שעות שליום השבת (ואם לא דחינו ניסן ודחינו תשרי כדי לקיים דבריו הראשונים והאחרונים נמצא בין ניסן לתשרי ד׳ ימים והוצרך למלאות אייר ותמוז או תמוז ואלול ואין לך טעות ...ל... בשאר).

כה. שנויים אחרים בשיטת בן־מאיר. עוד בדבר אחד שִׁנה בן־מאיר את סגנון דבריו במחלָקתו עם בני בבל, וכפי הנראה עשה זאת בעָרמה לתפש את אנשי־ריבו בלבם.

אחד ממשיגיו המרבה להביא את דברי בן־מאיר, כדי להשיב עליהם, אומר עליו: „חשבון אמר״ת הזכיר בו שני דרכים שסותרין זה את זה. בתחלה אמר, נולד ניסן באג״ה ותשרי בגה״ז עד ו׳ שעות אין דוחין, אם לאחר ו׳ שעות דוחין אותו, ניסן בשבת ותשרי בשני עד ו׳ שעות ואמר״ת; חזר ואמר, כל תשרי שנולד בבגה״ז, בארבעת הימים עד ו׳ שעות ואמר״ת, אין דוחין אותו״ (צד 81). דברים כאלה אנו שומעים גם מפי משיגו השני, אחד מחכמי בבל, אלא שהקטיעה שבאה בה תשובה זו לקתה בסוף השורות האחרונות שבדף, וזקוקים אנו להשלימה לפי אמד הדעת. וז״ל:

„ושכתב ראש ישיבה, אבל אנו
נסמכין על דברי חכמים, שאם ניסן באג״ה ותשרי בגה״ז, אין דוחין אותו מיומו, [אלא]
אם מולד תשרי בגה״ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר״ת חלקים
ביומו, אין דוחין אותו, ואם חסר במר״ת דוחין אותו [ועוד לא עברה שנתנו את הגבול],
נודיע לפני ראש ישיבה, כי זה הדבר ש[לא כמנהג שקבלנו אותו]
מן הראשונים, ולא כמנהג שכתב [בתחלה, שהוא מסורת בידו מאבותיו],
אם נולד ניסן בשבת [ותשרי בשני עד שש שעות ואמר״ת אין דוחין אותו, שהרי הם]
לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשיני בלבד, ותשרי של שנה
השלישית, היא שנת רל״ה לשטרות, מולדו ביום שבת שש שעות רל״ז חלקים,

1) כאן מקום המלים: „יהי סעה שלמה יתר רנ״ו חלקים וכו׳״, שהוסיף אחד מן המעַינים, כעין הערה, שעל־ידי תוספת אמר״ת נעשה גבול ד׳ י״א תרצ״ה לד׳ י״ב רנ״ו, וגבול בט״ו תקפ״ט לב׳ ט״ז ק״ן, ששניהם נזכרים בשערי בן־מאיר.

המועדות תלויה אלא בהם. והטעם השלישי שאמר בו אמ[ר״ת]
ביומו במר״ת למחר, אין לו עיקר מדבר, חכמים, ואף מי שבדאו מתחילה
וכתבו, לא היה יודע בסוד העיבור בין ימינו לשמאלו. כי אמר נולד ניסן
באג״ה ותשרי בגה״ז עד שש שעות אין דוחין אותו, אחר שש שעות
דוחין אותו. ולא השיב אל לבו, כי בהיולד ניסן באג״ה קודם שש שעות,
יהיה כנגדו (ו)תשרי בגה״ז לאחר שש שעות, מפני שיש ביניהם שני ימים
ארבע שעות תל״ח חלק׳, לפיכך בהולד ניסן בארבע שעות ביום, יולד
תשרי בשמונה שעות תל״ח חלק׳. ואם דחינו ניסן מפני תשרי, בטלו דבריו
שאמ׳ בניסן קודם חצות אין דוחין אותו, ואם לא דחינו תשרי מפני ניסן,
בטלו דבריו שאמ׳ בתשרי לאחר חצות דוחין אותו, ואם
[ואם לא דחינו ניסן ודחינו תשרי כדי לקיים
דבריו הראשונים והאחרונים נמצא בין ניסן לתשרי ד׳ ימים, והוצרך למלאות
אייר ותמוז או תמוז ואלול, ואין לך טעות גדולה מזו]
(יהי שעה שלימה יתר רנ״ו חלקים וכן תקפ״ט יהי ק״נ חל׳, כי כולם
בתוספת אמר״ת) 1). והמשכילים יבינו. והשני שאמ׳ בו שהחשבון
ד׳ שערים אינו מחזיר אלא על ד׳ ימים בלבד, ומעוט שעות וחלקים,
הוכיח דברו עליו כאילו לא עבר על פתחה שלאומנות הזו. כי חשבון ד׳
שערים כולל את כל הימים, ויש מהם ימים שהוא מזכירן שתי פעמים
או שלשה. אבל מי חכם ויבן אלה. והרי (אנו) [אני] מפרש זאת בדרך קצרה.
[אמרו בשער ראשון כל תשרי שיש בו] עבור ונולד קודם תצ״א משעה
תשיעית ביום ששי חסירין, ואם נולד אחרי כן שלימים. לפי שכשאתה
מוסיף ה׳ ימים כ״א שעות תקפ״ט חלקים, יגיע לסוף ו׳ מיום ה׳, הא למדת
שהזכיר יום חמישי, ואמר אם יתר על שש שעות דוחים אותו. ועוד
נאמר, ואם אין בה עיבור, ולא בשנה הבאה, ונולד קודם ת״ח חלק׳ משעה
א׳ בליל ו׳ חסרים, ואם נולד אחר כן שלימים, מפני שכשאתה מוסיף
שתי פעמים ד׳ ימים ח׳ שעות תתע״ו חלקים לשתי שנים, יגיע לסוף
שש שעות ביום שביעי, הא למדתה שהזכיר יום שבת, ואמר (לאחד) [לאחר]
שש שעות דוחין אותו. ועוד נאמר ואם יש בשנה הבאה עבור ונולד
קודם ר״ד חלק׳ משעה ז׳ בלילי ששי חסירים, ואם נולד אחרי כן
שלימים, מפני שכשאתה מוסיף ד׳ ימים (ה׳) [ח׳] שעות תתע״ו [חלק׳],
יגיע לסוף שש שעות מיום שלישי, הא למדת שהזכיר יום שלישי,
ואמר, אחר שש שעות דוחין אותו. והזכרת שיני בשבת כבר
פירשנוה בטעם הראשון. הרי נגלה כי הזכיר כל הימים. ושאר
השערים שונים את הימים. כי גבול תצ״א אשר בלילי א׳ בשבת

1) את המאמר הנוסף בחצאי־מרבע השמיט המעתיק בטעות, וכתב בצדו: „תם פי תלך אלדף״ (התשלים בסוף הדף) והוסיפו בסוף העמוד השני. ותחת המאמר הנשמט כתב בשבוש: „יהי שעה״ וכו׳, שהסגרתי בחצאי־עגול, ומקומו באמת בעמוד ב׳ אחר המלים „וגבול תרצ״ח״ (עיין שם).

ואמר״ת, שהיא הדחיה העקרית, הוא הגבול האחרון, אבל יכול הוא להתמעט על־ידי קביעת השנה הקודמת לה או ההולכת אחריה, או לפי סגנון בני ארץ־ישראל, אשר נפגש עוד לפנינו, יכול הוא להיות „נדחה מהמת הברו״.

והנה דרכי הקביעה על־ידי ארבעת השערים, שהשתמשו בהם הבבליים, קלים ונוחים ביותר, ואפילו תינוקות של בית־רבן יכולים להשתמש בהם, מפני שאינם צריכים כל עיון והתבוננות, אלא מעשה קוף בעלמא; אבל לעמת זה כל רוח אין בהם. סבות הדחיות מעלפות בהם בצעיף וגבולי הקביעות מתגלים בם מבלי דעת מאין באו, כמלאכים היוצאים מן השופר, וכאלהים מן המכונה (Deux ex machina). לא כן הם כללי בני ארץ־ישראל, שהם קשים יותר הרבה, והמחשב על־פיהם זקוק לחפש מולדות תשרי לשתים ושלש שנים, לקצוב את מדתן על־פי מסרת שו״ח כה״ז וחד״ו, ולצרפם אל היסוד הראשי, שהוא המולד הזקן. חשבונות כאלה אינם מסורים ביד כל אדם, כי־אם לחכם ומבין מדעתו, היודע יסוד הדברים ושרשם. זקוק הוא לעשות מעשהו בעיון ובהתבוננות ובלי הסח־הדעת. וטעם הדחיות, הפרוש לפניו כשמלה בכללי החשבון, אינו זז מעיניו אף רגע אחד. על־כן בן־מאיר, המשתמש רק בחשבון אמר״ת במר״ת, מהתל בחכמי בבל ואומר, שאין חוששים לדברי הקובע הדשים בחשוב המולדות לבד ובארבעה שערים, ומי שעבר בלא ראיה (אך כחקה בלי טעם) (צד 95), לפי שאפילו הדיוט ועם־הארץ, שאינו יודע בסוד העבור, ואינו ראוי לקבוע שנים, יכול לעשות מועדים על־פיהם, וכדברי רבי אביתר, „שסמיכת הכל, שיקדש ראש הסנהדרין, הוא ראש הישיבה אחר אותו החשבון״ (צד 150). ועל ארבעת השערים יאמר בן־מאיר, „שאין בכללם אלא מעוט ימים ושעות של ד׳ ימים בלבד״ (צד 79), כלומר, מנין מועט של מספרים, או כאשר נאמר, לפי סגנוננו עתה, של אותיות וציונים מתים, שאין בהם רוח חיים. וכאשר התרעמו חכמים שונים בדורות האחרונים על התמונות האלגבריות, שהן מרגילות את האדם לעשות מעשה מכונה ופוטרות אותו מן המחשבה. נגד הדברים האלה יצא משיגו, אשר כבר ידענוהו לאחד מבעלי המלאכה הזאת, ויתנפל עליו כעל איש אשר בלא דעת ובלא תבונה ידבר, ומראה לו את התבונות העצומות האצורות בארבעת השערים שאין העולם עומד אלא עליהם, שאינם, כדברי בן־מאיר, רק מעוט מספרים של ארבעה ימים, כי רוח החיה בהם הוא המולד הזקן, החוזר ושב בכל ארבעת הימים פעם ופעמים וגם שלש פעמים, ולא נפלא הדבר מנבוני־לב להוציאו מהם ולגלותו לעין. ממכתב המשיג הזה נדפס אך חלק קטן ב„מחלקת״ (צד 89), ואחר־כך מצאו החכם Guillaume בשלמותו, ואני נותן אותו פה כפי שנדפס במאסף האנגלי, יחד עם תקוני והערותי. וזה לשון הקטיעה:

(עמוד א) ... יפקחו עיניהם החברים, ויראו התבונות העצומות האלה,
ואל יאמר כי ארבעה
שערים אין בכלל[ם] אלא מעוט ימים ושעות של ד׳ ימים בלבד, כי האומר כן בלא דעת ולא תבונה אמרה, שאין העולם עומד אלא עליהם ואין תקנת

נופלים בפחות מתרמ״ב חלקים לאחר חצות היום, שנפרטו ב„מחלקת רס״ג״ (צד 158), אנו רואים, שהשנה הסמוכה ביותר לזמן המחלקת, שהיתה יכולה לתת מקום למקרה כזה, היא שנת ד״א תקמ״ד, שמולד תשרי חל בה בתקכ״א חלקים לאחר חצות יום שני. אבל את אשר מנעה מהם המציאות נתן להם בן־מאיר בידיו. מסגנון לשונו, שהוא מעמיד את כל חשבונותיו רק על יסוד אחד בלבד, על כלל אמר״ת במר״ת, יכולים היו אנשי־ריבו ללמוד, שאינו מודה בדחיות בט״ו תקפ״ט וגטר״ד, ואין לו אלא דחיה אחת, מולד זקן. ובזה שהוא מרכיב בדבריו מולדות ניסן ותשרי יחד, ונותן למראה־עינים גבול אחד לשניהם: רביע יום חסר אמר״ת – נתן להם מקום להחליט, שגם את ניסן אינו פוסל אלא משש שעות ואמר״ת. הוכחות כנגד החלטה כזאת נקל היה להם למצא. אחד מחכמי בבל, הנוהג כבוד בבן־מאיר, כראוי לאיש העומד בראש ישיבה בישראל, מראה לו, שבשנת אלף רכ״ה לשטרות, ד״א תרע״ד לבריאה, נדחה הפסח מיום ג׳ ליום ה׳, אף־על־פי שמולד ניסן חל בט״ז שעות ושל״ו חלקים (צד 77); ומשיגו האחר, ההולך עם איש־ריבו בחמת קרי, ושכפי הנראה היתה מלאכת העבור אמנותו, מחפש בחמשים שנה שקדמו לשנת המחלקת, ומוצא שנדחה בהן תשרי שתי פעמים (מפני גטר״ד), וניסן שמונה פעמים, לפני שש שעות ואמר״ת (צד 82). וכאיש בקי במלאכתו יהתל בבן־מאיר, הכורך מולדות ניסן ותשרי יחד, ואומר על שניהם (לפי הבנתו), „אם נשתייר רביע יום חסר אמר״ת״ – „כי בלא דעת ובלא תבונה ידבר״, „כי אמר ניסן באג״ה ותשרי בגה״ז, עד שש שעות אין דוחין אותו, אחר שש שעות דוחין אותו, ולא השיב אל לבו, כי בהולד ניסן באג״ה קודם שש שעות, יהיה כנגדו תשרי בגה״ז לאחר שש שעות, מפני שיש ביניהם שני ימים ארבע שעות תל״ח חלקים, לפיכך בהולד ניסן בארבע שעות ביום, יולד תשרי בשמונה שעות תל״ח חלקים״. ועוד זאת יעשה: אחר שבן־מאיר אינו מזכיר בדבריו מסורות שו״ח כה״ז וחד״ו, הוא אומר עליו, שבטל מסורות אלה, ועושה את כל השנים הפשוטות כסדרן, ואת כל המעֻברות חסרות וכדעת אחרים בתלמוד.

למען הסיר מעליו את כל התאֻנות האלה, אשר השיאו עליו בעלי־מחלקתו, מדעתם או שלא מדעתם, מצא בן־מאיר לנכון לפניו, לשנות ממטבע שטבע בראשונה, ובאגרתו לבני־בריתו אשר בבבל אין עוד כל זכר למולדות ניסן, וכל חשבונותיו מיֻסדים על מולדות תשרי בלבד. מסתפק הוא גם הפעם בדחיות אד״ו ומולד זקן, ואינו מסתיע בדחיות בט״ו תקפ״ט וגטר״ד של הבבליים, אבל תחתם הוא משתמש במסֹרת שו״ח כה״ז וחד״ו, המובילה מעצמה אל המטרה, ומראה שתוצאות חשבונותיו מכֻונות עם ארבעת השערים, אם אך נוסיף על כל אחד מגבוליהם אמר״ת חלקים. במרוצת דבריו יופיעו לעינינו הגבולים ו׳ כ״א נ״ב, ו׳ תתרמ״ט, ו״ט תתמ״ה, ד׳ י״ב רנ״ו, שהם גבולי ו׳ כ׳ תצ״א, ו׳ ת״ח, ד׳ י״א תרצ״ה הידועים, בתוספת אמר״ת. מכל הדברים האלה נראה, כי הגבול שש שעות

אד״ו, דוחין ראש חדש ניסן, ואת הפסח עמו מיומו (וראש השנה — שמרחקו מראש חדש ניסן קבוע תמיד — נדחה מאליו, ואין בן־מאיר מדַבר בו); אבל אם חל מולד ניסן באחד מימי אגה״ז, שאז יחול מולד תשרי באחד מימי בגה״ז, אז אין דוחים את ניסן מיד, כמשפט ימי בד״ו, אלא מסתכלים במולד תשרי, ורואים, אם נשתַּיר רביע יום חסר אמר״ת, אין דוחים את ניסן מיומו; חסר במר״ת, דוחים. לפי־זה, כללי בן־מאיר, כפי ששנה אותם בראשונה, היו מיֻסדים רק על מולד ניסן ועל הפסח הנופל בו, וקביעת ראש השנה יוצאת מאליה, ולא יזכיר את תשרי, אלא מפני שגבול המולד הזקן, שש שעות ואמר״ת, אינו נקצב אלא על־ידו. זו היתה צורת הכללים האלה של „חשבון אמר״ת במר״ת״ בארץ־ישראל בראשונה; והזותם מעידה על יָשְׁנָם. הכללים האלה בעצמם שְׁנוּיִם בפנים אחרות במדרש „שכל טוב״: „אם נולד ניסן מתחלת הלילה עד תרמ״א חלקים משעה ב׳ ביום, קובעין הפסח בו ביום, שהוא כתורה; ואם נולד לאחר תרמ״א, נדחה הוא״ („מחלקת״ צד 105). הדברים בסגנונם זה, שאינם אלא התפתחות כלליו של בן־מאיר, בעזיבת אמר״ת, מפֹרשים ומובנים יותר מן הראשונים (ודבר זה מעיד עליהם, שהם צעירים מהם לימים), מפני שקביעת הפסח יוצאת מעצמה, ויוצאת כיון (דירעקט) ממולד ניסן, ואינה תלויה בתנאים צדדיים (במולד תשרי), אבל לעֻמת זה התעופף מהם הרוח שהיה בראשונים, ולא נכרו בהם טעמי הדחיות. הסבה הראשית לדחיות המועדות — המולד הזקן של תשרי — כֻּסתה בערפל, ולא תשוב להִגלות לנו, כי־אם אחר שנוסיף על י״ג תרמ״א יתרון של חצי שנה, ב׳ ד׳ תל״ח, אשר אז יֵצא לנו גבול המולד הכשר לקביעה, י״ח שעות חסר חלק אחד, וגבול המולד הפסול בחצות היום בצמצום (ובאמת בעל „מחזור ויטרי״, המשתמש בכללי מדרש „שכל טוב״, בבואו לבָאֵר טעמי הדברים, הֻזקק להאריך בהם דף שלם ויותר). מלבד זה זקוקים בעלי הכללים האלה לתת מָדוֹר מיֻחד לדחיות זי״א קנ״א וא״ד תתמ״ו, המכֻוָּנות לדחיות בט״ו תקפ״ט וגטר״ד של תשרי, בשעה שאצל בן־מאיר הכל כלול במאמר אחד.

אבל סגנונו הקצר של בן־מאיר נתן מקום לאנשי־ריבו לגַלות בכלליו פנים שלא ככַוָּנתו. בעלי־דבריו — או שלא ירדו לסוף דעתו בחשבון אמר״ת במר״ת, שלא היו רגילים בו, או שעשו את־עצמם כאִלו לא הבינום — חִפאו עליו דברים, שלא עָלו על דעתו, למען עשותו לטועה והסר־לב, שדבריו סותרים זה את זה ואין להם שָׁחַר. חכמי בבל, הנסמכים בריבם עם בן־מאיר על ארבעת השערים שבידיהם, ידעו בלי כל ספק, שאין בכֹח הכללים האלה לחתוך את הדין. השערים האלה אינם נזכרים בתלמוד, ורשות לבן־מאיר לחלוק עליהם ולסמוך על הקבלה, שהיתה בידו מאבותיו. אך מופת אחד היה בכֹחו להכריע את איש־ריבם תחתיו, לו מצאה ידם להוכיח לו, כי בימים שעברו נקבעו המועדים שלא כדבריו; אבל מקרה כזה רחוק היה מהם כמאה וארבעים שנה. מתוך רשימת השנים, שמולדות תשרי שלהן

בדברי משיגו השני, שאביא דבריו לפנינו, האומר על חשבון אמר״ת במר״ת – אם השלמנו את החסרון בשורות הקודמות כראוי – „שהם לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ותשרי בשני בלבד״.

כד. חשבון אמר״ת במר״ת והחליפות שעברו עליו במשך זמן המחלקת. חכמי בבל היו משתמשים בחשבונותיהם בכללי ארבעת השערים, אשר בארנום למעלה (סמן י״ז), המציבים גבולות מסֻיָּמים לכל קביעה וקביעה. ולכן כאשר יוכיחו לבן־מאיר את משוגתו על פניו, יאמרו, כי בשנת ד״א תרפ״ב כבר עבר מולד תשרי גבול ד׳ י״א תרצ״ה, ובשנת ד״א תרפ״ג – גבול גטר״ד, ובשנת ד״א תרפ״ד – גבול חצי היום („מחלֹקת״, צד 61 והלאה ובמקומות אחרים). אבל בן־מאיר משתמש בשיטה אחרת, שאין לה אלא גבול אחד – המולד הזקן, שהוא אצלו שש שעות ואמר״ת. ולכן כאשר יצדיק את קביעתו יאמר רק כי הגבול (בשנת ד״א תרפ״ד) הוא עד תרמ״א חלקים מן השביעית (שם, צד 63). שיטת ארבעת השערים ידועה לנו היטב, אבל שיטת בן־מאיר צריכה עוד בֵּרור.

מלבד שיטת ארבעת השערים, שכבר בארנוה למעלה (שם), המוצאה קביעת כל שנה על־פי מולד תשרי של אותה שנה, ראינו למעלה שיטה אחרת, המשתמשת לצֹרך זה בשני מולדות של שתי שנים רצופות. השיטה הזאת עתיקה היא לימים מכללי ארבעת השערים, שהתפתחו והסתעפו ממנה, אבל דרכי חשבונותיו של בן־מאיר קדומים עוד יותר. מלבד פסול ימי אד״ו היתה לבן־מאיר רק דחיה אחת – דחִית המולד הזקן, אבל לא דחיות בט״ו תקפ״ט וגטר״ד, אף־על־פי ששתי דחיות אלה – שתמונתן אצלו ב׳ י״ו ק״ן וג״ט תתמ״ה – טמונות בכלליו בכ״ח, ויוצאות מעצמן, מפסול ימי אד״ו, מולד זקן ומתוך מדות השנים, שמסֹרת שלהן היא חד״ו כה״ז ושו״ח. הכללים שהוא מזכיר באגרתו (צד 51) הם: „לא אד״ו ראש השנה, אלא בגה״ז״, „נולד תשרי בבגה״ז, רואים, אם נשתייר רביע יום חסר אמר״ת חלקים, עושים אותו ראש השנה, ואם חסר במר״ת, דוחין אותו״. ועל־פי הכללים האלה ומסֹרת שו״ח כה״ז וחד״ו הוא מוצא קביעת כל השנים, וכמו שהוא מבאר על־ידם „כמה שערים״.

אבל גם דרך החשבון הזה אינו עוד בעצם טהרו ובתמונתו הראשונה, כי שִׁנה בן־מאיר פניו, למען הִמָּלט ממוקשות אנשי־ריבו, ואולם בתשובתו הראשונה לבני בבל עָרך כלליו בתמונה אחרת – על מולדות ניסן כמנהג בני ארצו. דרך החשבון, שהשתמש בו בתחִלה, כפי אשר אנחנו שומעים מפֹרש מפי שני משיגיו המביאים אותו בתשובותיהם, היה: „נולד ניסן בבד״ו ותשרי באד״ו, דוחין אותו מיומו; נולד ניסן באגה״ז ותשרי בבגה״ז, אין דוחין אותו. אלא אם נולד תשרי בבגה״ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר״ת מיומו, אין דוחין אותו, חסר במר״ת, דוחין אותו״ (עַיֵּן „מחלֹקת רס״ג״, צד 76 וצד 81). בֵּאור הדברים: אם מן החשבון יצא לנו, שמולד ניסן חל באחד מימי בד״ו, שאז יחול מולד תשרי באחד מימי

ראִית הלבנה בין־השמשות, או עד שקיעתה, ונמצא שלא יֵראה הירח בערב יום הקודם 1).

על דרכי חשבונותיו של בן־מאיר יְדֻבּר לפנינו בפרוטרוט יותר, ומהם נראה, עד־כמה היו שונים מאותם של בני בבל. בזמן ששיטת חשבונם של האחרונים קבלה כבר צורה קבועה ומסֻיֶמת לכל פרטיה בארבעת השערים אשר להם, היתה שיטת חשבונו של בן־מאיר רופפת עוד במקצת, דורשת תמיד מאת המחַשב לשוּם עין על עִקריה הראשיים ונותנת לו מקום במקרים ידועים לחרוֹץ משפט לפי שִׁקוּל דעתו. דרכי החשבונות של בני ארץ־ישראל מתאימים בדבר הזה עם אותם של בן־מאיר, כאשר נראה לפנינו.

אבל גדולה מזו, תוספת במר"ת, שלא מצאנו עד־כֹּה לבן־מאיר חָבר בה, עד שיש מקום לבעל דין לחשדו שהוסיפה מדעתו, בשוגג או במזיד, גם היא לא מבטנו יצאה. השיטה הזאת היתה נהוגה עוד לפניו בארץ־ישראל, והיתה ידועה בשֵׁם „חשבון אמר"ת במר"ת" או: „כלל אמר"ת במר"ת", כאשר יזכירוה בשמה זה שני משיגיו של בן־מאיר („מחלֹקת", צד 63 וצד 87), ולא בשקר יאמר עליה בן־מאיר, שהיא מסֹרת בידו מאבותיו. רב סעדיה גאון – אשר כגבר מהיר במלאכת הנצוח לא ירבה להביא את דברי איש־ריבו, שמא מתוכם ילמדו השומעים גם את טענותיו – יאמר על בן־מאיר, כי עָרַב את לבּוֹ להוסיף על כל גבול אמר"ת חלקים, ועל ארבעת שעריו יאמר, כי בדאם מלבו, ולא מן הראשונים הם (צד 65 וצד 102). אבל אחד ממשיגיו, שאינו נזהר בלשונו כל־כך (ואשר מתוך דבריו נוכל ללמוד הרבה פרטים בדבר המחלֹקת), יאמר פעם ושתים: „חשבון אמר"ת במר"ת אין לו עיקר בדברי חכמים, ואף מי שבדאוֹ מלבו וכתבוֹ לא היה יודע בסוד העבור כלום" (צד 79–81), כלומר, לא זו בלבד, שבן־מאיר, ההולך אחרי החשבון הַמֻּטעה של אמר"ת במר"ת, אין לו חלק בסוד העבור, אלא אפילו זה שבדאוֹ מלבו וחִדֵּשׁ אותו קֹדם לכן, לא היה יודע בו כלום. כי אִלּוּ היתה כַּוָּנת המשיג על בן־מאיר, לא היה לו לאמר אלא: מי שבדאוֹ מלבו אינו יודע וכו׳, ולא להשתמש בלשון עָבר ובמלת „אף", שאינה באה אלא לרבות ואין לה כל ענין כאן. החלטתי, שחשבון אמר"ת במר"ת נתחדש עוד לפני בן־מאיר, תוכל למצא חִזוק גם

1) משיגו של בן־מאיר מלגלג עליו ויתנהו לאיש אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ופֵרַשׂ לפניו את ידיעתו הגדולה במלאכת העבור, כי יש אשר ירחק ראש החֹדש ממולדו נ"ז שעות ותנ"ב חלקים. אבל באמת תשובה גנובה השיבו המשיג. בן־מאיר אומר בפֵרוש, שלא ירחק יום ניסן ממולדו מ"ג שעות — כי בהִדָּחותוֹ ידחה הפסח עמו; אבל כל החדשים אשר יעיר עליהם המשיג, שהם מתאחרים יותר ממ"ג שעות, כֻּלם הם חדשים שאין מועדות נופלים בהם, וגם בן־מאיר מודה, שאין לחוש בהם. וכך אמרו בירושלמי (ר"ה, ראש פ"ג), כי בשאר כל החדשים מעמצמים על הנראה לעברו, אבל לא בחדשי ניסן ותשרי, שאין מעמצמים על הנראה, וכמו שיתבאר הדבר במקומו הראוי.

שאתם מחשבין חדשים שלימין חסירין וכסדרן, וסימנן שו"ח כח"ז (צ"ל: כה"ז) וחד"ו: ששה [ב]פשוטה בין פסח לפסח, שלימין, ובמעוברת שמונה, חמשה כסדרן בפשוטה, ובמעוברת שבעה; ארבעה [ב]פשוטה בין פסח לפסח, חסירין, ובמעוברת ששה". הכל מכֻוָּן עם מה שפֵרשתי ב„מחלֹקת" (צד 53). סמנים אלה יבְדלו משלנו גם בזה, כי יחשבו את מספר הימים עד ועד בכלל, בעת אשר אנו חושבים אותם עד ולא עד בכלל.

הכלל שאנו שומעים בשֵם בן־מאיר מפי משיגו, הידוע לנו: „כי ל[א יתכן שיר]חק — או: כי ל[עולם לא יר]חק — יום ניסן מיום מולדו מ"ג שעות", ושהמשיג מוסיף עליו: „והיה הדבר הזה בעיניו תמוה מאד" (צד 84) — לא נמצא עוד אצל מעברים אחרים כצורתו; אבל מצאתי מאמר דומה לו אצל אחד מן המחברים, אשר חי יותר מארבע מאות שנה לפנינו. רבי יצחק בעל ה„עקדה" יאמר: „הנה באמת לא תתכן ראייתה עד שיעברו י"ח שעות לחדושה לפחות וכו' וכל שיקרה החידוש פחות משמונה [עשרה] שעות קודם השקיעה, צריכין להמתין עוד כ"ד שעות עד השקיעה השנית, הרי הם מ"ג שעות אחר החדוש. ובזה תדע שנשתגעו האנשים, שמפקפקים על מועדים, כשמרגישין שקדם המולד על הקידוש בזמן כזה. אבל האמת, כי המצוה נעשית כתקונה ומצותה בלא ספק" (שער ל"ז) 1). המספר מ"ג, שאינו שָׁוֶה לקבוצה של י"ח וכ"ד, וסוף המאמר „ובזה תדע וכו'" מצד אחד, והשוָאת המספר הזה עִם אותו שבדברי בן־מאיר מצד שני, מראים שלקח הרב את דבריו מן המוכן לפניו, ממחבר אחר שקדם לו, שהתחַקה גם הוא על מרחק הקביעה מרגע המוֹלד, וכבן־מאיר היה הדבר תמוה גם בעיניו, שלפעמים ירחק ראש חֹדש ניסן ממולדו יותר ממ"ג שעות (מ"ג רל"ד), שאִם נגרע ממנו יום שלם, עדַין יִשָּׁארו י"ט שעות ועוד, והירח יֵרָאֶה בערב יום שלפניו. והרב אין לו על זה תשובה אחרת, רק זאת, שעִבּור החדש מסור לבית־דין, ואין להרהר אחר מעשיהם (עַיֵּן שם). אבל בן־מאיר מצא את הצד החלש הזה בחשבון עבורנו, שאין לו מקום בחשבון אמר"ת במר"ת, וירמהו על נֵס להוכיח, כי חשבונו לבד הוא הנכון. כי לפי שיטתו אין ראש חֹדש ניסן יכול להתרחק ממולדו, כי־אם מ"ב שעות ותרע"ב חלקים, שאחרי גרעון יום אחד לא ישארו כי־אם י"ח שעות תרע"ב חלקים, שנוכל לחשבו בקֵרוב לשִׁעור הזמן שבין המולד עד

---

1) כן הוא בכל ההוצאות שלפָנַי, וגם בדפוסים הראשונים (וְנֶציה, שנת שכ"ה ושל"ג), אבל ה א ד ו מ י — שכפי מה שנוכחתי פעמים רבות, אין דרכו להקפיד ולהעתיק דברי החכמים שלפניו תמיד ככתבם וכלשונם — מעתיק גם את דברי בעל ה„עקדה" שלא כצורתם; ובמקום „ה ר י ה ם מ"ג ש ע ו ת" הוא כותב: „ש ה ם מ"ב ש ע ו ת" („מצרף לכסף", מ"ב, פ"ח). ובלי ספק עשה כך, כדי להסיר את הסתירה המפרשת שבין המספָרים, וכן הוא מתַקן (כראוי) „פחות מי"ח שעות", במקום שמונה שעות, מבלי להעיר כלל, שהוא תקון שיצא מתחת ידו. ואת סוף המאמר „ובזה תדע וכו'" הוא מקַצר ומשַׁנה לפי טעמו, אבל מחליש בזה את כחו (עַיֵּן שם).

גבר מוֹרָם מֵעָם, העומד בראשו ודבריו נשמעים. מחלֹקת כזאת – הנני שונה את דִבְרִי – תוכל להיות אך תוצאות חלופי־דעות בין יושבי שתי הארצות, ככל המון חלופי המנהגים אשר שררו בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב, שהובאו בספרים שונים ונקבצו לאסֵפה אחת על־ידי ר״י מילֶר ב„השחר״ שנת ז׳ וח׳ (עַיֵן „מחלֹקת רס״ג״, צד 40), וכחלופים השונים בין מדינחאי ומערבאי במסֹרת ובנקוד וטעמים, הנמצאים בסוף המקראות הגדולות, ובמבוא לנקוד האשורי לרש״פ מצד 121 והלאה. הסופר הסורי אליה מנציבין ייטיב לתָאֵר את המחלֹקת הזאת, באמרו: „נפל פולגא בינת יהודיא דבמערבא ליהודיא דבמדינחא״. מובן מעצמו, כי אך לשוא ניגע לחַפש ולמצֹא בספרים, שקדמו לבן־מאיר, את עִקרי שיטתו, או ביתר דקדוק – שיטתם של בני ארץ־ישראל. כי כל הספרים, שהגיעו לידינו על חשבונות העבור, מאֻחרים הם מבן־מאיר, ונובעים מן הצד שכנגדו 1). בכל־זאת מצאנו עוד דוגמאות לפרטים שונים, ומהם יש להקיש על יתרם, שגם אותם לא בדא בן־מאיר מלבו.

כל המעברים שידענו, שקבלו תורתם מבבל, נותנים סמנים למספר הימים שבין ראש־השנה לחברו: **גד״ה הו״ז**, שמחציתם הראשונה מכֻוֶּנֶת לַשָּׁנִים הפשוטות, והשניה למְעֻבָּרוֹת. הסמנים האלה מובאים כבר בספר־העבור להנשיא, וכן ישתמש בהם בן־דורו רבי יעקב בר׳ שמשון (בסוד העבור, כ״י, שהבאנו כמה פעמים) ומחברים אחרים. אבל בן־מאיר משתמש לתכלית זו בסמנים אחרים, והם: **חד״ו, כה״ז, שו״ח** („מחלֹקת״, צד 53), וכן יזכירֵם גם אחד ממשיגיו של בן־מאיר, שכפי מה שהעלינו מסגנון לשונו וממנין השנים שהוא חושב לחרבן הבית, היה מקומו באחת הארצות אשר סביבות ארץ־ישראל. ובאמת מצאנו סמנים אלה ופֵרושם בצדם במדרש תהלים, שהוציא לאור ר״ש בּוּבר, אשר לחנם יָגעו בהבנתם הרש״ב והרהז״ס, ולא העלו בידם כלום (עַיֵן בהערות הרש״ב), וזה לשון המדרש (מזמור כ׳): „ומציון יסעדך,

1) הַמַּעְיָן, אשר מִמֵּימָיו שָׁתוּ חכמי העבור בכל דורות הַבֵּינַיִם, היה רב סעדיה, שהִרבה מאד לכתֹב במקצוע זה, ובגלל זה שמוֹ מרוֹמָם בפיהם על כל ברכה ותהלה, כמאיר עיני ישראל בקביעת המועדים. רבנו תם יאמר עליו (וזה במקום שלא ידַבר שם כלל על חשבון העבור): „שמפיו אנו חיים, שמסר לנו סוד העבור״ („שבלי הלקט״, הוצאת בּוּבר, סמן כ״ח). אחד מן המעברים, שכתב ספרו בשנת ה״א מ״ה, יקרא בהתלהבותו: „ברוך צורנו, אשר הערה רוחו ממרום על אלופנו רב סעדיה גאון ז״ל, שאלמלא הוא נתמוטטו רגלינו בארך גלותנו בחסרון ידיעתינו, והוא יסד ארבע שורות לארבע מיני שנים״ (כ״י ברלין, סמן רכ״ג, ברשימת רמש״ש, II, 73). ומעַבֵּר אחר, שכתב דבריו בשנת חמשת אלפים וששים שנה, יאמר: „אכתוב לך ז׳ שערים אלו, שיסד רב סעדיה ז״ל, שעשה אזנים לתורה ושערים לחכמה״ (שם, רכ״א, צד 70), ומעַבֵּר אחר במחזור רומי משנת ה״א ס״א יכתוב: „ברם יהא אותו האיש זכור לטוב, ורב סעדיה גאון שמו, כי הוא עשה אזנים לתורה ושערים עשה״ (אֳריענט, שנת 1851, עמוד 101). ורבי יעקב בר׳ שמשון, שהיו בידו גם מקורים שונים מחכמי ארץ־ישראל, מַרבה מאד להשתמש בדברי רב סעדיה, ומעתיק שערים שונים מספרו (גם רש״י בראש השנה, כ, ע״ב, מזכיר את שם רב סעדיה לענין ראית הלבנה).

שמולד ניסן של בריאה הוא מספר עָגֹל (ד״ט) ומכֻוָּן עד מספר מועט של חלקים עם מולד תלמי (כדרך שכך הדבר עם מולד וי״ד לבני בבל), ועוד יותר מזה, שמספר במר״ת, שבן־מאיר מוסיף על גבול חצות היום, מכֻוָּן בצמצום עם מספר החלקים, העודפים לפי חשבוננו על השעות השלֵמות שבמולד ניסן – שקשה לאמר, שנזדמנו לפונדק אחד במקרה ובלי כל קשר ביניהם – כל אלה נותנים לנו את המפתח להבָנת סבת המחלֹקת, שאני חוזר ושונה אותה כאן בקצרה.

חשבון המולדות שלנו, הַשָּׁאוּל בידינו מִסִּפְרוֹ של התוכן תלמי, נתקן בזמנו במקום מרכז חכמת־התכונה בעת ההיא, בעיר־המלוכה אשר לארץ בבל. והוא הדבר שמולד הבריאה של אנשי בבל הוא מספָּר עָגֹל (וי״ד), מכֻוָּן בשעותיו, תחת אשר לפי חשבוננו הוא מספר שָׁבוּר (בהר״ד). המולד הזה, המְיֻסד על חֹדש תשרי, שהוא ראש השנה לפי המנהג; והתאריך שנתפשט מכל חבריו, תאריך השטרות, ושיצא מיד חכמי בבל, אשר לאוֹרָם נאותו כל חכמי יתר הארצות, בישראל ובעמים, מִהֵר לְהַכּוֹת שֹׁרֶשׁ ולהתקבל בעולם, וכדרך שאנו רואים אצל התוכנים שבזמננו, שהם מיַסדים לוחותיהם על אֹרך פַּריז, ברלין וגריניץ׳ בעולם הישן, ועל אֹרך וַשינגטון בעולם החדש. וגם חכמי ארץ־ישראל, שהיו להם בחשבון העבור דרכים אחרים – כי את מולדותיהם חשבו מניסן, ומולד של בריאה יצא להם במספָּר עָגֹל, ד״ט – ראו את־עצמם זקוקים לקבל בחשבון המולדות את המנהג שנתפשט בעולם; אבל כדי שלא ידחו על־ידי זה המועדות לחנם ויקבעו שלא כדין, הוסיפו את תרמ״ב ההלקים, שחשבון הבבליים עודף על חשבונם, על גבול המולד הזקן, והעמידוהו על מספר שש שעות ובמר״ת. הסברת דבר הריב בדרך כזה איננה פוגשת לפי־דעתי כל קֹשִׁי וכל דֹּחַק על דרכה. ורק צד אחד חלש נמצא בה, שלא היו בְיָדִי, בעת כתבי את מאמרי „מחלֹקת רס״ג״, ראיות מכריעות להחלטתי, שבני ארץ־ישראל היו חושבים חשבונותיהם מניסן, ולהפך, מאגרת בן־מאיר שלפנינו נראה, שהוא יוצא בחשבונותיו מתשרי כמונו. אולם גם הקֹשִׁי האחרון הזה חלף הלך לו עתה, אחר אשר יצא לנו במקומות שונים מחקירותי אלה (בפרק „השנה״ ובפרק „מולדות ותקופות״ ועוד) ברור כשמש בצהרים, שבאמת כך היו חושבים בני ארץ־ישראל, ואחריהם נמשכו בני צרפת ואיטליה, שהיו חושבים כך עד סוף האלף שעבר, ואחר אשר יתברר לנו עוד במרוצת דברינו, שגם בן־מאיר היה חושב מניסן, אלא שראה את־עצמו אחר־כך אנוס לתת לחשבונותיו פנים אחרות.

כג. **עקבות כללי בן־מאיר וסגנון לשונו בספרות.**
אולם פרץ נמרץ ואדיר כזה, אשר נמשך מספר שנים וַיָּחָץ את עם ה׳ בארצות שונות לשתי מחנות בדבר גדול ונכבד כקביעת המועדים, לא זו בלבד שלא יכול להיות מעשה איש שאין דעתו שלֵמה, או פעלת נמהר־לב, שואף תקונים בדת ומרַדֵּף חדשות, שנולדו אך במוחו וכל יסוד ושֹׁרֶשׁ אין להן, כי גם זאת, שקשה לחשֹׁב, שיוכל לעשות כזאת על דעת־עצמו גם

בקביעת שלש השנים אינו כי־אם אחד מחלופי המנהגים, שהיו בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב, הידועים לנו ממקורים שונים. מקור המחלקת הוא בהבדל הזמן שבין בבל ובין ירושלים. מפני שמולד תשרי של שנת ד"א תרפ"ד, שחל בבבל לאחר חצות יום השבת, ונפסל מפני זקנתו, לא הגיע עוד בירושלים לכלל זקנה, ונקבע ראש השנה בו ביום 1).

מסביב להשערות אלה, שלי ושל הרא"ע, יסבו כל דברי החוקרים האחרים שנשאו ונתנו אחר־כן בענין הזה. החכם דוד סידֶרסקי, במאמרו „על תולדות העבור", קבל השערתי ברצון ובלי כל פקפוק (עין „הצופה בארץ הגר", שנת תרע"ד, צד 36). הר"ש עפּנשטֵין, במאמרו „על תולדות רב סעדיה" (מאָנאטשריפט פיר געשיכטע אונד וויססענשאפט לשנת 1910, צד 250), תפס בהשערת הרא"ע הראשונה ויחליט, שטעה בן־מאיר בהבנת שערי ארץ־ישראל. אבל בקימו בעצמו את המקרא „טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תַנח ידך", אינו מבטל לגמרי את השערתו האחרת – השאיפה להגבלת הדחיות – וגם סברתי, על־כל־פנים במחציתה הראשונה, אינו דוחה בשתי ידים, והוא אומר: ממוצא כל הדברים האלה יש לנו המשפט להחליט, כי לא היתה המעטת הדחיות נכבדה כל כך בעיני בן־מאיר, ומגמת פניו היתה יותר להעמיד קבלת בני ארץ־ישראל כנגד בני בבל. והר"צ מַלטר, בספרו היפה Saadia Gaon, Philadelphia 1921 (צד 80, מביא במשפט את השערתי ואת השערת הרא"ע השנית (הגבלת הדחיות) ומוצא מגרעות גם בשתיהן: בשלי – מפני שלא נמצאה עוד הוכחה גמורה, שחכמי בבל בימים האחרונים שאפו להסב קביעת המועדים אל ארצם, ובאותה של הרא"ע – מפני שקשה להבין מאַין לקח בן־מאיר את המספר תרמ"ב לא פחות ולא יותר. ובאחרונה מתקרב גם הוא כר"ש עפֶּנשטֵין במקצת להשערתי, ובא לידֵי החלטה, שנשען בן־מאיר על דעת חכמי ארץ־ישראל. אך בדבר הזה לא הֻתרה עוד השאלה, רק הוסרה מנגד עינינו הַצִּדָּה, לָשוּב להִגלוֹת אלינו מִשָּׁם; והתמיהה, אשר נהלֵין ממנה בן־מאיר, נפלה בכל כֹּחה ועזוזה על ראש חכמי ארץ־הצבי: איך בא המספר המוזר הזה לידם הם?

והתמיהה הזאת, שהיא לדברי הכל תמיהה קַיֶמת, תמריצני גם עתה להחזיק בהשערתי, כל־זמן שלא תִּמָּצא אחרת יפה ממנה. ובאמת דבר זה,

---

1) חלופים כאלה בראשי החדשים והשנים יִקרו פעמים רבות בין יושבי ארצות הינא ויַפּוֹניה, שהיו קובעים חדשיהם ושנותיהם בחשבון שָׁוה ומשֻׁתף לשני העַמים עד שנת 1873 (בשנה הזאת קבלו הַיַפּוֹנים את שנת החַמה לפי תקוּנוֹ של גריגוֹר), ומיַסדים חשבונותיהם על המולד האמתי, והתחלת היום היתה אצלם ברגע חצות הלילה, ולכן בכל פעם שחל המולד קרוב לחצות הלילה, נפלגו החינים והַיַפּוֹנים בחשבון קביעתם, כי המולד שנולד בטוקיה לאחר חצות נולד בבקינג, היושבת למערבה של טוקיה קרוב לשתי שעות וחצי, פעמים רבות לפני חצות (ממש כמו שהיה זה במחלקת בן־מאיר לפי השערתי), ולפעמים גרם הלוף הזמן שבין שתי הארצות שנויים גם בזמן קביעת הֹדש העבור (עַיֵן גינצל, „האנדבוך דער מאטהעמאטישען אונד טעכנישען כראָנאָלאָגיע", I, 477).

שואף תקונים, שהביט בעין רעה על הדחיות בכלל 1). בן־מאיר היה גבר מצֻיָן בדורו ממארי ארעא דישראל, וגם בעלי־מחלָקתו, חכמי בבל, יחלקו לו את הכבוד הראוי לו, וכותבים אליו „ראש ישיבה שמרהו צורו" („מחלֹקת רס"ג", צד 77). וככל אשר יוסיפו לצאת לאור־עולם כתבים וגרדומי תעודות מתוך גניזת מצרים, כן נֹוכח לדעת כמה היה שמו גדול בזמנו; משפחות נכבדות היו מתיַמרות בכבודו ומתאמצות להוציא ממנו את גִזען ושלשלת יחוסן. וחכמי דורו היו משכימים לפִתחו, פונים אליו בשאלותיהם ומבקשים תורה מפיהו 2). ולכן לא נכון הדבר לתלות בו בוקי סרוקי.

ואני כבר חִוִיתִי דעתי פעם ופעמַים, שחלוף הדעות בין יושבי שתי הארצות

---

1) „בן־מאיר בקש תחבולה להמעיט את הדחיות בכל האפשר, שהמועדים לא יהיו נדחים רק לפעמים רחוקות... ולתכלית זאת הוסיף על גבול המולד הזקן תרמ"ב חלקים, ועל־ידי ההוספה הקטנה הזאת עלתה באמת בידו לבטל דחיות הרבה, שהיו ראויות לבוא בימיו על־פי חשבון העבור שלנו" (לשון הרא"ע, ב„הגֹרן", שם, צד 126). על־פי הדברים האלה יוכל הקורא התמים לדַמות, כי על־ידי תוספת במר"ת נמלטו מן הדחיות על־כל־פנים הרֹב הגדול שבהן. אבל באמת אין הדבר כן, והתחבולה שיחס הרא"ע לבן־מאיר אין בכֹחה לבטל אלא כעשירית אחת מכלל הדחיות (כערך 642 חלקים אל 64800 חלקים שיש ברביע היום). האם לקֹמץ רזה ודַל כזֹה יאמר, שהמעיט בן־מאיר את מספר הדחיות בכל האפשר, שהמועדים לא יהיו נדחים כי־אם לפעמים רחוקות? ובאמֶת, אִלו חשב בן־מאיר לבטל את הדחיות אפילו במחציתן, היה זקוק להוסיף על חצות היום לא פחות משלש שעות. ומרשימתנו ב„מחלֹקת רס"ג" (צד 178—179) אנו רואים, שבמשך זמן אלפים שנה לא נמלטו מדחיות, על־ידי תוספת תרמ"ב, כי־אם עשרים מולדות בלבד, שמהם נפלו בימי בן־מאיר רק שני מולדות בשנת ד"א תרפ"ד ותרפ"ח.

והנה לאחר שחזר בו הרא"ע מהשערתו הראשונה, שהוסיף בן־מאיר תרמ"ב חלקים שלו מחסרון ידיעה, ובא לכלל החלטה, שעשה כזאת בהשכל ודעת, בראותו „שאין עצה ואין תחבולה אחרת לעצור בעד הדחיות הרבות, אם לא נרחיב מעט את גבול המולד הזקן" — חזרה ונעורה לפני הרא"ע השאלה, מה טיבם של תרמ"ב חלקים אלה, לא פחות ולא יותר? ושִער השערה חדשה ונפלאה מן הראשונה, שבחר בן־מאיר במספר זה, כדי שלא יגיע מולד ניסן שאחריו למספר שעות שלמות (כי־אם לכ"ג שעות חסר חלק אחד). אבל הרא"ע בעצמו פטרני מהתוַכח עמו, והודה שגם זה אינו כי־אם השערה פורחת באויר (שם, 132).

2) בכתבי־יד של „גניזת מצרים" יִזָכֵר פעמים הרבה שֵם בן־מאיר ושלשלת יוצאי חלציו, ואם־כן היה בלי־ספק אדם גדול ומסֻיָם בדורו, שהבאים אחריו חשבו להם לכבוד להתיחס אליו. ובימים האחרונים גִלה הר"י מאנן בגניזה זו קטיעה אחת הכוללת רשימת ספרים שונים, שהיו ביד בעליה, ובינֵיהם יִזָכר: „כראס גואב (גואיב?) מסאיל ראס אלמתיבה אבן מאיר" (קֹבץ תשובות שאלות בן־מ::יר ראש הישִיבה). וממנה נראה, שהיה בן־מאיר אחד מן המצֻיָנים במארי ארעא דישראל, שהיו פונים אליו בשאלותיהם.

המו"ל את הרשימה הזאת במאסף Rev. d. Etud. Juiv. הלוקח את הלשון „גואב מסאיל" במשמעות אחרת — תשובה על שאלות בן־מאיר— יאמר, שאפשר שהכַּוָנה להַשָגות שהשיג הרס"ג על בן־מאיר (עַיֵן שם, צד 177). אבל הלשון תשובות שאלות מצוי אצל הקדמונים רק במשמעות שאלות ותשובות הנהוג אצל האחרונים. כן תִקָרא לדוגמה אגרת רש"ג, הידועה בשם כיצד נכתבה המשנה, בשם תשובת שאלה לרב שרירא ראש ישיבת גאון יעקב, והרבה כיוצא בזו (עַיֵן הקדמת החכם לוִין לאגרת הזאת, הוצאת ברלין ופרנקפורט־דמַין). ובספר „הפרדס" לרש"י, דפוס וַרשה, סמן שי"ג, נמצא „בתשובת שאלה מצאתי כתוב".

(ע״ב)

ולילןאן צבאחןאן ומסאןאן והו אלמקדם
עלי אלתגארה ואלמעאש וכל
מהם. וינבגי אן תכון נסכה
כתאב ראס אלמתיבה אעזה
אללה בין ידיכם חדא עיונכם
תקרןאןונהא פי כל וקת פאן כל
כלמה מן כלאמה אצל מן
אלאצול תתחפטו בהא ועלמהא
בעץ לבעץ וינסכהא בעץ
לבעץ ויגב אן יקרא כל ואחד
מנכם מי (?) פי כתבת בה אלי
אלאכר חתי תגתמע אלמעאני
כלהא ותותלף ויקוי אלעזם
ותתפק אלכלמה ואעלמ...
נחן קד כרגנא ממא יגב עלינא
ואלאמר מעלק בכם

ולילה, בקר וערב, והוא הקודם
למסחר ולפרנסה וכל
ענין. וצריך שתהיה העתקת
מכתב ראש הישיבה, יחזקהו
ה׳, אתכם ונגד עיניכם.
תקראו אותו בכל זמן, כי כל
מלה מדבריו שֹרֶש מן
השרשים. התבוננו בהם, ויודיעם
אחד לחברו, ויעתיקהו אחד לחברו.
וצריך שיקרא כל אחד
מכם, מה שכתבתי בו, אל
האחר. עד שיתאספו הדעות
כֻּלן, ויתאחדו ותתחזק ההחלטה
ויַסכמו המלים. ודעו
כי אנו כבר יצאנו ידי חובותינו,
והדבר [הזה] תלוי בכם

(דף ד, ע״א)

מקלודה והו פי אענאקכם
ואלרחמן יטלבה מנכם ויטאלבכם
בה אללה לא תכגלונא אכתר
ממא קד פעלתם רב שבענו בוז
ואנא ארגו אן תכונו אנמא תטלבו
סבב חתי ימכנכם אלכלאם
והודא אסבאב כתירה התקנאו
לשמים פאן הדא הו וקת אלקנאה
ועמדו בפרץ כי עת פרצה היא
ותוכלו עלי אלרחמן פאנה יעינכם
וערפוני מא תפעלוה פי דלך
פי כתאבכם בסלאמתכם
וחואיגתכם אן שא אללה ושלומכם
לעד.

קולרו, והוא בצוארכם.
וה׳ יבקשנו מכם וה׳ ידרש מכם
על־אודותיו. אַל תבישו אותנו יותר
ממה שעשיתם. רב שְׂבענו בוז.
ואנכי אקוה, כי תהיו אך מבקשים
סבות, עד אשר יגיע לכם הדבור,
ויש סבות הרבה. קנאו
לשמים, וזה הוא זמן הקנאה,
ועִמדו בפרץ, כי עת פרצה היא,
בטחו בה׳, והוא יעזרכם.
והודיעוני את אשר תעשו בזה,
במכתבכם, בשלומכם,
וצרכיכם, אם ירצה השם. ושלומכם
לעד.

כב. טעם המחלקת. המחלקת אשר פרצה בין רב סעדיה, שהיה אז רק אלוף וראש־כלה בסורא, ובין בן־מאיר, „ראש החבורה״ בארץ־ישראל, לא היתה מחלקת אנשים יחידים, כאשר יחשב הר״א עפשטין, אשר שָׂם בראשונה את בן־מאיר לאיש שדעתו מטֹרפת עליו (Esprit confuse) וטועה בדבַר מִשנה, בהבנת כללי ארבעת השערים, שלא ידע להבחין בין ניסן לבין תשרי (R. d. E. J.), או כאשר יחשבֵהו אחרי־כן („הגֹרן״, ח״ה) לאיש

עלי כל מקדאר וקד אנפדֹת
הדֹה אלדֹ נסךְ כתאבי ראס
אלמתֹיבהֹ ונסכֹתי כתאב ראס
אלגלות איצֹא אליכם וארגֻו אן
יצל אלגֻמיע אליכם ותנתפעו
בה אן שא אללה פאללה אללהֹ
יא אכותי נובו עני ועֹן גֻמיע
אלחכמים אלדֹין פי אלמתֹיבתין
פי הדֹא אלאמר פאנה לו שכֹץ

על כל שעור (=גבול). וכבר שלחתי
אלה ד׳ העתקות, שני מכתבי ראש
הישיבה וגם שתי העתקות ממכתב ראש
הגלות, אליכם. ואקוה כי
יגיע הכל אליכם, ותעזרו
בו אם ירצה השם. וה׳ [הוא] אלהים.
הוֹ אַחַי! היו ממלאי מקומי ומקום כל
החכמים, אשר בשתי הישיבות,
בדבר הזה. ואם איש

(דף ג, ע״א)

מכא (מנא?) 1) גֻמאעהֹ אלי אלבלד
לי[ו]צלונה

ממנו קהלה אל הארץ, ויביאוהו שם

לכנא מחתגֻין אלי ענאיתכם
לאני אעלם מא קד גרסה אללה
פיכם מן אלעקל ואלמערפהֹ ואלפטנהֹ
וגֻודהֹ אלחילהֹ וליס אקול הדֹא
מדחהֹ לכם בל אקולה תיקטֹ
ותנביה כֹאפו אלהי ישראל
ואתקוה וחוסו על נפסכם
וכונו מן הזוכין ומזכין את הרבים
ולא תכונו בכֹלאף דֹלך אלרחֹ
מא יגמני בכם בל יסרני פיגֻב

הָיִינו צריכים אל השתדלותכם —
כי יודע אני מה שנטע ה׳
בכם מן הַשֵּׂכל והדעת והבינה
ורֹב התחבולה, ולא אומר זה
לתהלתכם, אבל אומר להעיר
ולעורר — יִראו את אלהי ישראל
וגורו ממנו וחוסו על נפשכם,
וִהְיוּ מן הזוכין ומזכין את הרבים
ולא תהיו בהפך זה. הרחמן
לא יגלגל לי צער על־ידכם,
אבל ישמחני. וצריך

אן תכשפו ענא (הדֹא) [הדֹה] אלגֻמאמהֹ
ותזילו הדֹא אלעאר ויועלם אן
קד בקי פי אלבלד אנס[א]ן לה מעני
יתֹקו 2) אלרחמן ויחסן כיף יצלח

שֶׁתְּגַלוּ מעלינו את ענן הצער הזה
ותסירו את החרפה הזאת, וְיִוָּדַע כי
נשאר בארץ איש, אשר דעת לו,
איך לבטוח בה׳, ויודֵעַ היטב
לעשות יָשָׁר.

לא תגפלו ען הדֹא אלאמר נהאר[א]

אַל תתרַשלו בדבר הזה יומם

---

1) כל המאמר הזה מגמגם ועמום. ואחד ממיֻדעי, ד״ר קַמִּנְצקי, משער, שבין מלת „שכֹץ״ שבסוף הדף ומלת „מכֹא״ שבתחלת השני חסר דף אחד או יותר. אבל תֹכן הענין הַשָּׁוה בשניהם אינו נותן מקום לחסרון מסֻיָּם כזה. וקרוב בעיני יותר, שנפלו כאן רַק שבושים קטנים. במקום: „מכֹא גֻמאעהֹ״ יש לתקן: „מן אלגֻמאעהֹ״ (מן הקהלה), ונשמט כאן נשוא המאמר. והכַּוָּנה: אם יבחרו או יועידו (ראשי הישיבות) איש מן הקהלה ללכת אל ארצכם ויביאוהו שם, אל תמנעו ממנו את עזרתכם והשתדלותכם.

2) ה„ו״ מיתרת ואינה אלא אֵם למקרא, והַשרש ותֹק = בטח ב... ואולי נכון לקרא יתקי, ושרשו וקי = יָרֵא (ויש לתרגם: ליראה את ה׳), כי ותֹק נקשר עם ב׳־השמוש.

ארגו אן יכון. אנכם אנמא
פעלתם דלך חין תחירתם
ואן האגת אלעאמה ענד
רויא אלהלאל פלם תגדו
מחיצא ולא מסאגא אלא
מא פעלתמוה ויקוי מא
אקרבה פיה איצא מד דכרתם
פי כתבכם אלתי קראתהא
אנכם תוהמתם אן גמיע מן
באלעראק כדי [=כדא] עמלו
ולעלכם בל הו ענדי יקין

לו צח ענדכם אן אהל
(דף ב, ע"א)
אלעראק (sic) ליס כדא עמלו לם
תכונו ממן אכטא אלי הדא
אלאמר אלעטים ואלבליה אלכבירה
אלתי לם יסמע מתלהא וכל
מן יסמעהא יתעגב וקד
(וקד) צרת אסתחי אן אחדת
בהא וכל מן ידכל אלי ליסלם
עליי יקול אי שי ענדך ען כבר
מצר פאגיבה במא ליס פיה
מקנע וקד כאן יגב אן אכתב
אליכם מן אול מא סמעת בהדא
אלכבר אן תתלא[ו] פיה ותחכמו
ותצלחו מא אפסדתם לכני
צברת חתי כתב ראס אלמתיבה
אעדה אללה פי הדא כתאב תוכחה
ואזהרה אלי אלגמאעה ואנפדה
(ע"ב)
נסכתין ופיה מא תקפו עליה
אכתצר דון דכרה וטול (שר)
שרחה וחתי כתב איצא
ראס אלגלות אעזה אללה ספר
זכרון ומגלה לדורות פימא
צנע בן מחשיך מן בדעה
ד' שערים בזיאדה אמרת 1)

אקוה, כי היה [זה], כי אתם
עשיתם כזאת בהיותכם נבהלים,
וכי נרעש העם בעת
ראית הירח, ולא מצאתם
לא מנוס ולא פתרון (?), רק
מה שעשיתם. ויחזק מה
שאשער בו, גם זה שזכרתם
במכתביכם אשר קראתים,
שהייתם סבורים כי כלם
בעראק כן עשו.
ואולי אתם כך [חשבתם], אבל
בטוח הוא אצלי,
[כי] אלו היה ברור לכם כי אנשי

בבל לא כן עשו, לא
הייתם מן החוטאים בזה
הדבר העצום, ובנסיון הגדול
אשר לא נשמע כמותו, וכל
מי שישמע אותו יתפלא. וכבר
בושתי כי אספר
מזה. וכל מי שיבוא אלי לשאל בשלומי,
יאמר, מה הדבר אצלך ממעשה
מצרים? ואשיבהו במה שאין בו
מספיק. וכבר הייתי צריך לכתוב
אליכם מיד כאשר שמעתי מזה
המעשה, כי תקראו ותשפטו
ותיטיבו מה שקלקלתם; אבל
המתנתי עד אשר כתב ראש הישיבה,
יחזקהו ה' בזה – כתב תוכחה
ואזהרה אל הקהל, ושלחו

בשתי העתקות, ובו מה שתעמדו עליו—
אקצר, אבל אזכיר אריכות
פרושו – ועד אשר כתב גם
ראש גלות, יחזקהו ה', ספר
זכרון ומגלה לדורות, במה
שעשה בן מחשיך, מאשר בדא
ד' שערים בהוספת אמר"ת

1) אמרת = אמר"ת = תרמ"א. והירשפלד, שכל ענין המכתב זר היה לו, קרא בטעות: אמרת.

בקשר אמיץ עם גאוני בבל, כיושבי ספרד; ולזה ירזמו, כפי הנראה, דברי רס"ג: „וכמשפט וכחוקה עשׂו כן כל בני ישראל, אשר במזרח ואשר במערב" („מחלֹקת", צד 61), ודברי משיגו השני של בן־מאיר: „כי כל ישראל אשר במזרח ובמערב הסכמה אחת" (צד 89). אבל מה היה משפט היהודים באיטליה ובצרפת? אין מן הנמנע, שיושבי ארצות אלה, שהיו הולכים תמיד אחר חכמי ארץ־ישראל – ואולי היו מקבלים מהם סדרי מועדות למספר שָׁנים מראש – נמשכו אחריהם גם בשנות המחלֹקת. ואולי ימים יבואו יפיצו אור בהיר יותר על הפרט הזה.

כא. והנני נותן בזה לפני הקוראים את מכתב רב סעדיה, במקורו ובתרגומו[1]. בראש האגרת הזאת נרשם בלשון ערבי: „מן כֿט גאון פיומי זכֿ לבֿ" (ממכתב הגאון פיומי זכרונו לברכה). ובסופו נפרטו בשמות שלשת התלמידים: „לכבוד רבנא שלמא ורבנא... [בריה] דרבנא עזרא, יעזרם יוצרנו [ויברכם] [ומרנא] ורבנא עלי (ויברכם) [בריה דרבנא]... זכרו לברכה". וזה לשון המכתב:

(דף א, ע"א) שלום רב וחמלה וחנינה
ומעטה תהלה ומודע לבינה
ושם טוב ועוז ותעצומות

(תהין) [תהיינה] לכם כתאבי יום אלגֻמעהֿ	תהיינה לכם. מכתבי יום הששי
יא מן [ט]בת[2] ען סלאמה וברוך הטוב	י"א מן טבת בשלום, וברוך הטוב.
......לם אקר[א] לכם כתאבא מד (?)	לא קראתי לכם מכתב
זמאן ואנא ואתֿק באללה מע	זה ימים, אבל בטוח אנכי בה',
עלם ווקוף עלי אנכם פי	לפי דעתי וְשִׂבְרִי, כי הנכם
צאפיהֿ וסלאמהֿ וסימא	בבריאות ובשלום, ומה גם
אדֿ וצל כתאבכם אלי ראס	כי הגיע מכתבכם אל ראש
אלמתֿיבהֿ אעזה אללה ואלי	הישיבה, יחזקהו ה', ואל
אבי אלפצֿל אידה אללה	אבו אלפצֿל, יעזרהו ה';
אנכם לם תדעו אלכתאב	כי לא שלחתם המכתב
אליי כֿאצהֿ אלא חיאא	אלי ביחוד רק מבשתכם
מנכם ממא פעלה אהל	ממה שעשו אנשי

(ע"ב)

אלבלד ואנתם מעהם. ובאלעזיז	המדינה בהיותכם עמהם. וקשה
עליי אן יגֿרי דֿאך עלי מא	עלי כי קרה זה כפי מה
גֿרי ולכני ארגֿע פי הדֿא	שקרה. אבל הנני שָׁב בזה
אלי אן אקול לעלה בל	אל אשר אומר, לעִלָּה (?). אמנם

---

1) בהעתק האגרת הזאת, הכתובה במקורה הערבי בסגנון קשה מאד, היה לי לעֵזר ידידי המנוח הרש"א פוזנַנסקי זָכוּר לטוב. וברוך יהיה גם ידידי ד"ר ר"י מיזֶס, שעזרני בהגהת המקור הערבי ובתקונו.

2) המו"ל הירשפֶלד אומר להגיה [רג]בת (= דרשתי), אבל לא פֵרַש כַּוָּנַת המאמר, ותקוני מתאַמֵּר על־ידי קביעת השנה, כי י"א טבת חל אז ביום הששי.

נרעש העם בעת הֵראות הירח, ולא מצאתם לכם מפלט ולא מענה ותרוץ נכון, ותעשו את אשר עשיתם". „כי זכרתם במכתבכם אשר קראתיו, כי כלם בערא‍ק כזה עשו, ואולי כן (חשבו) אצלכם, אבל בטוח אני, כי אלו היה הדבר ברור לכם, כי אנשי בבל לא כן עשו, לא הייתם מן החוטאים וכו'".

אבל רב סעדיה אינו מן הצועקים לשעבר, והוא מעורר על העתיד, כי ימהרו לתקן את המעֻוָּת, והוא שולח להם בהעתקה מכתבי ראש־הישיבה וראש־הגולה בדבר הזה, ונוסף עליהם ספר זכרון, „מגִלה לדורות" על־דבר מעשה בן־מאיר, אשר כתב ראש־הגולה (או בדיוק יותר: רב סעדיה בשמו), והוא ספר המועדים הידוע לנו; ומעורר אותם להגות בו בעיון רב ובשום לב ולפרסם אותו ברבים. על־דבר הֵרָאות הירח לפני זמנו לא ידַבּר רב סעדיה כל־מאומה, ואולי סמך בזה על מכתב ראש־הישיבה, אשר הִרשה לו „לקצר דבריו ולהראות על ארוכות פירושו". ובאמת היה המראה הזה יכול להבעית ולהעביר על דעתו רק איש רואה לעינים, ולהוליד בלבו את המחשבה, כי צָדַק בן־מאיר מאנשי ריבו. לרגל חקירותינו יִקרה לנו פעם ושתים לדַבּר על־דבר הֵרָאות הלבנה לפני קִדּוּשָׁהּ, על השקפת בעלי התלמוד בענין זה, ועל הרשָׁמים שנשארו ממנו בספרי המעַבּרים. ופֹּה יספיק לנו להעיר, שבכל השתדלות מיַסדי העבּור להִמלט מן הזרות הזאת אי־אפשר היה להם להפטר לגמרי ממקרים כאלה, הם באים מצד אחד מדחִיַּת הימים הפסולים, המרחיקים את קביעת ראש החדש ממולדו, ומצד שני – מדרך קביעתנו את ראשי החדשים על המלד האמצעי, בזמן שהמולד האמתי, שראִיַּת הירח תלויה בו, יכול להקדימו בשעור מסֻיָּם (עד כדי י"ד שעות). וכבר העיר הרמב"ם על הדבר הזה ואמר, כי פעמים שיהיה יום הקביעה קודם ליום הראִיָּה ביום או אחריו ביום, „וזה שיהיה לאחר הראייה ביום פלא הוא, ובארצות שהן למערב ארץ־ישראל" (הקה"ח, פ"ה, ה"ב). והראב"ע בפֵרושו לפרשת אמֹר ובסוף ספר־העבור האריך בזה וכתב – בנגוד לדברי הרמב"ם – „כי הנה נראתה הלבנה בטרם ר"ח ניסן בבבל גם בירושלים גם במערב יום אחד, וכן יקרה פעמים רבות וכו'". אבל הזרות הזאת אינה מיֻחדת לדרך חשבוננו, כי גם שיטת בן־מאיר לא תִנָּקה ממנה, אם אמנם במדה מועטת ממנה קצת. ובנדון שלפנינו, אִלּוּ נתאחר המולד רק בשעור ת"ד חלקים, היה גם בן־מאיר דוחה יום ראש השנה לחמישי בשבת, והיה נראה גם אז בערב יום שלפניו!

ושֵׁמַע המחלֹקת, שנמשכה כאשר ראינו ימים לא־מעט, הגיע בלי־ספק גם לארצות רחוקות יותר, אשר היו בני־ישראל נְחִתִּים שם, מערב־אירופה ואפריקה. יושבי ספרד, שהיו נאותים תמיד לאוֹרָם של חכמי בבל, שהיו שולחים להם באותו פרק, מעת אל עת, סדרי מועדות למספר שָׁנים (עַיֵּן להלן, סמן ל"א), חגגו בלי־ספק גם בפעם הזאת עִמם את מועדיהם, אשר ידעום מראש. ומהם נוכל להקיש גם על בני קירואן, שגם הם היו קשורים

הצליחו דברי־תוכחתו הראשונים, שלא תמכם בראיה כל־שהיא, להעביר את האיש על דעתו; ולכן ראה את־עצמו זקוק לשוב ולערוך אליו מלים, ולהוכיח לו בראיות את בִטול דעתו של בן־מאיר, שהוא מחזיק בידו.

ובארץ מצרים, שֶׁשָׁם היו מעולם שתי קהלות שונות, בבלית וירושלמית, זו בצד זו, נפלגו היהודים לשתי מחנות, אשר כל אחת מהן עמדה בצד המריבים, מעֵבר מזה או מעֵבר מזה.

עוד בראשית התגלע הריב בחֹרף של שנת ד״א תרפ״ב ראה רב סעדיה לדָבר נכון לפניו, לפנות במכתביו לשלשת תלמידיו אשר במצרים, שכפי הנראה היו עומדים בראש העם, ויזהירם פעם ושתים לבלתי יפתו ללכת אחרי בן־מאיר בקביעת המועדות (שני מכתבים אלה נדפסו ב„מחלקת רס״ג" מצד 67 והלאה); ואין כל מקום לפקפק, כי מִלאו אחריו ועָשו את חג הפסח ביום אחד עִם אחיהם בני בבל. אבל בראש השנה שאחריו (ד״א תרפ״ג) נפל דבר בקרב תלמידיו אלה, אשר הִמְרָה ועִצֵּב מאד את נפש רַבָּם, כאשר אנו רואים ממכתב אחד, שערך אל תלמידיו ביום הששי, י״א טבת (ד״א תרפ״ג), ואשר נביאהו להלן.

רס״ג מוכיח את תלמידיו על פניהם, כי במבוכתם עָשׂו מדחה, כי בּוש יֵבוֹש ממעשיהם, ולשואלים אותו על־ככה אין בידו להשיב תשובה מספקת. רב סעדיה לא יפרֵש במכתבו את דבר הקלקלה שנעשתה על־ידיהם, אך מתוך מלים מעטות אשר התמלטו מפיו, אם נקרא לנו לעזרה את חשבונות חכמת־התכונה, לא יבּצר ממנו לעמוד על סודה. מחשבונות הראִיָה יצא לנו, כי בתשרי שנת ד״א תרפ״ג נראתה הלבנה בערב יום רביעי בשבת, בעת אשר בארץ־ישראל קִדשו את ראש השנה ביום שלישי שלפניו, ובבבל ביום חמישי שלאחריו, והקראים, שישבו במצרים במספר רב וקִדשו השנה ביום הראִיָה, מצאו מקום להלעיב באחיהם, שונאיהם ומנדיהם הרבנים, ולהתעלל באלה וגם באלה.

מעמד שני המאורות היה אז מסֻגל ביותר לראִיַת החֹדש, הירח נעתק כבר מן השמש לפניו בשעור י״ד מעלות, ורחבו היה כחמש מעלות לצפון, וקשת מרחקו מן השמש כט״ו מעלות, ולכן היה לו כבר אור מסֻיָם, וקשת העֹמק הגיעה כמעט לי״ג מעלות, ושעור שהִיָתוֹ על הארץ יותר מחמש ששיות שעה לאחר שקיעת החמה, כאשר כבר רפה אור היום. בתנאים כאלה אפשר מאד, כי נראה אז הירח בעליל „עם השמש". הקראים, המקדשים על־פי הראִיָה, מחליטים במקרה כזה, כי אפשר היה לירח להֵראות עוד בערב שלפניו (עַיֵן „פליטה מני קדם", צד 38—39). ובעלי ברית בן־מאיר יכלו להוכיח מזה, כי קביעתו היא הנכונה. למראה הזה, אשר לא עלה על לבם מראש, נסתתמו טענות תלמידי רב סעדיה, וראו את־עצמם כמנֻצחים, ואולי גם הודו במבוכתם, כי הצדקה לבן־מאיר, אשר גם רבים מיושבי בבל נמשכו אחריו. לדברים אלה ירמזו דברי רב סעדיה: „כי אתם עשיתם זאת בעת היותכם נבהלים, כי

ובזאת תישב דעתי ודעת ...
את יי״ אדונינו, כי מאתך היא תהילתו ו ..
וכל עדתינו. ואל תגור מפני בני אדם החציר ה[יבש]
לאמור ותשכח את יי״ עשך 1). ראה נא בעני הדור והשי[בה רבים מעוון, וקורא]
לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת 2). כאשר נאמ׳ באהרן ורבים השיב מעון 3).
ושמא בשוב התלמיד הזה ישוב גם הראש או שמא [יהי] הראש תולה את הקולר
בצואר התלמיד הזה המסייע. תסובבם ותבוננם 4) כי באהבה יתירה הוכחתים
כתוכחת בן נורי לר׳ עקיבה זכר כולם לברכה והוסיף לו אהבה 5). ואל תחרש
ואל תשקוט עד הסירך את השמועה הזאת מעליך ומעל תלמידיך, ותכתוב
אלי בפירוש כל זאת, עם כל דבריך וחפציך, כי ששון לבי המה. ושלום.

מלבד המאמר „ויהי אחרי כל דעתו אז לו נאם״, שקשה להביאו בקשר עם הדברים הבאים אחריו 6), כל הקטיעה כֻּלה ברורה ומובנת. לידֵי כותב האגרת – שכפי הנראה ישב ברחוק מקום מארץ־ישראל, יותר מחברו, במקום אשר השפעת בן־מאיר לא היתה גדולה כל־כך – הגיעו כתבים כתובים בידי אחד החכמים, המחזיקים בימין בן־מאיר ולוחמי מלחמתו; ובעל האגרת, שסופה מֻנח לפנינו, פונה אל חכם אחד, שהשמועה היתה מיחסת אותם אליו, להסיר את לבבו מאחרי בן־מאיר. מעקימת שפתיו, שהוא אומר, שאינו רוצה לשאל מהקב״ה לשעבר, „שלא תהי אתה, חֲכָמִי, אשר כתבת זאת״, נִכּר, עד־כמה היתה השמועה ששמע על־אודותיו מנקרת במוחו; ורק מפני הכבוד, וכדי לתת לבעל־דברו פתח חרטה, לחזור בו מדעתו, הוא מוסיף, שלבו נכון ובטוח בו, שלא היתה ידו באלה, ומורה לו ברמיזה את הדרך לשוב בו אחור – דומה לעצה אשר אמרו חכמי בבל לשום בפי בן־מאיר („מחלֹקת״, צד 62) – לתלות את הקלקלה באחד מתלמידיו, להוכיח לו טעותו ולצַוות עליו לשוב אל דרך האמת ואולי בשוב התלמיד הזה ישוב גם הראש, או יתלה הקולר בצואר התלמיד. והוא חוזר ושונה שאלתו, כי לא יחרש ולא ישקוט, עד הסירו את השמועה מעליו ומעל תלמידיו.

אם קלעו דברי הכותב אל מטרתם, להשיב את „חכמו״ מאחרי בן־מאיר, יש לפקפק מאד. ולהפך אגרותיו האחרות, שנעתקו ב„מחלֹקת״, שסגנונן, כאשר ראינו, מוכיח עליהן, שיצאו כֻּלן מידי איש אחד, ואשר גם בהן יכַנה את איש־דִבְרו בשֵם „חֲכָמִי״, נותנות מקום לשער, כי לא

1) ישעיה, נ״א, י״ג.
2) שם, נ״ח, י״ב.
3) מלאכי, ב, ו.
4) על שם הכתוב בדברים (ל״ב, י).
5) „אמר ר׳ יוחנן בן נורי... שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי... וכל שכן שהוסיף בי אהבה״ (ערכין, ט״ז, ע״ב).
6) ואולי יש לתקן: „ויהי אחרית כל רעתו אוי לו ואוי לחבריו, כי כל מי שהוא מסַיֵעַ ידי עובר עֲברה...״ – ובמאמרו האחרון הוא קולע אל לב האיש, שהמכתב צרוך אליו, שהוא חשוד בעיניו, שהוא תועה אחרי בן־מאיר.

יכלה להִשָּׁאֵר מְצֻמצמת במקומה, אך רחבה ונסבה לעִבְרים שונים.

הקהלות שהיו יושבות בין ארץ־ישראל ובין ארץ־בבל, כצור, בעל־גד, דמשק ואחלב, נציבין וצובה, קרוב מאד לחשב, שהיו מקצתן נמשכות לצד זה, ומקצתן לצד השני, לפי קרבתן או מֻרחקן מן המקור, אשר ממנו שאבו תורתן. אין בידינו ידיעות מספיקות לברר החלטתנו לפרטיה, אך עוד נשארו לנו רשָׁמים, המראים עליה, על־כל־פנים, בכלל. במאסף האנגלי Jew. Quart. Rev. לשנת 1915 (צד 556–557) נתפרסמה קטיעה אחת מתוך „גניזת מצרים", והיא סוף אגרת שכתב חכם אחד – אשר כפי שסגנון לשונו מוכיח עליו, הוא הוא שהִרבה לכתוב מרורות על בן־מאיר בתשובותיו הקשות הַמֻּנחות לפנינו בקבוצת הכתבים אשר ב„מחלֹקת" מצד 179 והלאה – אל אחד מחכמי הדור חברו בדבר המחלֹקת הזאת. וזה לשון המכתב:

[כענין חציך שנונים האמור] בפרשת רחש לבי דבר [טוב] 1), [וכדברי הנביא שאמר ויש]ימני כחץ ברור 2). ואם על (אשפר) [אשפה מנובלת אמר] נהפכים הדברים 3). ויהי אחרי כל דעתו אז לו (נאם) [ואם ימצא איש מסייע בידי] (עובדי) [עוברי] עבירה קשה עונשו יתר מהן. כי המדינים העוזרים נאמ׳ בהם צרור את המדינים 4), והמואבים הנעזרים נאמ׳ בהם אל תצר את מואב 5). וכן הוא אומ׳ באבימלך בן ירובעל ועל בעלי שכם אשר חזקו את ידיו 6). ואומ׳ יען הכאות לב צדיק שקר 7). ושנינו עוד, כל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה 8). על כן לא אשאל מלפני הקב"ה לשעבר, שלא תהי אתה,

חֲכָמִי, אשר כתבת זאת, אבל אומרה משמועה רעה לא יירא 9). נכון סמוך לבי שלא היתה ידך באחת מכל אלה. אבל שאול אשאלך, להוכיח את התלמיד אשר כתב הכתב הלז, אם (ידעתיהו) [ידעתוּ], ולפרש לו טעותו, ולצות עליו לשוב אל דרך האמת.

---

1) תהלים, מ"ה, ב.

2) ישעיה, מ"ח, ב.

3) במקום אחר יאמר המשיג על בן־מאיר, שאמר על בעלי־מחלֻקתו, שכתבו אליו כל אשפה שלהם. ומפני שמלת אשפה יש לה שני פֵּרושים, הוא אומר עליו: „אם על אשפה שיש בה חצים אמר, ודאי כן הדבר, כי דברי רבותינו כחצים שנונים, כאשר שבחן הכתוב [חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים], ואמריהם חצים ברורים, כאשר נאמר ו[ישימני לחץ ברור באשפתו הסתירני, ואם על אשפתות] מנובלת אמר. מומו הזכיר" („מחלֹקת", צד 89). ועל־פי ה תקנתי גם את הדברים כאן.

4) במדבר, כ"ה, י"ז.

5) דברים, ב, ט.

6) שופטים, ט.

7) יחזקאל, י"ג, כ"ב; ושפל לסיפיה דקרא: „ולחזק ידי רשע לבלתי שוב מדרכו".

8) יומא, פ"ז, ע"א.

9) תהלים, קי"ב, ז.

אבותיו. „ואילו נהרגנו, ואלף כמותנו, לא נשנה מנהג אבותינו ולא נחליף חוק". והוא חוזר ושונה להם יסודות חשבון אמר"ת במר"ת, אשר רק עליהם חַיָבים כל ישראל לסמוך 1).

וגם אמנם לא סר בן־מאיר ממחשבתו, וכאשר שמענו מפי אליה מנציבין, עשו יושבי ארץ־ישראל את ראש השנה בשנת ד"א תרפ"ג לבריאת עולם, כדברי בן־מאיר, ביום שלישי בשבת, ואפשר מאד, כי גם את הפסח של אותה שנה, וגם את ראש השנה שאחריו (ד"א תרפ"ד), קבעו כפי שיטתו.

וחכמי בבל נוכחו לראות, כי טוב להם עתה לשֶׁבת מריב ולהשקיט את המחלֹקת אשר בערה בתוכם זה יותר מחמש שנים. ובחֹדש אלול, ירחא דכלה, שנת ארל"ג (ד"א תרפ"ב) עָשׂו שלום ביניהם. והנשיא בן־זכאי ראה את־עצמו אָנוּס לבטל רצונו מפני רצון העם, ומבלי הַעֲבִיר את רב כֹּהֵן צדק מגבולתו, מִנָּה את רב מבשר לראש ישיבה מְיֻחדת, אשר נָהֲרוּ אליה מבחר החכמים והתלמידים 2).

אחרי שוב השלום על מכונו ראו חכמי בבל ראשית להם להרים מכשול מדרך עַמם, ולגדור את הפרץ, אשר נעשה בקרב בית ישראל. לוּ מצאה ידם לאסוף כעמיר גֹּרְנָה כל כתבי בן־מאיר אשר זרה בכל קצות הארץ, כי־אז בִּעֲרוּם כֻּלם מן העולם. אבל הם ידעו היטב, כי לא יוכלו לבער את כתביו „מן החוץ והחדר", ולכן גזרו אֹמֶר לכתוב מעשי בן־מאיר זכרון בספר לדורות עולם, לבלתי יתעו בנתיבותיו עם „נברא", ולשלוח את ספר־הזכרון הזה „מגִלה לדורות" בכל גבול ישראל. בעשרים וחמשה ימים לחֹדש אלול, ארל"ג לשטרות, נקראו דברי הספר בבבל, וכתֹם הקריאה – כאשר יסַפר לנו בעל הספר (צד 66) – „באו המושלים על־אודותיו" וישלחו בבן־מאיר את חִצֵי לעגם לעשותו לשחוק ולקלסה – תחבולה בדוקה ומְנֻסה מאז לבטל דברי כל מערער ולשוֹמם לאַל – ואם לא הצליח חפצם בידם כָּלָה, הנה עלה בלי־ספק בידם במקצת.

כ. התיחסות שאר קהלות הגולה אל דבר הריב. נקל לשער, כי האש, אשר נִשְּׂקָה בין שני ראשי ישיבות „גאון יעקב", לא

---

1) „ואילו נהרגנו, ואלף | כמותנו, לא נשנה מנהג אבותינו. ולא נחליף חוק <ולא נטה (מש..כו) [משפט], אבל משפט | נבחרה לנו. הראיות הגדולות אשר אמרתם, דעו והבינו, כי הם שלא כדת, | מפני שכתבתם, (שהיכרז) [שהכריז] את החדשים שלימים והינחתם הכרזת הר הזתים, | והשלכתם אותה אחרי גווכם. ואמרתם חשבון אמר"ת במר"ת לא יכון, וראיתם | עצמכם גדולים מאבותיכם בחכמה ובדעת; זה תימהון ליבב הוא, ואינו מכם, | אלא מבן פיומי, שהיסיתכם. הלא לאמת חיבים אתם (להורות) [להודות] ודרך אמת | זו היא. סוד זה בני ארץ ישראל סומכים עליו מימות עולם. אם | נולד תשרי ביום הראוי לו, עד שש מאות וארבעים ואחד חלקים לאחר | חצות, קבעים באותו היום ראש תשרי. וסימ' אמר"ת קבלה היא מפי..." >

2) „והוות פלוגתא עד חדש אלול שנת ארל"ג, ועבדו שלמא דוד נשיאה עם רב מבשר גאון. ויתיב רב מבשר גאון ורבנן דיליה לבדם, ומובחרים דרבנן הוו בהדיה, ומר רב כהן צדק ורבנן דיליה לבדם" (אגרת רב שרירא גאון).

היתה המלחמה, אשר רק במכתבי כהן ובן־זכאי קבלה פנים אִמות, ותקוה היתה לו להתגבר על בעלי־מחלקתו, לולי נסוגו ממנו עוזריו, אשר בנטותם אחרי בן־פיומי עָרכו עִמו קְרָב וישבו לו במארב 1). סדרי מועדות, אשר הכריזו תלמידיו בהר הזיתים, נעשו כדין וכדת קדמונים, וכך היו נוהגים אבותיהם נוחי־נפש מעולם, שהיו מקבלים מחכמי ארץ־ישראל הכרזת הר הזיתים בלי שִנוי, וגם להם לא היתה הרשות לשַנותה 2). ותחת העצה, אשר השיאוהו לחזור בו ולאמר אם חטאנו באשר עבר לא נוסיף עוד וכו׳, יעוררם, שיראו הם בעלבון הדור, ויטו אזנם לדברי אמת ולא למתעים את העם, ושטוב גם להם לבקש שלום, שלא תארע תקלה לישראל בימיהם, ולכן יודיעו לַכֹּל, שהם שואבים תורתם ולמודם מחכמי ארץ־ישראל 3), אשר להם המשפט 4). ועל אשר דרשו ממנו, שיתן נפשו על ישראל, ישיבם כי מדה זו יְרֻשה היא בבית אבותיו מימות עולם, וגם הוא בחייו כבר סבל צרות ויסוריט הרבה על קדוש־השם; אבל חלילה לו לסור מדרך האמת ומקבֶּלת

---

1) „הזכרתם שנמסך בקרב העם רוח עועים, ובערה המדורה. רוח | עועים נמסכה, שנ׳, יי׳ מסך בקרבה רוח עועים וג׳, והחשבתם לדברי מצרי (רב סעדיה), | < לכך בערה המדורה במקומכם, ונהפכו חגיכם לאבל ושמחתכם לתוגה | כדבריכם. ועל זאת דאגנו והיצר לנו מאד, ונשאלה מלפני רחום שירווח | לכם ויחזירכם לאמת. והמחלוקת אשר הזכרתם בכל פינה ופינה, | אנו יודעים שמעט היתה, ונוספה בכתובי כהן ובן זכאי, אשר אתם | מכירים מעשיהם, ומכם שמענו מה שנחקק בפתיחין אשר לכם, וה[קשב]תם | לדבריהם ונעשו כשירים אצלכם, הלא זה תימה גדול. או חשבתונו כמפותים | בעיניכם ול... אין זו דרך חב[יבה ע]לינו... ריעים | ל...״ >

הדברים הנתונים בין הסמנים < > נוספו על־פי המאסף האנגלי שהזכרתי.

2) „ועל דברי האמת | < לא היה ראוי לכם להכריז, לא בחילוף ולא בשינויי, כי אבותיכם ג״כ היו מקבלים | הכרזת הר הזתים, ומעולם לא שינו אבותיכם ג״כ זה המנהג, ולא החליפו חוק. | ואמרתם שנגדור את הפרצה, עליכם לפרוץ, ועלינו לגדור? כשנשמע לדברי | כנעני (רב סעדיה), ונסו[ר] מחוקי יי׳ ומעידותיו, ומן הסוד שקיבלנו מפי רבותינו ז״ל. | היא גדירה? אין זו אלא פירצה גדולה, הריגת נפשות. לא נאים הדברים האלה | אשר אמרתם. ואין זור יעשה למזור ולא ישקדו המיתרים ולא יעבור | ... ל... האף עד אשר... ל... ה כולנו חוקה | ...מכם״. >

סוף המאמר מְשֻבש ומקֻלקל, ואולי יש לתקנו: „אין נזור נעשה מזור, ולא ישקטו המיתרים ולא יעבור [הכאב]״. כלומר, אתם אשר נזורותם וסרתם מעלינו, לא לכם להשיאנו עצות ולהמציא לנו מזור, כי על ידיהן לא ישקטו מיתרינו ועורקינו הנרעשים, ולא יעברו מכאובינו.

3) ראֵה בהערה הסמוכה. ואולי מלת „ממנו״ מוסבה על רס״ג, כלומר: במעשיכם אתם מודיעים לכֹּל, שלמודכם אינו אלא מן הפיומי.

4) „שאו מרום עיניכם וראו בעלבון הדור | < ל[טוב] שמעו ול[א?] כדי מכשיל עם, שטוב לנו ולכם לבקש שלום, שלא תארע | תקלה לישראל בימינו. ואמרתם שאין הדבר תלוי אלא בנו. לו האמנתם, | לא סרתם מן הדרך, ודברתם כדברי בן פיומי. תודיעו לכל שאין למודכם | אלא ממנו וזה חרבן עולם הוא, שהוצרכתם לדברי כנעני. והזכרתם | שניתן נפשינו על ישראל. זו היא וסתינו ווסת אבותינו. תחל(ה), דויד מלך | ישראל אמ׳ תהי נא ידך בי וגו׳ (שמואל־ב׳, כ״ד, י״ז); ושנייה, מהלל הזקן, שנתן נפשו על ישראל | כמה פעמים; ושלישית, מרבינו הקודש, שנתן דמו על ישראל וגדרן; ורביעית | מר׳ יהודה הנשיא; וחמישית, מר׳ מוסי, שנהרג בעזרה מתחת יד זרע | ענן, ומאבותינו ר׳ מאיר ור׳ משה, שכמה פעמים ביקשו השונאים > להרגן, ועשה שדי למען שמו״.

את המקום הלקוי, אחר המלים: „וראו בעלבון הדור״, אולי יש להשלים: לאמת ונכוחה שמעו ולא לדברי (או: לבַדַּי, מענין „בַּדֶּיךָ מְתִים יחרישו״, איוב, י״א, ג) מכשיל עם.

וכסלו חסרים, והחדש הראשון ביום אחד (בשבת)". והיתה לפי־זה קביעת שנת ד"א תרפ"ב לבני בבל השג ולבן־מאיר החא, ושל שנת תרפ"ג לבבליים הכ ולבן־מאיר גכ.

ובכן נפלגו בני ישראל, גם בבבל גם בארץ־ישראל, כאשר אנו שומעים מפי סהל, לשתי כתות. כי לא עלה ביד בן־מאיר למשך אחריו את כל יושבי אדמת הקדש, יוצא לנו מהודאת פיו: „באו ישראל בני יעקב הקדושים כולהם חוקה אחת ועשה את הפסח ביום אחד, לבד ממאזיני שוא ותפל" (צד 90). אבל גם בבבל – למרות דברי רס"ג, האומר ושונה: „כולנו שוים בדבר ואין בינינו חלוקה כל עיקר, ואין פרץ ואין יוצאת ברחובותינו" (צד 70) – לא היתה אחדות גמורה בין החכמים. כחמש שנים לפני זה, באיר שנת ארכ"ח לשטרות – כאשר אנו יודעים מאגרת רב שרירא – פרצה מריבה גדולה בין בני הישיבה, אשר בחרו להם לראש, במות רב יהודאי גאון, את רב מבשר, ובין דוד בן־זכאי הנשיא, אשר מִנה כנגד רצונם את רב כהן צדק לגאון. ובן־מאיר השתמש במקרה זה, ויתאמץ למשך אחריו את בני ברית רב מבשר. בהיותו בבגדד הוא עוזר אותם על הקושרים עליהם, ובחזירתו לארצו הוא מצוה בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר לחזנים לקרא הפתיחים (החרמות) שלהם ולנדות שונאיהם (צד 49–50). וגם הצליח למשך בכחו רבים ממפלגת רב מבשר. מקצתם נטו אחריו באמת ובתמים, בחשבם כי הדין עמו, כרבי אהרן ברבי עמרם (מתאר „רבי", אשר יכֻנה בו הוא ואביו, נראה שהיה מחכמי ארץ־ישראל), אשר גם בעת מפלתו לא סר ממנו, ואחרים – והם הרבים – עשו כזאת, כאשר מחשבתם נכרת מתוך מעשיהם, רק לצרך עצמם, בחשבם לצלות את ערמוניהם באש אשר הציתו ידיו ולהטות את לב אנשי־ריבם לעשות שלום להם; ובהגיע העת לעמוד במערכות המלחמה, כאשר בערה המחלקת „בכל פנה ופנה", נפלגו בעשית הפסח לשני מחנות. וכפי היוצא מאגרת בן־מאיר השנית לאוהביו לפנים, נשארו אך אנשים מעטים נאמנים בבריתו, ומהם הוא מרים לאות ולמופת את רבי אהרן ברבי עמרם, אשר „לא הטה אזנו לסור מחוקי ה'", אשר הוא משבחו ומפארו בעתרת ברכות; אך רב בני מפלגתו לא אבו או לא יכלו לעמוד בנסיון. ובהביעם לפניו את צערם, כי הם אבלים ונזופים בבכי תמרורים, וכי נעשו חרפה בגוים וקלסה בין המינים (הקראים), ינסו לפתותו להשיב דברו אחור: תאמרו חטאנו באשר עבר ולא נוסיף עוד, ואם עשיתם בניסן בשוגג אל תעשו בתשרי בזדון, כי אחריתה (של המחלקת) מרה כלענה, – וייעצוהו שלא יעמוד על דברו, מפני ששמעו דברים רבים מחרידים לבו של אדם.

אבל בן־מאיר הוא כביר כח־לב. מלשון רכה לא יפתה ומקול פחדים לא יחת. במכתבו הנמצא ב„מחלקת רס"ג" (מצד 90 והלאה) ואשר השלמתיהו עתה על־פי הקטיעות החדשות, שנתפרסמו במאסף האנגלי J. Q. R. שהזכרתי למעלה בהערה (סמן י"ח), ידבר נמרצות אל בני־בריתו לשעבר, ויוכיחם על פניהם, כי באשמתם וברפיון־רוחם באה עליהם הצרה הזאת. לדבריו לא קשה

דבמערבא ליהודיא דבמדנחא בחושבא דעידיהון. ויהודיא מן דבמערבא עבדו רשא דשנתהון יומא דתלתבשבא, והנון דבמדנחא יומא דחמשבשבא". ובראשית המחצה השניה למאה אשר אנחנו היהודים עומדים בה נגלו לנו עוד מציאות חדשות, אשר יצאו ע"י יד על יד מאפלה לאורה, ונקבצו יחד במאמרי „מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר", אשר נדפס בראשונה בספר־היובל לר"נ סוקולוב (מצד 19 עד צד 189) ויצא אחרי־כן בחוברת מיחדת בתוספת מלואים 1).

יט. גלגולי דברי הריב. מקבוצת המכתבים האלה נראה, כי עוד בקיץ שנת ארל"ב לשטרות, תרפ"א לאלף שעבר, העביר בן־מאיר קול בארץ, כי חדשי מרחשון וכסלו בשנת ד"א תרפ"ב יקבעו חסרים (צד 68); וביום ערבה של שנת ארל"ג שאחריה בצע זממו, „וישלח את בנו בחדש השביעי לשנת מא[תים ושלשים] ושלש, ויבא ירושלם ויעבר קול ביום הק[בוץ] 2) לאמר מפו[רש] ביד נביאיו וחכמיו אות לברית מרחשון

בראש חדש סיון ד"א תרפ"א, ונמשכה עד ראש חדש איר תרפ"ב. והמחלקת פרצה עוד בשנת ש"ט, ובה בשנה נפלה עוד קביעת הפסח. אבל קביעת ראש השנה, שהזכיר הסופר הסורי, נופלת בשנת ש"י שאחריה.

1) לאחר שנדפס מאמרי „מחלקת רס"ג", הוציא לאור החכם הירשפלד מכתב רב סעדיה, שכתב לתלמידיו בלשון ערבי (J. Q. R. לשנת 1904, מצד 295 והלאה); והחכם A. Guillaume פרסם דפים אחדים המשלימים את הקטיעות IV, V, VI שבאו בקבוצות הכתבים אשר ב„מחלקת רס"ג", ועוד מכתב אחד חדש למשיגו של בן־מאיר (J. Q R. לשנת 1915, מצד 453 והלאה). ובמאסף R. d. E. J. לשנת 1914, מצד 44 והלאה, נדפסו דפים אחדים מאגרת בן־מאיר הראשונה ומארבעת שעריו; והדפסתי את הכל במרוצת דברי עם תקונים והערות.

2) בכ"י לפי השלמת אדלר וברודה מוציאיו לאור בפעם הראשונה: „בחדש הרביעי לשנת מא[תים ושלשים] ושלש... ויעבר קול ביום הק[ריאה]". אבל היתכן, שהכריז בחדש תמוז על חדשי מרחשון וכסלו, שכבר עברו? הר"א עפשטין יחשב למשפט, שהכונה לטבת, שהוא רביעי לתשרי; אבל מלבד שזה כנגד המנהג הפשוט, וכנגד מנהג רס"ג בעצמו (עין „מחלקת רס"ג", צד 60, בהערה), לא תקן בדבריו כלום, כי סוף־סוף אחרה ההכרזה את מועדה. וב„הגרן" (ח"ה, צד 137) מחליט הרא"ע, שהכריז בן־מאיר את קביעת השנה פעמים: האחת בהושענא רבה, והשנית בטבת. והר"ש עפנשטין (מאנאטשריפט, כרך מ"ח, צד 452) יחשב, שלא היתה אלא הכרזה אחת, בחדש טבת. והדבר ברור בעיני, שיש לקרא השביעי תמורת הרביעי ובמקום ביום הק[ריאה] יש להשלים ביום הק[בוץ] או הק[הל]. הכרזת סדרי מועדות בהר הזיתים בכלל, שהיו חכמי ארץ־ישראל מכריזים בכל שנה ומודיעים לאחיהם שבגולה (עין להלן), וכן אותה של תלמידי בן־מאיר, שאנו דנים עליה, שהיתה גם היא בהר הזיתים („מחלקת", צד 91), נעשתה בלי־ספק ביום הושענא רבה, שבו היו רגילים להתאסף בהר הזיתים להתעסק שם בכל הדברים הנוגעים אל הכלל, כאשר ידענו מדברי „ספר חסידים" (הוצאת „מקיצי נרדמים", סמן תר"ל). שם נתן רבי שלמה ברבי יהודה ביום הושענא לאחד מן התלמידים שם התאר „חבר", ושם חפץ לנדות ביום הושענא מחרחרי ריב (עין „מחלקת רס"ג", צד 162). וגם תלמידי בן־מאיר הכריזו את קביעתם בהר הזה, ביום הושענא. וכמובן מאליו, הזכירו לטוב את בעלי־בריתם אשר בבבל, מלאו פיהם תהלתם, וכאשר יאמר בן־מאיר: „זכרכם הטוב לא מש מפינו, ותפלתנו עליכם תדירה ועל זקני יקר שלכם בהר הזיתים... בקיבוץ כל ישראל לחוג חג י"י חג הסוכות, וכשמוע כל ישראל שבחכם מפינו שמחו וששו וכו'" (צד 49).

מחלֹקת בן־מאיר

יח. התגלות דבר הריב. פרוּד הדעות, אשר נִבְעָה באספת וַעד העבּור האחרון על־דבר בחירת המקום הראוי לשומו ליסוד בחשבּון המולדות: אם שִכְנוֹ של מקום לִפְנים – אדמת הקֹדש, או מרכז התורה החָדש – ארץ שנער, היה כניצוץ טמון באֵפר שני דורות שָנים ויותר, עד אשר פָרץ בשנת ד״א תרפ״א ויהי לאש מתלקחת, אשר הקיפה את כל גבול ישראל. ואוסר המלחמה היה בן־מאיר [1], שהיה אז ראש ישיבת ארץ־ישראל. כאלף שנים היו דברי המחלֹקת הזאת, הנכבדה מאד לתולדות העבּור, טמונים ונעלמים מעין; אך לאט לאט, קו לקו, החלו בעשרות השנים האחרונות להבקיע אלינו אוֹרָם מבעד לערָפל, לגלות לנו מטמוני מסתרים ותעלומות, אשר לא יכלו לעלות על לב איש. הראשון, אשר נגלו לנו מפיהו דברים אחדים על־דבר הריב הזה, היה הקראי סהל בן מצליח, אשר חי בדור שאחרי רב סעדיה גאון. כי בשלחו חִצי לעגו אל לב חכמי הרבנים אנשי־חרמו, יאמר: „ולפני מזה, בימי הפיתומי, אשר פתה אנשים, ונחלקו במועדים. ויעשו אנשי ארץ־ישראל יום (כלומר יום אחד), והבבליים וההולכים אחריהם עשאוהו יום אחר, ואמרו כי אנשי ארץ־ישראל חטאו, ואנשי ארץ־ישראל אמרו כי הם חטאו, וקללו אלו לאלו, ונדו אלו לאלו ברוב עונות, ויעשו אנשי ארץ־ישראל המועד ביום הזה ואנשי ב־ל עשאוהו ביום מחר (צ״ל: אחר), והיו מכזבים אלה לאלה. ויש אנש־ם משוכני ארץ־ישראל, שהלכו אחרי הבבליים, וגם (אנשים) השוכנים בא־ץ שנער הלכו אחרי אנשי ארץ־ישראל״ („לקוטי קדמוניות״, וִינה, תר״ך, נספחים, צד 36). דברי הקראי הקנאי הזה, – שבאמת אינם מספיקים להוציא מהם כל תולדה ברורה, – כמעט שלא משכו עליהם את עיני החוקרים; ואחד מן החכמים ר״פ פראנקל (מאָנאַטשריפט, 1871, צד 555–560) אמר להשיאם לדבר אחר, שהמחלֹקת היתה בענין קְדֻשת ראש־השנה, שבני ארץ־ישראל היו עושים אותו אז יום אחד, ולדעת חכמי בבל צריכים היו לעשותו שני ימים. אולם דברי סהל נתאשרו ונתקַימו אחרי־כן במשמעם הפשוט על־ידי עדות אחד מסופרי דברי־הימים בלשון סורי, אליה מנציבין, אשר יסַפר לנו לפי־תֻמו כדברים האלה: „שנת תלתמאא ותשע עלת בשבתא י״ב אייר [2] דשנת ארלב דיוניא. בה נפל פולגא בינת יהודיא

---

[1]) בקבוצת הכתבים, הנוגעים לדבר הריב הזה, יִזָכֵר בן־מאיר תמיד בשם אביו, ורק ממקום אחד, מדברי רב סעדיה, שכתב: „חכתב בספר עקשות המחשיך שהיה אהרן״ („מחלֹקת״, צד 58), חשבתי להוציא, שהיה שמו אהרן, אלא שנתקשיתי שם הרבה במלת „שהיה״. אבל החכם מאנן, בספרו The Jews in Egipt and in Palestine under the fatimid caliphs, מחליט על יסוד קטיעות שונות, שמצא בגניזת מצרים (אשר עוד לא באו למראה עיני), שהיה שמו יהודה. ואולי תחת „שהיה אהרן״ יש לתקן: לדור אחרון.

[2]) שנת ש״ס להגרה התחילה ביום 12 מַאי, הנקרא אצל הסורים בשם אִיָר, ולפי חשבוננו

דחיות של ניסן, היו לה בראשונה פנים אחרות. תחת ארבע דחיות מפרשות במספרים לא היה לקדמונים כי־אם כלל אחד כולל, אשר בהצטרפו אל מדות השנים, שמסרת שלהן, כאשר אמרנו, שו״ח כה״ז וחד״ו, היה מחזיק בתוכו את כל ארבע הדחיות בכ״ח ועוד דחיה חמישית שאינה נוהגת אצלנו, והיא: פסול מולד זקן בשאר חדשים. הכלל הזה אומר: נולד ניסן באגה״ז (בימים הכשרים לקביעת הפסח) לפני חצות היום, רואים, אם אין לפניו ולאחריו במשך זמן ידוע חדשים שמולדותיהם נופלים לאחר חצות ונעשו זקנים, קובעים ראש חדש ניסן בו ביום, ואם חל אחד מהם לאחר חצות, דוחים ראש חדש ניסן מיומו. אם ראש חדש בעצמו חל לאחר חצות, הרי הוא „נדחה מחמת עצמו״, אבל יש שהוא נדחה קדם שהגיע לגבול הזה. אם חל מולד תשרי שלאחריו לאחר חצות, ניסן „נדחה מחמת (ראש) השנה הבאה״ (והוא הגבול, שֶצִּיְּנוּהוּ אחרי־כן בסמן י״ג תרמ״ב), ואם תשרי שלפניו נעשה זקן, ניסן „נדחה מחמת (ראש) השנה שעברה״ (זי״א קנ״א), ואם תשרי המאחר לניסן בשנה וחצי עובר גבול חצות, הרי ניסן „נדחה מחמת (ראש) השנה השלישית״ (א״ד תתמ״ו), וכן אם יִקרה בשנה מעֻברת שמולד שבט (ולפעמים גם כסלו) חל לאחר חצות (כגון שחל מולד ניסן באגה״ז לאחר ח׳ שעות וכ״ט חלקים), ניסן ראוי להִדחות, על־כל־פנים לדעת מקצת המעברים הקדמונים, שאמרו עליו שהוא „נדחה מחמת (חדש) חברו״.

הכלל הכולל הזה היתה בו מעלה יתרה מצד אחד, שהיה כעין מועט מחזיק את המרֻבה, אבל לעֻמת זה לא היה נקי מחסרון מצדו המעשי, שהיה דורש מאת המחַשב עבודה רבה עלולה לטעיות. ולכן מצאו חכמי המעברים לטוב, להפריד את הכלל הזה לחלקיו ולהציב גבולות לכל מקרה אפשרי. כל־זמן שמדת החדש היתה עדַין רופפת, והחכמים כדברי רב אחאי משבחא לא היו בקיאים בדקדוקי תולדות הלבנה, היו גבולות אלה עשוים להשתנות ונוח היה למעברים להניח את הכלל הזה בצורתו הכוללת, אשר כתמונה אלגברית נתנה להם ידים לשום בה כל מספר שִרצו; אבל לאחר שנתקבלה מדת חדשו של תלמי לחק, טוב היה להם יותר לפָרש את הגבולים, המכֻונים לכל אחד מן האפנים האפשרים, במספרים קבועים וקַימים, למען ירוץ המחַשב בם, ויצאו להם דחיות ניסן בד״ו, י״ג תרמ״ב, זי״א קנ״א וא״ד תתמ״ו, ולחושבים לפי מולדות תשרי יצאו דחיות אחרות כנגדן, אד״ו, י״ח, בט״ו תקפ״ט וגטר״ד. בדרכים האלה היה עוד צד חלש, כי כאשר אמרנו קביעת שנה אחת היתה דורשת קציבת שני ראשי שנים, ולכן המציאו להם גבולים חדשים, המבדילים בין קביעת השנה החסרה והשלמה. ארבע הדחיות התפתחו מן הכלל הכולל שהבאנו, ומהן שָבו והתפתחו ארבעת השערים כדרך שהלוח הידוע לנו בשם לוח בן ס״א ראשים, שנתחדש בזמן מאֻחר, אינו אלא התפתחותם והשתכללותם של גבולי ארבעת השערים על־ידי העתקת גבולי ראשי השנים אל ראש המחזור, כאשר יבֹאר במקומו הראוי.

א״ד תתמ״ו; במחזור ויטרי: „תת מועלות״, אבל בהמשך הדברים מתֻקן כהוגן: תתמו עלות) 1).

מארבע דחיות אלה יכולים להתפתח גם ארבעה שערים לניסן כדרך שמצאנו לתשרי, וכאשר אנו רואים בלוח שלפנינו:

	א	ג		ה		ז	
שנות עבור	ז יג תרמב	א יג תרמב	ב ז רנז	ג יג תרמב	ד טז נג	ה יג תרמב	ו טז נג
צרבי עבור	〃	א ד תתמו	ג ד תתמו	〃	ד ד תתמו	〃	ו ד תתמו
בינִי עבור	ז יא קנא	〃	〃	〃	〃	〃	〃
מוצאי עבור	〃	〃	〃	〃	ג יט תתרן	〃	〃
	כ	כ (ח)	ש	ח	ש	ח	ש

ויש יתרון לקביעת השנים על־ידי מולדות ניסן על קביעתן על־ידי מולדות תשרי, שקביעת כל מועדי השנה נחתכת מיד על־פי אות אחת בלבד, על־פי קביעת ראש חֹדש ניסן – לפי הסמן א״ת ב״ש ג״ר ד״ק ה״ק, שהובא עוד בפֵרוש רש״י (ערכין, ט, ע״ב), והאות השניה – קביעת מרחשון וכסלו – מולדת שִׁנוי רק בקביעת החדשים שאין בהם מועדים, מכסלו ועד אדר, שאינם אלא ארבעה בשנה פשוטה וחמשה במְעֻבֶּרֶת.

אבל לשערי ניסן אלה לא נמצא כל רשֶׁם בספרות. וקשה להכריע, אם באמת לא חשו בעלי שיטה זו, הקובעים את קביעותיהם מניסן, להקל להם את הדרך, על־ידי שנוי „ארבע הדחיות״ ל„ארבעה שערים״, או שלא הגיעו לידינו שערים אלה בדרך מקרה, כי מעטים הם מאד המקורים החושבים לפי מולדות ניסן, ומלבד ספר „העבור״ של רבי יעקב – שלא היה ידוע לנו עד־היום – ההושב בכל חשבונותיו אחר דחיות ניסן (ודחיות תשרי ושעריהן, שהוא מוציא מתוך „מדרש רב סעדיה״, הן אצלו רק כעין דְרֹש וקַבֵּל שכר), לא מצאנום כי־אם במדרש „שכל טוב״ (שנת ד״א תתצ״ט) בקצרה (עַיֵּן „מחלֹקת רס״ג״, צד 106), ובמחזור ויטרי (שנת ד״א תתק״ע) בארֻכָּה (עַיֵּן ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי״, בהשלמה, צד 10); ומשם והלאה עקבות שיטה זו הולכים ומִטשטשים. באחד מספרי העבור, שנכתב בשנת ה״א ס׳, דחיות ניסן נזכרות רק אגב גררא (כ״י, ברלין, סמן 221); ובמחזור רומי, שנכתב בשנת ה״א ס״א, אין כל זֵכר עוד לדחיות ניסן, כי־אם לדחיות תשרי בלבד (עַיֵּן אָריענט, 1851, צד 101).

אבל שיטה זו של בני ארץ־ישראל, הקובעת את השנים על־פי ארבע

---

1) ב„מחזור ויטרי״ נוסף פה עוד חרוז לדחיות תשרי, וזה הוא: „הלא זה אוד (אדו) מוצל מראש (השנה), ובין (צ״ל: ובן) ש מ ו נ ה ע ש ר ה מפני ש י ב ה תקום (מולד זקן). וגם ב ש נ י ב ח מ ש ע ש ר ה ל א ח ר ה מ ל א ה (כלומר, אם אחר שנה מעֻברת יפול המולד ביום בְ׳ בט״ו שעות) ו ק ט פ ת מלילות (ותקפ״ט חלקים), חרמש תניף עליהם. וביום ה ש ל י ש י אם לא ת מ ל א (אם יחול המולד ביום ג׳ בשנה שאינה מעֻברת) טרד תמחה (צ״ל: תדחה, טרדהו ודחהו אם יחול בטר״ד), והנותרים קח לך, ושמחת בחגך״.

באחרונה בליל שבת בעוברו, ומתת חמשית ללילי ראשון ללא עבר להבא 1), אשר שניהם נצמדו להדחות ולהפסח" (פרק ל"ו). ורבי יעקב מוסיף עוד לתת כללי דחיות ניסן וסבותיהן בחרוזים, שיסד בעצמו והוא פותח בהם את הפרק הל"ו; ואלה הם חרוזיו, ששמו חתום בהם:

ילִיד ירח אביב בא בבדו, | עם י"ג ותרמ"ב בהולדו,
קביעותו אסרו לכדו, | בגין אד"ו וי"ח למדו 2).
בעזי"א וקנ"א כי תמצה, | ראה והעבר מיום חוצה,
בעבור בט"ו תקפ"ט אחריו תמצא, | יהי לבבך לפניו לאלצה 3).
שנת יושר בא"ד תתמ"ו כתוחל, | מחרת יודח יומשך ויושחל,
שונים אמרו תשרי להחל | בגטר"ד לקובעו נבחל 4).

ובהשלמת מחזור ויטרי, שנדפסה ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי" (ברלין, תרנ"ז), נמצאים חרוזים לדחיות ניסן, ששם שלמה חתום בהם, ואולי הם לרש"י. וזה לשונם: „שמור לך מן הדוב (בד"ו), אשר לא יפגע בטלה (בראש חדש ניסן שמזלו טלה), פן יאכלנו. וגם אם ישל בגי בתרים (צ"ל: בתרם, כלומר, אם יפול בי"ג תרמ"ב; ישל=ימשך, ואולי צריך להיות: ישלך או יעל), הרחיקהו מעליך. וביום השבת, אחר המלאה, באחת עשרה, קנא קנאתי (במולד זי"א קנ"א, בניסן שאחר אדר שני, עמיתי קנאה לדחותיו); ואם לא תקדש המלאה (אם אין השנה מקֻדשת בעבורה), בראשון בארבעה תתמו עלות משם" (תעלו ותסורו משם לגמרי, והיא דחִיַת

שלכל היותר הוא נופל תרמ"א חלקים (כמנין מתאר) מן השעה השנית ביום (או י"ג תרמ"א מתחלת הלילה), בין שהשנה מעֻברת ובין שהיא פשוטה, דינו להתקדש לחֻקת עולם עוד ביומו (ולפי־זה יש להגיה לחקת תמורת להקת; ואולי מלת להקת היא טעות המעתיק, שרצה לכתוב: להתקדש, וטעה והקדים אות ה„ק" לפני אות ה„ת", וחזר וכתב את המלה להתקדש מבלי אשר מחק את מחצית המלה המשֻׁבשת).

1) חוץ אם נפל מולד ניסן „בעברו", שאדר הסמוך לו לפניו היה מעֻבר, בקנ"א חלקים (כמנין אנק) בליל שבת, „באחרונה", בשעה הי"ב ממנו, והיא דחִיַת זי"א קנ"א; וכן כשחל תתמ"ו חלקים (ומתת) משעה חמישית לליל ראשון, בזמן שאדר הבא אחרי ניסן אינו מעֻבר („ללא עבר להבא"), והיא דחִיַת א"ד תתמ"ו. שני מולדות אלה שָׁוים בדינם, שראש חדש ניסן נדחה בהם.

2) אם חל מולד ניסן בבד"ו (בכ"י בטעות: ירח אב בב"א בבד"ו); וכן אם נולד בי"ג תרמ"ב, אסרו (בכ"י: אמרו) קביעתו ביומו, ולמדו הטעם מפני אד"ו וי"ח בתשרי.

3) ואם אחר מִצּוּי החשבון יהיה מולד ניסן בזי"א קנ"א (בעזי"א — כלומר: בעבור ביום ז׳ י"א שעות), העבירהו מיומו ודחהו ואלצהו למחרתו, מפני שבתשרי שאחריו תמצא המולד בבט"ו תקפ"ט (בכ"י: בעכט"ו, וצ"ל: בע׳ בט"ו, והוא ר"ת: בעֲבור בט"ו).

4) ושנה פשוטה (שנת יושר, ובכ"י: שנת אשר) כשהתחיל בניסן בא"ד תתמ"ו (כתוחל, מלשון „אז הוחל", בראשית, ד, כ"ו; ובכ"י בטעות: כמו חל), ירחה ר"ח למהרתו, מפני ששוני הלכות אמרו לפסול קביעת תשרי שלאחריו (להחל כמו „להחלו", ויקרא, כ"א, ד), ומפני שגטר"ד (תמורת בגטר"ד טוב יותר להגיה: כי גטר"ד) נמאס ונבחל מלקבוע בו ר"ה (לקובעו כמו לקבעו, נבחל מלשון „בחלה בי", זכריה, י"א, ח; ובכ"י בטעות: נכחל).

	ב		ג	ה		ז	
	חג (ה)	שה (ז)	כה (ז)	כז (חא)	שא (ג)	חא (ג)	שג (ה)
שנות עבור (גו״ח אדז״ט)	ז יח	א כ תצא	ב יח	ג יח	ד יא תרצה	ה יח	ו כ תצא
ערבי עבור (בה״י י״ג ט״ז)	„	א טרד	„	ג ט רד	ה ט רד	„	ו ט רד
ביני עבור (ז׳ י״ח)	„	„	ב טו תקפט	„	„	„	„
מוצאי עבור (אד״ט י״ב ט״ו)	„	„	„	„	„	„	ו תח

בלוח הזה נחלקו י״ט שנות המחזור לארבעה מינים כתובים בארבע שורות זו מתחת לזו ובצדם גבולי המולדות לכל אחת משבע הקביעות בארבעה טורים זקופים, ששלשה מהם נחלקו לשנַים שנַים; בראש כל טור נרשם היום, שבו נקבע ראש השנה, ומתחתיו סמן השנה וקביעת חג הפסח (האותיות, הסגורות במסגרות, מכֻוָּנות לשנות עבור). כל מבין יכיר מיד, שהשיטה הזאת אינה אלא התפתחותה של הראשונה, וגם יבין באיזה דרך נתפתחה.

אבל מלבד שיטת „ארבע הדחיות" ושיטת „ארבעת השערים" האלה, הבנויות על מולדות תשרי, היתה עוד שיטה אחרת, שלא הרגישו בה החוקרים עד־כה, שהיתה נהוגה בין יושבי צרפת ואיטליה, אשר כפי מה שהוכחתי בפרק „השנה" ובפרק „תקופות ומולדות" היו יוצאים בכל חשבונותיהם מניסן, וגם את כללי הדחיות העתיקו מתשרי לניסן שקדם לו, בגרעם מימי אד״ו שני ימים, ששת חדשי הקיץ עודפים על שבועות שלֵמים, ומי״ח שעות, טר״ד תקפ״ט – יתרון השעות והחלקים לששת חדשי לבנה, שהוא ד׳ שעות ותל״ח חלקים, ויצאו להם לניסן ארבע דחיות אלה: בד״ו, י״ג תרמ״ב, א׳ ד׳ תתמ״ו, וז׳ י״א קנ״א. על־פי דחיות אלה היו מעברים כל חכמי איטליה וצרפת עד סוף האלף שעבר. ורבי יעקב ב״ר שמשון, שהבאתי בשמו „מקרא של רב סעדיה" על דחיות תשרי, השאיר לנו לפליטה עוד „מקרא" אחר לדחיות ניסן שעשה רבי משֻׁלם; וקרוב לשער, שהוא הפיטן הידוע רבי משֻׁלם ב״ר קלונימוס, שהגיעו לנו תשובותיו כנגד הקראים בענין העבור 1). וזה לשון רבי יעקב: „מקרא זה הראשון (של רב סעדיה) סימן הוא לדחיות תשרי, וזה השני יסד ר׳ משלם לדחיות ניסן: כל אביב הצומח ביותר ממחצית השבעה אשר לא דוב פגעו, מתאר בשינית ביום, מעבור והפשט. רק ביומו להקת להתקדש 2), חוץ מאשר אנק

להישראלי (מ״ד, פ״י), ובסוף „מחזור רומי" כ״י משנת ד״א ס״א, ונזכרו אצל רב סעדיה בפרושו הערבי לספר „יצירה" (עַיֵן „מחלקת רס״ג", צד 23—25), ובמדרש „שכל טוב" בהרכבת מולדות ניסן עם מולדות תשרי (עַיֵן שם, צד 103).

1) תשובות רבי משֻׁלם בר׳ קלונימוס כנגד הקראים, שהובאו קצת מהן בקצרת בסמ״ג (עשה מ״ז), נתפרסמו עתה כֻּלן בארֻכּה מתוך כ״י על־ידי החכם פרימאן בספר Festschrift zu Hermann Cohens siebzigsten Geburtstage. — Iudaica, S. 570.

2) חֹדש האביב, שחל מולדו באחד מארבעת ימי השבת, שהם יותר ממחצית השבוע, אחר שנוציא מכללם שלשת ימי ב ד ״ ו (דוב) הפסולים, והוא עשוי ומצֻיר בתמונה כזאת,

סמני השנים, קביעת מרחשון וכסלו לפי גבולי מולדות תשרי. אם חל המולד בשנת עבור מהי״ח עד ו׳ כ׳ תצ״א – חדשיה חסרים (ז״ח), ומן ו׳ כ׳ תצ״א עד זי״ח – שלֵמים (ז״ש); מזי״ח עד א׳ כ׳ תצ״א הם חסרים (ב״ח), ומא׳ כ׳ תצ״א עד בי״ח – שלֵמים (ב״ש); מבי״ח עד גי״ח – כסדרם; מגי״ח עד ד׳ י״א תרצ״ה – החדשים חסרים (ה״ח); ומיום ד׳ י״א תרצ״ה עד הי״ח – שלמים (ה״ש). ובשנה פשוטה אם חל מולד תשרי מזי״ח עד א׳ ט׳ ר״ד – השנה חסרה (ב״ח), וממנו עד בי״ח (ובמוצאי עבור עד ב׳ ט״ו תקפ״ט) – שלמה (ב״ש); מהם עד ה׳ ט׳ ר״ד – השנה כסדרם (ג״כ וה״כ); ממנו עד ו׳ ת״ח לפני פשוטה אז עד ו׳ ט׳ ר״ד לפני מעֻברת – חסרה (ז״ח); ומהם עד זי״ח – שלֵמים (ז״ש). כללים אלה – הנני שונה דבָרי – מורים רק על משפט חדשי מרחשון וכסלו, ולא על קביעת ראש השנה. ולכן התלכדו בהם קביעות ג״כ וה״כ לגבול אחד (מבי״ח או ב׳ ט״ו תקפ״ט עד ה׳ ט׳ ר״ד), אף־על־פי שראשי השנים נופלים בהם בימים שונים. כללים אלה וכללי ארבע הדחיות שהזכרנו בראשונה משלימים אלה את אלה. הדחיות מגבילות את ראשי השנים, והכללים – את סמניהן, קביעת מרחשון וכסלו; ומצרופם מצאו המחַשבים את סדרי המועדות לכל השנה. דרכי חשבונות כאלה אנו מוצאים עוד אצל רבי יעקב בר׳ שמשון. אבל חכמי המעברים צעדו עוד צעד אחד הלאה: שתפו את שתי הדרכים יחד ומהתחברותן יצאו להם ארבעת השערים הידועים, המכֻוָנים לארבעת הימים, הכשרים לקביעת ראש השנה, וגבולי המולדות הערוכים בהם נותנים לנו מיד, על־פי ידיעת מולד אחד בלבד, קביעת כל השנה וסמנה לכל פרטיה. שערים כאלה נמצאים אצל מחברים שונים בפנים שונות 1); ואנחנו נָתַנוּ לה צורה מכֻוָנת ביותר לתכליתה:

כל מולד תשרי הבא בא׳ בטר״ג, או בפחות מיכן, בשנה פשוטה, חדשים חסרין, מיכן ואילך חדשים שלימין. [ובעבור בכ׳ ת״ץ חסירין מיכן ואילך שלימין]. שער ב׳. כל מולד תשרי הבא בב׳, בין בפשוט בין בעיבור, אם קיבועו ביומו חדשים שלימין, ואם נדחה (מפני מולד זקן או ט״ו תקפ״ט במוצאי עבור) החדשים כסדרן. שער ג׳. כל מולד תשרי הבא בג׳, בשנה פשוטה חדשים כסדרן (אם בא לפני טר״ד יקבע ביומו והסימן ג״כ, ואם לאחר כן נדחה ליום ה׳ והסימן ה״כ), ובעיבור אם קיבועו ביומו חדשים כסדרן, ואם הוא נדחה (מחמת מולד זקן) חדשים חכרין. שער ד׳. כל מולד תשרי הבא בד׳ (בשנה פשוטה) חדשים כסדרן, ובעיבור בי״א ותרצ״ד חלקים חסרים, מיכן ואילך שלימין. שער ה׳. כל מולד תשרי הבא ביום ה׳ בטר״ג כסדרן, מיכן ואילך שלימין, ובלבד שיהא קיבועו ביומו, אבל אם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חדשים חסירין; ובעיבור אם קיבועו ביומו שלימין, ואם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חסירין. שער ו׳. כל מולד תשרי הבא ביום ו׳, בת״ז חלקים משעת ראשונה חסרין, מיכן ואילך שלימים. ובמה אמרו? בפשוט שיש אחריו פשוט (כגון בשנות אד״ט י״ב וט״ז למחזור), אבל בפשוט שאחריו עיבור (בהז״י גו״ח) בטר״ג חסירין [מיכן ואילך שלימין]; ובעיבור בכ׳ ת״ץ חסירין, מיכן ואילך שלימין. שער ז׳. כל מולד תשרי הבא בז׳, בין בעיבור בין בפשוט, אם קיבועו ביומו חדשים שלימין, ואם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חסירין״.

1) כללי ארבעת השערים, הבנוים על מולדות תשרי בלבד, נמצאו ב„סדור רב עמרם״ כ״י (עַיֵן מַרקס, אונטערזוכונגען צום סדור דעס גאון רב עמרם, ברלין, 1908, צד 18—19), בפיוט רב יוסי נהרוואני (עַיֵן „כרם חמד״, ח״ט, צד 41—43), אצל הסופר הערבי אלבירוני (בגוף הערבי צד 156 ובתרגום האנגלי צד 150), בספר „העבור״ להנשיא (מ״ב, ש״ט), ב„יסוד עולם״

על־פי הכללים האלה נוכל לקצוב כל ראש השנה שנרצה על־פי ידיעת מולד תשרי שלה. אבל אי־אפשר לדעת על־פיהם את מדת השנה, אם חסרה היא (סמנה ח׳) ומרחשון וכסלו שניהם חסרים, או אם השנה כסדרה (סמנה כ׳) ומרחשון חסר וכסלו מלא, או אם היא שלֵמה (וסמנה ש׳) ומרחשון וכסלו שניהם מלאים. ולכן זקוקים בעלי שיטה זו לחשב גם את מולד תשרי של השנה הסמוכה, למצא את סמן השנה על־פי קביעת שני ראשי השנים ומרחקם זה מזה בימות השבוע, וכמו שראינו למעלה.

שיטה זו ידועה אצל מעברים שונים, ובה השתמשו כבר הראב״ע ב„ספר העבור״ והרמב״ם הלקה״ח (פ״ח, ה״ז) ובמאמר העבור הנמצא בתשובותיו (דפוס ליפסיה). אבל עוד קדמוני המעברים השבו מחשבות לפטור עצמם מן העבודה הכפולה הזאת, מקציבת שנה אחת על־ידי בקשת שתי קביעות; והשכילו להוציא מְטֶבַע ארבע הדחיות עצמן גבולות קצובים וקַימים, לסמני השנים. ככה יאמר רב סעדיה: „(שנה מעוברת) כי הקיפה עד תוך מחצית יום החמשי ועד תצ״א בתשיעית ביום הששי חסירים יהיון; ועד פנות יומם מן השבת יהיו שלימין. ועד תצ״א בתשיעית ביום אחד יגרעון, וימלאון ביום שני עד חציו; ומהחציו עד המחצה ביום שלישי יעמדו על סדרם; וכן להחסירם עד ה״ר צ״ת משתי עשרה בליל הרביעי ומשם עד חצות החמישי להמלאות ונסב השבוע... ובשנה הפשוטה לא כן חקם כי משמנה עשרה שעות בשביעי ולאחד תשע ור״ד יהסרו וישלמון לשמנה עשרה מן השני אם היוצאת גם פשוטה או לחמש עשרה ותקפ״ט נוספת אם היתה. ומשתי העתים יסְדרון עד תשע ור״ד מן החמישי ואז ימלאון אל שלשת רביעיו, ועד קץ ת״ח בששי אם הבאה פשוטה גם היא, או אם נוספת אל תשע ור״ד בו יחסרו וכן יהיו שלימים לשמנה עשרה בשבת״ („מחלקת רס״ג״, 59). כללים אלה – שלא מצאתים כי־אם אצל רב סעדיה ואצל רבי יעקב בר׳ שמשון המביא אותם בשמו 1) – מצַינים את

גם למספר שלש, וכמו שאמרו שם: דיגון שתים, טריגון שלש. וכַוָּנת רס״ג במלת טורגין קובעים ראש השנה ביומו ביום שלישי.

והרמב״ם במאמר העבור שלו נותן לדחיות אלה סמנים אחרים, והם: מעי״ב תקפ״ט מן דלת, פל״ג ר״ד (בדפוס בטעות פ״ל גטר״ד) מן יו״ד (מ״א פ״ו). ופֵרושם, כאשר יאמר בעצמו: מלפני (צ״ל: מלפניו או מוצאי) עבור יום ב׳, תקפ״ט חלקים משעה רביעית, פשוטה ליל ג׳ ר״ד חלקים (בדפוס ט׳ שעות ר״ד חלקים) משעה עשירית. והסמן הזה היה מפרסם בזמן ההוא, ובן דורו רבי יוסף זבארה, בהתלוצצו באיש חכם בעיניו, אשר התאמר לדעת מכל חכמה את החצי, ישאלהו: „למה אמרו חכמים, נולד קודם חצות קובעין חוץ ממעי״ב תקפ״ט מן ד״ש, פל״ג כ״ד (צ״ל: ר״ד) מן עשרה״. על השאלה הזאת, אשר במבטאה היתה מצלצלת באזניו כלעג לשון אין־בינה, ישיב הנשאל: „איך אדע השאלות ולא אבין הלשון. וכמדומה לי כי מלבך אתה בודאם״ (ספר „שעשועים״, הוצאת דאווידזאן, ניו־יורק, תרע״ד, צד 118).

1) ומפני שאין מספרו אלא כתב־יד אחד בעולם, אני נותן כאן את דבריו כצורתם, וז״ל: „עוד יש שבעה שערים מבוארים ומפורשים, והמה מוצאם מכלל אלה (ארבע דחיות ושעריהם שזכר לפני כן), ורוב תכונתם מסורג בפירוש רבינו סעדיה... שער א׳.

כללי „ארבע הדחיות" – שהם ההתפתחות הראשונה משלשת יסודות העבור שהבאנו – עתיקים הם מאד. וכבר נמצאו בצורתם זו בכל ספרי המעברים הקדמונים. רבי יעקב ברבי שמשון מביא בספרו (פרק ל"ו) מקרא מנֻקד ומְטעם במקצתו, שעשה רב סעדיה בדרך מליצה וחידה על דחיות אלה; ורבי יעקב מפרש את המקרא הזה במקצת. והנני מעתיק בזה את דברי רב סעדיה עם הערותי (במקום שאני משתמש בדבריו של רבי יעקב אני מצַיֵן אותם מזה ומזה בסמני קרני־חגבים). וזה לשונו: „אל אדו הראש לעילום [1], והנשארים נכונו [2]. (ותלונתם) [ותכונתם] בטרם עצמם כל שהוא [3]. והכרת אותותם מפיקים מזן אל זן [4]. לבד מאער רד בעשירית ללילי בערב שלישי כלא התעבר [5], וגבול מוצאיו טרם געת צאת הקטנים ברביעית לאור השני [6]. שתים הנה בשנַי[ם], הנה יהיו תמים על ראשו לנדוח ולקדש [7]. והשואל על מה זה ועל מה זה, תמור (אולי צ"ל: תאמר) חסרון זה ויתרון זה" [8].

---

1) „לא אד"ו ראש השנה, ומקרא הוא בעזרא (ח, י"ז): ואצוה אותם על אדו הראש. לעילום כמו לעולם, ומקרא הוא בדברי הימים (ב, ל"ג, ז): אשים את שמי לעילום".

2) „ויתר הימים הנשארים, הם בגה"ז, נכונו להקבע בהם".

3) „ובלבד שיהא המולד כל שהוא קודם חצות שהוא עיצומו של יום". — מקרא זה נעתק כבר על־ידי הר"א ברלינר ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי" (ברלין, תרנ"ז), אלא שנדפס שם בטעות בטרם עצלים במקום בטרם עצמם.

4) סמני הדחיות וגבוליהן בימים, שעות וחלקים, מקיפים (כל ימי השבוע, ויוצאים בסביעיות מז"ן אל ז"ן, והוא לשון הכתוב (תהלים, קמ"ד, י"ג).

5) כשלא נתעברה השנה. והכַּוָנה לדחִיַת גטר"ד בפשוטה.

6) „חוץ מהנולד בבט"ו ותקפ"ט, ונכנס בתוך תצ"א חלקים אחרונים בשעה הרביעית (ביום)". טרם געת צאת הקטנים, כלומר החלקים, וכמו שיקראו שברי השעה בחלוקתה לששים בערבית ובעברית בשם דקים, וברומית בשם minutae. — ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי" נדפס בטעות לאת במקום צאת.

7) „שתי[ם] הם דחיות הללו גטר"ד ותצ"א ונתאמים ונצמדים לנדוח הקביעות מיומו ולקדש ביום המחרת". ולדעתי, הכַּוָנה, שיש בכל אחד משני ימים אלה, ב' וג', שתי דחיות: הרגילה, הנוהגת בכל ארבעת הימים, מחצות היום, והשנית הדשה, שאין לה מקום כי־אם בשני ימים אלה, וגבולי שתי הדחיות החדשות האלה משלימים את השעות והחלקים שבהם לגבול הראשי שהוא י"ח שעות (גטר"ד על־ידי שנוסף עליו יתרון ד"ח תתע"ו של שנה פשוטה, ובט"ו הקפ"ט על־ידי שנגרע ממנו יתרון ה' כ"א הקפ"ט של מעֻברת). ויחדו יהיו תמים על ראשו, לשון המקרא (שמות, כ"ו, כ"ד), לגבול י"ח שעות. ובסגנון הזה משתמש הרס"ג גם בספר המועדים: „למלאות כל אות טעה תמימה" („מחלֹקת רס"ג", צד 77), „יהר מן הראש" (שם, צד 116), והוא הדבר אשר יאמר גם פה בהמשך דבריו: „והשואל מה זה ועל מה זה, תאמר חסרון זה (של ה' כ"א הקפ"ט בדחִיַת בט"ו תקפ"ט) ויתרון זה (של ד"ה תתצ"ו בדחִיַת גטר"ד)".

8) רבי יעקב בר' שמשון מביא במקום זהר (פל"ה) שני חרוזים לרס"ג על דחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, והם: „זקק יום שני (בבירור) [בבור] אם בג"ס והקפ"ט חבור ומוצאי עבור", „ל"ג ל"ע בטר"ד טורדין בטר"ג טורגין". פֵרוש החרוז הראשון הוא: זקק וצרף יום ב' בבורית, ודחהו אם נפל רגע חבורו עם השמש בג' שעות ביום במוצאי עבור. על השני יאמר רבי יעקב: „פירוש ליל ג' לא עבור, אם בטר"ד חלקים הגיע המולד, הרי זה נטרד ונדחה ממקומו, ואם בחלק אחד פחות כגון בטר"ג, עושין אותו בנין במקומו, כגון בית טריגון (בבא בתרא, קס"ד, ע"ב, ועוד במ"ז)". אבל אין דבריו מחֻוָרים, כי באמת אין טריגון שֵם לבית, כי־אם תֹאַר לכל צורה בעלת שלש זויות, כהוראתה בלשון יוָן, והֻשאל אחר־כך בלשון המשנה

לאחר שנה שלֵמה ראש השנה נקבע בשנה פשוטה ביום הששי לראש השנה של השנה שעברה, ובמעֻברת ביום השמיני; לאחר שנה שהיתה כסדרה הוא נקבע ביום החמישי ובמעֻברת ביום השביעי; ואם היתה חסרה – ביום הרביעי או ביום הששי.

הגבלת ימי הקביעה כיצד? לא כל ימי השבוע כשרים לקבוע בהם ראש השנה כי־אם ימי בגה"ז בלבד, אבל ימי אד"ו פסולים: האחד מפני יום ערבה שלא יחול בשבת, והשנַים – משום תרי שבי דסמיכי להדדי.

הגבלת המולד כיצד? אפילו אם נפל מולד תשרי ביום כשר אין קובעים ראש השנה ביומו, אלא אם חל לפני חצות היום, שאז אפשר שירָאה הירח סמוך לשקיעת החמה; אבל אם נולד לאחר חצות דוחים ראש השנה ליום המחרת, ואם מחרתו יום פסול – למחרתַים (מולד זקן).

שלשה יסודות אלה מספיקים למצא על־פיהם קביעת כל שנה ושנה לכל פרטיה. וכך היה באמת דרכם של חכמי ארץ־ישראל הקדמונים, כאשר נראה לפנינו. אבל דרכי הקביעה שנתפשטו ביותר הם הידועים לנו בשם „**ארבע דחיות**", אשר כללו אותן המעֻברים בחרוז הקצר הזה: „לא אד"ו ראש, מולד זקן אל תדרוש, גטר"ד בפשוטה גרוש, בט"ו תקפ"ט לאחר עבור עקור משרוש!", שבהן נוספו על שתי הדחיות הראשיות עוד שתי דחיות חדשות, גטר"ד בשנה פשוטה ובט"ו תקפ"ט במוצאי עבור. אבל שתי דחיות אלה אינן יסודות כשתי הראשונות אשר נוכל לכנותן בשם **אבות**, אך יוצאות הן מחִבור שלשת היסודות שהקדמנו, ולכן נוכל לכנותן בשם **תולדות**, כי בזמן שמולד תשרי חל בשנה פשוטה ביום ג' מט' שעות ור"ד חלקים ומעלה, הנה יחול מולד תשרי בשנה השנית בשבת לאחר חצות, ונדחה ראש השנה ליום ב' ונמצאה מדת השנה שנ"ו ימים, דבר שאין לו מקום בחשבוננו. וכן הדבר בשנה שאחרי עבור, שחל בה מולד תשרי ביום ב' מט"ו שעות ותקפ"ט חלקים ומעלה, כי אז היה מולד תשרי בשנה הקודמת מחצות יום ג' ומעלה, וראש השנה נדחה ליום ה', ואם נקבע ראש השנה השנית ביום ב', הנה תהיה השנה המעֻברת בת שפ"ב ימים, פחותה מן הקטנה שבמדות.

מכרת זו נמצא אצל המשתמשים בארבעה שערים מסרות אחרות לשים להם את הגבולים לזכרון, והן: מכֹּרת שער ראשון תצ"א, ת"ח, ר"ד, מסֹרת שער שני תרצ"ה, ר"ד, מסֹרת שער שלישי שש שעות, ר"ד, ומסֹרת שער רביעי תצ"א, ר"ד, תקפ"ט; וכפי דברי רס"ג (מחלֹקת, צד 102) כלולים הם בכלל „מלי אחרגייתא" הנזכרים בגמרא (ר"ה, כ, ע"ב, וכן פֵּרוש הר"ח שם).

ויש להעיר, שמלת מסֹרת אין ענינה כאן קבלת אבות. כי־אם סמן מסור לזכרון, ולכן בעל „מדרש תהלים" ובן־מאיר משתמשים במלת **סמן** במקום מלת **מסֹרת**, שמשתמש בה משיגו של בן־מאיר. וכן יאמר המשיג הזה במקום אחר: משפטיהן ומסורות שלהן (צד 86), כלומר **סמניהן**; ושלא לצֹרך תקנתי שם ומותרות. והרמב"ם בהלכות קִדוש החֹדש נותן בתחלה את מספר המעלות וחלקיהן מפֹרשים במלים, ואחרי־כן הוא מצַיְנָם באותיות וקורא אותם בשם **סמנים**.

ח. י. בורנשטיין

דברי ימי־העבור האחרונים

סוף *)

יז. כללי קביעת השנים על־פי חשבון המולדות ודרכי התפתחותם. בכל דבר חכמה, מחקר ועיון אנו מניחים בראשונה יסודות ועקרים קבועים ופשוטים, מהם אנו מוציאים אחרי־כן תולדות שונות, מרכבות יותר ויותר, על־פי משפטי ההגיון בלבד. היסודות, אשר עליהם הטבעו חשבונות העבור, שלשה הם: הגבלת מדת השנה, הגבלת ימי הקביעה והגבלת המולד הכשר.

הגבלת מדת השנה כיצד? חדשי שנתנו בכלל סדורים בה אחד מלא ואחד חסר חליפות: תשרי מלא, מרחשון חסר, כסלו מלא, טבת חסר, וכן כלם. ימי שנה סדורה כזאת עולים לשנ״ד ימים, או חמשים שבועות וארבעה ימים; ונמצא ראש השנה נעתק מן הקודם לו בימות השבוע ארבעה ימים. אבל מסבת הדחיות, שיתבארו מיד לפנינו, יקרה לפעמים שאנו מחסרים מרחשון וכסלו, ואז אין ראש השנה (החסרה) הזאת נעתק אלא בשלשה ימים; ולפעמים אנו ממלאים מרחשון וכסלו, וראש השנה הזאת (השלמה) נעתק בחמשה ימים; וכן הדבר גם בשנה מעברת, אלא שאז חדש העבור (אדר הראשון), שהוא לעולם מלא, מקלקל סדר המלאים והחסרים, ושבט ואדר ראשון שניהם מלאים. ויצא לנו מזה, שבשנה מעברת ראש השנה נעתק בימות השבוע בחמשה ימים אם היא חסרה, בששה – אם סדורה, ובשבעה – אם היא שלמה. המעברים נותנים סמן לשנה פשוטה גדה ולמעברת הוז. וחכמי ארץ־ישראל הקדמונים, כאשר נראה עוד לפנינו, היו משתמשים לצרך הזה במסרת שו״ח כה״ז וחד״ו 1), כלומר,

---

*) ראה „התקופה״, ספר י״ד–ט״ו.

1) מסרת שו״ח כה״ז וחד״ו או הסמנים גד״ת הו״ז מיחדים רק לאותם הקובעים על יסוד הדחיות, שהם זקוקים על־כל־פנים למולדות של שתי שנים; אבל מיתרים הם לגמרי למעברים על גבולי המולדות, שמלבד קביעת ראש השנה הם קוצבים גם את סמנה; ולכן לא נמצא זכר להם לא בשערי רס״ג ולא בשערי בן־מאיר המחקה אותם, ולא אצל נהרואני ואלבירוני ולא במדרש „שכל טוב״ ולא בארבעה שערים שבסדור רב עמרם גאון, שפרסם הר״א מרקס במאמרו „אונטערזוכונגען צום סידור דעס רב עמרם״ (צד 18). אבל כנגד

שלפנינו, כי היו הענינים תוססים בזמן הראשון ולא הגיעו עדַין לידֵי גמר.
ספור מציאת התורה הֻכפל בספר דבה"י. אבל בספר זה אנו מוצאים נוסח יותר מתֻקן. בספר מלכים אין לדברים המשך וחבור. הוא מפליא אותנו בדבור פתאמי: „ויאמר חלקיהו הכהן הגדול על שפן הסֹפר סֵפר התורה מצאתי בבית יהוה" (כב, ח). אבל בספר דבהי"ב הוא מקדים ואומר (לד, יד): „ובהוציאם את הכסף המובא בית יהוה מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת יהוה ביד משה" (ענין „ספרי" זה ותכנו בֵררתי במקום אחר באֲרִכּה). איך שיהיה, נראה ברור, כי עמד בעל ספר דבה"י על הלשון הקטועה שבספר מלכים; עם־כל־זה מסֻפקני, אם המציא לנו בהרצאתו את הנוסח המקורי. אפשר, שהיתה כַוָנתו למלא על־פי הסברה מה שחסר בספר מלכים.
גם בספור מלחמת יאשיהו אנו מוצאים את ההרצאה בספר דבהי"ב (לה, כ–כד) יותר שלֵמה ומסכמת אל המאורע ההיסטורי. כבר ראינו, כי קִצר בעל ספר־מלכים בטופסו המקורי את הרשימות ההיסטוריות והסתפק בראשי פרקים. לפעמים ההרצאה קטועה מרֹב הקצור ואין לה כמעט שום מובן.
מכאן ואילך (כג, לא–כה, ל) נשתמר לנו ספר־מלכים בצורה של כרוניקה קצרה. אלמלא היינו יודעים מתוך ספר־ירמיה את אשר אֵרע ביהודה ובירושלים בימי המלך יהויקים ובימי צדקיה, ומה שנעשה ביהודה אחרי חרבן הבית, מתוך ספרנו לא היינו יודעים זולת ענינים קלושים. הדרַמה ההיסטורית של עם ישראל בימי ירידתו וגסיסתו, שלפעמים היא מלאה ענין ומחרדת את הלב, סמויה כאן מן העין. בעל ספר־מלכים מסַיֵם את ספורו ההיסטורי בזה שאֵרע למלך יהויכין בשנת שלשים ושבע לגלותו. אם־כן היה גמר הספר בשנת 560 לפני הת' המש'. זה היה סיומו בטופסו המקורי. אבל אין ספק, כי הכניסו אל תוכו עוד כמה ענינים, וכבר בררתי למעלה, כי הספורים ההיסטוריים על־דבר מצור ירושלים בימי חזקיה ועל־דבר המאורעות בימי יאשיהו אינם מגוף הספר.
ספר־מלכים א וב היה מצוי זמן רב בטופסים שונים. בזה נבין את השנוים הרבים, שאנו מוצאים בתרגום היוָני. אין כאן רק טופס אחד, שהוא משֻנה מזה של המסורה, אלא בכמה כתבי־יד של התרגום היוָני נמצאים טופסים שונים, ואין האחד דומה לחברו. קשה מאד לברר, איזה טופס היה עִקרי. ובאמת לא היה טופס עִקרי כלל, אלא כי בדורות הראשונים היו מוסיפים וגורעים ומחליפים את הפרשיות על־פי מקורות היסטוריים שונים, שהיו בימיהם. עדַין לא נהגו קדֻשה בספר זה, שלא ספר התורה היה, אלא ספור היסטורי. וכל־זמן שלא נקבע בקֹבץ הספרים הדתיים היו המעתיקים שולטים בו כרצונם.

ברור לנו, כי נכתבו הדברים האלה לפני מותו הטרגי של יאשיהו, סמוך לאותו המאורע של מציאת הספר[1].

פרטי המאורע נקבעו בספורנו על־פי אמתותם. מה שהיה קשה בעיני קצת חוקרים, איך הלך יאשיהו אל ערי אפרים, וביחוד לבית אל, לבטל שם את הבמות ולהרוג את כהני הבמות, אין זה תמוה כלל. בימים ההם נהרסה ממלכת אשור, ועדין לא התפשטה ממלכת בבל במערב אסיה. חשב יאשיהו להיות זוכה מן ההפקר, לשוב ולאַחד את כל שבטי ישראל, שיהיו ממלכה אחת. ידוע הוא, שגם הנביא ירמיהו היה נושא את נפשו לשאיפה זו, ולבו היה נמשך בגעגועים עצומים לאחדות ישראל ולבנין שמרון. לפי זה אפשר להבין, כי לפי־שעה תפש יאשיהו את ערי שמרון וחשב לקבוע שם את אותו השלטון הדתי, אשר קבע בירושלים ובערי יהודה. לפנינו רשימה היסטורית חשובה, שנכתבה בזמן המאורעות, ואפשר ללמוד ממנה הרבה. בספר־דברים אנו מוצאים, כי נסתבכו הרבה בשאלת כהני הבמות, אלה הלוים, אשר שרתו במקדשי יהודה, „על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן". וכשגזרו בימי יאשיהו לאבד את כל המקומות האלה, הרי קפחו בזה את פרנסת הלוים, כהני הבמות. בעל ספר־דברים היה נבוך בזה. תחלה הציע, כי יבואו הלוים לירושלים כדי לשרת במקדש עם הכהנים בני צדוק. בפרוש הוא אומר (דברים, יח, ו–ח): „וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם ובא בכל אַות נפשו אל המקום אשר יבחר יהוה; ושרת בשם יהוה אלהיו ככל אחיו הלוים העמדים שם לפני יהוה; חלק כחלק יאכלו לבד ממכריו על האבות". אבל לא נתקימה הצעה זו. ולבסוף היו הלוים עניים מחזרים על הפתחים. בספר־דברים הם נמנים תדיר בכלל מקבלי־צדקה: היתום והאלמנה והגר. ואולם ברשימה ההיסטורית שלפנינו נאמר (כג, ט): „אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח יהוה בירושלם כי אם אכלו (מצות) [מנות] בתוך אחיהם". כאן אנו רואים פשרה אחרת: לא ישרתו כהני הבמות במקדש ירושלים, אבל „חלק כחלק יאכלו"[2]. ידוע הוא, שגם פשרה זו לא נתקימה, כי היתה עין כהני ירושלים צרה באחיהם הלוים; לא נתנו להם שרות במקדש וגם לא הניחו, כי יאכלו „חלק כחלק". ואל תתמה על ההבדל שבין דברי ספר־דברים ובין הרשימה ההיסטורית

---

1) ספור המעשה של חזוק בדקי הבית דומה במליצותיו ובדבוריו לזה של חזוק בדקי הבית בימי יהואש בן־אחזיה (יב, יב–יג וטז; כב, ה–ז). אין ספק, כי מקור אחד שמש לשני הספורים. ונראה, כי בספור חזוק בדקי הבית בימי יאשיהו הרחיבו בזמן מאחר את הדברים, כדי להמציא להם איזה תכן ממשי.

2) מעין פשרה זו בנוגע ללוים, „כהני הבמות", אנו מוצאים גם בספר־תורת־כהנים המיחס ליחזקאל, שיהיו הלוים משרתים במקדש, אבל לא יקרבו לכהן במזבח (יחזקאל, מד, י–יד). כך היה גזר־דינם של כהני הבמות בערי יהודה, הלוים; אבל בענשם של כהני הבמות בערי שמרון, שלא היו ללוים, החמירו: „ויזבח את כל כהני הבמות אשר שם על המזבחות" (מלכים־ב, כג, כ).

מ ר ד ו ך) אלהיו", התקשרו עליו בנו ועבדו והכוהו. הדברים: „ויהי הוא משתחוה בית נסרך אלהיו" אינם חוזרים ממה שנאמר תחלה: „וַיָּשָׁב סנחריב מלך אשור וַיֵּשֶׁב בנינוה", אלא כאן מסַפר המקרא משני מאורעות, שאין ביניהם שום יחס וקשר.

לאחר שקבע מסַדר הספר את ספור מצור ירושלים באֲרִכָּה הוא חוזר לאותה הכרוניקה הקצרה של ספר מלכים־ב בטופסו המקורי. בקצור מסַפרים המאורעות בימי המלך מנשה (כא, א–יח). חמשים ושתים שנה מָלך מנשה על יהודה וימי מלכותו היו מרְבי־התוצאות לממלכת יהודה ולהתפתחות היהדות בכלל. המאורעות נזכרים בספר מלכים־ב רק בדרך־כלל. הדברים הארֻכּים אינם אלא דרוש מוסרי, שודאי אינו מטופסו המקורי של הספר, אלא נוסף בו בזמן סדורו בעִבּודו, כדי למַלא את הריק. בסגנון כזה בקצור גדול מסַפרים גם המאורעות בימי המלך אָמון (שם, יט־כו). לפי שֶׁמָּלך מלך זה רק שתי שנים, לא היה המסדר האחרון צריך לשום הוספה דרושית.

עכשו בא מחבר הספר לסַפר המאורעות בימי המלך יאשיהו. אלה היו גדולים ומרְבי־הערך. בימי המלך הזה, שתחלת מלכותו היתה בשנת השמונה לחייו, והוא עודנו ילד, פשטו ה א ש כ נ ז י ם או ה א ש כ ו ז י ם (ה א ס ק י ת י י ם) על יהודה והחריבו אותה. גם ירושלים באה במצור ונלכדה בידם (ירמיה, ו, א–ה; ד, לא; צפניה, א, י–יא). גם המקדש נחרב. בשנה העשירית למָלכו צוה יאשיהו לחזק את בדקי הבית, ואז נמצא „הספר". מציאת הספר עשתה רשֶׁם גדול בהתפתחות היהדות; במובן ידוע אפשר לאמר, כי על־ידיה נוסדה היהדות. זהו מאורע גדול גם בהיסטוריה האנושית.

כל המאורעות הגדולים האלה לא נזכרו כלל בספר מלכים־ב בטופסו המקורי. מחבר ספר זה הלך לשיטתו, למצא די־ספוקו בכרוניקה ולסַמן רק את שמות מלכי יהודה, שמלכו זה אחר זה. וכך היה הנוסח המקורי בספר מלכים־ב: „בן שמֹנה שנה יאשיהו במלכו ושלשים ואחת שנה מלך בירושלם, ושם אמו ידידה בת־עדָיה מִבָּצְקַת; ויעש הישר בעיני יהוה וילך בכל דרך דוד אביו ולא סר ימין ושמאל" (כב, א–ב). וסמוך לו תכף: „בימיו עלה פרעה נכֹה מלך מצרים..." (כג, כט), ותו לא מידי. מה שהכניסו בזמן מאֻחר אל ספרנו (כב, ג–כג, כח) זהו ממקור אחר. אבל נראה ברור, כי נכתבו הדברים האלה בענין מציאת התורה ובטול הבמות תכף בימי המאורעות. הרי אנו רואים, כי אמרה הנביאה חֻלְדָּה ליאשיהו: „יען רך לבבך ותכנע מפני יהוה... לכן הנני א ס פ ך ע ל א ב ֹת י ך ו נ א ס פ ת א ל ק ב ר ֹת י ך ב ש ל ו ם" (כב, יט–כ). נבואה זו לא נתקימה, כי לא נאסף יאשיהו אל אבותיו בשלום, ולפי־זה היא אמתית, כלומר: היא נאמרה בזמנה. כל נבואה שנתקַימה חשודה בעינינו, שאינה אמתית ונאמרה אחר זמנה, אחר המאורע; אבל נבואה שלא נתקַימה, וַדאי שהיא אמתית ונאמרה לפני המאורע. לפיכך

שאינם מגוף הספור ההיסטורי. אין אלה דברי רבשקה. שהרי הם מקלקלים את סדר ההרצאה. רבשקה שואל את אנשי ירושלים: על מי בָטח חזקיה, כי מָרד במלך הגדול, מלך אשור? הוא אומר (שם, כא): „עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה, על מצרַים, אשר יִסָמך איש עליו ובא בכפו ונקָבה כן פַרעה מלך מצרים לכל הבֹטחים עליו״. לזה נמשך מה שנאמר להלן (שם, כג–כד): „ועתה התערב נא את אדֹני את מלך אשור ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רֹכבים עליהם; ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדֹנִי הקטנים ותבטח לך על מצרים לרכב ולפרשים״. אבל מה שנאמר באמצע בענין בטול הבמות מפסיק את הסדר. לדברים האלה שַיכים הדברים האמורים להלן (שם, כה): „עתה המבלעדי יהוה עליתי על המקום הזה להשחִתו. יהוה אמר אלַי עלֵה על הארץ הזאת והַשחיתהּ״. הכניסו בזמן מאֻחר לתוך דברי רבשקה רמז לקנאת יהוה, כאִלו סבר שר־הצבא האשורי, כי כועס יהוה על בטול הבמות, והוא מסכים לכבוש יהודה וירושלים. גם בספר ישעיה, שלפי דעתי כאן המקור לספור ההיסטורי, נאמרו הדברים בהרצאה זו המקֻלקלת. רק בספור דבהי״ב התאמץ המחבר לסַדר הדברים באפן אחר, ולא הזכיר כלל ענין הבטחון במלך מצרים. ואולם גם שם יש ערבוביה בדברי רבשקה.

כי הסיר חזקיה את הבמות, אין להאמין, אף־על־פי שנזכר זה ברשימה הקצרה בתחלת הפרשה (יח, ד). בזמן מאֻחר הקדימו מאורע, שהיה בימי יאשיהו, לזמן חזקיה. בעל ספר דבה״י עשה יותר מזה: אפילו עשִׂית חג הפסח, שהיתה בימי יאשיהו, יִחס למלך חזקיה (עַיֵן מאמרי בחקר ספר דבה״י).

גם תפלת חזקיה (יט, טו–יט), אף־על־פי שהיא מובנת כמעט מעצמה, שהרי בודאי התפלל חזקיה, אינה הנוסחה ההיסטורית של תפלתו. כך היו נוהגים בדורות הראשונים, לשים דברי תפלה בפי בני־אדם, ראוים למי שאמרם. לעֻמת זה אפשר, כי אותה הנבואה, שיחסו לישעיהו כלפי מלך אשור (שם, כ–לד), היא היסטורית. אפשר שלא ישעיהו אמרהּ, אבל נאמרה בימי המצור, כדי לחזק את לב המלך ואת לב העם, שלא יפחדו מפני חיל אשור.

בסוף הספור ההיסטורי הזה נאמר, כי אחר המגפה, שהיתה בחיל אשור, שב סנחריב אל ארצו. כשהיה משתחוה „בית נסרך אלהיו״, הכוהו בחרב „אדרמלך ושראצר״ (שם, לז). במסורה הוסיפו את הקרי „בניו״. חשבו לתקן וקלקלו, שהרי באמת לא היו ש נ י ה ם בניו, אלא רק אדרמלך היה בנו, ושראצר היה אחד משריו. סנחריב נהרג בידיהם, לפי רשימה היסטורית בבלית, ביום העשרים לחדש טבת, לא בעיר נ י נ וֵ ה, אלא בעיר ב ב ל (מה שנמצא בכמה רשימות בבליות). זה אינו סותר למה שמסֻפר במקרא. שהרי הוא אומר (שם, לו): „ויסע וילך וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינוה״. בעיר זו ישב אחר חזירתו מארץ־ישראל. בזמן מאֻחר נתעכב בבבל, ובהיותו משתחוה ב„בית נסרך (לפי סברת קצת חוקרים צריך לגרוס

בתחלת פרשה י״ח, כי הצליח המלך חזקיה במה שמרד במלך אשור. שהרי כאן הוא אומר, כי תכף למרידתו בא ענשו. בהכנעה מרבה התחרט לפני מלך אשור וקבל על־עצמו את הקנס, אשר קנסו. לצרך זה „קצץ חזקיה את דלתות היכל יהוה ואת האמנות אשר צפה חזקיה מלך יהודה ויתנם למלך אשור״ (יח, טז). אבל לא נבין את המשך הדברים. אם קבל חזקיה על־עצמו את הענש, אשר ענשו מלך אשור, על־מה שלח זה את שרי צבאותיו לצור על ירושלים? נראה לי, כי המשך הספור הוא ממקור אחר. הוא שיך למה שמספר למעלה, כי מרד חזקיה במלך אשור ולא עבדו. על־כן שלח המלך סנחריב את שריו מלכיש (כי את כל ערי יהודה הבצורות לכד המלך סנחריב בעצמו, ובימי מצורו על לכיש שלח את שריו לצור גם על ירושלים) להלחם עם חזקיה בירושלים. ולפי שאחרית המלחמה הזאת היתה לטובת חזקיה, היה אפשר למסדר ספר מלכים־ב להעיד עליו, כי הצליח בכל מעשיו. מאיזה מקור אחר קבע מסדר מאחר את ספור המעשה, כי העניש מלך אשור את חזקיה, וזה שלם מה שקנס אותו סנחריב. לסתירה שממקור למקור לא חש המסדר.

אין ספק, כי ענין מצור ירושלים הוא היסטורי, שהרי נזכרים בספור המעשה שמות אנשים שונים. עם־כל־זה יש בו גם קצת ענינים בלתי־מדיקים. כך הוא נוסח של ספור היסטורי בדורות הראשונים. הנה גם יוסיפוס, למשל, מביא בספרו „מלחמת היהודים״ דברים, אשר השמיע לאנשי ירושלים בשעת המצור. לא שאלה הם דבריו ממש, נמסרים בדיוק סטנוגרפי, אלא הוא קשט את דרושו בדברים ספרותיים. גם בדברי רבשקה אל העם יש הרבה מיסוד האגדה. רק תמצית הדברים נמסרה לנו ולא פרטיהם. כי דבר רבשקה אל עם ירושלים יהודית, בזה אין שום תמיהה; אין אנו צריכים לפרוש התלמוד, כי רבשקה „ישראל מומר״ היה. השפה העברית או ה„יהודית״ (מכאן ראיה, כי נכתבו הדברים בגלות בבל) היתה שגורה לא רק בפי בני ישראל ובני יהודה, אלא גם בפי כמה עמים, „שכני ציון הרעים״ – ביחוד בקרב בני עמון ומואב והפיניקיים. וקרוב לשער, כי אחד מהם עלה באשור לגדלה ונעשה „רבשקה״, כלומר: שר המשקים. אבל מה ששמו בפי אותו רבשקה את הדברים (יח, כב): „וכי תאמרון אלי אל־יהוה אלהינו בטחנו הלוא־הוא אשר הסיר חזקיהו את במתיו ואת מזבחתיו ויאמר ליהודה ולירושלם לפני המזבח הזה תשתחוו בירושלם״, אף־על־פי שנמצאים הם בכל הטופסים (בספר מלכים־ב, בספר ישעיה ובספר דברי־הימים־ב), ודאי

מלכים־ב. ספור מצור ירושלים, שהתחיל בשנת הי״ד למלכות חזקיה, נקבע גם בספר ישעיה. שם נאמר (לו, א): „ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצרות ויתפשם״. זה אפשר לכון, אם נאמר, כי תחלת מלכותו של חזקיה היתה אחרי גלות שמרון. ורק בספר מלכים־ב נאמר בקצור, כי מלך חזקיה עוד בימי הושע בן־אלה, המלך האחרון של בית אפרים. אין ספק, כי יש בזה טעות היסטורית.

אחרי חזקיה הלא היה יאשיהו, שבודאי לא היה פחות במעלה ממנו. ואיך הוא אומר „ואחריו לא היה כמהו"? ובסדור האחרון של ספר מלכים־ב, לאחר שנספח לו ספור המלך יאשיהו ומעשיו הגדולים, הרגישו בסתירה זו ושנו את הלשון: לא א ח ר י המלך חזקיהו לא היה כמוהו במלכי יהודה, אלא ל פ נ י ו. לפי זה הוסיפו (שם): „ואשר היו לפניו". אבל הלשון מגמגמת מאד, ואין לדברים מובן. בכל־אפן אנו מוצאים התרשלות מרבה בדבר, שלא נזהרו למחוק את הדברים: „ואחריו לא היה כמהו".

אחר הספור הקצר מתחלת מלכות חזקיהו (נראה, כי רשימה זו נכתבה עוד בתחלת מלכותו, בטרם ארעה לו תקלתו עם מלך אשור) נקבעה עוד פעם רשימה קצרה על־דבר סוף ממלכת אפרים (יח, ט–יב). זהו קצור הספור שלמעלה, וגם אותו „צדוק־הדין", שנאמר למעלה בארכה, הכפל כאן. בו־שימה שלפנינו הוא אומר, כי „עלה שלמנאסר מלך אשור על שמרון ויצר עליה, וילכדה מקצה שלש שנים". לפי־זה נראה, כי שלמנאסר, זה שהתחיל במלחמה ובמצור שמרון, הוא שלכד אותה. אבל מן ההיסטוריה האשורית אנו יודעים, שלא הספיק שלמנאסר ללכוד את שמרון, אלא זה עלה בידי סרגון, המולך אחריו. והנה במסורה נקדו: „וילכדה". אמרו, כי בנקוד זה רמזו, שלא שלמנאסר לכד את העיר, אלא שרי צבאותיו לכדוה (דעת קיטל). אבל קשה להכריע, אם באמת היתה עובדה היסטורית זו ידועה לבעלי הנקוד. בכל־אפן כונו בזה לאמת ההיסטורית.

מכאן ואילך מספר מה שארע לחזקיה במצור ירושלים. לפי רשימת השנים היה זה שבע או שמונה שנים אחרי גלות שמרון, הינו בשנת 715 או 714 לפני הת' המש'. זה אי־אפשר לכון לפי הרשימות ההיסטוריות האשוריות. לפיכך סוברים קצת סופרים לאחר את המאורע לסוף מלכות חזקיה. הפרטים האלה קשה מאד להבין. צריכים אנו לדיק ברשימה היסטורית אחרת שבמקרא. נאמר (יח, ב), כי מלך חזקיה כ"ט שנה. ובמקום אחר הוא אומר, כי בימי המצור של ירושלים חלה חזקיה למות, ואז הוסיף לו יהוה עוד חמש־עשרה שנה לחייו (שם, כ, ו). אם נאמת את הדברים, כי התחיל מצור ירושלים בשנת י"ד למלכות חזקיה, ובו בזמן חלה חזקיה, הרי כל הפרטים מדיקים. כשהיה נוטה למות באה לו בשורת יהוה בשתים: א) כי יחיה עוד ט"ו שנה; ב) „ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי". אפשר לאחר בכלל את ימי מלכות חזקיה. אבל לפי־זה לא עמד הוא בימי גלות שומרון, אלא קצת שנים אחר זה [1].

בכל־אפן אין ספור המעשה של מצור ירושלים מחבר למה שנאמר

---

1) סנחריב מלך באשור משנת תש"ה עד סוף שנת תרפ"ב לפני הת' המש'. לפי זה אי־אפשר כל־עקר, כי היה מצור ירושלים שבע או שמונה שנים אחרי גלות שמרון, שזו היתה בשנת תשכ"ב לפני הת' המש'. נראה, כי קלקול החשבון בא לנו רק על ידי מסדר ספר

הבולטת מפסוק לפסוק. תחלה הוא אומר (מלכים־ב, יז, כט–לא): „ויהיו עשים גוי גוי אלהיו ויניחו בבית הבמות אשר עשו השמרנים גוי גוי בעריהם אשר הם ישבים שם; ואנשי בבל עשו את־סכות בנות ואנשי־כות עשו את־נרגל ואנשי חמת עשו את־אשימא; והעוים עשו נבחז ואת־תרתק והספרוים שרפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך אלהי ספרוים". לפי זה היו הגוים, שנתישבו בערי שמרון, עובדי עבודה זרה, ומעשי אבותיהם בידם. ואולם תוך־כדי־דבור הוא חוזר ואומר (שם, שם, לב): „ויהיו יראים את יהוה ויעשו להם מקצותם כהני במות ויהיו עשים להם בבית הבמות". אם כן, היתה עבודת השמרונים עבודת יהוה, אלא שלא נזהרו בשני אסורים: א) לא היו נמנעים מלהקריב בבמות; ב) כהניהם לא היו דוקא מזרע אהרן או מזרע צדוק, אלא עשו להם כהני הבמות „מקצותם". זה שהיו לועזים בימי גלות בבל על כל בני אפרים, והם תלו את החטא בירבעם בן־נבט. עליו היו אומרים (מלכים־א, יג, לג–לד): „אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה וישב ויעש מקצות העם כהני במות, החפץ ימלא את ידו ויהי כהני במות; ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה". אין מן הצורך לברר את העובדה, כי באותו חטא, שגנו בו את בני אפרים, נכשלו גם בני יהודה עד ימי המלך יאשיהו — או יותר נכון: בזמן קדום לא נחשב דבר זה כלל לחטא.

ועוד דעה אחרת היתה להם על בני שמרון, שהם עובדים את יהוה וגם את אלהיהם, שהביאו עמם מאשור ובבל. דתם היתה מין דת סינקרטית, מה שקרוב הוא להשמע. על־כן הוא אומר (מלכים־ב, יז, לג): „את יהוה היו יראים ואת אלהיהם היו עבדים כמשפט הגוים אשר הגלו אתם משם". בזה לא נתקררה דעת אחד הקנאים החריפים, ועל־כן הוסיף בשנאה ארסית דברים, שהם ממש הפך הדברים שנאמרו למעלה (שם, שם, לד): „עד היום הזה הם עשים כמשפטים הראשנים, אינם יראים את יהוה ואינם עשים כחקתם וכמשפטם וכתורה וכמצוה אשר צוה יהוה את בני יעקב אשר שם שמו ישראל". ונראה מדבריו אלה, שלא היתה דעתו, כי אין בני שמרון מזרע ישראל, אלא הם בני ישראל שמרדו באלהיהם (שם, שם, לה–מ). ואחר זה באה רשימה היסטורית, שהיא חוזרת על מה שנאמר תחלה, שהשמרונים עובדים גם ליהוה וגם לשאר אלהים, והם אינם זרע ישראל, אלא סתם „הגוים האלה": „ויהיו הגוים האלה יראים את יהוה ואת פסיליהם היו עבדים גם בניהם ובני בניהם כאשר עשו אבתם הם עשים עד היום הזה" (שם, שם, מא). קשה להעמיד כאן הרצאת־דברים מסדרת, שיהי בה רעיון שלם בנוגע לעבודת בני שמרון.

בפרשה שלאחר זו חוזר המסדר לספורו ההיסטורי. את ממלכת אפרים סלק כבר, ומכאן ואילך ההיסטוריה היא רק יהודית. נראה, כי ספור מאורעות המלך חזקיה היה תחלה סיום ספר מלכים, ושאר המאורעות אחרי המלך הזה לא היו נרשמים בו. שהרי הוא אומר (שם, יח, ה): „ביהוה אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמהו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו".

מקרא אחד (ט, כט), אשר נשתרבבו לכאן מן הטופס המקורי. לרשומיו הוא חוזר בספור: „בימים ההם החל יהוה לקַצות בישראל, ויכם חזאל בכל גבול ישראל" (י, לב). וזה נמשך והולך עד יג, יג. כאן (יג, יד–כא) קבע המסדר אניקדוטה מסוף ימיו של אלישע, מיתתו וקבורתו. אחרי אניקדוטה זו נמשך הספור ההיסטורי המקֻצר עד ספור גלות עשרת השבטים (יז, ו). כאן קבע המחבר מין צדוק־הדין על שבטי אפרים, אשר הגלם מלך אשור והושיבם „בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי" (יז, ו–כג). הדברים האלה נכתבו אחרי גלות עשרת השבטים לפני גלות בבל, כשהיתה ממלכת יהודה קַיֶמת עוד. לכן הוא אומר בתוכחתו על ישראל: „ויתאנף יהוה מאד בישראל ויסִרם מעל פניו – לא נשאר רק שבט יהודה לבדו" (יז, יח). אבל המסדר, שעמד בימי גלות בבל, הוסיף כאן (יז, יט–כ): „גם יהודה לא שמר את מִצות יהוה אלהיהם וילכו בחֻקות ישראל אשר עשו – וימאס יהוה בכל זרע ישראל ויעַנם ויתנם ביד שֹסים עד אשר השליכם מפניו". זה מפסיק את המשך הדברים. כי להלן (יז, כא) הוא חוזר אל מה שלמעלה, לדַבר בגנות בני אפרים: „כי קָרע ישראל מעל בית דוד..." ומסַיֵם את תוכחתו: „וַיִגל ישראל מעל אדמתו אשורה עד היום הזה". המסדר לא השגיח בהפסק הדברים ותחב את דבריו על יהודה באמצע. כי היה קשה בעיניו מה שנאמר: „לא נשאר רק שבט יהודה לבדו", וגם זה גלה. וכשֵרָשם את העובדה הזאת הוסיף, כי גם בני יהודה עשו כמעשה ישראל, „וימאס יהוה בכל זרע ישראל". אחר „צדוק־דין" זה נקבע בספר מלכים ספור־דברים מתחלת ישוב ה„כותיים" בארץ־ישראל ויחסם לעם ישראל (יז, כד–מא). הדברים האלה נכתבו בימי בית שני, לאחר שגמרו את הדין על בני אפרים הנשארים בארץ, שאינם מזרע ישראל, אלא בני הנכר, אשר שתל מלך אשור בארץ־ישראל. ומאורע זה תלו במעשה נס, כי היו האריות אוכלים בגוים, שלא עבדו את יהוה, ויצו מלך אשור להביא את אחד מכֹהני ישראל, אשר גלו לאשור, והוא ילַמד את הגוים, אשר נתישבו בארץ־ישראל, את „משפט אלהי הארץ". כך נתגרבו ה„כותיים" על יהוה אלהי ישראל. אינם מזרע ישראל וגם שלא בטובתם דבקו ביהוה; „גרי אריות" הם. זה היה מֻסכם לכל בני יהודה. אך ביחס בני שמרון אל יהוה אלהי ישראל היו מחֻלקים. זה היה תלוי במצב המדיני של ארץ־ישראל בימי בית שני, או יותר נכון: ביחס בני יהודה לבני שמרון, שהיה מתחלף מזמן לזמן. ידוע הוא, כי רבים מבני יהודה, וביחוד הכהנים הגדולים מזרע צדוק והשרים והסגנים, היו סוברים שלא לדחות את בני שמרון, את אחיהם בני אפרים, בזרוע, אלא להתחשב עמם כעם אחים. וכנגדם היו קצתם, אלה שנמשכו אחרי עזרא ונחמיה, דוחים את השמרונים ואמרו עליהם, כי אין להם „חלק וצדקה וזכרון בירושלים". אבל מכתבי יֵב, שנתגלו בזמן האחרון, אנו למדים, שלא נתקימה שאיפת נחמיה, ובאמת אחרי מותו עד סוף מלכות פרס היו היחסים בין ירושלים ושמרון רצוים. הדעות המתחלפות על־דבר בני שמרון נקבעו בפרשה שלפנינו זו בצד זו. המסדר לא חש לסתירה

יהושפט מלך יהודה. וכשהוא אומר, כי פשע מואב בישראל „אחרי מות אחאב", אין זה מחַיב, כי אֵרע הדבר ת כ ף אחרי מות אחאב. יש בסגנון ההיסטורי המקראי אחרי מְ פ ל ג. ומה ראה המסדר לערבב את הדברים כל־כך? ראה, כי השתתף אלישע במעשה זה, אך שהיה קשה מאד בעיניו. והוא הסביר הדבר לעצמו, כי נשא אלישע פני יהושפט, שהיה מלך צדיק (ג, יד). ולפי זה אֵרע הרבר בימי אחזיהו. אבל יקשה, איך נתחבר מלך צדיק לרשע כאחזיהו? ולמעלה (א, כב, נ) מסֻפר, כי סרב יהושפט לאחזיהו, כאשר הציע זה: „ילכו עבדי עם עבדיך באניות" (בדברי־הימים־ב, כ, לו–לז, מסֻפר, כי הסכים יהושפט להצעת אחזיהו ונענש על זה). לפיכך שִׁנה המסדר וכתב, כי אֵרע הדבר בימי יהורם מלך ישראל, וזה לא היה רשע כאביו, אלא שהסיר את מצבת הבעל, אשר עשה אביו (ב, ג, ב–ג). המסדר נדחק ברֹב הסתירות, שלא ידע לסלקן. ובהיותו טרוד לסלק זו נכשל בתמיה יותר גדולה. שהרי אם הסיר יורם את מצבת הבעל, איך משח אלישע את יהוא להשמיד את בית אחאב? ובפֵרוש מסֻפר שם, כי אחרי ההרג הרב שעשו בשמרון הרסו את מצבת הבעל (י, כו–כח). ומכיון שקבע מסַדר הספר, כי מָלך יורם בן־אחאב בחיי יהושפט בשנת י"ח למלכו, הרי שמלך יורם בן־יהושפט בשנת ז' ליורם בן־אחאב (כי יהושפט מלך כ"ה שנה). אבל בספר מלכים הוא אומר: כי מלך יורם בן־יהושפט בשנת חמש ליורם בן־אחאב (ח, טז). ועוד בלבל שם את הדברים יותר ורשם: „ובשנת חמש ליורם בן־אחאב מֶלך ישראל ויהושפט מ ל ך י ה ו ד ה מָלך יהורם בן־יהושפט". אפשר שזוהי טעות המעתיקים. אך בכל־אֹפן אנו רואים כאן בלבול מרֻבה במנין שנות המלכים ובסדור המאורעות. זה עלה למסדר הספר, שהכניס בו ספורים, אשר לקח מקבָצים אחרים, ונבוך היה בקביעת זמנם.

המסדר קבע כאן אניקדוטות מחיי הנביא אלישע, מעשה נסים שעשה (ד, א–ח, טו). בספורים האלה אנו מוצאים רשימות מסיחות לפי־תֻמן מהחיים התרבותיים של ישראל בזמן קדום. למשל, למדים אנו מדברי אלמנת הנביא, אשר צעקה אל אלישע, שהיו נוהגים לקחת בני הלֹוֶה לעבדים, כשלא שִׁלם את נִשיו (ד, א). ציור נהדר הוא זה של האשה השונמית (ד, ח–לז). ממנו אנו למדים, כי בחֹדש ושבת (בשניהם היו נוהגים בטול מלאכה) היו הולכים לקבל פני „איש האלהים" (ד, כג). מאניקדוטה אחרת יצא לנו, שהיה מנהגם להביא ב כ ו ר י ם לאיש האלהים, ראשית תבואת אדמתם (ד, מב), מה שעשו בימי בית שני לאחת מ„מתּנות כהנה". מספור אחד (ח, ז–טו) נראה, כי התערב אלישע גם בעניני ממלכת ארם, אלא שאין אנו יודעים, אם זהו ספור היסטורי.

מכאן ואילך (ח, טז–כט) הוא מעִקר ספר מלכים בטופסו המקורי. ספור אבדן בית אחאב (ט, א–י, לא) לקח המסדר ממקור אחר, אלא שהרכיבו עם הרשימות הקצרות שהיו לפניו בספר מלכים, וקשה להבחין בין היסודות השונים. כי יש כאן הרכבת יסודות שונים אנו רואים בדברי

לשם יהוה עד הימים ההם"; וכאן מספר בפשיטות ובלי שום התנצלות, כי הקריב אליהו בהר הכרמל, והוא קובל על בני דורו: „את מזבחותיך הרסו". מצוה להקריב בכל מקום, ובלבד שיזבחו ליהוה.

עבוד ספר מלכים בידי מסדר וקביעת כמה ספורים בתוך רשומיו הקצרים אנו מוצאים גם להלן. בטופס הראשון של ספר מלכים היה מספר בקצור על־דבר מלכות אחזיהו בן־אחאב (א, כב, נג—נד). לזה סמך המחבר את הספור הקצר: „ויפשע מואב בישראל אחרי מות אחאב" (ב, א, א). ותכף לזה היה סמוך (ב, א, יח): „ויתר דברי אחזיהו, אשר עשה, הלוא המה כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל [וישכב אחזיהו עם אבותיו וימלך יהורם בנו תחתיו]". המסדר קבע באמצע הדברים ספור מות אחזיהו, עלית אליהו ומלחמת מישע מלך מואב, ולאחר זה — ספורי מעשיות של אלישע והמעשה הנורא של אבדן בית אחאב. נבוך היה המסדר בקביעת החמר הרב הזה, איך לסדרו ולקבעו ברשומי ספר מלכים. אחר הספור הקצר: „ויפשע מואב בישראל אחרי מות אחאב" סדר ספור המעשה של אליהו ואחזיהו; תכף לזה סמך מעשה עלית אליהו; אחר זה קבע ספור מלחמת מלכי ישראל ויהודה ואדום במישע מלך מואב. בתחלת הספור ההיסטורי הזה, המקים לנו ממקום אחר (מצבת מישע), באה הגדת דברים, כי פשע מואב בישראל אחרי מות אחאב. המסדר לקח מקבץ אחד את ספור המעשה, בטופס שמצא, וקבעו כאן; אך נתרשל למחוק את הדברים הנאמרים למעלה (ב, א, א), שאין להם שם שום המשך. ובשלחו ידו בסדר ספר מלכים לקבוע בו ענינים מקבצים אחרים, בלבל את מנין השנים וסדר המלכים, אשר מלכו אחרי אחאב. בתחלה הוא אומר, כי מלך אחזיהו בשנת י"ז למלכות יהושפט מלך יהודה (א, כב, נב) ויהושפט מלך כ"ה שנה (שם, מב). הרי כשמת אחזיהו ומלך יהורם תחתיו (ואחזיהו מלך רק שתי שנים), היה זה בשנת י"ט למלכות יהושפט. אך כאן נאמר, כי מלך יהורם בשנת שתים ליורם בן־יהושפט (ב, א, יז). להלן (ג, א) נאמר: „ויהורם בן־אחאב מלך על ישראל בשמרון בשנת שמנה עשרה ליהושפט", זהו מצד אחד מסכים למנין השנים (ואחזיהו לא מלך „שנתים" ממש, אלא רק שנה אחת ועלתה לו כשתים לפי הכלל שבררתי למעלה), ומהצד השני מכרח להמשך הספור. שהרי אלמלא כן (אם מלך יהורם בן־אחאב בשנת שתים ליורם בן־יהושפט), איך הלך יהושפט לסיע ליורם במלחמתו עם מישע מלך מואב? עם־כל־זה נראה לי, כי הדין עם הטופס הראשון. יהורם בן־אחאב מלך בשנת שתים ליורם בן־יהושפט, אלא כי אחזיהו בן־אחאב לא מלך שנתים, כי־אם עשתי־עשרה שנה (משנת י"ז ליהושפט עד שנה ב' ליורם בנו). ויהורם מלך ישראל לא היה בן־אחאב, אלא בן־בנו, אך לא בן אחזיהו, כי־אם בן אחיו הגדול (בעברית אומרים בנדון זה „בנו" אפילו לבן אחיו או לבן בנו, או אפילו ליורשו; ברשימה אשורית נמצא: יהוא בן עמרי). ובנוגע למלחמה עם מלך מואב יתכן, כי היתה בימי אחזיהו בן־אחאב ויהושפט, או שהיתה בימי יורם מלך ישראל ויורם בן

אנו רואים, שלא היה יחס אחאב לנביאי יהוה בעברת־זדון כל־כך. שהרי אלמלא כן, לא יובן מה שיספר, כי במלחמת אחאב עם מלך ארם בא אליו נביא ובשר לו בשם יהוה: „הראית את כל ההמון הגדול הזה? הנני נתנו בידך היום וידעת כי אני יהוה" (כ, יג). ואחאב הוסיף לשאל ביהוה: במי יאסור את המלחמה? ויהוה ענהו: בנערי שרי המדינות. שוב שאלהו: מי יאסור [1]? ויהוה ענהו: אתה (שם, יד). ואחר הסרחון הגדול, ששלח אחאב את בן־הדד מידו והשלים עמו, בא אליו נביא יהוה והוכיחו על זה בדברים קשים (נראה, כי בעם התרעמו על השלום שלא בעתו), ולא מצאנו, כי בעט אחאב בנביא יהוה, אלא חזר לביתו „סר וזעף" (שם, מב–מג). ואפילו במעשה נבות היזרעאלי נאמר, כי נחם אחאב ממעשהו ונכנע מפני יהוה (כא, כז). המסדר עצמו עמד על הקשי הזה ואמר לסלקו בדבריו: „רק לא היה כאחאב, אשר התמכר לעשות הרע בעיני יהוה – אשר הסתה אתו איזבל אשתו; ויתעב מאד ללכת אחרי הגלולים, ככל אשר עשו האמרי אשר הוריש יהוה מפני בני ישראל" (שם, כה–כו). הדבור „אשר הסתה אתו איזבל אשתו" הוא הוספת המסדר, להחליש מעט את הרשם של הדברים הקשים לפניו ולאחריו: אחאב עצמו לא היה מקלקל כל־כך, אלא שהלך בעצת איזבל אשתו. אבל בזה לא יסלק עוד הקשי, שהרי סוף־סוף תמוה, כי בא נביא יהוה להנבא לאחאב; זה שאל ביהוה פעמים, ויהוה ענהו. להלן מספר, כי שלח יהוה רוח שקר, לפתות את אחאב, למען ילך ויפול במלחמה לפני רמות גלעד (כב, יט–כג). אבל במלחמה הראשונה עם ארם היה יחס רצוי בין אחאב ובין נביא יהוה. גם רשם זה אנו מוצאים בספור המעשה. אחרי מה שארע לאליהו עם אחאב בהר הכרמל, ואליהו ברח מפני אחאב, לא יובן, כי עמד לפניו במעשה נבות היזרעאלי. ברי הוא, כי לקח המסדר את הספורים האלה מקבצים שונים. לא כל עובדי יהוה שנאו את אחאב והפליגו לדבר בגנותו. הספורים המלאים קטרוג קשה על אחאב וביתו נוסדו במסבת אליהו ואלישע ובית יהוא. לעמתם היו מעובדי יהוה שהתרעמו על אבדן בית אחאב באכזריות נוראה. ובזמן מאחר נבא הושע (אשר ודאי אין להטיל ספק בנאמנותו ליהוה): „כי עוד מעט ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא..." (הושע, א, ד; עין דברי בחקר ספר הושע ובמאמר „מדרשי שמות בכתבי הקדש" בסוף כרך ב). כי נוסד ספור מעשה אליהו בהר הכרמל באפרים, אנו רואים מדברי תפלת אליהו: „יהוה אלהי אברהם, יצחק וישראל..." (יח, לו). גם ענין הקרבת עולה בהר הכרמל, שלא בבית הבחירה, מתנגד לגמרי להשקפת בני יהודה. למעלה (ג, ב) למד זכות על העם, שהיו מזבחים ומקטרים בימי שלמה בבמות, „כי לא נבנה בית

---

1) שאל: במי יאסור המלחמה? מי יסיע לו? והשיב: בנערי שרי המדינות. שאל עוד: מי יאסור המלחמה? מי יהיה המנהיג? השיבו: אתה.

ורחבעם בנו מאחריו – אך ירבעם בן־נבט „פֶשע" עם־כל־זה בבית דוד. מובן, כי רעיון זה אינו ביסוד ההיסטוריוגרפי של בני אפרים. מצאנו בדברי הנביא הושע, שקטרג על רבוי המזבחות באפרים וגם ביהודה, כי היה נביא זה מבית־מדרשם של נביאי יהודה, אשר גִנו בכלל את עבודת יהוה בקרבנות (ו, ו). אבל שיהיה לבני אפרים, אפילו לנביאים, מקדש ירושלים בית־הבחירה ובית־דוד אידיאל לאֻמי, לא מצאנו להם ו). בספר מלכים נקבעו ענינים עִקריים, שֶׁנִכּר בהם, כי ממקור אפרים לֻקחו. זהו הספור המפֹרט ממלכות בית־עמרי, מפעֻלת אליהו ואלישע ומאבדן בית אחאב במלחמות יהוה ז).

בספר מלכים טופס ראשון, באותו קצור ההיסטוריה מספר דברי־הימים למלכי יהודה וישראל (ובספורי מאוועות של מלכי ישראל קֻצר ביותר), נמשכה ההרצאה ההיסטורית עד ספור בנין יריחו (טז, לד). זה היה לפי השקפת הכותב עָון הָמוּר, שהרי השביע יהושע את העם: „ארור האיש לפני יהוה, אשר יקום וּבָנָה את העיר הזאת, את יריחו" (יהושע, ו, כו). לזה סמך מחבר הספר את דבורו הסטֶרֵאוטיפי: „ויתר דברי אחאב וכל אשר עשה ובית השן אשר בנה, וכל הערים אשר בנה (רק בנין יריחו הזכיר בפרטות, כי חטא אחאב בזה) הלֹוא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל. וישכב אחאב עם אבֹתיו וימלך אחזיהו בנו תחתיו" (כב, לט–מ). לא ספר כלום ממעשיו ומנפתוליו עם נביאי יהוה וממלחמתו עם ארם וממותו במלחמה – אלא: „וישכב אחאב עם אבֹתיו". המסדר הוסיף בזמן מאֻחר את הספור ההיסטורי הנהדר של מלכות אחאב ומה שאֵרע בימיו (יז, א–כב, לח). ברי הוא, כי לקח זה מִסֵפר היסטורי אחר – אפרַימי. כי בלי חבור הדברים קבע שם: „ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד אל אחאב..." (יז, א). לקח פרקים שלמים מִסֵפר היסטורי אפרַימי וקבעם כאן: גלוי אליהו בהיסטוריה הישראלית (אליהו זה לא נזכר בספר מלכים, ואין אנו יודעים, מי הוא ומה טיבו); מעשי נסים שאֵרעו לו ושעשה (כלכלת העורבים אותו ומעשהו עם האשה הצרפתית); פגישתו עם אחאב וירידת הגשמים; מעשה הר כרמל; בריחתו מפני איזבל; מלחמת אחאב עם ארם ונצחונו; מעשה נבות היזרעאלי; המלחמה השניה בארם ומות אחאב. כל אלה הם ענינים גדולים, ציורים היסטוריים שלמים מלאים ענין. אבל הפרקים האלה לא לקח המסדר מספר אחד, אלא משנים או שלשה, כי קצתם סותרים זה לזה. מְיַחסו של אליהו לאחאב נראה, כי היתה מלחמה תמידית בין אחאב ובין נביאי יהוה, כי הֵרע אחאב לעשות מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו (כא, כה–כו). בימיו הרסו את מזבחות יהוה ואת נביאיו הרגו בחרב (יט, יד), אבל מספורים אחרים בקֹבץ זה

ו) עַיֵן להלן (בחקר ספרי־נבואה), שם יבֹרר, כי הדברים: „אחר ישׁבו בני ישראל ובקשו את יהוה אלהיהם ואת דוד מלכם... באחרית הימים" (הושע, ג, ה) אינם לנביא זה.

ז) עַיֵן במאמרי „מלחמות יהוה", ששם בֵררתי המאורעות האלה בפרטות.

ויהודה אנו מוצאים בספר מלכים בלבול מרבה. כבר עמדו הראשונים על הקשי הזה, וכדי לסלק את התמיהות העמידו שני כללים: א) מלכי ישראל ויהודה מנו את שנותם מאחד בניסן, ומלך שעלה לכסא לפני א׳ בניסן, עלתה לו שנה. לפיכך אם מלך, למשל, באדר ומת בניסן, אפילו שלא מלך חדש ימים, נחשבו לו בהיסטוריה **שתי שנים**. ב) אותה השנה, שמת בה המלך ומלך אחריו יורשו, נחשבה לשניהם שנה שלמה. באפן זה מנו את השנה כפלים. בשתי הנחות אלה, שודאי הן אמתיות, יכולים אנו לסלק כמה תמיהות – אבל לא את **כלן**: והקשי יגדל בזה, כי יש שנויי נוסחאות במספר השנים בכתבי־יד שונים ומנוסח המסורה לנוסח התרגום היוני והסורי. ואיך שנטריח את־עצמנו ליַשב הקושיות המרבות, על־כרחנו שנתרחק לפעמים מנוסח המסורה, כדי שנמצא סדר במנין השנים 1).

המחבר קצר והמציא לנו בספרו, בעקר, רק כרוניקה של מלכי ישראל ויהודה. אך הספרים, שמהם לקח את רשומיו, לא אבדו תכף, אלא מצוים היו עוד קצת זמנים בידי העם. מהם ומספרים היסטוריים אחרים לקח אדם בזמן מאחר והשלים את ספר מלכים וקבע בו ענינים חשובים ומרבי־הערך. רֹב המקורות ההיסטוריים **והמעלים שבהם** היו מאפרים, כי שם התקדמה הספרות הספורית וההיסטורית בזמן קדום. היסודות הספרותיים מאפרים, אשר נבלעו בספר מלכים, נכרים בסמנים מבהקים. פעֻלת הנביאים באפרים קדמה לזו שביהודה. בספר מלכים נזכרים הנביאים הצפוניים אחיה השילוני, יהוא בן־חנני, אליהו, אלישע. שונים מהם לגמרי הנביאים שקמו ביהודה מזמן עמוס ואילך. איך שיהיה משפטנו על הנביאים, שקמו באפרים, הנה ברי, שלא הם עשו את ישראל לעם היסטורי נצחי, אלא הנביאים מזמן עמוס ואילך. קצתם היו מאפרים; נודע לנו בשמו הנביא הושע בן־בארי. אבל הנביאים האלה מבית־מדרשו של עמוס יצאו. לא היו „בני נביאים", לא „למדו" נביאות, אלא בהם נתגלה הכח המוסרי, האלהיות שבאדם. נביאי אפרים קנאו את קנאת יהוה; אבל נביאי יהודה, ועליהם נחשב גם את הושע בן־בארי, רוממו את ישראל ועשוהו מכשר וכדאי לשליחו ההיסטורי הנצחי. זהו בנוגע לתורת הנביאים. זולת זה יש עוד סמן מבהק להבחין בו בין היסוד ההיסטוריוגרפי של יהודה ובין זה של אפרים. ביהודה הטעימו תמיד את חשיבות ירושלים, „העיר אשר בחר יהוה מכל שבטי ישראל", ואת חשיבות בית־הבחירה, אשר אמר יהוה „לשכן שמו שם", וקנאו קנאת בית־דוד. חלוקת הממלכה היתה בעיניהם „פשיעה", ואפילו שהודו, כי מאת יהוה היה הדבר הזה, יען כי סרו שלמה

1) ברור המקצוע החשוב הזה בהיסטוריה המקראית עַיֵן ברשימה הזמנית בתרגום הביבליה שלי ובזה של **קוטש** ועוד.
F. A. **Herzog**, Die Chronologie der beiden Königsbücher, Münster 1909; Ed. **Mahler**, Handbuch der jüdischen Chronologie, Leipzig 1916.

בתוך הספור של הפרוד הדתי, וחבר את הדברים בדבור: „אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה״ (יג, לג). מה שנאמר להלן חוזר אל המספר לפני מעשה איש־האלהים, אשר בא מיהודה. אין ספק, כי ספור־מעשה זה אינו מעקר הספור ההיסטורי שבספר מלכים. מתי נוסד ספור זה? לפי משמעותו בתחלתו: „הנה בן נולד לבית־דוד, יאשיהו שמו״ (יג, ב) נראה, כי יסדוהו אחרי ימי יאשיהו ואחרי המעשים שעשה בבית אל, כמספר עליו בסוף ספר מלכים־ב. אך מדברי הספור עצמו בסגנונו ובאפיו המיחד (הוא ספור עממי יפה מאד) נראה, שהוא שיך לזמן קדום יותר. ובזמן מאחר עבדוהו ונסחו את תחלתו בהתאמה אל מעשה יאשיהו בסוף ימי בית ראשון. לא בא איש־האלהים מיהודה (לפי ספור המעשה בטופסו הקדום) לבשר לדת יאשיהו ומה שעתיד הוא לעשות בבית אל, אלא להחזיר סתם את ירבעם ואת ישראל בתשובה. את הספור הזה הרחיבו בזמן מאחר והוסיפו ענין לדת יאשיהו ומעשהו.

באפרים הוא, כנראה, מקור הספור ממחלת בן־ירבעם ומנבואת אחיה השילוני (יד, א–יח). אך מעבד הוא ביהודה אחר גלות עשרת השבטים. זה נכר בדברים: „ולא היית כעבדי דוד, אשר שמר מצותי ואשר הלך אחרי בכל־לבבו לעשות רק הישר בעיני״ (יד, ח) ובדברי היעוד: „ונתש את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם, וזרם מעבר לנהר...״ (יד, טו). בעבוד הספור נכשל המסדר באנכרוניסם גס, בשימו בפי אחיה את דברי התוכחה על ירבעם: „ותרע לעשות מכל אשר היו לפניך״ (שם, ט). וסגנון הדברים מוכיח, כי היה תחלה הנוסח: „ותרע לעשות מכל המלכים אשר היו לפניך״.

מהלוקת הממלכה ואילך מסדרת ההיסטוריה בספר מלכים בהרצאה כפולה: מאורעות מלכי ישראל ומאורעות מלכי יהודה. זו נמשכה והולכת עד גלות עשרת השבטים (מתחלת מלכות ירבעם עד הרבן שמרון מאתים ועשר שנים, מן 932 עד 722 לפני התאריך המ׳). מחבר ספר מלכים נתכון להמציא לנו היסטוריה שלמה של ישראל בימי המלכים, שתהי נמשכת לספור ההיסטורי שלפניה בספרים הקודמים. את חלוקת הממלכה לשנים, שלפי השקפתו היתה „פשיעה״ של שבטי אפרים בבית דוד, ציר בתור אפיסודה עוברת. אחר גלות עשרת השבטים חזרה ההיסטוריה הישראלית להיות מאחדת. וכדי לסדר את ההיסטוריה בזמן חלוקת הממלכה על סדר הזמנים, היה המחבר אנוס לדלג מיהודה לאפרים ומאפרים ליהודה. שיטתו היא להחל: בשנת כך וכך למלך פלוני מלך פלוני, וכך וכך שנים מלך. כן עשה למלכי יהודה וכן עשה למלכי ישראל. על־פי הרב קצר בספורי המאורעות וסים לכל מלך ומלך: „ויתר דברי... אשר עשה (ולפעמים הוסיף: „וגבורתו״ או „ומלחמותיו אשר נלחם״) הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי יהודה״ (ולמלכי ישראל: „על ספר דברי הימים למלכי ישראל״). ולפי־זה העיד המחבר על עצמו, כי הביא בספרו רק קצור של ספרים היסטוריים, אשר היו לפניו. בהקבלת הזמנים לפי קביעת שנות מלכי ישראל

וישלחו ויקראו אותו להמליכו על ישראל. בספורנו נצטמצמו הפרטים לציור כללי, שהמאורעות האלה נעשו בימים מועטים. אבל אין ספק, שמעשה רב כזה לא בימים מועטים היה, וירבעם היה הנושא ונותן במאורעות האלה. הוא ורבים מבני אפרים אמרו תכף להפרד מבית דוד; אך לעֻמתם היו המְרַבים משתדלים בפשרה, ורק כשבטל המו"מ בפתיותו של רחבעם באו לידי פרוד. ולפיכך קרוב הדבר, שבהצעת זקני ישראל לפני רחבעם ובתשובתו לישראל לא היה ירבעם באותו מעמד. הוא וסיעתו חפצו תכף בפרוד. כשבטל המו"מ שלחו לקרא לו להמליכו. שלא ידע העם עד לאותו רגע, כי שב ירבעם ממצרים – זוהי וַדאי טעות. הדברים האלה („ויהי כשמֹע כל ישראל כי שב ירבעם") הם שגרת הלשון. לפי הרצאת הדברים כאן היה רחבעם האשם בפרוד זה, כי הלך בעצת הנערים. מחבר ספר מלכים קבע את הספור בספרו, אך הוסיף: „ויפשעו ישראל בבית דוד עד היום הזה" (יב, יט). לפי השקפתו היתה זאת „פשיעה" מצד שבטי ישראל. עוד רשם, שהיה בדעת רחבעם להלחם בישראל ולהשיבם אליו בחזקה; אך מנעהו מזה שמעיה איש האלהים בשם יהוה, כי מאת יהוה היה הדבר הזה 1). ובני יהודה שמעו בקול יהוה, ונמנעו מלהלחם עם אחיהם. ועוד תלו בזה ספור הדברים מהפרוד הדתי של שבטי ישראל. לא רק בבית דוד פטעו, אלא גם ביהוה אלהי ישראל (יב, כה–לג; יג, לג–לד). עשה לו המלך ירבעם עגלי זהב והכריז עליהם: „הנה אלהיך ישראל, אשר העלוך מארץ מצרים". מחבר הפרשה הזאת מצַיר המעשה, כאלו היה מקדש ירושלים כבר „בית הבחירה", וגם בו פשע ירבעם בהכריזו: „רב לכם מעלות ירושלם". גם חטא לעשות לו כֹּהנים „מקצות העם" (כלומר: מחשובי העם, זה שנאמר בספר הברית: ואל אצילי בני ישראל (שמות, כד, יא), „אשר לא היו מבני לוי". ולא זו בלבד, אלא הוא עצמו, „זר", עלה להקטיר. ונראה, כי בישראל היו עושים את „החג" – חג הסֻכּות, שהוא „חג יהוה" – בחֹדש השמיני ולא בחֹדש השביעי, וזה היה מנהג קדום. ואמרו ביהודה, כי עשה ירבעם הדבר במתכַּון, להגדיל הפרוד הדתי בין ישראל ויהודה. מובן, שזהו ציור המאורעות על־פי השקפת בני יהודה, וכעין זה אמרו באפרים על עבודתם בירושלים.

בענין הפרוד הדתי, שעשה ירבעם, ספרו בזמן מאֻחר מעשה נורא, שאֵרע בשעת הקטֹרת, אשר הקטיר ירבעם (יט, א–לג). אותו תהב המסדר

1) נאמר כאן: „אֱמֹר אל רחבעם בן שלמה מלך יהודה ואל כל בית יהודה ובנְיָמין ויתר העם" (יב, כג). זה מפֹרש למעלה (יב, יז): „ובני ישראל הישבים בערי יהודה וימלך עליהם רחבעם", כלומר: רחבעם מלך על יהודה ועל אותם מבני ישראל, אשר באו והתישבו בערי יהודה. כך הסבירו להם את המאורע הזה בזמן מאֻחר. ובאמת לא היה כל שבט בנימין ליהודה, אלא זה שחלקו נבלע ביהודה. בית אל של בנימין היתה לאפרים.

האחד מקורי והשני נעשה דוגמתו. לי נראה, כי המקורי הוא במעשה אחיה וירבעם. כי כאן נעשה הדבר בכוון סמן נבואי, ובמעשה שמואל ושאול נעשה הדבר באקראי. ומה היה אלמלא החזיק שאול בכנף מעילו של שמואל ויקרעהו? כלום תולים נבואה במקרה? משנקבעה פרשה זו בספר מלכים שנו בה קצת דברים. שמו בפי אחיה את היעוד: למען עבדי דוד ולמען ירושלם, העיר אשר בחרתי בה מכל שבטי ישראל. הדברים האלה מפסיקים את יעודו של אחיה. הוא אומר: „הנני קֹרע את הממלכה מיד שלמה ונתתי[ה] לך – ומלכת ככל אשר תאוה נפשך והיית מלך על ישראל" (יא, לז). מה שנאמר מסוף פסוק ל"א עד תחלת פסוק ל"ז היא הוספה מאֻחרת, שקבעה לכבוד בית דוד ולכבוד ירושלים, העיר אשר בחר בה יהוה מכל שבטי ישראל. ואמנם לא יובן, מה טעם בדבר, כי לכבוד ירושלים ישאיר יהוה ניר לדוד? זה מכֻוָּן רק לזמן מאֻחר, שמלכות בית־דוד וירושלים היו קשורות כל־כך זו בזו למֻשג דתי־לאֻמי. – בסוף היעוד הוסיפו עוד: „ואענה את זרע דוד למען זאת – אך לא כל הימים". זה נכתב בזמן שגברו כבר הגעגועים לזרע בית־דוד.

להלן (יב, א–כד) קבע המחבר ספור היסטורי חשוב רב־הענין: חלוקת ישראל. זהו ספור יפה מאד, עקרו מאפרים, אך המחבר שִׁנה בו קצת להטותו כלפי יהודה. על־כן באו בו קצת סתירות. ירבעם בן־נבט היה במצרים בשעת מות שלמה. בשכם נאספו זקני ישראל, ובדעתם היה להמליך את רחבעם, בתנאי שיקל על המסים מעל העם. בנוגע לירבעם הנה אפשר: א) כי בא מעצמו ממצרים לשכם, לדבר שם בשם העם; ב) כי שלחו זקני ישראל לקרא לו; ג) לאחר שנפרדו מבית־דוד שלחו וקראו לו, להמליכו עליהם. בספור שלפנינו הֻרכבו שלש האפשרֻיות ויצא מהן ספור אחד, שבפרט זה סותר את דברי עצמו. בטופס המקורי היתה תחלתו: „ויהי כשמֹע ירבעם בן־נבט – והוא עודנו במצרים, אשר ברח מפני שלמה המלך – וַיָּשָׁב ירבעם ממצרים ויבֹאו ירבעם וכל קהל ישראל וידברו אל רחבעם..." אך הדברים האלה נשתנו בסדר ספר מלכים, ובמקום „וַיָּשָׁב ירבעם ממצרים" נסחו „וַיֵּשֶׁב ירבעם במצרים" (ולפי זה שַׁיכים גם הדברים האלה למאמר הַמֻּסגר) והוסיפו עוד: „וישלחו ויקראו לו". לפי־זה היו צריכים לנסח במאמר שלאחריו ויבוא (ולא: ויבאו), ובאמת הגיהו בו במסורה (קרי: ויבאו), ובסוף ספורנו נאמר: „ויהי כשמֹע כל ישראל, כי שב ירבעם, וישלחו ויקראו אתו אל העדה וימליכו אתו על כל ישראל; לא היה אחרי בית דוד זֻלתי שבט יהודה לבדו" (יב, כ). משמע מזה, שלא היה ירבעם כשנשאו ונתנו זקני ישראל עם רחבעם; ורק לאחר שבטל המו"מ, כי דבר אליהם רחבעם קשה, שמעו, כי שב ירבעם ממצרים

בית דוד היו: יהודה ושמעון (זה נבלע ביהודה), בנימין ולוי, שבתחלה לא היה לו חלק ונחלה בישראל. בימי בית שני היו אלה ל„שבט אחד", ולא חש המסדר לסתירה מכאן לפסוק ל.

שבא אז על ישראל בחלוקת הממלכה ובאבדן מלכות בית־דוד. החטא גרם. ומי החטיא את שלמה? וַדאי הנשים הנכריות. כי לקח את בת־פרעה מסֻפר למעלה. ועל בנו רחבעם נאמר, כי שֵם אמו נעמה העמונית (יד, כא). הרי ברור, כי אהב שלמה נשים נכריות. כי העמיד שלמה מזבחות לאלהי העמים, ואפילו לכמוש „שִקֻץ מואב" ולמלך „שִקֻץ בני עמון" – נראה, שזהו מעשה היסטורי. כשם שבנה מקדש ליהוה, „קִשט" את ירושלים גם במקדשים לאלהי העמים. יעוד העֹנש לשלמה (יא, יא – יג) שַיך בלי־ספק לזמן מאֻחר. וכבר בררתי, שכל יעודי נבואה **שנתקימו** נאמרו לאחר שנתקימו. המסֻפר מימי זקנתו של שלמה, שממלכתו החלה להתמוטט עוד בימיו (יא, יד–מג), הוא ודאי היסטורי. בספור זה נבלעה רשימה היסטורית (יג, טו–טז), שלא נאמרה במקומה. כי נצחון דוד על אדום ומעשהו שם נאמר בספר שמואל־ב בקצור (ח, יב). כי סִיע פרעה מלך מצרים להדד במרדו בשלמה, אף־על־פי כי התחתן שלמה עם פרעה ויקח את בתו לאשה – אין זה תמוה. כבר בררו החוקרים, כי בסוף ימיו של שלמה קמה דינַסטיה חדשה במצרים, והמלך החדש לא ידע את שלמה. גם ירבעם בן־נבט מצא מפלט במצרים כל ימי שלמה.

מסֻפר, כי הנביא **אחיה** השילוני נבא לירבעם בן־נבט, כי ימלוך הוא על ישראל (יא, כט–לט). עִקר הספור הזה נכתב בממלכת אפרים, כפי הנראה, תכף במלכות ירבעם. שהרי נמצא בו יעוד טוב לירבעם, מה שאפשר רק בימיו, או לכל המאֻחר בימי נדב בנו, אשר מלך על ישראל רק שתי שנים. עליו קָשר בעשא והרג אותו והשמיד את כל בית ירבעם (טו, כז–כט). היעוד הטוב על בית ירבעם נוסד, לפי־זה, קֹדם למאורע הרע המכחישו. בספור זה אנו מוצאים אניקדוטה של **קריעת הַשַלמה** אשר על ירבעם, וזוהי סמן ליעוד האלהי: „הנני קֹרע את **הממלכה** מיד שלמה ונתתי לך את עשרה השבטים" 1). מעין מעשה כזה נאמר גם ביעוד שמואל לשאול (שמואל־א, טו, כז–כח). ודאי, כי בשני הספורים האלה

1) מסגנון הדברים אנו למדים, כי בטופס המקורי היה נוסח היעוד: „הנני קֹרע את הממלכה **מיד שלמה** ונתתי[ה] לך". ובהיות שלא נקרעה הממלכה מיד שלמה, אלא מיד רחבעם בנו, על־כן הוסיפו בזמן מאֻחר: „ולא אקח את הממלכה מידו, כי נשיא אשִתנו כל ימי חייו... ולקחתי המלוכה **מיד בנו ונתתיה** לך — את עשרת השבטים". ולבסוף נכתב: „ולא אקח את **כל** הממלכה מידו". ערבבו שני ענינים: א) שלא יקח את הממלכה מידו, אלא מיד בנו; ב) שלא יקח את כל הממלכה מידו. והדברים נכתבו בזמן מאֻחר, ולפיכך נכחו וכתבו: „יען אשר **עזבוני**... ולא **הלכו** בדרכי". לשון־רבים הוא תמוה כאן. והנה בעל היעוד הזה הוא מדבר ב„עשרת השבטים" של ממלכת ירבעם וב„שבט האחד" של ממלכת בית דוד (יא, לב, לו). במקרא אנו מוצאים מספָר הסכמי לשבטי ישראל **שנים עשר**, ולפיכך קרע אחיה את שלמת ירבעם שנים עשר קרעים (יא, ל). „עשרת השבטים" של מלכות אפרים היו: ראובן, יששכר, זבולן, דן, נפתלי, גד, אשר, אפרים, מכיר (חצי שבט המנשה במערב) וגלעד (חצי שבט המנשה בעבר הירדן מזרחה) — כלומר **במערב**: אפרים, מכיר, יששכר, זבולן, דן, נפתלי, אשר, ובמזרח: ראובן, גד וגלעד. „השבט האחד" של מלכות

ועדַין המקדש קַיָם בירושלים. בתחלת ימי הגלות תקנו כבר להתפלל אל יהוה ופניהם כלפי ירושלים, אשר שם בית יהוה (דניאל, ו, יא). ואנו מכירים מתוך הדברים האלה, מה היה תֹכן תפלתם ותחנתם: כי יתנם יהוה לרחמים לפני שוביהם „ורחמום". תקוה אחרת לא היתה להם אז בגלות בבל. ואפשר שנוסדה תפלה זו בזמן מאֻחר יותר, אחר בנין בית שני, והדברים מְכֻוָּנים לגלות בבל בימי מלכות פרס. לזמן זה מכֻוָנים גם הדברים ביחס „הנכרי", שיבוא להתפלל בבית ההוא (ח, מא), גם הדברים: „כי האמנם יֵשֵׁב אלהים על הארץ? הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך – אף כי הבית הזה אשר בניתי" (ח, כז). ורעיון זה נאמר בדברי הנביא, שעמד לישראל בתחלת ימי בית שני, כשהיו מתגאים קצתם בבנין זה והרחיקו בזרוע את אחיהם מלהשתתף בו: „השמים כסאי והארץ הדֹם רגלי – אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי?" (ישעיה, סו, א). גם שאר דברי התפלה שַׁיכים לימי גלות בבל או לימי מלכות פרס ובסגנונה נכרת השפעת ספר דברים.

גם ספור מלכת שבא (י, א–יג) אינו מעִקר ההרצאה ההיסטורית שבספר מלכים־א. זהו ספור אגדה עממית מזמן מאחר. לא הֻברר, מה טיבה של „מלכת־שבא" זו, שבאה לירושלים לנסות את שלמה בחידות. נראה, כי לקוחה אניקדוטה זו מקֹבץ ספורים עממיים. המזרחי מחבב הרבה את החידות. באיזה קֹבץ של ספורים עממיים נקבע מעשה במלכה או בבת מלכה, שאמרה להנשא לזה, אשר יפתור חידותיה. ובהיות כי הִללו כאן את חכמת שלמה, כי היה חכם מכל אדם, צרפו גם את אניקדוטה זו לכאן.

הספור ההיסטורי על־דבר מלכות שלמה מתחיל מפרק יא. זה שַׁיך, וַדאי, לעִקר ההיסטוריה, כי זולתו לא יובן ענין חלוקת ממלֶכת ישראל. בספור זה מצֻיר לנו שלמה בטבעו האמתי. החסרון המוסרי העִקרי שבו היתה נטיתו לפזרנות, לקשט את ירושלים בבנינים מפֹארים ולפאר את ביתו ואת מעמד משרתיו. וכבר ראינו למעלה, בכמה עלתה לו פזרנות זו. לבסוף היה אנוס למכור עָרי ישראל בעצי ארזים וברושים ובזהב. ועוד בחייו גברה עליו תרעֹמת חריפה מצד העמים, אשר הכניע דָוד, ואפילו מצד שבטי ישראל – כי היה על המסים כבד מאד. והנה זהו מאורע פוליטי. אך מחבר ספר מלכים העמיד הכל על יסוד דתי. לפיכך הקדים לספור ההיסטורי דברים מדַברים בגנותו של המלך שלֹמה ביחס מעשיו הדתיים. הוא לקח נשים מבנות העמים, „אשר אמר יהוה אל בני ישראל, לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם". כבר הֻברר למעלה, כי בסוף זמן בית ראשון היה אָסור זה נוהג לגבי קצת עמים (איכה, א, י). מעשה זה של חטא שלמה בנשים נכריות נזכר בספר נחמיה (יג, כו), ולפי־זה היה מעשה זה קבוע כבר בספר מלכים בימים ההם. בדברי נחמיה אנו מוצאים את טעם הדבר, על־מה לא החסירו את המעשה המגֻנה הזה מספור מאורעות מלך זה, ש„לא היה מלך כמֹהו ואהוב לאלהיו היה" – כי אלמלא כן לא יובן לנו כל מה

לדבר בשבח המלך ומפליג בכבוד ביתו ועשרו. אך מתוך הדברים האלה יצא לנו הקורטוב ההיסטורי, שאותה הנטיה החולנית של שלמה לבנינים מפֹאָרים ולפזרנות הביאה תקלה מְרֻבה לישראל. כך היה מפֹרש בטופס המקורי של הספור הזה ומה שנראה מפרשיות שנקבעו להלן. אבל האגדה העממית הַמציאה לספור הדברים צורה אחרת. המְסַפר בהמשך ההרצאה ההיסטורית (יא–יב) מחֻבר לטופס המקורי בספורנו. מקום רחב תופש בספר מלכים־א ספור בנין המקדש וחֲנֻכת הבית (ו, א–לז; ז, יג–נ; ח, א–סו). בנין המקדש בירושלים היה בזמנו אחד מעשי־הבנין של שלמה. הוא בנה בית יהוה ואת ביתו ואת „בית יער הלבנון", „ובית עשה לבת פרעה", וגם בנה את חומת ירושלים (ג, א; ז, א–יב). אבל בזמן מאֻחר הגדילו מאד את ערך בנין המקדש ועשוהו למאורע היסטורי חשוב. ולא היה זה סתם בנין, כשאר בניני המלך, אלא מכֻון היה מתחלתו לבנות „בית זְבֻל" 1) ליהוה, „מכוֹן לשבתו עולמים". הבית הזה יהיה מרכז עבודת־יהוה לא רק בישראל, אלא בכל העולם. הרעיון של יהדות אוניברסלית, יהדות של כל באי עולם, היה שקוע בבנין זה מתחלתו. מובן, שזו היתה השקפת הדורות המאֻחרים; זוהי מתורת הנביאים. בספר מלכים־א אנו מוצאים את הטופס המקורי של ספור בנין המקדש בשני חלקים, והוא מֻקטע באמצע (ו, א–לז; ז, יג–נ). וברי הוא, כי גם בטופסו המקורי מֻרכב הספור הזה משני יסודות. ביסוד הראשון, שהוא לפי דעתי הראשון, לא נאמר מי בנה את הבית. בשני, והוא מאֻחר קצת, נאמר, ששלח שלמה ויבֵא את חירם מצור, וזה סיע הרבה בבנין. חירם היה בן איש צורי ואשה אלמנה ממטה נפתלי. אומנותו היתה „חֹרש נחשת", „וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת 2) לעשות כל מלאכה בנחשת" (ז, יג–יד). זהו עִקר הספור וצריך לחבר את שני הקטעים ולצרפם לספור אחד. אבל ספור חֲנֻכת־הבית והדרוש הארֹך, אשר דרש שלמה לכבוד היום ולכבוד המאורע הגדול הזה, שַיכים לזמן מאֻחר, לימי גלות בבל. וזה מפֹרש בדברי המקרא: „כי יחטאו לך... ואנפת בם, ונתתם לפני אויב, ו ש ְ ב ו ם ש ֹ ב י ה ם א ל א ר ץ ה א ו י ב, רחוקה או קרובה; והשיבו אל לבם בארץ אשר נ ִ ש ְ ב ו ש ם, ושבו והתחננו אליך ב א ר ץ ש ֹ ב י ה ם"; „ושבו אליך ב כ ל ל ב ב ם ו ב כ ל נ פ ש ם בארץ אֹיביהם, אשר שָבו אֹתם, והתפללו אליך ד ר ך א ר צ ם אשר נתתה לאבותם, העיר אשר בחרת והבית אשר בנית לשמך; ושמעת השמים מכון שבתך את תפלתם ואת תחנתם ועשית משפטם; וסלחת לעמך... ונתתם ל ר ח מ י ם ל פ נ י ש ֹ ב י ה ם ורִחֲמוּם" (ח, מו–נ). ואין ספק, כי נאמרו הדברים האלה בימי גלות בבל — כנראה, אחר גלות יהויכין,

---

1) „בית זְבֻל"—יפה פֵרש דֶליטש: בית רם ונִשא, ולא בית דירה, כפֵרוש המקֻבל.

2) בדברים האלה השתמשו בסוף ימי מלכות פרס ביחס לבצלאל בן־אורי (שמות, לא, ג).

פַּחות המדינות. ומובן, כי בפרס או בבבל היו מסַמנים את התחומים האלה בשם „עבר הנהר", ובימי מלכות פרס נקראו כן גם בא"י. אבל בימיו של שלמה אין כנוי־שם זה אלא אַנכרוניסם גס. מכאן ראיה, כי עִבדו הפרשיות האלה בימי מלכות פרס. בימים שנשתעבדו ישראל לגוים היו מתענגים הרבה בקריאת ספורים מגדֻלתם בימי קדם, ובשלמה תלו את כל האֹשֶר והכבוד של הימים הראשונים 1). הספורים האלה התפשטו בעם בטופסים שונים, ומהם אסף המחבר או המסדר ספור גדֻלת שלמה בפרשיות שלפנינו. זה גרם, כי קצת פרטים נאמרו שתי פעמים. למשל, בענין רבוי סוסים ופרשים של שלמה אנו מוצאים זה פעם אחת בציור כללי (ה, ו) ופעם שנית מפֹרט (י, כו–כט). כיוצא בזה גם בציור חכמתו ועשרו של המלך שלמה, שהדברים נאמרים ונשנים, וברֹב הם עולים בערבוביה. בספור רֹב סוסיו ופרשיו (י, כו–כט) אנו מוצאים בתוך הדברים: „ויתן המלך את הכסף 2) בירושלם כאבנים, ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפֵלה לרֹב" (י, כז). אין הדברים האלה עושים רשֶם של ספור היסטורי. עם־כל־זה ודאי שנמצא בהם גם גרעין היסטורי. נראה לי, כי זה שמסֻפר בענין הברית הפוליטית והמסחרית עם חירם מלך צוֹר הוא בעִקרו עובדה (ה, טו–כה; ט, יא–יד; שם, כו–כח; י, כב). הדברים מבֻלבלים ונבלעים בספורי ענינים אחרים, ולפיכך אינם מחֻוָרים די צרכם. יש אשר החליטו, שלא היתה זו ב ר י ת בין שני המלכים האלה, אלא שלמה הי־ה כפוף למלך צור והעלה לו מס שנה בשנה: „עשרים אלף כֹּר חטים מכֹּלת לביתו ועשרים כֹּר שמן כתית" (ה, כה), וכן נתן לו עשרים עיר בארץ הגליל (ט, יא). אבל משמעות הדברים אינה כן. בפֵרוש נאמר, כי במחיר חטים ושמן, שנתן המלך שלמה לחירם (א"י היתה מוציאה חטים ושמן, עַיֵן יחזקאל, כז, יז), נתן זה לשלמה די צרכו עצי ארזים ועצי ברושים לבניניו, ומחיר עשרים העיר בארץ הגליל נתן חירם לשלמה עצי ארזים ועצי ברושים „לכל חפצו". לשלמה היה חשק גדול בבנינים מפאֳרים, והיה נוהג בפזרנות מֻפלגת. מסֻפר, כי בנה את בית יהוה שבע שנים, ואת ביתו בנה שלש־עשרה שנה, וקִשט את בניניו בקשוטי זהב וכסף ישן. גם הִרבה לו סוסים. כדי למלא ספוקו העלה מס כבד על העם והוציא בכל שנה עשרים אלף כֹּר חטים ועשרים כֹּר שמן כתית למלך צור, ובמחיר זה נתן לו מלך צור עצי ארזים ועצי ברושים ככל חפצו. ועוד לא הספיק לו והיה צריך לעצי ארזים וברושים וזהב, ויתן למלך צור במחירם עשרים עיר. שלא נ כ ב ש ו הערים האלה, זה יצא לנו ברור מדברי חירם, שלא ישרו הערים בעיניו: „מה הערים האלה אשר נתת לי, א ח י ?" בטופס הפרשיות שלפנינו מרבה

---

1) סמני עִבּוּד בזמן מאֻחר אנו מוצאים גם בפרטי שמות הבהמות: „לבד מאיל וצבי ויחמור" (ה, ג); עַיֵן דברים, יד, ה.

2) בדברי־הימים־ב (א, טו) הגִזים יותר: „ויתן... את־הכסף ו א ת־ה ז ה ב בירושלם כאבנים".

בספור שלפנינו מיחסים הדברים לדוד, ושלמה עשה מה שעשה לקים דברי המת.

מכאן ואילך (ג, א–ה, לב) קבע המחבר קטעי הספורים, אשר אסף מקבצים שונים, וקצתם סותרים זה לזה, או שהם סותרים למה שנאמר במקום אחר בספר מלכים. מספר, כי לקח שלמה את בת פרעה (ג, א; ט, טז), הכותב לא ראה בזה סתירה. אבל במקום אחר מספר זה בגנות שלמה (יא, א). בהיות כי זבח שלמה בבמת גבעון, ראה מסדר הספר חובה להעיר, כי זה היה בשעת התר הבמות, „כי לא נבנה בית לשם יהוה עד הימים ההם" (ג, ב). ולהלן (יא, ז–ח) נאמר, כי בנה שלמה מזבחות לאלהי העמים, אפילו לכמוש „שקוץ מואב" ולמלך „שקוץ בני עמון". זוהי עובדה היסטורית, אלא כי בזמן מאחר יחסו לשלמה יראת יהוה, ורק אותו עבד. וכדי לפשר בין שני המקומות האלה המציאו, כי מה שעשה שלמה, לבנות מזבחות לאלהי העמים, היה „לעת זקנתו", ואז הטו הנשים את לבבו. בתחלת ספר מלכים־א מספר הכל בשבחו של שלמה (ג, ד–טו). הספור הזה מצטין ברבוי קרבנות, שהוא מיחס לשלמה: „א ל ף ע ל ו ת יעלה שלמה על המזבח ההוא" (ג, ד; עין גם ג, טו). בלי סדור יפה הוא מספר כאן את רב העשר והחכמה והגדלה של המלך: האניקדוטה של משפטו המחכם (ג, טז–כח). ודאי, כי היתה זו שגורה בפי כל עמי המזרח, שהם מחבבים לא רק את משפט ה צ ד ק, אלא גם את המשפט ה מ ח כ ם, החדוד שבו. זהו לפי השקפתם וטעמם, במה שהם מוצאים חכמה נפלאה. לזה סמך המסדר רשימת שרי שלמה (ד, ג–יט). פתיחתה: „ויהי המלך שלמה מלך על כל ישראל", וסיומה: „יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב, אכלים ושתים ושמחים". נכרים בדברים האלה סמני הספור העממי. ממין זה הוא גם מה שקבע המסדר להלן, שלקח גם־כן מקבץ ספורים עממיים, שעקר גדול בהם ההפלגה: „ושלמה היה מושל ב כ ל־ה מ מ ל כ ו ת מן־הנהר [עד] ארץ פלשתים ועד גבול מצרים מגשים מנחה ועבדים את שלמה כל ימי חייו" (ה, א). ולהלן (שם, ד) הוא אומר: „כי הוא רדה בכל עבר ה נ ה ר מתפסח ועד עזה, בכל מלכי ע ב ר ה נ ה ר..." הסמן הגיוגרפי „עבר הנהר", שנאמר כאן שתי פעמים, מלמדנו בברור, מ ת י נאמרו הדברים האלה ומתי נכתבה פרשה זו. בימי מלכות פרס היו קוראים לסוריה וא"י והמדינות הסמוכות להן מעבר לנהר פרת מ ע ר ב ה בשם „עבר נהרה" (בכתבי המלך שבספר עזרא נאמר זה י"ב פעמים). במדינות האלה משל פחה אחד בשם מלך פרס, ולמשמעתו סרו

מצותיו ומשפטיו ועדותיו כ כ ת ו ב בתורת משה..." ובספר דברים (ד, מ): „ושמרת את חקיו ואת מצותיו..." במלכים (ב, ג): „למען תשכיל את כל אשר תעשה ואת כל אשר תפנה שם", ובספר יהושע (פרשת גר שיכת לספר דברים, כמבאר למעלה): „למען תשכיל בכל אשר תלך" (א, ז). במלכים (ב, ד): „ללכת לפני בכל לבבם ובכל נפשם". מליצה זו מצויה הרבה בספר דברים.

כבר ראינו, כי היה דוד גם בימי גבורתו נתון בעניני משפחה להשפעה מן החוץ. עכשו, לעת זקנתו, היה תלוי יותר ויותר בדעת אחרים. נתקשרו בת־שבע, אֵם שלמה, נתן הנביא ובניהו בן־יהוידע (שהיה ממֻנה על הכרתי והפלתי), צדוק הכהן, שמעי אחי דוד ורעי[ו] הגבורים [1]) להעביר את המלוכה מאדניה אל שלמה. סבת הדבר לא הֻבררה כאן. ורק יואב ואביתר הכהן עזרו אחרי אדניה. יואב היה נאמן בכל לבו לבית דוד וחפץ בקיומו. לא נראה לו ישר ורצוי לעשות מעשה רב כזה, ואביתר הכהן הסכים לו. דוד היה לעת זקנתו רך כקנה. הכרעת המעשים לא היתה בידו, אלא בידי אלה המשפיעים עליו. משני הצדדים התאמצו לעשות מעשה בחייו. בהתחרות זו גברה כת שלמה. כי סִיְעו לה נתן הנביא ובת־שבע, אשר היתה להם השפעה מְרֻבה על המלך.

ספור הדברים בטופסו המקורי הוא א, א–נג, ב, א וב–י, יב–מו. בו מסֻפר ענין המלֻכת שלמה בחיי אביו, ומעשיו הראשונים בהשמָדת כל אלה שכנגדו והריגת אחיו אדניה. פרשה זו נִכרת בסגנונה ובסִמנים מיֻחדים לה. הכותב מחבב הרבה את הַצֶּרֶמוֹנִיָּה בבית המלך ומצַיר אותה באריכות. באה בת־שבע אל המלך; הכותב אינו נמנע מלספר בפרטות: „ותקד בת־שבע ותשתחו למלך" (א, טז). „עודנה מדברת עם־המלך ונתן הנביא בא; ויגידו למלך לאמר: הנה נתן הנביא, ויבא לפני המלך וישתחו למלך על־אפיו ארצה" (שם, כב–כג). בשעה שדבר נתן עם המלך יצאה בת שבע, והמלך צוה להחזירה. „ותבא לפני המלך ותעמד לפני המלך" (שם, כח). נשבע לה המלך, כי יקַיֵם הבטחתו, להמליך את בנה תחתיו, „ותקד בת־שבע אפים ארץ ותשתחו למלך ותאמר: יחי אדני המלך דוד לעֹלם" (שם, לא). וכשבאה בת־שבע אל בנה לדַבר עמו בדבַר בקשת אדניה הוא אומר: „ויקם המלך לקראתה וישתחו לה, וישב על כסאו, וַיָשֶׂם כסא לאם המלך, ותשב לימינו" (ב, יט). ספור זה נוסד בזמן קדום. הנה ראינו, כי ברח אדניה „ויחזק בקרנות המזבח" (א, נ), וזה מסֻפר גם ביואב (ב, כח). כך היה המנהג בזמן קדום, שהמזבח היה קולט חַיבי מיתה. ובספר הברית (שמות, כא, יד) נאמר ברוצח: „מעם מזבחי תקחנו למות". מנהג זה בטל בדורות המאֻחרים, כי אל המזבח לא קרב „זר", ובמקומו היו ערי־מקלט מפלט לרוצח נפש בשגגה. אך בצַוָאת דוד אנו מוציאים אזהרה על קיום התורה והמצוות (ב, ב–ד). הדברים האלה ודאי אינם מגוף הספור, והם לקוחים מספר דברים [2]). אם נאמרו שאר דברי הַצַּוָאה מפי דוד, אין אנו אחראים על זה. אבל

---

1) בנוסח המסורה נאמר כאן (א, ח): „ושמעי ורֵעִי והגבורים". והנה מצאנו, כי היה שמעא או שמעי (שמו"ב, כא, כא) אחי דוד; אך שֵם אדם רעי לא מצאנו. לפיכך תִקן גרֶץ: עירא, זה עירא היאירי, שנזכר בספר שמו"ב, כ, כו. אבל יותר נכון מה שתִקן לגרדי (על־פי התרגום היוָני): ורעיו הגבורים.

2) במלכים־א (ב, ג): „ושמרת את משמרת יהוה אלהיך ללכת בדרכיו, לשמֹר חֻקֹּתיו,

ד"ר ש. בֶּרנפֶלד

ספרי־היסטוריה

ה. ספר מלכים (א וב)

ספר מלכים נמשך בהרצאה הספורית אחרי ספר שמואל והוא מחֻבר לספור מעשה שבע בן־בכרי. לכאורה יקשה, למה לא ספר מחבר ספר שמואל גם את הפרשיות הראשונות של ספר מלכים־א (א, א–ב, יא) אל ספרו, כדי לסַיֵם ספורי מאורעות דוד עד סופם? אבל כבר הֻברר למעלה, כי תחלת ספר שמואל־ב לקח המחבר מרשימות כרוניקה קצרה. אלה היו לו ספור מלכות דוד. בכרוניקה זו נמצאה, כנראה, גם הרשימה הקצרה בענין מות דוד (מל"א, ב, י–יא) ולא יותר. אפשר שהיתה תחלה גם בספר שמואל־ב, אחרי רשימת שרי דוד (ח, טז–יח). אבל מחבר הספר הרחיקה משם, כדי לקבוע את ספורי מאורעות בית דוד (שמו"ב, ט–כ), שמצא בקֹבץ אחר, ושוב לא קבעה בספרו, או שנמצאה בסוף מעשה שבע בן־בכרי אחרי הרשימה השניה של שרי דוד (כ, כג–כה), והמסדר האחרון של ההיסטוריה המקראית הרחיקה משם וקבעה בספר מלכים־א. איך שיהיה, ברי הוא, כי ספור המלֻכת שלמה בחיי דוד אביו וצַוָאת דוד (מל"א, א, א–ב, ט) הוא מקֹבץ ספורים אחר, שמחבר ספר שמואל לא ידעו. במכֻוָן בספור זה אינו סיום ספורי מאורעות דוד, אלא הצעה למלכות שלמה.

המאורע הזה היה תמוה בעיני בני הדורות המאֻחרים. ידעו, כי שלמה היה הקטן בבני דוד, ומזמן קדום היה נוהג, לא רק בישראל, אלא בכל העולם, כי הגדול באחים הוא היורש, והצעיר כפוף ומשֻעבד לו. מי העביר את המלוכה מאדניהו בן־חגית, שאותו ילדה אמו אחרי אבשלום, ומסָרה לשלמה הצעיר באחים? אמרו, כי זה עשה דוד, ועוד בחייו המליך את שלמה בנו. זה מסֻפר בפרטות בפרשה הראשונה של ספר מלכים־א. תחלת הפרשה הזאת צריכה לענינה. המלך דוד היה זקן, ולא יצא עוד, כנראה, מפתח ביתו; על־כן היו שריו ועבדיו מתלחשים ומתקשרים ורוקמים בסתר בענין ירֻשת המלוכה. ומעשה אבישג השונמית מסֻפר כאן, כי לבסוף היתה אבישג זו סבה להריגת אדֹניה. אבל שהיה בזה גורם להעברת נחלה מאדֹניה לשלמה, אין כאן אף רמז כל־שהוא.

מאמרים

שטוסי

בַּאֲשַׁר בְּשַׂר חָלָל – שָׁמָּה גַּם הָעוֹרְבִים יֵרְדוּ.

האחים הרחמנים

עומדים מסביב לֶחָלָל כחצי גֹרן עְגֻלה ופותחים ברננה

בְּפֶתַע מוֹת הָאָדָם יָבֹא,

אַין הִתְמַהְמֵהַּ לוֹ וָאֹרֶךְ,

יֵשׁ יֵלֶךְ אִישׁ בְּדֶרֶךְ לְבָבוֹ

וְנָפַל מֵת עַל אֵם הַדָּרֶךְ

אִם נָכוֹן אִישׁ, אִם לֹא – הוּא יֵלֵךְ

עֲמֹד לְדִין בִּקְרֹא צַו מֶלֶךְ.

עם הִשָּׁנות החרוזים האחרונים המסך יורד.

רודולף

הַמְּאֵרָה תַּשִּׂיג אֶתְכֶן!

שולף חרבו.

שטוסי עוצר ידו

אַל, אֲדוֹנִי, אֱסֹף יָדְךָ!

כָּלְתָה מֶמְשַׁלְתְּכֶם, כָּלָתָה. מֵת עוֹכֵר הָאָרֶץ

וּמַטֵּה זַעְמוֹ נִשְׁבַּר לָעַד. חָמָס וָאָוֶן –

אוֹתָם לֹא נִשָּׂא עוֹד. רַב לָךְ! אֲנָשִׁים חָפְשִׁים נָחְנוּ!

כֻּלָּם בקול המון

חָפְשִׁיָּה אַרְצֵנוּ!

רודולף

עַד־כֹּה הַדָּבָר הִגִּיעַ!

אֵיךְ נָסָה יִרְאָה וַתָּפָג מִשְׁמַעַת בִּן־רֶגַע!

אל נושאי־הכלים אשר נבהלו לבוא

רְאִיתֶם אֶת הַמַּעֲשֶׂה הַנּוֹרָא, מַעֲשֵׂה הָרֶצַח

אֲשֶׁר נַעֲשָׂה בָזֶה. לְהוֹשִׁיעַ הֵן תִּקְצַר יָדֵנוּ,

גַּם לֹא נִדְלְקָה עַתָּה לַשָּׁוְא אַחֲרֵי הָרוֹצֵחַ.

דְּאָגָה אַחֶרֶת תִּגֹּשׁ בָּנוּ: כַּנֶּשֶׁר קוּסְנַכְטָה

וּמַלֵּט בְּעוֹד מוֹעֵד מְצוּדוֹת הַמֶּלֶךְ מִלָּכְדוּ!

כִּי הִנֵּה נִתְּקוּ בְּרֶגַע הַזֶּה, הָיוּ לְאַיִן

כָּל מוֹסְרוֹת בְּרִית וַעֲבֹתוֹת חֻקָּה וּמִשְׁמַעַת,

אַל לָנוּ עַתָּה הַאֲמֵן בְּאִישׁ, אַל הִשָּׁעֵן וּבְטֹחַ!

הוא ונושאי־כליו יוצאים — ושׁשה אחים רחמנים באים.

ארמגרדה

הַרְחִיבוּ מָקוֹם! הָאַחִים הִנֵּה בָּאִים הֵנָּה.

קולות רבים

מִי הִכָּהוּ?

רודולף

הַהִשְׁתּוֹלֵל הָעָם כִּי יָרִיעַ

בִּזְמִירוֹת לִקְרַאת חָלָל? דַּבְּרוּ אֲלֵיהֶם וְיַחֲרִישׁוּ!

זמרת הנוגנים תִּדֹּם פתאֹם. העָם הולך ורב

אֲדוֹנִי הַנְּצִיב, דַּבֵּר, אִם כֹּחַ לְךָ, – הַאֵין בְּפִיךָ

דָּבָר לְצַוּוֹת אֶל־בֵּיתֶךָ?

בסלר יותן אות בידו. ובראותו כי אין מבין, יִשְׁנֶה את האות בחמת־רות.

אָנָה תִּרְמֹז יָדְךָ?

קוּסְנַכְטָה? לֹא בִינוֹתִי לְחֶפְצְךָ. אַל־נָא בְזַעַף,

אֲדוֹנִי. נְטֹשׁ כָּל־חֶפְצֵי הָאֲדָמָה עַתָּה. הִכּוֹנָה

לִקְרַאת אֱלֹהִים וְשָׂא עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ הַשָּׁמָיְמָה.

קרִיאֵי החתֻנה כֻּלם עומדים מסביב לַגֹּוַע נדהמים וקשֵׁחֵי־לב.

שטוסי

רְאוּ, מַה־חָוְרוּ פָנָיו. עַתָּה בָא הַמָּוֶת

אֶל חַדְרֵי לִבּוֹ. וְהִנֵּה גַם עֵינָיו תְּעַצַּמְנָה.

אַרמגרדה בהרימה את אַחד ילדיה

יְלָדִים, הַבִּיטוּ וּרְאוּ בְּגֹוַע זֵד וּבְלִיָּעַל!

רודולף

אִי נָשִׁים! אִי עַם אֵין־לֵבִי הֲגַם נוֹרָאוֹת כָּאֵלֶּה

כַּחֲזוֹן שַׁעֲשׁוּעִים, לִרְאוֹת בּוֹ, לְעֵינֵיכֶן תִּהְיֶינָה.

עֲזֹרְנָה! תֵּנָּה יָד! הַאֵין מִכֶּן אַחַת עוֹזֶבֶת

עִם־יָדִי לִשְׁלֹף מִלֵּב הֶחָלָל חֵץ הַמָּוֶת?

הנשים נסוגות אחור

חָלִילָה לָנוּ מִנְּגֹעַ יָד בְּאִישׁ נְגָפוֹ אֱלוֹהַּ!

גסלר

הַחֵץ – חֵץ טֶל דִּי־הוּ.

מחליק מעל הסוס ונופל לזרועות רודולף איש־הרס, והוא ישימהו על הספסל.

טל נגלה במרום הצורים

אָכֵן הִכַּרְתָּ הַקֶּשֶׁת! הוּא וְלֹא אַחֵר. עַתָּה
יִשְׁלָיו אָהֳלֵי רֹעִים וּתְמִימִים יִשְׁכְּנוּ בֶטַח,
רָוַח לָאָרֶץ, לֹא יְבֻלַּע לָהּ עוֹד בִּגְלָלֶךָ.

נֶעְלָם במרום הצורים. העם יפרוץ לבוא.

שטוסי בראש

מה הָיָה? מַה־קָּרָה?

ארמגרדה

חֵץ פָּגַע בַּנְּצִיב – וַיָּמֹת.

העם בפרצו

מִי הֶחָלָל?

בעוד הראשונים בעדת הקרואים פורצים ובאים הבימתה, עומדים במרומי הצור וקולות המנגנים לא

רודולף

הוּא מִתְבּוֹסֵס בְּדָמָיו! עוּשׁוּ, חוּשׁוּ!
הָבוּ עֶזְרָה! מַהֲרוּ רִדְפוּ אַחֲרֵי הָרוֹצֵחַ!
צַר לִי עָלֶיךָ, הָאוֹבֵד, הֲכָזֹאת אַחֲרִיתֶךָ?
וַאֲנִי הֵן הַעִידוֹתִי בְךָ – לוּא בְקוֹלִי שָׁמָעְתָּ!

שטוסי

אֱלֹהִים! הִנֵּה הוּא שׁוֹכֵב פֹּה לְבֶן־פָּנִים וְאֵין־רוּחַ.

גסלר

אֵי עֲבָדַי? יָבֹאוּ נָא וְיִסְחָבוּהָ
מִזֶּה, אוֹ כִּי אֶעֱשֶׂה דָבָר אֲשֶׁר אֶנָּחֵם עָלֵיהוּ
בָּאַחֲרוֹנָה.

רודולף

לֹא יוּכְלוּ עֲבָדֶיךָ לִפְרֹץ הֵנָּה,
שָׂכוּ בַעֲדָם קְרִיאֵי הַחֲתֻנָּה אֶת־כָּל־הַדָּרֶךְ.

גסלר

הִרְבֵּיתִי הִתְחַסֵּד עִם הָעָם הַזֶּה. עוֹד רֶסֶן
לִלְשׁוֹנוֹ אָיִן. אָכֵן רָפִים מוֹסֵרָיו עֲדֶנָּה
מֵהַכְנִיעוֹ. אוּלָם חַי אָנִי, אִם לֹא מֵעַתָּה
שַׁנֵּה אֲשַׁנֶּה דַרְכֵּי עִמּוֹ. הַכְנֵעַ אַכְנִיעַ
אֶת־עָרְפּוֹ הַקָּשֶׁה וּגְאוֹן צַוָּארוֹ אֶשְׁבֹּרָה!
חֹק חָדָשׁ אֲצַו בָּאָרֶץ, אֲשֶׁר...

חץ פתאם יַחלפהו. הוא יבַהל ידו אל לבו ומט לצנוח. בקול רפה

חָנֵּנִי, אֵל חַסְדּוֹ

רודולף

אֲדוֹנִי הַנְּצִיב! אֵל אֱלֹהִים! מָה הָיָה? חֵץ? מֵאַיִן?

ארמגרדה נִתֶּרֶת ממקומה

נִרְצַח הַנְּצִיב, נִרְצָח! נוֹד יִתְנוֹדֵד! הוּא צוֹנֵחַ
בְּעֶצֶם לִבּוֹ חָלַף חָלְפוֹ הַחֵץ וַיְפַלְּחֵהוּ.

רודולף קופץ ויורד מעל הסוס

אֵימָה וָפַחַד! – אֲדוֹנִי הָאַבִּיר, קְרָא לֶאֱלוֹהַּ,
בְּשַׁעֲרֵי הַמָּוֶת בָּאתָ!

ארמגרדה תופשת ברסן הסוס

לֹא וָלֹא! אָנֹכִי כַּאֲשֶׁר אָבַדְתִּי אָבָדְתִּי.
לֹא תָמוּשׁ מִמְּקוֹמְךָ, הַנְּצִיב, עַד אִם שָׁפַטְתָּ
אֶת־מִשְׁפָּטִי. רְעַם פָּנִים כִּלְבָבְךָ, לְטֹשׁ, לְטֹשׁ עַיִן,
הִנֵּה עָמְקָה מִנִּי שְׁאֹל צָרָתִי, וּמַה־זַּעַם
אַפְּךָ כִּי־אִירָאֶנּוּ.

גסלר

הָאִשָּׁה, סוּרִי כְּרֶגַע,
סוּרִי, כִּי לָמָּה תִּרְמְסֵךְ רֶגֶל סוּסִי.

ארמגרדה

וְתִרְמְסֵנִי!
הִנֵּה — דוחפת את ילדיה והיא מתנפלת עמם יחד ארצה
אָנֹכִי וִילָדַי מוּטָלִים פֹּה לְפָנֶיךָ,
הָבָה בּוֹסְסָה אֶת־יְתוֹמַי, תִּרְמְסֵם פַּרְסַת סוּסֶךָ!
הֵן כָּזֹאת, וְרָעָה וְקָשָׁה מִזֹּאת, עֲלִילָה הִתְעַבְתָּ.

רודולף

הָאִשָּׁה, הֶאָבַד לִבֵּךְ?

ארמגרדה

הַאֵין כָּל־הָאָרֶץ
נִרְמֶסֶת גַּם־הִיא תַּחַת רַגְלֶיךָ? אֲהָהּ, וְאָנֹכִי
אֵינֶנִּי בִּלְתִּי אִם אִשָּׁה! לוּא גֶבֶר הָיִיתִי,
כִּי־עַתָּה יָדַעְתִּי מָה אֶעֱשֶׂה, וְלֹא הִתְפַּלַּשְׁתִּי
פֹּה בֶּעָפָר.

קול הנוגנים ישוב להשמע ממעלה המסלה, אפס כי עמום הוא.

רודולף

אָכֵן זְעוּמָה מְאֹד מְנָת אִישׁ כָּמֹהוּ
כִּי אֲדוֹנִי, שֶׁלְּחָהוּ, אֶת־הָאִישׁ הָרָשׁ, לַחֹפֶשׁ.
לוּ גַם הִכְבִּיד לִפְשֹׁעַ, כִּי־עַתָּה נוֹסַר שֶׁבַע
בְּיַד מְלַאכְתּוֹ הָאַכְזָרִיָּה, הַמְּלֵאָה מוֹקְשֵׁי מָוֶת.

אל האשה

מִשְׁפָּטֵךְ יֵעָשֶׂה. שָׁמָּה אֶל הַטִּירָה פְּנִימָה
תְּבִיאִי אֶת־בַּקָּשָׁתֵךְ וְשָׁמָּה תְּדַבְּרִי דְבָרָיִךְ.
לֹא פֹה הַמָּקוֹם.

ארמגרדה

לֹא, לֹא! אֲנִי מִפֹּה לֹא אָמוּשָׁה
עַד אִם הוּשַׁב אֵלַי בַּעֲלִי. זֶה כַחֲדָשִׁים שֵׁשֶׁת
תִּתְעַנֶּה בַסֹּהַר נַפְשׁוֹ וְעֵינָיו תִּכְלֶינָה
מִיַּחֵל לִגְאֻלָּתוֹ.

גסלר

הֲלְתְפֹשׂ בִּי אַתְּ אוֹמֶרֶת?
לְכִי מִזֶּה!

ארמגרדה

צֶדֶק וּמִשְׁפָּט, הַנְּצִיב! הַאֵין אַתָּה
הַשּׁוֹפֵט פֹּה בָּאָרֶץ תַּחַת אֱלֹהִים וָמֶלֶךְ?
עֲשֵׂה נָא אֵפוֹא אֶת־הַמּוּטָל עָלֶיךָ. אִם לְצֶדֶק
מֵעִם אֱלֹהִים תְּקַו – אַל מֵעִמָּנוּ תִּמְנָעֵהוּ.

גסלר

גְּשִׁי וָלְאָה! גָּרְשׁוּ מֵעִם פְּנֵי עַזַּת הַמֵּצַח!

גסלר

מִשְׁפְּטֵי הָעָם מַה כִּי יִשָּׁקְלוּ עַתָּה בַּפֶּלֶס?
הֵן גְּדוֹלוֹת אֵין חֵקֶר לָהֶן עַתָּה תִּבָּרֶאנָה:
בֵּית הַמַּלְכוּת הִנֵּה זֶה יִשְׂגֶּה גַּם יִגְבַּר חָיִל,
וַאֲשֶׁר הֵחֵל הָאָב, לְשֵׁם עוֹלָם לוֹ וּלְתִפְאֶרֶת,
אוֹתוֹ יְבַצַּע בְּנוֹ. אַךְ צוּר מִכְשׁוֹל לָנוּ בַּדֶּרֶךְ –
הַגּוֹי הַקָּטָן הַזֶּה. וִיהִי מָה – הוּא יִכָּנֵעַ!

הם אומרים לעבור והאשה התנפלה לפני הנציב.

ארמגרדה

רַחֲמִים, אֲדוֹנִי הַנְּצִיב, חֶסֶד, חֶסֶד!

גסלר

מַה־תַּחְסְמִינִי

בַּדֶּרֶךְ? הִסּוֹגִי!

ארמגרדה

אִישִׁי כָּלוּא בְּבֵית הַסֹּהַר,
יְתוֹמַי צוֹעֲקִים לַלָּחֶם. הָהּ אֲדוֹנִי! הֲלֹא תְרַחֲמֵנוּ
בְּצָרַת נַפְשֵׁנוּ הַגְּדוֹלָה, הֲלֹא תַחֲמֹל עָלֵינוּ.

גסלר

מִי אַתְּ וּמִי אִישֵׁךְ?

ארמגרדה

אַחַד הַקּוֹצְרִים עַבְדֶּךָ,
מַהֵר רִיגִי, וּמַעֲשֵׂהוּ קְצֹר חָצִיר וָשַׁחַת
נְטוּשִׁים עַל־פְּנֵי גְּבוֹהֵי הָרִים, רֹאשָׁם בַּשָּׁמַיִם,
וּבְעֶבְרֵי פִּי תְהוֹמוֹת, מְקוֹם לֹא יַעְפִּיל לַעֲלוֹת שָׁמָּה
אַף הַמִּקְנֶה.

וְהָעָם הַזֶּה – לֶהָבָה לֹא תִבְעַר בּוֹ וּמַיִם
לֹא יִשְׁטְפוּהוּ.

פונה כה וכה

אָנָה בָא בֶן־שִׂיחִי אִישׁ הַצַּיִד?

גסלר ורודולף איש־הרס באים רוכבים על סוסיהם.

גסלר

אִם כֹּה תֹאמַר וְאִם כֹּה – עֶבֶד הַמֶּלֶךְ אָנֹכִי
וַעֲשׂוֹת הַטּוֹב בְּעֵינָיו – חוֹבָתִי הִיא וַאֲמַלְאֶנָּה.
לֹא לְמַעַן הַחֲלִיק אֶל הָעָם וּלְמַעַן פַּנְּקֵהוּ
שְׁלָחַנִי הֵנָּה לָאָרֶץ הַזֹּאת. מִשְׁמַעַת –
אוֹתָהּ הָאַחַת יִדְרשׁ. מִי הַמּוֹשֵׁל בָּאָרֶץ:
הָאִכָּר אִם הַקֵּיסָר? – כָּזֶה הוּא דְבַר רִיבֵנוּ.

ארמגרדה

עַתָּה הוּא הָרֶגַע הַנָּכוֹן. עַתָּה אֶעֱשֶׂנָּה.

נגשת ביראה.

גסלר

כִּי נָתַתִּי בְּאַלְטוֹרְף עַל הַמּוֹט אֶת־הַמִּגְבַּעַת –
לֹא מֵחָמְדֵי מַהֲתַלּוֹת נְתַתִּיהָ, אַף לֹא לְמַעַן
נַסּוֹת לֵב הָעָם; אוֹתוֹ הֵן זֶה מֵאָז בְּחַנְתִּי;
כִּי רַק לְלַמֵּד אֶת־קוֹמָתָם הַזְּקוּפָה שְׁחֹחַ
נְתַתִּיהָ. בְּרֹאשׁ נְתִיבָתָם, וּלְמֹרַת רוּחַ לָמוֹ,
נָטֹעַ נָטַעְתִּי לִפְנֵיהֶם הַמּוֹקֵשׁ, לְמַעַן
תִּכָּשֵׁל עֵינָם בּוֹ מִדֵּי עָבְרָם, וְעָלָה זֵכֶר
אֲדוֹנֵיהֶם וּמַלְכָּם עַל לִבָּם וְלֹא יִשְׁכָּחוּהוּ.

רודולף

אָפֵס גַּם אֶת־מִשְׁפְּטֵי הָעָם וְחֻקָּיו אֵין לִשְׁכֹּחַ.

נְצִיב הָאָרֶץ רוֹכֵב וּבָא אַחֲרַי. פַּנּוּ דָרֶךְ!

ארמגרדה בחיות רוחה

בָּא הַנְּצִיב, בָּא!

סרה משם ועוברת, היא וילדיה, אל עבר פני הבימה. גסלר ורודולף איס־הרס נראים ברכבם על סוסיהם במעלה המרי״ה.

שטוסי לפריסהרט

אֵיךְ צְלַחְתֶּם אֶת־הַיְאֹר? וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי

כִּי נִסְחַף נִסְחֲפוּ הַמַּעְבָּרוֹת בִּגְאוֹן הַזֶּרֶם.

פריסהרט

שָׂרָה שָׂרִינוּ עִם הַיְאֹר גַּם יְכָלְנוּ, רֵעַ!

מִימֵי הָאֲלָפִים בְּאֵיתָן זִרְמָתָם לֹא יְבַעֲתוּנוּ.

שטוסי

הֲבַסְּפִינָה נִמְצֵאתֶם כָּל־עֵת הִתְחוֹלֵל הַסָּעַר?

פריסהרט

בַּסְּפִינָה, רֵעַ! כָּל־יְמֵי חַיַּי לֹא יָמוּשׁ זֵכֶר

הַיּוֹם הַהוּא מִלִּבִּי.

שטוסי

אָנָּא, סַפֶּר־נָא, רֵעַ

פריסהרט

אַל תַּעַצְרֵנִי. אֶל הַטִּירָה נֶחְפָּז אָנֹכִי,

וּבִשַּׂרְתִּי שָׁם אֶת־בֹּא הָאָדוֹן נְצִיב הָאָרֶץ.

סר משם.

שטוסי

אִלּוּ אֲנָשִׁים יִשְׁרֵי לֵב נִמְצְאוּ בָאֳנִיָּה, כִּי־עַתָּה

הֲלֹא צָלְלָה עַל־כָּל־יוֹרְדֶיהָ, וּבְלִי שָׂרִיד, תְּהוֹמָה.

שטוסי

הֲיֵה שָׁלוֹם! הֵן כִּמְצַפֶּה תַּעֲמֹד פֹּה?

טל

כִּדְבָרֶיךָ!

שטוסי

יְשִׁיבְךָ אֱלֹהִים אֶל נְוֵךְ בְּשָׁלוֹם. הֲמֵאוּרִי אַתָּה?
הַיּוֹם יָשׁוּב מִשָּׁם כְּבוֹד אֲדוֹנֵנוּ נְצִיב הָאָרֶץ.

הַלֵּךְ בְּעָבְרוֹ

הַיּוֹם אַל תְּחַכּוּ לוֹ. גָּבְרוּ בַּנְּהָרוֹת הַמָּיִם
וַיִּסְחוּ אֶת־כָּל־הַמַּעְבָּרוֹת מֵרֹב הַגֶּשֶׁם.

טֶל קם.

ארמגרדה נגשת

וְלֹא יָבֹא הַנְּצִיב?

שטוסי

הֲדָבָר לָךְ אֵלָיו?

ארמגרדה

כֵּן, אִישׁ־חָסֶד.

שטוסי

לָמָּה־זֶּה אֵפוֹא הִתְיַצַּבְתְּ עַל אֵם הַדָּרֶךְ?

ארמגרדה

פֹּה אֶחְסְמֶנּוּ. לֹא יַעֲבֹר עָלַי עַד אִם הֲבֵאתִי
צַעֲקָתִי בְּאָזְנָיו.

פריסהרט

בא מבֹהל במוֹרַד המסלה אל הבימה וקורא בקול

פַּנּוּ דֶרֶךְ! הִנֵּה אֲדוֹנֵנוּ

גַּם הֶהָרִים? מָה אֵפוֹא עוֹד נִצָּב אֵיתָן עַתָּה
עָלַי אֲדָמוֹת?

שטוסי

וְהִנֵּה נִפְלָאוֹת וּגְדוֹלוֹת מֵאֵלֶּה,
אוֹרֵחַ מִבַּדֵּן בָּא סִפֶּר־לִי זֹאת בְּמוֹ פִיהוּ:
יָצֹא יָצָא פָּרָשׁ לָלֶכֶת אֶל בֵּית הַמֶּלֶךְ,
עוֹד הוּא רוֹכֵב בַּדֶּרֶךְ – וּנְחִיל צִרְעִים כִּתְּרוּהוּ,
חָבְרוּ עַל סוּסוֹ, עֲקָצוּהוּ, עַד נָפְלוֹ מֵת אַרְצָה,
וְהַפָּרָשׁ עָשָׂה דַּרְכּוֹ אֶל בֵּית הַמֶּלֶךְ בְּרָגֶל.

טל

גַּם לַחַלָּשׁ נָתַן הָעֹקֶץ לְמָגֵן לוֹ וּלְנֶשֶׁק.

ארמגרדה באה את ילדיה ועומדת במבוא הדרך בבקעה.

שטוסי

אוֹמְרִים, אֵין אֵלֶּה כִּי אִם אוֹתוֹת מְבַשְּׂרִים לָאָרֶץ
רָעוֹת גְּדוֹלוֹת וּמַעֲשִׂים נוֹרָאִים אֲשֶׁר יָבֹאוּ.

טל

הָרָעוֹת וְהַנּוֹרָאוֹת יוֹם יוֹם הֵן תֵּעָשֶׂינָה
וּבְלִי אֲשֶׁר יַקְדִּימוּ הָאוֹתוֹת לְבַשֵּׂר בּוֹאָנָה.

שטוסי

אָכֵן אַשְׁרֵי הַתָּם, הַשּׁוֹקֵד עַל נִירוֹ בְּשֶׁקֶט,
שׁוֹמֵר סִפּוֹ וּמְזוּזַת פִּתְחוֹ וְלֹא יָדַע רֹגֶז.

טל

לֹא יֵדַע שָׁלוֹם בִּמְגוּרָיו גַּם גְּדָל חֲסִידֵי אָרֶץ
אִם תִּשְׁקֹד עָלָיו לְרָעָה עֵין שְׁכֵנוֹ הַזֹּעֶמֶת.

צופה פעם בפעם בקֹצר־רוח לנֹכח מעלֵה המסלה.

רֹאשׁ גְּמוּלוֹת בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וּבְכָל־סְבִיבוֹתֶיהָ.

דרך הבימה, במצלה המסלה, נוהרת עדת קרואי חתֻנה. טֶל מתבונן אליה והוא נשען אל קשתו. שומר השדה שטוּסִי נלוֶה אליו.

שטוסי

הִנֵּה בֶן־מֶשֶׁק מִשְׁכַּן־הַגְּזִירִים אֲשֶׁר בְּמֶרְלִישָׁכֶן

נוֹשֵׂא אִשָּׁה הַיּוֹם. אִישׁ נַחֲלָה וְהוֹן הַגָּבֶר,

וּלְעַשְׁתְּרוֹתָיו בְּהַרְרֵי הָאֲלָפִים אֵין קֵצֶה. עַתָּה

אִימְזֵיָה, לָקַחַת מִשָּׁם כַּלָּתוֹ, יֵלֵךְ,

כִּי שָׁם בֵּיתָהּ. אָכֵן לֵיל מִשְׁתֶּה רַב יְהִי הַלַּיִל

בְּקוּסְנַכְט. לְכָה עִמָּנוּ. הֵן יִשְׂמְחוּ שָׁם לְכָל־אִישׁ חָיִל.

טל

עֲצוּב לֵב אַל יָבֹא בֵית מִשְׁתֶּה.

שטוסי

אִם עֶצֶב בְּלִבְּךָ –

הַרְחִיקֵהוּ. עַתָּה, בִּימֵי הָרָעָה הָאֵלֶּה

אֵין טוֹב לִפְנֵי בֶן־הָאָדָם בִּלְתִּי אִם לִשְׂמֹחַ.

חֲטֹף וּשְׂמָח, כִּי מִי יוֹדֵעַ מַה־יֵּלֶד הָרָגַע:

עַד זֶה בָא אֶל בֵּית מִשְׁתֶּה וְהִנֵּה זֶה בָא לְבֵית אֵבֶל.

טל

וְיֵשׁ אֲשֶׁר יִהְיוּ הַשְּׁנַיִם בְּמָקוֹם אֶחָד גַּם־יָחַד.

שטוסי

כֵּן הָעוֹלָם וְכֵן מִשְׁפָּטוֹ. אֵין רֶגַע בְּלִי פֶגַע.

הִנֵּה כִּי־כֵן הָיְתָה בִגְלָרִיס פִּתְאֹם מַפֹּלֶת

וַתְּכַס עַל אַחַת מִצַּלְעוֹת הָהָר.

טל

מוֹט יִמּוֹטוּ

אַחַר יָצָא אֲבִיכֶם. בִּמְקוֹם יְשִׁימוֹן עַל יַד־דֶּרֶךְ
בְּאַחַד הַנְּקִיקִים, כִּמְרַצֵּחַ, יֵשֵׁב לְמוֹ אֹרֶב
וּלְנֶפֶשׁ אִישׁ חֶרְמוֹ עֵינָיו בַּסֵּתֶר תִּצְפֶּינָה, –
וּבְכָל־זֹאת לָכֶם, רַק לָכֶם, יְלָדִים זַכֵּי נֶפֶשׁ,
יָכִין לִבּוֹ גַם־עַתָּה; כִּי רַק לְמָגֵן וּלְיֵשַׁע
לִילָדָיו הַתְּמִימִים, מֵהִסָּפוֹתָם בְּלִי פֶשַׁע
בִּידֵי עָרִיצֵי אָדָם, אַנְשֵׁי דָמִים וָרֶשַׁע,
חָרֵד לָבֹא עַד־הֲלוֹם, וּלְהַכּוֹת נֶפֶשׁ בַּסָּתֶר
יְמַלֵּא יָדוֹ בַקֶּשֶׁת וִיכוֹנֵן חֵץ עַל־יָתֶר.

עומד

שָׁלָל יָקָר, צַיִד חֲמֻדוֹת, צָפוּי אֶל קַשְׁתִּי הַפָּעַם;
יֵשׁ אֲשֶׁר לֹא יִיעַף הַצַּיָּד מִתְּעוֹת בְּהַרְרֵי טֶרֶף
יָמִים עַל יָמִים בְּאֶפֶס נָתִיב וּבְזַלְעֲפוֹת חֹרֶף,
בְּנַפְשׁוֹ יְדַלֵּג צוּר וִיקַפֵּץ מִסֶּלַע אֶל סֶלַע,
בַּחֲלַקְלַקּוֹת קִיר יְתַפֵּשׂ וּבְחוֹמָה נִשְׁפָּה יַעַל
וּבְדַם בְּשָׂרוֹ יִמְחַץ פְּעָמָיו, לְמַעַן לֹא תִמְעַדְנָה –
וְנָשָׂא בַעֲמָלוֹ יַעֲלָה דַלָּה כְמוֹהָ כְּאַיִן;
אָכֵן אֲנִי מַשְׂכֻּרְתִּי שְׁלֵמָה וּשְׁלָלִי יְקַר עֵרֶךְ:
נֶפֶשׁ שׂוֹנְאִי בְנֶפֶשׁ, אֲשֶׁר הִתְנַכֵּל לַהֲשְׁחִיתֵנִי.

קול נוגנים קָרֵב ובא מרחוק

הַקֶּשֶׁת מִשְׁלוֹחַ יָדִי מֵעוֹדִי. מִשַּׁחַר
יַלְדוּתִי לָמַדְתִּי לִמְשֹׁל בָּהּ לְכָל־מִשְׁפָּטֶיהָ.
לֹא אַחַת קָלַעְתִּי אֶל הָאִישׁוֹן וְלֹא הֶחֱטֵאתִי,
וָאֶשָּׂא גְמוּלַי הַבַּיְתָה: מַשְׂאוֹת יְקָר וְתִפְאֶרֶת
מִשְּׂדֵה הַמִּתְחָרִים. אָכֵן הַיּוֹם הַזֶּה אָנֹכִי
עִם לְבָבִי לְשַׁלַּח חֵץ הַמּוֹפֵת אֲשֶׁר יַנְחִילֵנִי

בְּאֱמוּנָה עַד־כֹּה בְּעִתּוֹת שַׁעֲשׁוּעִים וּשְׂשׂוֹן עֹנֶג –
אַל נָא בְּעֵת פְּקֻדָּה, יוֹם אָיֹם וְאָנוּשׁ, תַּעַזְבֵנִי!
חֲזַק נָא וֶאֱמָץ, לוּא אַךְ הַפַּעַם, אֵיתָן הַקֶּשֶׁת,
אַתָּה, הַנּוֹתֵן בְּכָל־עֵת לְחִצֵּי הָעַז כְּנָפָיִם!
פֶּן תְּכַחֵשׁ בּוֹ וּבָגַדְתָּ, פֶּן רֵיקָם אֲשַׁלְּחֵהוּ –
אֵין שֵׁנִי לוֹ בִּתְלָיִי וְלֹא יָבֹא תַחְתָּיו רֵעֵהוּ.

בָּדָד דּוֹמֵם אֵשְׁבָה לִּי פֹה עַל סַפְסַל הָאֶבֶן,
הוּכַן לִמְנוּחַת נוֹדֵד וּלְהִנָּפֵשׁ בּוֹ הֵלֶךְ,
זָרִים פֹּה פָּנִים לַפָּנִים וּלְבַב אִישׁ לְמִשְׁנֵהוּ,
נָכְרִים וּרְחֵקִי לֵב אִישׁ אִישׁ עַל־פְּנֵי רֵעֵהוּ
יַחְפְּזוּ לַעֲבֹר וְאֵין דּוֹרֵשׁ לִכְאֵב עֲמִיתוֹ וּלְנֶגַע
לְבָבוֹ. עָבֹר יַעֲבֹר פֹּה הַסֹּחֵר אִישׁ־הַבֶּצַע
בְּטָרְחוֹ וּבְמַשָּׂאוֹ, דּוֹרֵשׁ הָאֱלֹהִים הַהֵלֵךְ
בְּמַקְלוֹ וּבְיַלְקוּטוֹ, הַנָּזִיר יְרֵא הַשָּׁמַיִם,
הַשּׁוֹדֵד הַנִּזְעָם, הַזַּמָּר עַלִּיז הָרוּחַ,
הַבֹּהֵם בְּסוּסוֹ, עָמוּס מִסְחַר כָּל־מֶרְחַקֵּי אָרֶץ
מַשָּׂא כָבֵד לַעֲיֵפָה. בְּשִׁבְעָה דְרָכִים יָבֹאוּ
מִקְּצוֹת הָאָרֶץ הֲלוֹם, הָלֹךְ וְנָסֹעַ וְאָרֹחַ
אִישׁ לְבִצְעוֹ וּלְדַרְכּוֹ, וְאָבֹא גַם־אֲנִי – לִרְצֹחַ.

מִדֵּי שׁוּב אֲבִיכֶם מִדֶּרֶךְ צֵידוֹ אֶל נָוֵהוּ –
מַה־שַּׂשְׂתֶּם, יְלָדִים נֶאֱהָבִים, לִקְרַאת בֹּאֵהוּ,
יְדַעְתֶּם, רֵיקָם לֹא יָשׁוּב צִקְלוֹנוֹ הַבָּיְתָה,
כִּי שַׁי יוֹבִיל לָכֶם וּדְבַר שַׁעֲשׁוּעִים וָחֵפֶץ:
אִם פֶּרַח אַלְפִּים נָאוֶה, אִם צִפּוֹר פְּלִיאַת־עָיִן,
אִם קֶרֶן־אָמוֹן אוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר־יִמָּצֵא בַּדֶּרֶךְ
הַנּוֹדֵד בֶּהָרִים. עַתָּה הִנֵּה לִקְרַאת צַיִד

חִצּוֹ הוּא יִמְצָא גַם אֶת־לֵב אוֹיְבוֹ וִיפַלְּחֶנּוּ.

הֵן יְלָדִים לִי רַכִּים וּתְמִימֵי נֶפֶשׁ, וַחֲבֶרֶת
נֶאֱמָנָה אֵשֶׁת בְּרִית – הֲלֹא גוֹנֵן אֲגוֹנֵן עָלֵימוֹ
מֵחֲמַת אַכְזְרִיּוּתְךָ, הַנְּצִיב! – אָז, בְּדַרְכֵי הַקֶּשֶׁת
וַאֲכוֹנְנֶהָ בְּיָד רוֹעֲדָה; בַּעֲשׂוֹתְךָ לְךָ, בְּלִיַּעַל,
צְחוֹק שָׂטָן אַכְזָרִי, לְהֵיטִיב בְּעֶנוּת אָב לִבֶּךָ,
וַתֶּחֱזַק עָלַי לְשַׁלַּח חִצִּי אֶל רֹאשׁ הַיֶּלֶד –
אָז נֶדֶר גָּדוֹל, נוֹרָא מְאֹד, בִּלְבָבִי נָדַרְתִּי,
וְאִשָּׁבַע בְּאָזְנֵי אֱלֹהִים לְבַדּוֹ שְׁבוּעַת קֹדֶשׁ,
אִם לֹא הַמַּטָּרָה הָרִאשׁוֹנָה, זוּ יְעַדְתִּיהָ
לְחִצִּי הַבָּא – יְהִי לְבָבְךָ אָתָּה. וַאֲשֶׁר נָדַרְתִּי
בַּעֲטֹף נַפְשִׁי בְחֶבְלֵי שְׁאֹל, בְּרֶחֹק יֶשַׁע מִמֶּנָּה,
חוֹבַת קֹדֶשׁ, חוֹבַת אֱלֹהִים – שַׁלֵּם אֲשַׁלְּמֶנָּה!

אָכֵן אָדוֹן וּמוֹשֵׁל אַתָּה לִי וּנְצִיב מֶלֶךְ,
אֶפֶס גַּם הַקֵּיסָר לֹא יִפְרֹץ גְּבוּלוֹת כָּמוֹךָ,
הָאַכְזָר! בְּזַעְפּוֹ עַל הָאָרֶץ שְׁלָחֲךָ אֵלֶיהָ
רַק לְמַעַן עֲשׂוֹת בָּהּ, וְלוּא בְיָד חֲזָקָה, מִשְׁפָּט וָצֶדֶק,
אַךְ לֹא לְהִתְעַלֵּל בָּהּ בִּזְדוֹן לֵב וּבְמֵצַח נְחֹשֶׁת
וּבְאֵין מַכְלִים כַּסּוֹת פָּנֶיהָ מַטָּה וָפֶרֶץ –
עוֹד חַי אֵל נֹקֵם וְשִׁלֵּם וְיֵשׁ אֵל שׁוֹפֵט בָּאָרֶץ.

עֲלֵה נָא אֵפוֹא, רֹאשׁ מְסִבֵּי עֱנוּת נַפְשִׁי וּמְרוּדֶיהָ,
חֹסֶן כָּל־יִשְׁעִי עַתָּה וִיקַר כָּל־סְגֻלּוֹת אָרֶץ,
הִנְנִי מַצִּיב לְךָ מַטָּרָה, לֹא מְצָאוּ עַד־עַתָּה
כָּל־תְּפִלָּה וְכָל־תְּחִנָּה נָתִיב וּמְסִלָּה אֵלֶיהָ,
וּלְפָנֶיךָ לְבַד עָמֹד לֹא תַעֲמֹד. וְאַתָּה גַם־אַתָּה,
מֵיתַר קַשְׁתִּי, אֱמוּן זְרֹעִי מֵאָז, זוּ שֵׁרַתָּנִי

מחזה שלישי

בִּקעה על־יד קוסנכט.

יורדים אליה במשעול עובר בין הסלעים, והולכי הדרך, בטרם ירדו אל הבימה, יֵרָאוּ מגבוה. הצורים סובבים על הבימה כֻּלה, ומאחד מהם, אשר מנֹּכח, יוצא סעיף סלע, צומח שיחים וסבכים.

טל בא בקשתו

דֶּרֶךְ הַבִּקְעָה הַזֹּאת יַעֲבֹר, אֵין דֶּרֶךְ אַחֶרֶת
לָבֹא קוּסְנַכְטָה. וּפֹה מְזִמַּת לִבִּי אַשְׁלִימָה,
כִּי אָכֵן טוֹב הַמָּקוֹם לְחֶפְצִי מֵאֵין כָּמֹהוּ:
עֳפָאֵי הַשִּׂיחַ הַלָּז מֵעֵינָיו יַסְתִּירֻנִי,
וּבְאָרְבִּי לוֹ שָׁם בַּסֵּתֶר חִצִּי יַשִּׂיגֵהוּ,
גַּם צַר הַנָּתִיב מִדְּלֹק אַחֲרַי רוֹדְפֵי הַמֶּלֶךְ.
הָבֵא חֶשְׁבּוֹנְךָ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים, נְצִיב הָאָרֶץ,
בָּא יוֹמְךָ וּבְדֶרֶךְ לֹא־תָשׁוּב תֵּלֵךְ הַפָּעַם.
שָׁלֵו הָיִיתִי בִּמְגוּרַי וְשַׁאֲנָן. לֹא כוֹנַנְתִּי
חִצִּי בִּלְתִּי אִם עַל־פְּנֵי חַיְתוֹ שָׂדַי וָיָעַר,
רָחֲקוּ מִכִּלְיוֹתַי כָּל־מַחְשְׁבוֹת רֶצַח, רָחָקוּ, –
אַתָּה יָדְךָ הֶחֱרַדְתָּ שַׁלְוָתִי וַתְּגָרְשֵׁנִי
מִבֵּית שְׁלוֹמִי; בַּחֲלַב תֻּמָּתִי אַתָּה מְסַכְתָּ
רֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר. אַתָּה לָרֶשַׁע לִמַּדְתָּנִי:
הָאִישׁ אֲשֶׁר שָׂם מַטָּרָה לְחִצּוֹ רֹאשׁ בְּנוֹ הַיֶּלֶד –

מלכטל

קוּם וּנְהַג בָּנוּ! אַחֲרֶיךָ נֵלֵכָה. מַדּוּעַ
נַחֲשֹׁךְ לְמָחָר אֶת־אֲשֶׁר תִּמְצָא הַיּוֹם יָדֵנוּ?
חָפְשִׁי הָיָה טֶל בְּהִשָּׁבְעֵנוּ בְּרוּטְלִי, לֹא בָאָה
וְלֹא נֶעֶשְׂתָה עוֹד הַנְּבָלָה בָּעֵת הַהִיא. עַתָּה
שֻׁנְּתָה הָעֵת וּפְנֵי הַדְּבָרִים שֻׁנּוּ גַּם־הֵמָּה,
וּמִי־זֶה רַךְ הַלֵּבָב וִיפַגֵּר גַּם־הַפָּעַם?

רודנץ

הֵחָלְצוּ אֵפוֹא וִהְיוּ נְכוֹנִים. וּנְשָׂאתֶם עַיִן
אֶל רָאשֵׁי הֶהָרִים בַּעֲלוֹת לַהַב הַמַּשּׂוּאוֹת;
קַל מְהֵרָה מֵאָנִיָּה הַנִּשֵּׂאת עַל כַּנְפֵי רוּחַ,
יָבֹא לָכֶם צִיר גְּאֻלָּה וּבְפִיו תְּרוּעַת יְשׁוּעוֹת.
וּכְאוֹר לָכֶם אֵשׁ הַבְּשֹׂרָה, עִם עֲלוֹת הַלֶּהָבוֹת,
וְקַמְתֶּם עַל בֵּית עָרִיצִים כְּרוּחַ פְּרָצִים וּכְסַעַר –
עָרוּהוּ עַד־הַיְסוֹד – וְקִבְרוּם תַּחַת הֶחֳרָבוֹת.

שטופכר

הֲגַם לִשְׁלֹחַ יָד בְּבַת נָדִיב הַזִּיד הַבְּלִיַּעַל?

רודנץ

אַחַי וְרֵעַי, הִנֵּה אֲנִי נְדַרְתִּי לָכֶם עֵזֶר,
וּרְאוּ, מִיֶּדְכֶם אַתֶּם אָנֹכִי אֲשַׁאֲלֶנּוּ.
אַלְלַי, נִגְזְלָה חֶמְדַּת נַפְשִׁי וַתִּרְחַק מִמֶּנִּי.
מִי יַגִּיד אֵיפֹה כְּלָאָהּ הָאַכְזָר וַיִּסְגְּרֶנָּה
וּמַה־יִּתְנַכֵּל לָהּ בִּזְדוֹנוֹ? אוּלַי יְכִפֶּנָּה
לָתֵת לַנִּתְעָב בְּעֵינֶיהָ תִּפְאֶרֶת עֲלוּמֶיהָ.
בִּי, אַל־נָא תַּעַזְבוּנִי, עִזְרוּנִי וַאֲמַלְּטֶנָּה.
לוּ יְדַעְתֶּם אַהֲבָתָהּ אֶתְכֶם. אַךְ כִּגְמוּל יָדֶיהָ
תָּשִׁיבוּ לָהּ בְּאָחֹז יֶדְכֶם בִּגְלָלָהּ בַּנָּשֶׁק.

ולטר פירסט

וּמַה־זַּמּוֹתְ לַעֲשׂוֹת?

רודנץ

הַאֵדַע מְאוּמָה? אֶפֶס
בְּאִשׁוֹן הַלַּיְלָה, זוּ יְכַס עַל גּוֹרָלָהּ בְּצַלְמָוֶת,
וּבְעָקַת נַפְשִׁי הַמִּתְהַפֶּכֶת בְּתַחְבּוּלוֹתֶיהָ,
בְּאֵין דָּבָר אֲשֶׁר נֶאֱמָן וְנָכוֹן לִרְאוֹת לֵב וָעַיִן
אַךְ הַדָּבָר הָאֶחָד הַזֶּה בָּרוּר לִי עַתָּה:
אֵין פְּדוּת לָהּ עַד אִם נַחְתֹּר אֵלֶיהָ וּנְחַלְּצֶנָּה
מִתַּחַת לְעִיֵּי מֶמְשֶׁלֶת זָדוֹן וְחָרְבוֹתֶיהָ.
קַרְקַר מִבְצְרֵי עָרִיצִים וּמִגְדְּלֵיהֶם נְתֻצָּה,
אוֹ־אָז נַחְתְּרָה עָדֶיהָ וּלְבוֹר כִּלְאָהּ נִפְרֹצָה.

אֶפֶס הֲרֵעוֹתֶם כִּי הִתְמַהְמַהְתֶּם עַד־הֵנָּה,
הָעֵת אָצָה, וּמַעֲשִׂים נִמְרָצִים הִיא נוֹגֶשֶׂת,
וִיהִי נָא טֶל, חֲלַל הִתְרַפּוּתְכֶם, לָכֶם לְתוֹכָחַת.

שטופכר

נִשְׁבַּעְנוּ לְחַכּוֹת עַד חַג הֻלֶּדֶת הַמָּשִׁיחַ.

רודנץ

אֲנִי בְסוֹדְכֶם לֹא עָמַדְתִּי וָאֱסַרְכֶם לֹא אֱסָרְנִי,
שְׁבוּ אַתֶּם וְאָנֹכִי אֶעֱשֶׂה.

מלכטל

הֲתֹאמַר בִּלְעָדֵינוּ...

רודנץ

בֵּין רָאשֵׁי מְגִנֵּי הָאָרֶץ אֶמָּנֶה עַתָּה
וּלְהָגֵן עֲלֵיכֶם רֵאשִׁית חוֹבָה הִיא לִי – וְאֶעֱשֶׂנָּה.

ולטר פירסט

הָשֵׁב אֶל עָפָר הָעֲצָמוֹת הַיְקָרוֹת הָאֵלֶּה –
הִנֵּה זֹאת תְּהִי רֵאשִׁית חוֹבָתְךָ, חוֹבַת הַקֹּדֶשׁ.

רודנץ

בְּקָרְאֵנוּ דְרוֹר וּגְאֻלָּה לָאָרֶץ וּפֵאַרְנוּ
אֲרוֹן הַמֵּת בְּזֵר פְּרָחִים רַעֲנָן וּכְלִיל תִּפְאֶרֶת.
הוֹ אַחַי! לֹא לָכֶם לְבַדְּכֶם קִנְאָתִי אָעִירָה,
כִּי גַם־לִי וּלְנַפְשִׁי רִיב דָּמִים וּמִשְׁפַּט חָרֶב
אֶת־הֶעָרִיצִים הַזֵּידוֹנִים; שִׁמְעוּ וָשֹׁמּוּ:
בֶּרְטָה, יְדִידוּת נַפְשִׁי, נֶעֶלְמָה פִּתְאֹם וְאֵינֶנָּה!
בְּזָדוֹן רֶשַׁע נִגְזֹל נִגְזְלָה מִקֶּרֶב עֲדָתֵנוּ
וַתִּלָּקַח בַּסֵּתֶר אֶל מְקוֹם לֹא יָדַעְתִּי.

הָאַבִּירִים מַה־כֹּחָם בִּלְתֵּנוּ? וּבֵיתֵנוּ
גַּם כַּבִּיר מִבֵּיתְכָם יָמִים.

רודנץ

יָדַעְתִּי כַּבְּדֵהוּ,
עַל־כֵּן זְרֹעִי תַּעֲמָד־לוֹ וּבְחַרְבִּי עָלָיו אָסֵךְ.

מלכטל

הַזֶּרַע, זוּ כָּבְשָׁה חֵיק הָאֲדָמָה וַתְּנִיבֵהוּ,
הִיא גַּם לְנֶפֶשׁ בְּעָלֶיהָ תַּעֲמֹד, אֲדוֹנִי הַשּׁוֹעַ.

רודנץ

אִישׁ יַעֲמֹד לְנֶפֶשׁ אָחִיו, וְכֹה בְּהִתְאַחֲדֵנוּ יַחַד
וְגָדַל כֹּחֵנוּ לְמִשְׁנֶה. אַךְ הַעֵת לָרִיב שְׂפָתָיִם? –
וְאֶרֶץ מוֹלַדְתֵּנוּ לִמְשִׁסָּה בִּידֵי נוֹגְשֶׂיהָ;
נְטַאֲטֵא רִאשׁוֹנָה אֶת־הָאוֹיֵב כֻּלָּה מִן הָאָרֶץ
וּבְשָׁלוֹם אַחֲרֵי כֵן אִישׁ עַל מִשְׁפָּטוֹ נָבֹאָה.

מחכה את רעיו בדברים

מַחֲשִׁים אַתֶּם? הֲדָבָר אֵין בְּפִיכֶם לְהַגִּיד לִי? אָיִן?
הַאֵינְנִי שָׁוֶה כִּי תַאֲמִינוּ לִי? כִּי־עַתָּה
שְׂאוּ לִי אִם פָּרֹץ אֶפְרֹץ, וְלֹא רוּחֲכֶם, אֶל מָסֹרֶת
בְּרִיתְכֶם הַנֶּעְלָמֶת וְהָרַסְתִּי אֶל צְפוּנוֹתֶיהָ.
אֶת־הִוָּעֶדְכֶם בְּרוּטְלִי וּשְׁבוּעַתְכֶם יָדַעְתִּי,
הַכֹּל יָדַעְתִּי, גַּם אֶת־אֲשֶׁר נִדְבַּרְתֶּם שָׁמָּה,
וַאֲשֶׁר, מֵאֵין אֵמוּן, הַעֲלֵם הֶעֱלַמְתֶּם מִמֶּנִּי
אוֹתוֹ צָפַנְתִּי בִּלְבָבִי כִּסְגֻלַּת הַקֹּדֶשׁ.
אוֹיֵב אַרְצִי לֹא הָיִיתִי מֵעוֹדִי, הַאֲמִינוּ,
אַף כִּי אֶחְמֹס עָלֶיהָ מְזִמּוֹת אָוֶן לְהָרֵעַ,

וְאוֹתוֹ אֶבְחַר הֱיוֹת בְּלֵב וָנֶפֶשׁ. קוּמוּ עֲשׂוּ אֵבֶל
לַאֲבִיכֶם כִּי מֵת וּלְגֹאַלְכֶם כִּי נֶאֱסָף; אֶפֶס
אַל יִפֹּל לִבְּכֶם עֲלֵיכֶם, אַל תִּדְאָגוּ וְאַל תֵּחָתּוּ:
לֹא נַחֲלַת שָׂדֶה וָכֶרֶם לְבַדָּם הִנְחִילַנִי,
כִּי גַם מֵרוּחוֹ הַנְּדִיבָה נָתַן עָלַי, וַיָּאצֶל
בְּרָכָה לִי מִבֹּר לִבּוֹ, וַאֲשֶׁר חָב לָכֶם כֹּבֶד
שֵׂיבָתוֹ – אוֹתוֹ עֹז נְעוּרַי בְּיָד מְלֵאָה יְשַׁלְּמֶנּוּ.
תְּנָה יָדְךָ לִי, אָב נַעֲלֶה, גַּם־אַתָּה אָנָּא תְנֶנָּה,
וְגַם־אַתָּה, מֶלְכְתַל. אַל נָא תִמְנָעוּהָ מִמֶּנִּי,
אָנָּא רְצוּ נִדְרֵי הַיּוֹם וּשְׁבוּעָתִי קַבֵּלוּ.

ולטר פירסט

תְּנוּ יֶדְכֶם לוֹ. בְּלֵבָב שָׁלֵם שָׁב עַתָּה אֵלֵינוּ,
אִישׁ כָּמֹהוּ לֹא יְשַׁקֵּר.

מלכטל

הִנֵּה בְזֹה בְזִיתָ
אֶת אִישׁ־הָאֲדָמָה, מָה אַחֲרֵי זֹאת מִיָּדְךָ נוֹחִילָה?

רודנץ

אָכֵן שְׁגָגַת נְעוּרַי הִיא, אַל נָא, אַחַי, תִּזְכְּרוּהָ.

שטופכר למלכטל

„יְהִי לְבַבְכֶם לְיָחַד" – אֵלֶּה הָיוּ דִבְרֵי אָבִינוּ
עִם צֵאת נַפְשׁוֹ – זְכָר־נָא זֹאת!

מלכטל

הִנֵּה יָדִי – נְתַתִּיהָ.
גַּם תֶּקַע כַּף אַחַד הָאִכָּרִים, אֲדוֹנִי הַשּׁוֹעַ,
לֹא נוֹפֵל מִמּוֹצָא שִׂפְתֵי הַנְּדִיבִים לְאֹמֶן.

ועבדי האלוף באו בדממה החדרה ויגשו אל הגוע, ואותות יגון ועצב על פניהם, איש לפי דרכו. מקצתם כרעו לפני הגוע ויבכו על־ידו. כל עת בוא המחזה הדומם הזה פעמון הטירה ישמיע קולו.

רודנץ והקודמים.

רודנץ בא דחוף

הַעוֹדֶנּוּ חָי? אִם יַאֲזִין עוֹד קוֹלִי? הַגִּידוּ.

ולטר פירסט

הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְאָדוֹן וּלְמָגֵן לָנוּ,

שֵׁם חָדָשׁ יִנָּקֵב לַטִּירָה הַזֹּאת מֵעַתָּה.

רודנץ מתבונן ביגון כבד על המת

אֲהָהּ, אֱלֹהִים! הֲבוֹשֵׁשׁ נֹחַם לִבִּי לָבֹא וַיּוֹחֵר?

הֲקָצְרָה יָדְךָ לְחַיּוֹתוֹ עוֹד רֶגַע, לְמַעַן

יִרְאֶה בְעֵינָיו עַד־מָה נֶהְפַּךְ לִבִּי? לִי הַבֹּשֶׁת!

בְּעוֹדֶנּוּ מִתְהַלֵּךְ בְּאוֹר הַחַיִּים לֹא הִטֵּיתִי

אֶל מוּסָרוֹ הַנֶּאֱמָן אֹזֶן, – עַתָּה אֵינֶנּוּ,

לָעַד הָלֹךְ הָלַךְ מֵעִמִּי וַיַּעַזְבֵנִי

וְחוֹב כָּבֵד לֹא־שֻׁלַּם עַל צַוָּארִי. בִּי, הַגִּידוּ

הַבְזַעְפּוֹ עָלַי מֵת?

שטופכר

הֻגַּד הֻגַּד לוֹ מַה־פֹּעַל

פָּעַלְתָּ, וַיְבָרֶךְ עִם צֵאת נַפְשׁוֹ עֹז רוּחֶךָ.

רודנץ כורע לפני גויַת המת

הִי שְׁאֵרִית קֹדֶשׁ לְאִישׁ הַיָּקָר! הִי גְוִיָּה דוֹמֶמֶת!

נֶגֶד כָּל־אַחַי בְּיָדְךָ הַקָּרָה אִשָּׁבֵעַ,

אִם לֹא לָעַד מוֹסְרוֹת נֵכָר מֵעָלַי נִתַּקְתִּי

וַיָּשָׁב לִבִּי אֶל חֵיק עַמִּי. בֶּן־שְׁוַיץ אָנֹכִי

בְּאֶכְטֶלַנְדְּ, בְּתוֹךְ טוּרְגוֹי הִנֵּה הִיא קָמָה גַם־נִהְיָתָה,
בֶּרֶן קִרְיַת נְדִיבִים תָּרִים רֹאשָׁהּ בִּגְאוֹן מוֹשָׁלֶת,
וּפְרַיְבּוּרְג מִבְטַח אֵיתָן וּמִגְדַּל עֹז לַחֹפֶשׁ,
צִירִיךְ הַהוֹמִיָּה לַקְּרָב הֵרִיקָה חֲנִיכֶיהָ,
שָׁם עַל־יַד חֹסֶן חוֹמוֹתֶיהָ, מָעֻזֵּי נֵצַח,
נִשְׁבֹּר נִשְׁבַּר עֹז מְלָכִים וּגְבוּרָתָם נָשָׁתָה.

יוסיף לשאת משאו כחוזה, ובאחרית דבריו יהי כאיש אשר נחה עליו הרוח

רָאִיתִי רוֹזְנֵי רַהַב וּנְסִיכִים עוֹדֵי גֹבַהּ
גּוֹצְצִים בִּזְהַב מַדֵּיהֶם, שִׁרְיָה, מָגֵן וְקוֹבַע
עַל עַם שׁוֹקֵט, עֲדַת רוֹעִים, לַמִּלְחָמָה יִקְרָבוּ.
בָּאוּ הָעֵמֶק, נִפְגָּשׁוּ – וּקְרָב לְחַיִּים וְלַמָּוֶת,
רִיב דָּמִים, אֵין כָּמֹהוּ לְרַעַם גְּבוּרוֹת וְלֶחָיִל,
בְּעֵמֶק הֶחָרוּץ, לְשֵׁם עוֹלָם לוֹ, אָז יִתְלַקָּחַ:
חָלוּץ חָזֶה אִישׁ הָאֲדָמָה יַעֲרֶה נַפְשׁוֹ לֶחָרֶב
וְהֶרִיצָהּ, מַשְׂאַת כַּפָּיו, לְלַהַב כִּידוֹן וָרֹמַח,
אֶל לֵב הַמַּחֲנֶה יַהֲרֹס, יַעֲבָר בּוֹ, יַבְקִיעֵהוּ –
וּצְבִי אַבִּירִים נָפָל, גְּאוֹן עֲדָיִם מִרְמַס רָגֶל,
הַחֹפֶשׁ יָרִיעַ גְּבוּרוֹת וִינוֹפֵף הַדָּגֶל.

מחזיק ביד ולטר פירסט וביד שטופכר

תֶּאֱמַץ נָא אֵפוֹא אַחֲוַתְכֶם, תֶּאֱמַץ לָנֶצַח,
גָּלִיל לַגָּלִיל יִתֵּן יָד, אִישׁ בְּאָחִיו יַעֲזֹר,
שִׂימוּ מִשְׁמָרוֹת עַל הָרֵיכֶם, אֲשֶׁר יַזְעִיקוּ
אֲגֻדּוֹת הַבְּרִית לְעֵת מְצֹא, לְהַקְהֵל וּלְבַהֵל יֶשַׁע,
אַחֲוָה אַחֲוָה תִּרְדְּפוּ, וּלְבַב אִישׁ עַל־אָחִיהוּ
יְהִי תָּמִיד לְיַחַד – לְיַחַד – לְיַחַד – – –

הוא צונח אחורנית על הכר ובגועו עוד ידיו מחזיקות בידיהם. פירסט ושטופכר מתבוננים אליו דומם עד־בוש ופורשים אחרי־כן בכבר אבלם. עד־כה וצד־כא

אטינגהוזן

הֲגַם יַד בְּנֵי הַחוֹרִים תִּכּוֹן עִמָּכֶם בַּקֶּשֶׁר?

מלכטל

לְעֶזְרָתָם, בְּהִדָּרְשָׁהּ, נְחַכֶּה. אוּלָם כָּכָה. עַתָּה
לֹא בָאוּ בִבְרִית בִּלְתִּי אִם מִבְּנֵי עַם הָאָרֶץ.

אטינגהוזן מזדקף בנחת, משתאה מאד

אִם לִגְדוֹלוֹת כָּאֵלֶּה הִתְנַדֵּב הָעָם, וּבְכֹחַ
יָדוֹ, מִבַּלְעֲדֵי הַחוֹרִים, הִתְנַשֵּׂא וַיָּקָם;
אִם רוּחוֹ אֵיתָן וּלְבָבוֹ בוֹטֵחַ – כִּי־עַתָּה
מַה־נִּתֵּן וּמַה־נּוֹסִיף לוֹ עוֹד אַחֲרֵי זֹאת אֲנָחְנוּ?
עַתָּה אָמוּת בִּמְנוּחָה וּבְשָׁלוֹם אֵרְדָה קָבֶר.
עוֹד יְחִי הָעָם אַחֲרֵינוּ. בִּנְתִיבוֹת לֹא־פִלַּלְנוּ
תְּבַקֵּשׁ לָהּ רוֹמְמוּת רוּחַ אֱנוֹשׁ תְּקוּמָתָהּ בָּאָרֶץ.

משים כפו על ראש הנער הכורע לפניו

מֵעַל הַקָּדְקֹד הַזֶּה, מְקוֹם מוֹשַׁב הַתַּפּוּחַ,
יִזְרַח עֲלֵיכֶם הַדְּרוֹר וּכְשַׁחַר חָדָשׁ יִוָּלֵד,
הַיָּשָׁן נָפֹל יִפֹּל, עִתִּים אֲחֵרוֹת תְּבֹאנָה
וּמִבֵּין עִיֵּי מַפָּלָה בְזָהֳרוֹ יָקוּם חָלֶד.

שטופכר לוַלטר פירסט

רְאֵה, אֵשׁ אֱלֹהִים, זֹהַר עֶלְיוֹן, אֶת־עֵינָיו הִדְלִיקָהּ.
לֹא עֲלוֹת הַשַּׁלְהֶבֶת הִיא לִפְנֵי כְבוֹת הַגַּחֶלֶת,
כִּי קֶרֶן זֹהַר הִיא מְנַגַּהּ חַיֵּי הַנֵּצַח.

אטינגהוזן

אָז יִתְּשׁוּ מִגְדְּלֵיהֶם אַדִּירֵי עָם, חוֹרֵי אָרֶץ,
כֻּלָּם יֵרְדוּ לַקְּרִיּוֹת וְלֶעָרִים בְּרִית יִכְרֹתוּ,

כַּאֲשֶׁר אָמַרְתָּ; לֹא נוֹאַשְׁנוּ כָּלָה מִיֵּשַׁע.

אטינגהוזן

מִי יוֹשִׁיעֲכֶם?

ולטר פירסט

יָדַעְנוּ אֲנַחְנוּ! הַסְכֵּת וּשְׁמָעָה:
שָׁלֹשׁ הַנָּפוֹת בָּאוּ בִּבְרִית גַּם קָשְׁרוּ קֶשֶׁר
לִפְרֹק עֹל הֶעָרִיצִים וּלְגָרְשָׁם מִן הָאָרֶץ.
הַבְּרִית כְּרוּתָה וּשְׁבוּעַת אֱלֹהִים תְּחַזְּקֶנָּה. טֶרֶם
תָּחֵל הַשָּׁנָה הַחֲדָשָׁה עוֹד נְבַצַּע זְמָמֵנוּ
וּבשׂרךְ יִשְׁכָּן־בֶּטַח בְּאֶרֶץ שָׁלוֹם וָחֹפֶשׁ.

אטינגהוזן

הֶאָח! דַּבְּרוּ עוֹד וְהַחֲיוּנִי: הַאַף אָמְנָם קָמָה
הַבְּרִית?

מלכטל

קָמָה וְגַם נִצֶּבֶת. יוֹם אֶחָד תְּקוֹמֶמְנָה
שָׁלֹשׁ הַנָּפוֹת יַחְדָּו. הַכֹּל מוּכָן. סוֹדֵנוּ,
אַף כִּי רַבּוּ חֲבֵרָיו, שָׁמוּר וּמִשְׁמָר עַד־עָתָּה.
מִתַּחַת לֶעָרִיצִים מוֹט הִתְמוֹטְטָה הָאָרֶץ,
קָרוֹב אֵידָם וִימֵי מֶמְשַׁלְתָּם לֹא יִמָּשֵׁכוּ,
כִּמְעַט קָט וִיבַקְשׁוּ עִקְּבוֹתָם וְלֹא יִוָּדֵעוּ.

אטינגהוזן

וּמַה־תַּעֲשׂוּ לְמִגְדְּלֵי הָאָרֶץ וּלְמִבְצָרֶיהָ?

מלכטל

לִשְׁבָבִים יִהְיוּ כֻּלָּם, יוֹם אֶחָד יְנֻתָּצוּ.

אטינגהוזן

לָמָּה בּוֹשֵׁשׁ לָבֹא וּתְבָרְכֵהוּ נַפְשִׁי בְּטֶרֶם

אֵלְכָה מִזֶּה. יָדַעְתִּי, מוֹתִי לֹא יִתְמַהְמֵהַּ.

שטופכר

אַל נָא, אַלּוּפִי, יָשַׁנְתָּ מְעַט וַתַּחֲלֵף כֹּחַ,

וְהִנֵּה שָׁבָה נַפְשְׁךָ אֵלֶיךָ וְעֵינֶיךָ אֹרוּ.

אטינגהוזן

בְּאֶפֶס מַכְאוֹב אֵין חַיִּים, וְהִנֵּה גַם־הוּא עֲזָבָנִי,

כַּתִּקְוָה כַּכְּאֵב חָדְלוּ עַתָּה לְעוֹלָם חָדֵלּוּ.

רואה את הנער

מִי הַנַּעַר?

ולטר פירסט

בָּרְכֵהוּ, אֲדוֹנִי... נֶכְדִּי הִנֵּהוּ,

יָתוֹם, אֵין אָב.

הדויגה ובנה כורעים לפני הַגֹּוֵעַ.

אטינגהוזן

עוֹד אַחַת מְעַט וִהְיִיתֶם כֻּלְּכֶם יְתוֹמִים כָּמֹהוּ.

אוֹי לִי, כִּי רָאוּ עֵינַי לִפְנֵי כְבוֹתָן לָנֶצַח

בְּאָבְדַן אֶרֶץ מוֹלַדְתִּי. הַלְמַעַן עִמִּי יַחַד

יָמוּתוּ כָּל־תַּנְחוּמַי הִכְבִּיר לִי יָמִים אֱלוֹהַּ?

שטופכר לוַלטר פירסט

הַבְּכֹבֶד יְגוֹנוֹ יֵאָסֵף וּבְאֶבְלוֹ יֵרֵד שְׁאֹלָה?

הַאַף גַּם זִיק אֶחָד, שְׁבִיב נֶחָמָה, לֹא יַגִּיהַּ

חֶשְׁכַת רְגָעָיו הָאַחֲרוֹנִים? – אֲדוֹנֵנוּ הַשּׁוֹעַ!

יֶחֱזַק נָא לְבָבְךָ בֵּאלֹהִים! לֹא עֲזוּבִים אֲנַחְנוּ

חָפְשִׁי בְקִרְבְּכֶם בָּטַחְתִּי כִּי יֵשׁ תִּקְוָה. יָדַעְתִּי,
כִּי יֵשׁ גּוֹאֵל לַנָּקִי וְיֵשׁ לַנִּרְדָּף מוֹשִׁיעַ,
אֶתְכֶם כֻּלְּכֶם הִצִּיל טֶל הָאֶחָד, וְכֻלְּכֶם יַחַד
קִצְרֵי יָדַיִם אַתֶּם מִתֵּת לוֹ פְּדוּת וָיֶשַׁע.

האלוף מתעורר.

בומגרטן

הִנֵּה הִתְנַעֵר, הֶחֱשׁוּ.

אטינגהוזן מתחזק לקום

אַיֵּהוּ?

שטופכר

מִי?

אטינגהוזן

אֵינֶנּוּ,

בְּרִגְעֵי חַיַּי הָאַחֲרוֹנִים עֲזָבַנִי וַיֵּלֵךְ.

שטופכר

לַיּוֹרֵשׁ לִבּוֹ. הַשְׁלַחְתֶּם רָץ אַחֲרָיו?

ולטר פירסט

שְׁלַחְנוּ.

וִיהִי לַאֲדוֹנִי לִמְנוּחָה: לִבּוֹ שָׁב אֵלֵינוּ,
עַתָּה לָנוּ הוּא.

אטינגהוזן

הֲרוֹב רָב לְאַרְצוֹ?

שטופכר

בִּגְבוּרַת רוּחַ!

וּלְפָנֶיךָ הִתְגַּעֲשָׁה הַמְּצוּלָה הָרוֹתַחַת?
לֹא, גֶּבֶר כָּמֹהוּ לֹא יְשַׁחֵת דִּמְעָתוֹ אָרְצָה!
הוּא אֶל הַצִּנָּה קָפַץ, נַפְשׁוֹ הִסְגִּיר לַסָּעַר,
מֵאִשְׁתּוֹ וִילָדָיו הִתְעַלָּם – וַיַּצִּילֶךָ.

ולטר פירסט

הֲיָכֹל יָכֹלְנוּ עֲשׂוֹת מָה לִישׁוּעָתוֹ – וַאֲנַחְנוּ
מְתֵי מִסְפָּר הָיִינוּ וְרֵיקֵי יָדַיִם, אֵין־נָשֶׁק.

הדויגה

אֲהָהּ, אָבִי, גַּם־אַתָּה שִׁכַּלְתָּ עַתָּה שָׁכָלְתָּ,
גַּם־אַרְצֵנוּ, אֲנַחְנוּ כֻּלָּנוּ שִׁכַּלְנוּ שָׁכָלְנוּ!
אֵיכָה נַעַמְדָה בִלְתּוֹ, אֵיכָה יִחְיֶה בִּלְתֵּנוּ?
מִנָּפֹל בִּמְצוּלַת הַיֵּאוּשׁ מִלְּטָה נַפְשׁוֹ, אֱלוֹהַּ!
אוֹר כְּפֵי מִי אֵלָיו יַבְקִיעַ בְּבוֹר תַּחְתִּיּוֹת שָׁמָּה
וּמִי יְנַחֲמֶנּוּ בַּחֲלוֹתוֹ? אֲהָהּ, וַאֲנִי יוֹדַעַת
כִּי מַחֲשַׁכֵּי בוֹר כִּלְאוֹ, מַסְגֵּר צַר וְרַקָּב דָּלֶף,
אָכֵן הַהֵלֶא יַחֲלִיאוּהוּ. כִּנְבֹל בְּבִצֹּאת קֶטֶב
שׁוֹשַׁנַּת הָאַלְפִּים כֹּה יִבֹּל גַּם־הוּא בְּאֵין מֶתֶק
אוֹר־שֶׁמֶשׁ לְעֵינָיו וּבְאֶפֶס רוּחַ שְׁפָיִם נִיחוֹחַ.
הָהּ, הַהוּא יֵאָסֵר? הוּא? וְנִשְׁמַת אַפּוֹ הַחֹפֶשׁ!
בּוֹר כִּלְאוֹ – מַחֲנַק נַפְשׁוֹ, חָיֹה לֹא יִחְיֶה שָׁמָּה!

שטופכר

הֵרָגְעִי, בִּתִּי, כֻּלָּנוּ לֹא נַחְשֹׂךְ נַפְשֵׁנוּ
מֵעָמָל עַד יִפָּתְחוּ לְפָנָיו שַׁעֲרֵי הַכֶּלֶא.

הדויגה

מָה אַתֶּם בִּלְתּוֹ וּמַה־כֹּהֲכֶם? בְּעוֹד טֹל הִתְהַלֵּךְ

הָרָעָה הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר נִשְׁקְפָה לִבְנִי? בֵּאלוֹהַּ!
לוּ גַּם מֵאָה אֶחְיֶה, וְלוּ עוֹד כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה,
עַד יוֹמִי הָאַחֲרוֹן אֶרְאֶה לְפָנַי דְּמוּת הַיֶּלֶד
בְּעָמְדוֹ אָסוּר וְאָבִיו מְכוֹנֵן חִצּוֹ עַל פָּנֵיהוּ
וְאֵלַי, אֶל לִבִּי אָנִי, יָעוּף הַחֵץ עַד־נֶצַח.

מלכטל

אִשָּׁה, לֹא יָדַעַתְּ עַד־מָה הַנְּצִיב הִקְנִיאָהוּ.

הדויגה

אוֹי לַגְּבָרִים חִזְקֵי הַלֵּב! בְּקִנְאָתָם כִּי־קָשְׁתָה
לִכְבוֹד רָהְבָּם הַמְחֻלָּל דָּבָר עוֹד לֹא יַחֲשֹׁבוּ,
גַּם נֶפֶשׁ בֵּן גַּם לֶב־אֵם בְּחֵיק הַגּוֹרָל יָטִילוּ
בְּתָקְף אוֹתָם וּתְשַׁכְּרֵם חֲמַת תַּחֲרוּת עִוֶּרֶת.

בומגרטן

הַאֵין כּוֹס אִישֵׁךְ מְלֵאָה, הַמְעַט לוֹ קֹשִׁי יוֹמֵהוּ
כִּי תַּרְבִּי לוֹ לַעֲנָה וּתְמָרְרִיהוּ בְתוֹכְחוֹתַיִךְ?
הָמְצֻרַת נַפְשׁוֹ וְעֶנוּתוֹ הוּא לְבֵךְ תַּקְשִׁיחִי?

הדויגה פונה אליו ומבטת בו בזעף

הֲרַק דִּמְעוֹת רַחֲמִים וּמְנוֹד־רֹאשׁ לְךָ בְּיוֹם אֵיד רֵעֶךָ?
אֵיפֹה הֱיִיתֶם כֻּלְּכֶם בְּהֵאָסֵר בִּנְחֻשְׁתַּיִם
אִישׁ הַמּוֹפֵת? מַדּוּעַ אָז עֲמַדְתֶּם כֻּלְּכֶם מִנֶּגֶד?
בִּפְנֵיכֶם וּלְעֵינֵיכֶם הַתּוֹעֵבָה נֶעֶשְׂתָה:
רָאֹה רְאִיתֶם, וְאֵין נוֹדֵד יָד, בְּהִלָּקַח מִקֶּרֶב
קְהַלְכֶם גֶּבֶר עֲמִיתְכֶם — הֲגַם טֶל עָשָׂה לָכֶם כָּכָה?
הֲכֹה מִשְׁפָּטוֹ עִמָּכֶם? הֲגַם הוּא עָמַד וַיָּנָד
לְךָ דוּמָם אָז, בִּדְלֹק פָּרָשֵׁי הַנְּצִיב אַחֲרֶיךָ

הדויגה

אַיֵּה בְּנִי, אַיֵּהוּ? תְּנוּנִי וּבְעֵינַי אֶרְאֶנּוּ!

שטופכר

הֲלֹא תִתְאַפָּקִי! זִכְרִי כִּי בָאת אֶל בֵּית־הַמָּוֶת

הדויגה נופלת על צואר הנער

יַלְדִּי בְּרִי! הֶאָח, עוֹדֶנּוּ חָי!

ולטר טל נופל על צוארה

אִמִּי רַחֲמִי!

הדויגה

הַאֻמְנָם נָכוֹן הַדָּבָר? הַאֵין בִּבְשָׂרְךָ פֶּצַע?

מתבוננת בו בדאגה

וְהוּא עָשָׂה זֹאת? הֲמָצָא אֶת־לִבּוֹ יְרוֹת אֵלֶיךָ?
אֵיכָה מָצָא אֶת־לִבּוֹ? אֵין זֹאת כִּי לִבּוֹ אָבֶן!
הַאֶל לֵב בְּנוֹ, עַצְמוֹ וּבְשָׂרוֹ, דָּרַךְ הַקָּשֶׁת?

ולטר פירסט

לֹא מֵהַקְשִׁיחוֹ לִבּוֹ עָשָׂה זֹאת, כִּי מֵאֹנֶס,
וּבְלֵב נִדְכֶּה, בִּהְיוֹת נֹכַח פָּנָיו מַר הַמָּוֶת.

הדויגה

אָח! לוּ לֵב אָב, לֵב בָּשָׂר, הָיָה לוֹ, כִּי־עַתָּה טֶרֶם
יַעֲשֶׂה אֶת־הַמַּעֲשֶׂה הַנּוֹרָא מֵת שִׁבְעָתָיִם.

שטופכר

לָמָּה תִבְעֲטִי בְחֶסֶד אֱלֹהִים וּבִישְׁעוֹ? בָּרְכִיהוּ
עַל הַטּוֹב אֲשֶׁר גְּמָלֵךְ.

הדויגה

אֶפֶס הַאוּכַל לִשְׁכֹּחַ

מחזה שני

באַרמון האלוף אטינגהוזן

האלוף, הנוטה למות — על הכסא. ולטר פירסט, שטופכר, מלכטל ובומגרטן מסביב לו. ולטר טֶל כורע לפניו על הברכים.

ולטר פירסט

נוֹאָשׁ! אֵינֶנּוּ עוֹד. לְקָחוֹ אֱלֹהִים מֵעִמָּנוּ.

שטופכר

לֹא כִפְנֵי מֵת פָּנָיו. רְאֵה, עוֹד הַנּוֹצָה רוֹעֶדֶת
מֵרוּחַ שְׂפָתָיו. אַךְ יָשֵׁן שְׁנַת שֶׁקֶט הִנֵּהוּ
וּשְׂחוֹק שָׁלוֹם וּנְהָרָה תֹּאַר פָּנָיו יַזְרִיחַ.

בומגרטן נגש אל הפתח וידבר אל אשר ידבר.

ולטר פירסט לבומגרטן

מִי שָׁם?

בומגרטן שב

בִּתְּךָ הִיא, הַגְּבֶרֶת הֶדְוִיגָה, אֲשֶׁר בָּאָה
לְדַבֵּר עִמְּךָ וְלִרְאוֹת אֶת־בְּנָהּ.

ולטר פירסט

מָה אוּכַל נַחֲמֶנָּה?
וּלְנַפְשִׁי הֲיֵשׁ תַּנְחוּמִים? הָהּ, עָלַי הָיוּ כֻלָּנָה!

הדיג

וּמָה אַגִּיד לָהּ כִּי־תִשְׁאָלֵנִי לִמְקוֹמְךָ?

טל

אֶת־חוֹתְנִי וּשְׁאָר אַנְשֵׁי בְּרִיתֵנוּ תִמְצָא שָׁמָּה.
אֱמֹר לָהֶם: אַל יִפֹּל רוּחָם עֲלֵיהֶם, אַל יֵחַתּוּ!
טָל חָפְשִׁי הִנֵּהוּ וּזְרֹעוֹ אַמִּיצָה כְּקֶדֶם,
לֹא יִרְבּוּ הַיָּמִים וְכֻלָּם אֶת־שִׁמְעוֹ יִשְׁמָעוּ.

הדיג

וּמַה בִּלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹת? אַל־נָא תְכַחֵד מִמֶּנִּי.

טל

יֵעָשֶׂה וְאַחַר יְדֻבָּר. עַד בּוֹא מוֹעֵד נַחֲרִישָׁה.

הדיג

הוֹרֵהוּ דַּרְכְּךָ, הַנַּעַר, – וֵאלֹהִים יִסְמְכֵהוּ,
הוּא עֹשֶׂה יַעֲשֶׂה גַּם־יוּכָל, זָמַם – וִיבַצֵּעַ.

הדיג

הֲבַיַּבָּשָׁה יֵלֵךְ שָׁמָּה?

טל

בְּלִבּוֹ הָיָה כָכָה.

הדיג

אָהָהּ! מַהֲרָה אֵפוֹא הֱחָבֵא, כִּי מִי יוֹדֵעַ

אִם יוֹשִׁיעֲךָ אֱלֹהִים מִיַּד אוֹיִבְךָ פַּעֲמָיִם.

טל

מָה הַדֶּרֶךְ הַקְּצָרָה לְאַרְתּ וּלְקִיסְנַכְט? הוֹרֵנִי.

הדיג

הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה עוֹבֶרֶת עַל שְׁטֵינֶן. אֶפֶס

יֵשׁ דֶּרֶךְ קְצָרָה וּבטוּחָה מִמֶּנָּה. עַל לוֹבֶרְץ

הִיא עוֹבֶרֶת. נַעֲרִי יֵלֵךְ עִמְּךָ לַנְהוֹתֶךָ.

טל נותן לו ידו

יְגְמָלְכֶם אֱלֹהִים כְּחַסְדְּכֶם. שָׁלוֹם לָכֶם. אֵלֵכָה.

הולך — ושב כרגע.

הַאֵין אַתָּה מְכוֹרְתֵי הַבְּרִית בְּרוֹטְלִי? זָכַרְתִּי

כִּי שִׁמְךָ בָּא לְפָנָי.

הדיג

אָכֵן בִּבְרִיתָם עָבַרְתִּי

וָאֶשָּׁבַע כְּאֶחָד מֵהֶם אֶת־שְׁבוּעַת הַקֹּדֶשׁ.

טל

כִּי־עַתָּה חָנֵּנִי נָא וּמִהַרְתָּ לָלֶכֶת

אֶל בְּרְגֶּלֶן. שָׁם אִשְׁתִּי יוֹשֶׁבֶת בִּיגוֹנָהּ. בַּשְּׂרֶנָּה

כִּי נִמְלַטְתִּי נִמְלָטְתִּי וְגַם מָצָאתִי לִי מִבְטַח סֵתֶר.

הֲלֹא תְלוּלָה הִיא מְאֹד, וּמִי גֶבֶר יִקְפֹּץ אֵלֶיהָ
מִתּוֹךְ הַסְּפִינָה וְיִשָּׁלֵם?

טל

אָז לַעֲבָדִים קָרָאתִי:
„חִזְקוּ, אַחִים, וַחֲתֹרוּ, אֶל־שֵׁן הַסֶּלַע מְשֹׁכוּ!
שָׁם יָסוּפוּ מוֹקְשֵׁי הַמָּוֶת וְהָיוּ מֵאֲחוֹרֵינוּ"
וַיְהִי כִּי־טָשָׁה הַסְּפִינָה וַתִּקְרַב עַד־שָׁמָּה
וָאֶתְחַזֵּק בֵּאלֹהֵי מָרוֹם, וָאֶלְחָצֶנָּה
בְּכָל־כֹּחַ יָדַי וּמַאֲמַצֵּי אֶל־קִיר הַסֶּלַע
וּבְחָטְפִי אֶת־נִשְׁקִי, מִהַרְתִּי וָאֲזַנֵּק פֶּתַע,
כְּזַנֵּק הַיְעֵלָה, אֶל־רֹאשׁ הַסֶּלַע, וָאֶהְדְּפֶנָּה
בְּבַעֲטַת רֶגֶל אֵיתָנָה מִשְּׂפַת הַיְאֹר וָהָלְאָה,
וַתּוּטַל הַרְחֵק מֵאַחֲרַי לִמְצוּלַת הַמָּיִם –
תָּנוּעַ לָהּ בֵּין הַגַּלִּים כַּטּוֹב בְּעֵינֵי אֱלוֹהַּ!
וְכָכָה בָּאתִי עַד־הֲלוֹם, מֻצָּל מִזַּלְעֲפוֹת סַעַר
וּמִכַּף הָאַכְזָר בִּבְנֵי אֱנוֹשׁ עַל־הָאָרֶץ.

הדיג

טֶל, טֶל! זְרֹעַ אֱלֹהִים נִגְלְתָה עָלֶיךָ הַפַּעַם
וְעַיִן בְּעַיִן רְאִיתָהּ. כִּמְעַט לֹא אַאֲמִין לְשֵׁמַע אֹזֶן.
אַךְ הַגֶּד־נָא, אָנָה פָּנֶיךָ מוּעָדוֹת עַתָּה?
דּוֹאֵג אֲנִי אֶת הַנְּצִיב, פֶּן־יִמָּלֵט מִן־הַסַּעַר
וְלֹא תְהִי לְךָ עוֹד תְּקוּמָה מִפָּנָיו כֹּל יְמֵי חַיֶּיהוּ.

טל

בְּעוֹד הָיִיתִי מוּטָל אָסוּר בָּאֳנִיָּה שָׁמַעְתִּי
כִּי נָכוֹן הוּא לַעֲלוֹת אֶל־הַיַּבָּשָׁה בִּבְרוּנֶן,
אַחֲרֵי־כֵן דֶּרֶךְ שְׁוִיץ לִמְצוּדָתוֹ יוֹלִיכֵנִי.

וְהַנְּצִיב וְרוּדוֹלְף אִישׁ־הָרֶס וְיֶתֶר אַנְשֵׁי הַשַּׁיִט,
תְּלִיִי וְקַשְׁתִּי הָיוּ מוּטָלִים בַּיַּרְכָתַיִם
מִמּוּלִי עַל־יַד הַהֶגֶה. כִּמְעַט שֶׁעָבַרְנוּ
עַל־אַכְסֶן הַקָּטֹן, וֵאלֹהִים קָרָא לַסָּעַר.
אָיֹם, אַכְזָרִי מְאֹד, מִנִּקְרַת גּוֹטְהַרְד הֵגִיחַ,
וַיָּמֶת לֵב הַמַּלָּחִים וְלֹא קָמָה בָם רוּחַ,
וּבְעָנְיָם נוֹאֲשׁוּ מִישׁוּעָה וַיֹּאמְרוּ: „אָבָדְנוּ” –
אָז יִגַּשׁ הָאֶחָד מֵהֶם אֶל־הַנְּצִיב וַיֹּאמֶר:
„אֲדוֹנִי, כֻּלָּנוּ עַתָּה בְּצָרָה גְדוֹלָה, גַּם־אֲנַחְנוּ
גַּם־אָתָּה. רַק־כְּפֶשַׂע בֵּינֵינוּ וּבֵין הַמָּוֶת.
תּוֹפְשֵׂי הַמָּשׁוֹט לֹא יִמְצְאוּ יְדֵיהֶם, גַּם־הַדֶּרֶךְ
לֹא נוֹדְעָה לָהֶם מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם וְלֹא יַכִּירוּהָ.
אַךְ־הִנֵּה אִתָּנוּ טֶל, אִישׁ־כֹּחַ וּמְהִיר שַׁיִט,
אוּלַי בַּצַּר לָנוּ אֵלָיו נִדְרְשָׁה וּמִלְּטָנוּ”.
אָז יֹאמַר אֵלַי הַנְּצִיב: „טֶל, הֲתוּכַל לְהוֹשִׁיעֵנוּ
מִן־הַסַּעַר, כִּי־עַתָּה אֲפַתֵּחַ מֵאֲזִקֶּיךָ”.
וָאַעַן: „הִנְנִי, אֲדוֹנִי, בִּישׁוּעַת אֵל בָּטַחְתִּי,
כִּי־חַלֵּץ אֲחַלֵּץ אֶת־הַסְּפִינָה וּמִלַּטְתִּיהָ”.
אָז צִוָּה וַיְפַתְּחוּ מוֹסְרוֹתַי וַאֲנִי נִצַּבְתִּי
עַל־הַהֶגֶה, לִמְשֹׁל בַּסְּפִינָה, לַנְחוֹתָהּ דָּרֶךְ,
וְאוּלָם עֵינִי אָרְבָה לִכְלֵי הַמּוּטָלִים שָׁמָּה
וַתָּתַר־לָהּ יָד עַל־הַחוֹף לְהִמָּלֵט אֵלֶיהָ.
עוֹדֶנִּי צוֹפֶה, וָאֵרֶא לִי שֶׁן־סֶלַע נִשְׁקֶפֶת
כְּגַב מִן־הַמַּיִם מִנֶּגֶד, וְרֹאשׁ לָהּ רָקוּעַ – –

הדיג

יָדַעְתִּיהָ. הִנֵּה הִיא נְטוּעָה בְּתַחְתִּית אַכְּסֶן. אֶפֶס

טל

עֵין אֱלֹהִים הָיְתָה עָלַי לְטוֹבָה. הִנְנִי אֲסַפֵּרָה.

הדיג והנער

אָנָּא, סַפְּרָה, סַפֵּרָה.

טל

וַאֲשֶׁר קָרָה וַיֵּאת
בְּאַלְטוֹרְף הַיְדַעְתֶּם?

הדיג

יָדַעְתִּי, יָדַעְתִּי. סַפֵּרָה.

טל

כִּי נִשְׁבָּה נִשְׁבֵּיתִי בְּיַד הַנְּצִיב וַיַּאַסְרֵנִי,
וַיֹּאמֶר לְהוֹלִיכֵנִי לִמְצוּדָתוֹ קוּסְנַכְטָה.

הדיג

וְגַם יָרֹד יָרַדְתָּ עִמּוֹ בָּאֳנִיָּה בִּפְלוּאֶלֶן –
יָדַעְנוּ זֹאת גַּם־יָדָעְנוּ. סַפֵּר, אֵיךְ נִמְלָטְתָּ?

טל

אָסוּר בַּעֲבוֹתִים עַל־קַרְקַע הָאֳנִיָּה שָׁכָבְתִּי;
בְּאֶפֶס מָגֵן וּבְאֵין תִּקְוָה לִישׁוּעָה, אָמַרְתִּי,
לֹא אָשׁוּב אֶרְאֶה עוֹד אוֹר שֶׁמֶשׁ וְזֹהַר רָקִיעַ
וּפְנֵי מַחְמַדַּי, אִשְׁתִּי וִילָדַי, לֹא אַבִּיטָה –
וְאֶשָּׂא עֵינַיִם כָּלוֹת אֶל־פְּנֵי יְשִׁימוֹן הַמָּיִם...

הדיג

הֶעָנִי!

טל

כָּכָה שַׁטְנוּ עַל־פְּנֵי הַיְאֹר: אָנֹכִי

בָּאתָ הֵנָּה? הֲלֹא תַגִּיד!

הנער

הַאֵין אָסוּר הָיִיתָ

בְּתוֹךְ הָאֳנִיָּה?

הדיג

הַאִם לֹא קוּסְנַכְטָה הוֹרִידוּךָ?

טל קם

חָפְשִׁי אָנֹכִי!

הדיג והנער כאחד

חָפְשִׁי? גְּדוֹלִים פִּלְאֵי אֱלֹהֵינוּ!

הנער

וּמֵאַיִן בָּאתָ הֲלוֹם?

טל

מִן־הָאֳנִיָּה נִמְלַטְתִּי.

הדיג

אֵיכָה?

הנער תוך־כדי־דבור

וְהַנְּצִיב אַיֵּהוּ?

טל

בֵּין הַגַּלִּים יָנוּעַ.

הדיג

הֲיִתָּכֵן הַדָּבָר? אַךְ אַתָּה? אֵיזֶה הַדֶּרֶךְ

נִמְלַטְתָּ? הֲנִמַּסּוּ אֲסוּרֶיךָ מִפְּנֵי הַסָּעַר?

כָּל־הָאֳנִיָּה בְּגַלָּיו, עַל־חוֹבְלֶיהָ וְיוֹרְדֶיהָ.

הנער

רָאֵה גַם־רְאֵה, כִּמְעַט עָבְרוּ עַל־בְּגִיסְגְּרֶט בְּלִי פֶגַע,
וְהִנֵּה הִשְׁתָּעֵר אֲלֵיהֶם גַּל הַסַּעַר בַּחֲמַת־כֹּחַ,
כִּי־נִדְחַף לְאָחוֹר מִצּוּר הַשֵּׁדִים, וַיָּטֶל
אֶת־הַסְּפִינָה עַד כֵּף אַכְּסֶנְבֶּרְג הַגָּדוֹל. עַתָּה
לֹא אֶרְאֶנָּה עוֹד. הִיא נֶעֱלָמָה.

הדיג

סְעִיף הַסֶּלַע

הַקָּמְסֹר שָׁם הוּא, מָקוֹם מוּכָן מֵעוֹלָם לְפֶגַע
וּלְנַפֵּץ אֳנִיּוֹת. אִם־לִנְטוֹת מִשָּׁם לֹא יַשְׂכִּילוּ,
כִּי־עַתָּה תְנַפֵּץ הַסְּפִינָה אֶל־הַסֶּלַע כְּרָגַע,
וְצָלְלָה הִיא וְכָל־אֲשֶׁר בָּהּ בְּמַעֲמַקֵּי תְהוֹם כְּעוֹפֶרֶת.
אָכֵן עוֹד אֶחָד, נַוָּט מָהִיר וּמֵיטִיב שַׁיִט,
אִתָּם שָׁם בָּאֳנִיָּה, וְאִם־יֵשׁ מִי יוּכַל הוֹשֵׁעַ –
הֲלֹא רַק־טֶל הוּא, אַךְ אֲהָהּ, וְיָדָיו אֲסוּרוֹת בִּנְחֻשְׁתָּיִם!

וילהלם טל בקשתו

בחפזון, מביט כה וכה כמשתאה והוא נפעם מאד למראה. בהגיעו אל לב הבימה יפול על ברכיו, תומך מתחלה ידיו בארץ ואחרי־כן יפרשן השמימה.

הנער רואהו

רְאֵה, אָבִי, מִי הָאִישׁ הַכּוֹרֵעַ שָׁם אַפָּיִם?

הדיג

בְּיָדָיו יִתְמָךְ־אֶרֶץ וּכְלֹא יֵדַע נַפְשׁוֹ מַרְאֵהוּ.

הנער נגש

מִי זֶה לְפָנָי? אָבִי, אָבִי, בֹּאָה וּרְאֵה, בֹּאָה!

הדיג נגש גם הוא

מִי הוּא זֶה? אֵל אֱלֹהִים! הֲלֹא טֶל הוּא! אֵיזֶה הַדֶּרֶךְ

בִּמְצוּדַת עֲרוּץ יְאֹר זֶה אָז יִתְמַרְמַר כְּחַיַּת טֶרֶף
בְּחָרְגָה בִּמְצוּקַת נַפְשָׁהּ מִבַּדֵּי מִסְגְּרוֹתֶיהָ.
לַשָּׁוְא יְיֵלִיל, יִתְקַצֵּף, יְבַקֵּשׁ מוֹצָא – וָאָיִן.
סָגְרוּ עָלָיו סָבִיב כֵּפִּים גְּבוֹהִים בַּשָּׁמַיִם
וּמִצָּרֵיהֶם, חוֹמוֹת אֶבֶן, חוֹתָם צַר יַחְתְּמוּהוּ.

עולה על סעיף הסלע.

הנער

אֳנִיַּת הַנְּצִיב הִיא, אָבִי, אָנֹכִי אֵדָעֶנָּה:
בְּסִפּוּנָהּ הַמְתֻלָּע וּבְנֵס תָּרְנָהּ הִכַּרְתִּיהָ.

הדיג

בָּרוּךְ אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט! אָכֵן הִיא הִיא וְלֹא אַחֶרֶת.
סְפִינַת הַנְּצִיב הִיא הַחוֹתֶרֶת עַתָּה בַּמַּיִם
וּבְחֵיקָהּ תִּשָּׂא אֶת־גֶּסְלֶר וְקָרְבַּן אֲשָׁמוֹ גַּם־יָחַד.
אָכֵן לֹא בוֹשְׁשָׁה נִקְמַת אֱלֹהִים וַתַּשִּׂיגֵהוּ,
עַתָּה יַכִּיר כִּי־יֵשׁ עוֹד מוֹשֵׁל תַּקִּיף מִמֶּנּוּ;
מִקּוֹל גַּעֲרָתוֹ מִשְׁבְּרֵי הַמַּיִם לֹא יֵחַתּוּ
וְלֹא יִסְגְּדוּ צוּרִים לְמִגְעַתּוֹ. גַּם אַתָּה, הַנַּעַר,
אַל־תִּתְפַּלֵּל בַּעֲדוֹ; כִּי־הִנֵּה שְׁלוּחָה הַזְּרֹעַ
וּנְטוּיָה יַד אֱלֹהִים לַמִּשְׁפָּט – אַל־תַּעָצֵרְנָה.

הנער

לֹא עַל־הַנְּצִיב תָּבֹא תְּפִלָּתִי, כִּי עַל־אָחִינוּ,
עַל־טֶל, הַיּוֹשֵׁב עִמּוֹ בָּאֳנִיָּה, אֶתְפַּלֵּלָה.

הדיג

אֲהָהּ, מִשְׁפָּטֶיךָ, יַד אֱלֹהִים, תְּהוֹם רַבָּה! הַלְמַעַן
יַשִּׂיג גְּמוּלֶךָ אֶת־הָרָשָׁע הָאֶחָד, תַּשְׁחִיתִי

הָעוֹמְדִים בְּקָשְׁיָם וּבְקִפְאוֹנָם מִיּוֹם בְּרֹא אָרֶץ,
זָרְבוּ נִצְמְתוּ פִּתְאֹם וַיֵּלְכוּ כְּנַהֲרוֹת מָיִם,
כִּי נָמוֹטוּ הֶהָרִים וְהַגְּבָעוֹת הִתְקַלְקָלוּ;
אוֹ כִּי־בָא שֵׁנִית מַבּוּל עַל־הָאָרֶץ וַיִּמַח
כָּל־הַיְקוּם מֵעַל פָּנֶיהָ – לוּ כָּל־אֵלֶּה בָּאוּ
לְעֵינַי יוֹם אֶחָד, לֹא תָמַהְתִּי וְלֹא הִשְׁתּוֹמָמְתִּי.

צלצלי פעמון נשמעים.

הנער

הַקְשִׁיבוּ, מֵרֹאשׁ הָהָר קוֹל צִלְצֵל יִשָּׁמַע!
אֵין זֹאת כִּי אִם־נִרְאֲתָה מִשָּׁם סְפִינָה מִטָּרֶפֶת
יִזְעַק הַפַּעֲמוֹן אֶת־הָעָם לִקְרֹא לֶאֱלוֹהַּ.

עולה על סעיף סלע.

הדיג

אוֹי אוֹי לַסְּפִינָה כִּי הִשִּׂיגָהּ עַתָּה הַסַּעַר
וּבְכַף־קַלְעוֹ הַנּוֹרָאָה בְּאֵין רַחֲמִים יְקַלְּעֶנָּה.
מָה חוֹבֵל כִּי־יוֹשִׁיעֶנָּה וּמַה־יּוֹעִיל הֶגֶה? –
הַסַּעַר הוּא רַב חוֹבְלָהּ, וּבְיַד גַּלִּים וָרוּחַ
כַּדּוּר מְשַׂחֵק יִתְנַגְּנָה עַל־כָּל־יוֹרְדֶיהָ יָחַד.
גַּם חוֹף מִבְטַחִים מִקָּרוֹב אָיִן, לְמִלְטָהּ שָׁמָּה,
רַק כֵּפֵי מָגוֹר, זְעוּמֵי פָנִים וּקְצָרֵי יָדַיִם,
אֶת־סְעִיפֵיהֶם הַתְּלוּלִים יִזְקְפוּ נֶגְדָּהּ שָׁמַיְמָה
גַּם־יַקְשׁוּ אֵלֶיהָ לִבּוֹת חַלָּמִישׁ וָאָבֶן.

הנער

רְאֵה, אָבִי, אֳנִיָּה! מִפְּלוּאֶלֶן הִיא בָאָה הֵנָּה.

הדיג

הוֹשַׁע־נָא, אֱלֹהִים, אֶת־הָאֹבְדִים! בִּנְפֹל הַסַּעַר

אַל־עוֹד בֹּשֶׁת לָכֶם! כִּי הִנֵּה נֶאֱלַם לָנֶצַח
פִּי הָאֱמֶת, עִוְרָה הָעַיִן הָרוֹאָה. וּזְרֹעַ
הָעֹז, הָרַבָּה לְהוֹשִׁיעַ, רְתוּקָה בַנְּחֻשְׁתָּיִם!

הנער

מַה־כָּבֵד הַבָּרָד. נָבֹאָה־נָּא, אָבִי, הַבַּיְתָה,
כִּי לָמָּה נֵשְׁבָה בַחוּץ וּפֹה אֵין מַחְסֶה מִסָּעַר.

הדיג

תִּרְעַשׁ, תִּגְעַשׁ הַסּוּפָה, תִּתְהַלָּךְ אֵשׁ בְּרָקִים אַרְצָה!
יִתְבַּקְּעוּ עָבֵי שְׁחָקִים וְנִשְׁפְּכָה חַשְׁרַת מֵי מַעַל
לְהָצִיף אֶרֶץ וּמְלֹאָהּ! יֵעָקֵר מִפְּנֵי שֹׁרֶשׁ
דּוֹר יָבֹא לִבְנֵי אָדָם וְאָבַד כָּל־זֵכֶר לָמוֹ!
תֶּחֱרַב תֵּבֵל כֻּלָּהּ וְתֵהָפֵךְ לְתֹהוּ וָבֹהוּ!
יָשׁוּבוּ יְאֳתָיו לַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל הַזֶּה
דֻּבִּים וּזְאֵבֵי עֶרֶב – לָהֶם נִתְּנָה הָאָרֶץ!
כִּי לָנוּ מָה עוֹד חֵפֶץ בָּהּ בְּאֶפֶס דְּרוֹר וְחֹפֶשׁ.

הנער

רְאֵה מַה־תִּרְתַּח הַמְּצוּלָה, נִבְכֵי תְהוֹם מַה־יֶּחְמָרוּ!
מֵעוֹלָם לֹא הִתְגָּעֲשָׁה עוֹד כָּכָה הַשִּׁבֹּלֶת.

הדיג

שָׁלֹחַ חֵץ אֶל־רֹאשׁ בְּנוֹ יוֹצֵא חֲלָצָיו – עַל־כָּכָה
לֹא צִוָּה עוֹד אָב מִפְּנֵי שִׂים אָדָם עַל־הָאָרֶץ.
הַעַל זֹאת מוֹסְדֵי תֵבֵל מִמְּקוֹמָם לֹא יִרְגָּזוּ?!
הוֹ, לוּ גַם־עַיִן בְּעַיִן רָאִיתִי כָּעֵת עַתָּה,
כִּי־שַׁחוּ צוּרֵי־עֹז אֵלֶּה וַיִּפְּלוּ הַמָּיְמָה,
אוֹ כִּי רָאשֵׁי הַצּוּקִים הָהֵם, תּוֹעֲפוֹת הַקֶּרַח,

כִּמְעַט הִפְלִיגוּ גַם־הֵם עֵת מִפְלוּאֶלֶן יָצָאתִי,
אוּלָם אֵין־זֹאת כִּי־אִם הַסְּעָרָה הַמִּתְחוֹלֶלֶת,
זוּ הִמְרִיצַתְנִי לְמַלֵּט סְפִינָתִי לַחוֹף הֵנָּה,
הִיא הִיא אֲשֶׁר עֲצָרָתַם וַתֵּתַצַּב לְשָׂטָן לָמוֹ.

הדיג

הֶבָאזְקִים יוּבַל טֶל וּבְיַד עָרִיץ בְּלִיָּעַל!
אֲהָהּ, יָדַעְתִּי כִּי אַף־אֶל־מַחְשַׁכֵּי בוֹר יַשְׁלִיכֵהוּ
אֲשֶׁר לֹא יִרְאֶה עוֹד אוֹר שֶׁמֶשׁ כִּי יָהֵל לָנֶצַח;
כִּי־עַל־כֵּן יָגֹר מִפְּנֵי נִקְמַת טֶל אִישׁ־הַחֹפֶשׁ,
עֵקֶב הִתְעַלֵּל בּוֹ מְאֹד וַיִּרְדְּפֵהוּ בְּלִי פֶשַׁע.

קוּנְץ

גַּם־הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי הָאַלּוּף אַטִינְגְהוֹזֶן,
נְשִׂיא אַרְצֵנוּ בַּתְּחִלָּה, נוֹטֶה לָמוּת הִנֵּהוּ.

הדיג

הַמִּשְׁעָן הָאַחֲרוֹן גַּם־הוּא אֵפוֹא נִשְׁבַּר עַתָּה,
וְהוּא הֵן הָאֶחָד הָיָה, אֲשֶׁר הִתְיַצֵּב בַּשַּׁעַר
וַיִּדְרֹשׁ לְעַמּוֹ, וּבְיָד רָמָה, מִשְׁפָּט וָצֶדֶק.

קונץ

הַסַּעַר הוֹלֵךְ וְחָזֵק. שָׁלוֹם לָכֶם. אָנֹכִי
בַּכְּפָר יְהִי מְלוֹנִי הַלָּיְלָה, כִּי מִי אִישׁ־דַּעַת,
שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ וּבְשָׂרוֹ, יַעֲבֹר עַתָּה בַּמָּיִם?

הולך משם.

הדיג

טֶל לְבוֹר הַשְּׁבִי יוּבַל, הָאַלּוּף – אֶל־יַרְכְּתֵי קָבֶר!
הָרִימוּ אֵפוֹא קַרְנְכֶם כַּיּוֹם, זָדוֹן וָרֶשַׁע!

וִילְהֶלְם טֶל

חזיון בן חמש עלילות

לפרידריך שִׁלֶּר

תִּרגם מגרמנית בידי **ח. נ. ביאליק**

עלילה רביעית *)

מחזה ראשון

שפת היאֹר לארבעת־גלילות־היער קדמה. צורי מגור וכֵפים, גבוהים ותלולים מאד, יגבלו ממערב, בירכתים, את כל המראה. היאֹר הולך וסוער בהמון גליו. רעָמים וברקים חליפות.

קונץ איש־גֶרסוי, דַיג ונערו.

קונץ

אָנֹכִי בְּעֵינַי רָאִיתִי כָל־זֹאת, הֲלֹא תַאֲמִינוּ,

כַּאֲשֶׁר סִפַּרְתִּי כֵּן הָיָה, דָּבָר לֹא שִׁנֵּיתִי.

הדיג

אָסוּר בְּאַזִקִּים טֶל וַיּוֹלִיכוּהוּ קוּסְנַכְטָה!

הוּא, אִישׁ־הַסְּגֻלָּה בָּאָרֶץ וּמִבְחַר בָּנֶיהָ,

זְרֹעַ עֻזָּהּ וּמִבְטֶחָהּ לְיוֹם קוּמָהּ לַחֹפֶשׁ!

קונץ

עֵינַי רָאוּהוּ בְּעֵת רִדְתּוֹ עִם־הַנְּצִיב הַיְאֹרָה,

---

*) ראֵה „התקופה", ספר י"ד־ט"ו.

תרגומים

והדודה מִלכה שכבה על מצע הדשא הירֹק ופניה החִורים קופאים באור־השמש הכבד, אור שלאחר־הצהרים, וגם נחמד גם זָר היה מראֶהָ בזֵר־הַמַרְגָרִיוֹת הלבן, אשר ענדו הילדים המצַחקים בלא־כַוָנה לראשה — סֵמל של תמימות ואות של תודה גם־יחד.

תרפ״ב.

אחרי הצהרים, בשעה מאחרת אחרי הצהרים, התעוררה משנתה, הרגישה כעין שפע כח חדש בה ותקם.

אך ברדתה מעל מטתה החל ראשה לסחור עליה ורגליה כשלו לנפול. אולם החלטה תקיפה היתה בה והיא נתנה לה כח לעמוד. היא טבלה את ידיה ואת פניה במים, לבשה את שמלתה הטובה והבלה קצת, שארית תפארתה מקדם, ותצא מן הבית והעצם המתה תחת בית־שֶׁחיה.

כצל הלכה, באין איש רואה אותה, וצָעד צָעד, וכעבור חצי־שעה, אשר נדמה לה כיום תמים, הגיעה אל מחוץ לעיר, אל החומה הנמוכה, המקיפה את בית־הקברות.

שם עמדה, הוציאה את העצם מתחת בית־שחיה, התבוננה בה רגע ארך ואחר זרקה אותה בכל שארית כחה אל מעבר לחומה, את העצם המֵתה אל הַמֵּתים, אשר מהם לֻקָּחָה.

אז חשה, כי כחותיה עוזבים אותה, והיא צנחה אחורנית על הדשא.

השמש יצק את אורו הכבד, אור שלאחר־הצהרים, על מרחקי השדמות, על בתי העיר הצפופים מנגד ועל אילני בית־הקברות. משׂדֵה־דגן קרוב עלה צפצוף עפרונים נסתרים.

לא רחוק, על־פני כר־הדשא הרחב, צחקו ילדים, נערים ונערות יחד. אלה היו בני העניים, גרי קצה העיר, אשר היו ידועים וחביבים כל־כך לַדודה מְלכה. הם צחקו בחבורה אחת גדולה, אשר הלכה ומְעטה, בהוציאה מתוכה זה אחר זה, כחק המשחק, את המפסידים. אלה נעו בינתים כה וכה והחלו לצַחֵק נער לעצמו או בשנַיִם. האחד התאמץ לשאת שוכת־עץ, אשר מצא, על קצה חָטמו; השני עשה מעשה־מוקיון בזרקו שלשה כדורים, עשוים משיָרי חתיכות־ארג, זרק והטף אותם זה אחר זה לסֵרוגים בשתי ידיו; השלישי עמד ונעה כתיש. נערה אחת, גדולה מן השאָר, אספה צרור מַרְגְּריוֹת וישבה לקשר זֵר לראשה. והנה קרא אחד למשנהו: נרוצה! וירמוז בידו אל עבר חומת בית־הקברות, ובו־ברגע החל לרוץ בכל־כח וחברו אחריו. האחד כמעט הגיע אל המטרה ויעצר פתאם ויט הצדה להתבונן בדבר. עוד רגע וגם השני בא, ושניהם עמדו והביטו אל האשה הלבושה הדר, השוכבת בדשא ונראית כישֵׁנה. „הדודה מְלכה" אמר האחד בלחש. וכמו על־פי צו מהרו שניהם לשוב ולקרא לחברים, שיבואו ויראו דבר. כל החבורה באה בריצה ובקפיצה ותעמוד מסביב לדודה מְלכה החביבה ובת־צחוק ותמהון על פניהם. „הסו, פן תעירוה!" קרא האחד בקול כבוש. גם הנערה, אשר קשרה את זֵר־המרגריות, באה. והנה נצנצה מחשבה בלבה. היא גחנה ותשם את הזר על ראש השוכבת. פתאם אספה ידיה, כאלו נִכותה, נרתעה לאחוריה וקראה בקול־פחדים: „הלא היא מתה!" — הילדים התבוננו בפני הדודה מְלכה הקופאים ופתאם ברחו כֻלם, כאשר תברחנה הצפרים מעֵץ לקול יריה קרובה.

וקרובות ללבה. שעות שלמות היו יושבים ומספרים זה עם זה ושיחתם נהיתה פשוטה וגלוית־לב יותר ויותר.

אז אמרה מלכה לנפשה: הנה סוד יש לי, סוד גדול בפני כל בני־האדם – האשמרנו גם בפניו? איך אוכל לשבת עם איש שבת אהבה ואמונה וסוד כביר כזה עמי? לא, כי גלה אגלנו לו!

ויום אחד, אחרי הצהרים, בשבתם שניהם לבדם בחדר, כדרכם, ספרה לו את דבר העצם המתה. הוא הקשיב לה בתמהון הולך וגדל. אחר קמה, למען הראות לו את סגלת העצם, נסוגה אחורנית אל קצה החדר ותשם את העצם מתחת לבית־שחיה. הוא הביט בה ופתאם חורו פניו כשיד. היא ידעה, כי אין הוא רואה אותה, עברה למקום אחר, והוא הביט עוד אל המקום הראשון. אז נגלתה לו מן המקום השני והוא נבהל מאד. נבוך ותוהה ישב ולא דבר דבר. וכאשר נסתה לחיך לו ולעודד את רוחו, גמגם ומלט דברים קטועים. היא ראתה, כי רוחו סרה הפעם, ותמהר ללכת.

בערב היה עליו לבוא אל בית אחותה ולא בא. בשעה מאחרת קבלה מכתב קטן ממנו, שלוח ביד המשרתת. היא קראה את המכתב ולבה כמו מת בקרבה. למחרת, בבקר השכם, עזבה את הכרך. –

היא שכבה והרהרה בדברים האלה ותמונה אחר תמונה צפה לעיניה ונמוגה. אחרי־כן התבוללו כל התמונות והמחשבות יחד והיא לא היתה בלתי־אם הגיון־עצב אחד, בלי תקוה ובלי מוצא. היא חשה, כי דעתה חלשה עליה וגם לבה חלש. היא מלאה רחמים על עצמה.

כחצות הלילה שמעה את צעדי הנערה אשר אתה, השבה הביתה.

נע"ה זו! מה יהיה בסופה? צעירה כמוה וכבר רודפת אחרי הבחורים. זה־כבר חשדה בה; וכשובה לאחרונה מנסיעתה והסתר־פנים לה, מצאה אותה עומדת בשער ומצחקת עם שני בחורים. דם לוהט לה ואינה שומעת בקולה. היא גם שוטמת אותה...

היא קראה לה והוכיחה את דרכה על פניה.

„איפה היית כל הערב? – אמרה לה בקולה הרפה והדואב. – איפה את נעה כל הימים? כלום איני יודעת, שמהלכת את עם בחורים? הן לא את רעתך אני דורשת. ואני אומרת לך: לא טוב הדבר, לא טוב..."

הנערה שמעה את הדברים בכעס עצור.

– „הן לא בתולה זקנה אני, – השיבה עזות, – שאסגר בבית".

אפשר, שהיא לא התכונה כלל לעקוץ את הדודה מלכה בדברים האלה. כי לא נחשבה מלכה לבתולה זקנה, כי־אם לאלמנה. ואולם המלים האלה היו כמדקרת־חרב ללבה. היא התכוצה, הפכה פניה אל הקיר ותאלם מכאב.

כל הלילה לא יכלה לישון. כל הלילה התהפכה בחבלי נשמה וגוף וכל הרהוריה נעו והתפתלו וחתרו מסביב לנקדה אחת: הה אלי, האם יש גבולים בעולמך גבולים קבועים וקימים לעד, ואני עברתי עליהם...

*

והשֵנה באה ונפשה נחה מעט. ובהקיצה ערב אחד אחרי תנומה ארֻכה חשה, כי פֶלֶג מחשבתה התבהר, סר הסער והנה הוא שוטף שוקט ומתון.

הוא היה שכן לאחותה, איש קטן־קומה, כרסני וכְבֶד־תנועה קצת. נִכּר היה בו, כי עבודה רבה וקשה עבד עד אשר הגיע למעמד זה, בו יוכל להִנפש קצת ולֵהָנות מפרי עמלו. אשתו מתה עליו זה כשנתים, והשפחה הנאמנה, אשר שֵרתה כאן זה עשר שנים וְאִמְנָה את שני הילדים הקטנים, נהלה את הבית. הוא ראה, כי לא יתכן הדבר לארך ימים, והוא חפץ לשאת אשה שנית.

הוא ראה אותה, את מִלכה, בבית אחותה. הוא ראה אותה על־יד מטת אחותה היולדת, יום ולילה. היא מצאה חן בעיניו; כך נראה הדבר. הוא אמר לה, כי בטוח הוא, אשר תהיה אֵם טובה לילדיו וידידה טובה לו. הוא אמר: אין לך מעלה גדולה באדם מלב טוב, ולא־כל־שכן באשה. היא בקשה ממנו מועד לִישוב־הדעת.

היא חשבה: הנה תעודה חדשה לפניה: ילדים לגַדל, איש לרַחם ולאהוֹב. הילדים חביבים כל־כך, ביחוד הצעיר שבהם, בן החמש. והוא האיש, הכבד קצת והבודד, כמה זקוק הוא לנחמה, לחם־נפש. בלי־כַונה עברה מחשבתה גם על מצב־רכושה המדֻלדל – רק רגע אחד: היא מֵאנה להרהר בזה. אך הנה יהיה לה בית, בית ומשפחה, לעת זקנתה. וגם... ומדוע לא?

היא נועצה גם באחותה ובגיסה. הם היו מלאים התפעלות.

האם לא היה לה לעשות כן?

והנה החלו חיים חדשים לה. היא היתה בעיני עצמה כאילן, אשר לעת זקנתו עלו בו יונקות חדשים. גם זר וגם נפלא היה לה הדבר.

והיא החלה לבוא אל ביתו לעתים תכופות. הילדים הקטנים התרגלו אליה מהרה. אולם הבת הבכירה, בת החמש־עשרה, הביטה אליה בעיני־איבה, כאומרת: מה זו נדחקת לתוך ביתנו? היא הבינה ללב הנערה ואמרה לפַיסה ולקנות את לבה. ופעם אחת, באיי איש זולתן בבית, נגשה אליה ואמרה לה:

„חביבתי! מדוע את זועפת עלי? האני אשֵמה בדבר, אשר מתה אמך? האמיני לי: לא אשה רעה אנכי... ואני, בנים אין לי וגם לא יהיו לי. אתם תהיו לבָני. את כל חיי אקדיש לכם..."

הנערה עמדה והקשיבה, בלי הביט אל פניה, אך לא השיבה דבר. ופתאם פרצה בבכי ותצא מן החדר.

מִלכה נִחמה את־עצמה: אין דבר, היא תוכיח לה את טעותה. האהבה והאמת כֹל תוכַלנה.

ובין־כה נקשרה נפשה יותר ויותר אל האיש. הדרושים לכך ימים רבים? לא, ומה גם כשאת יודעת, שהאיש עתיד להיות קרוב לך, קרוב מאד. היא החלה לחבב את אֹפן דבורו, את הַצַלֶקת על מצחו, אשר באה לו מנפילה לתוך מרתף בעודו ילד, וכל תנועותיו נעשו ידועות לה

עמה, למהר ולבוא. מלכה לא התמהמהה אף רגע, ואחרי סדרה בחפזון ענינים רבים, נסעה עוד ביום ההוא מן העיר. העניים והחולים, אשר נהנו מטוב־לבה, הצטערו מאד על העדרה, כי אם גם לא שכחה אותם האשה הטובה וברגע האחרון הפקידה את ענין רבים מהם, מן הזקוקים ביותר, ביד אחדות ממכרותיה הטובות, אך לא היתה אף אחת בין אלה אשר יכלה למלא מקומה. אפס שאר מכריה עוד דברו בה ימים מספר ובמאורע נסיעתה, ואחרי־כן שכחו

אך כעבור חדשים שנים והנה שמועה נפוצה בעיר: ארשה הדודה מלכה בכרך הגדול לאיש אלמן אמיד עם שלשה בנים, ויהי הדבר לשיחה בפי כל. רבים התלוצצו: „ראה! אל תאמן באשה עד יום מותה". ורבים פקפקו ואמרו: אך שמועת־שקר היא.

והנה לא חלף שבוע ימים והדודה מלכה נראתה טופפת כדרכה בצעדיה הדקים והפזיזים על־פני רחוב העיר ופניה רעים מאד וכמו זועפים. מכרים רבים עברו מנגד והיא לא הרגישה בהם. וכאשר ברכו אותה הבאים לקראתה ועמדו לדבר אתה, השיבה להם בשפה רפה וכמו על־כרחה. וכאשר חזקו לבם ושאלו אותה על־אודות השמועה ההיא, נבוכה ואמרה: לא היו דברים מעולם. לאחרונה נטתה אל סמטה, אחת ריקה ולא נראתה עוד.

מה־זה היה לה למלכה הטובה? איש לא ידע לענות דבר.

*

הדודה מלכה שבה הביתה ותשכב במטה.

היא חשה, כי כחותיה הולכים וכלים. אין היא יכולה לחיות, אין היא חפצה לחיות עוד.

ימים אחדים שכבה ואיש לא בא לבקרה. אולי מאשר לא היו רגילים לבוא לביתה, אחרי אשר היא היתה תמיד, מן הבקר עד הערב, מהלכת בעיר ורגילה לבוא אל אחרים. רבים גם לא ידעו, כי שבה. רק ביום השלישי פקדה אותה שכנה אחת זקנה, אשר לא נודע לה, כי חולה היא. והנערה היתומה שרתה אותה.

הדודה מלכה הרגישה, כי גלמודה היא ועזובה לנפשה. אבל היא היתה כמעט שבעת־רצון – היא לא חפצה לראות פני איש. לנוח, רק לנוח ולבלתי חשב דבר!

אולם המחשבות רחפו עליה, סבבו וחגו על ראשה כעופות דורסים ונקרו את רקותיה, את מוחה בחרטמי־ברזל. היא הורישה אותן והן שבו, הסתתרה מפניהן והן מצאוה.

כן, היא שקרה לאנשים. למה שקרה להם? מה־מכער הוא! אך מה יכלה לעשות? היכלה לגלות להם את מערמי פצעה, את סודה ואת עלבונה? למה? לבעבור היות ללעג־משנה בפיהם?

הוי, לו רק יכלה לישון, לישון ולשכוח הכל!

מפניה. ואם לפני זה, בבואה לאסוף נדבות, היתה היא הראשונה אשר נתנה ביד רחבה ובכח זה יכלה לתבוע גם מאחרים להשתתף עמה, הנה עתה ידעו כל הנתבעים, כי היא נותנת רק מעט או לא־מאומה, וַתֵּקַל בעיניהם. אמנם גם עתה לא השיבו את פניה, אך אי־רצונם הלך ורב מפעם לפעם. גם דבר הִגָּלותה פתע־פתאם פה ושם במקום אשר לא פללו לראותה וגם דבר הכְּנסה לפעמים באמריה אל עצם הנשמה לא היה מסֻגל לחבב אותה על הבריות. מעט מעט החלו אפוא לפגש אותה בקרירות־רוח, לדבר סרה בה וגם ללעוג עליה. מִלכּה העלובה הרגישה בדבר והתעצבה על זה מאד מאד. היא ראתה את־עצמה מנֻדה ונעזבת מכל והולכת ונדחקת מתוך גבולות החיים.

אז בקשה נחומים בעצם המתה הקטנה, והנה גם זו כאלו שִׁנתה את טעמה עמה, אף כי כח־סגֻלתה עוד היה בה כקדם. היא כאִלו יָבשה והכתימה יותר ונעשתה קרה, קרה ככפור. יש אשר יָראה מלכה לגעת בה, פן תִּכְוֶה. ולפעמים, בנשאה אותה תחת בית־שחיה, היה לה הרגש, כאלו קֹר העצם המתה עובר בכל יצורי גוה ואוכל את כל לֵחה ולִשׁדה. יש אשר בשבתה בחברת נשים ממכרותיה והנה אחת המסֻבות מַפנה עינה כה וכה, מביטה אל החלון ואל הדלת ואומרת: „קֹר! מאין בא הקֹר?" ומִלכּה החִורת מלבינה עוד יותר ואינה אומרת דבר. הנערה היתומה, אשר ישבה אתה, היתה מתעטפת כמעט תדיר במטפחת ומתאוננת על הקר שבחדרים, בפרט בחדרה של הגבירה.

פעם אחת בא חשד בלב מִלכּה על נערה זו, שהיא גונבת ממנה גם כסף וגם חפצים קטנים ושׂמה בכליה. לא קשה היה לה למלכה להִוכח בדבר. בעיניה ראתה, בעוד היא לא נראית, בהוציא הנערה אחת מכתנותיה היקרות, הרקומות סַלְסָלות, יְרֻשתה מאמה, ובטָמנה אותה באמתחתה. לאחר שעות אחדות, בתוך שאר דברים, אמרה לה:

„שמעי לי, חביבה! יודעת אני, כי לוקחת את כמה דברים ממני ולא ברשותי. גם היום לקחת לך כֻּתֹּנת... הטוב הוא הדבר? ולמה את עושה כזאת? המונעת אני דבר ממך? הן לו אמרת, כי חפצה את בכתֹּנת, ונתתיה לך בחפץ־לב".

הנערה עמדה אל השלחן, נבוכה ואדֻמה מבֹשת, אחר רעדו שפתיה ופניה הביעו רֹגז וכעס.

— „מדוע את שותקת?" שאלה אותה מִלכּה.

הנערה התחזקה וכמתוך גרון נחנק פִּלטה: „את טובה כה, גבירה, עד... כי לא אוכל נשֹא זאת!"

המענה הזה היה כהלם בול־עץ על ראש מִלכּה. מוחה היה עמום ולא ידע לתפש כל מחשבה עוד.

*

באחד הימים קבלה מִלכּה ידיעה מאחותה אשר בכרך הסמוך, כי קרבו ימיה ללדת, — הילד הראשון אחרי שבע שני־נשואיה, — ובַקָּשה רבה

הבריקו משנאה. – בֹּאִי אתי, – אמרה „אשה הטובה, – לִינִי בביתי הלילה״. הנערה כאלו לא האמינה למשמע אזניה. – „בֹּאִי!״ חזרה ואמרה הדודה מלכה, והנערה הלכה אחריה, ישבה אתה יום, יומים, החלה לעזור על־ידה במלאכת־הבית, ללמוד מפיה קרֹא וכתֹב, ולאחרונה נשארה אצלה.

הדודה מלכה היתה מאֻשרת: נראה לה, כי נפש אדם הצילה הפעם.

*

אך עברו ימים, לא ימים רבים, ומתנת הזקן הַפְּלִיאָה, אשר שָׂבַע ביום ברכָתה הדודה מלכה קֹדם, החלה לעורר בה ספק ומורא.

מַראות החיים הכמוסים, אשר נגלו בכל ערוָתם, כמו הפילו חתיתם על האשה הרַכּה ואלפי הרשמים השונים והמשֻׁנים הביאו מבוכה בלבבה. היא עָיפה מהם ומעבודתה הקשה, אשר הלכה ורבה ככל אשר מְעַט הוֹנָהּ. כמעט את כל חלקה בירֻשה פזרה לעניים והיא נאלצה יותר ויותר לדרש לנדבת־לב אחרים במעשי־הצדקה שלה. סבוביה אלה על בתי הנדיבים יחד עם עזרת־הַכַּפַּיִם, אשר הרבתה להמציא עתה לַנזקקים חלף עזרת־הכסף שלא יָכלה לתת להם כחפצה, התישו עוד יותר את כֹּח גופה, הרִפּה מעודו. יש אשר תקפה אותה חֻלשה רבה והיא נגררה כהמומת־רוח, נגררה באין־רואה מבית לבית והתבוננה, רק התבוננה.

יחד עם־זה התפתחה וגדלה בה הסקרנות הטבעית של האשה, אשר מצאה עתה מזון מיֻחד בתנאים מיֻחדים במינם וכל מפריע לא היה לה. סודות המשפחה וכבשונות לב היחיד, כל סבכי קשרי היחסים אשר בין אדם לחברו, תמורת המאורעות והמעמדות, מלחמת התאוות הקטנות והגדולות, כל אלה העסיקו את רוחה וימתחו את נפשה הלֹך ומתֹח בלי־הרף. אך על כל אלה נמשך לבה, מתחלה בבַישנות ואחר־כן בכֹח הולך וגדֵל, אחרי סתרי חיי־האהבה הפורחים במחשכים והמתכַּוְצים בפני כל עין זרה. כל העולם הטמיר ההוא, אשר היה סגור עליה כל הימים ואשר רק בחלום כליון־נפשה רִחף לפניה מעלף ערפלים, נגלה עתה לה במסתרים ומראהו גֵרה את עצָביה והרגיז את דמה השוקט והיא היתה מעט מעט כשכּור, אשר ככל אשר ישתה כן יגדל צמאונו. גם שיחות ורמזים, אשר קלטה אזנה על דברים אלה שבצנעה, הלהיבו את דמיונה ועוררו בה צִפִּיָּה זרה. והיא, הצנועה, אשר היתה משפילה עיניה ומשתתקת בנפל מלה לא־הוגנת במסִבת נשים, היא יכלה לעמֹד עתה שעה תמימה ולהקשיב לשיחות הגברים, היושבים ומנַבּלים פיהם בספורי־מעשיות ובהלצות גסות על דברים שבינו לבינה. אחר־כן היו הלומות שוממים מציקים לה בלילה, ובבֹקר היתה קמה נרגזת וראשה כואב עליה ובנפשה בחילה שאין לפָרשה.

בעת ההיא חל גם שנוי נכר ביחס ידידֶיה אליה. עסקנותה היתרה, קבוצי־הכספים התכופים שלה ועוד דבר־מה, אשר לא היה ברור גם לה גם להם, דחו מעליה את רֹב מכריה והם החלו להשתמט ממנה ולברֹח

רואה ואינה נראה עָמדה לה לחדור אל מקומות, אשר היו סגורים בפניה מקֹדם, וגם לראות את המחסור במקום אשר לא פִללה לראותו. עתה רק עתה נגלה לעיניה הנדהמות כל יַם־העֹני, הַמֵציף את רֹב בני־האדם, ונחשפו כל תהומות הדלות והשפלות, אשר הם שוקעים בם. אף זאת ראתה ונוכחה, כי אם רע מאד גורל האמללים, הצועקים לעזרה ודופקים על פתחי נדיבים, הנה רע ומר שבעתַים גורל האנשים, המחרישים בעָנְיָם והמכַסים בַמעטה־הכבוד על נגעי חייהם, באשר לא קֵהה רגשם עוד ובאשר אין איש יודע מחסורם וחָש לרַוְחָתם.

וגם פִנות אחרות של החיים נגלו לה, אשר נעלמו ממנה עד־היום או רק שמֹע שמעה על־אודותן. היא ראתה את הגַנב בסובבו מַהר את הַפּוֹתַחַת בדלת הסגורה, את הסוחר בחַקותו לאט לאט חתימת־יַד זרה על־גבי שטר־חוב, את האשה ברמזה לִמְאַהבהּ מאחרי עיני בעלה. היא הציצה מעֵבר למסך המכַסה על חיי משפחות רבות וַתִּבָּהל לַמראה: קטטות ומריבות־תמיד, בגד ומעל, עריצות ועִקשות־לב. היא ראתה את הרֶשע ואת החֵטא עין בעין, בלי כחַל ובלי שרַק על פניהם, ומה הזדעזעה נפשה בראותה את הפנים האלה אחרי־כן, בבוא זרים, והנה כֻלם רֹך ונעימות, חסד וצדקה. היא התאמצה למנֹע את הרע ככל אשר השיגה ידה, לעַכב, להפריע ולתַקן, אך לעתים קרובות עָמדה אין־אונים ולא יכלה לעשות דבר.

ערב אחד, בדרך שובהּ הביתה מקצה העיר, שמעה קול צעקה חַדה מאֶחד ממעונות־הַמַרְתְפים. היא גחנה והביטה בחלון הנמוך ותרא והנה איש קטן וצולע על ירכו, רק מכנסיו וכֻתנתו לעורו, מכה באכזריות־חמה נערה כבת ארבע־עשרה שנה. הנערה פרועת־הַשֵׂער צוַחַת ומתחמקת מפניו, נמלטת מפנה לפִנה, ומעוָה פנים למולו, והאיש הקטן מדַדה אחריה, ידו האחת מחזיקה במכנסים לבלתי יפלו והשניה בחגורת־העור הארֻכה, בה יצליף על הנערה באשר ימצא, כשעיניו בולטות מקצף ופיו המכֹער פולט קללות וחרפות. והנה הגיעה חמתו עד למרום־קצה והוא פתח את הדלת וידחף את הנערה החוצה, בעט בה בעיטה גסה ויסגור את הדלת בַעדה בקללו אותה קללת שאול ואבדון. הנערה יצאה החוצה, והיא יחפה ולבושה קרעים, כֻּלה תוססת מכעס ומתאוַת־נקם, הרימה אבן ותזרוק בחלון הקטן ותפוצץ שִמשה אחת לרסיסים. קול גדוף רב נשמע מן המרתף ועד־מהרה נראה הגוץ הצולע בפתח הבית, רצועתו בידו וכֻלו רותח כַתֹפת, ואולם הנערה כבר ברחה והרחיקה עד הרחוב השני. הדודה מַלכה מהרה אחריה, נגלתה לה ותשאלֶהָ: „מה־זה היה?" הנערה, עודה רועדת מפחד וחֵמה, קראה: „כלב חִגר זה! הוא אומר, כי גנבתִי ממנו עשר פרוטות. ומה, אם לקחתי עשר פרוטות!?" — „ולמה־זה עוד הרגזת אותו? ולמה־זה זרקת את האבן אל החלון?" — שאלה האשה. הנערה העֵמידה עיניה בה, אחר אמרה בחֻצפה: „ולך מה, כי תחקריני?" הדודה מלכה החלה לפַיסה ולדבר אליה טובות, עד אשר נרגעה. „הן לא תוכלי להשאר פה בחוץ" — אמרה לה לאחרונה. — „ואנה אלך? אל הכלב החִגר לא אשוב!" — השיבה הנערה ועיניה השחורות

עוד למחרת היום ההוא, אשר קבלה בו את המתנה הפליאה, יצאה לרחובות העיר והעצם הקטנה תחת בית־שחיה. כרוח עברה בין האנשים, עמדה והקשיבה לשיחותיהם, באה אל הבתים פנימה והתבוננה אל הנעשה בם ואיש לא ראה ולא שער דבר. חפצה להכנס בדברים, הסירה את העצם ממקומה; חפצה להעלם, השיבהָ. קול פעמיה לא נשמע, והיא חשה את־עצמה קלה ושטה בנחת לא־מזה, כאלו הֻתרו כל חרצבות גֵוָה ואיננה עוד בלתי־אם נשמה.

בבית אחד קטן מצאה אשה אחת, בעלת פנים אצילים, אך דלה וצנומה מאד, והיא מנענעת על זרועה ומשדלת את תינוקה הצועק בקולי־קולות. היא הולצת שד לו, הוא נטפל אליה כחיה קטנה, מוצץ־מוצץ, פולט בבחילה את הפטמה הריקה ושב לצעקתו. בקצה החדר, על המטה הפרועה, ישבו שני ילדים צפופים יחדו, עגומים ודוממים, ומעיניהם נשקף הרעב. והנה הילדה הבכירה באה ואומרת: „אינה רוצה לתת”. „מה אמרה?” — שאלה האם בפנים קיפאים. — „אמרה: די! בהקפה לא אוכל לתת עוד” — השיבה הילדה. — „הה אלי! — קבלה האם — האמנם תביאני לידי כך, שאפשט יד לנדבה?!” ותשב ותמרר בבכי. לא עברו רגעים מועטים והדלת נפתחה ובת החנונית הביאה גם חלב גם לחם. עיני הילדים אורו מגיל והאם ברכה את החנונית והודתה לאל על חסדו, והיא לא ידעה, מי הוא אשר חפך את לב החנונית לטובה לה. ואולם מלכה הרחמנית לא הסירה עוד את עיניה מעל המשפחה המסכנה הזאת.

במקום אחר שמעה אשה ובעלה משיחים בבתם הכלה, אשר הולך וקרב מועד כלולותיה וכמעט אין עוד כל, לא בגד ולא כסת, למתן־נשואים לה. האיש התהלך הנה והנה בחדר כאשם ויגון כל־החיים על פניו. האשה ישבה והתאוננה ונאנחה בלי־הפוגה. „אין לי עוד מקים ללוות” — אמר האיש ברגז קשה. „ומה לעשות?” — קוננה האשה. — „מה לעשות? לחברות־הצדקה לא אלך!” — קרא האיש בזעם, כאלו התנקש מי בכבודו. הדודה מלכה מהרה ללכת ובשעות אחדות קבצה סכום הגון ותוסף עליו מכיסה ותשימו בחבילה קטנה. וכשוב האשה לפנות־ערב הביתה מצאה את החבילה על השלחן ובו פתקה סגורה: „לכשירוח לך, תשיבי”. חקרה האשה: מי היה פה? — ואיש לא ידע לענות דבר.

הוי, מה־שמחה הדודה מלכה לעשות את כל אלה ומה־צהלה נפשה לעשותם בהעלם פנים, בלי קבל תודה ובלי פגוע אף במעט בכבוד האדם! אף פעם לא יצאה מביתה ולא יזדמן לפניה דבר קטן או גדול לעשותו. הנה ישבה על־יד מטת איש חולה להבריח מעל פניו את הזבובים, אשר הרגיזוהו משנתו. הנה עמדה לשמור על ילד קטן, אשר טפס ועלה בחלון פתוח ואמו העסוקה לא הרגישה בדבר. והנה עזרה לאשה זקנה, כפופה תחת משאה, והלכה ותמכה בצרורה מאחריה כל הדרך עד ביתה ואיש לא ראה ואיש לא ידע.

אמנם לא תמיד יכלה לעשות מעשיה בסתר, ואולם סגלתה זה להיות

לנום שנת־מנוחה תחת שפע הרחמים הטמירים, היורדים עליהם. בת־צחוק של אֵם נהרה על פיה ועיניה מָלאו ברכה. אחר סגרה עפעפיה למחצה ושפתיה לחשו תפלה יוצאת מן הלב: „הה, מי יתן והייתי גם אני כאחת הרוחות הטובות האלה, הנושאות שלום ונחת לכל אשר תבאנה ואיש לא יִרְאֵן. מי יתן והייתי לרוֹאָה ואינה נראָה!

והיא צעדה הלאה. ופתאם עמדה תחתה אחוזת חיל ופחד. לפניה נִצב איש זקן גדל־קומה מאד, פניו כּקלף המקֻמט וזקנו הלבן וגַוּן־התכֵלת לו יורד עד מתניו, בעיניו הבריק עליה כבעַין האַריה דומם ואַחַר אמר: „שמעתי את לַחַש תפלתך, בתי, והנני למַלא חפצֵך".

ובפתחו את ידו הגדולה והגרומה, הוסיף: „הנה עצם קטנה, עצם של מֵת, קְחִיהָ וצְפּנִיהָ אתך. והיה מִדֵי תחפצי להיות רוֹאָה ואינה נראָה ושַׂמת את העצם תחת בית־שֶׁחְיֵך: אַתּ תראי את כל העולם, ואותך לא יִראו".

כן אמר ויתן את העצם אל ידה. ובטרם תתאושש מתמהונה והוא נטה הַצִּדה וַיֵּעָלַם.

היא מִהרה ללכת והרֶגש לה, כמו לא היה זה בלתי אם חלום. אז חשה את העצם הקטנה בידה והנה היא קרה, קרה מאד, ותתחלחל ותתבונן בהּ ותהפכֶהָ לכל צלעותיה ורעד־פלאי עבר כל יצוריה. ובעוד רגעים מספר והיא יצאה את היער וַתֵּרא מרחוק אנשים יחידים מהַלכים ותאמר בלִבּה: אנַסה נא ואראה, הַיֵאמנו דברי הזקן אם לא? וַתָּשֶׂם את העצם מתחת לבית־שֶׁחיהּ.

היא לא הרחיקה ללכת והנה היא רואה שתי נערות מבנות־הכפר, כל אחת מטפחת אֲדֻמה לראשה ועל זרועה סל־נצרים, והן צועדות הֵנה והֵנה על־פני הדרך ועיניהן מֻשפלות, כמבקשות דבר על הארץ. היא קרבה אליהן, פנתה כה וכה לעיניהן והן לא הרגישו בה. אז שמעה את האחת אומרת: „האם שקל־זהב היה זה?" – „כן, שקל־זהב, כל פדיון־היום שלי" – ענתה השניה, הצעירה בהן, וקולה שקוי דמעות. נכמרו רחמי האשה הטובה ותחל גם היא לבקש את האבֵדה. וקדרות הערב הולכת ומתעַבָּה והנערה הצעירה הולכת ומקוננת בקול: „הוי, מה אעשה? איך אשוב הביתה? הלא הָמת תמיתני הזקנה!" ודמעותיה הרותחות נופלות אל החול המקדיר. ופתאם נהרו פניה ובקול־צהלה קראה: „הִנֵּה!" ותשח ותרם את שקל־הזהב מֵעם הארץ וַתַּראהו לחברתה. ושתי הנערות פנו ותלכנה בצעדים קלים ומתוך דברי צחוק ושמחה לדרכן ולא ראו ולא ידעו, מי הוא אשר שָׂם את השקל על הארץ.

ואולם גם צַעדי הדודה מַלכּה קַלוּ הפעם בשוּבה לביתה ולבה רִנֵּן בה מאשר, לא ידעה כמוהו מעודה. והיא אִמצה בכף־ידה חרש את האבן הקטנה, עושַׂת־הפלאות, ונדמה נדמה לה, כאִלוּ חַיה היא בין אצבעותיה.

*

עולם גדול נפתח עתה לפני הדודה מַלכּה ושדה־פעלה חדש ורב־ענין.

עתה היו מעשי הצדקה והחסד, אשר הרגלה בהם מילדותה, לעניַן כל חייה. ואם עד־כה היתה יושבת בַית וכל מַעיניה נתונים לקרובי־נפשה, הנה נַענתה עתה לַקולות הרבים, קולות המצוקה והענות, אשר קְרָאוּהָ החוצה, וכל אביון וקשֵה־רוח היה לקרוב לה. היא באה אל בתי דַלת־העם והביאה אתה את בת־צחוקה הטובה ואת דבריה החמים, את עזרת ידיה ואת צרור־כספה. אכן בכל מקום אשר באה מצא לבה הטוב ענין לפניו, וגם ברכת־השלום, אשר בה קִדמה את פני אדם, וגם שיחתה הפשוטה והקצרה ביותר אָצלו אור עְדִין וחֹם־נפש על סביבה. בין כה וכה והיא כבר הגיעה לקצֵה ימי עלומיה. המאַויים הזרים, אשר נעוֹרו בה עתה לפרקים בית־עז, הָשקעו מהר בדאגותיה הרבות לאחרים ובעבודתה לאחרים. וכאשר שאלו אותה: „מדוע לא תִנָשׂאי לאיש?" וענתה בבת־צחוק: „קֹדם לכִן לא היה לי פנאי, ועתה עבר זמַני".

ככה הוסיפו עוד כֹּחות העלומים האחרונים, הנשארים בה, אֹמץ ומעוף לחֵשק התנַדבותה ומסירת־נפשה. ועסקנותה זאת במעשי הצדקה והעזרה יִחדה את רוחה והעמיקה את מחשבתה, אשר היתה תמיד דקה ואצילה, עד כי דברים רבים בפיה היו כפתגמים לטושים, טבועים בחותם האמת ומְגהים בנֹגַה העצמי של אמת נובעת מן הלב.

היא היתה אומרת: „טוב מעשה מדברים, אולם יש מִלה והיא שקוּלה כנגד אלף שקל".

ועוד היתה אומרת: „נתֵן מה שנוכל ומה שלא נוכל; כי אם נִתֵנו מה שנוכל, מה נְתַנּו?"

ועוד: „כל נדבה מַשָׂא למקבל ורוָחה לנותן; ואולם מַתן בסֵתר — רוָחה לשניהם".

אפס היא לא מצאה סִפוק לנפשה בכל מעשיה, ותמיד נראָה לה, כי לא עשתה עוד את אשר היה לה לעשות. כי כן מדת הטובים באמת, אשר חפֵצים הם תמיד להיות טובים עוד יותר.

*

יום אחד, עם רדת השמש, הלכה לה הדודה מִלכה דרך היער לביתה אשר בעיר. מאת הכפר הסמוך באה, אשר נודע לה, כי אלמנה עניה שוכבת שם חולה בֵית אחד האכרים בלי עֵזר, וַתָּבֵא לה אכל מבריא וכסף. עם גבול היער צעדה בתוך היער ורק שדֵרת־עצים דקה חָצצה בינה ובין השדות הפורחים. היא הלכה והרהרה באשה העניה, אשר בבואה נבהלה ובושה, ואחר קבלה את המתנות ובכתה ואמרה לנַשק את ידיה. רגש לא־נעים פעפע בלבבה, רגש של אַשְמָה ובושה, והיא לא ידעה, בַמֶה אָשְמָה ואיך תיטיב את דרכה. ורוחות ערב־הקיץ החרישיות רִחפו סביב ותסלסֵלנה בעפָאֵי העצים והשיחים וַתִחלֵקְנה בנעימות על ראשה, על צוארה ועל כפות־ידיה. מתוך כאב ועִדנה סתומה הפקירה את־עצמה ללִטופי־החִבה הנעלמים ובלב הומה והוגה־רצון הביטה אל עלי היער ודשאיו סביב, הנעים חרש בצל הערב והעומדים

יעקב כהן

הָרוֹאָה וְאֵינָהּ נִרְאָה

— אגדה לילדים גדולים —

היה היתה אשה אחת, לא צעירה ולא זקנה, לא יפה ולא כעורה, אבל טובת־לב מאין כמוה. כל הילדים אהבוה וכל העניים וקשֵׁי־היום שמחו אליה כאל מלאך מושיע ומנַחם. ויהי שֵׁם „הדודה מִלְכָּה", כאשר קראו לה הילדים ולפיהם גם הגדולים, לתהלה ולברכה בקרב כל העיר, ואף המקנאים וצרי־העין, אשר אין מחסור בהם בכל מקום, היו מודים על־כרחם: אכן זאת היא אשה טובה.

בנעוריה הכה אותה הגורל מכה קשה מאד: חתְנהָ מת עליה בליל־כלולותיה. היא חלתה מכאב־לב וימים רבים עברו עד אשר קמה ממשכבה, ואולם לאיתנה הראשון לא שבה עוד. גז ציץ־האדם מעל לחייה ועיניה כמו־קבלו ארשת אחרת, עמֻקה וחרישית יתר. והנה בא אסון על אסון: הוריה חלו ומתו זה אחר זה בשנה אחת, והיא נשארה, יתומה גדולה, עם אחותה ואחיה, היתומים הקטנים. מִלכה הרַכה התעודדה מהר, לתמהון כל יודעיה, וכמו גדלה בצרתה. וכאשר חֵרפה לפני זה את נפשה וסָעדה את הוריה יום ולילה על ערש־דוותם, כן ראתה עתה רק תעודה אחת לפניה: לגַדל ולטַפח את היתומים הקטנים, אשר לא היה להם כל עוזר ותומך בלעדיה. לאָשרה, הניחו ההורים בירֻשה הון הגון עם בית גדול והיא יכלה להוסיף ולכלכל את המשפחה הקטנה בכבוד וברֶוַח. אולם המחלה, אשר הצעידה את ההורים אלֵי־קבר, גִלתה עקבותיה גם באח הקטן, והדבר הזה הִרבה והגדיל עוד את הכרת החובה בלב האחות הבכירה. עשר שנים נלחמה במחלה הַמַמארת, אשר שִׁלחה שִׁניה בבשַׂר הילד הרך, עזבה אותו לשעה ושבה והחזיקה בו ביתר תֹקף, עד אשר הכריעַתו כליל. ככה עברו עליה מבחר ימי נעוריה והיא כמעט לא הרגישה. וכאשר הזדמן עת מעַטה אחרי־כן לפני האחות הצעירה, אשר גדלה בינתים ותיף מאד, חתן כלבבה, לא עמדה לשטן לה ולא התקַנאה בה, כי־אם עזרה לה בַּכֹּל כְּאֵם ובמו־ידיה קשרה את צעיף־הכלולות לראשה. האחות הצעירה הלכה אחרי בעלה אל הכרך הגדול הסמוך, והיא נשארה יחידה ובודֵדה בֵּית־נַחלַת־אבותיה.

חידה, שהעיקה על מוחו ימים רבים, כן חרד לראות את פשט החיים – הוא השלד המתערטל מהמון הקלפות והרמזים הכוזבים על השגות עלאיות. הוא ראה את ה„סנטימים", את ה„בורגמיסטר", את בעלת־ביתו של ה„המרצה" ואת הרוגי אוקראינה. הכל היה פשוט כל־כך. מסביב נראו העצמות והתלכדו אטומים. הכל היה מובן כל־כך. הוא היה סמוך מאד אל עצם החיים, כתינוק אל שדי אמו. נגלה הכל חשוף ומקמט ובלי־ערך. ישבה גם אסתר׳קה הכלה, בת השש־עשרה, זו מן הנער, ערמה ישבה על ברכיו וצחקה הפקרית, חבקה אותו ולחשה: גם אני, גם אני התמה, כלנו הנשים הננו בנות־כך! – והוא זכר את כל ימי חייו, את צערו ליפי, ואת נעוריו שגועו כשעיניו המורמות מחפשות במרומים הזכים את אשר לא היה, וכה רחוקים ובלתי־משגים היו לו עכשו אלה ימי הטהר והזך, כמו לא היו אלא חלום, וגם את יסוריו זכר, התאמץ לתפסם ולא תפסם, כמו לא היו אלא חלום.

עיף ומדכדך, בסופה של האשמורה השלישית, כשרבות מהן כבר התגוללו שכורות ומנמנמות על הספסלים שבאולם־האורחים, הגיח הוא מזויתו הבודדה ובאפס־יד ובלא־מחיר הלך והוביל לקבורה את הניצוץ החולה על מטת־ההפקר.

למחרת יצא את המדינה.

יחידי, מביש, כאדם ששללו ממנו את כל עדיו, ישב בכרכרה, שהובילה אותו אל בית־הנתיבות. האכסנאית, הפלמנדית, בעלת האצבעות העבות, הרגישה בו, אגב ריצת הכרכרה, קפצה אחריו, קללה אותו ואימה עליו באגרופיה:

– גנב, גנב, אלונטית... במאסר אשימכם... אמיגרנטים... גנבים... אתפוס אתכם, ג–נ–ב!

ובשעה שישב בקרון הרכבת והגה לקול דפיקת האופים את מחשבותיו השחורות על המדינה הקטנה, אשר שללה ממנו את כבודו, את הכל, והציגתו ריק, – צלצלו באזניו גם קללותיה של האכסנאית, אשר קשרה לראשו גם כתר „גנב" בשל האלונטית במחיר שני הפהנקים וחמשים סנטים.

מקום על־פי שׁרש נשמתו איש ה„סנטימים" עם נטיה נפשית אל חברת הקבּצנים ואל חיי־הַזֻהמה של אכסניות ובתי־אכל ממדרגה השלישית. כשראה אותו האיש לראשונה, היה ממֻשכן באכסניה של מדרגה שלישית בעד חוב של חמשה פרנקים, שכר־לינה, והיה עומד ומצפה לקבלת כסף מפּריז על־פי הטלגרף. הוא לא היה זקוק אלא להלְוָאה של סכום קטן של פרנקים, בכדי לצאת עוד היום מעבדות לחֵרות; ואמנם, מיד כשקבל מן האיש את ההלואה, הלך וסלק את חובו והוציא מידי בעלת־הבית את התעודה עם מברשת־הַשִּׁנַּים — רכושו היחידי פה, במדינה זו, אחרי שלא סר הנה אלא לשני ימים, לרגלי עסק אחד, שלא היה ידוע לשום איש. אלא בשעה שנכנס לחדרו באכסניה, בכדי לקחת את המברשת, קרע בסכּין את הסדין לשנַים, ויצא וספר לחבריו את המאורע וצחק עד דמעות, ואולי שִׁקר והלשין על עצמו! ואחרי־כן הלך תכף בשמחה לחפש לעצמו אכסניה חדשה ללילה הבא. מקץ שני ימים קבל, אמנם, את הכסף על־פי הטלגרף, אולם לפי שהוצאותיו כבר עלו על סכום כספו, נעשה שוב ממֻשכן באכסניה חדשה וגם משם יצא רק בכֹחה של הלְוָאה. הוא יצא משם, לפי שאצבעותיה העבות של האכסנאית שדדו את שנתו בלילות — אלא שדרך־אגב גנב מבעלת־האכסניה אלונטית במחיר שני פרנקים וחמשים סנטים. — כזה היה ה„פריזאי", האיש המשֻׁנה, אשר היה מבזבז מדי פעם בפעם את כספו על חבריו ומאכיל על־פי־רֹב את ה„בורגמיסטר" וגם נתן לזינקה במתנה שלשה זוגות פִּזמקאות של משי וגם לאכסנאית עצמה, זו הפלמנדית, בעלת האצבעות העבות, נתן במתנה שלשה זוגות פִּזמקאות של משי, בתנאי מפֹרש, שתבטיח לו בפני שני חבריו „לאהוב" אותו. זו, מתחלה, אמנם, הבטיחה לו, אולם אחרי קבלת המתנות חזרה בה ואמרה, שמכיון שהיא נשואה לאחד, שוב אין היא רשאית „לאהֹב" אחר.

וכך, בחברתו של ה„פריזאי" ובלויתו של ה„גליצאי", אחרי שבועות של טלטולים ללא־תכלית בתוך כתלי האכסניות ממדרגה שלישית, תחת מטר דבורים מנַבלים את הפה בשעת גמיעת קהוה קרה, בא לבסוף באחד הערבים ל„ארמון הבדלח", וכשנכנס לשם, לא היה נרעש כל־עִקָר. היה הכל פשוט כל־כך. נקבות ערֻמות ישבו באולם רחב־ידים על ברכי גברים. אותן הנשים ואותם הגברים, אשר ראה כל ימיו מהלכים ברחובות, בחברה, בבתי־ספר ובכל מקום. אותם אותם הפרצופים. מהן רקדו, פסעו מגבר לגבר; הריקו כוסות יין ושכר; נבלו את פיהן וקנחו את חָטמן בקול, עשו בצבור צרכים קטנים, צחקו צחוק־ההפקר והוקיעו את קלונו של מין־האשה. כל אחד הושיב את בת־זוגו על ברכיו. גם ה„גליצאי" וגם ה„פריזאי". האיש דחה מעל פניו שלש בזו אחר זו. אחת מהן סטרה לו על לחיו. השניה ירקה לו על פניו והשלישית התיזה לו על כפיו מלא־פיה קלוּת שֵׁכר. והוא ישב מרֻחק כגֹלם. לאט לאט נפקחו עיניו, נתפזר האֵד, והוא ראה את יסוד־הדברים, אשר אליו חתר כל ימיו ואשר כאב אותו בקרית־הנגל במשך החדשים האחרונים של חייו. כאדם אשר מצא פתאם פתרונה של

הוריד את הוילונות; אולם שם למטה, בקרית־העצמות, זללו הטמאים את הניצוץ, חללו את מין הנקבה, עלבו באם והתיזו את הרֹק על הכַּלה. והוא ראה, כאשר כרסמו החזירים את השולמית, את האשה, את יסוד הנֹער. יצקו יין על האש הטמאה וחביות כרסניות התגלגלו לקראת עצמות מְרסקות של האשה. הכל היה שם מכתֹש ומשְלק. גם את המחשבות הזרות גרש מעל מוחו והשתחוה לקראת הנצנים. שם, שם, במולדת, בשנת השבע־עשרה, והיא, אסתריקה, בת שש־עשרה הצנועה. „התפלל עלי לאהוב אותך עד אחרון דור, עד ימות המשיח, עד גן־העדן. הוי, אהובי, הוי, אחי, נִוָתר־נא יחד על־פני ההויה!" — „הוי, הוי, תבל!" — „ואני מפחדת. מפני הכל הנני מפחדת. פדֵני נא מן החיים!" — אולם זה היה רגע, אשר בו רִחמו עליו העליונים והמשיכו עליו חסדים ונתנו לו בחזון ריח התפוח של האהבה שב„שיר־השירים". ורגע אחרי־כן שמע קול צחוק, קול הלעג, קול המון שדים בצחקם, כמו הרימו אותו למרומים, למען הפילו שאול תחתית. הוא רץ עיף ומדכדך, כאיש אשר שָבע תענוגות בחיק שֵדות ומכשפות. הוא צנח אין־אונים על המטה, תחת השמיכה, הקשיב שכשוכם של מי־נחל שוטפים, ראה את חלקת הנחל; פס של זהר שקוף בתחלתו של השטף, ואחרי־כן באים הדלוחים, וככל אשר יִמְשכו המים כן ידלחו יותר. בפס הזהר הכיר את הילדות, והבין: הוא הולך לקראת הדליחה.

וכשהיה למטה, בשעה מאחרת של נשף, כבר עמד ברחוב על־יד זוג משְלב של „אותן". הוא דבר אל האחת, הבשֵרית וממֻלאה ביותר:

— עִמך טוב, מַדמואזל?

— טוב, ידידי.

הטיל את היד על הַקִּבֹּרת:

— בֹּאִי, יפת־תֹּאַר! אהבי אותי!

— ואיה חברך? — לטשה זו לו עינים שואלות.

— איזה חבר? — שאל בתמיהה.

זו הִסבירה:

— אנחנו הננו רֵעות. אחת לא תלך בלא חברתה. לך והבא עמך גם חבר ונלך.

הדברים נאמרו בהגיון ובהכרת־הצדק. הוא תפסם גם בשִכלו — והלך. הלך לחפש את ה„בורגמיסטר"

ה„פַּריזאי" — זה היה שמו של הבחור מפולניה, שנגלה פתאם באולם „ארבעת המתנדבים" והגליצאי הציגו לפני האיש בתור אחד מחבריו הכי־נאמנים, אשר יחדו „גנבו" בשעתם את גבול מדינת אשכנז ובלגיה. פה, בחוג זה, היה ה„פַּריזאי" הופעה מצינה. איש אשר מעמדו איתן, בעל „פּרַנקים", תושב פריז, ועשיר כביר, לפי עדותו של ה„גליצאי", היה מכל־

פה, באירופה, צריך אדם להיות דִפלומַט או קורספוֹנדֶנט, כדי שיוכל להתקַים, כלומר, לסטים; ואם לאו – הוא מתמעך בין הגלגלים. – הוא תפס לבן־שיחו בידו. – ידידי, – אמר, – קום, ברח־לך, ברח מזה, מפני הַלֵצנים ברח, מפני הרשעים, שלא יתעללו גם בך... – ואחרי־כן בלחש על האזן: – גם אני מקוה להשם יתברך, שיוציאני מגיהנום זה וישיבני אל בית־אבי, אל עיר־מולדתי, במקום שמכירים אותי, שחולקים כבוד לי. שב גם אני אדם... בין אנשים... – ובלחישה דלחישה: – אבל למען השם, ידידי, אל־נא תגלה את הסוד לשום איש. סוד כמוס הוא אתי. שאם יִוָדע הדבר, יפיצו הרשעים את השמועה ברבים ויחדלו לתמוך בי... יש פה שנים־שלשה בני־אדם טובים, התומכים בי לפעמים ונותנים לי במתנה שנים־שלשה פרנקים מזמן לזמן, גם ה„מנין" של הספרדים משלם לי עשרה פרנקים לחדש, אף כי יש להם מנין גם בלעדי, ואם יִוָדע הדבר, שעתיד אני לצאת מן המדינה, יחדלו תכף לתמוך בי.

האיש אנוס היה להבטיח בפֵרוש לאדון ה„בורגמיסטר", שהסוד יהיה כמוס עמו. אחרי־כן בקש האדון ה„בורגמיסטר" מאת ידידו הלוָאה של פרנק וחמשים סַנטים, כי מבקש הוא לשתות כוס־קהוה. ולאחר שקבל את ההלואה, התחיל צוחק וקורץ לידידו בעיניו ושואל:

– חי־חי, חבריך הלצנים כבר הוליכו אותך אל „ארמון־הבדלח"? – אומרים: שם נורא. כבר ראיתי מעשים מכערים בחיי, אבל שם, אומרים, כעֹור כזה... חי־חי... כשהייתי צעיר, הייתי גם אני שואף לשם... חי־חי... אלו היו לי עשרים פרַנק... חי־חי... הייתי הולך לשם. חי־חי...

– לא, – השיב האיש.

– ומה דעתו של ידידי? – שאל ה„בורגמיסטר" כילד. – צריך אדם לראות? כדאי לו לאדם לראות?

– סבורני... צריך אדם לראות... הכל...

– כן, הכל צריך אדם לראות. הכל... יפה אמרת, חי־חי... – הכל...

ה„בורגמיסטר", שנתן, כנראה, בדמיונו משמעות מיֻחדה למלה זו, לא פסק מלהתגלגל בצחוקו:

– חי־חי־חי – הכל!

ואחרי־כן:

– קר, ידידי, קר. הוי, קר. צמרמֹרת!

שם, למעלה, בחדר־עליתו, התהלך האיש הֵנה והֵנה ונאבק, עם כהוֹת הטמאה נאבק, עם הקריה החוטאת, אשר בָערה למטה כתפתה, עָרך בשארית כחותיו את המלחמה. הוא גרש, גרש באפו את כל אותן בנות־הרחוב, אשר היו דופקות על חלונו ופוסעות אחת אחרי אחת על סף דלתו וחונקות בזרועותיהן את הניצוץ ומטמאות את אויר הנשימה. הוא סגר את דלתו,

צורמות את אזניו והוא היה נראה בצחוקו ככלבלב מֻכה המכיר טובה. אולם משראה את מבטיו הזועמים של הפלמנדי, הנעוצים בו, כבש את ראשו מבושה ויצא כנזוף את הבית.

לא עשה צעדים מרֻבים והנה ה„בורגמיסטר" לקראתו. הלה שמח עליו מאד, התחיל מרקד סביבו, מלטפו ומריחו ככלבלב. מפעם לפעם היה תופסו בידו ולוחץ אותה בהחזקת־טובה.

– טוב, ידידי, שפגשתיך! – קרא הזקן, כֻּלו רועד מקֹר ומגשם. – אני בודד כה, חלֵכה מחֻסר־מָגן. הלכתי לחפש איש. בגשם הלכתי להפש איש. קר לי, קר. ב–ר–ר–ר. ק–ר! – אני בדד פה במדינה, – התאונן והדמעות נדחקו מעיניו, – לבד אני במדינה, לבָ–ד–ד. וה–פש–פ–שים, הוי, הפש–פ–שים!...

– האם אין עוד חדר לאדוני?

– אין, ידידי, אין, – קרא הזקן כמספר לחברו בשורה טובה, כשהוא לוחץ את ידו של בן־שיחו. – הרשעים, הוי, הרשעים. הם רודפים אותי. הלא הם שלחו בי את הפשפשים, שלחו בי. הלא הם חשדו בי גם בגנֵבה. אמש חשדו בי. אבדה כף של כסף במָלון וחשדו בי. וכמעט ששמו אותי במאסר. פה במדינה – לחש הזקן כמגלה סוד – מענישים את הגנבים ענש חמור, ביחוד, כשהוא מן האמיגרַנטים. אפשר להושיבו גם לשנה בבית־האסורים. פה מתנהגים עם האמיגרנטים בחֹמר הדין. והלא גם אני נחשב עודני כאמיגרנט, אף כי הנני במערב־אירופה זה שלשים וחמש שנה... שלשים וחמש שנה... צריך להיות זהיר וזהיר... ביחוד, כשמסביב שתו עליך רשעים. כל הלילה לא ישנתי.

– מפני־מה?

– חושש הייתי, שלא יהרגוני. כל הלילה ישבתי במטתי מתיָרא, שלא יהרגוני.

– על־שום־מה יהרגו אותך?

– סתם, כך, – השיב הזקן בתמימות.

– סתם כך? הכיצד? – שאל האיש בתמיהה.

הזקן צלל לרגעים בהרהורים, וכמו דלה תשובה נכונה, השיב:

– סתם, כך. לשֵם הלצה יהרגוני. לשם הלצה. הלא הם שכורים, זוללים וסובאים. ובי הם מתעללים תמיד. רשעים הם.

ואחרי התבוננות, כמסביר:

– הלא אני בודד כה, חלכה ומחֻסר־מגן. קטֹן אני מאד וחלש. אפשר למעך אותי באצבעות. הנה זה הגוף שלי. זה הכל, – הוא רמז באצבעו על אֹרך גופו, – יותר אין, אף כי יש בי כל האברים. הכל יש, אבל צנום מאד. והן מפני זה לא עליתי לגדֻלה. נתמעכתי בין הגלגלים, כי קטן אני, והאויבים מרֻבים, ואיך אתקומם בפניהם? ולכן הם מתעללים בי. אמנם לא! – קרא אחרי רגעים של חרטה. – אינני חלש כל־כך. אירופה, היא רמסה אותי, – הוא הקיש במקלו על המרצפת בכעס, – היא, רק היא, אירופה המרשעת!

וכשראה בבן־שיחו שעודו משתומם, הוסיף:
– מה בושה יש כאן? – הלא זהו פשוט כל־כך.
והמלה „פשוט" הטילה צמרמרת בכל אבריו.

גשם, גשם, גשם. קר, קר, קר. בודד וזר התהלך האיש ברחובות, התלבט פה ושם. היה עיף וכָאַב כאֵב גופני אחד גדול: למשש בידים את מהות האדם, לגשת עד המהות, לקרוע את סבך המסוות ולתפוס את הגרעין היסודי. ברור היה, שבזינקה, בקוֹרה, בפולנית, ב„גליצאי", בפלמנדית, ב„בורגמיסטר" ובַ„מַרצה" – בכֻלם היה חבוי גרעין אחד ממשי, עִקרי־כללי, שנשתמט ממנו, והוא רדף אחריו לתפסו. הוא ראה לפניו רק שלדים חוֹרים, רק עצמות מרֻסקות מתהלכות, כמו שם, באוקרַינה. ראה אנדרטות של בורגמיסטרים, נודדים גולים, אנשים שוקלים אבנים טובות, ב„שטיבלעך" של הגליצאים שבשכונה היהודית התנועעו גופים בתוך תפִלה ורב אחד עמד על הבימה והקשה כמה וכמה קושיות על פסוק ראשון של „בשלח" ואחרי־כן תֵרץ אותן כאחת. בתוך התשואות הדד באזניו קולה של הזקנה: „עצמות", „עצמות"; והנה פעפעה באבריו הצמרמרת: „הלא זהו פשוט כל־כך". הוא חדר עד הפשטות. לבלי להיות יחיד. לא מְדלדל. לחבק גוף. לעקור מתוך התהו והבהו שבבקעת־העצמות גוף, לחוש אותו כשהוא מפרפר בין הזרועות, לבקוע דרך בין הקלִפות, המראות הכוזבים, ולגשת אל הממש. לחבק את האשה, לעלות ולרדת באשה, בהר ובגיא. לאזניו הגיע קול מנגינה. הקול הֶמה מקרוב. פה, פה, בשיר ובתֻפים הובילו את השור השחוט, המקֻשט בפַסות ורְדות, אשר זכה בתערוכה בפרס ראשון בשל משקלו. גם את בעל השור הובילה התהלוכה בראש בכבוד גדול. היה פשוט, מובן ופשוט. גם הוא התערב בתהלוכה, עד שראה את־עצמו יחידי ומרֻחק. סר ל„ארבעת המתנדבים". בשעת־צהרים זו היה בית־הקהוה ריק. זינקה ישבה יחידה בזוית האולם, כפופה ומדֻקלטת, ונמנמה מחמת לֵאות כחתולה. בעל־בית־הקהוה עמד כלפי זגוגית החלון והציץ לרחוב הגשום. האיש טס לארכו של האולם. נצנץ לנגד עיני־רוחו פרצופו של הבחור, שהיה נוהג לטוס לארכו של האולם עד צוארה החשוף של זינקה ולסטור עליו. גם ידו דבקה בפס החשוף של הגוף השני אגב סטירה קולנית. בעל־הבית נזדעזע והחזיר את ראשו. וזינקה, שהתעוררה כמו מתוך מחבואה, התחילה ממַצמצת בעיניה, אחרי־כן הציצה בו כביצור שפל וקראה אגב־סטירה על לחיו:

– חזיר רוסי, צא ולֵך!

הוא התחיל מהַיך ומתכַון לתת לכל הענין צורה של הלצה, ומחמת זה היה פרצופו מתרפס לפני העלמה כאחד הזקנים התאותנים, וכפי שֶשִער, היתה ודאי ארשת פניו כזו של ה„בורגמיסטר", בשעה שהעלמות היו

מקבל מעלמות ונשים צרפתיות. על השלחן זמזם מחם — הירֻשה היחידה לו, לפי דבריו, ממזרח־אירופה — והם שוחחו ביניהם גם על ענינים שבלב.

— מה דעתו של מר? — שאל האיש את חברו בשיחה. — האם יש עוד אֻמה יהודית בעולם?

— יש. ודאי יש! — השיב הלה בפשטות. — הישוב בארץ־ישראל. חברת ה„מכבי" פה בבלגיה, „השומר הצעיר" בפולניה.

— פה יש אגֻדת ה„מכבי"?

— יש. ודאי יש!

— וכמה, למשל, מספר חבריה?

— כמאתים איש. ודאי כמאתים. הלא אני מַרצה שם הרצאות.

— והשאר? כל שאר אחינו בני־ישראל שבגלות?

— לגלות אין שום עתיד. כֻּלם צפוים שם לכליה! — השיב הַ„מַרצה" בבטחת הודאיות.

לפרקים היתה נכנסת לחדר כמעט בלא דפיקה בעלת־הבית, אשה פלַמַנדית ממֻלאה ומצחצחת, דשֵנה ומבהיקה כגבינה הולנדית. כלה הביעה נחת ושלוָה של דורות, והעלתה מתוך־כך בעקשנות מיחדה על לבו של האיש את זכרם של הרוגי אוקרינה. האשה הפלמנדית התבוננה ב„רוסי" המשֻנה בעיניה הלוהטות, חיכה לו בפניו ושאלה אותו בצרפתית:

— ואשה יש למר?

— לא.

— ובנים יש?

שאלה זו, שבאה אחרי תשובתו, התמיהה אותו ביותר, והוא השיב:

— מובן, לא.

— מובן? אולי יש, אלא שאין האדון יודע, — העירה בלשון מהירה. מחמת הלשון הנכריה, שלא היתה נשמעת ביותר לאזניו, תפס את המובן של דבריה רק אחרי שעה קלה. אחרי שהפלמנדית וה„מרצה" כבר צחקו הרבה בקול, התחיל הוא מסתמק.

הפלמנדית יצאה תכף מן החדר, והאיש התאונן עליה בפני ה„מרצה":

— ובכל־זאת גסות היתה זאת בפיה!

— משום מה? — חלילה! — אדרבה — זו היא הפשטות, — בִטל ה„מרצה" את תמהונו של האיש, — כזו היא האשה הצרפתית. פשטותית היא.

וכמו לשם הוכחה הקריא לפני אורחו קטעים ממכתבה של עלמה אחת. בראש הדברים התנוססו התֵבות „בעלי היקר".

— האם נשאת אותה לאשה? — שאל האיש בתמימות.

— חלילה!

— ואלא מה?

— כך. היא רק אהבה אותי

— רק אהבה?

— כן. אלא שכך הוא הנוסח של האשה הצרפתית.

מיני עתונים לועזים. התֵּבה העברית השבויה העלתה עוד יותר על הלב את דמותה של כנסת־ישראל, השה הפזורה בין שבעים האֻמות והלשונות. בשבתו לבדד פה, בתוך הריקנות החגיגית שבאולם, כנגד תמונתו של היהודי הגדול והתמים, בעל הזקן השחור, אשר האמין ברצון הלאֻמי ומת משבַץ־הלב, היתה עולה לפניו האשה הזקנה מאוקרַינה עם שתי המנורות וכמו מַראָה לו באצבע על הפִּזור הגדול של האֻמה, שאבריה נתרסקו ונעשו לגוילים של „שֵׁמות" בכל הלשונות. בשעות של התבודדות, שהיה יושב פה בין ההרבות על־יד האודים העשֵׁנים, כמו ראה בעיניו את הדם היהודי החי, הזב מן הפצעים — הגוִילים. פעמים היה מתיַגע לעכל במוחו פשוטם של דברי המאמרים, שהיו מטפלים בשאלות הלאם ובכִבוש המדינה, אולם הללו נדמו לו כקלִפּות של ענינים, שהם עצמם כבר מתו במרחקים או שמעולם לא היו כל־עִקר במציאות. כעצמות חלולות נדרדרו באזניו הפסוקים היבשים, שהיו רחוקים כל־כך מלשון האדם, ובפַּתּוס שבגוִילים היה טועם טעם של ריר. פעם אחת מצא בבית־המקרא בחור אחד, שנכנס אתו בדברים. לא שהה הרבה וכבר ידע מעט מכבשי חייו של הלה. יליד רוסיה, שכבר נתאזרח פה מִשָּׁנים, עוסק בהרצאות בין החוגים היהודים העשירים על ענינים שבציונות ומקריא לפני צעירי ה„מכבי" פרקים מדברי־ימי־ישראל. בימים אלה הוא עומד בתקופת השופטים. חוץ מזה הנהו גם מושך בשבט־סופר ומריץ לפרקים קורספונדנציות לעתוני חוץ־לארץ על מצב הציונות שבמדינה. כשכבר עמדו בשיחה, שאל האיש את מכרו החדש:

— ומה דעתו של אדוני על אחינו במזרח־אירופה?

— מה יֵּש? הם צפוים לכליה, — השיב הלה בפשטות, שהדהימה את השואל.

— כֻּלם? — שאל האיש בתמהון.

— זו היא עובדה היסטורית, — השיב הלה באותה הדעה הקרה, והוסיף בקול יבש: — לצערנו.

— ועַם ישראל? — שאל האיש הנבוך.

— למזרח עיניו נשואות.

הם אמנם נפרדו מיד זה מזה, אולם הַ„מַּרְצֶה" — בשם זה נחרת מיד הלה בלבו של האיש — הזמין אותו לבקרו בחדרו באחד מערבי החֹרף, כדי לפטפט מעט עברית. — הוא זה כבר מלמד את לשונו לדבר עברית ומחמת זה הוא אוהב מאד לפטפט עם יהודים ממזרח־אירופה, שהלשון שגורה בפיהם. — ואולי יואיל האדון לסור עוד היום בערב. — האיש, אשר שמח מאד לבוא תחת קורת ביתו של אחד מתושבי הקריה, נזדרז ובא לשם עוד באותו הערב. שעה זו של ישיבה בחדרו של ה„מרצה" היתה לו פה, במדינה זו, כמעט הראשונה, שבה נחה עליו רוחו. החדר היה מקֻשט בטוב־טעם. הכל היה עשוי בו להרחיב את הדעת, ואחרי טלטוליו ברחובות, באולם „ארבעת המתנדבים" ובריקנות שבעליתו, נצנץ לפניו חדר־משכית זה כעין חוף קטן. היה אור, חם, כנגדו ישב אדם, הקריא לפניו יומון, שבו היה רושם גם את תכנן של הרצאותיו וגם את תכנם של המכתבים, שהיה

וכשבקש לזוז מן המקום, תפסה בו הזקנה והתחננה:

– הוי, הוי, יעמוד נא עוד מעט, יעמוד נא. כמו נכדי... כמו עזריאל׳יק השחוט שלי. וי, וי, כאִלו חי הוא, היונק שלי. חי הוא... חי... עזריאל׳יק חי! – צחקה צחוק פרוע.

ואחרי־כן במלמול היסטֵרי ומטֹרף:

– ולואי אהיה אני כַפרת עצמותיו. הוי, הוי, עצמותיו של עזראל׳יק. אחת אחת לקטתי את עצמותיו. עזריאל׳יק! – אמרתי לו, לחשתי לו – תן לי עוד עצם אחת, אפילו עצם אחת של עזריאל׳יק שלי לא תלך לאִבוד... לקטתי אותן אחת אחת... שם... שם... בבקעת העצמות... גם זו האחרונה נדבקה אל אצבעי, – היא התאמצה לעקור באגרוף את העצם, שנדבקה, לפי השערתה, באצבעה. – לקטתי שם... הרבה לקטתי... בבקעת העצמות... בנחל האשפה... שם תולעים עלו עלינו... זחלו עלינו, קֻפה של עצמות ותולעים... ואלהים משמים השקיף.

היא שאפה רוח, התבוננה סביבה כמפחדת מפני השומעים, ואחרי־כן חזרה לדבורה בלחש, כמו בסוד:

– השקיף, השקיף האלהים. משם השקיף, מלמעלה. האויב שבר, מגר, פזר את עצמות ישראל על קֻפות של אשפה. כחזיר מיער כרסם, כתת, פתת. עשה אותנו דיסה... בּשל אויב דיסה אדֻמה מעצמות בני־ישראל... מעוללים יונקי־שדים, מעזריאל׳יק שלי... בתי־מדרשות חרבו, בתי ישראל נהרסו. כמו פולים נתפזרנו, כמו אגוזים נדרדַרנו, ובלילה יוצאים המתים ומרקדים על קֻפות האשפה, ועזריאל׳יק שלי ביניהם, עצמות מרקדות...

ואחרי התבוננות קלה נעצה את מבטה באיש, תפסה אותו בידו ואמרה:

– מה תאמר על זה? מה, מ–ה, מה תאמר, עזריאל׳יק שלי?... מה תאמר על האלהים הגדול? מה דעתך עליו? מה דמות לאלהים זה בעיניך, איש? – מה? – איך נאהב אלהים כזה? איך נירא אותו? – איך נאהב את אלהים? כאשר אנו מסֻבים על החבילות, על קֻפות־האשפה; ככלבים אנו באשפה, כחזירים. פזרו את הנוצות; עשו אותנו נוצות. עצמות עשו אותנו, עצמות.

ובנוסח של אֵיכה:

– אוי לנו, כי היינו לעצמות!

והיא נעצה את עיניה באיש ותבעה דין, תבעה, תבעה...

בשדֵרת ה„דממה״, רחוב שכֻלו נכרים, אשר שֶקט אצילי חופף עליו, ראה על שער אחד הבתים את השלט עם האותיות העבריות: „בית־מקרא לציוֹנים״. כשעלה לשם, מצא בקומה השניה אולם ריק ומרֻוח, על השלחן הארך מכֹּתל עד כֹּתל מסֻדרים גליונות עתונים ושבועונים בכל הלשונות שבעולם, אשר אחינו בני־ישראל, הפזורים בכל ארבע כנפות הארץ, מוציאים לשֵם רעיון האחדות ובנין הלאם. רקדו לנגד העינים כל מיני גֹונים וצורות של אותיות, ביחוד הֻבלטו התֵבות העבריות, שהיו מצַינות שמות של כמה

שכונה זו, והיה יוצא ונכנס בבתי־האכסניאות של הנודדים. פה ראה את הזוָעה במלואה. גופים מתגוללים בעניות, בזוהמה, בדחקות וברעב. העינים מביעות דלות, כשהשפתים הנובלות סחות פרשות של פורעניות. שלשלת של צרות ויסורים היו חייהם של הנודדים במדינה זו, אשר בה ישבו ונמַקו בצפיה לעזרה מעבר הים. רבים מהם קללו את היום, אשר בו יצאו מעמק ההרֵגה, כי טוב היה להם לנפול שם בחרב האויב מלהתמקמק פה לאט לאט לעיני שאנני־תבל. בעלי האכסניאות, הרשעים, היו רודים בַנודדים העניים, אשר לא השיגה ידם לשלם להם תכף את שכרם, והיו מרעיבים אותם. רק בלילה היו מאכסנים את האורחים ממזרח־אירופה ועִם השכמה היו מגרשים אותם מן החדרים. בחצרות ובמסדרונים היו הללו מתגוללים כל היום עם נשיהם וטפם עד שהגיעה שעת הַשֵנה. מטה אחת היתה מכילה ארבעה או חמשה גופים ביחד. „הוי, לו היה חלוק לעורי, החרַשתי! — קוננו האמללים. — אולם זה כחמשה שבועות לא החלפתי את הלבנים". הרֹב הגדול של האורחים היה ממֻשכן אצל בעלי־האכסניאות, שכבר נשו בהם שכַר חדשים רבים, ומחמת זה לא יכלו גם לשוב למקומות־מגוריהם. מחמת רֹב הדלות כבר אבד להרבה מהם כל רגש של בושה והיו סחים לפניו ואיש לפני חברו על הצרכים הכי־שפלים. ואף כי כֻלם היו שרוּים בעִנויים קשים, מצאו בכל־זאת ענֶג מיֻחד לחטט איש בפצעו של חברו ולרמז בפני האיש על דברים שבסתר, שהיו חושדים בהם זה את זה. רגילים היו גם ללעוג זה על זה. „רואה אתה אשה זו, — לחשה לו אשה אחת בסוד על חברתה, — היא נוסעת לבעלה שבאמריקה, והלה כבר נשא אשה אחרת"... אולם על אשה זו עצמה סחו לו אחרים, שבעלה התרה לה במכתב, שלא תבוא לאמריקה, וגם שלח לה גט ביד שליח אמריקאי...

— מי יודע, אם יכירני בעלי ואם אני אכיר אותו. הוא הרי צעיר עודנו, רענן וחזק. ואולם אני אשה זקנה הנני, תשושת־כֹח, ומה מועיל בי? — דברה אשה אחת משֻלקת־הפרצוף בחֻלשה גלויה, שהיתה מחמת זה צינית ביותר. וכנופיה זו של נשים בלי בעלים, אשר היתה מסֻבה בקֻפה אחת, נראתה לו כקֻפה של בשר תשוש ומשֻלק, והחמלה כרסמה את לבו עד דמעות.

פעם אחת מצא בחצרה של אחת האכסניאות את האשה הזקֵנה, אשר ראה אותה מטלטלת את שתי המנורות של שבת. היא היתה מסֻבה על־גבי חבילותיה על הקרקע. שתי רגליה מכֻנסות תחתיה כבעירה קטנה על האצֻבה. על פרצופה קפא צער שחור, אנוש, יתום־התקוה. המסֻבים לחשו לו תכף, שזקנה זו הֻשברה שבר גדול: את בעלה הזקן עם בנם היחיד ואת בן־יחידו, נכדם, שחטו הרוצחים באוקרַינה לעיניה. מאז נשתתקה עליה דעתה מעט. רק את שם נכדה, עזריאל'יק, היא מזכירה לפעמים. כשראתה את האיש, התחילה מתופפת על ראשה:

— הוי, הוי, כמו עזריאל שלי... כמו... כמוהו... הפרצוף. הוי, הוי! — היא הליטה את פניה בכפות־ידיה ויִבבה חֶרש.

אתם עושים אותי. מי אתם? עמי־הארצות, הדיוטות, גסי־רוח, בורים. אינכם יודעים אפילו צורת אלף ומתעללים בי!

הזקן רקע ברגליו, צוח, התקצף, והתו של טוב־לב שבפרצופו נבלע לגמרי בין קמטי הקצף. הוא איים באגרופיו. עכשו הגיעו ה„סנטימים״ למרום שאיפתם. הם צחקו בקולי־קולות וגם שאר האורחים של „ארבעת המתנדבים״ הריעו בצחוק. הזקן התרוצץ, הקיש במקלו כמטרף וקרא בקולי־קולות:

– בי, בי הם מתעללים, הבורים, בי, סופר „המליץ״, אבן־אש, אדם, שישב כל ימיו בפריז ובלונדון, במוזיאון הבריטי, עם מיניסטרים, מיניסטרים, עם האפיפיור...

הוא נתרחק מן החבורה בכעס, לחש בדרך־הליכה על אזנו של הגר בלחישה, אמנם קולנית ביותר, שנשמעה לכל המסבים:

– אתה בא ממזרח־אירופה, מן המולדת. עצתי, ברח־לך מפה. אל־נא תתחבר עם הרשעים. ברח־לך. אם תשב פה שנים, ישימו גם אותך כמשגע.

ובזרקו אגב־קפיצה לזינקה דמי־שתיה טס ויצא מבית־הקהוה.

בהיותו תועה ללא־תכלית ברחובות־קריה הרגיש פעם אחת בשירה של נודדים, שהיתה שופעת מבית־הנתיבות אל־תוך הכרך. הללו היו יהודים ממזרח־אירופה, מכל קצוות רוסיה העקבה מדם, פליטי חרב ורעב, אשר הכינו את פעמיהם לאמריקה, עם נשיהם וטפם וצרורות מטלטליהם, והיו פוסעים מבלבלים, מתחככים זה בזה כעדר־צאן ומסתבכים איש ברגלי חברו. האימה, ההרותה בפרצופיהם המדכדכים של הגולים, עוררה חמלה מיחדת פה, על־פני השטח המגהץ של חדות החיים ושלותם של התושבים, אשר לא הטילו אפילו מבט בסיעה משנה זו, שהיתה להם, כנראה, דרך הטבע. גופים מרסקים, גברים עם נשים, ישישים ויונקי־שדים, כל־עוד הנשמה בם, עינים רכות, נוגות, מבהלות, מלפלפות מתוך ההרגל ללק את אפל המרתפים, עם ההבנה של לחץ הצבת. אותם הצעדים של הזקנים, הנגררים אחרי הצעירים, הקולות הקוראים של הנודדים, האובדים בתוך יער התשואות: איך, שמואל? ליביש, איך?! והעקר אותה העניות של המולדת, המטלטלים הנתונים בצרורות ובשקים, אשר יצאו על־פני תבל רבה, – כל אלה צבטו את הלב. ביחוד נחרת בזכרון פרצוף מלא הכנעה לגורל של זקנה אחת, שהיתה דופקת את גופה החמרמר וחובקת בין זרועותיה זוג של מנורות־השבת. רק מתוך התבוננות עמד על הדבר, שהיתה זו שעת בין־השמשות של ערב שבת, והיא שדחקה את הזקנה לבוא תחת קורת בית־אכסניה ולהדליק נר של שבת לפי־שעה, בדרך נסיעה, פה, בקריה זרה, במדינה, אשר מימיה לא דרכה עליה רגלה. הוא התחקה אחרי הסיעה עד אשר ראה אותה מתפזרת כעדר בבתי־אכסניאות אשר בשכונה היהודית. מאותו היום התחיל מבקר

בפּרלמֶנט, מתהלך עם מיניסטרים, ועניין־דריפוס הוא בכל תָקפּוֹ.

ה„בורגמיסטר" צלל במצולות הזכרונות. עיניו התחילו לוהטות ועל פניו קפצו העלומים. הוא היה כמו הוזה בקול תקופה חולפת, אשר קמה לתחיה עם ראשי מדַבריה בישראל ובגוים. דרך אֶד־ההזיה קמו ויצאו מיניסטרים, דִפּלומַטים, גבורי־יום, נואמים ושרֵי־צבא. הוא היה מטכּס דברים אִתם, טוען לפניהם, מתקוטט בם, מתקצף, רוקע ברגליו, קושר להם כתרים ומושיבם לדין ההיסטוריה. ה„סַנטימים" צחקו בכל־פה, שלחו לשון, צבטו זה את זה. והגליצאי אמר בצחוק:

– הלא „האדון הבורגמיסטר" עודו מקבל מכתבים מהוריו שבמזרח־אירופה.

ה„בורגמיסטר" גנח והשיב בתמימות:

– זה כבר לא קבלתי מהם שום מכתב.

ואחרי־כן כמו מתוך התבוננות:

– ואני משתוקק מאד לראות את אבא שלי.

– ודאי כבר איש זקן הוא אביו של „האדון הבורגמיסטר", – העיר הגליצאי, – בן שבעים או יותר?

– זקן. זקן... – לחש ה„בורגמיסטר". – זקן הוא אבא מורי, שיחיה, זקן, ודאי כבן־שבעים, אף כי פרצופו צעיר משלי.

– ומר הוא בן־כמה?

– כבן־חמשים, – גנח ה„בורגמיסטר".

– וכמה שנים כבר לא ראה „האדון הבורגמיסטר" את אבא שלו?

– כ...עשרים שנה... ואולי יותר... אפשר יותר, אולי כשלשים שנה.

– ומאַין יודע „האדון הבורגמיסטר", שפניו של אבא צעירים משלו?

– לפי שבפעם האחרונה כשראיתי אותו הייתי כבן־שלשים והוא בן־חמשים, והכל היו סבורים, שאנחנו הננו שני אחים.

– נמצא, שה„בורגמיסטר" הנהו היום כבן־ששים.

– מי אמר כך? – קרא ה„בורגמיסטר" ברגזה.

– הלא כך יוצא לפי דבריו של מר...

– אני? חלילה! פחות, הרבה פחות מזה. כבן חמשים, לא יותר. לא יותר.

– ולמה אמר, שלפני שלשים שנה היה כבן־שלשים?

– מי אמר? מה אמר? – כָעס ה„בורגמיסטר" והתחיל רוקע ברגליו – אי, טפו! אינני אוהב כשמשַקרים לי בפָני.

אולם הגליצאי העיר בקֹר־רוח של גזלן אכזרי:

– ובכל־זאת אינני מבין, הלא „האדון הבורגמיסטר" בפֵרוש אמר – כֻלנו עדים – שלפני שלשים שנה היה בן־שלשים... וכי לא כך, חברים?

ה„סנטימים" הריעו כֻלם בקול:

– וד–אי, וד–אי!

– מי? מה? מתי? – טפו, שקר! – כֻלכם שקרנים! כֻלכם רשעים! לצחוק

– הם מתנקמים בי מאד. פעם אחת שפכו מים לתוך נעלי. בלילה התגנבו לחדרי ויצקו מים לתוך נעלי. בעלת־הבית המרשעת נתנה להם את המַפתח. הלא אינני שותה שם טֵה בבקר מפני חשש רעל. פעם אחת כבר שמו רעל בכוסי וכבר הגשתיה אל פי. אולם הם התחילו צוחקים ושערתי תכף. כעסתי ושפכתי את הכוס. מאותו יום שוב לא הייתי טועם שם כלום. גם בבית־האכל, שהנני בא לפעמים שם לסעוד, מתנקם בי המלצר: הוא משים באכל סם של שלשול. פעם אחת חליתי אחרי האכילה שלשה ימים רצופים. כסבור הייתי, שכבר הגיעה שעתי להפטר מן העולם. הוי, הוי, – גנח ופניו הועבו, – עולם מלא לֵצנים ורשעים. זינקה, כוס קהוה, סיל וו פלֶה! – והלא החדר הוא לי רק בלילה, – הוסיף כמו לנפשו, – בבקר מגרשים אותי משם. בהשכמה מעוררים אותי ומגרשים, כמו בבתי־האמיגרנטים. כל היום הנני מתנודד בחוצות. בא לביתם של מַכּרים. וכשהנני רוצה להתחמם, הנני נכנס למחלקה השניה של בית־הנתיבות ויושב שם. שם יושבים הרבה בני־אדם משכילים ומתחממים. משכילים עניים, שאין להם פֶּחם. מהם גם קוראים שם עתונים ואפילו ספרים. וגם אני ביניהם. זינקה, כבר הזמנתי פעמַים כוס קהוה, סיל וו פְּלֶה! –

ה„בורגמיסטר" כבר היה נכון להתרגז. זינקה הקדימה את הרגז, קפצה ונגשה עם העפרון ושאלה אגב־קפיצה:

– אחת? – וזה הכל?

היא הגישה אל „האדון הבורגמיסטר" את הכוס, את צנצנת החלב, ואת הפתקה עם חמשים הסנטימים. ה„בורגמיסטר" גמע לאט בשתיקה ובזהירות יתרה כמתוך חשד

– ומר לא שמע כלל את שמו של האדון ה„בורגמיסטר"? – שאל הגליצאי את הגֵר בכַוָנה לעורר את החֶבְרָ. – הן הוא היה בשעתו סופר מפֻרסם מאד.

ה„בורגמיסטר" הפסיק לרגע את הגמיעה, קנח את שפמו ואמר באֹבּיֶקטיביות:

– מפֻרסם מאד. אבן־אש. גם השם נאה. פסֶבדונים. בפַריז היה משכני. שם גרתי והייתי מדפיס על עמודי „המליץ" מכתבים מפַריז. וגם למטה, תחת המאמר, היה כתוב: פריז. הכל היו מוצאים ב„מכתבים מפריז" שלי גם עניני־מדינות וגם דברי מדע, חכמה ושיר. העורך היה מתחנן לפְנַי במכתביו: עוד, הַעניקני עוד, עוד!

– וגם מהלכים היו למר „אבן־אש" בבתי שרים... – העיר הגליצאי.

– שרים גדולים, – נענע אחריו ה„בורגמיסטר" בראשו, כממלא אחרי דברי אחרים, – גדולים מאד, רבֵי־חובל, דפלומטים, קורספונדנטים, מיניסטרים... מיניסטרים... וגם בחצר הַוַטיקן... קַימא לן: אין אפיפיור מת במותו הטבעי. כֻלם מומתים ברעל. מתחלה ישבתי בוַטיקן... שלש שנים ישבתי בוַטיקן, בבית־מקרא־הספרים, וקראתי כתבי־יד עתיקים. כֻלם היו מכבדים אותי. פעם אחת סעדתי עם הגמון גדול של הכנסיה. ואחרי־כן – בפריז, לב־העולם,

בא גם ה„בורגמיסטר", יהודי קטן־קומה, צרור־עצמות, ובצרור זוג עינים, כתולעי־אור. זיק כָּבה ומתלהב חליפות. הוא פסע במקלו בחשיבות, שלא התאימה כל־עִקר אל גופו הקלוקל ואל מלבושיו המורטים. אך עבר את המפתן של „ארבעת המתנדבים" ומיד הבריק לקראתו חיוך לארכו של האולם על שפתותיהם של כל הנאספים. ה„עלמות" צרמו אותו באזניו והוא צחק, ככלבלב מֻכה, כשעיניו מתבהרות כעיני הילד. אדם מסוגו של „שוטה של הקדוש־ברוך־הוא", המסתיר בתוך קפלי השטות הַרבה מן הפקחיות ומן האנושיות ביותר, היה נלעג וחביב כאחד, וכשהיה מחַיך, היה עולה בעיניו שחר הילדות.

— שלום לַ„בורגמיסטר"! — הרעימו ה„סנטימים" והחוו .אורח קִדה כמו לשר־צבא. ה„בורגמיסטר" קבל את אותות־הכבוד כדרך הטבע ותפס ממקומו בראש החבריה.

— רצונך — לחש הגליצאי באזנו של הגֵר — תֵּכף אפתח את הַבֶּרֶז... ומיד אל ה„בורגמיסטר":

— יש במסִבתנו אורח ממזרח־אירופה... מזמן הוא משתוקק להכיר את האדון ה„בורגמיסטר".

הזקן, שהקשיב בהנאה נִכּרת ובבת־צחוק של אדם מפֻרסם המקבל את פני שוחריו, החוָה קִדה של נחת לקראת האורח ואמר:

— מאד נעים. שמי: אבן־אש. סופר ה„מליץ". אדוני הוא ממזרח־אירופה? ומקום־לינה יש לו למר?

— יש, — השיב האיש.

— ולי אין מקום ללון, — אמר ה„בורגמיסטר" בגניחה. — שלשים שנה הנני גר באירופה, ועדַין אין לי פה מקום ללון.

— האם אין חדר למר? — שאל האיש.

— אין חדר? — השיב ה„בורגמיסטר" בתרעֹמת. — הכיצד? יש. כמעט בכל שבוע או בכל חֹדש הנני מחליף את דירתי והולך למלון חדש. אבל מטרידים אותי. כל הלילה מטרידים אותי, מטרידים.

— מי? הפשפשים? — שאל בעל העינים הטרוטות וקרץ עיניו אל בני החבריה.

— הפשפשים? — התרגז ה„בורגמיסטר". — מפני־מה דוקא הפשפשים? יש עוד חוץ מן הפשפשים: הרשעים. הרשעים מטרידים אותי. בכל מקום שהנני בא, שם הרשעים מקיפים אותי ומטרידים אותי וגוזלים ממני את שנתי.

ואחרי־כן כבר סח ה„בורגמיסטר" בנחת, כמו תינוק המספר צרת נפשו, לעתים מנמיך את קולו כמגלה סוד, ובלי קשר מדֻיק:

— הלא הם רשעים. כֻּלם מסביב. כל הלילה משַׂחקים בקלפים, מתהוללים וצועקים בקולי־קולות. אין אני עוצם את עיני. הלא הם בכַוָּנה הכניסו פשפשים לחדרי, כדי שהללו יגזלו ממני את [illegible] בלילות.

ובלחש:

אחד מן החבריה, בחור רך־בשנים, בעל־תלתלים, הטה את פיו כמעט על אזנו של הגר וסח לו:

– אדוני יושב פה כמו נכרי.

– כן, – השיב האיש, – באמת גר הנני פה.

– מרוסיה?

– כן.

– גם אבי, יליד זיבנבֶּרגֶן, היה איש חסיד והיה מניח שני זוגות תפלין. פה אירופה, – אמר בעל־התלתלים כמכוון למחשבותיו של בן־שיחו.

– אולם הרבה יש פה מן התמוה בעיני.

– תמוה?!

– כלומר, זר.

– פה אירופה, – הסביר הלה כמבקש לתרץ על־ידי־כן למפרע את כל הקושיות והאיבעיות.

– אבל חיים אלה, פה, מסביב... – מגמגם האיש.

הלה הציץ בו בעינים מתמהות.

– אני מדַבר על הסביבה... כלומר, על כל זה... האם אין פה גם מנהגים אחרים, כלומר, אפני־חיים אחרים?

בעל־התלתלים התבונן מתחלה בחברו כמתקשה בדבריו, ואחרי־כן, כאלו תפס כַונתו של חברו, השיב בזריזות:

– יש פה, בישוב היהודי, גם רב, שו"ב ומאכל כשר.

– ואפשר לשמוע גם דרוש בשבת... – העיר מי מן החבריה.

– ואני הייתי רוצה לראות סביבה אחרת... לבוא לבית ולראות... לבית־משפחה...

– של יהודים אורתודוכסים?... האורתודוכסיה מתנַכרת לנו, – השיב בנשימה אחת בעל־התלתלים.

– אח, לא זה. לראות... הנה פה מסביב... מה אנו רואים פה מסביב? רק את האשה הידועה... „אותה"... ואולם האחרת?!...

– האחרת? כלומר? – שאל בעל־התלתלים בתמימות של חסר־הבנה.

– האחרת... – גמגם האיש – זו שאינה באה אל בית־הקהוה.

– לפי שיש לה בית – העיר בעל העינים הטרוטות – ואינה זקוקה לסובב בחוצות ולחזור אחרי הטרף.

– אפשר שאדון זה אינו חומד אלא בעלות־בית, – העיר האיש, שהעלה את ראשו מעל גל העתונים.

אולם הגליצאי התקצף והכה באגרופו על השֻלחן. הוא ירק יריקה גדולה וקרא:

– אי, טפו, עדַין בני־אדם אלה מטפלים בבעלות־בית! מין זה הרי הוא המגנה ביותר. בעלות־בית?! טפו! –

ובני החבריה ישבו וצחקו.

פולין וביהם, שמכְּלם כבר פג כמעט ריח המולדת, חוץ מן ההברה שבפיהם. משנים הם עובדים עבודת־הלטוש בבתי־חרשת של אחרים, כשהאבן הקטנה, שמחירה פעמים כדי אשר של חיי־אדם, סופגת לתוכה את טעם כל החיים ותאוותיהם. האשר הנהו תמיד בַּכַּף, והוא רכושם של זרים. מפני זה רֻבּם של הבחורים הללו הם בעלי פרצופים מעֻקצים וחִורים מתאוה ומקנאה. בתשיעית בערב הם מתכנשים במסִבּה, מסיחים בשעת גמיעת הקהוה על מעמדה הפּוליטי של אשכנז, מספרים מעשיות ברבנים ישישים מגליציה, מבקשים פתרונים למלים קשות בתנ"ך ומזכירים בקנאה את מקומות־השעשועים של הפרַנקים והדולַרים, כשהם שונים בלי־הפסק את מלת־הקסם „כּבוד".

– בודאי, בודאי, נקבה יפה אי אתה מוצא פה ב„ארבעת המתנדבים",– מעיר הבחור בעל העינים הטרוטות.

– עצם הכּבוד של נקבה יפה צריך לעלות לפָחות כדי עשרים פרַנקים לערב, – מבאר לַגֵּר הבחור מחֻסר־העבודה.

– בחור, כַּבּדני היום ב„אהבה", – מציע הגליצאי לבעל השרשרת של זהב.

– הַשאל לי צֵוָּרון לבן, – אומר בעל העינים הטרוטות לבחור אחד מן החבריה, הכפוף על גל של עתונים, – היום אני הולך...

– ודאי ל„ארמון הבדלח", – מעיר בהלצה אגב קריצה מחֻסר־העבודה.

– דַּיִי לרקוד מעט באולם זל של מחולות.

– ואני בליתי אמש ערב חזירי...

הבחור העלה את ראשו מעל גל העתונים ונעץ את עיניו במדַבּר.

– ברקודים בלבד?

– ענין זה נוגע רק לי.

– ועלה בזול?

– עם כּבוד?

– עם פְלַמַנדית?

– אלא מה? עם יהודיה?

– גם אני חובב יותר את הפְלַמַנדית. בפְלַמַנדית אני עושה כל שלבִּי חפץ. לא כן היהודיה: זו באה תמיד בטענות.

והבחור בעל העינים הטרוטות סח ספור־המעשה בדבר האִיטַלקית, שרקד עמה פעם אחת באולם של מחולות. היו שם בשנַים: הוא והבר אחד. לכל־אחד שלו, זוג על־יד זוג. אגב־רקוד סח לחברו ביהודית: מה אתה אומר על שלִי?! – ואתה על שליִ?! אני ממזמזה והיא כאלו לא ידעה. – וגם שלי! – והיא, שלי, פתחה פתאֹם את פיה ושאלה מתחלה בלשון פלמנדית: מה אדוני סח? – בקצור, אם לא היתה זו אִיטַלקית הרי היתה לפָחות בתו של שו"ב אחד ברומניה, אבל גוף!...

– והכּבוד בכמה עלה?

– בפרַנקים, רבותי, בפרַנקים! – קרא בעל העתונים, שהיה לכאורה כל שעת השיחה שקוע בקריאה.

– אדוני, יש הרבה מיני דרכים במקח וממכר!

יש ימים, שהם שתולים בקרית־הנמל בזה אחר זה כשורות של צפצפות בכיָניות גבהות־קומה. שוטפים הגשמים כל היום וגורפים מעל הלב כל ניצוץ של נחת ומשכיחים את כל הזכרונות. רצות כרכרות במהירות דחופה, בני־האדם מהלכים שחוחים ונכנעים תחת הגורל, והאיש הגֵר הוא כשֶׁה תועה. רק מאחרי השמינית של ערב פורח השיִשן בלחי הכרך, המדליק את שתי עיניו, אחת חשמלית־תכלתית והשניה אדמה. הפרופיל של הקריה מְגֻה באותו האור האדמדם, השופע מתוך הפנסים הורְדים, המבשרים על אולמי־החֵשק, שבתוכם יוצאים במחולות רַוקים זקנים, מלחים שכורים ו„חביות־הזהב", המשׂלבים עם נשֵי־החֵשק. מן הצד הומים אולמי־המחול של בני השדרה הבינונית ושל ההמון, המחסנים ובתי־המסחר נסגרים ורק בחניות־המכֹלת צובאים אנשים על נקניקים ועל כתלי־חזיר. יש אשר דוקא מאחרי השעה השמינית פוסק הגשם או מטפטף רק לאט, ואור הפנסים מרכך את הזעומיות של הרטיבות, גם מרצפת והרחוב נראית מתוך־כך מגהצה ביותר. הורד המסך על הבובות ופיגורות הנשים המדְקלטות שבחלונות החניות ויצאו ההיות לפעלן. טְאטא המטאטא את לַהטי המשחק של היום, שבו היו בני־אדם מבְגרים, משרתים או בעלי־חניות, נושאים ונותנים בחפצים דוממים ובחשיבות מעשה והאמת הגיחה בנשף ממחבואה כשלד. נשים עומדות ונושאות עם גברים בזוִיות „רחוב־המלך", חוט השדרה של כל הסימטאות שמסביב, ומושכות את כל העוברים והשבים.

– רצונך באהבה, בחור נאה?

– עִמי טוב.

– אפשר לאהוב גם כל הלילה.

– יש לי חדר מיֻחד.

– מטתי נקיה.

„סויני", „צהלה", פעמון הלילה" ו„חבית־היין" בוערים באש. שורות של כרכרות ואבטומובילים מבחוץ. שומרי־הסף עומדים מעטרים בבגדי כהֻנה, כהֻניה של העבודה הזרה. המנגינה בוקעת לחוץ ומגָרה. עוברים ושבים מתעכבים ומקשיבים.

וב„ארבעת המתנדבים" מסִבים ה„סֶנטימים" וגומעים את הקהוה, גונבים פסת צואר או זרוע חשופה מעט למעלה של זינקה או קורה או אחת הנשים האורחות. כדג מֵת מוטלת כַּפָּה של זינקה ביד אורח וצפה מתחת המים העכורים מיד ליד. וכשהלה צובטה בקבֹּרת, מביעים פניה בתוך אֵד הַלֶאוּת שעמום מיֻחד ונראים מחמת זה תמימים ביותר. האיש הגֵר מֵסב אצל הגליצאי, היושב בראש החברה של „בולעי הרק" – אמיגרנטים שכבר נשתקעו במדינה, פועלים אינטליגנטים, לוטשי־אבנים, בחורים יהודים מגליציה,

ועורר תקוות נכזבות, כאשר החִורון שבפניה העיד על רע־לב וצרות־עין גם בתַאוה. מן המרחק היה יושב וצופה בשניהם, בחתן ובכלה. הם היו משתעשעים יחדו פה בצִבּור כתינוקות. היא בוחשת בכפה את כוסו וגם מַגמיעתו, והוא, הבחור החלק והמקֻשט, עם העינים הבהירות כשל ילד, מנשק לה על מצחה, לוחש לעתים על אזנה, כשידה רושמת בכל־זאת בעֵט על גליון הניָר ועיניה משוטטות לרגעים כלפי הדלת כמצַפּות, ופניה מכריזים על קצר־הרוח. וכך, בישיבתו פֹּה, נכרי, על־יד חמשים הסנטימים, היה קורא כמו מעל לוח את יריעת חייה. היא, האשה האוריגינלית, הַשַּיֶכת לכלל הנשים היוצאות מן הכלל, בריה טרגית, כַּלה לשני חתנים, רושמת את מכתביה בפניו של בעל העינים הבהירות, וגם בפניו של השני, גבר בא בימים, חבוש משקפים, אשר היה לעתים תופס על־ידה את מקומו של בהיר־העינים והיה מלטפה באהבה אבהית וזהירה. „האשה־הצדף" — הכִּנוי השני, אשר בו כִּנה את הפולנית הפזיזה, לפי שמתוכה היה מקשיב, כמו מתוך הצדף, את המְלתו של הענק, של האשה־הים, מין הנקבה — היתה מקפצת פֹּה, בתוך שפעה של גברים, כצפֹּרת־כרמים, נושאת בפרהסיה את סבל כפל־אהבתה, ומשלשלת ביציאתה מפעם לפעם בתוך ידו של בעל־הבית את הפתקה המקֻפלת במעטפה ובכניסתה תובעת ממנו בקול את מכתב־יומה. מאחוריה היתה אשה פשוטה מאד, כמו אותה סבתא פעוטה, המטפלת על־יד התנור או הכירים, שהיתה נראית בימי הילדות כאלו נצטמקה מחמת האש. משום־כך היה קול ה„צדף" מנסר פה כבת־קול של ביתיות. כן, הוא רִגל את ה„פולנית" והיה קורא מעל פניה, שהיו על־פי־רֹב לֵאים ביותר בשעות הבֹּקר, את דברי לילותיה. פעם אחת היה גם עֵד־ראיה, כשהבחור בעל העינים הבהירות, שעיניו היו בשעה זו דלוחות כמֵי־הנחל בשעת סערה, החזיר לה במסִבּתו של בעל־המשקפים את התנאים עם הטבעת. היא קבלה אותם כמעט בנחת, כמי שמקבל בחזרה חפץ שֶנִתן בהשאלה, ולא חדלה אפילו רגע לבחש בכַפה את הכוס של שכנה, — הפעם היה זה גבר שלישי, בלתי־נִכּר כלל, — אלא שאחרי רגעים מועטים נעשה פרצופה כמעט מבִיש ויבש ביותר.

הוא עמד, נעץ בה את מבטו וינק מתוך היִבֹשֶת שבפרצוּפה החִור והקמצני את רעל התאוה. וגם כבר הרגיש את ארס־האהבה המפעפע בעצמותיו.

אלא שאחר־כך, כשנזדמן יחדו במסִבּתו של ה„גליצאי" והחלו אגב־רמז לדבר על האשה המצִינה, שמקומה בכל־אֹפן לא פה... בבית־בֹשת זה... — מִלא הלה את פיו צחוק וקרא:

— הוי, תם, תם שבתמימים! — הן „פגירה" זו היא הכי־שפלה בין הנשים, בְּאוֹת הבית הזה. היא משַחקת בכַוָנה את משחק החתן והכלה עם שני מאהביה, כדי למשך אליה את הקונים — והלא היא זקנה. טפו! —

הוא כפף את ראשו מחרפה. והגליצאי הוסיף בקולו המרֻשל, נְטול־ההומוֹר:

מן הצד התרפקה היצאנית על השכור. אחת מאותן טסה לארכה של הסימטה כארנבת על־פני השדה, מלֻבשת שמלת־בית, כשהיא מושכת אגב־ריצה את הפזמון למעלה וחושפת דרך־כפיפה את מערמי השוקים. בקרן הסימטה עמדה אחת ב... צה חשופה והתלחשה עם מַלח. כאלה היו החיים החשופים. כזה היה השלד בערותו. אולם הוא, האיש, הנע ונד בעיר־הנמל, רץ אל האשה, אל הכבֵדה, חולת גאוַתה.

שכור־החושים הוא רץ דרך הפיגורות המקֻשטות, דרך המון הבורגמייסטרים, הנתינים הטובים ואבות־המשפחות, דרך הגבירות המוצאות מתוך האבטומובילים בשׂבע ובאֹדם הלחיים, דרך כל שפעה זו של בשר, בשׂמים זלים משכּרים וגויות מפֻקרות, דרך כל עֹמק עכור זה הוא רץ אל הכבֵדה, המתמקמקת בהדרה, החולמת החולה, המואסת בחיים.

ובשַׁעוֹ אליה טפס על־גבי המדרגות, אל תוך הריקנות הקרה, על הקומה הרביעית.

אל בין הכרים, תחת השמיכה.

וכאלו תפס את האשה.

בפסעו בין הקלָפות, כבין צדפים, נתקל בצדף־אדם, בת־ישראל מארץ פולין, אורחת רגילה ב„ארבעת המתנדבים". לשם הַקצור כנה אותה בשם „הפולנית". כך, בינו לבין עצמו, תחת השמיכה או ברחובות־קריה, כשהיה מתרפק עליה ומחבק בזרועותיו הדמיוניות את גופה הגרום והמעֻקם משהו, שהיה מֻצנע מחמת זה במעיל אנגלי רחב, היה לוחש לעצמו: הפולנית. ברחובות הבירה אשר למדינת פולין, כאשר היתה נשמתו נקלעת בין המשא־ומתן הישראלי אשר בגבולות השכונה היהודית מעבר זה ובין חיי האזרחים אשר מן „הַפַּרשלי" ו„שדרות ירושלים" ולמעלה מהעבר השני, יש אשר היה פוגש דוקא בשכונה היהודית בת־ישראל עם הוד זר מקסים אשר ציץ בסביבה של חנונים וחסידים, שוכני ה„שטיבלעך", ומחמת זה חן־הנקבות שבה, אשר הכיר את־עצמו והיה מהול ביחד עם משטֵמה לגזע ולמכורה מֻשפלת, היה מגֻרה ביחוד. „הפולנית!" — הוא התחקה אחריה ומָצאה מעט שכורה ומאד חִורת, מעוטת־הגוף וגרומה, כמו שְׁיָרים של אשה, בת גיל בלתי־ברור, בין העשרים והשלשים וחמש, רק פניה המרֻכזים וצוארה הַמָּארך היו רוטטים כצמאים לדם ולדמעות. היא היתה האשה היחידה מבָּאות הבית הזה, אשר חוט של כשרות היה עוד שמור בפניה. ולפי שהתגוללה פה בסחי, נצטרפה גם החמלה אליה. רגילה היתה לבוא אל האולם יחידה, מֻסבּה אל שלחנה כפופה, מזמינה דבר לעצמה ורושמת בעט על גליון של נְיָר, כשהיא מְצַפּה אליו, אל התֻנה, שעל־פי־רב לא היה מאַחר לבוא אחריה. בת־צחוק רחבה היתה משתפכת על פניה לקראתו ופיה הרחב היה מתרהב ביותר וכמו משתרע לארכו של כל הפרצוף. זו היתה הרשת שפרשה. ומיד אחרי זה נעשו פניה זעומים וקופאים ביותר. מַעבר פתאמי זה גרה

משש נסתרות־תבל דרך אב ואם, חברי ילדות ובתי־משפחה שכנים, דרך נשים, אשר היו מבַכּות לתוך חיקו את צער הויתן והלשתן, את תמהונן ותהיתן על עצמן. היה מסב אל שלחנות־משפחה, רואה עוללים בגדולם ומקשיב לבכיתם, כאב הגדול. נלחם נלחַם עם צבאות האבות והאמהות, אשר היו בחברתם התמימה מפריעים מלחבק את הבת, אשר גנבה במושב זה דעת אבא ואמא והנחילה במבט גנוב מלא־תבל. היה קרוב לדפק־החיים. והנה אחרי אשר הכה במשוטיו ובא עם סירתו אל אי הים הגדול, קבע את אהלו פה, באולם „ארבעת המתנדבים”, והנהו יושב, זר וצופה בזרים החומדים זרות בעד תשלום־שכר, והנהו מציץ דרך חרַכּים לגנוב דרך שם חִיות לו.

כאלו נשתמט ממנו דפק־החיים.

והוא נע ונד. מחוץ ל„ארבעת המתנדבים” אל תוך העולם, אל חיק העולם, אל המרחב, על־פני רחובות קריה, לחַפש את אליהו המבשר, את בת־האב, הבתולה הכלה, אשר תלך עמו. מסביבו שוכן ערפל עב. מן הדבורים של הלשונות הזרות הבין רק מעט. דרך כמה וכמה חציצות בקעו קטעי הלשון הפלַמַנדית לתוך אזניו. דומה, בפי המַהגים לא היו מלים של לשון בני־אדם, כי־אם קלִפות, הנזרקות מבין השִנים. כאבו האזנים מחמת הלהטים של המלמול הזר.

וכאדם החוגר את כל כחותיו להגֵן על חפץ יקר כמקור החִיות, שבאים לגזול ממנו, כן היה האיש מתאמץ לשמור בכל תקף החושים על הרגשה אחת עִקרית ויסודית כעצם החִיות, אשר הכל מסביב התנכל אליו לגזלה ממנו. כמו על־יד מטתו של בן יחיד גוסס, כשהאזנים מקשיבות את צעדי הנפש היוצאת, כן הקשיב את צעדי הגסיסה של הכבוד, ההולך ממנו. דרך כל החלונות שלח את עיניו והתאמץ לאחוז במבטיהם של עוברים ושבים; אולם הכל היה נתון בעב הערפל. בחלונות החנִיות היו פיגורות מקֻשטות במלבושים מהֻדרים מושכות את העינים, מהן בוכות, צוחקות, מחַיכות, מתחטאות ומרמזות, כשכפות ידיהן החשופות מגישות אל העינים פתקאות, אשר עליהן רשום מחיר המלבושים. בראשי רחובות התנוססו מצבות־התהלה, שהקימו לכבודם של הבורגמיסטרים, עליהם השלום, אשר חיו במדינה מימי דורות, נתינים טובים ואבות־משפחות מאֻשרים, אשר הולידו בנים ובנות וגם הרחיבו את התעשיה ויעשירו את המולדת ובנו אניות על חוף־הנמל. מן הבֹּקר כבר היו יושבים בני־האדם בבתי־הקהוה והיו משַחקים בקלִפים ובאישקקי. על־יד הלונות בתי־הבירסות היו מסַבים בני־אדם חבושי־משקפים, בפנים מרֻכזים, שקלו במאזנים קטנים אבנים טובות בחֹמר העיון, כמו את החיים ואת המות. ומסביב להם, בפנים האולם ובחוץ, עמדה כת הסקרנים והציצה. ברחובות המהֻדרים היו גבירות כבדות יורדות בחן מאבטומובילים בסיועם של קֻנלרים לפני שערי־הכבוד של הוטלים ובתי־קהוה מפֹארים, ובסִמטאות מרֻחקות משהו עמדו נשים זקנות מן ההשכמה על־יד השערים, סרגו פֻזמקאות וקראו את הגברים אל היָפה, בשעה שנשהו

– ואתם מתכנשים תמיד פה? רק פה? – האם אין לכם מהלכים בבתי־משפחה?

– בית־משפחה? – העמיד הגליצאי עינים תמהות בבן־שיחו. – הכיצד? כלומר? למה?

– כך, סתם. לראות... חיי משפחה... אֵם כבֵדה. קשרים. בת יפת־תאר. כמו לפנים... במולדת... – התחיל האיש הוזה בקול.

– איזה בית־משפחה הגון – השיב הגליצאי בפשטות מדהימה – יכניס קבצנים כמונו?

ואחרי־כן גרף את כל המשפחה בתנועת־יד וקרא:

– בכל־אֹפן, לא פה אפשר לדבר על ענין זה... פה כֻּלן... כמו שאתה רואה אותן...

– למשל, זו?... – שאל על אשה כבֵדה אחת, שהיתה מְסבה כנגדם בלויתו של גבר.

– מאותן... – רטן הגליצאי ברִשול אגב־גמיעה.

– וזו, עם הכלבלב?

– מובן...

– וזו... שם... בקרן־זוית... וזו... הלבושה אדרת שחורה... ואותה הנערה כבת שש־עשרה... וזו הפעוטה... כמעט ילדה...

– כֻּלן, תם שבעולם, מאותן... – נענע הגליצאי בראשו אגב גמיעה מְרֻשלת והעביר כף־ידו על חללו של האולם.

– היתכן? כֻּלן? ואיה האחרות? – שאל האיש במפח־נפש.

– האחרות, כנראה, בכלל מועטות הן... או אינן כל־עִקר, אלא משל הן... – השיב הגליצאי בלי משהו של הומור.

האיש קם ונפטר מבן־שיחו. והלה לחש לו אגב־פטירה:

– ובכל־זאת אגַלה למר... פה, סוף־כל־סוף, מסתובבות הפגירות, הנמושות... אם מתאַוה הוא לכך, ילך־נא לשם, לבין הדְבים... יראה־נא, לִפְחות... ל„סיני", ל„פעמון הלילה", ל„חבית היין" וכיוצא בהם. קל־וחֹמר בן־בנו של קל־וחמר ל„ארמון הבדֹלח"; אמת, שם יעלה לו בפרנקים, אבל זה כדאי. יראה־נא, הלא רצונו לראות.

מה שעלב ביותר היתה ההרגשה, שהוא, האיש, אשר שאף תמיד לבוא במגע עם עצם התוך של החיים ולינוק מן השרשים, אשר לשם־זה יצא אל הנכר, בכדי לשתות מן הים הגדול – והנה רק בקלִפות טפל. כאדם, הפוסע יחף בין חצץ ודם רגליו שותת, כן היה מהלך בין הקלִפות. היתה הרגשה, שהוא כמו ירד פה, בנכר, דרגות מרֻבות למטה בסלם־ההויה. לשעבר היה מחבר יותר עם כֹּחות היצירה אשר באדם ובחברה והיה מקרב יותר אל ספירות הכבוד. לשעבר היה אדם, אח לאחים. שם, במולדת,

גליצאי, כפי שנודע לו אחרי התודעותם. פרצופו של זה, שהיה גם־כן רגיל בבית זה בערבים, ועל־פי־רב היו שניהם מזדמנים בפנה אחת, התחיל מתבהר לעיניו לאט לאט מתוך הגוש המגמר הגדול שמסביב. מתחלה היה כל אחד רואה את חברו כאלו אינו. הפיות היו גומעים את המשקה, הראשים שקועים מתוך עיון בעתונים ורחוקים זה מזה כשני הצירים. אולם פעם אחת הרגישו פתאם בשעת התשלומים, שפתקאותיהם נתחלפו זו בזו. שלו היתה בת חמשים סנטימים, ושל הגליצאי — בת שבעים וחמשה. הרימו שניהם את הראשים, הסתכלו זה בזה והתהילו מן האצבע:

— גם־כן מבעלי הסנטימים? — שאל השכן בקרבה פקחית.

האיש הבין והשיב בחיוך:

— ובכן נחלקו: לבעלי הסנטימים ולבעלי הפרנקים?

— אכן, אדוני, — אמר השכן בלי צל של הומור: — פה, במדינה זו, החלוקה היא כך. — יהודי?

— באין ברֵרה. מרוסיה?

— בן־גליציה. — ואחרי הפסקה של הבחנה: — אנחנו פה רבים.

— אנחנו? מי?

— בעלי הכת.

— איזו כת?

ובאותה הנוקשיות, שאין הומור מפיגה:

— זו... של הסנטימים... בני כת הקבצנים... בולעי־הרק.

האיש ישב נבוך. לא ידע מה להוסיף על הערה זו. ולבסוף, אגב יגיעה:

— וקרית־הנמל מלאה תשואות התענוגות...

— אָה־הָ־הַה! מכל קצוי תבל מתגלגלים ובאים הֵנה בעלי־הכרס, חביות־הזהב, שורי־הבשן המפטמים — יוצאי מדינות הַוִלוטות הגבוהות, לקנות פה תענוגות... בכסף... מובן, לא פה מקומם של בעלי־הכרס, — קרא הגליצאי בקנאה: — לכאן, ל„ארבעת המתנדבים", מתכנשים בני דַלת־העם. אני ומר וכיוצא בנו... יש פה מקומות־שעשועים מלאה! — העיר שעשועים מלאה! — קרא כמעט בקצף. — הַשַמפני נוזל פה... שוטף ועובר את השפתים... אדרבה, סב נא, אישי המכבד, על פתחי „סויני", „הצהלה", „געמון הלילה", „אמבסדור" ו„חבית היין" — קל־וחמר בן־בנו של קל־וחמר ב„ארמון הבדלח" — על זה האחרון מספרים ממש נסים ונפלאות. אני הייתי שם. בלעתי רק.

— גם בעלי הכת באים הֵנה, ל„ארבעת המתנדבים"?

— באים. ודאי באים. אדוני לא ראה עוד אותם? בתשיעית, בעשירית הם מתכנשים פה. יש ביניהם גם בחורים טובים. פועלים בבתי־חרשת של אבנים טובות. שנים שלשה מורים. סתם אינטליגנטים. העקר — כֻלם קבצנים. וזאת ה„בורגמיסטר" אין אדוני מכיר?

— בריה זו מה טיבה?

— יש בינינו גם טפוס כעין זה. הכל קוראים לו כך. זהו שם־לואי. הוא היה לפנים סופר „המליץ". טפוס!

– הכל, מַדמואזֶל, – נפלטת התשובה, שנעשית מאליה כמו בת משמעות אחרת.

כוס הקהוה, צנצנת החלב, שתי חתיכות הַסֻכר ופתקת־המחיר מֻגשות על הטס בזריזות של מכונה.

– סִיל וּו פּלֶה, מוסיה.

– מֶרסי, מַדמואזֶל, גְרַן מֶרסי! – הוא מוסיף, כדי לצבוע מעט את צורת האפר של הריקנות ולהתקרב עוד פסיעה אל העלמה ואל שני האישונים שבעיניה, שבתוכם מנצנצת הלצה כבדה והבנה לֵאה כלפי כל מין הזכרים.

אולם העלמה כבר קפצה בינתים ועָמדה לפני חבר אחר מאותו מין הזכרים.

והוא לבדו, על־יד כוס הקהוה, זה עמוד־התיכון בתבל בשעה זו, הגבעה, אשר מעליה הוא משקיף על אירופה ומסביב. הדלת נפתחת ונסגרת. אברכים נכנסים ויוצאים. קולות וקריאות: זינקה! קורה! בת־צחוק מְטעמת. יש מי שצורט למלצרית. יש מי פותח את הדלת, טָס לארכו של האולם, עד זינקה, טופח לזו על צוארה, טס ויוצא. יש תובע במבט. הגברים הבאים בימים ונוטים לזִקנה, אמנם, מנבלים יותר את המבט, אבל חסרים הם עזות זו ובטחון זה שבאברכים. נשקף מהם גם משהו של התרפסות בפני הסוכנת. זינקה, בעלת הגוִיה הגמישה, הנובלת בשפע החֹם וכמו נכמשת תחת מטרות המבטים של הגברים, מסתובבת באמצע וסופגת הכל בהבנה של לֵאות מטרידה. בשמינית מתרַבה הקהל. באות נשים בלויתם של כלבלבים, אלה, ששמו את־עצמן מרגל ועד ראש שלט, ורק את הפרצוף עשו צנוע עד לחֻצבָּה. אחת באה ובידה ספר לקריאה. אחת מביאה עמה גם גבר, כאשת־איש. באה גם אשה בלוית בעלה – כמו עם ספר, כמו עם כלבלב. המֻלה ודֹחק. „ארבעת המתנדבים" הוא בית־קהוה צר ומארך, שחמדוהו בני השדרה הבינונית. כֻלו שקוף לארכו, כמו גן־פֵרות בסתו. מן השמינית בערב דומה הוא לשֻלחן־משפחה. אינטימיות קרה ומתונה שוכנת בחללו, וכזה הוא גם המשא־ומתן החרישי אשר בין הגברים והנשים, באי הבית הזה. כמו התאספו הֵנה לראיון. יש אשר גם קורי שיחה נמתחים מִשֻלחן לשֻלחן ומסַבכים יחדו את הקרואים. אולם פתאם, מתוך האינטימיות, יש אשר קם אחד, כנוסע בבית־הנתיבות, אשר אזניו שמעו את הצלצול המבשר את שעת צאת מסעו, וקורא:

– מַדמואזֶל, לשַלם!

– סִיל וּו פּלֶה, מוסיֶה.

וקורי השיחה חוזרים וזוחלים בין השלחנות כגורי־נחשים נרדמים.

אחרי אשר מצא האיש בדרך נדודיו בית־קהוה זה, התחיל מבַקר את הבית הזה מדי יום ביומו והיה שוהה שם בשכַר חמשים הסנטימים שעות שלמות, ולא היה זז משם עד אשר היה מרגיש בחֹמר מבטה של העלמה. אשר היה מרמז לו על חובתו לפַנות מקומו לאחר.

כצַיָד, השולה בחַכתו אחרי יגיעה כבדה דג יחיד ומיֻחד, כך דלה האיש מתוך שפעת הפרצופים הזרים פרצוף אחד שלֹ בהִור גבה־קומה, צָהב

היוצא. יד חובקת יד. הוא אוחז מקל, והיא – כַּלה ביתית בלבוש ובמבט. בפה מלים אחרונות של שיחה, שכלה רק התחלה, הדומה לסוס לבן עם מצלות אדמות, המצלצלות ומרמזות על תקוות מסמיקות. גם אחרי אשר נעלם המחזה מעיניו, עוד היה שוהה שעה ממֻשכה מבלי להתיק את מבטו מעל המקום. דלת סגורה זו נראתה לו כתֵל הכרך, כַּחֵיק, אשר שם פרחה האשה. אחרי כן פער פיו הכרך־הַקֻבה, הזולל והסובא, גבעת־הנמלים, אשר תחת כפתו רחש אספסוף הגברים על הנשים, המזֻמנות תמיד, אחרי אשר תעבורנה עם הגבר במסלולו הכבוש דרך בית־קהוה, מלצר ושֻלחן־הכִּבּוד; ובשעה אשר האשה הענקית, המארשה אל הזולל, שכבה בבשתה, כקרבן עקוד, על סף־השוק לפרקמטיה, היה הוא שוכן חֲרֵרים במדבר, צמא לצפיה רוטטת אל הבתולה, בדחילו ורחימו.

עיף היה שב אל הריקנות אשר על־פני הקומה הרביעית, על־גבי המדרגות הנוקשות. פעמים נצנצה לפניו דמות של אשה מבעד דלת, שנפתחה כהרף־עין, על־גבי אחת הקומות. פעם אחת בערב נגלו לעיניו המציצות דרך החרַכים אשה־ילדה הַמַּצַעת מצע לבן וגבר קופא על בטחונו בתוך עתרת הלֹבן של שרוולים, כשהרגלים נשענות על שרפרף. פעמים היה כלבלב מתפרץ מאחד החדרים ומסתבך בין רגליו בנביחה. קול של אשה עסיסי קרא לכלב מבפנים בידידות גלויה. שב הכלב אל נוהו, והוא – אל קומתו הרביעית, כמכשף זקן שעלה לגבוה. ושם למעלה דבר לנפשו:

– הן אני אדם. נולדתי אדם. למדתי בחדר בית־רבי. שכנתי בין רֵעים. כגדי הייתי רובץ בהורשת המולדת. וכזה הוא שמי ושם משפחתי ושם־תארי על פני ארץ רבּה.

ואחרי־כן נגש אל הראי המלֻכלך, התבונן בו ושאל את נפשו: – האם לא צץ עדַין הכסף בשערַי והקמטים לא חרשו עוד את מצחי בתֹו העלבון?

הלכלוך הֵגֵן. הוא השתחוה בפֵרוש ואמר:

– בּוֹנז'ור, מַדַם... אח לא, עלמה ענֻגה, כַּלתי החולה, שוב אנחנו יחדו!

מאימתי נכנסים אל בית־הקהוה „ארבעת המתנדבים" אשר ב„רחוב המלך" – משמגיעה השעה השביעית של ערב הסתו. האיש בורר לעצמו שֻלחן מול הדלת להיות צופה ביוצאים ובאים ורומז במבטיו ולוחש בגיו:

– זינקה, קוֹרה, גשנה הֵנה!

נגשת זינקה או קוֹרה, הפנקס הקטן בידה.

בּוֹנסוּאַר, מוסיֶה! רצונו של מוסיה במה? – שואלת העלמה במבטה הַלֵאֶה, הפקחי, היודע דעת גברים, כְּשֶׁיָּדָהּ המשלשלת את העפרון מוכנה לרשֹם את רצונו של האורח.

– קהוה, מַדמואזל, סִיל ווּ פְּלֶה.

– אחת? – רוטנת העלמה בחטיפה השגורה ובבת־הצחוק המלבלבת ממילא, כמו קרן־אור על־גבי זגוגית מלֻכלכה, כשהיא רושמת על הפתקה את הסכום של חמשים סנטימים, מחיר הכוס, ופיה עודו שואל: – וזה הכל, מוסיה?

ואחרי־כן של גזלן, להתקומם כנגד העול ולהסתבך בשערותיה של המרשעת... אז, אז, היתה אסתר'קה הכלה בת שלשה־עשר אביבים... ועכשו... אין אחות, אשר תגרש מן הבית. הה, מה רחוק כל זה עכשו ממנו! מה רחוק ממנו בית־האב וידידיו, מה רחוק ממנו האדם בכלל! – מה טיבה של הרגשה זו אשר יכנה?... לא היתה בדידות סתם. בדד הוא האדם בחברה, בתוך צבור של ראשים וכתפים, תחת מבטו של ידיד־נפש ודורש־טוב, בחיק רעיה הומיה. אולם זו היתה גלמודיות של בן־האדם העריריי, אשר נתחיב כרת מן המין האנושי. זו היתה כמיהה לבוא במגע גופני עם האדם וקולו, להקשיב צעדים מקרוב, לסב אל שלחן משפחה סמוך ליצור־איש חי ומדבר, מול עיני אדם חי. אולם הוא לא הכיר עדין פה איש, ועוד לא כרת ברית־ידידות עם יצור־אדם, אף כי כבר חלפו עליו שבועות פה, בעיר־הנמל, ההומיה מעמים וגזעים. בבקר היה הפלמנדי, בעל־המעון, מעמיד על שלחנו אגב מלמול מהיר של ברכת־שחרית אשכנזית, שנשמעה לו כעין צוחה אידיוטית, את קומקום הקהוה, והמשרתת הזקנה היתה תמיד מכונת לפנות את חדרו שלא בפניו. רק עם בריה אחת היה בא כמעט מדי בקר בדברים, אם גם קצרים.

– בונז'ור, מדם!

הנחתומית הפלמנדית מסבירה בצהלת פניה את כל הנחת הגזעית שלה ומשיבה:

– בונז'ור, מוסיה! רצונו של מוסיה בחלת־לחם?

– בחלת־לחם, סיל וו פלה, מדם.

– סיל וו פלה, מוסיה!

ואגב סלוק פרנק וארבעים סנטימים:

– סיל וו פלה, מדם.

– מרסי, מוסיה. רע מזג האויר, מוסיה

– כן, מדם.

– גשם, מוסיה! – ושוב צהלה ונחת גזעית.

– כן, מדם. בונז'ור, מדם.

– בונז'ור, מוסיה. מרסי, מוסיה.

זו היתה, בקירוב, השיחה בינו ובין הנחתומית כמעט בכל בקר.

על מה התגעגע הלב? אל מה שאף? אל ביתיות. לצעדי איש, הפוסע ברשות משפחה, ומנגד – פרו־פרו של שמלת אשה מצפה. להיות ה„הוא" של ה„היא", הצר המציק לעצמה. הן שם, במולדת, היה וזוליה מרתקת בשלשלת ארכה. ופה תלוש הוא, נכרי קונה בחנות. ברחוב היה רואה לעתים דלת־בית נפתחת ונסגרת אחרי אחד יוצא. כמו בפניו נסגרה הדלת. על סף המבוא – מחזה זה היה שגור – עמדה האשה המלוה את הגבר

א. שטיינמַן

בַּנֵּכָר

כשלא היו גשמים יורדים והשמש היתה מנַדבת קרני־חֹם, ראו עוד העינים מעט נחת בעולם. הלב נהה בנכר, אבל הבדידות, כַּכְּפוֹר, מסכה חֹסן בַּנשמה. ואולם רֻבּי הימים היו הגשמים שופעים ומטרידים. הטפות הדלוחות חדרו עד הלב והשעמום צִעֵר כעלבון.

על־יד חלון העליה, בקומה הרביעית, עמד האיש והשקיף על־פני חלל הרחוב, מִקְוֵה הדמעות, ומשם העביר את מבטו על־פני בלגיה הקטנה. פה, בחיקה של מדינה זעירה זו, היו בני־האדם דרים ברַחבות, בית שלם למשפחה, מלמטה עד הקומה השלישית או הרביעית, חדר לקומה; ואף הוא היה בעל קומה אחת מְיֻחדה, הרביעית. מחמת זה צִערה אותו הגלמודיות ביותר. לפני הבית, המבצר, לא נתבצרה החצר המשַתפת את שוכניה על־ידי קולות התינוקות, המשחקים ועולים לקראת חיים חדשים, על־ידי חבוט השטיחים ויללת החתולים, המקַפצים על־גבי הלוליָניות האחורניות ועל הגגות ובוכים כילדים. לא התנוססו לנֶגד העינים שורות של מסדרונות, המקשרים לעתים גורלות ומסכסכים מַרפקי־ידים וחושפים לארך וילונות מורמים בבואות של גְויות ועינים מבריקות פתאֹם כתולעי־אור בחשכת הלילה וקול־שיר בא אי־מזה ומנחיל מחדש את העלומים. בדממה אשר מסביב נדמו גם קול הבודד ופסיעותיו. ימים על ימים עברו ואזניו לא תפסו קול פסיעות רגלי־אדם על המדרגות. בלילות, בשובו למשכבו, היה מפחד לסור לחדרו מחמת הריקנות שמסביב והיה מדַבר בקול לנפשו, כדי להפיג את הפחד — הוא כבר היה רגיל לדבר בקול בינו לבין־עצמו; ובצהרים, בהיותו צפוי לישיבה של שעות בחדרו, היה פושט את מלבושיו ומטיל את־עצמו בין הכרים תחת השמיכה, אשר היתה, כיצור חי, מענגת אותו בחמימותה ובלִטופה. ובשכבו תחת השמיכה בטבור אירופה, בְּטֵל ואחוז במחשבות־תֹהו, שלח את דמיונו גם עד שחר ימיו והיה שוקע בילדותו כמו לתוך שֵׂער חם. אז, אז, באותם ערבי שבתות של הילדות, היתה גם לו נחת־רוח. האחות, ההולכת לטַיט את הקרקע, גרשה אותו מן הבית, והוא נאבק עמה בעקשנות. עמד על נפשו. כאִלו היה היצור השני, ששמו אחות, מתכַּון לעשות לו את העָול הכי־גדול. מתוק היה להעמיד פנים של נגזל

יעקב הסתכל לצדדים. החדר כמעט שהיה ריק. על הקיר היתה תלויה מגבעתו הקשה של אבא, ששכחו להסירה.

קורא ה„תהלים" מזג לו מהבקבוק כוס יי"ש, הגיחו לתוך פיו הפעור ושאל:

– בֵּן?

– הן.

יעקב הקשיב לקול הזקן המדַכדך, שאמר את התהלים בהברה ליטאית, הסתכל בלחייו הצומקות והקודרות, בגופו הכפוף, כשבור־גב, בידיו הרותתות, בדבלולי־הרפש, שנצטברו בין קפולי עור־פניו, והתפלא, שזקן כזה, הדומה כלו למת, אינו חושש לשבת על־יד הנפטר. שעה ארֻכּה הביט יעקב אל הגוף הצנום, שהיה מוטל תחת גלימה שחורה.

צללי הנרות המהבהבים והמטפטפים, הכתלים האפורים, הזקן המסלסל מתוך בכיה את ה„תהלים", הכל עטה ולפף את וַלט, הדהימו ורבץ עליו כמשא. נֻטל המשא הכביד מרגע לרגע – ודומה היה, שהמת זז מתחת לגלימה השחורה.

רצון עז תקף אותו לגלות את פניו של הנפטר. הרכין את־עצמו מתוך פחד, הפשיל את הגלימה ועמד על־גבי המת פנים אל פנים. כמעט שלא הכיר אותו. מראהו היה כעין מסכה גבולה ונלושה מדֻבֶּק של זגוגיות יבש במקצת. העין הימנית פקוחה מעט, שפתיו מכֻוָצות, כאִלו התנפל עליו המוֶת פתאם ועד שלא הספיק להתקומם כנגדו, קמטו, שבָרו, צנָפו לחבילה וזרָקו מתחת לַגלימה השחורה.

יעקב נזכר בפגרו של הסוס, הרגיש בחדלונם של החיים, וכל הויתו התְכַּוְצָה מכאב. דמעות האפילו על עיניו, כבש את פניו בין כפות ידיו וגעה בבכיה. מבין אצבעותיו המבֻדרות ראה, שקורא ה„תהלים" הזקן, הגומע מזמן לזמן מתוך הבקבוק, קם פתאֹם ממקומו, מסיר מעל הקיר את מגבעתו של המת, חובשה לראשו, תולה זו שלו, ספוגת־הַזֵעה, חוזר למקומו וקריאת ה„תהלים" נשמעת שוב אגב יבבה קשה:

– אוי, וְאָ–דָם – – נמשל כבהמות נדמו – – –

וַלֶט, שֶמִיָמיו אי־אפשר היה לו לשמוע את הבכיות בשעת הלוית־המת, מצא עכשו קֹרַת־רוּחַ בקולות הבכי, הרגיש, כי האגרוף שנתקע בגרונו הולך ומתמזמז ומשתפך בכל גופו כֹחם קודח. רצה, שהקולות יגדלו, יבַקעו את התקרה, יִתְקְלו ברקיעים ויזעזעום על העָוֶל שנעשה.

עיניה הכואבות והחולניות של האם היו מביעות כל אותו החדלון ואימת־המות, שמעירים רחמים בלב. היא נגשה אל הבן, פרשה את כפיה הקְטנות והמכֻוָצות, רמזה כלפי החדר השני, שהמת היה מוטל בו, ובכיה טרופה התפרצה מגרונה:

– ראֵה, יעקב, את השבר שהָשברנו... אביך כבר איננו!...

הבן לפף את האם הקטנה, נשק את שפתיו, עמד עמה שעה קלה והושיבה שוב על־גבי המטה.

הדודה, שעיניה היו רַכות מרֹב בכיה, התהלכה אילך ואילך לארך החדר, פשפשה, במה נתחיבה לפני המקום, מנתה את שלשלת־היוחסין של אחיה, עוררה את אבותיה הצדיקים מקבריהם, את גדולי־רבותיהם של חסידי פולין, שיקומו וימליצו על שאר־בשרם, שהיה אנוס על־כרחו לנוע ולעקור את דירתו למרחקים, למדינת־הים. בלשונה, בהטעמתה היהודית הרחבה, בצרופי־השפה שלה, בראשה הזקוף למעלה, מֻרגש היה, שאינה מתחננת, אלא תובעת ובטוחה היא, שֶיֵעָתרו לבקשתה, משום שדם האדמו״רים נוזל בעורקיה ויש לה על מי להשען.

הדודה נאלמה, נגשה אל יעקב, הטתה אותו הצדה, ויהודִיה יהירה זו נשתנתה כרגע. היא שוב לא תבעה – היא גמגמה כפושטת־יד:

– יעקב׳ל, הרי אתה יודע את עמידתי... עכשו, שאחי יהידי לֻקח ממני, הרי נשארתי גלמודה כאבן ובלי סֶנט... הבנים? ילדי אמריקה! ואם האֵם תחזור על הפתחים, תבוא עד כִכר־לחם, כלום אֹכפת להם? חשַבתי מִקֻבתי, צרפתי פרוטה לפרוטה, כחמש מאות דולר... מי יודע מה יֵלֶד יום: אפשר, הלילה, אצטרך לאיזה „מושב־זקֵנים" או לאיזה... במטותא נמך, יעקב׳ל, לֶהוי ידוע לך, שהפקדתי אצל אביך חמש מאות דולר...

וַלֶט התאפק בכל כֹחו, שלא להעליב את דודתו, והרהר: מי יודע? אפשר התְנַוְנָה האדם כל־כך, שהוא מקבל בדומיה את כל היסורים שבעולם, חוץ מאיזה נֶזֶק ממון...

לא ענה לה דבר והרגיש, שכל גופו זב דם. דודתו התכנסה שוב אל תוך מטתה עיפה ויגעה, התאנחה קשה, ובחדר השתררה דומיה ספוגת־צער.

מהחדר, שהמת היה מוטל בו, נשמעה קריאת „תהלים", שנפסקה לסֵרוגים, ושתיקה מעיקה, שמתמתחת, מגיחה ועולה על הכתלים, בִּצבצה מהדלת הפתוחה. יעקב נכנס אל אביו. זקן מֻפלג, שישב למראשותיו של המת ונמנם תנומה מטֹרפת, הזדקף לקול צעדיו, תפס את ספר ה„תהלים" כשהוא הפוך, פהק ברוָחה והתחיל מתוך בכיה:

– אוי, ואָ–דָם – – נמשל כבהמות נדמו – – –

– הן לא חלה כלל?

– בערב קבל והתאונן, שהוא חש בכל אבריו, עלה על מטתו – ועד שבא הרופא, כבר היה אחרי „ככלות הכל".

– נלך.

הם הלכו מתוך שתיקה אל התחנה. דומיה עמֻקה היתה שרויה על־פני הרחובות הארֻכים והשוממים, הגיחה מהבתים המרֻבעים, מְחוקי־הצבע, שנראו כתֵבות ענקיות, הציצה מאלפי החלונות האפלים והטילה אימה. יִבְבָה מרֻסקה התנשאה מתוך גִיגיות־האשפה כעוּלָה מבין קברים, נתקלה בחֲדרי־הבתים, שדחקו רגלי העבים, והֵדָה גלש בחללו של הלילה. חתולים כחושים, זקופי־גב ואחוזי־תאוה, עמדו ויבבו, כמתכַּונים לבַשֵׂר בשורות רעות.

אלמים נכנסו אל מרכבת־העִלית. וַלט רצה נִלהִפנות את לבו להרהורים, להרהר על אביו, אך אי־אפשר היה לו לצמצם את מחשבותיו, וכמו להכעיס נתקלו בו פרצופיהם וְהַטמיהם על הנוסעים אחוזי־הַשֵנה. הוא צבט את בשרו, נתבַיש לפני בן־דודו על שויון־הנפש שלו, התרעם על־עצמו, שאדם נבזה הוא. פתאם שָכח את דיוקנו של אביו. התוזיל לקַמט ולשַפְשֵף את מצחו, התאמץ להעלות על זכרונו את קלסתר־פניו. עצם את עיניו – ראה תָוים וקמטים, העבירם ממקום למקום, הרגיש, שאין לו אלא להוסיף תָג אחד ודיוקנו של אביו יופיע לפניו; וממולו, כמו להכעיס, רצדו וחִיכו שתי ילדות כושיות, בעלות מַחלפות קטנות וזקופות, כזנבי גורים שחורים מסֻלסלי־שֵׂער. הסיח וַלט את דעתו והתחיל קורא את המודעה על־דבר „אבקת־הזהב". מרכבת־העִלית זחלה והִלוכה חדר לתוך גופו כדלף טורד.

– הנה באנו, – קם בן־דודו.

וַלט רעד. כאֵב עמום צף ועלה בגרונו, נתקע שם כאגרוף, והוא ירד אל הרחוב מתוך דכדוך־נפש.

סוס מת וקפוא היה מוטל בשלולית דם בטבור הרחוב. עינו הימנית היתה פקוחה. רגל אחת הסתמנה באויר כשהיא כפופה קצת וקפואה, כאלו נאבקה החיה האלמת, רצתה לבעוט במוֶת – ונשארה פתאֹם אין־אונים והרֶגל הקלוטה בדהרת־זִנוק נקרשה.

צמרמֹרת עברה בכל גופו של וַלט. הוא עצם את עיניו, סחט שתי דמעות מתוך אנחה קשה ונגרר לדרכו הלאה.

הרחוב היה ריק. כושי עצר בעגלתו בעלת־האוֹפַנַים מתוך המְלה, הריק לתוכה גיגית־אשפה והאבק התרומם עד לב השמים.

וַלט נכנס הביתה. ריח מחניק של נרות דועכים ונחשול של יודופורם הציפו את פניו. שלטה דומיה. האֵם, קטנת־קומה וצרת־כתפים, היתה נשענת על המטה כשהיא לבושה. למראשותיה שכבה אשה באה בימים – אחותו של אבא. הנשים הבושות־הראש, שעִיפו מרֹב בכי, ירדו מעל המטה עם פתיחת הדלת, הלכו לקראתו, פכרו את ידיהן והתחילו שוב לקונן.

ג

מָוֶת

יעקב וַלט התלבט בשנתו, חש שמעירים אותו, שקוראים בשמו, אולם אבריו דבקו למשכבו. מבֻלבל, התעורר, פקח את עיניו מתוך צער, הרגיש באיש עטוף לבנים כמת, שצץ לקראתו, וקפץ ממטתו כשהוא תקוף פחד:

– מי זה?

– אני הוא, מר וַלט, – הניח בעל־דירתו את דעתו. – יתלבש־נא ויסע תכף להוריו, בן־דודו מחכה לו.

– כלום אֵרע דבר־מה? מה אֵרע?

– אל יבהל, מר וַלט. אביו מת.

וַלט, כפוף־גב קצת, עמד בשויון־נפש, לא הרגיש כלום, כאלו לא היה הדבר נוגע לו, אלא לאיש זר. עיניו נתקלו במבטי בעל־הבית המְצלפים עליו מתוך עצירת־נשימה וסקרנות. מרֹב הסח־הדעת לא הרגיש בעל־הבית בתחתוניו, שהשתרבבו ונשמטו מעל ירֵכיו, עומדים בכל רגע לצנוח סביב לעקביו. וַלט התאפק, כבש את חיוכו ומחשבה נצנצה במוחו: מי יודע? אולי נהנה המבשר מבשורתו הרעה, כשם שהמתבשר מצטער עליה.

בעל־הבית עמד שעה קלה ויצא. אשתו עצרה בו מאחורי הדלת והתחילה לחקור ולדרש. הבעל ענה אגב־רטוו, כאלו התרעם, שהעירו אותו משנתו, וחזר תכופות:

– שוב לילה ללא־שֵנה...

וַלט התחיל להתלבש; נזכר, שאתמול ירד גשם, והשקיף בעד החלון. צנה סְתָוֹנִית טחובה לפפה אותו. קרעי עבים היו מגֻבבים על־פני כפת השמים, זה על־גבי זה, זה בצד זה, נערמו וזזו למטה כעומדים לנפילה. וַלט נזדעזע, שִניו נקשו זו לזו מקֹר, וכשנכנס אל בן־דודו, נכפפה קומתו, הכפופה קצת, עוד יותר.

– אימתי אֵרע הדבר?

– הלילה בשעה אחת־עשרה.

בטביעת־העין היה שפן משיג, שעוסקים בו, והיה „מתַמֵם" עוד יותר. סובל יסורים, מתפלל על הקיץ שיעבור ומתגעגע אל החורף — זמן שהוא יושב לבדו בכל הבית ואינו זקוק לראות פני איש. חיוך צף ועולה אי־מזה בעמקי הויתו, מתעכב בכרשו, אינו משתקף בפניו המטמטמים ורק זויות השפתים המכוָצות מתעותות בלעג, בשעה שֶנָדים לו, להודיע, שנשאר אותו שפן שהיה, שהאש לא כבתה בו, ולא זו, אלא שהתלקחה עוד יותר.

הרי למד לשנא את האדם ושנאתו היתה במשך חמש־עשרה שנה אלה לשנאה מזינה ומפרנסת, נותנת כח ועניין.

לפני חמש־עשרה שנה, בימי השביתה הגדולה במכרות הפחם, נאם בשדה לפני אלפי כורים. בחזירתו לביתו עצרו את מכונתו, הוליכוהו לחורשה והתחילו מַכים אותו. הוא כִנס ראשו לבין כתפיו, הבליט את גבו, כחתול המתמתח, פשט את ידיו, כמו להגן על־עצמו, ועד שלא הספיק לצעוק כבר היה מוטל על הארץ. שפן ראה את המות לנגד עיניו, והוא נדהם כל־כך, עד שצריחתו עמדה לו בגרונו ועיניו יצאו מחוריהן. המלקות היו רצופות כל־כך, עד שלא הכאיבו עוד, הצלילו את דעתו ועיניו הבחינו פנים משלהבים, מסתובבים. הזרים עמדו עליו, הכו בפניו, באזניו, בראשו. אחר־כך עִנבו חבל מסביב לצוארו, רָצו לתלותו. ענף נשבר והוא נפל תחתיו. הבריונים עזבוהו במקום נפלו והלכו להם. מאורע זה השפיע על שפן כל־כך, עד שבמשך ימים אחרי־כן לא יכול נשא קול־צעדים, היה מרעיד, מתנודד, סבור שעומדים להתנפל עליו, ובחוט־השדרה מתבעבעים רסיסים צוננים. הרסיסים היו משתלהבים, מתנפצים, ופחד תוקפו, עד שאין בו כח לנוס והוא נִצָב תחתיו ומצַפה, שיתנפלו עליו.

הוא שב לניו־יורק, חדל להֵרָאות בין מכיריו. אחר־כך, כשמצאוהו ועמדו לחקרו ולא הצילו מפיו דבר, גמרו, שהוטל מום בקדקדו. קנו לו בית קטן על שפת הים, קִוו, שהרחֵק משאון־הכרך אפשר ישוב לאיתנו. ובירחי הקיץ היו מכיריו, חבריו לעבודה לשעבר, יוצאים אליו מן העיר. דבר לא הועיל. הוא היה משתמט אפילו ממכיריו. בקיץ היה עובד ימים רצופים בגנתו שמאחורי ביתו, מלקט אבנים ובונה גדר, אומר לכלבו דברים כבושים, אינו מחזיר לאיש שלום ומֵצַר ודואג.

רק לפנות־בקר, כשהיה מהלך עם כלבו בחשך על שפת הים, היתה דעתו מתישבת, הרגיש, שהוא מזדקף, מִתַמֵר ועולה, ובמוחו הַמְחֻלד מנצנץ אור חדש. גושי־זהר מתגלגלים על־פני הנחשולים, וכל שהם מתקרבים אליו, הַמָה הולכת ואורה לעיניו. מוחו הצלול מאד רָב ברקים והוא רואה אלפי ראשים מתנענעים, מכים גלים אילך ואילך, שַחים, נופלים לרגליו, והוא, גדול ושגיא, עומד על גבם, תולש מקרבו את הדממה על שרשיה, מטַלטלה, זורק בהם מלים מפרפרות, רוות כאֵב, וההמון צוֵחַ, שואג, הולך ונִשָא עם הגלים...

ב

זועה

כשהכוכבים מתחילים דועכים והחשכה מתעַבה, כבר מהלך לו שַפַן לָבוש מעיל־צמר הנה והנה על־פני המרפסת החשופה, וכל פסיעה מפסיעותיו נותנת הד של סיר מבֻקָע. ידיו בכיסי מכנסיו, ערפו הקצר בין כתפיו. כך הוא מהלך שעה מרבה לקול הֲמֻלת הים. הוא נושם מלא־נחיריו ואחר־כך מפַשֵק רגליו, מטַפס ועובר את המַעקה, אף־על־פי שהוא יכול לרדת בשלַבים, ושָם פניו אל הים דרך שדות עֲבָתי־שיחים.

בן־לויתו התדירי הוא כלב זקן, אחוז־אסכָרה, שאינו נובח עוד, אלא נוחר מתוך כרֵשו. דרך טיול זה עם דמדומי־בֹקר הרגל הוא לשפַן זה חמש־עשרה שנה. בין בקיץ ובין בחֹרף, בגשם ובשלג, מעֲרך שפַן דרכו על־פני השדות, מהלך עם החוף, שאין לראות שם נפש־חיה; וכשפני אדם מתחילים מציצים מתוך הבתים שמסביב, נחפז הוא לשוב לביתו הקטן, שבו מתאכסנים אצלו בימות הקיץ מכיריו משכבר, ובסתו הוא נשאר לבדו.

מפחֵד הוא שפַן מפני בני־אדם, מונע עצמו מפָנים חדשות, וכשמזדמנים לו בטיוליו לפנות־בֹקר אי־אלה דַיגים או סיעה של בוני־כבישים, הוא מרעיד כֻלו, עומד, כאלו נשתתקו ידיו ורגליו. טיול לפנות־בקר, כשאין עין שולטת בו, או בעבי הלילה, כשהשעה מאחרה ביותר ואי־אפשר להבחין בין פרצוף לפרצוף – אין לו הנאה גדולה מזו.

בקיץ יסוריו קשים ביותר, שעל־כן זקוק הוא למכיריו הדרים אצלו ואנוס להקשיב לטענותיהם. הכל מטרידים אותו, מקוננים בפניו: ראו, מה היה לשפַן. הם, מכיריו, הלא תלו בו תקוות רבות כל־כך, חזו לו גדולות... באותה שביתה גדולה נצח הוא, שפַן, ושמו בלבד היה עומד לכל מעשה ופעֻלה, שיהיו רחוקים מהפסד... ופתאם כאלו נהפך משהו בקדקדו של אדם זה, נסתתם בו איזה תא, והוא התחי, להתעלם ממכיריו, לא ירד לדעת המדברים בו. על פזמון זה היו הדַירים חוזרים כמה פעמים מדי יום ביומו בפניו של שפַן, וכשהיו גומרים, היה אחד מהם מגיע אצבעו למצחו ושותק רגע – כלומר: נתקלקל קפיץ של הבחור ואבד סברו.

כבשה את פניה בכפה. לילות־הנדודים לפני הנסיעה לאמריקה, החלום שעמד לנֶגד העינים העצומות כשהיתה נשארת בבית לבדה – כל אלה היו חיים לפניה.

האשה שֶׁבָּה התיפחה. היא נשאה את פעמיה והלכה הביתה. גילמַן בא כשהוא רָכוב על סוס. הוא היה נראה צעיר מאד, ישב בקומה זקופה מתוך חן של הפקר, דרך בן־חיל. מראהו לפף את שרה בחמימות לבבית.

הוא הרגיש בה, קפץ מעל הסוס, השאירו על אֵם הדרך ונגש אליה:

– מה לך פה לבדך?

– טילתי לי קצת.

– לילה יפה.

הוא שרק לסוס, והלה התחיל ללכת אחריהם. שרה עמדה לפתע פתאֹם, כבשה את ראשה בחזהו של גילמַן ובכתה. הדבר נגע עד לבו של זה, והוא התחיל ללטף את שערותיה, להרגיעה, וישב אתה תחת עץ.

שרה התרפקה על הזקן, הסתכלה בו רגע, הדקה את ידו, המעוכה מעבודה, פעם לְלֶחיה הימנית ופעם לשמאלית, ראתה בעיניה העצומות את עלסי כשהיא מחבקת את השכן הצעיר, והרגישה, שהיא נהיית כאיננה בזרועותיו האמיצות של גילמן. וכשעפעפה בעיניה, פגש מבטה את מבטו הפִקח של הסוס, שעמד כל אותה השעה והסתכל בזוג.

היתה המלאכה בידיה כלא־היתה. שרה היתה מרגישה את־עצמה כאשמה, ותמהה על עלסי, שהיא טובה כל־כך – וכי אין היא יודעת, שהיא, שרה, באה למלא את מקום אמה?

מפני הדוד היתה מפחדת והביטה אליו מתוך מבוכה. רחַב־גרם, שְמַן־מפרקת, כתפני, וצורה לו כצורת גוי ומחריש. יכול הלה לשבת במשך שעות רצופות על הנדנדה, ומקטרתו בפיו, ונראה כמאזין רחש הכרים, אושת השדות. נוהג הוא לחשב בקול, במלים קטועות, ספורות. וכשהיתה דעתו נוחה, לא היה נמאס עליו לשבת ולסַפר ולחזור ולספר ספורי־מעשיות ביהודים מעירתו.

כשנחה שרה מעמל הדרך, רתם גילמַן סוס לכרכרה בעלת־אוֹפַנַּיִם והתכנס לתוכה עם שרה. הם נסעו יחד על־פני החוה, ואגב־כך הראה לה את עשרו ודבר ברורות:

– רואה את, בתי, כרים אלה, שדות־תבואה אלה, והבהמות – הכל שלך! בהלכות הבית אינני מתערב. גם בחייה של לאה, נשמתה עֵדן, לא התערבתי, וגם אתך אהיה נוהג כך. הא לך המפתחות ולמן היום הזה תהיי בעלת הבית. בנוגע לחתֻנה, הרי האמת נִתנה להאמר, הייתי רוצה תכף־ומיד, אלא שהבטחתי לה לְעֶלְסִי, שלא לְשׂאת אשה ושנה לא עברה. בת, יודע אני... שֶאֲנִי... מה הדבר בעיניך, שרה, נחַכּה?

לאחר שיחה זו היתה שרה מתהלכת תפוסת־הרהורים כפרועה ולא היה לה לפני מי לשפוך את לבה. כך ישבה לה שעות רבות על המרפסת. מבטה תעה בשדות־התבואה, מקום שם התלכדו ראשי הגבעולים הבשלים והיו נראים כגָדר אין־סופית אחת, שהחֹם תלוי עליה כערפל. וכלפי מטה, במקום אשר השבלים קלושות שם וקמורות כנִקְבה, הִרגשה איזו קרירות.

הרהרה שרה בלבה, שכדאי להתיר את הרצועות, שֶשָּׁנסו והדקו את נפשה בבית־אבותיה, אף הרגישה תכף, שכאן בחַוה האמריקאית נתרופפו הקשרים קצת ואחד אחד התחילו נושרים. הגוִיה הכחושה בכתה בתוך עצמה על העלומים, שהיו כלא־היו. מרחקי השדות ומרחביהם הִלכו אימים, וכאשר הגיעה אליה געית הבהמות הקודחת וספוגת־הגעגועים, היה מתעורר גם בה החֵפץ לצעוק בקול.

פעם, לפנות־ערב, ושרה נשארה בבית לבדה. געגועים תקפוה והיא נמשכה אל מחוץ לחצר ותצא אל הכרים. היא הלכה ונהנתה מאד מתעלולי הדשאים, המתלבטים באזנים, בערף, הנכנפים בפִזמקאות, מלטפים את העצבים ומגָרים מאַויים נרדמים. מכל עֵבר מתנשא איזה צער, צער ילדים שלא נולדו.

ופתאֹם הגיע לאזני שרה קול. היא עמדה תחתיה והקשיבה. מנגד הלכה עלסי עם אכר צעיר, שכנו של גילמַן. שרה הזדעזעה, הנמיכה קומתה קצת, כדי שלא תהי נראית, ובעינים, שהיו יכולות לנקב גם את הכֹּתל, הביטה וראתה והנה הזוג צועד עוד צעדים אחדים על־פני הככר הנרחבת, עומד תחתיו, והזרועות מתלכדות והשפתים נצמדות. אחר ישבו תחתם. שרה

י. אָפַּאטוֹשוּ

רְשִׁימוֹת

א

בֵּין הַפְּרֵירִיּוֹת

גילמַן, אכר קשיש, הביא אחרי מות אשתו את בת־אחיו הבכירה, בת העשרים, לאמריקה, מאחת מעירות פולין הקטנות.

למן היום הראשון התהלכה שרה כסהרורית בחַוּתו של דודה וכל דבריה ומעשיה לא הניחו את דעתה. צר היה לה, שהוציאה רֹב שנותיה לבטלה. בפעם הראשונה הרגישה, שהחיים הגדולים לא נגעו בה, כי־אם שטפו מסביבה כפלג קטן בין חופים תלולים, לא נגעו בה ולא השאירו בנפשה שום רשם.

העירה הקטנה, שממנה היא באה, והבית הרעוע והמרֻפט, שבחדר אחד שבו היתה היא ועוד תשעה ילדים גדֵלים, קשרו והדקו וצמצמו את רוחה ואת נפשה כל הימים, ובשום אפן לא יכלה להסתגל לרחבות זו ולגדלות זו, שלתוכן נפלה פתאם, והיתה מתהלכת הנה ושמה כנדהמת וכמעט שנעצרה נשימתה מרֹב אויר.

הבְּרֵכה היתה מצויה בחַוּתו של גילמַן, והיא נבעה מהכרים המשתרעים לארך פרסאות, מקום תבוסת האזוב הלח ביום ובלילה תחת רגלי הבהמות מתוך קרקוש זוגים, וכשהיה החלב יורד ארצה מהעטינים הגולשים, היתה געיה של צער מחרידה את הכרים האלמים.

געיה קודחת זו לא היתה נותנת מנוח לריבה, בת העירה הקטנה, ומתוך רֹגז־עצבים יצאה אל החוץ. היא תעתה במרחבי הכרים, מקום שם היו ערמות הדשא מתרוממות מעל לראש, ולא היתה מאמינה, שהיא, שָׂרה, היא כבר כאן, ברשות דודה; ודומה היה לה, שהיא עוד שטה על־פני יַמים, והגלים מתנשאים, מתלכדים, הורסים אליה ובולעים אותה.

בחֶברתה של בת־דודה היתה שרה נראית קטנה וחדלת־ערך והדבור כאלו נִטל ממנה. בתו יחידתו של דודה ריבה צעירה עוד. גבהת־קומה, רעננה, רגלים ארֻכּות, גמישות. וכאשר היתה חובשת את הסוס בעצבה,

בכתפיהם. מי יהא נוטל עליו דבר שכזה?! אובד־עצות הביט אל תוך החלל המלא עשן, שמתוכו נזדקרו ביחוד שני פרצופים: זה של העסקן הצבורי פְּרִיקֶר עם התבלול שבעינו וזה של השוטה בחרוזים מרדכי זיגפריד, שמטיל פה מעדנות במעיל־הַסַּמִּים המזוהם, ושהמלצְרות הנוצריות מַראות עליו באצבע: הנה המשורר היהודי! אל מי יפנה כאן?

ומַנדו אף הוא נוכח מַהר, שאין לו לקוות עוד. הוא גמר את הפּוֹרטרֶט והציגוֹ בתחתית הקיר. לשלֹמה פיק עצמו אין כאן קרקע תחת רגליו, אבל הפּוֹרטרֶט שלו יעמוד הָכֵן; לזה יהיה מקום גם באירופה.

כשנפטרו הפעם זה מזה אצל השער, אמר שלמה פיק:

– אני עוד אבוא אליך.

– במטותא!

הַצַּיָּר אמר „במטותא!" מפני הנמוס, אבל בסתר־לבו כמעט שלא רצה בכך. מכיון שהפורטרֶט כבר נעשה, שוב אין לו הֵפֶץ באוריגינַל. עכשו היה שלמה פיק בעיניו כאמום זה, שהסנדלר הוציאו מתוך הנעל עם גמר המלאכה.

הוא עוד לא הסיר מעליו כראוי את אבק הדרך, וכבר קנה לו כרטיס בשביל הסימפוניה התשיעית וסר אל בית־הקהוה הראשון, שנזדמן בדרכו, להנפש ולאסוף את מחשבותיו. היום בערב יחַפש את החבורה, מחר יסע לשטֵינהוף לבַקר את מַנדו... והנה מבוכה ומהומה מסביב: הבולשת! היה זה אחד מאותם בתי־הקהוה, שעסקי־בירזה אסורים נעשים שם בחשאי, ושהפוליציה מפתיעה אותם מפקידה לפקידה. זו בדקה בכיסים, צברה ממון חמרים חמרים והוליכה מכאן כנופית־יהודים אל בית־הבולשת ובתוכה גם את שלמה פיק..

ה„בַקשות" של אחדים מהמובלים הצהירו בשמש צהרים וכפתורי מכנסיהם לא היו מרֻכסים. ככה הלכו דרך רחובות הכרך, ושוטרים מזַינים מימינם ומשמאלם. העוברים והשבים לעגו, חרפו וגדפו ואִימו באגרופיהם. אשה אחת הראתה בידה דוקא על שלמה פיק וצָוחה:

– הנה הנם מוצצי דמנו!!

הסופר הירושלמי שִחרר תכף, לאחר שהקומיסר תהה עליו קצת, אבל מה שסבל בשָעות מעטות אלה הטיל חריצים חדשים, בלתי־שכיחים, בפרצופו, ובבואו ביום המחרת אל מַנדו, הציץ עליו זה וקרא בהתלהבות:

– יודע אתה מה, אני אצַיר אותך!

כשבועַים צִיֵר מַנדו בחדרו הקודר, מסֹרַג־החלון, את שלמה פיק, צִיֵר את הכל: את המצח, את הלסתות, את העין העצומה... כשנכנסה ה„אחות" והציגה על השלחן את ספל־הקהוה, לא השגיח בזה ומשח במכחולו, הציץ ומשח, הציץ ומשח. לרגעים התחלחל הסופר: שַוְעַת־שגעון אֵימה הגיעה מהפַוִיליון שמנגד, דומה לצניפת־סוס. זו חזרה ונשנתה בדיוק, אחת לעשר מינוטות.

בימים אלה טִיְלו שניהם לפעמים בירכתי החצר הגדולה, בשבילֵי האפָרים. נכנסו למסגד, שבגֻלתו מלמעלה הוטלה קרחה: חלק מִצִפוי־נחֻשתה נִטל אשתקד לשם מכשירי־מלחמה. כאן עמדו דומם שעה קלה, בתוך החלל הגדול והריק, האפל והקריר. יצאו – וַתְאורנה עיניהם. ישבו על אחד הספסלים. השיחים מסביב היו מאֻבקים, הטרָפים ספוגים רוח כהה, ושאט־נפש כבד מנשא עוררו הנשים המשֻגעות, שעברו תכופות, צוחקות או בוכות. הצַיר סח לשלמה פיק את דבר ה„ערְבה", ושאל אותו, אם יוכל הוא להשיג את זו אצל אחד ממכריו המרֻבים.

– אנַסה, – ענה הלה.

מַנדו התעורר, זיו־תקוה האיר רגע את פניו שחָרבו, והוא אמר:

– כאן הלא אבַד. לאכול אין נותנים. מרק, מרק ומרק. מחמת הרעב פרצה כאן ה„גריפָה" במדה מַבהילה ועושה שַמות. הפַויליון הששי נתרוקן בֵן־לילה... והאטמוספירה? את הצעקה המטֹרפת, שמזעזעת אותך כפעם בפעם, עלֵי לשמוע תמיד, תמיד, בלי־הרף, בלי־הרף!

בערב אותו יום התהלך פיק בבית־הקהוה הקבוע של חשובי־העדה ונִסה דבר אל כמה ממכריו בעלי־בתים עשירים. אבל הללו משכו

אחת עוד בִּקְרַתהו החבורה – בלי אסתר. הם באו אליו בבהלה, במהומה, כאלו הכה מי בקורנס על קדקדם, באו לבקש עזרה ממנו, כביכול. אבל לתמהון כֻּלם לא נראה בו הרשם המבֻקש. הוא נענע בידו ופלט:

– מה יש לדבר כאן? זונה!

ולא יספו לבוא אליו. ודוקא עכשו, כשהוא זקוק כל־כך לעזרת חברים. הוא צִיֵּר את הפרִימַריוס כחֲל־העינים ונתן לו את תמונתו במתנה, וזה נרגש ביותר, צוה לתת לו, לַמנדו, חדר מְיֻחד, הרשה לו ללכת העירה פעם בשבוע לקנות צבעים, כדי שיוכל לעסוק באמנותו. ולא עוד, אלא שאמר לו, כי הוא נכון לשלחו מכאן חפשי לנפשו, אם אך יביא לו עֲרֻבּה מאת איש אמיד, בעל־בעמיו, בעד קיומו בחוץ. והנה כדי להשיג עֲרֻבּה זו, שהיתה יכולה להחזיר לו את הֲרוחו הקודמת, דרושה השתדלות חברים, ועכשו, כשכֻּלם נעלמו, שָׁב כאן עולמית!

השלום הביא אתו פנים חדשות מִכל עֲבָרים. בטלו מקומות ה„מקלט", נפתחו הגבולים. דוד גול שב ומִספר נוראות. בדחק, באשפה ופעמים בלי גג התגלגלו שם כל שלש השנים. „לאכול יתנו לי"?... והנה ל א נתנו! אנשים חפרו באצבעותיהם עצמות מתוך האדמה וגרמון מחמת רעב. היה שם רע הרבה יותר מִבשדה־המלחמה. – מצחו גָבַה, רקותיו נתעלו, ועינו קִבלו הבטה חדשה, מְכֻוֶנת יותר כלַפי פנים, – כמי שראה הרבה מה שלא ראו אחרים.

באה מִוילנה אשתו של מאיר זַלְפֶּר עם בתם הקטנה. האב באדרתו הירקה, שהתבדרה ברוח הסתו, הוליך את הילדה, בהחזיקו בידה, ברחובות וינה – צער בעלי־חיים! מרחוק היתה זו ילדה נאה, אבל אם להסתכל בה היטב, נראתה דַלֶקת קלה בעיניה החומות, עיני תחום־המושב, מה שהזכיר את כל חסר־הנחת שבמשעולי־המולדת ומחה את שארית הגעגועים עליהם.

כענגים דחופים ומבהלים, פליטי סערות, באו מאותם המשעולים נערים שחרחרים וארגזים על שכמם וצָבאו בהמון, כרֶקרוטים, אל פתחי ועָדים ולשכות. אלה היו „חלוצים" בדרכם לארץ־ישראל. בהם טִפל הדוקטור הגליצאי וַלְדְשְׁנֶפ והביט אליהם בעיניו הַלַגלגניות.

באותה שעה טָס לקראתם מארץ־ישראל הסופר הירושלמי שתום־העין, שלמה פיק – לשאב אירופיות. הוא לארץ־ישראל ועינו לארץ־ישראל, לארץ זו, שהַרבה סִיֵע לבנינה; לא במעדר, אמנם, ולא בגרזן, אבל בקולמוסו השנון, שבו הוא רודף עָול ואבַק־עָוֶל באשר הם שם. נדמה, שבכַוָנה עָצם את עינו האחת, כדי לראות נכוחה, כדי לקלוע ולא להחטיא... שם, בארץ־ישראל, הוא יושב בתוך עמו, בתוך ביתו, בעוד שכאן כאלו אין קרקע תחת רגליו, פוסע הוא ברפיון, בטרַמְוַי המלא אדם הוא עומד ומתנדנד, נוטה לנפול, ובכל מקום נדמה לו תמיד, שהכל מלגלגים עליו. ועל־כן הוא שואב את האירופיות בחפזון. חוטף וקורא את המאמרים הראשיים של כל העתונים, מבַקר תכופות בתיאטראות ובקונצֶרטים, מקשיב אל המוסיקה בדהילו ורחימו, שָׂם כל אלה, כביכול, בכליו, – וטָס חזרה לארץ־ישראל.

יוצא רפה, כָבוש, נמוסי. סוף־סוף עם מי תדבר כאן ומה היא יכולה לעשות?!

והנך אץ אל בית־הקהוה. עתוני הבֹקר מודיעים על ערים שלמות, שהתותחים מכאן ומכאן, מצדנו וגם מצד האויב, החריבון כליל, מבלי השאיר אבן על אבן. כך, כך. להרוס, לנתש ולנתוץ את החומות הישָנות, הארורות הללו, שאין בהן אף לבֵנה אחת נקיה, להחריב ולהשמיד אותן ואת בעלותיהן הנתעבות והרשָעות, למַגר ולשרוף עד היסוד, עד היסוד!!

אבל מלאכת ההריסה נפסקה באמצע. השלום ממשמש ובא. והם באו, המנצחים, הלום, בתור הברים למיסיות שונות, האנגלים, האיטלקים, הסֶרבּים. באו ונצחונם בלבם והוַלוטה הגבוהה בכיסם. עיר־הדונוי מְתקה להם, ועיניהם שוטטו בבנותיה הרכות בשנים, העניות, המיתמות, שתעו רעבות, לבושות־קרעים ומחסרות־גג בצדי הרחובות, על הגשרים ובַקי. הציד היה קל – לאחר שהרגו במלחמה את אבותיהן ואחֵיהן הגדולים... כשֵיות נאלמות הלכו אחריהם, ואם האחת סרבה והיתה חוככת בדבר שעה קלה, לא היה זה אלא מפני שהתבַישה להֵרָאות באפס חָלוק.

וכך חוננו את בנות אויבם המנַצח. נלהבים מהיֹפי המפְלש, שֶסאוב־העֹני לא יכול דַכְאוֹ, הוליכו אותן אל חנויות הבגדים והנעלים. הקטנה הציגה את כף־רגלה הגדולה בפוזמק קרוע על־גבי השרפרף העשוי לכך, והמוכרת גחנה אליה וטרחה הרבה בנעילת הנעל ובקשירת השרוך. מתוך קֻפסת־הַקַרטון הוציאה אחר־כך את הנעלים החדשות, הריחניות, נשקה להן בסוליותיהן והביטה בצחוק וברחשי־תודה עמֻקים אל הַקַוָלֶר הנכרי. והכובע החדש, הַמֻפלא, האורירי, השלים את האשר.

ומחנֻיות הבגדים אל הרֶסטורן הגדול והנהדר. לא „פולקֻסקיכֶה" הוא זה! אוכלת ושותָה לתאבון גדול, החיה הצעירה חַדַת־הַשִנַים, ואינה נושאת עיניה אל הנער המלצר – עצמה ענ רה.. ורק בהגיע הסעֻדה אל קִצה, היא מתעצבת קצת. כי מה שמחַכה לה עכשו אינו משַמח את לבה ביותר, למרות הכל.

– ובכן נלך? – אומר הוא.

והיא עונָה כמתחננת:

– נשב־נא עוד קצת!...

ככה נפלו קטנות עם גדולות, בלונדינות וברוניטות, מכֹערות ויפות. הסער השכיב את הַקָמה יחד עם הדגָניות שבתוכה. אללַי! נפלה גם אסתר – –

אל־תוך לילות הקיץ נפלה; אל־תוך לילות הקיץ ברחוב־קֶרְנְטֶן ובגרַבן. הבהיק האַספַלט הכהה והחלק, מתוך החניות הנעוּלות הציצו באפלה כתנות־גברים, ספרים חדשים, אבטומוביל כלוא, שממלא את כל החלל, וממסגד־סטֶיפַן האיר האורלוגין הענקי.

עכשו פסקו הנסיעות לשטֵינהוף. נעזב ונשכח הַצַיָר כִנגדו. רק פעם

– בפוֹרטרֶט זה הלא יכולת לכבש לך את כל העולם!

צל של אי־רצון חלף על פני מַנדו. חלקות כאלה כלפי אחותו לא סבל, ובדאבה גלויה הציץ שוב עליה, שהשתעשעה בינתים ב„לב"־הזהב של שרשרת צוארה, נתנה את זה לתוך פיה וחִיכּה משהו. יָפְיָהּ התלקח פתאם כברק ממֻשך. המשוררים נזדעזעו, עצביהם החולניים נמתחו עד כדי דליחת־הדעת, – ופַחד עֶבְרָם לפתע, פחד מפני המשגיחים החזקים הללו, שמתרוצצים אילך ואילך ומפתחותיהם בידיהם, שמא לא יתנום עכשו לצאת מכאן...

– השעה הרביעית תכף, – אמר האחד, – עת ללכת.

בחזרה הלכו ברגל. הלכו דרך הגן הסמוך. אסתר קטפה זלזל־אֹרֶן ונתנַתהו לאחד דרך־שובבות. זלזל־מחטים זה יָקר יותר מכל אותם הפרחים היפים, שנערות אחרות נתנו בשעתן.

– מדוע רק לו?! – קנאו האחרים.

– הֵא גם לכם!

אבל גם ה„מאֻשר" הרגיש, עד־היכן עוד רחוקה ממנו נערה גֵאה זו. ולא רק כאן בחוץ, בחבורה, כי־אם גם ביחידות, כשנטתה אליו חסד ובקרתהו פעם בחדרו. הרי היא בצל קורתו – ולא־כלום. אפילו בקצה קוֻצתה לא נתנה לנגוֹע. אכזריות? לא! חמלה היתה זו, חמלה על האחרים, על העולם כֻּלו... ברַם, בעלת־המעון הזקנה לא ידעה ולא הבינה זאת, ונהימתה־רתיחתה נשמעה מעבר לַכֹּתל:

– אצלי אין בית־זונות!!

היאך הן מתרתחות ויוצאות מגדרן בעלות־הדירות הללו, בין שהן נוצריות, וינאיות מִלֵּדה, ובין שהן יהודיות, בנות מורַביה, בראותן נערה באה אל דַּיָּרָן. עיניהן מתמלאות דם ושיבתן ושפתותיהן מכחילות. נערה!... זו תטַמא את ביתן, זו היא הַטֻמאה עצמה. אף־על־פי שגם להן בנות צעירות וגם הן עצמן הלא היו בזמן מן הזמנים נערות. אין להבין!

כאן הן עומדות על המשמר ומפַקחות בשבע עינים, אבל להשגיח על הנקיון, להשגיח, שפשפשים לא יהיו – זאת לא! כשאתה בא אליהן בפעם הראשונה לִשְׂכּוֹר את הדירה, הנך שואל – אתה הבורח מפני נֶגע בני־אדם זה שבדירתך הקודמת – הנך שואל קֹדם כֹל:

– היש כאן פשפשים?

והיא, הזקנה הערמומית, מְתַמְמת, מבלי הביט אל עיניך:

– הדַּיָּר הקודֵם לא אמר כלום...

ולבך כבר מנבא לך לא טובות, אלא שאינך רוצה לחקור יותר; הנך רוצה להאמין לה... בלילה הראשון הנך מטיל את־עצמך במטתך החדשה ותוהה על גורלך. לפי־שעה טוב. אבל הנה נרדַמת משהו, ובו ברגע חשת את העקיצה הידועה. יֵש!! כל עסקי העקירה מדירה אל דירה היו לשוא!

בקומך בבֹקר, צריך היית לשפוך את כל חמתך, שנערמה בלבך בנדודי שנתך במשך כל הלילה, על האשה הרמאית, אבל לאור היום הכל

והיא לא ידעה, איזה כח עצור דוקא בבגדיה הישנים, שבמשך העת קלסו הרבה מדמות־דיוקנה. נדמה, שאך באלה היא מושכת אליה את כל העינים של נוסעי־הטרם, ההולכים אף הם בדרך עצב זה, לבקר את חוליהם. צער מהול בבושה שרוי על כלם. בפרצופי אחדים מהם מחלחל חיוך משנה; באלה רואים כבר את קרובי־המשגעים...

אפרים ושדות משני עברי הדרך, ברקים, גנות־ירק וסכות קטנות בתוכן. והנה כבר נוצצת מרחוק גלת־המסגד, מסגד־שטינהוף. עוד מעט והשער השחור והכבד נפתח, והמבקרים נכנסים ועוברים בבהלה על־פני הפורטיר הבריא, מטפח־השפם, ומתפזרים בחצר לכאן ולכאן, כנופיות כנופיות.

– לכו אחרי! – פקדה אסתר, שכל השבילים כאן היו נהירים לה היטב, הסירה את מגבעתה מעל ראשה הבלונדי, שהבהיק בשמש תשרי, הוליכה על־פני שיחים ואילנות, ורגליה דרכו ורשרשו בשלכת. אל הפויליון 8 הביאה, ו„אחות" צעירה אדמת־לחיים הכניסה פנימה, אל אולם הבקור. הריח המיחד לבתי־חולים, ערבוביה של אחיות, משגיחים ואורחים וביניהם מתלבטים המטרפים בבגדי־הבד שלהם. מקצתם, חולים ישנים־נושנים, כנכר, נשכחים מכל העולם, הביטו בקנאה אל חבריהם החדשים, היושבים בין קרוביהם אל חבילות התופינים והמגדנות. נשמע קול האחות, בקראה בחדר הסמוך:

– מר מנדו, בקור יש לך!

הוא נכנס, מגדל־זקן, חור ורזה, כחולה פיסי קשה, והתנשק עם אחותו. זו הושיטה לו תכף את החבילה, אבל הוא נענע בידו:

– אחר־כך, אחר־כך!

את חבריו ומכריו הפתיע בצלילות דעתו, בתבונתו הקודמת. אחד החבורה לא יכול להתאפק ונגע דוקא בנקדה המצנעת, בשאלו את מנדו, היאך אפשר הדבר, שפקח שכמותו, אדם אינטליגנטי, שיודע היטב את מציאותו של שגעון־הרדיפה ומהותו, לא יתגבר בשכלו על מחלת־רוח זו. הדבר צריך להיות כמו בחלום מבהיל, שבו אתה יודע, שאין זה אלא חלום, והנך מתבונן בסקרנות במהלך המאורע המסכן, בטוח בסוף הטוב, שיבוא עם רגע היקיצה.

– אי־אפשר, אי־אפשר!... – התנצל מנדו ובעיניו נצנץ גץ חולני; נצנץ אותו הדבר עצמו, שלכל להטי ההגיון אין שום שליטה בו.

אסתר ישבה על־ידו, הקשיבה ולא הקשיבה, ובשום מקום אחר לא יפתה כל־כך, כמו כאן. כל הנערות, שנאהבו בימי החיים הקודמים, בזמנים ובמקומות שונים, כאלו נצטרפו בה לאחת; בה, באסתר, חזרו ונמצאו עכשו כלן, כלן. קול האחד רעד:

– מר מנדו, הכבר צירת את אחותך?

הצייר הפנה את ראשו אל אסתר, כאח וכאוהב גם־יחד, ואמר:

– אני כבר נסיתי כמה פעמים, ולא עלתה בידי. מתנדפת בין האצבעות!...

ולא נתן!

אסתר חכתה בחוץ, בקרן הרחוב. היה היום האחרון לחדש, ומהר עליה לשלם שכר־דירה — ואין.

בלילה הבא, לילה של אי־שֵׁנה, נצנץ הרעיון להכנס אל הפרופסור הישיש שמואל זַקס, שנתפרסם על־ידי מאמריו המדעיים במקצוע היהדות. אל תורני זקן זה צריך ללכת!

אחרי העקה על הכפתור האלֶקטרי בצד טבלת הנחשת המצהירה נשמעו פסיעות מבפנים ועַין הֵציצה מן החור. עלמה לא־נעימה הכניסה אל הפרוזדור, וקראה:

— אבא, איש שואל לך!

נִכּר, שמכל מה שאביה כותב אין לה לזו מֻשג כל־שהוא. והנה הפרופסור הזקן בכבודו ובעצמו בקַבינט שלו. גבה־קומה, מגֻבן קצת, בחֲלצה של סַמיט מְחוק. תלי־תלים של ספרים, ספרים אין קץ. אבל המצח אינו גדול וברק לא־נאצל בעינים. יהודי אונגַרי.

לאחר ששמע את הכל עד־גמירה התחיל עונה אף הוא והפתיע בקולו הגס, השוקי. העביר בידו על שיבתו, שלא נקתה עדַין מהיסוד השחור, ודבר על נסיונותיו המרים בענינים אלה: כמה אנשים לָוו ממנו ולא פרעו וכו׳. כן, הוא מאמין, אינו מטיל ספק, חלילה, בישרותו, אבל מה יעשה מר, אם לא יהיה לו?!

— עשרים כתר לפָחות!...

מתוך מלחמה נפשית כבדה מאד, שכל הספרים מסביב השתתפו בה כביכול, נתן לבסוף את הסכום הזה, וידו רעדה, זו יד המְלמד הנוקשָׁה והשְׂעירה. אבל שכר־דירה יש, וזהו העִקר.

השאָר אינו נורא. לאכול אפשר גם ב„פולקסקִיכֶה" (בתמחוי העממי). בפרוטות אחדות נתנת לך שם סעֻדה מספֶקת. צריך, אמנם, לעמוד תחלה ארֻכּות בחוץ, בשורה יוצאת זנב, עד שאתה יורד בשלַבים, בעלטה, ונכנס לתוך האולם־המרתף הגדול. ערב־רב של דַלת העם, פרצופים של השכבות הכי־תחתונות. כל אחד נושא בעצמו את קערותיו המהבילות מן המִבשל אל אחד השלחנות הארֻכים. דחק, קשקוש־הכלים, ישיבה בכפיפה אחת עם קבצן־רחוב מְלכלך... אבל כל זה עוד לא היה מדכא כל־כך, אלמלא מאיר זְלֶפֶּר הוילנאי, שעינך נתקלת בו פתאם, בתוך כל מהומה זו, כשהוא נושא את קערתו בשתי ידיו בזהירות יתרה ופונה כה וכה ואינו מוצא לו מקום. רק אז נופלת רוחך והנך אָץ אל השלבים ושואף רוח לרוָחה, בעלותך משם.

— עכשו נִסע לשטֶינהוף! — קוראת אסתר.

ברחוב היא מביטה בקנאה אל נעלי המַטרונות, מתעכבת על־יד הַויטרינות ומסתכלת ארֻכות בכובעים החדשים, שמבעד לזכוכית הם מרהיבים כפלים. את יפי מגבעת־הַלְּכָּה הישנה שלה אי־אפשר להסביר לה אז בשום אפן. ובפנותה ללכת, אומר מבטה הסריוזי והעגמומי: „אלה עוד יהיו לי!"...

המאורע הדהים את כל החבורה, אבל יחד עם־זה מִלא אותה חדוָה השאית: אסתר, אחות הַצַיָר, בת השש־עשרה, נשארה לבדה. זו באה הנה לפני ירחים אחדים מעיר־מולדתה שבפולין לראות את אחיה, שעזב את בית־הוריו בעודה תינוקת. וכשהלה הביא אותה בפעם הראשונה בערב אל בית־הקהוה במגבַעתה, מגבעת־הַלֶכֶה השחורה, ובאדרתה המִתספסת, גֶסֶת־הארג, נתאהבו בה כל בני־החבורה בבת־אחת. „עוד יש, עוד יש!...״ רטטו בחשאי, והם סבורים היו, שכבר ראו את כל מיני היֹפי ושוב אי־אפשר להפתיעם בשום פרצוף שבעולם. אפילו הסופר היהודי מאיר זֶלְפר, שהמלחמה קרעתהו מאשתו ומבתו הקטנה שבוִילנה, אפילו זֶלפר זה, שכֻּלו מרה־שחורה וחלי־חלין, התעורר קצת ופניו שחקו שעה קלה. גם מַנדוֹ בעצמו, מכיון שלא ראה אותה מעצם ימי־ילדותה הראשונים, הָגה אליה, כנִכר, יותר מרחשי אָח, ואי־מנוחה נראתה בהליכותיו עמה. באותו ערב עוד שהה כאן הסופר הירושלמי שתום־העין, שלמה פִיק, זה שמפקידה לפקידה הוא בא הנה מארץ־ישראל לשאב אירופיות. אף הוא נתפעל ביותר, הניח, כדרכו, את כפות ידיו על שתי אזניו, כמַגן על אלה מפני הצנה, ואמר:

– אלהים! אם יש לנו בנות כאלה, עוד לא אבדנו.

והנה אסתר זו, בהִלָקח אחיה מעִמה, שלא נתְנה לפסוע אף פסיעה אחת בלעדיו, הריהי עכשו ברשותם כביכול, בהיותה נזקקת לאפיטרופסותם ולתמיכתם החמרית. משא מתוק שכזה! והם התחרו חד את אחד בכל שֵרות שהיא, בחִפושי דירה, בסיועים כספיים; התרוצצו אילך ואילך, דאגו לה יותר משדאגו לעצמם, בקשו הלוָאות. הוֹ, מעולם לא הבינו את ערך הכסף כמו עכשו!

כיצד והיכן להשיג את זה, בהסתַתם הגבולים מסביב ובהיותך קרוע מעולם־חוץ, שאך עליו היית חי עד עתה? לכאורה יש כאן הרבה יהודים עשירים מצוים אצל ספרות ומוקירי סופרים, אבל נַסה נא לגשת בבית־הקהוה אל אחד מהם ולבקש ממנו בחשאי הלוָאה של עשרים כתר, מיד הוא מתנכר אליך, מתעצב, וידידותו אל חברו עם־הארץ, חברו למסחר ולספקולַציה, שעמו הוא משתעה באותה שעה, מתגברת פתאם... פצוע־גאותך הנך סוטה מעליו ורואה את השוטה בזהרוזים מרדכי זיגפריד, עם החיוך האידיוטי־שנוררי שבפניו, כשזה תועה משלחן אל שלחן וטרוד אף הוא, כנִכר, באותו ענין עצמו; עיניכם נפגשות ומבינות אלה את אלה. רע, רע!!

בבֹקר בבֹקר אתה מֵקיץ ושואל את־עצמך: היום אל מי? פקיד האליַאנס, הדוקטור יַשצ׳ורקה, שכל־עִקר תפקידו במוסד זה אינו, כנראה, אלא ל א ל ת ת, מקַדם אותך בביתו במשקפיו הזעומים, מושיט לך את ידו ברפיון, בלי חביקה, כחוכך, אם כדאי אתה לכך. משעמד על מִטרת בואך, הוא מוכיח אותך כדברים האלה:

– עכשו באת. קֹדם, בימי השלום, לא עלה על דעתך להכנס אלי ולשוחח עמי בעניני ספרות. עכשו, בצר לך, באת. מרימים על נֵס את פלוני ואת אלמוני, ואותי, אותי...

ג. שופמן

בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק

מעולם לא היה העשן בבתי־הקהוה רב כל־כך, כמו בימים החדשים, הכבדים הללו. האנשים יָנקו את הסיגרות בכל כֹּחם, כאִלו התכַּונו להתחבא בַּעֲשָׁנם. אבל סוכני־הבולשת מסְמרי־השפם הציצו לכאן דרך החלונות, ועיניהם החדות, הדרסניות, פִּלשו את כל הערפלים.

הם חִפשו את המשתמטים מחובתם לצבא וגם את הזרים, האויבים. את אלה האחרונים תפסו באשר מצָאום והוליכום על־פני אבני הרחובות, שנהפכו עכשָו לאבני־נגף כהות ומעֻקמות, אל בית־הבולשת. שם התגלגלו בתפיסה ימים אחדים עד שנשלחו אל אחד ממקומות ה„מקלט", שנקבעו לתכלית זו, ורק מעטים מהם זכו להשתחרר, לאחר שאיזה ידיד או מַכָּר מנתיני המדינה השתדל בדבר וערב להם. אז נקרא המאֻשר ממאסרו אל לשכת הקומיסר, וזה ערך פרוטוקול, מבלי הרים אליו, אל „האויב", את עיניו: פלוני בן פלוני מארץ פלונית וכו' וכו'. אלא שכתב־שחרור זה התנהל בכבדות, והקומיסר טבל והכה את עטו בקסת וחזר והכה: לא היתה דיו! ואִילו כתב־האסירה בלילה הראשון נכתב ברהיטות יתרה; אז היתה דיו בקסת די והותר.

כך עלתה לה, לחבורה הרוסית הקטנה, וזבורת אמנים וסופרים, להשתחרר בדרך־נס. ורק אחד מהם, המשורר הצעיר דוד גול, דחה כל השתדלות בשבילו, ואמר, כהֶרגלו, עברית:

– לי לא אִכפת. ישלחוני נא לשם. לאכול יתנו לי?...

אסון קרה את הַצַּיָּר מַנדו. הוא נתפס בידי זָ'נדַרם מחוץ לכרך, בשדה, בצַירו איזה נוף. מרַגל רושם את הסביבה בשביל האויב! בבית־הבולשת אמר לו אחד הפקידים, כי יָרֹה יִיָּרֶה. לאחר שהחזיקוהו במאסר ימים אחדים שֻלח לחפשי, אבל הדבר הכה את עצביו המזֻעזעים מכה כבֵדה כל־כך, עד שלא היו ימים מועטים והוא שב בעצמו אל הפוליציה ובקש:

– אסרוני נא, שְפִּיון אנכי.

תהו עליו קצת, שלחוהו אל הקליניקה הפסיכיאטרית, ומשם – לשטֵינהוף (מוסד לחולי־הרוח סמוך לוִינה).

והמו קולות הנבל והכנור ושטפו בצהלת־עזוז את כל הנאספים...
ואז – בַּהֲמוֹת סער הנשף ובהתרוקן הכוסות לעשרות פעמים, בהנקשן בידי העליזים – יש אשר נקרע סגור־לבו של חוג׳ה דאוד בעל־הבית, ורעם קולו:

– הבו מן דין, הבו! הבו שיר לנפשי! הָביאו גהה לנפשי! – וכפף את ראשו וחבק את היושב על־ידו והניד אותו תנודת־יד חזקה:

– יה וַלַד, אריה אני! אריה! אריה שנכבש... הי – הי... אריה שנכבש – חי הזהב והיין! אריה! הבו מן דין! – – – ואחר רבץ עיף במקומו...

כאלה היו רב הנשפים, אשר חשקה בהם נפשו של חוג׳ה דאוד ושְׁתפיו בני נרָגוף.

(עוד יבוא)

בית־מרחץ. לפי דעתו, יש הכנסות גדולות מעסק זה. חוג׳ה דאוד באר לו, כי טועה הוא: הרשיון מן הממשלה בסטמבול יעלה בסכום רב, והמים בירושלים מעטים הם ותמיד המחסור גדול בבורות. אך הזקן התעקש. הבנים, וגם חוג׳ה דאוד, חשבו, כי זוהי התחלה של קלות־דעת מחמת זקנה...

הבנין הוקם במקום מו־כזי מול מגרש־הצרפתים ובור גדול וענקי הוכן בחצר. כשנה שלמה ארכה מלאכת הבנין.

כשנגמר בית־המרחץ, ידעו הבנים וחוג׳ה דאוד, כי בצד הבנין נמצא חדר קטן וחלון קטן מאד נשקף ממנו אל אולם בית־המרחץ. בשעות הקבועות לנשים היה מולא בנימין יושב לרב בחדר הקטן...

אחר זמן־מה נגלה הסוד; הממשלה הטילה קנס על בעל בית־המרחץ. ונסגר הבית בטרם יגמור את שנתו.

ועברו ימים.

הבנים, ישראל ושאול, היו רודפי שמחות ונשפים – וה„זהבים" נתגלגלו בין אצבעותיהם בקלות רבה. בכל שבוע ערכו, שלא בידיעת הזקן, בביתו של חוג׳ה דאוד „סהרה" (נשף־חשק). המשוררים היו ערבים בעלי קול וכלי־זמר מפרסמים; והקרואים היו רבם ערבים מכבדים. פעם, וגם פעמים בשבוע היתה מתכנשת ה„חברה" ללילות של שמחה אלה; ההוצאות נתנו האחים — חוג׳ה דאוד נתן את ביתו, שהיה מתאים לכך, בהיותו בקצה השכונה של הישוב.

בארונות ביתו של חוג׳ה דאוד היו ערוכים תמיד, באותם הזמנים, בקבוקי־יין גדולים וכבדים ובירה ויי״ש במדה רבה. אשתו וחמותו ישבו בלילות אלה במטבח ושרתו באמונה את הגברים החוגגים; לפעמים הובאו גם מבנות קרוביהן לעזור על ידיהן; ולילות רבים, בקיץ ובחרף, נכונו לשמחות וגיל בביתו של חוג׳ה דאוד.

ואם לאחים גרנוף וליתר הנאספים היו הלילות האלה „סהרות" (נשפים) נעימות ומצאו בהם שמחה לשם שמחה, הנה לחוג׳ה דאוד היו אלה למקור תנחומות ומרגוע; הוא היה כמביא שקוי־מרפא לנפשו, בהסיחו את דעתו מן החלל שבלבו...

חוג׳ה דאוד היה שומע, יותר מכלם, בדבקות ובסלודים את השירה הגדולה יוצאת מפי אלה האמנים המושלים בשיר ונגינה; רבים היו הלילות אשר הרגיש, מתוך צהלת־נפשו, כאלו עולים מצרופי הקולות הרועדים הללו יצורים נשגבים ליפי ולהדר, אשר אין לראותם בעין־בשר ורק עין־רוחו של האדם תרגישם ממרחקים... ורחב אז חזהו מתוך כליון־נפש מתוק בכאבו...

ויש, כשרעשו שפעת קולות עזים, יוצאים מפי המשוררים בהדר־גבורה, ונדמה לו לחוג׳ה דאוד, כאלו יזנקו מבין הקולות הללו כחות כלואים ומסגרים, למען נתק ושבר כל אסורי דכא וקרא דרור לכל הקשור ונכנע בחיי תבל זו, החרושה עמל ויגון...

והנאספים באולם לא ידעו ולא הבינו, למה הלך קולו של בן־ציון והשתתק: הוא סֵרב לשיר עוד, באמרו, כי קשה לו – חש הוא בחזהו – ונדם.

אחרי־כן שב ונשמע קול המנגנים – אך לא ארכה השעה והאולם הֵחל להתרוקן – היה כאלו נפסק ונתחלל הנשף מִיַד־סֵתר כבֵדה ואבֵלה.

כשהחלו הקרואים להתפזר, נזדמן בן־ציון פנים אל פנים עם וידה ושלח בה מבט ארֹך ועמֹק – ועבר לדרכו.

למחרת היום בבֹקר נקרה בן־ציון לפני וידה בשעה שהלבישה את ילדיה. הוא דבר קצרות בטרם יפריעוהו:

— ראיתי, שהלכת אמש, וִידה... לא למען תעגמי ותעצבי, שַרתי כך... חשבתי, שאנחמֵך קצת — במה שאני יכול...

והיא ענתה מהרה: „אל תהי מחשבתך בזה, בן־ציון. עצבון כזה — אין דבר... יש בו מתיקות... אל תדאג – אין דבר..."

וימהר בן־ציון וילך לדרכו.

רגעים כאלה קרו ונזדמנו לוִידה ולבן־ציון בבית נרנוף בימי החתֻנות ואיש לא ידע.

ובין חתֻנה לחתֻנה הִיה הזקן מביע את רצונו, כי הנה ראוי, שיגיע תורו. אך קשה היה תמיד להשיג את הנערה, אשר בחרה בה עינו הטובה... פה לא יכול גם חוג׳ה דאוד לעזור לו – קצרה היד: שום בחורה, נאה במקצת, לא נמצאה, שתסכים להנשא ל„זקן כבן שבעים", שהלבינו שערותיו ושכל צורתו לא היתה נאה ביותר; הובאו „להֵרָאות" גם בנות עניים ממש – ולא עלה הדבר.

— חוג׳ה דאוד, – היה קורא לפעמים הזקן מתוך בדיחה, – למה אין הנערות רוצות? כח יש... כה הרבה... ברוך ה׳... אה? – והגיש מלא־אצבעו טבק אל אפו.

— מולא בנימין – ענהו חוג׳ה דאוד גם הוא בבדיחה – רוצה ב יָ פְ ה... יפה – לא יש. כעורה — יש...

— כעורה – בר מינן. לא תבוא ולא תהיה; ואלמנה בחורה – לא יש? הרי קנאה בלב: הבנים – יש חֻפה, והבנות – גם־כן. בית גדול, ברוך ה׳, גן גדול, וממון הרבה — מה שוֶה בלא אשה? ש ר ה (אשתו) „זקנה באה בימים" – הי־הי־הי... – לא אמת?

— ירחם ה׳! — ענה חוג׳ה דאוד. – נשאל, נעשה חפוש טוב...

ובין כה וכה סִדר הזקן שֻתפות קבועה בין שני בניו, ישראל ושאול, ובין חוג׳ה דאוד, למען ישקיעו הבנים את־עצמם בעסקים. חוג׳ה דאוד הסכים ברצון לשֻתפות זו, כי ראה מראש, שחלקים הגונים ונכבדים נכונו לו עם שֻתפים כאלה, בזבזנים וקלי־דעת...

במשך הימים בא הזקן לידי רעיון מוזר: הוא שָם אל לבו לבנות

ועבר ואפף ה„בית” של השיר הַזָר, כמֵזח־קסם נעלם, את כל קהל השומעים, והיו רֹב הנאספים מלֻוים את המשורר חרש ובדבקות, כנוהים ונמשכים אחרי הקול הנושא נכאים, הרוחש ללב, ברמזי שיר, יגון־עולמים ויסורים רַבּי־חֵקר...

אחת הנאספות, שהבינה תְרפית, בארה את המלים של ה„בית” החוזר. וִידה, שישבה בקרבתה, שמעה גם היא את פֵרוש המלים. אחרי רגעי מספר קמה ממושבה, עזבה את האולם ויצאה אל הגן. היא צעדה בלאט והרחיקה בתוך אפלולית העצים האחרונים – וברגע נוחה על אחד הספסלים הרטֻבים והקרים נפתחו מקורות דמעותיה ובכי עצור וחנוק התפרץ, כאִלו צרו צִנורות־הדֶמע מהכיל את המון הדמעות, וראשה דלק כבחֹם לוהט. היא השקיעה את פניה במטפחתה והערתה רגעים אֲרֻכּים את דמעותיה – וכשחשה כעין מחנק בגרונה ופניה עיפו בהתכַּוצם מבכי, בקשה להרגיע את־עצמה ומחתה את דמעותיה בידיה... ואז היתה כתמֵהה על־עצמה, אשר יצאה יחידה בחשכת־הלילה באויר הצוֹנן... היא שמעה את קולות הרִנה, אשר נִשְׂאוּ כמרחוק מעבר האולם... פלא הדבר: היא אינה זוכרת, כיצד הגיעה הֵנה... רק יודעת היא, שיצאה מן החדר בהרגישה את זרם דמעותיה בעלותו ממעמקי־לבה – ומִהרה לצאת... אך איך הגיעה הֵנה, אינה זוכרת... דומה לה, כאלו נִשְׂאה והובאה לכאן על הספסל הזה – ושפתותיה לחשו בקול: „איזה קול זה – אלהים! איך שָר זה האיש... זהו קולו... כך הוא שר... ואיזה מלים הוא שולח... איזה מִלים...” וחזרה בֵינה ללבה: „ילדָתי, למה הלכת מֶני?... הבי לי גורלי, לקחת מני...”

ואותו... איש כזה אִבְּדה... בידיה אִבְּדה...

וצפו ועלו שוב הדמעות בהמון... והיא באה אל הבית למען הפגש עמו ולשמוע את זה... למה לא היה הדבר, שיפגשו כאן יחד... כאיש ואשה?... למה דוקא כך?...

ואז הרימה ראשה השמימה. מבין נופי העצים הרמים, הנעים בלאט, נראו שביבי־כוכבים רועדים כניצוצות בשחקים, כרומזים בשפת־אורות את חידותיהם, את הטמיר והצפון מבני־תמותה...

ואיך תשוב – ועיניה נפוחות מבכי? היא לא עצרה כח לשמוע את הקול הנעים הזה ואת המלים הללו... לא יכלה לשקוט במקומה...

אחרי רגעים אֲרֻכּים שבה וידה – ובהכנסה אל שער האולם, האפל במקצת, פגעה באִמה, אשר יצאה וקִדמה את פניה בשאֵלה: איפה היית, וִידה? זה כרבע שעה הֵקיץ אלעזר שם בחדר וגם אלברט רוצה לישון, השעה מאֻחרת, — האריכה האם אמריה מתוך עיפות, — עבר חצי לילה... נער הוא... אף כי אוהב הוא מאד לשמוע שיר — אינו דומה נער בן־שתים־עשרה לנו... וגם אנו נרגיש, חַיֶיךְ, אחר־כך בעיפות.

ואז, כשנכנסה בחדר האָפל לַיַשן את אלעזר וגם את אלברט, והיא לבדה בחדר, חשה בלבה כעין מֵחוש, כזה אשר ירגיש המתפַּכֵּח משכרונו...

– אל תשאלי... אני – מה אמר לך? כך... אני הולך ושר... שר הרבה לפני הבריות... כך... ובסתר...

ואחרי רגע הוסיף: שלי, זאת שלי, זאת צרה אחרת... סחורה „מהַלֵב"... הצרה היא – בעיניה... עיניה תקועות לחוץ... ואני כבר אכ"ו עצמותי... ואחזני זה... „מאל די פִיג'ו" זה (שחפת)... כשיש לך כזו בחלקך, הממיטה חרפה עליך יומם ולילה... מה יש לעשות?...

– וכמה ילדים לך?

– שתי בנות, וילד בן־שלש. אם אפשר לחיות – הרי זה בשבילם... בשביל הקטנים...

– כך, כדברך כן־הוא... לולא הם...

– וְחַיֶיךָ, שגם אני באתי ונתקשרתי עם האנשים האלה, בכדי לשכּוח – אתם עסוקים אנו תמיד – ואפשר לשכּוח מעט...

שיחתם נפסקה, כי יצאו הסועדים מן חדר־האֹכל.

בלילה של אותו יום היו מְזמנים לסְעֻדת־הערב בעִקר „תלמידי חכמים". באולם החיצוני הרחב והגדול נערך השלחן כרגיל; עד שעה מאהרת נמשכו ה„כּבוּדים", שעלו על השלחן. בקצה האולם, בזוית גדולה, ישבו ה„מְנַגנים", מן המְבחרים, ונגנו בשעת אכילה. כתֹם הסעֻדה נכנסו החכמים המְזמנים אל אולם יותר נוח ורחב – הם ישבו למַעלה בפנים האולם, והמנגנים ובני־הבית ישבו בקצהו החיצוני. לפני המסֻבים עמדו שלחנות לא־גדולים, מלאים בקבוקי־יין ובירה גרמנית וקערות של סַלָטות חריפות.

בן־ציון כהן ישב במעגל ה„חכמים" ונתן קולו בשירים ובפזמונים; לאט לאט קֵרבו הנאספים את כסאותיהם לפנים האולם וגדל הַמַעגל ונדחק ונצטפף מסביב לַמשורר. המנגנים נשארו כמעט בודדים במקומם בקצה האולם – ולא היה הדבר רע בעיניהם: הם הפכו את כְּלֵי־נגונם על פניהם והקשיבו גם הם בהנאה לשיריו של בן־ציון, המרנינים לב ונוסכים רוח שכרון ונֹעם.

מדי פעם בפעם, כשעָיף בן־ציון והשתעל קצת, לקחו המנגנים את כליהם ונגנו את חלקם.

בן ציון שָר כדרכו רק פזמונים עברים – מה־גם במסבת „חכמים"! – אך אחרי־כן, כטוב לב המסֻבים ביין – הֻתרה הרצועה ובן־ציון חשף את כל אוצרות שירתו, גם הערבית ובעִקר התֻרכית, זו אשר יָרְשָׁה מאבותיו, שגם הם היו פיטנים מפֻרסמים באדריַנופול ובסטמבול. אז סערו המסֻבים מסביב לפיטן והיו רגע כהומים ומשתוללים מחִצי־קולותיו השנונים, ורגע שני – התפתלו והתנודדו במקומם מכליון מאַויים פליאים וסתומים...

וחזר והתלבט שעה ארֻכּה, עשרות פעמים, „בית" אחד משיר עתיק תֻרכי – קול קובל, מתחטא ומתמוגג בצערו:

נֵיטְשׁוּן כִּיזֶם בַנֹה בְרַקְדֶן?	(יַלְדָתִי, לָמָה הָלַכְתְּ מִנִּי?
קִיסְמֶטִים וֵר אַלְדִין בַנְדֶן...	הָבִי לִי גוֹרָלִי, לָקַחַתְּ מִנִּי...)

וִידה שמעה אז, פעם ופעמַים, את דבריו של בן־ציון על הליכות הבית הזה, על חיי־השפע הנוזלים פה ועל הצדקה והנדבה, שהזקן נותן לכל אשר יפנה, אם מעט ואם הרבה.

ופעם אחת, לפנות בֹקר, בימים הראשונים להמצאם בבית נרנוף, נפגשו וידה ובן־ציון במקרה בשער־הרחוב; הם נכנסו יחד ועברו לאטם, משוחחים ומהלכים במתינות תחת הגפנים, אשר סוככו על המבוא, שנמשך משער־הרחוב עד המרפסת אשר לפני הבית ודמה לסֻכה צרה וארֻכה מאד, שֶצִלה מרֻבה תמיד מחַמתה.

כל בני־הבית ישבו בחדר־האֹכל הגדול לארוחת־הבֹקר; שניהם נכנסו לרגע לחדר־האֹכל ויצאו אל האולם — הם היו עיפים קצת, וישבו על אחת הספות הרחבות.

— ומה את עושה לנו, רחל — אך סליחה — אַת נקראת וִידה עתה — מה את עושה לנו, וידה? — פתח בן־ציון בצחוקו הטוב המרחף על שפתיו. — איך מרחיקות השנים את בני־האדם, גם את השֵם מנתקים אלה החיים מעל האיש וגם את הלב מסיחים מן הקרוב...

דבורו נפסק בהשתעלו ארֻכות.

— כמה רחקנו מאז, — שב בן־ציון לדבריו, — מאז הייתי כותב לך את המכתבים!

— כאחת־עשרה שנה — דומני, כך, בקֵרוב. ככה עובר הזמן.

— ואיך עתה... איך את... „יהי רצון — טוב"?

— מה נאמר? ככה... עוברים... הולכים אנו...

— „הוא" לא שקט מעט? לא נשתנה? — עוד כמו שהיה?

הוא השתעל קשה...

— עתה, זה כחצי שנה, מזמן שהוא „עִמְם", נראה הוא כשוקט — טרוד הוא בעניניו... אך לפני זה... לפני זה — „אינו דבר שיוצא מן הפה", — גמגמה וִידה כנכלמה...

— מה? אותם החיים? אך... אך... פלא! וכמה „הוא" טוב ושמֵח בין הבריות, פה ובשוק — אדם שמֵח הוא, הרבה בדיחות לו ופניו צוחקים תמיד — ככה הוא לרֹב אתנו — וגם בחנות אני רואה אותו כן... פלא...

— כן... בבית הוא אחר... כשנכנס לבית — הכל עובר... כאלו מסוֶה נופל עליו...

— פלאות, בחיי; — אבל מזמן שהוא בעסקים „אתם" — את אומרת, שטוב... כך... הוא עושה, ברוך השם, עסקים טובים מאד —

הוא השתעל שוב שעול ממֻשך...

— עיפתי מן הדרך... מהעיר עד־כה, — אמר כמתנצל על שעולו המטריד. — אני עודני גָר בביתי בתוך העיר... קשה לאדם לעזוב אחֻזתו, אף שהיא פשוטה... בית אבותי — קשה לי להפרד ממנו...

הם שתקו רגע.

— ומה אתך, בן־ציון? גם אתה ספרת לי אז מעט —

ביתו של חוג׳ה דאוד שָׁאף בימים ההם רוח לרוָחה. הנשים היו חשות את עצמן בימים הפשוטים והשוקטים וחיו בשביל עצמן בביתן; אל „בית נרְנוף” היו נושאות את עיניהן מרחוק כאל אנשים נפלאים, הטובלים בטוב ובנעימות, עד אשר גם הִקרִב אליהם יְעֻנַק מעינם הטובה וימצא גם רֶוַח וגם חדוַת־חיים... אכן אליהן בא הטוב הזה רק במגע שלישי: מהטוב אשר הגיע לחוג׳ה דאוד — נחו הן מעֻנְיָן. אך גם הרגישה וִידה בעלבונה, כי כאין וכאפס היא בחיי בעלה — ואינה אלא שומרת ביתו באמונה...

במרבית הימים היו גם אשתו וחותנתו מבקרות לפעמים, בהזדמנות חתנה או שמחה, את מעון נרְנוף. הן היו מתקבלות בפנים מסבירות שמחה וחביבות מצד כל הנשים והבנות של הבית.

ושם נזדמנו גם לוִידה רגעי נֹעם ויגון כאחד, אך רצוים היו לה בקסם אשר להם. הם הופיעו, עברו על פניה — ונעלמו. דמה דמו לעיניה כלהקות צפרי־רֹן, הנראות לעתים במרומי־שמים, אשר תרמוֹזנה מגֹבה מְעוּפָן, כמכֻוָנות פניהן אל פנה אחת שפונה שם, במרחקים נאלמים ופלאיים, ובטיסתן הקלה תחלופנה מהר — ותֵעלמנה...

שם, בבית זה, מצא חוג׳ה דאוד, עוד בראשית בואו במגע־ומשא עם נרְנוף, את בן־ציון כהן. הלה היה שם כבן־מִשק הבית לענייני קֹדש; הוא היה מקֹרב לבוכרים בכלל וחביב ורצוי להם משום הרבה יתרונות ומדות טיבות שהיו בו; כבעל קול נעים מאד, פיטן, וחזן מְשֻׁבח בפי כל עוד מימי בחרותו, הזרו הבוכרים העשירים אחריו תמיד להיות להם לחזן בבתי־מדרשיהם. בהיותו מצוי לרֹב אתם, למד בזמן קצר לדבר בוכַרית כראוי. לזאת היו נוטים הבוכרים אליו חבה רבה ונתנו אֵמון רב לדבריו ולמעשיו. הוא היה רצוי וחביב גם בחוגי ה„חכמים” של כל העדות — שדפקו לרֹב בשערי הבוכרים הנדיבים — בהיותו המתַוֵך הטוב, „המדַבר בלשונם”, וגם מהיותו קרוב לתובעים יותר מאשר לנתבעים. — ומאז באה משפחת נרְנוף ירושלימה היה בן־ציון כהן למִמלא כל התפקידים האלה אצלם. הוא היה כבן־בית קרוב וגם קִבל משכֹּרת חדשית בעין טובה.

חוג׳ה דאוד היה רחוק, לפני הפגשו עם נרנוף, מעולמם של הבוכרים וגם את בן־ציון כהן ידע אך מרחוק (ולא זכר אף פעם את אשר שמע בימי ארוסיו, במקרה, כי זה „שאל” אז לפניו את אשתו). בבית נרנוף היה קרוב במקצת לבן־ציון, כי ידע, שהזקן וכל בני־הבית הוגים לו חבה, וגם הוא, חוג׳ה דאוד, אהב את קולו ואת חברתו.

בימי השמחות, בנשפי־החשק של החתֻנות, היתה גם וידה עוסקת עם הנשים כאחת מבנות־הבית ולא אחת נפגשה, כה וכה, עם בן־ציון וישוחחו בהנאה, ספוגה זכרונות נעימים, על ימי מגוריה בעיר העתיקה, בכתבו לה פעמים אחדות את המכתבים לאמה. ואז ראתה וִידה, שבן־ציון כהן השתנה גם הוא בפניו מאז: זָקָן קצר ומחֻדד לו, בשרו דלל, ועיניו כמו בלטו מעט בחוריהן.

בְּסַחַר פנינים, אבנים יקרות ותכשיטים עתיקים, שהיה משלח־ידו העִקרי של הזקן מכבר. יקרת הסגֻלות הללו מְלְאָה בברק־נגהן ובעצם מחירן את כל הויתו של חוג'ה דאוד, והעסק הזה היה כעין תאוה לעיניו וללבו: ברטט חשק וחבה היה נכנס בחדר־משכיתו של הזקן ויושב לבדו אתו ושוקע עמו שעות ארֻכּות בין אלה הצרורות הנתונים קֻפסה בתוך קֻפסה ונרתיק בתוך נרתיק, הטוֹמנים בין קמטֵי עור דק וחלק, כמשי רך, משבצות יקרות, תכשיטים נבחרים או – פנינה אחת יחידה ומיֻחדה בצרור לבדה, אשר נראתה בעיני חוג'ה דאוד כאלו היתה נשמה שנתגלמה והפכה לאבן־ברקת, נוצצת בצבעי־קשת לוהטים, מבהיקה ומגָרה, בהתיזה המון שברירי קרני־זהר מזֻקקות בכל תנועה קלה שלה; ככה אהב חוג'ה דאוד את האבנים היקרות הללו... ובמשך הימים היה גם לסרסור בין הזקן ובין הקונים, שידע למשכם לתוך העסק, גם קנה לעצמו וגם סִדר קשרֵי עסקים עם חוץ־לארץ, עם עשירים יהודים מעדן ומהדו, על־ידי מקֹרביהם של אלה בירושלים. הוא היה לבקי במקצוע זה מאז היותו רֵע וקרוב לח' חיים ששון הצורף, ובימים אלה נתמַחה בו עוד יותר; לא פעם עלה בלב חוג'ה דאוד זכרו של ח' חיים ששון בימים אלה, זה שֶׁלִּמד אותו, הרגילו וחִנכו, מתוך ידידות נאמנה, בענַף־מסחר זה. „לו היה ח' חיים עתה – הרהר רבות בינו לבין־עצמו – היה יכול לנַצל ביתר שאת את הזמן הזה; אך הלה – עָבר עליו כָּלַח".

במשך שש השנים, מזמן שישב ח' חיים בבית־האסורים, הלך חוגה דאוד, בשנה הראשונה, פעמַים ושלש לראותו – אך מַה־שֻּׁנו אז פניו ומה היתה לשונו כושלת! מרֹב יסוריו היה כלקוי בדעתו. קשה היה לחוג'ה דאוד לראותו בכך – וחדל ללכת אליו.

ובבית נִרְנוּף היו נערכות חתֻנות, בכל שלשה־ארבעה חדשים, לבֵן או לבת או לאחד מקרובי המשפחה. הזקן, שהיה נוהג זהירות בהוצאות הבית, היה שופע רב טובה ביד רחבה בשביל החתֻנות – בשביל „מצוַת חתן וכלה"... ואז רעשו והמו האולמים הרחבים וקוֹלות שירה ונגינה נשתברו למכביר בין כתלי הבית הגדול; ובלילות האפלים שלחו פנסי־אור גדולים את קרניהם מסביב לגן, להאיר את הדרך בין העצים ליוצאים לגן, כגבֹר החֹם בקרב הקרואים היושבים צפופים.

בימים האלה היה חוג'ה דאוד כאורח בביתו: רֹב הלילות לא בא העירה ולָן אצל נרְנוף, או בא בשעה מאֻחרת מאד; ולא נשמעו אז בביתו קולות תאניה ובכי, ולא נשפכו דמעות־עצבון מעיני הנשים: טרוד ועסוק תמיד היה חוג'ה דאוד ביום ובלילה „שם". וגם בשבתות ובימים טובים התהלך והתרועע „אִתם" – עם הבנים. ושיחתו, בזמן שהותו בבית, היתה לרֹב מסביב ל„בית נרְנוף". הוא ספר להם ברֹב ענין מחייהם של אלה האנשים, הרודים במכמני עֹשר והשוחים בין גלי חיים, כבירי־שפע ורבֵּי־שמחה, וסח עם הנשים על עסקיהם ומאוַייהם המוזרים והמענינים של אלה.

מולא בנימין היה עשיר מֻפלג. בבוכרה שִמש בימי בחרותו במשרַת „וזיר״ אצל „המלך״ הבוכרי, גם קבל עליו את דת האיסלם (כשהזכיר פעם את הדבר, אמר, שקבלה עליו, כמובן, רק למראית־עין); על־דבר עבְרו לא ידעו הרבה גם הבוכרים בעצמם. לימי זקנתו עלה הוא וכל בני ביתו להשתקע בירושלים.

בביתו הגדול אשר בדרך רחוב־יפו (קנהו על־ידי סרסרותו של חוג׳ה דאוד) ישבה כל המשפחה הגדולה. ולַבַּית חדרים ואולמים רבים, רחבים ואפלים, וכניכות אחדות עם מבואות צרים הובילו אל כל חלקי הבית, אל אולמיו השלֵוים והקרירים ואל החדרים שבצדם. והיו אלה כֻּלם מֻרפדים שטיחים בוכריים גדולים, וספות נמוכות ורַכּוֹת הקיפו את רֹב קירות החדר; בחדרים רבים היו, במקום קשוטים, ראָיִים גדולים, בעלי מסגרות מֻזהָבות, נצבים בקירות על־יד מטות רחבות וכבדות, מצֻפות נחשת־קלל, המבריקות גם מתוך האור הקלוש... ושכנה באלה החדרים הריקים והאפלים שַלוה של נמנום עצלני, הנזונה מרֹב שפע ונחת והֶעדר דאגה, והיו החדרים והאולַמים הללו כמיֻעדים תמיד לישיבת־סתרים ולחיי־בטלה... בארונות הרבים, הגדולים והרחבים שבתוך הקירות היו טמונים כלים ו„עתיקות״ של כסף וזהב, יקרי־ערך ורחוקי־מציאות. כשנפתחו אלה הארונות לפעמים (הם היו סגורים במנעולים כבדים ומפתחותיהם שמורים שמירה מעֻלה אצל הזקן), להטו עיני הבנים והבנות ורמזו גלוי על יום־החלוקה שעתיד לבוא... כי אמנם מאוצרות אלה בלבד יכלו לחיות ברוָחה שנים רבות.

ואפף את הבית גן גדול, שרַבּו בו פִּנות מצֻלות של עצי־תות ועצי־צנוֹבר אַדירֵי־קומה ורחבי־פארות, שגדלו וגבהו משכבר הימים; כי הבית הוא, לפי הידוע, אחד הבנינים הראשונים, שבֻּנה מחוץ לעיר ערבי עשיר מהמשפחות המיֻחסות ביותר בירושלים. הדירה נבנתה ביד רחבה, בשפע עשר ובטעם מזרחי. משפחה זו, שהיתה במצב של „ירידה״, מכרה עתה את הבית; וחוג׳ה דאוד קבל חלקו בסרסרות משני הצדדים יחד — מנה הגונה.

הזקן חלק את חדרי הבית לבנים ולבנות הנשואים ולבחורים וליתר קרובי הבית: אחיותיו ובניהן. על השלחן, שהיה נערך על־פי הרֹב רק לארוחת הערב, היו סמוכים שִשה־עשר עד שמונה־עשר איש, גברים, נשים וטף.

לזקן היתה אשה, שאהב אותה מימי עלומיה — אך בהזדקנה התכונן לקחת צעירה ירושלמית, אחרי שיסדר את כל עניניו ו„יחַתן את הבחורים״.

חוג׳ה דאוד היה במשך הזמן ליד־ימינו של הזקן. הצעותיו של חוג׳ה דאוד בעניני מסחר והשקעת כספים בעסקים מכניסי רוָחים מהירים הראו לזקן, שהיה בעל עין פקחה ויד זהירה, כי נכונו תמיד דבריו של חוג׳ה דאוד — ויהי לו לידיד נאמן.

ביחוד שקע חוג׳ה דאוד בכל פקחותו וכשרונותיו בעניני „עסקים״:

את בשרי וכחשו עצמותי. ואולי בא עתה הסוף... א־ן עוד כח בי – אֵל רַחום...

ורעותיה ענו לה אמריהן:

– מפני כי שוטה אַת... נראה בעליל, כי שוטה אַת; קומי ולכי... ברחי ועזבי אותו, באי אל מי־שהוא – שבוע אצלי, שבוע אצלה – כלום איננו יהודים? ומה? אולם אַת שוכחת מפעם לפעם... התרגלת לַכֹּל – גם למכות... אם יִקרה כזה לאשה פעם או פעמים – אומרים: „בעלה הוא... אוהבת אותו ומחרישה... אך באפן זה – מה יהיה הסוף?"

והיא שבה וענתה ודמעות עצרו בקולה: „אנה אלך?... הנקל להגיד... אני ואמי, אשה באה בשנותיה – היא איננה צעירה – וזה הקטן, בן־שש, וכרוך הוא אחרי – „הוא" לא ישים עיניו עליו גם כעל כלב... הנקל לאמר... שלש נפשות... אנה נלך? היש לי קרובים בעלי־יכלת, שיכלכלו שלש נפשות?"

כך קוננה וִידה במושב אמה ושכנותיה, באותו יום ראשון, שעות ארֻכּות.

ואחרי־כן שבו ימים שוממים ואלמים, כאשר היו רגילים לבוא, אחרי יום־סערה. אז היה חוג'ה דאוד שותק ושוקט שבועות או חדשים מספר – דומה, כאלו היה שופך ביום־סערה כזה את הסאה הגדושה שכבדה עליו – ובימי מנוחתו לא חש גם הוא בעצמו, שהולכת ונמלאת שוב הסאה – שלא בכַונתו...

ואולם בעצם הימים האלה קרו והגיעו לחוג'ה דאוד ימים של הפֵּק, רַבֵּי־ענין בחדושם; והיו הימים לזמן של תגבֹּרת כֹּחות בעסקים גדולי־רְוָחים ובעשר רב – וגרמו לו להסיח את דעתו ממסלול־זייו; הוא עצמו התמכר ונהה אחרי מפעלי הימים האלה בכל הויתו ומחשבותיו, כמו שעשה בכל מקרה דומה לזה, בחשבו, כי יכול הענין החדש למלא את חלל חייו, לשטוף את כל עצמותו ולדחות את מכאובו הפנימי, התדירי.

ביום־קיץ אחד לפנות בֹּקר, שבועות אחדים אחרי הריב הגדול בביתו, נכנס אל חנותו, לשם עניני־חלפנות חשובים, מולא בנימין נֶרְנוּף, בוכרי זקן, בן ששים ומעלה, קצר־קומה במקצת ומסרבל־בשר, שבא באותה שנה ירושלימה. הזקן שָׂבע רצון משיחותיו ונמוסיו של חוג'ה דאוד, וביחוד מהעסק הטוב, וימצא חוג'ה דאוד חן רב בעיניו, והוא הוסיף מאז לעסוק עִמו ולבקר את חנותו.

אחרי חדשים אחדים וחוג'ה דאוד היה יוצא ונכנס בביתו של מולא בנימין. הוא התרועע עם שני בניו הגדולים, ישראל ושאול. חמשה בנים וארבע בנות היו לו לזה: השנים הראשונים היו נשואים; ישראל הגדול היה בגילו של חוג'ה דאוד, כבן שלשים וחמש, ושאול – בן עשרים וחמש.

בלבנוניתם האלמת כל הימים – והיתה כאובדת־עצות, ובפניה חרותות תמיד מבוכתה ועיפות־נפשה. אמה עזרה על־ידה, גם היא נוגה ונכאה, ושתיהן לא דברו דבר על גורל הייהן, ורק הרש נראו לעתים קרובות הדמעות הנוזלות מעיניהן.

ואולם באחד מימות הקיץ נִשָׂא מתוך הבית לרגעים קול בכי רם, כמתלבט וקובל באין־הפוגות, ושָׁכך הקול לשעה קלה וחזר וגבה ונשמע בשיחו וביבבו. זה היה ביום ראשון אחד, אחרי שבלילה שלפניו גברה חמתו של חוג'ה דאוד מאד, כאשר לא קרה עד־כה. הגורם לכך היה ענין רגיל, אך הפעם עָצם הדבר והתפרץ שלא כרגיל: ביום שבת באו קרובי וִידה, דודה ודודתה ובנותיהם, לבקר את וידה. לעתים רחוקות יבקרוה. והיום, ביום־קיץ חם, הטריחו את־עצמם ובאו מן העיר העתיקה עד קצה רחוב־יפו הרחוק. חוג'ה דאוד רגיל היה לקנות במדה מצמצמה פֵּרות ל„כִבּוּד" והיה סוגרם במַפְתֵּחַ השמור אתו. בארונו נמצאו לפעמים גם שקדים קלוים ובָטני־דמשק. אך באותו יום־שבת חכה חוג'ה דאוד לאורחים שלו, ממכריו הסוחרים (לעתים רחוקות מאד באו אליו אורחים), ושמר את „דברי הכִּבּוּד" לאורחיו; לוִידה לא היה כמעט מה להגיש לקרוביה האורחים...

וִידה שתקה אחרי שהלכו ושָׂמה מחסום לפיה – אך במוצאי שבת נפתחה השיחה. ובלי כַוָנה תחלה היתה וידה כמתרעמת על ענין היום, שלא זכו קרוביה לכבוד בביתה אחרי בואם פעם בחֹדש או בחדשים אליה. שמע חוג'ה דאוד וברגזו שפך על פני אשתו את כוס יין־ההבדלה, שעמדה על־ידו, והכתים את שמלתה היחידה של שבת...

– יעכור האל ויכתים את פניך ככה, עושק! – פלטה וִידה מבין שפתיה במר לבה ובקול חנוק־דמעות.

ומיד אחרי־זה היתה כפופה תחת יד בעלה ומהלֻמות אגרופו ירדו על גבה, ומבלי שתדע איך קרה הדבר, פרצה צוחה מעֹמק גרונה: „האצבע! אוי האצבע!" – ונפלה מתעלפת.

כשמוע השכנים את זעקת הילדים ויללת האם, מהרו אל הבית, אף כי נמנעו תמיד מבוא שמה בשעות ריב – ולקחוה אליהם.

ולמחרתו, ביום הראשון, כששבה וידה אל ביתה חוֹרת־פנים, אגודלה מדלדל בידה והיא טעונה מכאובות בכל גופה – היו שכנותיה ורעותיה יוצאות ובאות כל אותו יום לנַחמה ולדבר על לבה.

וִידה התמוגגה כל אותן השעות בדמעותיה:

– אנה אלך, אנשים טובים, אנה אלך? אנה אפנה – וייטב לי? ואיך אנתק מעל ילָדי אלה – ואלך־לי? אִמרו לי, הבו עצה – איך? האין עין רואה למעלה, בברחי כנה פעמים בלילות וילדי זה בזרועותי, והגדול מושך בשמלתי, נכשל ונופל ורץ אחרי? האין עין רואה? אנה אלך מפניו? איך אנצל? מה יש בידי לעשות? אִלוּ כֹחותי אתי, כי־אז הלכתי לעבוד – לכבס ולשרת בבית־זרים – אבל חמש־עשרה שנה ויותר, שנות־רעה אלה, אכלו

ובביתו שִמשו אותו האם והבת באותות הכנעה ומסירות ואל מוצא פיו יחלו שתיהן כשפחות נאמנות. יָרא יָראו מאותו המבט הבוער והזועם, שהוא מטיל מן הצד על אשתו או על חותנתו בשעת כעסו. וכשהֻזקקו לבוא בקרבתו ולבאר לו איזה ענין שהוא, היתה עמידתן כעניות נכלמות, העומדות על פתח בעל־בית רע־עין...

בשבילו בִשלו תמיד לבד, בשר ודגים ומטעמים, ורק את אלברט שִתֵף אתו בסעֻדתו; „הן" ואלעזר אכלו השיורים או תבשיל ירקות וקטניות. ומאֻשרות היו בכך, אם רק עבר השבוע בלי קללות ומכות. דומה היה, כי מזמן מות אמו התקיפה, בעלת „יד־הברזל", החלו להתגלות בו כל מדות אמו הקשות וגברו ובלטו בו מיום ליום.

המקֹרבים שבמשפחה היו משערים ואומרים, כי בהשבון ובכַוָנה ידַכא ככה את וִידה, למען תקוץ בחייה ותשאל ה י א גט. בדרך זו לא יאשם, כי גרש את אשתו, ולא יחשש אז על אבדן עשרו. „או אולי – אמרו הקרובים שלא בפניו – מקוה הוא בסתר לבו, שתִפול סוף־סוף למשכב, תִמַס ביגונה – ותמות. כך מראה הדבר..."

ובני־הבית הרגישו, כי מקור מרותו וקפדנותו היתֵרה הוא בזה, שאינו בא בחברת בני־אדם ואין גם איש בא לבקרו, בודד הוא לנפשו כל הימים ולכן מלא רֹגז הוא תמיד וזורק מרה בביתו ובכל הקרוב לו.

באותם הימים, בשֶבת חוג'ה דאוד על־יד חלונו הפונה לכרם התאנים והגפנים, אשר השתרע על־פני הרָמה הבודדה והשאננה מצפונה של העיר, היה כבטוח, שהנה גמלה ובשלה מאֵרת חייו, ואין ספק שבקרוב תֵרָאֶה לו דרך ההצלה. לא יתכן, שֶיִמָשכו הימים האלה הקשים והזועפים עוד זמן רב... אין שבוע שלא יעבירהו כעסו על דעתו, והכעס – מתיש את כֹחותיו. הנה חָורו פניו בשנה האחרונה למאד... הוא שָמן בבשרו קצת, אבל בשר רע הוא זה – מרֹב רֹגז ותמרורים... הריהו מזיק לעצמו: הוא מכה „אותה" בחמתו, חובל בגופה – ובו, בגופו, ימצאנה... ושערות לבנות הולכות וצצות בראשו ובזקנו השחור... מה טעם שֶיִפָטר „ממנה" וזִקנה קפצה עליו... עוד מעט ולא יצלח למשֹך שום אשה נאה אליו... רוצה הוא להיות קר בכעסו, להציק לה ולהרעימה, שתקום ותברח... ותלך־לה... אך מדי פעם בפעם, בהתפרץ ריב וחליפת־דברים בבית, תבער בו חמתו, כמאליהן תורמנה ידיו וקללותיו תצאנה מפיו – ואחר־כך ירעד גופו כקנה רצוץ... לא, כן לא יתכן. הוא צריך לשַנות את הדבר. ובכלל הוא צריך להחיש את מעשהו...

כך הגה חוג'ה דאוד בערבים וחִשֵב את ה„קץ" ודמה – כי קרוב הוא.

ובימים, כשהיה חוג'ה דאוד בחנותו, מן הבֹקר עד הערב – ישבה אשתו על־פי־הרב בודדה וגלמודה; היא טפלה בעניני הבית והתהלכה כה וכה בין כתלי ביתה, אלה העֵדים הדוממים תמיד ליגונה ולהייה השוממים, הכתלים הלבנים והריקים, הצחים תמיד למשעי והמכבידים על הלב.

והזהב" המהגנים. הוא הנהו עתה ג ב ר בשנת השלשים וחמש לחייו. מהלכו וקומתו הזקופה והמלאה במקצת, זקנו השחור והצפוף ועיניו הערות והגדולות אומרים יהירות והדר למַדי; שמו בעיר ובשוק-הסוחרים קבוע עתה וידוע בתאַר־כבוד: ח ו ג׳ה דאוד חדד.

ואולם איש לא ידע ולא האמין, כי ביתו של חוג׳ה דאוד אינו עשוי וערוך לפי שמו ועשרו, כי לא פקדו את ביתו רעים וידידים ולא סרו אליו מידעים ומכּרים אלא לעתים רחוקות. דירה פשוטה, בת שלשה חדרים לא־גדולים, עם רהיטים פשוטים וזלים — כזה היה מקום־משכנו של חוג׳ה דאוד העשיר. בקמצנות ובצמצום עשה את חייו.

— „מִיָּדַי, — היה רגיל לאמר בעת שיחה עם קרובי הבית (אחרי שהשלים במרבית הימים עם הדוד שמעון ומשפחתו), — מִיָּדַי אלה אין המטבע העגלה יכולה להתגלגל החוצה: ידי היו נטויות, מיום שנולדתי ויצאתי לאויר העולם, היו נטויות ומשפעות כך (כלפי פנים — אל הכיס). כזאת היתה אומרת אמי לי, עליה השלום... למה, הדה, הרהיטים והחפצים? הללו — הלא יישנו שנת־מנוחה בבית... וה„זהבים" — כשהם בידי הם, הדה, רוקדים וזעים — סוד זעזועי הזהבים... סוד הזעזוע, אינם יודעים „הם" (העשירים האחרים) כמוני — ואלא מאי?

ורגיל היה חוג׳ה דאוד להשבע — בעניני שיחה עם הבריות דרך־בדיחה — „חי כספי!" או „חי הזהב!" — הזהב בכלל...

ולמען לא תָחלֶנָה עליו רננת הבריות ועקיצותיהן על קמצנותו היתרה, היה אומר בשעת־כשר, בהדגשה וכמו להכעיס, וקולו מצלצל בעֹז:

— זה מזמן, חייכם, „ברית חדשה" לי... ברית חדשה, הדה, כרתי לי... ה ל י ר ה — זאת היא ת ו ר ת י ו ד י נ י ו א מ ו נ ת י — הלירה היא. זאת תורת האדם... הֵי, חייכם...

טובי הסוחרים בקשו פעמים רבות לקשר את עסקיהם אתו, לעסוק בעניני שתפות, לפתוח סניפי־מסחר גדולים, כי ידעו והכירו את „יכלתו" והבנתו בדרכי המסחר (אף שלא ידע שום שפה וגם לכתוב בכתָב „ערבי יהודי" לא מִהרה ידו), אך הוא לא נִפתה להם. בשיטתו המיֻחדה ובשביליו הידועים לו הלך בעסקיו: בעניני חליפת־כספים, שטרי־ערך, במסחר קרקעות — ועבר מחיל אל חיל.

הוא הנהו מכֻבד בעיני הסוחרים והעשירים רק בשביל מעותיו, ואולם דעותיו לא הנחילו לו כבוד: בשום „ועד" או „אגדה" לא השתתף וגם לא שאף לכבוד כזה, למען לא יבוא לידי תביעה מכיסו. ומידעיו לא בחרו בו, משום ש„לענינים כאלה אין לו ראש" — כמו שאמרו תמיד שלא בפניו. גם לדבר בשפה אחת ולהביע את דבריו כצרך — לא יכול. ערבית המונית, פשוטה, דבּר. ובספרדית גמגם תמיד בשבושים.

אך הוא, כשלעצמו, בִטל את כל בני־האדם הללו, היושבים ב„ועדים" או ב„חברות". — אִלמלי ישבתי שם — היה אומר — הייתי מראה להם, שאינם „מבינים" ואינם יודעים כלום... „הַטבאת הם" (בולי־עץ).

היום... כאלו פג ממנו טעם החיים, אשר הוא רגיל בהם יום יום... אולי סובל הוא ככה על כי לא הספיק לשהות ולדבר כצרך עמו – נפסק רצונו בכח – כאדם צמא מאד, אשר נחטפה כוסו מפיו בהחלו לשתות... היה לו לשאלו הרבה... אך דא עקא, שלא מצא את האפן ולא הספיקה לו השעה... רצה למצער לשאלו: למה־זה הסתיר ממנו, שהיה כה קרוב וקשור לו זה שנים אחדות, את ענין המכונה – למה הסתיר? איך אפשר, כי יסתיר אדם מרעהו הקרוב איזה ענין שהוא?... ועוד רבות רצה לשאלו – אך לא עלה הדבר בידו, והוא ראה, שסבבו, לרגעים, דבריו בלי סדר... ומבטו זה הטוב, השוקט והמרגיע, מה־נכנע ונדכא הוא! איך היה אפשר לדבר? ולכן צר לבו עליו, צר לו על חרבנו של ח׳ חיים, וצר פי־שנים על חרבנו שלו – חָרב גם עליו עולמו לגמרי... היתה לו קרן־אורה, אולי מַתְעָה היתה, אך האירה לו באהבה לימים רבים, ועתה – כָּבתה, כבתה גם־היא... והריהו שוב בודד... בודד...

יג

ובאותה שנה השיג את דאוד אסון כבד אחר: נלקחה ממנו אמו אחרי מחלה קצרה וקשה – וגדל האבל וההספד בבית דאוד. בעת מותה רעם קולו של היתום הגדול: „עזבתני לבדי בעולם הזה, יַמא! לבדי, לנפשי, יַמא, מי יהיה לי כאן – יַמא האהובה!"

ושמר דאוד את שנת האבל, שנה תמימה, כדין וכהלכה. אז נקראה אמה של וִידה מחברון לבוא אליהם. בימי חייה של המחֻתנת היה מן הנמנע בהחלט לאֵם וידה הגלמודה לסור אל בית בתה: „היא", עליה השלום, שָׂנאה תכלית שִׂנאה את „השחורה הנמוכה" – את אמה של וידה. ושנים על שנים עברו ורגל האם לא דָרכה על מפתן בית בתה היחידה. כשגברו געגועיה של האם על הבת, באה לפעמים לירושלים והתאכסנה בחשאי בבית ח׳ שמעון (בעל אחותה), ושמה באה, בסוד, הבת להתראות את אמה לשעות בימים האחדים, אשר שהתה בירושלים. אבל עתה, בהִשאר וִידה לבדה עם הילדים, הסכים דאוד לבואה.

כתֹם שנת האבל יצאו לגור מחוץ לעיר אל „אבולבצל" – השכונה הרחוקה אשר ברחוב יפו.

בימי מגוריו שם, בשנים הללו, חלו הילדים מפקידה לפקידה, ביחוד אלברט האהוב, במַחלות־ילדים – ורבו דאגות האב והאם והזקנה באותם הימים.

ובין כה וכה ועסקיו של דאוד רחבו ורבו. חנות של חלפנות גדולה היתה לו ברחוב הסוחרים. הוא לבוש עתה חליפה אירופית, צַוָּרון מגֹהץ בצוארו ומַקל, שראשו מצֻפּה כסף, בידו – כדרך עשירים מכֻבּדים.

הוא נמנה והתהלך בין חשובי הסוחרים שבעיר, בין „אֱלי הכסף

כך... לבירא עמיקתא... כיצד... מי שהיו מלכים כאומניו... איך? עד למדרגה תחתונה זו? הן דאוד, כמדמה לו, שקיסר נֶמצי עמד לפניו פעם לעין השמש... דומה, ספר לו את הענין... מפני זה היה רשאי לעשות מטבע לו... רק לעצמו... קבלה היתה תמיד בקרב משפחתו, שהיא מזרע דוד המלך ע"ה... הוא מבין... אבל זהו דוקא... זהו עצם המפלה: יען כי בגלות זו – לא יכול עוד להצליח הדבר... מיכאל, שר ישראל, עודנו נכנע לשר ישמעאל ואדום... והוא חשב וקִוָּה ימים רבים בחשבונות וצרופים, כי על־ידו יתחיל הקשר להפתח לאט לאט... ידע, כי מסֻכן הענין... ובכל־זאת קבל עליו... אבל, כנראה, ה„גלגולים" – קלקלו... היו ודאי קטרוגים קשים ועזים... עזים מאד..."

הוא השתעל – אין לו כח לדבר.

„הרבה יש לו לאמר, לדאוד... היה רוצה להגיד הכל... ואולי חבלי כפרה הם – הכל... גלגולים לצרוף ולזקוק לנשמת הכלל... אפשר... ואפשר יש טעות בידו... אפשר כל החשבון מֻטְעֶה... גדולים וענקים ממנו טעו... החשבונות והצרופים אינם פשוטים... יש איזו הסתבכות – אך בעִקר יָדע: ביום־כפור נודע לו. ביום־כפור התנמנם פתאם – מה שלא קרה לו מעולם – בשעת סדר ה„עבודה" נסגרו עיניו פתאם – והנה ראה, כי מובל הוא לקברות... כי שבק חיים לכל חי... אך פתאם עזבתהו כל ה„לויה", כֻּלם כֻּלם נעלמו – והופיעו מלאכי־חבלה, וחבלו בו בשוטים, ונשמעו קולות קוראים: „וסר עֲונך וחטאתך תכֻפר" – „כל כלי יוצר עליך לא יצלח" – ונֵעור. ואז ידע – ידע הכל... וכשבאו השוטרים לחנותו לשאלו למכוֹנה – הוא לא ידע מכל הנעשה בעיר, לא שמע דבר – הם אך שאלו והוא נענה להם...

„יש לו עוד לדבר הרבה... אך קשה לו... הוא, דאוד, לא יצטער – ו„תשועת ה' כהרף עין" – ישתבח שמו... היה רוצה לבקשו דברים אחדים –"

השוער נגש והאיץ בדאוד לסור ממקומו – עבר יותר מחצי שעה – חסל.

ח' חיים זז בכבדות ממקומו, הושיט את ידו אל דאוד ולחָצה בחבה: „שיתנו לך לבוא בכל שבוע, לפחות פעם בשבוע" – היה קולו כמבקש תחנונים.

– אולי... נראה... – ענה דאוד ונפרד בברכה ממנו, אך הוא ידע באותו רגע, כי נסגר השער הזה לחמש־עשרה שנה. – ושוב מי יודע, מתי יראה ואם יראה פעם את ח' חיים...

וכשהלך דאוד מבית־האסורים אל חנותו ועבר ברחובות הזרים והדוממים והתהלך יחידי בסימטאות העקלקלות והאפלות, חָש כאלו ראשו הומה בו בכבדות ובלבו פעפע כאֵב כמתוך עלבון וריקנות ממאירים. על מה הוא מֵצר ככה? על שראה את ח' חיים במצבו הנורא? לא זה דוקא. זה מכאיב מאד – אבל אותו יְעַנֶּה עתה מין לחץ־לב, שלא חש דוגמתו עד־

– שב, אל תתכופף, – אמר ח׳ חיים בקולו הטוב כמאז. – בַּקש ממנו (מן השוער), שיתן לך שרפרף קטן – הוא יתן לך...

דאוד ישב על כסא קטן מהעבר השני ופניהם היו סמוכים אחד לרעהו.

– הם, הגוים האלה – פתח ח׳ חיים – מלאכי־חבלה הם... זדים הם... אני מקוה, שיתחרטו אחרי זמן־מה. מְבטח אני, שעוד יבוא המותצריף עצמו אלי פה ויבקש מחילה... מְבטח אני, כי שנתו תדד מעיניו בקרוב... אך עתה עוד ה„גזר־דין" מתוח בתֹקף שם... למעלה... אני – לא אליהם שָׂם אני לב... כלל לא... לא בְשֶׁלָּהֶם אני מתענה וסובל, חלילה... מה יודעים הם? עַם הדומה לחמור, מה יכולים הם להבין?!...

– ומה שלומך בבית ובחנות? – הרים ח׳ חיים פתאם את קולו קצת. – מה יש חדש? ו„ביתך" והילדים? – והוא השתעל מעמק־חזהו, כאלו הרגיש, שלא שמע עוד אף מלה מדאוד, שבא לבקרו, ורק הוא לבדו הִרבה לדבר.

– נאמר הכל טוב, ח׳ חיים... מה לעשות? יכאב לבי לראותך כך... ירחם ה׳... „אל תקחהו פנימה"... „הרבה פתחים למקום"... „מי יעמוד בסוד ה׳"...

„לא, ודאי לא. הוא לא יבוא בתלונה, חלילה... אם כך עלה ברצונו – „על ראשי ועל עיני – ברוכים הבאים, יסורים" – כך יאמר וידום. עתה רק יקשה לו מאד מחמת כאב המכות... המכאוב גדול... ימים על לילות הוא יושב תחתיו – קשה לזוז... אך אחר־כך, אם ירצה ה׳, יראה, אם יעלה איזה „תקון"... לאט לאט... הוא היה רוצה למכור את ה„חזקה" שלו [1] ברחוב־היהודים – האחרונה היא – ויביא כאן מעט כסף... לתת להם... לסטרא אחרא... אחרי־כן אפשר יתנו להתפלל – יש מנין בדיוק – שבעה מה„ישנים" ושלשה חדשים – אפשר להתפלל בצבור... יש לו תקוה רבה לזה... „תקון" גדול יש בדבר... „ממעמקים קראתיך ה׳"... יש סוד גדול בזה... שמע ענין זה פעם – אינו זוכר עתה ממי – אשר סֻפר על משיח בן יוסף..."

הוא השתעל קשה.

„הרטיבות והלכלוך מזיקים לו. השבוע נתנו לו לשבת בחצר – והוטב לו קצת".

דאוד שאלו בנחת, כבדרך־אגב:

– ומה דבר להם בעת המשפט? לא באר להם? מה אמר להם?...

„מה יכולים אלה להבין... ובכל־זאת – אמר להם... אמר להם, שיש ענינים רבים, יש סבות לכל... מה יכולים להבין... אבל לו, לדאוד, היה רוצה לאמר הרבה... למען ידע... ודאי הוא, דאוד, ישאל: כיצד ירד ונפל

---

1) זכות שוכר בקבלנות מאת הגוי, בעל החצר, והוא משכיר לפרטים את החדרים – והרֶוַח לו, ל„בעל החזקה".

– זה עשרים ושתים שנה, שאתה מרַמה את העולם!

– לא ראיתי את העולם – דבר ח' חיים בקול דַכא ובפנים זועפים – וגם לא השתמשתי בה אלא לפני שמונה־תשע שנים.

– מה פֵרוש דבריך – באר הכל היטב!

– את המכונה מצאתי לפני עשרים ושתים שנה, באותו מקום שמצאו אותה השוטרים. אחרי מות אבי, והחנות עברה אלי, ירדתי פעם אל המרתף וראיתי את המכונה. שנים רבות לא ידעתי מה היא – עד שבמרוצת הזמן ידעתי. אך גם אז לא השתמשתי בה, כי עוד היו לי הכנסות מבתים; אחרי־כן נמכרו הבתים. ורק לפני שמונה שנים החִלותי להשתמש בה במדה מועטה, כמו שאמרתי, כשהייתי זקוק... יותר אין לי מה להגיד.

– ובכן היית שֻתף למלך... הוא הוציא בקושטה כמה שרצה ואתה הוצאת פה כמה שרצית – שֻתף ממש... אבל אני אומר לך – הרים קולו המותצריף בכעס: – עליך להגיד מיד, איפה נמצאות כל המג'ידיות שלך, איפה אתה שומר אותן; אם לא תגיד, אצַוה ויחריבו את חנותך ואת ביתך אבן על אבן. השמעת?

ח' חיים ענה בשקט, שגמר את דבריו והוד־מעלתו יעשה כרצונו.

אחרי חֹדש ימים הוציא בית־המשפט את גזר־הדין: הנאשמים העִקריים, שלשה יהודים ושבעה ערבים ונוצרים, נדונו למאסר־עולמים (עליהם היו עוד אשמות אחרות, שנגלו בעת המשפט) וח' חיים נדון לחמש־עשרה שנה, אך בהוספה: בעשרת הימים הראשונים יֻכּה עוד בבֹקר ובערב שלשים מכות קשות ברצועת־עוֹר על כפות־רגליו – אולי יודה, איפה טמן את המג'ידיות שלו. כאשר עמד בדבורו כל אותם הימים – חדלו.

האנשים הצדדיים, שנחשדו בענין – וביניהם גם דאוד חדד, – יצאו לחפשי.

כשֹך הסער, אחרי שבועות אחדים, עלה הדבר בידי דאוד, אחרי עמל ויגיעה ומתן שֹחד הגון לשר־בית־האסורים ולשוער, לקבל רשות אך פעם אחת להתראות ולשוחח שעה קלה עם ח' חיים דרך שֹבכת־הברזל של „חבס ארבאת" (בית־הסֹהר לפושעים במלכות).

בבֹקר יום אחד עמד דאוד על־יד שער שֹבכת־הברזל. ח' חיים נקרא מבפנים ואחרי רגעים אחדים נראה צועד לאטו בשלשלאות־ברזל ברגליו על־פני החצר הארֻכה, כשהוא פוסח ונשען על מוט־עץ שבידו. התקרב אל השער הנמוך, פשט ידו דומם לדאוד, במלמלו בלחש בין שפתיו תהלים, ואחרי רגע גמר את המזמור.

– מה שלומך, דאוד? – אמר בקול רפה ומִדְכָּא. – כפרה לעוונות, אחי. גזרה... „צדקתך כהררי־אל, משפטיך תהום רבה"...

והוא נאנח ופניו נתכַּוצו מכאב. אין לו כֹח לעמוד – מאז נפצעו הרגלים מן המכות... עוד הפצעים זבים דם... הוא ישב על הרצפה ופניו ליד השֹבכה, למול דאוד.

צריך לשלש־ארבע מג׳ידיות בשבוע. ולא קרה מעולם – בכל אמונתי אני אומר זאת – שטבעתי שתי מג׳ידיות ביום אחד. לפעמים רחוקות, כשלא היתה לי עבודה, לפעמים רחוקות מאד, טבעתי כל יום מג׳ידיה אחת; מיד כשבאה לי עבודה – הפסקתי. בנאמנות אני אומר.

– מי שפושע ככה ומזיף כספי המלך, אינו נאמן, חוג׳ה. מי לא יאמר, שטבעת מאות ואלפים?

– „אלו טָבעתי מאות, לא הייתי חסר כסף וחי בצמצום. ילכו אל ביתי ויראו את כל רכושי. ישאלו על־אודותי את כל אדם, אם מבזבז אני אפילו מעט, או אם יש לי עסקים עם בני־אדם – חוץ ממלאכתי.

– ואם אמת, חוג׳ה, שרק במדה זו טָבעת, האם יש הבדל בגנֵבה בין הרבה למעט, ומה־גם בזיוף כסף־המלך – ומה אתה אומר בצדקתך, חוג׳ה?

– זה שטבעתי בשבילי, אדוני, היה מֻתר לי עד־כה... לי היה מֻתר, – ענה ח׳ חיים בקול רפה.

– כיצד? מדוע זה? מעט מֻתר לגנוב, חוַג׳ה נכבד?

– הנני מפיל תחנתי לפני כבוד־מעלתו, לבל יחשבני לגנב. לא גנבתי.

– הרי אתה אומר בפיך, שמעט גנבת בכל־זאת – לא כך?

– אני לא החסרתי מסכום משקל־הכסף כלום. מתכת־כסף יש לי על־פי־הרב בחנות. ומה שטבעתי לא מזיף הוא – כמו כסף־המלך בדיוק.

– תוכל להוכיח לנו זאת?

– כן. הן אספתם את המטבעות המזֻיפות: יראו צורפים ויבחנון – ימצאו את הזיוף. ואם תביאו מספר גדול של מג׳ידיות, אַראה לכם – אם אמצא – את המג׳ידיות שלי, ויבחנו גם אותן.

הובא מספר רב של מג׳ידיות מאצל גזבר־הממשלה. וח׳ חיים נתן לבחינה שלשת הסוגים.

בינתים הֻזמנו אחרים מן הכנופיה לחקירה וגם הם הודו, כי ח׳ חיים אינו שַיך כלל לחברתם.

בין שעה קלה באו הצורפים – ונתאמתו דברי ח׳ חיים: המג׳ידיות שלו היו לפי משקל המתכת של מטבעות המדינה – רק נקב קטן מאד בַעֳבִי המטבע הבדילן מאלה של המדינה.

– ואתה חושב – שאל המותצריף בהסברת־פנים – שבאֹפן זה מֻתר לזַיף את כסף המלך? הלא מזה רואים אנו, שהנך זיפן מצֻיָן.

ח׳ חיים שתק, הוא ענה, שגמר את כל דבריו, ועתה מוכן הוא לקבלת העֹנש: מָוֶת, מלקות או מאסר.

– וכמה זמן – שאל המותצריף ברֹב ענין – נמצאת המכונה תחת ידך?

– בערך – עשרים ושתים שנה.

כשהובא ח׳ חיים לחקירה לבדו, היה לָבוש בתלבשתו של שבת: חלוק ארך לבן ומעיל קצר, כי ביום הראשון בבֹקר נתפס. הוא היה שוקט ושָלֵו לגמרי.

– אתה, היהודי הערום, – שָאֲלוֹ המותצריף בהתול ובחֵמה, – אתה החוַג׳ה (רבי), לפי הנראה מפניך ומזקנך, כיצד נתת את ידך עם מורדים במלכות?

– לא, אדוני, אל יאמר ככה, חלילה. אני לא נתתי את ידי אִתם.

– הלא נמצאה המכונה בחנותך – וזו תמונתך כשֶטֹבַעַת את המג׳ידיה!

– כן, נכון, אך ידי לא באה בחברת מרֵעים. אני אינני מדבר שקר. כל דברַי אמת הם. אני אינני „מהם”. אבל אני מוכן לקבל את ענשי – אני מחכה מזמן לזה. אני ידעתי את הכל מראש. זה כבר, ב„יום כפור” שלנו, נודע לי... יש סבות לזהֶ... יש ענינים רבים...

הוא דבר בלשון ערבית ושִלֵב לפעמים מלים תֻרכיות, למען יבין המותצריף את דבריו (אף שהלה הבין ערבית) אל־נכון. עמידתו לא היתה עמידת־פחד, אלא כזו של אדם המוסר ומסביר את דבריו במתינות, מתוך הכרה ברורה בצדקת הדברים היוצאים מפיו. המותצריף הפסיקוֹ פעם ופעמַים בשאלה, והוא בקש בנמוס רב, כי יוֹאֶל בחסדו לתת לו לדבר את דבריו עד־תֻמם. המותצריף, שהיה ידוע לאדם רך ונוח, הצטחק בשמעו את הערתו זו והרשה לו את הדבור. אז הוסיף ח׳ חיים בקול מתון:

– ישאלו־נא את השוטרים ויגידו, אם אני לא הראיתי להם את המקום, אם היו יכולים הם לבדם למצא את המכונה. אני נתתיה להם. כששאלו, איה המכונה שלך, מיד הראיתי להם. איש לא הגיד להם דבר על המכונה – הם תפסו את אחי הרשע – וחשדו בי. שאלו אותי, בכדי לנסותני – ומיד הראיתי להם. חלילה לי לכחש. לא אטַמא את פי. הדבר הן נגזר ונגמר...

בבית־המשפט שררה דומית התענינות והקשבה לכל הגה, שיצא מפי ח׳ חיים. המותצריף נשען בזרועותיו על השלחן והקשיב מתוך סקרנות. בינתים נכנסו השוטרים, שנקראו להעיד עדותם. הללו ספרו, שבקיר החנות החשׁכה ישנוֹ חלל, העשוי ארון פתוח כרגיל עם שלשה רַפִים, ומלאים הרפים כלים ומכשירים רבים, ובשום אפן אי־אפשר להכיר, שארון זה יכול לזוז כֻלו, על רַפיו ועל גבו, על־ידי פתח מן הצד, שגם אותו אי־אפשר להכיר כלל. וכשנפתח ארון זה, יורדים מן החנות בארבע מדרגות אל מרתף חֹשֶך לגמרי. בפנה עמדה המכונה הקטנה.

אז שאלו המותצריף: אם צדיק כזה אתה, שאינך מדבר שקר, חלילה – כיצד אתה גונב מן המלכות? כלום לגנוב מן המלך אינו אסור כמו לדַבר שקר?

– אני לא גנבתי מן המלכות. אני רק לעצמי, לצָרְכִּי, השתמשתי במכונה. ביום שהיה נחוץ לי טָבעתי מג׳ידיה אחת ולא יותר. לרֹב הייתי

למה באת? – אני אומרת לו. – למה באת לקלקל את חיי אמך? ואין הדמעה פוסקת מעיני. ומה בריה זו יודעת? ומה היא אשֵמה? ואני אוהבת אותו; אמת, הוא איננו יפה כאלברט, אבל אינו מכֹער, ואני אוהבת אותו ומרחמת אני עליו – על הַשְׂנוּא. מה הוא יודע? וטוב הוא ואינו בְכְיָני. ומדי חשבי את המחשבות האלה, הולם ראשי בי מכאֵב ודומה אני לצאת מדעתי. והנה השבוע, בט"ו בשבט, לא הלך לחנות – גשמים רבים ירדו כל היום והוא שתה יותר מהרגלו. ובלילה – בלילה נפתח לו מקור־הדבור והוא שר בקול, ואחר־כך בָּכָה, בכה ושוב שר – היה לי לילה! – ומאה פעמים חזר על דבריו: שני קוצים בלב, שני קוצים בלב – מי יסבול? שני קוצים נתן לי האלהים. הנה שנַים, שנַים הם. – והראה בכל רגע ממקומו עלי ועל אלעזר – בזה „נתלה דבורו" עד שעה מאֻחרת. ותשַער היא, מה שהרגיש לבי בקרבי – ואיני יודעת מה יהיה לי ומה תהיה אחריתי ואיך אנהוג ספינתי בסערת־ים זו? רוצה אני ללכת בסתר אל ח' חיים ששון, להתנפל לרגליו, לספר לו, ושיאמר לי, מה אעשה ומה אפעל – אבל הימים סגורים וקשים.

הוא יַראה לי את הדרך הטובה ויאמר דַי לצרותי. רֹב שלום לכל הקרובים. והנני מנשקת ידיה בחבה רבה.

בתה מרת־נפש
וִידה די חדד.

יב

לאחר חג הפסח, כשיצאו היהודים אל ה„רחוב" שבעיר הישנה, מְרַשלי־הליכה וכבדי־תנועה, ראו בהשתוממות רבה, שקבוצת שוטרים שְטה ב„רחוב" ומובילה, מפה ומשם, ששה־שבעה אנשים אל ה„סריה" (המשטרה). ועד־מהרה עבר הקול המפחיד והמחפיר כאחד, שיהודים אלה מְזַיְפֵי מטבעות־המלכות הם, שנתפסו במעשם – וכֻסו כל פנים כלִמה ודאגה ורבה המועקה בלב היהודים הנדכאים. לאחר יומַים נודע, שבכנופית המזַיפים יש גם ערבים ונוצרים ומספרם עולה על מספר היהודים – והיתה השמועה לחצי נחמה ליהודים. ואולם כשנגלה, שגם ידו של ח' חיים ששון ב„ענין", היה כל השומע כמֻכה־תמהון. ורבים, אשר לא האמינו לשמועה, נשתתקו, כשראו בעיניהם את התמונה הפוטוגרַפית, שֶצִלֵם השוטר את ח' חיים בשעה שהוא עומד וטובע בחנותו את המג'ידיה במכונה. על ח' חיים ששון נפל החשד בגלל אחיו הצעיר, שהיה מְפקר בהליכותיו והיה אחד מן הקבוצה העִקרית של המזַיפים.

ונתפסו רבים למאסר גם מאלה שהיו מקֹרבים למזַיפים באיזה משא־ומתן – והובל לבית־האסורים גם דאוד חדד.

הדרישה והחקירה היו ב„מגלס אדארה", במקום שה„מותצריף" (מושל העיר) עצמו הוא היושב־ראש.

בימים ההם כתבה וִידה מכתב זה לאִמה בחברון:

לאמי החביבה והיקרה במאד, השוכנת בחדרי לבבי,
סיניורה סיניורה אסטריה די תרג'ומאן יחי שמה לעד.

בזאת באתי להודיעה כי השבוע, הודות לאב העליון, גמלתי את אלעזר האהוב. היו אצלי כל הדודות, וברוך הוא, הכל עבר בטוב. הוא שקט ושכח את ה„מעין" שלו, אבל חלש הוא וחולני מעט.

כתבתי לה שני מכתבים ארֻכּים – שלחתים אז ביד נאמנה, ואין לי מענה ממנה – האם לא קבלה אותם? ועתה אכתוב לה מאשר עובר מחֹדש – ואיני יודעת בעצמי, מהיכן אתחיל? הנה גמלתי את אלעזר בן שנה וחדש. האם לא הייתי צריכה „לתת לו" לפחות עד שנה וחצי? אבל החלב שלי מזיק לו – מה שיעבור בראשי, מאיזו דאגה שהיא, מיד נגלה בו, מיד הוא מרגיש. איני יודעת, אמא שלי, מפי מי קֻללתי, מה רע עשיתי בחיי ואיזה גלגול באתי אני להשלים – שלא תשלט טובה בביתי, שלא אמצא מנוח לנפשי. יודעת היא, מה שספרתי כמה פעמים, מידו הטובה של ח' חיים ששון – יד מבֹרכה, אין מה לדבר. ראיתי זאת ברור. אבל איני יודעת, מה היה? יָדֹעַ אדע, אמנם, אבל – מי יאמין לשֵמַע הדבר – איני יודעת, איך יתכן? כל זמן ההריון, כמו שכתבתי לה אז, היה מלאך. גם אחרי הַלֵּדה, תאמר שלשה חדשים, לא הכרתי אותו. חוששת הייתי מ„עין הרע" ולא הרביתי, גם ביני לבין עצמי, לחשב על־זה. מה אֹמַר לה? „צרה היתה כֻתנתי עלי" מרֹב שמחה. ובכל יום ששי הדלקתי נר בבית־הכנסת – „ולא יהי כִסְפּוּר" – הרבה נתתי לנצרכים. לא יהי כסְפּוּר. והדודות והקרובות היו מברכות אותי. ואמרו לי, שפָּני נשתַּנו ונתעדנו. ואיך נזהרתי בבית בַּכֹּל. ולא הסחתי דעתי ממחשבה זו אף רגע. והייתי – ממש כמו שֶׁיֵּאָמֵר: „במקום שדָרכה רגלו לְהַכּתי העפר". ואם קרה – הן בן־אדם הוא האיש – שֶׁסַּרתי כחוט־השערה מדבְּרו – ורָעַד לבי כקנה נודד. תאמין אמא, הייתי דומה בעיני, כאלו הולכת אני כל הימים על ראשי־אצבעות בין כלי־זכוכית רבים ודקים – כך היה לבי בי. ומי ידע ומי יכול להאמין, שמאלעזר באה לי הרעה? מעת אשר החל אלעזר לפקוח את העינים, ראיתי ממש – שהחל הוא „להתהפך". בראשונה לא „נתתי אמונה" למראה עיני... אבל כך היה. מזה החל. כשהיה לוקח אותו בשבועות הראשונים, היה אומר, כמו שאומרים לפעמים בצחוק, שהוא „קוף", והיה משיבו לי במהרה. והצחוק היה לאמת אצלו. הוא לקָחוֹ בידיו רק לרגע ואמר לי פעמים אחדות: „זה אינו אַלבֶּרט. אלברט – שלי הוא, כֻּלו דומה לי, וזה כֻּלו שלך – כֻּלו אַתּ". וזה ימים שאינו שָׂם גם עין עליו כמעט. והחלו לשוב ה„ערְבים" שלו, שהוא יושב בודד ומִשׁמים שעה ארֻכה. גם אמו, חמותי, ממטתה, היתה שטופה בשמחה בימים ההם – עתה החלה גם היא לראות בעיניה את הענין והיא מקוננת הרש כדרכה, וגם היא זורקת בכל מקרה קללות על ראש הקטן. וכשאני לבדי, יושבת ומסתכלת בפניו – מאליהן יורדות הדמעות:

על־עצמו על כל מה שדבר לפני ח' חיים ועל כל מה ששמע מפיו של זה – וחשב בלבו, כי לא לחנם באה שעה ארֻכּה זו, בישיבתו פה תחת השמים – הוא וח' חיים – רחוקים ונסתרים מעין כל... אולי זו היא השעה הטובה? עליו לנסות. הוא צריך לשמוע בקולו של ח' חיים, הרי הוא רצה בעצתו – וכמה אמת וצדק יש בדבריו הטובים והנעימים! ואז פתח דאוד ואמר:

– טוב, ח' חיים... הריני מוכן ומזֻמן לעשות ככל אשר אמרת. הכל אעשה – מי־יתן ויעזור האֵל...

– דם לה' והתחולל לו! יהי רצון, שיהי הכל טוב...

אחרי שיחה קלה נפרד דאוד והלך בשעה מאֻחרת קצת אל ביתו.

מאז נראו ח' חיים ודאוד מתהלכים יחד לעתים תכופות ברחובות היהודים, ויום ששי לפנות ערב, מדי שבוע בשבוע, עברו שניהם בַּסִּימטאות האפלות, לבושים חלוקים צחורים וקלים, צועדים לאטם, ופניהם מועדות, מתוך הרחבת־דעת ומתינות, כמהלכים וסופרים את צעדיהם – אל כּתל מערבי. שם, בפנה שבקצה הכּתל ממעל, היה מקומם קבוע – גם בימים אחרים, בכל מקרה והזדמנות, בבואם שמה...

דאוד בִּקר לרֹב את ח' חיים בביתו, ויש שסר לעתים גם ח' חיים אל בית דאוד; והבריות, בעת צֹרך, בקשו את האחד בביתו או בחנותו של השני, כי ידעו את קרבתם וידידותם הרַבּה.

בתקופת הימים ההם נולד לדאוד בנו השני, שנקרא בשם אֶלְעָזָר.

יא

רחל היתה מסֻכּנה בעת לדתה וחָלְיָה ארך חדשים אחדים. ורק ברֹב עמל והוצאות ואחרי שנערך „תקון־כרת" גדול לשמָה על קבר רחל אמנו, ובעִקר, אחרי ה„מצלאין" שנעשה לה וקֹרָא לה מאז ו י ד ה (חיה) – עברה הסכנה והחלימה לגמרי.

במרוצת הימים ההם ראתה וִידה ימים שונים ומשֻנים ביחס בעלה אליה. היא ראתה והכירה בראשונה בשנוי הרב, שחל פתאם בבעלה, ודאגה אז בכל הגיגה והליכותיה לשמור על הרוח הטובה, שנשבה בביתה, והיו ימים אחר־כך, שדָּמה בעלה בעיניה לאדם המשַׂחק בקוביה, אשר פעם ינהרו פניו ויצהלו ופעם יפלו ויזעפו... יום יתן קולו בצחוק רב וברנה, ויום – תִּתְעַוֵּתְנָה שפתותיו בדומיה והיו כמקללות בסתר... והשה בתחלה, וידעה אחר־כך אל נכון, כי חייה – הס הס הַמְּשחק אשר ביד בעלה ובשלה הן החליפות והתמורות, אשר תתחוללנה בנסתרות בקרב ביתה...

ואז תראה: אם שקטה נפשך והיית שמח – נודה לאל על רב חסדו – ואם חס ושלום לא עלה הדבר – נראה... אולי נראה ונמצא, כי יש „מחיצה" אחרת בינך ובינה – נראה...

דאוד שתק ולא השיב אף הגה לח' חיים.

עבר רגע ארך של דממה – כאלו שכחו שני המשוחחים את־עצמם בחשכת הערב האפל...

אחר־כך פתח ח' חיים בקול שקט:

– אתה שותק, דאוד חביבי, – חושש אתה, שמא לא אמרתי לך אלא דברים שבפה... דברים, מלים סתם... ולא למדתיך לעשות איזה דבר ממש, כאשר ילמדו „עושי סגלות". ראה, דאוד: הרבה אמרתי לך... הרבה הוא בשבילך... „בזאת תבחנו" – כתיב. מזה יראה הכל... יתברר הכל... כלום יודע אתה, מה אמרתי לך? כלום יודע אתה מטעם הליכה לכתל המערבי בערב שבת־קדש? – נסה ותראה... כשתלך בערב שבת־קדש לקבל שבת מלכתא אצל כתל המערבי, ואתה – אחר טבילה, ובגדיך לבנים וטהורים, כשתעמוד לפני הכתל והוא מזהיר ממעל באור החמה, וכשתעמוד אחרי „ערבית" סמוך לאבנים, יחידי, באין עין־זר רואה... אז תחוש... אז תרגיש בעצמך... תתחיל לחוש... מין... כמו נמשך הלב... נמשך... ומתמלא מחוש כזה... ויש שהעין דומעת דמעה... תזל דמעה אחת... ואז יקל לך, יקל ללב, ותתמלא כלך שמחה ורננה... וזה אני אומר לך: אם יעבור עליך פעם רעיון זה, אם תקרה לך כזאת – וידעת, שנחצבה נפשך ממקור טהרה, כמו שאמרת על אביך, שהיה צדיק וקדוש.

ודע, דאוד, כי זה הצער וזו השמחה – שניהם אמת הם, כי אינם תלוים בדבר, וזהו ענין החיים של בן־האדם עלי ארץ... הינו: להתאים את צרכי הגוף, השמחה וההנאה, הצער והדאגה, להעלות את כל זה מחיי הגוף לחיי הנשמה... זהו – ממשות חיי־האדם; אבל בני־האדם עושים להפך, אלה הרודפים ושוקעים בחיי־חל, מורידים מחיי הנשמה לגוף... והחיים – שנים פנים הם. יש מחזיקים בצד זה ויש בצד השני. ודמותם – כמו החותם והניר... החותם – הנשמה היא, והגוף – הניר. כתב החותם קשה לקראו. הפוך הוא, מסבך... אך העבירהו על הניר – ותראינה אותיות ברורות, נאות וישרות. וכך ענין חיי הנשמה. היא, הנשמה, מאור הגנוז נחצבה ושואפת להתרחק, להעלם מזה העולם... אך מי שמבקש, מתאמץ ושופע מחיי הנשמה אל הגוף – יגלה זיוה לו ויראה האדם הכל ככתב ברור וישר – כתב החותם על הניר... אך אלה העושים להפך: המחוקקים את כתב החותם ככתב הניר – מה אוילים הם! שוב לא יזכו לראות דבר ברור, כי היה כתב החותם עקום מעקרו, ורע הוא, ולא יזכו לעולם לראות בנעם... כזהו, חייך, הענין – זהו „המשל והנמשל". ולכן אמרתי לך לנסות את־עצמך, ונראה באחרית השנה – אם „חפץ ה' בידנו הצליח".

דאוד היה שותק כל אותה השעה, שנשמע קולו של ח' חיים, המלבב בדבורו מתוך החשכה... כשהפסיק ח' חיים את דבריו, היה דאוד כתמה

תְּיַעֵץ לי. את אשר תאמר לי, אעשה... הראה לי דרך, שאמצא תקון... מנוחה – כך או כך – ואעשה, הכל אעשה...

– לא, דאוד, איני כועס כלל, – ענה ח' חיים בקול מתון ומרגיע. – מה שיך? אני יודע את לבך... הבנתי הרבה... גם לי היו בימי נעורי כעין „קטרוגים" כאלה – אתה מזכירני... אבל יודע אני את המקור... יש ענינים רבים, דאוד... ויש בזה רזין טמירין... זה נודע מן הפגם... הפגם שב„מעשי יצירה" – והוא מן הרזין הטמירין... וידוע לרב גם־כן, שמקצת פגמו של „עולם הזה" הוא משום שנברא „בשפעה דנוקבא"... זה ידוע... (ח' חיים דבר עתה את דבריו בלשון ספרדית במתינות ובנחת, כדרשן הקורא לפני קהל מִסֵּפֶר „דרושים"). העולם הזה „מחולל מפִּשְׁעָהּ"... הוא טבוע ממנה, מהאשה... כך מובא ב„ספר הגימטריאות": „העולם הזה" – חותמה שלה הוא... של „סימנא דנוקבא"... נ ש י ם – גימטריה ה נ ש מ ה... נשמה – הינו של הכלל... נשמת הכל, של האדם, החי והצומח – של כל העולם... ו ה ע ו ל ם – גימטריה נ ק ב ה... כך מובא שם...

וכתיב: נר אלהים נשמת אדם – חיי האדם בעולם הזה נדמו ללילה אפל... וזקוק הוא האדם לאור... לנר באפלת לילו... ודאי. זה תוכל להבין... וזהו נר אלהים – נ ש מ ת אדם... היא העזר אשר ברא כנגדו. נר א ח ד... ואם יאמר אדם להוסיף עוד פתילה לנר, שתי פתילות או שלש – יוסיף אור רב – אבל לזמן מועט... כי הנר יִתַּם ויעבור קל־מהרה – והוא בחצי הדרך, בחצי לילו, ויהיה עליו לעבור רב לילו באפלה... כך הוא... מי שמוסר עצמו ליצר לבו ונוטה אזן להרבות לו אורה רבה בבת־אחת – יתם אורו מהר ויפול בסכנות וברעות רבות כמו בתוך אפלה – זהו, חביבי, הענין...

והנה גם אליך בא היצר הרע בעקיפין, בתחבולות – מהקצה הוא בא... רוח רעה היא מהיצר... אין ספק בזה. ומה תקנתו? אומר אני: תקנתו, שתבוא גם אתה אליו, אל היצר, מן הקצה השני, התרחק אל קצה אחר, לבל יכירך מכל וכל... זוהי הדרך... וידעתי אני רבים כמוך – ולא היתה אחריתם טובה... צריך לכוף ראש ולקבל על מלכות שמים... הנה, חביבי, דברת הרבה... טוב הדבר. עתה הִכּוֹן לְכַוֵּן לבך לטהרה... להתקדש – זה קֹדם כל: מִתְּחִלָּה – טהרה. מחר בבֹּקר נלך שנינו אל ה„טבילה". נעשה טבילה במים צוננים – זה ראשית. השבוע „תקח תענית" בשני וחמישי (גם אני אקח עמך – לְסַיֵּעַ לך...), ויתר הימים תפדה את צומך אצל תלמיד חכם צנוע ויְרֵא ה'; ותתן י"ח גרושים צדקה – בכל יום, כל השבוע – לעניים ולאלמנות וליתומים; ומכאן ואילך נלך שנינו בעלות השחר בכל שני וחמישי להתפלל אצל כֹּתל המערבי, תקום לתקון־חצות בכל פעם שתוכל... וביום ששי בערב שבת־קֹדש, בלא נדר – חק ולא יעבור – נקבל עלינו קבלת שבת אצל כֹּתל המערבי... כך יהיה, דאוד... ובבית – דַּבֵּר לְשָׁלוֹם עם „ביתך", „כאלו לא היית אתה" – קבל על עצמך לְאָהֳבָהּ אהבה נאמנה... הִלָּחֵם וכבש את־עצמך – ממש... אתה מבין... ותעבור שנה – שנה היא מעבר כל המזלות –

ורע, אם יחמוד? אם כֻּלם יחמדו, כֻּלם? כלומר, למה לא נברא האדם בן־חורין? בן־חורין... כבהמה וכעוף... אתה מבין – שואל אני, בכדי... בכדי להבין ולקבל עלי הכל... הכל באהבה – „נתתי את־עצמי להבין"...

– הרי אמרתי לך: דַבר הכל... אף שמתרחק אתה מאד... מוּרחק... מה פֵרוש בן־חורין? הן אנו בני־אדם... עם „שכל" ו„בינה" ומצוות וחקים – לכך אנו אומרים: ומותר האדם מן הבהמה אין, כי הכל הבל, לבד הנשמה הטהורה, שהיא עתידה לתֵן דין וחשבון – הרי הכל בפֵרוש...

– טוב, טוב, טוב מאד, – ענה דאוד במהרה כמתלהב בוִכוחו, – שֵׂכל ובינה ומצוות וחֻקים, כמו שאתה אומר, ודאי, אני מבין – ודאי, לגנוב – רע. הרי אתה עושה, הדה, חטא, נזק... „לא תרצח" – בר מינן – ודאי. לשַקר. לרַמות, ללכת רכיל – רע. הכל רע. חטאים. אבל... בזה, בזה – איזה הזק יש כאן? אם, למשל... כלומר... אם אדם – אתה מבין – מה הזק יש כאן? ואם הֶזק כאן – למה נוצרה תאוַת־לב כזו באדם? ממה־נפשך! למה אסרה תורה?... זה אני שואל...

– זוהי אפיקורסות, דאוד, רחמנא ליצלן – זה ודאי נשאר לך מילדותך, מזמן שהיית אצל ה„אנגליזים" – כמו שספרת לי פעם – מה יש לשאל בזה, דאוד? כך ברא ישתבח שמו את עולמו. אסור הוא אסור. יש מצוות, יש משפטים ויש חקים. חֹק – הוא חק. אין טעם לחֹק. ומה היא פרה אדֻמה? ושעטנז? בשר בחלב? – חֻקים...

– במטותא, ח' חיים, הרי אמרת: אנו מדברים – אמרת, שאדבר: אלה החֻקים, כל החֻקים: בשר בחלב, שעטנז ומצות מילה – מאי איכפת? חֻקי ה' הם – וְנַעֲשֶׂם: אדרבה: בשמחה אנו עושים את המצוות ואת החֻקים. אבל כאן, הרי דומה הדבר כמו שאומרים לאדם: – הרי לך מאכל – שְׂבַע ואל תאכל... – בשעה שהאֹכל מֻנח תמיד לפניך. ואיך, הדה, איך אפשר לשבוע מתוך רעב? – מה טעם למכשול? זה אני שואל: למה המכשול?

ח' חיים הפסיק את דאוד ואמר:

– אמֹר יחד אתי: „קר"ע שט"ן – קבל רנת עַמך, שַׂגבֵנו, טַהרֵנו, נורא!" הבנתי את הכל, דאוד. אין צֹרך שתדבר עוד – ידעתי... ולכן שמעני עתה, די עד כאן, אל תרחיק ללכת, אחי. הן אתה מתענה על־אודות „ביתך" (כנוי לאשה) – על־זה אתה מֵצר, זה ענינך – ולמה תפליג בדברים? לא טוב, אחי, לא פללתי... שמעני –

דאוד הפסיקו ואמר:

– רואה אני, שהנך כרוגז עלי, ח' חיים. הן הסכמת, שאדבר... לפניך גליתי את לבי מעט, כמו שאמרת, כמו לפני אבי... מתוך ענין אשתי... חשבתי תמיד על כל אלה הענינים... ורציתי לאמר לך, שאם גם אִפָּטר מאשתי – נראה לי, שאין לי תקנה... לי אין תקנה... מי יודע מה יהיה בסופי... אני ירא אפילו לחשב על ענין זה... ובאתי לשמוע מפיך, מה

— חפצתי לשאלך פעם ככה — פתח דאוד בישרו גם הוא את ישיבתו — כלומר··· אתה ודאי תדע··· מדוע נברא בן־האדם עם יצר הרע? למה נברא יצר הרע? למה נברא האדם עם, הדה, עם··· חשק גדול··· תאוה כזו בלב — ומצד אחר, הדה, אָסור לו··· אִסור חמור··· בודאי יש סבה לכך··· מה אומרים יודעי־תורה?

ח׳ חיים רצה לענות לו דבר — אך דאוד המשיך מיד והוסיף:

— הרי אני··· רואה אני בעליל··· ראיתי בעצמי··· כי אילו היתה לי אשה אחרת יפה יותר··· ממש יפה — חוששני, שכלום, כלום לא היה מועיל לי··· בשבילי לא היה בזה משום תקון··· וזהו צערי··· אני חושב, שכל בני־אדם הם כך··· אני חושב כך··· ואולי לא כן הוא··· אפשר רק אני הנני כך··· אבל למה, הדה, למה „יצאתי” כך? אני חשבתי הרבה··· ראה: כל דבר, כל חפץ, יאהבהו האדם יותר כשהוא שלו, כשהוא ק נ י נ ו שלו, אז יעלה ערכו בעיניו — חוץ מהאשה כשהיא שלו — אתה מבין — אז, רצוני לאמר, ירד ערכה··· יחסר הרבה··· לא כך? וזה הענין הוא רע··· קשה להבין··· ולמה אני, הדה, למה אני כועס ומצטער? על שכל בני־אדם שמים עצמם צדיקים··· והם — צבועים··· כך רואה אני··· זאת היא צביעות··· עושים חנופה לעצמם... איש חומד אשת רעהו... חומד... ויותר מחומד... כך, הדה, כך הדבר... אין אדם מסתפק... אף אחד אינו... „אינו שמח בחלקו” — וכלם שותקים... שותקים... ולמה־זה נברא האדם כך? —

ח׳ חיים היה כתמה לדברי דאוד, שיצאו מפיו בהתאמצות, בלי הפסק ומרגוע — כאילו היו למעמסה עליו ימים רבים; הוא לא היה מוכן לענין כזה... ואמץ את־עצמו לענות לדוברו בקול מרגיע ואמר:

— טוב, טוב... דַּבֵּר... אין דבר... טוב... שתדבר... הסר מעליך את ה„קלפות”; אלה ה„דבורים” שלך קלפות הם··· קלפות שדבקות בנפש··· צריך פעם להוציאם מהפה — ויפלו — דַּבֵּר, דַּבֵּר··· אבל תמהני, מהיכן לך, מהיכן הגיעה לך כזאת? מתי היה לך זמן לחשב בדברים כאלה — איזה שֶׁלחני אתה? — אמר כמבקש להתבדח קצת — מאמין אני, שהנך טועה הרבה בחשבונות — אה, דאוד?

— מתי חשבתי — אתה שואלני, — אֹמר לך, ח׳ חיים: ערב ערב כשישבתי לבדי על גג ביתי, שם עלו תמיד מחשבות כאלה בראשי, בלי סוף··· לבדי לבדי חשבתי — ואמנם הייתי חש בראשי אחרי שעות כאלה··· יראתי, שלא יהיה לי, הדה, שלא אשתגע... מה אגיד לך? — —

— ובאמת אין לחשב ככה, דאוד! מחשבות אלה — הן עצמן יצר הרע··· זהו יצר הרע, איך אומר הכתוב: וכל יצר מ ח ש ב ו ת לבו רק רע כל היום··· זהו···

— טוב··· יהי כך··· אבל האם לא צריך, הדה, לא צריך לדעת מה לענות ליצר הרע? אני איני מוצא, מה לענות לו··· איני מוצא תשובה לדברים כאלה... למה נברא העולם כך... כלומר: הפוך... עקום... מֻפלא הדבר בעיני··· למה נוצר הלב לחמוד ואסור לו לחמוד? ומה הפסד

איני מבין··· איני יודע··· כלום הכונה מן השמים כך··· להזיק? למה „בת־זוג״?··· ואני זה שמונה שנים··· אנכי נענה ביסורים קשים ומרים··· למה היה גורלי ככה? מה פרוש? ואני רוצה לדבר׳ הדה׳ לגלות את הלב··· הראני אתה איזה דרך שתוכל··· איזו עצה··· שתתן··· אשמע בכל לב···

— דבר, דבר׳ חביבי׳ כל אשר תרצה··· ירחם ה׳ אני שומע בכונה רבה···

— הנה שמונה שנים חכיתי··· איני יכול עוד··· איך אומר הפסוק? „אהבתי את אשתי״ — ואני אומר: שנאתי את אשתי··· איני יכול לראותה פנים··· ביתי הוא בשבילי גיהנום··· כך הוא בשבילי··· משעה שראיתיה, מרגע הראשון׳ לבי כבד עלי··· מה שנערך בלב זה שמונה שנים··· מה··· מה שנאפל בו קמעה קמעה··· מה אמר לך? איני יודע׳ איך לאמר···

— כך··· כך··· אפשר להבין···

— ואם אמרתי לגרשה׳ מבין אתה׳ כמו שיקרה לראובן ולשמעון׳ יבואני פחד׳ מגור ממש··· שארד··· שיאבד לי הכל··· ועוד׳ עוד ענין: לא רק זה העקר··· לא רק זה···

דאוד הפסיק את דבריו·

ח׳ חיים אמר אחרי רגע קל: ואולי היתה הצלה׳ לו לקחת אשה שניה··· נמצא דרך··· איזה אפן··· היש לך עין במי שהיא? אולי...

הוא בקש להדור במבטו בפני דאוד לאור הסיגרה׳ שמצץ במלא פיו·

— הנה אני אומר לך׳ ח׳ חיים: לא זה העקר··· לא רק זה···

— הינו? אתה רוצה לאמור׳ ש··· שאין לדעת׳ מה יהיה גורל השניה? שמי יודע··· אה?···

— לא··· לא זה דוקא··· העקר הוא··· שעלי··· שצריך אני׳ הדה׳ לגלות הכל··· מה שבלבי תמיד···

— אדרבה — דאוד׳ חשב אותי לאביך׳ לאח גדול׳ אנו מדברים — מה יש? אחים אנו... יהי רצון׳ בעזרת האל׳ יצא דבר־מה···

דאוד הדליק את סיגרתו ואמר:

— ואני לכך באתי אליך··· תאמין לי··· לבי אומר לי׳ שרק אדם כמוך׳ ירא ה׳ ובעל לב טוב ורחמן כמוך׳ יוכל להבין··· אתך אפשר לדבר על׳ הדה׳ המציק ללב··· שהרי בעקר׳ אתה יודע מבלי שיספרו··· רציתי לפעמים ללכת אל איזה „חכם״׳ אל אדם בעל־תורה — באמת, כך חשבתי, לשאל׳ לדבר... לא היה׳ הדה··· כלומר, לא נמצא לי איש קרוב׳ ידיד··· בכלל׳ יודע אתה׳ אין לי קרובים··· ואולם אל תחשב׳ שזה··· הדה··· נחוץ דוקא עתה··· אולי רצונך ללכת לנוח׳ מוצאי שבת־קדש׳ ואני מעכב בך···

— לא׳ חייך׳ דאוד׳ נוח פה; קריר׳ ונוח לשבת פה׳ שעות רבות יושב אני כך׳

ח׳ חיים היה סקרן קצת לשמוע את דברי דאוד — הוא ישר את ישיבתו בספה דרך־קבע··· בחשכה לא יכול דאוד לראות את פני איש־שיחו והיה מרצה בכך׳ שלא יחולו עליו מבטי־עיניו של ח׳ חיים·

'אשתך היא כזו: בת־זוג... דבר נאה...

דאוד היה כנדקר בלבו: בת־זוג כזו – ובכן אין תקומה... והוא קוה להציל מדברי ח' חיים איזה פתרון... פתרון לטובה... הוא רצה לפתוח את פיו, לשפוך ולהערות לפני ח' חיים כל אשר הכין לדבר היום... אך דברי ח' חיים באו כמחסום לפיו...

והשמש החלה שוקעת, שעה קלה נסתמנה באפק הגדול מצד מזרח מערכת צבעים כהים ונוגים, ודמדומי בין־השמשות, רבי־דומיה וטעוני־הזיה, היו כרוחות נטרדות המהלכות ערטילאין בחללו של היקום עד למרחקי ההרים האלמים, השומרים בחבם דבר דורות ויובלות רבים, שנקפו ועברו.

וכשלא ידע דאוד כיצד לפתוח את סגור־לבו, אמר מבלי חשוב:

– בת־זוג אתה אומר... הרי הכל גלוי וידוע לפניך, ח' חיים...

– לא, חביבי, – ענה ח' חיים, – רק מעט אנו יודעים... מעט מן המעט... הסתום רב עַל המפורש... ניצוצות־הקֹדש הולכים ומעטים... רב החשק על האור... מדור לדור הולכים ניצוצות האור הקדום הלֹך ומעֹט... הרי לכך רבים החִלין בעולם... חלין, חלין... לכך אין נראה לעינינו דבר גלוי אלא לעתים רחוקות מאד... אין מופיע נס ופלא לעין... הלא יכֹל תוכל לשאול, דאוד, למה־זה אז, בימים קדמונים, רבו הנפלאות והנסים, ועתה – נסתם הכל... ואדרבה, הרי עתה זקוקים אנו ביותר למופת, למען הוכיח גלוי... אלא משום שרוח־הקֹדש הולכת ופוחתת... אז, בימי קדם, היה עוד העולם חדש וניצוצות־הקֹדש היו נמצאים לרוב... הינו, ניצוצות האור הגנוז... והיה מקום־שליטה לרוח־הקֹדש, ולכן נראו האותות והמופתים... והיו נביאים... הנבואה היתה „חזון נפרץ" כמו שכתוב... ורוח־הקדש לא נגלתה לא רק ל„אבות", כי גם להָגָר השפחה... וגם ללוט... ורק אז, באותו זמן, יכול היה להיות מעמד הר־סיני, „התגלות עצמותו יתברך", כי רבו עוד ניצוצות־הקֹדש ויכלה רוח־הקֹדש לשרות כאן... למטה. . אך עתה, מרוב הפגם והטמאה, הולך האור ונדחה, הולך וחסר... ולולי התורה הקדושה וישראל – הממשיכים את חוט „החסד" ו„התפארת" – מי יודע, מה היה סופו של עולם זה... ותדע מכאן: עד־כמה חובה עלינו להרבות טהרה וקדשׁ, למשוך את ניצוצות האור העליון... כן, חביבי –

ואז התמודד ח' חיים ואמר: נרד להתפלל ערבית כאן אצלנו; קשה שעה זו... הרי חש אתה ממש, כיצד נעקרת „הנשמה היתרה" ממך – מוצאי שבת־קֹדש... „צרות לב" שלי מתעוררת אצלי בעתות כאלה...

והם ירדו לבית־הכנסת אשר בקצה החצר הארכה.

אחרי ערבית והבדלה ישבו לעשן סיגרה ולשתות ספל קהוה על הגג באויר הקריר.

דאוד בקש שלא להחמיץ את השעה, וכאשר כלה לשתות את הקהוה ואמר „שבוע טוב ומבֹרך" וקבל את מענהו של ח' חיים: „עליכם ועלינו מבֹרך, חביבי" – הוסיף מיד:

– הנה אתה אומר, ח' חיים, ש„בת־זוג" מן השמים... וכיצד יתכן זה?

ועתה גם הכל אצלי צנוע ובינוני – ברוך ה׳ יום יום...

– אם כן, ראית, ח׳ חיים, „עולם" – כאחד ה„פרנקוס" הבאים אצלנו?

– ראיתי הרבה. בוינה עשיתי הרבה... יותר משנה – הייתי חולה: „צרות לב"... עד־עתה יש לי שריד מזה – הייתי שם בבית־החולים איזה חדשים – ושם עבר עלי ענין מפלא... והרבה העמקתי וחשבתי בענין זה... אגלה לך:

פעם הולך אני, כובעי בראשי ומקלי בידי, על־יד גן העיר, גן נאה להפליא, וסיגרה שחורה בידי - גפרורים לא היו אתי. עובר אדם וסיגרה בוערת בידו – אדם ככל בני האדם, לבוש נאה, לא יותר נאה ממני, ואני אומר לו: ביטה... ביטה, מין הר... ומבקש אני להדליק את הסיגרה – הדלקתי, הסירותי את כובעי והוא הסיר את שלו והלכנו איש לדרכו. ואנשים, העוברים ושבים, הסתכלו בי ושוחחו כמשתאים.

– מה ישׁ? – אני שואלם.

– מה ישׁ? זה הקיזר (הקיסר)!

– מה אתם שחים – האמנם?

– כן... כן... זה היה הקיזר, – ענו לי.

זאת עברה עלי – הייך. ולאו מלתא זוטרתא היא – על דרך: והיו מלכים אומניך... ושים לב, כי זהו אותו המלך עצמו, שנתן לאדוני אבי ע"ה את ה„נישאן" (אות הכבוד), אבל די בזה...

– ואני – אמר דאוד – תמהני תמיד, שח׳ חיים לא היה ל„חכם" ובחר ב„מלאכה". הלא יכול להיות „חכם" מבהק...

– לצערי לא למדתי הרבה בנערותי. פזור־דעת היה לי ולא היתה „אומרת (מרשה) לי הבריאות לעסוק בעיון. הרופאים צוו, שאלמד מלאכה... תמיד צוו... כשהייתי בן־שלשים, למדתי עם ח"ר פריסיאדו המקבל מעט תורה מן הנגלה ומן הנסתר... ובמלאכתי, ברוך השם, יש לפעמים משום תקון לנשמה: כשאני עוסק בדבר של קדשה לבית־הכנסת או לדבר־מצוה, תאמין לי, הנאה רבה יש לי... אני מרגיש ענג... והכלי יוצא, כמו מאליו, מתוקן מתחת ידי, הולך ומתיפה ומשתפר. אך בענין „עבודה" של אנשים ונשים – אי...

דאוד שתק ובקש להסב את השיחה אל ענינו, אשר היה נתון לו בכל לבו בימים ההם. אחרי רגעים אחדים פתח ואמר:

– ח׳ חיים, זוכר הוא, ששאלני, באיזה חדש נולדה אשתי. שאלתיה: היא נולדה בערב ראש־השנה, שני ימים קדם ראש־השנה.

– בערב ראש־השנה? חכה, – אמר חיים במתינות. – בערב ראש־השנה אתה אומר, – אהז כן. זהו: מזל בתולה... אלול... ומה אמרתי לך? היא מזלך – „בת־זוג" ממש... וידוע זה: כשהוא מ„שור" והיא מ„בתולה" – זהו: זוג. תדע, דאוד, כי „בת־זוג" ממש יש אחת מני אלף – על־הרב הנשואים הם זווג, שמכריזים עליהם פלוני לפלונית... אך בת־זוג, דהינו מתחלת בריתם, מיום הולדתם על־פי מזלם, זוהי – אחת מני אלף ורבבה...

הגג שבהר, נשקף כל האפק של המזרח הפתוח למרחביו: מקרוב ישכון כפר־השלח הצנוע והדל, מרחוק יֵרָאו פני ים־המלח, בקעת הירדן ויִנָּשאו הרי מואב והגלעד – וכל המרחק טובל וטובע באורות נוגהות, כחושפות לעין הרואה טיבה של ההויה הַקַּיֶמת, השאננה, הנצחית.

הם יִשְׁרו את ישיבתם למול מזו"ח ומאחריהם נָשבו והתגלגלו רוחות קלילות על ערבם. ח' חיים גמר זה־עתה את כל התהלים ורוחו טובה עליו מאד.

לפניהם עמדו על שלחן קטן טַבלת־כסף קטנה עם כוסות־כסף מלאות יין ומעט פֵּרות – לכבוד האורח. הַטַבלה והכוסות מעשה־ידיו של אבי ח' חיים הן. על הטבלה תמונה בולטת: מלכת־שבא לפני שלֹמה המלך. שלמה יושב על כסאו ומלכת־שבא צועדת לפניו ומאחריה עומדים שריה ועבדיה בשורה ארֻכּה.

וממעשי־ידיו של ח' חיים הֶראה לדאוד גביע גדול של כסף: מצד אחד צורת איש מחזיק ספל ומקָרבו לפיו, ומסביב מתפתלת גפן בשריגיה, עליה ואשכלותיה – ותחת התמונה חקוק: „נֹח – וישת מן היין".

דאוד הסתכל בטבלה ובכוס והִלל את „מלאכת המחשבת".

– אדוני אבי – אמר ח' חיים – היה אמן גדול... בַּעֲונותינו הֻכרחנו למכּור הרבה – רק דברים מעטים נשארו לנו. עבודתו היתה ע ב ו ד ה. כשבא המלך ה„נֶמצי" (אוסטרי), מי עשה את המתנה, שנתנו לו ה„אשכנזים"? – אבי עשה אותה. (הספרדים נתנו לו ספר־תורה קטן בתיק כסף וזהב). האשכנזים נתנו לו מנורת־כסף עם חשוקי־זהב – ומסביב לַכַּן חקק אבי תמונות מכתבי־הקֹדש: קריעת ים־סוף, יהושע נלחם בעמלק, בני ישראל עוברים את הירדן, ועוד. באמצע המנורה חקק את שם הקיסר והתַאריך. כשקבל המלך את התמונה, שאל על האמן והביאוהו לפניו – חַייך. אז נתן לו „נישאן" (אות כבוד) – שמור הוא אתנו (ויש לי רמז בענין זה... אספר לך פעם אחרת), ידי־זהב היו לו. ואני, כל ידיעתי ממנו לי, ואני לא נתתי בנערותי את דעתי ללמוד... זה, שאני יוֹדע, חן וחסד הוא מלפניו. בנערותי הייתי רודף – מה הייתי רודף? לראות „עולם", לראות חדש, תמיד אהבתי לסובב... להתהלך... הייתי במצרים, בסטַמבול, בוינה הייתי. חצי עולם עברתי.

– והוֹצאות, כסף? לזה דרוש כסף –

– אדוני אבי היה בעל כסף – במותו אתרע מזלי. אני נולדתי במזל „מאֹזנים". כשעלה הוא – ירדתי אני... כאן הסבה. גם אשתי הראשונה היתה בעוכרי... הבאתי אותה מסטַמבול... אהבתיה הרבה – בריה יפה היתה – אך היא מתה. עתה יודע אני קצת את הענין... ואשתי השניה – לא שמעת? זו היתה „בת נעוַת המרדות" – הלכה אחרי מְשלמים – מארם צובא היתה. ועתה אשתי זאת – אלמנת תלמיד־חכם היא, נזהרתי הרבה לבל אטעה – לקחתיה, אף שידעתי שאין במזלה כלום – צנועה היא וטובה –

דאוד רצה לשאלו הרבה ענינים, שהיה מכַוֵן תמיד למצֹא שעה מְכשרה לכך, אך ח׳ חיים מהר לקום ממקומו והיה כנחפז לסגור את החנות.

אז הלך דאוד לחנותו (כשהיה נכנס לשֵם שיחה אל ח׳ חיים, היה מוריד בחנותו את רשת־החוטים דרך סגירה עראית) וסגר גם הוא בשעה מְקדמת קצת והלך הביתה.

הוא הרגיש את־עצמו כל אותן השעות עיף ומְרֻשל; ודברי ח׳ חיים כאלו צברו לפניו שאלות וספקות רבים... הוא לא תמה על שהיטיב ח׳ חיים „לראות" (מה שחשב תמיד לדבר־שוא...), שהרי יש אנשים שיודעים פחות או יותר מהליכותיו... ואולי שמע ח׳ חיים קצת מזאת – אלא על אלה הדברים הנעימים כל־כך לאזן, השוטפים מפיו כמו מתוך מעין... וביחוד תמה על דברי הידידות והחנינה שמלא ח׳ חיים את פיו – על שהבין את צערו... „בעל יסורים אתה... תפוס... מה יודעים האנשים הרואים לעינים?"... מי מהאנשים, מי מהם, אמר רגע לָדין אותו לכף זכות? אלה – יודע הוא ממבטי עיניהם – חושבים בלבם: „זה רוצה לגרש את אשתו, אך הוא חרד על כספו, ולפיכך הוא מושך בעל כחמור..." זהו הכל... אבל היסורים שלו... הצער... הנגוד ליצר הרע... וזה אשר נסה כמה פעמים לשאת את פניה... לַהֲפוך... כל זה כאלו מבין הוא, רק הוא, ח׳ חיים...

ואולי יעלה באמת בידו של זה למצֹא את הרמז, את הפתרון של חייו... למה עלתה לו ככה? אולי. הנה הוא עיף... עיף... קֵץ בחייו... הרי גם אמו, זו ה„לביאה", הוא האשם בדבר, אשר נפלה למשכב לבלי קום... אולי יבוא התקון על־ידו של ח׳ חיים... אך הוא צריך לבאר לו הכל... כל אשר בלבו... – הוא לא דבר אתו אף פעם מאשר בלבו... – ואז ישמע ויעשה מה שייעץ לו – כן, הוא יוכל לקוות לדבר ממנו... סוף־סוף יותר מכל הקמיעות ו„העשיות" של אמו אצל כל „פותחי־גורל" – הרי ח׳ חיים מדבר אליו תמיד דברים הנוגעים אל הלב... הוא יחכה להזדמנות לשוב ולדבר עם ח׳ חיים.

י

ח׳ חיים בקש את דאוד לפעמים לסור אליו אל ביתו ב„שכונת מונטיפיורי" – בשורת הבתים הראשונה אשר על ראש ההר. לביתו לא בא איש אלא לעתים רחוקות מאד. אין לו מקֹרבים – ממשפחתו העתיקה נשאר הוא ואחיו, צעיר ממנו לעשרים שנה (גם עם אחיו, שהיה רחוק בטבעו ממנו, לא התרועע); רק בן אחד, בן־שתים־עשרה, יש לו.

ביום־שבת אחד, לפנות ערב, בא דאוד אל ח׳ חיים בביתו. הם ישבו שניהם לבדם על הגג הארֹך, אשר מעקהו עשוי טורי אבנים כשִני חומה – כאותות־זכרון, נִצָבות לשמו של אותו יהודי חשוב, משה מונטיפיורי. הם ישבו על ספה קטנה בעלת משענת־עץ ורפודה בכרים. מכאן, ממרום

אלה הרמזים... את אלה החידות... זהו עצם החיים שלנו: לתפוס את הרמזים – את הכַּוָּנה... הסוד... הפתרון... לכך צריך להיות נתון לב האדם... ואפילו בדברים קלים: יוצא אתה, למשל, בבֹּקר מביתך ופוגע אתה באיש פלוני או בדבר פלוני ודבר לך כה או כה, או נודע לך ענין כזה וכזה – עֲמֹד וְחֲשֹׁב, בן־אנוש... חַפֵּשׂ, מ ה יש כאן?... למה היתה כזאת? עשית היום דבר זה, נתקלת בענין זה וזה – עֲמֹד וחַפֵּשׂ את המקור – לָמָּה זה רומז? מה טעם הדבר? ואפשר תמיד למצֹא... אני כשלעצמי כך דרכי מאז... אני מדבר מעט – וחושב הרבה... חושב אני ומחפש... כי, נְקֹט כלל זה בידך, דאוד: א י ן מקרה בעולם... הכל קשור ומסֻבך... דבר טמון בתוך דבר... וזוהי דוקא כַּוָּנת קהלת: מקרה א ח ד לַכֹּל... הַינו, הכל קשור ענין בענין... שַׁרְשֶׁרֶת אחת ארֻכּה – ואין סוף... ורק ב ז ה ב„אין־סוף" יונק העולם ממקור הטהרה, ממקור ה„אין־סוף" עצמו... זהו, חביבי... ודע לך, דאוד, שכך הוא, שאין מקרה, סתם מקרה, בעולם – שהרי אנו, אין אנו סובלים בחיינו א ף ר ג ע „מקרה". אם אעמוד אני ואקיש בפטיש זה שבידי על השלחן – מיד אתה טוען ושואל: למה אתה דופק? מה טעם לדפיקה בלי תכלית? הרי שאי אפשר לנו א ף ר ג ע לסבול ענין של מקרה, בלי תכלית – ומה־גם שנות חיינו וימינו ומעשינו הארֻכּים – הכל מלא ענין ותכלית... יש רמז וסוד לכל הענינים... וצריך לחַפש... לכַוֵּן את הלב... ותמה אני על אלה שמדברים הרבה וחושבים מעט... העִקר – כִּוּון הלב... ומי שזוכה להכנס אל הענין, מי שעלה בידו לדחוק עצמו ולבוא אל ד ר ך ה ר מ ז י ם – הוא מתחיל ל ר א ו ת באֹפן ברור... מתחילים להִגלות שבילים שבילים וענינים רבים מתבררים ומתחַורים... אבל זה נתון ללב כל איש ואיש – כל אדם יכול לפתוח את לבו להבין בתכליתם של הדברים... זהו מה שאני אומר: לַכֹּל יש תרופה... ואתה – אם מקורך ברוך – כמו שספּרת לי על מר אביך שהיה צדיק – תוכל לתקן... לתקן הכל ואז תרגיש מנוחה... דרושה קֹדם לַכֹּל מדת ג ב ו ר ה; גבורה – זה הַמַּפתח; „מי גבר – יחיה". וזוהי כַּוָּנת הפסוק: מי שמדת גבורה בו – יחיה; ידע מה הם חיים, ולא יראה מָוֶת – ולא יראה ר ע ה בַּמָּוֶת... זהו... צריכה מדת גבורה; להתגבר על יצר הרע– זה קֹדם כֹּל... פגע בך מנֻוָּל זה – התגר בו מלחמה, הַראה גבורה! אם נפל הוא מנֻצח, והיית אך שלֵו ושמֵח בחייך; ואם נפלת אתה בידיו – בר מינן– והיית לעבד נכנע – ואין מנוחה. העִקר: חֲזַק ואֱמָץ! הוא, יצר הרע, הרבה טכסיסים לו: פעם בְּכֹה ופעם בכֹה... לזה בא במדת ממון, לזה בא בתשוקה לאשה – בך מתגָרה הוא בזה... בנשים... ידעתי – אה? כן... כן... אֱמֹר אתה בעצמך...

– אמת, ח' חיים, אמת, – ענה דאוד כמצטחק. – כשאני רואה אשה, מה אעשה? רואה אני... מיד רואה אני הרהורי עברה... מה אעשה? אני... זה... מודה על האמת...

– כן, דאוד, אמרתי... ירחם ה' עוד עלינו לדבר, אם ירצה ה' – אני מקוה, שישתנה הכל לטובה... יהי רצון...

– רוצה אני באמת...

– שמע, דאוד, – היסיף ח׳ חיים להסתכל ולדבר בקול מתון, – קו־האהבה מרֻסק אצלך... מקטע... רסיסים רסיסים... וקו־החֵשק הולך ומתפתל... הנה... ומזה יוצא ריב ומדנים... וקטרוג... ככה... אתה שבוי, אמרתי... שבוי בסטרא אחרא – והבנתי את הכל... מזה השבתת השלום בביתך... כאשר ספרת לי פעם לפני חצי שנה... ומזה ה„מרה שחורה״ שלך... וצפוי אתה לסכנה... לסכנת עברות חמורות... אה? לא אמת? הנך נמשך ונלחם... נמשך תמיד – אחרי יצר הרע... אך נקי אתה... ידעתי. באמת, רחמנות עליך... קו־העֹשר – אינך יכול לשער... מה שמור לך... מזל מבריק ונוצץ כזהב ומלא פגימות... פגימות... מי יעמוד בסוד ה׳? ונראה, שאמת מה שאמרת, שממנה... מאשתך הגיע לך הרבה... צריך פעם לראות את ידה של אשתך – באיזה חדש נולדה? שְׁאַל אותה – אני יכול לדעת בלי לראות את כף־ידה.

– איני יודע – אשאל אותה.

– כן... חביבי דאוד, זהו...

וח׳ חיים שב לעסוק בעבודתו – ונשתתק.

דאוד ישב ועשן סיגרה, כשהוא כפוף לצד השלחן כטרוד במחשבתו, וחכה לדבריו של ח׳ חיים.

הלה הגיש לו בפעם השלישית משיורי הבקבוק ואמר כבדרך־אגב:

– האם לא אמרתי לך: כשמדברים, יוצאת תקלה... גרמתי לך ודאי צער...

– לא, ח׳ חיים, להפך; אלא...

– שמא תאמר טעיתי או הגזמתי בדברים... אה?

– לא... לא אמַר...

– כך... כך... רואה אני מזה, דאוד, שבעל־לב אתה... מודה על האמת... לאו מלתא זוטרתא: מודה בגלוי... לאו כל אדם „נותן עצמו בכך״... אשרי אדם שכך מדתו... אמרתי: בעל יסורים אתה... בני־אדם רואים ואינם יודעים דבר... מה הם יודעים? רואים: דאוד חדד, בחור בעל־כסף מעט... כעזן... קמצן... וזועם על אשתו – מה הם יכולים לדעת? מה שנעשה בלב האדם... הם – זה דבר אחר... ירחם ה׳, דאוד, יש תקנה... לַכל תרופה בעולם הזה... קשה ומסֻכן הוא גורלנו בעולם... אך צריך האדם להתגבר... איני אומר, כי קל הדבר... להפך, אני אומר תמיד: קשה המלחמה בעולם הזה... הרי אמרתי לך כמה פעמים מסֻבבים אנו קטרוגים... קטרוגים... (ח׳ חיים הוציא את משקפיו והניחם על השלחן ומתח את רגליו במושבו). עולם זה נברא מפסלת של מעשי בראשית... אמרתי לך, כמדֻמני... ולכן רבה בו הטֻמאה על הטהרה... רבה בו השפעת חַמָּה מהשפעת הלבנה... לכן מדת הדין שולטת בו... כך מביא ה„זהר״, אם איני טועה... ועוד אגיד לך: חיינו בעולם הזה מלאים רמזים, רמזים... הכל הוא רמזים... כך דעתי... כך אני מבין... ובן־האדם אין עליו אלא למצא את

אחרי רגעי־מספר שאָלוֹ ח׳ חיים מבלי הפסיק עבודתו: מה לך, דאוד? שֵב.

כשישב, הוֹציא ח׳ חיים מאחרי גבו, ממקום שבתו על הכסת הנמוכה, את הבקבוק של מי־שקדים, לבָנים כחָלב וקרירים, והגיש כוס גדולה לדאוד. זהו משקהו של ח׳ חיים בימות הקיץ. כך היה שותה אביו בקיץ, ופה במקום הזה היה מֻנח גם אצלו הבקבוק תמיד, ואביו ספר כזאת על זקנו...

דִבְּרוּ על זה ועל זה – וח׳ חיים הגיש לדאוד כוס שניה: „שתֵה, חביבי, – הרי זה לא ישַכֵּר – אדרבה, מי־שקדים מבריאים ומניחים דעתו של אדם..."

– מה לך? מה לך היום, דָוִד? – שאל ח׳ חיים בקול מתון. – תן... תן את הכף, דָוִד... רואה אני, שהגיעה השעה, שאֶרְאה לך... תן, נראה.

דאוד הושיט את ידו מתוך בת־צחוק. הוא חשב תמיד בפקפוק על „הבנה" זו ובקש את ח׳ חיים פעמים אחדות על זה רק לשם סקרנוּת...

ח׳ חיים יִשֵר את משקפיו התקועים מאחרי אזניו, העביר את ידו על פניו, לקח את ידו של דאוד והניחהּ באֹפן נוח לפני שֻלחנו הנמוך וכִוֵן את מבטו בכף־היד רגע ארֹך. הוא הסתכל דומם. דאוד ראה, איך הלכו ונסתמנו לאט לאט רשמי תמיהה בפניו של ח׳ חיים והוא כמשקיע מבטו ונאחז במראה מושך־לב... אחרי רגעים ארֻכּים פתח, בהביטו עוד בכף־היד:

– דָוִד, דָוִד... לא לחנם הדבר... לא לחנם... מכאן ראיה...

– מה לא לחנם?

– אני רואה... קו־החֵשק... קו־החֵשק גוזמה... גוזמה ממש...

– מה... מה קו־החשק?...

– ונולדתָ, ודאי, במזל „שוֹר" – באִיָר ודאי – אַה?

– לא, בסיון, בעשרים ואחד בסיון נולדתי.

– אבל, הֵינו הך... ודאי היתה השנה מעֻבֶּרת... והאמת היא, שנולדת במזל „שוֹר"...

– ובכן?

– וקו־העֹשר... וקו־החיים... וקו־הקמצנות... כֻּלם עמֻקים מני־ים...

– ובכן אֱמֹר מה, ח׳ חיים?...

– כן, אתה רוצה שאֹמַר... אני מבין... אבל כמה פעמים יצאה תקלה... לא טוב לראות אצל אחר את הנעלם...

– אבל לי, ח׳ חיים, אין דבר...

– לך הייתי אומר הכל... אני רואה, שאוּזה, בכל־זאת, בעל יסורים... באמת... הנך תפוס... תפוס...

– אדרבה – אֱמֹר, ה׳ חייט...

– אבל תנאי אתנה, דאוד, אם תסכים לקבל עליך לתקן את הענין... לתקן את הפגום... אם לא – לא כדאי...

– נעשה ונשמע, ח׳ חיים.

– עמא פזיזא דקדמיתו פומיכו לאזניכו – אה?

בודד לרב, מאחרי רחוב־הסוחרים. היא סגורה תמיד בדלתות זכוכית, כי אפלה היא ברבה, כדרך חניות הצורפים. הוא מתפרנס בנחת. לפנים היו אביתיו עשירים. גם החצר העתיקה והגדולה, בעלת שלש הקומות, זו שממעל לחנותו, היתה אחזת אבותיו, ונמכרה על־ידי אביו. אך את החנות השאירי להם בני המשפחה לצמיתות, כי בהנות זו עבדו במלאכת־צורפים גם אבות־אבותיו, דורות רבים.

דאוד היה זקוק לעתים קרובות לעצתו ולהערכתו של ח׳ חיים ששון בטיב חפצי־זהב וכדומה, והיה בא לפרקים לחנותו. ימים רבים היה ח׳ חיים עוסק עם דאוד כדרכו עם כל הבריות: לא האריך שיחה ולא בקש כל קרבה; אך במרבית הימים נתקרב דאוד לח׳ חיים ששון וידע לו הדבר. ח׳ חיים היה מראה לו פנים בעצותיו ובדרכיו כדרך אב לבנו, וגם נהג בו מנהג כבוד; ודאוד, שהיה גם הוא מתרחק מן הבריות, הרגיש את־עצמו טוב ומרצה בחברתו של ח׳ חיים, ונעמה לו לפעמים ההרגשה, כי יש לו ידיד ומודע בא־בשנים כזה, מבין ויודע בעניני־חל וגם ב„דברי תורה״; ודברי־תורה אלה, שיצאו מפיו של ח׳ חיים, אמנם רק לפעמים רחוקות, שוטפים ונוזלים „כמעין מתגבר״, היו קרובים מאד ללבו של דאוד; כזאת אהב מימי בחרותו. לבו נמשך תמיד ל„חדושי תורה״, אך מחברת ה„חכמים״ התרחק תמיד: לא אהב לשמוע את תורתם, למען לא יבוא לידי תביעה מצדם...

ח׳ חיים ששון הוא „מבין״ גם ב„חכמת־הכף״. ויש שבאו אליו אשה או בחור בבקשה צנועה, ש„יראה להם״ את הכף, אך רק לעתים רחוקות נאות להם. בדרך־כלל היה עונה: „יש לי צוָאה ממר אבי ע״ה, שלא „לראות״, כאשר מבקשים...״

כשנכנס מי־שהוא מבאי חנותו, המעטים בכלל, לא הפסיק את עבודתו; הוא הוסיף להקיש בפטישו הקטן או לחרות במעצד, הסתכל לפעמים באיש־שיחו ממעל למשקפיו והשמיע את דבריו בהשקט, מתוך הכרה בחשיבות דעותיו ומחשבותיו הקבועות והאמתיות; רק לפעמים כשהיתה רוחו טובה עליו, כשהרגיש, לפי דברו, „הרְוָחת־לב״ (כי לרב היה חש ח׳ חיים מעט „צרות לב״, מחלתו מכבר), אז היה מוריד את משקפיו מעיניו ודבריו היו הולכים ושוטפים מפיו...

דאוד היה נכנס בכל יום, לשעה קלה או ארֻכה, אל ח׳ חיים בחנותו. ומחנותו של דאוד לח׳ חיים הפריד הרחוב הצדדי במרחק עשרים אמה). ובימים של בטלה והסר־תנועה בשוק־המסחר, בימי רמַדן (חדש־הצום לערבים) או בימי חֹרף וסגריר, היה דאוד יושב שעות ארֻכות בחנותו של ח׳ חיים.

באחד מימי הקיץ, שעות אחדות אחר חצות היום, נכנס דאוד אל ח׳ חיים. הוא עמד והתהלך רגעים אחדים שותק ומסתכל בהמון הכלים והמכשירים, המפֻזרים בכל פנות החנות ושכבת אבק עבה ועתיקה מכסה עליהם.

– „וְלָךְ בשעות טובות" – ענתה ולְוְתה אותו עד המדרגות.

היא שבה למקומה על־יד השלחן. בלכתו כאלו הונח קצת ללבה, כי עלה בידה להוציא את רצונה לפעל... ואחרי רגע היתה דמותו של בן־ציון מרחפת לפניה: הוא אינו יפה ובעל־תאַר, – חשבה. – כמוהו כדאוד. אך קולו ודבורו – מה־נעמו ברַכּוּתם ובקַלּוּתם! לוּ שמעה אז את קולו, את דבורו – לוּ הכירה אותו מעט יותר... די היה לה לאהבו בשביל זה... בשביל קולו ודבורו...

והיא ישבה שעה ארֻכּה נשענת על מרפקה בשלחן, חשֵׁכה אפפה את החדר, והיא היתה כהולכת ומרחיקה בשְׁבִילֵי־חיים פתלתֻּלים ומֻרחקים והלחץ המעיק והיגון האִלֵּם כָּבְדוּ עליה, בדעתה, כי רק תועה היא בדרכי מחשבתה – באלה הדרכים שאבדו ונסתמו מכבר ואין מוצא מהם...

ואמגם, במשך הימים, קראה רחל עוד פעם ופעמַים את בן־ציון ברצותה לכתוב לאמה מכתב גדול מִכפי יכלתה – ובן־ציון מִלא ברצון את מבְקשה כבפעם הראשונה.

ט

מזמן שרבו עסקיו של דאוד בעניני חלפנות, במשכונות וערבונות, בתכשיטי זהב וכסף ואבנים יקרות, בא במגע ובמשא לפעמים עם ח' חיים ששון הצורף, הידוע בירושלים כמֻמחה באמנותו.

דאוד הכירו לפנים אך מעט, כי ח' חיים ששון רחוק היה מסביבתו; הוא היה אחד מן הראשונים, שיצא לגור מחוץ לעיר, בבתי מונטיפיורי. וחוץ מזה נודע ח' חיים ששון כיהודי מֻרחק מבין הבריות והליכותיו מְשֻׁנות קצת בחייו ובעבודתו. הוא אינו בא כמעט בחברת בני־אדם; רק לעתים רחוקות יתהלך עם אחד ממכריו ברחוב. גם לבית־הכנסת לא תמיד יבוא בימות־החל להתפלל; רבות יתפלל „ביחיד" בביתו, או ילך אל הכֹּתל המערבי. הוא היה משכים לפעמים גם ל„חצות"; לפנים היה חבר קבוע בחברת „קוראי זהר" והוא ידוע בתור מבין ב„זהר". ויש שהיה בא, ביחוד בימי שבת וחג, להתפלל ב„בית אל", הוא בית־הכנסת של המקֻבלים אשר בקצה העיר העתיקה; וכשהיה עולה לתורה שם, היה מנדב יותר מכפי הרגיל. ויש שחשבוהו, בשביל הליכותיו אלה, ל„קצת קַל בדעתו".

עתה הוא כבן חמשים, שמֵן קצת, בינוני בקומתו; זקן קצר, צפוף מאד, שחור־לבן מקיף את פניו העגֻלים והקצרים. לרֹב נושא הוא משקפים, התקועים לו מאחרי אזניו. גם תלבשתו מיֻחדה היא: בימות־החל לובש הוא תלבשת אירופית, הרחבה מאד לגופו, אך ביום שבת ילבש תמיד מעיל קצר וחלוק לבן וצח – כדרך בחורי הדור – ועל ראשו תרבוש נמוך.

הוא עובד בחנותו דרך־חֵרות: ימים יקדים מאד לעבודה וימים יאחר שֶבת; ויש שיסגור חנותו כליל ליום או יומַים. חנותו נמצאת ברחוב צדדי,

בן־ציון קפל את המכתב. שררה דומיה בחדר הקטן – והוא היה כמחפש דבר לבטא ולא נמצא לו מבטו תעה בפִנות החדר ובפני רחל – ויהי מפֻזר. רחל הושיטה לו בידה רבע מג׳ידיה, שכר כתיבה – והוא לא הרגיש בדבר. כשראה אחרי רגע את ידה המושטה, החזירה ב'דו, ויהי כאלו הֻתרה לשונו מִקשרה:

– לשלם את אומרת לי... – אמר בקול־נכאים. – לשלם לי... אתפלא... אני... אני „מיריעות לבבי", קרעים מלבבי הוצאתי את המכתב... כמעט לא יכולתי לכתוב... כאלו אני בעצמי הסובל כמוך... ואני בכל ארבע השעות שישבתי וכתבתי – מחשבתי אחת היתה על אותה שעה... אז אצל קבר רחל אמנו... את ודאי זוכרת... למה היה כדבר הזה? מה־פליאות דרכי הבורא! למה היתה כזאת – באותו מקום עצמו עזבת אותי ובחרת בו... למה נתקַשה לבך עלי? ואלו היית ברשותי, כי־אז היית כמלכה בביתה. אני איני עשיר, אבל לא יחסר מה בבית. מה־גדול היה האשֶר... והנה גם לי אשה. אני אוהב אותה לא כאותה האהבה – אך היא אינה אוהבת אותי. גם חיי קשים ומרים. גם אני לא ראיתי יום שמחה – כמו שאמרת. והנה באתי היום לדעת מכל זה... שמעתי מעט מרחוק – אבל לא עד כדי כך... איך אמַר לך, אחות, מה עשית בלבי היום? איך אגיד לך במלים את זאת?

הוא שתק וצעד פעם לרֹחב החדר ושב למקומו לקצה השלחן.

– ואיך? איך? – חזר כמשתומם לדבריו. – הוא ישנאֵך... לשנא אותך... אשה כמוך... מה־משֻנה האדם! מי יעמוד בסודות האל? אותך... כאלו חסר לך חן וטעם... כאלו יש רבות כמוך... פליאה, בחיי...

ורחל עמדה דוממה, נשענת על השלחן בקצהו השני, סלסלה את הסרט שבשמלתה והביטה ארֻכות באצבעותיה – אך היא שמעה לנכון את דברי בן־ציון, כי רכו מבטיה בעלותם וברדתם על־פני הדובר אליה, ויהי לה כאלו עמדה באותם הרגעים תחת יד חמימה ורכה, המלטפת את פניה ואת ראשה... כה קלה היתה הנגיעה שבדברי בן־ציון...

ואז אמרה:

– ואני, בן־ציון, אגיד לך את האמת... ואני קראתי לך ככה... בכַונה... שתדע באשר נפלתי אחרי שעזבתי אותך... ואם „לבך כבד עלי"... הנה תראה – ואם הרֵעותי כל־כך – תסלח לי עתה ודאי...

– אך, אחותי, לא היתה בלבי אף פגימה כל־שהיא... לבי יהיה כבד עליך? מה אשם האדם בזה? דרכי הבורא... לו רק אפשר היה לתקן... לו היה אפשר – אבל מעשי הבורא... מה יפתח פֶה האדם? הוא – המתיר אסורים – יעשה את הכל לטובה.

ואחרי רגע של שתיקה עמֻקה הושיט לה את ידו לשלום ולחץ את ידה קצת, ודברו יצא מפיו כמתוך רטט:

– „השארי בשעה טובה"... האל יסדר לך הכל לטובה... אם תרצי פעם אחרת לכתוב, קראי לי ואבוא – בכל רצוני אבוא – השארי בשעה טובה...

וכאשר בא החג׳ – מה ספר לנו? הגיד לנו, כי אינו הולך ואינו נכנס לשום מקום. שעות שלמות הוא מתהלך הלך ושוב מקצה העיר ועד קצה – לבדו לבדו ילך ברחובות העיר החשכים והדוממים.

ואמו – היא קורעת את בשרה בידיה. איכה? – אומרת היא. – הוא, שהיה פחדן כל־כך, שגם בהיותו בחור היה מפחד לצאת יחידי אף בראשית הלילה – איך נהפך עתה והיה לאחר? ובאמת יראות אנו, שלא יצא מדעתו – בר מינן – לא יתן האל.

ואני מה אגיד לה ומה אמר לה? מכאוב אחר בלבי, מכאוב אחר; בושה אני להגידו – אבל לה אגידנו. זהו: שמיום ליום מוסיפה אני לאהבו. זהו. לפנים, כ„שעלו לרב דמי בעיני", חשבתי, כי „פרידה" אחת תציל אותי. טוב. אהיה גרושה. אבל מה אמר לה – כאשר הייתי „בריב", היתה נפשי נעקרת ממקומה ונכספת לראותו. ובערבים – הריני אומרת לה – הייתי הולכת לפעמים אל בתי מכרים, שחלונות בהם לשוק, לראותו בערב בעברו. הנשימה קצרה בקרבי כראותי אותו מרחוק. ותאמר אמי: האין גם זה מוסר מידו? שאהב אותו, שאהב את המקל, שמכה אותי? בושה אני לאמרו – אבל מה אעשה? ולבי תלוי תמיד בו וחרדה אני כל הימים.

וימים ושבועות עוברים מבלי שיכנס אף איש. אין מי שיבוא. ולא ישמע קול צחוק בבית הזה. יום יום נופלת הדממה הזו, והמצוקה שבלב – להתפקע ממש. וכשמרים הוא לפעמים את קולו – לגעור ולבזות הוא. הקמצנות, אמא, הקמצנות מדתו מתמיד, עתה „לקח אותה במשקל כבד". מתה אני על פרוטה. וכבר הוצאתי מן ה„לילאל" *) כמה חוטים – ויראה אני מאותה שעה, שירגיש בדבר. ואין יום שלא תוסף טפה „בכוס הלענה".

ועד מתי תארך חשכה זו? לא שנה אחת ולא שנתים עברתי – שבע שנים שלמות, שבע שנים, שאיני יודעת יום אחר של שמחה. הכי דבר פשוט הוא להגיד בפה: אף יום אחד של שמחה.

אמי החביבה! „אל תחשבהו לי לעון", כי ממלאת אני את לבה יגון ומרירות במכתבי הארך הזה. אנה אפנה ואיפה אפיג את דמעותי? „תסלחהו נא לי אמי". ו„אל תקח את הכל בפנים". ירחם ה׳. אל תחדל מהתפלל אצל ה„אבות", שהוא ישלח לי סבלנות לשאת את היסורים ולקבל את גזרתו כרצונו.

הרבה שלומים לה ולכל הקרובים. והנני מנשקת את ידיה בהרבה חבה.

בתה מרת־הלב רחל די חדד.

כשקרא בן־ציון את המכתב, ירדו שוב דמעותיה של רחל, אך היא מהרה למחותן, ובגמרו הודתה לו בעד טרחתו ובעד „ידיו המבורכות".

---

*) אלמת חוטי־זהב דקים – תכשיט נשים.

לה, כי אחרי שבע „רעות בשנים" מיום חתֻנתי – הייתי מגֹרשה, אני ואלברט, מביתי. שני חדשים הייתי אצל האהוב הדוד שמעון. הרבה דאגתי, שלא יוָדע לה הדבר, ולא נתתי לשום אדם, שנסע לחברון, שיספר אף מלה. כי אמרתי אולי יבוא הקץ ליסורי – אשוב לביתי ואולי יתֻקן גורלי. אך לשוא היתה תקותי.

אחרי אשר אמר בראשונה, שאינו רוצה לדעת ממני ולא לשמוֹע את שמי, והיה שולח בכל יומים ושלשה לקחת את אלברט לראותו, פתאם „נתן את ההפוך" – והסכים ל„שלום".

„שלום" יֵאָמֵר בפה – ולואי היה לי המזל והיה זה שלום – אבל רעים ומרים הימים האלה מהראשונים. שלום נעשָׂה, ואין הוא מדבר אתי פעם בשלשה ימים ואינו רואה אותי בפני – יען כי לא מרצונו ולא בשביל רצוני הביאני הביתה, אלא בשביל כספו – מפחד מפני הכסף...

כי הנה עלו לו ההפסדים בחדשי ה„ריב" – לדאבון לב – ליותר משלש מאות נַפוליונים – זהו מה „ששרף אותו". וזהו כמעט רבע כל הקרן שלו. והמעשה, אמא שלי, ארך מִסַּפֵּר – בקצרה הוא: כי היו לו במחסן חמש מאות תבות נפט – ועִיסָה, הסוחר הנוצרי, הביא הרבה נפט מאמריקה וירד המחיר בעיר – מג׳ידיה לכל תבה – וזהו הפסד של מאה נַפוליונים. ובו בשבוע קרה לו אסון אחד, הנוקב את הלב: הוא הלוָה לפני ארבעה חדשים שתי מאות נפוליונים לַכֹּמֶר היְוָני, סטיפן, של „הקימאדה" (של קבר הנוצרי). האיש הזה ידוע לעשיר גדול. תמיד עסק אתו והוא בעל הַקֻּפָּה של ה„כליסה" (הכנסיה) – תמיד הביא לו תכשיטים ופנינים למכירה, ובזול גדול. והלוָה לו ב„קַמְיָלָה" (בשטר) ובארבעים „פורסינטו" (למאה). אבל הנה מצאו אותו, את הכֹּמר, הרוג אצל אהובתו, שהיתה לו בבית־לחם, והשטר אינו שוה פרוטה; כי כל מה שהיה לו, מן ה„כליסה" היה לו. כשגנת -- לא נשאר כלום. על שמו לא כתוב כלום. והוציא דאוד עוד עשרים לירה בשביל „אבוקַטו" (עורך־דין) ולא הועיל כלום. ועוד הפסדים היו לו. והוא אינו רגיל מעולם גם להפסד קטן ולא קרה לו כזאת אף פעם.

וחמותי נתנה לו כל לילה „חיים שחורים". היא אמרה לו: כי ידי מרחפת בחנותו ומקלקלת לו את העסקים – ויללה וקללה: „שעוד חדש ימים – וַיֵּשב עם טַבלא בפתח בית־הכנסת".

ועתה מה אֹמַר לך? אם קדם היתה „חַיָּתִי" (חיי) חשכה, עתה היא שחורה כפחם. מקדם היה כאבוד בין הגגות – כתבתי לה מעט, אחת ממאה, מאותם הקוצים, שהיו עושים בלבי נקבים נקבים – עתה מזמן ה„שלום" – נפלה שתיקה מחניקה בכל הבית. פניו רעים וחורים מאד ועלי הוא מביט, כאלו אני אשמה באבדות...

ומדי לילה בלילה הוא בא אחר חצות הבינה. חשבנו בראשונה, שמבלה הוא את הזמן באיזה מקום. ומרב דאגתנו קראנו אני ואמו את החג׳ (השומר) ובקשנו אותו בסתר, שישים את לבו לחקור, אנה הוא הולך ואנה הוא בא.

ויראה את גורלה ולְמָה הגיעה, אחרי דחותה אותו... הוא לא ירגיש בכלום...
רק קרא קראה לו לכתוב לה... וִיהי זה כעין... כעין „כפרת עָון״...

ואחרי שבוע ימים, כשנסע פעם דאוד ליפו, קראה לבן־ציון כהן על־ידי שליח לבוא אליה.

לבן־ציון כהן יצא שֵם של כתבן מְפלא, וחביב הוא על הזקנות והזקנים, אשר גם לשונם גם ידם כבדה. הם מוסרים לו בראשי מלים את רצונם – והוא מסדר את המכתב „ברֹב טדר ובטעם נאה״.

כשבא אל רחל ביום הקבוע – מיד אחר הצהרים – הובילתהו אל החדר השלישי, שלא תרגיש בו חמותה, השוכבת במטה. (מאז יצא ליזר־יַנקל משני החדרים האחרים, גר דאוד בשלישי, והרביעי נשאר ריק).

במשך שעה ארֻכּה מסרה לו רחל את אשר רצתה לכתוֹב; אותה שעה זלגו עיניה דמעות רבות, ופני הכתבן, השומע, היו כתוהים וחִורים – והוא היה יושב ומניד ראש ודואב לשֵמע אזניו. כשגמרה, הביאה לו ספל קהוה – ויצאה החוצה לעבודתה.

בן־ציון פשט את מעילו ונגש לעבודתו; וכאשר חם לו בשעת הכתיבה, הסיר גם את הממחטה הלבנה והדקה, הנתונה תמיד על צוארו, כדרך בחורים חשובים.

הפעם לא יכול הכתבן להעביר מהרה את עטו על הניָר, ולֹא נמשכו דבריו בחלקות כדרכו; פעמים אחדות כתב ומחק ובקש את מיטב מליצותיו בלשון הַשפַניולית להעלותן על הנירָ; ורק לפנות־ערב נכנסה אליו רחל, כשגמר את המכתב הגדול, והוא קָרָאוֹ לפניה כשפניו עיפים ואדֻמים במִקצת:

פעיה״ק ירושת״ו, כ״ה לח׳ רחמים שנת תרנ״ו לפ״ק.

לאמי הנאהבה והחביבה, הַנֶּחְמָדָה ביריעות לבי, היקרה
כאור עינַי, סיניורה סיניורה אִיסטריה די תרג׳ומן,
יחי שמה לעולם.

אמא אשר יְלָדַתְנִי!

הנה גזרים גזרים יִקָרַע לבי בבאי לשפוך את מכאובות לבי לפניה. זה יותר משלשה חדשים שלא כתבתי לה כלום, ושמרתי את הכל מפניה, שלֹא יִוָּדע לה. ותמיד, היא יודעת, שאיני כותבת אף טפה מן הים, וגם עתה לא רציתי לכתוֹב, אבל „מֵחוש הלב״ ודמע העין, אשר אינם פוסקים בחיי, לא יתנוני לשקוֹט.

אמא שלי! מה אעשה ומה אפעל – „ואיך אנהג את הסערה הזו״? מה היו חטאַי וחטאיה, כי נפלתי ב„מפלה חשכה״ זו? אם לקונן ידעתי, כי־אז הייתי יוצאת בשוקים וברחובות, הלך ובכה, קוראת ושואלת לעוברים ושבים, רחמים ועצה – לרעתי.

ומוטב היה מותי מחיי, מאשר לבוא ולהגיע לשעה רעה זו, להודיע

האל? למה נדונה ב„ענשי גיהנום" בעודה בח״ים? בעד איזה עָוֹן הגיע לה כל זה? מה הֵרֵעָה לעשות בימי חייה? היא אינה זוכרת... אינה זוכרת... אולי בנערותה דברה לפעמים שקר, או ספרה „לשון הרע" – יש שהאדם חוטא ואינו מרגיש – אך האם בשביל זה נענשה ענש קשה כזה? בשביל זה? ועוונות אחרים – אינה יודעת... אינה מוצאת... עד יום חתֻנתה הרי לא נפרדה מאמא ולא סרה מעליה אף ליום. הן תפרו יחד... בשביל המשלמיות – שם בבית בחברון... תמיד יחד – מה־טובים היו הימים ההם, ימי הנערות!... ובכל השנים שתפרו ועסקו עם הערביות – לא קרה אף פעם שום מקרה־ריב ביניהן... שום סכסוך אינה זוכרת... והן, הערביות, היו אומרות תמיד: „אין בנאת־חלל בין אל־יהוד (אין בנות־חיל בין היהודים) כמו סַתְּרֵיָה ורחיל" (כך שבשו את שם אמא – א־סטריה – בשפתותיהן). ואמא נזהרה תמיד, וגם היא נזהרה, שלא לרמות אותן אף פעם גם בפרוטה... „פרוטה של גוי – אין לה מחילה, בתי, – היתה אומרת אמא תמיד. – נלך לחֻמרה, בתי, שלא ידבק דבר ביד..."

ומיד היתה אמא מספרת דבר־מה ממעשיו ומדבוריו של „אדון סבא", אבי אמא. „לא היו ימים טובים לחברון כארבע־עשרה שנה שֶׁ„מָּלַךְ" הוא, אדון סבא ר' אליהו תרג'ומן" – כך שמעה בכל עת־הזדמנות מפי הבריות... כמה נהנתה תמיד מאותם הספורים והמעשים הַמֻּפלאים „שלו" ושל הרבנים המקֹרבים האחרים...

ויום מיתתו של סבא... זכור הוא לַכֹּל עד־היום... ביום מיתתו באו הרבה מן הַמֻּשלמים וטענו, שראוי לקבר את „חכם אליהו" בבית־הקברות שלהם... כי קדוש הוא – „מגן הדור"... וקדם הקבורה הובילוהו הַמֻּשלמים אל ה„אבות" והעלו אותו ב„מדרגות העליונות" אצל ה„אבות"... כך היה קדוש גם „להם"... צדיקים כאלה... והיא, נכדתם של אלה, נענשה בגיהנום בחייה... מה־נסתרות דרכי הבורא! היא לא הכירה אותם... אך אמא הלא מתפללת להם עליה... למה לא יושיעו לה בצרותיה?...

והיא רוצה לכתוב לאמא כל מה שעבר באלה הימים... כל אשר קרה... כל המהומה... אך קשה לה... ידה כבדה בכתיבה, וימים יעברו עד שתגמור. ואיך תסדר את כל אשר בלבה? היא היתה צריכה לאחד, שיכתוב לה – לאיזה „כתבן". אולם – איך תגלה את הכל לאזן זר? איך תספר הכל? איך אפשר?...

רבות חשבה רחל בדבר – ודחתה את הענין. אך באחד המים צץ ממעמקי נפשה הרהור קלוש ומערפל: היא חשבה – והיתה כלא מאמינה בראשונה לקול נפשה – ופקפקה שעות, ואחר־כך הלכה והתבררה לה מחשבתה: אולי תקרא לכתוב לה... אותו... את בן־ציון כהן – הוא „כתבן" – את זה שדחתה אותו „כששאל אותה" אז... אצל קבר רחל אמנו... לו, לאיש כזה, אולי ראוי דוקא לכפר הכל... אדרבה... אולי בזה שדחתה אותו מפניה בתקף, אולי בזה חָטאה... הוא אהב אותה... והיא השהיתה אז את האהבה... היא חשה עתה – כן, היא חשה בנפשה, כי טוב לה לקרא לו... ישמע

אִשְׁתּוֹ הַשְּׂנוּאָה

רומן

מאת י. בּוּרְלָא

ח *)

כשנטרדה רחל מן הבית והלכה אל דודה שמעון, חשב דאוד, כי הנה הגיעה השעה שישחרר עצמו ממנה. לא יוסיף לראות את פניה עוד לעולם... בשתי ידים ובקול זועף דחה את ה„מתַוְכים", שבאו בימים הראשונים להשלים בינו ובין אשתו. „אי אפשי לשמוע דבר! איני רוצה לשמוע על־אודותיה כלום!" – כך רָעם דברו; והוא שלח לה ולבנה סכום־כסף מצומצם למחיתם, ובלבו חשב: יראה בינתים... ישקול הדבר... יבחון את מצבו במשך הזמן ויראה מה יהיה...

יותר משני חדשים ארכו ימי ה„ריב". ועתה – הִנֵּהָ שוב בביתו. הריהי שוב אשתו. היתה ה„מערכה" כְּבֵדה מאד לדאוד, ולבסוף – נפל. הוא נִצח... ומר, מר ומעליב היה ה„שלום" לו.

בימים ההם, אחרי ה„שלום", היה דאוד נוסע, כדרכו בשנה האחרונה, לימים אחדים בסביבות ירושלים לעסקיו: לבית לחם, לרמלה וליפו. אשתו ישבה לרֹב בודדה בבית, האֵם שכבה חדלת־אונים במטתה (היא נפלה לפני חדשים מכל המדרגות, הֻכְּתָה קשה בראשה ו„שִׁתּוּק־אברים" תקפה מירכה הימנית ועד כף־רגלה). רחל היתה באלה הימים מְדֻכּאה ועגומה ורוחה קשתה עליה מאד. היא עובדת יותר מבכל עת ועליה לשַׁמֵּש את החולָה, שאינה יכולה לזוז ממקומה בלי עזרת אחר. אך לא זה אשר יקדיר וידאיב את רוחה, אלא גורלה המר והמצב המשֻׁנה, שבו היא נתונה אחרי ה„שלום": הרי לא נשתנה כלום בחייה אחרי כל המהפכה, הכל כשהיה – ולא זאת, כי עוד גדל ורב הצער והעלבון וגברה למאד מאד המרירות, אשר כִּרסמה תמיד בלב. וזהו הלחץ, אשר יכביד עליה ויעסיק את מחשבותיה כל הימים: מה כֵּשר כל התהפוכות האלה? למה יִסרה ככה

---

*) ראֵה „התקופה", ספר י"ד־ט"ו.

ובאה אז שעת־הסתכלות ארוכה במרחבי היקום, אשר אור־ליל־הפלאים נגה עליהם. חוטי־כסף לבנים זלפו טהר: טוב, בן־ציון, טוב מאד!... ועכשיו – כמה עכורים פני הלבנה... כמה אובדים... אובדים ומלחשים: בְּכֵה, בן ציון! בְּכֵה, אובד!

אבל בן ציון לא בכה הפעם. קהות נפשית תפסתו, שלילת כל מחשבה. מסביב לא נראה איש. הוא היה עזוב, עזוב מכל. רק הרוח תקפה אותו, פרעה את שערותיו, והוא טֻלטל, סוף־סוף, התפלש בחול והתגלגל לרצונו במדרון הגבעה.

ונפלו למטה; התלמים יצרו תלים, התגוללו מעליהם ונפלו למטה.

„האויר מפריע לה" – התנחם בן־ציון, והיה עם זה כנאחז בסבך. „הרביעית... החמשית... הששית..." – נטרפו מלים במוחו, שמות שעות היום, ולו נדמה שוב, שכל הטוב כבר היה... היה בראשונה... בשניה... בשלישית... ועכשיו הכל עבר... וטוב לא יהיה כבר... אז היה הכל קדוש וטהור, ועכשיו הכל שפל ומגאל...

סבך! הוא רצה „לקפוץ" – לא זו הדרך... הוא רצה להיות לפועל – ולא ידע איך נהיים... רצה לשאל כל הדבר הקשה את נחמה – ונתרחק ממנה כמטחוי קשת... לא רצה לעשות עס־ים עם יעל – ועשה... הוא מחכה לחולדה – והיא איננה...

עוד בראשית החורף הזה התחיל ללכת כל כך טוב! 1)

השביל היה, לכאורה, קו ישר... והנה באיזה מקום נתעקל – והוא לא ידע. שום דבר לא אירע, הוא הלך בדרכו, ועם זה הרגיש, שסר הוא, סר מעל הדרך, הוא „תועה בדרכי החיים". מה הסירו? מה התעהו?

והרי יש דוקא כחות, הוא בטוח בזה לפעמים, ויש גם שאיפות טובות – וכל זה אובד, מתמזמז; כל זה אינו נאסף – „כמים המוגרים במורד". במי האשם? במורים? בתלמידים עצמם? באויר? מארה. מפרכסים ומפרכסים כזבובים בכוס חלקה, מטפסים לעל־ית – ונופלים אחור. מי יעלה? מי יתן יד? מי יחלץ מן התהו ובהו?

הקריב הערב. היה כבר ברור, שהיא לא תבוא. אבל הוא לא הלך הביתה. הוא נשאר במקומו. נפשו בכתה בקרבו. הוא הרגיש, שהוא איזה דבר יקר־יקר, מאד־מאד, ההולך לאבוד; שיש לו דמיונות יקרים, שלעולם לא יהיו למציאות; שהוא כל כך סובל – ואין תכלית לסבלונו זה. הוא חמל על עצמו חמלה גדולה כים סוער זה – על עצמו, על שנותיו הבאות...

הן כל חייו עוד לפניו: עוד לא נמלאו לו שש עשרה...

הוא השתטח. עתידו – אפל. יותר נכון – אין לפניו כל עתיד! ויהיה לו הרגש, שהוא מוטל על המפתן, על מפתן החיים, בפרוזדור של עולם – ואין מכניס אותו, אין מרחם עליו. הוא הולך ואובד. הוא כבר אבוד.

הסער התחזק. הלבנה נראתה פתאם שטה בין מפלשי עבים. פעם הסתתרה ופעם נגלתה שוב. ובהגלותה, נצנץ בזכרון ליל ירח אחד. הוא היה אז בראשונה או בשניה... עשו טיול לשמרון, ובאחת המושבות שם לנו התלמידים עם מוריהם על הגרן – והוא ביניהם. לפני עלות השחר באה אצלו איזו יקיצה פתאמית נוחה מתוך חלום קסם־ירח. שרר שקט,

1) עד כאן. — המ'.

חמורים!... אבל מה אתם אומרים על זה, שבעד „הנהגה" נותנים לו „טוב מאד", בעת שזו היא דוקא למטה מכל בקרת!...

כן, הוא „יורד", יורד גמור. לו היה עוד בן־אדם במקצת, כי אז היה צריך להשליך את התעודה לרגלי המחנך, לקרוע אותה לגזרי־גזרים: הלאה השקר!... (בן ציון מצייר בנפשו את כל הסצינה: איך שהוא קורע את התעודה, איך שהוא מוצא בעד זה מבית הספר עולמית וכו' וכו'). אבל הוא לא יעשה כך. אהבת עצמו עוד תשבע עונג על שנותנים לו תעודה כזאת. אה, הוא מכיר את עצמו!... שטחיות, שטחיות...

– מה אתה רוטן שם, שקדן מצוין? – שאלהו פרחון.

– כלום, כלום, כלום... – קרא בן־ציון כמו בתוך חוטמו, והתאפק בקושי מִגַּחֵך מתוך הנאה על שהוא מבקר קשה כל כך ושולל הכל, הכל..

חולדה ו) קבלה מכתב מיעל מן המושבה. מכתב נחמד! יעל קוראה אותה לבוא אליה, כי „נוראה הבדידות". המכתב נכתב „תחת עץ אחד", ובו כתוב, כי הכל יקבר שם (בלבה של יעל) ואף אחד לא ידע. כל זה יפה... יפה כתוב שם גם על הלבנה החורת ההולכת בין העבים הרעננים (אה, יעלישקה, מסכנה!). רק מה שהיא אומרת שם על האפלה העמוקה המלאה „רזים טמירים" נדמה לה למותר. מבטא זה כאילו פוגע משום־מה בכבודה של חולדה: זה בטח לקחה מחבור של בן־ציון! והיא מתרגזת. ומתוך רוגז היא עושה נקמות בבן־ציון: היא מודיעה לו על דבר המכתב, אבל לא על דבר תכנו. ילך הבחור מבולבל לבית הספר לקבל את תעודתו, ואחר הצהרים יבוא לקרא את המכתב על הגבעה האחרונה שלפני הים.

עם התעודה בעד השליש השני, מלא רגש מן הראיון הנועד, יצא בן־ציון אל הגבעה.

פרחון התל בו. בתעודה אין אף „טוב מאד" אחד. על קפיצה לששית אין גם מה להשוב: אם יתקן את הדבר, אז יעלה בדחק לחמשית עם כל המחלקה. הביתה, אם יסע בימי החופש הגדול, לא יהי־ה נעים כל כך לבוא עם תעודה כזאת. פרחון יודע גם לשקר! אבל האם גם חולדה שקרה לו? היא אינה באה...

רוח חזק התחולל והים סער. „כמו בספור", הגה בן־ציון והסתכל בתוגת נפש בחולות הרבים שנסערו מעל ההרים, התגוללו למטה, יצרו בין רגע תלמים ותלים, ומיד נסערו גם מן התלים הללו

ו) מכאן לפי הנוסחה הקודמת. — המ'.

ואם גם אין הילד רואה את פני האורב כמו שהם, אם גם יש אשר הוא בעצמו, האורב, מתגלה לו לילד כמחזה יסס, – אז גם כן מה יש לדבר? הן זוהי־זוהי מהותו של האורב הלז...

כן, בדברים, בהזהרות אין להאמין... אבל מה הם גם הדברים, שאפשר לדברם? נה הן ההזהרות, שאפשר להזהירן? מה צריך לומר: שטובה האהבה הבריאה, האידיאלית, הנותנת תוכן, המעלה, המחזקת, הנותנת קיום למין־האדם, ורע־רע הפלירט המרוקן, המחליש, הממזמז, המכלה את הבשר, הגוזל את הנפש? אבל האם בידי הילדים טובם? האם אין הם בעצמם בושים מפני ה„מזמוז"? האם יש בידי מי שהוא לתת להם את האהבה הטובה? האם לא בדרך אליה שוכן הנחש – הפלירט? האם יכולה להביא להם תועלת הקריאה: הזהרו, ילדים, שמרו בריאותכם? האם אין האסון עמוק מזה? האם רק ידיעת כללי ההיגיינה חסרה לכם, ילדי היקרים?

הנה ניסן. עוד מעט תהל השמש היוקדת ממעל, שמש המזרח היוקדת, ופניכם, ילדי, אתם הילדים אשר הובאתם הנה משם, יהיו יבשים וחורים. בתי ספרכם גם בזה ה„שליש" – השליש הכי־קשה – יהיו מלאים: שאון והמולה, קולות מהירים ורעשנים, תנועות פזיזות, ריקות, עינים מוצמצות, כואבות, ואַתֶּם בַּתָּוֶךְ, ולחייכם – חורות, ילָדי היקרים, ילָדי החורים.

אותו אדם בכה לעיני נחמה. והיא ישבה והביטה בו בתמהון. לא היתה הבנה.

XVI

בערב יום קבלת התעודות הודיע פרחון, היודע הכל, לדרורי ולבן־ציון את ציוניהם. לדרורי הפחיתו ב„הנהגה", ומפני שבעד „הקשבה" אי אפשר היה לתת לו יותר מ„טוב", לכן השאירו בתעודתו „טוב מאד"... ב„שקידה"! ברצינות! בלי צחוק! הרי אי אפשר היה לקפח אותו בכל! לבן־ציון השאירו „טוב מאד" גם ב„הקשבה" וגם ב„הנהגה", ובכדי להפחית לו בדבר־מה, עמדו והפחיתו לו בשקידה. –

בן־ציון, שמעת שנסעה יָעֵל (היא נסעה, סוף־סוף, יום קודם!) התחיל הנחם להציק לו „על הכל" וה„פסוק" מ„ספר האגדה": „אין אדם עובר עבירות אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות" התחיל להזָכר לו בכל רגע. התרגז מאד על אי־הצדק שבציונים הללו. הוא היה נכון לקבל ברצון תעודה רעה עד מאד – כפרה, לכל הפחות, על חֵלק מעוונותיו. והנה משאירים לו „טוב מאד" בהקשבה, רק יען שהוא אינו מפריע במחלקה, אף על פי שגם איננו שומע אף מלה מדברי המורים: איננו מסוגל לשמוע!... לא לחנם כתב שמעוני בגיר על דלת חדר־ההנהלה: המורים

בן־ציון, שהוא חושב על אדותיה מי יודע מה, והיא צריכה לאיזה תקון. הוא לא יתקן, הוא רחוק מתקון – והיא כעסה עליו. היא היתה נכונה לקרוע כדג: אותו או את עצמה – או את שניהם יחד.

על בן־ציון עשה כל הדבר פחות רושם. כל הענין תיכף נמחה, כאילו לא היה. הוא היה נכון להפגש אתה הלאה, כאילו לא קרה דבר. אבל היתה בו הרגשה של התנכרות לכל העולם. ואף ליעל הראה אדישות יתירה, כמעט מכוונת. חבל, הוא רצה לדעת את ה„פסיכולוגיה" – וכלום לא נודע לו. יקח אפל! ומתוך קריאה זו חזר אל רעיונו בדבר ה„קפיצה". אה, כמה היה נותן, שתעבור כבר השנה – למען יראה מה יהיה לו בסופה. ליטאית אומרת, שהיא חוששת, שהשנה לא תעבור היא לששית. זה היה יפה, שהיא תשאר בחמשית, והוא יקפוץ לששית!...

לליטאית, אהה, היו בחינות נוספות. היא, בשליש הזה, החסירה הרבה, שלא כדרכה, והמורים הם בדעה אחת, שניכרים בה סימני ירידה... התכונן! תלמד! אבל היא לא התכוננה ולא למדה. אדרבה, מה איכפת לה? תִּשָּׁאֵר, תִּשָּׁאֵר בחמשית, מכיון שגם הוא ודאי לא יתעלה כל כך. אלהים! רַצֵּה את קרבנה!

הוא... היא ראתה, שהוא סובל... ואילו היתה בטוחה, כי בגללה הוא סובל, היתה נכונה, מתוך רגש־חובה לפניו, להקריב לו את הכל. היא לא ידעה, אבל הרגישה, כי היא נכונה לעשות בשבילו הכל, כל מה שאפשר, ואף גם מה שלא אפשר. יאמר מלה אחת – והיא תלך ותהיה למבשלת בנטבח של פועלים... אבל לה היו סימנים, סימנים מובהקים, כי לא בגללה הוא סובל, ולכן רק רחמה עליו, בכל אופן, אבל אופיה השקט חזר למסלולו ונשאר שקט. כלום היא אשמה בדבר?...

היא עכשיו נמצאה בחברת אותו האורח הבא בשנים, שמחלת־עצבים קשה שללה ממנו את כשרון־הפעולה והשאירה לו רק את ההתבוננות וחיי הנפש. והיה אותו אדם מפחד, בהשארו עם נחמה ליטאית לבדם, מה אם, לגרות כל שקטה, תפול פתאם לרגליו ותתחיל לבכות: אבי! הורני מה לעשות!... – מה יענה הוא לה, הוא, בן־הארבעים, בעל־הנסיונות? ואולם כשהשיחה על חיי בית הספר ותקופת בית הספר היתה עוברת כמו תמיד, בלי כל סצינות, לא היה קל לו, אף על פי כן, בחששו, שהסצינה רק נתעכבה מסבות צדדיות, מקריות. ומעיקה היתה המחשבה, מעיקה עד לזועה, שזו, נחמה ליטאית, גם היא, סוף־סוף, כָּלָה־כָּלָה ללטיפה של נער וה„אליך תשוקתה" כאש עצורה בה, שבזה אין בינה ובין האחרות ולא כלום.

ואף על בן־ציון שם אותו אדם חולה את לבו. אילו האמין הוא, אותו אדם חולה, בדברים, כי אז היה מחכה עד שיפנה הלז אליו, כי אז היה הוא אוחז בו ואומר לו: ילדי היקר!... הנה – – – כן, הנה מה? מה היה אומר לו? שהאורב מאחריו? אבל הלא זה יודע הילד בעצמו. הלא זוהי כל התלבטות הילד – ביודעים ובבלי יודעים – איך להמלט מן האורב? –

XV

מיד אחר הפורים החלו הבחינות לגמר השליש השני בשביל כל אלה שהיו טעונים בחינה. לבן־ציון היה „קרדיט" עוד מן המחלקות הקודמות; ואף שחֶבר המורים לא היה שבע־רצון גם ממנו במחלקה זו, הרביעית, (סתם, בעלמא: „נתקלקל", „הצירוף של המחלקה הוא גרוע ומקלקל גם אותו", דברו מבלי דעת ומבלי שיהיה להם על מה להראות באצבע, מלבד אי־הכנת־השעורים), בכל זאת פטרו אותו מבחינות נוספות. גם יעל, שכבר עברה אשתקד את הקורס של השלישית, היתה מן המאושרות, הפטורות מכל בחינה מיוחדה, ובכל זאת, מפני הספק, שהתגבר בה ביחס לכל דבר עם התגבר עצבנותה, התחילה לבקש את ההנהלה, שירשו לה שבוע קודם לפני חופש־הפסח, שהוא בסוף אדר, לנסוע למושבה אל דודה, מאחר שלא הלכה „לְשָׁמָּה" לא בחנוכה ולא בפורים, ועכשיו אין כל „סבות" (כלומר, כל ע כ ו ב י ם...) ובימים האלה יש לְשָׁמה „סבות טובות" (כלומר, ה ז ד מ נ ו י ו ת...)... ואחרי הוספה של עוד נימוקים מחזקים, כבר היתה כמעט בטוחה ב„תקותה", וכבר התחילה להפרד מחברותיה, וכבר נתנה לחולדה את תמונת־הפוטוגרפיה החדשה שלה ל„מזכרת־נצח" עם כתבת מהצד השני: „בהביטך אל התמונה הזאת תזכרי גם את חברתך יעל שהפרידה היתה לה קשה מאד, אך בכל זאת נקוה להתראות עוד פעם כי בלי תקוה לא חי האדם. ועל ידי זה תזכרי גם את טיולינו ונשפינו הנעימים". אבל ברגע האחרון פסקה ההנהלה את דינה לחומרא: היא, ההנהלה, היתה נותנת לה, ליעל, ללכת, אבל חוששת היא ל„פרצדנט": ישמעו תלמידים אחרים מן המושבות וירצו אף הם ללכת במוקדם, בטרם מועד. ה„פרצדנט", איפוא – מלה סתומה זו, שאת פירושה היתה צריכה לשאל מבן־ציון לו דברה אתו – קלקל את עולמה, והיא שבה בהכרח ליומנה והתאוננה שם עד כמה שיכלה.

ולהתאונן היה לה על מה. היא כל כך שאפה לחיי החברה, ועכשיו ראתה, מה חיי החברה מביאים לאדם. אוי ואבוי, אם צריך להודות לדרורי, כי נכון כל מה שאמר על אדות בן־ציון, שהוא מוצץ את הנשמה, למה הוא כל כך אדיש? למה הוא כמו זר? מה רצה ממנה? ומהו רוצה ממנה? ועכשיו אין לה אף אחד. אין מי שיבוא אתה במגע ובמשא, „אין היא למי ואין מי לה", רשמה ביומנה, „היא כמתה שיצאה מקבר ואין דבר נורא כצרות עצורות בלב".

כל הימים הקרובים שאחר אותו המאורע העיק עליה זכרון ה„נִבְזוּת", הנִבְזוּת האמתית! היא חשה כאילו נצבעה כלה בצבע בלתי נעים. רק נחמה אחת היתה לה, שבקרבה אין כלום מן הצבע הזה. בקרבה היתה תסיסה מדאיבה, שלחכה את הכתם. את הכל היתה נותנת, ובלבד שכתם כזה לא יבוא בה עוד פעם, אף על פי שהצער על שהדבר הֻפרע ולא נתברר לה כל צרכו היה גם כן מוחש. היה לה רגש, שהיא נפלה, נפלה ביחוד בעיני

היא שכבה על המטה ולעסה. היא לא היתה במסכה. פניה להטו ובעיניה התנוצץ השביב, שראה בן־ציון בעיניה בצהרים, שביב החפץ להכנס בשיחה על איזה ענין חשוב. כשראתה את בן־ציון קפצה ממשכבה.

– שכבי, שכבי... – אמר הוא לה – דיו אין לך? לי נחוצה דיו... איזו שתהיה...

– קח... כחולה יש לי... רק לא את הכל, – אמרה, קמה וישבה על אדן החלון.

הוא נגש אל הדלת, אבל לא יצא.

– אכילתך לא מוצאת חן בעיני, – חפש הוא ענין לענות בו.

– למה?

– למה שאת לא נותנת לי...

היא הוסיפה ללעוס ולעשות העויות על אדן החלון הפתוח.

– מה את עושה? תפלי עוד...

הוא נגש אליה.

– פחדים!... – השתובבה היא – נורא, כמה דופק לבי...

הוא אמר להשתמש בהזדמנות ולבדוק את דפיקת לבה, אבל לא העיז, ורק נשען עליה וסחב אותה, דרך התאבקות, מעל החלון... כדי להצילה מסכנת הנפילה... הושיבה – וישב על ידה. וכרגע נשכחו מלפניו כל המלים הטובות, אשר כתב בשיריו ובספוריו, כל הרעיונות על האהבה, אשר הגה לפני רגעים אחדים. היא לא דחפה אותו, אף על פי שהרגישה את כל המצב הנורא שבדבר. היא כאילו נקפאה. היא שכחה אפילו לבוז לו על מעשים שפלים כאלה. רק הבושה לא סרה ממנה, רק הרעיון על שאין בליטות בחזה לא עזב אותה. אך במקום להוריד ראשה, להסתיר על זה – הפשילה אותו לאחור.

העלם נבהל מפני תנועתה זו בחצי־האפל שבחדר, הקימה והתחיל לדבר אתה, כדרורי, כאילו נדברו ביניהם, על הסוד של יצירת האדם. אך אזניו לא שמעו מה שהוא מוציא מפיו. היא פחדה מפני תוכן־השיחה הזה עתה, אבל מפני חוסר השיחה פחדה עוד יותר. כלה היתה הקשבה. ואולם הוא, באמצע השיחה, לקח שוב את ידה, שם אותה על לבו ונלחץ אליה ארוכות. ידו רטטה. הוא היה כמו בחלום. לבסוף כבדה נשימתו, לבו כאילו חדל לגמרי מדפוק, והוא התחיל לחבק אותה קשות.

העירה אותם דפיקה בדלת וקולה של ליטאית:

– יעל! את בבית? את ישנה? אולי יש לך גפרור?

– יבוא! – קראה יעל אבטומטית, לאחר שבן־ציון סר מעליה. הדלת נפתחה. אה...

אם כבר קראה את „באין מטרה". לא עוד? תקרא... יש שט במקום אחד... אדמוביץ וראיסה... לבדם... בחושך...

חיוכו של דרורי הפחיד את יעל, רעד עבר בכל גופה, והיא שאלה:

– מה אתה צוחק?

דרורי ענה:

– איך את חושבת? הלא את מפותחה... זוהי ידידות?... וזאת לא מבינה אף שום דבר?

– איזה דבר? מה אני לא מבינה?

עיני דרורי התלקחו. אה, הוא שכח, היא בשלישית... בקורס שלה עוד לא עברו את יחזקאל... שם יש על שתי נשים, אשר זנו תחת בעליהן... והלכו אחר מעגביהן...

– אצלנו עוד לא עברו זה, – הצטערה יעל.

כתשלומין לדָבָר, כאילו בכדי לרכך את צערה על זה, התחיל דרורי להרצות לפניה ממה שהיא כבר עברה. הוא הזכיר לה את השעור ב„טבע", איך שהצמחים מתרבים... היא זוכרת? קרקעית הפרח היא בתמונת כד... שפת הקרקעית מוקפת טבעת, שממנה יוצאים האבקנים... בתוך הקרקעית ישנן שחלות רבות... ומכל שחלה יוצא קנה, הגומר בצלקת. על השחלה יש שערות... היא זוכרת? עפ"י ידיעת המדעיות: גרגיר ושחלה... ופועל דבר־מה...

פתאם חָור, נשתתק, נזדעזע, והביט אל יעל במבט משונה.

הנערה הביטה לארץ. – די! – קראה – אני לא מבינה כלום. הפעם די! אני לא רוצה! אני פוחדת פה לשבת! עוד יבוא איזה ערבי... נשוב הביתה...

– אל תפחדי, טפשה... אני הלא אתך... אני לא ערבי... אני לא עושה לך דבר...

אבל הוא פחד גם כן – ורעד. כלו הביע עיפות.

יעל שבה מבולבלה לגמרי. דרורי – מרוצה מאד מן ההתחלה.

כל היום התהוללו המסכות, ויעל ודרורי, מאחרי הראיון, ביניהם. בן־ציון הרגיש עצמו לא טוב וישב בבית. גם ליטאית ישבה בבית עד לפנות ערב, ומאז יצאה אל חוף הים, להתבודד שם. בן־ציון שכב מדוכדך על מטתו, יחידי בכל הבית, וחשב על דברי סופר אחד, שהאהבה היא רק מין של צער, מין התרוממות על יתר הבריות, מין ודוי על פגעי החיים. זה נכון או לא נכון? פתאם שמע את צעדי יעל, כשהיא נכנסת לאיזה צרך לחדרה הבודד שעל יד הפרוזדור. נדחף על ידי דבר־מה, קם, לבש את נעליו והלך אחריה.

בעת שישבה על יד החלון והשתעממה, לחשוב, שהערב יגמר ב ז ה? לבה רחב ופחד, מוחה חד חידות, וכלה היתה מלאה דאגה ונחם על המעשה אשר קרה. איש לא ראה, אבל לא טוב הדבר הזה. בלי טעם. יתומה היא, אין לה אב ואם, והיא צריכה לשמור את עצמה. מה היתה אומרת על זה נחמה ליטאית, לו ידעה? מתוק היה הנצחון ליעל, אבל היא שאלה את עצמה, אם לא יותר טוב היה, לו הביע בן־ציון את רגשו אליה באופן אחר?... צריך לגולל שיחה על שאלה זו עם דרורי.

דרורי הבין מיד, כאשר התחילה יעל לגולל שיחה אתו, כי נפל אמש דבר־מה בינה ובין בן־ציון. וזה נתן לו תוקף לדבר אתה בפה מלא על ה„אהבה" וגם להועיד לה ראיון בצהרים על החול. הדבר הוא נחוץ מאד, מאד, אמר. יעל עשתה העויות של מתפלאה, של מתנגדת: מה זה פתאם?... והוא אמר, שזה נחוץ מאד. אז הסכימה. טוב, אמרה, נראה...

דרורי בא אל מדרון גבעת־החול בשעה הקבועה ומצא שם את יעל שוכבת בפוזה משונה, ופניה למטה. הוא נגש תיכף לדבר נכבדות על פתקא אחת, שכתבה היא לו שלשם בשעת השעור... דרישה פנימית – דבר דרורי דבריו בעלמא – דרישה פנימית יש לו... ביחס לבן־ציון... אבל על בן־ציון קשה להשפיע... דעתה היא, שהיא מכירה את בן־ציון? לא ולא! הוא מוצץ מאתנו את כל חיינו... הוא מוצץ את הנשמה... הוא אומר על אחרים מה שהוא בעצמו... ערום כנחש... וקר...

יעל נסתה להגן על בן־ציון. בן־ציון לא היה מאמין מעולם, שדרורי ידבר עליו כך. אילו יכלה לגלות איזה סוד, כי אז היה מתברר, שהדבר אינו כן... בן־ציון מתיחס אליה לפעמים בקרבה יתירה.

מובן, שדרורי ידע זאת מלכתחילה. „ובכן אַת צפור כזאת – תְּפַדַל ו)" – עבר במוחו. והוא התחיל לספר כל מה שהוא „יודע" על אהבת בן־ציון לליטאית. זו היתה אהבה יוצאת מן הכלל. אבל ליטאית שונאה אותו, אינה יכולה להביט בפניו. מתרחקת ממנו עד כמה שאפשר, למרות מה שהוא „זוחל" אליה. ובפרט חולדה... והיא, יעל, אוהבת אותו, את בן־ציון?

יעל נמשכה אחר הענין, שכחה אפילו לעשות העויות, ומתוך שאיפה עצומה להודע דבר־מה, לבלי השאר בחושך, דברה, כמעט בקולה של נחמה, שהיא עוד אינה יודעת מה זו אהבה, ושהיא לא תלך להתודות לפני בן־ציון, אבל יש שהוא מוצא חן בעיניה... זוהי ידידות טהורה...

דרורי התחיל לחיך לשמע המלים האחרונות ושאל אותה בקול מגונה,

ו) בערבית – בבקשה ממך, התכבדו – המ'.

הדבר! הבלג על חשקך! הזהר לבל תצא איזו תקלה! השמר לך פן...
ואולם ברגע השני הוא כבר מפליט:

– אה, יעל, לו היית אחות שלי...

בן־ציון נזכר ברור, איך זה יוצא אצל אביתר, העושה את מעשהו גם ברישגלי, כשהוא רוצה. כמו באגב אורחא, דרך שובבות, שלא במתכוון, כאילו זהו דבר המובן מאליו, אוחז בחזקה ביד הַדַמָה שלו, שואל: פה או פה?... אומר רגע לנשק, כביכול, יד עצמו – ונושק בקול רם אותה... אצלו אין זה יוצא כך... אף על פי שאין ילוד־אשה מסביב: הכל בחוץ... ליטאית כבר ישנה... ודאי...

והוא שנה בקול יותר נמוך:

– לו היית אחות שלי...

– אז... מה? – רצתה יעל לדעת.

– הייתי... נושק... ידך... – הפליט בן־ציון בקושי, כמתלמד.

– מה אתה מדבר!? – צוחה יעל, כי לא פללה לשמוע כזאת מפי בן־ציון. הרצינות שלו גרשה כל צל של אפשרות לעשות מזה משחק של קלות דעת. ואמנם, הרצינות שלו נעמה לה ביותר. היא הביטה אליו – ולבה רעד: זהו? כך זה מתחיל?

– שלום!... – קרא הוא פתאם.

– „כבר?״ – המלה היתה על לשונה ונעצרה.

הוא עוד לא הרפה מכפה. הוא התאמץ ושאל:

– כן או לא?

– מה?... – לחשה היא ולא ידעה את נפשה.

עיניו נוצצו לאור הירח, והוא התכופף ונשק לה על ידה. אחר כך הזדקף מעט, עיניו קדרו, והוא התאמץ שנית ונשק לה על לחיה, מתוך בלבול, נשיקה חטופה, חשאית.

„זוהי הנשיקה הראשונה בימי חייו!״ – פלח רעיון בהיר את כל קרביה, והיא נרתעה אחור. עיניה הושפלו ונוצצו.

כעבור רגעים אחדים טענה כנעלבה:

– מה עשית? מה עשית?

הוא הלך ממנה בבושה, אבל בלי חרטה. נָשַק – ודי!... פרכס בו גם מעין רגש של גאוה. ואולם בשובו לחדרו הפש דבר־מה חדש בתוך נפשו – ולא מצא. עָבְרו כעין רגש של עלבון ושעמום, כאלו דבר יקר עד מאד חמק ממנו ועבר. היה לו לא־טוב, ולא ידע פשר־דבר.

כך התחיל הנער בן־ציון.

XIV

כל הלילה הזה הרהרה יעל בבן־ציון. הֲיכלה לפני שעות אחדות,

את המדרכה שבין הפנסיון והבית השלישי. מיד נמאס לה הדבר, והיא אומרת לחזור החדרה. אך הנה מסכות יוצאות — ואור־הלבנה של ליל־פורים נוסך עליה רוח להתחפש גם היא. ה״א מתעצלת כבר ללכת הביתה, להחליף את שמלותיה, וה״א מחליטה להתחפש קל. ה״א תתחפש לנער! היא תסיר מעליה רק את הכנור, תסתיר את צמותיה תחת מגבעתה! מי יעיז להסיר מעל ראשה את הכובע ולחפש שם את שערותיה הנסתרות? אדרבה, נראה, מי יעיז... ואולם את הסנור צריך להחביא. כך אי אפשר. איפה? אולי תחת העץ ההוא? היא שמה ידיה, כמו בכיס, מעשה־נער, צועדת, צועדת — ומתמלאה בושה: דרורי ובן־ציון עומדים לפניה, לא „מחופשים״, והוסמים לה את הדרך. ושניהם עצובים ומשונים כל כך!...

— שלום!... — והם לוחצים לה את היד, כאילו לא ראוה זה עדן ועדנים.

— כל כך חזק? — מוחה יעל.

— זה מגיע לך. לא טילנו כבר זה ימים רבים, — אומר בן־ציון בקול רגשני.

— אין לכם פנאי: אתם מבקשים „חומר״ — „מרביצה״ בהם יעל.

— לא לדַבֵּר הערב על אדות „חומר״! — גוזר בן־ציון.

— לכבוד פורים, — מסייע דרורי.

— מה לכבוד פורים?

— עיניך מאירות כאש אלקטרי, — מַטִיל דרורי ברמיזה רבה.

האִמְרָה פולחת אותה, את יעל, ומאירה לה את כל התמונה של השיחה ההיא, עם הדמדומים. היא נעשית עֵרה ביותר ומזועזעה. מצב־הרוח של התהוללות עוזב אותה לגמרי.

— נלך ל„חברה חדשה״, — מציע דרורי.

— לא, אם אתם רוצים ללוות אותי הביתה, — עוגבת יעל.

— הביתה לא!...

— אז ללוות כך, קצת... — היא מפחיתה דרִישותיה.

— ללוות לא, — קורא דרורי פתלתלות והולך לו.

ובן־ציון נשאר אתה ומטייל אתה הרבה. הוא משום־מה במצב רגשני ביותר, מדבר רכות ועל אותו דבר, שדבר עכשיו עם דרורי: על אחותו הגדולה, שיש לו בסרטוב ושהיה רוצה לראותה. הוא יסע בחופש הגדול הביתה, יסע... יעל מתגנבת ומעיפה עליו מבט: הוא לבוש בגדים בהירים, נקיים, כובעו אינו עליו ושערותיו מסתלסלות כגלים על ראשו. הוא מוצא עכשיו חן בעיניה באופן יוצא מן הגדר הרגיל: בעדינותו, במצב רוחו הבלתי רגיל, ביפיו, ובשעת הפרידה על המרפסת, לאחר ששבעו ישיבה על הספסל העומד שם, לפני לכתם איש־איש להדרו, היא מושיטה לו מבלי משים את כפה, כחוק לרֵעים. הוא אוחז בה ואינו מרפה ממנה. רגע אחד עובר עליו בהתגברות על המעכב, היושב בסתרו, ומנקר־ומנקר: לא צריך! אל תהין! עוד אינך יודע איך יקובל

בר"ח שבט עזבה את הפנסיון, חיתה איזה שבוע במקום אחר – ושבה. את מחברתה התחילה לשכוח על שלחן־האוכל באולם. בדף האחרון שבה נמצאת העתקה בזה הלשון:

„אני לא ידעתי להתהלך עמו, כמו שלא ידעתי את שאר הדברים המקרבים אדם לאדם. פי היה שוה ללבי, אבל לא ללבו. היחידות והיופי שבחיים הכבידו אז את אכפם עלי ואשבע לדגלם, תחת זֹשר הוא לכאורה רק לכל החברה בקש להיטיב. הוא מבין את האפשרות לעסוק בשירה בעת שרב בני אדם טובעים בענים".

בט"ו בשבט היה צריך הקבץ להופיע – אבל הוא לא הופיע. העורכים הודיעו, שסבת הדבר – חסרון חומר. והם לא כזבו: ספורו של בן־ציון, שלא נגמר, עכב. גם לחגיגת בית הספר שבאותו יום לא בא בן־ציון: התחפש לחולה. כל היום שכב וקרא את „חטאת נעורים", והיתה עליו „המרה השחורה", ובערב ישב לכתוב ונתן בפי גבורו הד מדברי צלפחד בר־חושים התוהה לאמר:

„הנני מתעסק בדברים נעלים ונשגבים, הנני מסדר שיחות ספרותיות, והנני מרגיש שמתעסק אנכי בהם רק בשביל שלא להמסר לתוך שעמום גמור, ואיני מתכון לגמרי להנאת אחרים, ואין בי אהבת־הלב, כי אם אהבת־הדמיון, והזמן עובר, יום הולך ויום בא, והכל אפס ותהו, יום דומה למשנהו, אין הבדל, הכל שטות אחת גדולה אין סופית, כמו שנאמר בשיר:

ונותן הלב קולו בבכי:
החופש והאהבה מי יתן לי".

XIII

עבר חודש.

תענית אסתר. ערב.

יעל יושבת בחדר הריק, שגרה בו לפני חודש, ומביטה זמן רב דרך החלון אל הרחוב. מלים ומשפטים, שיצאו פעם, לפני חדשים ושנים, מפי איזה ילד, עולים במוחה, נזכרים – והכל כה חשוב, כה חי. כל מלה היא סמל גמור לדבר־מה, כמל רגש־הרחמים אליה, היחס הטוב או העלבון. גם נחמה לפני שלשה חדשים, גם ב„מערכת" לפני חמשה שבועות אמרו לה: „את קטנה עוד" – והמלים דוקרות אותה, כאילו זה עתה יצאו מפי האומר. יש לה צורך עז, פיזי, לברר את הדבר, לחטט בו, להסביר את ה„יחוסים". אך אין איש עובר. היא מתעוררת, יוצאת החוצה ועוברת פעמים אחדות

אחרי מחשבות רבות ומלחמה פנימית קשה נכנס בן־ציון בדברים עם דרורי על אדות הספור אשר הוא כותב יום־יום בבקר לפני לכתו לבית הספר.

דרורי ידע, כי הוא כותב. ומַה?

– כן, לשם מה הוא כותב, לשם מה – הידע דרורי?

דרורי ידע: בן־ציון רוצה לזכות בשלשה הפרסים כאחד.

– לעורך אין רשות לזכות!... – משמיע בן־ציון כעורך־דין – ומטרת כתיבתו שלו, של בן־ציון, היא אחרת לגמרי. הוא מרגיש, כי חסר לנפשו איזה דבר, כי אינה מלאה; הוא מרגיש, כי אינו יכול לתפוס כל חסרונותיו. – – –

בן־ציון הפסיק, עשה תנועה בידו ונשתתק. אחר כך עשה שוב תנועה בידו, כאומר: הוטל הגורל! והמשיך: על כן הוא כותב. השירים אינם מספיקים לו. הוא רוצה למסור באיש (כלומר, בגבורו) את כל אשר בלבו. הוא יתן את זה לקרוא לכל מי שירצה להכיר אותו, בכדי שֶׁיַּראו לו את הדרך.

– וחולדה כבר יודעת, שה„קטיף" שלה ילך לעזאזל?

– לא, – השמיע העורך בעצב גדול – עוד לא אמרתי לה. צריך לומר לה: היא כותבת בשגיאות, אבל היא תתפתח, היא תבין...

חולדה נסתה להודע ע"י רמיזות, מה של.ג חִבורה. בן־ציון ענה אף הוא ברמיזות. אחר ההקראה בקש אותה לשבת עוד מעט. למה? כך, אחר כך יבאר לה. נעים היה לו להרגיש, כי עכשיו יש איזה כח בידו עליה.

– לא, תיכף, – התעקשה היא.

– מה תיכף?

– לומר תיכף ומיד...

– לא, אחר כך.

אבל גם כשנשארה, השתמט. הוא עוד „יתחשב על זה איזה זמן". קשה לו עוד לומר לה עכשיו את ההחלטה האחרונה.

בפעם השניה נתבקשה שוב להשאר – וכבר לא נשארה. הוא חושב באמת, שהיא צריכה לעשות עסקים את תלמידי בית ספרו? בוקרא פיל מישמיש 1) –

שווי המשקל בנפשה של נחמה ליטאית הפרע אף הוא, סוף־סוף.

---

1) בערבית: מחר על־יד עץ המִשמֵש, במובן: לעולם לא. – המ'.

ובאמת היא כותבת ביומנה וקורעת דף אחר דף, קורעה את הדפים לפתותי־פתותים ושמה את הכל במעטפה למשמרת. –

ופתאם היא משרטטת בעטה איזו אותיות עקולות וסתומות, הדומות ל„זורח בצער כוכב קטנטן" וכותבת למעלה: „מזכרת מעצמי".

דמדומי־ערב. דפיקה בדלת. יבוא! נכנס דרורי. היא מסתירה את ה„מזכרת", אבל באופן שדרורי ימצא אותה. דרורי עושה עצמו אדיש לכל דבר ואינו מחפש. לעמת זאת, הוא, מצדו, יש לו דבר גדול להגיד, אלא שעוד לא הגיעה השעה. בעוד יום או יומים, אם תבוא ותשאלו – אז אולי יגיד.

דרורי עושה לו בימים האחרונים, מעת שהוא עוסק בקבץ המחלקה, פוזה של ילד פתלתל ואפטי, המורד בכל דרישה, בכל חובה, בכל. התפקיד הזה הוא תפקיד מסוים בין התלמידים. פלוני הוא עכשיו מיואש – והחברים כבר יודעים איך להתיחס אליו. כבר מובן, שהוא אינו צריך לדעת כלום כששואלים אותו. בשעת השעור, כבר מובן, שצריך לסבול כל שגעונותיו; כבר מובן, כשהוא מעורר תשומת־לב החברים ברפליקה מעין זו:

– אתה מבקש אותי הרבה מאד, ואני לא אגיד. למה, תשאל – ג"כ לא אגיד. אתה חושב אותי לערבי – טוב, יהא שאתה צודק. אך אני לא אגיד. אתה מגיד לי הכל?...

עם יעל אינו מאריך הפעם בדבור. היא רוצה להדליק נר, אבל הוא אומר, שאין צרך. היא לבדה מאירה כאש אלקטרי – הוא חוזר על הקומפלימנט שאמר לפני רגע לחולדה, כשמסרה לו את הציור: „קטיף של התפוחי־זהב בפרדס שלנו".

– חולדה כבר נתנה... – הוא מגלה פתאם את הסוד.

– נתנה... נו, אין דבר! – נושכת יעל את שפתיה.

דממה קשה.

– אבל היא לא מבית ספרנו?... – מַקשה יעל.

– ואַת לא ממחלקתנו... – מתרץ דרורי.

שוב דממה קשה.

– דרורי! – היא מתעוררת – מה ההבדל בין „צער" ו„יגון"?

– למה לך?

– כך... קראתי בספר אחד...

– אַת – צער, ואני – יגון! – עונה דרורי כאוטוריטט בבלשנות.

המענה מרגיז, כנהוג, את יעל המרוגזה. – דרורי, כנראה, ענה סתם, אבל נדמה לה, שעשה זה „בלי כל מחשבה"... ואולי כן... ואין הוא רשאי לענות לה טרם שהכירה... ואולי הכירה במקצת... אולי.

היא מדברת ומדברת, וגם היא גם בן־שיחתה אינם מבינים ברור את פירוש הדברים. –

שמה מצחיק מאד... „מטרה"... מצחיק... אָצ'ן, אָצ'ן קרשׂ!...
— אתה הלא זוכר: ב ז י ן מטרה... — מתאנחת יעל בדיקלמציה.

XII

יעל הולכת ונעשית דיקדנטית, מבלי שתדע את מציאות המלה הזאת. היא הציגה לה למטרה להדפיס את חלומה על הירקון בקֹבץ העומד לצאת (בהקטוגרף) לט"ו בשבט, ומרוב פחד, שמא לא יקבלו, נעשתה אשת ריב ומדון ומגוללת עם חבריה שיחות, שאינן מובנות להם. האויר משַׂגע אותה, היא אומרת. היא מעולם לא היתה מן המעבירות על מדותיהן, היא שמרה במכתריה מכל משמר את כל פתקאות־העלבון, שנשלחו לה בעת ה„ברגז", אבל עכשיו נעשתה קנטרנית, חשדנית ותבענית במדה שאין למעלה הימנה. גם את חדרה החדש החליפה באחר, שחלונו אינו יוצא אל הרחוב, מתוך צרך לגור ביחידות גמורה; לרעותיה היא שולחת פתקאות: „כתבי לי מה שכתבת לי אתמול אני לא זוכרת כלל"; ולחדרו של בן־ציון, בעת שדרורי איננו שם, היא נכנסת פתאם וקוראה ברגש:

— בן־ציון! כל תקותי עָלֶיךָ!

ויוצאת.

היא שבה ומתחילה לפשפש בקולקציה של הפתקאות השמורות אתה מאותו הזמן. תחילה היא עוברת בסקירה אחת על הקצרות.

לפנות ערב, בטיול הרחוב, היא מתהלכת כפופה וחבוקה עם מי־שהיא, עושה מעשים, מחפשת פגישות, מדברת דבריב, קונה אויבות, כורתת בריתות, מסתבכת יותר ויותר וטוענת בחום:

— אני לא אוהבת כשאדם... האדם צריך... לא יפה כשילד...

ומשתמטת מן החברים:

— היא לא רוצה, שירדפו אחריהן...

— נלך אל החולות, — מזמינות אותה חברות־המחלקה.

— לא טוב שתלכנה כלן... יראו הילדים שאינן — וילכו לחפש אותן.

החברות מגלות לה את חשדן, שזה רק תירוץ: היא רוצה לטיל פה, בכבי ש ה ו א פה...

יעל משתפכת בצחוק מבטל בלתי טבעי, אף על פי שבתיאטרון אמתי לא זכתה להיות מעודה. — מהו היא צריכה לאביתר?

ובאמונה היא מרבה לכתוב ולהזכיר את א. ק. ולהתאונן ש„חיית שנוצרו בטרם שלפני זה הודות לחברה, היא יכלה לספר אותם, אולם מכיון שהחייה נתרקמו עכשיו מבדידות, היא לא יכולה לספר דבר. עכשיו אין לה חיים, רק חלומות, קטעים, שברים. חלום לילה אחד — וחיים אין. ואם תכתוב, מי יקרא? יקראו את הדברים, אבל לא מה שבין הדברים". —

גם היא עונה בחום, בהתלהבות, מהר־מהר: מוסיקה, בית ספר למוסיקה; היא תלמד לנגן; הנגינה כל כך מענינת; ובאמת — — — פרחון מתעמק בפסיכולוגיה שלה ומוצא, שלעולם אין חולדה קריינין מדברת מה שנחוץ לה לדבר; כל דבוריה הם רק בכדי לבלות את הזמן. — בן־ציון דוחף אותו ופונה אליה ישר בשאלה ספרותית רצינית. — היא עונה תשובות חטופות וקצרות, קוראה בשמות סופרים, ובקול כאומרת: מה? נַסֵה נא להכשילני, נסה נא. אני לא יודעת לענות?

— ומה, לדעתך, יותר טוב לקרא: שיר או ספור?

— שיר, — ממהרת חולדה לענות, שלא יהשדו בה, חלילה, רגע, שהיא אינה יודעת.

— למשל?

— למשל — — — פרישמן

— פרישמן?!

— אלא מה? לא?... לא, לא... ביאליק, ביאליק.

— וטשרניחובסקי?

— בְּסֵח.

— ו„כך נושקים אצלנו"? — מתערב פרחון.

— זה לא מוצא חן בעיני.

— זה לא ספר!...

חולדה מפקפקת, אם לקבל את הדבר באמונה, או להכחיש.

— ליבונטין לא מוצא חן בעיני! — מוציאה אותה יעל מן המבוכה בהכרזה חדשה של אי־מציאת־חן.

— למה?

— הוא אינו אידיאליסט.

— ומאין היא הראיה?

— קח „שמעון עציוני". אני קראתי. זה אידיאליסט?!

— ואני נותן עצה לקרא „באין מטרה"! — משמיע דרורי.

— של מי זה?

— את לא יודעת?... של ברשדסקי.

— להפך! של דומשביצקי.

— להפך! של ברשדסקי.

— דומשביצקי — זה פסידונים.

— להפך! ברשדסקי — זה פסידונים. יאמר בן־ציון, אם לא כן.

— אז מה זה פסידונים?...

— את לא יודעת?... כנוי ספרותי.

— שלום עליכם!...

— מה?... לא?...

— גם „שלום עליכם" — זה כנוי ספרותי.

— אבל הביטו... זה מוצא חן בעיני יותר משלום עליכם... יש

נחמה נשאלה: באיזה „נושא" טוב, לפי דעתה, להתחיל? יש שלשה נושאים: א) תפקיד האדם בחיים; ב) תועלת הרעות; ג) מי הוא המאושר?– במה יותר טוב להתחיל? היא לא ידעה ליעץ. אז נשאלה, אם היא נכונה להשתתף בכלל? על זה ענתה: מדוע לא? בן־ציון התחיל להביט אליה באותה שעה, וכך הביט רגעים רצופים. היא רצתה לשאל: מה אתה מביט? – אבל לא הפנתה את ראשה ולא שאלה, כאילו לא ידעה כלל, שהוא מביט. היא נבוכה.

ובערב קראה את „עורבא פרח" והעתיקה לה במחברתה:

„יש אשר כל העוצב שבעולם הניח ידו החזקה עלי בשבתי לבדי בחדרי, שם הרחק מאדם העיר, הרחק מחברי ורעי, הרחק מנפש אדם קרובה לי...

„רק צל היער הנמוך נראה מבעד חלון חדרי בעליה, והכל כמו מתעצב אתי יחד על בדידותי הרבה מבלי יכלת להושיע לי. ופחד גדול נופל עלי מרב בדידותי. הנני מפחדת מהריקות אשר בחדרי ומגעגועי הגדולים למלאות את הריקות, המוציאה אותי כמעט מדעתי.

„על מטתי אשכב ואסגור עיני, שנה לעפעפי אנכי מבקשת לתת, להשקיע את בדידותי הגדולה – ולישון לא אוכל.

„ולצעוק יכלתי אז, לצעוק צעקה גדולה ומרה:

„– הבו לי רֵע, קרוב לנפשי! הבו לי נפש לאהבה, לחבקה ולבכות על צוארה" – – –

הפעם לא מחקה מן המעתק אף מלה.

בן־ציון רואה את עצמו שוב אדון המצב. הוא נותן „הסברות", שראשיתן: „בראשית האנושיות, כשהאדם היה"... הוא קונה את עולמו בפתגם אחד, כמו: „האדם מתגעגע לעבר, לעתיד ולמה שרחוק ממנו בהוה"; או: „גם לשמש יש כתמים, אך אין הם מטילים צל"; או: „הצער הוא דבר שבחיוב". אורחיו ושומעיו אוהבים פתגמים קצרים עד מאד.

לא לרצון לו, כשפרחון, בעל המזג הקר, פונה לכח השופט שלו, של בן־ציון, ומעיר אותו על המלחמה הגלויה (וגם הנסתרת, הוא מוסיף), שמתחוללת תמיד בין הבאים לקריאה הספרותית, בדבר מי ישב אצל מי... מדוע אין כזאת ב„נשפים האמתיים"? מדוע פה כל תשומת הלב פנויה לריב ולמהלומות־בשחוק, בכדי להפריד בין הדבקים? –

ועל אחת כמה וכמה, שהוא חושב את פרחון ל„מפריע", כשהלז פונה לחולדה בטון שלו:

– את רוצה לדעת מה זו פואיזיה? אני אתן לך שעור של הסתכלות!...

הוא בעצמו מדבר עם חולדה באספות הללו בחשיבות מרובה, והיא

לעלות ולחדש את ימיו כקדם. למטרה זו עליו לשמוע למה שאמרה לו יעל אז, שצריך לסדר אספות־חברים עם תוכן ספרותי. רק לזה יכול להיות ערך גדול; זה יכול לשמש אמצעי לחזוק האחדות; זה יכול להרים את המחלקה; כי „מן ההוה נוצר העתיד".

עם הערב הֵשרה עליו מצב־רוח לירי, וכשובו הביתה תקן והעתיק אל הנקי את שירו הארוך „עלה לא ינוע", שכתב עוד לפני חודש, לפני הטיול, ושאת התחלתו מצא עכשיו לנכון לנסח כך:

עלה לא ינוע, לא יזוע כל בד
באפל הלילה החצר לי נִבַּט
מונח הטל על כל גיא והר
ומקושט בפרחים וכל יקר
וממעלה זורח בצער כוכב קטנטן
ושואל אני אותו עצה, שיגיד לי לאן.

דרורי קרא את השיר ומצא, שהוא ראוי לבוא בעתון הראשון (כלומר, בגליון הראשון) של קבץ־המחלקה. „וכך כמו שיש כבר שיר", צריך להתחיל לחשוב על הקבץ „ברצינות". הוא מציע, שהשופטים (כלומר העורכים) יקבעו גם שלשה פרסים: I בעד השיר היותר טוב; II בעד הספור היותר טוב; III בעד הסגנון היותר טוב.

פרחון מציע לקֹבץ שֵׁם: הבדאי.

ענין קבץ־המחלקה נמסר לועד, ובחדרו של בן־ציון התחילה תקופה ספרותית. החדר נהיה ל„חדר של יוצאים ונכנסים", כפי שמתבטאה, על פי הבטוי „захожій домъ" תלמידה יוצאת־ונכנסת אחת מן הששית, שיודעת רוסית אך מעט, עוד פחות מעברית, אבל את הרוסית היא אוהבת ועל שירתה היא מתענגת ומוקירה אותה, ואת העברית בחבורים היא מרוממת, כמצווה, בתור שפתנו הלאומית, אבל אין לה כל יחס אליה – על עונג אין כלל מה לדבר – וכל מבטא ומבטא שלה הוא תרגום מרוסית.

יעל התחילה לקבל מבן־ציון פקודות לַקוניות יבשות: אל תשכחי להשיג את „הסגנון העברי", חלק ב'. הוא נחוץ ליום השבת בשעה 2 אחר הצהרים. מקוה אני, שתמלאי את בקשתי. או: כבר זמן להשיב את „שמעון עציוני", שלויתי לך. – היא מצייתה וממלאה הכל באמונה.

אם צחק בו מי שהוא, לא היה זה אלא בכדי שיראו אותו צוחק ויוציאו מזה איזו מסקנות. רק מסקנות.

ילדים עירוניים! ילדי עם זקן!

מתחלה עוד הסתפקו בגסות של הבל סתם:

– רבותי! את שמעוני לא נשלח להביא...

– נכון: הוא יאכל הכל בדרך.

– אז תאכלו לבד ותתפקעו.

– תקבל שחפת!

ואולם לבסוף הגיעו הדברים גם לעקיצות ציניות־ארסיות. פרחון כעס כל הזמן (יעל חושבת, מפני שלא הוזמן אמש לקריינין) וכתב על המעטפות של המכתבים הנשלחים לאביתר ל„אי־כבוד" במקום „לכבוד", ולחולדה אמר כמו בדרך אגב, שהוא אוהב אותה כנפשו – ועל נפשו הוא רוצה לרוק. אלא שחולדה היא „קוזק", לא נתפעלה ו„הרביצה" בו:

– קנח את חוטמך תחילה!

„אָכל" פרחון!

לא כן היא, יעל. היא, אחרי הרקוד, לא ידעה את נפשה, ולא ידעה מה לעשות. אז התחילה לצעוק, כשכורה ולא מיין, שבתור דמי חנוכה היא מאחלת אחדות למחלקה – ולא הושם לב אל הדבר כראוי. אז ישבה, שבשה את שיר־העם המודפס „על נהר פרת" ודקלמה־נגנה אותו בבישנות, במבוכה, כמו מבלי דעת את פירוש המלות, כמו בעינים עצומות, ויחד עם זה באיזו שאיפה, באיזו תאוה לשמוע מה יענו על זה החברים – –

– רמון פז... יש לי... ואין מי... – הסתבכה בשיר.

– יש או אין? – שאל דרורי – אני צריך לדעת!...

– ואין מי שיברך עליו!... – קראה יעל כמתעקשת.

– ואת רוצה לכבד אותי... בברכה? – מצמץ דרורי בעיניו – אני מחנחן לך!... – גמר בלגלוג של ארס.

XI

כל אותו יום־המחרת שאחרי הנשף התהלך בן־ציון על פסי מסלת־הברזל – מקום הטיול החביב עליו בשעות של סערות־נפש (בימים שקטים הוא ניבכר את חוף הים) ותולעתו כרסמה אותו. השערות שהתחילו לצמוח בפאתי פניו, בשורה לזקן מוקדם, כאילו סמרו, ובנחשי הפסים הצבורים על יד הדרך ראה הגורות־חגורות על אפודת חולדה נטוית־הגרון. הוא נגש ונגע בהם בידו. ומיד נהפכו לכעין רשת. רשת משונה.

אי־ההצלחה של **ה נ ש ף ה ר י ק**, שהכל מודים בה, עודדה סוף־סוף את רוחו ונתנה תקוה בלבו, שעוד אפשר לתקן הכל, שעוד יכול הוא

את חלומו, והוא ספר, איך שהוא שוכב בכרם, מסותר, ויוצא פסת שמים ועליה עננה; מבעד לעננה איזה שלט; מה כתוב על השלט? – יקב; והוא נכנס ליקב; שם חביות ענקיות; אבל החביות אינן מלאות יין, כי אם רִבָּה – – –

אז התאנחה שוב ואמרה:

– ואני חשבתי: דמעות...

בשעת הרקודים הוזמנה מאביתר וראתה את עצמה כעומדת בראש העולם.

אחר משחק הבטה ממושכה, זוגות, זוגות, איש בפני בן זוגו – בן־ציון ידע להביט הרבה ולבלי לצחוק, עד להפליא! – שחקו במשחק כללי: „הים רועש". חולדה נקראה מפי המוליך ואחריה – דרורי. הכל הרימו קול־צעקה. אבל חולדה לא נכלמה.

לבסוף שחקו ב„ערים". לחחזרת ה„משכונות" היו „משפטים": זה עני, זה תרמיל, וכל מה שהעני מקבל הוא צריך למסור לתרמיל. השופט נותן נשיקה לעני. העני צריך למסור לתרמיל. והתרמיל – יָעֵל! והרי דין ודברים. יעל אינה רוצה לקבל את הנשיקה, מותרת על המשכון, בורחת לחדר אחר; רודפים אחריה.

הנשף של המחלקות היה מהדורא חדשה של ה„טיול", אותו הטיול המוצלח, שנשאר בזכרון הכל, אבל – או מפני שפה לא היה מרחב שדות וירק יער, או מפני שכמעט כל המשתתפים כבר לא ישנו לילות אחדים – הפעם הרגישו הילדים, שהם מרגישים עצמם לא טוב, שממתקים ומגדנות אין, ש„אין סדר" בנשף, ש„לא הא", שאין „מצב רוח". ליעל נדמה, שהיא, חברותיה והכל כאילו מעתדלים להיות דומים למי שהוא. הכל רוצים, כגדולים, כ„בוגרים", לבלות את הזמן בטוב; הכל רוצים להיות שמחים, כאילו מפני שכך מקובל הוא, שהשמחה יפה לנשף; אבל הם אינם גדולים, אינם „בוגרים", הם אינם שמחים; ושוב כאילו מפני שכך נהוג בנשפי המחלקות, שאין שמחה, שבושה היא להיות שמחים סתם, רק מפני שהכינו נירות גזורים לזרוק זה על גב זה, העלו שתי מנורות־ברק וסדרו שורות אחדות של ספסלים, על מנת לסלקם לפני הרקודים.

לפני הרקודים קבלה אמנם יעל „הפתעה": בפוסטה המעופפת הגיע לה מכתב, ושם היה כתוב באותיות מרובעות: „מי אני? רוצה להזמינך לרקוד? תעני לי?..." היא הבינה תיכף מי הוא הכותב, היתה מאושרה על ה„כבוד", העמידה פנים, שהיא עוד כועסת עליו (דרורי העקש! אפילו עכשיו אינו מדבר ישר, אלא בסימני שאלה!) וענתה בכתב: „כפי ששמעתי אתה לא מדבר אתי". על זה הגיעה תשובה: „זה לא שייך בנשף לענין". ולכאורה הרי היה טוב; אלא שאחר כך נתקלקל גם זה, כמו הכל בנשף הבלתי מוצלח הלז, שלא באה בו אף בת־צחוק אחת בלי כוונות מיוחדות.

הדלת ואמר: יכנס! חולדה אמרה, שאינה - יחידה. צעירה אחת מתחבאת פה. – משחקת במחבואים? – התבדח דרורי – אנחנו נמצא אותה!... אז נתבקשה גם יעל להכנס. הגיע הרגע!... היא הוסיפה להתחבא, לעשות העויות. „בחוץ לא מדברים!" – גזר דרורי כבר־סמכא בנמוסין. אז יצא גם אביתר והודיע ל„יעלישקה", שאפשר להכנס, שלא יאכלו אותן שם.

בפנים היתה אטמוספירה של צפיפות, עשן ועיפות. בתוך הדחק נשענה חולדה על דרורי, והוא צבט לה בקברת רגלה. היא התחפשה, שאינה מרגישה כלום ועיניה הסתירו שבע־רצון של נצחון.

ליעל נודע באותו מעמד, שהנשף המשותף של המחלקות השלישית והרביעית לכבוד חנוכה נקבע כבר – והפעם בבירור! – למחרתים (מחר הלא תהיה חגיגה ביתית לילדים בבית קריינין, שהרבה מן התלמידים מוזמנים לה), והיא שמחה על שנשמעה לדרורי, שגם בעצמו רכב הביתה על סוס רק ביום הראשון לחג, ולא נסעה למושבה לדודה.

כל היום, מלבד בשעות ארוחת הבוקר וארוחת־הצהרים, שחקה החבריא על הככר בכדור־רגל, ויעל עמדה מקרוב, הקשיבה לצפצופי־החליל ולשאון־ההתעוררות והביטה בחרדת־נפש מסותרה על אביתר בכל פעם שהלה הקיש ברגלו המתכופפת־המתמתחת בכדור והעיף אותו ברב חריצות למעלה־למעלה.

ובערב היתה חגיגת־הילדים הביתית אצל קריינין. ההורים לא התערבו בשום דבר והילדים היו שמחים. יעל השתוקקה מאד להחשב לבת־בית, ועל כן לא ידעה, אם בתור שכזו יאה לה לטעום מן הפרפראות שהוגשו אל השלחן, שהעולם התנפל עליהן ברעבתנות כזו ושאף היא נתאותה להן כל כך. ומתוך שקלא וטריא התהדרה, לא טעמה כלום וחשבה כל הזמן, אם הכל רואים, שהיא אינה טועמת כלום.

דרורי ספר מעשיות בבידואים. ומן הבידואים עברו לחלומות. בן־ציון נענה לדרישה, הכסיף מהתרגשות פנימית וספר בגנדרנות את חלומו. והנה הוא עומד בבקעה רחבה שחורה. אנשים עומדים ועובדים. העבודה קשה מאד מאד והזיעה נוזלת. ופתאם מתקרבת השמש כל כך אל האדמה. אימה! אם יושיטו את היד – יגעו בה. היא מיבשת את המוח. האנשים אינם יכולים לעבוד – ומוכרחים. איזה כח מגניטי מכריח אותם. הכל צועקים בקול פחד. אז אומר הוא להם – – –

יעל הפסיקה אותו וספרה את חלומה היא. הירקון. עצים כרותים ומים. אור ירח. הוא עוצמת עיניה, אבל היא חשה באור גם מתוך עצימת העינים. אז התאנחה: למה כה גדול האור – ובלבי חושך?

אביתר לקח כוס יין וקרא: לחייך, יעל! יעל ענתה: לחייך גם אתה – והיתה ברקיע השביעי, אבל כסתה על זה. וכשהגיע תורו של אביתר לספר

יעל אינה נחמה. לָה לא די במחברת, שתעתיק לתוכה דברים שבספר ותרגיש כאילו מלבה יצאו. לה יש יומן ממש – „יומן המקרים הקורים" אותה – עוד מן המחלקה השניה, מן הזמן שהיתה עוד בישנית גדולה, ובהפגשה בנער, היתה, בתנועה של ערביה השמה את צעיפה על פניה בהפגשה בגבר, מגיעה את כף־ידה אל שפתיה. עכשיו היא כבר אינה בישנית כזאת, והמדה שנשארה בה היא כבר במקצת מתוך פחד על הסתירות החדשות שבנפשה ובמקצת לשם אמצעי, בכוונת מכוון. יעל עכשיו היא כבר חי נושא את עצמו, וגם הטון של יומנה אחר הוא. אין בו כבר הדבורים המתחילים של אז: „שלום לך יומני היקר ממני רעותך המתגעגעת עליך נורא!! ולספר הרבה יש לי אליך"; או: „ענני יומני היקר ˙למה זה לא רואים את שולמית וצפורה ג"כ כבר שבוע לא בואה אלי, למה זה?" עכשיו היא פונה אל יומנה רק כשאיזה מעשה שלה דורש בירור, והבירור קשה עליה, אז היא מסתפקת בהוספה: „למה? – אתה יודע, יומני!" לשונה עכשיו היא פרוזאית יותר: „אם ע"ד הניר אני חושבת אז באמת יש די הרבה אבל אם יש חמר מה לכתב... באמת היום חנוכה... אבל בכל זאת באמת כשאין חמר"; או: „קראתי בספר מלה אנימיה לשאל את בן־ציון". כי בינתים עברו עליה ועל סגנונה, האדם שבה, שתים־שלש שנות־מלחמה בעד מקומה בחברה; בינתים עבר עליה ה„ברגז" עם דרורי וכל המסתעף מזה: אינטריגות, הסברות של שקר, חרטות על מלה שנאמרה מתוך כעס ושיכולה לקלקל, מעשים של צביעות, דברים ועובדות מצד דרורי, שהיומן הוכרח לציין אותם ב„וזה לא נכון". הוצאת לעז, למשל, שהיא „מתוה בעדו" ושהיא רוצה „להיות שלום אתו". שמעוני, לפי דבריו, ספר לו זה בעת שלן אצלו במושבה בעת הטיול הגדול, ו„זה לא נכון", כי שמעוני, כפי שהוברר, לא לן אצלו מעולם. אחר כך הפתקאות, אותן הפתקאות, שהמלה „שלום" אינה הגויה בהן בכל אותיותיה, כי אם רק „ש..." ונקודות אחריה. – בית הספר הקשה של ה„חייב"!...

חולדה ויעל עולות במדרגה למעלה, על מנת להכנס אף הן אל התלמידים הגדולים המשחקים בקלפים. שעת־הערב היא מאוחרה, אחרי אחת־עשרה. חולדה קופצת ישר, וכל קפיצה מעידה עליה, שהיא מתענגת על הגרציה שלה. לה יש קשר נפשי מיוחד לחפצים כגלויות מצוירות, תכשיטים, קלפים – ורוחה טוב עליה. יעל מצדה תוהה קצת בדבר ועושה רושם כאילו היא נכונה להתחבא על כל שלב ושלב. הבית הוא אמנם אותו הבית והתלמידים אותם התלמידים, אבל חשה היא, שאין היום ככל הימים. השעה היא מאוחרה, והיא בעוד רגע תעמוד לפני כל החברה, תכנס לתוך חיי החברה – ואיך יקבלו אותה? מה מושך ומה נורא!... כשהגיעו עד הדלת למעלה, אמנם התחבאה בפנה. חולדה דפקה בעוז, ודרורי פתח לה את

הקוראת מורידה ראשה על המחברת. היער אשר על יד עיר־המולדת היקרה התזיל מרשרש בזכרון. עובר אתה את הגשר של טחנת המים ומיד הנך שם, בין עצי־הַלְּבְנֶה... בעיניה הסגורות היא קוראה את השורות המחוקות במחברתה:

„אני אוהבת, אני אוהבת! איני יודעת גם מובן האהבה! אבל צריכה היתה לי לנפשי, צריכה היתה לי, להאיר את אופל בדידותי, נשמה חיה בחדרי הבודד (שגם יעל עזבו; אותו!...), אזן מקשבת לקול לבבי" — — —

מן האולם מגיע אליה רעש המשחק הלוהט. אבל על פניה אין תוכחה, כמעט גם לא התמרמרות. רק טרדה, רק דאגה, דאגת אֵם אשר לא ילדה. האם האוהבת והסולחת היתה רוצה לראות את ילדיה עוסקים בדברים אחרים לגמרי — והמטרה ממנה והלאה!...

X

יעל עזבה את חדרה של נחמה, לאחר שנסתה כמה פעמים לנהל אתה שם שיחות סודיות ארוכות — ולא עלה בידה. נחמה השתמטה תמיד משיחות כגון אלו, ופעם כאשר הציקה לה „הקטנה", ענתה, שאינה יודעת, אינה יודעת, אבל, אם אינה טועה, שמעה מפי בן־ציון, בשיחה עם דרורי, שאין כלל מה לצחוק ושאין בזה כל סוד... נו, פשוט, כמו בעבודת האדמה... דרורי ויעל, שהם בני־מושבה, צריכים לדעת: חורשים, זורעים — ויוצאים ילדים... יעל נתבישה, בכתה וטענה, שאין היא מבינה, אין היא מבינה... היא שמעה, שיש איזו „פעולה" — וזה כל כך מזוהם... והכל מגחכים וקורצים בעינים, כשמדברים על זה... נחמה סבלה מן השיחה, קשה היה לה, והיא אמרה נמלצות, שלב צריך להבין ללב בלי דבורים, ומי שאינו מבין בלי דבורים, אז גם הדבורים לא יועילו לו... ומיד העבירה את תוכן השיחה לשאלת הקריאה, איך צריך לקרא בספרים, איך שצריך לבלי למהר בשעת הקריאה, כדי לדעת כבר את הכוף, אלא צריך לעמוד על כל דבר, אם אין בספר מחשבות חדשות אשר יפגעו במחשבות הקודמות של הקורא. יעל ראתה בזה רמז בלתי נעים כלפי אופן קריאתה היא — ונעלבה. וכשחזרה בעקשנות אל תוכן השיחה הקודמת, ונחמה גערה בה ויעצה לה להשקט ולהרגע, בהיותה עוד כל כך צעירה וחלשה, עלתה חמת יעל עד להשחית... נחמה, בטח, שוכחת, שהיא רק במחלקה גדולה ממנה, אבל לא אֵם... הגדלות אינה במחלקה... ואל תדבר אליה כמו אֵם... לה, ליַעל, אין אֵם... יתומה היא — — —

והיא רשמה את כל המאורע ביומן שלה ומצאה לה חדר אחר בפנסיון.

בן־ציון. היא יושבת בטלה, מזמזמת את הבית האהוב עליה משיר של מאנה:

ובעת חק היגון ידאיב נפשך,
פגעי התפת תראה מסביב,
אל תאמר נואש, כי אמץ כחך,
עוד יבוא יום כי יופיע האביב –

ואיננה יודעת מה לעשות, במה לעסוק. היא מפשפשת בין ספרי־הקריאה שעל שלחנה: כתבי פייערברג, „מבית ומחוץ", „מהעבר הקרוב" – היא קראה את כל זה כבר כמה פעמים, ואף העתיקה למחברתה את כל קטעי השירה אשר נגעו בה ביותר, לפעמים גם באיזה שנוי מלשון זכר ללשון נקבה, להתאים את הדברים אל עצמה – ומה לעשות: דברים חדשים אין למקרא!... היא נוטלת את מחברתה וקוראה:

„בכל העולם הגדול והרחב עם השעשועים הנחמדים, בכל החיים המלאים מחזות ותענוגים לא שבה את לבי דבר זולתי הצללים.

„אמנם רבים הם האנשים האוהבים את האור ואת היום, ואני הנני אוהבת אך את הלילה ואת הצל.

„ליל חושך וצללים שחורים, היש מראות יפים ממראות אלה?

„והשמש היא קורעת את עיני, האור סוחפני לראות ולהתענג מן העולם ומן החיים... הלב הרך מתעורר רגע ורוצה להכנס לתוך עולמות שאינם שלו; החיים פתוחים והלב יורד עמוק־עמוק לתוכם ומושך אחריו את כלי, רגשותי, רעיוני, ולבי מתענג על קרני השמש הזאת, ולא יתנני לבקש את ידידי הצללים. ובכל זאת הנני למצער מפנה את מחשבותי רגעים אחדים אל החושך ואל אפל הלילה והצללים" – – – – – – – – – – –

נחמה שוקעת במחשבות. דמות האם בעיר הליטאית הקטנה עולה בחזון. הצללים שבחדר דודה הרב עליו השלום, המלא ספרים. היא מרגישה את עצמה נזירה, קדושה וטהורה; היא נזכרת משום־מה בדבורה אשת־לפידות אשר ישבה תחת הרֹתם ושפטה את ישראל, ואיזו הרגשת־אושר לא תדע שחרה מפעפעת בקרבה. היא מתעוררת, מזדעזעת, הופכת דף במחברתה וקוראה הלאה:

„הדרישה והחקירה הזאת תביא אותי לידי דרישה וחקירה, מחשבה לידי מחשבה והרהור לידי הרהור וכן חוזר הדבר חלילה במוחי ובלבבי, ואני עמוסה במחשבות וברגשות זרות עד לבלתי נשוא.

„אני שמחה בחלקי, אחרי שאיני חושבת כלל על אודות חלקי. הספרים לי הכל, המחשבות לי הכל, החזיונות לי הכל; ולי תחסר רק נפש קרובה לנפשי, שאגיד לה הכל.

„על אדן החלון הגדול של חדרי הנני נשענת לפרקים, ואני רואה בעלים הנושרים בין צללי האילנות מעין העצב שבדומיה; ואני מרגישה את חייהם הפנימיים וגעגועיהם הפנימיים. לי אין הדבר ברור, כי אין אני מבינה שיחת האילנות. אבל הנני מרגישה שיחתם". – – – – – – – –

הספר. וכשמתגברים והולכים, באים עיפים, חורים ובלתי מוכשרים לקלוט דבר מדברי המורים. המכסטים מ„חובת הלבבות" ו„האמונות והדעות" הנם כל כך רחוקים, כל כך בלתי־נוגעים... ועם זה, כל אלה שלא תעו אמש, מאיזו סבה שהיא, ואינם כל כך חורים ועיפים, חושבים את עצמם לאמללים, לאנשים ש„הפסידו" ומתקנאים בתועים.

אם לא על רכסי־החול, הרי הם מתרוצצים כלם באולם. כל אחד ואחד מהם כשהוא לעצמו הוא או בעל־נפש קצת (לעתים רחוקות), או גרוע. ואולם כלם ביחד, בצותא, ובפרט במלולם ה„עברי", הם עושים רושם של אי־חשיבות גמורה, אפילו לא של קלקול יוצא מן הכלל. „תכשיטים", קוראה להם נחמה ליטאית בלי כל אינטונציה מיוחדה.

בני המחלקות הקטנות עומדים פעורי־פה מסביב לחבריא של אביתר ושותים בצמא את כל הדברים. יש שהם מגורשים בנזיפה מעל הגדולים: מה? גם אתם כבר גדולים? גם אתם רוצים כבר לדעת הכל? – מגורשים – וחוזרים כרגע, כזבובים אל הנופת. עכשיו הם כבר יודעים את פרטי־היחוסים שבין הגדולים והגדולות: בין זה וזו כבר הענין הולך ורפה; בין זה וזו הקשר מתחזק מיום ליום; וזה וזו – לילות שלמים הם מטיילים יחד; בחנוכה יעשו טיול למושבה פלונית.

תקופה חדשה; רוח חדש. לא עוד יִרְאו בני השלישית והרביעית דואגים ל„חומר", ל„מקורות" בשביל החבורים אשר עליהם לכתוב בדבר ר' עקיבא ובת כלבא שבוע. „לך כבר יש מקורות?" – שאלה הדדית זו כבר אינה נשמעת. עכשיו החבורים אינם נכתבים; התירוצים בפני המורה הם מן המוכן: כאב ראש או שכחת המחברת. והמלים שהם חוטפים עכשיו מפי הגדולים הן אחרות, אחויות לגמרי, לא מחיי בית הספר, לא מן הרומן האידיאלי שב„כפר האגדה". התקופה היא תקופת אביתר.

IX

חופש חנוכה. נחמה ליטאית אינה יוצאת מחדרה הקטנטן, אבל היא יודעת, שהמשחק בקלפים בוער ממש בבית, שהאש אחזה את הכל, גם את

כך משרטטים ומציינים בעלי־המחשבות, כלומר, אלה שמחפשים „רעיונות" בספר. אחרים אוהבים יותר לשרטט את ענויי החבוקים ותסיסת הנשיקות ורגעי התענוגים שאין להם שעור, – כל אלה התיאורים הנמסרים במין אקסטאזה מזויפת, בהגדשת אמרים של טכניקה ספרותית ידועה ותבלין של מליצות מיניות על הנצחיות, האין־סוף וכו' –

אמנם, לא התיאור המיני שבספר מוליד את האסון: את הגירוי. הגירוי ישנו, גם בלי תיאורו של הספר. אבל התיאור, הנעשה בידים, מכלכל אותו, מגדיל אותו, ממשיך אותו. ולא רק בשעת הקריאה – בכל שעת כושר הוא, התיאור, מתעורר, מלהיב את הדמיון, מתיצב כמו חי: זהו!... ומעורר... מְחַדֵּשׁ ומֵחָדָשׁ...

הלא כה דברי אותו האורח החולה בן בלי־האידיאה:

האסון הוא, שכמה שקשה על הנער הגירוי, הרי הוא רוצה בו וניחא לו בו. התאוה להמצא ברשת – יתירה היא על הטרדה להמלט מן הרשת. והמיניות שבכתב, לא פחות מאמנות החייטות, – כן, כן, לא פחות – מסייעה לדבר ומחדשת את הדבר, מפנה את הלב מדברים אחרים, מעוררת לחקוי ונוטלת את החיים. –

וקברניטי הצבור? הקברניטים דואגים לזה. פורנוגרפיה! – הם מתריסים ומדברים על הנחיצות להגביל את „האמנות", ליטול מן ה„אמנים" את החופש של מסירת הכל, כל הרגשות־חיים, ולכל הפחות, להסתיר ספרים מסוג ידוע מעיני גיל ידוע. ואילו היה זה בגדר האפשרות, ואילו היתה לדבריהם ולאיסוריהם איזו השפעה, כי אז ודאי היתה גורמת אצל הצעירים לרבוי החטוט בספרים האסורים. אבל הוא הדבר, שהפרובלימה־הדאגה לאמנות־שבעט נשארת אצל הקברניטים דאגה סתומה שאינה מעלה ואינה מורידה. בעוד שהדאגה שלהם, למשל, לאמנות־שבמהט היא הרבה יותר ממשית; שָׁם הפרובלימה אחרת היא לגמרי: איך להרבות להשתמש בה, באותה אמנות, בשביל עצמם ובני ביתם היקרים. מובן, לא כל הפרובלימות שוות. כן, כֵּן...

על הרכסים שבקרבת בית הפנסיון מתפתלים ענפי גפן בר. יש שם גם שיחים עבותים למדי, שבשכבך מתחת לאחד מהם, אינך נראה ממרחק של ד' אמות.

החבריא אוהבת את המקומות הללו. „זו כבר בגרה מצוין!" – אלה הם הקומפלימנטים; „מצוין למוץ ממנה!" – אלה הם קטעי השירים־בפרוזה הנשמעים משם. ונפלא הדבר, שהתועים בלילות על יד השיחים לעולם אינם מעלים על דעתם, אולי נמצא שם מי שהוא וישמע, אעפ"י שכמעט לכֻלם כבר נזדמן להמצא שם בעצמם ולהאזין לקריאות כאלה של אחרים.

אחרי התעיות הללו, ממחרת בבוקר, אי אפשר כלל ללכת לבית

או „להעמיד את הוכוח", כמו שהם אומרים, מדי יתקרב מי־שהוא אל תוכן מסוג נאצל קצת. כל אותו הספוק הנפשי הגדול אצל בן־הספר, המתקבל על ידי החדירה לתוך שירת שפה קרובה, חסר כאן מעיקרא. שמוש הלשון הוא של פעוטות. כעין: מדגדג לי... מגרד לי... כסא בעד לשבת... כדור בעד לשחק... נשחק בלְרוץ...

על חשבון הבטוי מפותחות למדי אצל החבריא האֲמוציות בנות־בלי־בטוי. כגְתָה בשעתו מסתבכים הללו ב„אהבות" חדשות בטרם נתנדפו הישנות. האמביציה גדולה. הרמיזות על הרנְדֵוות מרובות ופרטים רבים נמסרים על כל צעד וצעד של המדוברת, ואיך הם „התמקמו" (קבעו להם ישיבה, מלשון „מקום"). היא באה משם, מצד זה ולא מצד אחר. היא עשתה אתו עוד איזו צעדים. מה חשבה בצעדים האלה? (כלומר, לְמַה נתכוונה?) להאריך את הטיול? להסב את עיני הבריות?

שהיא עשתה את הצעדים האחדים לתומה – לא יעלה גם על הדעת.

הספר זר – אבל המיניות שבו דלויה, דלויה עד הטפה האחרונה, קבעת כוס התרעלה. גיואי־די־מופסן אינו נקרא, אבל החלאה שבציוריו מצוצה. מצוצה עד היסוד.

טולסטוי – כספר חתום, אבל שבכתביו יש איזה ספור – מתורגם או מעובד – בשם „פרנסואזה", שבו מַלְחים מענים איזו אשה זונה – את זה יודעת דוקא גם החבריא הבלתי ספרותית הזאת.

פשבישבסקי והמספרים הרוסים שלאחר שנת 1905, המקשים את עצמם לדעת, – לעילא ולעילא. ה„אוניברסַלְקוֹת" ברוסית של האמן־הריבולציונר הפולני, המטורף לדבר אחד, להביא „חרבן" על האשה – לחם־החוק. המקומות הצדדיים שבדברי גבוריו, אם רק הם גסים וקולניים ביותר, משורטטים בקוים תחת השורות או מצוינים מן הצד: „אל תביא את רעך לבית אהובתך – זהו סעיף ראשון בהלכות אהבה!" או:

„את האהבה צריך לחמוס, בכח! בלי שום פקפוקים, בלי גשוש־באצבעות, לא להסתובב כחתול מסביב לשומן חם, לא! בגאון ובהכרה צריך להשיגה, אז תשיגה! להכניעַ!!"

או:

„הנשים דומות לילדים, אבל בעוד שהילדים הנם טהורים ותמימים, הנה הנשים הנן רעות, בוגדות, מתפארות בשקר, רודפות אחר הכבוד, שפחות מכורות לשטן" וכו' וכו'.

VIII

החבריא של אביתר היא דוברת עברית, השפה השוררת בבית הספר, אבל היא אינה דוברת; היא מגמגמת. זוהי חבריא של צעירים אלמים כמעט, צעירים בלי לשון כלל. יוצאים מפיהם מיכנית איזו צלצולי הברות, הדומים לעברית החדשה, אבל בלי קשר, בלי טעם. מלה עברית, שיודעים אותה, משתמשים בה, בה בלבד או בצירוף עם עוד מלה, אבל מבלי לבנות מן המשפטים הקטועים שום מאמר שלם. התפתחות... בשביל התפתחות... לא היה התפתחות... הזמן שהתחיל ההתפתחות...

– ואני סוקר במבט: יתר העמים יש להם ארץ... ובכן חוץ מהממשלה יש להם דברים... עוד... אז... ובכן עם כזה יכול להיות גם לא כל כך מפותח...

-- העמידו את הוכות... אני לא אוהב כשמתקהלים... כאילו שההבדל הוא גדול!...

– נכון... מה אתם מתחשקים... לפזר בין כֻּלם... את העסקים?

– תתפלא?... אתה לא יודע איזו עסקים אני חושב?...

– אז אתה אוחז אותי למשוגע?...

– זה קורֶה!...

הדלות הנוראה בבטוי, בכלי המחשבה, מתבלטת עם כל נסיון הכי־קלוש לדבר על ענין יוצא מגדר המשחק בקלפים. הגמגום גדול לא רק בהתפארות בראיוני־האהבים, דברים שרמיזות וחצאי מלים יפים למסירתם, אלא אפילו בענין יורידי, כמלחמה התמידית עם המורים, ואיך ש„מִתְכַּתְּבִים" אהדדי. במחלקות אלו תמיד עומדים על המקח: אתה, האכּסטרן, רוצה תמיד להכנס למחלקה היותר גבוהה, וההנהלה כאילו רוצה תמיד להורידך להיותר נמוכה, כדי שתתענה עוד שנה נוספת תחת ידה. הללו, המורים, רוצים להשתמש בכח נתינת הדיפלומים עד כמה שידם מגעת, למנוע את הנתינה עד כמה שאפשר: דורשים „בחינות", „ידיעות", „חזרות", בשעה שהם, המגמגמים, היו רוצים „לקרוע את החבלים" (כלומר, לנתק את הכבלים) ולהפטר במוקדם האפשרי, וכועסים, לפיכך, מאד על הקומידיות הרשמיות. שאיפת השאיפות היא להוציא את הדיפלום „יפה שעה אחת קודם" וביגיעה המינימלית. —

המלה העברית נשארה זרה לנכרים הללו: אינה מקשרת, אינה מרוממת, אינה מגידה כלום. אולי מפני זה הם ממהרים כל כך להפסיק

ויהיה „בתור טכנולוג", מיעץ לו פרחון, שיחד עם זה יהיה גם פֶּרְמַצְבט, ואז יקח גְּרַם אחד (יספיק!) מן הטכנולוגיה שלו ויעשה רצפט — „בדוק ומנוסה" — להקאה...

הכל היה טוב; אלא דא עקא, שה„סימן", כעין משהו חריץ, המתנוסס עוד בלחיה העגולה של הניזוקה אינו גורע מֵחִנָּהּ בעיני בן־ציון. כתפוח־תאוה אדום, שנתקעה בו שן, היא בעיניו. והוא זוכר את רגע האסון, רגע נפילת קערת־הנחשת. במחו מצטיר כל כך ברור: עיני־זכוכית פקוחות, פנים מְקֻטָּנים, תאמי־צביה עגולים. —

למן יום־הנפילה הורעו עוד יותר חיי־המשפחה בבית קריינין. בשעת ארוחת־הצהרים כתוב על פני בעל־הבית: „כשאשתו של אדם היא ארורה — למה יגרע מערכו, מכבודו? ע"י עניות, מחלה, אסון — כן... אבל עי"ז שאשתו היא ארורה? היכן הצדק?"... אבל איך שיהיה, וכך הוא הדבר. אין צדק בעולם! ובכדי שיגרע פחות מערכו, הוא, קריינין, מוסיף ללחום את מלחמותיו בחוץ, ושדה־הַקְּרָב בביתו עזוב: הוא אינו נראה שם מארוחה לארוחה. — ולא היה איכפת הדבר ביותר, אלמלא הביא לידי כך, שאביתר וחולדה חפשים לנפשם לבלות כל זמנם למעלה בין התלמידים בפנסיון. אביתר — למרות מה שהפנסיונרים אינם מכבדים אותו, הרי הם מכירים לו טובה על שהוא מושך תלמידים גדולים לאולם הפנסיון שלהם, והוא — אף הוא מתכוון כלפי הסביבה החדשה, מסתגל אליה, מתחפש ל„מהפכני" ומספר בגדל לבב על החוצפה, שהוא מראה כלפי מוריו בבית ספרו הוא. והיה מעשה, שהמורה שלהם להתעמלות העניש תלמיד אחד על שלא רצה להסיר את מעילו העליון על פי הפקודה: להשאר בכתנות תחתונות לבדו! התלמיד נשלח לחדר המורים, לעמוד שם שעה שלמה, ושם, כשיצאו הכל, ישב התלמיד על הכסא ולא עמד, ונתפס בעוונו, והתחצף, והכה אותו המנהל על הלחי פעם ושתים, והגין הוא, אביתר, על המוכה, ופנה למורה ואמר: אדוני! מאין הוא יודע? אולי לא רצה התלמיד להסיר את המעיל מפני שכתנתו מלוכלכה? —

— אתה אחי! אתה גבור! — מסתובבת בין התלמידים חולדה, אחות־הגבור, בחלוק־מזרחי־ביתי (ובלי שום ספק: לא מלוכלך!), תלתליה סתורים, והיא מותחת מאחוריה את החלוק ההדוק לגופה ומפשפשת ובודקת לרגעים מתחת לגבה, מאחוריה, אם הכל כשורה במתניה.

הכל כשורה, חולדה!

ערבים וערביות... למאות, לאלפים... בבוקר הם באים ובערב הם שבים... חסונים, חזקים... פלחים... אף יהודי אחד אין ביניהם... ורק על יד ה„קלוב" מסתובבים כצללים איזו בחורים־פועלים יהודים... איזו עשרות... בחולצות... עלובים... בטלים... ועל יד הפוסטה מסתובב דודה, דודה של יעל, אפיטרופסה, בין הדיליג'נסים, בין עוד עשרות אחדות של יהודים תלושים, השולחים מכתבים, הנוסעים העירה, ויהודיות, הנוסעות אל הרופא... התמונה היתה רגילה, יום־יומית, ולא עשתה עליה מעולם כל רושם מיוחד... כשם שלא נתרשמה ביחוד מזריחת השמש בבוקר ושקיעתו בערב... אבל עכשיו, עם דבריו הנוראים של אבי־דרורי, צפתה התמונה משום־מה ועלתה כמו באד...

– ומשאת נפשו של בן־ציון היא להיות לפועל... – לחשה לחולדה.

– עמינדב אומר: לשומר... – תקנה חולדה – והוריו יסכימו לזה? – הקשתה.

– כל מי שנותן עבודה לכאלה – רעם פריימאן בינתים – לוֹקֶה!

– ואני בכלל... – צפצף קריינין בקול של דֶנְדִי – אני בכלל איני יכול... איני יכול לראות יהודי... העדין מטבעו... עובד בזעת אפיו בעד פרוסת־לחם יבשה... רחמנות... איני יכול...

באהל־ישרים זה של קריינין קרה מקרה־אסון. ארון־האויר התלוי במרפסת, העמוס תמיד אוכלין מרובים, כבד עכשיו ביותר: רק שבוע אחד נשאר לחג־החנוכה. אחר משתה־התה טפס אביתר למצא שם איזו דברים נעלמים. הוא נצב על כסא, הכסא נדחף ע"י חולדה, שהיתה אתו בעצה אחת, המטפס נאחז בארון, משך אותו בחזקה, העתיק אותו ממקומו, ואגב הפרעת שווי־המשקל הפיל קערת־נחשת אחת על ראשה של חולדה. המכה לא היתה גדולה, אבל האוכלין המרובים שהתחילו למטור מסביב לה, לנפול ארצה, להתגולל ברעש, הממו את בת־היחידה. אביתר ברח, והמוכה התחילה לצעוק בקולי־קולות. אז התפרצה האם בבהלה: „חולדה'צקה! אוי, חולדה'צקה מתה!" – ונתעלפה. התאספו השכנים, באו כל התלמידים ממעלה, וצעקו, שצריך להביא את הרופא. בינתים פנו לקריינין, לבעל ההשפעה, שעמד אף הוא כאן עם פני רחמנות, שיגש לאשתו, לנחמה, להשקיטה; אך הוא עמד כפסל ורטן:

– לדידי... הא? עצבניות הן... הסכנה עברה... לדידי...

– אבל ישפיע על אשתו!...

– לדידי... עָלֶיהָ אין לי כל השפעה. –

קלון־הבית נגלה, באופן הזה, לעיני הכל. התלמידים הצעירים ראו את איש־המלחמה הגדול הזה בשעה של הורדת נשקו מעליו. אף אביתר נקלה בעיני בני־הספר, וכשהוא מתהלל, שהוא יגמור בית־ספר „עזרה"

בן־ציון בימים האחרונים אינו חושב על כגון זה. אדרבה, מיום שקם ממחלתו תוקפים אותו געגועים לבית אביו שבסרטוב ולרְוָחָה היפה אשר שם, שבית קריינין מזכיר לו. כעין רגשי דרך ארץ מעורר בו עכשיו כל נמוס יפה, כל דבר מבריק, כל קומפורט. אמנם, זה לא כבר, שבועות אחדים לפני המחלה, היה הוזה בשיחותיו עם נחמה דוקא לא על חיי מורה בבית ספר תיכוני עם משכרת הגונה, כי אם על חיי פועלים בגליל, ולכל היותר, או לכל הפחות, – בהתקרבות אל המציאות – על חיי מורים אצל ילדי אותם הפועלים. ואולם עכשיו הוא יודע, שנפל איזה דבר שלילי בינו ובין ליטאית, שממנה צריך להסתיר את רעיונותיו, שממנה צריך להזהר – והוא מעריץ סדר ורְוָחה. האיש החי יפה, הלבוש נאה, האוכל כהוגן, נערץ בעיניו. הוא כופף צוארו מעל הגזוזטרה, בכדי לראות, איך חולדה שותה שם תה מתחת, איוו העויה היא עושה אז בשפתיה המלאות־קסם – ומעשה־התה שבבית קריינין בארבע אחר הצהרים מכובד עליו מאד.

אבי דרורי בא מן המושבה לסדר עסקי הלואה אחת ושתה תה בבית קריינין. אחרי שדברו על מצב יבול הפרדסים השנה שהוא טוב, מה שאיננו טוב, מפני שאין שוק, ורבוי היבול מַפיל את המחירים „אַרְצָה", נאנח מנדיל פריימאן: „וויַיסיך?" (הפירוש הוא לא שאיננו יודע דבר־מה והיה רוצה לדעת, אלא סתם, קצת במובן: מה לעשות? וקצת בלי פירוש כלל, אין אנחה יהודית ארצי־ישראלית כשרה־סתומה) והתחיל לספר על המעשים הנוראים של הפועלים אשר במושבה. חברה „שומרי שבת" יש במושבה, והיודעים אתם, מה מצאה החברה הזאת? נכנסה בערב־שבת עם חשכה למטבח שלהם, של הפועלים, ומצאה, שהתנור בוער וככרות לחם בתוכו. היתכן, סטייטש, גוואלד, גויים, שרלטנים, חלול שבת!...

– אם הם נהיו כל הבעלי־בתים, – רטן קריינין.

– נו, נו... בקיצור, התנפלו עליהם, כלומר, על הככרות, הוציאו אותם מן התנור והשליכום החוצה. –

– חֲזַק! – קרא אביתר.

יעל, שישבה כאן, תמהה ושאלה בכעין מחאה:

– מותר לרמוס לחם ברגלים?

– הכל מותר, – ענה לה פריימאן בהֶ הֶ – מחריבי הישוב!... ולא רק מותר... צריך היה לגרש אותם ולבלי להשאיר מהם שריד ופליט...

יעל נחרדה. נדמה לה, שלעיניה עוברת התמונה, שהיתה רואה בימי החופש בכל בוקר במושבה: מארבע רוחות, מכל הכפרים הערבים המרובים שמסביב, באים גדודים־גדודים של ערבים, ההולכים לעבודה, וערביות, ההולכות לעבודה או נושאות איכלין, פרי עבודתן בבית, למכירה ליהודים...

לבושה בטעם... חולדה – איזה אויר - שקוף רוטט עליה... אח, כמה נלחץ ולוהט לבו... את חולדה כבר לא יִפְגַש בכל ימי חייו... אה, זה לא יכול להיות!... אם לא, אז אין כדאי לחיות... יעל!

והוא מסב עיניו מעל החצר, במקום שהאשה המשרתת עסוקה במלאכות־בית, ונפנה ליעל, הקטנה, הכפופה במקצת, ומדבר אתה, כמו מתוך ערפל, על השעורים, על המורים, בשעה... בשעה שאלה אינם כבר עול יתר גרידא, שאף על פי כן חייב התלמיד למשוך בו, וכהוגן, אלא מין דבר המעורר בחילה ממש. לא, יותר מבחילה. והמורים! לאלה יש איזו משטמה נוראה: לו היה לאל ידו, היה קורעם כדג. נורא!... הרי קודם לא היה כך... מה זה אתו? אפילו לקרא ספר אין ביכלתו. הוא נופל, נופל... אבל אפילו על זה אין לו פנאי לחשוב... הוא כָּלֶה, כָּלֶה... בחלומות מצטירים לו רק אברים, אברים... אברים חשופים... והוא רועד ונמק מהתקרבות אליהם...

מתוקף המכאובים המשגעים האלה נגאל בן־ציון ליותר משבוע ע״י מחלת שלשול־הדם, אשר חלה בה פתאם ובאופן משונה, שהרי איננו זולל וסובא, כאחדים מחבריו, ואינו שם בפיו מכל הנמצא. אולי מן השמים רחמו עליו.

נחמה רצה אל הרופאים, אל בתי־המרקחת, אל ההנהלה, מביאה רפ־אות, זריקות, יושבת על יד המטה, מתהלכת בחדר על בהונות רגליה – והכל כ אֵ ם רחמניה, ויש לו לבן ציון גם אחות רחמניה: יעל. ופעם באה גם חולדה בסנור לבן וסכריה בפיה, הסתובבה לכבוד החולה באולם־הפנסיון כרבע שעה ועשתה רושם (לא על בן־ציון!) של איזו אַסִיסְטֶנטית סורית באיזה בית חולים בבירות, שגם הרופאים גם כל החולים לא נבראו, לדעתה, אלא להתאוות לה, והיא מסתובבת ומגרה את הכל, כל אשר צורת זָכָר לו. –

משתה תה הצהרים בבית קריינין הוא תמיד בארבע. המשרתת מכניסה הכל על טס של כסף ומעמידה על השלחן – דרך אצילות. אז יוצא קריינין מחדרו, לבוש חליפה לא יקרה ביותר, אבל חדשה־חדשה, מעשה־משבצות, כאשר ילבשו התיירים האנגלים, המתאכסנים במלון פֶּסט, ונותן ידיו בכיסי מכנסיו. הכפתורים המוזהבים בשרוולי כתנתו העליונה בולטים. ומוזר הוא להשוב, שאלפי יהודים בכל העולם מאספים נדבות בשביל ארץ ישראל ואדם זה טורח ומאסף כל ימי חייו, בכדי שכפתורים נוצצים יתבלטו משרוולי כתנתו העליונה והוא יוכל להופיע בהדר האוכל בארבע בצהרים בחליפה חדשה ולשתות תה עם תופינים.

– רק פעם אחת...
– לא, לא!... בלי גסות...

בן־ציון רגז. הוא רק התאמץ ללמד זכות על המשוחחים, שהם רוצים בשיחה אחרת, אלא שאין דָבָק. והוא הצטער בצערם. לפיכך נגש לדרורי בשיחה סתמית:

– נו, מה נשמע?
– מאומה.
– האדון לעברית אומר, שעפ"י דקדוק צריך לומר: לא מאומה.
– אז אֱמור לא מאומה...

יותר לא היה דרוש הפעם. היה ברור, ברור ביותר, שבטיול הזה הוסרה העטרה של „ראשון במחלקה" מעל ראש בן־ציון. הוא לא ידע פשר־הדבר, לא היה מובן מפני מה; והסתום עִנָה. אבל, איך שיהיה, הוא הרגיש, כי היום אין אף שריד של כתר־מלכות בראשו. כמיותר, כמגוחך, התנהל הוא מאחורי המטיילים, הוא, העולה תמיד על כֻּלם, הדואג תמיד לכֻלם, הרוצה תמיד להדריך את כֻּלם...

השעה הקשה גרמה, שעכשיו נצטירו במוחו באופן בהיר כל הנפתולים, אשר נפתל עם חבריו־מתחריו במשך כל שנות־למודו בבית הספר בעד התואר: „ראשון" – והוא התביש על עמל־השוא וראה כעור באמצעים שאחז למטרה זו. שפתיו לחשו: ירידה, ירידה...

ליטאית כאילו נמחתה לגמרי מלפני עיני הנער. האויר שמסביבה, כמו זה שמסביבו, לחש לו על חיים של עלבים, נגזלים, מבוטלים מהכל ומבטלי הכל בעתיד. והוא נרתע בפחד.

VII

מִתַּחַת לפנסיון, בבית קריינין, נתקבלה משרתת חדשה – מזרחית מתאשכנזת ו„תיאבונית", בלשונו של אביתר, המפונק־המטומטם. הלה, הלבוש תמיד, מעשה גימנזיסט רוסי, מעיל קצר, שמתחתיו בולטים אחוריו, נוהג בה מנהגי חירות בסתר. ובן־ציון רואה זאת ממרום־עליתו, מתקנא בו, ויצר־התאוה, יצרו של עלם, שבקיץ הבא תמלאנה לו שש עשרה, מתגבר עליו. הוא מחויר מיום ליום ובועות עולות בעור פניו. כשאין אותה משרתת לנגד עיניו, אין הוא נזכר בה, אבל בכל פעם, שיש לו ההזדמנות להביט עליה – כעין כדור של אבק רותח ומחניק מתנשא ממנה ומתפוצץ בתוכו. אבל לבלי להביט, לבלי להרהר בה אינו יכול. אין כל שלטון. גם אם ידור אלף נדרים – הוא לא יקים את נדרו. על הכל הוא נכון לוַתֵּר, את כל חייו הוא נכון להפקיד בעד צער־הכיסופים הללו... לא, לא זו.. זו כבר הלכה לה... זו איננה... הנה, הנה היא עולה... זקופה, קלה, למרות שמנוניתה... אברים חטובים, מלאים... כחולדה... לא, חולדה!.. חולדה –

כשפועלים שרים בשעת עבודתם, פועלים צעירים, רעננים, החיים חיי הטבע, עובדים ושרים... אבל...

– רבותי! – קרא בן־ציון פתאם בקול של החלטה לגלות את האמת, את כל האמת – אתם מדברים על המחלקה...

איש לא דבר על המחלקה, והעומדים קרוב אליו נפנו בתמהון.

– אנחנו מדברים על אחדות־המחלקה, – דבר בן־ציון כמו בתוך אספה, והכל מתוך אותה החלטה לגלות את האמת – אבל אנו לא חושבים כלל על זה...

– מה זאת אומרת? על מה חושבים?

– בטח!... חושבים על כלל דברים אחרים, – הוכיח בן־ציון כמשתולל...

– למשל?... איזו דברים? – לא רצה ההמון לקבל את תוכחתו.

המוכיח ראה, שה„רינוּמה" שלו נפל לגמרי, שחולדה מביטה אליו כאל לא־קרוא, כאל מפריע־הטיול. אז נשתתק ולא רצה להגיד בשום אופן איזו דברים. למה להגיד? – הוסיף בקול נמוך, מושפל – לא רק הוא יודע את זאת, כי אם הכל... הכל יודעים, שלא לשם שיחה באים, לא לשם התפתחות... לא לשם אחדות...

– באים... לקבל ולתת! – התערב פרחון על פי דרכו.

והכל הריעו בצחוק. בן־ציון הרגיש, כי כבר לועגים לו ממש, כי הוא נסתבך לחלוטין.

מרחוק שרכה נחמה את דרכה. אפורה, נשכחה, בלי כל ברק. ונדמה היה אפילו, שאין כל חִבור בין אברי גופה.

המטיילים לא שמו לה לב. בחזרה לא נפסקו השיחות הקלות. היותר קטנים שקלו וטרו בשאלה, אם הפרחים חיים. היותר גדולים נחשו, אם גם הטיול הבא יצליח כמו זה. בין הילדות, בינן לבין עצמן, נשמעו ההערות:

– ארג נחמד...

– שלה יפה הרבה מזה...

– בטח שיקרע מהר...

בין הילדים והילדות:

– האיש מושל על האשה...

– נכון מאד.

– למה זה?

– זֵה, היא לא יודעת עוד כלום...

– עזבו אותה!...

או:

– אין הבדל בין ילד וילדה!...

– ובכן... עם ילדים אני מתנשק... נו...

– עזוב!

– עם ילדים אני מתנשק... ואת הן אומרת, שאין הבדל...

– אבל אני שונאת להתנשק... ובפרט עם ילד...

גידולים, שהילדים מנחשים בהם: „כן" – „לא". בן־ציון לא נגש אליה בכל משך זמן הטיול. הוא היה סר וזעף. בחורשה השתטח תחת אילן וחשב, שאין רֵעות אמתית, שכל אחד לעברו פונה. וזהו טיול משותף?! אז קם ונסה להתהולל, אחז בראשו, צעק מרה – והיה לצחוק ולחרפה.

יתר הילדות, איזו שולמית ואיזו צפורה, שהשתתפו בט״ול, התלחשו על יעל וחולדה. זו האחרונה חושבת את עצמה ליפהפיה שבחבורה, למַלְכָּה, שכל המבטים פונים אליה. כל תלמידי בית ספרנו „חשודים" בעיניה, שנשרפים הם באש־אהבה אליה. צר על יעל. היא ילדה לא רעה, ולאלמונית – הטפשה! – יש השפעה לא טובה עליה. צריך למצא איזו עצה, איך להפריד ביניהן.

דרורי מלא בהצלחה גם את התפקיד הזה: להפריד. הוא נתקע ביניהן, בין חולדה ויעל, כמו מבלי משים, כמו מתוך השתובבות, והתחיל לשיר בקול:

כֻּלָּם אומרים, כי אני בחוּר יפה.
עשר כבר אהבתי,
תשע כבר עזבתי,
אבל אותך, יקירתי, לא אשכח לעולם.

יעל מחתה בכל תוקף נגד „הנהגתו" של דרורי, וגם נגד השיר, והציעה, שישירו את השיר: „אנו עולים ושרים", ובעצמה פתחה בקולה הנעים בנגון הַמַּרש הספוג הלך־נפש של עריגה ובטחה כאחת; אלא מפני שלא זכרה את כל המלים, הסתפקה רק בבית:

על ההר, על ההר – שמה דרור אין מְצָרים,
ונמשכים הלבבות, העינים נשואות,
ומתפרצות לחופש, ומתמלטות התרועות,
אנו שרים,
אנו שרים ועולים!

– אִי סקוצ׳נא, אִי גרוסטנא, אִי ניקוֹמוּ רוקוּ פּוֹדַט, – בלבל דרורי בדק״ום רוסי־ערבי, והיה דומה לגרוזיני או ארמני קטן שנשבה בין עם אחר.

– וויחז׳ו אדין יַא נַא דרגו, – נמצא מיד מְחַקה לדקלומו.

– צדק מאד, – חשב בן־ציון, שהמלים הרוסיות, גם בהברתן הזרה, מצאו הד בנפשו – שממון ועצב ואין גם למי ללחוץ יד... יחידי אצא לי לדרך... השיר „אנו שרים ועולים", בתור שיר, הוא אמנם אהוב גם עליו, אבל לאלה אין רשות לשירו... טיול „אידיאלי" נסתדר הפעם – זה רואים!... כמו שכתוב בספר־האגדה של ח. נ. ביאליק: אוי לעינים שכך רואות!... עכשיו הוא, בן־ציון, מבין כבר גם למה הם רוצים בקריאות... למה הם רוצים שיסדרו להם קריאות... להתהולל יחד הם רוצים... שרים!... הוא מבין,

שמות – ומחיקות על פי רֹב דעות... משחקים בועדים כילדים קטנים... אחד לועג לשני... עקיצות גסות... מצה ומריבה... מתפזרים באמצע.

מְשָׁל: הוא, בן־ציון, יש שהוא רוצה מאד ללכת לבית־הכנסת להתפלל, להביע דבר־מה לה', איזה כח מושך אותו, אך כשהוא נכנס ורואה את המתנועעים, את ההומים, שה' ישמע ויעזור להם בעד תנועותיהם וקולותיהם, נעשה לו מאוס, והוא יוצא, בורח. כך גם פה. הכל תנועה מלאכותית. אחדות ע"י ועד!... לא צריך כלל!... נחוצה אחדות טהורה ואמתית, נובעת מן הלב, ולא...

אבל! הוא, בן־ציון, נֵדֶר נָדַר שלא להתערב. הוא ,א יבטל אותם ולא יקלקל את מעשיהם. הן גם הוא בעצמו בהיותו במחלקה השלישית חשב, כי רק ע"י ועד תבוא האחדות.

בכלל, אז... כמדומה, שהכל כבר היה אז... ועוד קודם... במחלקה הראשונה או השניה... הבטוח הוא בזה? לא, יש שנדמה לו עתה, כי בהיותו במחלקה הראשונה ישן לגמרי, ורק עכשיו הקיץ... הקיץ – ונפשו ריקה.

ריקה! הוא מסתובב במעגל, נשא באיזה רוח. רוצה את זה – ועושה אחרת. והיום אינו בטוח, שמחר יעשה כהעולה על דעתו, כפי שהוא מוצא לראוי לעשות.

הוא מפחד, שזה פסימיזם. מה את חושבת, נחמה?

דרורי סִדר ביום־השבת טיול לחורשה הקרובה, והטיול היה מוצלח מאד, לדעת הכל. היום היה יום כסלוי רגיל, אבל הילדים, כשיצאו מן העיר, נדמה להם, שביום זה נתחדשו כל מעשי־בראשית – ונהנו הנאה גדולה. חולדה, שנצטרפה לילדי הפנסיון בטיול, הלכה כל הדרך לשם עם יעל שלובת זרוע ומתונה, אבל שם, בחורשה, שלחה רסן, נִעֲרָה בתלתליה, ופניה דומים היו כבאותה שעה, שהיא שבה מבית־הספר מאוחר וצועקת: „תנו לי לאכול!... אני רעבה... כל־כך... נורא! אני אֹכַל את השלחן!..."
אז, כשמגישים לה, היא מזקיפה ראשה רגע, כגברת מושבעת, יושבת מיד ומרכינה ראשה אל הנערה, אפי של חית בית שורה עליה – ולא נורא... ואולם, עכשיו, בחורשה, כשרצה, זקופה כתמר, מאילן לאילן, נסתה לחרות את שמה על קליפות־הברושים, הביעה את רצונה ללכת מפה ישר אל הים לאסוף צדפים וחלוקי אבנים, עטתה רושם על כל נער הקרוב אליה, כי הנה זו עוד רגע תפרח מעליו – וכמעט נורא... נורא... אבל גם מצודד נפש.

נחמה ליטאית לא רצתה להשתתף בטיול, אך כשראתה, שהנערות מתלחשות עליה, שהיא ממאנת ללכת, מפני סבה שאינה ידועה רק לה, התגברה והלכה. כל הדרך התרחקה מן החבורה, התילדה, לקטה איזו

VI

אם מאת יעל היתה נסבה, אם היא הגורמת לזה או לא, אבל העובדה עובדה היא: השיחות המשותפות בפנסיון מתפשטות ומסתובבות בימים האחרונים, מיום שבאה יעל למקום, לא רק על חיי התלמידים כלפי חוץ, כלפי המורים ובית־הספר, כי אם גם כלפי פנים, כלפי המצב הצבורי, ועדי המחלקות, יחס־החברים זה לזה, תקוותיהם לעתיד, עבודתם לטובת הכלל. בשלישית נבחר ועד – ונתבטל. כל אחד התפטר. אמנם, על פי התקנות היתה להם רשות להתפטר. התקנה אומרת: „כל יחיד מחברי הועד יש לו הרשות להתפטר בכל זמן מתי שרוצה רק", [illegible] התקנה אומרת גם כן, שע"ד זה הוא צריך בכל פעם להודיע לראש־הועד!...

– הודיעו!... כל אחד הודיע!...

– והיושב־ראש? מה עשה?

– התפרץ בצחוק!...

– אם כן, הוא לא יודע להיות יושב־ראש! –

– ואז צריך לבחור בך תמיד! –

– חדלו מריב! –

– לא, הוא חושב עצמו לחכם היחידי...

– מה אתה תביט עלי בעינים רועבות?!

– מובן, אני שם לזה לב כמו... כמו... אני לא יודע איך להתבטא.

ויעל מרעימה: למה לא נגשים לטובת גִשום השאיפה של סדור־קריאות? בן־ציון אשם!...

– אני?! – מוחה בן־ציון ברצינות. אבל ממבטיו, שהוא שולח לדרורי ואחר כך לנחמה, ניכר, שהוא אינו בטוח כלל, כי אין להאשים אותו.

רצינית היא מחאתו של בן־ציון. ומלאת קסם היא רצינותו. ועם זה קשה הוא הרושם, שהדובר הרצין כאילו מפחד תמיד מפני אפשרות הביטול מצד מי־שהוא ומשתדל להגדיל את החשיבות של כל מלה. והחשיבות אינה בטוחה, הוי, כמה אינה בטוחה! גדולה מזו: קרוב לודאיות, שאין חשיבות, שכל זה רק למראית העין, כפי שבן־ציון קובל לפני נחמה בשעות של התגלות. יותר משני שלישים של התלמידים הנם עֵדֶר. אחר כך יש כבר אחוז, שבא בהשבון, שיכול להבחר, למלא תפקיד, לעשות איזה דבר – ובין אלה נטושה המלחמה: כל אחד רוצה לעמוד בראש. אין יחס רצין. ריקניות באספות. אחדות חסרה. איך מאחדים? – ע"י סדור־ועד. אבל כל אחד צועק, מפריע, רוצה להבחר – הכל צועקים... „צדדים"... היום נבחר ועד – ומחר הוא מתבטל... וכשהוא מתקים – אינו עושה כלום... באה „בקרת"... מתאספים לבחור ועד חדש – והכל מתבטל ע"י הרעש... קריאת

– ופרחון? – חוקרת ודורשת יעל.

– פרחון?... משתגע במקצת, אבל ישר. גם טוב־לב. לא קל־דעת.

– ומה דעתך על הנבזה שמעוני?

– הכם להרע, – פוסק בן־ציון קצרות.

– ומה דעתך על... על...?

בן־ציון מבין, שהכוונה היא לדרורי, שעדיין קשה ליעל להזכיר את שמו, אף על פי שכבר עברו שבועות שלמים מעת שהשלימו, והוא חותך:

– דוקא טוב ממה שחושבים.

– ולא גס? ולא גאותן? ולא יורק על אנשים? – מעמיקה יעל לשאל.

– כל המדות הרעות?... – מוחה בן־ציון ומסביר לה, כמה קשה לילד להלוך נגד כל המחלקה וכי האדם אינו אשם כל כך, אם גם טועה לפעמים.

בהמשך האינטרוויו הוא נשאל גם על נחמה – ועונה כעֵד:

– איסטניסית; קבלה, כנראה, חנוך טוב.

על חולדה – ועונה ברטט עצור:

– עוד לא הכרתיה.

לבסוף שואלת יעל את דעתו על... על „זו המדברת אתו עכשיו" – והוא עונה ברצינות:

– על הנוכחים אין מדברים: האם תשאלהו גם על עצמו?

ואולם היא „נדבקת" בו, שיגיד: על עצמו – לא, אבל עליה – כן.

הוא מחטט בחוטמו בעצבנות ואומר, שהוא מקוה, שהיא תהיה ילדה טובה בעתיד. – „נִבְזוּת!" – רוטנת יעל על ה„דעה" הזאת ואומרת, שהיא נעלבת. ואין זו אמירה סתם, אף על פי שאינה מלווה בבכי. היא באמת נעלבת, ולא כל כך על ה„דעה" בעצמה, כי אם על חוסר־המבט, שבו הובעה הדעה, חוסר־מבט, המעיד על חוסר־יחס גמור בנוגע אליה.

במה מתבאר חוסר־יחס זה של בן־ציון לילדה טובה בעצם כיעל, שעוד רָב את ריבה בשעת המהלוקת הגדולה בשלישית עם ועד־המחלקה, בשעה שליתר־הילדות, למשל, יש לו יחס, ויחס חיובי, – מסתרי הנפש מי יבינם!

ואמנם, כשבן־ציון מדבר עם נחמה, הוא מביט בפניה: פניה מוצאים, כנראה, חן בעיניו; לא כולה. חולדה – כולה מושכת אותו, וכשהוא מזדמן אתה לפרקים, הוא אינו מביט בה, כי אם בנקודה רחוקה, אלא שמורגש, כי היא היא הנקודה. ליעל אין לו כל יחס, ועיניו, בדברו אתה, כאילו סגורות.

חבל.

אנו צריכים לעבוד במרץ ולאסוף חמר כדי שנוכל להתחיל בעבודה תיכף ומיד ולחלק את העבודה ולתת לכל אחד עבודה מיֻחדת ותכנית מעֻבדה". —

אמנם, הסכסוך בין כל התלמידים והתלמידות לא נמשך הרבה, והשלום הוקם בקרוב, עד שלפרחון היתה שוב ההזדמנות, מדי הפגשו בחבורה מטַילת כזו של תלמידים ותלמידות פעוטים (חבורה, שעושה תמיד רושם, כאילו היא אומרת בהלוכה החגיגי: הרואים אתם, אנו מרהיבים!...), לקרוא באירוניה:

— אָ־אָה... בלי עין הרע!...

אבל אש־הברוגז שבין דרורי ויעל לא כבתה עד הזמן האחרון. במשך חדשים שלמים לא דברו דבר, וכשהיתה יעל יושבת אפילו אצל חולדה, ודרורי היה נכנס, מיד היתה קופצת ויוצאת, מתוך מאון גלוי להפגש אתו. ולפני הבחינות האחרונות הגיעו הדברים לידי כך (לא יִזָּכרו ולא יפקדו היום!), ששמעוני, המקולקל המושבע, ה„קורא שמות" (זאת אומרת, המכנה את חבריו כנויים של גנאי), נתפתה ע"י דרורי לרשום ביומן־המחלקה, בשעה שזה נשאר על השלחן בין שעור לשעור, בצד שְׁמָהּ של יָעֵל — ובנקוד! — „אָחֹת קְטַנָּה ושַׁדַיִם אין", בכדי להנקם באויבת, להכעיס את המחנך ולהראות לכל המחלקה מי הוא שמעוני ומה הוא מסוגל לעשות!... — — — מה שהפושע נתפס בעוונו, ובעד המעשה, שאחר רב חקירות ודרישות נתגלה להנהלה מי הוא העושה, גֹּרַש מן המחלקה לשבועים, זה רק הגדיל את מדורת הריב וגרם לקומפלוט חדש מצד שני אלה נגד יעל, להחריב את מקור־דמעותיה.

יעל הבכינית היא חיה „אחת קטנה" — חברתית בטבעה. היא אוהבת „לנהל שיחות" על הגולה וארץ־ישראל, על מצב היהודים והציוניות, על התלאות המרובות של העם בגלות, על התלמידים שם, שאינם רוצים להמיר את דתם, למרות מה שבעד זה הם לא מתקבלים לאוניברסיטט. ולבן־ציון, שהיה האחד על צד הילדות והמורים בסכסוך עם התלמידים בעת ריב המחלקה השלישית, היא נטפלת עכשיו תמיד בדרישה, שיחַוה לה את דעתו על מורה פלוני, על ילד פלוני ועל ילדה אלמונית.

— בן־ציון! הגד לי: מה דעתך על האדון לעברית שלנו, האדון...?

— הוא לא יודע ללמד דקדוק, — עונה הנשאל בכבד־ראש.

— ומה דעתך... נו, על... אביתר? (קריינין).

בן־ציון מקמט מצחו ועונה בהכנעה:

— כך. אינו רע, אבל גם לא חכם, כמדומני.

ומוסיף:

— אביתר לא מתחשב עם אחרים.

V

בפנסיון יש „פנים חדשות" – יָעֵל מן המחלקה השלישית, ילדה־נערה צנומה, צהבהבה, רכה, תמה, סנטימנטלית; ראש קטן, צמות דקות, גומות־חן. אף היא, כליטאית, מרוסיה, אלא שיתומה היא מאב ומאם ואפיטרופסה הוא דוד במושבתו של דרורי. עם דרורי היתה עד עכשיו „ברוגז", ולפיכך סבבה את הדברים, שלא תגור פה; עכשיו שהשלימה, אחרי רב מרוץ פתקאות והתערבות־חברים, נעשתה חברתה־לחדר של נחמה.

ה„ברוגז" עם דרורי נמשך עוד מאשתקד, בעת שזה למד עוד גם כן באותה מחלקה (יעל, דַלַת הקומה, נשארה בשלישית גם השנה, בהיותה דַלַת כשרונות, לפי החלטת מוריה, בעוד שדרורי הגבוה, לאחר שבן־ציון היה לו לעזר בבחינות, עלה), עוד מזמן־הסכסוך שבין הילדים והילדות במחלקה, מזמן שהמחלקה השלישית היתה כמרקחה: פתקאות בלי קץ מתלמיד לתלמיד ומתלמידה לתלמידה בשעת השעורים ואספות־מחלקה בלי שעור אחר השעורים. יָעֵל, שעורק חברותי חי בה, והקריאה „נִבְזוּת" על כל דבר, שאינו ישר בעיניה, שגורה בפיה ביותר, היא היא שהיתה אז באת־כח־המחלקה לבקש רשות מאת המחנך, כשישב דרורי פתאם על ידה, להחליף את מקומה באמצע־השעור. „מפני מה הסבה?", שאל אז המחנך (בכלל, היה אותו אדם רצין עד מאד, והיה מדבר תמיד בישיבות הועד הפדגוגי על „זמן־המעבר" שבחיי התלמידים – הכוונה להתעוררות המינית – מה שמשפיע לרעה על למודיהם). „גסות־הילדים" צוחה יעל בקול רם כשליחת הצבור של כל חברותיה במחלקה. המחנך הקדיש אז את כל השעה לדברי מוסר, קבע כעין מחיצה בין מושבי הילדים והילדות, והתלמידים, ודרורי בראש, התרעמו לאין שעור על ה„מלשינות" ופסקו הלכה, שמהיום והלאה כל היחוסים „בעד זה" נפסקים לעולם ועד.

אגב, בין הפתקאות שהורצו בעת השעורים בין התלמידים אחרי הדברים האלה היו גם קצרות, לַקוֹניות, משורטטות בשלשה קוים: „במה?"– „מה ישׁ?" – „תעית!" – „אני מוחה" – „לא חופץ"; גם בעלות נוסח יותר רחב: „שומח אני על זה מאוד"; – „תתחיל אתה אבל בפועל"; – „נו אתה עוד לא פנוי אם לא עכשיו אז מתי"; – „לכתוב בכתב ברור כי לא הכרתי מה שכתבת"; – „למה אתה לא מפטפט? אתה יכול לומר רק מוסר לאחרים";– „המחנך שלנו צוה לא לחשוב ולכן אתה בתור חניך שלו צריך להסכים לו בלי שום פקפוק" וכו' וכו'; ובנוגע ליעל נשלחו אפילו מאיש לאיש מכתבים שלמים עם „תנאים" מיוחדים ומפורטים, כגון: „לדבר אתה קדם ולהוכיח בדברים ולתת לה אזהרה ראשונה, אחר אזהרה זו לעזבה למשך שנים או שלשה ימים ולא לדבר אתה אף כלום, אחר הזמן לכשנראה שהמצב רע נחוץ להוכיחה עוד פעם ולתת לה הזהרה שניה, אחר זה לעזוב עוד פעם ליום, אח"כ לתת אזהרה III והיא תהיה אחרונה, תיכף אחר אזהרה זו להתחיל בעבודה ולאחז באמצעים חמורים"; או: „בכל הזמן

בן־ציון, אינו מרוצה עכשיו מעצמו כלל וכלל. מה יש? כלום... לא כך תאר לו את חייו בחורף הזה, לא לזה קוה...

להיות לפועל – זהו האידיאל שלו עכשיו. להיות קרוב אל הטבע. לעזור לבנין הציוניות בידיו.

כי הפועל היהודי – מתפלסף הד"ר לפילוסופיה בעתיד – אינו כרוסי. שם, בסַרַטוב, ראה את הפועלים מן ה„זָבוֹד": פרועים, שכורים, מתגוללים תחת השלחנות בבתי המרזח... קוראים תמיד למהלומות... השוטרים מכים אותם ומובילים אותם ל„אוצ'סטוק"... לא, לחיות את אותם החיים או אפילו להמצא בקרבתם לא היה מסכים... בשום אופן. אבל להיות אידיאליסט כפועל הארצי־ישראלי, בעל השקפות, מטרות ואידיאלים, שבעדם הוא נלחם, – כן, לזה הוא מסכים... זהו האידיאל שלו...

משעלה בדעתו של בן־ציון להיות לפועל, הרי הוא רואה את עצמו כפועל, והדבר הזה, שהוא פועל, נותן כבר תשובה מספיקה להרבה שאלות. השאיפה „לקבוץ" כמעט שנתבטלה, כי איזה הבדל יש, אם יהיה לפועל מן המחלקה החמשית או הששית... העיקר שהוא פועל, פועל צעיר...

גם בחומת השתיקה הכבדה שבינו ונחמה נבעה פרץ. הם שוב מדברים, קטועות, אבל לעתים קרובות יותר ויותר. ותוכן־השיחה הוא – האלהים. האוהבת נחמה את האלהים? תאמר־נא, תאמר־נא לבן־ציון: האוהבת היא את האלהים?

אחרי רגעי מחשבה אחדים, בלי כל הדגשה ובלי כל התאמצות למצא חן, אומרת נחמה את ה„אמת": אין היא מכירה את... נורא לדבר... אין היא מכירה... ואיך... איך תאהבהו? אף על פי שמותר לה לומר, מותר... שהיא כן אוהבת...

בן־ציון מסכים בהתפעלות רבה. מסכים הסכמה גמורה. הוא נותן לדבריה צדק גמור. אבל הוא רוצה לשאל: מה היא חושבת? הנה סוקרטוס... אם לא להאמין בכל מה שהכל מאמינים, אז לא מובן: מי ברא כל הטבע?

לנחמה קשה מאד: היא אינה יודעת.

בן־ציון מתעורר, נזכר במבטאים שונים שקרא בספרים ומתחזק בהתפלספות שלו: ואם נאמר, שהטבע עצמו התפתח, חי מתוך חי, צמח מתוך צמח, אז מי הוא האלהים?

הנשאלת מבטיחה לחשוב על זה. לפי שעה היא רק מנסה לשער: אולי – אלהים – זהו – רגש?

– רגש! רגש! – מקבל בן־ציון בצהלה גלויה ונושק את צפרני אצבעותיו – האדם מכיר את הטבע... ולאדם יש רגש... רגש... המוסר!

יתעורר לחמלה, ביחוד על הראשונים, הדורשים־הנדרשים בפועל, וביחוד על אלה מהם – דרך־אגב, המעטים כל כך – שיש להם נפש שואלת ושלהותם אינם בעלי מלאכה סתם, הנותנים כך וכך שעות ומקבלים כך וכך פרנקים, ואף אינם מרבים [1] להזכיר בפיהם בישיבות ובאספות על גֹדל־הנחיצות וגֹדל־האחריות של הפֶּדגוגיה.

IV

בן־ציון מתבודד. הוא אוהב בימים האלה להתבודד. הוא חולם בודאי את חלומותיו לעתיד. האם על הגדולות אשר יעשה בתקון־העם ע"י הוראה, כישהיה הוא למורה? – מי יודע. הכרת פניו תענה בו, כי ברגעים האלה הוא מחשיב את עצמו מאד. ויש גם אשר פניו יאמרו: אמנם, נקצצו כנפי, אני נופל בעיני עצמי, אבל לא נופל ממורי, לא נופל מחברי, כי אם נופל מן המדרגה, שעליה ראוי לי לעמוד לפי חשיבותי. ואף בזה, במצב זה, יש כבר בשבילי די צער ותוגת נפש, שלא הכל מוכשרים להם.

בימים כאלה יש לו צורך גדול ברֵעַ, לשפוך לפניו את השיח, להקל מעל עצמו. והוא מחבר שירים. וכשדרורי בא ומפריעו, מפיקים פניו כעין תוחלת נכזבה. הנה רעו הכי־טוב בעולם, הנה דרורי, אשר רדף אחריו [2], ואף זה לא יבין לרֵעו ויחלל את רגשותיו הכי־קדושים.

הוא אינו יוצא החוצה, שוכב על המטה וחולם: על מה? על עתידו? על נחמה? – מי יודע... היא, כשהיא חושבת על עתידה, ודאי נזכרת בו; הוא – מי יודע... די שהוא מדבר אתה לפעמים על העתיד, לא על המשותף, אבל על העתיד, עתידו... „השירה נחוצה מאד... היא ראי־החיים... היא פרי רוח־העם"... לפני אחרות אינו מדבר בזה, ואם הוא מזכיר את עתידו – עתיד של „דוקטור־פילוסוף" – הוא רק מתהלל בו, סתם, בעלמא, התהללות של ילד.

בן־ציון התודה לפני דרורי במרפסת. הוא אינו רוצה להפגש בנחמה, הוא אינו רוצה. כשהוא אינו מרוצה מעצמו, אינו רוצה להפגש בה, והוא,

---

1) מכאן לפי הנוסחה הקודמת. — המ'.

2) עד כאן. — המ'.

אהה, התאפקותו של בן־ציון מגדילה עוד יותר את רגש־החמלה המתעורר בלב, למשמע שיחות־התלמידים, ביחס למדוברים, התובעים הנתבעים, הדורשים הנדרשים. „מה נותן לך בית־הספר?", שואל התלמיד את עצמו, „למה אתה הולך ללמוד?" — ומענה אין לו. „דורשים!" — זוהי המלה היחידה שבלבו. מי דורש? — ההורים דורשים, החיים דורשים, הצבור דורש, ובעִנין — המורים דורשים, שליחי החיים, שליחי ההורים, שליחי הצבור... והרי אוי להם לשליחי צבור, שילדי אותו הצבור אינם שבעים רצון מהם, אינם מוצאים כל ספוק של דרישותיהם הם... ואולם מאידך גיסא: כמה קשה להם, לדורשים הללו, שמהפרופיסיה היום־יומית הקשה שלהם (הקשה כל כך ומלאת העמל כל כך גם כפרופיסיה גרידא!) יִדְרש שאר־רוח בלתי פוסק יום־יום, שעה־שעה (שהרי אם לא כן, לפי המציאות, השכר הרוחני המעט יוצא בהפסד רוחני גדול, והטרח הרב גורם לרבוי־העצלות, לטמטום ולאי־שביעת־רצון). באמת ובאמונה: כמה קשה להם, לשכירי הצבור הללו, לבוא בעסק תמידי עם חומר תוסס, מופלא, נעלם, שמי חכם ויעמוד על עצם טיבו, להטותו לחפצם, ועוד ללַמדו דברים שונים, בשעה שכל האנרגיה מוכרחה להיות מכוונה אצלם לא אל מסירת הדברים, שאין כל ענין בהם, כי אם אל המלחמה ביחס התוסס, הבלתי רצוי של המקבלים אל כל הענין! וכמה, בסוף־הסופות, עלוב עולם זה, שכלו עיף כל כך מעצמו ומסתובב על דרישות מיכניות, קהות, ואי־שביעת־רצון מכל הצדדים. „ההורים דורשים!" — ואם אתה רוצה להחשב לבית־ספר טוב, עליך להרבות בפרסום, בצביעות, בשפות, במקצועות־למוד, בטקסים, בהתכבדות של הבל; „המורה דורש!" — ואם אתה רוצה להחשב לתלמיד טוב, להיות מהולל, לקבל תעודה טובה, התגבר על רגש־הבחילה שבך לכל „רשימות־הלמודים" ועשה, שהדרישה תמלא באיזה אופן שהוא (ברוב המכריע לא ע"י ידיעה אמתית של הענין, שזו אינה נדרשת כלל, למרות כל העמדת הפנים, והמורה בעצמו, אם לא עברו עליו עשרים שנות־הוראה ואם איננו בעל־זכרון יוצא מן הכלל, לא ידע את השעור, אם לא יכינו או לא יכתבו שעה לפני לכתו לבית־הספר, ואילו נשאל הוא, היה מתבלבל ומחליף את היוצרות כאחרון־התלמידים). ועכשיו, „המחלקה אינה שבעת רצון... המחלקה דורשת"... ואם אתה רוצה להחשב למורה טוב, דע להכבד עליה ולקנות את לבבה. אבל על ידי מה? ע"י דיוק קפדני? — תהיה ללעג ולא ייראו מפניך. — ע"י ותורים? — לא יסלחו לך. — ע"י אמצעי התחפשות? — אימתי יעלו בידיך? — ע"י הסתגלות של „טקט"? — לא תמיד אתה מוצאו, לא תמיד הוא מועיל. — ע"י נתינת חופש לעבודה עצמית של המחלקה? — תעלה חרס: המחלקה אינה בת־עבודה רוחנית, אלא בעתים יוצאות מן הכלל. — ע"י מעשה־אמנות שבסיוע לעבודה תמה? — אבל מעשה־אמנות הוא לשעה, וחיי בית־הספר נמשכים הצאי שנה, נפסקים לזמן־מה, ושוב נמשכים... באחת: לב המתבונן, שיש לו נגיעה לעולם זה של נערים ותלמידים — ולמי אין נגיעה לעולם זה? מי הוא בלתי נוגע בדבר? —

בצעקות, בהכרעות, בלחישות, בשליחת פתקאות, בהוצאו: מן המחלקה, ופלוני התלמיד קבל היום גם דחיפה הגונה בגבו. עוד טוב, שלא קבל סטירת לחי רשמית. גם זה יתכן...

– יתכן? לא, א ז ה י ו ש ו ב ת י ם כ ל ם...

– ומה, אם יאבד היומן? מה? – באמת, צ ר י ך, שהיומן יאבד. – יגנבו היומן – ואתו כל ההערות. הידד, דרורי!

בן־ציון כמעט שאינו לוקח חלק ב„התחכמות" על חשבון־המורים. גם הוא אינו שבע־רצון מהם. גם הוא בלבו מלא התאוננות ותביעות. אַה, כמה מקנא הוא באותו תלמיד, המושך בעול־הלמודים בלי כל שאלות! אבל הוא אינו יכול. הוא אחיהם של התלמידים בצרה. לא כך צריכים להיות מורים! למורים יש ערך גדול בחיי התלמידים! המורה יכול לעשות מן התלמיד כל מה שהוא רוצה... כך היא דעתו של בן־ציון!... והנה... מה אלה עונים? אילו, למשל, היה הוא מורה... או נחמה... נחמה ליטאית... אבל הללו אינם מורים כלל! זה נותן את השעור כמו שכפאו שד... זה אינו יודע כלום בעצמו... אין לתלמיד כל אמון בו... זה יודע – אבל אינו נוהג כבוד במחלקה... מתיחס אל התלמידים באדישות, בבוז... „פליגמה"! ביחוד כועס בן־ציון על המורים לתנ"ך ולטבע, ש„אינם מצליחים בלמודיהם". לבלי להצליח בלמודים כאלה, כתנ"ך וטבע, שיכולים להיות כה מושכים את הלב... הרי זה לא ערבית ולא צרפתית... הנביא יחזקאל!... לא לחנם נראה מצב של עמידה בין התלמידים. אין גדול, אין מעוף. נבילה וכמישה בנפש. אבל – אם לדבר בלשונו – הוא רואה נגוד גמור בינו וביניהם (הכוונה לחבריו) ביחס לזה. הוא אינו יכול לדבר בפרהסיא בגנות־המורים. סבת הדבר – מי יודע... האם מפני שהוא מרגיש, שהוא תלוי בהם וצריך לטובתם (הלא הוא רוצה „לקפוץ" – ולא בנקל מרשים לתלמיד „לקפוץ", ובפרט לששית: זכות יתירה דרושה לזאת, ובהם הדבר תלוי!) איך שיהיה, וכעין איזה רגש של אצילות בלתי מוכר מעכב בעדו מהרבות להג בענין שכזה... ואם יתעמק: הוא מתמרמר על המורים, על הלמודים – האם לא העצלות מדברת מתוך גרונו? הן האמת הוא יודע: העצלות תוקפת אותו... אין לבו לשעורים!... פני בן־ציון מתכסים במרה שחורה, בכעין איזה יאוש של: מה יש לדבר!... הוא מתחיל, מתוך עצבנות, לנשוך את צפרניו, להטט כל היום בחוטמו עד זוב דם... שטחיות, שטחיות... (והרגשת השטחיות, הרגשת ה„עמידה", גורמת לו להתגברות השטחיות, להתבצרות העמידה, לנפילת הרוח, להשתתקות ולאטרופיה של הרוח ... לא, הוא, בן־ציון, לא ידבר במורים למטוב ועד רע.

חזרו ונעורו השיחות הילדותיות התפלות במשך של שעות על הליכות־המורים. מורה זה דורש כך, וזה דורש כך. ואיך נכנס מורה פלוני אל המחלקה, ואיך הוא מחזיק את היומן. ואיזו חולשה יש לו למורה אלמוני אל התלמידה א שבשביעית. וכמה צרות יש לו ל־א מזוגתו, ש„תוזיה ותאריך ימים עד מאה ועשרים שנה״. וכמה מצחיק הלז, כשהוא מתחיל –

וכאן בא חקוי לקולו ולאופן־למודו של הלז. ציוץ בחוטם והמשכת ההברות.

– אַי, מנגינת גן־עדן.

– מה, לֵך! אתה לא מבין כלום. לא כך הוא עושה, כך הוא מזמר. צחוק אדיר.

– שמעו, חבריא, – (נאום שמעוני: בשעת חדוה גם הוא בלצים) – יען כשהמחנך שלנו אומר, שרק טפשים מפטפטים... וכך כמו שאני לא רוצה להיות חכם כהמחנך שלנו... לכן אני נותן צדק למחנך שלנו... ובכן, הלואי שתסגור פיך, המחנך שלנו, לעולם ועד, ולא תדבר יותר...

– אבל, ילדים!... טפו... רבותי!... – זוחל ובא פרחון בשקט אל השלחן – אתם שוכחים, שעוד מעט סוף שליש הרבע הראשון... ולמחלקה שלנו כבר נכתבים ונחתמים הציונים...

– הציונים?

– כן, יום־הדין... פיש!... על פי האחוזים יצא, שהמחלקה תקבל $^1/_{100}$ של 10 – טוב מאד – וזה יהיה הציון היותר טוב בכל ציוניה... ואח״כ עשירית של 9 – בין טוב מאד ובין טוב – כמעט־כמעט טוב מאד... וזה יהיה מצוין!... אח״כ שליש של 7 – קצת פחות מכמעט טוב ומשהו יותר ממספיק... או רביעית של כמעט מספיק וקדחות של בין לא מספיק ומספיק בקשי...

מצַינים את ליצנותו של פרחון הפעם ב 5 – בלא־מספיק או במספיק בקשי (פרחון, אף על פי שהוא מהנה ב„בקרתו״ של המורים, אין ליצנותו חביבה תמיד על החברים, מפני שראשית, סכנה נשקפת להם גם ממנו: הוא יכול „לבקר״ גם אותם; שנית, הוא נכנס יותר מדאי ב„דַקות״; ובכלל הוא מרבה כל כך לעסוק בפסיכולוגיה של החברים והמורים ולעשות אקספרימנטים מאקספרימנטים שונים, עד שהוא נעשה על הכל לזרא ולהכבדה); מצַינים – ועוברים ברצון אל מעשה שמעוני, שכמו דרורי הוא עם יָעל, לכאורה, „אש ומים״, והיום, כשהלכה השלישית על המדרגות לעלות לשעור הצרפתי, והרביעית אחריה, התגנב שמעוני והביט מתחת, דרך המדרגות, אל... כזה הוא שמעוני! עֵינִי גנב!...

– והיומן!... – ממהר דרורי להסב את עיניו ואת השיחה לצד אחר, ללמדך, שגם הוא נוגע קצת בדבר זה ושעל פי עצתו נעשה מעשה – כן, היומן... כל דפיו כבר מלאים הערות ונזיפות לתלמידים. אין מקום לְבָן. צחוק! כל השעורים עוברים בנזיפות, בדברי מוסר על חוסר־המשמעת,

III

השבועות הראשונים בבית־הספר עברו ב„הסתדרות": קבעו שעות, תכניות, הוסיפו, גרעו, החליפו מורים, החליפו מקומות. מקצועות הלמודים במחלקה ד', מלבד התעמלות, הם כעשרה (שפות־חובה בלבד ארבע), במחלקות הגבוהות יותר מזה. רבים מהמורים עובדים גם בבתי ספר אחרים, וקשה להנהלה במאד מאד לקבוע את הפרוגרמה בכלל ואת מהלך־הלמודים יום יום בפרט. „השעות החפשיות" בזמן הזה בבית־הספר הן לא מעטות. ולא תמוה, ואף כמעט בלתי ניכר הוא בפנסיון, שעם החלפת הפרוגרמות חלף אצל רוב הפנסיונרים — בפחות מחודש — גם חשק־הלמוד — עוד בטרם הספיקו לקבל שנים שלשה שעורים בכל המקצועות המרובים, והכל בבית־הספר, ממש כמו חודש לפני ימי־החופש, נראה להם שוב ריק, מיותר, משעמם... ואם להאמין לילדים, — לא רק אצלם כך. אותו תלמיד ליצן (פרחון שמו, ילד שקט מאד בתנועותיו ובעל עינים שקטות, משהו נוגית, והוא נבדל מיתר הליצנים שבין התלמידים בזה, שהם באים תמיד ברעם וברעש, בשאון ובהמולה, והוא בחשאי, כזוחל, ואף בשעת ההלצות הוא נשאר קר ושוקט) מוסר מפי שמעוני (מי שרגיל להתגנב אל תחת החלון של חדר־המורים, במקום שנקראות הישיבות של הועד הפדגוגי, על מנת להקשיב את הנשמע והנעשה שם), ששם, בישיבות־המורים, העמדה כבר על הפרק „שאלת האחורים והחסורים, רבותי! — ובינינו לבין עצמנו — לא רק של תלמידים"... „הדימורליזציה הבלתי אפשרית של... אֶה—אֶה... האחוזים המתרבים... בפרוגרסיה... גיאומטרית... אֶה—אֶה... של... חסורים ואחורים נוראים..." חזרה כבר להיות שוב פרובלימה קבועה בישיבותיו של אותו ועד. ואף שם, כמו העונשין על זה בחוגי התלמידים, כמו החלטת האיום שנתקבלה באותה ישיבה, שמי מן התלמידים, שיחסיר מספר כזה וכזה של שעות, בלי סבה מספיקה, יהא „טעון בחינה" (בנוגע לחסורי ואחורי המורים לא נתקבלה כל החלטה...) אין הפרובלימה הנוראה מבעיתה; כשם שלא יבעיתו, למשל, גם הגשמים שהתחילו לרדת עכשיו, בסופו של מרחשוון. אכן, לא נעים קצת, לַחות, רטיבות, אבל כך הוא סדר־העולם. „נַפְלְוַטו!", כקריאת דרורי, שלמרות היותו מילידי הארץ, למד מפי התלמידים הגדולים יוצאי־„מוסקוב" איזו מלים רוסיות, שהוא מבטא בהברה ערבית, כלומר: מַלֵּישׁ! — ושהזרות שבבטויו מוסיפה עליהן לוית חן בעיני בן־ציון. —

דרורי הוא ראש־המדברים בפנסיון, בחוג צעיר זה, שככל חוג הוא רואה את עצמו, גם בבלי יודעים, כמרכז העולם. עכשיו, כשחזר השעמום — אהה, בטרם הספיק לפוג לגמרי מן החום של שבוע־הלמודים הראשון —

ר' יהושע, אדון קריינין, הוא חוטר מגזע משפחה אמידה, שבאה עוד לפני עשרים שנה מנגב רוסיה לא"י, ופה גם נשא את אשתו, אשה רפת עצבים, אבל בעלת כשרונות בעסקי נירות־ערך ויודעת פרק גם בקומבינציות של מסחרים אחרים. הוא כל ימיו אינו עומד מרחוק לעניני הכלל, וזה כמה וכמה שנים שהגיע אפילו למעלת פרנס ובעל השפעה. במכתבי הבקשה הנשלחים על שמו בשנים האחרונות מחוגים שונים התחילו להצטרף למלים „יהושע קריינין הי"ו" תארי הכבוד: הקצין, הנדיב, האלוף; ובאלו האגרות הנמלצות, היוצאות מאת יהודי המזרח ונכתבות בסגנון עצמי ומקורי, יש שנוסף גם: „השר המרומם השוע וכשמו כן הוא יה יושיעך". את פירוש המלה הסתומה הזאת: השוע, אילו היה קריינין רוצה לעמוד על כל הכתוב במכתבים, ודאי שלא היה יודע, אעפ"י שלמד לפנים בולוזין וכהונתו הצבורית עתה נוגעה גם במקצוע ההרבות הישראלית: החנוך של ילדי החרדים בישוב החדש (בישיבות־הועד הוא יודע רק אחת: להתרעם על מעוט למוד הגמרא בבתי הספר של א"י!). ברם, קריינין אינו קורא כלל את התארים. ראשית: וכי יש לו פנאי? שנית: מי קורא מכתבים כאלה מראשיתם ועד סופם?

לקריינין – שני ילדים: אביתר, בן יחיד מפוטם ומטומטם, עם ראש של עלמה גזוזה, וחולדה, או חולדה'צקה, בת יחידה, מתולתלת, שַטֶנית. אביתר, בן הי"ז, לומד במחלקה האחרונה של בית ספר „עזרה" שבעיר, וחולדה'צקה, בת הט"ו, מבקרת את המחלקה הששית של בית־הספר לבנות. שם היא מופיעה לבושה פשוטות, דוקא פשוטות, בסנור שחור, חגור אזור־עור אדום, וממלאה את כל ה„אטמוספירה" בחשיבותה הקלה. בשעות־ההפסקות היא מרבה לטיל שלובת זרוע עם איזו חברה נבחרה, בהִלוך כל כך מתון ומדוד, עם כל קלותו, ומדברת בשפת מלחשים כל כך אינטנסיבית, ותלתליה זעים כל כך הרמונית, עד שנדמה כאילו היא נושאת תמיד בחֻבה סוד העומד ברומו של עולם ושביחד עם זה הוא קל בתכלית הקלות. נפשה של חולדה מרה לה על אביה, שאינו רוצה בשום אופן למסרה אל בית הספר, ששם לומדים עמינדב ויעל, בני המושבה, ששם הפרדס שלהם. אביה, מצדו, „משתומם" על המשגיח שלו, שמוסר את עמינדב – זה הצעצוע!... – לבית ספר „מעורב". מר פריינמאן שומע, מגחך, מכיון שהדבר אינו נוגע אל המשק, ועונה שלא מן הענין:

– עמינדב... הֶ־הֶ־הֶ... הלא „מכבי" הוא!... באמונתי... חברת „מכבי" – ראשי תיבות: מקלקלי בנות ישראל... הֶ־הֶ־הֶ...

בן העיר הרוסית הפנימית סַרַטוֹב, כרוך אחריו. הֲמכיר הוא אותו? – מי יודע. „נפש זולתך – אפלה", אומרים שם אצלם, ברוסיה. אפשר, שבן־ציון אינו רואה את מגרעותיו של „הטוב שבחבריו", ואפשר שהוא רואה, אלא שהוא מקוה לתקנן – וזהו סוד הידידות המיוחדת.

דרורי הוא בן־מושבה. סימני כפריות אינם נראים בו, בדרורי, ולעֻמת זאת המזרח נותן בו אותותיו אותות. גזרתו דקה, מיובשה, ואף רשמי פניו דקים, אבל הצבע חורור, תנועותיו נוטות לגיהוץ, עיניו פוזלות וכמו מעושנות, והכל כמו חמוץ בו. בארשת שפתיו, וביהוד בשעה שהן צוחקות ידידותית, יש גם מעין צל של איזו קנאה, חנופה, הכרת אשמה. ארשת כזו יש תמיד, מבלי יודעים, לילדים בעלי הרגלים מיניים לא טובים, מחלישים, או לאלה שגדלו בבית משולל־אהבה, ששנות חייהם הראשונות עברו בין הורים השקועים בינֵן־הריב והרוגזה המסותרת. שפתיו אלו של עמינדב בן הארבע־עשרה יודעות כבר לצחוק צחוק מתוק בשעת הצורך, בכוונת מכוון, בלי השתתפות הלב, כמעט כקריינין, כקריינין הגדול, שהבית הזה הוא מקנת כספו ואת פרדסו בן שמנים הדונמים שבמושבה מנהל אביו, אבי עמינדב, מנדיל פריימאן.

אבי דרורי, מנדיל פריימאן, אף הוא הורתו ולידתו בקדושה, ועוד ביתר קדושה מבנו: בירושלים. הוא למד שם בתלמודי תורה והתפקר כבר בהיותו אברך, אבל עוד בטרם נולד עמינדב; ובעל הפנסיון הזקן מספר על פריימאן, שפעם, בשנה הראשונה להעתיקו את מקומו למושבה (אשתו, אם דרורי, לֻקחה לו בירושלים משם), באיזו הלולא של צעירים „רוסיים" שָׁם, נטל התיכת נקניק וַרְשָׁאִי, שם אותה בין שתי חתיכות גבינה הולנדית ובלע את זה בקריאה חטופה של „זכר למקדש כהלל... כן עשה הלל..." – באופן שרק יחידי סגולה שבין הנאספים מן המושבה תחת החלונות ידעו את כל האימה שבמעשהו...

עכשיו רחוק הוא מנדיל פריימאן ממעשי נערות שכאלו. עכשיו כשהוא מדבר עם קריינין, עם ר' יהושע קריינין, בעל הפרדס, היושב פה בעיר, הוא ממתיק את לשונו ב„אנחנו שלמי אמוני ישראל", ולבית שמאי והלל נתחדשו אצלו יחוסים של ידידות עד מאד. ההפקרות במושבה – הוא מתאונן לפני קריינין לאחר גמר העסקים, בעת שתית תה הצהרים, – היא אין לשער. מחללים שבת בפרהסיא: השומרים באים עם נשקם – ולא יתבוששו. כל התרופות של חברת „שומרי שבת" של עכשיו הנן – כוי שפרח על הגג והטיל ביצה, ר' יהושע!

בָּטַח ליטאית אינה יכולה להיות בדעה אחרת!...

נחמה ליטאית (במקום מולדתה: ליטווין) — זוהי הפנסיונרית היחידה בפנסיון, פנסיונרית אחת בין כל הפנסיונרים. מִשְׁכָּנָהּ הוא בחדר הקטנטן שעל יד הפרוזדור, ושחלונו היחיד נשאר פתוח גם בלילות: נחמה אוהבת שיהא אויר בחדרה.

בן־ציון מביט אליה ממטה למעלה. מלבד מה שהיא גדולה ממנו קצת ויושבת כבר במחלקה החמישית, הנה היא אינה צריכה לכל פתקאות, לכל תחבולות־ערמה, מפני שהיא, זה השנה השלישית, כל ימי למודיה בבית־הספר הזה, תלמידה למופת: אינה מאחרת ואינה מחסירה — והכל ברצונה הטוב להכנע לסדר, לבלי לאחר ולבלי להחסיר. זוהי נערה ליטאית נבונה, צנועה, עֲנָוִית ויושבת־חדר. רשמי פניה אינם ישרים ועדינים, ועֵינָם כעין לבן הפשתן, ולמרות מה שנפשה חשקה בתורה, היא עושה משום־מה רושם של גִיוֹרת.

שיחותיו של בן־ציון חביבות עליה, אבל על שאלותיו לא תמהר לענות. היא רק מחיכה בבישנות. ובן־ציון לעולם אינו נעלב על ידי כך. היא חש, שלא מתוך קפדנות־נפש ומיזנטרופיה מתאפקת הלזו מהכנס עמו בדברים. יש לו ההרגשה, שהמקור הוא עמוק מזה, ששתקנותה של נחמה נובעת כאילו מתוך פחד לחלל את קדושת הדבור, מתנת האדם. הוא מעלים את מבט־ההערצה שלו, מחליט בלבו, שלא להתחרט, אף על פי כן, על שלא הלך היום לפני הצהרים (בפעם הראשונה מזמן שנפתח בית־הספר בעונת למידים זו!) ושב לקריאת הספר הרוסי: הביאוגרפיה של סוקרטס. הוא אינו מבין כל מה שהוא קורא, שוקל וטורח בדעתו, אם לפנות לנחמה שוב, אולי תבאר לו, אולי היא יודעת — ובעיניו מתנוצצת ההכרה, שהיה סוקרטס בעולם והגה דעות אמתיות, מוסריות, נעלות ונשגבות... היה... ומה צריך עוד?

מעל הקיר באולם־הפנסיון נשקף התפלין־של־ראש הקטן בגובה של הגאון מווילנה, ומסביב באויר מרחפת מחשבה:

— אשריך, יוני קדמון, אשריך, רבו של אפלטון, שנער יהודי מִפְּנים־רוסיה כבן־ציון קורא על אדותיך! זכית, סוקרטס!

II

דרורי הוא לא רק בן־מחלקתו של בן־ציון, אלא גם חברו־לחדר כפנסיון. הוא, דרורי עמינדב, הנהו יליד אחת המושבות הסמוכות, ובן־ציון,

בשעת מעשה מתעורר הלב לצער על ההכרח שיש בדבר, ללמוד „חכמות" שונות. לא החכמות בעצמן נחוצות – מגלות אותן העינים, המתכסות כמו באד, – אלא שנחוץ ללמדן, לדעתן; אשרי היודע.

יתר התלמידים מכינים את השעורים ב„קבוצות". אבל גם אצל הקבוצות לא נראה, שהכנת השעורים תבוא מתוך יחס פשוט לדעת דבר זה או אחר, אלא תמיד מתוך „כן ידרש" קהה, ובמין „הנה ענין ניתן לנו לענות בו". אצל התלמיד הצייתן בלי הוספות; אצל הפליגמטיקן בהוספת: מילא; אצל הגאותן: אדרבה! אצל הרגזן: לעזאזל!

ופרחן, הליצן, בא אל האולם ורשימת הגיאוגרפיה בידו. הוא שם לפניו, כאקטור גמור מ„חובבי הבימה", פרצוף פני המורה ומזכיר – בחקוי ארטיסטי לנגון־המורה – קול צרוד של גרמופון:

– תורכ־יה... האירופית?... גובלת?... בין... מוטלת?... על... מונחת?... עם... הים השחור!

– שוכבת! – מתערב דרורי.

– עם?...

– הים השחור!

– עזוב! – גוער בו בן־ציון.

– לך! אתה לא מבין כלום.

בעלי הפנסיון הנם איש ואשה באים בימים וחשוכי בנים. הבית הוא בן שתי קומות, והפנסיון הפרטי, לתלמידים שאין להם הורים בעיר, הוא למעלה, בדירה עשויה קנים־קנים, שכורה מאת קריינין, אדון הבית, שבעצמו, עם משפחתו, הוא גר גם כן פה, מתחת, ב„בל־אטז". ה„זקנים", בעלי הפנסיון, הנם, בדרך כלל, אנשים ככל הבריות: נתונים לפרנסתם, להבטחת קיומם, ובלתי נוטים להרע, כשאין טובת הנאה מזה. ובכל פעם שנחוצה לדרורי פתקא מהם למחנך־המחלקה, שהוא, התלמיד, לא יכול לבוא ביום פלוני לבית־הספר „מפני סבת מחלה", הרי הוא מקבל. ואולם בן־ציון מתנגד בכל תוקף לבקשת פתקאות כאלה. אם הוא, בן־ציון, אומר למורים, שלא בא „מפני איזו סבה", חיבים הללו להאמין לו ולא לדרוש עדותו של בעל־הפנסיון!

– מה? לא כן?!

– דרורי מעיר על זה, שאפילו הגדולים, בני המחלקות השביעית והשמינית, מחויבים להביא עדויות כעין אלו, ומה הם, הקטנים, „בני הרביעית בסך־הכל", שירצו להעמיד הכל על האמת? אבל בן־ציון סובל ועומד בשלו:

– שמע! יש פתגם: „שקר אין לו רגלים" – או אין? – יש!... כלומר: לא צריך לשקר... וכלום איז גם דעת ליטאית כדעתו?

I

עוד ימים אחדים, והלמודים יתחילו בעונתם ומתוך התרוממות־הרוח. הבטלה המרובה של ימי החופש הארוכים במשך חצי־אב, אלול ותשרי — ימי החופש, שכל כך שאפו אליהם במשך סיון ותמוז — כבר היתה למעמסה, והתחלת הלמודים מבטיחה פנים חדשות במחלקה — פנים חדשות של תלמידים, תלמידות ומורים — ואיזה דבר מענין בכלל, שכדאי וראוי לצפות לו. —

בן־ציון עולה בשנה זו מן השלישית לרביעית, והוא מחכה בקוצר־רוח לפתיחת בית־הספר. פניו השחרחרים־אצילים, המפיקים חום־מזג ומעידים על איש־רעים, לוהטים, ועיניו העליזות והחיות הנן כמארכות ומרוכזות. הוא רוצה ללמוד: רוצה לשבת כבר על מקומו, במחלקה החדשה -- בטח, שוב יחד עם דרורי — ולשמוע „שעור מענין" מדברי ימי ישראל, מתולדות אנשי שם, מחיי עמים ומארצות... הקץ לימים אין־חפץ־בהם!... מלבד זאת, הנה בהתחלת הלמודים יש גם מעין צעד גוסף בדרך ההתקרבות אל המטרה: הן צריך לגמור את המחלקה הזאת, בכדי ללכת הלאה!... אחר המחלקה הזאת — תבוא החמשית, ובזו שאחריה — נכנסים כבר ל„הדור הצעיר" — ומתחילים חיים אחרים לגמרי... תמהר־נא, איפוא, השנה הזאת לעבור!...

ואולי?... אבל המחשבה־התקוה הזאת שוכנה עדיין בערפל, ועד עת מועד עוד לא נגלתה ל„אף אחד", כלומר, לשום איש. רק עמוק בלבו יפרכס ה„אולי": אולי יעלה בידו במשך השנה „לקפוץ" מחלקה זו, זאת אומרת, לעבור לחורף הבא לא לחמשית, עם כל חברי הרביעית, אלא יש׳ר לששית... מדוע לא? הן גם בשנותיו, גם בידיעותיו הוא עולה על המחלקה הרביעית!... הנה ליטאית, למשל, נחמה ליטאית, נכנסה לפני שנתים, בבואה מרוסיה, אל השניה, ובאותה שנה עברה לשלישית, ועכשיו היא בחמשית... במחלקה אחת גבוהה ממנו... ומדוע לא יוכל גם הוא ללכת בדרך זו?... הן רק הצרפתית יכולה לעכב — ובזה אפשר להתכונן. מפני המתמטיקה ירא.

בן־ציון משנן:

— אם צלע אחת של הזוית... נקח קטעים שוים... ודרך נקודות־החלוק נעביר מקבילים... עד החתכם עם הצלע השניה...

— אז יש הבדל במבנה התפרחות... — עונה דרורי לעמתו, מתוך שנון, כביכול, אף הוא.

— עזוב, שד! — נבהל בן־ציון.

— התפרחות כמעט שלא־יש להן כלל גבעול... — מוסיף דרורי להתגרות, אבל בן־צ״ין שב לשנונו. למשמע שנון זה ולמראה עיניו של בן־ציון

מֵהַתְחָלָה*)

(צללי רשמים של מאן דהו)

מאת

י. ח. בְּרֶנֶר

הקדמה מאת המו״ל

בקרן־זוית של בית עזוב והרוס, מחמת הגירוש, בתוך גל של „שמות״ קרועים, מצאתי את הרשימות הבלטריסטיות־הפיליטוניות האלה, בלי חתימת שם, — רשימות הנותנות לנו, כמדומה, דמות־מה מחיי ילדינו מגיל ידוע שנה־שנתים לפני החורבן העולמי, „בימים כתקונם״. הרבה זמן התחבטתי, אם מותר לפרסם את הרשימות הללו ואם לא, הואיל שיש בהן אי־אלו מקומות, שאם יקראו אותם קוראים צעירים הס ושלום בלי אותה טהרת הלב ובלי אותו כאב־הלב, שבהם נכתבו (אני משום מה מאמין בטהרת לבו וכאב־לבו של הרושם!), יהיה הפסדם מרובה משכרם; לא, לא יהיה כל שכר, רק הפסד. אך לבסוף זרקתי את הפקפוקים אחור והחלטתי את השאלה בחיוב ואני מוסר את הרשימות הללו לדפוס בחרדה ובתפלה, שאלהים יודע, אם תִּשָּׁמַע, אם היא יכולה להִשָּׁמַע, לדון בגניזה לגמרי — חס אני, סוף־סוף, על עמלו של אותו אדם, שכפי הנראה נצטרפה אליו כוונה טובה להעלות דבר־מה מן החיים כמו שהם. להשמיט את כל המקומות המפוקפקים — יחסר העיקר מן הספר. מה שיכלתי להשמיט — השמטתי.

י. ח. ברנר.

---

*) ספור זה, מעזבונו של י. ח. ברנר, מתפרסם כאן לפי הנוסחה, שהיתה שמורה עם המנוח במקום־הרצחו, בשכונה ערבית סמוכה ליפו. מתשעים ואחד עמודי כתב־היד, שנמצאו מתגוללים על־פני רצפת החדר, חסרו שלשה. חסר זה מֻלא כאן לפי נוסחה אחרת, קודמת, שהיתה שמורה בין יתר כתבי י. ח. ב. בתל־אביב, והוא מסֻמן במקומו (בסוף פרק III, בראשית פרק IV ובאמצע הפרק האחרון).

המערכת.

ספורים

בינינו, אשר לו היתה כל עולמו, חמדת עולמו, כאשר היתה לפרישמאן. לו היתה אבן־החן היוזידה, ועל־כן כל־כך שמר עליה, חרד לה, טפח אותה. עם פרישמאן מת אולי הרומנטיקן האחרון של הלשון העברית. כל גאון האמה, כל קיומה וזכותה לקיום נתגשמו לו בשפת־עבר הרוממה. הוא גם כיוצר האמין רק בכחה. בפגומי סגנון לא האמין; למשחיתי הלשון לא סלח לעולם.

עברית לא דבר, אבל מתוך הפרוזה הפשוטה שלו אנו שומעים את קולו הדובר. את קולו אנו שומעים מכל מה שכתב. עם כל כרכורי־החן שביצירתו, גם עם קורטוב המניֵרה הפוגם לפעמים, היה תמיד סופר טבעי, אשר דִבּר אל העם, אשר קולו נשמע מקרוב, קול הידיד הסובל עמו ונושא עמו. רק הרחוקים לא הקשיבו את הקול המרוֶה דמע, לא ראו את היד השלוחה. הוא האמין עוד, שבכחו של יפי זך, של שירה נעלה לחנֵך את העם, להכשיר את הלבבות. על־כן הטיף לאמנות ולשירת־עם. על־כן האמין בספרות אמונה תמה כל־כך. בימינו אין איש מאמין עוד בכמו־אלה. והמאמינים מתבַישים להגיד זאת. הוא לא התבַיש. היו לו ערכים מעטים, אך הוא לא כָפר בהם מעולם. לא החליפם באחרים מעולם.

קונסרַבטור היה. כסופר עברי, כמשורר, כהוגה־דעות נשאר תמיד נאמן לטוב שאינו עובר, ליפי שאינו עובר, לגדלות הנצחית. ובכל־זאת היה אחד האנשים המודֶרניים המעטים בתוכנו, אשר אָרב בצמאון לכל חָדש פּוֹרֶה באמת ואשר שמח עליו במסתרים. הוא לא היה מאלה, הזורעים את חסדם על כל קרוב ועל כל רחוק. אך באשר הבהיק משהו כשרון, משהו רוח, היה מבחין. זה לא נשכח לפניו. אֲכוּל מַדְוִים ומְעֻנה בעצמו, לא היה מאיר לנו את פניו תמיד, כנדיבי הרוח, כַּמעטים המבֹרכים בתוכנו. רק ברמז אחד מתאפק היה מאַשֵר, מעודד – ומתרחק שוב. אך הוא חי אתנו. מרחוק הרגשנו בעינו הפקוחה תמיד.

מעצם ילדותנו היה מלַוה אותנו הרִתמוס ענֶג־הקולות ובְהיר־התֹם של שפתו העברית המתוקה. היה בה תמיד משהו אביבי. הנֹער היה פורח מתוכה. ואנחנו הקשַבנו לצלילים הרעננים האלה, וכיין הטוב באו בעצמותינו. הם החלימו אותנו; הדביקו אותנו שוב אל העברית הקדומה בהוד ילדותה, לאחר שנמשכנו אחר קסמי לשונות נכריות. זה היה הנֹער שבסגנונו; זה היה הנגון האגדי. וגם אחר־כך, כשהיה נותן בנו לפעמים עין זעומה ואנחנו ראינו בקרבֵנו אליו גם את הַשַמה אשר אכלתהו, לא נמוגה כליל דמות־הנֹער החביבה. הוא נשאר משורר־נעורינו, רוח נושאת פרי חדש בטַנאי הקדומים...

וכשהלך מאתנו גם הוא, גדלה היתמות משהיתה.

בסלו תרפ״ג.

יכול לשכוח אותם, ועל־כן היה כל־כך תובע מעצמו, תובע מאחרים. על־כן נראה לנו לפעמים טרדן כל־כך. בחברת עשירים מְרגשת הדלוּת ביותר, והוא, אשר מצד אחד התאמץ כל־ימיו כסופר, כמתרגם, כעורך לבַער אחריה, היה מתאכזר תמיד גם להבליטה, להכריז עליה. היה בזה גם מנקמת היוצר בעצמו וגם באחרים, אבל היה בזה גם מ ק נ א ת ו לתועפות היצירה, מרֶגש הבוז לקטנות – מֵהאמינו, שרק בכֹח הבוז לעצמנו נגבר מבפנים, נתקדם ועָלֹה נעלה. הוא נראה לנו אב־חורג, משום שבלבו עצמו היתה מקננת היתמות הגדולה, משום שבעצמו היה מתדפק על שערי הפלטין "נענה־ולא־נענה. זועף היה, משום שהיה שבוי בידי עצמו. ידו, החרֵדה ליצירתו, היא היא אשר שָׂמה גבול לה, אשר לא נתנה לה לחרוג ממסגרותיה.

כזה היה. לא מאלה, שעושים שַׁמות בעצמם ונחלצים מעצמם, כי־אם מאלה החיים בצֵל עצמם, הנופלים תחת סֵבל עצמם. על־כן היה אוהב כל־כך להִמלט אל שְׂדֵה־התרגום. בו נגאל. נשמט מזרועות־הברזל, שהיה נתון בהן. שם נשם לרוָחה. אינני יודע אף סופר אחד בינינו, שעבודת התרגום תהי כל־כך הולמת אותו, תהי כל־כך ה כ ר ח י ת לו, כמו שהיתה לפרישמאן. בה שִׁתֵּף את כֹחותיו לאיתני היצירה, נ א ח ז בהם, נשם את אוירם המחַיה. מאחֵרים היא שוללת משהו מרכושם, משהו מכֹחותיהם. לו רק הוסיפה. לו נתנה נקֻדת־משען. בה רִכֵּז את כֹּחו; בה נתן את־עצמו לדורות. תרגומי „סרתוסתרא" ו„גיטאני׳אלי" אינן תַּחנות־מעבר; זהו החוף, התכלית הַמְּשֻׂגָּה. בתרגומים האלה נתגשם חלום היוצר. וכל־עוד צלצול הלשון העברית יעורר רחשי הוד ואשר, יהַלכו העלים האלה קסמים על כל לֵב. ביצירות מקוריות מעטות נחשפו חמודות לשון־המקרא בחֵן כזה ובאצילוּת כזו, כמו בספרים האלה.

השפה העברית, ברַק סגנון־המקרא, אשר ידע לנגן על מֵיתריו הדקים כאשר לא ידע אולי איש עוד מלבדו, – זה היה סֶלע משׂגַבּו, עשרוֹ הבטוח. על השער הזה דפק תמיד ותמיד נענה. אם ביאליק עולה עליו בעֹז ניבו, הנה לא היה עוד איש אשר לפניו נגלה כל הרַךְ והעֹנג שבמליצת המקרא, כל החֵן הטמיר שבכפליה, כאשר נגלה לפרישמאן. ואם בתקופת־יצירתו הראשונה עוד נשאר בו משהו מן המליץ, הלך סגנונו במשך הימים הלֹך וזֹך, עד שהגיע בתקופה האחרונה למדרגה של פשטוּת יחידה במינה. הפרוזה שלו נעשתה נוחה ושקופה וטבעיותה לא נפגמה גם מִשֶּׁמֶץ ההפלגה שנשאר בה תמיד. היא נעשתה מְזֻקקה כלירִיקה עממית. ואמנם רק בה נתגלה פרישמאן הלירִיקן, כאשר לא נתגלה אף פעם בשיריו הַמְּחרזים. הרִתּמוּס הפנימי שלו, לשון נפשו, היתה צורת ה ש י ח ה. מי שדִבּר אתו פעם, מיד עמד על אָפיוֹ.

מֵאהבתו את הלשון העברית, מחרדו לה, לְיָפיה העתיק, השלם, שלא יֻשְׁחַת, לתֻמה שלא יפֻגם, – לא הכיר בחשיבותו הגדולה של הדבור העברי החי; לא הבין, שבספרוּת שבכתב בלבד נָבֹל נִבּוֹל עד־מהרה. הוא אהב אותה כחטיבה שלֵמה. לקדֻשתה דאג, שלא תחֻלל. נדמה לי, שאין אחד־

יעקב פיכמן

פרישמאן

כמעט שאי־אפשר לדַבר על מות פרישמאן מבלי אשר יִזָכרו אתו יחד גם בני־לויתו הגדולים, שהלכו מאתנו זה אחר זה בשנות־הבלהה האלה. הוא היה אחד האחרונים למשפחת־האיתנים, לאלה אשר נשאו על שכמם את כל סֵבל בנִיָנה של ספרותנו החדשה. אִתם עָבד ואִתם רָב ואִתם נלחם לפעמים, ואולם גם בריבו ובהלחמו, אִתם יחד נשא שלל — אִתם יחד בנה את בנין הספרות העברית. יש אשר הלך בקהלם ויש אשר נטה מהם הצדה, אך דרך היצירה הביאתהו תמיד, החזירתהו שוב אל נְקֻדת המרכז. ככל משורר ויוצר היה מחֻנן בכשרון התחדשות נצחית, ואין זאת מליצה, כשאומרים על פרישמאן, שנשאר תמיד בזיו עלומיו. כמנדלי, כפרץ, כברדיצבסקי, ככל כשרון־אמן נאמן, לא ידע זִקנה. לאחר כל תקופה של לֵאות מדֻמה, היה פתאֹם שב ומתנער ושב וכובש. לו היה קשה זה יותר מלאחרים. היה בו כֹח־הרס פנימי גדול, אשר עמד תמיד בדרך יצירתו לשׂטְנו. הוא לא היה האמן הבטוח, בעל שביל־הברזל, כמנדלי; לא היתה בו גם הַקַּלּות הטבעית, המשעשעת שבפרֶץ, זה שהיה עולה ויורד, קם ונופל ופיו לא פסק מרַנֵן; אף לא שֶׁפע־הבודד של ברדיצבסקי, זה שגַן שירתו הנעלם היה מַשיר לנו פעם בפעם בִּכּורות, שאיש לא פִלל להן. דרכו היתה דרך המעֻנֶה. יצירתו לא היתה בת־שעשועים, אף כי סגנונה הצוחק והַשָּׁלֵם היה מכסה תמיד על חרדת היוצר למעשי־ידיו, על דאגתו התמידית לתֶלֶם נטיעיו, על פקפוקיו ועל אי־אמונתו. עיניו היו תמיד נשואות רק אל פסגות־היצירה, ובכל אשר עשה ואשר נִסה לעשות לִווהו צללי הענקים. אמן־הסגנון ובהיר־העין, היה בוחר להִשאר בחוגו, למען ישיג את השלֵמות, למען לא יפֻגם הרִתמוס הישר, שהיה מנַגן מתוך כל שורה שכתב. שלמות זו היתה הכרחית לו. הוא היה מאלה, אשר גם פגם כל־שהוא בצורה או בסגנון לא יצַיֵר אצלם לעולם. לכך היה יותר מדַי גלוי־עינים, יותר מדַי עֵר ותר ובולש במַחבואיו. ואולם זה גם שלל ממנו אותו הבטחון העור העליז, שרק הוא מכניס אותנו לִפנַי ולפנים. הוא נשאר תמיד במובן ידוע רק הַשָּׁשׁ לגַלות, הפותח את השער. חברת הענקים תמיד מועילה, ואולם טוב גם להסיח דעת מהם, לשכֹּח אותם רגע, למען הִדָּמות להם. פרישמאן לא

להתפעל ולהתלהב. לפני הַנַּדָּאִי הרכין ראשו בלי כל עקיפים. זכרו את יחסו אל מֶנדלי!

לצעירים לא ידע חבה יתרה, אבל בכל מה שיצא מפיו ומעטו עורר את החשק לכתיבה. וכן טִפח פרישמאן, אולי מבלי שהתכַּוּן לכך, את ספרותנו החדשה. אטמוספירה זו, שהפיץ סביבותיו יחד עם עשן הסיגרה שלו, היתה יפה ליצירה. כי הכל יצא אצלו מתוך האַכּסיומה, שהספרות – עליונה על כֹל.

„אין לנו ספרות ואין לנו סופרים!" אבל בה בשעה יצר בימות ספרותיות והראה, שבלבו חשב אחרת. הוא התריע על הכסף, ובפיו לא היה בדבר כלום משום אֲבַק־שנוררות. לו, לאריסטוקרט, היה מֻתּר. כעשיר גדול, שקובץ נדבות לפעמים לשם איזו מטרה חשובה.

„הבו לי מיליונים, ואני אתן לכם ספרות!" ואת דבריו אלה זכה לקַיֵּם באחרית ימיו, בתתו לנו את הוצאת־שטיבל. ואל יהי הדבר קל בעינינו. צַירו לכם את ספרותנו עכשו בלי הוצאה זו. הציצו לתוך כל הפִּנות הספרותיות האחרות: איזה צמצום, איזו דלות, איזו מרה שחורה!... ואילו בביבליותיקה השטיבלית, אִמרו מה שתאמרו, אפשר לשאֹף רוח. אויר ואור. אם לתת ביבליותיקה זו לנדון למאסר־עולם, לתוך כלאוֹ, שוב לא יהיה גורלו נורא כל־כך. ועל כל אלה חַיבים אנו תודה קֹדם־כֹל לדחיפתו הראשונה של פרישמאן. משער אני, איזה ספרים היו מֻנָּחים שם לפנינו עכשו, אִלו נפלה הוצאה זו בּתחלת בריָתה בידי אחרים.

אם עוד יש איזה עתיד לספרות זו, שהמתים מרבים בה על הנולדים, אם עוד יש איזה עתיד לה למרות הכל, הלואי שיהא גובר בה תמיד היסוד הפרישמאני, הַינו: חֹפש הרוח, אפיקורסות עליונה, בריחה מפני החֹשך בכל גלוייו ושנאת־מות לכל מה שאינו אמתי.

אוגוסט 1922.

ג. שופמַן

דוד פרישמאן

אם פרישמאן מת, נמות כֻּלנו ודאי. כי הוא הלא היה החי הנצחי, זה שנשאר תמיד כאן, שֶׁמֻּכרח להיות כאן; שכותב על חבריו הנפטרים, ובעצמו אינו מת לעולם. ובלא־יודעים הרהרנו: כלום באמת אי־אפשר, שיהא פעם יוצא מן הכלל? והנה אם פרישמאן מת – שוב אין לקוות עוד – –

בתהו־ובהו שמסביב לקונגרס הַוִינאי, באולם בְּטהוֹבן, שמעתיו מתאונן לפני בוקי־בן־יגלי, הרופא, על מֵחוש קשה ורָמז בידו כלפי חלציו.

– Пейте эту воду! – יעץ לו אותו זקן הֲדור־הַשֵיבה, – пейте!

אבל בפני שניהם נִכּר היה, שאינם מאמינים הרבה ב„מים״ הללו.

כן עמדו וסחו שני הידידים הישָׁנים, בעלי העָבר הפטרבורגי. שוב לא היה זה אותו הלך־הנפש של „הלילות הלבָנים״, בהביטם אל צבעי הַנֶּוָה ובדברם על הצורך לתרגם את אַנדרסֶן.

אך עשר שנים עברו מאז, ושניהם, כרופא כחולה, בקבר. והרופא עוד קִדם בזה את החולה.

באותם הימים החגיגיים ובאותם הפרוזדורים גם נתקרבנו זה לזה. הוא ידע, לכשרצה, לרכוש לו נפש. פעם אחת עלעלתי שם באיזה ספר, כשכבר החשיך היום. הוא עבר על פָּני ואמר בנעימה אינטימית:

– חבל על העינים. גם אני רגיל הייתי לקרא עם־חשֵׁכה, ועכשו אני מתחרט. לא כדאי, – הוסיף – ואפילו אם מאמר הוא זה מאת ראובן בריינין!

נפש ענֻגה ורבת־אהבה הסתתרה מתחת לשנאתו ועקצנותו, שמלאו את קסתו. כשם שהסתיר את יסוריו הפרטיים, כנטות יומו, תחת הפידזִ׳ק המגֹהץ עם הפרח שבחזהו – – מתוך אהבתו נָבעה שנאתו, וזו מכַפרת על זו.

שבילו הספרותי התפתל לכאורה דרך חתחַתים של קנאה, תחרות ורע־עין, אבל באמת לא היה הדבר כן. רק דברים, שהאמין לראות בהם זיוף ותעתועים, העבירוהו על דעתו. דברים שראה בהם איזו פגיעה בכל היקר לו, היקר לו כבבת־עינו. כי בה בשעה ידע האיש גם להעריץ,

התכונן ללכת לארצות חוילה ואופיר? האין־יש כי תִיף השמש ותֶרב את זהר הרקיע לפני צללה הַיָמה?

בא שלום, מורה־ביקר, סופר נאמן. הומה הלב לזכרך. –

וינה, חצי אלול תרפ״ג.

בו, הכל לפי הצורך שבשעה ולפי מצב־הרוח שבשעה. ואף ידידך הגדול הלך בעקבותם. הלך? מבטא זה אינו מדיק כל־צרכו. שהרי לא היתה כאן כונה, הכרה ברורה, החלטה מסימת. שהרי גם זה קו מצין בקלסתר־פניו, שלמרות מה שהיה כלו פקחות, שנינות, פלס ומאור, למרות היותו כמו יתר חבריו־לגורל בשנת־פחדים זו, כברנר, ובן־גריון ואיש־הורויץ, דבק באבוקת השכל ובאמונת השכל, הנה נשמע בכל־זאת ברתמוס־חייו לאיזה צוויים נסתרים וכמוסים, שנבעו מתוך מעינות חבוים שבנפש, — מתוך אישיותו. הוי אומרת אפוא, כי אישיות זו התפתחה והשתרגה על־פי אימפולסים אחרים מאלה השולטים בשעה זו וברגע זה. לזרא ושלא במקומה היא אפוא השאלה: באיזה מקצוע היה כחו גדול ולתוך איזו רבריקה עלינו להכניסו ואיזו גשפנקה מקצועית עלינו לשים עליו. מתוך הפש־מחפש כזה בא משכבר הימים פקח־תם אחד לידי מסקנה, כי הוא לא היה לא שקספיר ולא דיקנס ולא הפוליט כן וכו׳ עד סוף כל ה„לא" שבעולם. אמת ויציב! הוא באמת לא היה אף אחד מאלה! אבל הוא היה דוד פרישמאן! אבל הוא היה Sui generis! אבל גם הוא נשק משפתי הגניוס! אבל גם בו דבק שמץ־מה, קונגניאליות־מה, ליוצרים מסוגים שונים ומדורות שונים. —

ארכו הדברים, גברתי, ו„עדין בן־זומא מבחוץ"; ועדין אין בידינו אלא מבט רפרופי מסביב לאילן מבלי לשהות במאומה על כל בד ובד. ואמנם מי יתנה היום את תקף הכל? ומי ישער את כל אשר אבד? הגיעי בעצמך: ומה אם מנדלי היה מת בגילו של פרישמאן — איזו צורה מטשטשה היה משאיר? אנו אין לנו כיום רק תפלה אחת: יאספו נא הבדים אשר השאיר למקום אחד ואז יראה הכל ויגד הכל. והרשי נא לי ללחש באזניך: אז לא תשכח גם הבת־היהדות שלו, חבה זו שבערה בקרבו מבפנים ואשר בכל־זאת הגיעה אפילו לידי קריאה: „אל תגעו בחדרי!" ונתבטאה ביתר־הסבר במאמרו ב„העתיד". לא לחנם כתב לנו הוא, מי שפקפק לא רק בעקר הדתי, אלא, ועוד יותר, בעקר הלאמי, את ציור־הגעגועים הכי־נחמד לנסיעה לארץ־ישראל וגם את ספר־הנסיעה לארץ־ישראל בעצמו הכי־נחמד, המתחיל והומה באותו פסוק „חלחלה לא אדע שחרה"... וכלו כיין המשמר. כן, הוא לא ישכח! משלו יצלצל תמיד באזנינו, בלבנו, בנפשנו, גם בשעה שלא נתכון לזה. ואם כתב פעם לסופר צעיר: „חמודות לי דבריך. זוהי מליצה וגם אמת", והיה גם זה פסוק־פרישמאן. לאמר: ישר, שקוף ומואר — ובלי גהוך.

ארכו הדברים, והוא הלא שונא־אריכות היה. במות הרצל כתב הוא לנו, אחרי קינת דוד לשאול ויהונתן, את הנקרולוג הכי־קצר והכי־יפה בנשפיות ספרותנו. התזכרי? הוא הרגיש והדגיש, כי גם מות־בלי־עת של הרצל מידי פיה נאמנה היה לו. האין־יש כזאת גם בנוגע לו? האין־יש לנו ההכרה, כי בלא־עת גוע גם הוא וכי רק החל להרים את כנפיו? כי רק

הכשרון. בהנשא הגלים וירומו גם מפרשי סירתו. נעימה ההכרה, כי הוא הלך באיזו מדה מן־הצד, אף מנגד. הוא היה ראשית לכל משרש בזמנו, בחוגו, בבית־אבא, בטל־ילדות מיחד, באוירה מיחדת של מקומו וארח־חייו. וזוהי ממדת גדלתו, שלא שרש את שרשיו, שלא התנכר, שלא התחפש בבגדי־צבעונין של אחרים, שלא בטא רגשות הזולת, אלא בטא, יצר וגלם את־עצמו. שהרי גם זה מטיבו של האדם הגדול, מעצם מהותו, שהוא גם היוצר וגם היצור, הוא הקובע וקולע אל המטרה והוא הוא גם עצם המטרה. זוכר אני אחד המאמרים, שפרסם לפני עשרות בשנים ב„הצפירה". הוא היה כתוב כהלכה, חריף ומבשם, הגיוני מאד וגם רגשני מאד, מזעזע ומזועזע. מי שכתב אותו מאמר היה עלול לעשות גדולות גם במקצוע המאמר, להעלותו כמה דרגות ומעלות. אך הוא בצדק מנע את־עצמו מבית־מדרש זה. רבותיו הגדולים, אשר על ברכיהם השתעשע ולאורם ראה אור, לא יצאו אל הרחוב, לא נלחמו בו ולא הטיפו לו, לא הסתדרו, לא גשרו גשרים בינם לבינו; לא אמרו: לחם שערים! אלא אמרו: מציאות לעמת מציאות, מציאות אוירית אפילו, מציאות דמיונית במקצת, דקה וקלילה, מחסרת טריטוריה ולא באמת־המדה תמד, – ובכל־זאת מציאות, ובכל־זאת מעין אותה נקדה, מעין אותה אחיזה מה־שהיא של ארכימדס, אשר ממנה יתר וממנה פנה למהפכת־אמת, למהפכת־יסוד, למהפכת המהפכות: למהפכת הפנים. הם עמלו ויגעו בשירה ובמדע ובחקירה ובכל דבר חכמה; הם עמלו ויגעו לכאורה לעצמם, לדורם, לשעתם; אך ההכרה חיתה בהם, כי הם נמצאים על־יד מעינות־עד, אשר מהם ישקו את עדרי העתיד. מכון אני אל העירה וימר. רק מתוך פרספקטיבה זו, מתוך אצטגנינות זו עלינו לגשת גם אל מתנו הגדול. כאן מפתח נאמן להבנתו־צדק.

ומכאן, גברתי, רק עוד פסיעה אחת להבנת צד אחר בידידך הגדול: האוניברסליות! רבותיו אלה, ויצרף אליהם הקוסם הבריטי, ויליאם שקספיר, וכל יתר חמודות בריטניה, – אשר כלם ביחד הטביעו עליו את חותמם עוד בשחרות ימיו ואשר כלם ביחד כהו מעט וגם קהו מעט לדור החדש, חניך צרפת ורוסיה וסקנדינויה, – רבותיו אלה הרי לא עגו עוד עוגה מבדלת, לא היו עוד ממחים לאותו דבר, לאותו מקצוע מיחד; לא חלקו עוד יפה את הבריאה ואת הנפש ואת השירה ואת החכמה לחלקים חלקים, נתחים נתחים; אלא איזו אחדות תמה ותמימה חברה את כל אלה יחד. לא הגד עוד: חטיבה! לא אמרו עוד: פלוני הוא בעל האידיליה ואלמוני הוא בעל הבלדה וא כחו וגבורתו בנתוח הנפשי ו הוא בעל המכחול לתאורי הטבע. לא שמו עוד לב להצלחה מיחדת במקצוע מיחד, לוירטואוזיות מיחדת, אלא לסך־הכל של הידיעות והכשרונות, לעתרת השפע של האישיות. יד כל אחד היתה בכל. הרדר כתב אפוס נאה, וגטה ושילר כתבו מחקרים בכתבי־הקדש. אף וולטר פזר נתן חילו למקצועות שונים וענינים שונים. הבריאה והאדם והשירה והמדע היו עוד ענין אחד לענות

ר׳ בנימין

Sui generis

(מכתב אל ידידתו)

ובכן היה עלינו בימים האלה לרשם לנו לזכרון שני מאורעות חשובים: מתן המנדט והלקח ידידך הגדול. לא פללתי, כי יוטל גם עלי לדבר באזניך את דבר התנחומין. לאמר: לבאר את גדל האבדה אשר אין לה תמורה, את גדל החלל אשר חָלל זה השאיר אחריו. איזו שמטה! ידע ידענו כל ימי חיינו, עוד בהיות אתנו מנדלי, פרץ וכו׳, כי רק מתי־מספר בתוכנו ראוים הם לכהנה גדולה במקדש ספרותנו. ואיככה, הה, איככה זה נהיה הדבר, כי דוקא מתי־מספר אלה נגדעו בזה אחר זה במשך שמטת־שנים אחת? זה אשר עליו אנו מתאבלים כעת לא היה הגדול שבכלם, הנצחי שבכלם. ואולם לשעור־קומה ולשעור־אורה ומישרים הרי הגיע זה כמה, זה כמה, ואף אחד מהם לא עשה כל־כך את כהנתו במקדש הספרות קבע ועקר ולא ראה בה חזות הכל, את כל חזון לבו וחיין כמוהו. עוד פעם: איזו שמטה!

אכן חק ההתפתחות חל גם בו, למרות היותו מבתחלה ומעקרא ילד־הפלאים, שר־הכשרון, חביב־הגניוס בספרותנו. די לקרא את מכתביו אליך, גברתי, על־דבר הספרות רק מלפני הצי־יובל שנים ולהשוותם עם מאמריו ורשימותיו מתקופותיו האחרונות, למען ראות את ההבדל ואת הגדול. אותה ונוס, העולה פתאם במכלל יפיה ושלמותה מקצפי הים, אינה אלא יצור מתולוגי בלבד. מעבר למתולוגיה הענין הוא אחר לגמרי. מעבר למתולוגיה אין קפיצות ואין נסים ונפלאות. גם הארז אשר בלבנון יגדל וישגשג רק ברבות הימים. איזה גדול? זה הגדל. זהו הקולט תמיד, זה אשר יגיעתו לא תחדל, זה הפושט חמר וצורה ולובש חדשים תחתם. אלה „תולדות השלמת האדם”. אלה תולדות האדם הגדול, הסופר הגדול. בד ופארה מעל בד ופארה, עלה וציץ על־יד עלה וציץ. ברזל עשות יובא באש והיה לפלדות. —

אכן הוא היה מורה דרך לא רק לאחרים, כי־אם גם לעצמו; הוא למד וגם למד; הוא חשף בלי־חשך את מכמני נפשו וערג גם על אפיקי הדורות; הוא, היחיד, נזון גם מסגנון הרבים, מיגיעת חברים מוארי

הַזִּקנה, פרישמאן המשורר, פרישמאן הפיליטוניסטן, המסַפר, המבַקר, ואפילו בעבודת תרגומיו סוגים סוגים, תרגום ספרי־מדע ותרגומים מן הספרות היפה, שמקצתם יצירי־אמנות עומדים וקַימים לעצמם, ולברר את הניצוצות הזהרוריים הדקים מן הדקים ולערות את המקורות העמֻקים של נשמתם ואת סוד מלאכת־המחשבת של דבשם ועֻקצם, ולהעיר גם, בכל חֹמר הדין, ולא בסברה גרידא, אלא בעֹמק העיון ובמראי מקומות, על מה שיש במקצתם מן הרפיון והגרעון. לפי־שעה הרי זה רק רשֶם כללִי, שיסודו ועִקרו בהתחלת תקופת פרישמאן.

עוד לא שָׁלמו, ולא במהרה יִשלמו, ימי האֵבל על פטירתו של הסופר העברי הגדול הזה. כל עבודתו של זה, כל עִקרו של זה היו הופעה רוחנית רבת־הצבעים, הרכבה נפלאה של כשרונות מצֻינים, מַעין נובע של עֶדון וצחות ויפִי וחן. הופעה זו חלפה ואיננה, מַעין זה נסתר. הרי זו אבֵדה שאין לה חליפין, חסרון שאין לו תשלומין. ובשעה שנפזרו עצמותינו „על שבעה יַמים", כש„גלתה סנהדרין" לברלין, ואכסניה חדשה קמה, והוא בעצם המרכז החדש לעבודת הספרות העברית, ובמדרגה היותר גבוהה של פרִיתו ושגשוגו, ובאמצע העבודה, כשמוחו צלול ומַעיני שירתו מפַכים ועטו שנון ומבריק, וכשהקהל מצַפה לספריו — נקרע מתוכנו פתאֹם — הרי פגע וצרה שיש בהם מן האכזריות הטרַגית! חלמתי־רקמתי בדמיוני: אדם זה יעבוד עוד עשר — חמש־עשרה שנה, והוסיף להעשיר את שפתנו ואת ספרותנו, ועולמנו העברי יוסיף להתבַשם מפרחיו ומפֵרותיו המשֻבָּחים, ואחרי־כן יבנה לו בית קטן ולבן על שפת ים כנרת, ובלה שם בהוד השלוָה את ימי־הזקנה הנעטרים־כבוד. לא נתקַים החלום הזה. נִתק חוט־ההמשך, ונִתקה גם נימה אחת בקרב לבי... חוזרים ונעוֹרים זכרונות הנֹער בכל כֹּחם ולוהצים את הלב במלקחַים, ואף אמנם ההגיון גוזר, שמאורעות כאלה קָרוּ וְיִקְרוּ ועל כל אחד מאתנו תעבור כוס, וסוף־סוף לא חי פרישמאן לריק ולא מת ולא ימות עוד ימים רבים ברוחו, כי פעליו חיים וקַימים, לא עומדים דוֹמָם כאבן־בְּכוּת, כי־אם פורחים וצוהלים ומשַׂחקים בהדוָה רעננה וביֹפי וחֵן — בכל־זאת אָנוּשׁ הכּאֵב.

ברלין, מרחשון, תרפ"ג.

התרשיש הקדמון האיתן, ולא שירה חדשה, שובבה, צוהלת; אבל כל שית היא הַטוב־צעצועים, יפי מעדן, ושוב – אותו הקו היסודי: חֵן. נוזלת לה בת־שירתו מעדַנים, בסוד־שיח, בלחש־דודִאים, בערפלי־טהר, בעדנה ורֹך, בטעם מפתח ודק, ולפעמים התוך נאה, הד, אבל חָלָק. נתֹן נָתַן את אשר היה בו: שפעת נהרה זכה, חרוזים חביבים, ענגים, משתזרים לזֵר של שירת־יפי לירית, פנימית, עורגת אל ההוד שבטבע ואל הרעננות שבחיים, ומתנשאת רק לפעמים אל רום ההתעוררות הקדושה בעִבּוּד ענינים היסטוריים. זה הוא שִׁעור מספיק.

כי מֻטל היה על פרישמאן לכתוב ולתרגם בכל המקצועות, לכתוב בעתונים, ולערוך במשך זמן ידוע את שבועון־המופת שלו „הדור". ארבעים שנות עבודה, שהלכה הלֹך וגדֹל משנה לשנה! פָתַח בטיול, וסִים בעבודת פרך; התחיל דרך חרות, כמתעסק בעלמא, וכלה בקבלנות ספרותית, שצריך היה להספיק לזמנים קבועים בחיובים ובתנאים קצובים, שנים חִבּור ואחד תרגום – בית־חרשת כהלכה! זוכרני, שבראשית תקופתו היו המו"לים מתרעמים עליו, שאיננו מספיק את החֹמר בזמנו. אלעזר קפלן מ„אחיאסף" היה מתאונן על „הולך־בטל" זה, שאין שום בריה יכולה לעשות עמו עסק מפני השהִיות וההתרשלות; זָקֵס, המבקר מטעם..., שעסק מקֹדם בהוצאת ספרים בוַרשה, היו לו דין ודברים עמו בדבר כתב־יד שחִיב היה להספיק, ולא הספיק בזמנו, ונפלה מחלקת ונשתרבבו סכסוכים, ובחרו בי להיות לבורר־מכריע. עלול היה אסמניס זה, כשנזדעזעו עצביו, להיות לבעל־דברים, שאין מחלקת ודין עמהם מהענינים הנעימים מאד. אבל מצד ההספקה ושִׁעור העבודה, דומני שבמשך הזמן הלכו טענות שכאלה הלֹך וחסֹר, יען כי כַּמות־העבודה של פרישמאן מעוררת השתוממות ממש. אחרי תקופת „היום" ופטרבורג, שהרחיבה לצד ידוע את אֹפֶק הסתכלותו ונסיונותיו ויחסיו עם הסופרים והקהל, יָשַׁב – אם לא יַשְׁגֵנִי זכרוני – כשנָתַיִם בברֶסלוי, וקרא ושנה, וכָנַס נכסי־רוח חשובים, והעשיר את ידיעותיו, ומאז ואילך היה לאחד המספיקים היותר שופעים של „אחיאסף" ושל „תושיה", ואחרי־כן של כל מיני הוצאת ספרים. הוא היה באמת כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק. תרגם את ברנשטין, תרגם את ליפרט, תרגם ספורים מצינים לעשרות, נתן את „צרתוסטרא" של ניטשה – המרגלית היותר יקרה במחרזת תרגומיו – חבר בעצמו שירים והזיונות וספורים קְטנים, שהמֻבחרים שבהם עולים למִספַּר כרכים, כתב פיליטונים הרבה ושיחות ו„מכתבים על־דבר הספרות" ועוד ועוד – נעשה, ברבות הימים, לשקדן ומתמיד בעבודה, ויהי לעמוד התָוך בהוצאותיו של שטיבל כעורך וכסופר וכמתרגם – הרי עָצֵל, הרי „הולך־בטל"!

צריך היה לכתוב על כל תקופה ותקופה מחייו ועבודתו של פרישמאן, אלא שלא הגיע עוד הזמן. בשביל כך, מן הצֹרך יהיה לחלק את החֹמר הכביר למקצועות ולבחון את כל מקצוע ומקצוע לבדו, פרישמאן כסופר צעיר, פרישמאן בשנות הגבר, פרישמאן בתקופת הַבְּכוֹר הַשָּׁלֵם בהתחלת

לצד הליריקה הנוחה והתמימה – איזו בדיחה עוקצת, איזו שנינה מלֻטשת (שמעולם לא יצאה לתרבות מגנה של בדחנות מְעֻשָׂה והלצה־בדחק), ולפעמים הֶצפּת סִלּון של צונן על ראש מתלהב לבטלה וחסיד־שוטה של איזו שיטה שתהיה.

והלך הלך והתבּכּר והתפּתח והשתלם. נכנס למערכת „היום", ובחר לו את המקצוע שהיה מסֻגל לו ביותר: הפיליטון, זה הגשר בין העתונות והספרות. ומי איננו זוכר את ה„אותיות הפורחות" שלו? הוא תפש את עצם סודה של מין יצירה ספרותית־עתונאית זה: הרִחוף והרִפרוף, הפִּזוז והרִצוּד מבד לבד, רעיפת הרסיסים, הרוח המתרפק בנעימות על הענינים, שזירת נימי נגה, שבענוּתנותם, בלי טענות ותביעות טרחניות, הם, לפעמים, מאירים יותר מן הלפידים הכבירים; הזעזועים הרכּים והקלים; רהיטת ההרהורים והרשָׁמים העוברים; זה הזבוב היומי, הצבעוני, הפורח; רִקמה זו של טפיפות והצלָפות, פזיזות ועוקצין – כמה היתה נאה וחמודה, כמה לקחה שבי את לב הקורא! כמה מן השִׁנוי הערֵב היה ברעננות נחמדה זו, בצחוק קליל זה, אחרי טחינת המאמרים הכבֵדים והתפִלים! לא חכמה יתֵרה, לא פקחות מְפלגת, לא ניצוץ של חריפות ולא גשמים של בקיאות, לא שום מעמסה כבֵדה מכֹּח המַשָּׂא של פיליטון – רק פטפוט נעים, ודוקא פטפוט נעים זה בפשטותו ובבהירותו ובקלותו השיג את המדרגה הגבוהה בצורה אמנותית זו, יען כי השתקפה בו עצמותו והתבטא בו אָפיו הפרטי של היוצר ועֹמק טבעו הפנימי: בעל חן וטעם, אמן מפֻנק, מרחף, נוגע ואינו נוגע, צַיָּר של הרגשותיו שלו, של כל רֶטט, כל זיז, כל נדנוד, כל נֹעם־גיל וכל נִקור־של־מחאה וזַעם בנפשו הוא, נפש של „פילוסוף מצחק" ושל משורר עָגום ומתגעגע לשמש וכועס ולועג בחשאי וזורק מרה כשהוא נתקל, או כשהוא חושב שהוא נתקל, בצדדים הקשים והסרים של הנהגת העולם והנסיון היומי.

נוסח שגור הוא בפי המבקרים, לאמר על מי שעָבד בהרבה מקצועות: אלמלי לא היה זה מתפזר ומפזר את ניצוצי כשרונו לכל צד ומתפרד ומתפוצץ לרסיסים, אִלּו עמד על עָמדו וכִוֵּן ורִכּז את כל עבודתו בתחום אחד בלבד, אזי היה לגאון נערץ ולהד בְּדָרָא; ואפשר שיאמר האומר גם על פרישמאן, שהצמצום היה יפה לו, ושיכול היה להיות למשורר גדול, אִלּו קבע את מושבו על הר־הזמרה בלי רדת ממנו. יודע אני את הפזמון; אבל הָאֳמֶן לא אאמין בו. מי שנוצר בשביל מקצוע אחד, מצמצם את־עצמו במקצוע אחד, ומי שנוצַר לעבודה יותר רחבה ומקפת, אִלּו היו סוגרים אותו בתחום מְגבל, היו ממַעטים את דמותו. מעוט־הצדדים, או רבוי־הצדדים, בנפשו של אמן, או סופר, איננו דבר של מקרה והזדמנות, אלא דבר שבטבע. ואמנם פרישמאן היה, בלי שום ספק, משורר מצֻיָּן. כּתב כָּתַב שירים פעם בפעם, מנעוריו ועד־עתה, ויש בשיריו קסם נפלא וטהור וחֹם נעים מלא עֵדן וזהר. אין בשיריו לא מרוֹמים אדירים, ולא עמקי תהומות, לא עֹז ועָצמה של ענקים, ולא מוקדי שרפים – אין בהם לא

תקופה, באותה עוֹנַת־הַשְׁפַּרְפַּר אשר בה חל גם זמן־הַקְּרִיץ של עבודת פרישמאן, כשבא – רענן, קל, מצחק ונושך פורתא, מלגלג על הנמוסים והנמוקים הַמּסמכים, על הנוסחאות השגורים והפזמונות הרגילים, והיה סָח עמי על־דבר ספורים קטנים שאמר לכתוב, ובחנותו של אליעזר יצחק שפירא, מקום הועד של כל הלהקה, היה סוקר ולוחש הלצות עלי ועל כל העולם ואף על עצמו הוא, והעינים מְמַצְמְצוֹת מבעד למשקפים, ועתַר ענן הסיגַרה עולה – הנה בא אורח, שעתיד היה לקנות לו שביתה עולמית בעולם הספרות העברית.

רק מרחוק, מי שלא ידע את החבריָה באינטימיותה – נזדעזע. רַעַשׁ במחנַים! „תֹהו ובֹהו" – קונטרס בלי שֵׁם, אבל הכל כבר יָדעו, ופרישמאן בעצמו השתדל שֶׁיֵּדעו, שהוא כְּתב „כתב־פלסתר" זה. אמרו: קובנר חדש, ו„חֵקר־דָּבר" חדש. כלפי לייא! קובנר היה מלא־רציחה, בועט, דורס, ו„חקר־דבר" שלו היה מין ביצת בר־יוכני או אבן־אלגביש שנופלת משמים לתוך גִּנה שלֵוה, ומתפוצצת, ומתיזה זקוקין דנור וגפרית וזפת; פרישמאן היה עָנֹג ומפֻנק, לפעמים עם כַּוָּנוֹת של עקיצה, תלישה קטנה, צרימה באֹזן, דחיפה במרפק לאחר־יד, וה„תהו ובהו" שלו, אמנם, שָׂרט ומָרַט, צִבַּט וצָרַב קצת, חתר תחת כסא הכָּבוד של סופר זה ואחר, אבל בלי קולות וברקים, בלי מחאה וכעס ושנאה, מתוך הרגשה גרידא, לפי מה שנראה לו באותה שעה, לפי מה שֶׁלָּחש לו טעמו שנפגע ונרתע מכל דבר שעשה עליו רשֶׁם של מה שהוא נבער או מגחך או מזיף. כמו בשירה, גם־כן בבקֹרת, היה פרישמאן לִירִיקָן גמור – אין צריך לאמר בלי נקור וחטוט, בלי אזמלין של נתוח ומאזנים לשקול, אלא אפילו בלי אוֹבֶּיקטיביוּת קרה ודַיקָנית. הוא הביע רק את הרגשתו ואת טוב־טעמו, הסיר את הפקק מעל פי המעין הנובע דמיון והִתּוּל שהיה בקרב נפשו, ונבע משם הקלוח הזך כטל עִם טפות של מרה, ורעלו של אמן, משעשע וקפדן, מתרַפק ומיַסר בפולסין דנורא, וחוזר ומתרפק, – וצריך אני למתוח קו תחת מלה אחרונה זו, יען כי ההתרפקות וההתפנקות היו כעין חותָם מיֻחד וצורת־מטבע של סגנונו, דרישת חן ובקשת אהבה והתחטאות אל הקורא כמו היו בולטות ומבַצבצות מכל שורה ושורה, אבל באמת לא היתה זאת הסתלסלות או התיַפּות, אלא רֹךְ ועדן טבעי, שהתמזגו יפה עם קִרטוב של לעג ומרירות. השתעשע זה והתפַנק, בלי כַוָּנה מיֻחדת, בשלל צבעיו; טָוה טָוָה לו את חוטי־חמשי שלו, עם הקוצים הקטנים הטמונים בהם בהתאָמָה גמורה עם תכונות מזגו הפנימי.

ככה נכנס לספרות בספוריו הקטנים ב„האסיף": החיים כמו שהם משתקפים באספקלַריָתו של אמן, החיים הפנימיים שלו, שפוכים מן הלב על הלוח, לא נשגבים ולא עמֻקים, אבל נאים ודוקרים קצת, לא עִיון־פסיכולוגיה ולא מעוף־נשר של הדמיון בתאורים שהוא מתאר ובשרטוטים שהוא משרטט ובנשמות שנתן להן צביון ודמות, אף לא חדושים מפתיעים ולשד שופע באפני־הדבור, בהרכבת הצבעים ובני־הצבעים ובדרך הולָכת המצבוע על־פני היריעה, אלא חוש אסתֶטי דק, לב רגשני, נפש פיוטית, ופעם בכעס

פרישמאן היה אז קרוב אלי, ומשתתף בשאיפותַי, ועוזר לי ליַסד את „האסיף". אין זאת מטרתי הפעם, ולא מן הענין הוא, לדבר על־דבר גֹדל ערכו או מעוט ערכו של ספר זה או אחר. מה שנוגע לענינגו הוא רק להזכיר עובדה היסטורית פשוטה, מדַבֶּרת בעד עצמה, ולהבליט מעשה שהיה. „האסיף" היה המאסף הראשון בספרות העברית החדשה – לא אשתמש במלים מליציות לאמר: „שמצא מסלות אל העם", אלא אשתמש שוב במספָּר מדְיק מאד: שנמכרו ממנו בזמן מועט, במשך ירחים אחדים, עשרת אלפים, כלומר לעשרת אלפים חתומים. „האסיף" השני נמכר בשנים־עשר אלף. וסמן טוב היה, שנתעוררה התחרות, ושנוסד המאסף השנתי השני „כנסת ישראל", ואחריו „אוצר הספרות", ואחריו „כנסת הגדולה", ועוד ועוד. הקורא המבין יבין, שאין אני דן כאן על ענין מכירת ספרים מצד המסחר. דבר זה לא נגע אל לבי הרבה אף מכבר, ועוד פחות מזה עתה, בִרחוק מקום וזמן מכל אותה התקופה. אני מזכיר דבר זה, משום שיש לו ערך ספרותי. הספרות התחילה אז להתגדל ולהתרחב ולהיות מה שאיננה עדַין, אבל מה שהיא עתידה להיות: ספרות של עם. 10–12,000 של ספר אחד שנמכר, ושהוא נקרא אולי על־ידי מאה אלף קוראים, הרי זו כבר אתחלתא דספרות חיה ולשון חיה. והעיד ד"ר יהודה ליב קַנטור, שהרעיון שנתעורר בו כחמש–שש שנים אחרי־כן ליסד את העתון היומי העברי הראשון היה מאתערותא דהצלחת „האסיף", שהשמועות בוַדאי הוסיפו עליה וגדשו את הסאה. בלי חפץ לנגוע אף באצבע קטנה בזכותו של קנטור, שכֻּלנו חַיָבים בכבודו, להיותו המיסד הראשון של יומון עברי, לשם אמתתם ודיוקם של דברים אני מזכיר, שדבר זה לא היה תלוי בהמצאה וברצון, אלא במה שקראו ברוסיה: "Управленіе по дѣламъ печати" (שלטון לענ־ני הדפוס). כמה מאתנו רצו וחשבו והכינו את־עצמם להוציא לאור יומון עברי קֹדם ל„היום", ולא עלתה בידם. אחרי שהגיעה השעה ברוסיה לפתוח את בתי־הגנָזים של ממשלת הַצָר, אולי יפתחו גם את בית־האפל של אותו שלטון־הדפוס, ומצאו שם את כתבי הבקשה שלי עם בעל־הון אחד, שהיה נכון לסַיע בכספו. שמו של זה האחרון היה פולמַן, איש לודז, ופרישמאן היה עמנו בעצה אחת. שלטון הדפוס „לא מצא לנכון למלא את הבקשה". כי, כידוע, היו אז המו"לים והעורכים מְסמכי־הרְשות ואחראים לפני הממשלה. ככה עבר ובטל מן העולם – המחבר המחזר על הפתחים, וגם ה„סוכן שלא על־מנת לקבל פרס", ככה נולדה העתונות היומית, עם כל מעלותיה וחסרונותיה, וככה נברא טפוס של סופר עברי החי על עטו. באו אחרי־כן עליות וירידות, התקדמיות ורתיעות־לאָחור, והרי אנו עומדים עתה באמצע של חֻרבן ומשבר והתאמצות גדולה לצאת מתוך הַלְאוּת והתשישות והיאוש התוקֵף את קצרי הרוח (וכשאני לעצמי, מאמין אני, שנבלה את את הזמן והזמן לא יְבַלֵּנו, ושיש אחרית ותקוה לספרות עברית חַיָה בארצנו העברית, ואף במרכזי הישוב הצפוף בתפוצות ישראל), אבל הגרעינים הפּורים של תחיה זו נטמנו עמֹק עמֹק, והתחילו מבצבצים באותה תחלת־

איננו הולך קדימה, אלא סובב על קטבו ועומד במקום אחד. ל„המגיד" היו, במשך תור־הפז שלו, אלף ושמונה מאות חתומים, וכשהופיע „הכרמל" נטל ממנו שמונה מאות, ועמד „המגיד" על אלף, ישניהם רָשו ורָעבו. ל„המליץ", תקופת אודֶסה, היו אלף ומאתים, בפטרבורג נכנס לעונת הפריחה והשגשוג, והיה מתנדנד בין אלפַים ואלפַים וחמש מאות, ולעתים יורד מאלפַים. ל„השחר" היו, בשנים הטובות, לערך שבע מאות חתומים, בא „הבֹּקר אור" ונטל ממנו מאתים, ונשמט הבסיס מתחת רגלי שניהם. ל„הלבנון" היו כשלש מאות חתומים, והמו"ל צריך היה לעשות פעם בפעם מעין „סבוב ר' פתחיה", כדי לרכֹש חדשים ולהחזיק את הישָנים. כשנכנסתי ל„הצפירה", בשנת התר"ם, היה מספר החתומים אלף וחמש מאות (מרת שָׂרה, אשתו של חז"ס, ידעה בעל־פה את כתבתו של כל אחד). אגזם אם אֹמַר, שמספר סך־הכל של כל החתומים על כל העתונים והיומונים עלה לארבעת אלפים (רבם חתמו על שנים שלשה ביחד), ואם אתפוס מְרֻבּה ואשַער, שמספר הקוראים עלה עשרת מונים על מספר החתומים, יעלה בידינו מספר ארבעים אלף מישראל בכל העולם כֻּלו, שספרות זו היתה מפרנסת את נשמותיהם. וזה היה המקצוע היותר פועל וחי – מקצוע העתונות! ספרים היו נמכרים במדה יותר פחותה, רֻבּם באֹפן סְחוֹר־סְחוֹר של המחברים בעצמם, שהיו מחזרים על הפתחים, ומעוטם על־ידי „סוכנים שלא על־מנת לקבל פרס", או על־ידי מוכרי־ספרים, שהיו בעצמם חצָים סופרים חצָים חנוָנים. העניות היתה מצרצרת מכל זוית, וכדרכה היא מנֻוֶּלת. אם קובלים על התמימות היתרה ונמיכות הרוח, על ה„מאמריסטיקה" והדיליטַנטיות, על העדר־הגֵּוֶן וחֹסר־היכֹלת, על הפריחה באויר והתליה־על־בלימה, שנראו באותה עתונות ובאותה ספרות; אם מתרעמים על השפה המליצית הסגורה בתחום של „עשרים וארבע", שקֹמֶץ מְלֶיהָ לא יכול היה להשביע לא רק את הארי, אלא אפילו את הנמלה – שוכחים, שזה היה, בכללותו, ענין קטן מאד, מקצוע זעיר־אנפין, זוית יחסנית, כֵּהָה, עם טענות גדולות ובלי אמצעים, יצירה אוירית, שֶצַלמה מדרגת־תרבות ידועה ומצב־נפשי ידוע של מספר אנשים.

ואַל ילעג המלגלג! דוקא באותה עניות ותמימות הָטבעו היסודות, שבלעדיהם לא היה שום בנין נבנה; דוקא אותם ה„בטלנים" הראשונים נטעו, הבריכו, הרכיבו, מעַין ספרות; דוקא אותם האברכים, ה„סוכנים שלא על־מנת לקבל פרס", עשו בתמימותם מה שקוראים היום „תעמולה" לשפה העברית, אולי יותר מן החברות החדשות ושלטי הגבורים שלהם ושמותיהם המצלצלים גבוהה גבוהה; ומי יודע, אם הרבה מאותם הכתבנים, קורספונדנטי ה„שרפות", למרות גֻזמות מליצותיהם ו„לשון ההפטורה" שלהם וצרוֹר המלים המעטות, לא ידעו עברית יותר ולא הדרו יותר לפני ולפנים של סתרי השפה מהרבה מן החדשים חניכי המתודות? אבל, איך שהיה הדבר חביב וחם ותמים, אי־אפשר היה להִשאר באותה המרגֵעה המיֻשנת; מן ההכרח היה לעורר כֹּחות הדשים, לסלק מחיצות, לפתוח חלונות ולהרחיב את החוג!

הכלל. המבטא היה אשכנזי מדֻיָק, והגחוך שהיה מסלסל זוית השפה היה יהודי; הַצִיוּד וההכנה היו בעִקרם וברֻבם מן הספרות האשכנזית החדשה, אך הרוח והסגנון והצורה והבטוי שנתן לשאיפותיו וגעגועיו והתוליו היו בעברית רכה ונעימה מאד, ואם הספיקה לודז לכל העולם כֻלו את מעשי האֶרֶג שלה, לנו נָתנה יותר: הכניסה לתוך ספרותנו פֶּלֶג של אורה, שפעת חן זַךְ ויֹפי רענן על־ידי היוצר הזה שֶׁיָצא ממנה „כיונק מארץ צִיָה", ויהי – ברבות הימים – לאחד מֵאַדירי הספרות.

ומאליו מובן, שאינני מדַבר בזה על פרישמאן כֻלו, אלא על רִשְמֵי שלי, שנחקקו בקרבי באֹפן בלתי־אמצעי מהתחלותיו היסודיות. (כבעלי ה„מודעה רבה לאורייתא", הנדפסת בראש כל מסכת, צריך אני לאמר גם אני, שכל מקום שתמצאו את המלה „גוי", אין הכַּונה על הגוי של עכשו, כי־אם על זה שהיה.) כלום אני מדַבר על לודז, על הספרות או על פרישמאן של עכשו? הכל נתגדל ונתפתח ונתעשר; אבל – עומדים אנו על פרק ידוע: התר"ם־התרמ"ה – כניסתו של פרישמאן לספרות!

הארגמן של ההשכלה הגוֹעַת הלך הָלֹךְ וְעָמֹם בשפולי הרקיע; נראו דמדומים של סוף תקופה שהולכת וכָלָה. חללו של עולם־הספרות היה מלא מליצה ופטפוט נחמד. עולם הספרות! האם לא היה כל עִקרה של מלה זו בעצמה גֻזמה נוראה? – לא בשביל שהספרים או המאספים או העתונים היו במדרגת ערך־ספרותי גבוהה או נמוכה –, דבר זה אינו חשוב כלום לגבי הערכת העובדה העקרית והשאלה: אם יש ספרות או לא? הכשרונות והטעמים אינם נעשים ואינם מופיעים על־פי צַו והזמנה, יש שהם שכיחים ויש שהם יקרי־־המציאות, והספרות מספיקה לבני־דורה מה שיש ומה שהולך ומתרַקם ברוחניותה של אֻמה, וב„מה דעתירא טורפיזא היא מְהַני אושפיזא". אבל קנה־המדה למציאותה, כלומר לשִעור מציאותה של ספרות, הוא מסבר הקונים, הקוראים, המבינים, המְקבלים השפעה והמתפעלים. אם יש מספר הגון שכזה בכמה שְדֵרות וכִתות של עם, ואנשים רבים קוראים ולומדים או נמלָכים במין זה של ספרים או עתונים, ובאותם ספרים ועתונים משתקף צלמו הרוחני של חלק גדול באֻמה, ורִשומם נכר על החיים, על האמונות והדעות, על ההנהגות ודרך־ארץ והויות אותו העולם שממנו הם באים ואליו הם חוזרים – הרי זו ספרות אמתית, ואם לאו – אין זו אלא ספרות מדֻמה, מתנפחת, מלאכותית.

בבחינה זו, אני מחליט בכל תֹקף, שהספרות העברית החדשה נוצרה בשנות התר"ם־התרמ"ה, ושפרישמאן היה אחד לא רק ממשַכלְלֶיה, אך גם ממְיַסדיה, וכִוַנתי בזה לא בבחינת האֵיכות, אלא מה שהוא קודם לגדרי האיכות והכַּמות, והוא: המהות וההויה בעצמן. נניח, שנכתבו קֹדם־לכן ספרים יותר טובים לעתים רחוקות – דבר זה לא מעלה ולא מוריד. מה עושים ספרים טובים, ומה עֵרך העתונים היותר מעֻלים, ומה יתרון לבעל הלשון, בזמן שיצירה זו והשפעתה הן מֻבדלות ומֻנדות מן הקהל הגדול וסגורות בתוך חוג צר ומֻגבל קוּפא כחמרא על דַרְדַיָא? גלגל שכזה

רסט ופרכוס של עבודה, התפתחות נפלאה, פזיזה של חוש מעשי, טרדות העסקים ובלבולי המסחר, פבריקנטים יהודים ועוזריהם, קומיסיונירים יהודים־ליטאים, משלחים־למסחר שיוצאים משם והולכים וכובשים כל שוקי רוסיה האירופית והאסיית ופושטים ידיהם עד ארץ סין, זבינא זבינא ותגרים ושטרות, מרכז סוער, רותח, שררות הממון, ועם־זה – בימים ההם – חסר אפי וסגנון בכלל, לא נגודים גזעיים, דתיים וכלכליים, שיש ביניהם מלחמה, ונמנה ניצוצות נתזים ומלהיבים את הלבבות, אלא מקומות ריקים, מרחקים פנימיים בין היסודות השונים, וחיים טרודים, סואנים, חיצונים, מפני שהשרשים עדין לא קלטו, והכל מזעזע ושטחי וקיקיוני; ועד־כמה שהדבר נוגע ליהודים, אמנם לא היו שם הצרות והדחקות, העניות והסחי של הקהלות הנוגות והכמושות, אבל לא גם העז וההדר של מסרת עתיקה, היסוד האיתן של העבר, שלא הספיק להתבסס ולהתכונן בתוך יעף־החפזון של תעשיה חדשה עולה ויורדת ושל שפעת החיים המתפרצת בלי גבול...

ואולי גרם לזה חק נגיעת ההפכים ופגיעת הנגודים, שדוקא מאותה יורה רותחת, מאותה סביבה צעקנית ומפזזת, בא אלינו אמן רך וחולם, שקט וצנוע כשמואל הירשנברג – או, בבחינה ידועה, דוגמתו: סופר אצילי, דק־ההרגשה ורב הקסם והיפי כפרישמאן. בא – לא מישיבות ואכסניות של תורה והמלחמות שלנו, כי־אם ממקום פרקמטיה ותנועה ועבודה, ששם עמד מן הצד והסתכל וחלם והתלוצץ והתרומם מעל לחיים הגסים, בא – קל וחפשי, דרור שטסה באויר, מצחק, מהתל, בלי שיטה ובלי כתה, בלי מעמסת „סבל־ירשה" כבד של הלמדנים והמתמידים, בלי אותה פקעת־החוטים המסכסכת והנפתלת של קשרים מקומיים, שצריך היה לעבוד הרבה בכדי להתירם, בלי שום יחסים פנימיים לפולוניה ושפתה וספרותה ושאיפותיה וגעגועיה, שלא היו לו לא פנאי ולא הזדמנות להנות מהם או להכשל בהם. בא – בכשרונו הטבעי, הקל, הפורח, בילקוטו – השפה העברית בעצם טהרתה, ובמה שנוגע לכתות ולדעות – לא לאמי ולא מתבולל, אלא קוסמופוליטן בעקרו, סוקר ומביט ומצחק, שואף אל היפי ואל המרחב, מוחה כנגד הכעור והשקר והעול והשעמום והגסות והקהות והפראות והצביעות, אזרח־התבל בעל נפש רכה ופקפקנית, אוהב אור וחן וחפש ושחוק והוללות נעימה. בבחינה זו היה פרישמאן חניך השכלה אשכנזית – לא של עכשו, לא של מדינת גרמניה, אלא של תקופת Jung-Deutschland, תלמיד מבהק של היינה באותה המזיגה הנפלאה של ליריקה והתול, חסיד נלבב של בירנה, ספוג שילר ולינוי, כרוך אחרי ברתולד אוירבך ומחקה בתקופתו הראשונה את קרל אמיל פרנצוז, שוהה בגלי אפרסמון של שירה, וכדבורה זו, נותנת דבש ועוקצת, מפני שטבעה בכך.

ובכן, סוף־סוף, שלא במתכון סמל והגשים זה את לודז האשכנזית־היהודית. כמה שהדבר הוא דבר של־מה־בכך עכשו, אז – דבורו המתקן והנאה של פרישמאן באשכנזית, לא אכחד, שעשה עלי רשם כדבר יוצא מן

הסוד של פרישמאן, דבר שאיננו נקנה בלמוד, דבר שאין לחקותו, דבר חבוי וצנוע, רך ודק כאבק־הכנפים של פַּרְפַּר. שפתו העברית של פרישמאן היא באמת „בלי כחל, בלי שרק, בלי פרכוס ויעלת־חן". בלי גלגולים וחלופים ושהיות והכנות, בא אלינו, בפעם אחת, כבעל סגנון מיֻחד, חָלָק, נחמד, נוזל בקלוח קל ויפה. הוא תפש בחוש דק מאד את עֹמק מהותה של השפה, את הרֹך והנשמה, את ההרמוניה העדינה והנעימה, הנוחה והחביבה, הקוסמת והנהדרה שֶׁיֵּש בספרי הנביאים הראשונים. ככה יכול לכתוב רק מי שיש לו שַׁיכות טבעית ואורגַנית אל העצם והתכונה המקורית והמיֻחדת, אל מה שהוא היותר עמֹק והיותר כָּמוס באותה היצירה האמנותית־הקבוצית, באותה ההופעה העליונה, הנאצלת, שמתגַלָּה לנו בהוד רם ומפֻקד בצורת שפה! מכּרטיסו הראשון, ששלח אלי לפני ארבעים שנה, בכתב־ידו הדק והמגֹהָץ, והחוט של חן המתוח על הרכבתן הנעימה של המלים, האיר למול עינַי כעין הברק, אותו הזֹהר המיֻחד, המתרַפק והמפַתה, אותו מין עִדון ומתיקות, שהלך וכבש את קהל הקוראים עברית במשך ארבעים שנה.

וכשבא בעצמו, דבר אלי אשכנזית. השפה האשכנזית היתה אז שפת המשכילים. לדבר יהודית נחשב אז לדָבר גס, המוני, עם־הארציי, ולדבר עברית – במקצת עדַין לא עלה על הדעת, ובמקצת לא יָכלו. התחלנו, קרוב לאותו זמן, בחברת „שפה ברורה" עם גֵימַנוביץ' וסיעתו בוַרשה, – כמובן, ענין יפה לפרישמאן ללגלג עליו. חז"ס, בשעות של רשמיות וחשיבות, גוטלובר, במשך הבקורים שהיה עושה, צוֵיפל – כשבא לוַרשה, ואין צריך לאמר: פֶּרץ סמולֶנסקין, שבא מוִינה, ושפת המקום בפיו – כֻּלם „חָצבו" אשכנזית, ממֻלחת בהרבה מלים זרות, בסגנון של ספרים, לעילא ולעילא, עם שבושים גסים ושורטי־אזן במלים היותר פשוטות מהדבור היומי, במבטא חציו ווליני חציו ליטאי, ובנגון ההויות דאביי ורבא. אפילו אליעזר יצחק שפירא ואברהם צוקרמן, הראשון איש סְרַהִי והאחרון איש אושמינא, היו מגַרמנים את היהודית־הליטאית, ועל־כל־פנים מתַבלים אותה במלים גרמניות. המשכילים שבאו מ„רוסיה", כלומר מוִילנה, מז'יטומיר, חניכי הרבנות הקִזיונית: הַפֵּפֶרנא'ים, הדבוֹרקיביטשים, הגֶרמַיזים היו מתרברבים ברוסית. בפולנית התחילו רק לצפצף. בתוך ההתאבקות, הפרכוס והערבוביה וגזרות המלכות היו הגרעינים של הפולוניות היהודים עדַין בבחינת „פרצודא דתותֵי קָלָא".

והיה עוד נמוק אחד לדבורו האשכנזי של פרישמאן. הוא, אמנם, לא בא לא מפּוֹמֶרן ולא מגדות הרֵינוס, אבל הוא בא מלודז, ולודז – הרי זה ענין בפני עצמו! בא איזה גבריאל ונעץ קנה בירכתי החול של מחוז פיוטרקוב, והעלה עליו שרטון ונקרא שמו: לודז, כלומר, עיר לא פולנית ולא גרמנית ולא רוסית ולא יהודית, אלא כֻלן יחד, כלומר: לודז. יריד גדול, חרשת צמר־גפן ענקית, מתחלת בריָתה אשכנזית, ונוספה עליה יהודית, רחובות הומים, רוחשים, מסֻבָּכים, מתפשטים, מכונות וארֻבות־עשן,

אַמות של הלכה אל „המרחב והדרור" של ההשכלה, לא עשה קפנדריה דרך ה„מורה" ו„העִקרים", עָמד ושָהה והתעכב והסתבך בכל פעם על התַחנות, אלא שָט לו דרך קלה. לפיכך לא היה עִקד ונָקד וְטָלוּא כרבים מאתנו, לא הֻטל עליו ללמוד הרבה ולשכוח הרבה, לא סבל את יסורי־הנפש וענויי־הרוח של המלחמה הפנימית בין הישן והחדש, נימי נשמתו לא היו ארוגות ומְרֻקמות מכבר עִם תורתם של ראשונים עד כדי סלוד וכִווּץ של מכאוב בשעת פרידה־קשה, ואם אֵרעו לו – ובוַדאי אֵרעו גם לו! – חליפות, לא היה בהן כלום מן הגַדלות הטרַגית של שנויי־ערכין וחִלוף־תחומין פנימי.

ככה היה הדבר גם בלמודים הכלליים. ה„אֶקסטרנים" טרם יהיו בארץ, וכבר היה כמעט כל אחד מאתנו, במדה ידועה, „אֶקסטֶרן", מי לקלַסיקים, מי לידיעות הטבע, מי להנדסה, מי ללשונות. העבודה המצֻמצמת הזאת התפַּתחה והלכה על כל הַקָו. הענין השתנה, אֹפֶן ההתמדה, עֹמק העיון ותאוַת הלמוד, תאוה לוהטת, דתית, כמעט קַנאית – נשארו. הלילות שהיו מכבר קֹדש למסכתות „ראש השנה", „יומא", „סכה", שצריך היה להתחיל ולסַיֵם עם תוספות ומהרש"א מחמשה־עשר באב עד סֻכּות, נתנו לדקדוק שפת רומא, לטַציטוס ולציצֶרו ולכיוצא בהם; מסכת נדרים עם הר"ן – ענין חַם, טוֹב, כמעט מרַנן, מבריק בכל צבעי הקשת של יֹפי רוחני! – נדחתה מפני ענינים חיצונים, יותר קרובים וחדשים, וה„מורה" פִּנה מקום – לא בפעם אחת, אלא קמעא קמעא, דרך „גבעת המורה" של שלמה מַימוֹן ו„מורה נבוכי הזמן" של קרוכמל – לְקַנְטֹ; ובין הפרקים – ה„אוטשֶׁבניקים" הקשים, התפֵלים, אבל נחוצים, של האילובַיסקים והסמירנובים בגַסותם ושעמומם והכרחיותם; ומבני דורי ומולדתי וחבֵרי מביהמ"ד – יוסף דובּרזינסקי קונה לעצמו בהתמדת־ברזל בקיאות כפרופֶסור מֻמחה בספרות היוָנים והרומאים, ודָוד גרויבַארט מעלויי שֶׁרֶנְסק פורש מסביבתו ומבקיע לו דרך לסֶמינַריון שבוִינה, ואַבצ'י רַקובסקי נוטל מִלון צרפתי ולומד אותו מהחל עד כַּלה כשהוא עדַין מבַטא את הצרפתית ככתָבה, וכֻלנו מתחרים ורצים אחרי מופתי־הוד שקדמו לנו, אחרי משה אהרן צילקוב, שיצא מביהמ"ד הישן והיה לבעל חכמת־ישראל, אחרי גבריאל יודל ליכטֶנפלד, שכבש לו מקום בחכמת ההנדסה, אחרי שמואל הירש פֶּלטין, שהיה לעתונאי מצֻין בלשון פולנית – דור של מלחמה בשַל הדעת, דור של כבוש על־ידי התיַגעות והתגוששות מתוך זעזועי חשק והאוָה – באותה סביבה ובאותו מצב־הרוח המיֻחד בא פרישמאן ככנים חדשות.

לא הרבה הביא בילקוטו, אבל מה שהכניס היה בהיר ומיֻחד, חד וחָלָק. הוא הביא עִמו את דעת השפה העברית – לא בעֲשרהּ, לא באוצרותיה הכמוסים, כי־אם ברוחה ובטעמה. מלונו של פרישמאן – הכיס היותר קטן הוא גדול יותר מדַי בשבילו; ובכל־זאת עָמד עמדה תמיד לפקֻדתו המלה היותר יפה, היותר פורחת, היותר מאירה. אין כאן רבוי־הצדדים, אין כאן עֹמק, ומי שידַיֵק יפה, ומי שֶיַשוה את התרגומים אל המקורות, ימצא, שאין כאן דיוק כלל, אבל יש כאן חן! החן הוא

אני אז עול־ימים, שוקק, מגַשש, רך, מתחיל, עם כֹבד־הראש ורוח הַזִקנה העשויה של מי שהיה „ילד נפלא" ושל בחור תלמודי, או אברך — באותה תקופה, בכלל. אחרי תֹם הפרק הנוצץ, הרומַנטי של מה שקראו בשם „עֲלויות", באה הפרשה, קצת יותר ממשית, של „חתן סמוך על שֻלחן חמיו", וגם היא נגמרה, ובמוח ובנפש נשארו כל אוצרות הרשָמים מן החדרים ובתי־המדרש והישיבות, חריפות הלומדים וסתרי החסידות, והידיעות וקטעי הידיעות, שנקראו ונשנו באלפי ספרים, דרך־מתמיד, בלילות ארֻכים של חֹרף, וכניסה לתוך ספרות, איזה צֹרך אורגָני, טבעי, עצמי ועִקרי „להורות את העם", והיה אז בחלום הכללי להיות לעורך עתון. מַטה־המצביא עדַיִן לא היה ביד, אבל טמון היה בתרמילו של כל משכיל. בְיָדי כבר היה קצֵה המטה, שִעור שלא הספיק לי, אבל הספיק למתחרים לְקַנא, למחות, או להתל בי ובשכמותי.

אז בא גם פרישמאן לוַרשה. מצח עם קַוים מרפרפים של קְמָטים ועם קַמְרון יפה־הזויות, שערות שחורות עם נטיה לסלסול, פנים רעננים, אבל עם תֻוים קמוצים, שפתים דקות, מעֻדָנות, עינים עמֻקות, שחַמְתִיוֹת, קצרות־הראות, מנצנצות, עם ניצוצות של הִתּול וצללים של קריצות מצֻמצמות, חַדוֹת, שבהן השתקפה נפש עֲנֻגה ונזעמת, פיוטית, רגשָנית ויחד עם־זה גם קובֶלת, נרגֶזת, ויש אשר זָוית אחת של השפתים משתפלת בהעְוָיָה מרֻשֶלת, ונולד גחוך קל, או יש אשר היא מתחדדת יותר, ונראתה בת־צחוק קצרה, חותכת, פִּקחת, כמעט אשמְדָאית. והיא מוֹצאת לפעמים בטוי ברור עוד יותר כשהכתֵפַים נמשכות ומשתַרבבות למעלה, וכשמתמלטות מהשפה ולחוץ מלים לא רבות, אבל דוקרות, בסגנון קצר, מְקֻטע, רך ומר, דרך־בִּטול... לא התמרמרות סוערת, לא זקוקין דנור וחֲצפה של אלמות פנימית, אלא מעט קלות־ראש, מאמין ואינו מאמין, מעֻדן וסקֶפטי, זורק דרך־אגב קורט של חֲלתית וקורטוב של מרה, אסטניס, בעל טעם מפַּתֵח ומפֻנק, מתגַנדר קצת, משהו „יֶלֶד" (כמו שהיו אומרים בפולוניה) ומשהו „קֶנְדֶס", אבל לא „קֶנדס" שדעתו זחה עליו והוא דוהר ומפזז, קולָני ומחריב עולמות, אלא, להפך, שַתקן, רומז, מפֻנק, בעל רֹך ודַקוּת וצמצום, אבל מבעד לכל אלה קופץ לפעמים שֵד זערוּרי מרירִי של לעג ארסי, תמציתי, מעֻדן שבמעֻדן ועֹמק שבעֹמק.

חליצתו הלמודית־המדעית נראתה אז לא כבֵדה מאד. אינני מדַבר כבוחן ובודק, אלא כמי שמוסר את רשמיו הבלתי־אמצעיים, בלי דרישת זכות להֵחשב כפוסק אחרון. הוא עשה אז רֹשֶם כצָעיר, שאמנם היתה לו ידיעת בית־רבַן בעניני היהדות, אבל שלא חבש את הספסל, או, לפחות, לא האריך לחבש אותו. נראה היה, שלא לָן הרבה בעֲמקה של הלכה, ולא עבר את בית־המדרש התלמודי הקשה והחמור, אלא טַיֵל, לכל־היותר, דרך־רפרוף, בפרדסי האגדה. נִכָּר היה, שזה לא הִתמיד לילות כימים ללמוד מסכתות בעל־פה, לא ישב לרגלי אדירי־תורה ולא עמד על מפתן הסמיכה־להוראה. מֻרגש היה, שזה לא נפתל נפתולי בעלי־תריסין, וכשעָבר מד׳

נחום סוקולוב

דוד פרישמאן

במשך זמן הכרותי עם פרישמאן היו, כמו בטבע, תקופות של אביב ושל סתו: רֵעות חַמה, ויחסים צוננים, חבִרות קרובה, והפסקות של פֵּרוד, ושוב התקרבות ופגישות לעתים רחוקות, – שיסודתם בהבדל המזג והטעם, החנוך וההרגל, מקצועות העבודה ומאורעות החיים. כשהאספקלריה הראִי־גָעָה של החיים נמשכת והולכת, וגוללת תמונה מפני תמונה, והכל במצב הַצָף, אז רק הרגעים ההוִים משעבדים את החושים וכובשים את ההתבוננות; אבל בשעה מכרעת, כשהגלגל החוזר עומד מִלֶכת ונָח הַנָע, וטפטוף השנויים נָחסן ומתקשה בצורה גבישית, שיש בה מן הנצחיות; ברגע מִצוּי החשבון ומשיכת השורה האחרונה, מסתמנים ומתבלטים ביותר הַקָוים היסודיים; נושרות קלִפות המקרים המתחלפים; נקלפים ונשמטים הגלדים והקרומים שנתללו, שִכבה על־גבי שִכבה, ובוקעים ועולים הגרעינים הפנימיים, בכל תֹקף עצמותם ואָפיָם העִקרי; שנויי האורות והצללים, זעזועי הגַוָנים התוססים מסתלקים; המעֻרבב והמטֻשטש מתבהר, וקלסתר־הפָנים הטבעי, השרשי, אָנֹכִיותו של אדם, עַצמיותו הפרטית עם שאיפותיה ומגמותיה הנטועות בה מתגַלים כהוָיתם, באמתת תכונתם, מחוץ לכל הצרופים וההוספות והצעצועים והתַגין.

פרישמאן היה כיצחק ליבוש פֶרץ, כמוני, ועוד אחרים, נושא ונשוא של תקופת המעבר מן ההשכלה אל התחיה. שרשֵינו כֻלנו היו בתקופה ידועה, במדרגות ונטיות שונות, ברחוב־היהודים, בבית־המדרש הישן, ששאפו אחרי־כן להשכלה, שֶספְגו את הספרות העברית, תינוקות של בית־הספרות, שלמדו מעצמם, שהחלו לכתוב כשהם עדַין בתְּתוליהם, ושהתאמצו אחרי־כן, במדה פחות או יותר מֻצלחת, להשתחרר מן הטשטוש והערפליות של אותה תקופה קודמת, ולעבור, איש לפי יכלתו וטעמו העִקרי, אל מה שהלך הָלֹך והתרַקם בחיי האֻמה ובספרותה ושאר צורות יצירתה.

לפיכך, כשאני מסתכל בפרישמאן, אני עושה קפיצה כרונולוגית, ורואה אותו לפני ארבעים שנה. בפרישמאן שלפני ארבעים שנה כבר היה, עִטוף תוך עִטוף וקפול תוך קִפול, פרישמאן דהאידנא, לא ב״כלולו, אבל בטבעו העָמֹק, הפנימי, בעצמותו ואָפיו הפרטי, בריה בפני עצמה. בריה שאֵינה בטֵלה באלפים וברבבות.

מריפת הפיליטון בלבוש אחר. המאמר הראשון אשר היה לנו, הנה „תמוז". [illegible] „תמוז" [illegible] [illegible]
[illegible] לכתוב לי אז, זה ספורי „[illegible]" [illegible] [illegible] [illegible]
והפיליטונים. [illegible] כתבתי [illegible] בכל [illegible], [illegible] פיליטון [illegible] [illegible]
[illegible] לידי. אחרי [illegible] היום [illegible] לאור, [illegible], [illegible] כתבתי [illegible]. [illegible] [illegible] את [illegible]
הגדול הגרמני „[illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]
[illegible] הרבה. בין כה ובה נתתי הרבה גם מספורי הקטנים.

[illegible] ונכנסתי לאוניברסיטה, לא [illegible] לבוא אל [illegible] תכליתי [illegible], כי אם
להשכיל וללמוד תורה שלמה. ובכן שמעתי שם ושמרתי שם כל ענין וענין הבא לידי, כי אמרתי: טוב
לסופר שתהיה לו ידיעה יתירה גם בענין זה וגם בענין זה, ובפרט [illegible] יהיו [illegible] בנין
על בנייני [illegible]. ואולם עם כל זה בחרתי לי גם איזה ענין מיוחד, [illegible] הראשי [illegible]
היה ענין הפילולוגיה [illegible], ואחר כך [illegible] [illegible], וכן היסטוריה ופילוסופיה.
[illegible] [illegible] כלותי את [illegible].

בין כה וכה [illegible] הרבה [illegible] „אחיאסף", [illegible] [illegible] גלוי וידוע
לך.

[illegible] [illegible] אחרים [illegible] „תולדה" [illegible] [illegible] [illegible] וספורי [illegible]
„כתבים נבחרים".

[illegible] [illegible] בכתיבת שני ספורים גדולים.

הנה לפניך הרשימות והידיעות, כפי אשר [illegible] [illegible], ואתה סלח נא לי אם לא [illegible]
[illegible] לתת לך בסדר נכון ובדברים ברורים, כי [illegible] [illegible] הדברים [illegible]. [illegible] כי [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], כאלו הייתי [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]
כי לבסוף סוף הלא אתה [illegible] [illegible] ואתה [illegible] בכל אלה.
אם יהיה נחוץ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — בכל אופן אם [illegible]
[illegible] [illegible] לי, [illegible] את פניך להודיעני, בטרם [illegible], את [illegible] הדברים
ואת צורת המאמר.

ברגש הכבוד והאהבה [illegible]

דוד פרישמן

מאת המערכת: את המכתב האבטוביוגרפי הזה המציא לנו בחבתו מר ש. ל. ציטרון, הוא בא בתשובה על בקשתו מאת פרישמאן להמציא לו ידיעות ביוגרפיות בשביל האנציקלופדיה הספרותית, שהיה בדעתו להוציא באותה שעה. הדברים על „לִינדה" מְכֻוָּנים למכתבו של האחרון אל מר ציטרון, שנתפרסם ב„לוח אחיאסף" שנת תרנ״ח.

[illegible] רק לא [illegible] שנים והוא לא יצא [illegible] יותר טוב לבני [illegible] ללמדני את הספר „יסוד ושרש העבודה" או „שני פתחי חכמה" וכדומה ולבסוף הכניסני תחת כנפי הקבלה. אשר על כן: נזר לך ה' וחכמת הקבלה!

[illegible] התחלתי לכתוב [illegible] סיפורי [illegible] נדפס [illegible] שנה ט' [illegible] „המורה לנוער", ואני [illegible] שנים, כן כתבתי [illegible] את [illegible] „לטובת הכלל" [illegible]. [illegible] נדפס שיר [illegible] [illegible]. [illegible] כתבתי גם [illegible] [illegible] [illegible] ומאז גם [illegible] אחרים [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] הסופרים הצעירים [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] „[illegible] הטבע" [illegible] הייתי [illegible] [illegible] [illegible] הטבע גם [illegible].

[illegible] עזבתי [illegible] [illegible] ובמעט לאמרות [illegible], אם יכול אני לומר כך. — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ולמדתי גם [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] בספרותנו, [illegible] כי [illegible] בני האדם [illegible] [illegible] [illegible] ובאמת החנוך [illegible] האדם [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] „תהו ובהו" [illegible] [illegible] גם [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] כתיבת הקונטרס [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] כל [illegible] [illegible] נגד ברדיטשבסקי [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] הוא דרך [illegible] [illegible]), [illegible] ידעתי כי [illegible] [illegible] [illegible] הוא — האמת. [illegible] לא כן: ברדיטשבסקי [illegible] את האמת ומחלוקתו [illegible], — — — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. אני לא הייתי כן. אני [illegible] [illegible] היה תמיד [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] את האמת. [illegible] [illegible] כי [illegible] „תהו ובהו" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ספרותנו [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. לא [illegible] הייתי, לא סופר הייתי, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. כתבתי — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] כי לא [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible] הייתי [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ידעתי כי [illegible] [illegible] הייתי [illegible] [illegible] [illegible]. אני [illegible] רק [illegible] כי אני [illegible] [illegible] [illegible] והייתי אחרי כן [illegible] [illegible] כי אני [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] כי [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] ההם כתבתי [illegible] שנים מאמרים [illegible] וספורים [illegible]. [illegible] [illegible] נדפסו ספורי [illegible] [illegible] בשם „[illegible] פורחות", [illegible] היה כאן חבל. בסוף שנת [illegible] [illegible] [illegible] לעיר [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] של [illegible], אשר שם נדפס ספרי „[illegible] [illegible]", ואולם [illegible] [illegible] [illegible] גם [illegible] [illegible] [illegible] את

[illegible], 14 נובמבר 1898

אדוני.

[illegible] ... "[illegible]" ...

[illegible]. [illegible].

נולדתי ביום ה' טבת [illegible] — [illegible] "מגן אברהם" [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ... "[illegible]" ...

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] "ספר [illegible]" [illegible]

[illegible]

ארבעים וארבע שנה לָמַד־לִמֵּד — אָחַז עט־הסופרים בידו. שבוע בשבוע, שנה בשנה הביא לנו בטֶנא, נתן את תנובתו, לרצונו או על־כרחו — כעץ אשר יתן את פריו. עֵר, פִּכֵּחַ, בעל עינים פקוחות, פקוחות ביותר, היה אל כל אשר מסביב לו, אולם בקרבו נשא אמונת־נעורים ואהבת־נעורים, כמעט אמונת־ילדות, בטוב וביפה. הוא ראה אותם רחוקים, רחוקים מאד, בקצוֵי השמים, וכל הקרֵב קרֵב אליהם, כל מי שהתימַר בכבודם, האמין כי השיג אותם והחזיק בהם — בו נתן הוא את עינו, עין זו החַדה, הצורבת ושורפת. את בעלי־הכשרונות אולי לא כִבד ביותר, אולם תחת־זאת כִּבֵּד, כִּבֵּד הרבה מאד את הכשרון. אהבה עמֻקה היתה בו לתורה ולחכמה ויִרְאָה פנימית, יראת־אמת, בפני כל רוממות אנושית. זה אשר עשהו גם לעורך מְיֻחד במינו, לעורך שאינו מקַצץ כנפים, אלא נותן להן מרחב, קורע חלונות. הוא לא היה מן הנועצים חרב בבית־המדרש, כי־אם פָּתח פתחים לכל עֵבר ובאו אליו גם מעברים.

אדם בן־חורין היה, אשר לא שָׁקַט בגבוליו, ובהעדרו נעדר בגן־ספרותנו הגַנן הנאמן, המטַפח החרוץ, נעדר אחד הנוטעים־הבונים הגדולים; ולנו, למערכת הוצאתנו, נעדר איש רב העֵצה והעליליה, מורה גדול, עורכנו הראשון, אשר ירה אבן־הפִּנה למפעלנו.

נפשו צרורה זה כבר בצרור־החיים. לאור נשמתו עוד נלך ימים רבים.

המערכת.

דוד פרישמאַן

שירים:

בקרת:

רשימות:

תֹּכֶן הענינים

דוד פרישמאן

ספורים:

תרגומים:

מאמרים:

נדפס בארץ־ישראל
Printed in Palestine

נדפס מאמהות
בדפוס «ספר»׳ תל־אביב

התקופה

יוצאת ארבע פעמים בשנה

תמוז–אלול תרפ״ב

ספר ששה־עשר

מהדורה שלישית

הוצאת א. י. שטיבל, ח׳ בע״מ
ברלין–תל־אביב
תרצ״ד

התקופה